SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
Razred za zgodovinske in družbene vede

ZNANSTVENORAZISKOVALNI CENTER SAZU
Inštitut za arheologijo

ARHEOLOŠKI VESTNIK

65
2014

ZALOŽBA
Z R C

LJUBLJANA
2014

ARHEOLOŠKI VESTNIK ISSN 0570-8966

Izdala in založila / Published by	Slovenska akademija znanosti in umetnosti in / and Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Glavna urednica / Editor-in-chief	Sneža Tecco Hvala
Izvršna urednica / Managing editor	Andreja Dolenc Vičič
Uredniški odbor / Editorial board	Janez Dular, Jana Horvat, Zvezdana Modrijan, Marjeta Šašel Kos, Benjamin Štular, Biba Teržan, Borut Toškan, Peter Turk, Marko Dizdar, Paul Gleirscher, Claudio Zaccaria
Lektorji / Language editors	Urška Kosec, Špela Križ, Terry T. Jackson, Andreja Maver, Barbara Smith Demo
Računalniška grafika / Computer graphics	Mateja Belak, Tamara Korošec, Drago Valoh
Prelom / DTP	Mateja Belak
Naslov uredništva / Address	Arheološki vestnik, Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenija tel. + 386 1 47 06 380, fax + 386 1 42 57 757
E-naslov / E-mail	andreja.dolenc@zrc-sazu.si
Spletni naslov / Website	http://av.zrc-sazu.si
Tisk / Printed by	Collegium Graphicum d. o. o.
Naklada / Printrun	600 izvodov / copies

© 2014, ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo, Založba ZRC
Vse pravice pridržane. Noben del te knjige ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v kateri koli obliki oz. na kateri koli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem, snemanjem ali kako drugače, brez predhodnega pisnega dovoljenja lastnikov avtorskih pravic.
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the publisher.

Vsebina

Prazgodovinske dobe

Janez DULAR, Marija LUBŠINA TUŠEK: *Dva grobova z žganim pokopom s Ptuja* 23

Primož PAVLIN, Peter TURK: *Starejšeželeznodobna depoja z Gobavice nad Mengšem* 35

Paul GLEIRSCHER: *Starejšeželeznodobni obesek iz Broj pri Rožeku na avstrijskem Koroškem. K razvoju antropomorfnih obeskov na obeh straneh Alp od pozne bronaste dobe do mlajše železne dobe* (Povzetek) 99

Petra VOJAKOVIĆ, Sašo PORENTA, Borut TOŠKAN: *Novo odkritje prazgodovinske poselitve ob vznožju gradišča Sv. Marjeta na Libni* 101

Sneža TECCO HVALA: *Kačaste fibule z območja Slovenije* 123

Rimska doba

Miran ERIČ, Andrej GASPARI, Katarina ČUFAR, Franc SOLINA, Tomaž VERBIČ: *Zgodnjerimska ladja iz Ljubljanice pri Sinji Gorici* 187

Vesna TRATNIK: *Rimsko grobišče na Laurinovi ulici v Vipavi.* Z dodatkom Alenke MIŠKEC: *Novčne najdbe* 255

Anja RAGOLIČ: *Upravno območje Petovione in meja med Norikom in Panonijo* 341

Erwin POCHMARSKI: *Pepelnice Petovione in Celeje* (Povzetek) 366

Monika OSVALD: *Rimske herme in kamnite moške glave iz Emone. Predrimska likovna kultura ali provincialna umetnost?* 367

Marjeta ŠAŠEL KOS: *Cincibil in pohod Gaja Kasija Longina proti Makedoniji* 401

Pozna antika

Peter KOS: *Zapore v Julijskih Alpah in* Notitia Dignitatum 418

Zgodnji srednji vek

Timotej KNIFIC, Miha MLINAR: *Najdbe iz 10. in 11. stoletja v Posočju – vpetost v evropski prostor. Najdišče Sv. Urh v Tolminu* 423

In memoriam

Hermann Müller-Karpe (1925–2013) (Janez DULAR) 463

Knjižne ocene in prikazi

Marko Dizdar: *Zvonimirovo-Veliko polje. Groblje latenske kulture 1 / A Cemetery of the La Tène Culture 1,* 2013 (Lucija GRAHEK) 465
Christoph Eger: *Spätantikes Kleidungszubehör aus Nordafrika I. Trägekreis, Mobilität und Ethnos im Spiegel der Funde des spätesten römischen Kaiserzeit und der vandalischen Zeit,* 2012 (Tina MILAVEC) 467
Cristina Corsi, Božidar Slapšak, Frank Vermeulen (ur.): *Good Practice in Archaeological Diagnostics. Non-invasive Survey of Complex Archaeological Sites,* 2013 (Benjamin ŠTULAR) 470

Contents

Prehistory

Janez DULAR, Marija LUBŠINA TUŠEK: *Zwei Gräber mit Brandbestattungen aus Ptuj* (Translation) 9

Primož PAVLIN, Peter TURK: *Two Early Iron Age hoards from Gobavica above Mengeš* (Translation) 61

Paul GLEIRSCHER: *Ein ältereisenzeitliches Gehänge aus Frojach bei Rosegg (Kärnten). Zur Entwicklung anthropomorpher Gehänge beidseits der Alpen von der Spätbronzezeit bis in die jüngere Eisenzeit* 79

Petra VOJAKOVIĆ, Sašo PORENTA, Borut TOŠKAN: *New discovery of a prehistoric dwelling below the hillfort of Sv. Marjeta on Libna* (Summary) 117

Sneža TECCO HVALA: *Serpentine fibulae from Slovenia* (Summary) 165

Roman Period

Miran ERIČ, Andrej GASPARI, Katarina ČUFAR, Franc SOLINA, Tomaž VERBIČ: *Early Roman barge from the Ljubljanica River at Sinja Gorica* (Translation) 232

Vesna TRATNIK: The *Roman cemetery at Laurinova ulica in Vipava.* With an appendix by Alenka MIŠKEC: *Numismatic finds* (Summary) 295

Anja RAGOLIČ: *The territory of Poetovio and the boundary between Noricum and Pannonia* (Translation) 323

Erwin POCHMARSKI: *Die Aschenkisten von Poetovio und Celeia* 353

Monika OSVALD: *Roman herms and stone male heads from Emona. Pre-Roman artistic culture or provincial art?* (Translation) 381

Marjeta ŠAŠEL KOS: *Cincibilus and the march of C. Cassius Longinus towards Macedonia* (Translation) 389

Late Antiquity

Peter KOS: *Barriers in the Julian Alps and* Notitia Dignitatum (Translation) 409

Early Middle Ages

Timotej KNIFIC, Miha MLINAR: *The 10th and 11th century finds from the Soča Valley – integration into European territory. The site of Sv. Urh in Tolmin* (Translation) 447

In memoriam

Hermann Müller-Karpe (1925–2013) (Janez DULAR) 463

Book reviews

Marko Dizdar: *Zvonimirovo-Veliko polje. Groblje latenske kulture 1 / A Cemetery of the La Tène Culture 1,* 2013 (Lucija GRAHEK) 465
Christoph Eger: *Spätantikes Kleidungszubehör aus Nordafrika I. Trägekreis, Mobilität und Etnos im Spiegel der Funde des spätesten römischen Kaiserzeit und der vandalischen Zeit,* 2012 (Tina MILAVEC) 467
Cristina Corsi, Božidar Slapšak, Frank Vermeulen (eds.): *Good Practice in Archaeological Diagnostics. Non-invasive Survey of Complex Archaeological Sites,* 2013 (Benjamin ŠTULAR) 470

List of abstracts

Janez DULAR, Marija LUBŠINA TUŠEK: *Two graves with cremation burials from Ptuj* 9
Primož PAVLIN, Peter TURK: *Two Early Iron Age hoards from Gobavica above Mengeš* 35
Paul GLEIRSCHER: *An Early Iron Age pendant from Frojach near Rosegg (Carinthia). On the development of anthropomorphic pendants on both sides of the Alps from the Late Bronze Age to the Late Iron Age* 79
Petra VOJAKOVIĆ, Sašo PORENTA, Borut TOŠKAN: *New discovery of a prehistoric dwelling below the hillfort of Sv. Marjeta on Libna* 101
Sneža TECCO HVALA: *Serpentine fibulae from Slovenia* 123
Miran ERIČ, Andrej GASPARI, Katarina ČUFAR, Franc SOLINA, Tomaž VERBIČ: *Early Roman barge from the Ljubljanica River at Sinja Gorica* 187
Vesna TRATNIK: The *Roman cemetery at Laurinova ulica in Vipava*. With an appendix by Alenka MIŠKEC: *Numismatic finds* 255
Anja RAGOLIČ: *The territory of Poetovio and the boundary between Noricum and Pannonia* 323
Erwin POCHMARSKI: *Ossuaries from Poetovio and Celeia* 353
Monika OSVALD: *Roman herms and stone male heads from Emona. Pre-Roman artistic culture or provincial art?* ... 367
Marjeta ŠAŠEL KOS: *Cincibilus and the march of C. Cassius Longinus towards Macedonia* 389
Peter KOS: *Barriers in the Julian Alps and* Notitia Dignitatum 409
Timotej KNIFIC, Miha MLINAR: *The 10th and 11th century finds from the Soča Valley – integration into European territory. The site of Sv. Urh in Tolmin* 423

Zwei Gräber mit Brandbestattungen aus Ptuj

Dva grobova z žganim pokopom s Ptuja

Janez DULAR, Marija LUBŠINA TUŠEK

Izvleček

V članku sta predstavljena dva grobova z žganima pokopoma s Ptuja, ki po pridatkih izstopata od običajnih grobov ruške žarnogrobiščne skupine. V njiju se odraža postopna diferenciacija družbe, ki je dobila svojo novo obliko z nastopom starejše železne dobe.

Ključne besede: Slovenija, Štajerska, srednje Podonavje, grobišče, kulturne povezave, družbena struktura, pozna bronasta in starejša železna doba

Abstract

[Two graves with cremation burials from Ptuj] Two interesting graves with cremation burials from Ptuj are presented in the article, which differ from the usual grave of the Ruše Urnfield group in terms of the grave goods. The gradual stratification of society is reflected in them, which acquired a new form with the onset of the Early Iron Age.

Keywords: Slovenia, Styria, middle Danube basin, cemetery, cultural connections, social structure, Late Bronze Age and Early Iron Age

Bei Erneuerungsarbeiten der kommunalen Infrastruktur im August und September 1999 in Ptuj, in der Ulica Viktorina Ptujskega, stieß man unter dem Straßenpflaster auf zahlreiche neuzeitliche, mittelalterliche und römische Nachlässe (*Abb. 1*)[1]. Zutage traten Grundmauern zahlreicher Objekte, die aufzeigen, dass dieser Raum die ganze Zeit intensiv bebaut war. Für uns jedoch sind die Architekturreste und die Funde aus der Antike und dem Mittelalter an dieser Stelle nicht von Interesse. Wir möchten zwei vorgeschichtliche Gräber vorstellen, die durch einen glücklichen Zufall bis zur letzten Erneuerung der kommunalen Leitungen erhalten blieben. Sie lagen weit voneinander entfernt am Nord- und am Westende der Straße (*Abb. 2*). Alles deutet darauf hin, dass sie zu einem kleineren Gräberfeld gehörten, das sich am östlichen Hangfuß des Grajski grič erstreckte.

[1] Lubšina Tušek 1999.

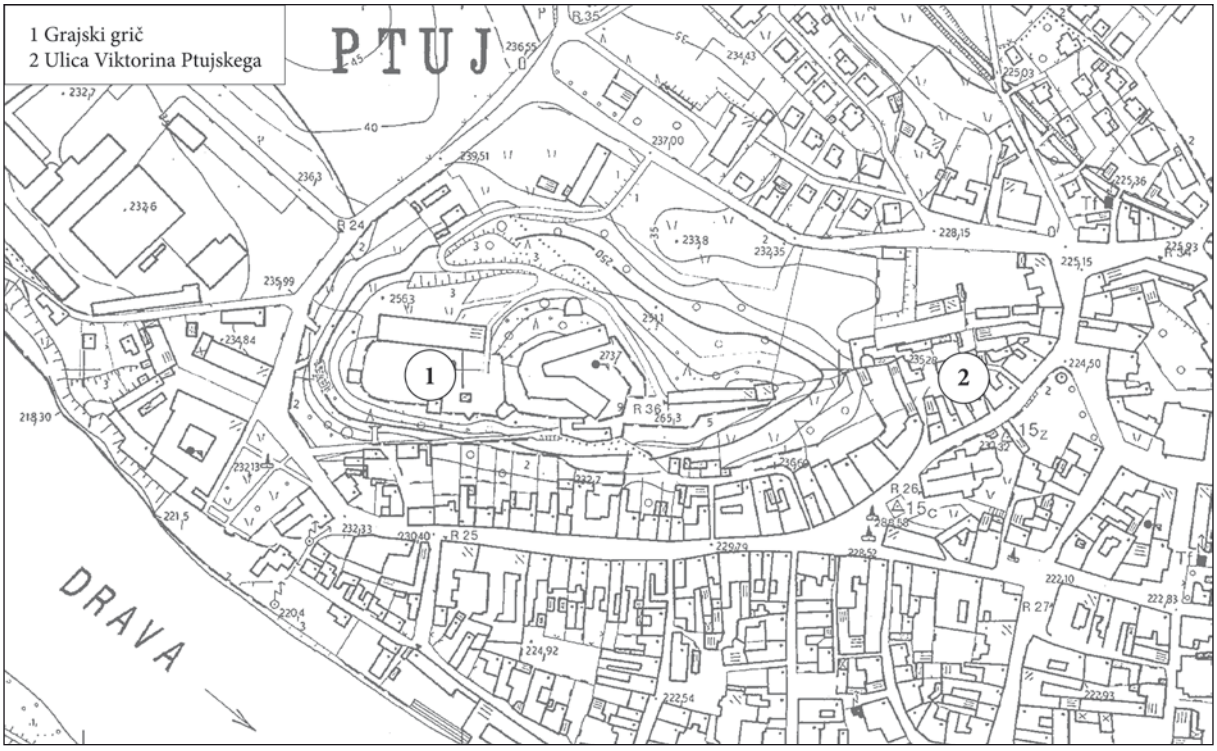

Abb. 1: Ptuj. Stadtplan mit Angabe der Fundstelle. M. = 1:5000.
Sl. 1: Ptuj. Načrt mesta z vrisanim najdiščem. M. = 1:5000 (osnova: karta TTN5 © Geodetska uprava RS).

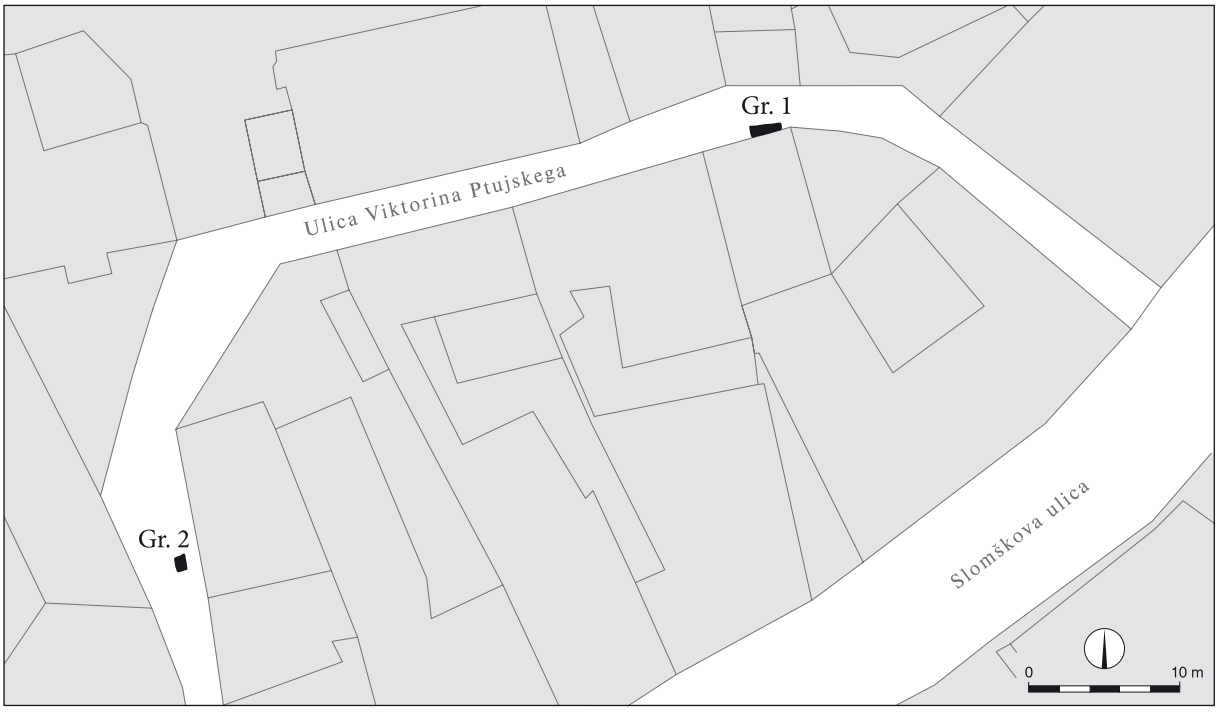

Abb. 2: Ulica Viktorina Ptujskega. Lage der Gräber. M. = 1:500.
Sl. 2: Ulica Viktorina Ptujskega. Lega grobov. M. = 1:500 (osnova: Zemljiški kataster © Geodetska uprava RS).

BESCHREIBUNG DER GRÄBER UND BEIGABEN

Grab 1

Das Grab lag 80 cm unter dem Niveau der Straßenpflasterung, eingegraben in eine Schicht gelben Lehms. Die 2 Meter lange Grabgrube war nicht im Ganzen erhalten, von der Südseite her ragten Hausfundamente hinein, vom Norden aber ein Kanalisationsgraben (*Abb. 3*). Die erhaltene Tiefe betrug 15–20 cm. Holzkohle und Reste verbrannter Menschenknochen lagen in der Mitte der Grabgrube (*Abb. 4*). Darauf befanden sich die Beigaben und zwar ein eisernes Tüllenbeil (1), eine bronzene Lanzenspitze (2), ein Eisendolch (4), ein Bronzemesser (3), ein Schleifstein (5), Bronzeknöpfe (10), Teile eines Bronzegefäßes (9), ein Feuersteinabschlag (11) und Fragmente geschmolzener Bronze (12). Nur ein wenig seitlich standen die Tonwaren: ein großer Topf (6), ein Kantharos (7) und eine Einzugsschale (8). Alle drei Gefäße waren beim Bau der Hausfundamente und der Ausgrabung des Kanalisationsgrabens teilweise beschädigt worden. Ein kleineres Häufchen Holzkohle mit verbrannten Knochen und einigen Scherben befand sich auch im östlichen Teil des Grabes. Beschreibung der Beigaben:

1. Eisernes Tüllenbeil (*Taf. 1:* 1).

2. Bronzene Lanzenspitze mit zwei Löchern auf dem Blatt. Der Gegenstand befand sich in einem Erdklumpen, der hart mit verbrannten Knochen und Eisenoxiden zusammengebacken war. Die Feststellung ihrer Form wurde durch eine Röntgenaufnahme ermöglicht (*Taf. 1:* 2 und *Abb. 7*).

3. Bronzemesser (*Taf. 1:* 3).

4. Eisendolch. Erhalten sind sowohl Klinge als auch Scheide, die aber vollständig mit Eisenoxiden überzogen ist. Die Analyse zeigte, dass sie aus zwei Laubholzbrettchen gefertigt war (die Baumart konnte nicht mehr festgestellt werden), die höchstwahrscheinlich mit Leder überzogen waren. Der Mund der Scheide hatte eine Einfassung aus Bronzedraht (*Taf. 1:* 4).

5. Schleifstein (*Taf. 1:* 5).

6. Topf mit Kegelhals; freihändig gefertigt; Farbe: braun; Oberfläche: glatt; Struktur: feinkörnig: Verzierung: Schnurabdrücke, Einschnitt nach dem Brennen und aufgeklebte Knubben (*Taf. 2:* 1 und *Abb. 8*).

7. Kantharos; freihändig gefertigt; Farbe: schwarz; Oberfläche: glatt; Struktur: feinkörnig; Verzierung: magere Reste aufgeklebter Zinnbänder (*Taf. 2:* 3 und *Abb. 9*).

Abb. 3: Ulica Viktorina Ptujskega. Grab 1, Blick von Norden.
Sl. 3: Ulica Viktorina Ptujskega. Grob 1, pogled s severa.

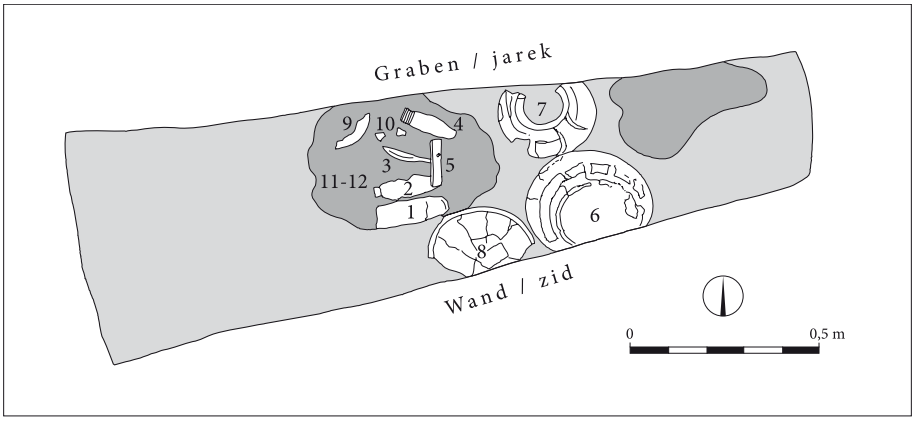

Abb. 4: Ulica Viktorina Ptujskega. Grab 1, Grundriß. M. = 1:20.
Sl. 4: Ulica Viktorina Ptujskega. Grob 1, tloris. M. = 1:20.

8. Einzugsschale; freihändig gefertigt; Farbe: braun-grau; Oberfläche: glatt; Struktur: feinkörnig; Verzierung: quer kannelierter Mund (*Taf. 2:* 6).

9. Fragmente einer Bronzeschale, verziert mit eingeritzten Dreiecken (*Taf. 2:* 7).

10. Zwei bronzene Riemenknöpfe (*Taf. 2:* 4,5).

11. Feuersteinabschlag (*Taf. 2:* 2).

12. Bronzefragmente, im Feuer beschädigt (*Taf. 2:* 8).

Grab 2

Das Grab lag 1,2 m unter dem Niveau der Straßenpflasterung, eingegraben in eine Schicht gelben Lehms (*Abb. 5*). Der Boden der rechteckigen 60 × 90 cm großen Grabgrube war dick mit Holzkohle bedeckt, auf einem Haufen verbrannter Knochen aber lagen beschädigte Bronzegegenstände (*Abb. 6*): eine Brillenfibel (1), eine Harfenfibel (2), zwei Armringe (3,4), Teile zweier mit Ritzungen verzierter Fußringe (5, 6) und mehrere kleinere Fragmente aus Bronzedraht und Blech (7). Daneben lag auch ein Spinnwirtel (17). Das Geschirr war in der nördlichen Hälfte der Grabgrube aufgestellt: ein beschädigter Krug, in dem sich eine Tasse und Fragmente von Bronzedraht befanden (7–9), eine Einzugsschale mit Schale (11, 12), noch eine Schale (10) und zwei Einzugsschalen (13, 14). Von Letzteren wurde nur eine knappe Hälfte beigelegt. In der Holzkohle befanden sich auch einige Scherben (15,16). Beschreibung der Beigaben:

1. Fragmentierte bronzene Brillenfibel; der Draht der Scheibe hat einen runden, der der Achten aber einen rhombischen Querschnitt (*Taf. 3:* 1).

2. Fragmentierte bronzene Harfenfibel, verziert mit Ritzungen (*Taf. 3:* 2).

3. Fragmentierter bronzener Armring (*Taf. 3:* 3).

4. Fragmentierter bronzener Armring (*Taf. 3:* 4).

5. Fragmentierter bronzener Fußring, verziert mit geritzten Strichbündeln (*Taf. 3:* 5).

6. Fragmentierter bronzener Fußring, verziert mit geritzten Strichbündeln (*Taf. 3:* 6).

7. Fragmente von Bronzedraht und Blech (*Taf. 3:* 7–15).

8. Fragmentierter Krug mit Henkelansatz; freihändig gefertigt; Farbe: schwarz; Oberfläche: glatt; Struktur: feinkörnig; Verzierung: Ringabrollung (*Taf. 4:* 1).

9. Schale; freihändig gefertigt; Farbe: dunkelbraun; Oberfläche: glatt; Struktur: feinkörnig; Verzierung: Ringabrollung (*Taf. 4:* 4).

10. Schale; freihändig gefertigt; Farbe: graubraun; Oberfläche: glatt; Struktur: feinkörnig (*Taf. 4:* 6).

11. Schale; freihändig gefertigt; Farbe: graubraun; Oberfläche: glatt; Struktur: feinkörnig (*Taf. 4:* 8).

12. Einzugsschale; freihändig gefertigt; Farbe: graubraun; Oberfläche rau; Struktur: grobkörnig (*Taf. 4:* 7).

13. Einzugsschale; freihändig gefertigt; Farbe: braunschwarz; Oberfläche: rau; Struktur: grobkörnig; Verzierung: zwei waagerechte Kanneluren (*Taf. 4:* 9).

14. Fragment einer Einzugsschale; freihändig gefertigt; Farbe: graubraun; Oberfläche: glatt; Struktur: feinkörnig (*Taf. 4:* 10).

15. Fragment eines Mundes; freihändig gefertigt; Farbe: gelbrot; Oberfläche: glatt; Struktur: feinkörnig (*Taf. 4:* 5).

16. Fragment einer Wandung; freihändig gefertigt; Farbe: gelbbraun; Oberfläche: glatt; Struktur: feinkörnig; Verzierung: aufgeklebte gekerbte Rippe (*Taf. 4:* 3).

17. Spinnwirtel, freihändig gefertigt; Farbe: gelb-grau; Oberfläche: glatt; Struktur: feinkörnig (*Taf. 4:* 2).

ANALYSE DER GRABBEIGABEN

Beide Gräber, auf die man in der Ulica Viktorina Ptujskega stieß, gehören zu den interessanteren Entdeckungen des vorrömischen Ptuj. Nach den

Abb. 5: Ulica Viktorina Ptujskega. Grab 2, Blick von Osten.
Sl. 5: Ulica Viktorina Ptujskega. Grob 2, pogled z vzhoda.

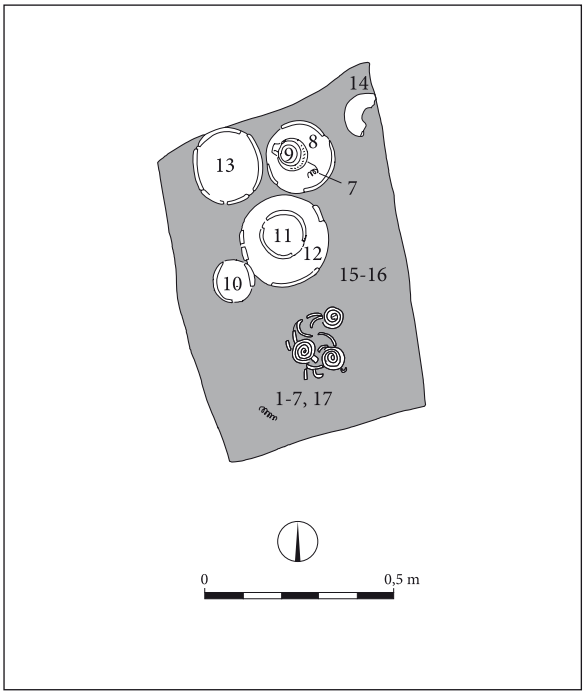

Abb. 6: Ulica Viktorina Ptujskega. Grab 2, Grundriss. M. = 1:20.
Sl. 6: Ulica Viktorina Ptujskega. Grob 2, tloris. M. = 1:20.

Beigaben zu urteilen waren in ihnen bedeutende Mitglieder der Gemeinschaft begraben, die am Übergang aus der Bronzezeit in die Eisenzeit auf dem Gebiet der heutigen Stadt lebte. Aber schauen wir uns genauer an, was für Funde sie enthielten.

Grab 1

Zuerst zu erwähnen ist hier die Bewaffnung, gefertigt aus Bronze und Eisen, was zu dieser Zeit eine bedeutende Neuheit war. Die Ruše-Urnenfeldergruppe, zu denen auch Ptuj gehört, kennt keine Kriegergräber[2]. Wenn dennoch Waffen in den Gräbern auftreten, sind dies Ausnahmen oder wir haben es mit Bestattungen aus der jüngsten Entwicklungsphase zu tun, die an den Anfang der Eisenzeit gehören[3].

[2] Für Ruše-Gruppe siehe Gabrovec 1983, 54 ff; Teržan 1999, 11 ff.

[3] Siehe Müller-Karpe 1959, Taf. 118: 21,24 (Maribor); Tomanič Jevremov 1988–1989, Taf. 16: 8, 18: 4, 19: 1 (Ormož). Gräber mit Waffen wurden auch in Zavrč

Das Tüllenbeil (*Taf. 1:* 1) war stark von Rost zerfressen, daher kann seine Form nicht genau rekonstruiert werden. Offensichtlich handelt es sich um einen gedrungenen Typ mit verhältnismäßig kurzer Klinge, die den gestalterischen Zug zeitgleicher Bronzebeile nicht verbergen kann[4]. Eiserne Ausführungen sind aber in dieser Zeit selten. Im Grunde genommen können wir aus so weit zuverlässigen Kontexten nur zwei Exemplare nennen. Das erste ist aus dem Grab 31 auf dem Hrib in Metlika, das in den jüngeren Teil der Stufe Podzemelj gehört[5]. Das zweite Beil wurde in dem berühmten Grab K (70) in Frög gefunden. Auch dieses Stück ist außerordentlich: nicht nur wegen des Alters (8. Jahrh. v. Chr.), sondern auch wegen der tauschierten Verzierung, die aus drei goldenen Drähten gefertigt ist[6]. Die übrigen Exemplare aus dem Gebiet der Südostalpen, wo eiserne Tüllenbeile am heimischsten waren[7], sind jedoch aller Wahrscheinlichkeit nach jünger. Die Grabeinheiten aus Stična, die deren Gebrauch bereits im Horizont Podzemelj aufzeigen würden, sind nämlich unzuverlässig[8], aber auch ansonsten treten in Dolenjska und Štajerska in dieser Zeit vor allem Lappenbeile und Ärmchenbeile auf[9]. Das eiserne Tüllenbeil aus der Ptujer Ulica Viktorina Ptujskega würde demnach zu den ältesten Exemplaren zählen, die wir aus dem Gebiet der Südostalpen kennen.

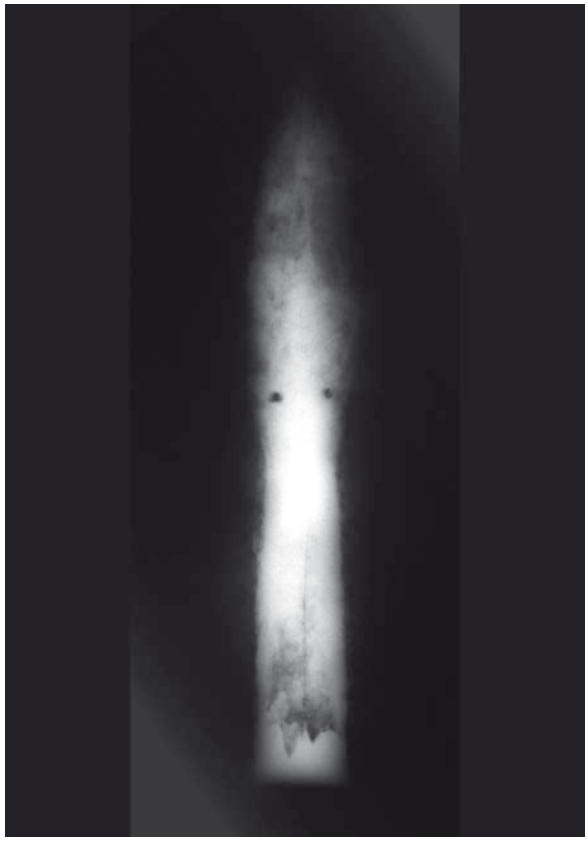

Abb. 7: Ulica Viktorina Ptujskega. Grab 2, Röntgenaufnahme der Lanzenspitze.
Sl. 7: Ulica Viktorina Ptujskega. Grob 2, rentgenski posnetek sulične osti.

Die bronzene Lanzenspitze wurde in einem kompakten, mit Eisenoxiden durchsetzten Lehmklumpen gefunden. Aus dieser schaute nur ein Teil der Tülle hervor. Da der Gegenstand bis zur Veröffentlichung noch nicht aus seiner Umhüllung geschält wurde, konnten wir seine Form nur ungefähr mithilfe einer Röntgenaufnahme rekonstruieren (*Abb. 7* und *Taf. 1:* 2). Tülle und Blatt sind gleichlang, der Übergang zwischen ihnen ist mehr oder weniger fließend. Aus der Aufnahme ist auch zu ersehen, dass die Lanze zwei Löcher aufweist; parallel ausgebohrt am unteren Blattteil.

Bronzelanzenspitzen trifft man in den Gräbern der Ruše-Gruppe und der näheren Nachbarschaft selten an. Wir können nur einige Stücke aufzählen, die in die jüngere und die späte Urnenfelderzeit gehören,

entdeckt, die Funde sind jedoch noch nicht veröffentlicht (Lubšina Tušek 2007).

[4] Vergl. Müller-Karpe 1959, Taf. 142: B 1–3, 143: A 5–8.

[5] Grahek 2004, 160 f, Taf. 7: 8. Grab 31 ist im Beitrag von Grahek (siehe Abb. 47) falsch zusammengestellt. Es handelt sich nicht um eine, sondern um zwei, unterschiedlich alte, Bestattungen eines Mannes und einer Frau. Hier ist für uns natürlich das Männergrab interessant (Taf. 7: 1–12), das neben einem Tüllenbeil noch zwei Ärmchenbeile beinhaltete sowie ein Messer, drei Töpfe und Reste einer Gürtelgarnitur Typ Libna. Fast das gleiche Ensemble an Gegenständen treffen wir auch in Grab 9/2 aus dem Hügelgräberfeld Sajevce ob Krki an. Vergl. Guštin, Preložnik 2005, 131 ff.

[6] Tomedi 2002, Taf. 42: 6; Gleirscher 2011, 51, Abb. 1.

[7] Vergl. Stary 1982, 39 ff.

[8] Wells 1981, 75, 84, Abb. 144h, 181a. Über die Unzuverlässigkeit der Gräbereinheiten der Mecklenburgischen Sammlung siehe Božič 2009 und Božič 2010. Auch das Beil aus dem Grabhügel 48, Fund 22, das zu dem Zentralgrab gehören sollte, wie B. Teržan vorschlug (siehe Teržan 1990, 195; Teržan 2008, 192 f), war nicht fachlich ausgegraben und dokumentiert (vergl. Gabrovec et. al. 2006, 28 f, Taf. 13: 37). Hinsichtlich der tauschierten Zickzackverzierung aus Bronzelamellen gehört es in die Junghallstattzeit. Den besten Vergleich hat es in dem Beil, das Josef Szombathy im Jahre 1883 in Cvetež bei Vače ausgrub (Grab Cvetež B/4). Im Skelettgrab befand sich ein Gürtelblech, eine kleine Fibel, ein hohler Oberarmreif, zwei Knöpfe und Bernsteinperlen. Das Grab gehört in die Stufe der Certosafibeln. Unveröffentlicht. Die Funde werden im Naturhistorischen Museum Wien aufbewahrt. Siehe auch J. Szombathy, Tagebuch, Büchlein 26, 22 f (Fundaktenarchiv NHMW).

[9] Tecco Hvala 2012, 109 ff.

in Dolenjska erhielten sie sich vereinzelt noch bis in die frühe Hallstattzeit[10]. Die erwähnten Lanzen sind von unterschiedlicher Form, keine aber hat ins Blatt gebohrte kleine Löcher. Aber genau wegen dieses Details ist die Lanze aus Ptuj so interessant, gehört sie doch zu den seltenen Stücken, die über einen weiten Raum zerstreut sind, von der Ägäis bis Mitteleuropa[11]. Wozu die Löcher dienten, ist nicht leicht zu beantworten, Tatsache ist aber, dass Lanzen mit durchbohrten Blättern, mit unterschiedlichen Formen und meistenteils aus Eisen überall fast gleichzeitig auftreten. Sowohl in Griechenland und Süditalien als auch im Karpatenbecken und nördlich des Schwarzen Meers treffen wir sie in Kontexten des 9. und 8. Jahrhunderts v. Chr. an[12].

Verhältnismäßig schlecht ist auch der Dolch erhalten (*Taf. 1:* 4). Die Klinge war aus Eisen mit rhombischem Querschnitt, erkennbar aus dem Querprofil. Sie steckte in einer Scheide, gefertigt aus zwei Laubholzbrettchen; die Baumart war nicht mehr festzustellen[13]. Die Brettchen umschloss ein dünner Überzug aus organischem Stoff, höchstwahrscheinlich Leder, dessen Reste an einigen Stellen in Form dunkelbrauner mit Eisenoxiden getränkter Flicken erhalten blieben. Der Scheidenmund war eingefasst mit 1,5 mm dickem Bronzedraht; erhalten blieben vierzehn Umwicklungen. Die Dolchklinge ist verhältnismäßig kurz. Obwohl sie stark verrostet und fragmentiert ist, ist aus der Form herauszulesen, dass ihre Länge nur etwas mehr als fünfzehn Zentimeter betrug. Der Griff war offenbar abgebrochen, denn im Grab wurden keine Teile davon gefunden. So wissen wir nichts über seine Form und das Material, aus dem er gefertigt war. In Betracht kommen Beläge aus Holz oder Knochen, aber auch die Möglichkeit, dass er aus einem anderen Metall (Bronze) war, ist nicht auszuschließen. Bimetallische Dolche waren am Übergang aus der Bronze- in die Eisenzeit etwas Gebräuchliches, anzutreffen sind sie jedoch vor allem in den östlichen Kulturmilieus. Am Rande der Alpenwelt und in Transdanubien, sind nur einige wenige Exemplare bekannt[14]. Gerade wegen des abgebrochenen Griffs des Ptujer Dolches sind geeignete Parallelen schwer zu finden. Vielleicht wäre sogar eine Verbindung mit den seltenen eisernen Stücken aus Rumänien angezeigt, die in die Spätbronzezeit bzw. an den Beginn der Eisenzeit datiert sind. Auch diese sind nämlich ohne erhaltene Griffe, haben aber auch verhältnismäßig kurze Klingen. (z. B. Teleac, Vinţu de Jos III)[15]. Ohne echte Vergleiche bleibt bis jetzt auch die Scheide. Mit Bronzedraht eingefasste Exemplare sind in Mitteleuropa zwar bekannt, gehören jedoch in die jüngere Hallstattzeit[16].

Das Bronzemesser (*Taf. 1:* 3) wurde in einer zweiteiligen Kaluppe gegossen. Es hat eine fast gerade Klinge und einen beidseitig verstärkten gewölbten Rücken. Der kurze Dorn für den Griff hat einen rechteckigen Querschnitt. Obwohl das Messer von der Formgebung her einfach ist, finden wir dafür dennoch schwer eine geeignete Parallele. Ähnliche Klingen mit gewölbten Rücken und dornförmigen Griffen ordnete Říhovský in den Typ Stillfried ein, der aber aufgrund zahlreicher Varianten eine breite Zeitspanne hat[17]. Aber dennoch sind die Exemplare aus Stillfried und Brno (Obřany), die dem Messer aus Ptuj am nächsten sind, zuverlässig jung[18]. In Hinblick auf die Begleitumstände gehören sie in die Spätbronzezeit, vielleicht sogar an den Beginn der älteren Eisenzeit.

Den Schleifstein, mit dem die Klinge geschärft wurde, können wir unter das Wehrgehänge einordnen (*Taf. 1:* 5). Das Exemplar aus Ptuj ist von eleganter Form mit fast symmetrischen Seitenteilen. Es ist gesprungen, vermutlich als Folge der Feuereinwirkung. Im oberen Teil ist es durchbohrt, sodass es mithilfe eines Riemens am Gürtel des Kämpfers aufgehängt werden konnte. Wie C. Metzner-Nebelsick aufzeigte, ist das Phänomen der Schleifsteinbeigabe am östlichen Rande Mitteleuropas konzentriert auf die Spätbronzezeit und die ältere Eisenzeit[19]. In der Regel finden wir sie in Gräbern, während sie bei den zeitgleichen Opferpraktiken (Deponierungen) keine sichtbare Rolle spielten. Da sie sowohl in reichen wie auch in armen Gräbern anzutreffen sind, könnte

[10] Hochstetter 1883, 166, Abb. 6; Kromer 1959, Taf. 18: 3; Vinski-Gasparini 1973, Taf. 102: 10, 103: 3; Dular 1974, 100, Abb. 6: 4; Stare 1975, Taf. 14: 11; Dular 1978a, Taf. 18: 6; Knez 1984, Taf. 5: 1; Teržan 1990, 92, Abb. 20: 2.

[11] Bukovski 1976, 75, Abb. 5 und Taf. 17; Stegmann Rajtár 1986, 214 f, 218, 447, Taf. 5.

[12] Müler-Karpe 1959, 28 f, 218, Abb. 55: 2, Taf. 8: 1,2; Avila 1983, Taf. 43: 952–955; 44: 956–959; 45: 966; Terenožkin 1976, Abb. 38: 26,27; 42: 11; 61: 1,2; Metzner-Nebelsick 2002, 387.

[13] Für die Daten geht unser Dank an Dr. Tjaša Tolar (Inštitut za arheologijo, ZRC SAZU, Ljubljana).

[14] Metzner-Nebelsick 2002, 370 ff, Abb. 167.

[15] Ciugudean 1980; Aldea, Ciugudean 1995, 222, Abb. 2: 11. Siehe auch Vulpe 1990, Taf. 19: 98,98A (mit unzutreffendem Vergleich mit mitteleuropäischen Hallstattdolchen); vergl. Kritik bei Metzner-Nebelsick 2002, 375.

[16] Sievers 1982, Taf. 24: 132; 25: 137; 26: 141–143.

[17] Říhovský 1972, 58.

[18] Ebd., Taf. 18: 188; 19: 212,213.

[19] Metzner-Nebelsick 2002, 400 f.

ihre Funktion nicht nur eine Gebrauchs- sondern vor allem eine Symbolfunktion gewesen sein. Das Auftreten von Schleifsteinen am Ende der Urnenfelderzeit (am Ostalpenrand sind sie aus älteren Grabkontexten nicht bekannt), erklärt C. Metzner-Nebelsick als Resultat einer vergrößerten Affinität zwischen Osteuropa und dem Karpatenbecken[20].

Auch die beiden Bronzeknöpfe stellten einen Teil des Wehrgehänges dar (*Taf. 2:* 4,5). Beide haben die Form eines sich unten in einen betonten Rand verbreiternden Kegels. Die beiden quer durchbohrten kleinen Löcher dienten offenbar zur Befestigung am Ledergürtel. Auch C. Metzner-Nebelsick trug metallene Riemenknöpfe zusammen und kartierte diese, obwohl sie solche, wie die beiden in Ptuj gefundenen (mit Petschaftskopf), aus uns unbekannten Gründen nicht in ihr Verzeichnis aufnahm[21]. Fast gleiche Exemplare kennen wir nämlich aus Batina, Dalj und Erdut, aber auch aus einigen ungarischen Fundstellen (Pécs-Jakabhegy, Szalacska, Vaskeresztes)[22], daher liegt es auf der Hand, dass auch die Riemenknöpfe ein Beweis für intensive Kontakte zwischen dem Ostalpenrand sowie dem mittleren Donaugebiet und dem Karpatenbecken sind. Ansonsten waren Metallknöpfe ein charakteristisches Teil der Männertracht, denn sie treten größtenteils in Gräbern mit Waffen und Werkzeugen auf, unter denen auch solche sind, von denen wir sagen können, dass in ihnen Angehörige der Elite bestattet sind[23]. Dass es sich nicht nur um Gebrauchsgegenstände handelte, sondern die Knöpfe vermutlich auch die Funktion eines Statusanzeigers widerspiegelten, zeigt das aus Gold gefertigte Exemplar aus der Hügelgräbernekropole Pécs-Jakabhegy[24].

Im Grab befand sich auch der Abschlag eines Feuersteins (*Taf. 2:* 2) und sechs Bronzefragmente, die aber in einem solchen Maße geschmolzen waren, dass es nicht möglich war festzustellen, zu was für einem Gegenstand sie gehörten (*Taf. 2:* 8).

Vom Geschirr sollte zuerst die Schüssel (vielleicht auch Schale) aus dünnem Bronzeblech erwähnt werden, von der nur einige Fragmente erhalten sind (*Taf. 2:* 7). Unter dem Mund befand sich eine Verzierung mit einer Kette eingeritzter schraffierter Dreiecke, die von der Ober- und Unterseite durch ebenso eingeritzte Linien eingegrenzt werden. Die erhaltenen Stücke weisen keine Zeichen von Deformierung auf. Dies erwähnen wir deshalb, weil aus dem Profil herauszulesen ist, dass das Gefäß verhältnismäßig flach ist, aber einen eingestülpten Mund hatte. Von der Form her am ähnlichsten ist es noch Einzugsschalen aus Ton, während unter den Metallgefäßen ein entsprechender Vergleich schwerer zu finden ist. Bronzeschüsseln und Schalen aus der späten Urnenfelder- und der Frühhallstattzeit sind mehrheitlich tief, ausnahmslos alle aber haben auch stärker geöffnete Münder. Unbesehen der erwähnten Unterschiede bindet sich aber die Schüssel aus Ptuj gut in das Gestaltungsspektrum des Metallgeschirrs ein, das am Ende der Bronze- und zu Beginn der Eisenzeit in Gebrauch war. Das verbindende Element ist besonders die Verzierung mit den eingeritzten Dreiecken, die wir auf zahlreichen ähnlichen Typen von Bronzegefäßen antreffen, die in dieser Zeit in einem weiten Bereich Mittel- und Osteuropas hergestellt und benutzt wurden[25].

Der große Topf aus braun gebranntem Ton hat einen hohen geschweiften Hals, abgerundete Schultern und einen gewölbten Boden (*Taf. 2:* 1). Seine Oberfläche ist glatt, unterscheidet sich aber in der Herstellungsperfektion nicht von den Gefäßen, die wir aus anderen Urnengräbern an der Drau kennen. Fast als Unikate anzusehen sind jedoch Form und Verzierung. Letztere wurde unter Zuhilfenahme einer Schnur hergestellt und zwar indem man damit an der Schulter vier waagerechte Linien eindrückte, von denen aber die unteren beiden nicht durchgehend gradlinig sind, sondern sich abwechselnd jeweils in einen einzelnen und einen dreifachen Zickzack erheben (*Abb. 8*). An den Schultern des Gefäßes sind auch zwei Knubben aufgebracht, während der Hals an zwei Stellen mit einem Bündel kurzer eingeritzter Linien verziert ist. Für ein solches Ornament haben wir keine Parallele gefunden, darum ist der Topf aus Ptuj, zumindest was die Verzierung angeht, ein Unikat. Etwas heimischer scheint seine Form, die aber auch nicht wer weiß wie viele zahlenmäßige Vergleiche hat. Einige ähnliche Gefäße können wir

[20] Ebd., 402.

[21] Metzner-Nebelsick 2002, 402 ff, 536 ff.

[22] Ebd. Taf. 37: 16; 49: 4; 51: 3; 99: 16; 100: 16,22; 101: 3; M. Kabay 1960, Taf. 13: 8; Fekete 1985, Abb. 22: 3–5.

[23] Metzner-Nebelsick 2002, 404, Abb. 181.

[24] Ebd., Taf. 122: 10.

[25] Z. B.: Mindelheim (Jacob 1995, Taf. 17: 127); Hostomice (Kytlicová 1991,Taf. 6: 33); Třtěno (Kytlicová 1991, Taf. 6: 36); Holásky (Nekvasil, Podborský 1991, Taf. 8: 36); Franzhausen (Prüssing 1991, Taf. 2: 19); Uttendorf (Prüssing 1991, Taf. 4: 25); Hallstatt (Prüssing 1991, Taf. 9: 70); Kleinklein (Prüssing 1991, Taf. 12: 95); Doba (Patay 1990, Taf. 44: 110); Este (Chieco Bianchi, Calzavara Capuis 1985, Taf. 72: 2, 206: 13); Bologna (Müller-Karpe 1959, taf. 67: 19).

Abb. 8: Ulica Viktorina Ptujskega. Grab 1. Mit Schnurornament verziertes Gefäß.
Sl. 8: Ulica Viktorina Ptujskega. Grob 1. Z vrvičastim okrasom okrašena posoda.

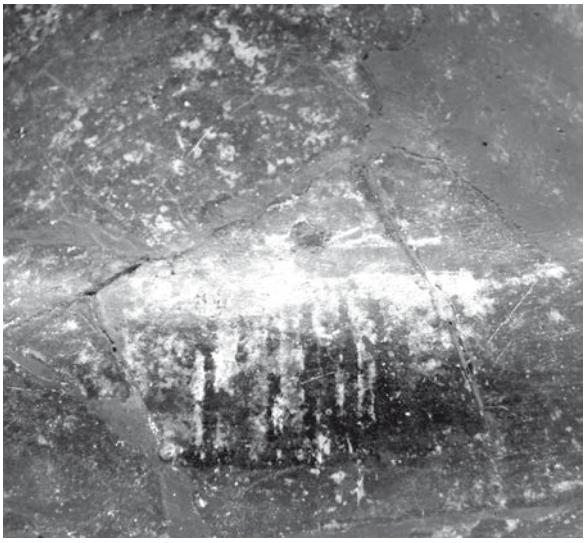

Abb. 9: Ulica Viktorina Ptujskega. Grab 1. Reste von Zinnapplikationen auf dem Khantaros.
Sl. 9: Ulica Viktorina Ptujskega. Grob 1. Ostanki kositrnih aplik na kantarosu.

aus steirischen Fundstellen aufzählen[26], bauchige Töpfe mit kurzen geschweiften Hälsen waren aber auch zu Beginn der Hallstattzeit in Bela krajina (Weißkrain) bekannt[27]. Es scheint, dass sich in den oben angeführten Gefäßen gestalterische Elemente verbergen, die auf Kontakte mit dem Osten hindeuten. Töpfe ähnlicher Formen sind nämlich auch im mittleren Donaugebiet anzutreffen[28].

Dass am Ende der Bronze- bzw. zu Beginn der Eisenzeit Kontakte zu den östlichen Gegenden bestanden, zeigt das zweihenkelige Tongefäß – der Kantharos (*Taf. 2:* 3). Es handelt sich um ein Spitzenwerk der Töpferkunst, das aus gereinigtem Ton gefertigt wurde und eine gut geglättete schwarze Oberfläche hat. Verziert war es mit Metallappliken (vermutlich aus Zinn), von denen nur schwache Spuren erhalten blieben (*Abb. 9*). Die Komposition kann nicht mehr zuverlässig rekonstruiert werden. Alles deutet darauf hin, dass den Hals unterschiedlich breite waagerechte Bänder zierten, während sich auf der größten Wandung eine Metope, ein Fries aus einem Bündel vertikaler Bänder und freien Feldern befand. Mit Lamellen beklebt waren auch die bandartigen Henkel. Erhalten ist nur einer, da ein Teil des Gefäßes beim Ausheben des Grabens zerstört wurde (*Abb. 3* und *4*). Wie wir aus den bescheidenen Resten des Klebers herauslesen können, die an beiden Rändern und in der Mitte erhalten blieben, hatte die Verzierung die Form des Buchstabens H.

Der Kantharos ist in dem Umfeld, in dem er gefunden wurde, etwas Fremdes. Die Ruše-Gruppe kennt zwar Gefäße mit hohen Henkeln, die aber anders geformt sind, daher zeigt sich zu unserem Exemplar keine Verbindung[29]. Mehr Ähnlichkeiten sind bei den Kantharoi zu bemerken, die in Grab 14 im Škoršičev vrt in Ormož gefunden wurden[30]. Einer davon ist ebenso mit Zinnfolienappliken verziert, in der Form aber unterscheidet er sich vom Ptujer Kantharos, daher können wir ihn nicht als gleichen Typ bezeichnen. Ein völlig anderes Bild erhalten wir, wenn wir uns in Richtung Osten wenden. Auf dem Gebiet von Baranja und Bačka war zweihenkeliges Geschirr nämlich sehr beliebt, in Gräbern aus Doroslovo, Batina, Dalj, Vukovar und Osijek können wir zu dem Kantharos aus Ptuj zahlreiche gute Parallelen finden[31].

[26] Ruše (Müller-Karpe 1959, Taf. 110: F Grab 84); Hajdina (ebd., Taf. 116: 44); Maribor (ebd., Taf. 121: 17); Poštela/Lepa ravna (Teržan 1990, Taf. 59: 10); Kleinklein (Dobiat 1980, Taf. 24: 1).

[27] Metlika (Dular 1979, Taf. 9: 4); Pusti Gradac (Dular 2003, taf. 48: 1); Veliki Nerajec (Škvor Jernejčič 2011, Taf. 1:1).

[28] Z. B. Kalakača (Medović 1988, Abb. 134: 1–5, Abb. 255: 1; Medović 1978, Taf. 39: 5); Banatska Palanka (Medović 1978, Taf. 21: 2, 22: 2); Doroslovo (Trajković 2008, 201, 1).

[29] Vergl. Müller-Karpe 1959, Taf. 113: D2; 117: 27; 120: 25,34.

[30] Tomanič Jevremov 1988–1989, Taf. 23: 4; 24: 1.

[31] Trajković 2008, 179, Abb. 3; 180, Abb. 4; 200, Abb. 6; 203, Abb. 3; 210, Abb. 4,5 usw. Metzner-Nabelsick 2002,

C. Metzner-Nebelsick, die sich mit derartigen Gefäßen eingehender beschäftigte, stellte fest, dass Kantharoi im südöstlichen Pannonien im 8. Jahrh. v. Chr. auftreten (keramische Horizonte IIIa in IIIb)[32]. Alles deutet darauf hin, dass sich die Form in dieser Zeit zusammen mit einigen anderen Elementen (z. b. bessarabischer Ornamentik) noch weiter in Richtung Westen verbreitete, wobei die Kommunikationen entlang von Drau und Save eine entscheidende Rolle innehatten. Das Ornament, das aus Zinnfolienappliken hergestellt war, ist aber nicht östlichen Ursprungs. Wie bereits C. Dobiat vor Jahren feststellte, waren zu Beginn der älteren Eisenzeit mit Zinnfolienappliken verzierte Gefäße besonders auf dem Gebiet Sloweniens, Österreichs und Westungarns verbreitet[33]. Aus Baranja kennen wir nur einige Exemplare, daher ist es mehr als wahrscheinlich, dass die Verzierung aus dem Westen ihren Weg in diese Orte fand[34]. Ansonsten drückt sich in dem Kantharos aus Ptuj schon sehr die Symbiose unterschiedlicher Ideen aus, und zwar fremde Formen und heimische Arten der Verzierung. Das Gefäß ist der Beweis lebhafter Kontakte, die in beide Richtungen zwischen den Ostalpen und dem mittleren Donaugebiet verliefen.

Schließendlich betrachten wir noch die Einzugsschale mit quer gerilltem Mundrand (*Taf. 2:* 6). Gefertigt ist sie aus braun-grau gebranntem Ton mit einer glatten Oberfläche. Solche Gefäße sind im Steirischen heimisch und zeitlich gut eingegrenzt. Wie die Analysen zeigten, war sie zu Beginn der älteren Eisenzeit in Gebrauch[35].

Grab 2

Da im zweiten Grab eine Frau bestattet war, schauen wir uns zuerst den Schmuck an. Die Brillenfibel aus Bronzedraht ist zwar fragmentiert, trotzdem ist es aber möglich zu erkennen, dass sie eine schauseitig gewundene Achterschleife hatte. Beide Spiralscheiben waren aus rundem Draht gefertigt, bei der Acht ist der Querschnitt jedoch rhombisch (*Taf. 3:* 1). Nach der Typologie von S. Pabst, die den Brillenfibeln ein umfangreiches Studium widmete, hat die Fibel aus Ptuj alle Charakteristiken des Typs Šarengrad, durch ihre Größe (Länge über 13 cm), gehört sie in die Variante Sinošević[36]. Brillenfibeln der Variante Sinošević waren überwiegend im östlichen Teil des Karpatenbeckens und im Norden des Zentralbalkans verbreitet. Außerhalb dieses Gebietes sind nur einige wenige Stücke bekannt, davon auch zwei aus Slowenien[37]. Zeitlich sind sie gut eingeordnet. Auf der Grundlage zahlreicher Grabeinheiten und Depots, in denen sie sich befinden, ist festzustellen, dass sie im 9. und 8. Jahrh. v. Chr. in Gebrauch waren[38].

Die andere im Frauengrab in Ptuj gefundene Fibel ist schlechter erhalten. Es handelt sich um eine Fibel vom Typ Ruše, für die ein leicht verdickter Bogen charakteristisch ist, der sich an beiden Enden in Achterschleifen verengt[39]. Hinten setzte sie sich fort in eine Federspiralrolle, an der Vorderseite aber war eine hakenförmig gebogene Nadelhalterschleife angebracht, die mit einer Spiralscheibe endete (*Taf. 3:* 2). Auch diese Fibeln kartierte letztlich S. Pabst[40]. Anzutreffen sind sie am Ostalpenrand, im Osten selbst wurden nur einzelne Stücke gefunden. Zeitlich sind sie verhältnismäßig gut eingeordnet. In Ruše und Pobrežje findet man sie meistens in Gräbern, die in die Stufe Ruše II gehören (Ha B2/3)[41].

Zeitlich weniger empfindlich sind die offenen Armringe mit linsenförmigem Querschnitt, deren Enden mit kaum sichtbaren winzigen Ritzungen verziert sind (*Taf. 3:* 3,4). Ähnlichen Schmuck treffen wir in beiden älteren Stufen der Gräberfelder an der Drau an. In den meisten Fällen handelt es sich um Fragmente, ganze Stücke wurden verhältnismäßig wenige gefunden[42]. Sehr stark deformiert waren auch die übrigen drei Ringschmuckstücke (*Taf. 3:* 5,6), die höchstwahrscheinlich zu zwei gewöhnlichen Fußringen gehörten. Dass es sich um sogenannte Schaukelringe gehandelt haben könnte, ist weniger wahrscheinlich. Alle Fragmente sind über die ganze

Taf. 3: 3; 22: 5; 23: 11,12; 35: 1; 56: 1; 59: 8; 66: 10,11; 68: 1; 86: 3; 109: 6. Balen-Letunić (Hrsg.) 2004, 276, Abb. 37/2.

[32] Metzner-Nebelsick 2002, 122 ff.

[33] Dobiat 1980, 130 ff, Abb. 16.

[34] Metzner-Nebelsick 2002, 95, Abb. 29.

[35] Dular 2013, 45 (Typ La 4).

[36] Pabst 2012, 25 f.

[37] Außer unserem Exemplar aus Ptuj noch die Brillenfibel aus Grab 7 aus Ormož. Ebd., 376; siehe auch Tomanič Jevremov 1988–1989, t. 15: 1.

[38] Pabst 2012, 26.

[39] Betzler 1974, 85. In der Literatur auch als Harfenfibel bekannt (Müller-Karpe 1959, 124 s; Budja 1982) bzw. Sattelfibel (Říhovský 1993, 62; Pabst Dörrer 2000, 28), jedoch erfasst keiner der Ausdrücke die tatsächliche Form.

[40] Pabst Dörrer 2000, 141 f, Karte 3.

[41] Pare 1998, 343. Diese Datierung bestätigt auch die Fibel aus Grab 2/1910 aus Velika Gorica (siehe Vinski-Gasparini 1973, Taf. 104: 3; Dular 1978b, 39).

[42] Müller-Karpe 1959, Taf. 109: A1,2; 112: F5; 115: D2; Pahič 1972, Taf. 7: 8; 8: 9; 20: 3,4; 22: 6,7 usw. Siehe auch Pare 1998, 344, Abb. 24: 17.

Grab / Grob	Probe / Vzorec	Konv. C14	Kalibr. 2σ	Kalibr. 1σ
Gr. 2	Z-2988	2965 ± 65 BP	1390-1000 BC (95,4 %)	1300-1050 BC (68,2%)
Gr. 1	Z-3117	2793 ± 85 BP	1220-800 BC (95,4 %)	1040-830 BC (67 %)

Abb. 10: Ulica Viktorina Ptujskega. Radiokarbondaten.
Sl. 10: Ulica Viktorina Ptujskega. Radiokarbonski dataciji.

Länge verziert mit eingeritzten schrägen Stichbündeln. Das Motiv ist mehr oder weniger ein Unikat, denn wir treffen es in der gleichen Ausführung nur noch auf dem Fragment eines Armrings an, der in Grab 90 aus Ruše gefunden wurde[43]. Ansonsten aber war die Verzierung offener Arm- und Fußringe mit schrägen Strichbündeln unterschiedlichster Kombinationen am Ende der Bronze- und zu Beginn der Eisenzeit sehr beliebt. Wie C. Metzner-Nebelsick aufzeigte, sind sie auf dem weiten Gebiet zwischen Bayern, Niederösterreich und Slowenien anzutreffen, aber auch in Transdanubien, Slawonien und Srem[44]. Die übrigen Bronzedraht- bzw. Blechfragmente, die ebenfalls im Grab gefunden wurden, sind mit Ausnahme eines Federstückchens zu sehr beschädigt, um deren Funktion zu bestimmen (*Taf. 3:* 7–15).

Betrachten wir zum Schluss noch das Geschirr. Der fragmentierte Krug (*Taf. 4:* 1) ist aus schwarzgebranntem Ton und hat eine sorgfältig geglättete Oberfläche. Nach Form und Verzierung (Stempelung mit Rädchen) gehört er zu den Geschirren, die häufig sind in den Nekropolen der Ruše-Gruppe[45]. Das gleiche können wir von der kleinen Tasse und den beiden Schalen sagen (*Taf. 4:* 4,6,8), denn auch solche Töpferwaren treten häufig in den Fundstellen an der Drau auf. Die aufgeführten Formen sind zeitlich nicht sehr eng eingegrenzt[46]. Zu den langlebigen Formen gehören auch die beiden Einzugsschalen (*Taf. 4:* 7,10) und das Fragment eines Topfes (*Taf. 4:* 5)[47]. Etwas anders verhält es sich mit der Einzugsschale, die eine Schulterverzierung mit zwei waagerechten Kannelierungen aufweist (*Taf. 4:* 9). Dies gilt nämlich als eine gestalterische Form, die zu Beginn der älteren Eisenzeit in Gebrauch war[48]. Nun, wie das Exemplar aus dem Grab in Ptuj zeigt, kann sie auch bereits etwas früher aufgetreten sein.

ZUR ABSOLUTEN DATIERUNG DER GRÄBER

Die meisten der Parallelen, mit denen wir beide Gräber zeitlich bestimmen konnten, führten wir bereits im Kapitel über die Analyse der Grabbeigaben an. Wir konnten feststellen, dass die Gegenstände aus Grab 1 eine ziemlich ähnliche Spanne haben; denn sowohl das Beil als auch die Lanze, beide Riemenknöpfe aber auch der Kantharos und die Einzugsschale gehören zu den Formen, die zahlreiche gute Vergleiche in den Kontexten des 8. Jahrhunderts v. Chr. haben. Etwas ältere (spätbronzezeitliche) Züge weisen das Messer und das Bronzegefäß auf, die wir aber immerhin auch am Beginn der Eisenzeit antreffen. Die Bestimmung des Grabes Nr. 1 in die Stufe Ruše III (Ha C0)[49] ist folglich aus Sicht des jetzigen Kenntnisstandes über das Material noch am glaubhaftesten.

Grab 2 ist allem Anschein nach älter. Die Bestimmung gibt die Fibel Typ Ruše, die als charakteristische Vertreterin der Stufe Ruše II gilt. Diese Datierung bestätigen die Brillenfibel und die verzierten Fußringe, obwohl beide Schmuckformen auch zu Beginn der Eisenzeit auftreten. Entscheidend ist also die Fibel Typ Ruše, die wir in dieser Form in jüngeren Kontexten nicht antreffen. Grab 2 aus Ptuj würde demnach in die Stufe Ha B2/3 gehören, die den Rahmen des späten 10. und des 9. Jahrhunderts v. Chr. umfasst[50].

Der durch Materialvergleich gewonnenen Datierung können wir noch die Radiokarbondaten gegenüberstellen. Die Analyse der Holzkohle aus beiden Gräbern führte das Institut Ruđer Bošković aus Zagreb durch. Das erhaltene Resultat ist sehr viel höher und fürs Erste schwer zu kommentieren. Jedoch gilt es zu betonen, dass sich die Untergren-

[43] Müller-Karpe 1959, Taf. 111: A5. Ähnlich verzierte Armringe wurden im Depot Celldömölk-Sághegy II gefunden, das ein charakteristischer Vertreter des Depot-Horizonts Románd ist. Siehe Mozsolics 2000, 25, Taf. 14: 3,7; 16: 1.

[44] Metzner-Nebelsick 2002, 442 f.

[45] Z. B. Müller-Karpe 1959, Taf. 108: M2; 112: A4.

[46] Ebd., Taf. 108: A,G1; 109: A2,F1,J2; 110: D1; 117: 2–4; 120: 33,39. Pahič 1972, Taf. 3: 5; 10:2; 25: 4 usw. Siehe auch Pare 1998, 344, Abb. 24: 19,20.

[47] Dular 2013, 33, 46 (Typ L 7 in La 7).

[48] Ebd., 46 (Typ La 6).

[49] Die Stufe Ha C0 wurde durch Hilke Hennig definiert: Hennig 1995; Hennig 2001, 85 ff; Friedrich 2001. Siehe auch Pare 1991 und Dular 2013, 23.

[50] Siehe Pare 1998, 352, Tab. 4; Dular 2013, 23 f.

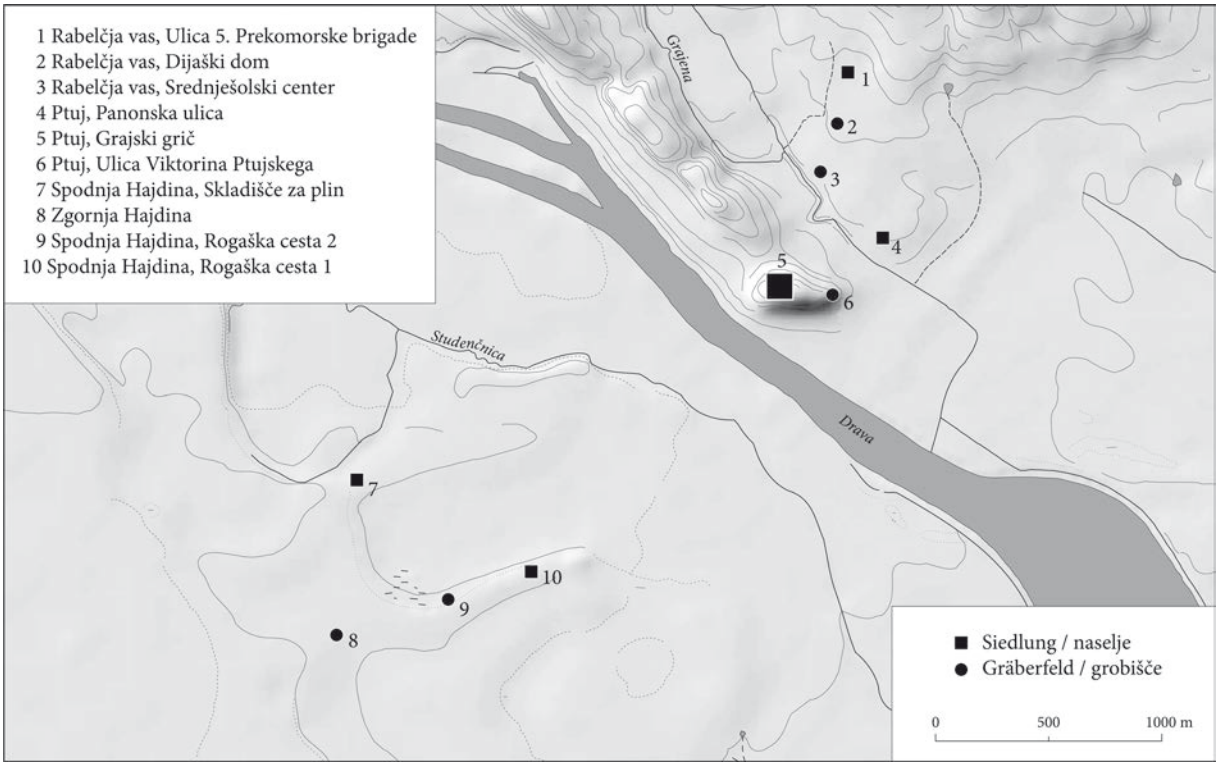

Abb. 11: Spätbronzezeitliche Fundstellen in Ptuj.
Sl. 11: Poznobronastodobna najdišča Ptuja (osnova: DMR 25 © Geodetska uprava RS).

zen der kalibrierten Zeitbereiche (2σ) in beiden Fällen fast mit den durch die klassische Methode erhaltenen Daten berühren (*Abb. 10*). Bedeutend ist auch, dass die Radiokarbondatierung die Altersfolge beider Gräber von Ptuj bestätigte.

ABSCHLUSS

Der Fund der beiden Gräber mit Brandbestattungen in der Ulica Viktorina Ptujskega ist aus mehrerlei Hinsicht interessant. Bereits ihre Lage unmittelbar am Fuße des Grajski grič, auf dem in der Spätbronzezeit ein bedeutendes Zentrum entstand[51], deutet auf eine enge Verbindung der Nekropole mit der zentralen Siedlung. Die anderen aufgefundenen Urnengräberfelder sind nämlich entfernter und liegen entweder östlich des Baches Grajena oder am rechten Ufer der Drau (*Abb. 11*). Es stellt sich auch die Frage, ob wir es überhaupt mit einem echten Bestattungsort zu tun haben, denn man stieß auf einem relativ großen Gebiet, das in großem Bogen von einem Graben der kommunalen Infrastruktur durchtrennt wurde, nur auf zwei Gräber. Da sie weit voneinander entfernt waren, ist die Möglichkeit nicht auszuschließen, dass wir Einzelbestattungen von Eliten vor uns haben, für die ein besonders vornehmer Platz direkt am östlichen Fuße der Siedlung ausgewählt wurde. Die Gräber sind wirklich reich, was in den Gemeinschaften der Ruše-Gruppe keine häufige Erscheinung war. Die Mehrzahl der Gräber, von denen man sagen kann, dass in ihnen Frauen bestattet wurden, sind arm. Solche, die zwei Fibeln bzw. mehrere Schmuckstücke beinhalteten, können wir, auf die einzelnen Nekropolen gerechnet, an einer Hand abzählen[52]. Auch reiche Männergräber sind sehr selten. Abgesehen von Messern, sind in ihnen im Grunde genommen keine Waffen zu finden[53]. Das Ritual änderte sich zu Beginn der Eisenzeit. Ein Beweis ist das Grab 9 aus Ormož mit bronzener Lanze und Beil[54], das sich an Reichtum aber bei Weitem nicht mit dem Krieger messen kann,

[51] Dular 2013, 113 ff, 137 ff.

[52] Müller-Karpe 1959, Taf. 111: C; 112: A (Ruše). Pahič 1972, Taf. 2: 1–16; 7: 12–17; 20: 1–13; 27: 7–9 (Pobrežje). Tomanič Jevremov 1988–1889, Taf. 6–7; 13–17 (Ormož).

[53] Als Waffe könnte vielleicht nur die großen Messer aus dem Gräberfeld von Maribor bestimmt werden. Siehe Müller-Karpe 1959, Taf. 118: 21,24.

[54] Tomanič Jevremov 1888–1889, Taf. 18: 4; 19: 1.

der am Fuß des Grajski grič bestattet wurde. Das Grab von Ptuj zeichnet besonders die komplette Kriegerausrüstung aus, zusammengesetzt aus Beil, Lanze, Dolch, Schleifstein und Riemenknöpfen. Ähnliche Waffenausstattungen sind charakteristisch für das späte 9. und das 8. Jahrhundert; anzutreffen auf einem breiten Raum zwischen Alpenrand und dem südöstlichen Pannonien[55]. Es fehlt nur das "thrako-kimmerische" Pferdegeschirr, von dem wir aber auch nicht mit Bestimmtheit sagen können, dass es nicht beigelegt war. Wie erwähnt, war ja die Grube an der Nord- und der Südseite beschädigt, daher haben wir möglicherweise nur einen Teil der ehemaligen Grabeinheit vor uns. Wie es auch immer sei, beide Gräber aus Ptuj sind ein klarer Ausdruck der Veränderungen, zu denen es zu Beginn des 1. Jahrtausends v. Chr. kam. Sie spiegeln die schrittweise Differenzierung der Gesellschaft wider, die mit dem Aufkommen der Eisenzeit ihre neue Gestalt erhielt.

[55] Vrgl. Metzner-Nebelsick 2002, 369 ff.

Übersetzung: Wilhelma Henningsen

ALDEA, I., H. CIUGUDEAN 1995, Der dritte hallstattzeitliche Depotfund von Vinţu de Jos. – In / v: B. Hänsel, T. Soroceanu (Hrsg. / ur.), *Bronzefunde aus Rumänien,* Prähistorische Archeologie in Südosteuropa 10, 213–223.

AVILA, R. A. J. 1983, *Bronzene Lanzen- und Pfeilspitzen der griechischen Spätbronzezeit.* – Prähistorische Bronzefunde 5/1.

BALEN-LETUNIĆ (Hrsg. / ur.) 2004, *Ratnici na razmeđu Istoka i Zapada. Starije željezno doba u kontinentalnoj Hrvatskoj / Warriors at the chrossroad of East and West = Krieger am Scheideweg zwischen Ost und West.* – Zagreb.

BETZLER, P. 1974, *Die Fibeln in Süddeutschland, Österreich und der Schweiz.* – Prähistorische Bronzefunde 14/3.

BOŽIČ, D. 2009, A Hallstatt grave containing a cuirass, excavated near Stična by the Duchess of Mecklenburg in 1913. The reliability of grave groups from the Mecklenburg Collection / K halštatskemu grobu z oklepom, ki ga je leta 1913 pri Stični izkopala vojvodinja Mecklenburška. O zanesljivosti grobnih celot Mecklenburške zbirke. – *Arheološki vestnik* 60, 63–95.

BOŽIČ, D. 2010, Zum Panzergrab von Stična und der Verlässlichkeit der Grabzusammenhänge in der Sammlung Mecklenburg. – *Acta praehistorica et archaeologica* 42, 155–172.

BUDJA, M. 1982, Harfaste fibule z lokom (tip Ruše) v slovenskih žarnih grobiščih (Harfenfibeln mit Bügel (Typ Ruše) in den slowenischen Urnenfeldern). – *Arheološki vestnik* 33 (1983), 59–67.

BUKOVSKI, Z. 1976, *Elementy wschodnie w kulturze łużyckiej u schyłku epoki brązu. (Eastern elements in Lusatian Culture at the decline of the Bronze Age).* – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk.

CHIECCO BIANCHI, A. M., L. CALZAVARA CAPUIS 1985, *Este* I. *Le necropoli Casa di Ricovero, Casa Muletti Prosdocimi e Casa Alfonsi.* – Monumenti antichi 51, Serie monografica 2.

CIUGUDEAN, H. 1980, Pumnalul hallstattian de la Teleac (Jud. Alba). – *Apulum* 18, 61–65.

DOBIAT, C. 1980, *Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Kleinklein und seine Keramik.* – Schild von Steier, Beiheft 1.

DULAR, J. 1974, Črnomelj. – *Varstvo spomenikov* 17–19/1, 100.

DULAR, J. 1978a, *Podzemelj.* – Katalogi in monografije 16.

DULAR, J. 1978b, Poskus kronološke razdelitve dobovskega žarnega grobišča (Versuch einer Einteilung des Urnenfeldes in Dobova). – *Arheološki vestnik* 29, 36–45.

DULAR, J. 1979, Žarno grobišče na Borštku v Metliki (Das Urnenfeld auf Borštek in Metlika). – *Arheološki vestnik* 30, 65–100.

DULAR, J. 2003, *Halštatske nekropole Dolenjske / Die hallstattzeitlichen Nekropolen in Dolenjsko*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 6.

DULAR, J. 2013, *Severovzhodna Slovenija v pozni bronasti dobi / Nordostslowenien in der späten Bronzezeit.* – Opera Instituti archaeologici Sloveniae 27.

FEKETE, M. 1985, Rettungsgrabung früheisenzeitlicher Hügelgräber in Vaskeresztes. – *Acta archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae* 37, 33–78.

FRIEDRICH, M. 2001, Dendrochronologische Untersuchung der Hölzer des hallstattzeitlichen Wagengrabes 8 aus Wehringen, Lkr. Augsburg. – In / v: H. Hennig, *Gräber der Hallstattzeit in Bayerisch-Schwaben,* Monographien der Archäologischen Staatssammlung München 2, 137–144.

GABROVEC, S. 1983, Jugoistočnoalpska regija. – In / v: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 4, *Bronzano doba,* 19–96, Sarajevo.

GABROVEC, S., A. KRUH, I. MURGELJ, B. TERŽAN 2006, *Stična* II/1. *Gomile starejše železne dobe (Grabhügel aus der älteren Eisenzeit).* – Katalogi in monografije 37.

GLEIRSCHER, P. 2011, *Die Hügelgräber von Frög. Ein eisenzeitlicher Herrschaftszentrum in Rosegg.* – Klagenfurt/Celovec, Ljubljana/Laibach, Wien/Dunaj.

GRAHEK, L. 2004, Halštatska gomila na Hribu v Metliki (A Hallstatt tumulus at Hrib in Metlika). – *Arheološki vestnik* 55, 111–206.

GUŠTIN, M., A. PRELOŽNIK 2005, Sajevce. Železnodobno gomilno grobišče ob Krki (Sajevce. An Iron Age barrow cemetery at Krka River). – *Arheološki vestnik* 56, 113–168.

HENNIG, H. 1995, Zur Frage der Datierung des Grabhügels 8 "Hexenbergle" von Wehringen, Lkr. Augsburg, Bayerisch-Schwaben. – In / v: B. Schmid-Sikimić, P. Della Casa (Hrsg. / ur.), *Trans Europam. Beiträge zur Bronze- und Eisenzeit zwischen Atlantik und Altai. Festschrift für Margarita Primas,* 129–146, Zürich.

HENNIG, H. 2001, *Gräber der Hallstattzeit in Bayerisch-Schwaben*. – Monographien der Archäologischen Staatssammlung München 2.

HOCHSTETTER, v. F. 1883, Die neusten Gräberfunde von Watsch und St. Margarethen in Krain und der Kulturkreis der Hallstätter-Periode. – In / v: *Denkschriften der mathematisch-naturwissenschaftlichen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, Bd. 47, 161–210.

JACOB, Chr. 1995, *Metallgefäße der Bronze- und Hallstattzeit in Nordwest-, West- und Süddeutschland.* – Prähistorische Bronzefunde 2/9.

KNEZ, T. 1984, *Žarno grobišče v Novem mestu. Začasno poročilo o raziskovanju v letu 1982 (Das Urnengräberfeld in Novo mesto. Vorbericht der Grabung 1982).* – *Arheološki vestnik* 35, 119–133.

KROMER, K. 1959, *Brezje.* – Arheološki katalogi Slovenije 2.

KYTLICOVÁ, O. 1991, *Die Bronzegefäße in Böhmen.* – Prähistorische Bronzefunde 2/12.

LUBŠINA TUŠEK, M. 1999, Ptuj – Ulica Viktorina Ptujskega. – *Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor. Letno poročilo 1999* (2001), 291–298.

LUBŠINA TUŠEK, M. 2007, Zavrč – arheološko najdišče Prodnica. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 44/07 (2008), 309–312.

M. KABAY, É. 1960, A szalacskai koravaskori tumulusok anyaga a Magyar Nemzeti Múzeumban (Das Fundmaterial der früheisenzeitlichen Hügelgräber von Szalacska im Ungarischen Nationalmuseum). – *Folia archaeologica* 12, 45–58.

MEDOVIĆ, P. 1978, *Naselja starijeg gvozdenog doba u jugoslovenskom Podunavlju (Die relative Chronologie der Siedlungen der älteren Eisenzeit im jugoslawischen Donaugebiete)*. – Dissertationes et monographiae 22.

MEDOVIĆ, P. 1988, *Kalakača, naselje ranog gvozdenog doba (Die früheisenzeitliche Siedlung Kalakača)*. – Posebna izdanja / Vojvođanski muzej 10.

METZNER-NEBELSICK, K. 2002, *Der „Thrako-Kimmerische" Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien.* – Vorgeschichtliche Forschungen 23, Rahden/Westf.

MOZSOLICS, A. 2000, *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte Hajdúböszörmény, Románd und Bükkszentlászló.* – Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 17.

MÜLLER-KARPE, H. 1959, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen.* – Römisch-Germanische Forschungen 22.

NEKVASIL, J., V. PODBORSKÝ 1991, *Die Bronzegefäße in Mähren.* – Prähistorische Bronzefunde 2/13.

PABST, S. 2012, *Die Brillenfibeln. Untersuchungen zu spätbronze- und ältereisenzeitlichen Frauentrachten zwischen Ostsee und Mittelmeer.* – Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 25.

PABST DÖRRER, S. 2000, *Untersuchungen zu hallstattzeitlichen Frauentrachten mit Spiralbrillenfibeln zwischen Alpen, Karpaten und Ostsee.* – Internationale Archäologie 51.

PAHIČ, S. 1972, Pobrežje. – *Katalogi in monografije* 6.

PARE, Chr. 1991, *Swords, Wagon-Graves and the Beginning of the Early Iron Age in Central Europe.* – Kleine Schriften aus dem Vorgeschichtlichen Seminar der Philipps-Universität Marburg 37.

PARE, Chr. 1998, Beiträge zum Übergang von der Bronze- zur Eisenzeit in Mitteleuropa. Teil I: Grundzüge der Chronologie im östlichen Mitteleuropa (11.-8. Jahrhundert v. Chr.). – *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 45 (1999), 293–433.

PATAY, P. 1990, *Die Bronzegefäße in Ungarn.* – Prähistorische Bronzefunde 2/10.

PRÜSSING, G. 1991, *Die Bronzegefäße in Österreich.* – Prähistorische Bronzefunde 2/5.

ŘÍHOVSKÝ, J. 1972, *Die Messer in Mähren und Ostalpengebiet.* – Prähistorische Bronzefunde 7/1.

ŘÍHOVSKÝ, J. 1993, *Die Fibeln in Mähren.* – Prähistorische Bronzefunde 14/9.

SIEVERS, S. 1982, *Die mitteleuropäischen Hallstattdolche.* – Prähistorische Bronzefunde 6/6.

STARE, F. 1975, *Dobova.* – Posavski muzej Brežice 2.

STARY, P. 1982, Zur hallstattzeitlichen Beilbewaffnung des circum-alpinen Raumes. – *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 63, 17–104.

STEGMANN RAJTÁR 1986, Neuerkentnissen zum Grab 169 von Brno-Obrány (Mähren). – In / v: E. Jerem (Hrsg. / ur.), *Hallstatt Kolloquium Vesprem 1984*. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Beiheft 3, 211–226.

ŠKVOR JERNEJČIČ, B. 2011, Starejšeželeznodobno grobišče Veliki Nerajec pri Dragatušu v Beli krajini (The Early Iron Age cemetery of Veliki Nerajec near Dragatuš in Bela krajina). – *Arheološki vestnik* 62, 165–230.

TECCO HVALA, S. 2012, *Magdalenska gora. Družbena struktura in grobni rituali železnodobne skupnosti / Magdalenska gora. Social structure and burial rites of the Iron Age community.* – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 26.

TERENOŽKIN, A. I. 1976, *Kimmerijcy.* – Kiev.

TERŽAN, B. 1990, *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem / The Early Iron Age in Slovenian Styria.* – Katalogi in monografije 25.

TERŽAN, B. 1999, An Outline of the Urnfield Culture Period in Slovenia / Oris obdobja kulture žarnih grobišč na Slovenskem. – *Arheološki vestnik* 50, 97–143.

TERŽAN, B. 2008, Stiške skice / Stična – Skizzen. – In: S. Gabrovec, B. Teržan, *Stična* II/2. *Gomile starejše železne dobe. Razprave / Grabhügel aus der älteren Eisenzeit. Studien*, Katalogi in monografije 38 (2010), 189–325.

TOMANIČ JEVREMOV, M. 1988–1989, *Žarno grobišče v Ormožu (Das Urnengräberfeld von Ormož).* – *Arheološki vestnik* 39–40, 277–295.

TOMEDI, G. 2002, *Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Frög. Die Altgrabungen von 1883 bis 1892.* – Archaeolingua 14.

TRAJKOVIĆ, D. 2008, *Đerpfeld – nekropola starijeg gvozdenog doba kod Doroslova (Đerpfeld – Early Iron Age Necropolis at Doroslovo).* – Sombor.

VULPE, A. 1990, *Die Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien.* – Prähistorische Bronzefunde 6/9.

VINSKI-GASPARINI, K. 1973, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj (Die Urnenfelderkultur in Nordkroatien).* – Monografije 1.

WELLS, S. P. 1981, *The Emergence of an Iron Age Economy. The Mecklenburg Grave Groups from Hallstatt and Stična*. – American School of Prehistoric Research, Bulletin 33.

Dva grobova z žganim pokopom s Ptuja

Ko so avgusta in septembra 1999 na Ptuju v Ulici Viktorina Ptujskega prenavljali komunalno infrastrukturo, so pod uličnim tlakom naleteli na številne novoveške, srednjeveške in rimske ostaline (*sl. 1*).[1] Na dan so prišli temeljni zidovi številnih objektov, ki kažejo, da je bil prostor ves čas intenzivno pozidan. Vendar pa nas ostanki arhitekture ter najdbe iz antike in srednjega veka na tem mestu ne zanimajo, saj želimo predstaviti dva prazgodovinska grobova, ki sta se po srečnem naključju ohranila do zadnje prenove komunalnih napeljav. Ležala sta daleč vsaksebi na severnem in zahodnem koncu ulice (*sl. 2*). Vse kaže, da sta pripadala manjšemu grobišču, ki se je raztezalo ob vzhodnem vznožju Grajskega griča.

OPIS GROBOV IN PRIDATKOV

Grob 1

Grob je ležal 80 cm pod nivojem uličnega tlaka, vkopan pa je bil v plast rumene ilovice. Grobna jama, dolga 2 m, ni bila ohranjena v celoti, saj jo je z južne strani odsekal temelj hiše, s severa pa jarek za kanalizacijo (*sl. 3*). Ohranjena globina je znašala 15–20 cm.

Žganina in ostanki sežganih človeških kosti so ležali sredi grobne jame (*sl. 4*). Nanje so bili položeni pridatki in sicer železna tulasta sekira (1), bronasta sulična ost (2), železno bodalo (4), bronast nož (3), kamnit brus (5), bronasta gumba (10), deli bronaste posode (9), odbitek iz kremena (11) in fragmenti stopljenega brona (12). Le malo vstran je stala lončenina: velik lonec (6), kantaros (7) in latvica (8). Vse tri posode so bile delno poškodovane ob gradnji temeljev za hišo in pri izkopu kanalizacijskega jarka. Manjši kupček žganine s sežganimi kostmi in nekaj črepinjami je bil tudi v vzhodnem delu groba. Opis pridatkov:

1. Železna tulasta sekira (*t. 1:* 1).

2. Bronasta sulična ost z dvema luknjicama na listu. Predmet je v kepi zemlje, ki je čvrsto sprijeta s sežganimi kostmi in železovimi oksidi. Njeno obliko je bilo moč ugotoviti s pomočjo rentgenskega posnetka (*t. 1:* 2 in *sl. 7*).

3. Bronast nož (*t. 1:* 3).

4. Železno bodalo. Ohranjeno je rezilo in nožnica, ki pa je v celoti prevlečena z železovimi oksidi. Analiza je pokazala, da je bila narejena iz lesenih deščic listavca (vrste ni bilo moč določiti), ki sta bili najverjetneje prevlečeni z usnjem. Ustje nožnice je imelo okov iz bronaste žice (*t. 1:* 4).

5. Kamnit brus (*t. 1:* 5).

6. Lonec s stožčastim vratom; izdelan prostoročno; barva: rjava; površina: gladka; sestava: drobnozrnata: okras: odtisi vrvice, vrez po žganju in nalepljeni bradavici (*t. 2:* 1 in *sl. 8*).

7. Kantaros; izdelan prostoročno; barva: črna; površina: gladka; sestava: drobnozrnata; okras: skromni ostanki nalepljenih kositrnih trakov (*t. 2:* 3 in *sl. 9*).

8. Latvica; izdelana prostoročno; barva: rjavo-siva; površina: gladka; sestava: drobnozrnata; okras: prečno nažlebljeno ustje (*t. 2:* 6).

9. Fragmenti bronaste posode, okrašene z vrezanimi trikotniki (*t. 2:* 7).

10. Dva bronasta jermenska gumba (*t. 2:* 4,5).

11. Odbitek iz kremena (*t. 2:* 2).

12. Fragmenti brona, poškodovani v ognju (*t. 2:* 8).

Grob 2

Grob je ležal 1,2 m pod nivojem uličnega tlaka, vkopan pa je bil v plast rumene ilovice (*sl. 5*). Dno pravokotne grobne jame, velike 60 × 90 cm, je bilo na debelo prekrito z žganino, na kupčku sežganih kosti pa so ležali poškodovani bronasti predmeti (*sl. 6*): fibula očalarka (1), harfasta fibula (2), dve zapestnici (3,4), deli dveh z vrezi okrašenih nanožnic (5, 6) in več manjših fragmentov bronaste žice in pločevine (7). Poleg je bil tudi vijček (17). Posodje je bilo postavljeno v severno polovico grobne jame: poškodovan vrč, v katerem je bila skodelica in fragment bronaste žice (7–9), latvica s skledico (11, 12), še ena skledica (10) in dve latvici (13, 14). Od zadnje so v grob položili le slabo polovico. V žganini je bilo tudi nekaj črepinj (15, 16). Opis pridatkov:

1. Fragmentirana bronasta fibula očalarka; žica diskov je okroglega, osmice pa rombičnega preseka (*t. 3:* 1).

2. Fragmentirana bronasta harfasta fibula, okrašena z vrezi (*t. 3:* 2).

3. Fragmentirana bronasta zapestnica (*t. 3:* 3).

4. Fragmentirana bronasta zapestnica (*t. 3:* 4).

5. Fragmentirana bronasta nanožnica, okrašena s snopi vrezov (*t. 3:* 5).

6. Fragmentirana bronasta nanožnica, okrašena s snopi vrezov (*t. 3:* 6).

7. Fragmenti bronaste žice in pločevine (*t. 3:* 7–15).

8. Fragmentiran vrč z nastavkom za ročaj; izdelan prostoročno; barva: črna; površina: gladka; sestava: drobnozrnata; okras: žigosanje s koleščkom (*t. 4:* 1).

[1] Lubšina Tušek 1999.

9. Skodelica; izdelana prostoročno; barva: temnorjava; površina: gladka; sestava: drobnozrnata; okras: žigosanje s koleščkom (*t. 4:* 4).

10. Skledica; izdelana prostoročno; barva: sivorjava; površina: gladka; sestava: drobnozrnata (*t. 4:* 6).

11. Skledica; izdelana prostoročno; barva: sivorjava; površina: gladka; sestava: drobnozrnata (*t. 4:* 8).

12. Latvica; izdelana prostoročno; barva: sivorjava; površina hrapava; sestava: grobozrnata (*t. 4:* 7).

13. Latvica; izdelana prostoročno; barva: rjavo okras: dve vodoravni kaneluri (*t. 4:* 9).-črna; površina: hrapava; sestava: grobozrnata;

14. Fragment latvice; izdelan prostoročno; barva: sivorjava; površina: gladka; sestava: drobnozrnata (*t. 4:* 10).

15. Fragment ustja; izdelan prostoročno; barva: rumeno--rdeča; površina: gladka; sestava: drobnozrnata (*t. 4:* 5).

16. Fragment ostenja; izdelan prostoročno; barva: rumenorjava; površina: gladka; sestava: drobnozrnata; okras: nalepljeno narezano rebro (*t. 4:* 3).

17. Vijček, izdelan prostoročno; barva: rumeno-siva; površina: gladka; sestava: drobnozrnata (*t. 4:* 2).

ANALIZA GROBNIH PRIDATKOV

Oba grobova, na katera so naleteli v Ulici Viktorina Ptujskega, sodita med zanimivejša odkritja predrimskega Ptuja. Sodeč po pridatkih, sta bila v njih pokopana pomembna člana skupnosti, ki je na prehodu iz bronaste v železno dobo živela na območju današnjega mesta. Pa si oglejmo, kakšne najdbe sta vsebovala.

Grob 1

Najprej moramo omeniti orožje, ki je bilo izdelano iz brona in železa, kar je v tem času pomembna novost. Ruška žarnogrobiščna skupina, v katero Ptuj spada, ne pozna bojevniških grobov.[2] Če se orožje v grobovih vendarle pojavlja, so to izjeme, ali pa imamo opraviti s pokopi iz najmlajše razvojne faze, ki sodijo na začetek železne dobe.[3]

Tulasta sekira (*t. 1:* 1) je bila močno razžrta od rje, zato njene oblike ni moč natančno rekonstruirati. Očitno gre za čokat tip z razmeroma kratkim rezilom, ki ne more skriti oblikovnih potez sočasnih bronastih sekir.[4] Železne izvedbe so v tem času redke. Pravzaprav lahko iz kolikor toliko zanesljivih kontekstov omenimo le dva primerka. Prvi je iz groba 31 na Hribu v Metliki, ki sodi v mlajši del stopnje Podzemelj.[5] Druga sekira je bila najdena v znamenitem grobu K (70) na Bregu (Frög). Tudi ta kos je izjemen: ne le zaradi starosti (8. stoletje pr. Kr.), ampak tudi zavoljo tavširanega okrasa, ki je narejen iz treh zlatih žic.[6] Ostali primerki z območja jugovzhodnih Alp, kjer so bile železne tulaste sekire najbolj domače,[7] pa so po vsej verjetnosti mlajši. Grobne celote iz Stične, ki bi kazale njihovo uporabo že v horizontu Podzemelj, so namreč nezanesljive,[8] pa tudi sicer se na Dolenjskem in Štajerskem v tem času pojavljata predvsem plavutasti in križni tip.[9] Železna tulasta sekira iz Viktorinove ulice na Ptuju bi potemtakem sodila med najstarejše primerke, kar jih poznamo z območja jugovzhodnih Alp.

Bronasta sulična ost je bila najdena v kompaktni kepi ilovice, prepojeni z železovimi oksidi. Iz nje je molel le del tulca. Ker predmeta do objave še niso izluščili iz obloge, smo lahko njeno obliko rekonstruirali zgolj približno s pomočjo rentgenskega posnetka (*sl. 7* in *t. 1:* 2). Tulec in list sta enako dolga, prehod med njima pa je bolj ali manj tekoč. S posnetka je tudi razbrati, da ima sulica dve luknjici, izvrtani paralelno na spodnjem delu lista.

[2] Za Ruško skupino glej Gabrovec 1983, 54 ss; Teržan 1999, 11 ss.

[3] Glej Müller-Karpe 1959, t. 118: 21,24 (Maribor); Tomanič Jevremov 1988–1989, t. 16: 8, 18: 4, 19: 1 (Ormož). Grobovi z orožjem so bili odkriti tudi v Zavrču, vendar najdbe še niso objavljene (Lubšina Tušek 2007).

[4] Prim. Müller-Karpe 1959, t. 142: B 1–3, 143: A 5–8.

[5] Grahek 2004, 160 s, t. 7: 8. Grob 31 je v članku Grahkove (glej sl. 47) napačno sestavljen. Ne gre namreč za en temveč dva različno stara pokopa moškega in ženske. Tu nas seveda zanima moški grob (t. 7: 1–12), ki je poleg tulaste sekire vseboval še dve sulici, križno sekiro, nož, tri posode in ostanek pasne oprave tipa Libna. Skoraj enak ansambel predmetov srečamo tudi grobu 9/2 iz gomilnega grobišča Sajevce ob Krki. Prim. Guštin, Preložnik 2005, 131 ss.

[6] Tomedi 2002, t. 42: 6; Gleirscher 2011, 51, sl. 1.

[7] Prim. Stary 1982, 39 ss.

[8] Wells 1981, 75, 84, sl. 144h, 181a. O nezanesljivosti grobnih celot Mecklenburške zbirke glej Božič 2009 in Božič 2010. Tudi sekira iz gomile 48, najdba 22, ki naj bi pripadala centralnemu grobu, kot je predlagala B. Teržan (glej Teržan 1990, 195; Teržan 2008, 192 s), ni bila strokovno izkopana in dokumentirana (prim. Gabrovec et. al. 2006, 28 s, t. 13: 37). Glede na tavširan cik-cak okras iz bronastih lamel sodi v mladohalštatski čas. Najboljšo primerjavo ima v sekiri, ki jo je leta 1883 izkopal Josef Szombathy na Cvetežu pri Vačah (grob Cvetež B/4). V skeletnem grobu je bila še pasna spona iz bronaste pločevine, mala fibula, votla narokvica, dva gumba in jantarne jagode. Grob sodi v stopnjo certoških fibul. Neobjavljeno. Najdbe hrani dunajski Naravoslovni muzej. Glej tudi J. Szombathy, Tagebuch, Büchlein 26, 22 s (Fundaktenarchiv NHMW).

[9] Tecco Hvala 2012, 109 ss.

Bronaste sulične osti so v grobovih ruške skupine in bližnjega sosedstva redke. Naštejemo lahko le nekaj kosov, ki sodijo v mlajše in pozno žarnogrobiščno obdobje, ponekod na Dolenjskem pa so se ohranile še v zgodnji halštatski čas.[10] Omenjene sulice so različnih oblik, nobena pa nima v listu izvrtanih luknjic. Prav zaradi tega detajla je sulica s Ptuja tako zanimiva, saj sodi med redke kose, ki so razpršeni po širokem prostoru od Egeje do srednje Evrope.[11] Čemu so luknjice služile, ni lahko odgovoriti, dejstvo pa je, da se sulice s prevrtanimi listi, ki so različnih oblik in večinoma iz železa, povsod pojavijo skoraj istočasno. Tako v Grčiji in južni Italiji, kot tudi v Karpatski kotlini in severno od Črnega morja jih srečamo v kontekstih 9. in 8. stoletja pr. Kr.[12]

Razmeroma slabo se je ohranilo tudi bodalo (*t. 1:* 4). Rezilo je bilo železno in rombičnega preseka, kar je razvidno iz prečnega profila. Tičalo je v nožnici, ki je bila narejena iz lesenih deščic listavca, vendar pa vrste ni bilo moč določiti.[13] Deščici je obdajala tanka prevleka iz organske snovi, najverjetneje usnja, katere ostanki so se na nekaj mestih ohranili v obliki temnorjavih z železovimi oksidi prepojenih zaplat. Ustje nožnice je bilo ovito z 1,5 mm debelo bronasto žico; ohranilo se je štirinajst ovojev. Rezilo bodala je razmeroma kratko. Čeprav je močno zarjavelo in fragmentirano, pa je iz oblike razbrati, da je znašala njegova dolžina le nekaj več kot petnajst centimetrov. Ročaj je bil očitno odlomljen, saj v grobu niso našli njegovih delov. Tako ne vemo, kakšna je bila njegova oblika in iz česa je bil narejen. V poštev pridejo obloge iz lesa ali kosti, ne gre pa izključiti niti možnosti, da je bil izdelan iz druge kovine (brona). Bimetalna bodala so bila na prehodu iz bronaste dobe v železno nekaj običajnega, vendar pa jih srečamo predvsem v vzhodnih kulturnih okoljih. Z obrobja alpskega sveta in Transdanubije je znanih le nekaj primerkov.[14] Prav zaradi odlomljenega ročaja ptujskemu bodalu težko najdemo ustrezne paralele. Morda bi ga kazalo povezati z redkimi železnimi kosi iz Romunije, ki so datirani v pozno bronasto oziroma na začetek železne dobe. So namreč brez ohranjenih ročajev, imajo pa tudi razmeroma kratka rezila (npr. Teleac, Vinţu de Jos III).[15] Brez pravih primerjav ostaja za zdaj tudi nožnica. Z bronasto žico oviti primerki so v srednji Evropi sicer znani, vendar pa sodijo v mlajše halštatsko obdobje.[16]

Bronast nož (*t. 1:* 3) je bil ulit v dvodelnem kalupu. Ima skoraj ravno rezilo in izbočen hrbet, ki je obojestransko ojačan. Kratek trn za ročaj je pravokotnega preseka. Čeprav je nož po obliki enostaven, pa mu vendarle težko najdemo ustrezno paralelo. Podobna rezila z izbočenimi hrbti in trnastimi ročaji je Říhovský uvrstil v tip Stillfried, ki pa ima zaradi številnih variant širok časovni razpon.[17] Vendar pa so primerki iz Stillfrieda in Brna (Obřany), ki so nožu s Ptuja najbližji, zanesljivo mladi.[18] Glede na okoliščine sodijo v pozno bronasto, morda pa celo na začetek starejše železne dobe.

Med bojevniško opravo lahko uvrstimo brus, s katerim so ostrili rezila (*t. 1:* 5). Ptujski primerek ima elegantno obliko s skoraj simetričnimi stranicami. Je razpokan, kar je verjetno posledica delovanja ognja. V zgornjem delu je prevrtan, da so ga lahko s pomočjo jermena obesili na bojevniški pas. Kot je pokazala C. Metzner-Nebelsick, je fenomen pridajanja brusov na vzhodnem obrobju srednje Evrope osredotočen na pozno bronasto in starejšo železno dobo.[19] Praviloma jih najdemo v grobovih, medtem ko pri sočasnih darovanjskih praksah (deponiranjih) niso igrali vidnejše vloge. Ker jih srečamo tako v bogatih kot tudi revnih grobovih, naj ne bi imeli zgolj uporabne temveč predvsem simbolno funkcijo. Pojav brusov ob koncu žarnogrobiščnega obdobja (na obrobju vzhodnih Alp jih iz starejših grobnih kontekstov ne poznamo), razlaga C. Metzner-Nebelsick kot rezultat povečane afinitete med vzhodno Evropo in Karpatsko kotlino.[20]

Del bojevniške oprave sta bila tudi bronasta gumba (*t. 2:* 4,5). Oba imata stožčasto obliko, ki se spodaj razširi v poudarjen rob. Prečno prevrtani

[10] Hochstetter 1883, 166, sl. 6; Kromer 1959, t. 18: 3; Vinski-Gasparini 1973, t. 102: 10; 103: 3; Dular 1974, 100, sl. 6: 4; Stare 1975, t. 14: 11; Dular 1978a, t. 18: 6; Knez 1984, t. 5: 1; Teržan 1990, 92, sl. 20: 2.

[11] Bukovski 1976, 75, sl. 5 in t. 17; Stegmann Rajtár 1986, 214 s, 218, 447, t. 5.

[12] Müler-Karpe 1959, 28 s, 218, sl. 55: 2, t. 8: 1,2; Avila 1983, t. 43: 952–955; 44: 956–959; 45: 966; Terenožkin 1976, sl. 38: 26,27; 42: 11; 61: 1,2; Metzner-Nebelsick 2002, 387.

[13] Za podatek se zahvaljujeva dr. Tjaši Tolar (Inštitut za arheologijo, ZRC SAZU).

[14] Metzner-Nebelsick 2002, 370 ss, sl. 167.

[15] Ciugudean 1980; Aldea, Ciugudean 1995, 222, sl. 2: 11. Glej tudi Vulpe 1990, t. 19: 98,98A (z neustrezno primerjavo s srednjeevropskimi halštatskimi bodali); prim. kritiko pri Metzner-Nebelsick 2002, 375.

[16] Sievers 1982, t. 24: 132; 25: 137; 26: 141–143.

[17] Říhovský 1972, 58.

[18] Ib., t. 18: 188; 19: 212,213.

[19] Metzner-Nebelsick 2002, 400 s.

[20] Ib., 402.

luknjici sta očitno služili za pričvrstitev na usnjen jermen. Tudi kovinske jermenske gumbe je zbrala in kartirala C. Metzner-Nebelsick, čeprav takih z obliko podobno pečatu, kot sta bila najdena na Ptuju, iz nam neznanega razloga ni uvrstila na svoj seznam.[21] Skoraj enake primerke poznamo namreč iz Batine, Dalja in Erduta, pa tudi z nekaterih madžarskih najdišč (Pécs-Jakabhegy, Szalacska, Vaskeresztes),[22] zato je na dlani, da so tudi jermenski gumbi dokaz intenziviranja stikov med obrobjem vzhodnih Alp ter srednjim Podonavjem in Karpatsko kotlino. Sicer pa so bili kovinski gumbi značilen del moške noše, saj se večinoma pojavljajo v grobovih z orožjem in orodjem, med katerimi so tudi taki, za katere lahko rečemo, da so bili v njih pokopani pripadniki elit.[23] Da ne gre zgolj za uporabne predmete, ampak se v gumbih verjetno zrcali tudi funkcija statusnega pokazatelja, dokazuje primerek iz gomilne nekropole Pécs-Jakabhegy, ki je bil narejen iz zlata.[24]

V grobu je bil tudi odbitek iz kremena (*t. 2:* 2) in šest fragmentov brona, ki pa so bili stopljeni do tolikšne mere, da ni bilo moč ugotoviti, kakšnim predmetom so pripadali (*t. 2:* 8).

Od posodja naj najprej omenimo skledo (morda skodelo), iz tanke bronaste pločevine, od katere se je ohranilo le nekaj fragmentov (*t. 2:* 7). Pod ustjem je bila okrašena z nizom vrezanih šrafiranih trikotnikov, ki jih z zgornje in spodnje strani omejujeta prav tako vrezani liniji. Ohranjeni kosi ne kažejo znakov deformiranosti. To omenjamo zaradi tega, ker je iz profila moč razbrati, da je bila posoda razmeroma plitva, imela pa je uvihano ustje. Po obliki je še najbolj podobna glinenim latvicam, medtem ko ji med kovinskim posodjem težje najdemo ustrezno primerjavo. Bronaste sklede in skodele iz poznega žarnogrobiščnega in zgodnjega halštatskega obdobja so povečini globoke, vse po vrsti pa imajo tudi bolj odprta ustja. Ne glede na omenjene razlike, pa se skleda s Ptuja dobro vključuje v oblikovni spekter kovinskega posodja, ki je bilo v uporabi ob koncu bronaste in na začetku železne dobe. Povezujoč element je zlasti okras vrezanih trikotnikov, ki ga srečamo na številnih podobnih tipih bronastih posod, ki so jih v tem času izdelovali in uporabljali na širokem prostoru srednje in vzhodne Evrope.[25]

Velik lonec iz rjavo žgane gline ima visok usločen vrat, zaobljena ramena in vbočeno dno (*t. 2:* 1). Njegova površina je gladka, vendar po dovršenosti izdelave ne odstopa od posodja, ki ga poznamo iz drugih podravskih žarnih grobišč. Unikatnejša sta forma in okras. Slednji je narejen s pomočjo vrvice, in sicer tako, da so na ramenu odtisnjene štiri vodoravne linije, pri čemer pa spodnji dve nista vseskozi premočrtni, ampak se izmenično dvigneta v enojni in trojni cik-cak (*sl. 8*). Na rame posode sta prilepljeni tudi dve bradavici, medtem ko je vrat na dveh mestih okrašen s snopom kratkih vrezanih linij. Takšnemu ornamentu nismo našli paralel, zato je lonec s Ptuja, vsaj kar se okrasa tiče, unikat. Bolj domača se zdi njegova oblika, ki pa prav tako nima kdove kako številnih primerjav. Nekaj podobnih posod lahko naštejemo iz štajerskih najdišč,[26] trebušaste lonce s kratkimi usločenimi vratovi pa je na začetku halštatskega obdobja poznala tudi Bela krajina.[27] Zdi se, da se v zgoraj omenjenih posodah skrivajo oblikovne prvine, ki kažejo na povezave z vzhodom. Lonce podobnih oblik srečamo namreč tudi v srednjem Podonavju.[28]

Da so ob koncu bronaste oziroma na začetku železne dobe stiki z vzhodnimi pokrajinami obstajali, dokazuje dvoročajna posoda – kantaros (*t. 2:* 3). Gre za vrhunski lončarski izdelek, ki je bil narejen iz prečiščene gline in ima dobro zglajeno črno površino. Okrašen je bil s kovinskimi aplikami (domnevno iz kositra), od katerih pa so se ohranili le skromni sledovi (*sl. 9*). Kompozicije ni moč zanesljivo rekonstruirati. Vse kaže, da so vrat krasili različno široki vodoravni pasovi, medtem ko je bil na največjem obodu metopast friz iz snopov vertikalnih trakov in praznih polj.

[21] Metzner-Nebelsick 2002, 402 ss, 536 ss.

[22] Ib. t. 37: 16; 49: 4; 51: 3; 99: 16; 100: 16,22; 101: 3; M. Kabay 1960, t. 13: 8; Fekete 1985, sl. 22: 3–5.

[23] Metzner-Nebelsick 2002, 404, sl. 181.

[24] Ib., t. 122: 10.

[25] Npr.: Mindelheim (Jacob 1995, t. 17: 127); Hostomice (Kytlicová 1991, t. 6: 33); Třtěno (Kytlicová 1991, t. 6: 36); Holásky (Nekvasil, Podborský 1991, t. 8: 36); Franzhausen (Prüssing 1991, t. 2: 19); Uttendorf (Prüssing 1991, t. 4: 25); Hallstatt (Prüssing 1991, t. 9: 70); Kleinklein (Prüssing 1991, t. 12: 95); Doba (Patay 1990, t. 44: 110); Este (Chieco Bianchi, Calzavara Capuis 1985, t. 72: 2, 206: 13); Bologna (Müller-Karpe 1959, t. 67: 19).

[26] Ruše (Müller-Karpe 1959, t. 110: F Grab 84); Hajdina (ib., t. 116: 44); Maribor (ib., t. 121: 17); Poštela – Lepa ravna (Teržan 1990, t. 59: 10); Kleinklein (Dobiat 1980, t. 24: 1).

[27] Metlika (Dular 1979, t. 9: 4); Pusti Gradac (Dular 2003, t. 48: 1); Veliki Nerajec (Škvor Jernejčič 2011, t. 1:1).

[28] Npr. Kalakača (Medović 1988, sl. 134: 1–5, sl. 255: 1; Medović 1978, t. 39: 5); Banatska Palanka (Medović 1978, t. 21: 2, 22: 2); Doroslovo (Trajković 2008, 201, 1).

Z lamelami sta bila polepljena tudi trakasta ročaja. Ohranil se je le eden, saj so del posode uničili ob izkopu jarka (*sl. 3* in *4*). Kot lahko razberemo iz skromnih ostankov lepila, ki se je ohranilo ob obeh robovih in v sredini, je imel okras obliko črke H.

Kantaros je v okolju, kjer je bil najden, tujek. Ruška skupina sicer pozna posode z visokimi ročaji, ki pa so drugačnih oblik, zato jih z našim primerkom ne kaže povezovati.[29] Več podobnosti je opaziti pri kantarosih, ki sta bila najdena v grobu 14 na Škoršičevem vrtu v Ormožu.[30] Eden od njih je prav tako okrašen z aplikami iz kositrne folije, po formi pa se od ptujskega kantarosa vendarle razlikuje, zato ga ne moremo označiti za isti tip. Povsem drugačno sliko dobimo, če se obrnemo proti vzhodu. Na območju Baranje in Bačke je bilo namreč dvoročajno posodje zelo priljubljeno, v grobovih iz Doroslova, Batine, Dalja, Vukovarja in Osijeka pa lahko ptujskemu kantarosu najdemo številne dobre paralele.[31] C. Metzner-Nebelsick, ki se je s tovrstnim posodjem temeljiteje ukvarjala, je ugotovila, da se kantarosi v jugovzhodni Panoniji pojavijo v 8. stoletju pr. Kr. (keramičnih horizontih IIIa in IIIb).[32] Vse kaže, da se je oblika v tem času skupaj z nekaterimi drugimi elementi (npr. basaraboidno ornamentiko) razširila še naprej proti zahodu, pri čemer so imele komunikacije vzdolž Drave in Save odločujočo vlogo. Ornament, ki je bil narejen iz kositrnih aplik, pa ni vzhodnega porekla. Kot je že pred leti ugotovil C. Dobiat, je bilo na začetku starejše železne dobe krašenje posod s kovinskimi aplikami razširjeno zlasti na območju Slovenije, Avstrije in zahodne Madžarske.[33] Iz Baranje poznamo le nekaj primerov, zato je več kot verjetno, da je okras v te kraje prišel z zahoda.[34] Sicer pa se v kantarosu s Ptuja lepo odraža simbioza različnih idej, in sicer tuje forme ter domačega načina krašenja. Posoda je dokaz živahnih stikov, ki so potekali v obeh smereh med vzhodnimi Alpami in srednjim Podonavjem.

Na koncu si oglejmo še latvico s prečno nažlebljenim robom ustja (*t. 2:* 6). Narejena je iz rjavosivo žgane gline in ima gladko površino. Takšno posodje je na Štajerskem domače in časovno dobro zamejeno. Kot so pokazale analize, je bilo v uporabi na začetku starejše železne dobe.[35]

Grob 2

Ker je bila v drugem grobu pokopana ženska, si najprej oglejmo nakit. Fibula očalarka iz bronaste žice je sicer fragmentirana, vendar pa je kljub temu moč razbrati, da je imela s sprednje strani zavito osmico. Obe spiralni plošči sta bili narejeni iz okrogle žice, pri osmici pa je presek rombičen (*t. 3:* 1). Po tipologiji S. Pabst, ki je očalarkam posvetila obsežno študijo, ima fibula s Ptuja vse značilnosti tipa Šarengrad, ker pa je zelo velika (dolžina čez 13 cm), sodi v varianto Sinošević.[36] Očalarke variante Sinošević so bile razširjene pretežno v vzhodnem delu Karpatske kotline in na severu centralnega Balkana. Zunaj tega območja je znanih le nekaj kosov, dva tudi iz Slovenije.[37] Časovno so dobro opredeljene. Na osnovi številnih grobnih celot in depojev, v katerih se nahajajo, je moč ugotoviti, da so bile v uporabi v 9. in 8. stoletju pr. Kr.[38]

Druga fibula, ki je bila najdena v ženskem grobu na Ptuju, je slabše ohranjena. Gre za fibulo tipa Ruše, za katero je značilen rahlo odebeljen lok, ki se na obeh koncih zoži v osmičasti pentlji.[39] Zadnja se je nadaljevala v spiralno peresovino, na prednji strani pa je bilo narejeno kavljasto ležišče za iglo, ki se je zaključilo s spiralno ploščo (*t. 3:* 2). Tudi te fibule je nazadnje kartirala S. Pabst.[40] Srečamo jih na obrobju vzhodnih Alp, na vzhod so zašli le posamezni kosi. Časovno so razmeroma dobro opredeljene. V Rušah in Pobrežju so večidel v grobovih, ki sodijo v stopnjo Ruše II (Ha B2/3).[41]

Časovno manj občutljivi sta odprti zapestnici lečastega preseka, ki imata konce okrašene s komaj vidnimi drobnimi vrezi (*t. 3:* 3,4). Podoben nakit

[29] Prim. Müller-Karpe 1959, t. 113: D2; 117: 27; 120: 25,34.

[30] Tomanič Jevremov 1988–1989, t. 23: 4; 24: 1.

[31] Trajković 2008, 179, sl. 3; 180, sl. 4; 200, sl. 6; 203, sl. 3; 210, sl. 4,5 itd. Metzner-Nabelsick 2002, t. 3: 3; 22: 5; 23: 11,12; 35: 1; 56: 1; 59: 8; 66: 10,11; 68: 1; 86: 3; 109: 6. Balen-Letunić (ur.) 2004, 276, sl. 37/2.

[32] Metzner-Nebelsick 2002, 122 ss.

[33] Dobiat 1980, 130 ss, sl. 16.

[34] Metzner-Nebelsick 2002, 95, sl. 29.

[35] Dular 2013, 45 (tip La 4).

[36] Pabst 2012, 25 s.

[37] Poleg našega primerka s Ptuja še očalarka iz groba 7 iz Ormoža. Ib., 376; glej tudi Tomanič Jevremov 1988–1989, t. 15: 1.

[38] Pabst 2012, 26.

[39] Betzler 1974, 85. V literaturi so znane tudi kot harfaste (Müller-Karpe 1959, 124 s; Budja 1982) oziroma sedlaste fibule (Říhovský 1993, 62; Pabst Dörrer 2000, 28), vendar pa noben od izrazov ne povzema dejanske oblike.

[40] Pabst Dörrer 2000, 141 s, karta 3.

[41] Pare 1998, 343. To datacijo potrjuje tudi fibula iz groba 2/1910 iz Velike Gorice (glej Vinski-Gasparini 1973, t. 104: 3; Dular 1978b, 39).

srečamo v obeh starejših stopnjah podravskih grobišč. Večinoma gre za fragmente, celih kosov je bilo najdenih razmeroma malo.[42] Močno deformirani so bili tudi preostali trije kosi obročastega nakita (*t. 3:* 5,6), ki so najverjetneje pripadali dvema navadnima nanožnicama. Da bi šlo za tako imenovane gugajoče obroče (Schaukelringe), je manj verjetno. Vsi fragmenti so po celi dolžini okrašeni z vrezanimi poševnimi snopi. Motiv je bolj ali manj unikaten, saj ga v enaki izvedbi srečamo le še na fragmentu zapestnice, ki je bil najden v grobu 90 iz Ruš.[43] Sicer pa je bilo krašenje odprtih zapestnic in nanožnic s poševnimi snopi najrazličnejših kombinacij ob koncu bronaste in na začetku železne dobe zelo priljubljeno. Kot je pokazala C. Metzner-Nebelsick ga srečamo na širokem prostoru med Bavarsko, Spodnjo Avstrijo in Slovenijo, pa tudi v južni Transdanubiji, Slavoniji in Sremu.[44] Preostali fragmenti bronaste žice oziroma pločevine, ki so jih prav tako našli v grobu, pa so z izjemo koščka peresovine preveč poškodovani, da bi jim lahko določili funkcijo (*t. 3:* 7–15).

Na koncu si oglejmo še posodje. Fragmentiran vrč (*t. 4:* 1) je narejen iz črno žgane gline in ima skrbno zglajeno površino. Po obliki in okrasu (odtisi koleščka) sodi med posodje, ki je pogosto v nekropolah ruške žarnogrobiščne skupine.[45] Isto lahko rečemo za majhno skodelico in obe skledici (*t. 4:* 4,6,8), saj se tudi takšna lončenina pogosto pojavlja v obdravskih najdiščih. Naštete oblike časovno niso ozko omejene.[46] Med dolgožive forme sodita tudi obe latvici (*t. 4:* 7,10) in fragment lonca (*t. 4:* 5).[47] Nekoliko drugače je z latvico, ki ima rame okrašeno z dvema vodoravnima kanelurama (*t. 4:* 9). Velja namreč za obliko, ki je bila v uporabi na začetku starejše železne dobe.[48] No, kot kaže primerek iz ptujskega groba, se lahko pojavi tudi nekoliko prej.

K ABSOLUTNI DATACIJI GROBOV

Večino paralel, s katerimi je moč časovno opredeliti oba grobova, smo navedli že v poglavju o analizi grobnih pridatkov. Videli smo, da imajo predmeti iz groba 1 dokaj podoben razpon, saj sodijo sekira, sulica, oba jermenasta gumba pa tudi kantaros in latvica med oblike, ki imajo številne dobre primerjave v kontekstih 8. stoletja pr. Kr. Nekoliko starejše (poznobronastodobne) poteze kažeta nož in bronasta posoda, ki pa ju vendarle srečamo tudi na začetku železne dobe. Opredelitev groba 1 v stopnjo Ruše III (Ha C0)[49] je torej z vidika sedanjega poznavanja gradiva še najbolj verjetna.

Grob 2 je, kot kaže, starejši. Opredeljuje ga fibula tipa Ruše, ki velja za značilno predstavnico stopnje Ruše II. To datacijo potrjujejo očalarka in okrašeni nanožnici, čeprav se pojavljata obe obliki nakita tudi na začetku železne dobe. Odločujoča je torej fibula tipa Ruše, ki je v taki obliki v mlajših kontekstih ne zasledimo. Grob 2 s Ptuja bi torej sodil v stopnjo Ha B2/3, ki je vpeta v razpon poznega 10. in 9. stoletja pr. Kr.[50]

Datacije, dobljene s primerjavami gradiva, lahko soočimo še z radiokarbonskima datumoma. Analizo oglja iz obeh grobov je izvedel Institut Ruđer Bošković iz Zagreba. Dobljeni rezultat je precej višji in ga za zdaj težko komentiramo. Vendar pa velja poudariti, da se spodnji meji kalibriranih časovnih razponov (2σ) v obeh primerih skoraj dotikata s klasično metodo dobljenih datumov (*sl. 10*). Pomembno je tudi to, da je radiokarbonsko datiranje potrdilo starostno zaporedje obeh ptujskih grobov.

SKLEP

Najdba dveh grobov z žganim pokopom v Ulici Viktorina Ptujskega je zanimiva z več vidikov. Že njuna lega tik ob vznožju Grajskega griča, na katerem je v pozni bronasti dobi nastalo pomembno središče,[51] kaže na tesno povezanost nekropole z osrednjim naseljem. Druga žarna grobišča so namreč bolj oddaljena in leže bodisi vzhodno od potoka Grajena ali pa jih najdemo na desnem

[42] Müller-Karpe 1959, t. 109: A1,2; 112: F5; 115: D2; Pahič 1972, t. 7: 8; 8: 9; 20: 3,4; 22: 6,7 itd. Glej tudi Pare 1998, 344, sl. 24: 17.

[43] Müller-Karpe 1959, t. 111: A5. Podobno okrašene zapestnice so bile najdene v depoju Celldömölk-Sághegy II, ki je značilen predstavnik depojskega horizonta Románd. Glej Mozsolics 2000, 25, t. 14: 3,7; 16: 1.

[44] Metzner-Nebelsick 2002, 442 s.

[45] Npr. Müller-Karpe 1959, t. 108: M2; 112: A4.

[46] Ib., t. 108: A,G1; 109: A2,F1,J2; 110: D1; 117: 2–4; 120: 33,39. Pahič 1972, t. 3: 5; 10:2; 25: 4 itd. Glej tudi Pare 1998, 344, sl. 24: 19,20.

[47] Dular 2013, 33, 46 (tip L 7 in La 7).

[48] Ib., 46 (tip La 6).

[49] Stopnjo Ha C0 je definirala Hilke Hennig: Hennig 1995; Hennig 2001, 85 ss; Friedrich 2001. Glej tudi Pare 1991 in Dular 2013, 23.

[50] Glej Pare 1998, 352, tab. 4; Dular 2013, 23 s.

[51] Dular 2013, 113 ss, 137 ss.

bregu Drave (*sl. 11*). Zastavlja se tudi vprašanje, če imamo sploh opravka s pravim grobiščem, saj so na razmeroma obsežnem območju, ki ga je v širokem loku presekal jarek komunalne infrastrukture, zadeli le na dva grobova. Ker sta bila daleč vsaksebi, ne gre izključiti možnosti, da imamo pred seboj posamezne pokope elite, za katero je bil izbran posebej imeniten prostor tik ob vzhodnem vznožju naselja. Grobova sta namreč bogata, kar v ruški žarnogrobiščni skupnosti ni bil pogost pojav. Večina grobov, za katere je moč reči, da so bile v njih pokopane ženske, je revnih. Takšne, ki so vsebovali po dve fibuli oziroma več kosov nakita, lahko po posameznih nekropolah preštejemo na prste ene roke.[52] Zelo redki so tudi bogati moški grobovi. Če izvzamemo nože, orožja v njih pravzaprav ne poznamo.[53] Ritual se je spremenil na začetku železne dobe. Dokaz je grob 9 iz Ormoža z bronasto sulico in sekiro,[54] ki pa se po bogastvu še zdaleč ne more primerjati z bojevnikom, ki je bil pokopan ob vznožju Grajskega griča. Ptujski grob odlikuje zlasti bojevniški komplet , ki ga sestavljajo sekira, sulica, bodalo, brus in jermenska gumba. Podobne oprave so značilne za pozno 9. in 8. stoletje, srečamo pa jih na širokem prostoru med obrobjem Alp in jugovzhodno Panonijo.[55] Manjka le "trakokimerijska" konjska oprema, za katero pa tudi ne moremo z gotovostjo trditi, da ni bila položena v grob. Jama je bila namreč na severni in južni strani uničena, zato imamo morda pred seboj le del nekdanje grobne celote. Bodi kakorkoli že, oba grobova s Ptuja sta jasen odraz sprememb, do katerih je prišlo na začetku 1. tisočletja pr. Kr. Odsevata postopno diferenciacijo družbe, ki je dobila svojo novo obliko z nastopom železne dobe.

Janez Dular
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za arheologijo
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
janez.dular@zrc-sazu.si

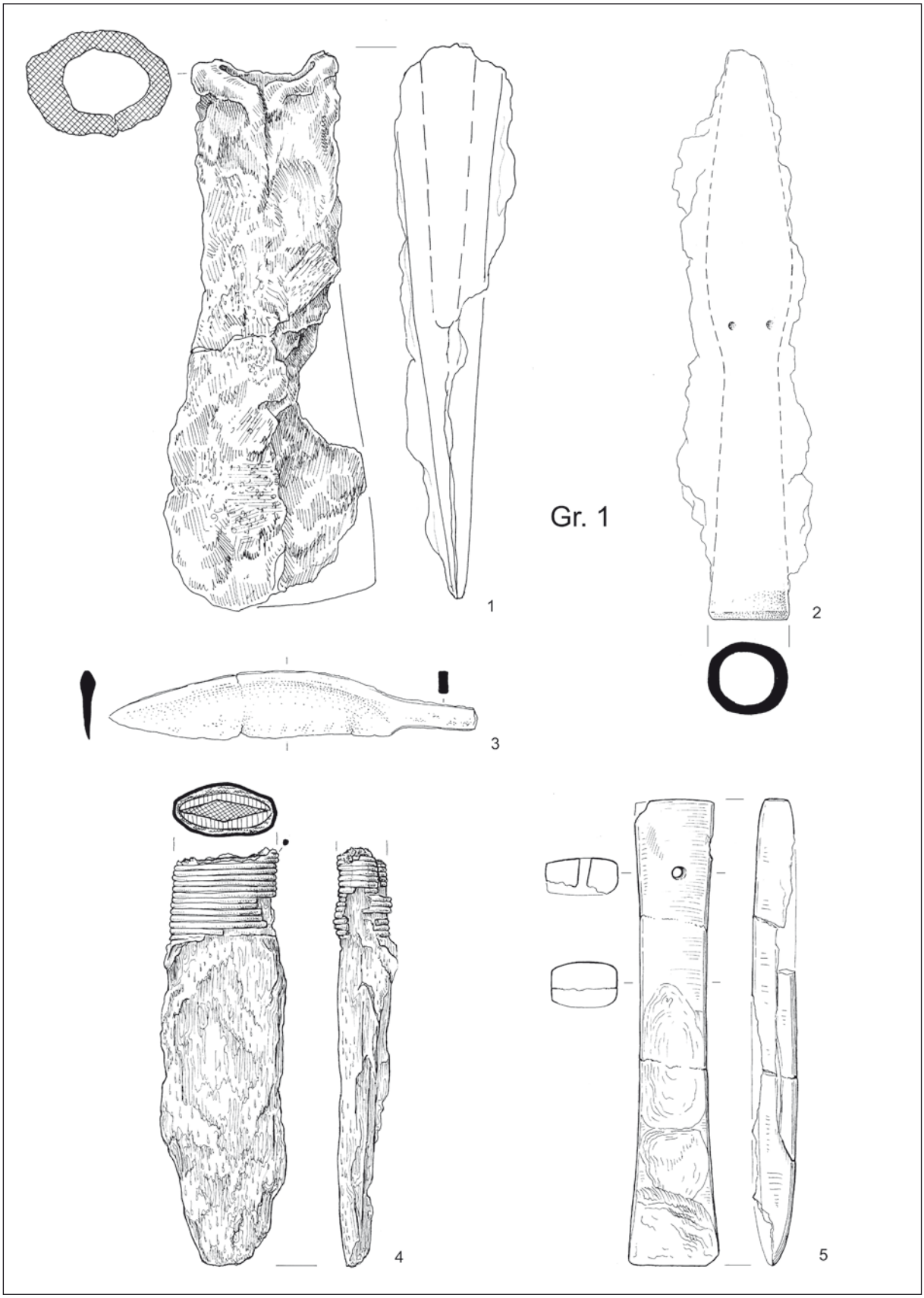
Marija Lubšina Tušek
Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije
Center za konservatorstvo,
Center za preventivno arheologijo
Vičava 5
SI-2250 Ptuj
marija.lubsina@zvkds.si

[52] Müller-Karpe 1959, t. 111: C; 112: A (Ruše). Pahič 1972, t. 2: 1–16; 7: 12–17; 20: 1–13; 27: 7–9 (Pobrežje). Tomanič Jevremov 1988–1889, t. 6–7; 13–17 (Ormož).

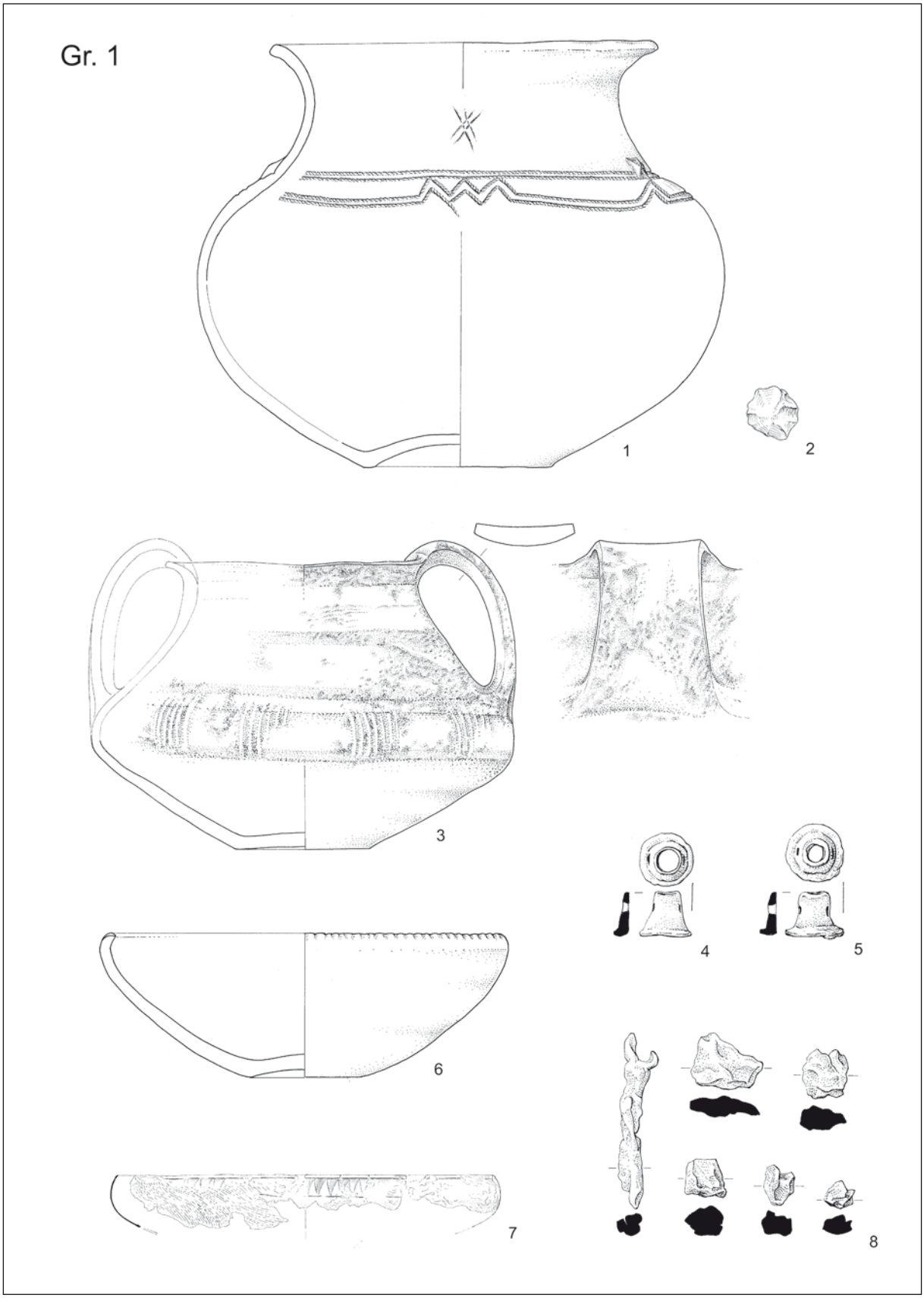
[53] Za orožje bi morda kazalo opredeliti le velika noža iz mariborskega grobišča. Glej Müller-Karpe 1959, t. 118: 21,24.

[54] Tomanič Jevremov 1888–1889, t. 18: 4; 19: 1.

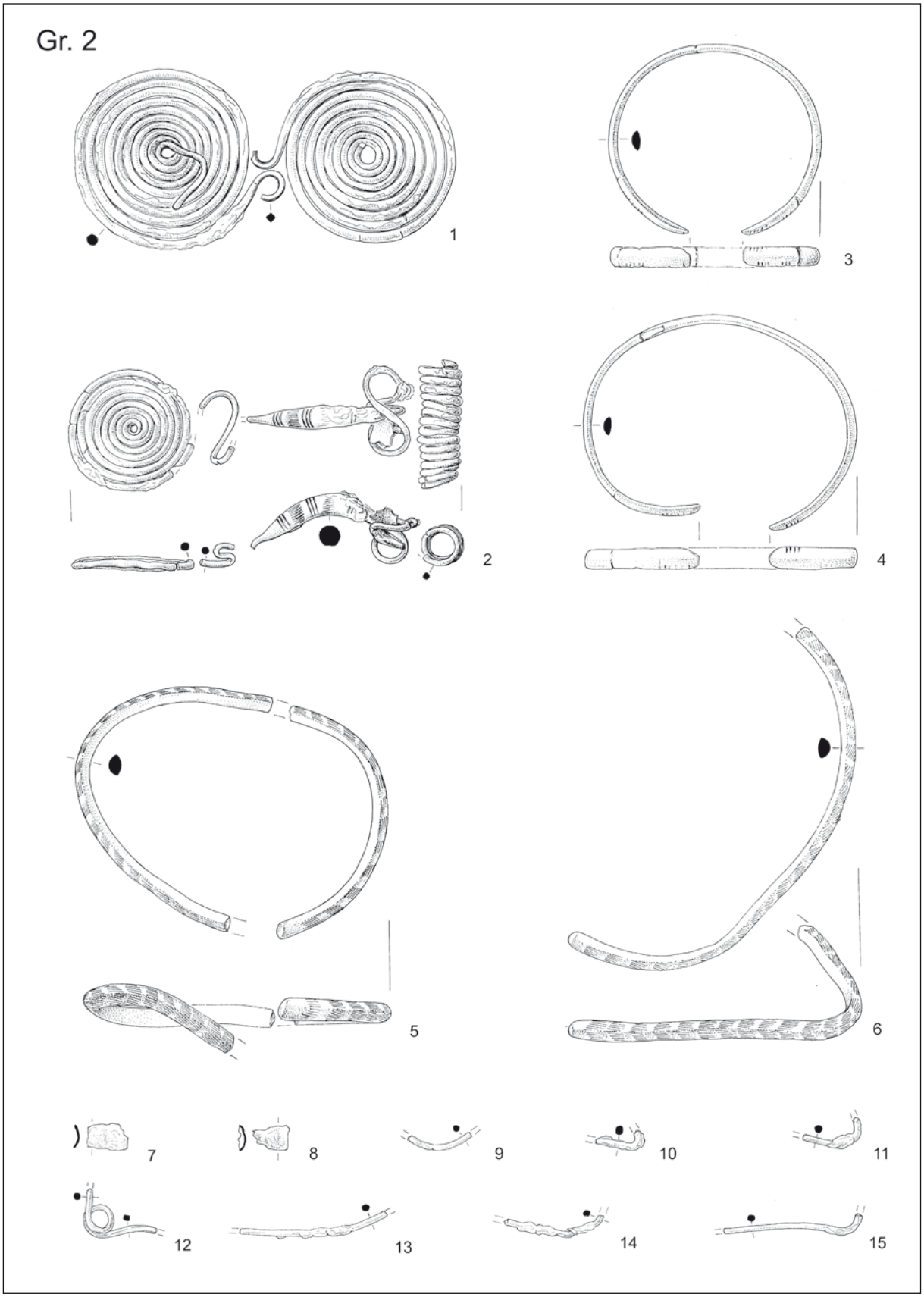
[55] Prim. Metzner-Nebelsick 2002, 369 ss.

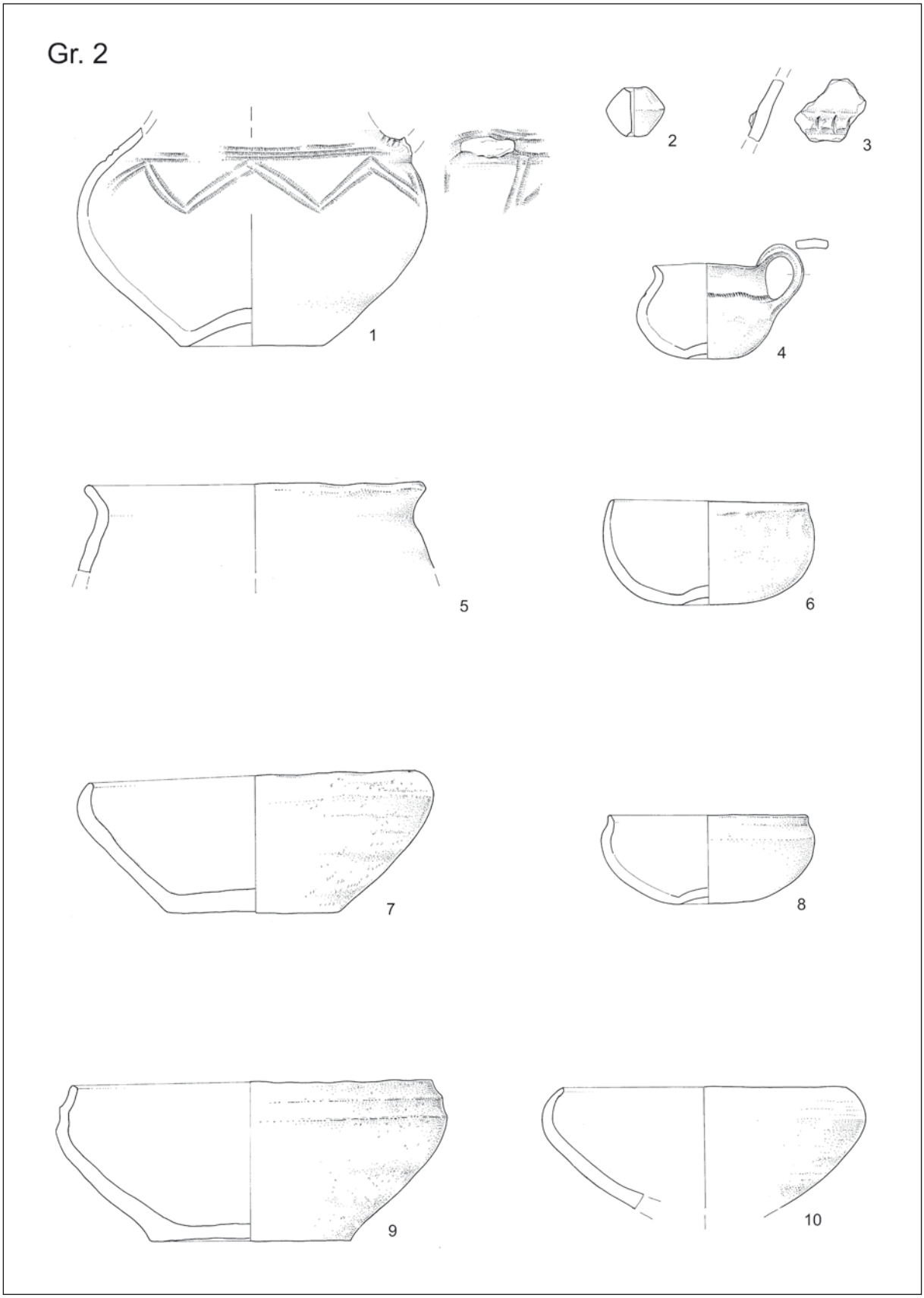

Taf. 1: Ulica Viktorina Ptujskega. Grab 1. 1 Eisen; 2,3 Bronze; 4 Eisen; Holz und Bronze; 5 Stein. M. = 1:2.
T. 1: Ulica Viktorina Ptujskega. Grob 1. 1 železo; 2,3 bron; 4 železo les in bron; 5 kamen. M. = 1:2.

Taf. 2: Ulica Viktorina Ptujskega. Grab 1. 1,3,6 Ton; 2 Feuerstein; 4–5,7–8 Bronze. M. 2,4,5,8 = 1:2; 1,3,6,7 = 1:3.
T. 2: Ulica Viktorina Ptujskega. Grob 1. 1,3,6 keramika; 2 kremen, 4–5,7–8 bron. M. 2,4,5,8 = 1:2; 1,3,6,7 = 1:3.

Taf. 3: Ulica Viktorina Ptujskega. Grab 2. Alles Bronze. M. = 1:2.
T. 3: Ulica Viktorina Ptujskega. Grob 2. Vse bron. M. = 1:2.

Taf. 4: Ulica Viktorina Ptujskega. Grab 2. Alles Ton. M. = 1:3.
T. 4: Ulica Viktorina Ptujskega. Grob 2. Vse keramika. M. = 1:3.

Starejšeželeznodobna depoja z Gobavice nad Mengšem

Two Early Iron Age hoards from Gobavica above Mengeš

Primož PAVLIN, Peter TURK

Izvleček

V letih 1997 in 1998 sta bila na Gobavici odkrita dva depoja mešane sestave. Vsebujeta v glavnem odlomke bronastodobnih sekir, med katerimi prevladujejo uhate. Poleg sekir so v obeh depojih še odlomki obročastega nakita in fibul. Sekire iz depojev so datirane v čas med 10. in 8. st. pr. n. št., obročasti nakit in fibule pa v halštatsko obdobje, delno celo v mladohalštatski čas, kamor datiramo zaključek odlaganja v depoja. Glede na primerjave sta depoja z Gobavice nad Mengšem primerljiva z depoji Šempeter, Gradišče nad Gornjo Košano, Kranj in Dragomelj II.

Ključne besede: Slovenija, Gorenjska, Mengeš, Gobavica, pozna bronasta doba, starejša železna doba, mlajša železna doba, rimska doba, naselbine, depoji, uhate sekire, plavutaste sekire, tulaste sekire, ingoti, nakit, fibule, konjska oprema

Abstract

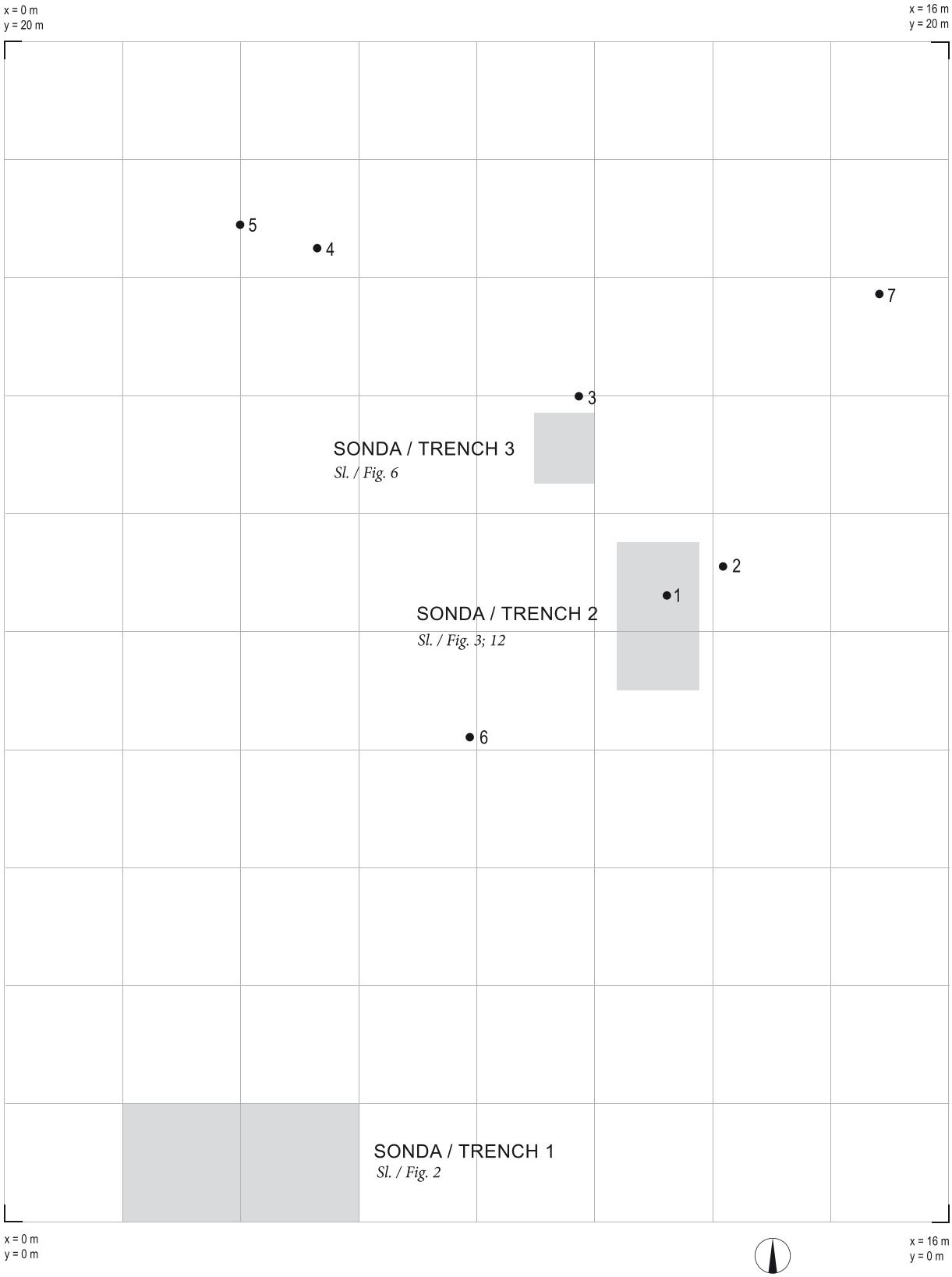
Two hoards of mixed composition were discovered in 1997 and 1998 at the site of Gobavica above Mengeš. They mainly contain fragments of Bronze Age axes, predominantly shaft-hole axes. In addition to axes, both hoards also contain fragments of annular jewellery and fibulae. The axes from the hoards are dated to the period between the 10th and 8th centuries BC, the annular jewellery and fibulae to the Hallstatt period, and partly even to the Late Hallstatt period, marking the end of deposition in the hoards. In terms of analogies, the hoards from Gobavica above Mengeš are comparable to the hoards of Šempeter, Gradišče above Gornja Košana, Kranj, and Dragomelj II.

Keywords: Slovenia, Gorenjska, Mengeš, Gobavica, Late Bronze Age, Early Iron Age, Late Iron Age, Roman period, settlements, hoards, shaft-hole axes, winged axes, socketed axes, ingots, jewellery, fibulae, horse equipment

UVOD

Gobavica je 435 m visok hrib, ki se vzpenja zahodno nad Mengšem. Jeseni leta 1997 je Miran Bremšak iz Komende na njenem severovzhodnem pobočju z iskalcem kovin našel prazgodovinski depo. O najdbi je obvestil Inštitut za arheologijo Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU. Po tem odkritju se je ponovno odpravil na kraj najdbe, pregledal okolico in naletel na še en depo, ki ga je v skladu z navodili, ki smo mu jih dali, pustil v zemlji in nas o najdbi obvestil. Pozimi smo šli prvopodpisani, Jana Horvat, Dragan Božič in najditelj na ogled terena. Po pridobitvi vseh potrebnih soglasij smo 5. maja 1998 začeli z izkopavanji. V ekipi sta bili poleg obeh podpisanih še Lucija Lavrenčič in Janja Železnikar. Raziskovanje smo zaključili 12. 5. 1998.

Najdišče leži približno na sredini ugotovljenega utrjenega prazgodovinskega naselja, med trimsko stezo in cesto, ki vodi iz zaselka Ogrinovo do

Sl. 1: Gobavica nad Mengšem. Koordinatni sistem z vrisanimi sondami in detektorskimi najdbami. Številke detektorskih najdb se ujemajo s številkami na *sliki 15* oz. s številkami v katalogu detektorskih najdb. M. = 1:100.
Fig. 1: Gobavica above Mengeš. The coordinate grid system with trenches and detector finds. The number of detector finds corresponds to the numbers on *Fig. 15* or the numbers in the catalogue of the detector finds. Scale = 1:100.

Mengeške koče.[1] Na terenu smo naredili mrežo kvadratov 4 × 4 m. Y-os mreže je usmerjena skoraj točno v smeri S–J. Z iskalcem kovin smo prečesali površino, kartirali signale in odčitali relativne višine.

SONDA 1

Na mestu, ki ga je najditelj pokazal kot kraj najdbe drugega depoja, smo zakoličili sondo velikosti 2 × 2 m. Zaradi kamnov, ki so se pojavili ob vzhodnem profilu, smo jo kasneje podaljšali za 2 m proti vzhodu. Koordinate vogalov sonde 1 v osnovni mreži so bile: x = 2 m, y = 0 m; x = 6 m, y = 0 m; x = 2 m, y = 2 m; x = 6 m, y = 2 m (*sl. 1*).

Stratigrafija sonde je enostavna, prikazana je na risbi severnega profila (*sl. 2:* B) in na tlorisu plasti 2 (*sl. 2:* A). Raščeno skalno osnovo oz. skalno prepernino (plast 1) prekriva sloj temnorjave zemlje (plast 2). V njej so tako prazgodovinske (*sl. 4:* 1,4,6) kot rimskodobne najdbe (*sl. 4:* 2).[2] Poleg tega so v plasti še kosi prežganega hišnega ometa in razbite živalske kosti ter živalski zobje. Na plasti 2 ležijo med x = 3,85 m in x = 4,65 m manjši in večji kamni (plast 3). Pas kamnov se nadaljuje v nasprotni profil. Ker smo med kamni našli odlomek svitka (*sl. 4:* 8), smo sprva mislili, da gre za skromne ostanke prazgodovinskega zidu. Ko pa smo pod kamni našli bronasto fibulo tipa Almgren 236 c (*sl. 4:* 3), je postalo jasno, da je struktura mlajša. Morda gre za ostanek parkovne ureditve iz 18. ali 19. st., ko naj bi mengeški graščak Gobavico uredil v angleški parkovni maniri.[3] Med x = 4,65 m in x =5,15 m je v profilu drevesni štor. Temnorjavo zemljo prekriva humus (plast 4), v katerem se mešajo prazgodovinske (*sl. 4:* 5,7) in recentne najdbe.

SONDA 2

Potem ko s sondo 1 nismo našli drugega depoja, smo začeli preverjati signale v mreži (*sl. 1*).[4] Nekaj signalov je pomenilo recentne najdbe (kronski zamaški, alufolija, žeblji), nekaj pa najdbe, ki so prikazane na *sliki 15*. Najditelj, ki nas je obiskoval vsak dan, se je potem le spomnil prave lokacije depoja 2, in tam smo postavili drugo sondo. Ker leži mesto depoja 2 izven prvotne koordinatne mreže, smo mrežo razširili proti vzhodu in severu (*sl. 1*).

Druga sonda je merila 2,5 m x 1,40 m. Njeni vogali so imeli v mreži naslednje koordinate: x = 10,40 m, y = 9 m; x =11,80 m, y = 9 m; x =10,40 m, y = 11,50 m; x =11,80 m, y = 11,50 m (*sl. 1*). Zahodno od sonde štrli iz površine še danes viden zelo velik kamnit blok z ravno površino, ki bi lahko označeval bližino mesta zakopa depoja.

Stratigrafija sonde je podobna stratigrafiji sonde 1, prikazana je na risbi zahodnega profila (*sl. 3:* C) in na tlorisih plasti 2 in 1 (*sl. 3:* A,B). Z dnom sonde smo dosegli sterilno osnovo, ki jo tvorijo raščene skale in skalna prepernina (plast 1). Na njej ležita v vzhodni polovici sonde dve skupini kamnov (*sl. 3:* B; *13*). Prva skupina, poimenovali smo jo "kamnita skrinja 1", ima središče na x = 11,20 m, y = 10,70 m, druga, "kamnita skrinja 2" pa na x = 11,50 m in y = 10 m. Tako sta bili poimenovani zaradi oblike in najdbe odlomka rezila bronaste sekire (*sl. 5:* 1) v kamniti skrinji 2. Točki na x = 10,85 m in y = 10 m ter x = 11,05 m in y = 9,95 m sta središči dveh jamic, ločenih z grebenom (*sl. 3:* B; *11:* c). Imenovali smo ju "jamica 1" in "jamica 2". Na teh dveh mestih je ležalo 18 predmetov drugega depoja. Ležali so na površini elipsate oblike, dolžine 26 cm in širine 20 cm. Večina predmetov je bila najdena na pobočju jamice 2 oz. v njej (*sl. 11; 12; 14*). Odlomek rezila sekire (*t. 7:* 14) je ležal prav na dnu jamice 2, na z = –3,32 m. Nekoliko vstran, 20 cm jugovzhodno od jedra depoja, je bil odkrit odlomek polsvitkasto narebrene zapestnice (*t. 7:* 16), odlomek vozlaste fibule (*t. 7:* 15) pa je ležal na pobočju jamice 1.

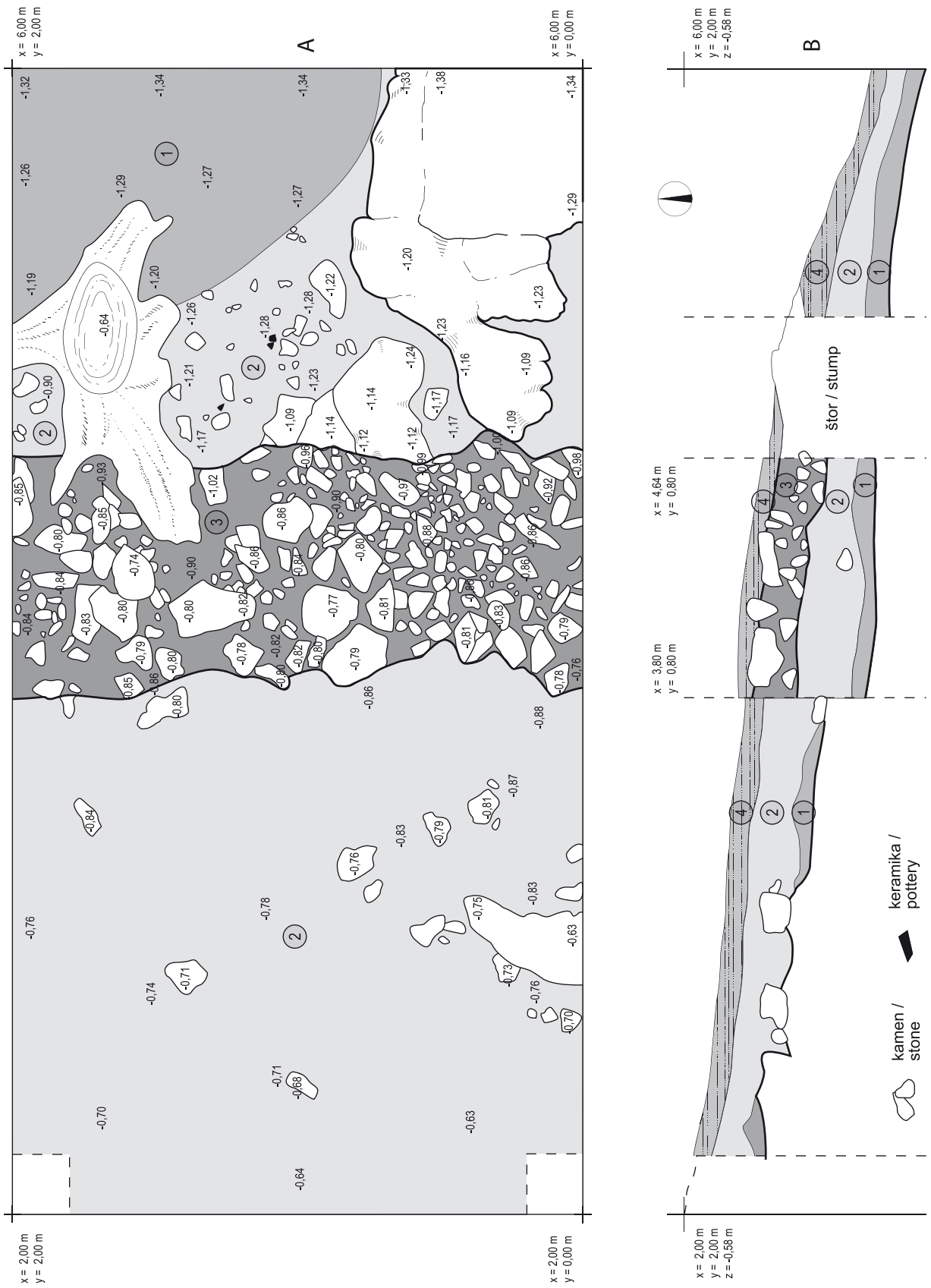
Sterilno osnovo prekriva sloj temnorjave zemlje (plast 2). V njej se mešajo tako prazgodovinske (del peresovine železne fibule – *sl. 5:* 3) kot tudi rimskodobne najdbe (del konjske opreme, odlomek dna in ostenja keramike tankih sten – *sl. 5:* 2,4), kosi prežganega hišnega ometa in razbite živalske kosti ter živalski zobje. Jamico za zakop drugega depoja in kamne obeh kamnitih skrinj je torej prekrivala plast 2. Dno jamice je bilo 40 cm pod današnjo površino. Plast temnorjave zemlje prekriva humus (plast 4), v katerem smo naleteli na odlomke uhatih bronastih sekir, bronaste zapestnice(?) in glinene piramidalne uteži (*sl. 5:* 5–8).

[1] Štibernik 2003, 6, sl. 2: 3,4.

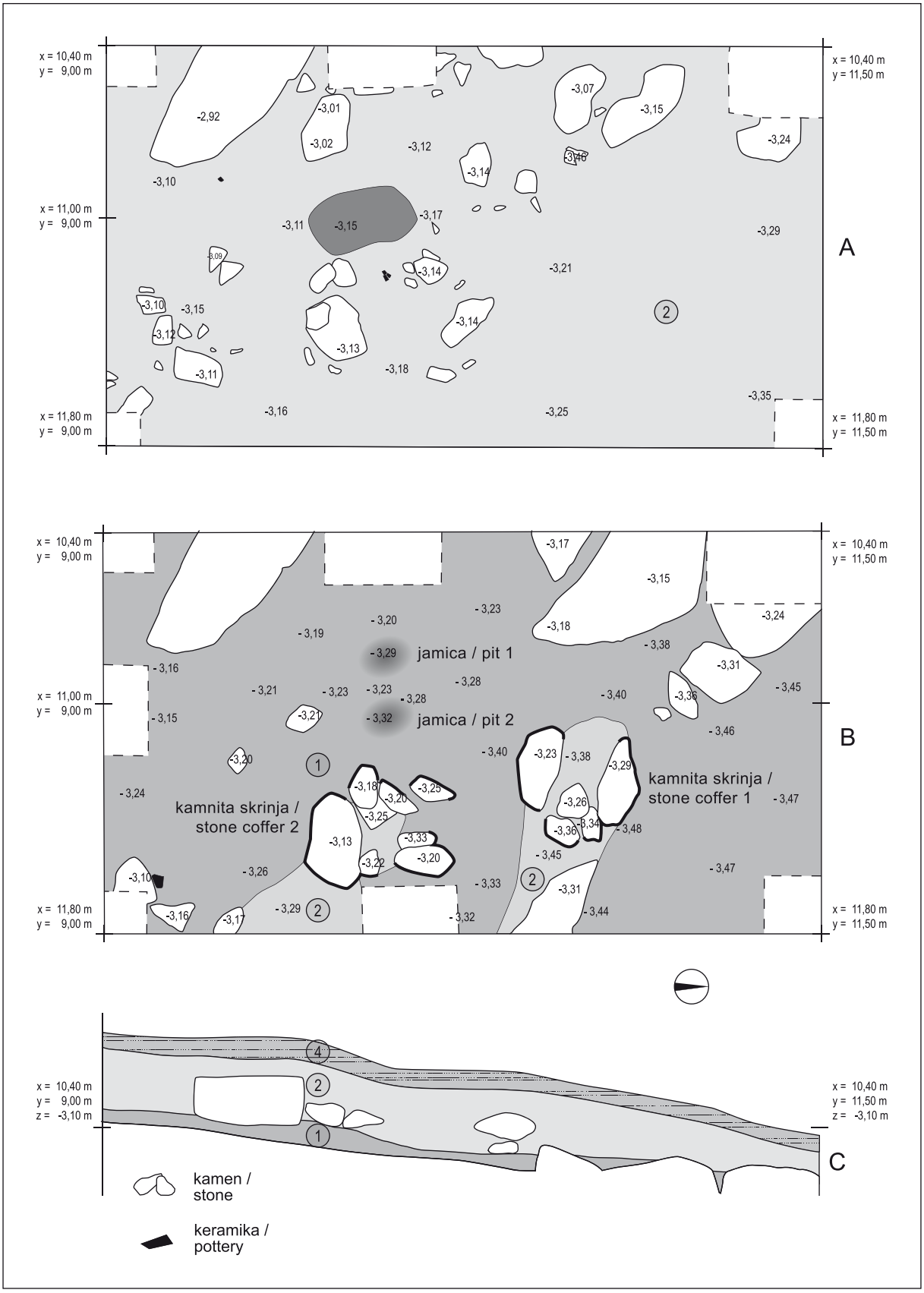
[2] Analizo rimskodobnih najdb z Gobavice pripravlja Jana Horvat (2014).

[3] Informacija Janez Škrlep, Mengeški muzej.

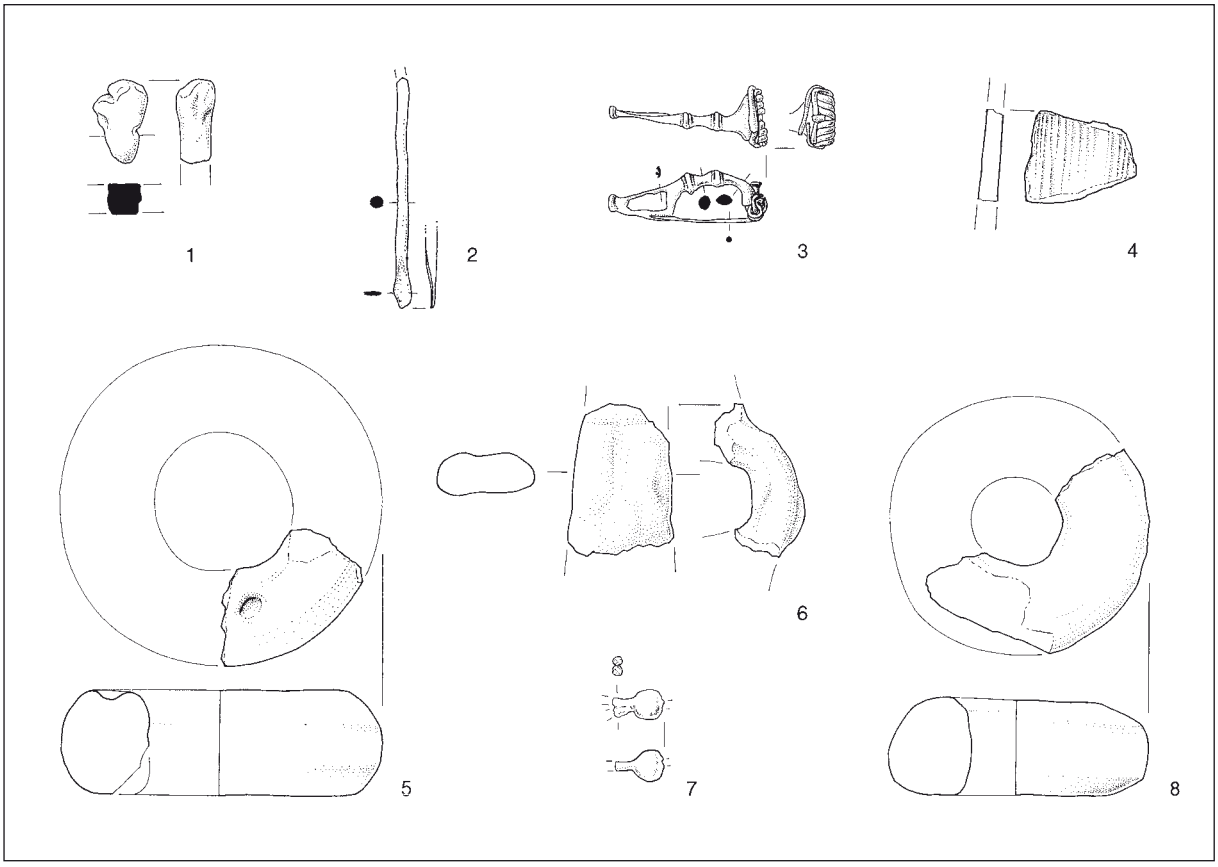
[4] Recentne najdbe niso upoštevane. Številke na *sliki 1* se ujemajo s številkami na *sliki 11* oz. s številkami v katalogu detektorskih najdb.

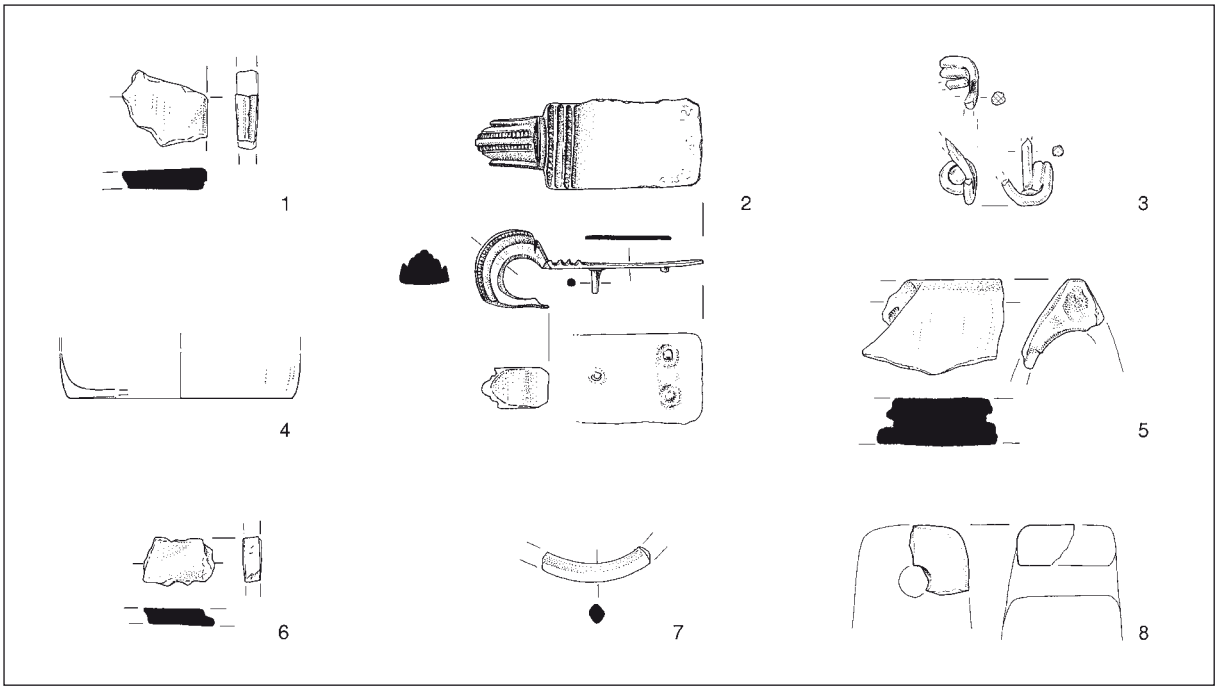

Sl. 2: Gobavica nad Mengšem, sonda 1. **A** – tloris plasti 2; **B** – severni profil. M. = 1:20.
Fig. 2: Gobavica above Mengeš, trench 1. **A** – plan of layer 2; **B** – northern profile. Scale = 1:20.

Sl. 3: Gobavica nad Mengšem, sonda 2. **A** – tloris plasti 2; **B** – tloris plasti 1; **C** – zahodni profil. M. = 1:20.
Fig. 3: Gobavica above Mengeš, trench 2. **A** – plan of layer 2; **B** – plan of layer 1; **C** – western profile. Scale = 1:20.

Sl. 4: Gobavica nad Mengšem, sonda 1. 1–4,6 – plast **2**; 5,7 – plast **4**; 8 – plast **3**. 1–3 bron; 7 železo; 4–6,8 glina. M. = 1:2.
Fig. 4: Gobavica above Mengeš, trench 1. 1–4,6 – layer **2**; 5,7 – layer **4**; 8 – layer **3**. 1–3 bronze; 7 iron; 4–6,8 clay. Scale = 1:2.

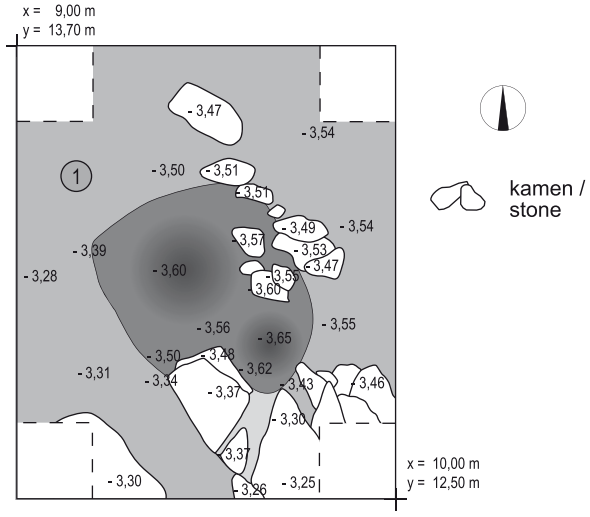

Sl. 5: Gobavica nad Mengšem, sonda 2. 1–3 – plast **2**; 4–8 – plast **4**. 1,2,5–7 bron; 3 železo; 4,8 glina. M. = 1:2.
Fig. 5: Gobavica above Mengeš, trench 2. 1–3 – layer **2**; 4–8 – layer **4**. 1,2,5–7 bronze; 3 iron; 4,8 clay. Scale = 1:2.

SONDA 3

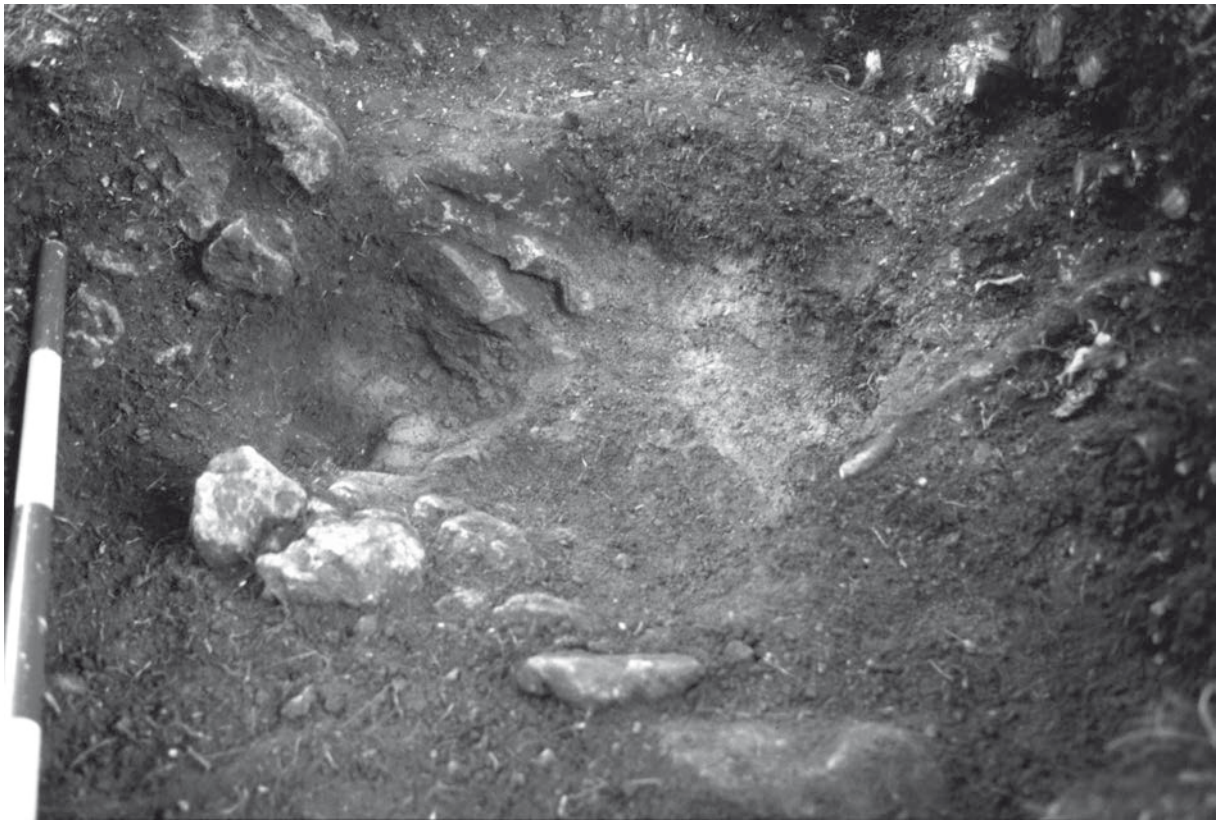
Tretjo sondo, velikosti 1 × 1,20 m, smo postavili na mestu najdbe depoja I (*sl. 1*). Z njo smo želeli preveriti, če je najditelj iz jame pobral vse predmete. Vogali sonde so imeli v mreži naslednje koordinate: x = 9 m, y = 12,50 m; x =10 m, y = 12,50 m; x = 9 m, y = 13,70 m; x = 10 m, y = 13,70 m (*sl. 1*). Stratigrafska situacija je enaka kot pri sondi 2 – nad sterilno osnovo, ki jo tvorijo raščene skale in skalna prepernina (plast 1), je temnorjava zemlja (plast 2), ki jo prekriva humus (plast 4).

Dno jame za depo je bilo vkopano v sterilno osnovo (plast 1). Tudi ta vkop je imel na dnu dve poglobitvi – eno plitvejšo (*sl. 6:* z = –3,60 m) in drugo globljo (*sl. 6:* z = –3,65 m). Ločeni sta bili z grebenom (*sl. 6:* z = –3,56 m). V najditeljevem zasutju smo našli še šest odlomkov bronastih sekir, štiri nedoločljive bronaste odlomke (*t. 3:* 4–8; *t. 5:* 27,29; *t. 6:* 1,3,5), nekaj odlomkov prazgodovinske keramike, med njimi odlomek ustja latvice (*t. 6:* 35), in nekaj odlomkov živalskih kosti. Vse bronaste odlomke smo našli v plitvejši jamici, globlja je bila prazna (*sl. 6; 7*). Štirje so ležali še *in situ* (*t. 3:* 8; *t. 5:* 27,29; *t. 6:* 1). Globina jame, merjena od današnje površine, je bila približno 40 cm.

Depoja sta bila eden od drugega oddaljena 3,40 m.

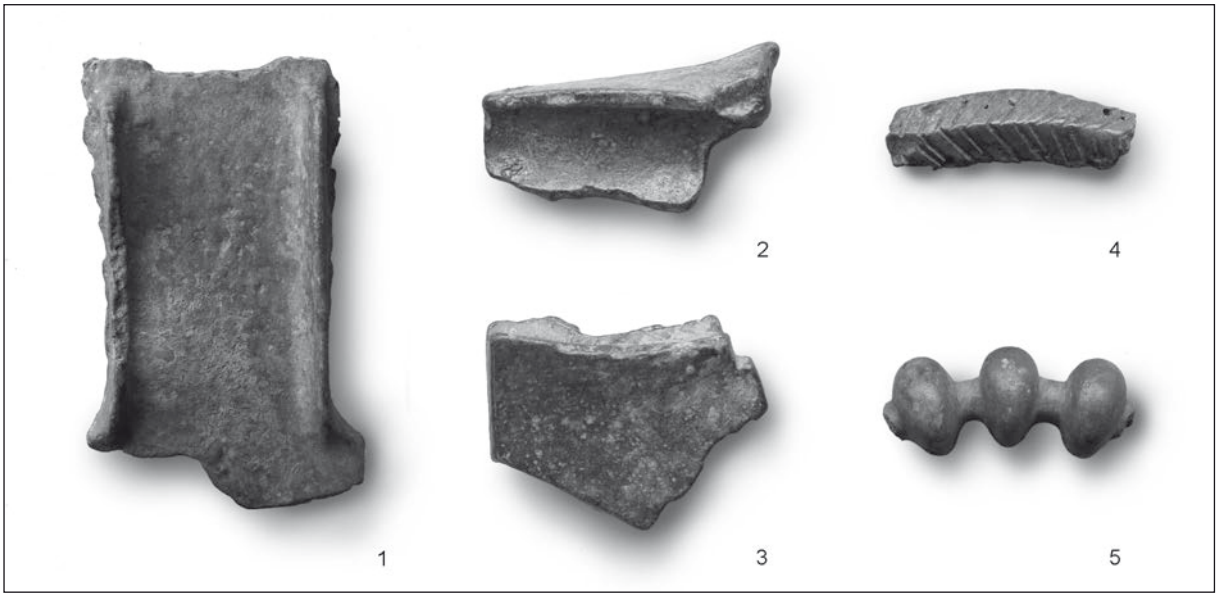

Sl. 6: Gobavica nad Mengšem, sonda 3. Tloris plasti **1**. M. = 1:20.
Fig. 6: Gobavica above Mengeš, trench 3. Plan of layer **1**. Scale = 1:20.

Sl. 7: Gobavica nad Mengšem, sonda 3. Ležišče prvega depoja. Pogled s severovzhoda.
Fig. 7: Gobavica above Mengeš, trench 3. The location of the first hoard. View from the north.

Sl. 8: Gobavica nad Mengšem. **a** – predmeti prvega depoja; **b** – predmeti drugega depoja.
Fig. 8: Gobavica above Mengeš. **a** – objects from the first hoard; **b** – objects from the second hoard.
(Foto / Photo: Tomaž Lauko)

Sl. 9: Gobavica nad Mengšem, drugi depo. **1** – fragmentirana plavutasta sekira (prim. *t. 7:* 1); **2** – fragmentirana uhata sekira s poševno stransko grbo (prim. *t. 1:* 9); **3** – fragmentirana uhata sekira s kolenčastim prehodom v rezilo (prim. *t. 2:* 1); **4** – odlomek okrasnega obroča (prim. *t. 7:* 17); **5** – odlomek vozlaste fibule (prim. *t. 7:* 15).
Fig. 9: Gobavica above Mengeš, second hoard. 1 – fragmentary winged axe (cf. *Pl. 7:* 1); 2 – fragmentary shaft-hole axe with an oblique lateral protrusion (cf. *Pl. 1:* 9); 3 – fragmentary shaft-hole axe with a knee-shaped transition to the blade (cf. *Pl. 2:* 1); 4 – fragment of a decorative circlet (cf. *Pl. 7:* 17); 5 – fragment of a knobbed fibula (cf. *Pl. 7:* 15).
(Foto / Photo: Tomaž Lauko)

DEPOJA Z GOBAVICE NAD MENGŠEM

Tu obravnavana depoja sta bila že na kratko predstavljena v dveh razstavnih katalogih v letih 1999 in 2003.[5] Tam podani podatki o sestavi večjega, prvega depoja z Gobavice so na tem mestu korigirani:[6]

Depo I, 151 bronastih predmetov (*sl. 8:* a; *t. 1–6*):

2 plavutasti sekiri
2 tulasti sekiri
43 uhatih sekir
86 rezil sekir
2 paličasta ingota
1 surovec
3 zapestnice
6 fibul
6 drugih predmetov (livni zatič, pločevina, kovica, amorfni bron)

Depo II, 18 bronastih predmetov (*sl. 8:* b; *t. 7*):

1 plavutasta sekira
4 uhate sekire
7 rezil sekir
1 surovec
1 ploščat ingot
3 ovratnice oz. zapestnice
1 fibula

ANALIZA PREDMETOV

1. Sekire

A) Plavutaste sekire

V prvem depoju z Gobavice sta dva odlomka prepoznavna kot dela plavutaste sekire (*t. 1:* 1,4), v drugem depoju pa je ohranjena ena fragmentirana plavutasta sekira (*t. 7:* 1). Pri odlomku večje plavutaste sekire iz prvega depoja (*t. 1:* 1) je ohranjen spodnji del telesa s prehodom v rezilo. Ohranjenost sekire ne omogoča njene natančne tipološke uvrstitve. Z nizkimi plavutmi in močno izraženim stopničastim prehodom v rezilo je delno primerljiva s posamezno najdbo sekire na Dovški planini iz mlajšežarnogrobiščnega časa.[7] Po obliki jo je mogoče vzporejati tudi s plavutastimi sekirami brez ramena, kakršne se z nekaj primerki pojavljajo v bolonjskem depoju San Francesco.[8] Glede na čas deponiranja je njihovo časovno mesto razpon 8. st. pr. n. št. Odlomek druge plavutaste sekire z majhnim izsekom plavuti (*t. 1:* 4) je premajhen za natančnejšo tipološko opredelitev.

Plavutasta sekira iz drugega depoja (*t. 7:* 1; *sl. 9:* 1) je fragmentirana, zato tudi ni mogoče natančneje presoditi njene tipološke pripadnosti. Nedvomno gre za sekiro z visoko stoječimi plavutmi in razširjenimi rameni na prehodu v rezilo. Glede na svojo masivnost, razmeroma veliko širino in nizke plavuti je dobro primerljiva z nekaterimi primeri sekir tipa Treviso in skupino sekir s kratkimi rameni iz severovzhodne Italije in Tirolske.[9] Ta primerjava se zdi osnovana tudi zato, ker se tako pri mengeški kot pri nekaterih italijanskih in tirolskih sekirah navedenih tipov zgornji del sekire s plavutmi od temena proti rezilu nekoliko zoži. Datacija sekir tipa Treviso se giblje v razponu 8., tistih s kratkimi rameni pa 7. st. pr. n. št.

B) Tulasti sekiri

Majhen odlomek navzdol usmerjenega trna na ramenu sekire iz prvega depoja (*t. 1:* 2) je najverjetneje del tulaste sekire s širokimi rameni tipa San Francesco, in sicer njene različice E.[10] Za to različico italskih tulastih sekir so namreč značilni prav taki trni. Omenjene sekire se v 8. in tudi še v 7. st. pr. n. št. pojavljajo po celotnem etruščanskem prostoru. Na severu je z depojem San Francesco njihovo najpomembnejše najdišče Bologna.[11]

[5] Turk 1999, 32 s; Pavlin 2003; prim. tudi Turk 2000, 38 ss.

[6] Tamkajšnji podatek o skupnem številu predmetov v prvem gobaviškem depoju (168 predmetov) namreč upošteva tudi preostale bronaste najdbe z izkopavanj leta 1998. Po natančni presoji med izkopavanji pridobljenih prostorskih podatkov o najdbah smo prvotnim 141 najdbam, ki jih je najditelj M. Bremšak predal Narodnemu muzeju Slovenije, prišteli le 10 med izkopavanji leta 1998 naknadno pridobljenih bronastih odlomkov neposredno iz ležišča prvega depoja v sondi 3.

[7] Šinkovec 1995, 55, t. 11: 67.

[8] Carancini 1984, 141 s, t. 119: 3708; 120: 3709–3711.

[9] Tip Treviso: Carancini 1984, 115 s, t. 108: 3548–3550; 109: 3552–3553. Sekire s kratkimi rameni: ib., 117 s, t. 109: 3557–3563; 110: 3564–3571. Podobne značilnosti izkazujejo nekatere sekire iz tirolskega depoja Fliess: Sydow 1995, 53 s, t. 57 in 61.

[10] Carancini 1984, 178 ss, t. 143: 4058–4071; 144: 4074–4086.

[11] Ib., 186, t. 179A.

Sl. 10: Razprostranjenost uhatih sekir v Sloveniji (dopolnjeno po Teržan 2010, sl. 48). Za dodana najdišča (19–22) glej *opombo 16*.
Fig. 10: The distribution of shaft-hole axes in Slovenia (supplemented, from Teržan 2010, Fig. 48). For added sites (19–22) see *note 16*.

1 Cvinger nad Koriti / Cvinger above Korita; **2** Cvinger nad Virom pri Stični / Cvinger above Vir pri Stični; **3** Ajdovščina nad Zaborštom pri Dolu / Ajdovščina above Zaboršt pri Dolu; **4** Dragomelj; **5** Gobavica nad Mengšem / Gobavica above Mengeš; **6** Gorenje pri Kranju / Gorenje near Kranj; **7** Gradišče nad Kališami / Gradišče above Kališe; **8** Kranj, Jelenov klanec; **9** Dolnji Zemon; **10** Gradišče nad Pivko / Gradišče above Pivka; **11** Hruševje; **12** Gradišče nad Knežakom / Gradišče above Knežak; **13** Gradišče nad Gornjo Košano / Gradišče above Gornja Košana; **14** Ulaka nad Starim trgom pri Ložu / Ulaka above Stari trg pri Ložu; **15** Notranjska, neznano najdišče / Notranjska, unknown site; **16** Žerovnišček nad Bločicami / Žerovnišček above Bločice; **17** Šempeter pri Gorici; **18** Ravne pri Cerknem; **19** Sv. Helena pri Podbeli / Sv. Helena near Podbela; **20** Most na Soči; **21** Ljubljanica, Rakova Jelša; **22** Ljubljana, Prule.

Nadalje je kot del tulaste sekire opredeljen odlomek ostenja z odebeljenim ustjem iz prvega depoja (*t. 1:* 3). Iz ptičje perspektive ustje te sekire ni upognjeno enakomerno, temveč je zalomljeno, in je bilo torej prvotno verjetno štirikotne oblike. Tako je odlomek z Gobavice zelo blizu številnim italskim tulastim sekiram s štirikotno oz. kvadratno oblikovanim ustjem, zaradi dvojne odebelitve na ustju pa najbližje tistim s širokimi rameni tipa San Francesco, in sicer različic C, D ali E.[12] Časovni okvir vseh treh različic je podoben kot pri prvi tulasti sekiri z Gobavice, njihova razprostranjenost pa poleg Etrurije in Bologne s posameznimi primeri na Tridentinskem sega vse do alpskega prostora. Zanimivo je, da se ne pojavljajo v Benečiji in Furlaniji.[13]

C) Uhate sekire

Med oblikovno prepoznavnimi najdbami so s 43 predmeti iz prvega depoja (*t. 1:* 5–18; *2:* 1–21; *3:* 1–8) in s štirimi predmeti iz drugega depoja (*t. 7: 2–5*) najštevilčnejše uhate sekire. Izven ležišča obeh depojev pa so bili med raziskavami v neposredni bližini odkriti še trije odlomki uhatih sekir (*sl. 5:* 5; *15:* 1,2). Skupaj torej poznamo z Gobavice 50 uhatih sekir, in sicer izključno v obliki močno razlomljenih odlomkov.

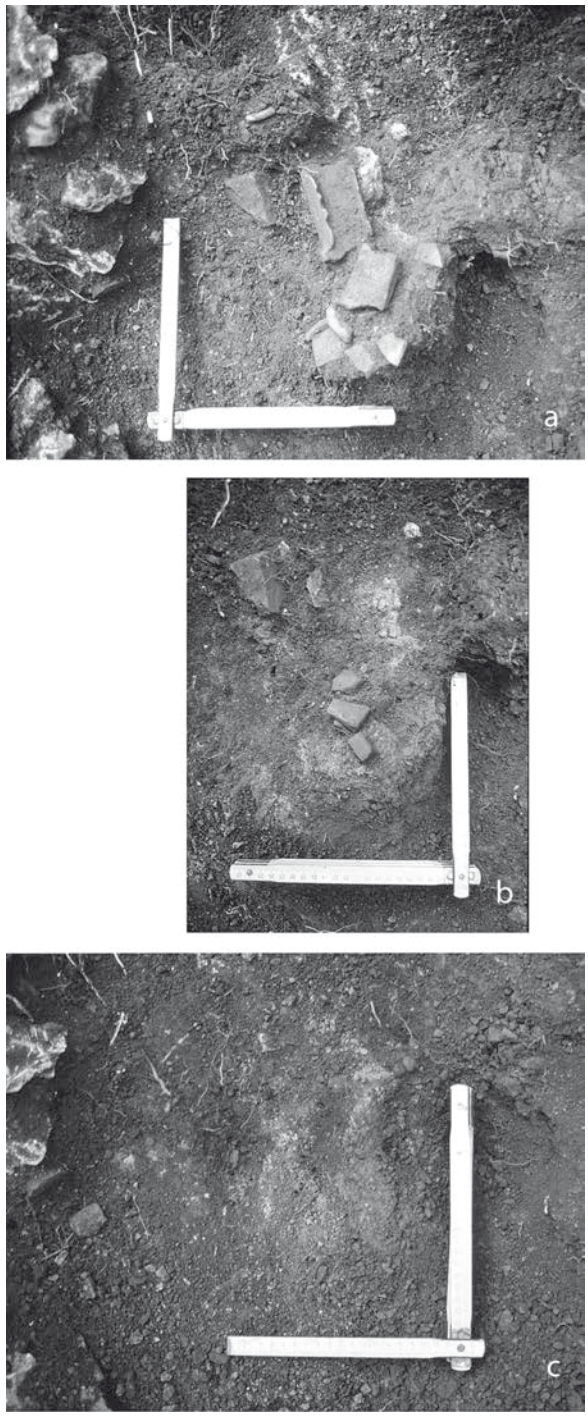
Za razliko od plavutastih in tulastih sekir, ki so na jugovzhodnoalpskem prostoru najpogostejša zvrst sekir že v starejših horizontih bronaste dobe, se bronaste uhate sekire pri nas pojavijo šele v času mlajše žarnogrobiščne dobe.[14] Glede na

[12] Carancini 1984, 176–182, t. 139: 4002–4003; 140–144.
[13] Ib., 186, t. 179A.
[14] Furlani 1996, 84 s; Trampuž Orel, Heath 1998, 237, sl. 1; 2; Turk 2001, 155 s, sl. 1.

primerjave za objavljene in dobro ohranjene uhate sekire iz depoja Šempeter ter odlomke sekir z vrste notranjskih in dolenjskih najdišč sklepamo, da so se k nam razširile z Apeninskega polotoka. V novejšem času se je uhatim sekiram ob najdbah njihovih odlomkov na Cvingerju nad Virom pri Stični posvetila Biba Teržan, ki jih glede na specifično bronasto leguro z veliko količino svinca v povezavi z italskimi oblikovnimi primerjavami razume kot specifično obliko ingotov, verjetno v vlogi predmonetarnega plačilnega sredstva.[15] Tam podani razprostranjenosti uhatih sekir v Sloveniji dodajamo štiri novejše najdbe, in sicer s Sv. Helene pri Podbeli v Breginjskem Kotu, iz naselja na Mostu na Soči, iz Ljubljanice pri Rakovi Jelši ter iz Ljubljane, iz žarnogrobiščne in halštatske naselbine na Prulah (*sl. 10*).[16]

Zaradi močne razlomljenosti je natančnejša tipološka opredelitev uhatih sekir z Gobavice zelo otežena, tako da je možno opazovati le njihove posamične oblikovne značilnosti. Med njimi sta tipološko pomenljivi poševna stranska grba ter kolenčast prehod iz nasadišča v rezilo sekire.

Z izrazom poševna stranska grba imenujemo poševni izrastek zadnjega dela nasadišča sekire, ki je morda ostanek ulivnega kanala, na Gobavici pa se pojavlja pri eni izmed sekir v prvem depoju (*t. 1:* 9; *sl. 9:* 2). Gre predvsem za jugovzhodnoalpsko oblikovno značilnost uhatih sekir, ki so bile po edinem depoju iz Slovenije, v katerem so pojavlja v celoti ohranjen primerek take sekire, poimenovane kot uhate sekire tipa Gorenje.[17] Poleg eponimne sekire iz depoja Gorenje pri Kranju in sekire z Gobavice se take sekire v Sloveniji nahajajo tudi v depojih Dragomelj II, Šempeter, Gradišče nad Gornjo Košano, Kranj ter kot posamezne najdbe iz Ljubljanice pri Rakovi Jelši, na gradiščih Cvinger nad Koriti, Ulaka ter še na dveh neznanih notranjskih najdiščih.[18] Tovrstne sekire se pojavljajo kot depojske ali posamezne najdbe tudi v severni Italiji in vzdolž zahodne

Sl. 11: Gobavica nad Mengšem, sonda 2.
a – predmeti zgornje lege drugega depoja *in situ;*
b – predmeti spodnje lege drugega depoja *in situ;*
c – ležišče drugega depoja po odstranitvi predmetov. Pogled s severa.
Fig. 11: Gobavica above Mengeš, trench 2.
a – the objects from the upper position of the second hoard *in situ;*
b –the objects from the lower position of the second hoard *in situ;*
c – the site of the second hoard after removal of the objects. View from the north.

[15] Teržan 2010, 296–300, sl. 47; 48.

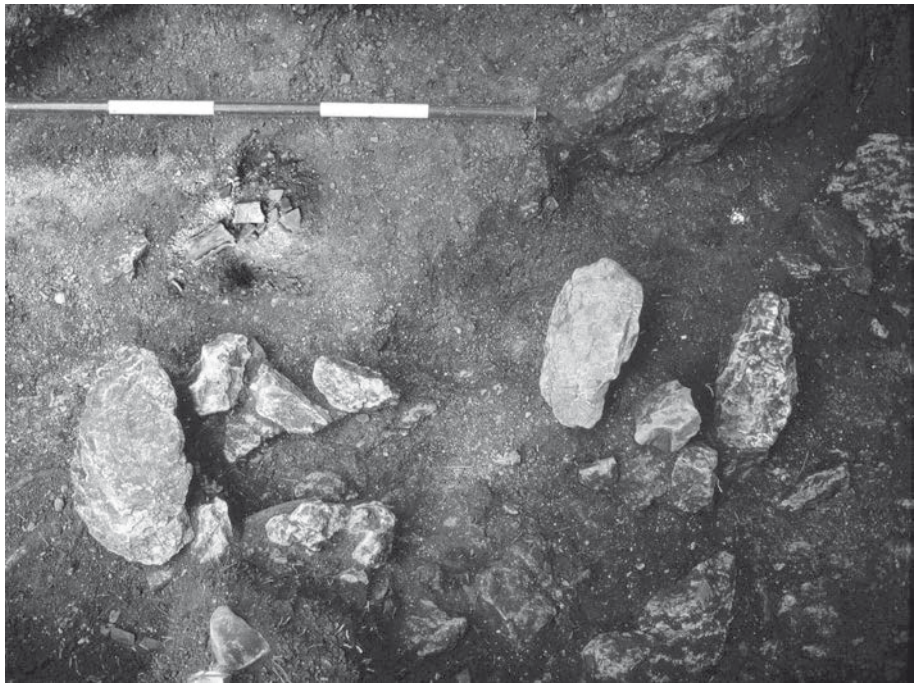
[16] Sv. Helena pri Podbeli: neobjavljena odlomka uhate sekire hrani Narodni muzej Slovenije; – Most na Soči, hiša 15A: neobjavljeni odlomek hrani Goriški muzej, Nova Gorica, inv. št. 5405; – Ljubljanica, Rakova jelša: Gaspari, Trampuž Orel, Turk 2009a, 214 23(d); – Ljubljana, Prule: Vojaković 2013, 251, t. 151: 6; 174: 3; 178: 6.

[17] Turk 2001, 159, sl. 4.

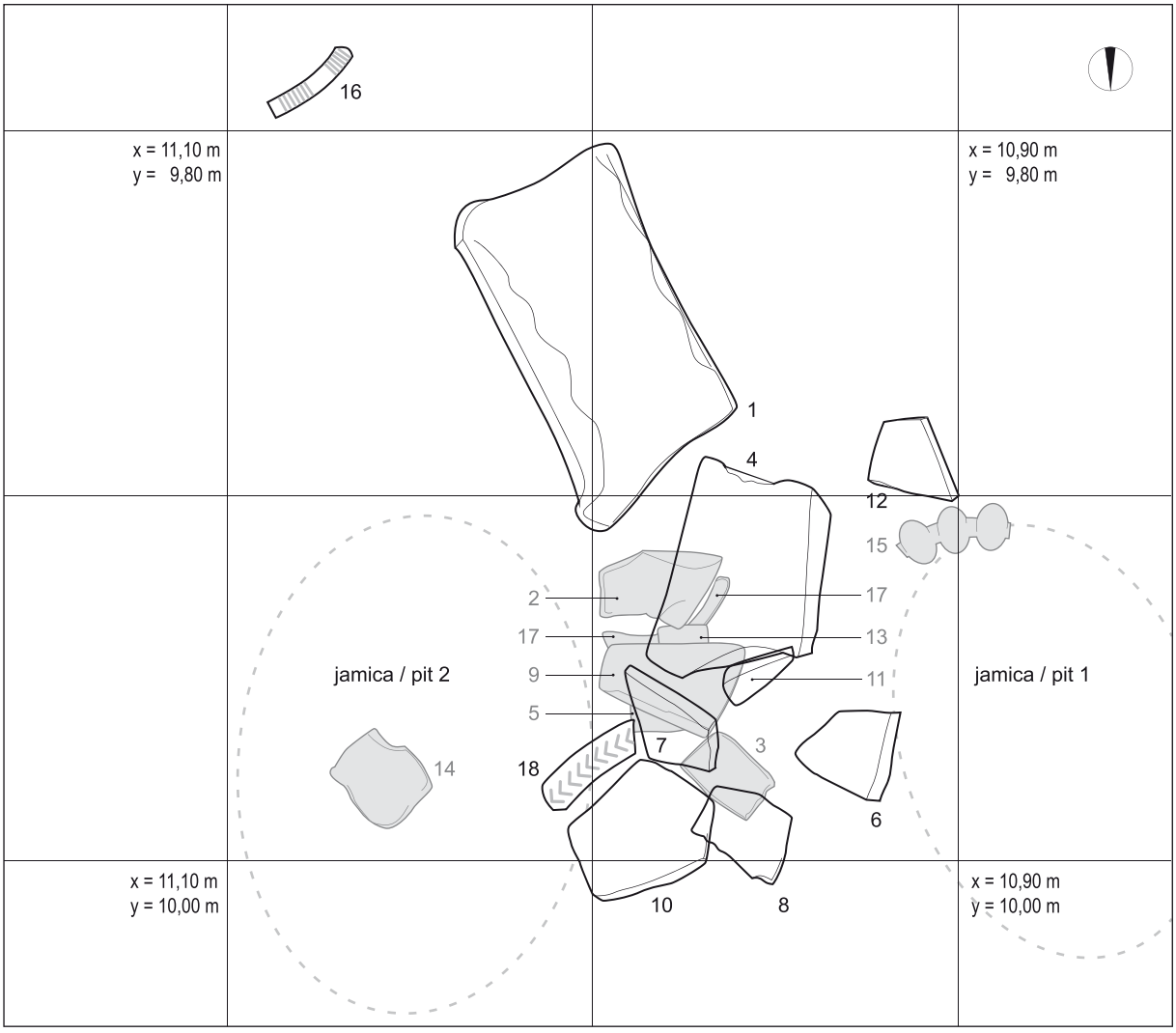
[18] Ib., 163, sl. 2: 1,2; Furlani 1996, t. 130: 8–10; 131: 14,15; Trampuž Orel, Heath 1998, sl. 4. Novo objavljena najdba uhate sekire iz Ljubljanice: Gaspari, Trampuž Orel, Turk 2009a, 214 23(d).

Sl. 12: Gobavica nad Mengšem, sonda 2. Predmeti drugega depoja v rekonstruirani prvotni legi. Pogled s severa.
Fig. 12: Gobavica above Mengeš, trench 2. The objects of the second hoard in the reconstructed original position. View from the north.

Sl. 13: Gobavica nad Mengšem, sonda 2. Ležišče drugega depoja s predmeti v rekonstruirani prvotni legi ter kamniti skrinji 1 (desno) in 2 (levo). Pogled z vzhoda.
Fig. 13: Gobavica above Mengeš, trench 2. The location of the second hoard with objects in the reconstructed original position and the stone coffers 1 (right) and 2 (left). View from the east.

Sl. 14: Gobavica nad Mengšem, sonda 2. Risba lege predmetov drugega depoja (prim. *sl. 3*). M. = 1:2.
Fig. 14: Gobavica above Mengeš, trench 2. Drawing of the objects in the second hoard (cf. *Fig. 3*). Scale = 1:2.

Jadranske obale vse do Apulije, lepo ohranjen skrajni zahodni primerek je znan iz Sardinije, skrajni severni pa iz Slovaške.[19]

Ugo Furlani pripisuje te sekire dvema različnima tipoma z Apeninskega polotoka, in sicer tistemu s stransko grbo ter tipu Valentano,[20] posredno uvrščenima v razpon zgodnje italske železne dobe, tj. 9. oz. 8. st. pr. n. št. Očitno je, da je avtorja analize italskih uhatih sekir pri tipološki določitvi vodilo nekaj značilnosti uhatih sekir, med katerimi je bila zanj pomembna oblika preseka ušesa. Tako je Gian Luigi Carancini dosledno razločeval sekire z ovalnim od tistih z okroglim presekom ušesa. Zaradi redkih najdb uhatih sekir s poševno stransko grbo na Apeninskem polotoku pa se mu ta značilnost ni zdela tako pomembna. Poševna stranska grba se v Italiji torej pojavlja tako pri tipu s stransko grbo (katerega uho ima izrazito ovalno obliko) kot tudi pri tipu Valentano.[21]

Razlogi za določitev posebne skupine sekir s poševno stransko grbo kot tip Gorenje so po eni strani povezani z dejstvom, da je ob izredni razlomljenosti večine slovenskih primerkov le težko

[19] Carancini 1984, t. 160: 4325; 166: 4399; 168: 4423–4424; 169: 4440; 170: 4459; 171: 4466; Nava 1981, 13, t. 6: 2; Giardino 1995, 222 s, sl. 107: 1; Novotná 1970, 27, t. 8: 139.

[20] Furlani 1996, 84; Carancini 1984, 212, 227, t. 160: 4323–4325; 169: 4437–4440.

[21] A še ta edini primerek (gre za sekiro iz bolonjskega depoja San Francesco) je močno fragmentiran in deformiran, in ga Carancini (1984, t. 169: 4440) le pogojno prišteva k temu tipu.

ugotoviti njihove preostale prepoznavne značilnosti. Hkrati pa se poševna stranska grba vendarle kaže kot pomenljiva določevalna lastnost uhatih sekir, saj je ob nekaterih nedokončanih primerkih uhatih sekir tega tipa očitno, da so imeli livni kanal na rezilu sekire.[22] Za poševno stransko grbo se ob tem ponuja funkcionalna razlaga, namreč, da je to opora za pričvrstitev sekire na držaj.

Datacija tovrstnih uhatih sekir je otežena zaradi dolgega časovnega razpona njihovih kontekstov. Kot najznačilnejši je tak depo iz San Francesca v Bologni, podobne značilnosti pa izkazuje tudi depo iz Šempetra.[23] Depo iz Košane na žalost nima najdb, ki bi omogočale datacijsko oporo. Depo Dragomelj II je bil v prvih preliminarnih objavah datiran sočasno s prvim depojem iz Dragomlja, tj. v 11.–10. st. pr. n. št.. Novo pridobljene najdbe ob zaščitnih izkopavanjih v letih 2000–2001 pa so pokazale, da je tudi skupina predmetov, ki so bili močno razpršeno odkriti v ornici na območju žarnogrobiščne naselbine, vsebovala nekatere mlajše elemente, npr. odlomke obročastega nakita z vozli.[24] Zaradi tega je treba tudi skupino bronastih predmetov, poimenovano kot depo Dragomelj II, podobno kot depo iz Šempetra in depoja z Gobavice obravnavati kot rezultat dolgotrajnega odlaganja.

Določevalca časovnega razpona teh sekir tako preostaneta le depoja iz Kranja in Gorenja. Za prvega velja, da se njegove najdbe, pa tudi najdbe iz njegove neposredne okolice, razvrščajo v razponu mlajše KŽG in ne sodijo v mlajši čas od 8. st. pr. n. št.[25] V depoju iz Gorenja je poleg uhate sekire še fragmentirana tulasta sekira, ki s stopničastim prehodom iz telesa v rezilo izkazuje značilnosti tulastih sekir številnih depojev iz začetnega horizonta mlajše KŽG.[26]

Odlomka sekire na *t. 1:* 8 in *2:* 6 iz prvega depoja z Gobavice imata močno izražen kolenčast prehod iz nasadišča v rezilo. Tak prehod se pojavlja na bolje ohranjenih sekirah iz Šempetra in Kranja[27] ter na dveh posamičnih najdbah uhatih sekir iz Benečije (tip Abano).[28] Carancini se glede na razvito koleno odloča za splošno datacijo v italijansko zgodnjo železno dobo (tj. 9.–8. st. pr. n. št.), kar se potrjuje ob depoju iz Kranja. Očitno so sekire z močno izraženim kolenom v tem času omejene na prostor severovzhodne Italije ter zahodne in osrednje Slovenije.

Nadaljnja prepoznavna značilnost uhatih sekir z Gobavice je kratka, vodoravna stranska grba na zadnjem delu nasadišča na nekaj odlomkih (*t. 1:* 6,7), ki pri dobro ohranjenih sekirah iz Šempetra in pri tistih z Apeninskega polotoka tipa Coppa del Principe praviloma nastopa skupaj z neizrazitim kolenom na prehodu iz nasadišča v rezilo (k temu prim. tudi *t. 2:* 1; *7:* 5; *sl. 9:* 3).[29] Pri teh se rezilo razširi za 1–3 mm. Take sekire poznamo tudi iz depojev Dragomelj II in Kranj, kot posamično najdbo pa še z Gradišča nad Kališami v Škofjeloškem hribovju.[30] Iz Italije poznamo skupaj 6 primerkov sekir z neizrazitim kolenom, iz Slovenije pa dober ducat, pri čemer se kaže njihova koncentracija na Primorskem in Gorenjskem. Razprostranjenost močno spominja na tisto pri uhatih sekirah tipa Gorenje, saj se tudi pri sekirah s kolenom en primer iz grobišča s skeletnimi grobovi Coppa del Principe v Apuliji pojavlja v jugovzhodni Italiji, večina pa na severnem obrobju Jadrana. Pomenljive se zdijo različne najdiščne okoliščine tega tipa uhatih sekir: osamljeni primerek sekire v Apuliji je grobna najdba, tiste iz severovzhodne Italije in Slovenije pa so depojske ali posamične, v veliki večini naselbinske najdbe. Glede na današnje stanje raziskav se tako pri sekirah s poševno stransko grbo tipa Gorenje kot pri sekirah s kolenčastim prehodom v rezilo nakazuje časovna prioriteta severnih sekir, tistih s severnega jadranskega obrobja.

Povzamemo lahko, da predstavljata osrednja in zahodna Slovenija pomembno področje razprostranjenosti teh tipov uhatih sekir okvirno med 10. in 8. st. pr. n. št. Na tem mestu se velja vprašati, ali specifične okoliščine pridobitve številnih uhatih sekir iz Slovenije z detektorji kovin v

[22] Prim. npr. Carancini 1984, t. 168: 4423–4424 za nedokončani sekiri s poševno stransko grbo z območja Aquile.

[23] Prim. Carancini 1979; Furlani 1996, 87 s.

[24] Turk 1997; id. 2000, 21–23, 32–37; id. 2001, 156 s, sl. 2; id. 2012, 223, op. 22. Končna objava obeh depojev iz Dragomlja je v pripravi skupaj z rezultati zaščitnih raziskav tamkajšnjega žarnogrobiščnega naselja.

[25] Turk 2000, 41 ss.

[26] Prim. Turk 2001, sl. 1, z Mayer 1977, t. 125: 9,11–13; – Mozsolics 1985, t. 230A; 243: 1,24; 244: 11–14; 249: 2; 250: 13; 268: 3,5; 270A; 271A: 5, itd.; – Vinski-Gasparini 1973, 166, sl. 5: 3–5. Za številne posamične najdbe tovrstnih sekir iz Slovenije prim. tudi Šinkovec 1995, 71 s, t. 19; Šinkovec 1996, 137.

[27] Šempeter: Furlani 1996, 85, t. 131: 12,15; 132: 21–23,25; – Kranj: Turk 2000, 47 s (kat. št. 13, 14, verjetno pa tudi 15 in 90).

[28] Carancini 1984, 231, t. 171: 4465–4466.

[29] Šempeter: Furlani 1996, 84 s, t. 131: 13,14,17–20; – Apeninski polotok: Carancini 1984, 229 s, t. 170: 4459–4461; 171: 4462–4464.

[30] Turk 2000, 32, sl. 29: 4; 47 s, 85; Turk 2001, sl. 2: 4.

novejšem času ne vplivajo na razumevanje njihove razprostranjenosti oz. koncentracije. Po eni strani nedvomno drži, da so številni primeri uhatih sekir iz notranjskih, gorenjskih in dolenjskih naselbin detektorske najdbe, tako v izhodišču tudi oba depoja z Gobavice. Hkrati pa je treba poudariti, da so bili depoji Šempeter, Dragomelj I in II in Kranj, pa tudi nove naselbinske najdbe uhatih sekir v Ljubljani na Prulah, v izhodišču bodisi naključne najdbe bodisi odkritja ob arheoloških izkopavanjih. Ti depoji hkrati predstavljajo pomembno oporo in argument tako za datacijo kot za razprostranjenost obravnavanih tipov uhatih sekir.

Težje se je opredeliti glede tega, do kdaj se na našem prostoru pojavljajo uhate sekire. Glede na njihovo pojavljanje v treh depojih dolgega trajanja (Šempeter ter oba depoja z Gobavice), pri katerih so najmlajše najdbe datirane v 7., delno v 6. in morda celo v 5. st. pr. n. št.,[31] je konec njihove uporabe nemogoče natančno časovno opredeliti. Datacije najmlajših izvedenk uhatih sekir na italskem prostoru nakazujejo, da so bile po 8. st. pr. n. št. le še redko v uporabi.[32]

Preostali odlomki stranskih in prednjih delov nasadišč uhatih sekir ne omogočajo natančnejše tipološke opredelitve.

D) Neopredeljeni odlomki rezil sekir

Največje število predmetov v obeh depojih predstavljajo s 86 oz. 7 odlomki rezila sekir (*t. 3:* 9–23; *4; 5; 6:* 1–13,16–17,19; *7:* 6–12). Tudi rezila so močno razlomljena in ne omogočajo ugotavljanja, kateri zvrsti sekire so pripadala. Glede na to, da med prepoznavnimi odlomki sekir močno prevladujejo uhate, je najverjetneje, da so tudi danes nedoločljiva rezila prvotno pripadala večinoma uhatim sekiram. V nekaj primerih so pri rezilih ohranjene ostrine. Te so lahko ostre (tj. razkovane in nabrušene, npr. tiste na *t. 3:* 11,12,14–18), kar nakazuje, da so bile sekire pred lomljenjem uporabljane. V nekaterih primerih so ostrine popolnoma tope oz. nerazkovane (*t. 3:* 9–10,21–22), kar kaže, da so bile razlomljene, ne da bi bile predtem uporabljane za sekanje. To ob nenavadni leguri brona s pogosto obilnim deležem svinca pri uhatih sekirah dodatno kaže, da številne izmed sekir niso bile namenjene sekanju, temveč (tudi) drugim namenom.[33]

2. Surovci in ingoti

V obeh depojih je ohranjen po en bronast težko opredeljiv odlomek, najverjetneje surovec (*t. 6:* 14; *7:* 14). Za razliko od žarnogrobiščnih večjih depojev mešane sestave, v katerih večji kosi surovcev in tudi cele pogače nastopajo pogosto,[34] so surovci v železnodobnih depojih redkejši, predvsem pa so tako kot ostali predmeti močno razlomljeni. Tako med 30 surovci iz kranjskega depoja nobeden ne presega teže 85 g, v drugem dragomeljskem depoju pa sta dva majhna koščka surovcev teže 19 in 59 g.[35]

Iz prvega depoja izhajata odlomka paličastih ingotov (*t. 6:* 15,18), prvi je polkrožnega in drugi trapezastega preseka. Odlomek paličastega ingota pravokotnega preseka je bil med raziskavami odkrit tudi tik ob sondi 3, kar pomeni, da bi lahko bil eden od raznesenih predmetov iz prvotnega ležišča prvega depoja (*sl. 1:* 3; *15:* 3). Paličasti ingoti so občasno del inventarja starejših depojev, denimo na Hočkem Pohorju iz drugega žarnogrobiščnega horizonta.[36] Poznamo pa jih tudi v železnodobnih depojih, npr. v šempetrskem, kranjskem in v drugem dragomeljskem depoju.[37]

3. Obročasti nakit

Obročasti nakit je v obeh depojih zastopan razmeroma skromno. V to kategorijo prištevamo v prvem depoju predmete št. 27 do 29 na *tabli 6,* v drugem depoju pa predmete št. 16 do 18 na *tabli 7*. Vsi predmeti so močno fragmentirani, zato je tipološka opredelitev otežena. Predmeti iz prvega depoja (*t. 6:* 27–29) so najverjetneje deli zapestnic, tako tudi predmet na *t. 7:* 18 iz drugega depoja. Predmet, okrašen z vrezi v obliki smrekove vejice

[31] Prim. Furlani 1996, 85, sl. 4, za protocertoško in nekatere dolgonožne fibule iz Šempetra; za najmlajše predmete iz depojev z Gobavice prim. tu spodaj Obročasti nakit in Fibule.

[32] Carancini 1984, 227 s (za razne izvedbe sekir z okroglim presekom nasadišča).

[33] Trampuž Orel 1996, 195 s. Podobno tope, nerazkovane so ostrine pri številnih uhatih sekirah na Apeninskem polotoku (Carancini 1984, t. 155: 4273; 156: 4274; 159: 4313; 162: 4351,4352; 166: 4398; 168: 4422–4430.

[34] Čerče, Turk 1996, 18 s, sl. 3; za pogače iz depoja Dragomelj I tudi Turk 1997.

[35] Turk 2000, 37, 65 s, sl. 31: 55,56.

[36] Čerče, Šinkovec 1995, 194, t. 86: 207–210.

[37] Furlani 1996, 81, t. 135: 50,52,54–57; Turk 2000, 35, sl. 30: 38 (Dragomelj II), 64 (Kranj).

(*t. 7:* 17; *sl. 9:* 4), je morda del ovratnice. Dobro primerjavo zanj najdemo med najdbami s Starega gradu nad Uncem.[38] Izpovednejši je polsvitkasto narebren odlomek iz drugega depoja (*t. 7:* 16), ki je del zapestnice ali nanožnice. Ustrezne primerjave zanj najdemo na Dolenjskem v grobovih stopnje Stična 2.[39]

4. Fibule

V gobaviških depojih je skupaj sedem predmetov, ki jih pripisujemo fibulam (*t. 6:* 21–26; *7:* 15; *sl. 9:* 5). Vse so bronaste, njihov spekter je zelo pester.

V prvem depoju je šest odlomkov fibul. Z vrezi okrašena noga fibule z dvojnim gumbastim zaključkom (*t. 6:* 21) je del velike čolničaste fibule,[40] 1. skupine čolničastih fibul po Barbari Jerin.[41] Na Dolenjskem so bile v uporabi v stopnji Stična, v svetolucijskem prostoru v sočasni stopnji I c.[42] Najboljše primerjave za nogo fibule z velikim bikoničnim gumbom (*t. 6:* 22) in bikonični gumb (*t. 6:* 23) najdemo pri nekaterih kačastih fibulah[43] in fibulah s trakastim lokom.[44] Navedeni grobovi sodijo v stopnji kačastih in certoških fibul. Lok fibule (*t. 6:* 24) ima romboiden presek. Tak presek loka imajo že nekatere protocertoške fibule,[45] vendar je, glede na citirane, gobaviški lok premalo upognjen oz. predolg. Ustreznejše primerjave zanj najdemo pri certoških fibulah 10. vrste, inačice e,[46] 10. vrste, inačice f[47] in 11. vrste, inačice b po Teržanovi.[48] Masivna predmeta na *t. 6:* 25 in 26 imata lečast presek in sta v sredini rahlo razširjena. Zaradi tega bi ju lahko prej kot za fragmenta zapestnic imeli za loka fibul. Podobno oblikovan lok imajo npr. nekatere certoške fibule 5.[49] in 10. vrste.[50]

Odlomek fibule iz drugega depoja (*t. 7:* 15; *sl. 9:* 5) je del dvozankaste fibule 5a vrste po Gabrovcu.[51] Tovrstne fibule so bile v uporabi predvsem v horizontu Podzemelj, posamezne pa sežejo še v horizont Stična 2.[52]

FRAGMENTIRANOST IN OBRABLJENOST PREDMETOV

Stopnja fragmentiranosti predmetov v obeh depojih z Gobavice je izjemna: med predmeti ni niti eden ohranjen v celoti. S tega vidika se depoja močno razlikujeta od jugovzhodnoalpskih depojev iz pozne bronaste dobe, pri katerih je stopnja razlomljenosti njihovih predmetov zelo raznolika in pogosto znatna, a nikoli popolna.[53] Tudi po razlomljenosti predmetov sta gobaviška depoja dobro primerljiva z depoji iz Kranja, Gradišča nad Gornjo Košano ter iz Dragomlja II.[54] Gre za depoje iz starejše železne dobe, ki na Notranjskem in Gorenjskem med 8. in 6., morda pa celo 5. st. pr. n. št. tvorijo specifično, dobro prepoznavno skupino depojev. Vsi predmeti v njih so bronasti in popolnoma razlomljeni, med prepoznavnimi pa prevladujejo sekire, in sicer v ogromni večini uhate sekire. Te so nadalje najpogosteje sestavljene

[38] Laharnar 2012, 90 ss, t. 33: 99.

[39] Npr.: Magdalenska gora – Preloge: gr. 13/163 (Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, t. 126: 28,29); Magdalenska gora – Voselca: gr. 2/6 (Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, t. 133: 17); Stična gr. 48/27 (Gabrovec et al. 2006, t. 20: 48–50,53), gr. 48/87 (Gabrovec et al. 2006, t. 52: 12–20); Novo mesto – Kapiteljska njiva: gr. I/65 (Križ 2013, t. 12: 3,4), gr. I/77 (Križ 2013, t. 19: 3,4); Veliki Nerajec VG 40 (Škvor Jernejčič 2011, t. 13: 4).

[40] Npr.: Podzemelj (Dular 1978, t. 1: 12,13); Podzemelj – Grm gr. I/16 (Barth 1969, 110 s, t. 15: 7); gr. XXXII/1 (Barth 1969, 143, 29: 10); Šmarjeta – Družinska vas (Stare 1973, 46, t. 60: 2); Slepšek pri Mokronogu (Jerin 2001, t. 3: 2).

[41] Jerin 2001, 22 ss.

[42] Jerin 2001, 62 ss.

[43] Npr.: Magdalenska gora – Voselca gr. 2/4 (Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, t. 132A: 1).

[44] Npr.: Magdalenska gora – Preloge gr. 2/39 (Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, t. 37A: 14); gr. 2/58 (Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, t. 53: 2,3); gr. 2/73 (Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, t. 60A: 2); Stična gr. 48/138 (Gabrovec et al. 2006, t. 79: 19).

[45] Npr.: Lo Schiavo 2010, t. 323: 4532,4543,4545; t. 333: 4752; t. 338: 4859; t. 341: 4913; – Glogović 2003, t. 55: 537; t. 56: 545; t. 57: 558.

[46] Teržan 1976, 332 s; tudi Magdalenska gora (Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, t. 154: 5).

[47] Npr.: Dolenjske Toplice gr. 13/2 (Teržan 1976, t. 77: 3); Most na Soči gr. 45 (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984, t. 7B: 1).

[48] Npr.: Šmarjeta (Stare 1973, t. 27: 23,24).

[49] Npr.: Novo mesto – Kandija gr. 3/3 (Knez 1986, t. 24: 10); Most na Soči gr. 434 (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984, t. 35A: 6); Stična gr. 48/99 (Gabrovec et al. 2006, t. 56: 2).

[50] Npr.: Most na Soči gr. 306 (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984, t. 29D: 1).

[51] Gabrovec 1970, 28 s, karta 9.

[52] Tecco Hvala 2012, 204.

[53] Čerče, Turk 1996, 22 s, sl. 5.

[54] Kranj, Jelenov klanec: Turk 2000, 41–68; Perko 2011, 24; – Gradišče nad Gornjo Košano: Trampuž Orel, Heath 1998, 241, sl. 4, t. 1 (zgoraj); Turk 2000 68 s; – Dragomelj II: Turk 2000, 21 ss, 32 ss; id. 2001, 156 s, sl. 2; id. 2012, 223, op. 22.

Tab.1: Stopnja obrabljenosti prelomov pri predmetih v depoju Gobavica – Mengeš I.
Tab. 1: The degree of wear on breaks among objects in the hoard of Gobavica above Mengeš I.

Gobavica – Mengeš I Gobavica above Mengeš I	Uhate sekire Shaft-hole axes	Rezila sekir Axe blades	Plavutasti sekiri Winged axes	Tulasti sekiri Socketed axes	Surovci, paličasti ingoti Plano-convex, bar ingots	Obročasti nakit Annular jewellery	Fibule Fibulae	Drugo Other	Skupaj Total
Ostri Sharpened		1			1	1	4	2	9
Ostri in obrabljeni Sharpened and worn	1	1			1				3
Obrabljeni Worn	11	36		1	1	2	2	2	55
Obrabljeni in močno obrabljeni Worn and highly worn		3	1						4
Močno obrabljeni Highly worn	31	45	1	1				2	80
Skupaj Total	43	86	2	2	3	3	6	6	151

Tab. 2: Stopnja obrabljenosti prelomov pri predmetih v depoju Gobavica – Mengeš II.
Tab. 2: The degree of wear on breaks among objects in the hoard of Gobavica above Mengeš II.

Gobavica – Mengeš II Gobavica above Mengeš II	Uhate sekire Shaft-hole axes	Rezila sekir Axe blades	Plavutasta sekira Winged axe	Ploščat predmet Flat object	Surovec Plano-convex ingot	Obročasti nakit Annular jewellery	Fibula Fibula	Skupaj Total
Ostri Sharpened								0
Obrabljeni Worn		2			1	1		4
Obrabljeni in močno obrabljeni Worn and highly worn			1	1				2
Močno obrabljeni Highly worn	4	5				2	1	12
Skupaj Total	4	7	1	1	1	3	1	18

iz zelo specifične legure brona, v kateri je izjemno visok, praviloma preko 30-odstotni delež svinca.[55]

Izjemna stopnja razlomljenosti predmetov v obeh depojih z Gobavice, pa tudi v sočasnih depojih iz Kranja, Gradišča nad Gornjo Košano in Dragomlja II, na prvi pogled močno odstopa od v splošnem dobro ohranjenih sekir z Apeninskega polotoka, tako od tulastih in plavutastih kot tudi od uhatih, kot jih lahko opazujemo v njihovi temeljni objavi.[56] Pri tem pa je treba opozoriti, da v tej objavi še zdaleč niso predstavljene vse bronaste sekire z Apeninskega polotoka, temveč le tiste, ki so tipološko dobro opredeljive. Zgolj iz velikega depoja San Francesco v Bologni poznamo na tisoče drobnih odlomkov bronastih sekir, katerih stopnja razlomljenosti je primerljiva z omenjenimi slovenskimi železnodobnimi depoji.[57]

Stopnja obrabljenosti odlomljenih predelov je pri predmetih iz obeh depojev zelo močna (*tab. 1* in *tab. 2*; primer močno obrabljenih prelomov je razviden na sekirah na *sl. 9*). Med pregledanimi predmeti so izredno redki tisti z ostrimi lomi, in sicer le iz prvega depoja z Gobavice. Med temi predstavljajo večino

[55] Trampuž Orel, Heath 1998, 242 ss, sl. 7, tab. 1.
[56] Carancini 1984.
[57] Prim. Zannoni 1888, 48: od 3952 bronastih sekir iz depoja San Francesco jih Carancini objavlja 1287, tj. slabo tretjino (Carancini 1984, 255 s). Sklepamo lahko, da so preostale močno razlomljene, kot so delno tudi prikazane v Zannoni 1888, t. 16–25.

zapestnica in fibule (gre za predmete na *t. 6:* 21,22 in 25,26), ki so v okviru depoja nedvomno mlajši elementi. Več odlomljenih površin na nekaterih predmetih izkazuje različno stopnjo obrabe, zato je mogoče domnevati, da so bili predmeti razlomljeni večkrat v različnih časovnih razmakih (prim. rubriki "Ostri in obrabljeni prelomi" ter "Obrabljeni in močno obrabljeni prelomi" na *tab. 1* in *tab. 2*).

Sklepamo torej, da je bila velika večina predmetov iz obeh depojev po lomljenju in pred končnim deponiranjem dlje časa v uporabi. Glede na predstavljene datacije uhatih, tulastih in plavutastih sekir iz depojev je verjetno, da so bili ti predmeti v uporabi oz. "v obtoku" kot drobni odlomki tudi po več stoletij. Če so torej sekire iz obeh depojev glede na primerjave zanje datirane v čas, uokvirjen med 10. in 8. st. pr. n. št., potem datacija zaključka deponiranja v depoja v 6. ali celo 5. st. pr. n. št. pomeni, da so bili do skrajnosti razlomljeni odlomki sekir glede na obrabljenost v obtoku vsaj dve stoletji kot odlomki, ne pa kot prvotne sekire.

ZAKLJUČEK

Na območju izkopavanj iz l. 1998 so se kot sporadične najdbe pojavljali še nekateri bronasti predmeti (odlomki treh rezil sekire, treh uhatih sekir, paličastega ingota in pločevine: *sl. 4:* 1; *5:* 1,5,6; *15:* 1–4). Najdbe je sicer delno mogoče razložiti kot erozijo iz primarnih ležišč v depojih I ali II, vendar je v tem smislu indikativen odlomek brona iz sonde 1, ki je ležal 4–5 m zahodno od mesta najdbe depojev (*sl. 4:* 1). Ta odlomek dokazuje, da gre v primeru depojev z Gobavice za širše področje specifičnih dejavnosti, katerih le delni izraz sta obravnavana depoja.

Ponovno velja opozoriti na dejstvo, da sta bili med izkopavanji v sondi 2 tik poleg drugega depoja odkriti dve skupini neobdelanih kamnov, položenih tako, da so s tremi stranicami oblikovali skrinji štirikotne oblike (glej zgoraj Sonda 2, *sl. 3:* B; *13*). V južni se je nahajal odlomek rezila sekire (*sl. 5:* 1), kar nakazuje, da je bilo na območju raziskav na Gobavici nad Mengšem poleg obeh depojev namerno odloženih še več predmetov. Možno in verjetno je, da so tudi predmeti iz drugega depoja z Gobavice, ki so bili odkriti med dvema poglobljenima jamicama oz. poglobitvama v geološko osnovo, prvotno ležali v podobni kamniti skrinji. Ti dve poglobitvi bi torej lahko predstavljali ležišča odstranjenih kamnov, med katerima je prvotno ležal depo. Kamniti skrinji v neposredni bližini drugega depoja z Gobavice spominjata na podobne kamnite skrinje, v katerih so bili odkriti depo Stehelčeves na zahodnem Češkem in več votivnih depojev v okviru žgalnega votivnega mesta (*Brandopferplatz*) Spielleitenköpfli na Zgornjem Bavarskem.[58] Bavarski votivni depoji so z depojema z Gobavice primerljivi tudi časovno, medtem ko je češki depo starejši, sodi namreč v začetek kulture žarnih grobišč.

Nadaljnja presenetljiva primerjava za kamniti skrinji z Gobavice je še bolj oddaljena, in sicer iz Rima, s tamkajšnjega Kapitolskega griča.[59] Tamkajšnji depo je po sestavi podoben številnim italskim votivnim zakladom (*stirpi votive*) z uvoženo in imitirano arhajsko lončenino, antropomorfnimi figurinami iz bronaste pločevine in votivnimi keramičnimi ploščami iz 7. in 6. st. pr. n. št. Položen je bil v jamo, ki je bila obdana s kamnitimi ploščami. Nad depojem so bili postavljeni temelji kasnejšega svetišča. Prav zaradi teh specifičnih najdiščnih okoliščin je izkopavalec Einar Gjerstad depo povezal z razlago, ki jo je antični pisec Avlij Gelij (*Noctes Atticae*, II, 10) podal za t. i. *favisae Capitolinae*.[60] Gre za podzemne prostore oz. skrinje (*cellas*), v katerih so bili shranjeni predmeti, darovani Kapitolskemu svetišču. Ko so pri kasnejših obnovah svetišča naleteli na te skrinje, je to preprečilo kakršnokoli obnovo, saj so bile nedotakljive.[61]

Nedotakljivost svetiščnih votivov je fenomen, ki lahko pomaga k boljšemu razumevanju ogromnega števila depojev kovinskih predmetov iz evropske bronaste in železne dobe. Na tem mestu se omejujemo na ugotovitev, da določene najdiščne okoliščine napeljujejo na votivni značaj depojev z Gobavice nad Mengšem. Hkrati pa se v obeh depojih nahaja zbir močno razlomljenih predmetov, kar jih druži s citiranimi depoji iz Šempetra, Gradišča nad Gornjo Košano, Kranja ter drugega depoja iz Dragomlja, a tudi z bolonjskim depojem San Francesco.

Pri preverjanju vzrokov za odlaganje predmetov v te depoje si nadalje velja ogledati raznolike namembnosti njihovih predmetov. Po eni strani gre za obsežna tezavriranja (v primeru depoja iz Bolo-

[58] Kytlicová 1981, 217, op. 1, sl. 6; 7; Lang 1997; Lang, Schultz 1994; prim. tudi Turk 2001, 161.

[59] Gjerstad 1960, 190 s; Kossack 1996, 26; Ampolo 1988, 158 s.

[60] Prim. Weiss 1875, II,10, za nemški prevod Atiških noči Avlija Gelija.

[61] Za nadaljnje komentarje k temu antičnemu tekstu prim. tudi Turk 2001, 161 s.

gne s skoraj 15.000 predmeti v skupni teži dobrih tisoč štiristo kilogramov!),[62] katerih vrednost se lahko meri v povezavi z golo materialno, tj. utežno vrednostjo deponiranih bronastih predmetov.[63] Pri tem velja izpostaviti, da se posebej na citiranih, gobaviškim podobnih plavutastih in tulastih sekirah iz bolonjskega depoja pogosto pojavljajo reliefni ali vtisnjeni znaki, ki verjetno kažejo na predmonetarno funkcijo teh predmetov, namreč okras suhe vejice, primerljiv z znaki na t. i. ingotih *ramo secco* iz časa od 6. st. pr. n. št. naprej.[64] Tako je verjetno, da imajo predmonetarne oblike v arhajskem in klasičnem času svoje oblikovne predhodnike, ki jim morda lahko najdemo primerjave tudi v mengeških depojih z Gobavice. Pomenljiv je odlomek uhate sekire na *t. 2:* 3, pri kateri je močne sledove udarcev, ki tvorijo podoben okras suhe vejice, sicer možno razložiti kot gole udarce, namenjene lomljenju predmeta. Vseeno pa se zdi verjetneje, da gre za več kot to. Udarci, namenjeni lomljenju teh predmetov, so namreč vidni tik ob odlomljenih površinah. Na citirani uhati sekiri pa ti udarci tvorijo znak, kakršnega najdemo na številnih predmetih iz depoja San Francesco, posebej na tulastih sekirah, ki so oblikovno primerljive s tistima iz prvega depoja z Gobavice.[65]

Namembnost je pri tako močno razlomljenih predmetih v depojih z Gobavice torej po eni strani treba opazovati v goli utežni vrednosti bronaste kovine. Te sekire so namreč pogosto slabo ulite, nedokončane in, kot kažejo kemične analize, z izredno visokim deležem svinca v njihovi litini funkcionalno zelo slabo uporabne.[66] A glede na specifično leguro je pomen teh predmetov še bolj v njihovi univerzalni izmenjalni vrednosti, kakršna se kaže ob omenjenih primerjavah okrasa na bolje ohranjenih italskih sekirah. Na to ob nekaterih najdbah drobnih odlomkov uhatih sekir z gradišča nad Virom pri Stični opozarja Teržanova.[67] Pri tem izpostavlja povezanost z italskimi gospodarskimi interesi, ki ga nakazujejo številne najdbe odlomkov uhatih sekir v zahodni in osrednji Sloveniji.

Hkrati je omembe vredno, da njihova velika večina – tako tudi sekire iz gobaviških depojev – izhaja iz sočasnih utrjenih gradišč. Primorska, notranjska in osrednjeslovenska halštatska središča s temi najdbami izkazujejo vpetost v izmenjalne tokove s sočasnimi osrednje- in severnoitalskimi središči. Na podobno vpetost ob sporadičnih najdbah uhatih sekir na Sardiniji, Iberskem polotoku in v južni Franciji opozarja Claudio Giardino v študiji o rudarskih in metalurških območjih na zahodnem Mediteranu in o različnih vidikih izmenjave tamkajšnjih kovinskih predmetov.[68] Zanj so najdbe uhatih sekir pokazatelj specifičnih poti izmenjave med sicilskimi in apeninskimi rudonosnimi področji ter zahodno Evropo. Na podobne stike bi lahko sklepali tudi ob zahodnobalkanskih in jugovzhodnoalpskih najdbah uhatih sekir, na kar je bilo v preteklosti že opozorjeno.[69] Uhate sekire lahko torej razumemo kot polizdelek, kot določeno formo kovinskega ingota, ki ima najverjetneje hkrati tudi predmonetarno vrednost.

Še pred dvema desetletjema je bil velik depo iz Šempetra pri Gorici s specifično sestavo predmetov in z njihovim velikim časovnim razponom izjemen: v njem so na eni strani plavutaste sekire z začetka kulture žarnih grobišč in številne uhate sekire iz prehoda bronaste v železno dobo, po drugi pa elementi ženske noše iz 7. in celo 6. stoletja pr. n. št.[70] Podobne značilnosti izkazujejo novejše depojske najdbe iz Kranja, Gobavice nad Mengšem, Dragomlja in Gradišča nad Gornjo Košano. Vsi omenjeni depoji omogočajo vzpostavitev specifične skupine halštatskih depojev z naslednjimi značilnostmi:

1. Gre za depoje, odkrite v sočasnih utrjenih višinskih naselbinah. Edino izjemo predstavlja močno uničen drugi depo iz Dragomlja, v katerem so ob uhatih in plavutastih sekirah prisotni odlomki obročastega nakita iz starejšega halštatskega obdobja, depo pa se nahaja na področju starejše, žarnogrobiščne nižinske naselbine, ki je opustela v 10. st. pr. n. št. Očitno je, da je po opustitvi naselbine človekova prisotnost na tem mestu vsaj občasno izpričana tudi v mlajšem času.

2. Gre za depoje z zelo podobno strukturo bronastih (in redkih bakrenih) najdb: v vseh prevladujejo uhate sekire, sledijo pa jim razne

[62] Zannoni 1888, 48 s.

[63] Za obsežen šempetrski depo prim. Furlani 1996, 86 s, ki na to včasih zanemarjeno dejstvo opozarja ob prvotno impresivni teži šempetrskih predmetov, tj. preko 400 kg.

[64] Za t. i. ingote *ramo secco* poznoarhajskega in klasičnega obdobja na Apeninskem polotoku prim. De Marinis 1986 in Cristofani 1988, sl. 5.

[65] Carancini 1984, t. 139–148.

[66] Trampuž Orel 1996, 195 s; Trampuž Orel, Heath 1998, 240 s, tab. 1; Trampuž Orel, Heath, Hudnik 1998, 232.

[67] Teržan 2010, 296–300, sl. 47.

[68] Giardino 1995, 220 s, sl. 107; 108.

[69] Trampuž Orel, Heath 1998, 237 s, sl. 1; Turk 2001, 159, sl. 3.

[70] Furlani 1996, 82, 85, sl. 4, t. 133: 31–32.

oblike bronastih (in bakrenih) polizdelkov ter posamični elementi orožja, orodja in praviloma tudi obročastega nakita in fibul.

3. Z delno izjemo šempetrskega depoja, v katerem so še prisotni redki v celoti ohranjeni predmeti, se v vseh ostalih depojih nahajajo samo popolnoma razbiti predmeti. Pogosto so ohranjeni odlomki tako drobni in nerazpoznavni, da jim je nemogoče določiti prvotno zvrst predmeta. Tudi za šempetrski depo se velja spomniti, da ga je prvotno sestavljalo preko 400 kg močno razlomljenih bronastih predmetov, od katerih se je ohranil le manjši del.[71] Verjetno je, da so v številne muzejske zbirke naključno zašli le bolje ohranjeni predmeti iz depoja, ki je bil prvotno najverjetneje glede razlomljenosti predmetov primerljiv z novoodkritimi depoji z Notranjske in Gorenjske.

Zahvala

Pri nastajanju članka so sodelovali sodelavci Inštituta za arheologijo ZRC SAZU in Narodnega muzeja Slovenije. Risbe predmetov so delo Dragice Lunder Knific in Vesne Svetličič, table in slike so pripravili Tamara Korošec, Drago Valoh in Polona Bitenc, studijske fotografije je posnel Tomaž Lauko. Vsem se zahvaljujeva za odlično opravljeno delo.

KATALOG[72]

Depo I

Tabla 1

1. Odlomek srednjega dela bronaste plavutaste sekire; del nasadišča s stopničastim prehodom v rezilo. Prelomi so močno obrabljeni. Na bokih in rezilu so vidni sledovi udarcev. Dolž. 3,8 cm; šir. 2,5 cm; t. 151,56 g. P 21600.

2. Odlomek ramena bronaste tulaste sekire. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 1,9 cm; šir. 1,4 cm; t. 17,84 g. P 21602.

3. Odlomek bronaste tulaste sekire; del ustja tula rahlo pravokotne oblike. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,8 cm; šir. 1,8 cm; t. 23,15 g. P 21603.

4. Odlomek nasadišča plavutaste bronaste sekire. Prelomi so obrabljeni, delno pa močno obrabljeni. Dolž. 2,8 cm; šir. 1,7 cm; t. 19,59 g. P 21687.

5. Odlomek zadnjega dela nasadišča bronaste uhate sekire. Ohranjeni sta dve robni površini. Na eni ploskvi so vidni sledovi udarcev. Preloma sta močno obrabljena. Dolž. 2,2 cm; šir. 1,8 cm; t. 17,97 g. P 21692.

6. Odlomek bronaste uhate sekire; zadnji del nasadišča. Ohranjena je ena robna površina in stranska grba. Na eni ploskvi so vidni sledovi udarcev. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 3,9 cm; šir. 3 cm; t. 69,22 g. P 21597.

7. Odlomek bronaste uhate sekire; zadnji del nasadišča – teme s stransko grbo. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,1 cm; šir. 1,8 cm; t. 23,52 g. P 21598.

8. Odlomek bronaste uhate sekire. Ohranjena je ena robna površina. Na eni ploskvi so vidni sledovi udarcev. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,8 cm; šir. 2,9 cm; t. 36,06 g. P 21630.

9. Odlomek bronaste uhate sekire; zadnji del nasadišča. Ohranjeni sta obe robni površini in stranska grba. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 5,6 cm; šir, 2.7 cm; t. 88,25 g. P 21596.

10. Odlomek bronaste uhate sekire; zadnji del nasadišča. Ohranjeni sta obe robni površini. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 3,5 cm; šir. 2,8 cm; t. 86,89 g. P 21588.

11. Odlomek bronaste uhate sekire; zadnji del nasadišča. Ohranjeni sta obe robni površini. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 3,1 cm; šir. 2,9 cm; t. 70,15 g. P 21589.

12. Odlomek bronaste uhate sekire; zadnji del nasadišča. Ohranjeni sta obe robni površini. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 4,8 cm; šir. 3,8 cm; t. 124,60 g. P 21571.

13. Odlomek bronaste uhate sekire; zadnji del nasadišča. Ohranjena je ena robna površina. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,2 cm; šir. 1,7 cm; t. 27,37 g. P 21590.

14. Odlomek bronaste uhate sekire; zadnji del nasadišča. Ohranjena je ena robna površina. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 1,7 cm; šir. 1,3 cm; t. 5,96 g. P 21594.

15. Odlomek bronaste uhate sekire; zadnji del nasadišča. Ohranjena je ena robna površina. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 1,8 cm; šir. 1,4 cm; t. 14,18 g. P 21592.

16. Odlomek bronaste uhate sekire; zadnji del nasadišča. Ohranjena je ena robna površina. Na ploskvah so vidni sledovi udarcev. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 2,3 cm; šir. 1,8 cm; t. 31,96 g. P 21591.

17. Odlomek bronaste uhate sekire; prednji del nasadišča z delom rezila. Ohranjeni sta obe robni površini, na katerih je viden livni šiv. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 4,5 cm; šir. 4,7 cm; t. 248,18 g. P 21570.

18. Odlomek bronaste uhate sekire; prednji del nasadišča z delom rezila. Ohranjeni sta obe robni površini, na katerih je viden livni šiv. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 5,6 cm; šir. 4,7 cm; t. 215,66 g. P 21568.

Tabla 2

1. Odlomek bronaste uhate sekire; prednji del nasadišča z delom rezila. Ohranjena je ena robna površina, na kateri je viden livni šiv. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 5,5 cm; šir. 3,9 cm; t. 135,33 g. P 21566.

2. Odlomek bronaste uhate sekire; prednji del nasadišča z delom rezila. Ohranjeni sta obe robni površini, na eni je viden livni šiv. Na ploskvah so vidni sledovi udarcev. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 4,9 cm; šir. 4,3 cm; t. 271,57 g. P 21569.

3. Odlomek bronaste uhate sekire; prednji del nasadišča s prehodom v rezilo. Ohranjena je ena robna površina na kateri je viden livni šiv, na eni ploskvi so vidni sledovi udarcev v obliki "ribje kosti". Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 3,4 cm; šir. 1,9 cm; t. 64,77 g. P 21572.

[71] Furlani 1996, 73.

[72] Kratice: dolž. = dolžina; šir. = širina; t. = teža; rek. pr. = rekonstruirani premer. Vse predmete hrani Narodni muzej Slovenije.

4. Odlomek bronaste uhate sekire; prednji del nasadišča s prehodom v rezilo. Ohranjena je ena robna površina. Predmet je razpokan. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 3,1 cm; šir. 2 cm; t. 46,06 g. P 21573.

5. Odlomek bronaste uhate sekire; prednji del nasadišča s prehodom v rezilo. Ohranjena je ena robna površina. Na ploskvah so vidni sledovi udarcev. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 3,7 cm; šir. 1,7 cm; t. 82,51 g. P 21574.

6. Odlomek bronaste uhate sekire s kolenastim prehodom v rezilo; prednji del nasadišča z delom rezila; delno je ohranjena ena robna površina. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 4,2 cm; šir. 3,7 cm; t. 96,15 g. P 21567.

7. Odlomek bronaste uhate sekire; del nasadišča z eno ohranjeno robno površino. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,8 cm; šir. 1,8 cm; t. 26,13 g. P 21576.

8. Odlomek bronaste uhate sekire; prednji del nasadišča s prehodom v rezilo. Ohranjena je ena robna površina na kateri je viden livni šiv, na ploskvah so vidni sledovi udarcev. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 2,5 cm; šir. 2,4 cm; t. 45,04 g. P 21575.

9. Odlomek bronaste uhate sekire; stranski del nasadišča. Ohranjena je ena robna površina. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 3,5 cm; šir. 1,4 cm; t. 18,22 g. P 21685.

10. Odlomek bronaste uhate sekire; stranski del nasadišča. Ohranjena je ena robna površina. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,3 cm; šir. 1,5 cm; t. 18,90 g. P 21601.

11. Odlomek bronaste uhate sekire; stranski del nasadišča z eno ohranjeno robno površino. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,4 cm; šir. 1,5 cm; t. 14,48 g. P 21686.

12. Odlomek bronaste uhate sekire; stranski del nasadišča z eno ohranjeno robno površino. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 1,9 cm; šir. 1,5 cm; t. 6,13 g. P 21586.

13. Odlomek bronaste uhate sekire; stranski del nasadišča z ohranjenim zelo majhnim delom robne površine. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 3,4 cm; šir. 1,4 cm; t. 22,95 g. P 21577.

14. Odlomek bronaste uhate sekire; stranski del nasadišča. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2 cm; šir. 1,3 cm; t. 5,72 g. P 21584.

15. Odlomek bronaste uhate sekire; del nasadišča z eno ohranjeno robno površino. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,2 cm; šir. 1,5 cm; t. 12,92 g. P 21578.

16. Odlomek bronaste uhate sekire; stranski del nasadišča. Kovina je porozna. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,3 cm; šir. 1,8 cm; t. 8,91 g. P 21587.

17. Odlomek bronaste uhate sekire; zadnji del nasadišča, teme je zaobljeno. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,6 cm; šir. 1,6 cm; t. 15,88 g. P 21579.

18. Odlomek bronaste uhate sekire; stranski del nasadišča z eno ohranjeno robno površino. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 1,8 cm; šir. 1,1 cm; t. 6,74 g. P 21585.

19. Odlomek bronaste uhate sekire; stranski del nasadišča z eno ohranjeno robno površino. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 2,8 cm; šir. 1,3 cm; t. 8,83 g. P 21688.

20. Odlomek bronaste uhate sekire; stranski del nasadišča z eno ohranjeno robno površino. Prelomi so obrabljeni. šir. 1,6 cm; Dolž. 2,4 cm; t. 10,00 g. P 21581.

21. Odlomek bronaste uhate sekire; stranski del nasadišča z eno ohranjeno robno površino. Prelomi so obrabljeni. šir. 1,3 cm; Dolž. 1,9 cm; t. 7,27 g. P 21582.

Tabla 3

1. Odlomek bronaste uhate sekire; stranski del nasadišča z eno ohranjeno robno površino. Na ploskvi so vidni sledovi udarcev. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 3,4 cm; šir. 1,6 cm; t. 25,04 g. P 21580.

2. Odlomek bronaste uhate sekire; stranski del nasadišča z eno ohranjeno robno površino. Prelomi so na eni strani ostri, na drugi pa obrabljeni. Dolž. 1,7 cm; šir. 1,5 cm; t. 5,63 g. P 21583.

3. Odlomek stranskega dela nasadišča bronaste uhate sekire. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,4 cm; šir. 2,3 cm; t. 17,06 g. P 21693.

4. Odlomek bronastega predmeta. Verjetno stranski del nasadišča uhate sekire, z eno ohranjeno robno površino. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,1 cm; šir. 1,1 cm; t. 6,00 g. P 21708.

5. Odlomek bronaste uhate sekire; del nasadišča. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 1,4 cm; šir. 1,2 cm; t. 5,89 g. P 21709.

6. Odlomek bronaste uhate sekire; del nasadišča. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 3,6 cm; šir. 1,3 cm; t. 12,53 g. P 21710.

7. Odlomek bronaste uhate sekire; stranski del nasadišča. Ohranjena je ena robna površina. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 1,4 cm; šir. 1 cm; t. 4,50 g. P 21711.

8. Odlomek bronaste uhate sekire; stranski del nasadišča. Ohranjena je ena robna površina. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,1 cm; šir. 1,7 cm; t. 6,46 g. P 21714.

9. Odlomek bronaste sekire; rezilo s topim robom za ostrino. Prelom je močno obrabljen. Dolž. 8,9 cm; šir. 4,4 cm; t. 192,05 g. P 21605.

10. Odlomek rezila bronaste uhate sekire. Ohranjeni sta dve robni površini, na katerih je viden livni šiv. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 5,4 cm; šir, 3 cm; t. 66,46 g. P 21607.

11. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina in ostrina rezila. Prelom je močno obrabljen. Dolž. 4,3 cm; šir. 3,2 cm; t. 38,58 g. P 21621.

12. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina in ostrina rezila. Preloma sta močno obrabljena. Dolž. 4 cm; šir. 2,8 cm; t. 39,13 g. P 21622.

13. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjen je majhen del robne površine in ostrine rezila. Preloma sta obrabljena. Dolž. 1,8 cm; šir. 1,4 cm; t. 8,11 g. P 21626.

14. Odlomek ostrine rezila bronaste sekire; na ploskvah so vidni sledovi udarcev. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,7 cm; šir. 3,6 cm; t. 34,28 g. P 21623.

15. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina. Preloma sta močno obrabljena. Dolž. 2,6 cm; šir. 1,9 cm; t. 14,96 g. P 21682.

16. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjen je majhen del robne površine in ostrine rezila. Preloma sta močno obrabljena.Dolž. 2,9 cm; šir. 2,4 cm; t. 24,15 g. P 21625.

17. Odlomek ostrine rezila bronaste sekire; na ploskvah so vidni sledovi udarcev. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 3,4 cm; šir. 3,3 cm; t. 28,11 g. P 21620.

18. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina, na kateri je viden livni šiv, in ostrina rezila. Preloma sta obrabljena.Dolž. 2,7 cm; šir. 1,6 cm; t. 14,51 g. P 21624.

19. Odlomek robnega dela rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 4,6 cm; šir. 3,7 cm; t. 63,60 g. P 21611.

20. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina. Na eni ploskvi so vidni sledovi udarcev. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 5 cm; šir. 3,1 cm; t. 49,07 g. P 21650.

21. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjeni sta dve robni površini, na katerih je viden livni šiv. Na ploskvah so vidni sledovi udarcev. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 3,1 cm; šir. 1,8 cm; t. 19,35 g. P 21610.

22. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina, na kateri je viden livni šiv. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 3,3 cm; šir. 3,4 cm; t. 52,92 g. P 21609.

23. Odlomek rezila bronaste uhate sekire. Ohranjena je ena robna površina, na kateri je viden livni šiv. Na eni ploskvi so vidni sledovi udarcev. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 4,6 cm; šir. 3,9 cm; t. 123,38 g. P 21608.

Tabla 4

1. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so obrabljeni. Na površinah so ostanki rje. Dolž. 2,4 cm; šir. 1,9 cm; t. 13,23 g. P 21677.

2. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina, na kateri je viden livni šiv. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2 cm; šir. 1,8 cm; t. 14,71 g. P 21617.

3. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjen je majhen del robne površine, na kateri je viden livni šiv. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 3,7 cm; šir. 2,4 cm; t. 36,99 g. P 21615.

4. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina. Preloma sta močno obrabljena. Dolž. 3,4 cm; šir. 1,7 cm; t. 25,48 g. P 21633.

5. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 3 cm; šir. 1,9 cm; t. 37,91 g. P 21651.

6. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina, na kateri je viden livni šiv. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,9 cm; šir. 1,3 cm; t. 18,03 g. P 21616.

7. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina. Na ploskvah so vidni sledovi udarcev. Predmet je razpokan. Prelomi so pretežno ostri. Dolž. 4,4 cm; šir. 2,4 cm; t. 51,55 g. P 21631.

8. Odlomek rezila bronaste sekire.Ohranjena je ena robna površina, na kateri je viden livni šiv. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 2,3 cm; šir. 1,7 cm; t. 21,43 g. P 21614.

9. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 3,3 cm; šir. 1,9 cm; t. 20,09 g. P 21629.

10. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 1,7 cm; šir. 1,5 cm; t. 20,05 g. P 21649.

11. Odlomek robnega dela rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina, na kateri viden livni šiv. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,9 cm; šir. 2,2 cm; t. 49,84 g. P 21613.

12. Odlomek bronaste sekire s stranskim robom. Na stranski površini je viden livni šiv. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,7 cm; šir. 2,2 cm; t. 51,34 g. P 21595.

13. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 2,6 cm; šir. 2,3 cm; t. 30,24 g. P 21627.

14. Odlomek robnega dela rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina. Na eni ploskvi so vidni sledovi udarcev. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 3,1 cm; šir. 2,3 cm; t. 61,08 g. P 21612.

15. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,1 cm; šir. 1,3 cm; t. 9,15 g. P 21642.

16. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 4 cm; šir. 1,9 cm; t. 29,32 g. P 21628.

17. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina. Dva preloma sta močno obrabljena, eden ni obrabljen. Dolž. 2,6 cm; šir. 2 cm; t. 16,23 g. P 21643.

18. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 2,1 cm; šir. 1,5 cm; t. 14,13 g. P 21646.

19. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina, na kateri je viden livni šiv. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 1,1 cm; šir. 1,2 cm; t. 7,72 g. P 21647.

20. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 3,4 cm; šir. 3,2 cm; t. 63,00 g. P 21606.

21. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina, na kateri je viden livni šiv. Dva preloma od treh sta močno obrabljena. Dolž. 1,6 cm; šir. 1,4 cm; t. 13,66 g. P 21618.

22. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina. Prelomi so močno obrabljeni. Na prelomu je vidna luknja zaradi slabega ulivanja. Dolž. 2,3 cm; šir. 2,4 cm; t. 26,45 g. P 21632.

23. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena, zaobljena robna površina. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 1,5 cm; šir. 1,3 cm; t. 9,01 g. P 21634.

24. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina, na kateri je viden livni šiv. Prelomi so rahlo obrabljeni. Dolž. 1,9 cm; šir. 1,1 cm; t. 6,87 g. P 21619.

25. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 1,9 cm; šir. 1,9 cm; t. 12,17 g. P 21635.

Tabla 5

1. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 1,9 cm; šir. 1,7 cm; t. 21,62 g. P 21637.

2. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina, na kateri je viden livni šiv. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,8 cm; šir. 1,3 cm; t. 16,62 g. P 21636.

3. Odlomek stranskega dela nasadišča uhate sekire. Dva preloma od treh sta močno obrabljena. Dolž. 2,3 cm; šir. 1 cm; t. 7,60 g. P 21638.

4. Odlomek rezila bronaste sekire z ostrino. Preloma sta obrabljena. Dolž. 2,6 cm; šir. 2,5 cm; t. 10,99 g. P 21639.

5. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,2 cm; šir. 1,7 cm; t. 14,55 g. P 21652.

6. Odlomek rezila bronaste uhate sekire. Ohranjena je ena robna površina. Na ploskvah so vidni sledovi udarcev. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 0,8 cm; šir. 1,3 cm; t. 8,07 g. P 21593.

7. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so nekoliko obrabljeni. Na površini so vidni sledovi udarcev. Dolž. 3 cm; šir. 2,2 cm; t. 52,91 g. P 21679.

8. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 1,9 cm; šir. 1,9 cm; t. 28,38 g. P 21653.

9. Odlomek rezila bronaste sekire. Dva preloma sta močno obrabljena, druga dva nekoliko manj. Na eni ploskvi so vidni sledovi udarcev. Dolž. 3 cm; šir. 1,5 cm; t. 18,20 g. P 21689.

10. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 3,1 cm; šir. 2,6 cm; t. 35,23 g. P 21678.

11. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 2,7 cm; šir. 2,9 cm; t. 26,65 g. P 21654.

12. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so obrabljeni. Na ploskvah so vidni sledovi udarcev. Dolž. 1,8 cm; šir. 1,2 cm; t. 17,95 g. P 21655.

13. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,7 cm; šir. 0,9 cm; t. 9,21 g. P 21656.

14. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so obrabljeni. Na ploskvah so vidni sledovi udarcev. Dolž. 3,3 cm; šir. 2,3 cm; t. 21,72 g. P 21657.

15. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,8 cm; šir. 2 cm; t. 34,48 g. P 21640.

16. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so obrabljeni. Na ploskvah so vidni sledovi udarcev. Dolž. 2,6 cm; šir. 2,1 cm; t. 31,09 g. P 21658.

17. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so obrabljeni. Na prelomu je vidna luknja zaradi slabega ulivanja. Dolž. 2 cm; šir. 1,5 cm; t. 12,79 g. P 21659.

18. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina, na kateri je viden livni šiv. Na eni ploskvi je vidna sled udarca. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 1,6 cm; šir. 1,3 cm; t. 11,96 g. P 21641.

19. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina, na kateri je viden livni šiv. Predmet je zaradi razpokan. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 2,7 cm; šir. 1,5 cm; t. 17,06 g. P 21660.

20. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,4 cm; šir. 2,2 cm; t. 20,51 g. P 21661.

21. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 1,8 cm; šir. 1,1 cm; t. 8,09 g. P 21662.

22. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so močno obrabljeni. Na ploskvah so vidni sledovi udarcev. Dolž. 2 cm; šir. 1,7 cm; t. 13,64 g. P 21663.

23. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so močno obrabljeni. Na eni ploskvi je vidna sled udarca. Dolž. 2,1 cm; šir. 1,6 cm; t. 15,47 g. P 21664.

24. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so obrabljeni. Na ploskvah so vidni sledovi udarcev. Dolž. 1,5 cm; šir. 1,1 cm; t. 9,84 g. P 21665.

25. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 1 cm; šir. 0,8 cm; t. 6,03 g. P 21666.

26. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina. Preloma sta obrabljena. Dolž. 2,2 cm; šir. 1,3 cm; t. 15,54 g. P 21667.

27. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so obrabljeni. Predmet je razpokan. Dolž. 2,8 cm; šir. 1,9 cm; t. 20,89 g. P 21713.

28. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 1,5 cm; šir. 1,4 cm; t. 13,43 g. P 21668.

29. Odlomek rezila bronaste sekire, ohranjena je ena robna površina. Preloma sta močno obrabljena. Dolž. 1,9 cm; šir. 1,8 cm; t. 10,54 g. P 21716.

30. Odlomek rezila bronaste sekire. Na eni ploskvi so vidni sledovi udarcev. Dva preloma sta močno obrabljena, dva nekoliko manj. Dolž. 2 cm; šir. 1,2 cm; t. 8,95 g. P 21669.

Tabla 6

1. Odlomek rezila bronaste sekire. Trije prelomi so močno obrabljeni, eden nekoliko manj. Dolž. 1,5 cm; šir. 1,1 cm; t. 6,87 g. P 21707.

2. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina. Preloma sta močno obrabljena. Dolž. 1,5 cm; šir. 1 cm; t. 6,23 g. P 21644.

3. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 1,6 cm; šir. 1,1 cm; t. 6,66 g. P 21712.

4. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,3 cm; šir. 2,1 cm; t. 17,95 g. P 21670.

5. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 1,2 cm; šir. 1 cm; t. 5,25 g. P 21715.

6. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 2,1 cm; šir. 2,2 cm; t. 13,81 g. P 21671.

7. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,2 cm; šir. 2,2 cm; t. 24,13 g. P 21645.

8. Odlomek rezila bronaste sekire, ohranjena je ena robna površina. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 1 cm; šir. 0,9 cm; t. 5,81 g. P 21672.

9. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so močno obrabljeni. Na ploskvah so vidni sledovi udarcev. Dolž. 2.3 cm; šir. 1.2 cm; t. 10,44 g. P 21673.

10. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so obrabljeni. Na eni ploskvi je vidna sled udarca. Dolž. 1,8 cm; šir. 1,8 cm; t. 11,64 g. P 21674.

11. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 1,9 cm; šir. 1,1 cm; t. 10,71 g. P 21675.

12. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 1,5 cm; šir. 0,8 cm; t. 4,29 g. P 21676.

13. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina. Prelom je obrabljen. Dolž. 2,6 cm; šir. 0,8 cm; t. 3,72 g. P 21648.

14. Odlomek amorfnega brona, morda surovca. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 1,8 cm; šir. 1,6 cm; t. 10,84 g. P 21691.

15. Odlomek paličastega bronastega ingota. Prelom je delno obrabljen. Dolž. 2,4 cm; šir. 1,1 cm; t. 9,43 g. P 21680.

16. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina. Preloma sta močno obrabljena. Dolž. 2,8 cm; šir. 1,7 cm; t. 17,52 g. P 21684.

17. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina. Na ploskvah so vidni sledovi udarcev. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,6 cm; šir. 1,5 cm; t. 26,05 g. P 21683.

18. Odlomek paličastega bronastega ingota. Preloma sta pretežno ostra. Dolž. 1,4 cm; šir. 1,3 cm; t. 10,08 g. P 21681.

19. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjeni sta dve robni površini. Kovina je zelo drobljiva. Preloma sta močno obrabljena. Dolž. 2,5 cm; šir. 2,4 cm; t. 13,84 g. P 21690.

20. Odlomek ulivnega sistema. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 2 cm; šir. 1.9 cm; t. 27,23 g. P 21599.

21. Noga bronaste čolničaste fibule. Prelom je oster. Dolž. 5,4 cm; t. 10,98 g. P 21701.

22. Odlomek noge bronaste kačaste ali trakaste fibule z velikim bikoničnim gumbom na zaključku noge. Prelom je oster. Dolž. 3,2 cm; t. 5,16 g. P 21702.

23. Gumb zaključka noge bronaste kačaste ali trakaste fibule. Dolž. 1,3 cm; šir. 1,2 cm; t. 7,58 g. P 21703.

24. Odlomek masivnega loka bronaste (certoške?) fibule. Preloma sta delno obrabljena. Dolž. 4,7 cm; t. 17,68 g. P 21705.

25. Odlomek loka bronaste (certoške?) fibule. Preloma sta pretežno ostra. Dolž. 3,6 cm; šir. 0,6 cm; t. 6,86 g. P 21704.

26. Odlomek loka bronaste (certoške?) fibule. Preloma sta pretežno ostra. Dolž. 3,7 cm; pr. 0,5 cm; t. 4,53 g. P 21706.

27. Odlomek paličastega bronastega predmeta (zapestnice?), rombičnega prereza; na dveh površinah je okrašen s poševnimi vrezi. Preloma sta obrabljena. Dolž. 2,2 cm; šir. 0,5 cm; t. 6,94 g. P 21695.

28. Odlomek bronastega trakastega predmeta; na eni strani je okrašen s poševnimi vrezi, vidna je tudi sled udarca. Preloma sta obrabljena. Dolž. 1,5 cm; šir. 1,2 cm; t. 4,00 g. P 21700.

29. Odlomek bronaste zapestnice; široka, trakasta, konkavna; na robovih je okrašena s snopi vrezov. Preloma sta pretežno ostra. Dolž. 3,2 cm; šir. 2,1 cm; t. 8,37 g. P 21697.

30. Odlomek robnega dela tanke bronaste pločevine. Na eni strani je okras z utolčenimi pikami razporejenimi v krogu. Verjetno del ustja posode. Prelomi so ostri. Dolž. 2,7 cm; šir. 2,4 cm; t. 5,58 g. P 21696.

31. Odlomek robnega dela tanke bronaste pločevine. Ravno odlomljene površine so ostre. Dolž. 1,4 cm; šir. 1,4 cm; t. 1,38 g. P 21694.

32. Bronasta zakovica (ali žebljiček) z veliko, tanko, ploščato glavico (ukrivljena). Prelom je močno obrabljen. Viš. 0,7 cm; pr. 1,9 cm; t. 2,26 g. P 21698.

33. Odlomek bronastega predmeta. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 2 cm; šir. 1,2 cm; t. 4,99 g. P 21699.

34. Bronast amorfni predmet; močno obrabljen in poškodovan. Dolž. 1,7 cm; šir. 1,5 cm; t. 4,82 g. P 21604.

35. Odlomek ustja latvice; grobozrnata keramika; barva: rdečerumena; trdota: 4–5. Dolž. 2,8 cm; šir. 2,1 cm. P 21717.

Depo II

Tabla 7

1. Fragmentirana masivna, bronasta, plavutasta sekira z visoko stoječimi plavutmi. Ohranjeno je nasadišče s prehodom v rezilo, ki se sedlasto razširi (na eni strani je ohranjeno rame). Prelomi so obrabljeni, delno pa močno obrabljeni. Dolž. 9,4 cm; šir. 5,5 cm; t. 366 g. P 21510.

2. Odlomek bronaste uhate sekire; zadnji del nasadišča; na ploskvah so vidni sledovi udarcev. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,1 cm; šir. 2,2 cm; t. 29,79 g. P 21514.

3. Odlomek stranskega del nasadišča bronaste uhate sekire. Ohranjena je ena robna površina. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,2 cm; šir. 1,4 cm; t. 13,54 g. P 21512.

4. Bronasta uhata sekira; odlomek prednjega dela nasadišča z delom rezila. Ohranjeni sta obe robni površini, na katerih je viden livni šiv. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 5,8 cm; šir. 3,5 cm; t. 310 g. P 21504.

5. Odlomek bronaste uhate sekire; prednji del nasadišča z eno robno površino in zalomljenim kolenčastim prehodom v rezilo. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž, 2.6 cm; šir. 1,8 cm; t. 44,14 g. P 21515.

6. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina; na eni ploskvi so vidni sledovi udarcev. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 3 cm; šir. 2,1 cm; t. 34,32 g. P 21502.

7. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina, na kateri je viden livni šiv. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 2,7 cm; šir. 2,1 cm; t. 28,52 g; P 21505.

8. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 3.1 cm; šir. 1,5 cm; t. 27,12 g. P 21506.

9. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina; kovina je drobljiva. Prelomi so močno obrabljeni. Predmet je razpokan. Dolž. 3,4 cm; šir. 2,5 cm; t. 36,90 g. P 21513.

10. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 3,5 cm; šir. 3 cm; t. 47,07 g. P 21508.

11. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina. Prelomi so močno obrabljeni. Dolž. 2,2 cm; šir. 1,8 cm; t. 15,20 g. P 21507.

12. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 2,8 cm; šir. 1,8 cm; t. 20,54 g. P 21503.

13. Odlomek ploščatega brona z dvema robnima površinama. Ena je stanjšana, druga razširjena v robnik. Prelomi so obrabljeni, delno pa močno obrabljeni. Dolž. 2,1 cm; šir. 1,4 cm; t. 8,13 g. P 21516.

14. Odlomek masivnega bronastega ingota. Lahko je odlomek surovca. Ena robna površina je obrabljena. Dolž. 2,4 cm; šir. 2,4 cm; t. 43,36 g. P 21518.

15. Odlomek loka bronaste ločne vozlaste fibule s tremi ohranjenimi vozli. Na odlomljenem delu je luknja, globoka 0,8 cm. Preloma sta močno obrabljena. Dolž. 3,3 cm; t. 22,08 g. P 21519.

16. Odlomek polsvitkasto narebrene bronaste zapestnice ali nanožnice; na zunanjem obodu sta dve uliti skupini s po sedmimi oz. šestimi drobnimi polsvitki. Preloma sta močno obrabljena. Dolž. 2,7 cm; prem. 0,5 cm; t. 6,39 g. P 21511.

17. Odlomek bronaste ovratnice trikotnega preseka; na zgornji površini je vrezan okras v obliki smrekove vejice. Preloma sta obrabljena. Dolž. 3,2 cm; šir. 0,9 cm; rek. pr. 13 cm; t. 5,39 g. P 21509.

18. Odlomek trakaste bronaste zapestnice z elipsastim presekom. Preloma sta močno obrabljena. Dolž. 3, 6 cm; šir. 1 cm; t. 11,73 g. P 21517.

Sonda 1

Slika 4

1. Odlomek bronastega predmeta, verjetno ingota ali dela sekire. Prelomi so močno obrabljeni, kovina je drobljiva. Lega: sonda 1, plast 2. Dolž. 1,7 cm; šir. 1,2 cm; t. 11,14 g. P 21718.

2. Odlomek bronastega dletca – rimska spatula?. Lega: sonda 1, plast 2. Dolž. 6 cm; t. 3,52 g. P 21835.

3. Bronasta noriško-panonska fibula s predrto nogo in dvema gumboma na loku (tip Almgren 236 c). Lega: sonda 1, plast 2. Dolž. 4,2 cm; t. 5,80 g. P 21723.

4. Odlomek ostenja glinene posode; izdelava prostoročna; barva: zunaj sivorjava, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava drobnozrnata; okras: glavničenje. Lega: sonda 1, plast 2. Dolž. 3 cm; šir. 2,5 cm. P 29213.

5. Odlomek glinenega svitka; izdelava prostoročna; barva: zunaj oranžnordeča, znotraj siva; površina hrapava; sestava drobnozrnata; okras: vtisi. Lega: sonda 1, plast 4. Rek. prem. 8,5 cm. P 29216.

6. Odlomek glinenega trakastega ročaja; izdelava prostoročna; barva: zunaj rdečerjava, znotraj rdečerjava; površina hrapava; sestava grobozrnata. Lega: sonda 1, plast 2. Dolž. 4 cm; šir. 2,8 cm. P 29215.

7. Gumb z zaključkom noge in delom loka železne fibule srednjelatenske sheme. Lega: sonda 1, plast 4. Dolž. 1,4 cm: t. 2,98 g. P 29211.

8. Odlomek glinenega svitka; izdelava prostoročna; barva: zunaj rumenorjava, znotraj rumenorjava; površina hrapava; sestava drobnozrnata. Lega: sonda 1, plast 3. Rek. prem. 7 cm. P 29217.

Sonda 2

Slika 5

1. Odlomek rezila bronaste sekire. Ohranjena je ena robna površina, na kateri je viden livni šiv. Prelomi so pretežno ostri. Lega: sonda 2, plast 2. Dolž. 2,2 cm; šir. 1,5 cm; t. 11,09 g. P 21833.

2. Del bronaste rimske konjske opreme. Lega: sonda 2, plast 2. Dolž. 5,8 cm; šir. 2,7 cm; t. 23,16 g. P 21724.

3. Odlomek železne fibule srednjelatenske sheme. Ohranjena sta dva navoja peresovine, del igle in tetiva. Lega: sonda 2, plast 2.[73] P 29212.

4. Odlomek dna in ostenja posode; keramika tankih sten; barva: rdečerumena. Lega: sonda 2, plast 2. P 28341.

5. Odlomek bronaste uhate sekire; zadnji del nasadišča. Ohranjena je ena robna površina. Prelomi so močno obrabljeni. Lega: sonda 2, plast 4. Dolž. 3,2 cm; šir. 2,5 cm; t. 39,87 g. P 21830.

6. Odlomek rezila bronaste sekire. Prelomi so močno obrabljeni. Lega: sonda 2, plast 4. Dolž. 1,7 cm; šir. 1,1 cm; t. 6,02 g. P 21831.

7. Odlomek tanke bronaste zapestnice rombičnega preseka. Preloma sta obrabljena. Lega: sonda 2, plast 4. Dolž. 2,3 cm; pr. 0,5 cm; t. 3,00 g. P 21832.

8. Odlomek glinene piramidalne uteži; izdelava prostoročna; barva: zunaj rdečerjava, znotraj rdečerjava; površina hrapava; sestava drobnozrnata. Lega: sonda 2, plast 4. P 29214.

Detektorske najdbe

Slika 15

1. Odlomek bronaste uhate sekire; zadnji del nasadišča. Ohranjena je ena robna površina. Prelomi so obrabljeni. Dolž. 2,7 cm; šir. 2,4 cm; t. 42,54 g. P 21719.

2. Odlomek bronaste uhate sekire; osrednji del nasadišča. Ohranjeni sta obe robni površini. Preloma sta močno obrabljena. Dolž. 4,2 cm; šir. 1,4 cm; t. 12,93 g. P 21721.

3. Odlomek bronastega paličastega ingota. Preloma sta močno obrabljena. Dolž. 1,5 cm; šir. 0,7 cm; t. 10,63 g. P 21720.

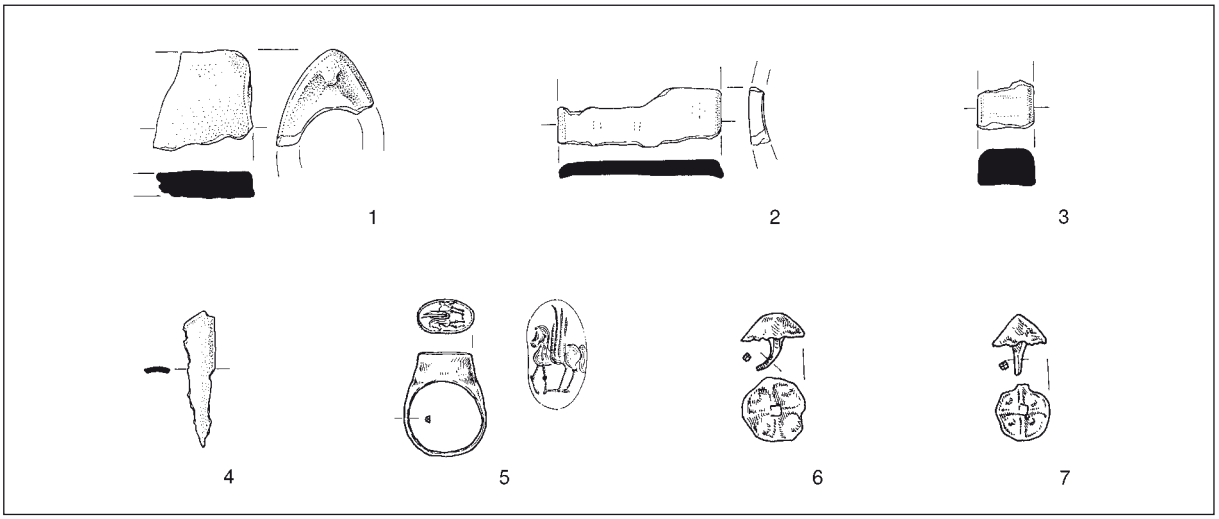
4. Odlomek bronaste pločevine. Ohranjen je majhen del robne površine. Dolž. 3,5 cm; šir. 0,8 cm; t. 1,89 g. P 21722.

5. Železen rimski prstan z gemo iz kalcedona; vrezana podoba Pegaza. Pr. 2,8 cm; t. 5,00 g. P 21834.

6. Železen žebljiček z masivno polkrožno glavico. Na spodnji strani okrašen s plastičnim križem in štirimi bunčicami. Viš. 1,5 cm; pr. glavice 1,7 cm. P 28340.

7. Železen žebljiček z masivno koničasto glavico. Na spodnji strani okrašen s plastičnim križem in štirimi bunčicami. Viš. 1,6 cm; pr. glavice 1,4 cm. P 28339.

[73] Za določitev železnih fibul se zahvaljujeva Draganu Božiču, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za arheologijo.

Sl. 15: Gobavica nad Mengšem, detektorske najdbe. 1–4 bron; 5 železo in kalcedon; 6,7 železo. M. = 1:2.
Fig. 15: Gobavica above Mengeš, detector finds. 1–4 bronze; 5 iron and chalcedony; 6,7 iron. Scale = 1:2.

AMPOLO, C. 1988, La nascita della città. – V / In: A. Momigliano, A. Schiavone (ur. / eds.), *Roma in Italia. Storia di Roma* 1, 153–180, Torino.

BARTH, F. E. 1969, *Die hallstattzeitlichen Grabhügel im Bereiche des Kutscher bei Podsemel (Slowenien).* – Antiquitas 3/5.

CARANCINI, G. L. 1979, I ripostigli dell'età del bronzo finale. – V / In: *Atti della XXI riunione scientifica. Il bronzo finale in Italia. Firenze 21–23 ottobre 1977,* 631–641, Firenze.

CARANCINI, G. L. 1984, *Le asce nell'Italia continentale* 2. – Prähistorische Bronzefunde 9/12.

CRISTOFANI, M. 1988, Processi di trasformazione socio--economica nell'Etruria padana fra VI e V secolo a.C. – V / In: *La formazione della città preromana in Emilia--Romagna. Atti del convegno di studi,* 45–59, Bologna.

ČERČE, P., I. ŠINKOVEC 1995, Katalog depojev pozne bronaste dobe / Catalogue of Hoards of the Urnfield Culture. – V / In: Teržan (ur. / ed.) 1995, 129–232.

ČERČE, P., P. TURK 1996, Depoji pozne bronaste dobe – najdiščne okoliščine in struktura najdb / Hoards of the Late Bronze Age – the Circumstances of their Discovery and the Structure of the Finds. – V / In: Teržan (ur. / ed.) 1996, 7–30.

DE MARINIS, R. 1986, Aes signatum. – V / In: R. De Marinis (ur. / ed.), *Gli Etruschi a nord del Po* 1, 201–203, Mantova.

DULAR, J. 1978, *Podzemelj.* – Katalogi in monografije 16.

FURLANI, U. 1996, Depojska najdba iz Šempetra pri Gorici / Il ripostiglio di San Pietro presso Gorizia. – V / In: Teržan (ur. / ed.) 1996, 73–88.

GABROVEC, S. 1970, Dvozankaste ločne fibule (Zweischleifigen Bogenfibeln). – *Godišnjak. Centar za Balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine* 8/6, 5–65.

GABROVEC, S., A. KRUH, I. MURGELJ, B. TERŽAN 2006, *Stična* 2/1. *Gomile starejše železne dobe. Katalog / Stična* 2/1. *Grabhügel der älteren Eisenzeit. Katalog.* – Katalogi in monografije 37.

GASPARI, A., N. TRAMPUŽ OREL, P. TURK 2009a, Katalog predmetov. Prazgodovina. – V / In: P. Turk, J. Istenič, T. Knific, T. Nabergoj (ur. / eds.), *Ljubljanica – kulturna dediščina reke,* 193–239, Ljubljana.

GASPARI, A., N. TRAMPUŽ OREL, P. TURK 2009b, Catalogue. Prehistory. – V / In: P. Turk, J. Istenič, T. Knific, T. Nabergoj (ur. / eds.), *The Ljubljanica – a River and its Past,* 217–263, Ljubljana.

GIARDINO, C. 1995, *Il Mediterraneo Occidentale fra XIV ed VIII secolo a.C. Cerchie minerarie e metallurghiche.* – BAR. International Series 612.

GJERSTAD, E. 1960, *Early Rome* 3. *Fortifications, domestic architecture, sanctuaries. Stratigraphic excavations.* – Lund.

GLOGOVIĆ, D. 2003, *Fibeln im kroatischen Küstengebiet.* – Prähistorische Bronzefunde 14/13.

HORVAT, J. 2014, Zgodnjerimske vojaške najdbe s prazgodovinskih naselbin na Gorenjskem. – V / In: J. Istenič, B. Laharnar, J. Horvat (ur. / eds.), *Sledovi rimske vojske na območju Slovenije / Traces of Roman Army in Slovenia,* Katalogi in monografije 41, v tisku.

JERIN, B. 2001, *Čolničaste fibule v Sloveniji.* – Ljubljana (neobjavljeno Diplomsko delo / unpublished graduate thesis, Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani).

KNEZ, T. 1986, *Novo mesto* 1. *Halštatski grobovi / Novo mesto* 1. *Hallstattzetliche Gräber.* – Carniola Archaeologica 1.

KOSSACK, G. 1996, Religiöses Denken in Alteuropa vom 8. bis zum 6. Jahrhundert v. Chr. Geb. – V / In: *Archäologische Forschungen zum Kultgeschehen in der jüngeren Bronzezeit und frühen Eisenzeit Alteuropas. Ergebnisse eines Kolloquiums,* Regensburger Beiträge zur prähistorischen Archäologie 2, 17–42.

KRIŽ, B. 2013, *Novo mesto* 7. *Kapiteljska njiva. Gomile I, XIV in XV / Novo mesto* 7. *Kapiteljska njiva. Barrows I, XIV and XV.* – Carniola Archaeologica 7.

KYTLICOVÁ, O. 1981, Ein Beitrag zu den Schmuckgarnituren des böhmischen Knovíz-Milavečer Bereichs. – V / In: H. Lorenz (ur. / ed.), *Studien zur Bronzezeit. Festschrift für W. A. v. Brunn,* 213–249, Mainz.

LAHARNAR, B. 2012, *Notranjska med prazgodovino in antiko.* – Ljubljana (Doktorsko delo / Dissertation, Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani).

LANG, A. 1997, Der hallstattzeitliche Brandopferplatz auf dem Spielleitenköpfli bei Farchant, Lkr. Garmisch Partenkirchen. – V / In: *Kult der Vorzeit in den Alpen,* 66–71, Innsbruck.

LANG, A., U. SCHULTZ 1994, Ein hallstattzeitlicher Brandopferplatz bei Farchant. – *Das Archäologische Jahr in Bayern* 1994, 84–86.

LO SCHIAVO, F. 2010, *Le Fibule dell'Italia meridionale e della Sicilia dall'età del bronzo recente al VI secolo a.C.* – Prähistorische Bronzefunde 14/14.

MAYER, E. F. 1977, *Die Äxte und Beile in Österreich.* – Prähistorische Bronzefunde 9/9.

MOZSOLICS, A. 1985, *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely.* – Budapest.

NAVA, M. L. 1981, Ripostiglio di asce da Salapia (Foggia). – *Taras* 1/1, 7–15.

NOVOTNÁ, M. 1970, *Die Äxte und Beile in der Slowakei.* – Prähistorische Bronzefunde 9/3.

PAVLIN, P. 2003, Gobavica nad Mengšem. – V / In: *Depoja z gradišča Gobavica nad Mengšem in drugi depoji starejše železne dobe,* 16–17, Mengeš.

PERKO, V. 2011, *Železna nit. Sprehod skozi arheološko preteklost Gorenjske.* – Kranj.

STARE, V. 1973, *Prazgodovina Šmarjete.* – Katalogi in monografije 10.

SYDOW, W. 1995, *Der hallstattzeitliche Bronzehort von Fliess im Oberinntal, Tirol.* – Fundberichte aus Österreich. Materialheft. Reihe A 3.

ŠINKOVEC, I. 1995, Katalog posameznih kovinskih najdb bakrene in bronaste dobe / Catalogue of Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages. – V / In: Teržan (ur. / ed.) 1995, 29–127.

ŠINKOVEC, I. 1996, Posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe / Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages. – V / In: Teržan (ur. / ed.) 1996, 125–163.

ŠKVOR JERNEJČIČ, B. 2011, Starejšeželeznodobno grobišče Veliki Nerajec pri Dragatušu v Beli krajini (The Early Iron Age cemetery of Veliki Nerajec near Dragatuš in Bela krajina). – *Arheološki vestnik* 62, 165–230.

ŠTIBERNIK, G. 2003, Gradišče Gobavica. – V / In: *Depoja z gradišča Gobavica nad Mengšem,* 6–7, Mengeš.

TECCO HVALA, S. 2012, *Magdalenska gora. Družbena struktura in grobni rituali železnodobne skupnosti / Magdalenska gora. Social structure and burial rites of the Iron Age community.* – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 26.

TECCO HVALA, S., J. DULAR, E. KOCUVAN 2004, *Železnodobne gomile na Magdalenski gori / Eisenzeitliche Grabhügel auf der Magdalenska gora.* – Katalogi in monografije 36.

TERŽAN, B. 1976, Certoška fibula (Die Certosafibel). – *Arheološki vestnik* 27, 317–536.

TERŽAN, B. (ur. / ed.) 1995, *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem* 1 / *Hoards and Individual metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia* 1, Katalogi in monografije 29.

TERŽAN, B. (ur. / ed.) 1996, *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem* 2 / *Hoards and Individual metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia* 2, Katalogi in monografije 30.

TERŽAN, B. 2010, Stiške skice / Stična – Skizzen. – V / In: S. Gabrovec, B. Teržan 2008 (2010), *Stična* 2/2. *Gomile starejše železne dobe. Razprave / Stična* 2/2. *Grabhügel der älteren Eisenzeit. Studien,* Katalogi in monografije 38, 189–325.

TERŽAN, B., F. LO SCHIAVO, N. TRAMPUŽ-OREL 1984–1985, *Most na Soči (S. Lucia)* 2. – Katalogi in monografije 23/1–2.

TRAMPUŽ OREL, N. 1996, Spektrometrične raziskave depojskih najdb pozne bronaste dobe / Spectrometric Research of the Late Bronze Age Hoard Finds. – V / In: Teržan (ur. / ed.) 1996, 165–242.

TRAMPUŽ OREL, N., D. J. HEATH 1998, Analysis of Heavily Leaded Shaft-Hole Axes. – V / In: B. Hänsel (ur. / ed.), *Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas,* 237–248, Kiel.

TRAMPUŽ OREL, N., D. J. HEATH, V. HUDNIK 1998, Chemical Analysis of Slovenian Bronzes from the Late Bronze Age. – V / In: C. Mordant, M. Pernot, V. Rychner (ur. / eds.), *L'Atelier du bronzier en Europe du XXe au VIIIe siècle avant notre ère. Actes du colloque international Bronze '96, Neuchâtel et Dijon* 1, 223–236, Paris.

TURK, P. 1997, Das Depot eines Bronzegießers aus Slowenien – Opfer oder Materiallager? – V / In: A. Hänsel, B. Hänsel (ur. / eds.), *Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas,* 49–52, Berlin.

TURK, P. 1999, Starejša železna doba – halštatsko obdobje. – V / In: J. Železnikar (ur.), *Poselitvena podoba Mengša in okolice od prazgodovine do srednjega veka,* 31–37, Mengeš.

TURK, P. 2000, *Depoji pozne bronaste dobe med Panonskim in Apeninskim prostorom.* – Ljubljana (Doktorsko delo / Dissertation, Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani).

TURK, P. 2001, Some aspects of new Late Bronze Age and Early Iron Age Hoard-finds from Central Slovenia. – V / In: A. Lippert (ur. / ed.), *Die Drau-, Mur- und Raab-Region im 1. vorchristlichen Jahrtausend. Akten des internationalen Symposiums vom 26. bis 29. April in Bad Radkersburg,* Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 78, 155–164.

TURK, P. 2012, Die Horte der Bronzezeit und ihre Fundplätze im "Kreuzungsbereich" der Welten. – V / In: S. Hansen, D. Neumann, T. Vachta (ur. / eds.), *Hort und Raum. Aktuelle Forschungen zu bronzezeitlichen Deponierungen in Mitteleuropa,* 211–226, Berlin.

VINSKI-GASPARINI, K. 1973, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj* (Die Urnenfelderkultur in Nordkroatien). – Monografije 1, Zadar.

VOJAKOVIĆ, P. 2013, *Prazgodovinska Emona: novo odkrita protourbana naselbina na Prulah in njeno mesto v času in prostoru.* – Ljubljana (Doktorsko delo / Dissertation, Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani).

WEISS, F. 1875, *Die Attischen Nächte. Zum ersten Male vollständig übersetzt und mit Anmerkungen versehen.* – Darmstadt.

ZANNONI, A. 1888, *La fonderia di Bologna. Scoperta e descritta.* – Bologna.

Two Early Iron Age hoards from Gobavica above Mengeš

Translation

INTRODUCTION

Gobavica (435 m) is an elevation that rises to the west of Mengeš. In the autumn of 1997, Miran Bremšak from Komenda found a prehistoric hoard on its northeastern slopes with a metal detector. He reported the find to the Institute of Archaeology (ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo, Ljubljana). After this discovery, he once again visited the site of the find, investigated the vicinity, and came across yet another hoard, and in line with the instructions that he had been given, he left it undisturbed in the soil and informed the Institute about the find. In winter, the first author of this text, Jana Horvat, Dragan Božič, and the finder went to survey the terrain. After receiving all the necessary permissions, excavations began on the 5th of May 1998. The team included, in addition to both of the authors, Lucija Lavrenčič and Janja Železnikar. Excavations were completed on the 12th of May 1998.

The site lies approximately in the centre of the established extent of the fortified prehistoric

settlement, located between the Jogging Path and the road that lead from the hamlet of Ogrinovo to the Mengeška koča mountain hut.[1] A grid was established of 4 × 4 m quadrants, with the Y-axis oriented almost exactly N-S. A metal detector was used to search the surface, map signals, and scan the relative heights.

TRENCH 1

At the spot pointed out by the finder as the location of the second hoard, a trench measuring 2 × 2 m was set up. The stones that appeared along the eastern profile caused it to be extended later another 2 m to the east. The coordinates of the corners of trench 1 in the basic grid were: x = 2 m, y = 0 m; x = 6 m, y = 0 m; x = 2 m, y = 2 m; x = 6 m, y = 2 m (*Fig. 1*).

The stratigraphy of the trench was simple, as shown on the drawing of the northern profile (*Fig. 2:* B) and in the plan of stratum 2 (*Fig. 2:* A). The broken bedrock or disintegrated rock (layer 1) is covered by a layer of dark brown soil (layer 2). It contained both prehistoric (*Fig. 4:* 1,4,6), and Roman period finds (*Fig. 4:* 2).[2] The layer also contained pieces of burnt house daub and broken animal bones and animal teeth. On top of layer 2, between x = 3.85 m and x = 4.65 m, large and small stones were found (layer 3). The band of stones continued into the opposite profile. As a fragment of a spindle-whorl was found among the stones (*Fig. 4:* 8), it was first thought to represent the modest remains of a prehistoric wall. When a bronze fibula of the Almgren 236c type was found under the stones (*Fig. 4:* 3), it became apparent that the structure was from a later period. It might even be a remnant from the park landscaping of the 18th and 19th centuries, when the local Mengeš lord attempted to have Gobavica landscaped in the English park style.[3] A tree stump is in the profile between x = 4.65 m and x = 5.15 m. The dark brown soil is covered by humus (layer 4), in which prehistoric finds (*Fig. 4:* 5,7) are mixed with recent material.

TRENCH 2

After we did not find the second hoard in trench 1, the grid signals were checked (*Fig. 1*).[4] Some signals had been blocked by recent elements (bottle caps, aluminium foil, nails), and some by the finds shown on *Figure 15*. The discoverer, who visited us everyday, only then remembered the actual site of hoard 2, so the second trench was placed there. As the site of hoard 2 lies outside the original coordinate grid, we extended it to the east and north (*Fig. 1*).

The second trench measured 2.5 m × 1.40 m. Its corners had the following coordinates in the grid: x = 10.40 m, y = 9 m; x = 11.80 m, y = 9 m; x = 10.40 m, y = 11.50 m; x = 11.80 m, y = 11.50 m (*Fig. 1*). To the west of the trench, a very large stone block with a flat surface protrudes from the surface, which could have been a marker for the site of deposition of the hoard.

The stratigraphy of the trench is similar to that of trench 1, as shown on the drawing of the western profile (*Fig. 3:* C) and on the plans of layers 2 and 1 (*Fig. 3:* A,B). Sterile bedrock was reached at the base of the trench, composed of broken bedrock or disintegrated rock (layer 1). This was covered in the eastern half of the trench by two groups of stones (*Fig. 3:* B; *13*). The first group, called the "stone coffer 1", had its centre at x = 11.20 m, y = 10.70 m, while the second, the "stone coffer 2" was located at x = 11.50 m and y = 10 m. They were called this because of their shape and the discovery of a blade fragment from a bronze axe (*Fig. 5:* 1) in the stone coffer 2. The points at x = 10.85 m and y = 10 m, and x = 11.05 m and y = 9.95 m were the centres of two small pits, divided by a ridge (*Fig. 3:* B; *11:* c). They were called the "pit 1" and "pit 2". Those two spots contained 18 objects from the second hoard. They lay on the surface in an ellipsoid shape 26 cm long and 20 cm wide. Most of the objects lay on the slopes of the pit 2 or in it (*Figs. 11*; *12; 14*). An axe blade fragment (*Pl. 7:* 14) lay right at the base of the pit 2, at z = -3.32 m. Somewhat to the side, 20 cm southeast of the nucleus of the hoard, lay a fragment of a semi-circular ribbed bracelet (*Pl. 7:* 16), while a fragment of a knobbed fibula (*Pl. 7:* 15) lay on the slope of the pit 1.

The sterile bedrock was covered with a layer of dark brown soil (layer 2). In it are mixed prehistoric (part of the spring of an iron fibula – *Fig.*

[1] Štibernik 2003, 6, Fig. 2: 3,4.

[2] An analysis of the Roman period finds from Gobavica is being prepared by Jana Horvat (2014).

[3] Information from Janez Škrlep, Mestni muzej Mengeš (Mengeš Municipal Museum).

[4] Recent finds are not included. The numbers on *Fig. 1* correspond to the numbers on *Fig. 15* and the numbers in the catalogue of detector finds.

5: 3), and Roman period finds (a part of horse equipment, a fragment of the base and wall of a thin-walled pottery vessel – *Fig. 5:* 2,4), fragments of burnt house daub, broken animal bones, and animal teeth. The pit for the deposition of the second hoard and the stones of both stone coffers were covered by the layer 2. The base of the pit was 40 cm below the present-day surface. The layer of dark brown soil was covered by humus (layer 4), where we came across fragments of shaft-hole axes, a bronze bracelet(?), and a pyramidal clay weight (*Fig. 5:* 5–8).

TRENCH 3

The third trench, with dimensions of 1 × 1.20 m, was placed at the site of hoard 1 (*Fig. 1*). The aim was to check if the finder had collected all the objects from the pit. Its corners had the following grid coordinates: x = 9 m, y = 12.50 m; x =10 m, y = 12.50 m; x = 9 m, y = 13.70 m; x = 10 m, y = 13.70 m (*Fig. 1*). The stratigraphic situation was identical to that of trench 2 – above the sterile bedrock, composed of broken bedrock and decomposing rock (layer 1) was dark brown soil (layer 2) that was covered by humus (layer 4).

The base of the pit for the hoard was dug into the sterile bedrock (layer 1). This pit had two hollows at its base – one shallow (*Fig. 6:* z = -3.60 m) and the other deeper (*Fig. 6:* z = -3.65 m). They were separated by a ridge (*Fig. 6:* z = -3.56 m). In the fill left behind by the finder, we found another six fragments of bronze axes, four undistinguishable bronze fragments (*Pls. 3:* 4–8; *5:* 27,29; *6:* 1,3,5), several fragments of prehistoric pottery, including a rim fragment of a bowl (*Pl. 6:* 35), and several fragments of animal bones. All the bronze fragments were found in the shallower pit, while the deeper one was empty (*Figs. 6; 7*). Four still lay *in situ* (*Pls. 3:* 8; *5:* 27,29; *6:* 1). The depth of the pit, measured from the present surface, was approximately 40 cm. The hoards were distant 3.40 m from one another.

THE HOARDS FROM GOBAVICA ABOVE MENGEŠ

The hoards published here were briefly presented previously in two exhibition catalogues from 1999 and 2003.[5] The data noted then about the composition of the larger, first hoard from Gobavica are corrected here.[6]

Hoard I, 151 bronze objects (*Fig. 8:* a; *Pls. 1*–6):

2 winged axes
2 socketed axes
43 shaft-hole axes
86 axe blades
2 rod-shaped ingots
1 plano-convex ingot
3 bracelets
6 fibulae
6 other objects (casting bolts, sheet metal, rivets, amorphous bronze).

Hoard II, 18 bronze objects (*Fig. 8:* b; *Pl. 7*):

1 winged axe
4 shaft-hole axes
7 axe blades
1 plano-convex ingot
1 flat ingot
3 torcs or bracelets
1 fibula.

ANALYSIS OF THE OBJECTS

1. Axes

A) Winged axes

In the first hoard from Gobavica, two fragments were recognized as parts of winged axes (*Pl. 1:* 1,4), while the second hoard contained only one fragmentary winged axe (*Pl. 7:* 1). In the fragment of the large winged axe from the first hoard (*Pl. 1:* 1) the lower part of the body was preserved, with the transition to the blade. The poor preservation of the axe does not permit its exact typological classification. With its undistinctive wings and highly emphasized step-like transition to the blade, it is

[5] Turk 1999, 32 f.; Pavlin 2003; cf. also Turk 2000, 38 ff.

[6] The data there about the total number of objects in the first Gobavica hoard (168 objects) also includes the remaining bronze finds from the excavations in 1998. After a detailed assessment of the spatial information about the finds acquired through excavation, the original 141 finds turned over to the Narodni muzej Slovenije (National Museum of Slovenia, Ljubljana) by the finder M. Bremšak, only the 10 subsequently acquired bronze fragments excavated in 1998 immediately adjacent to the position of the first hoard in trench 3 were added.

partially comparable to the individual find of an axe at Dovška planina Mountain from the Late Urnfield period.[7] In terms of form, it is also analogous to winged axes without shoulders, several examples of which appeared in the Bologna San Francesco hoard.[8] They are chronologically assigned, in terms of the period of deposition, to the span of the 8th century BC. The fragment of the second winged axe with a small section to the wings (*Pl. 1:* 4) is too small for a more precise typological classification.

The winged axe from the second hoard (*Pl. 7:* 1; *Fig. 9:* 1) is fragmentary, and hence it also cannot be precisely classified typologically. It is undoubtedly an axe with high standing wings and broadened shoulders at the transition to the blade. Given its massiveness, relatively large width, and undistinctive wings, it can be compared to several examples of the Treviso type axes and the group of axes with short shoulders from northeastern Italy and the Tyrol.[9] This comparison also seems justified because on both the Gobavica above Mengeš and several Italian and Tyrolean axes of the above type, the upper part of the axe with the wings narrows somewhat from the butt towards the blade. The dating of the Treviso type axes ranges in the 8th, and other with short shoulders to the 7th century BC.

B) Socketed axes

A tiny fragment of a downward facing protrusion on the shoulder of an axe from the first hoard (*Pl. 1:* 2) is most probably part of a socketed axe with broad shoulders of the San Francesco type, in fact its variant E.[10] Such protrusions are characteristic for this variant of Italian socketed axes. These axes appear throughout the entire Etruscan region in the 8th and also the 7th centuries BC. In the north, their most important site of discovery is Bologna, with the San Francesco hoard.[11]

A fragment of a socket with a thickened rim from the first hoard was also classified as part of a socketed axe (*Pl. 1:* 3). Seen from above, the rim of the axe was not curved uniformly, but was rather angled, and hence originally the opening was probably quadrilateral. In this manner, the fragment from Gobavica is very close to numerous Italian socketed axes with a quadrilateral or square rim, and because of the double thickening on the rim is closest to the San Francesco type with wide shoulders, variants C, D, or E.[12] The chronological framework of all three variants is similar as for the first socketed axe from Gobavica, while their distribution, in addition to Etruria and its northernmost branch in Bologna, with individual examples in Trentino, extends all the way to the Alpine region. It is interesting that they do not appear in the Veneto and Friuli regions.[13]

C) Shaft-hole axes

Among the recognizable finds in terms of shape, the most numerous were shaft-hole axes with the 43 items from the first hoard (*Pls. 1:* 5–18; *2:* 1–21; *3:* 1–8) and four items from the second hoard (*Pl. 7: 2–5*). Beyond the positions of both hoards, but excavated in the immediate vicinity were another three fragments of shaft-hole axes (*Figs. 5:* 5; *15:* 1,2). Altogether, 50 shaft-hole axes are known from Gobavica, exclusively in the form of highly fragmentary pieces.

In contrast to winged and socketed axes, which are the most common type of axe in the south-eastern Alpine region from as early as the earlier horizons of the Bronze Age, bronze shaft-hole axes appear in this area only during the later Urnfield period.[14] Given the comparisons with the published and well-preserved shaft-hole axes from the Šempeter hoard and the fragments of axes from a series of Notranjska and Dolenjska sites, it can be concluded that they spread towards this area from the Apennine peninsula. In the recent period, Biba Teržan devoted a comment to shaft-hole axes after the discovery of fragments of them at Cvinger above Vir near Stična, and she interpreted them in terms of the unique bronze alloy with a large quantity of lead and in connection to the Italian examples as a specific form of ingot, probably with a roe as some pre-monetary

[7] Šinkovec 1995, 55, Pl. 11: 67.

[8] Carancini 1984, 141 f., Pl. 119: 3708; 120: 3709–3711.

[9] Type Treviso: Carancini 1984, 115 f., Pl. 108: 3548–3550; 109: 3552–3553. Axes with short shoulders: ib., 117 f., Pl. 109: 3557–3563; 110: 3564–3571. Similar characteristics are exhibited by several axes from the Tyrolian hoard of Fliess: Sydow 1995, 53 f., Pl. 57 and 61.

[10] Carancini 1984, 178 ff., Pl. 143: 4058–4071; 144: 4074–4086.

[11] Ib., 186, Pl. 179A.

[12] Carancini 1984, 176–182, Pl. 139: 4002–4003; 140–144.

[13] Ib., 186, Pl. 179A.

[14] Furlani 1996, 84 f.; Trampuž Orel, Heath 1998, 237, Figs. 1; 2; Turk 2001, 155 f., Fig. 1.

means of payment.[15] Four new finds are added to the distribution list published there of shaft-hole axes in Slovenia, from Sv. Helena near Podbela in Breginjski Kot, from a settlement in Most na Soči, from the Ljubljanica River near Rakova Jelša, and from the Urnfield and Hallstatt period settlement at Prule in Ljubljana (*Fig. 10*).[16]

The high degree of breakage makes a more specific typological classification of the shaft-hole axes from Gobavica above Mengeš quite difficult, so that only their individual formal characteristics can be noted. These include the typologically variable lateral protrusion and the knee-shaped transition from the haft to the blade of the axe.

The expression oblique lateral bump is used for the oblique protrusion on the rear part of the axe haft, perhaps the remains of a casting channel, which appeared on one axe from Gobavica in the first hoard (*Pl. 1:* 9; *Fig. 9:* 2). This is primarily a southeastern Alpine design characteristic of shaft-hole axes. As only in one hoard in Slovenia, the Gorenje near Kranj hoard, there appears a completely preserved example of such axe, this type of shaft-hole axes is named the Gorenje type.[17] In addition to the eponymous axe from the hoard of Gorenje near Kranj and the axe from Gobavica, such axes have also been found in Slovenia in the hoards of Dragomelj II, Šempeter, Gradišče above Gornja Košana, and Kranj, as well as individual finds from the Ljubljanica River near Rakova Jelša, at the hillforts of Cvinger above Korita and Ulaka, and at two unidentified sites in Notranjska region.[18] Such axes also appear as hoard or individual finds in northern Italy and along the western Adriatic coast all the way to Apulia, the well-preserved westernmost example being known from Sardinia, and the furthest north from Slovakia.[19]

Ugo Furlani attributes these axes to two different types from the Apennine peninsula, to the type with a lateral protrusion and the Valentano type,[20] indirectly placed in the span of the early Italian Iron Age, i.e. the 9th and the 8th centuries BC. It is apparent that in the analysis of the Italian shaft-hole axes, the author depended on certain characteristics for the typological classification, and considered the form of the cross-section of the shaft-hole to be particularly important. In this manner, Gian Luigi Carancini consistently distinguished axes with an oval from the ones with a circular section of the shaft-hole. As shaft-hole axes with an oblique lateral protrusion were rarely found on the Apennine peninsula, this characteristic was not considered so important. An oblique lateral protrusion appears in Italy both on the type with a lateral protrusion (whose shaft-hole has a distinctly oval form) and also on the Valentano type.[21]

The reasons for distinguishing a special group of axes with an oblique lateral protrusion as the Gorenje type are related, on the one hand, to the fact that given the exceptionally fragmentary nature of most of the Slovenian examples, it is difficult to establish the rest of their recognizable characteristics. At the same time, the oblique lateral protrusion exhibits a significant distinguishing feature of the shaft-hole axe, as on several unfinished examples of shaft-hole axes of this type it is evident that they had a casting channel on the blade of the axe.[22] This offers a function reason for a oblique lateral protrusion in the sense of support when attaching the axe-head to a handle.

The dating of such shaft-hole axes is made difficult by the lengthy chronological span of their contexts. The hoard from San Francesco in Bologna is most significant for this, while similar importance is also exhibited by the hoard from Šempeter.[23] The hoard from Košana unfortunately does not contain finds that would enable any dating support. The hoard of Dragomelj II was dated in the preliminary reports as contemporary to the

[15] Teržan 2010, 297–300, Figs. 47; 48.

[16] Sv. Helena near Podbela: an unpublished fragment of a shaft-hole axe is kept in the Narodni muzej Slovenije; – Most na Soči, house 15A: an unpublished fragment is kept in the Goriški muzej, Nova Gorica, Inv. No. 5405; – Ljubljanica River, Rakova jelša: Gaspari, Trampuž Orel, Turk 2009b, 238 23(d); – Ljubljana, Prule: Vojaković 2013, 251, Pls. 151: 6; 174: 3; 178: 6.

[17] Turk 2001, 159, Fig. 4.

[18] Ib., 163, Fig. 2: 1,2; Furlani 1996, Pls. 130: 8–10; 131: 14,15; Trampuž Orel, Heath 1998, Fig. 4. A newly published find of a shaft-hole axe from the Ljubljanica River: Gaspari, Trampuž Orel, Turk 2009b, 238 23(d).

[19] Carancini 1984, Pls. 160: 4325; 166: 4399; 168: 4423–4424; 169: 4440; 170: 4459; 171: 4466; Nava 1981, 13, Pl. 6: 2; Giardino 1995, 222 f., Fig. 107: 1; Novotná 1970, 27, Pl. 8: 139.

[20] Furlani 1996, 84; Carancini 1984, 212, 227, Pls. 160: 4323–4325; 169: 4437–4440.

[21] This singular example (an axe from the San Francesco hoard in Bologna) is highly fragmentary and deformed and Carancini (1984, Pl. 169: 4440) only conditionally assigned it to this type.

[22] Cf. e.g. Carancini 1984, Pl. 168: 4423–4424, for unfinished axes with an oblique lateral protrusion from the Aquila region.

[23] Cf. Carancini 1979; Furlani 1996, 87 f.

first hoard from Dragomelj, i.e. to the 11th–10th centuries BC, but after the rescue excavations in 2000–2001, the newly acquired finds showed that a group of finds discovered widely scattered in arable land in the area of the Urnfield settlement contained several later elements, such as fragments of annular knobbed jewellery.[24] Hence, it is necessary to regard the group of bronze objects called the Dragomelj II hoard, similarly to the hoard from Šempeter and the hoard from Gobavica, as the result of long-term deposition.

So only the hoards from Kranj and Gorenje are left to determine the chronological time-frame of these axes. For the first, the finds in it, as well as finds from its immediate vicinity, are placed in the period of the late Urnfield Culture and do not belong to a later period than the 8th century BC.[25] The hoard from Gorenje contains a fragmentary socketed axe in addition to a shaft-hole axe, whose step-like transition from the body to the blade exhibits characteristics of the socketed axes in numerous hoards from the beginning phase of the late Urnfield Culture.[26]

The axe fragments illustrated on *Pls. 1:* 8 and *2:* 6 from the first Gobavica hoard have a distinctly emphasized knee-shaped transition from the haft to the blade. Such a joint also appears on better preserved axes from Šempeter and Kranj,[27] and also on two individual finds of shaft-hole axes from the Veneto region (the Abano type).[28] Carancini decided in terms of the developed joint for a general date to the Italian Early Iron Age (i.e. 9th–8th centuries BC), which is confirmed by the hoard from Kranj. Evidently the axes with a distinctly emphasized knee-like transition were limited in this period to the region of northeastern Italy and western and central Slovenia.

Another recognizable feature of the shaft-hole axes from Gobavica is the short, horizontal lateral protrusion on the back part of the haft of several fragments (*Pl. 1:* 6,7), which in the well-preserved axes from Šempeter and those from the Apennine peninsula of the Coppa del Principe type as a rule appear together with an indistinct knee-shaped joint at the transition from the haft to the blade (cf. also *Pls. 2:* 1; *7:* 5; *Fig. 9:* 3).[29] At this point the blade widens some 1–3 mm. Such axes are also known from the hoards of Dragomelj II and Kranj, and also as a chance find from Gradišče above Kališe in the Škofja Loka hills.[30] A total of 6 examples of axes with an indistinct knee are known from Italy, while a good dozen are known from Slovenia, which indicates their concentration in the Primorska and Gorenjska regions. The distribution is strongly reminiscent of that of the Gorenje type shaft-hole axes, as one example from the cemetery with skeleton graves Coppa del Principe in Apulia appears in southeastern Italy, while the majority are from the northern rim of the Adriatic. The various circumstances of discovery of this type of shaft-hole axe seem significant: the isolated example from Apulia is a grave find, while those from northeastern Italy and Slovenia are hoard or individual finds, in most cases settlement finds. Given the present state of research, both the axes with an oblique lateral protrusion of the Gorenje type and the axes with a knee-shaped transition to the blade indicate a chronological priority of the northern axes, those from the northern Adriatic periphery.

It can be concluded that central and western Slovenia represented a significant area of distribution of these types of shaft-hole axes approximately between the 10th and 8th centuries BC. At this point it should be asked whether the specific circumstances of the acquisition in the recent period of numerous shaft-hole axes from Slovenia thanks to metal detectors might influence our understanding of their distribution or concentration. On the one hand, it is undoubtedly true that numerous examples of shaft-hole axes from Notranjska, Gorenjska, and Dolenjska settlements were discovered thanks to detectors, as was the case for both hoards from Gobavica above Mengeš. At the same time, it should be noted that the hoards of

[24] Turk 1997; id. 2000, 21–23, 32–37; id. 2001, 156 f., Fig. 2; id. 2012, 223, n. 22. The final publication of both hoards from Dragomelj is in preparation, together with the results of the rescue excavations at the Urnfield Culture settlement at the site.

[25] Turk 2000, 41 ff.

[26] Cf. Turk 2001, Fig. 1, with Mayer 1977, Pl. 125: 9,11–13; – Mozsolics 1985, Pls. 230A; 243: 1,24; 244: 11–14; 249: 2; 250: 13; 268: 3,5; 270A; 271A: 5, etc.; – Vinski-Gasparini 1973, 166, Fig. 5: 3–5. For numerous individual finds of these axes in Slovenia, cf. also Šinkovec 1995, 71 f., Pl. 19; – Šinkovec 1996, 138.

[27] Šempeter: Furlani 1996, 85, Pls. 131: 12,15; 132: 21–23,25; – Kranj: Turk 2000, 47 f. (cat. nos. 13, 14, and probably also 15 and 90).

[28] Carancini 1984, 231, Pl. 171: 4465–4466.

[29] Šempeter: Furlani 1996, 84 f., Pl. 131: 13,14,17–20; – Apennine peninsula: Carancini 1984, 229 s., Pls. 170: 4459–4461; 171: 4462–4464.

[30] Turk 2000, 32, Fig. 29: 4; 47 f., 85; – Turk 2001, Fig. 2: 4.

Šempeter, Dragomelj I and II, and Kranj, as well as the new settlement finds of shaft-hole axes from Prule in Ljubljana, were either chance finds or discoveries made during archaeological excavations. These hoards at the same time represent a significant support and argument both for the dating and the distribution of the discussed types of shaft-hole axes.

It is more difficult to determine until what point shaft-hole axes were in use in the Slovenian region. As they appear in three hoards with a lengthy duration (Šempeter, and both hoards from Gobavica above Mengeš), where the last finds were dated to the 7th, partially to the 6th and perhaps even to the 5th centuries BC,[31] it is impossible to determine exactly the end of their use. The dating of the latest versions of the shaft-hole axes in Italy show that they were only rarely still in use after the 8th century BC.[32]

The remaining fragments of the lateral and frontal parts of the hafts of shaft-hole axes do not permit any more specific typological determination.

D) Undefined fragments of axe blades

The greatest number of objects in both hoards consists of 86 and 7 fragments of axe blades (*Pls. 3:* 9–23; *4; 5; 6:* 1–13,16,17,19; *7:* 6–12). The blades are also badly broken and it is impossible to establish to what kind of axe they belonged. Considering that among the recognizable axe fragments, shaft-hole axes predominate considerably, it is most likely that most of the presently indefinable blades originally belonged to shaft-hole axes. In some cases, the edge of the blades was preserved. These could be sharpened (i.e. hammered and sharpened, such as those on *Pl. 3:* 11,12,14–18), which shows that the axes were in use before being broken. In some cases, the edges are completely blunt or unworked (*Pl. 3:* 9–10,21–22), which indicates that they were broken without ever having been used for chopping. This, along with the unusual alloy of bronze with a quite considerable proportion of lead in the shaft-hole axes, additionally shows that many of the axes were not intended for chopping, but for some other purposes.[33]

2. Plano-convex ingots and ingots

Both hoards contained one bronze fragment that was hard to classify, most probably a plano-convex ingot (*Pls. 6:* 14; *7:* 14). In contrast to the Urnfield period with large hoards of mixed composition, where large pieces of plano-convex ingots and even their entirely preserved items are often represented,[34] plano-convex ingots in Iron Age hoards are rarer, particularly since, like the other objects, they were considerably broken up. Hence among the 30 plano-convex ingots from the Kranj hoard, none exceeds a weight of 85 g, while in the second Dragomelj hoard, the two small pieces of plano-convex ingots weigh 19 and 59 g.[35]

The first hoard contained fragments of bar ingots (*Pl. 6:* 15,18), one with a semi-circular section and the other with trapezoidal section. A fragment of a bar ingot with a square section was also discovered during the excavations by trench 3, meaning that it could have been one of the scattered objects from the original position of the first hoard (*Figs. 1:* 3; *15:* 3). Bar ingots occasionally represent part of the inventory of earlier hoards, such as that from Hočko Pohorje from the second Urnfield Culture horizon.[36] They are also known from Iron Age hoards, such as the Šempeter, Kranj, and Dragomelj II hoards.[37]

3. Annular jewellery

Jewellery of annular form is represented fairly modestly in both hoards. This category refers in the first hoard to objects Nos. 27 to 29 on *Plate 6,* and in the second hoard to objects 16 to 18 on *Plate 7.* All the objects are highly fragmentary, and hence the typological classification is difficult. The objects

[31] Cf. Furlani 1996, 85f., Fig. 4, for proto-Certosa and several long-footed fibulae from Šempeter; for the youngest objects from the hoards from Gobavica, see the sections on annular jewellery and fibulae in this article.

[32] Carancini 1984, 227 f. (for various versions of axes with a circular section of the shaft-hole).

[33] Trampuž Orel 1996, 197. Similarly blunt, unhammered edges can be found in numerous shaft-hole axes in the Apennine peninsula (Carancini 1984, Pls. 155: 4273; 156: 4274; 159: 4313; 162: 4351,4352; 166: 4398; 168: 4422–4430.

[34] Čerče, Turk 1996, 22, Fig. 3; for entirely preserved plano-convex ingots from the Dragomelj I hoard, also see Turk 1997.

[35] Turk 2000, 37, 65 f., Fig. 31: 55,56.

[36] Čerče, Šinkovec 1995, 195, Pl. 86: 207–210.

[37] Furlani 1996, 81f., Pl. 135: 50,52,54–57; – Turk 2000, 35, Fig. 30: 38 (Dragomelj II), 64 (Kranj).

from the first hoard (*Pl. 6:* 27–29) were probably parts of bracelets, as was the object on *Pl. 7:* 18 from the second hoard. The object decorated with incisions in the shape of herringbones (*Pl. 7:* 17; *Fig. 9:* 4) could be part of a torc. A good analogy to it can be found among the finds from Stari grad above Unec.[38] Further, a semi-circular ribbed fragment from the second hoard (*Pl. 7:* 16) was part of a bracelet or ankle ring. Relevant comparisons can also be found in Dolenjska region in the graves of the Stična 2 phase.[39]

4. Fibulae

The Gobavica above Mengeš hoards contained a total of seven objects that are considered to be parts of fibulae (*Pls. 6:* 21–26; *7:* 15; *Fig. 9:* 5). All are bronze, and their spectrum is highly varied.

The first hoard contained six fibula fragments. The foot of a fibula decorated with incisions and a double button terminal (*Pl. 6:* 21) is part of a large boat-shaped fibula,[40] group 1 of boat-shaped fibulae according to Barbara Jerin.[41] In Dolenjska region they were in use in the Stična phase, and in the Sveta Lucija (Most na Soči) area in the contemporary phase Ic.[42] The best analogies for the fibulae feet with a large biconical button (*Pl. 6:* 22) and a biconical button (*Pl. 6:* 23) can be found on several serpentine fibulae[43] and fibulae with a banded bow.[44] The cited graves belong to the phase of serpentine and Certosa fibulae. The bow of a fibula (*Pl. 6:* 24) has a rhomboid cross-section. Such a bow section is present on several proto-Certosa fibulae,[45] although, judging by the cited example, the Gobavica bow is too little bent, i.e. it is too long. A better comparison can be found among Certosa fibulae of type 10 variant e,[46] type 10 variant f,[47] and type 11 variant b, according to Biba Teržan.[48] The massive objects on *Pls. 6:* 25 and *26* have lenticular sections and are slightly widened in the centre. Because of this they could be considered the bows of fibulae rather than fragments of bracelets. Similarly formed bows are known for several Certosa fibulae of type 5,[49] and type 10.[50]

The fibula fragment from the second hoard (*Pl. 7:* 15; *Fig. 9:* 5) is part of a two-looped fibula of type 5a according to Gabrovec.[51] Such fibulae were in use primarily in the Podzemelj horizon, and individual examples extend further into the Stična 2 horizon.[52]

THE FRAGMENTATION AND WEAR ON THE OBJECTS

The degree of fragmentation of the objects in both hoards from Gobavica above Mengeš is exceptional: not a single object was entirely preserved. From this perspective, the hoard differs considerable from the southeastern Alpine hoards from the Late Bronze Age, where the degree of fragmentation is highly varied and often considerable, but never total.[53] In terms of the fragmentary state of the objects, the Gobavica hoards can be compared to the hoards from Kranj, Gradišče above Gornja

[38] Laharnar 2012, 90 ff., Pl. 33: 99.

[39] E.g.: Magdalenska gora-Preloge: gr. 13/163 (Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, Pl. 126: 28,29); –Magdalenska gora-Voselca: gr. 2/6 (Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, Pl. 133: 17); – Stična gr. 48/27 (Gabrovec et al. 2006, Pl. 20: 48–50,53), gr. 48/87 (Gabrovec et al. 2006, Pl. 52: 12–20); – Novo mesto-Kapiteljska njiva: gr. I/65 (Križ 2013, Pl. 12: 3,4), gr. I/77 (Križ 2013, Pl. 19: 3,4); – Veliki Nerajec VG 40 (Škvor Jernejčič 2011, Pl. 13: 4).

[40] E.g.: Podzemelj (Dular 1978, Pl. 1: 12,13); – Podzemelj-Grm gr. I/16 (Barth 1969, 110 f., Pl. 15: 7); gr. XXXII/1 (Barth 1969, 143, 29: 10); – Šmarjeta-Družinska vas (Stare 1973, 80, Pl. 60: 2); – Slepšek pri Mokronogu (Jerin 2001, Pl. 3: 2).

[41] Jerin 2001, 22 ff.

[42] Jerin 2001, 62 ff.

[43] E.g.: Magdalenska gora-Voselca gr. 2/4 (Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, Pl. 132A: 1).

[44] E.g.: Magdalenska gora-Preloge gr. 2/39 (Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, Pl. 37A: 14); gr. 2/58 (Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, Pl. 53: 2,3); gr. 2/73 (Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, Pl. 60A: 2); – Stična gr. 48/138 (Gabrovec et al. 2006, Pl. 79: 19).

[45] E.g.: Lo Schiavo 2010, Pls. 323: 4532,4543,4545; Pl. 333: 4752; Pls. 338: 4859; 341: 4913; – Glogović 2003, Pls. 55: 537; 56: 545; 57: 558.

[46] Teržan 1976, 332 f.; also Magdalenska gora (Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, Pl. 154: 5).

[47] E.g.: Dolenjske toplice gr. 13/2 (Teržan 1976, Pl. 77: 3); – Most na Soči gr. 45 (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984, Pl. 7B: 1).

[48] E.g.: Šmarjeta (Stare 1973, Pl. 27: 23,24).

[49] E.g.: Novo mesto-Kandija gr. 3/3 (Knez 1986, Pl. 24: 10); – Most na Soči gr. 434 (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984, Pl. 35A: 6); – Stična gr. 48/99 (Gabrovec et al. 2006, Pl. 56: 2).

[50] E.g.: Most na Soči gr. 306 (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984, Pl. 29D: 1).

[51] Gabrovec 1970, 28 f., Map 9.

[52] Tecco Hvala 2012, 204 f.

[53] Čerče, Turk 1996, 22–24, Fig. 5.

Košana, and Dragomelj II.[54] These are hoards from the Early Iron Age, which in Notranjska and Gorenjska regions create a specific and well-recognized group of hoards between the 8th and 6th centuries, and perhaps even the 5th century: all the objects in them are made of bronze and are completely broken, the recognizable items are predominately axes, and the great majority are shaft-hole axes. Further, these are most often made from a very specific bronze alloy with an extremely high, as a rule over 30%, proportion of lead.[55]

The exceptional degree of fragmentation of the objects in both hoards from Gobavica, and also in the contemporary hoards from Kranj, Gradišče above Gornja Košana, and Dragomelj II, at first glance deviates greatly from the generally well-preserved axes, both socketed and winged, as well as shaft-hole, from the Apennine peninsula, as can be seen in their basic publication.[56] At the same time, it should be noted that not all the bronze axes, far from it, from the Apennine peninsula were presented in this publication, but only those that are typologically identifiable. Just from the large hoard of San Francesco in Bologna thousands of tiny fragments of bronze axes are known, whose degree of fragmentation is comparable to the above Slovenian Iron Age hoards.[57]

The degree of wear of the broken sections is quite considerable on the objects from both hoards (*Tab. 1* and *Tab. 2*; an example of a highly worn break can be seen on the axes on *Fig. 9*). Only an exceptionally few viewed objects have a sharp break, and those are solely from the first hoard from Gobavica. These were mostly bracelets and fibulae (*Pl. 6:* 21,22 and 25,26), which are undoubtedly later elements in the framework of the hoard. The multiple broken surfaces on several objects display varied degrees of use, indicating that the objects were broken several times at different time intervals (cf. the columns "Sharpened and worn breaks" and "Worn and highly worn breaks" on *Tabs. 1* and *2*).

It can therefore be concluded that the great majority of objects from both hoards after breakage and prior to final deposition had been in use for a lengthy period. Given the suggested dates for the shaft-hole, socketed, and winged axes from the hoard it is likely that these objects were in use or were "in circulation" as small fragments for several centuries. Hence, if the axes from both hoards are dated in reference to analogies to a framework between the 10th and 8th centuries BC, and the end of deposition in the hoard is dated to the 6th or even the 5th century BC, this means that the completely broken axe fragments in terms of their wear and tear had been in circulation at least two centuries as fragments and not as the original forms of axes.

CONCLUSION

In the area of the excavations in 1998, several other bronze objects also appeared as sporadic finds (fragments of three axe blades, three shaft-hole axes, bar ingots, and sheet metal: *Figs. 4:* 1; *5:* 1,5,6; *15:* 1–4). The finds could otherwise partly be explained as erosion from the primary position of hoards, although in this sense, a fragment of bronze from trench 1 is indicative, which lay 4–5 m west of the site of the hoard discovery (*Fig. 4: 1*). This fragment shows that in the case of the hoards from Gobavica certain specific activities took place in the broader area, and the discussed hoards are only a partial expression of this.

It should again be noted that during the excavations in trench 2, two groups of unworked stones were discovered just next to the second hoard, placed so that with three sides they formed coffers of quadrilateral shape (see above trench 2, *Figs. 3:* B; *13*). The southern one contained a fragment of an axe blade (*Fig. 5:* 1), which indicates that in the area of the excavations at Gobavica above Mengeš in addition to both hoards even more objects were also deliberately deposited. It is both possible and likely that that objects from the second hoard at Gobavica that were discovered between two deepened pits or depressions in the bedrock, had originally been in a similar stone coffer. These two depressions could hence represent the location of the removed stones between which the hoard originally lay. The stone coffers in the immediate vicinity of the second hoard at Gobavica are reminiscent of similar stone coffers in which the hoard of Stehelčeves in the western Czech Republic

[54] Kranj, Jelenov klanec: Turk 2000, 41–68; Perko 2011, 24; – Gradišče nad Gornjo Košano: Trampuž Orel, Heath 1998, 241, Fig. 4, Pl. 1 (above); Turk 2000, 68 f.; – Dragomelj II: Turk 2000, 21 ff., 32 ff.; id. 2001, 156 f., Fig. 2; id. 2012, 223, n. 22.

[55] Trampuž Orel, Heath 1998, 242 f., Fig. 7, Tab. 1.

[56] Carancini 1984.

[57] Cf. Zannoni 1888, 48: of the 3952 bronze axes from the San Francesco hoard, Carancini published 1287, i.e. barely a third (Carancini 1984, 255 f.). It can be concluded that the others were badly broken, which is partially also shown in Zannoni 1888, Pl. 16–25.

was discovered, and also several votive hoards at the burnt sacrificial site (*Brandopferplatz*) of Spielleitenköpfli in Upper Bavaria.[58] The Bavarian votive depots are also comparable to the hoards from Gobavica chronologically, while the Czech hoard is earlier, classified to the beginning of the Urnfield Culture.

A further surprising analogy to the stone coffer at Gobavica above Mengeš is even further away, in Rome, at the Capitoline hill.[59] The hoard there was similar in composition to numerous Italian votive treasures (*stirpi votive*) with imported and imitated archaic pottery, anthropomorphic figurines made of bronze sheet metal, and votive ceramic tiles from the 7th and 6th centuries BC. It had been placed in a pit lined with stone slabs. The foundations of the later temple were placed over the hoard. These specific circumstances of discovery led the excavator, Einar Gjerstad, to relate the hoard to the reason given by the ancient author Aulus Gellius (*Noctes Atticae*, II, 10) for the term *favisae Capitolinae*.[60] These were underground rooms or coffers (*cellas*), where objects were stored that had been given to the Capitoline temple. When subsequent renovations of the temple precincts came across these storerooms, such finds prevented any changes, as they were untouchable.[61]

The inviolability of temple votive items is a phenomenon that can aid in better understanding the immense number of hoards of metal objects from the European Bronze and Iron Ages. Here the statement will merely be made that certain circumstances of the find suggest a votive significance of the hoards from Gobavica above Mengeš. At the same time, both hoards contain collections of highly broken objects, which they share with the cited hoards from Šempeter, Gradišče above Gornja Košana, Kranj, and the second hoard from Dragomelj, as well as the hoard of San Francesco from Bologna.

In examining the reasons for the deposition of the objects in the hoards, the varied purposes of the objects need to be further considered. On the one hand, it can represent extensive accumulation (for example, the hoard from Bologna with almost 15,000 objects in total weighed almost 1400 kg!),[62] whose value is measured in relation to the material itself, i.e. the weight value of the deposited bronze objects.[63] It should be pointed out that especially the winged and socketed axes from the Bologna hoard cited as being similar to those from Gobavica frequently bear a relief or impressed mark, which probably indicates the pre-monetary function of these objects, such as the herringbone design, comparable to the mark on the so-called *ramo secco* ingots from the period of the 6th century BC onwards.[64] In this sense, it is likely that such pre-monetary forms in the archaic and classical period had their predecessors in terms of form, comparisons of which can perhaps be found in the hoards from Gobavica above Mengeš. The fragment of a shaft-hole axe on *Pl. 2:* 3 is significant, where the strong traces of blows creating a similar decoration to herringbones, are otherwise possible to explain as mere blows intended to break up the original object. All the same, it seems more likely that this represented more than that. The blows intended to break such objects are in fact visible just adjacent to the broken surfaces. On the above shaft-hole axe, these blows formed a mark such as can be found on numerous objects from the hoard of San Francesco, especially on the socketed axes, which are comparable in form to those from the first hoard from Gobavica.[65]

The purpose for the so highly broken objects in the hoards from Gobavica hence should be related to the bare weight of the bronze metal. These axes are in fact often poorly cast, unfinished, and as the chemical analysis shows, they contain an exceptionally high proportion of lead in their alloy, making them functionally next to useless.[66] In terms of the specific alloy, the importance of these objects is even greater in terms of their universal trade value, as reflected in the noted examples of decoration on the better preserved Italian axes. On this subject, several finds of tiny fragments of shaft-hole axes from the hillfort above Vir near

[58] Kytlicová 1981, 217, n. 1, Figs. 6; 7; Lang 1997; Lang, Schultz 1994; cf. also Turk 2001, 161.

[59] Gjerstad 1960, 190 f.; Kossack 1996, 26; Ampolo 1988, 158 f.

[60] Cf. Weiss 1875, II,10, for the German translation of the *Attic Nights* of Aulus Gellius.

[61] For further commentary on this ancient text, cf. also Turk 2001, 161 f.

[62] Zannoni 1888, 48 f.

[63] For the extensive Šempeter hoard, cf. Furlani 1996, 86 f., who draws attention to the sometimes forgotten fact that the original impressive weight of the objects in the Šempeter hoard was over 400 kg.

[64] For the so-called *ramo secco* ingots of the late Archaic and Classical periods in the Apennine peninsula, cf. De Marinis 1986 and Cristofani 1988, Fig. 5.

[65] Carancini 1984, Pls. 139–148.

[66] Trampuž Orel 1996, 197; Trampuž Orel, Heath 1998, 240 f., Tab. 1; Trampuž Orel, Heath, Hudnik 1998, 232.

Stična were noted by Teržan,[67] who hypothesized a connection with Italian economic interests, as shown by the numerous finds of fragments of shaft-hole axes in western and central Slovenia.

It is worthwhile to note that the great majority of them – and also the axes from the Gobavica hoards – come from contemporaneous fortified hillforts. The Hallstatt centres in Primorska, Notranjska and central Slovenia with such finds exhibit involvement in exchanges with contemporaneous central and northern Italian centres. A similar involvement along with sporadic finds of shaft-hole axes on Sardinia, in the Iberian peninsula, and in southern France was noted by Claudio Giardino in a study about mining and metallurgical regions in the western Mediterranean and the various forms of the exchange of metal objects there.[68] He considered the finds of shaft-hole axes an indicator of the specific routes of exchange between the Sicilian and Apennine ore-bearing regions and western Europe. Similar contacts could also be concluded on the basis of the western Balkan and southeastern Alpine finds of shaft-hole axes, as had already been noted in the past.[69] Shaft-hole axes can thus be understood as a semi-finished object, as a certain form of metal ingot, which most probably also had a pre-monetary value.

Even two decades ago the large hoard from Šempeter near Gorica was exceptional with its specific composition of objects and their long chronological span: it contained winged axes from the beginning of the Urnfield Culture, numerous shaft-hole axes from the transition from the Bronze Age to the Iron Age, along with female attire elements from the 7th and even the 6th centuries BC.[70] Similar characteristics are displayed by more recent hoard finds from Kranj, Gobavica above Mengeš, Dragomelj, and Gradišče above Gornja Košana. All of the above hoards enable the establishment of a specific group of Hallstatt hoards with the following characteristics:

1. These are hoards discovered at contemporaneous fortified upland settlements. The only exception would be the badly destroyed second hoard from Dragomelj, which contained in addition to shaft-hole and winged axes fragments of annular jewellery from the earlier Hallstatt period. The hoard was located in the area of an earlier Urnfield lowland settlement, which had been abandoned in the 10th century BC. It is evident that after the abandonment of the settlement, human presence at this site occurred at least temporarily also in later periods;

2. The hoards have a very similar structure of bronze (and rare copper) finds: shaft-hole axes predominate in all of them, followed by various forms of bronze (and copper) semi-finished objects, and individual elements of weapons, tools, and as a rule also annular jewellery and fibulae;

3. With the partial exception of the Šempeter hoard, in which rare completely preserved objects were present, all the other hoards contained only entirely broken objects. The preserved fragments are often so tiny and unrecognizable that the original type of object cannot be determined. It should also be noted that the Šempeter hoard was originally composed of over 400 kg of highly broken bronze objects, of which only a small segment was preserved.[71] It is probable that only the better preserved objects from the hoard entered the numerous museum collections, and that originally the hoard was most probably comparable in terms of breakage to the newly discovered hoards from Notranjska and Gorenjska regions.

Translation: Barbara Smith Demo

Primož Pavlin
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za arheologijo
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
primoz.pavlin@zrc-sazu.si

Peter Turk
Narodni muzej Slovenije
Prešernova 20
SI-1000 Ljubljana
peter.turk@nms.si

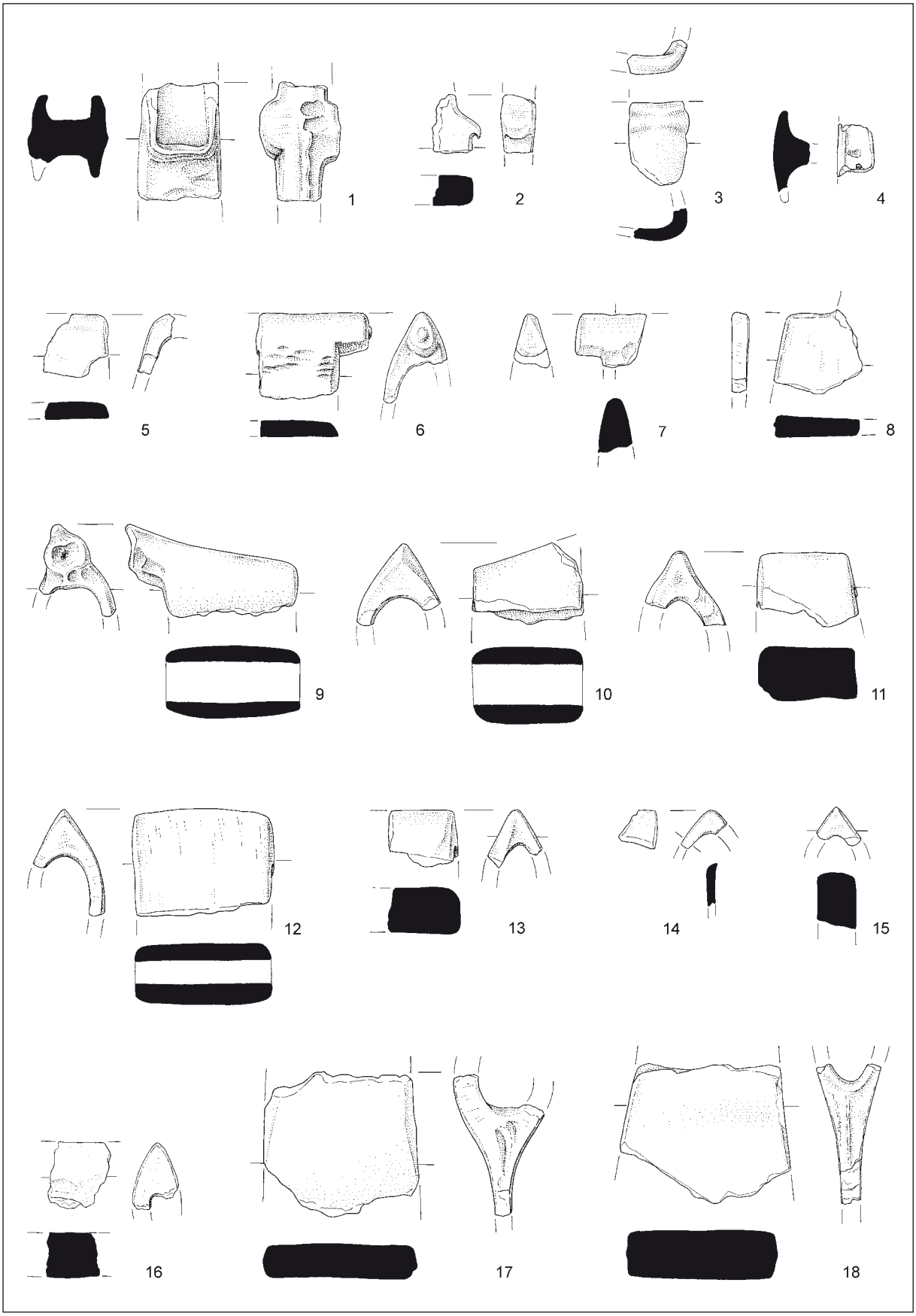
[67] Teržan 2010, 297–300, Fig. 47.

[68] Giardino 1995, 220 f., Figs. 107; 108.

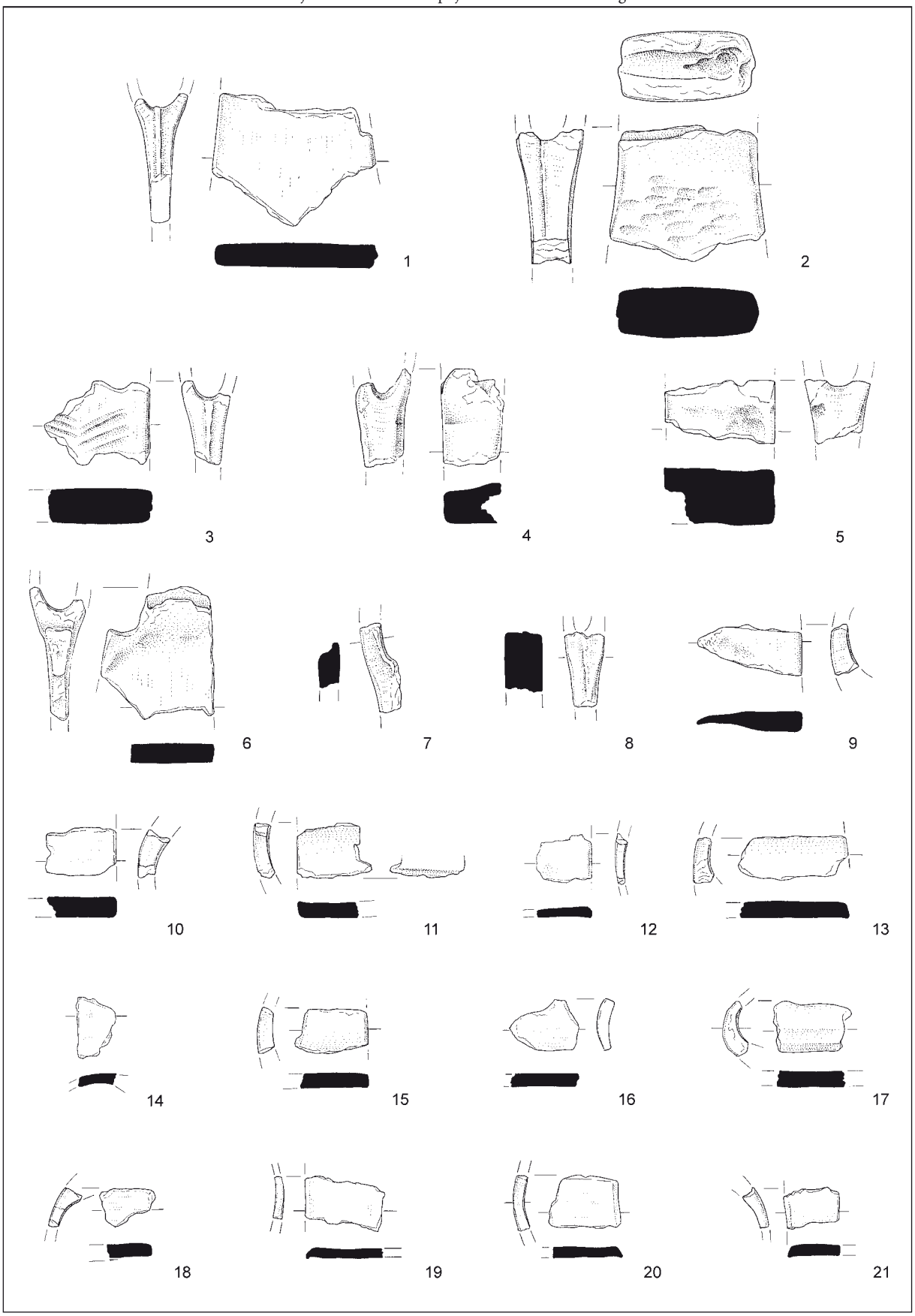
[69] Trampuž Orel, Heath 1998, 237 f., Fig. 1; Turk 2001, 159, Fig. 3.

[70] Furlani 1996, 82, 85, Fig. 4, Pl. 133: 31–32.

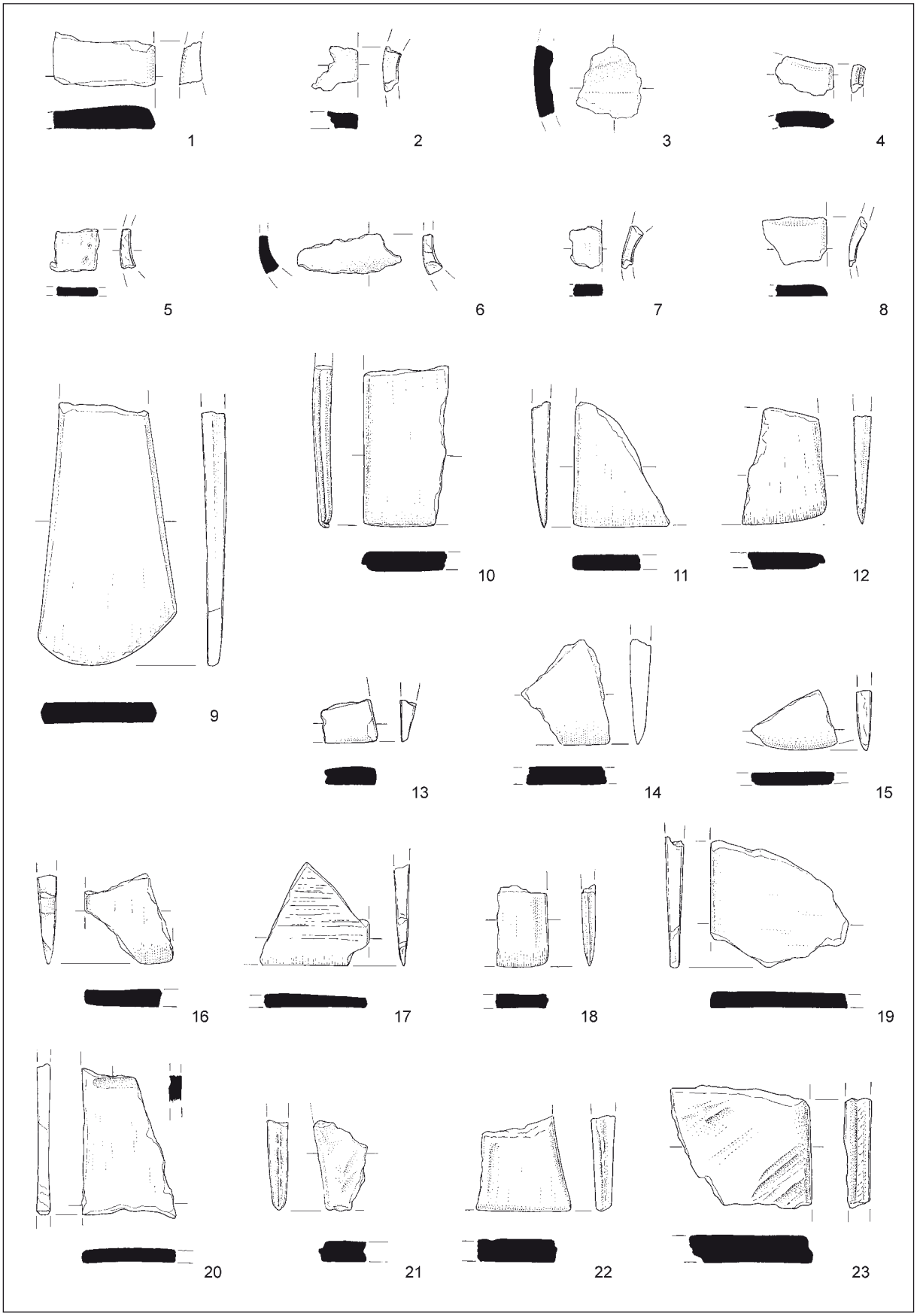
[71] Furlani 1996, 73.

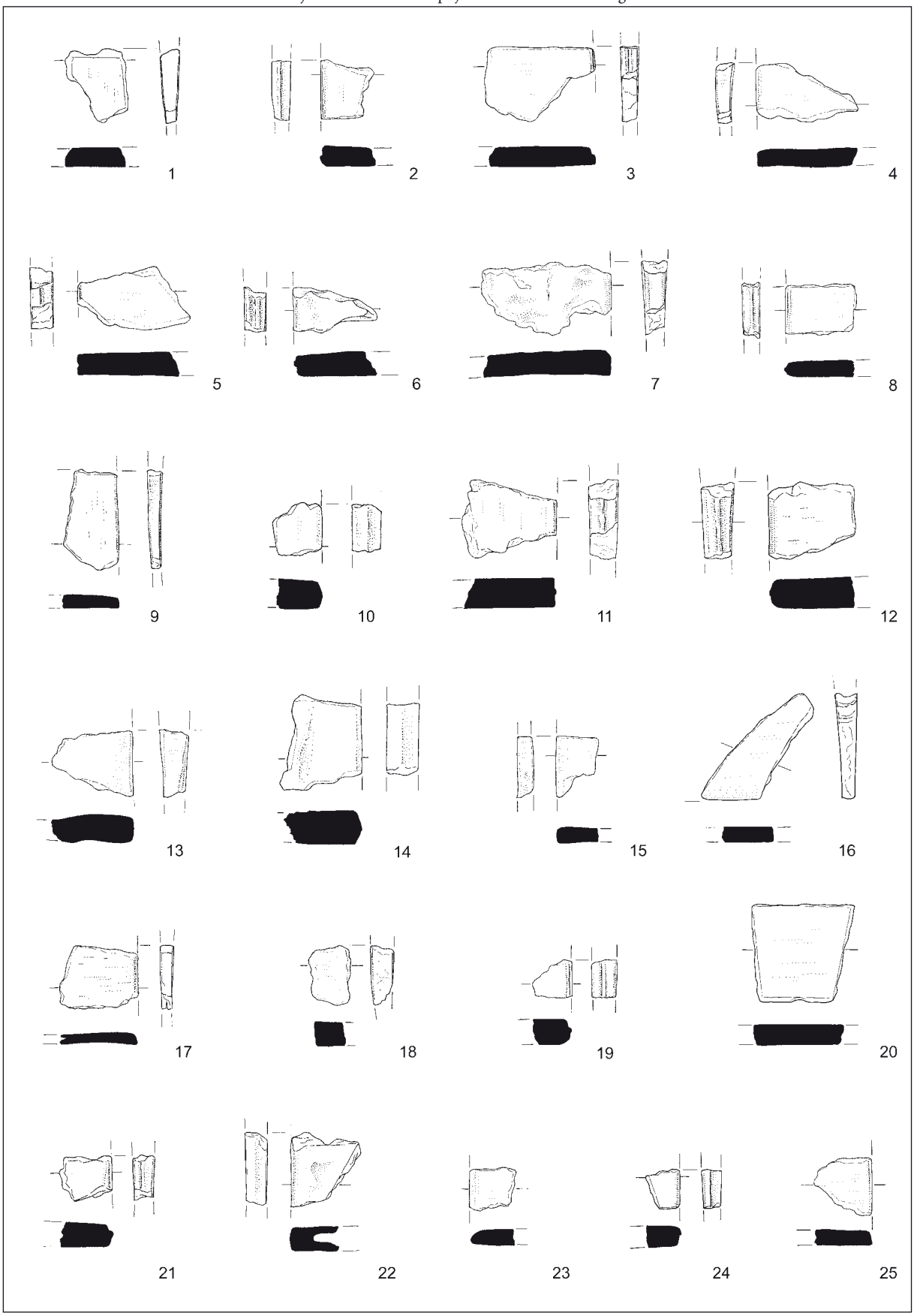

T. 1: Gobavica nad Mengšem. Depo 1. Vse bron. M. = 1:2.
Pl. 1: Gobavica above Mengeš. Hoard 1. All bronze. Scale = 1:2.

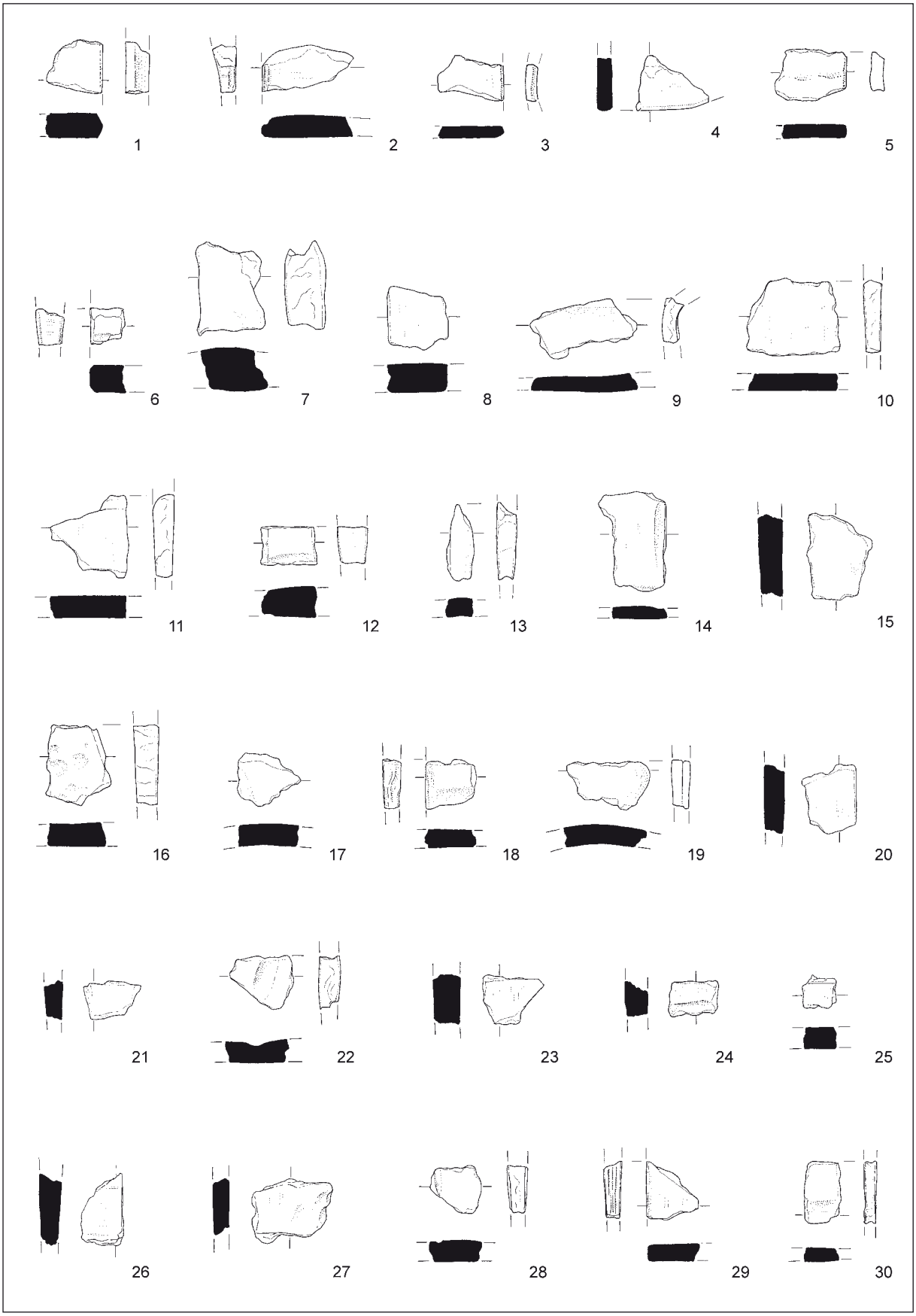

T. 2: Gobavica nad Mengšem. Depo 1. Vse bron. M. = 1: 2.
Pl. 2: Gobavica above Mengeš. Hoard 1. All bronze. Scale = 1:2.

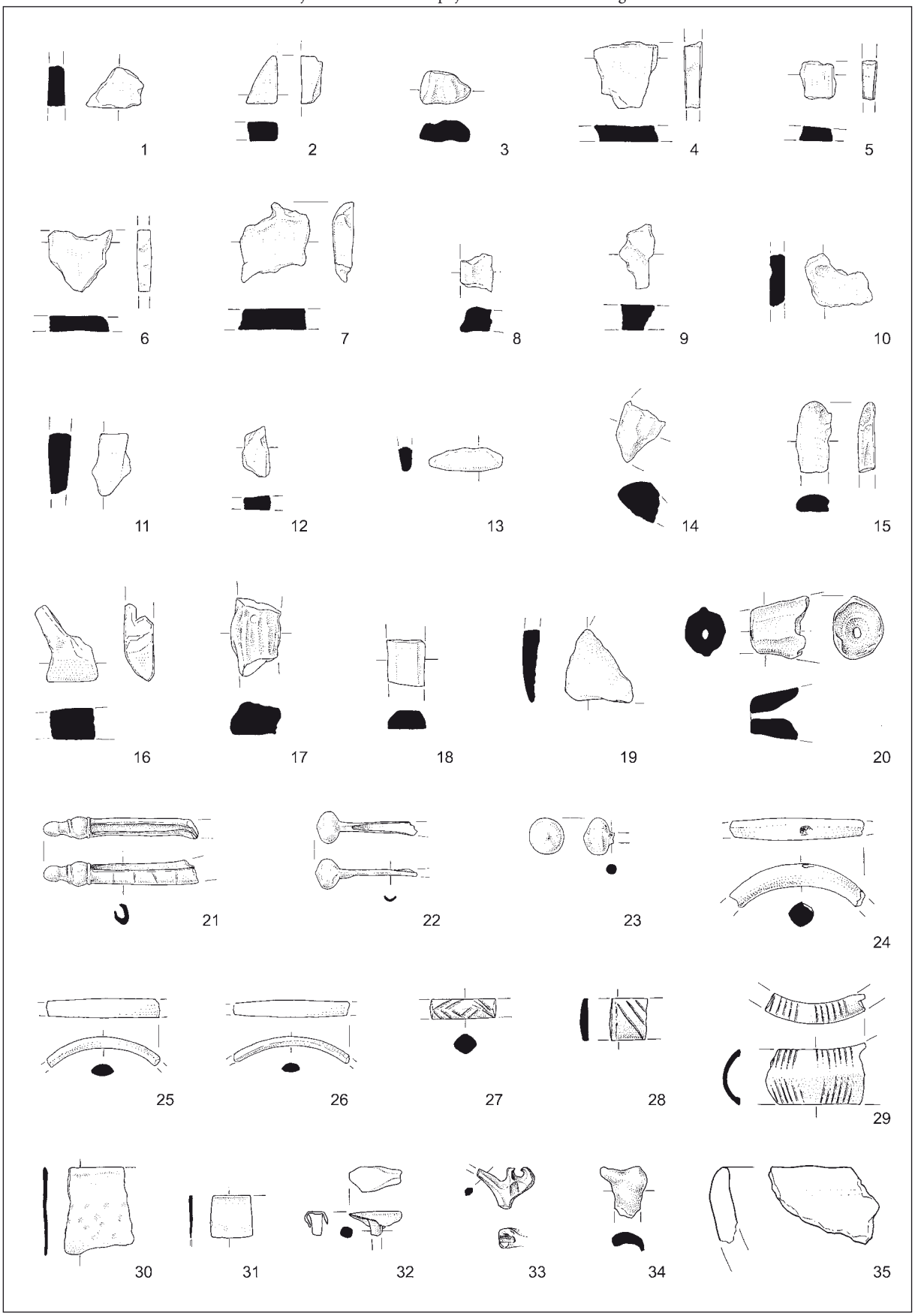

T. 3: Gobavica nad Mengšem. Depo 1. Vse bron. M. = 1:2.
Pl. 3: Gobavica above Mengeš. Hoard 1. All bronze. Scale = 1:2.

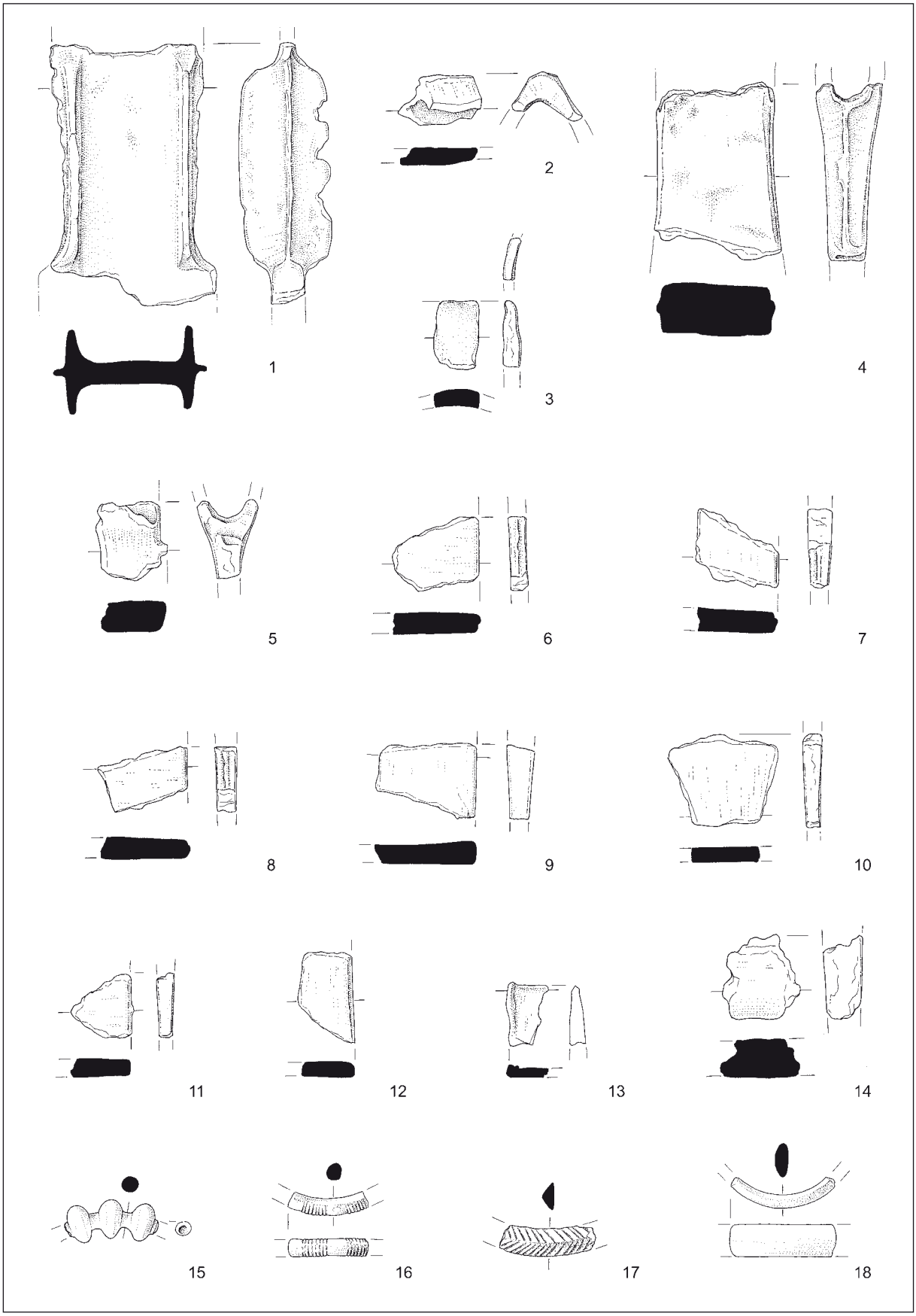

T. 4: Gobavica nad Mengšem. Depo 1. Vse bron. M. = 1:2.
Pl. 4: Gobavica above Mengeš. Hoard 1. All bronze. Scale = 1:2.

T. 5: Gobavica nad Mengšem. Depo 1. Vse bron. M. = 1:2.
Pl. 5: Gobavica above Mengeš. Hoard 1. All bronze. Scale = 1:2.

T. 6: Gobavica nad Mengšem. Depo 1. Vse bron. M. = 1:2.
Pl. 6: Gobavica above Mengeš. Hoard 1. All bronze. Scale = 1:2.

T. 7: Gobavica nad Mengšem. Depo 2. Vse bron. M. = 1:2.
Pl. 7: Gobavica above Mengeš. Hoard 2. All bronze. Scale = 1:2.

Ein ältereisenzeitliches Gehänge aus Frojach bei Rosegg (Kärnten)
Zur Entwicklung anthropomorpher Gehänge beidseits der Alpen von der Spätbronzezeit bis in die jüngere Eisenzeit

Starejšeželeznodobni obesek iz Broj pri Rožeku na avstrijskem Koroškem
K razvoju antropomorfnih obeskov na obeh straneh Alp od pozne bronaste dobe do mlajše železne dobe

Paul GLEIRSCHER

Izvleček

Na obrežju Drave v Brojah pri Rožeku na avstrijskem Koroškem je bila po naključju odkrita zakladna najdba, v kateri posebno mesto pripada obesku iz zgodnje železne dobe. Podoben je poznobronastodobnim obeskom tako severno (tip Straubing) kot južno od Alp (tip Peschiera) ter zgodnježeleznodobnim obeskom iz Piemonta in vzhodne Francije (tip Réallon). Primerljivi so etruščanski obeski tipa Bisenzio. Deset obeskov tipa Unec so odkrili na območju paleovenetske kulture Este in v jugovzhodnih Alpah. Tako kot podobni bronastodobni so bili tudi ti obeski položeni v ženske grobove. Simbolika okrasa obeskov tipa Unec je povezana z znanim motivom sončne ladje s ptičjimi glavami (*Vogelsonnenbarke*) pa tudi z antropomorfnimi upodobitvami numina z začetka starejše železne dobe v osrednji in severni Italiji ter na sosednjem alpskem območju. Ali lahko torej obeske tipa Unec, ki se, podobno kot npr. značilni ključi, pojavljajo v grobovih žensk višjega socialnega statusa, povežemo z grobovi svečenic, "gospodaric živali" ali celo z Artemido? To domnevo morda potrjujejo sorodni obeski z območja Alp, natančneje obeski iz zgodnjelatenskih kontekstov, odkritih na Tirolskem.

Ključne besede: pozna bronasta doba, železna doba, jugovzhodne Alpe, Broje/Frojach pri Rožeku/Rosegg, obeski, sončna ladja s ptičjimi glavami (*Vogelsonnenbarke*), antropomorfni motivi, ženski grobovi s ključi, simbol ženske boginje, "gospodarica živali" (Artemida)

Abstract

[An Early Iron Age pendant from Frojach near Rosegg (Carinthia)] Several archaeological finds were noted on the banks of the Drava River in Frojach near Rosegg, including a pendant from the Early Iron Age. It shows similarities to Late Bronze Age pendants from north (Straubing type) and south (Peschiera type) of the Alps, as well as to Early Iron Age pendants from the Piedmont region and eastern France (Réallon type). They furthermore show relations to Etruscan pendants of the Bisenzio type. Ten pendants of the Unec type have been found within the area of the paleo-Venetic culture of Este and in the southeastern Alpine region. Like the similar Bronze Age pendants, they come from female graves. The symbolism of pendants of the Unec type is connected with the well-known motif of a "Vogelsonnenbarke"[sun ship with bird heads] as well as with the anthropomorphic depiction of numina at the beginning of the Iron Age in central and northern Italy and the neighboring Alpine area. Pendants of the Unec type are primarily connected with high-ranking female graves, as are keys, representing the graves of priestesses for a goddess of "the mistress of the animals" type, perhaps similar to Artemis? Similar pendants from the circum-Alpine area, which can be found in the Tyrol among the Raetians in an Early La Tène context, seem to confirm this interpretation.

Keywords: Late Bronze Age, Iron Age, southeastern Alpine area, Frojach/Broje bei Rosegg/Rožek, pendants, motif of the Vogelsonnenbarke, anthropomorphic motifs, female graves with keys, symbol of a female goddess, "mistress of the animals" (Artemis)

Florian Schneider aus St. Egyden staunte nicht wenig, als er vor rund dreißig Jahren, Anfang der 1980-er Jahre, einmal mehr in Frojach an der Drau bei Rosegg (Kärnten) zum Fischen war. Das Bett der Drau ist in diesem Bereich kanalartig verengt. Führt die Drau mehr Wasser, steigt sie aus dem schmalen Bett heraus und überflutet die beiden angrenzenden Uferstreifen, deren südlicher bei Fischern als Standort sehr beliebt ist. In dieser Überschwemmungszone liegen mehrere größere Findlinge, deren Anzahl und Standorte sich bei Hochwasser verändern. Unweit eines dieser Steinblöcke fiel Schneider im Sitzen im abgelagerten Kies etwas auf, das sich als Gehänge mit dreiecksförmigem Zentralteil entpuppten sollte.

Beim Freilegen erwies sich der Fundort als seichte kiesgefüllte Mulde im Felsen (Dm. ca. 1 m), in der außerdem das Fragment eines Sichelblattes, eine Lanzenspitze, eine Axtklinge sowie sechs Fragmente von Gusskuchen, alles aus Bronze, ans Licht kamen. Neugierig geworden inspizierte Schneider auch das nähere Umfeld und fand ca. 2 m nordwestlich eine umgearbeitete Axtklinge und eine römische Münze, eine weitere römische Münze etwa 5 m südlich der Mulde (*Abb. 1*)[1]. Es handelt sich, wie auch die Patina bestätigt, um Gewässerfunde, wie sie die Forschung seit langem kennt, beispielsweise aus der Ljubljanica[2]. Die in einer Mulde gefundenen Gegenstände suggerieren insbesondere mit Blick auf die Gusskuchenfragmente einen Hortfund, könnten sich dort aber auch unabhängig voneinander im Laufe der Zeit angesammelt haben. Nachdem Schneider über den archäologischen Park "Keltenwelt Frög-Rosegg" mit dem Autor bekannt geworden war, vertraute er ihm den Fundkomplex an. Am 3. Mai 2013 kam es zu einer gemeinsamen Begehung des Areals, ohne dass weitere Fundstücke erfasst werden konnten. Schneider überließ die schillernden Funde bei dieser Gelegenheit dem Landesmuseum für Kärnten.

An dieser Stelle soll das Hauptaugenmerk dem auffallenden Gehänge (*Abb. 2:* 1; *3:* 1) gelten, zumal die anderen Fundtypen leidlich bekannt sind. Diese sollen vorab kurz vorgestellt werden. Als ältestes Fundstück aus dem fraglichen Hortfund von Frojach ist das Fragment einer bronzenen Zungensichel (*Abb. 2:* 2; *3:* 2) zu nennen; es ist 12,2 cm hoch. Dabei handelt es sich um den Griffteil mit Klingenansatz

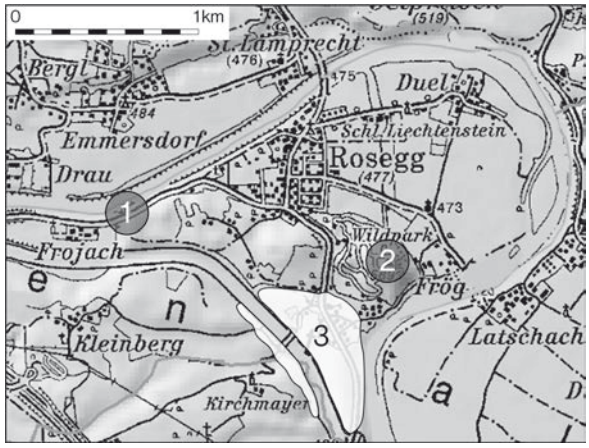

Abb. 1: Frojach bei Rosegg (Kärnten). Der Fundort des Gehänges (**1**) liegt im südlichen Überschwemmungsbereich der Drau. Gekennzeichnet sind auch die zeitgleiche Höhensiedlung am Schlossberg (**2**) und das Hügelgräberfeld von Frög (**3**).
Sl. 1: Broje pri Rožeku, avstrijska Koroška. Najdišče obeska (**1**) leži v južnem poplavnem območju Drave. Vidni sta tudi sočasno višinsko naselje na griču Schlossberg (**2**) in gomilno grobišče Breg (**3**).

einer Sichel vom Typ Uioara der Variante Haidach, mit glatten Rippen an den Griffzungen[3]. Sicheln dieses Typs finden sich zwischen Südbayern und dem südlichen Ostalpenraum. Sie streuen zeitlich vom 13. bis ins 11. Jahrhundert v. Chr. (Bronzezeit D-Hallstatt A2). Die bronzene Klinge einer oberständigen Lappenaxt (*Abb. 2:* 4; *3:* 4) gehört zum Typ Hallstatt, einer ostalpinen Axtform der beginnenden Eisenzeit (Hallstatt B3-C1 bzw. 9./8. Jahrhundert v. Chr.)[4]. Sie ist vollständig erhalten, 18 cm lang und hat eine leicht ausladende Schneide. Zwischen den Lappen ist auf einer Seite, wie an einer Reihe anderer Axtklingen dieser Form sowie an Pickeln, ein schriftartiges Zeichen in Form eines *X* eingeschlagen[5]. Das Fragment einer anderen, nordwestlich außerhalb der Mulde gefundenen Axtklinge (L. 10,6 cm), gleichermaßen vom Typ Hallstatt, ist am Schaftansatz – wohl absichtlich – gebrochen. Die Klinge ist jedenfalls absichtlich deformiert worden, wovon man noch Hammerspuren erkennen kann. Sie wurde dadurch aufgebogen (*Abb. 2:* 11; *3:* 11). Die bronzene Lanzenspitze (*Abb. 2:* 3; *3:* 3) ist 11 cm lang und einigermaßen oft nachgeschliffen. Sie läßt sich den genannten Funden zeitlich anschließen. Das gilt auch für die

[1] Die beiden Münzen, wohl Sesterzen, gelten derweil als verloren.

[2] Gaspari 2004; Turk et al. (Hrsg.) 2009. – Grundlegend Torbrügge 1970–1971.

[3] Primas 1986, 93–97, bes. 101.

[4] Mayer 1977, 167–177.

[5] Vgl. Mayer 1977, 230ff. u. 258.

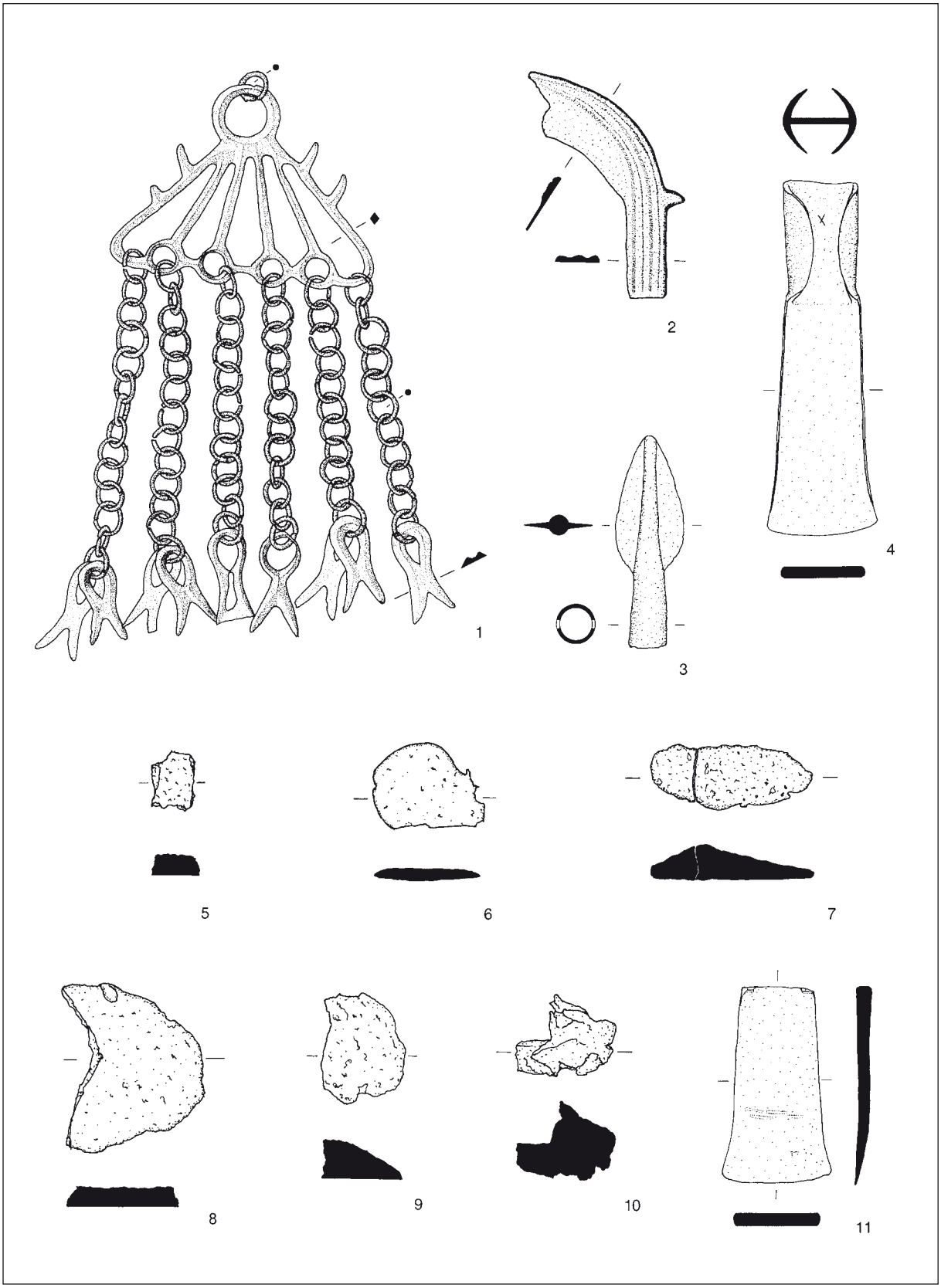

Abb. 2: Frojach bei Rosegg (Kärnten). Hortfund aus der Drau. Alles Bronze. M. 1 = 1:2; 2–11 = 1:3.
Sl. 2: Broje pri Rožeku, avstrijska Koroška. Zakladna najdba iz Drave. Vse bron. M. 1 = 1:2; 2–11 = 1:3.
(Zeichnung / Risba: H. Mühlbacher, Landesmuseum für Kärnten)

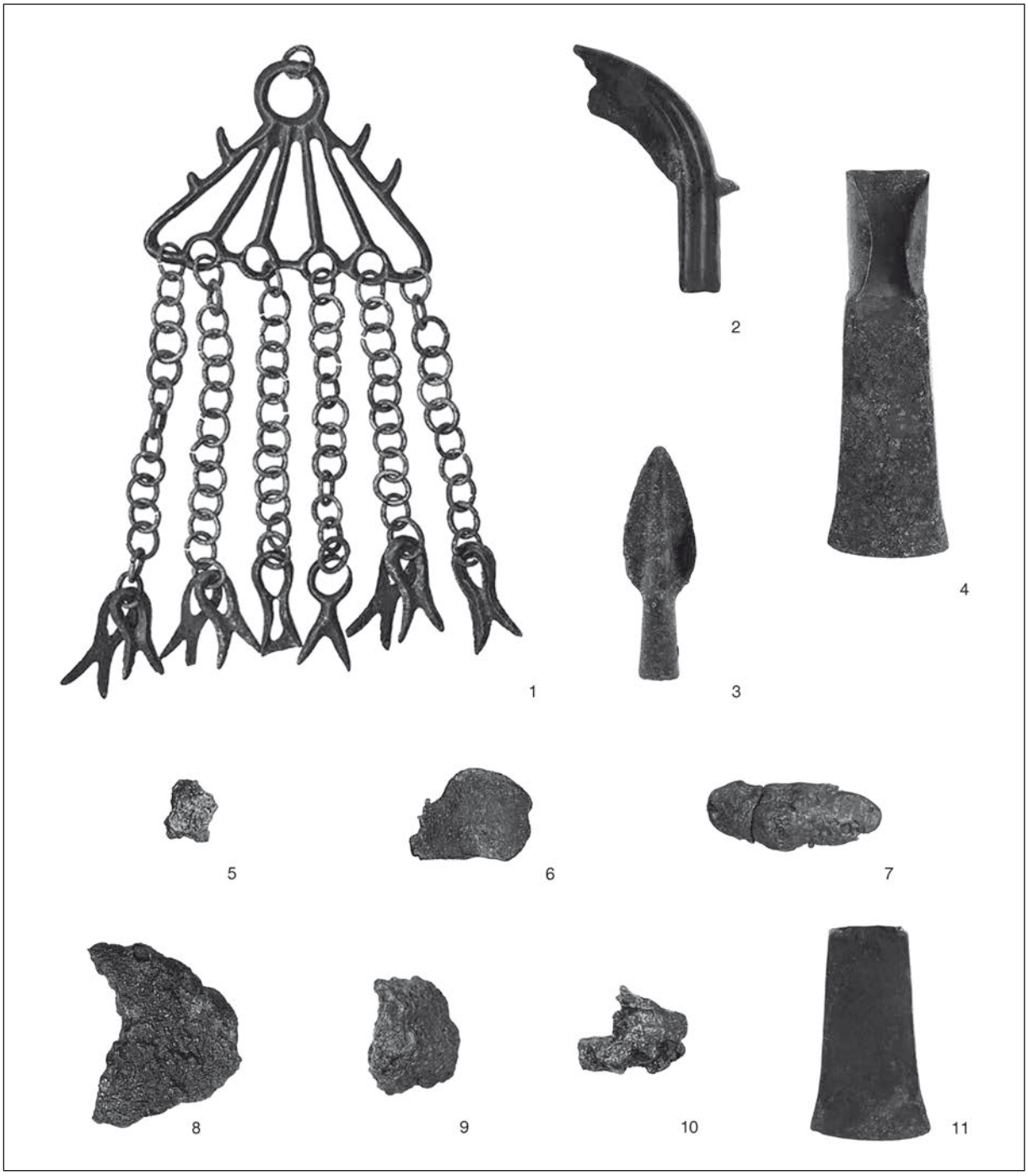

Abb. 3: Frojach bei Rosegg (Kärnten). Hortfund aus der Drau. Alles Bronze. M. 1 = 1:2; 2–11 = 1:3.
Sl. 3: Broje pri Rožeku, avstrijska Koroška. Zakladna najdba iz Drave. Vse bron. M. 1 = 1:2; 2–11 = 1:3.
(Foto: K. Allesch, Landesmuseum für Kärnten)

sechs Gusskuchenfragmente aus Bronze (*Abb. 2:* 5–10; *3:* 5–10), von denen eines gebrochen ist.

Das bronzene Gehänge aus Frojach (*Abb. 2:* 1; *3:* 1) ist rund 20 cm lang, wobei der dreiecksförmige Zentralteil samt Öse 7 cm hoch und 9 cm breit ist. Es ist in einer zweischaligen Gussform hergestellt worden, die Streben und Ösen haben einen rhombischen Querschnitt. Von der kopfförmigen Öse führen strahlenförmig sechs Streben weg, von denen die vier inneren in kleinen Ösen enden. In diese sowie in die umgebogenen Enden der

beiden äußeren Streben ist jeweils ein Kettchen aus runden offenen Gliedern eingehängt, das in schwalbenschwanzförmigen, gegenständig verdoppelten halbplastischen Anhängern endet. Dabei fällt auf, dass nicht alle Anhänger aus derselben Gussform stammen, teilweise auch Gussnähte nicht abgearbeitet wurden. Hervorzuheben ist schließlich, dass an den beiden äußeren Streben des dreiecksförmigen Kernelements je zwei "ärmchenartige" Fortsätze nach oben führen.

Das dreiecksförmige Kernelement aus Frojach erinnert zunächst an eine Gruppe spätbronzezeitlicher Gehänge im Bereich der nordostbayerischen Gruppe der Urnenfelderkultur (*Abb. 4:* 1–8; *6*). Diese Gehänge vom Typ Straubing sind im Raum zwischen der Isar und der Donau südöstlich von Regensburg konzentriert nachgewiesen. Sie gliedern sich in zwei Varianten. Die Variante Straubing (Abb. *4:* 1–3) besteht aus drei mit einem Steg verbundenen Ringen, in welche die Anhänger in Schwalbenschwanz- oder in Lanzettform mittels mehrerer Ringe eingehängt wurden. Die Variante Mintranching (*Abb. 4:* 4–7) besteht aus fünf mit einem Steg verbundenen Ringen, die nach oben hin in einem aus drei Stegen gebildeten Dreieck enden und an denen mittels Ringen schwalbenschwanzförmige Anhänger befestigt wurden.

Das namengebende Gehänge mit zwei lanzettförmigen Anhängern stammt aus Grab 3 der Schwaiger'schen Kiesgrube "Im Königreich" in Straubing (*Abb. 4:* 1), einem Frauengrab[6]. Aus Grab 10, einem reichlich mit Ringschmuck ausgestatteten Frauengrab sind hingegen nur drei schwalbenschwanzförmige Anhänger zu nennen[7]. Das entspricht einem Gehänge aus einem reich ausgestatteten Frauengrab aus dem nahen Ganacker (*Abb. 4:* 2)[8]. Namengebend für die Variante Mintranching ist das weitgehend erhaltene Gehänge aus dem dortigen Hortfund (*Abb. 4:* 5)[9]. Dem sind die zum Teil stark verschmolzenen Fragmente von wohl zwei gleichartigen Gehängen mit schwalbenschwanzförmigen Anhängern aus einem Doppelgrab vom Großen Kreuzacker in Unterparkstetten (*Abb. 4:* 7) anzuschließen[10]. Dazu kommt ein fragmentierter Anhänger aus dem Hortfund von Winklsaß (*Abb: 4:* 6)[11]. Beide Varianten sind mit schwalbenschwanzförmigen, in einem Fall doppelt und gegenständig eingehängten Anhängern im Hortfund von Staré Sedlo (*Abb. 4:* 3–4) im westlichen Böhmen vertreten[12].

Die gegenständige Verdoppelung der Anhänger kehrt im Hortfund von Mintranching (*Abb. 4:* 5)[13] ebenso wieder wie an der "Nadel" aus dem Hortfund von Eßlingen im Altmühltal (*Abb. 4:* 8)[14], wo die Anhänger um stilisierte Ärmchen erweitert sind. In Anlehnung an skandinavische Bildgeschichten vermutet Rupert Gebhard in der schlangenförmig gestalteten Nadel eine Schlange und demnach das Symbol der Nacht, das die Sonne auf ihrer Fahrt durch die nächtliche Unterwelt begleitet. Die "menschengestaltigen Anhänger" deutet er als *Anch*-Symbole in altägyptischer Tradition[15], womit er die eigenwillige "Nadel" als Zeichen für das Leben bzw. Weiterleben im Jenseits verstanden wissen will. Dem ist im weiteren ein Radanhänger aus Auvernier am Neuenburger See in der Westschweiz (*Abb. 4:* 9)[16], an dem sich doppelt eingehängte Anhänger in Schwalbenschwanzform sowie in Schwalbenschwanzform mit stilisierten Ärmchen finden, ebenso anzuschließen wie ein Anhänger mit dreiecksförmigen Kernelement aus Gaj in Serbien (*Abb. 4:* 10)[17], dessen Quersteg die Form eines Bootes hat; an diesem hängen vier Scheiben mit konzentrischer Zier und suggerieren eine Art Sonnenbarke.

Fragt man nach der geschlechtsspezifischen Zuordnung der dreiecksförmigen und damit vermutlich anthropomorphen Gehänge vom Typ Straubing aus dem Bereich der nordostbayerischen Gruppe der Urnenfelderkultur, weisen die Grabfunde durchwegs auf Frauengräber. Das mögen zwei

[6] Kossack 1954, 20 u. 94 Nr. C37, Taf. 16: 27; Hundt 1964, 56 Taf. 52: 4; Müller-Karpe 1980, 857 Nr. 766, Taf. 422: B.

[7] Hundt 1964, 58f. Taf. 56: 11.

[8] Kossack 1954, 20 u. 92 Nr. B20; Hundt 1964, 68 Taf. 47: 16–27; Müller-Karpe 1980, 840 Nr. 618, Taf. 422: A6–8.

[9] Kossack 1954, 94 Nr. C28, Taf. 15: 8 (noch ganz); Müller-Karpe 1959, 285f. Taf. 150: A13; ders. 1980, 850 Nr. 706, Taf. 419: C6.

[10] Kossack 1954, 94 Nr. C39; Hundt 1964, 84f. Taf. 81: 13–19; Müller-Karpe 1980, 859 Nr. 780, Taf. 422: H5–9,10–11.

[11] Müller-Karpe 1959, 285 Taf. 148: 21.

[12] Kossack 1954, 94 Nr. 36b; Kytlicová 1955, 74 Abb. 4: 2–3; Müller-Karpe 1980, 825 Nr. 488, Taf. 401: F5–7.

[13] Wie Anm. 9.

[14] Gebhard 2010a; ders. 2010b, 45ff. – Vgl. zum Fund u. a. Kossack 1954, 94 Nr. C14; Müller-Karpe 1959, 289 Taf. 159: C3; ders. 1980, 839 Nr. 608, Taf. 417: D3 oder Kubach 1994, 78f. Abb. 72.

[15] Vgl. Müller-Karpe 1978–1979, 26f. Abb. 7: 1–2.

[16] Kossack 1954, 93 Nr. C2; Mottier 1971, 154f. Abb. 13; Müller-Karpe 1980, Taf. 434: J.

[17] Kossack 1954, 16 Abb. 1; Müller-Karpe 1980, Taf. 332: C2.

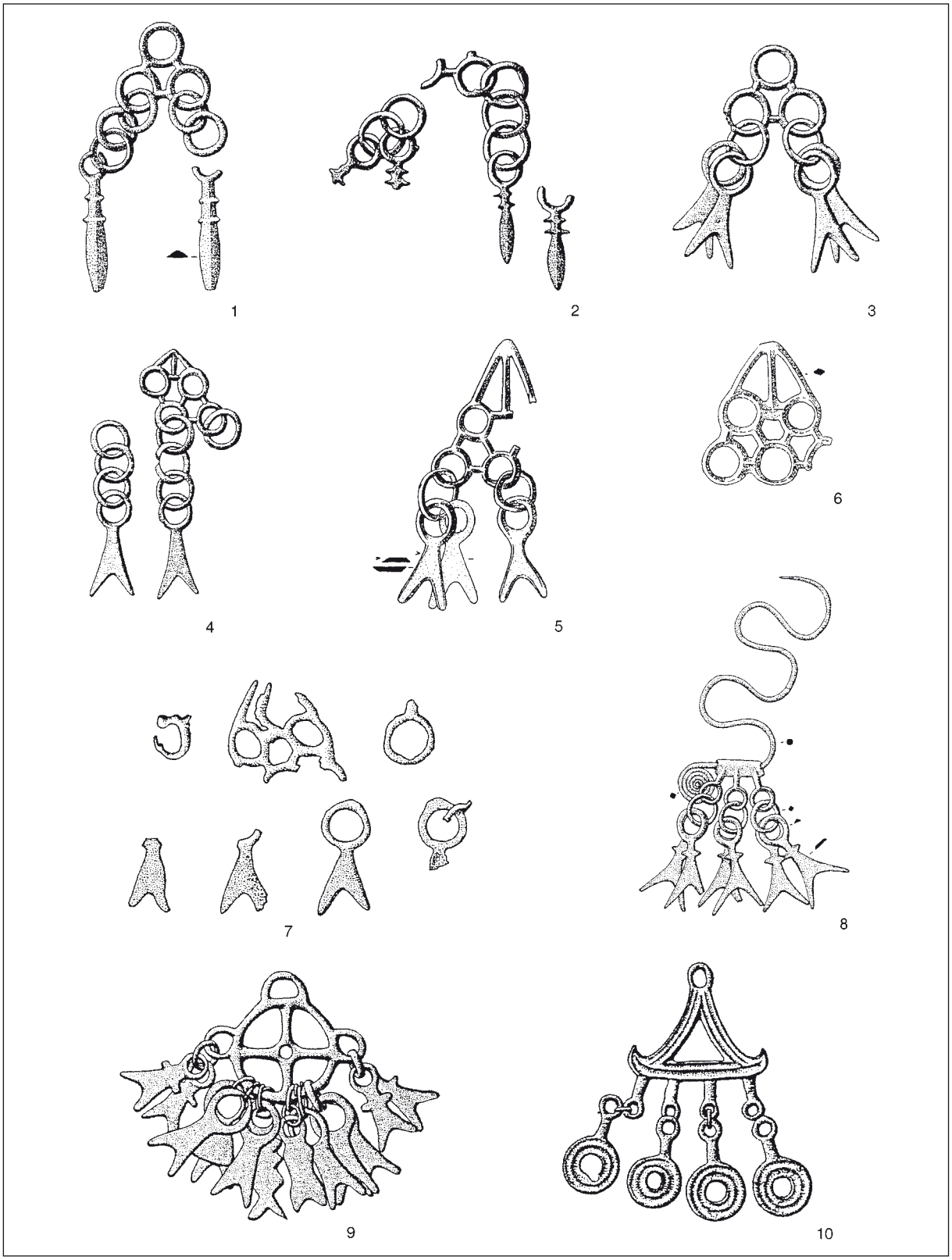

Abb. 4: Spätbronzezeitliche Gehänge aus dem nordöstlichen Bayern und Böhmen sowie aus der Schweiz und Serbien. Alles Bronze. M. = 1:3.
Sl. 4: Poznobronastodobni obeski s severovzhodne Bavarske in Češke ter iz Švice in Srbije. Vse bron. M. = 1:3.
(Nach / Po: Müller-Karpe 1959, 1980)
1 Straubing; **2** Ganacker; **3**,**4** Staré Sedlo; **5** Mintranching; **6** Winklsaß; **7** Unterparkstetten; **8** Eßlingen; **9** Auvernier; **10** Gaj

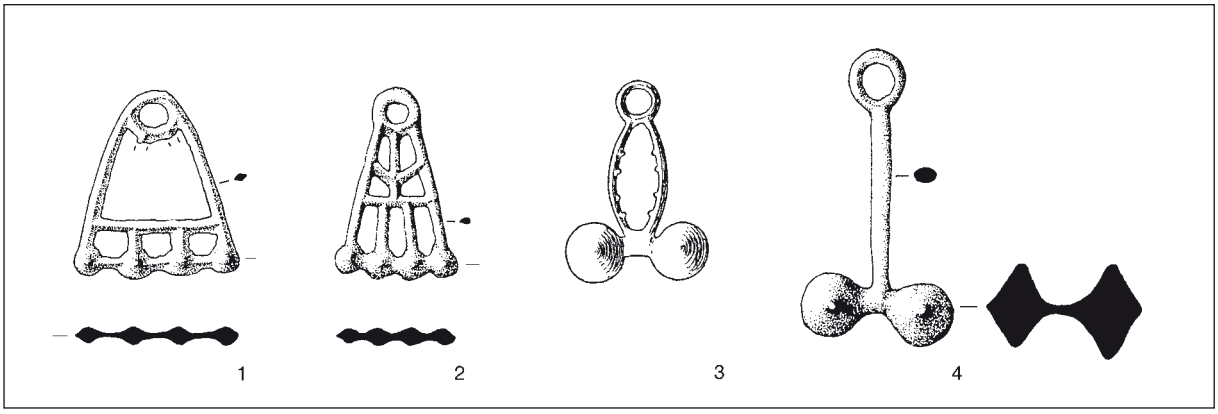

Abb. 5: Spätbronzezeitliche Anhänger aus Oberitalien. **1**,**2**,**4** Peschiera; **3** Cremona. Alles Bronze. Div. M.
Sl. 5: Poznobronastodobni obeski iz severne Italije. **1**,**2**,**4** Peschiera; **3** Cremona.Vse bron. Različna merila.
(Nach / Po: Fasani 1984 [1,2,4]; Müller-Karpe 1959 [3])

weitere Beobachtungen beispielhaft untermauern. Ein schwalbenschwanzförmiger Anhänger fand sich auch in Grab 2 von Landau-Wollmesheim in der Pfalz, einem überaus reich ausgestatteten Frauengrab, das vermutlich Teil einer Doppelbestattung unter einem Grabhügel war[18]. Zwei lanzettförmige Anhänger stammen aus dem gut ausgestatteten Frauengrab 25 aus der Fiechter Au bei Schwaz im Tiroler Inntal[19]. Die Gehänge sind demnach als Brustschmuck ausgewählter Frauen zu betrachten, und man darf vermuten, dass sie deren Rang und/oder Funktion mit zum Ausdruck brachten.

Blickt man in den südalpinen Raum, so finden sich unter den spätbronzezeitlichen Anhängern im Bereich der mittleren Poebene (*Abb. 5; 7*)[20] auch solche (*Abb. 5:* 1–2), die eine anthropomorphe Grundform zeigen und damit Ähnlichkeiten zu den genannten Gehängen vom Typ Straubing aus dem Bereich der nordostbayerischen Gruppe der Urnenfelderkultur aufweisen, wenngleich sie über keine Kettchenzier verfügen. Sie haben – wie zum Teil auch die Gruppe der länglichen Anhänger mit knopfförmigem Ende (*Abb. 5:* 3–4) – einen durchbrochen gearbeitetem Mittelteil und finden hinsichtlich der Form wie auch der Innengliederung außerdem Ähnlichkeiten in den wohl noch spätbronzezeitlichen Gehängen mit lanzettförmigen Anhängern vom Typ Réallon aus Piemont und den französischen Alpen (*Abb. 6*). Zuletzt wurden fünf derartige Anhänger aus einem umfangreichen Hortfund am Monte Cavanero bei Chiusa di Plesio (Prov. Cuneo) in Piemont (*Abb. 6:* 4–8)[21] bekannt gemacht. Dessen jüngste Stücke stammen erst aus der frühen Eisenzeit. Bei den Gehängen vom Monte Cavanero gehen von der Aufhängeöse am dreiecksförmigen Kernteil Streben weg, die in vier kleineren Ösen enden, in denen die Kettchen mit den auffallend groß gehaltenen lanzettförmigen Anhänger einbinden. Mittig sind sie durch eine durchlaufende, einseitig in einer Öse endende bzw. in drei Fällen durch eine zick-zack-verlaufende und an einen Anhänger aus Peschiera (*Abb. 5:* 2) erinnernde Strebe verstärkt bzw. gegliedert.

Das etwas massiver gearbeitete Gehänge aus der Dauphiné (*Abb. 6:* 3) hat ein dreiecksförmiges Kernelement. Dessen Innenzier könnte man unter Einbeziehung der Kopföse vielleicht sogar als "Strichmännchen" interpretieren. Bei den beiden leicht unterschiedlichen, namengebenden Exemplaren aus Réallon (*Abb. 6:* 1,2) hat das Kernelement wie beim Anhänger aus Peschiera (*Abb. 5:* 1) eine glockenförmige Grundform. Erneut könnte man die mittig eingefügten Verstrebungen als "Strichmännchen" einschätzen. Ideelle Verbindungen zwischen den spätbronzezeitlichen Kulturen nördlich und südlich der Alpen zeichnen sich für die Spätbronzezeit beispielsweise an den bronzenen Anhängern in Form von Speichenrädern oder an den bronzenen Aufsätzen mit antithetischen Vögeln ab. Beide sind beispielsweise sowohl im Hortfund I von Kanalski Vrh im westlichen Slowenien (*Abb. 8:* 1)[22] als auch

[18] Sperber 1999, 614ff. Abb. 5: 12.

[19] Sölder 2007, 9f. Abb. 6.

[20] Müller-Karpe 1959, Taf. 85: D3, 86: 33, 88: 4–7 u. 103: 12–16. – Zuletzt De Marinis, Salzani 2005, 423f.

[21] Venturino Gambari (Hrsg.) 2009, 80–92.

[22] Čerče, Šinkovec 1995, Taf. 99: 18,19; Žbona-Trkman, Bavdek 1996, 35, 65; Turk 2001, 260.

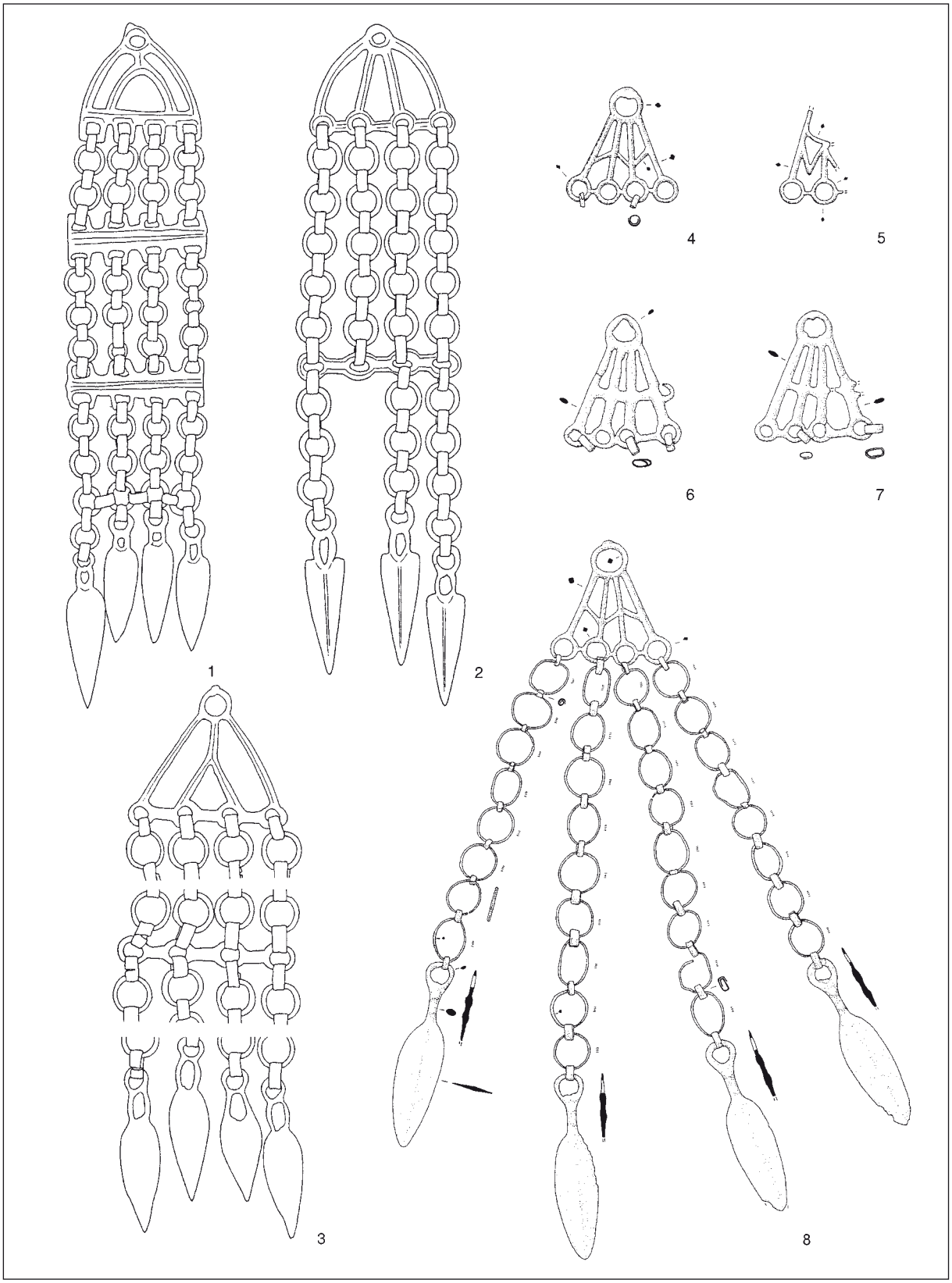

Abb. 6: Spätbronzezeitliche Gehänge aus dem südlichen Westalpen. Alles Bronze. M. = 1:3.
Sl. 6: Poznobronastodobni obeski z območja južnih Zahodnih Alp. Vse bron. M. = 1:3.
(Nach / Po: Audouze 1976 [1–3]; Venturino Gambari [Hrg. / ur.] 2009 [4–8])
1,**2** Champs-Colombe di Réallon (Dép. Hautes Alpes); **3** Dauphiné; **4–8** Monte Cavanero (Piemont)

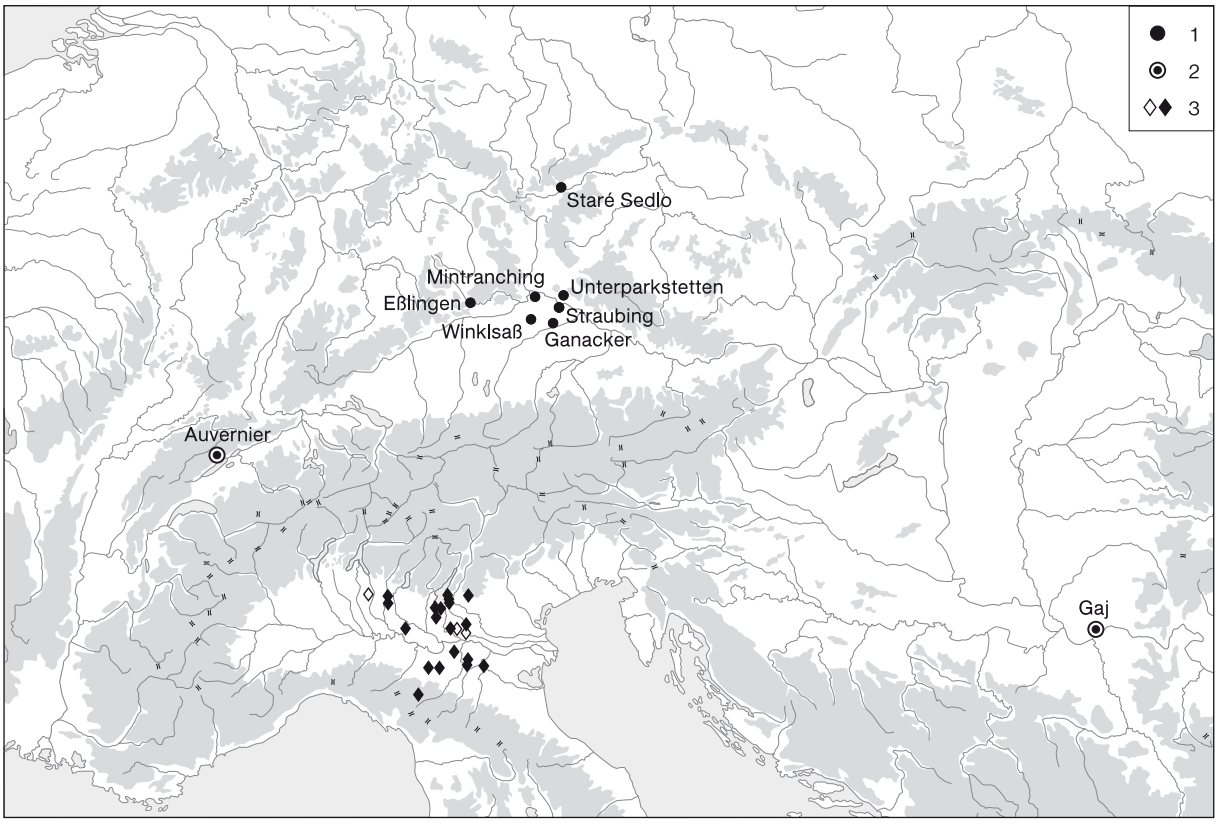

Abb. 7: Verbreitungskarte zu den spätbronzezeitlichen Gehängen vom Typ Straubing (**1**) sowie verwandter Gehänge aus der Schweiz (**2**) und aus Oberitalien (**3**).
Sl. 7: Karta razprostranjenosti poznobronastodobnih obeskov tipa Straubing (**1**) in njim sorodnih obeskov iz Švice (**2**) in severne Italije (**3**).
(Zeichnung / Risba: H. Mühlbacher, Landesmuseum für Kärnten)

in Grab 1 von Grünwald bei München (*Abb. 8:* 2)[23] nachgewiesen.

Das ältereisenzeitliche Gehänge aus Frojach (*Abb. 2:* 1; *3:* 1; *9:* 4) ist demgegenüber jünger. Es steht aber unverkennbar in Tradition der genannten spätbronzezeitlichen Gehänge nördlich und südlich der Alpen. Die langen Zierkettchen machen eine typologische und chronologische Nähe zu den Gehängen vom Typ Réallon (*Abb. 6*), die ins 10./9. Jahrhundert v. Chr. datieren, wahrscheinlich. Die Verdoppelung der halbplastischen Anhänger am Ende der Zierkettchen wiederum scheint in den Gehängen vom Typ Straubing (*Abb. 4:* 3,5,9,10) in der nordostbayerischen Gruppe der Urnenfelderkultur vorweggenommen. Das Gehänge aus Frojach fügt sich in eine, die früheisenzeitliche Datierung absichernde venetisch-südostalpine Gruppe von zehn weiteren Exemplaren (*Abb. 9–11*). Damals begann im übrigen auch der Aufstieg der unweit von Frojach gelegenen zentralörtlichen Siedlung am Burgberg von Rosegg, von deren Bedeutung das zugehörige Hügelgräberfeld von Frög zeugt (*Abb. 1:* 2).[24]

Für die südostalpinen Gehänge vom Typ Unec zeichnen sich vorerst vier Varianten ab, die verschiedene Überschneidungen aufweisen: Die Variante Trichiana, die Variante Frojach, die Variante Vinica und die Variante Cerknica.

Die Variante Frojach (*Abb. 9:* 4–5) wird dadurch charakterisiert, dass der dreiecksförmige Körper des Gehänges durch eine oder mehrere radiale Streben gegliedert wird, die in Ösen enden. An den beiden außenseitigen Streben finden sich in symmetrischer Verdoppelung eine oder zwei, mehr oder weniger aufgebogene kurze Fortsätze. Gehänge der Variante Frojach sind im Bereich der südostalpinen Hallstattkultur nachgewiesen.

Die Variante Trichiana (*Abb. 9:* 1,6) ist den Gehängen der Variante Frojach sehr ähnlich. Die radialen Streben können allerdings im Unterteil

[23] Müller-Karpe 1959, 299 Taf. 183.

[24] Tomedi 2002; Gleirscher 2011.

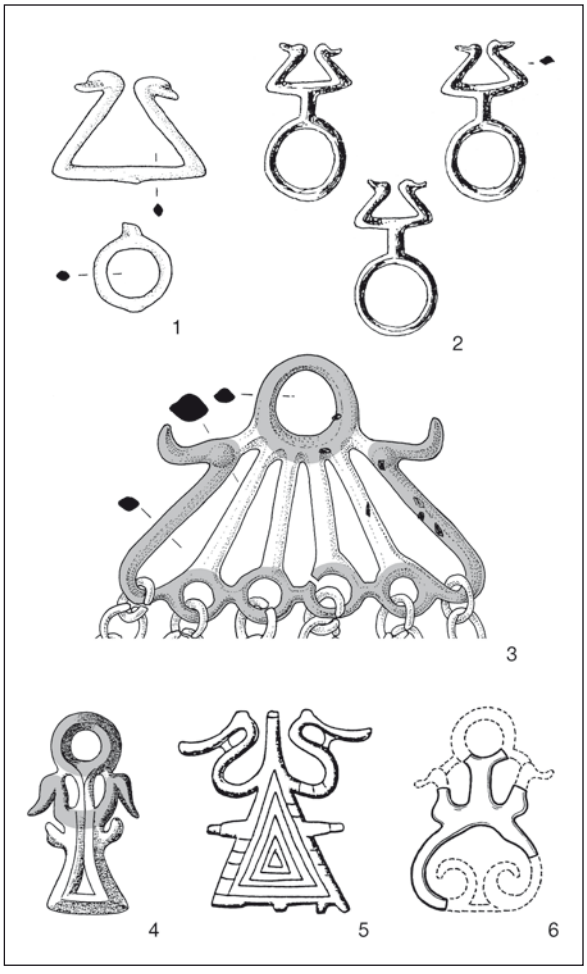

Abb. 8: Vogelbarke mit Ring ("Sonne"?). Alles Bronze. M. = 1:2.
Sl. 8: Ladja s pticami z obročkom ("Sonce"?). Vse bron. M. = 1:2.
(Nach / Po: Čerče, Šinkovec 1995 [1]; Müller-Karpe 1959 [2]; v. Hase 1992 [4,5]; Kossack 1954 [6]. Zeichnung / Risba: I. Murgelj, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana [3])
1 Kanalski Vrh I, Hortfund / depo (SLO); **2** München – Grünwald, Gr. 1 (D); **3** Unec – Stari grad (SLO); **4** Bisenzio (I); **5** Gorszewice (PL); **6** Rosegg/Rožek – Frög/Breg (A)

des Gehängekörpers komplexer gestaltet sein. Der Unterschied zur Variante Frojach liegt insbesondere im Fehlen der seitlichen Fortsätze. Sie sind kulturell der venetischen Este-Kultur zuzuordnen.

Die Variante Vinica (*Abb. 10:* 1,2) hat demgegenüber einen stärker geometrisierten Körper und nur drei bis vier Streben. Diese enden nicht in Ösen, sondern in feinen Lochungen, in welche die Zierkettchen eingehängt sind. Außerdem verfügen sie über drei symmetrisch angeordnete Fortsätze, die nicht nur seitlich sondern auch an der Unterseite des Kernelements auftreten können. Die beiden Exemplare stammen aus Slowenien und Kampanien.

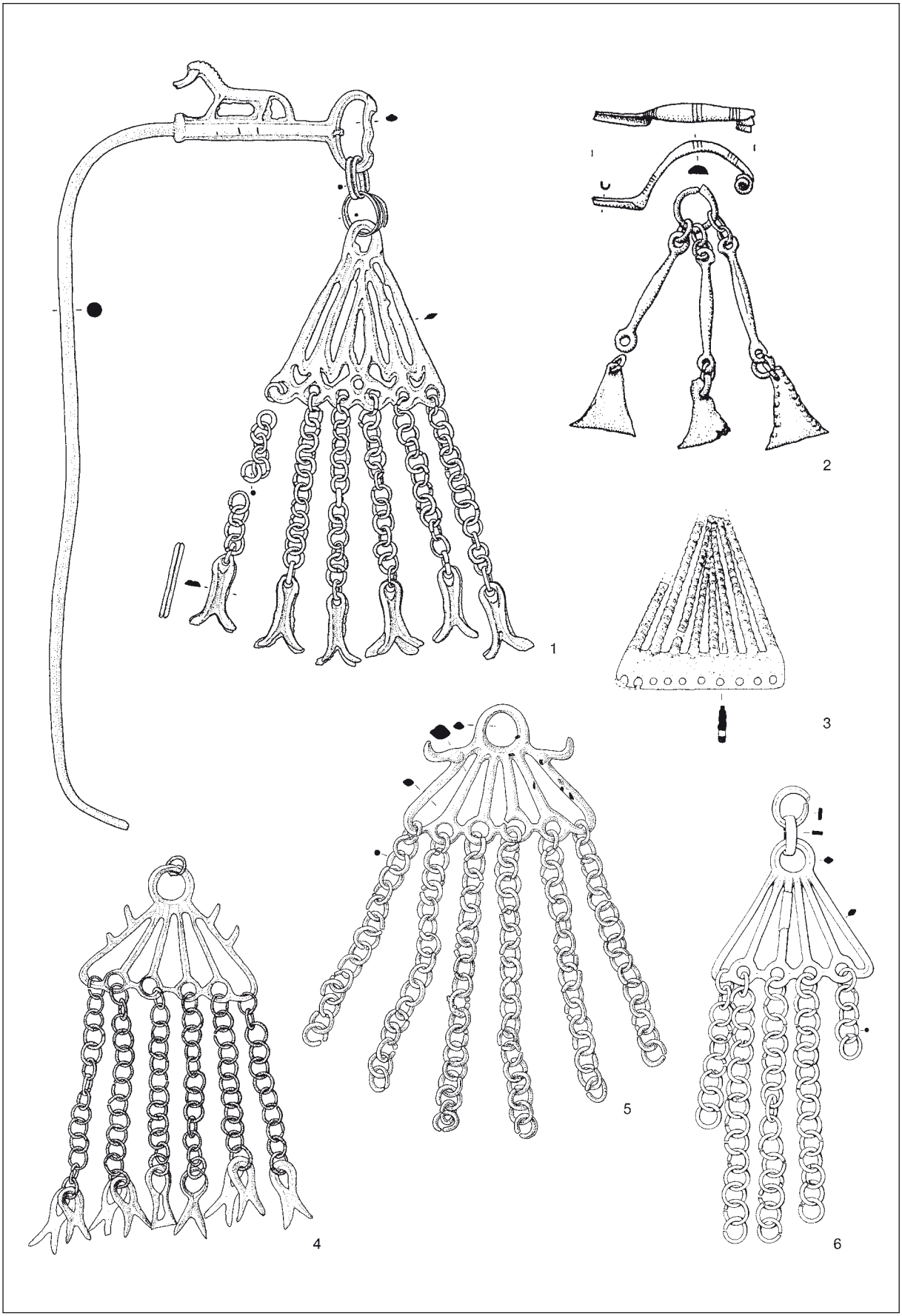
Die Variante Cerknica (*Abb. 10:* 3–5) ist ähnlich im heutigen Westslowenien beheimatet. Mit den vier Streben und dem gelochten Balken zur Aufnahme der durchwegs verloren gegangenen Zierkettchen – mit fünf bzw. zehn Löchern – steht sie der Variante Vinica sehr nahe, doch fehlen dieser gegenüber die seitlichen Fortsätze. Das verbindet sie mit dem Exemplar der Variante Trichiana von der Gradisca sul Cosa (*Abb. 9:* 3), in der Ausführung des Kernelements aber noch mehr mit den Gehängen vom Typ Réallon mit ihrem "Strichmännchencharakter" (*Abb. 6:* 1–2,7; vgl. auch *Abb. 5:* 1). Man wird sie aus typologischen Gründen derweil ähnlich den Gehängen der Variante Réallon datieren dürfen, also an den Beginn der Eisenzeit.

Zu den Fundumständen der Gehänge vom Typ Unec ist leider nur wenig bekannt. Das Gehänge aus Trichiana bei Belluno (*Abb. 9:* 1) in den Ampezzaner Dolomiten wurde im Winter 1994 zusammen mit einigen anderen eisenzeitlichen Gegenständen am Monte Nenz gefunden[25]. Es war mittels mehrerer Ringe in die fächerförmig gestaltete Grifföse eines bronzenen Hakenschlüssels eingehängt, dessen Griff zudem von einem aufgesetzten Pferdchen geziert wird. Der dreiecksförmige Körper des Gehänges gliedert sich in sechs Streben mit rautenförmigem Querschnitt. Sie gehen in je zwei gegenständig angeordnete, halbmondförmige Ausnehmungen über, ehe sie wie die beiden mittleren Streben schließlich in sechs runden Ösen enden. Die darin befestigte Kettchenzier endet jeweils in zwei gegenständigen schwalbenschwanzförmigen Anhängern. Wegen der Griffgestaltung des Schlüssels,

[25] Bonomi, Ruta Serafini 1994; Ruta Serafini 1996; Gambacurta 2003; dies. 2013.

→

Abb. 9: Venetisch-südostalpine Gehänge der älteren Eisenzeit. Alles Bronze. M. = 1:3.
Sl. 9: Venetsko-jugovzhodnoalpski obeski iz starejše železne dobe. Vse bron. M. = 1:3.
(Nach / Po: Bonomi, Ruta Serafini 1994 [1]; Chieco Bianchi, Calzavara Capuis 1985 [2]; Cassola Guida, Vitri 1983 [3]; Salzani 1985 [6]. Zeichnung / Risba: H. Mühlbacher, Landesmuseum für Kärnten [4]; I. Murgelj, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana [5])
1 Trichiana; **2** Este, Casa Muletti, Gr. 259; **3** Gradisca sul Cosa; **4** Rosegg/Rožek – Frojach/Broje; **5** Unec – Stari grad; **6** Oppeano, Le Franchine, Gr. 1

1
2
3
4
5
6

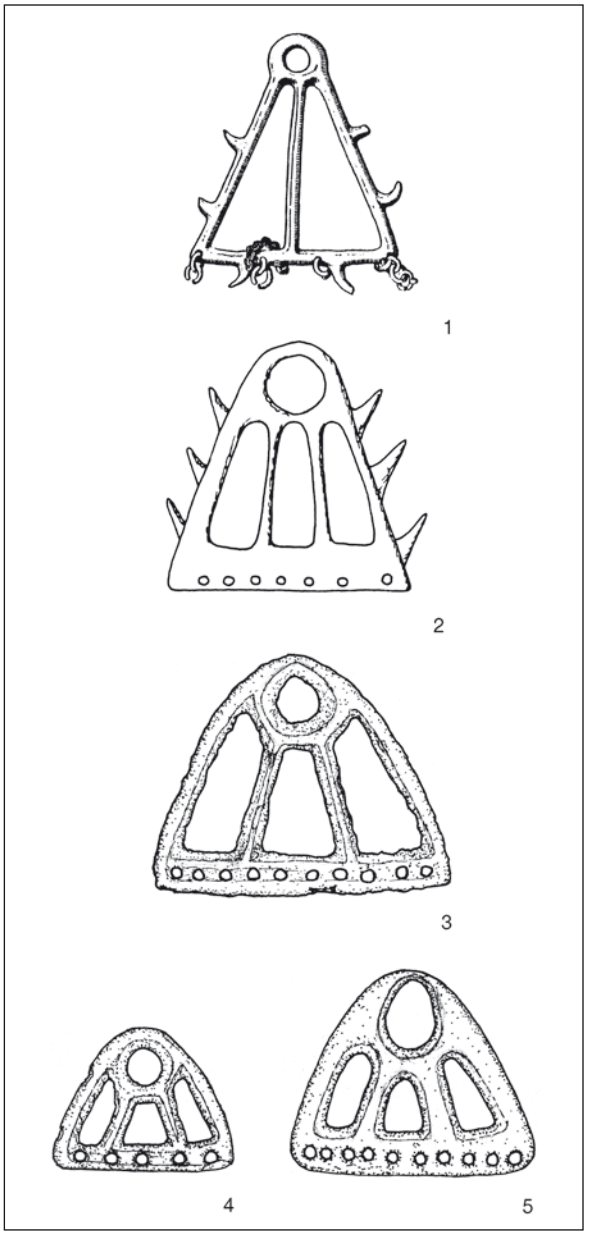

Abb. 10: Eisenzeitliche Gehänge. Alles Bronze. M. 1,2 = ca. 1:2; 3–5 = 1:2.
Sl. 10: Železnodobni obeski. Vse bron. M. 1,2 = pribl. 1:2; 3–5 = 1:2.
(Nach / Po: Mahr 1934 [1]; Kilian 1970 [2]; nach Fotovorlagen / po fotografijah: P. Turk, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana [3–5])
1 Golek pri Vinici, Gr. 323 (SLO); **2** Acerra (Suessula) (Campania; I); **3** Cerknica? (SLO); **4**,**5** Vipavska dolina? (SLO)

die im Bereich der venetischen Este-Kultur auch an Messern wiederkehrt, kann das Gehänge aus Trichiana etwa in die 2. Hälfte des 7. Jahrhunderts v. Chr. datiert werden.

Das Kernelement des Gehänges aus Grab 1 aus dem Friedhof von Le Franchine in Oppeano Veronese (*Abb. 9:* 6)[26], einer stadtartigen Siedlung im westlichen Grenzbereich der venetischen Este-Kultur, besteht auch aus sechs radialen Streben, deren innere vier in Ösen enden. In diese wie auch in den äußeren umgebogenen Rahmen – und darin entspricht es den Exemplaren aus Frojach (*Abb. 9:* 4) und Unec (*Abb. 9:* 5) – waren ursprünglich sechs Zierkettchen mit Anhängern eingehängt, von denen fünf fragmentarisch erhalten geblieben sind. Die Anhänger am Ende der Zierkettchen fehlen gänzlich. Das Grab, von dem auch die Miniatur eines bronzenen Sieblöffels vorgelegt wurde, wird von Luciano Salzani ins 7. Jahrhundert v. Chr. datiert[27].

Dieser Gruppe wird derweil und mit Vorbehalt ein Gehänge aus Friaul angeschlossen. Der fragmentierte dreiecksförmigen Anhänger mit acht astragalierten Streben endet in einem ausgehämmerten Balken mit Lochungen für zehn Zierkettchen (*Abb. 9:* 3)[28], was ihn typologisch zugleich den Gehängen der Variante Vinica sowie der Variante Cerknica annähert. Der Anhänger ist bereits im Jahre 1880 bei Bauarbeiten am Fuße der Gradisca sul Cosa, einem dominanten Sporn an der Mündung der Cosa in den Tagliamento, zusammen mit anderen Bronzeobjekten und Tonscherben ans Licht gekommen. Paola Cassola Guida erwog eine Deutung der Lesefunde als Gießerdepot, wobei die Bronzen vom 11./10. bis ins 7. Jahrhundert v. Chr. streuen. Das muss eine Vermutung bleiben.

Zur Variante Frojach zählt neben dem namengebenden Exemplar (*Abb. 2:* 1; *3:* 1; *9:* 4) insbesondere ein im Jahre 1994 am Stari grad oberhalb von Unec in Innerkrain (Notranjska) zusammen mit einem massiven Armring aus Bronze gefundenes Gehänge (*Abb. 9:* 5)[29]. Der dreiecksförmige Körper des Gehänges aus Unec gliedert sich in sechs Streben mit rautenförmigem Querschnitt, deren innere vier in Ösen enden. In diese wie auch in den äußeren

[26] Salzani 1985, 73ff. Abb. 97: 1. – Vgl. im weiteren auch die Fibel mit anthromorphem Gehänge: ebd. Abb. 108.

[27] Bonomi, Ruta Serafini 1994, 11 mit Anm. 4.

[28] Cassola Guida 1980, 26 u. 29 Abb. 10: 5; Cassola Guida, Vitri 1983, 191 Taf. 45: 6.

[29] Der Finder: Dimitrij Kebe aus Laibach (Ljubljana), mit Hilfe eines Metallsuchgerätes. Freundl. Hinweise zum Objekt wie auch zur Fundstelle werden Dragan Božič, ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo, Ljubljana, verdankt, der auch die Dokumentation des Gehänges im Narodni muzej Slovenije in Ljubljana durch Ida Murgelj veranlasst und die Bilder weitergeleitet hat, ebenso wie Tagebuchaufzeichnungen von Alma Bavdek, Notranjski muzej Postojna. – Zum Fundort zuletzt Gaspari 2009; Bavdek 2009 u. Laharnar 2012, 90–100 mit Taf. 29–39.

umgebogenen Rahmen – und darin entspricht es den Exemplaren aus Frojach (*Abb. 9:* 4) und Oppeano Veronese (*Abb. 9:* 6) – waren ursprünglich sechs Zierkettchen mit Anhängern eingehängt. Diese sind wie am Gehänge aus Oppeano Veronese verloren gegangen. Die am dreiecksförmigen Kernelement hoch angesetzten seitlichen "Ärmchen" erweisen sich allein an diesem Exemplar dank der plastisch geformten Augen als aufgebogene Schnäbel von Wasservögeln. Die Köpfe der Wasservögel verdeutlichen in Verbindung mit der Kopföse, dass es sich um das seit der Spätbronzezeit weit verbreitete Motiv der *Vogelsonnenbarke* handelt (vgl. *Abb. 8*). Das Motiv des von Wasservögeln gezogenen Sonnenschiffes gilt als Heilszeichen und Symbol für die lebensspendende Wirkung von Sonne und Wasser[30]. Die *Vogelsonnenbarke* bzw. Schwäne brachten die Sonne während der Nacht vom Ort des Untergangs zurück an den Ausgangspunkt, damit sie wieder aufgehen konnte.

Vergleichbare Anhänger ohne Zierkettchen (*Abb. 8:* 4–5), die eine ringförmige Kopföse, einen dreiecksförmigen Körper und doppelte seitliche Ärmchen besitzen, kannten die Etrusker im 8. und 7. Jahrhundert v. Chr., wobei sich Einzelstücke bis nach Griechenland (Delphi) und in einer lokalen Variante bis nach Polen (Gorszewice) fanden (*Abb. 11*)[31]. Bei diesen Anhängern vom Typ Bisenzio, die den italischen Charakter der Anhänger vom Typ Unec verdeutlichen, kann der dreiecksförmige Körper wie bei einem Fragment aus Frög (*Abb. 8:* 6)[32] auch "rockartig" in Volutenform ausgeführt sein – Kossack sprach von eingerollten Hörnerenden – und so möglicherweise die weibliche Symbolik verstärken. Wie das Gehänge aus Unec machen die Anhänger vom Typ Bisenzio deutlich, dass die seitlichen Köpfe von Wasservögeln zusammen mit der Öse als Symbol der *Vogelsonnenbarke* zu verstehen sind. Zudem erhellen sie, dass mit den verdoppelten seitlichen Fortsätzen tatsächlich Ärmchen – wohl weniger *Anch*-Zeichen, wie an der Nadel von Eßlingen (*Abb. 4:* 8) – gemeint sind, die den anthropomorphen Charakter der Anhänger unmissverständlich zum Ausdruck bringen. Damit fügen sie sich in jene seltenen und schillernden Zeugnisse der älteren Eisenzeit ein, die in Mittel- und Oberitalien wie auch im angrenzenden Alpenraum den Wandel der spätbronzezeitlichen Numina zu anthropomorphen Göttern illustrieren[33].

Zwei weitere Gehänge vom Typ Unec werden unter der Variante Vinica zusammengefasst. Das namengebende Stück (*Abb. 10:* 1) stammt angeblich aus dem latènezeitlichen Gräberfeld von Golek bei Vinica in Slowenien, wo im Auftrag der Herzogin von Mecklenburg vor dem I. Weltkrieg ausgegraben wurde. Es lag demnach zusammen mit zwei gerippten Armreifen, mehreren filigranen Fibeln und einem Stift, der in einem "Löwenkopf" endet, in Grab 323[34]. Doch ist der Grabzusammenhang nicht stimmig und selbst der Fundort anzuzweifeln. Der dreiecksförmige Körper des Gehänges gliedert sich in drei Streben mit rautenförmigem Querschnitt. Die beiden äußeren Streben tragen außenseitig jeweils zwei kurze, nach oben gebogene Fortsätze, wie je einer und gegenständig an der abschließenden unteren Querstrebe wiederkehrt. In vier kleine Ösen waren Zierkettchen eingehängt, die sich nur ansatzweise erhalten haben.

Und sechs dornartige, nach oben und außen gerichtete Fortsätze an den äußeren Streben charakterisieren ein vergleichbares Gehänge, das im Bereich der Ruinen der griechischen Stadt *Suéssula* beim heutigen Acerra in Kampanien gefunden wurde (*Abb. 10:* 2)[35]. Der Körper dieses Gehänges gliedert sich in vier Streben, der untere ausgehämmerte Querbalken erinnert an das Exemplar von der Gradisca sul Cosa (*Abb. 9:* 3) und weist sieben feine Lochungen für Zierkettchen auf, die gänzlich verloren sind. Beziehungen zwischen Unteritalien und dem Caput Adriae sind für die ältere Eisenzeit durch das Vorkommen daunischer Feinkeramik bei den Japoden und Histrern sowie in Slowenien belegt[36]. Zu den drei Exemplaren der Variante Cerknica, angeblich aus Cerknica (*Abb. 10:* 3) sowie aus dem Bereich der Vipavska dolina (*Abb. 10:* 4–5), liegt kein Befund vor. Sie stammen aus Sammlerkreisen, mit einiger Wahrscheinlichkeit tatsächlich aus dem Bereich Notranjsko (Innerkrain)[37].

[30] Kossack 1954, 45–53 mit Taf. 6–9. – Zur Deutung auch ders. 1999, bes. 23–27 u. 96–99 oder Lang 2002.

[31] Vgl. Kossack 1954, 42f. u. 44 Taf. 12 oder v. Hase 1992, 249f. Abb. 13–14.

[32] Kossack 1954, Taf. 12: 18.

[33] Gleirscher 2009, 37–66; ders. 2011, 93–96 u. 123–136.

[34] Mahr (Hrsg.) 1934,105 nr. 112/323. – Hinweise und die Abbildungsvorlage werden Dragan Božič, Ljubljana, verdankt, der als tatsächlichen Fundort Stična oder Magdalenska gora für gut vorstellbar hält.

[35] Kilian 1970, 289 Taf. 265: 32.

[36] Bergonzi 1984. Vgl. auch Siegfried-Weiss 1979.

[37] Freundl. Hinweis von Peter Turk, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, der auch Arbeitsfotos zum Erstellen der Zeichnungen zur Verfügung gestellt hat. Die Stücke sind in Privatbesitz.

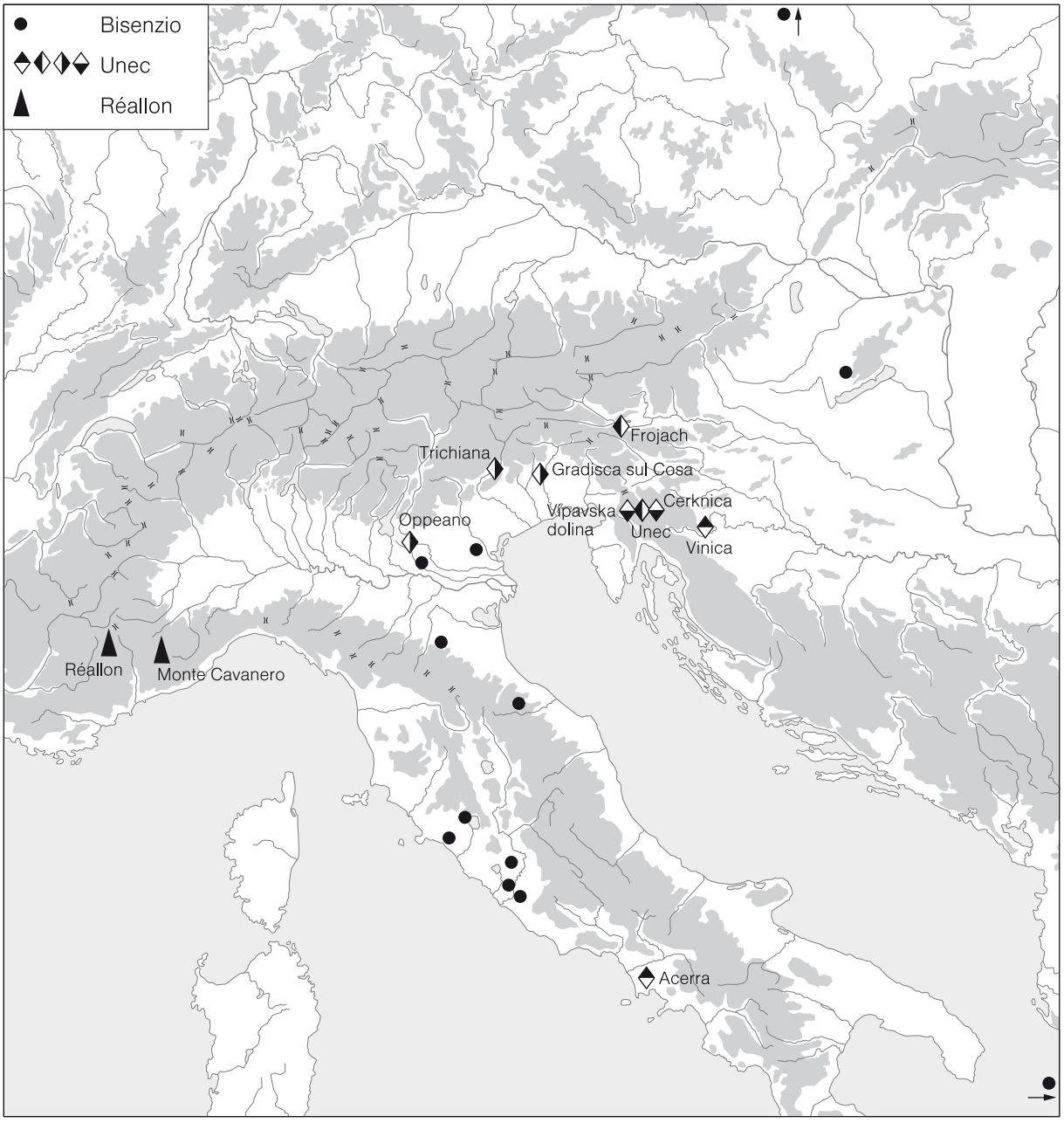

Abb. 11: Verbreitungskarte zu den venetisch-südostalpinen Gehängen der älteren Eisenzeit.
Sl. 11: Karta razprostranjenosti venetsko-jugovzhodnoalpskih obeskov iz starejše železne dobe.
(Zeichnung / Risba: H. Mühlbacher, Landesmuseum für Kärnten)

Die Gehänge vom Typ Unec datieren, soweit derweil begründbar, ins 7. Jahrhundert v. Chr., wobei deren Aufkommen durchaus noch im 8. Jahrhundert v. Chr. liegen und sich ihre Verwendung bis ins frühere 6. Jahrhundert v. Chr. hingezogen haben mag. Das Gehänge am Schlüssel aus Trichiana (*Abb. 9:* 1) zeigt einen engen Bezug zu hochrangigen Frauen mit wohl priesterlicher Funktion. Das erhellen im Bereich der venetischen Este-Kultur Darstellungen von Schlüssel tragenden Frauen auf Bronzescheiben, von denen allein vier angeblich aus Montebelluna unweit von Treviso am südlichen Rand der Alpen stammen[38]. Sie wurden erst in jüngster Zeit um die Exemplare aus Musile di Piave, Ponzano Veneto, Auronzo im Cadore

[38] U. a. Calzavara 1984, 860–862 mit Abb.; Mastrocinque 1987, 26 Abb. 2 u. 4–6; Kossack 1999, 76 oder Teržan 2004, 225f. Abb. 4.

sowie aus Rosà und Marostica im Umland von Bassano del Grappa erweitert und führen einheimisches Gedankengut von der jüngeren Eisenzeit in die Römerzeit fort[39]. Dabei gilt der Schlüssel als Symbol einer jener weiblichen Gottheiten vom Artemistyp, die mit dem Öffnen und Schließen der Natur bzw. dem Lebenszyklus verbunden waren[40].

Die Variationsbreite der Idee, die hinter den eisenzeitlichen Gehängen vom Typ Unec sichtbar wird und die sich bis in die Spätbronzezeit zurück verfolgen lässt, verdeutlicht neben einer Reihe von Gräbern aus der venetischen Este-Kultur mit vergleichbaren Gehängen – darunter beispielsweise das gut ausgestattete Frauengrab Este, Casa Muletti 259 (*Abb. 9:* 2)[41] – das Inventar aus Grab 1229 aus Most na Soči im Isonzotal. Hier war im frühen 7. Jahrhundert v. Chr. eine Frau mit umfangreicher Schmuckausstattung beigesetzt worden (*Abb. 12:* 1–18)[42]. Abgesehen von mehreren Fibeln und Ringschmuck verdient mit Blick auf das Gehänge aus Trichiana (*Abb. 9:* 1) der eiserne Hakenschlüssel (*Abb. 12:* 1–5) Beachtung. Auf ihn waren dem Grabungsbericht zufolge vier eiserne Ringe aufgeschoben. Und neben dem Schlüssel verdient eine bronzene Halbmondfibel (*Abb. 12:* 11) Beachtung, an deren Kettchenzier schwalbenschwanzförmige Anhänger in gegenständiger Verdoppelung befestigt waren.

Dem sind aus dem Südostalpenraum im weiteren drei Funde aus dem Raum Kranj anzufügen: Ein Kettchen mit ähnlichen schwalbenschwanzförmigen Anhängern stammt aus der Siedlung Vrtičnik bei Tupaliče[43], ein Webstuhlgewicht aus Grab 5 in Hügel 8 aus dem Hügelgräberfeld Vrtičnjak bei Tupaliče[44], einer Doppelbestattung von Mann und Frau aus der 2. Hälfte des 8. Jahrhunderts v. Chr., sowie eine zweischleifige Bogenfibel mit Ringzier aus Grab 1 des Hügelgräberfeldes im Bereich der Vila Prah in Kranj (*Abb. 12:* 19), in die auch ein schwalbenschanzförmiger Anhänger eingehängt ist und das ins 8. Jahrhundert v. Chr. datiert[45].

Biba Teržan hat schon vor einiger Zeit vergleichbare hallstattzeitliche Gehänge aus dem zirkumalpinen Raum zusammengestellt (*Abb. 13*)[46]. Dabei kehrt an einer Gruppe von späthallstattzeitlichen Gehängen die sakral-symbolische Bedeutung von Ohrringen wieder, die man – ähnlich den Gehängen – aus hochrangigen Frauengräbern mit goldenen Ohrringen bereits seit der Bronzezeit kennt. Die hallstattzeitlichen Gehänge finden sich in unterschiedlicher regionaler Ausformung zwischen dem Südostalpenraum, dem Karpatenbecken und Mitteldeutschland. Die südostalpine Variante hat als Kernelement entweder ein Speichenrad (*Abb. 13:* 2), das auch halbiert sein kann, oder ein Element in Form einer Halbmondfibel mit antithetischen Tierköpfen (*Abb. 13:* 1), womit sie an eine Vogelbarke erinnert. Wie an den Halbmondfibeln tauchen an diesen Anhängern menschliche Köpfe auf, zum Teil mit Ohrringen, was auf Frauen hinweisen sollte. Im Oberteil des Anhängers von Vinkov vrh bei Dvor (*Abb. 13:* 2) ist – wohl entgegen Kossack und Teržan – aber kein weiblicher Oberkörper sondern ein Stier- oder Widderkopf zu sehen[47], der auf eigenwillige Art und Weise mit dem Speichenrad verbunden ist. Darüber hinaus sind diese Gehänge mit einer breiten Palette an Klapperelementen verknüpft.

Teržan hat vorgeschlagen, dass es sich um stilisierte göttliche Wesen handelt, die auch eine Komponente einer "Herrin der Tiere" aufweisen. Die entsprechenden Gehänge aus dem mittleren Donauraum (*Abb. 13:* 3) datieren ins 7. und frühere 6. Jahrhundert v. Chr. Sie bestehen aus zwei bis fünf Ringen und einem darauf aufsitzenden stilisiert-anthropomorphen, dreiecksförmigen und zugleich antithetischen Element. Dieses endet in einem Vogelkopf oder im Kopf eines Hornträgers, womit sich erneut eine Verbindung zur "Herrin der Tiere" abzeichnet[48].

Die Gehänge zwischen dem Ostalpenraum, insbesondere Hallstatt, und der Oberpfalz schließlich (*Abb. 13:* 4)[49] datieren ebenso ins 7. und 6. Jahrhundert v. Chr. Markus Egg hat sie in drei Varianten gegliedert, wobei der ringförmige Mittelteil auch als Speichenrad gestaltet sein kann. Auch sie zeigen eine antithetischer Anordnung von Vögeln oder Horntieren, wobei die Vögel auch mit einem, den

[39] Gangemi 2003; Pettenò 2006; dies. 2013a–f; Gerhardinger 2013.

[40] Bonomi, Ruta Serafini 1994, 13; so u. a. auch Teržan 2004, 225f. – Vgl. auch Anm. 33.

[41] Chieco Bianchi, Calzavara Capuis 1985, Taf. 249: 9.

[42] Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 215f. Taf. 118: 5,10; Teržan 1990, 87f.; dies. 2004, 224 Abb. 3: 5,10.

[43] Vojaković 2008, 166f. Abb. 9.

[44] Vojaković 2008, 166f. Abb. 8 u. Taf. 4: 3.

[45] Gabrovec 1960, 27 Taf. 1: 1; Vojaković 2008, 166 Abb. 10.

[46] Teržan 2003. – Zu den Gehängen bereits Kossack 1954, 44f. Taf. 17.

[47] Vgl. den auch noch in diese Gruppe zu stellenden Anhänger aus Safforze: Calzavara 1984, 860.

[48] Kossack 1954, 44; Griesa 1995; Teržan 2003, 70 Taf. 7.

[49] Kossack 1954, 44; Egg 1988–1989; Teržan 2003, 70f.

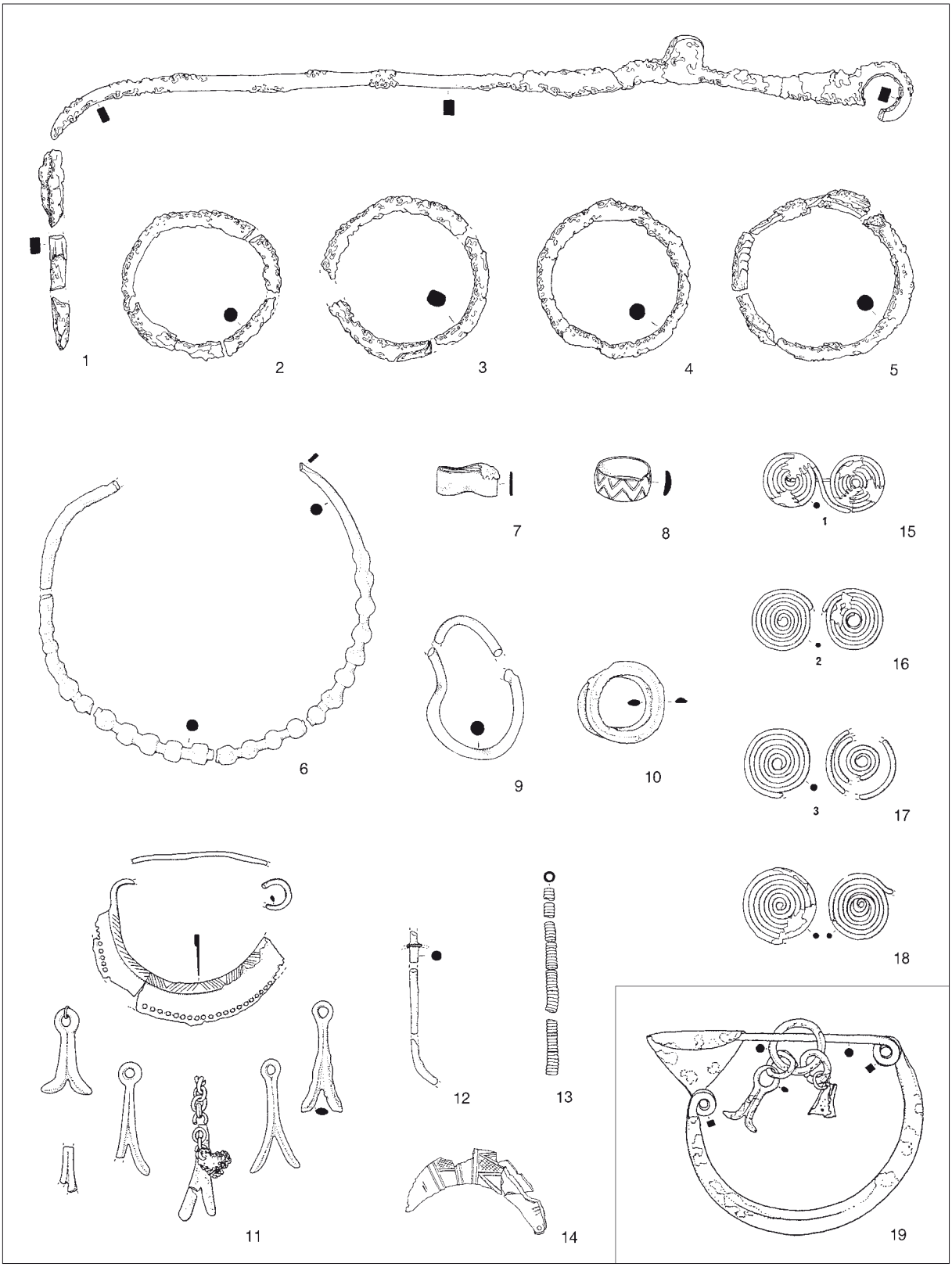

Abb. 12: **1–18** – Most na Soči, Gr. 1229 (Slowenien), u. a. mit Schlüssel mit aufgeschobenen Ringen (1–5) und Gehängefibel (11). **19** – Kranj, Vila Prah, Gr. 1 (Slowenien). Bronze u. Eisen, M. = 1:3.
Sl. 12: **1–18** – Most na Soči, grob 1229, med pridatki sta ključ z nadetimi obročki (1–5) in fibula z obeski (11). **19** – Kranj – Vila Prah, gr. 1. Bron in železo. M. = 1:3.
(Nach / Po: Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985 [1–18]; Gabrovec 1960 [19])

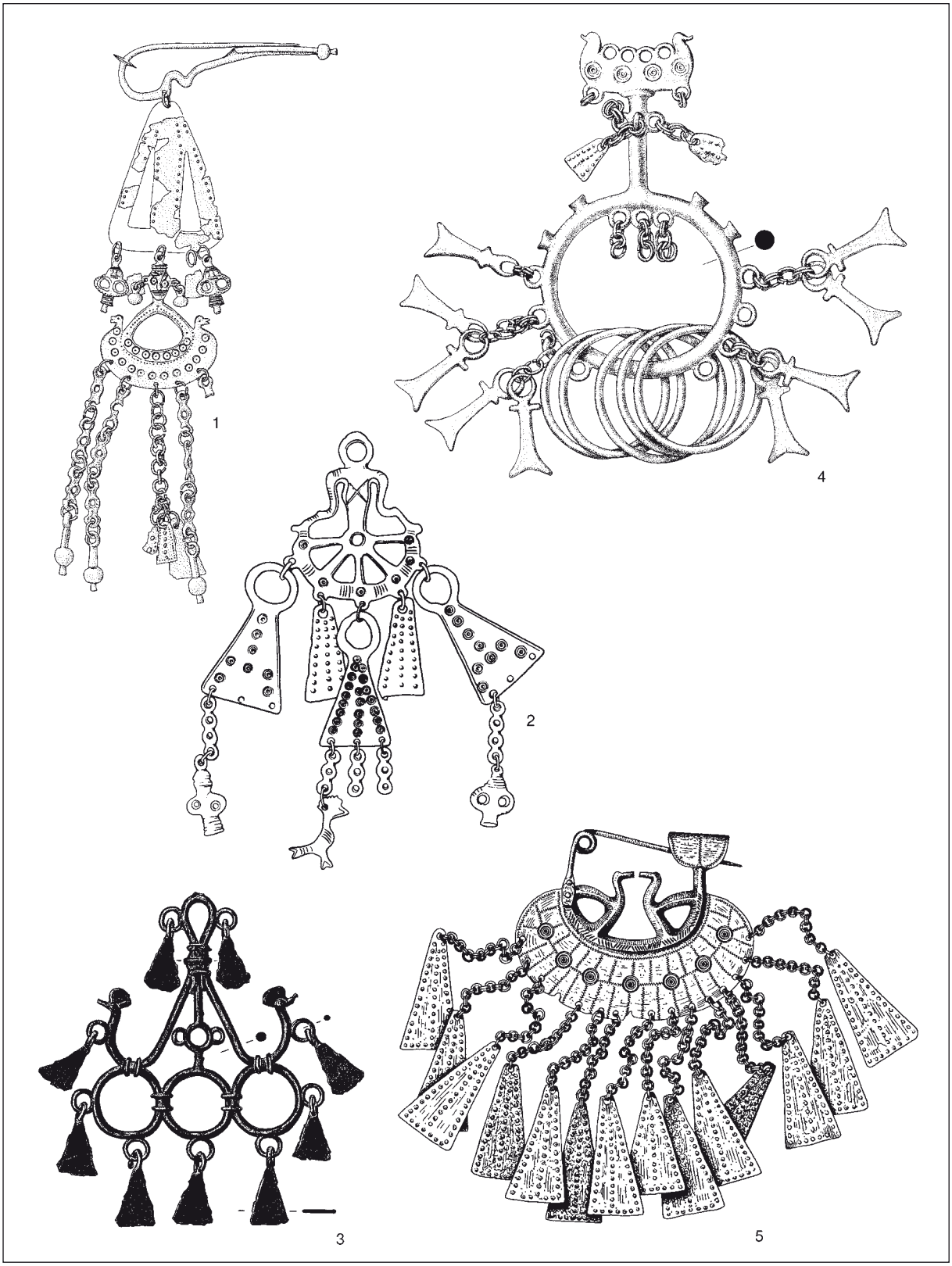

Abb. 13: Ältereisenzeitliche Gehänge aus Mitteleuropa. Alles Bronze. Div. M.
Sl. 13: Starejšeželeznodobni obeski s srednjeevropskega prostora. Vse bron. Različna merila.
(Nach / Po: Teržan 2003 [1,3]; Kossack 1954 [2,5]; Egg 1988–1989 [4])
1 Vače – Klenik, Gr. 46 (SLO); **2** Dvor – Vinkov vrh (SLO); **3** Slowakei? / Slovaška?; **4** Kirchenreinbach, Beckerhölzl (Bayern; D); **5** Hallstatt (Oberösterreich; A)

Abb. 14: Jüngereisenzeitliche Gehänge aus Mitteleuropa. Alles Bronze. Div. M.
Sl. 14: Mlajšeželeznodobni obeski s srednjeevropskega prostora. Vse bron. Različna merila.
(Nach / Po: Gleirscher 1986 [1,2]; Turk 2012 [3]; Teržan 1990 [4])
1 Tirolo/Dorf Tirol, Hochbichl (Südtirol; I); **2** Sanzeno? (Trentino; I); **3** Golek pri Vinici, Gr. 323 (SLO);
4 Fiè allo Sciliar/Völs am Schlern, Peterbichl (Südtirol; I)

Halbmondfibeln (*Abb. 13:* 5)[50] vergleichbaren Element verbunden sein können. Bei den Halbmondfibeln verdient schließlich das erst frühlatènezeitliche Exemplar mit Gesichtsapplik vom Peterbichl bei Völs in Südtirol (*Abb. 14:* 4) Erwähnung, weil diese Fibel das Bindeglied zu den frühlatènezeitlichen anthropomorphen Anhängern aus dem Alttiroler Raum darstellt, die wiederholt als "Herrin der Tiere" bzw. als "Göttin vom Artemistyp" interpretiert wurden[51]. Die stilisierten Arme enden entweder in

[50] Teržan 1990; Glunz 1997, 50–58.

[51] Vgl. u. a. Gleirscher 1986; ders. 2002, 614–618; ders., im Druck; Egg 1986; Teržan 1990, 87f.; weiters Kossack 1999, 35f. oder Lang, 2010.

Vogelköpfen (*Abb. 14:* 1) und knüpfen an das Motiv der Vogelsonnenbarke an, oder im Pferdeköpfen (*Abb. 14:* 2). Und diese Anhänger finden Parallelen in stärker stilisierten Gehängen aus dem Bereich der Liburner und Japoden, wovon ein Exemplar mit pferdegestaltigen Armen deutlich weiter im Norden, in Vinica in Slowenien (*Abb. 14:* 3), gefunden wurde. Im Bereich der Räter hat eine Verbindung dieser weiblich anthropomorphen Anhänger mit Artemis nicht zuletzt in den Funden des Minerva-Heiligtums von Breno in der Valcamonica (Prov. Brescia) eine gewichtige Untermauerung gefunden, führt der römische Tempel doch den eisenzeitlichen Brandopferplatz fort[52].

[52] Rossi (Hrsg.) 2010.

AUDOUZE, F. 1976, Les ceintures et ornements de ceinture de l'âge du Bronze en France. – *Gallia préhistoire* 19, 69–172.

BAVDEK, A. 2009, Pregled skozi najstarejšo zgodovino Planinskega polja. – In / V: P. Jakopin (Hrsg. / ur.), *Planinska dolina. Ljudje in kraji ob Unici,* 79–89, Planina pri Rakeku.

BERGONZI, G. 1984, Ceramica daunia nell'alto Adriatico. – In / V: *Preistoria del Caput Adriae. Atti del convegno internazionale di studi a Trieste 1983,* 177–188, Trieste.

BONOMI, S., A. RUTA SERAFINI 1994, Una "chiave di Penelope" dal territorio bellunese. – *Quaderni di Archeologia del Veneto* 10, 11–13.

CALZAVARA, L. 1984, La zona pedemontana tra Brenta e Piave e il Cadore. – In / V: A. Aspes (Hrsg. / ur.), *Il Veneto nell'antichità* II, 847–866, Verona.

CASSOLA GUIDA, P. 1980, Il castelliere di Gradisca sul Cosa. – In / V: *Studi Spilimberghesi,* Atti della Antichità Altoadriatiche 18, 15–36.

CASSOLA GUIDA, P., S. VITRI 1983, L'età del Bronzo finale e del Ferro in Friuli. – In / V: *Preistoria del Caput Adriae,* 189–204, Trieste.

CHIECO BIANCHI, A. M., L. CALZAVARA CAPUIS 1985, *Este* I. *Le necropoli Casa di Ricovero, Casa Muletti Prosdocimi e Casa Alfonsi.* – Monumenti antichi 51, Serie monografica 2.

ČERČE, P., I. ŠINKOVEC 1995, Katalog depojev pozne bronaste dobe / Catalogue of Hoards of the Urnfield Culture. – In / V: B. Teržan (Hrsg. / ur.), *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem* 1 / *Hoards and individual metal finds from the eneolitic and bronze ages in Slovenia* 1, Katalogi in monografije 29, 129–232.

DE MARINIS, R., L. SALZANI 2005, Tipologia e cronologia dei materiali. – In / V: L. Salzani (Hrsg. / ur.), *La necropoli dell'età del Bronzo all'Olmo di Nogara,* Memorie del Museo Civico di Storia Naturale di Verona, 2. Serie, Sezione Scienze dell'Uomo 8, 391–448.

EGG, M. 1986, Die "Herrin der Pferde" im Alpengebiet. – *Archäologisches Korrespondenzblatt* 16, 69–78.

EGG, M. 1988–1989, Ein hallstattzeitliches Ringgehänge im Römisch-Germanischen Zentralmuseum. – *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 118/119, 259–285.

FASANI, L. 1984, L'età del Bronzo. – In / V: A. Aspes (Hrsg. / ur.), *Il Veneto nell'antichità* 2, 451–614, Verona.

GABROVEC, S. 1960, Mesto Kranja v prazgodovini slovenskega ozemlja. – In / V: *900 let Kranja*, 11–31, Kranj.

GAMBA, M., G. GAMBACURTA, A. RUTA SERAFINI, V. TINÉ, F. VERONESE (Hrsg. / ur.) 2013, *Venetkens. Viaggio nella terra dei Veneti antichi.* – Venezia.

GAMBACURTA, G. 2003, I "circoli" di Mel (BE) e la chiave di Trichiana (BL). – In / V: L. Malnati, M. Gamba (Hrsg. / ur.), *I Veneti dai bei cavalli,* 50–51, Treviso.

GAMBACURTA, G. 2013, Chiave hallstattiana. – In / V: Gamba et al. (Hrsg. / ur.) 2013, 378–379.

GANGEMI, G. 2003, I dischi votivi dal Monte Calvario di Auronzo di Cadore (BL). – In / V: L. Malnati, M. Gamba (Hrsg. / ur.), *I Veneti dai bei cavalli,* 103, Treviso.

GASPARI, A. 2004, Bronzezeitliche Funde aus der Ljubljanica. Opfer, Überreste von Bestattungen oder zufällige Verluste? – *Archäologisches Korrespondenzblatt* 34, 37–50.

GASPARI, A. 2009, Some Iron Age and Early Roman finds from Stari grad above Unec (Notranjska, Slovenia). – In / V: G. Tiefengraber, B. Kavur, A. Gaspari (Hrsg. / ur.), *Keltske študije* 2 / *Studies in Celtic Arcaelogy* 2. *Papers in honour of Mitja Guštin,* Protohistoire Européene 11, 315–329.

GEBHARD, R. 2010a, Schlangenförmige Nadel. Heilszeichen gegen die Mächte der Dunkelheit. – In / V: R. Gebhard (Hrsg. / ur.), *Archäologische Staatssammlung München. Glanzstücke des Museums,* 228–229, Berlin, München.

GEBHARD, R. 2010b, Schlingband und Schlange. Ein Hortfund mit Steggruppenringen vom Burgberg bei Heroldingen. – *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 75, 41–53.

GERHARDINGER, M. E. 2013, Disco votivo. – In / V: Gamba et al. (Hrsg. / ur.) 2013, 299.

GLEIRSCHER, P. 1986, Stilisierte Frauenfigürchen aus Südtirol und dem Trentino. "Reitia", Göttin der "Räter"? – *Der Schlern* 60, 178–190.

GLEIRSCHER, P. 2002, Alpine Brandopferplätze. – In: L. Zemmer-Plank (Hrsg. / ur.), *Kult der Vorzeit in den Alpen. Opfergaben – Opferplätze – Opferbrauchtum,* Schriftenreihe der Arbeitsgemeinschaft Alpenländer, 591–634, Bozen/Bolzano.

GLEIRSCHER, P. 2009, *Noreia – Atlantis der Berge. Neues zu Göttin, Stadt und Straßenstation.* – Klagenfurt/Celovec, Ljubljana/Laibach, Wien/Dunaj.

GLEIRSCHER, P. 2011, *Die Hügelgräber von Frög. Ein eisenzeitliches Herrschaftszentrum in Rosegg.* – Klagenfurt/Celovec, Ljubljana/Laibach, Wien/Dunaj.

GLEIRSCHER, P. (im Druck), Cave Fissure Votive Sites (*Schachthöhlen*) and Iron Age Iconography Between the Caput Adriae and Southern Germany. – In / V: B. Arnold (Hrsg. / ur.), *Oxford Handbook of the Archaeology of the Continental Celts,* Oxford.

GLUNZ, B. E. 1997, Studien zu den Fibeln aus dem Gräberfeld von Hallstatt. – *Linzer Archäologische Forschungen* 25.

GRIESA, I. 1995, Zwei Tierkopfanhänger im Museum für Vor- und Frühgeschichte, Berlin. – *Acta Praehistorica et Archaeologica* 31, 96–106.

von HASE, F.-W. 1992, Etrurien und Mitteleuropa. Zur Bedeutung der ersten italisch-etruskischen Funde der späten Urnenfelder- und frühen Hallstattzeit in Zentraleuropa. – In / V: L. Aigner-Foresti (Hrsg. / ur.), *Etrusker nördlich von Etrurien,* Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse 589, 235–266.

HUNDT, H.-J. 1964, *Katalog Straubing* 2. *Die Funde der Hügelgräberbronzezeit und der Urnenfelderzeit.* –Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte 19.

KILIAN, K. 1970, *Früheisenzeitliche Funde aus der Südostnekropole von Sala Consilina (Provinz Salerno).* – Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung, Ergänzungsheft 15 (= Archäologische Forschungen in Lukanien 3).

KOSSACK, G. 1954, *Studien zum Symbolgut der Urnenfelder- und Hallstattzeit.* – Römisch-Germanische Forschungen 20.

KOSSACK, G. 1999, *Religiöses Denken in dinglicher und bildlicher Überlieferung Alteuropas aus der Spätbronze- und frühen Eisenzeit (9.-6. Jahrhundert v. Chr. Geb.).* – Abhandlungen der philosophisch-historischen Klasse der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Neue Folge 116.

KUBACH, W. 1994, Bilder, Amulette, Kultgerät. – In / V: A. Jockenhövel, W. Kubach (Hrsg. / ur.), *Bronzezeit in Deutschland,* 75–80, Stuttgart.

KYTLICOVÁ, O. 1955, Der Bronzedepotfund von Staré Sedlo (Bez. Milevsko). – *Památky arheolgicke* 46, 52–75.

LAHARNAR, B. 2012, *Notranjska med prazgodovino in antiko.* – Unpubl. Diss. / neobjavljeno doktorsko delo, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

LANG, A. 2002, Vogelsymbolik im spätbronze- und ältereisenzeitlichen Mitteleuropa (13.–7. Jahrh. v. Chr.). – *Ökologie der Vögel* 24, 115–128.

LANG, A. 2010, Reitia – Göttin der Räter. – In / V: A. Schönweger (Hrsg. / ur.), *Gott, weiblich,* Arunda 78, 17–26.

MAHR, A. (Hrsg. / ur.) 1934, *Treasures of Carniola. Prehistoric Grave Material from Carniola excavated in 1905–14 by H. H. the late Duchess Paul Friedrich of Mecklenburg.* – New York.

MASTROCINQUE, A. 1987, *Santuari e divintà dei Paleoveneti.* – Padova.

MAYER, E.-F. 1977, *Die Äxte und Beile in Österreich.* – Prähistorische Bronzefunde IX/9.

MOTTIER, Y. 1971, Bestattungssitten und weitere Belege zur geistigen Kultur. – In / V: *Archäologie der Schweiz* 3. *Bronzezeit,* 145–156, Basel.

MÜLLER-KARPE, H. 1959, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen.* – Römisch-Germanische Forschungen 22.

MÜLLER-KARPE, H. 1978–1979, Bronzezeitliche Heilszeichen. – *Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte an der Universität Frankfurt a. M.* 1978–1979, 9–28.

MÜLLER-KARPE, H. 1980, *Handbuch der Vorgeschichte* 4. *Bronzezeit.* – München.

PETTENÒ, E. 2006, Dischi figurati dalla pedemontana Vicentina: i casi di Rosà e Marostica. – In / V: E. M. Vesan (Hrsg. / ur.), *Alpis Graia. Archéologique sans frontiers au col du Petit-Saint-Bernard,* 341–345, Aosta.

PETTENÒ, E. 2013a, "Oscillavano lievi …": I dischi votive. – In / V: Gamba et al. (Hrsg. / ur.) 2013, 415–417.

PETTENÒ, E. 2013b, Disco figurato, Ponzano Veneto. – In / V: Gamba et al. (Hrsg. / ur.) 2013, 422.

PETTENÒ, E. 2013c, Disco figurato, Rosà. – In / V: Gamba et al. (Hrsg. / ur.) 2013, 423.

PETTENÒ, E. 2013d, Disco figurato, Isola Vicentina. – In / V: Gamba et al. (Hrsg. / ur.) 2013, 423.

PETTENÒ, E. 2013f, Disco figurato, Auronzo di Cadore. – In / V: Gamba et al. (Hrsg. / ur.) 2013, 441.

PRIMAS, M. 1986, *Die Sicheln in Mitteleuropa (Österreich, Schweiz, Süddeutschland).* – Prähistorische Bronzefunde XVIII/2.

ROSSI, F. (Hrsg. / ur.) 2010, *Il santuario di Minerva. Un luogo di culto a Breno tra protostoria ed età romana.* – Milano.

RUTA SERAFINI, A. 1996, La "chiave di Penelope" nella prima età del ferro. – In / V: U. Raffaelli (Hrsg. / ur.), *Oltre la porta. Serrature, chiavi e forzieri della preistoria all'età moderna nelle Alpi orientali,* 35–38, Trento.

SALZANI, L. 1985, *Preistoria e Protostoria nella media pianura Veronese.* – Oppeano.

SIEGFRIED-WEISS, A. 1979, *Der Ostalpenraum in der Hallstattzeit und seine Beziehungen zum Mittelmeergebiet.* – Hamburger Beiträge zur Archäologie 6.

SÖLDER, W. 2007, Die laufende Rettungsgrabung des Ferdinandeums im spätbronzezeitliche Brandgräberfeld Vomp, Fiechter Au. – *Heimatblätter Schwaz* 62, 8–12.

SPERBER, L. 1999, Zu den Schwertträgern im westlichen Kreis der Urnenfelderkultur: profane und religiöse Aspekte. – In / V: *Eliten der Bronzezeit,* Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 43, 605–659.

TERŽAN, B. 1990, Polmesečaste fibule. O kulturnih povezavah med Egejo in *Caput Adriae* (Die Halbmondfibeln. Über die Kulturverbindungen zwischen der Ägäis und dem *Caput Adriae*). – *Arheološki vestnik* 41, 49–88.

TERŽAN, B. 2003, Goldene Ohrringe in der späten Bronze- und frühen Eisenzeit – Zeichen des Sakralen? – *Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums,* 68–82.

TERŽAN, B. 2004, L'aristocrazia femminile nella prima età del Ferro. – In / V: F. Marzatico, P. Gleirscher (Hrsg. / ur.), *Guerrieri, Principi ed Eroi fra il Danubio e il Po dalla Preistoria all'Alto Medioevo,* 221–229, Trento.

TERŽAN, B., F. LO SCHIAVO, N. TRAMPUŽ-OREL 1984–1985, *Most na Soči (S. Lucia)* 2. *Szombathyjeva izkopavanja / Die Ausgrabungen von J. Szombathy.* – Katalogi in monografije 23/1–2.

TOMEDI, G. 2002, *Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Frög. Die Altgrabungen von 1883 bis 1892.* – Archaeolingua 14.

TORBRÜGGE, W. 1970–1971, Vor- und frühgeschichtliche Flußfunde. Zur Ordnung und Bestimmung einer Denkmälergruppe. – *Berichte der Römisch-Germanischen Kommission* 50/51, 1–146.

TURK, P. 2001, The weight of objects in Late Bronze Age hoards in Slovenia and possibilities for determining

weight standards / Teže predmetov v depojih pozne bronaste dobe iz Slovenije in možnosti ugotavljanja utežnih standardov. – *Arheološki vestnik* 52, 249–279.

TURK, P. 2012, Pendaglio con protomi di cavallo laterali. – In / V: F. Marzatico, R. Gebhard, P. Gleirscher (Hrsg. / ur.), *Le grandi vie delle civiltà. Relazioni e scambi fra mediterraneo e il centro Europa dalla preistoria alla romanità,* 610, Trento.

TURK, P., J. ISTENIČ, T. KNIFIC, T. NABERGOJ (Hrsg. / ur.) 2009, *The Ljubljanica – a River and its Past.* – Ljubljana.

VENTURINO GAMBARI, M. (Hrsg. / ur.) 2009, *Il ripostiglio di Monte Cavanero di Chiusa di Pesio (Cuneo).* – Alessandria.

VOJAKOVIĆ, P. 2008, Starejšeželeznodobna gomila z Vrtičnjaka nad Tupaličami pri Preddvoru na Gorenjskem (The Early Iron Age tumulus from Vrtičnjak above Tupaliče near Preddvor, Slovenia). – Arheološki vestnik 59, 149–188.

ŽBONA-TRKMAN, B., A. BAVDEK 1996, Depojski najdbi s Kanalskega Vrha / The Hoards from Kanalski Vrh. – In / V: B. Teržan (Hrsg. / ur.), *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem* 2 / *Hoards and individual metal finds from the eneolitic and bronze ages in Slovenia* 2, Katalogi in monografije 30, 31–71.

Starejšeželeznodobni obesek iz Broj pri Rožeku na avstrijskem Koroškem

K razvoju antropomorfnih obeskov na obeh straneh Alp od pozne bronaste dobe do mlajše železne dobe

Povzetek

Ko je Florian Schneider pred tridesetimi leti ribaril na obrežju Drave v Brojah pri Rožeku (*sl. 1*), v bližini znane starejšeželeznodobne nekropole na Bregu/Frög, je med skalami naletel na več arheoloških predmetov (*sl. 2–3*). V globeli, zapolnjeni s prodom, je našel obesek, fragment srpa (tip Uioara, varianta Haidach), večkrat zglajeno sulično ost, rezilo plavutaste sekire tipa Hallstatt in šest odlomkov bronastih surovcev. Približno dva metra severozahodno od globeli sta ležala rezilo plavutaste sekire tipa Hallstatt in rimski novec, približno 5 metrov južno od globeli pa še en rimski novec. Novca sta danes izgubljena, vendar ju po najditeljevem opisu verjetno lahko opredelimo kot sesterca.

Članek se natančneje posveča zgolj obesku (*sl. 2:* 1; *3:* 1), ki je trikotno oblikovan in meri v višino 20 cm. Šest koncentrično položenih prečk se na vrhu združi v večji zanki. Iz šestih manjših zank, povezanih v spodnji rob obeska, visi šest verižic, s po dvema polplastičnima priveskoma v obliki lastovičjega repa. Ramena trikotnega obeska krasita na vsaki strani po dva ročicam podobna izrastka.

Med analogijami je treba najprej omeniti poznobronastodobne obeske tipa Straubing (*sl. 4; 7*) z območja žarnogrobiščne kulturne skupine severovzhodne Bavarske. Obeski tipa Straubing (*sl. 4:* 1–3) so sestavljeni iz treh s paličicami povezanih obročkov. S pritrjenih verižic visijo različno oblikovani priveski. Različica obeskov (tip Mintranching; *sl. 4:* 4–7) je izdelana iz petih obročkov, povezanih s paličicami, ki na vhu oblikujejo trikotnik. Z verižic tudi pri tej različici visijo priveski v obliki lastovičjega repa. Vsi omenjeni obeski so bili odkriti v ženskih grobovih in zelo verjetno označujejo visok družbeni položaj – poseben status pokojnice.

Sorodni omenjenim obeskom so verjetno tudi tisti kačaste oblike, ki so bili odkriti na najdišču Eßling (Almühltal; *sl. 4:* 8).

Nekoliko se razlikujejo poznobronastodobni obeski tipa Peschiera iz osrednje Padske nižine (*sl. 5; 7*). Ti nimajo verižic s priveski in niso sestavljeni iz med seboj povezanih obročkov, so pa prav tako odkriti v ženskih grobovih. Primerjave jim lahko iščemo v obeskih z južnoalpskih najdišč starejše železne dobe in v tipu Réallon z najdišč vzhodne Francije in Piemonta (*sl. 6; 11*). Trikotni osrednji del teh obeskov s prečkami in z obročkom na vrhu spominja na stilizirano antropomorfno figurico. Na čezalpske kulturne povezave v pozni bronasti dobi ne kažejo zgolj našteti obeski, ampak tudi magična motivika okrasja in simboli, kot je npr. kolo z naperki ali antitetično postavljene vodne ptice (*sl. 8:* 1–2).

Obesek iz Broj sodi v skupino starejšeželeznodobnih obeskov tipa Unec, ki se pojavljajo na

območju paleovenetske kulture Este in v jugovzhodnih Alpah (*sl. 9–10* in *11*). Večinoma so datirani v 7. st. pr. n. št. Tiploške značilnosti kažejo na poznobronastodobno tradicijo, simbolika je podobna kot na etruščanskih obeskih tipa Bisenzio (*sl. 8:* 4–6). Trenutno nam je znanih deset obeskov tipa Unec, ki jih lahko podrobneje razdelimo na štiri oblikovne različice. V nasprotju z različico Broje (*sl. 9:* 4–5) z jugovzhodnoalpskega območja zelo podobna različica Trichiana (*sl. 9:* 1 in 6) iz paleovenetskega območja nima izrastkov v obliki ročic. Osrednji del obeska različice Vinica (*sl. 10:* 1,2) je bolj geometrijski in ulit samo iz treh ali štirih prečk. Verižice so obešene na predrtine. En primerek variante Vinica je bil najden v Sloveniji, drugi izvira iz Kampanije. Različica Cerknica (*sl. 10:* 3–5) je tipološko blizu obeskom tipa Réallon zaradi njihove značilne antropomorfne figurice (*sl. 6:* 1,2,7; prim. *sl. 5:* 1), in različici Vinica, vendar brez stranskih izrastkov v obliki ročic. Obeski različice Cerknica so znani samo iz zahodne Slovenije.

Tako kot pri obesku iz Unca (*sl. 9:* 5) lahko tudi v izrastkih v obliki ročic na stranicah osrednjega dela drugih obeskov prepoznamo kljune vodnih ptic, najverjetneje labodov; podvojeni izrastki na etruščanskih obeskih tipa Bisenzio (*sl. 8:* 4–5) pa lahko nakazujejo tako kljune kot roke. V prvem motivu slutimo dobro poznano poznobronastodobno simboliko sončne ladje s ptičjimi glavami (*Vogelsonnenbarke*). Drugi nas vodi do antropomorfnih upodobitev numina, na začetek železne dobe osrednje in severne Italije in mejnih alpskih območij, kamor sodi tudi najdišče Breg.

Obeski tipa Unec so povezani s pokopi žensk visokega statusa, ki jim je tako lahko pripadal tudi ključ, kot npr. v grobu 259 iz Casa Muletti, Este (*sl. 9:* 2), ali grobu 1229 z Mosta na Soči (*sl. 12:* 1–18). Ali lahko torej obeske povežemo z grobovi svečenic, z "gospodaricami živali", in potemtakem tudi z Artemido? Biba Teržan je tovrstne obeske z alpskega območja natančneje preučila (*sl. 13; 14:* 3) in ugotovila, da se na tirolskih najdiščih (*sl. 14:* 1,2,4) pojavljajo tudi še v zgodnjih latenskih kontekstih. Na take povezave in razvoj pa je pred nedavnim opozorila najdba predrimskega in rimskega svetišča Minerve iz Brena v Valcamonici.

Prevod: Anja RAGOLIČ

Paul Gleirscher
Landesmuseum fur Kärnten
Museumsgasse 2
A-9021 Klagenfurt a. W.
paul.gleirscher@landesmuseum.ktn.gv.at

Novo odkritje prazgodovinske poselitve ob vznožju gradišča Sv. Marjeta na Libni

New discovery of a prehistoric dwelling below the hillfort of Sv. Marjeta on Libna

Petra VOJAKOVIĆ, Sašo PORENTA, Borut TOŠKAN

Izvleček

Med arheološkimi raziskavami, izvedenimi leta 2011, so bili na jugovzhodnem pobočju, tik pod že znanim utrjenim železnodobnim gradiščem Sv. Marjeta na Libni, odkriti sledovi prazgodovinske poselitve, ki ponujajo nova spoznanja o poseljenosti enega od pomembnejših prazgodovinskih najdišč v Posavju.

Ključne besede: Slovenija, Posavje, Sv. Marjeta na Libni, prazgodovina, poselitev ob vznožju gradišča

Abstract

The area of the previously known hillfort from the Iron Age at Sv. Marjeta on Libna near Krško was again archaeologically investigated in 2001. More precisely, excavations were conducted on the southeastern slope, where traces were revealed of a prehistoric dwelling. These advance our knowledge of one of the more important prehistoric sites in Posavje (Sava River valley), Slovenia.

Keywords: Slovenia, Posavje (Sava River valley) region, Sv. Marjeta on Libna, prehistory, dwelling below the hillfort

UVOD

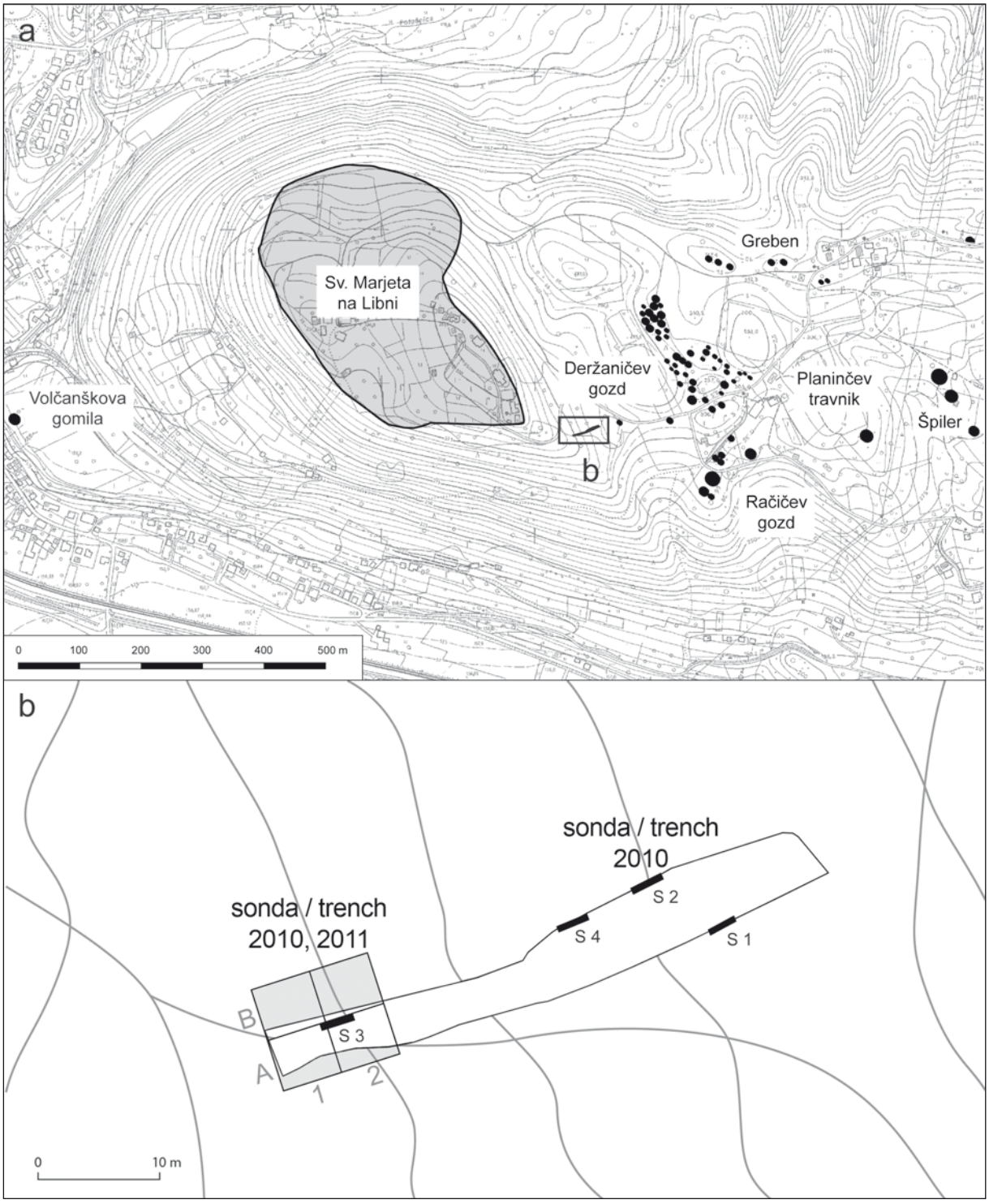
Arheološko najdišče Sv. Marjeta[1] (*sl. 1a*) leži na vzpetini Libna nad levim bregom Save, na skrajnem severozahodnem robu Brežiško-Krške kotline. Novembra leta 2010 so bili z arheološkim dokumentiranjem na območju geološke sonde,[2] ki jo je zaradi geosezmičnih raziskav izkopal Geološki zavod Slovenije, na štirih mestih odkriti arheološki ostanki[3] – sledovi natančneje neopredeljive gradnje (*sl. 1b:* S 1–4). Naleteli so na sledove iz prodnikov sestavljenih kamnitih tlakov, hišni lep in lončenino, vse pa je bilo vidno le v profilih. Tri skupine najdb (S 1, 2 in 4) so ležale v vzhodnem delu sonde. Četrta – prav tako sledovi kamnitega tlaka (S 3; *sl. 1b, 2*) – je bila vidna v profilu tik pod površjem zahodnega dela geološke sonde. Zaradi naklona terena in intenzivne poljedelske obdelave je bilo območje najdbe S 3 ogroženo, zato so julija in avgusta leta 2011 na tem mestu izvedli še arheološke raziskave.[4] Dokazani so bili ostanki stavbe (v nadaljevanju: stavba 3). Raziskave je izvajalo podjetje Arhej, d. o. o., pod strokov-

[1] Guštin 1976; Dular 2006.

[2] Parc. št. 88/1 k. o. Stari grad.

[3] S. Porenta, M. Novšak, *Poročilo o arheološkem dokumentiranju na parcelah št. 88/1 in delu parcele 87, k. o. Stari grad,* Ljubljana 2010. Hranijo: Arhiv MIZKŠ, ZVKDS OE Ljubljana in Arhej, d. o. o.

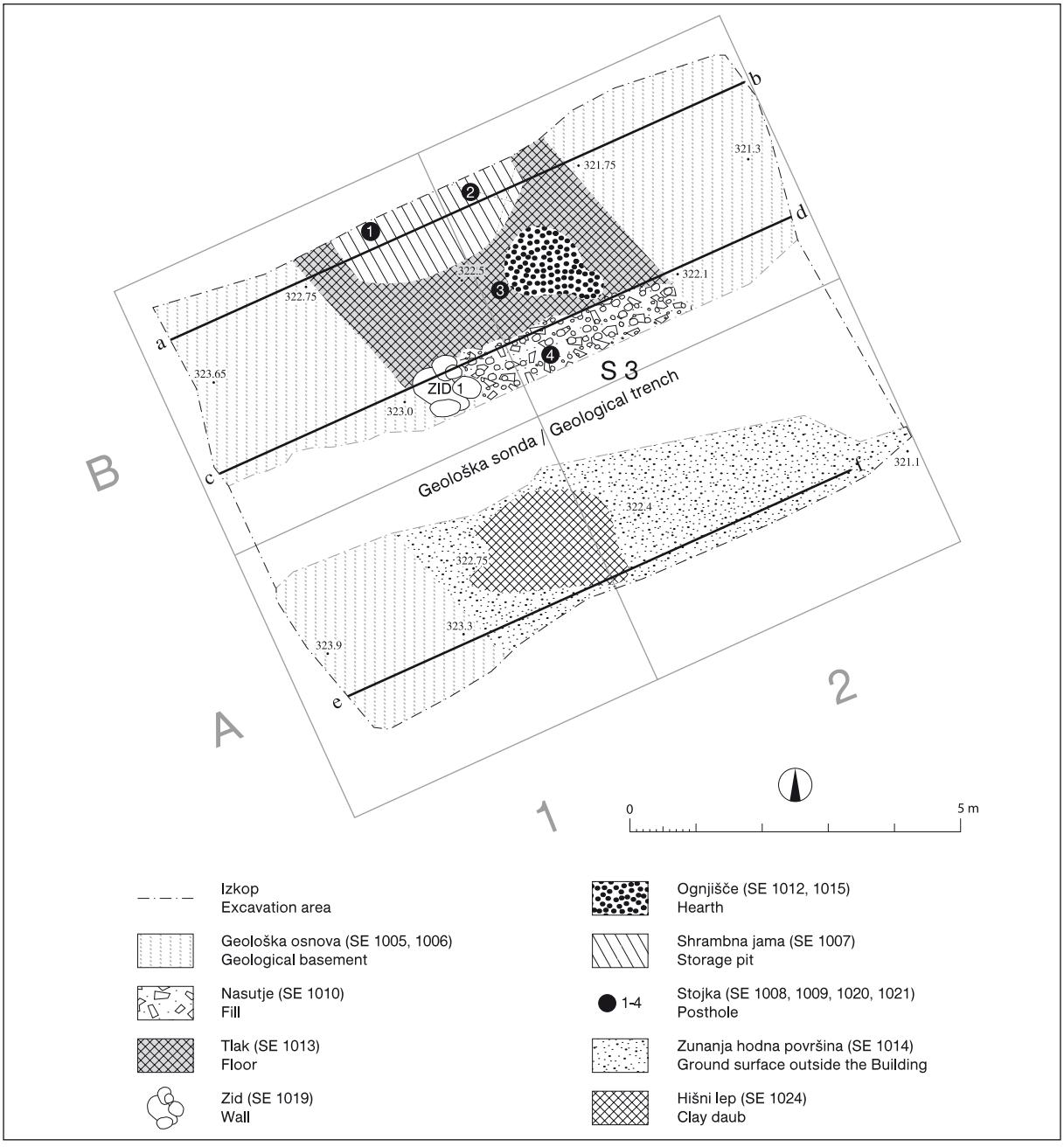
[4] S. Porenta, P. Vojaković, T. Verbič, M. Novšak, *Poročilo o opravljenih arheoloških izkopavanjih na lokaciji Libna – Sv. Marjeta, parcelah št. 88/1, k. o. Stari grad (EŠD 323)*, Ljubljana 2011. Hranijo: Arhiv MIZKŠ, ZVKDS OE Ljubljana in Arhej, d. o. o.

Sl. 1: Sv. Marjeta na Libni. **a:** prazgodovinsko gradišče in gomilna grobišča z območjem raziskav leta 2010 in 2011 (b); **b:** detajl – območje geološke sonde (leta 2010) z arheološkimi ostanki (S 1–4) in arheološka sonda (leta 2011). M. = 1:10.000 (a), 1:500 (b).

Fig. 1: Sv. Marjeta on Libna. **a:** prehistoric hillfort and tumulus cemeteries and area of investigation in 2010 and 2011(b); **b:** detail – area of geological trench (year 2010) with archaeological remains (S 1–4) and archaeological trench (2011). Scale = 1: 10.000 (a), 1:500 (b).

(a: Dopolnjeno po / Supplemented after Dular 2006, sl. / Fig. 2)

Sl. 2: Sv. Marjeta na Libni. Sonda leta 2011. Tloris stavbe 3, z označenimi preseki (a–b, c–d, e–f). M. = 1:100.
Fig. 2: Sv. Marjeta on Libna. Trench from year 2011. Ground plan of Building 3 wih cross sections (a–b, c–d, e–f). Scale = 1:100.
(Risba / Drawing: Mate Božinović)

nim nadzorom Mitje Pergarja (Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Ljubljana). V 11 delovnih dneh je bilo na površini 72 m^2 izkopanih in raziskanih 35 m^3 zemljine.

Območje, ki je merilo 9 × 8 m, je bilo združeno v enotno mrežo kvadrantov velikosti 4,5 × 4 m (kv. A/1–2 in B/1–2) (*sl. 2*). Pred začetkom arheoloških del je bilo najprej odstranjeno zasutje geološke sonde, sledila sta ročna odstranitev ruše ter strganje celotne površine. Po vsakem stratigrafskem izkopu je sledilo pisno, mersko in fotografsko dokumentiranje, vse do geološke osnove.[5]

[5] Geološko podlago sestavljata litotamnijski apnenec (SE 1006) ter rdeča meljasta glina (SE 1005), ki nastaja na tej kamniti podlagi. Zaradi svojih lastnosti je ta apnenec

Izkopanih je bilo 2483 arheoloških najdb: 2019 lončenih, 20 kovinskih, 362 ostankov gradbenega materiala, 7 odlomkov stekla in staljenega stekla, 14 odlomkov kamnitih izdelkov ter 159 kostnih odlomkov. Poudariti je treba, da med gradivom prevladuje prazgodovinska lončenina z 99,5-odstotnim deležem, preostala lončenina pripada rimskemu obdobju (0,3 %) in novemu veku (0,2 %).

Po stratigrafski sliki in podrobnem pregledu najdb[6] smo ostanke na območju stavbe 3 strnili v več faz.

STAVBA 3

Opis

Poselitev precej strmega dela jugovzhodnega pobočja, tik pod utrjenim železnodobnim gradiščem, dokazuje večja umetna **terasa** (SE 1011 in 1017; *sl. 2; 3*). Ležala je v smeri jugovzhod–severozahod,[7] v preseku je imela banjasto obliko in je (v izkopu) merila 1,2 × 1,8 m; v globino je segala 0,15 m. Na zahodnem robu je terasa v kamnito geološko osnovo (SE 1005, 1006) ustvarila do 0,65 m visoko stopnico (*sl. 3*). Na osrednjem delu zahodnega roba terase je bil vzporedno z njim postavljen suhi zid (**zid 1**; SE 1019) (*sl. 2; 3; 4*), ležal je na geološki osnovi. Domnevamo, da gre za temeljni zidec, na katerega je bila postavljena lesena konstrukcija stavbe. Nad rahlo vbočenim dnom terase je bila zemljena plast, ki je delovala kot **izravnava** (SE 1018; *sl. 3A, B*). Na sredini te izravnave sta bili **jami za stojki 3** in **4** (SE 1020 in 1021; *sl. 2*)[8], med seboj oddaljeni 1,15 m.V zasutjih obeh jam so bili apnenčasti lomljenci, ki bi lahko bili zagozde za lesene navpične nosilce.

slabo odporen proti mehanskemu preperevanju, kemično preperevanje pa je zaradi velike poroznosti prav tako hitrejše kot pri mezozojskih apnencih, zato razpada v grušč. Tla na litotamnijskem apnencu so rjava, evtrična, pokarbonatna, po oblikovanosti žepasta, velikokrat dobro razvita, globoka, s tipičnim talnim profilom A-Bv-C. Horizont Bv se žepasto zajeda v apnenec in še pospešuje preperevanje (Povzeto po: T. Verbič, *Poročilo o opravljenih arheoloških izkopavanjih na lokaciji Libna – Sv. Marjeta, parcelah št. 88/1, k. o. Stari grad (EŠD 323),* Ljubljana 2011. Hranijo: arhiv MIZKŠ, ZVKD OE Ljubljana in Arhej, d. o. o.).

[6] Gradivo sta narisali Larisa Skalerič in Teja Gerbec.

[7] Zaradi omejenega območja arheoloških izkopavanj terasa ni bila izkopana v celoti, vendar je na današnjem reliefu pobočja še vedno dobro vidna kot manjša stopničasta terasa na sicer enakomerno padajočem pobočju.

[8] Možno, da sta bili vkopani že više v plasti SE 1010 oz. 1016.

→

Sl. 3: Sv. Marjeta na Libni. Sonda leta 2011, stavba 3, preseki stavbe. M. 1:50.
Fig. 3: Sv. Marjeta on Libna. Trench from year 2011, Building 3. Cross sections. Scale = 1:50.
(Risba / Drawing: Anže Novšak)

Na izravnavo je bila nasuta **utrditev** (SE 1010; *sl. 2; 3B*), sestavljena iz do 15 cm velikih apnenčevih lomljencev in pomešana z zemljo. (Nasutje SE 1010 je bilo vidno že v profilu geološke sonde: najdba S 3.) Na severni strani je lomljence delno prekrila plast zbite zemlje (SE 1016; *sl. 3A*), verjetno ostanek **hodne površine** oz. **tlaka** (SE 1013; *sl. 2; 3B*) v stavbi. Na tlaku sta bila odkrita močno poškodovano **ognjišče** (z delovnim prostorom – SE 1012 in 1015; *sl. 2*) ter vkopana **jama** (SE 1007), zapolnjena s plastjo SE 1003 (*sl. 2; 3A*). O namembnosti jame sklepamo na podlagi dveh sledov navpičnih kolov – **jami za stojki 1** in **2** (SE 1008 in 1009; *sl. 2; 3A; 5*), med seboj oddaljenih 1,5 m. Verjetno gre za ostanke lesene konstrukcije shrambne(?) jame, podobno kot npr. na najdišču Kučar.[9]

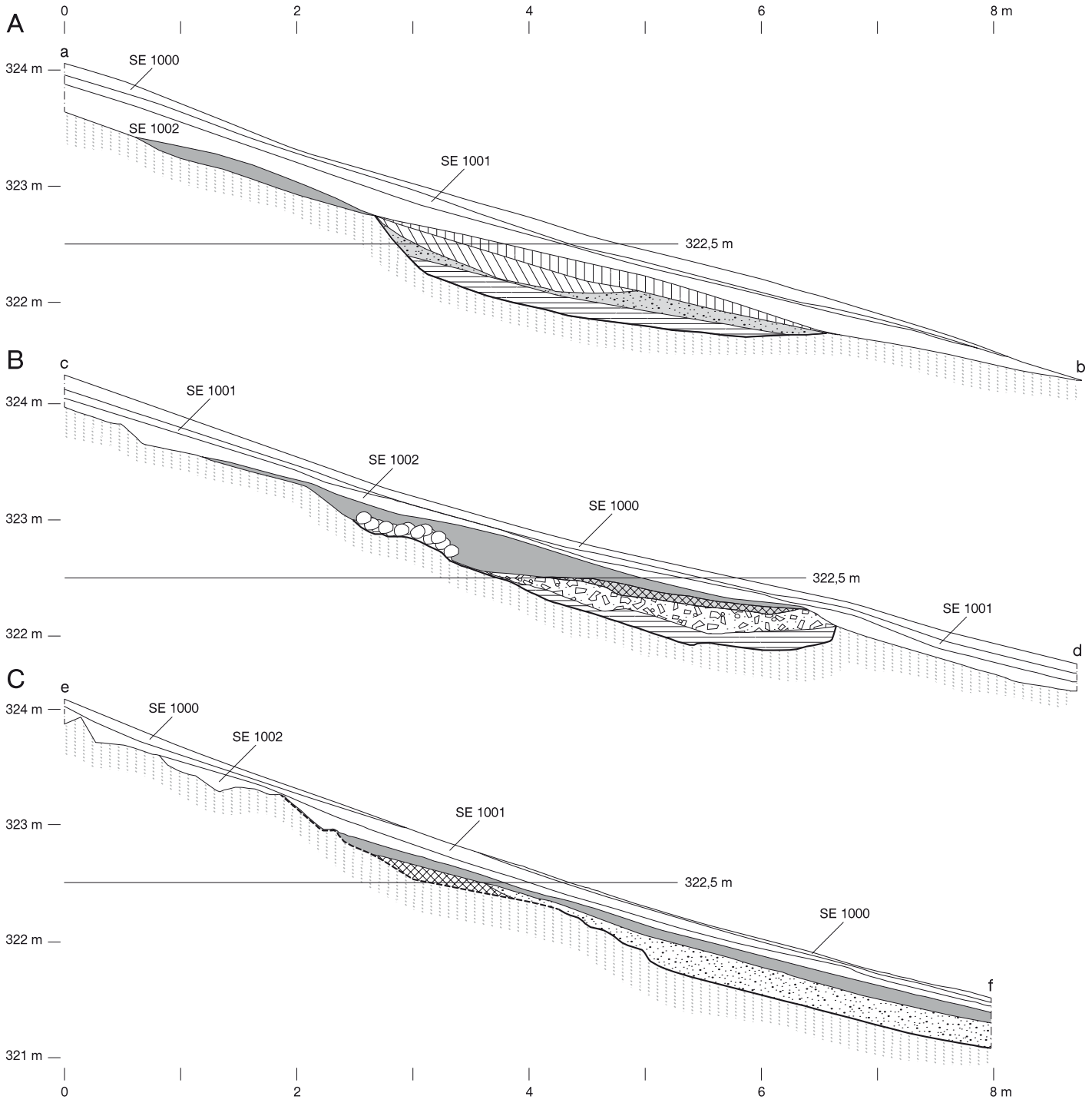
Plast, odkrito južno od opisanih najdb, v pasu kv. A, bi lahko na podlagi njene sestave, barve, konsistence in najdb opredelili kot **zunanjo hodno površino** (SE 1014; *sl. 2* in *3C*). Večja količina hišnega lepa na njej pa kaže, da se je na hodno površino podrla **stena** (SE 1024; *sl. 2; 3C*).

Po opustitvi uporabe stavbe je bilo zemljišče očitno prepuščeno naravni eroziji. Tako je celotno območje postopno prekrilo **nasutje** (plast z najdbami; SE 1004; *sl. 3*), v katerem so bile samo prazgodovinske najdbe. Del teh – vsaj tiste v nižjem delu nasutja – je najverjetneje pripadal ostankom opuščene stavbe 3 oz. izvira iz njene neposredne okolice, del najdb pa je v plast prišel z erozijo, s pobočja oz. z višje ležečega gradišča na Libni. Višje je bilo mogoče prepoznati še eno **nasutje** (SE 1002; *sl. 3*), v katerem pa je bilo tudi antično gradivo;[10] lahko bi ga primerjali z Guštinovo VI. naselbinsko fazo poselitve v neposredni bližini, na Libni.[11] Višje sta bili še dve **nasutji** (SE 1000 in SE

[9] Dular et al. 1995, 66–69, sl. 39 in 41.

[10] Rimsko gradivo je bilo preoblikovano, gotovo v sekundarni legi, zato njegovega izvornega mesta ne moremo določiti. Po sondiranju iz leta 1975 bi lahko domnevali, da najdbe izvirajo z vrha hriba oz. gradišča (prim. Guštin 1976, 16, sl. 4). Več od tega, da je 6 odlomkov pripadalo rimski opeki, 6 odlomkov lončenine pa namiznemu posodju (vrču?), na podlagi dobljenega ne moremo reči. Za podatke se zahvaljujemo Iris Bekljanov Zidanšek.

[11] Guštin 1976, 16, sl. 4.

Izkop
Excavation area

Terasa (SE 1011)
Terrace

Terasa (SE 1017)
Terrace

Geološka osnova (SE 1005, 1006)
Geological basement

Izravnava (SE 1018)
Levelling

Nasutje (SE 1010)
Fill

Zid (SE 1019)
Wall

Tlak (SE 1013)
Floor

Hodna površina (SE 1016)
Ground surface

Shrambna jama (SE 1007)
Storage pit

Polnilo jame (SE 1003)
Fill

Zunanja hodna površina (SE 1014)
Outside ground surface

Hišni lep (SE 1024)
Clay daub

Plast s prazgodovinskimi najdbami (SE 1004)
Layer with prehist. small finds

Plast z najdbami (SE 1000, 1001, 1002)
Layer with smal finds

Sl. 4: Sv. Marjeta na Libni. Sonda leta 2011, stavba 3, pogled na zid (SE 1019).
Fig. 4: Sv. Marjeta on Libna. Trench from year 2011, Building 3, view on dry stone Wall (= SE 1019).
(Foto / Photo: arhiv / archive Arhej d. o. o.)

Sl. 5: Sv. Marjeta na Libni. Sonda leta 2011, pogled na stavbo 3.
Fig. 5: Sv. Marjeta on Libna. Trench from year 2011, view of Building 3.
(Foto / Photo: arhiv / archive Arhej d. o. o.)

1001; *sl. 3*), v katerih so bile poleg prazgodovinskih še novoveške najdbe. Zadnje razumemo kot posledico erozije in smetenja krajine.

Kronološka opredelitev najdb

Servirno posodje

Za časovno opredelitev novoodkrite prazgodovinske poselitve smo v prvi vrsti uporabili servirno posodje, ki pomeni največji delež odkrite prazgodovinske lončenine.

Najstarejša posoda je s poševnimi kanelurami okrašena skleda (*t. 1:* 1), sodi med raztresene najdbe brez posebnega konteksta. Enako okrašene sklede se na Brinjevi gori pojavijo že v drugi plasti, ki je časovno opredeljena v Ha A, v uporabi pa ostanejo vse do konca Ha B.[12] Da je bil okras zastopan še v železni dobi, kaže najdba s Poštele, iz sonde 77.[13] Izvor okrasa bi morda lahko iskali v skupini Baierdorf-Velatice v času prehoda iz zgodnje v starejšo pozno bronasto dobo.[14]

Ožje časovno opredeljiv je tudi s poševnimi kanelurami okrašen ročaj (*t. 1:* 12), odkrit v enem izmed nasutij po opustitvi uporabe stavbe 3. Najverjetneje pripada tipu posod "Säulchenschüssel", ki so značilne za horizont Baierdorf-Lednice oz.

[12] Oman 1981, t. 7: 9.
[13] Teržan 1990, 32–34; t. 14: 29.
[14] Črešnar 2010, sklede tipa Sv3b, 20–22.

Ha A1.[15] Okras poševnih kanelur na ročajih je izjemno priljubljen v času Br D/ Ha A1 na območju osrednje Nemčije, zahodne Češke, Moravske, severozahodne Slovaške, spodnje Avstrije, Slovenije, Hrvaške,[16] Bosne in Hercegovinae in Srbije. Vpliv tega okrasa sega na eni strani do Italije, na drugi pa vse do Grčije (Kastanas, Vardaroftsa, Hisarlik oziroma-Troja).[17]

Med starejše okrase sodi še podkvast okras na ostenju posode (*t. 2:* 5), odkrite v plasti po opustitvi uporabe stavbe 3.

Drugo servirno posodje ima večji časovni razpon, in sicer od poznega žarnogrobiščnega obdobja vse do mlajšega halštatskega obdobja. Sem sodijo sklede (*t. 1:* 8,9; *2:* 1; *4:* 1), odkrite v plasteh, ki jih povezujemo tako s časom rabe kot tudi z opustitvijo uporabe stavbe. Te sklede so široke in globoke in imajo zaobljena ramena, ki se zaključujejo v uvihano ustje. Posode po navadi niso okrašene, imajo pa predvsem plastične bradavice. Tako oblikovane sklede so bile v rabi tako v kulturi žarnih grobišč kot tudi v halštatskem obdobju.[18] V isti čas sodijo tudi sklede (*t. 2:* 9,14; *4*: 2), odkrite prav tako v stavbi 3, kot tudi v plasteh, ki jih povezujemo z opustitvijo stavbe. Zanje je značilno, da so precej globoke z rahlo zaobljenimi rameni in ravnim ustjem. Posode navadno niso okrašene, vendar pa imajo nekateri primerki bradavice ali horizontalno prevrtane držaje.[19]

Kuhinjsko posodje

Med kuhinjskim posodjem prevladujejo lonci. Odkriti so bili skoraj v vseh izkopanih plasteh. Z dvema primerkoma sta bila zastopana tulipanasto oblikovana lonca z rahlo izvihanim ustjem (*t. 2:* 16; *4:* 6). Taki lonci so bili v uporabi od Ha A do zgodnjega Ha C.[20] Najštevilčnejši so globoki lonci (*t. 1:* 10,11; *3:* 13) z visokimi, v zgornjo tretjino trupa pomaknjenimi rameni. Skoraj vsi odlomki so okrašeni z gumbastimi ali bradavičastimi nalepkami, včasih so na ramenu še polkrožna in vodoravna razčlenjena rebra. Lonci se pojavljajo tako v staro- kot tudi mladohalštatskem obdobju.[21] Omenimo še v plasteh po opustitvi uporabe stavbe 3 odkrita odlomka loncev (*t. 1:* 6; *2:* 4),[22] ki kažeta, da bi bila okolica lahko poseljena tudi v poznem latenskem obdobju.[23]

Kuhinjski pripomočki

Širši časovni razpon imajo tudi v skoraj vseh plasteh odkriti kuhinjski pripomočki, in sicer odlomki svitkov (*t. 4:* 5,8), pladnjev (*t. 2:* 7; *3:* 1,2),[24] prenosnih ognjišč in pekev (*t. 2:* 12,17; *3:* 4,10,11) ter odlomek ognjiščne koze (*t. 2:* 8).[25]

Okras na lončenini

Pri časovni opredelitvi smo se poskušali opreti tudi na okras. Izkazalo se je, da se na najdišču najpogosteje pojavi okras plastičnih reber (*t. 1:* 2,7,11,14; *2:* 5,7,15,16; *3:* 1–3; *4:* 2,6), ki je lahko gladek ali razčlenjen z odtisi prstov in leži tako nad največjim obodom posode kot pod njim. Tako okrašeno posodje je bilo v vseh odkritih plasteh, značilno pa je za celotno bronasto in železno dobo.

Rebrom po pogostnosti sledijo aplicirane bradavice (*t. 1:* 15; *2:* 1,9,15; *3:* 6). Najdemo pa tudi kaneliranje (*t. 1:* 1,12), ki se npr. na grobišču v Dobovi pojavi že v 1. stopnji oz. času Ha A1.[26] V isto obdobje sodijo tako okrašene posode tudi na Brinjevi gori, saj so bile odkrite v plasteh 1, 2 in 3,[27] v naselbini v Ormožu pa je tak okras značilen

[15] Kossack 2002, 199–216; Črešnar 2010, 45.

[16] Tako okrašena ročaja je imela tudi amfora iz groba 21 v Bezdanjači pri Vrhovinah; avtorica jo ob navezavah na spodnjeavstrijsko skupino Höting-Mörzg datira v Ha A1 (Drechsler-Bižić 1979–1980, 40).

[17] Kossack 2002, 199–216.

[18] Dular 1982 (latvice tipa 1) 75, t. 25: 244–246, 26: 247–249; Vojaković 2013, 219–220, sl. 120: 5–10.

[19] Grahek 2013 (sklede tipa 6) 98, sl. 53: La6.

[20] Vojaković 2013, 234–235, sl. 121: 12–14.

[21] Dular 1982, 31, lonci tipa 5; t. 7: 54–57; Grahek 2013, 70, sl. 43: L5; Vojaković 2013, 234, sl. 121: 15–16. Takšni lonci so bili na Libni odkriti tudi pri naselbinskem izkopavanju leta 1975 v plasteh, ki jih Guštin uvršča od I. do IV. naselbinske faze (Guštin 1976, 16, t. 82: 5,7,12; 84: 10; 85: 4,11,17,18; 86: 2,21; 87: 13; 88: 8,11).

[22] Grahek 2013, lonci tipa L42a; 86, sl. 49: L42.

[23] Kar bi sovpadalo z Guštinovo V. naselbinsko fazo na Libni (Guštin 1976, 16, t. 89).

[24] Podobni pladnji oz. pekači so bili odkriti tako na Libni pri naselbinskih izkopavanjih leta 1975, natančneje v plasteh, ki jih Guštin uvršča v III. naselbinsko fazo (Guštin 1976, 16, t. 88: 13), kakor tudi na naselbini v Stični, kjer pa so izvirali predvsem iz plasti k zidovoma II in III, ki jih Grahkova časovno vzporeja s kačastim, certoškim in negovskim horizontom (Grahek 2013, 126, sl. 63: Pl2).

[25] Podobne ognjiščne koze so se na naselbini v Stični pojavile v plasteh k zidu II (Grahek 2013, 128).

[26] Dular 1978, 37.

[27] Oman 1981, 144–216.

za stopnji I in II.[28] Opazimo ga tudi na skledah na Pošteli, in sicer v njeni II. in III. stopnji.[29] V isti čas sodi še okras navpičnih kanelur. Vodoravne kanelure so zelo razširjene v starejšem halštatskem obdobju, vendar gre za tradicijo kulture žarnih grobišč.[30]

Posode so bile okrašene tudi z žlebljenjem (*t. 1:* 10,13; *2:* 2; *3:* 9,13). Poševno žlebljenje je na Dolenjskem jasno opredeljeno v horizonta Stična--Novo mesto 1 in 2.[31] Vodoravno žlebljenje pa je v primerjavi s poševnim v uporabi daljše obdobje. Pojavi se namreč že na začetku železne dobe, kot kanelirana ustja loncev s stožčastim vratom, najbolj pa je razširjeno v mladohalštatskem obdobju, ko so po tem postopku krasili predvsem vratove in noge posod.[32] Navpični žlebovi na ustju sklede so značilni za čas Ha B3,[33] nekoliko mlajši, v Ha C, so poševni in navpični žlebovi na vratu ali po največjem obodu posode.[34] Gubanje (*t. 2:* 11) pa je izrazito mladohalštatska oblikovna prvina.[35]

Po tipološki in kronološki analizi gradiva se je izkazalo, da stavbe 3 ne moremo ožje časovno opredeliti. Morda nam datacijo ponujata prav v notranjosti stavbe odkrita manjša lončka (*t. 2:* 15; *4:* 3), ki pa jima še nismo našli ustrezne primerjave. Kljub temu smemo skleniti, da ima večina lončenine, odkrite na območju stavbe 3 in v njeni bližnji okolici, širši časovni razpon: najstarejše primerke bi lahko datirali že v starejšo stopnjo kulture žarnih grobišč, nekaj pa je takih, ki kažejo na vsaj občasno poseljenost okolice od poznega žarnogrobiščnega obdobja vse do mlajšega halštatskega obdobja oz. z vmesnimi prekinitvami morda tudi še v poznem latenskem obdobju.

PALEOZOOLOŠKA ANALIZA KOSTI, ODKRITIH V STAVBI 3 IN OB NJEJ

Pri arheoloških raziskavah na Libni leta 2011 so našli 159 ostankov živalskih kosti in zob, ki vse sodijo v kontekst prej opisane stavbe 3 (*tab. 1*). Stopnja določljivosti je bila nizka (tj. 13,2 %), saj je bilo mogoče vsaj do rodu (pri drobnici pa do poddružine, tj. subfam. Caprinae) taksonomsko opredeliti samo 21 ostankov.

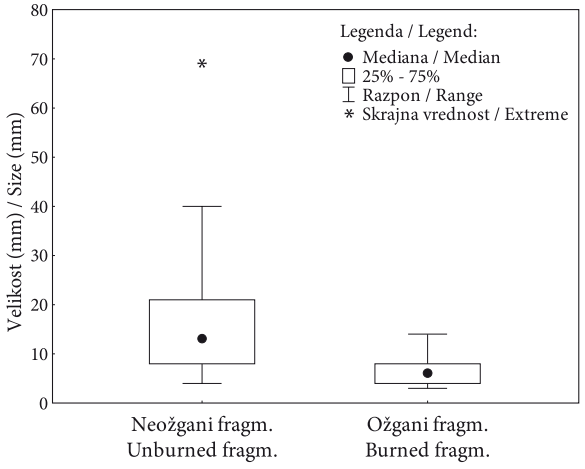
Nizko stopnjo določljivosti gradiva gre pripisati mokremu sejanju dela izkopanega sedimenta. Analiziran favnistični vzorec je tako obsegal tudi več deset pod 5 mm velikih kostnih drobcev, ki jih seveda ni bilo mogoče taksonomsko opredeliti. Večina teh drobcev je bila kalcinirana[36] kot posledica daljše izpostavljenosti razmeroma močnemu ognju.[37] Večji del jih izvira iz nasutja SE 1004 (*sl. 3*), ki je po opustitvi objekta postopno prekrilo celotno območje raziskave, dobra tretjina pa jih je bila pobrana tudi iz spodaj ležečih plasti. Kalcinirani kostni drobci so po vsej verjetnosti ostanek večjih odlomkov, nastalih z razbijanjem kosti v procesu priprave hrane ali pridobivanja mozga; človek jih je nazadnje kot kuhinjski odpadek odvrgel na ognjišče. Zaradi izpostavljenosti visokim temperaturam je kostnina tam namreč še naprej razpadala, zato velikost kalciniranih kostnih drobcev tudi statistično značilno zaostaja za velikostjo neožganih[38] (*sl. 6*).

[28] Lamut 1988–1989, 238–241.
[29] Teržan 1990, 32, 35.
[30] Hänsel 1976, 185.
[31] Dular 1982, 83; Grahek 2013, 170–171.
[32] Dular 1982, 85; Grahek 2013, 170–171.
[33] Dular et al. 2010, 80, t. 12: 10; 33: 7.
[34] Dular et al. 2010, 80, t. 13: 1,2, 97: 6, 98: 4.
[35] Dular 1982, 85.

[36] Cf. Stiner et al. 1995, 235.
[37] T > 700 °C; Nicholson 1993.
[38] Upoštevani so bili samo taksonomsko neopredeljivi neožgani primerki, saj je velikost tistih opredeljivih po večini precej večja in bi tako lahko popačila rezultate.

Tab. 1: Sv. Marjeta na Libni. Zastopanost posameznih živalskih taksonov po stratigrafskih enotah. Podatki se nanašajo na vzorec, pridobljen med arheološkimi raziskavami leta 2011. Količina najdb je prikazana kot število določenih primerkov (NISP; Grayson1984, 17 ss).
Tab. 1: Sv. Marjeta on Libna. Individual animal taxa according to stratigraphic units (SE). The data refer to the sample obtained during the 2011 archaeological investigation. The quantity of finds is given as the number of identified specimens (NISP; Grayson1984, 17 ff).

Takson / Taxon	SE 1004	SE 1010	SE 1013	SE 1014	SE 1016	SE 1018	Skupaj / Total
Bos taurus	2	4	2	1	3	1	13
Sus sp.	1	1	-	-	1	-	3
Caprinae	1	-	1	-	-	2	4
Canis familiaris	1	-	-	-	-	-	1
Indet. fragm.	54	1	17	1	40	25	138

Sl. 6: Sv. Marjeta na Libni, sonda leta 2011. Velikost kalciniranih (N = 73) in taksonomsko neopredeljivih neožganih (N = 65) kostnih drobcev.
Fig. 6: Sv. Marjeta on Libna, trench from year 2011. Size of the calcined (N = 73) and of the taxonomically unidentified and unburned (N = 65) bone fragments.

Še več: velikost največjega kalciniranega fragmenta v celotnem vzorcu ne presega 14 mm, medtem ko je med neožganimi takih slaba polovica, skupaj s taksonomsko opredeljivimi primerki pa celo dve tretjini. Med zadnjimi jih je polovica večjih od treh centimetrov, med katerimi pa niti eden ne izkazuje še tako blagih sledi izpostavljenosti ognju.

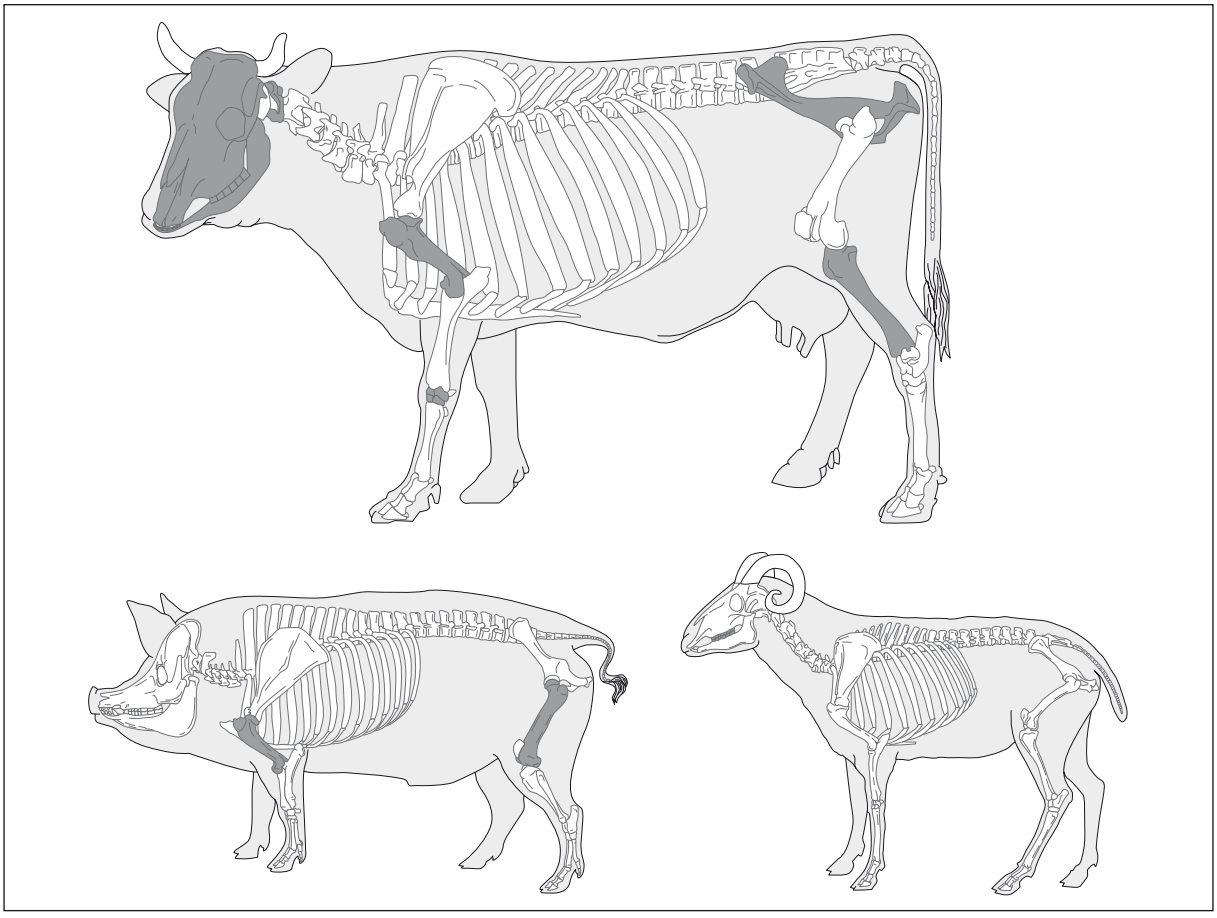
Podatki o zastopanosti posameznih taksonov (*tab. 1*) pokažejo na v tem smislu vodilno vlogo domačega goveda (*Bos taurus*). Ob tem analizirano gradivo obsega še ostanke najmanj treh sesalskih vrst: ovce (*Ovis aries*) ali koze (*Capra hircus*), domačega prašiča (*Sus domesticus*) in psa (*Canis familiaris*). Prisotnosti divjadi ni mogoče potrditi, čeprav bi kateri od obeh drobcev stegnenične diafize prašiča (iz SE 1004 oz. 1016) načelno lahko pripadal tudi divjemu prašiču (*Sus scrofa*).[39] Navsezadnje so bili ostanki te vrste med starejšeželeznodobnimi ostalinami z Libne že najdeni, tudi v kontekstih sočasnih tukaj predstavljenim ostankom z območja stavbe 3.[40]

Med najdbami domačega goveda so zastopane tako posamezne kosti iz najbolj mesnatih (in torej domnevno tudi cenjenih) delov trupa, kot tudi tiste iz kulinarično domnevno[41] manj zanimivih spodnjih delov okončin in glave (*sl. 7*). Ali je bilo tako tudi pri drobnici in prašiču, je zaradi premajhnega števila najdb težko soditi. Lahko pa iz pridobljenih podatkov domnevamo vsaj to, da pogostnosti pojavljanja posameznih skeletnih delov ne gre pripisati tafonomskim izgubam, temveč v prvi vrsti človekovim dejavnostim. Vzorec zastopanosti posameznih skeletnih delov namreč ne odseva njihove strukturne gostote in torej – posredno – zmožnosti kljubovanja različnim destruktivnim dejavnikom na sedimentu in v njem.[42] Razen treh zob drobnice ter zapestne kosti domačega goveda so sicer vsi živalski ostanki v analiziranem vzorcu fragmentarni, kar pa gre povezati s človekovo željo po učinkovitem izkoriščanju kostnega mozga.

Majhna količina analiziranega gradiva sama po sebi ne ponuja pomembnejših novih podatkov o tedanjem živalstvu oziroma o ekonomiji proučevane skupnosti, vsekakor pa dokazuje preferenčno uživanje mesa domačih živali pred divjadjo. Čeprav so bili med izkopavanji na Libni v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja odkriti tudi ostanki divjadi – ob prej že omenjenem divjem prašiču[43] poročajo še o najdbah jelena (*Cervus elaphus*) in celo bobra (*Castor fiber*) –, delež domestikatov v tedaj pridobljenem vzorcu (NISP = 117) močno presega delež lovnih vrst. Enako velja tudi za gradivo, ki ga je v preteklosti obdelal Bartosiewicz,[44] kjer samo delež domačega goveda, domačega prašiča in drobnice pomeni dobrih 82 odstotkov vseh taksonomsko opredeljivih najdb (NISP = 130).

Primerjava favnističnega vzorca z Libne, pridobljenega leta 2011, z obema prej omenjenima s starejših izkopavanj pa pokaže na še eno skupno točko, tj. očitno številčno prevlado kosti domačega goveda. K temu je sicer treba dodati, da intenzivnejša naravna in umetna fragmentacija ostankov večjih živali lahko vodi v precenjeno zastopanost velikih kopitarjev pri podatku o številu določenih primerkov (= NISP).[45] Vendar pa naj bi se to v praksi precej izravnalo z veliko večjo količino mesa, ki ga dobimo ob zakolu take velike živali, tako da se vloga goveda kot osrednjega vira rdečega mesa za prebivalce starejšeželeznodobne Libne ne zdi vprašljiva.[46] Kakšen je bil v tem smislu pomen prašiča in drobnice, je na podlagi razpoložljivih podatkov težko reči. Nekoliko večji delež prašičjih

[39] Glej npr. Bökönyi 1995.
[40] Guštin 1976, 16.
[41] Prim. Bartosiewicz 1997.
[42] Glej npr. Lyman 1999, 233 ss.
[43] Guštin 1976, 16.
[44] Bartosiewicz 1996, tab. 1.
[45] Bartosiewicz 1991, 205.
[46] To seveda še ne pomeni, da je bila govedoreja primarno usmerjena v izkoriščanje mesa (glej npr. Bartosiewicz 1985, 124; Toškan, Dirjec 2010, 108).

Sl. 7: Sv. Marjeta na Libni. V gradivu zastopani skeletni elementi domačega goveda, prašiča in drobnice. Podatki se nanašajo na vzorec, pridobljen med arheološkimi raziskavami leta 2011.
Fig. 7: Sv. Marjeta on Libna. The small finds include skeletal elements of cattle, pigs and caprovids. Data refers to the sample obtained during the 2011 archaeological investigation.

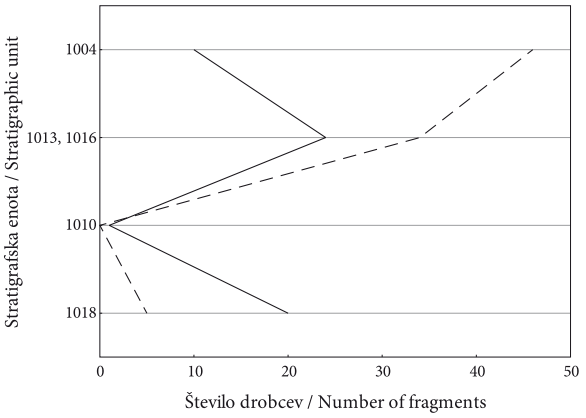
najdb (*tab. 1*)[47] se sicer sklada s položajem na večini drugih sočasnih naselbin iz jugovzhodnega ter tudi severovzhodnega dela današnje Slovenije.[48]

Čeprav sta utegnili biti govedoreja in reja drobnice primarno usmerjeni v izkoriščanje sekundarnih produktov (tj. moči živali, mleka, volne ipd.), ne gre dvomiti, da so ob zakolu ljudje zaužili tudi meso. Je pa v gradivu z Libne najti tudi vrste, ki pomenijo primer nemesnega izkoriščanja živali. Sem gre prištevati konja (*Equus caballus*) in psa (*Canis domesticus*). Ostanki prvega so znani s starejših izkopavanj utrjene naselbine[49] ter tudi pripadajočih gomilnih grobišč,[50] pes pa je z odlomkom spodnje čeljustnice zastopan tudi v gradivu s terenskega raziskovanja iz leta 2011. Najdba izvira iz prej že omenjenega nasutja (SE 1004), v katerem so bile sicer samo prazgodovinske arheološke ostaline starejše železne dobe. Ohranjen je le osrednji del spodnječeljustničnega telesa (*corpus mandibulae*) brez zob (*sl. 8*), kar pa je še vedno omogočalo meritev dolžine alveole derača.[51] Izmerjena vrednost (tj. 20,0 mm) se umešča blizu povprečja za železnodobne pse s Slovenskega.[52] Enako velja tudi za podatek o višini spodnječeljustničnega telesa za deračem,[53] ki pri tukaj obravnavanem primerku meri 22,0 mm. Čeprav iz velikosti zob ni mogoče neposredno sklepati na velikost same živali,[54] pa se zdi ob upoštevanju analogij iz rimskega časa[55] v tem primeru utemeljeno sklepati, da je najdba

[47] Bartosiewicz 1996, tab. 1.
[48] Toškan, Dirjec 2010, 105.
[49] Guštin 1976, 16.
[50] Guštin 1976, 37–38, 40, 42, 45.
[51] Dimenzija 14 *sensu* von den Driesch 1976, 61.
[52] Prim. Bökönyi 1994, 207, 210; lastni neobjavljeni podatki.
[53] Dimenzija 19 *sensu* von den Driesch 1976, 61.
[54] Jungers 1990, 104.
[55] Bökönyi 1984, 75, 208 ss.

Sl. 8: Sv. Marjeta na Libni, sonda leta 2011. Odlomek spodnje čeljustnice psa iz SE 1004.
Fig. 8: Sv. Marjeta on Libna, trench 2011. Fragment of a dog mandible from SE 1004.

Sl. 9: Sv. Marjeta na Libni, sonda leta 2011. Številčnost kalciniranih (prekinjena črta; N = 73) in taksonomsko neopredeljivih neožganih (polna črta; N = 65) kostnih drobcev po stratigrafskih enotah. Nanizanost SE povzema njihovo stratigrafsko sosledje.
Fig. 9: Sv. Marjeta on Libna, trench from year 2011. Number of the calcined (broken line; N = 73) and of the taxonomically unidentified and unburned (continuous line; N = 65) bone fragments according to stratigraphic units. The succession of stratigraphic units reflects their stratigraphic sequence.

pripadala srednje velikemu psu s plečno višino med 55 in 75 cm.

Opisana pasja čeljustnica je eden od petih taksonomsko opredeljivih živalskih ostankov iz SE 1004. Ker so najdbe v navedeno plast delno prišle tudi z erozijo na pobočju nad tukaj obravnavano stavbo 3, jih nanjo ni mogoče z zanesljivostjo navezati; utegnile bi namreč izvirati tudi z višje ležečega gradišča. Pri preostalih 16 taksonomsko opredeljenih kosteh in zobeh, izkopanih leta 2011, se zdi ta možnost manjša. Ne nazadnje jih je bila večina (N = 15) celo pobrana s površine v nekdanji stavbi 3. Seveda pa gre z določeno vertikalno in horizontalno migracijo računati tudi pri živalskih ostankih, pobranih iz plasti pod nasutjem SE 1004. V tem smislu se zdi še zlasti zanimiva ugotovitev, ki izhaja iz primerjave številčnosti ožganih in neožganih kostnih drobcev po posameznih stratigrafskih enotah. Delež kalciniranih primerkov je namreč sorazmerno največji prav v SE 1004, v stratigrafskem stolpcu pa postopno, a stalno upada (*sl. 9*). Ponuja se torej možnost, da bi vsaj večji del teh drobcev v SE 1010 do 1018 tja lahko prišel prav z migracijo iz zgoraj ležečega nasutja SE 1004.

PALEOBOTANIČNA ANALIZA ORGANSKIH OSTANKOV V STAVBI 3 IN OB NJEJ

V desetih vzorcih paleobotaničnega materiala[56] je prevladovalo lesno oglje (*tab. 2*). Po večini so bili to zelo majhni primerki, velikosti od 2 mm do nekaj mm. Oglje je bilo po večini impregnirano s sedimentom, tudi mineralizirano. Prevladovalo je

[56] Vzorce je analizirala Meta Culiberg (*Poročilo o paleobotaničnih najdbah na arheološkem najdišču Libna,* Ljubljana 2012; hrani: Arhej d. o. o.).

Tab. 2: Sv. Marjeta na Libni. Identifikacija ostankov oglja in semen/plodov po stratigrafskih enotah. Podatki se nanašajo na vzorec, pridobljen med arheološkimi raziskavami leta 2011.
Tab. 2: Sv. Marjeta on Libna. Identification of charcoal and seeds/fruits fragments according to stratigraphic units. The data refer to the sample obtained during the 2011 archaeological investigation.

SE	**KV Quadrant**	**Št. separacije Separation number**	**Opis / Description**
1003	B1	1000	**Oglje:** *Quercus* (hrast) 7, *Fagus* (bukev) 1, *Carpinus* (gaber) 3; 3 primerki ne kažejo lesne strukture / **Charcoal:** *Quercus* (oak) 7, *Fagus* (beech) 1, *Carpinus* (hornbeam) 3; 3 examples do not show wood structure
1004	A2	1001	**Oglje:** *Acer* (javor) 1 / **Charcoal:** *Acer* (maple) 1
1013	B1	1002	**Oglje:** *Quercus* (hrast) 1 / **Charcoal:** *Quercus* (oak) 1

SE	KV Quadrant	Št. separacije Separation number	Opis / Description
1016	B1	1003	**Oglje:** *Quercus* (hrast) 9, *Acer* (javor); nedoločljivi drobci (ni lesno oglje); nedef. seme(?) ali plod(?), poškodovani v ognju / **Charcoal:** *Quercus* (oak) 9, *Acer* (maple) 1; unidentifiable bits (not wood charcoal); unident. seed(?) or fruit(?) damaged in fire
1016	B2	1003	**Oglje:** *Quercus* (hrast) 35, *Acer* (javor) 2, nedoločljivo 2 **Plod/seme:** zelo majhni drobci lupine lešnika (*Corylus*) 4 / **Charcoal:** *Quercus* (oak) 35, *Acer* (maple) 2, unidentifiable 2 **Fruit/seed:** very small fragments of a hazelnut shell (*Corylus*) 4
1018	B2	1004	1. **Oglje:** *Quercus* (hrast) 12, nedoločljivo 5 **Plod/seme:** fragment lupine lešnika (*Corylus*) 1 / **Charcoal:** *Quercus* (oak) 12, unidentifiable 5 **Fruit/seed:** fragment of a hazelnut shell (*Corylus*) 1
1018	B2	1004	2. **Oglje:** *Quercus* (hrast) 8, *Carpinus* (gaber) 1 **Plod/seme:** fragment lupine lešnika (*Corylus*) 2 / **Charcoal:** *Quercus* (oak) 8, *Carpinus* (hornbeam) 1 **Fruit/seed:** fragment of a hazelnut shell (*Corylus*) 2
1018	B2	1004	3. **Oglje:** *Quercus* (hrast) 1, *Carpinus* (gaber) 1; nedoločljivo 1 / **Charcoal:** *Quercus* (oak) 1, *Carpinus* (hornbeam) 1; unidentifiable 1
1018	B2	1004	4. a **Oglje:** *Quercus* (hrast) 4 / **Charcoal:** *Quercus* (oak) 4 4. b **Plod/seme:** fragment (pribl. ¼) lupine lešnika (*Corylus*) / **Fruit/seed:** fragment (ca ¼) of a hazelnut shell (*Corylus*)

oglje hrasta (*Quercus*), nekaj primerkov oglja pa je imelo anatomske lastnosti lesa gabra (*Carpinus*), javorja (*Acer*) in bukve (*Fagus*). Le nekaj primerkov je bilo zaradi majhnosti in močno poškodovane lesne strukture nedoločljivih.

V več vzorcih so bili ugotovljeni tudi fragmenti lupine lešnika (*Corylus avellana*). V vzorcu iz SE 1016 (hodna površina v stavbi 3) en drobec po obliki spominja na delček zrna leče (*Lens culinaris*), eden pa na žitno zrno ječmena (*Hordeum*), vendar znakov za zanesljivo določitev ni videti.

V vzorcih so bili še anorganski drobci: konkrecija, kamenček, drobci, ki so reagirali na magnet (žlindra ?), in še nekaj milimetrskih drobcev kosti ter zobne sklenine.

Zaključek

Čeprav je B. Teržan v eni izmed svojih razprav poskušala pokazati, da bi smeli začetke poselitve na Sv. Marjeti na Libni, sicer v manjšem obsegu, najverjetneje iskati že v starejši stopnji kulture žarnih grobišč,[57] večina avtorjev še vedno meni, da začetek poselitve na sv. Marjeti sovpada s poznim žarnogrobiščnim obdobjem ali celo z začetkom železne dobe na Slovenskem.[58] Da so bile domneve Teržanove utemeljene, so pokazale tudi tukaj opisane novejše sistematične raziskave na jugovzhodnem delu pobočja, tik pod utrjenim železnodobnim gradiščem. To bi utegnilo biti, če sklepamo po najdbah (sicer odkritih v nasutjih[59]), ki so prekrile stavbo 3 po koncu njene uporabe, poseljeno že od starejše stopnje kulture žarnih grobišč. O tem nam govorita skleda oz. okras poševnih kanelur na njej (*t. 1:* 1), za katerega smo pokazali, da bi smeli izvor iskati že v skupini Baierdorf-Velatice v času prehoda iz zgodnje v starejšo pozno bronasto dobo,[60]

[57] Teržan 1999, 108, 135; Guštin 1976, t. 13: 12; 59: 10; 80: 15.

[58] Guštin 1976, 16, 23–24; Dular 2006, 163, Dular, Tecco Hvala 2007, 94, Sl. 24.

[59] Gre za nasutje, zato nam izvorno mesto najdb ni znano, lahko pa domnevamo, da so te z erozijo prišle z višje ležečega gradišča.

[60] Črešnar 2010, 20–22.

ter ročaj, okrašen s poševnimi kanelurami (*t. 1:* 12), ki pa najverjetneje pripada tipu posod "Säulchenschüssel", ki so značilne za Baierdorf-Lednice horizont oz. Ha A1.[61] Druge odkrite najdbe kažejo širši časovni razpon, in sicer od žarnogrobiščnega obdobja ter morda z vmesnimi prekinitvami tudi v mlajše halštatsko in pozno latensko obdobje (glej pogl. Kronološka opredelitev najdb).

Raziskano območje bi lahko na podlagi namembnosti najdb (loncev, skled, pekev/pokrovov, svitkov, prenosnih ognjišč, ognjiščnih koz ter uteži za statve), odkritih v ostankih stavbe 3 in ob njih, opredelili kot bivalni del. Po drugi strani pa bi nam morda lahko ostanki žlindre in ožgane steklene paste kazali, da so v neposredni bližini v nekem obdobju potekale tudi rokodelske dejavnosti, povezane z metalurgijo oz. izdelavo/obdelavo kovinskih in steklenih izdelkov.

KATALOG

Najdbe začasno hrani Arhej d.o.o., Karunova 1, Ljubljana
Obd. = začasna številka najdbe v obdelavi;
R = št. risbe.

Tabla 1

Raztresene najdbe brez kontekstov

1. Odl. ostenja sklede; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: sivočrna; površina: gladka; sestava: finozrnata; žganje: redukcijsko; trdota: trda; okras: poševne kanelure. SE sporadično; KV-B 1,2; Obd. 60; R 51.

2. Odl. ustja in ostenja pokrova/pekve; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: sivočrna; površina: groba; sestava: drobnozrnata; žganje: redukcijsko; trdota: trda; okras: aplicirani vodoravni razčlenjeni rebri. SE sporadično; KV-B 1,2; Obd. 64; R 53.

3. Odl. dna in ostenja miniaturne posodice; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: sivorjava; površina: gladka; sestava: grobozrnata; žganje: oksidacijsko; trdota: trda. SE sporadično; KV-B 1,2; Obd. 58; R 49.

4. Odl. keramičnega predmeta; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: temnorjava; površina: groba; sestava: grobozrnata; žganje: oksidacijsko, v končni fazi redukcijsko; trdota: trda. SE sporadično; KV-B 1,2; Obd. 59; R 50.

Nasutje nad stavbo 3 (SE 1000)

5. Odl. peresovine bronaste fibule. SE 1000; KV- A 1; PN: 1000; Obd. 1; R 6a.

Nasutje nad stavbo 3 (SE 1001)

6. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: bledorjava; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; žganje: oksidacijsko; trdota: mehka. SE 1001; KV-A 1; Obd. 5; R 9.

7. Odl. ostenja posode; izdelava: prostoročna; barva zunanje površine: temnorjava; barva notranje površine: rdečerjava; površina: hrapava; sestava: drobnozrnata; žganje: oksidacijsko, v končni fazi redukcijsko; trdota: trda; okras: aplicirana navpična rebra. SE 1001; KV-B 1; Obd. 3; R 8.

Nasutje nad stavbo 3 (SE 1002)

8. Odl. ustja in ostenja sklede; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: temnorjava; površina: hrapava; sestava: finozrnata; žganje: redukcijsko; trdota: trda. SE 1002; KV-B 1; Obd. 16; R 18.

9. Odl. ustja in ostenja sklede; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: bledorjava; površina: hrapava; sestava: drobnozrnata; žganje: redukcijsko, v končni fazi oksidacijsko; trdota: trda. SE 1002; KV-B 1; Obd. 10; R 14.

10. Odl. ustja in ostenja lonca/pithosa; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: sivočrna; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; žganje: redukcijsko; trdota: trda; okras: vodoravni žlebovi in vodoraven jezičast držaj. SE 1002; KV-B 1; Obd. 8; R 12.

11. Odl. ustja in ostenja lonca/pithosa; izdelava: prostoročna; barva zunanje površine: sivočrna; barva notranje površine: bledorjava; površina: groba; sestava: grobozrnata; žganje: oksidacijsko, v končni fazi redukcijsko; trdota: trda; okras: aplicirano vodoravno razčlenjeno rebro. SE 1002; KV-B 1; Obd. 9; R 13.

12. Odl. ročaja posode; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: sivočrna; površina: gladka; sestava: finozrnata; žganje: redukcijsko; trdota: trda; okras: poševne kanelure. SE 1002; KV-B 1; Obd. 11; R 15.

13. Odl. ostenja posode; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: sivočrna; površina: gladka; sestava: drobnozrnata; žganje: oksidacijsko, v končni fazi redukcijsko; trdota: trda; okras: snopi žlebov. SE 1002; KV-B 1; Obd. 12; R 16.

14. Odl. ostenja posode; izdelava: prostoročna; barva zunanje površine: rdečerjava; barva notranje površine: temnorjava; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; žganje: redukcijsko, v končni fazi oksidacijsko; trdota: trda; okras: aplicirano vodoravno rebro. SE 1002; KV-A 1; Obd. 15; R 17.

15. Odl. ostenja posode; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: temnorjava; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; žganje: redukcijsko; trdota: trda; okras: aplicirana bradavica. SE 1002; KV-A 2; Obd. 17; R 19.

16. Odl. piramidalne uteži iz temnorjave gline. SE 1002; KV-B 1; Obd. 7; R 11.

17. Obdelan kamen – brus? iz drobnozrnatega peščenjaka. SE 1002; KV-B 1; R 57.

Tabla 2

Nasutje nad stavbo 3 (SE 1004)

1. Odl. ustja in ostenja sklede; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: sivočrna; površina: hrapava; sestava: finozrnata; žganje: redukcijsko; trdota: mehka; okras: aplicirana bradavica. SE 1004; KV-A 2; Obd. 23; R 24.

[61] Kossack 2002, 199–216; Črešnar 2010, 45.

2. Odl. ustja in ostenja sklede; izdelava: prostoročna; barva zunanje površine: bledorjava; barva notranje površine: temnorjava; površina: hrapava; sestava: drobnozrnata; žganje: redukcijsko, v končni fazi oksidacijsko; trdota: trda; okras: vodoravna žlebova. SE 1004; KV-A 2; Obd. 25; R 25.

3. Odl. ustja in ostenja lončka/lonca; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: sivočrna; površina: hrapava; sestava: finozrnata; žganje: redukcijsko; trdota: trda. SE 1004; KV-B 1; Obd. 28; R 1.

4. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: bledorjava; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; žganje: oksidacijsko; trdota: mehka. SE 1004; KV-A 2; Obd. 24; R 10.

5. Odl. ostenja posode; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: bledorjava; površina: groba; sestava: grobozrnata; žganje: oksidacijsko; trdota: trda; okras: aplicirano podkvasto rebro. SE 1004; KV-B 1; Obd. 26; R 27.

6. Odl. držaja posode; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: sivočrna; površina: groba; sestava: grobozrnata; žganje: redukcijsko; trdota: trda. SE 1004; KV-B 2; Obd. 29; R 28.

7. Odl. pladnja; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: rdečerjava; površina: groba; sestava: grobozrnata; žganj: oksidacijsko; trdota: trda; okras: aplicirano vodoravno razčlenjeno rebro; opomba: osmojena zunanja zgornja površina. SE 1004; KV-B 1; Obd. 22 in 31; R 29.

8. Odl. ognjiščne koze; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: rdečerjava; površina: hrapava; sestava: drobnozrnata; žganje: redukcijsko, v končni fazi oksidacijsko; trdota: trda. SE 1004; KV-B 1; Obd. 26; R 26.

Plast v jami SE 1007 (SE 1003)

9. Odl. ustja in ostenja sklede; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: temnorjava; površina: gladka; sestava: finozrnata; žganje: redukcijsko; trdota: trda; okras: aplicirana bradavica. SE 1003; KV-B 2; Obd. 20; R 22.

10. Odl. ustja in ostenja pokrova/pekve; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: temnorjava; površina: hrapava; sestava: finozrnata; žganje: oksidacijsko, v končni fazi redukcijsko; trdota: trda. SE 1003; KV-B 2; Obd. 18; R 20.

11. Odl. ostenja posode; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: sivočrna; površina: gladka; sestava: finozrnata; žganje: redukcijsko; trdota: trda; okras: guba. SE 1003; KV-B 2; Obd. 21; R 23.

12. Odl. prenosnega ognjišča; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: bledorjava; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; žganje: oksidacijsko; trdota: trda. SE 1003; KV-B 2; Obd. 19; R 21.

13. Odl. stavbnega ometa. SE 1003; KV-B 2; Obd. 66; R 38.

Nasutje v stavbi 3 (SE 1010)

14. Odl. ustja in ostenja sklede; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: sivočrna; površina: gladka; sestava: finozrnata; žganje: redukcijsko; trdota: trda. SE 1010; KV-B 2; Obd. 32; R 30.

15. Odl. ustja, ostenja in dna lončka; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: sivo črnorjava; površina: hrapava; sestava: drobnozrnata; žganje: redukcijsko; trdota: trda; okras: aplicirana bradavica, plastično navpično in vodoravno razčlenjeno rebro. SE 1010; KV-B 1; Obd. 35; R 6.

16. Odl. ostenja posode; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: rdečerjava; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; žganje: oksidacijsko; trdota: trda; okras: aplicirano vodoravno razčlenjeno rebro in vodoravni držaj. SE 1010; KV-B 1; Obd. 34; R 35.

Ognjišče (SE 1012)

17. Odl. ročaja pekve; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: bledorjava; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; žganje: oksidacijsko; trdota: trda. SE 1012; KV-B 2; R 55.

Geološka sonda

18. Kamnit odbitek iz roženca. SE geološka sonda; PN: 1000.

Tabla 3

Tlak v notranjosti stavbe (SE 1013)

1. Odl. pladnja; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: bledorjava; površina: groba; sestava: grobozrnata; žganje: oksidacijsko; trdota: trda; okras: aplicirano vodoravno razčlenjeno rebro; opomba: osmojena zunanja zgornja površina. SE 1013; KV-B 2; Obd. 40; R 37a.

2. Odl. pladnja; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: bledorjava; površina: groba; sestava: grobozrnata; žganje: oksidacijsko; trdota: trda; okras: aplicirano vodoravno razčlenjeno rebro; opomba: osmojena zunanja zgornja površina. SE 1013; KV-B 2; Obd. 40; R 37b.

3. Odl. ustja in ostenja posode; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: sivočrna; površina: gladka; sestava: finozrnata; žganje: redukcijsko; trdota: trda; okras: aplicirano vodoravno rebro. SE 1013; KV-B 1; Obd. 36; R 31.

4. Odl. ročaja pekve; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: rdečerjava; površina: groba; sestava: grobozrnata; žganje: oksidacijsko; trdota: trda; okras: nepravilni vtisi predmeta. SE 1013; KV-B 1; Obd. 38; R 32.

5. Odl. ročaja posode; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: temnorjava; površina: hrapava; sestava: drobnozrnata; žganje: redukcijsko; trdota: trda. SE 1013; KV-B 1; Obd. 41; R 33.

6. Odl. ostenja posode; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: sivočrna; površina: hrapava; sestava: finozrnata; žganje: redukcijsko; trdota: trda; okras: aplicirane bradavice. SE 1013; KV-B 1; Obd. 33 in 37; R 36.

7. Odl. stavbnega ometa. SE 1013; KV-B 2; Obd. 39; R 34.

8. Kamnito jedro iz roženca. SE 1013; KV-B 1; PN: 1002; Obd. 65, R 56.

Zunanja hodna površina ob stavbi 3 (SE 1014)

9. Odl. ustja in ostenja sklede; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: temnorjava; površina: hrapava; sestava: drobnozrnata; žganje: redukcijsko; trdota: trda; okras: vodoraven žleb. SE 1014; KV-A 1; Obd. 43; R 2.

10. Odl. ustja in ostenja prenosnega ognjišča; izdelava: prostoročna; barva zunanje površine: temnorjava; barva notranje površine: rdeče rjava; površina: hrapava; sestava: drobnozrnata; žganje: oksidacijsko, v končni fazi reduk-

cijsko; trdota: trda; opomba: osmojena zunanja zgornja površina. SE 1014; KV-A 1; Obd. 42; R 4.

11. Odl. prenosnega ognjišča; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: bledorjava; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; žganje: oksidacijsko; trdota: trda. SE 1014; KV-A 2; R 54.

12. Kamnit odbitek iz roženca. SE 1014; KV-A 1; PN: 1001; Obd. 44, R 58.

Hodna površina v stavbi 3 (SE 1016)

13. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva zunanje površine: temnorjava; barva notranje površine: rdečerjava; površina: gladka; sestava: drobnozrnata; žganje: oksidacijsko, v končni fazi redukcijsko; trdota: trda; okras: vodoraven žleb. SE 1016; KV-B 2; Obd. 49; R 3.

14. Pokrovček; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: rdečerjava; površina: hrapava; sestava: drobnozrnata; žganje: oksidacijsko; trdota: trda. SE 1016; KV-B 2; Obd. 50; R 42.

15. Odl. piramidalne uteži iz rdečerjave gline. SE 1016; KV-B 2; Obd. 51; R 43.

16. Odl. stavbnega ometa. SE 1016; KV-B 2; Obd. 48; R 41.

Tabla 4

Izravnava v stavbi 3 (SE 1018)

1. Odl. ustja in ostenja sklede; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: sivočrna; površina: hrapava; sestava: finozrnata; žganje: redukcijsko; trdota: trda. SE 1018; KV-B 1; Obd. 55; R 46.

2. Odl. ustja in ostenja sklede; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: sivočrna; površina: gladka; sestava: finozrnata; žganje: redukcijsko; trdota: trda; okras: aplicirano vodoravno razčlenjeno rebro. SE 1018; KV-B 2; Obd. 56; R 47.

3. Odl. ustja, ostenja in dna lončka; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: bledorjava; površina: hrapava; sestava: drobnozrnata; žganje: redukcijsko, v končni fazi oksidacijsko; trdota: trda. SE 1018; KV-B 1; Obd. 54; R 45.

4. Odl. dna in ostenja posode; izdelava: prostoročna; barva zunanje površine: sivočrna; barva notranje površine: rjava; površina: gladka; sestava: drobnozrnata; žganje: oksidacijsko, v končni fazi redukcijsko; trdota: trda. SE 1018; KV-B 2; Obd. 57; R 48.

5. Odl. svitka iz rdečrjave gline; opomba: osmojena spodnja površina. SE 1018; KV-B 1; Obd. 53; R 44.

Izravnava v stavbi 3 (SE 1018) / Jama za stojko 3 (1020)

6. Odl. ustja in ostenja lonca; izdelava: prostoročna; barva zunanje in notranje površine: bledorjava; površina: hrapava; sestava: drobnozrnata; žganje: redukcijsko, v končni fazi oksidacijsko; trdota: trda; okras: aplicirano vodoravno razčlenjeno rebro in vodoravna držaja. SE 1018(1020); KV-B 2; Obd. 52; R 5.

Plast hišnega lepa ob stavbi 3 (SE 1024)

7. Odl. ostenja posode; izdelava: prostoročna; barva zunanje površine: rdečerjava; barva notranje površine: sivočrna; površina: hrapava; sestava: grobozrnata; žganje: redukcijsko, v končni fazi oksidacijsko; trdota: trda; vodoravni držaj. SE 1024; KV-A 1; Obd. 46; R 40.

8. Odl. svitka iz rdečerjave gline; opomba: osmojena spodnja površina. SE 1024; KV-A 1; Obd. 45; R 39.

BARTOSIEWICZ, L. 1985, Most na Soči: a preliminary faunal analysis of the hallstatt period settlement. – *Arheološki vestnik* 36, 107–131.

BARTOSIEWICZ, L. 1991, Faunal material from two Hallstatt Period settlements in Slovenia / Živalski ostanki iz dveh halštatskodobnih naselbin v Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 42, 199–206.

BARTOSIEWICZ, L. 1996, Continuity in the animal keeping of Hallstatt Period communities in Slovenia. – V: E. Jerem, A. Lippert (ur. / eds.), *Die Osthallstattkultur, Akten des Internationalen Symposiums, Sopron, 10.–14. Maj 1994,* Archaeolingua 7, 29–35.

BARTOSIEWICZ, L. 1997, This little piggy went to market… An archaeozoological study of modern meat values. – *Journal of European Archaeology* 5/1, 170–182.

BÖKÖNYI, S. 1984, *Animal husbandry and hunting in Tác-Gorsium. The vertebrate fauna of a Roman town in Pannonia.* – Studia Archaeologica 8.

BÖKÖNYI, S. 1994, Analiza živalskih kosti / Die Tierknochen funde. – V: S. Gabrovec, *Stična* I. *Naselbinska izkopavanja / Stična* I. *Siedlungsausgrabungen,* Katalogi in monografije 28, 190–213.

BÖKÖNYI, S. 1995, Problems with using osteological materials of wild animals for comparisons in archaeozoology. – *Anthropologiai Közlemények* 37, 3–11.

ČREŠNAR, M. 2010, New research on the Urnfield period of Eastern Slovenia. A case study of Rogoza near Maribor (Nova spoznanja o pozni bronasti dobi vzhodne Slovenije na primeru naselja Rogoza pri Mariboru). – *Arheološki vestnik* 61, 7–119.

DRECHSLER-BIŽIĆ, R. 1979–1980, Nekropola brončanog doba u pećini Bezdanjači kod Vrhovina. – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 12–13/1, 27–78.

DRIESCH von den, A. 1976, *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites.* – Peabody Museum Bulletin 1, 1–136.

DULAR, J. 1978, Poskus kronološke razdelitve dobovskega žarnega grobišča (Versuch einer Einteilung des Urnenfeldes in Dobova). – *Arheološki vestnik* 29, 36–45.

DULAR, J. 1982, *Halštatska keramika v Sloveniji (Die Grabkeramik der älteren Eisenzeit in Slowenien).* – Dela 1. Razreda SAZU 23.

DULAR, J. 2006, Železnodobno naselje in grobišča na Libni. Topografija in viri (Die eisenzeitliche Siedlung

und die Gräberfelder auf der Libna. Topographie und Quellen). – *Arheološki vestnik 57*, 163–181.

DULAR, J., S. TECCO HVALA 2007, *South-Eastern Slovenia in the Early Iron Age* / Jugovzhodna Slovenija v starejši železni dobi. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 12.

DULAR, J., M. TOMANIČ JEVREMOV 2010, *Ormož. Utrjeno naselje iz pozne bronaste in starejše železne dobe / Ormož. Befestigte Siedlung aus der späten Bronze- und der älteren Eisenzeit.* – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 18.

DULAR, J., S. CIGLENEČKI, A. DULAR 1995, *Kučar. Železnodobno naselje in zgodnjekrščanski stavbni kompleks na Kučarju pri Podzemlju / Kučar. Eisenzeitliche Siedlung und Frühchristlicher Gebäudekomplex auf dem Kučar bei Podzemelj.* – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 1.

GRAHEK, L. 2013, *Železnodobno gradišče Cvinger nad Virom pri Stični. Stratigrafija in tipološko-kronološka analiza naselbinske keramike.* – E-Monographiae Instituti Archaeologici Sloveniae 3/1 (http://iza2.zrc-sazu.si/sites/default/files/zeleznodobno_grobisce_sticna.pdf).

GUŠTIN, M. 1976, *Libna.* – Posavski muzej Brežice, knjiga 3.

HÄNSEL, B. 1976, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau.* – Beiträge zur ur- und frühgeschichtlichen Archäologie des Mittelmeer-Kulturraumes 16–17.

JUNGERS, W. L. 1990, Problems and methods in reconstructing body size in fossil primates. – V: J. Damuth, B. J. MacFadden (ur. / eds.), *Body size in mammalian paleobiology. Estimation and biological implications,* 103–118, Cambridge idr.

KOSSACK, G. 2002, Tordierte Gefäßhenkel am Begin der Spätbronzezeit. – *Godišnjak* 32, *Centar za balkanološka* ispitivanja 30, 199–216.

LAMUT, B. 1988–1989, Kronološka skica prazgodovinske naselbine v Ormožu (Chronologische Skizze der vorgeschichtlichen Siedlung in Ormož). – *Arheološki vestnik* 39–40, 235–247.

LYMAN, R. L. 1999, *Vertebrate Taphonomy.* – Cambridge.

NICHOLSON, R. A. 1993, A Morphological Investigation of Burnt Animal Bone and an Evaluation of its Utility in Archaeology. – *Journal of Archaeological Science* 20, 411–428.

OMAN, D. 1981, Brinjeva Gora - 1953 (Obdelava prazgodovinske keramike). – *Arheološki vestnik* 32, 144–153.

STINER, M. C., S. L. KUHN, S. WEINER, O. BAR-YOSEF 1995, Differential Burning, Recrystallization, and Fragmentation of Archaeological Bone. – *Journal of Archaeological Science* 22, 223–237.

TERŽAN, B. 1990, *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem (The Early Iron Age in Slovenian Styria).* – Katalogi in monografije 25.

TERŽAN, B. 1999, An Outline of the Urnfield Culture Period in Slovenia (Oris obdobja kulture žarnih grobišč na Slovenskem). – *Arheološki vestnik* 50, 97–143.

TOŠKAN, B., J. DIRJEC 2010, Ekonomska specializacija in socialna diferenciacija v poznobronastodobnem in zgodnježeleznodobnem Ormožu: arheozoološki pogled / Economic Specialization and Social Differentiation of the Late Bronze and Early Iron Age Ormož (NE Slovenia): an archaeozoological perspective. – V: J. Dular, M. Tomanič Jevremov, *Ormož. Utrjeno naselje iz pozne bronaste in starejše železne dobe / Ormož. Befestigte Siedlung aus der späten Bronze- und der ältern Eisenzeit,* Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 18, 99–121.

VOJAKOVIĆ, P. 2013, *Prazgodovinska Emona. Novo odkrita protourbana naselbina na Prulah in njeno mesto v času in prostoru.* – Neobjavljeno doktorsko delo / Unpublished dissertation, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

New discovery of a prehistoric dwelling below the hillfort of Sv. Marjeta on Libna

Summary

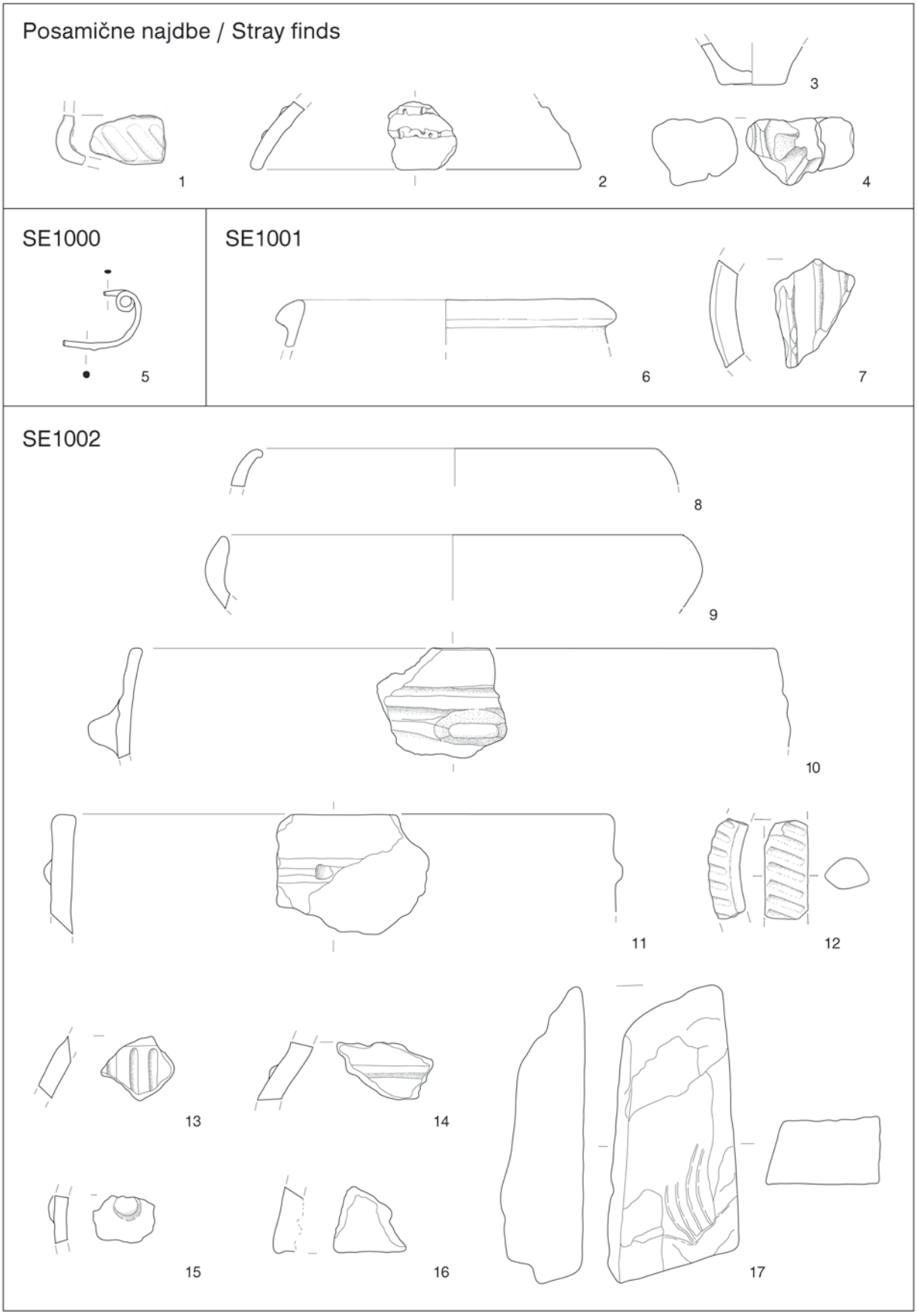
The 2011 archaeological investigations conducted just below the known Iron Age hillfort of Sv. Marjeta on Libna (*Figs. 1, 2*) have shown that an extensive alteration of the hillside transformed a previously uninhabitable part into a plateau fit for living. The investigations unearthed traces of four (supposed) buildings (*Figs. 2b:* S1–4). The remains of one of these (Building 3) comprise a short wall, built in the dry-stone technique, paved floor, postholes, presumed hearth and a storage pit (*Figs. 3–5*). The building was of a timber frame construction, as suggested by analogous finds, though the wooden construction has not survived. The numerous pieces of house daub, however, show that the wooden walls were covered with clay. The small finds consist of jars, bowls, cups, lids, ceramic rings, loom weights and so forth (*Pls. 1–4*), which suggests a residential type of building.

The finds show a wide span and, providing that they had not arrived here through erosion, date the beginning of the hillside settlement already to the early phase of the Urnfield culture period, with later peaks of habitation in the Late Hallstatt (*Pl. 2:* 11) and Late La Tène periods (*Pls. 1:* 6; *2:* 4).

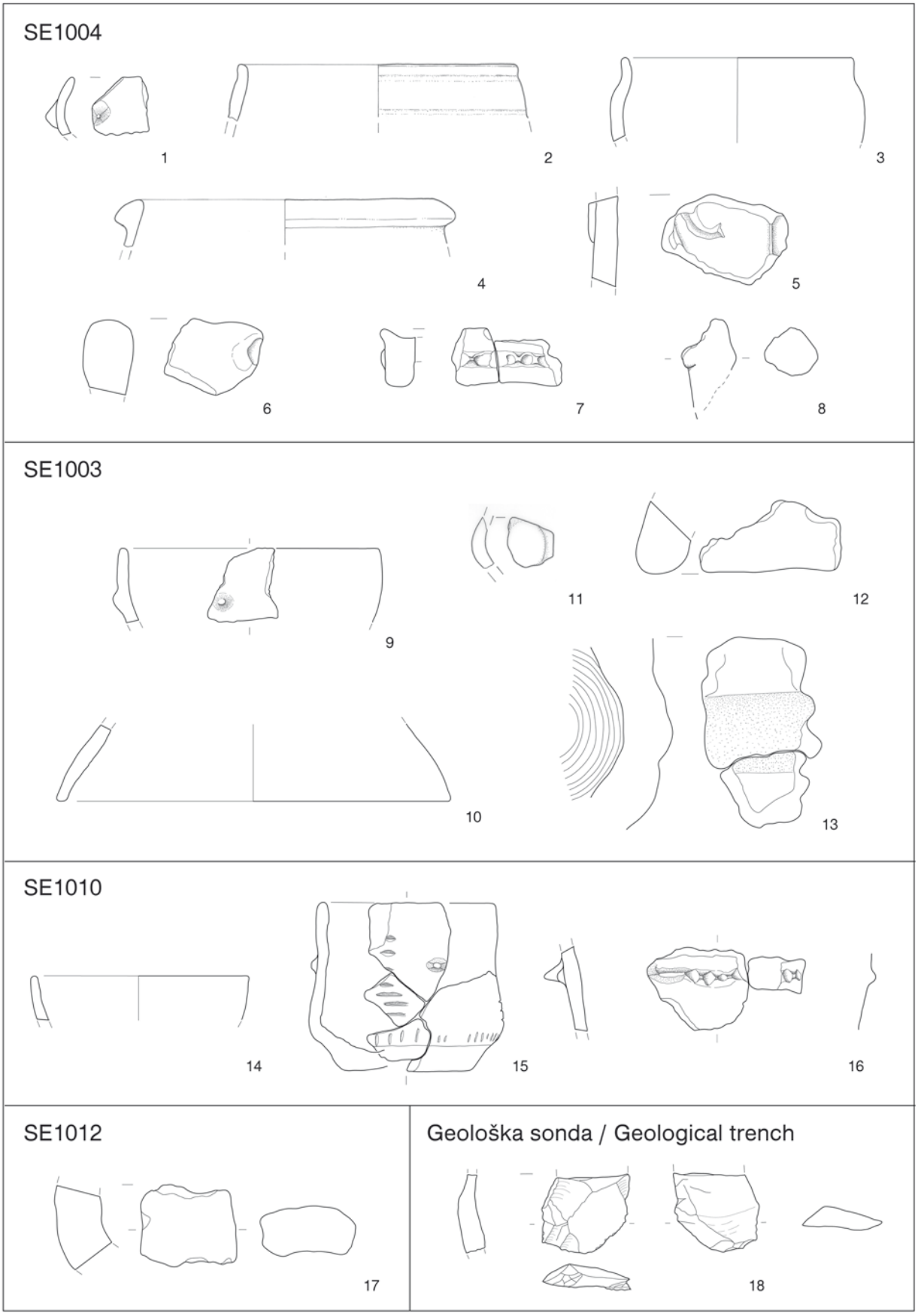
Petra Vojaković
Arhej d.o.o.
Drožanjska cesta 23
SI-8290 Sevnica
petra.vojakovic@gmail.com

Sašo Porenta
Vir pri Stični 74
SI-1295 Ivančna Gorica
saso.porenta@gmail.com

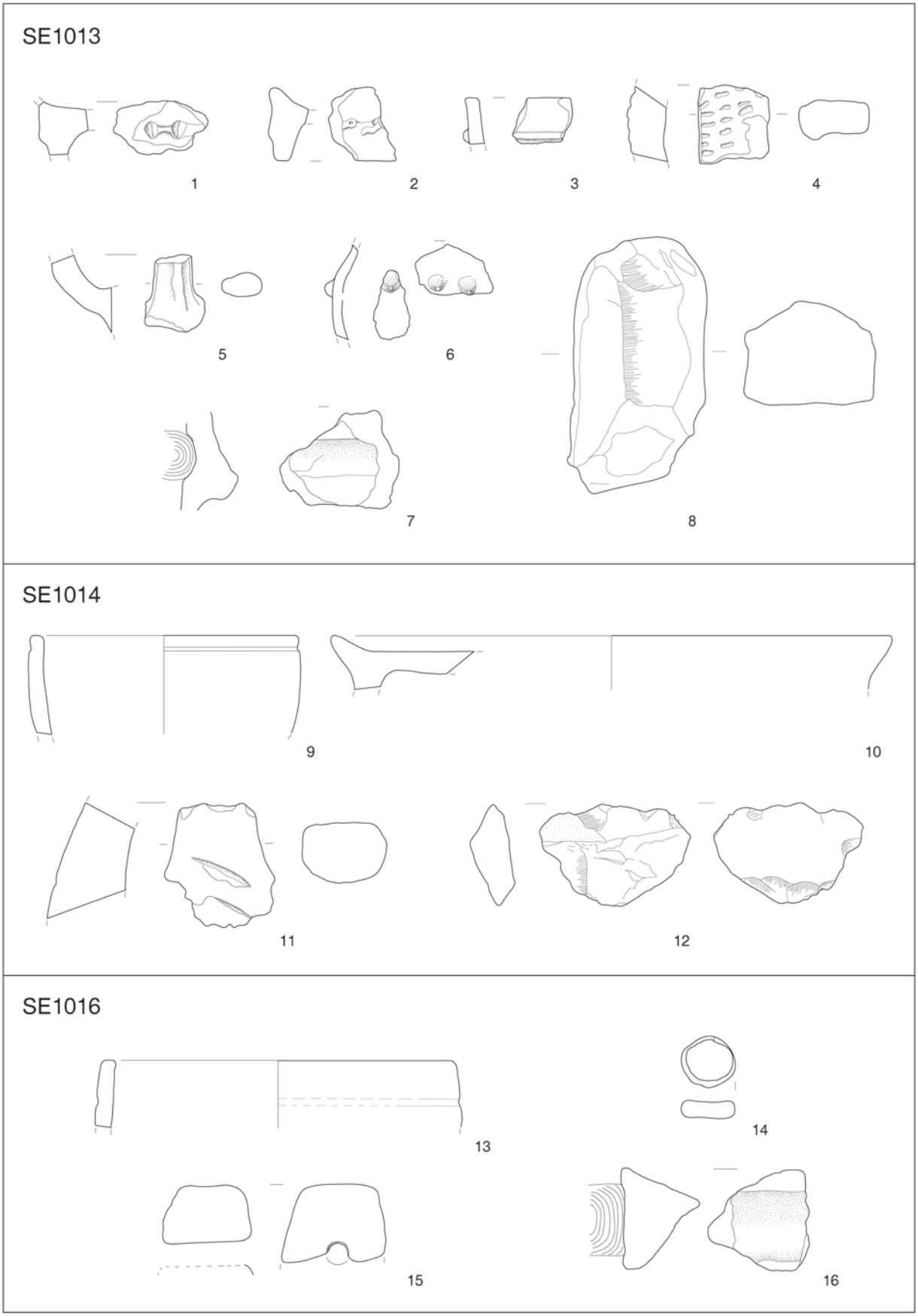
Borut Toškan
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za arheologijo
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
borut.toskan@zrc-sazu.si

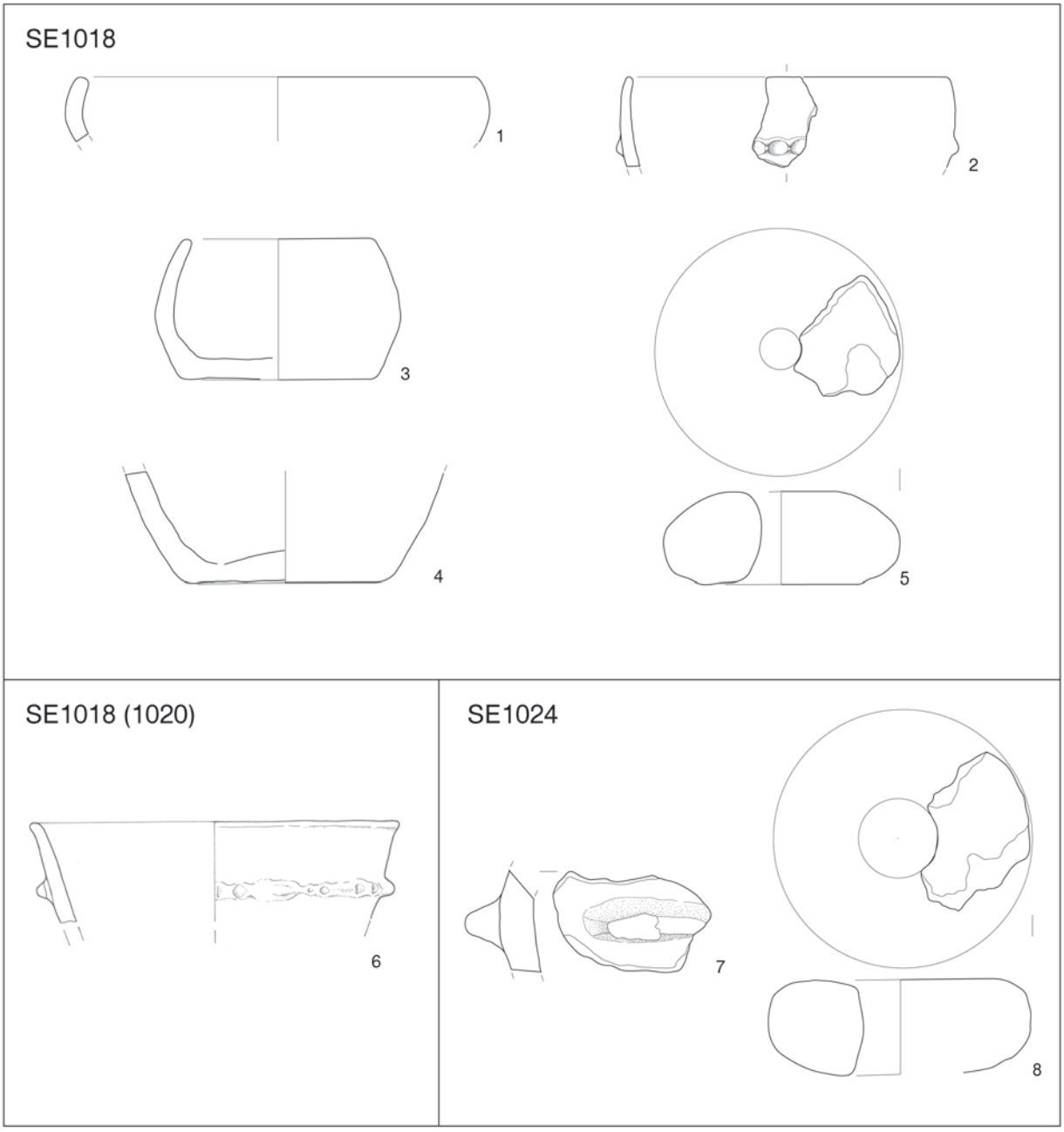

T. 1: Sv. Marjeta na Libni, sonda leta 2011. 1–4,6–17 keramika; 5 bron; 17 kamen. M. 5,17 = 1:2; ostalo 1:3.
Pl. 1: Sv. Marjeta on Libna, trench from year 2011. 1–4,6–17 pottery; 5 bronze; 17 stone. Scale 5,17 = 1:2; rest 1:3.

T. 2: Sv. Marjeta na Libni, sonda leta 2011. 1–17 keramika; 18 kamen. M. 18 = 1:2; ostalo 1:3.
Pl. 2: Sv. Marjeta on Libna, trench from year 2011. 1–17 pottery; 18 stone. Scale 18 = 1:2; rest 1:3.

T. 3: Sv. Marjeta na Libni, sonda leta 2011. 1–7,9–11,13–16 keramika; 8,12 kamen. M. 8,12 = 1:2; ostalo 1:3.
Pl. 3: Sv. Marjeta on Libna, trench from year 2011. 1–7,9–11, 13–16 pottery; 8,12 stone. Scale 8,12 = 1:2; rest 1:3.

T. 4: Sv. Marjeta na Libni, sonda leta 2011. 1–8 keramika. M. = 1:3.
Pl. 4: Sv. Marjeta on Libna, trench from year 2011. 1–8 pottery. Scale = 1:3.

Kačaste fibule z območja Slovenije

Serpentine fibulae from Slovenia

Sneža TECCO HVALA

Izvleček

Zaponke za spenjanje oblačil so občutljiv kronološki pokazatelj in kažipot kulturnih stikov, zato jim je v arheoloških študijah namenjena posebna pozornost. Predmet te razprave so kačaste fibule z območja današnje Slovenije, njihova tipokronološka razčlenitev in razširjenost. Predlagana je klasifikacija v sedem osnovnih tipov z nadaljnjo delitvijo na več različic, poleg tega so predstavljeni tudi unikatni primerki. Kačaste fibule so vodilna vrsta zaponk v 6. st. pr. n. št., idejne pobude zanje je moč iskati na Apeninskem polotoku. Preoblikovali so jih v lokalnih delavnicah, pripadale pa so tako ženskim kot moškim opravam.

Ključne besede: Slovenija, starejša železna doba, halštatska doba, nakit, kačaste fibule, tipologija, kronologija, kulturni stiki

Abstract

Fibulae are chronologically sensitive items, and also good indicators of cross-cultural contacts. For this reason, particular attention was and is being paid to them in archaeological studies. This article is also dedicated to them, more precisely to the serpentine fibulae from Slovenia, their typo-chronological framework and distribution. A classification is proposed into seven basic types with further subdivision into variants; and unique examples are also presented. Serpentine fibulae represent the leading form of brooches for fastening clothes worn by both men and women in the sixth century BC. Although their basic form was conceived in the Apennine Peninsula, they quickly spread to neighbouring regions and were further developed by local workshops.

Keywords: Slovenia, Early Iron Age, Hallstatt period, jewellery, serpentine fibulae, typology, chronology, cultural contacts

UVOD

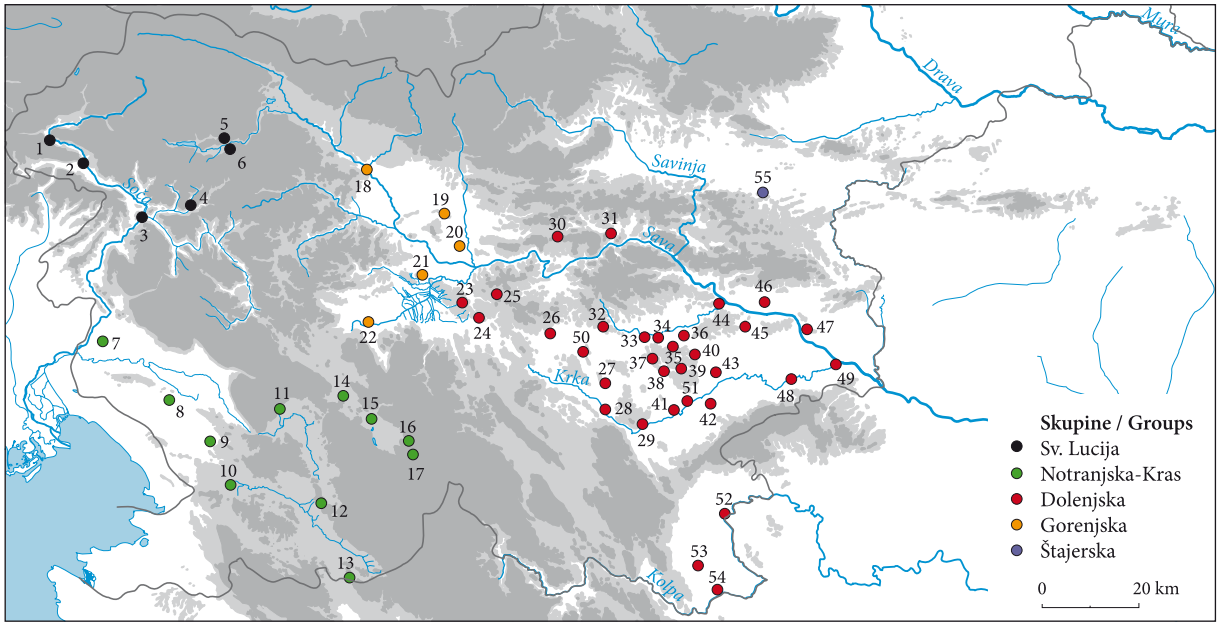
Repertoar fibul, ki so bile v uporabi v starejši železni dobi na ozemlju današnje Slovenije, je zelo pester in heterogen. Doslej so bile celovito obravnavane že dvozankaste (Gabrovec 1970), certoške (Teržan 1976), polmesečaste (Teržan 1990b), trortaste (Ogrin 1998) in čolničaste fibule (Jerin 2001). Med pogostejše oblike zaponk spadajo še kačaste fibule, ki so zaznamovale modo proti koncu 7. in v 6. st. pr. n. št., po njih se imenuje tudi kronološka stopnja v razvojni shemi dolenjske halštatske skupnosti.[1]

[1] Teržan 1976, 383 s, sl. 59; Gabrovec 1987, 55 ss, sl. 4; Dular J. 2003, 99 ss, sl. 51, 76–78; Teržan 2008, 286 ss, sl. 42.

Prva sistematična terminološka členitev kačastih fibul z obravnavanega območja je podana v objavi grobnih sestavov z Mosta na Soči, v kateri so za posamezne oblikovne različice uporabljene opisne oznake, denimo kačaste fibule z valovitim lokom, z zanko, s trakasto zanko, z diskom oz. brez njega, s pestiči, s pestiči in rozetama, s krilci, s ploščicami, z zlito zanko.[2] V drugih tipoloških klasifikacijah so označene s kodami oz. šiframi (npr. S 2, S 3, S 4 po Mansfeldu),[3] v nekaterih študijah pa so

[2] Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 24 s. Glej še Lunz 1974, 134: e, 139: u; Teržan 1987, 22, Fig. 12; Teržan 1990a, karta 20.

[3] Mansfeld 1973, 5 ss, Abb. 2.

Karta 1: Najdišča kačastih fibul v Sloveniji v povezavi s halštatskimi kulturnimi skupinami.
Map 1: Sites with serpentine fibulae in Slovenia in relation to the different cultural groups of the Hallstatt period.

1 Srpenica
2 Kobarid
3 Most na Soči
4 Koritnica
5 Jereka
6 Lepence
7 Šempeter pri Gorici
8 Štanjel
9 Griže – Sv. Mihael (Štorje)
10 Škocjan
11 Šmihel pod Nanosom
12 Zagorje – Čepna
13 Novokračine
14 Unec – Stari grad
15 Dolenja vas – Tržišče
16 Križna gora
17 Stari trg pri Ložu – Ulaka
18 Kranj
19 Mengeš
20 Dragomelj
21 Ljubljana
22 Ljubljanica
23 Podmolnik
24 Magdalenska gora
25 Javor
26 Stična
27 Dobrnič
28 Vinkov Vrh
29 Vavta vas
30 Vače
31 Zagorje
32 Zagorica pri Čatežu
33 Volčje Njive
34 Log – Špičasti hrib
35 Laknice
36 Mokronog
37 Rihpovec
38 Brezje pri Trebelnem
39 Roje pri Trebelnem
40 Čužnja vas
41 Novo mesto
42 Brusnice
43 Veliki Vinji vrh (Šmarjeta)
44 Boštanj
45 Rovišče
46 Kladje nad Blanco
47 Libna
48 Podbočje – Stari grad
49 Velike Malence
50 Medvedjek
51 Mačkovec pod Trško goro
52 Podzemelj
53 Veliki Nerajec
54 Golek pri Vinici
55 Rifnik

Boštanj (**44**)
Brezje pri Trebelnem (**38**)
Brusnice (**42**)
Čužnja vas (**40**)
Dobrnič (**27**)
Dolenja vas – Tržišče (**15**)
Dragomelj (**20**)
Golek pri Vinici (**54**)
Griže – Sv. Mihael (Štorje) (**9**)
Javor (**25**)
Jereka (**5**)
Kladje nad Blanco (**46**)
Kobarid (**2**)
Koritnica (**4**)
Kranj (**18**)
Križna gora (**16**)
Laknice (**35**)
Lepence (**6**)
Libna (**47**)
Ljubljana (**21**)
Ljubljanica (**22**)
Log – Špičasti hrib (**34**)
Mačkovec pod Trško goro (**51**)
Magdalenska gora (**24**)
Medvedjek (**50**)
Mengeš (**19**)
Mokronog (**36**)
Most na Soči (**3**)
Novo mesto (**41**)
Novokračine (**13**)
Podbočje – Stari grad (**48**)
Podmolnik (**23**)
Podzemelj (**52**)
Rifnik (**55**)
Rihpovec (**37**)
Roje pri Trebelnem (**39**)
Rovišče (**45**)
Srpenica (**1**)
Stari trg pri Ložu – Ulaka (**17**)
Stična (**26**)
Šempeter pri Gorici (**7**)
Škocjan (**10**)
Šmihel pod Nanosom (**11**)
Štanjel (**8**)
Unec – Stari grad (**14**)
Vače (**30**)
Vavta vas (**29**)
Velike Malence (**49**)
Veliki Nerajec (**53**)
Veliki Vinji vrh (Šmarjeta) (**43**)
Vinkov Vrh (**28**)
Volčje Njive (**33**)
Zagorica pri Čatežu (**32**)
Zagorje (**31**)
Zagorje – Čepna (**12**)

poimenovane po najdiščih (npr. tipi Este-Vače--Uffing, Tržišče, Cerinasca d'Arbedo, Fraore idr.).[4]

Namen tega prispevka je predstaviti celoten oblikovni spekter tovrstnih fibul z območja današnje Slovenije in zanje predlagati enoten sistem označevanja,[5] ki temelji na tipološki analizi objavljenih primerkov in na še nekaterih neobjavljenih najdbah, predvsem iz slovenskih muzejev.[6]

TIPOLOŠKA ČLENITEV KAČASTIH FIBUL

Osnovno oblikovno shemo predstavlja sedlasto ali valovito zvit lok, ki prehaja v dolgo nogo z razčlenjenim zaključkom ali brez njega. Na prehodu loka v iglo sta običajno nameščena diskasta ploščica ali gumb, redkeje nastopa zanka oz. peresovina ali odebelitev.

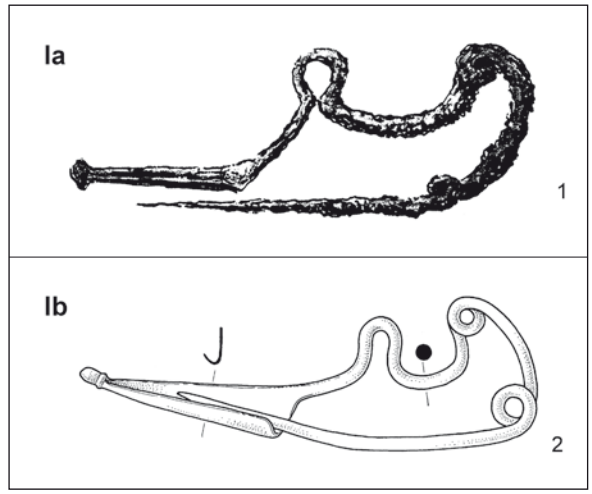
Največje razlike so opazne v oblikovanosti loka in dodanih okrasnih prvinah, fibule pa se razlikujejo tudi po obliki prehoda loka v iglo in po zaključku noge ter kovini, iz katere so izdelane. Večina jih je izdelanih iz brona, nekaj primerkov je železnih ali bimetalnih, nekateri so kombinirani celo z jantarjem. Glede na te kriterije sem fibule razvrstila v sedem osnovnih tipov in več različic.

Tip I

Tip I predstavlja kačaste fibule, ki imajo sedlast lok in dve zanki, od katerih je ena služila kot peresovina (*sl. 1*); noga je J-preseka in se zaključuje z gumbkom. Različica **Ia** je izdelana iz železa (*sl. 1:* 1), različica **Ib** pa iz bronaste žice okroglega preseka (*sl. 1:* 2).

V literaturi so fibule tipa I označene kot kačaste fibule z dvema zankama (*Zweischleifige Schlangenfibeln; fibule con arco serpeggiante a doppia molla e gomito; Serpentine fibulae with two loops*).[7]

Vsi zbrani primerki z območja Slovenije izvirajo iz grobov (*seznam 1*).

Sl. 1: Različici kačastih fibul tipa I. *1* – železo, *2* – bron. M. = 1:2.
Fig. 1: Serpentine fibulae variants of Type I. *1* – iron, *2* – bronze. Scale 1:2.
1 – Most na Soči; *2* – Magdalenska gora.

Seznam 1 / List 1

Različica / Variant Ia (železo / iron) (*sl. / Fig. 1:* 1)
Most na Soči (*karta / Map 1:* **3**; 1 prim. / example): Marchesetti 1893, Tav. 17: 15 (*sl. / Fig. 1:* 1).
Vače (*karta / Map 1:* **30**; 1 prim. / example): neobjavljeno / unpublished, NHMW 8126.

Različica / Variant Ib (bron / bronze) (*sl. / Fig. 1:* 2)
Magdalenska gora (*karta / Map 1:* **24**; 1 prim. / example): Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, T. 121A: 1 (*sl. / Fig. 1:* 2).
Most na Soči (*karta / Map 1:* **3**; 1 prim. / example): Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 208A: 1.

Tip II

Tip II zajema bronaste fibule z žičnatim ali trakastim valovito oblikovanim lokom; noga je dolga in nima vselej izoblikovanega zaključka. Pri različici **IIa** prehaja lok prek zanke oz. peresovine v iglo (*sl. 2:* 1,2), medtem ko ima različica **IIb** namesto te nameščeno diskasto ploščico (*sl. 2:* 3); pri različici **IIc** (*sl. 2:* 4) pa se lok tekoče nadaljuje v iglo (morda je bil disk nataknjen posebej in je kasneje odpadel).

V literaturi je ta tip opisan kot kačaste fibule z valovitim ali s serpentinastim lokom (*Drahtfibeln mit gewelltem Bügel; Wellendrahtfibel; fibule ad arco serpeggiante a gomiti multipli*).[8]

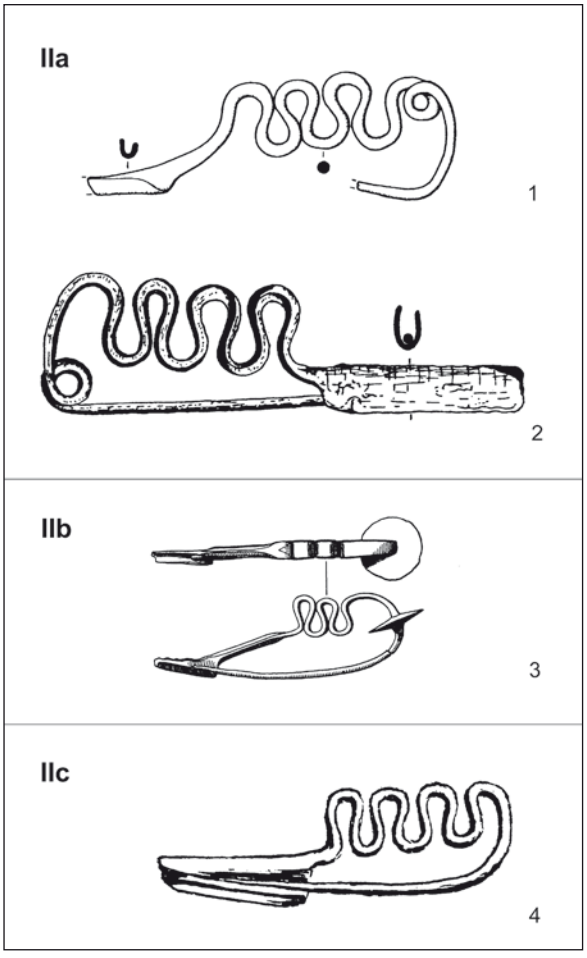
[4] Kossack 1959, T. 155B; Guštin 1973, karta 3, op. 51; De Marinis 1981, 212 ss.

[5] Glej Tecco Hvala 2012, 231 ss.

[6] Za neobjavljene primerke v seznamih posameznih tipov navajam inv. št. predmeta ali št. groba ter ustanovo, ki predmet hrani, pri čemer uporabljam sledeče kratice: DM Novo mesto = Dolenjski muzej, Novo mesto; GM Nova Gorica = Goriški muzej Kromberk – Nova Gorica; NMS = Narodni muzej Slovenije, Ljubljana; PM Celje = Pokrajinski muzej Celje; NHMW = Naturhistorisches Museum, Wien.

[7] Lunz 1974, 139: u, T. 10: 6, 91A; von Eles Masi 1986, 212 ss; Teržan 1987, Fig. 12.

[8] Teržan, Trampuž 1973, 427, 438, Fig. 2.3; Lunz 1974, 134, Taf. 83: A; Guštin 1973, 474, op. 49; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 24 s; von Eles Masi 1986, 214 s.

Sl. 2: Različice kačastih fibul tipa II. Vse bron. M. = 1:2.
Fig. 2: Serpentine fibulae variants of Type II. All bronze. Scale 1:2.
1 – Most na Soči; *2* – Križna gora; *3* – Magdalenska gora; *4* – Škocjan.

Vsi zbrani primerki z obravnavanega območja so bili najdeni v grobovih (*seznam 2*).

Seznam 2 / List 2

Različica / Variant IIa (*sl. / Fig. 2:* 1,2)
Kobarid (*karta / Map 1:* **2**; 1 prim. / example): Gabrovec 1976, T. 4: 6; id. 1976–1977, T. 4: 6.
Križna gora (*karta / Map 1:* **16**; 1 prim. / example): Urleb 1974, T. 30: 12 (*sl. / Fig. 2:* 2).
Ljubljana? (*karta / Map 1:* **21**; 1 prim. / example): neobjavljeno / unpublished, NMS P 13140.[9]
Magdalenska gora? (*karta / Map 1:* **24**; 1 prim. / example): Hencken 1978, Fig. 252c.
Most na Soči (*karta / Map 1:* **3**; 9 prim. / examples): Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 84C: 1, 106E: 1, 113E: 1, 131F: 1, 133F: 2, 150F, 200A: 1 (*sl. / Fig. 2:* 1), 205A: 3, 219E.
Veliki Vinji vrh (Šmarjeta) (*karta / Map 1:* **43**; 1 prim. / example): Stare V. 1973, T. 20: 9.

Različica / Variant IIb (*sl. / Fig. 2:* 3)
Magdalenska gora? (*karta / Map 1:* **24**; 1 prim. / example): Hencken 1978, Fig. 249 (*sl. / Fig. 2:* 3).
Most na Soči (*karta / Map 1:* **3**; 2 prim. / examples): Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 247B: 1,2.
Vače (*karta / Map 1:* **30**; 2 prim. / examples): neobjavljeno / unpublished, NHMW 7930.

Različica / Variant IIc (*sl. / Fig. 2:* 4)
Škocjan (*karta / Map 1:* **10**; 1 prim. / example): Marchesetti 1903 (1981), Tav. 17: 19 (*sl. / Fig. 2:* 4); Ruaro Loseri et al. 1977, 81, Tav. X: 113/1.

Fragmenti tipa II / Fragments of Type II:
Most na Soči (*karta / Map 1:* **3**; 2 prim. / examples): Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 100H, 115A: 1.
Stična (*karta / Map 1:* **26**; 1 prim. / example): Gabrovec et al. 2006, T. 162: 16.
Mecklenburška zbirka / Mecklenburg Collection (1 prim. / example): Dobiat 1982, 42, T. 3: 3 (Vorgeschichtliches Seminar der Philipps-Universität Marburg, inv. št. 3388).

Tip III

Poglavitni označevalec tipa **III** so okrasne prvine v obliki pestičev ali makovih glavic na pecljih ter rozet, čašic ali kolesc in stiliziranih figuric rac ali drugih ptic; ti okraski so na lok pritrjeni z zakovico ali so nanj nataknjeni ali pa spojeni oz. zliti z lokom (*sl. 3a* in *3b*). Fibule tega tipa se medseboj razlikujejo v načinu izdelave, oblikovanosti loka in zaključka noge ter v okrasnih prvinah. Večina jih ima sedlasto usločen lok, ki je zvit v koleno, na prehodu v iglo pa je nameščen gumb ali disk (tip **IIIa**). Nekatere imajo masiven lok, ki je na prehodu v iglo odebeljen ali trombasto razširjen, zavoji so spojeni in tvorijo bolj ali manj okrogle odprtine (tip **IIIb**).

Tip IIIa. Fibule s sedlasto usločenim in v sredini odebeljenim lokom, ki prehaja na eni strani v zanko in na drugi v koleno, iz katerega izhaja par pestičev, označujem kot različico **IIIa1** (*sl. 3a:* 1,2),[10] kot različico **IIIa2** (*sl. 3a:* 3)[11] pa primerke brez zanke,

[9] Najdišče ni znano, verjetno izvira iz Ljubljane; za podatek se zahvaljujem Barbari Jerin.

[10] To je oblika S 4 H po Mansfeldu (1973, 8 s, Abb. 4, 176, Fundliste 62) oz. *fibule a drago con cornetti, occhiello e nodulo fermapieghe* po von Eles Masi (1986, 230).

[11] To je oblika S 2 H po Mansfeldu (1973, 8 s, Abb. 4, 156, Fundliste 15) oz. *fibule a drago con cornetti senza occhiello* po von Eles Masi (1986, 232).

ki imajo prav tako le en par pestičev zlitih s kolenom. Izdelke z dvema paroma pestičev, ki sta oba spojena z lokom, opredeljujem kot različico **IIIa3** (*sl. 3a:* 4).[12] Različica **IIIa4** se loči po tem, da je en par pestičev zraščen s kolenom, drugi par pa je pritrjen z zakovico na lok, ki ima zato luknjico (*sl. 3a:* 5–7); pritrjeni okraski so modelirani v rozeto, čašico ali kolesce, iz katerih izraščajo pestiči, nekatere primerke krasijo še stilizirane figurice rac ali drugih ptic.[13] Različica **IIIa5** ima namesto drugega para pestičev z zakovico pritrjeni le okrasni rozeti, čašici ali kolesci (*sl. 3a:* 8–10),[14] medtem ko različica **IIIa6** predstavlja izdelke, pri katerih sta dva para pestičev ali rozet z dvema zakovicama pritrjena na lok (*sl. 3a:* 11,12).[15] Pri različici **IIIa7** je lok v sedlastem delu in na prehodu v nogo ploščato razširjen, poleg tega imajo par pestičev spojenih s kolenom in na loku stranska izrastka, na prehodu v iglo pa velik disk (*sl. 3a:* 13).

V literaturi so tovrstni izdelki generično označeni kot kačaste fibule s pestiči oz. *Dragofibeln, Hörnchenfibeln* oz. *fibule a drago*.[16]

Večina kačastih fibul tipa IIIa predstavlja grobne najdbe. Različica IIIa5 je zabeležena še v sklopu depoja iz Šempetra pri Gorici in v naselbini na Rifniku, različica IIIa7 pa med najdbami iz struge Ljubljanice (*seznam 3a*).

Seznam 3a / List 3a

Različica / Variant IIIa1 (*sl. / Fig. 3a:* 1,2)

Brezje pri Trebelnem (*karta / Map 1:* **38**; 1 prim. / example): Kromer 1959, T. 19: 4.

Libna (*karta / Map 1:* **47**; 1 prim. / example): Guštin 1976, T. 59: 4.

Stična (*karta / Map 1:* **26**; 2 prim. / examples): Gabrovec et al. 2006, T. 174: 40,43 (*sl. / Fig. 3a:* 1,2).

Velike Malence (*karta / Map 1:* **49**; 1 prim. / example): Stare V. 1960–1961, T. 8: 7.

Različica / Variant IIIa2 (*sl. / Fig. 3a:* 3)

Most na Soči (*karta / Map 1:* **3**; 2 prim. / examples): Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 77A: 1, 261: 4 (*sl. / Fig. 3a:* 3).

Različica / Variant IIIa3 (*sl. / Fig. 3a:* 4)

Most na Soči (*karta / Map 1:* **3**; 5 prim. / examples): Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 77D: 2 (*sl. / Fig. 3a:* 4), 87A: 1,2, 210B: 1, 275D: 2.

Različica / Variant IIIa4 (*sl. / Fig. 3a:* 5–7)

Javor (*karta / Map 1:* **25**; 1 prim. / example): Guštin, Knific 1973, T. 4: 10.

Kobarid (karta / Map 1: **2**; 1 prim. / example): Moser 1900, 106, Fig. 2.

Libna (*karta / Map 1:* **47**; 2 prim. / examples): Guštin 1976, T. 6: 8, 68: 26.

Magdalenska gora (*karta / Map 1:* **24**; 2 prim. / examples): Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, sl. 43, T. 143A: 3.

Mokronog (*karta / Map 1:* **36**; 1 prim. / example): neobjavljeno / unpublished, NMS P 1612.

Most na Soči (*karta / Map 1:* **3**; 34 prim. / examples): Marchesetti 1885, Tav. 6: 12,13; id. 1893, Tav. 17: 10 (*sl. / Fig. 3a:* 7), 18: 9; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 189C: 1–3, 206C: 1–5, 208E: 1, 214D (*sl. / Fig. 3a*: 5), 219A: 1, 219C: 1, 220C: 1,2, 225A: 5, 230C: 2, 239A: 1,2 (*sl. / Fig. 3a:* 6), 247A: 2–4,8, 248A: 1, 248B: 3,4, 255G, 259D: 2, 263A: 1, 275D: 1, 276C: 3.

Novo mesto (*karta / Map 1:* **41**; 1 prim. / example): neobjavljeno / unpublished, DM Novo mesto.[17]

Stična (*karta / Map 1:* **26**; 5 prim. / examples): Wells 1981, Fig. 157a; Gabrovec et al. 2006, T. 18: 38,39, 162: 18, 174: 41.

Vače (*karta / Map 1:* **30**; 4 prim. / examples): Stare 1955a, T. 90: 1; neobjavljeno / unpublished, NHMW 7926, 7927, 40147.

Veliki Vinji vrh (*Šmarjeta*) (*karta / Map 1:* **43**; 2 prim. / examples): Stare V. 1973, T. 20: 4,8.

Različica / Variant IIIa5 (*sl. / Fig. 3a:* 8–10)

Brezje pri Trebelnem (*karta / Map 1:* **38**; 1 prim. / example): Kromer 1959, T. 51: 2 (*sl. / Fig. 3a:* 8).

Dobrnič (*karta / Map 1:* **27**; 1 prim. / example): Parzinger 1988–1989, T. 15: 3,4.

Lepence (*karta / Map 1:* **6**; 1 prim. / example): Gabrovec 1974, T. 10: 1.

Libna (*karta / Map 1:* **47**; 1 prim. / example): Guštin 1976, T. 68: 21.

Ljubljana (*karta / Map 1:* **21**; 2 prim. / examples): Puš 1982, T. 6: 9,11.

Magdalenska gora (*karta / Map 1:* **24**; 2 prim. / examples): Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, T. 143A: 2, 152: 16.

[12] To je oblika S 2 dH po Mansfeldu (1973, 8 s, Abb. 4. 159 s, Fundlisten 21–22) oz. *fibule a drago con due coppie di antenne* po von Eles Masi (1986, 238).

[13] von Eles Masi (1986, 238 ss) uporablja zanje izraza *fibule a drago con due coppie di antenne e dischetti* oz. *fibule a drago con antenne e margherite*.

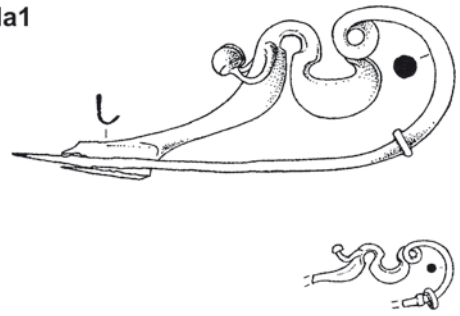
[14] Mansfeld (1973, 8 s, Abb. 4, 157 ss, Fundlisten 17–20) je različici IIIa4 in IIIa5 označil kot S 2 H + R; von Eles Masijeva (1986, 234 ss) pa za različico IIIa5 uporablja izraz *fibule a drago con margherite e antenne* ali *fibule a drago con dischetti e antenne*, med slednje uvršča tudi različico IIIa7.

[15] Mansfeld 1973, 8 s, Abb. 4, 156, 160, Fundlisten 13, 22 je primerke z dvema paroma rozet označil kot S 2 + dR, primerke z dvema paroma pestičev pritrjenih na lok z zakovicama pa je pripisal k S 2 dH; von Eles Masijeva (1986, 234) za prve uporablja izraz *fibule a drago con due coppie di rosette*.

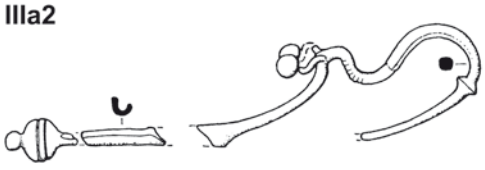
[16] Mansfeld 1973, 8; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 24 s; von Eles Masi 1986, 230 ss; Parzinger 1988, 153 ss, Taf. 142.2.

[17] *Kapiteljska njiva, gr. 33/19:* za podatek se zahvaljujem Borutu Križu.

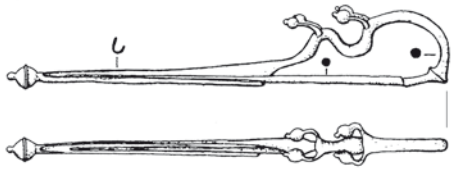
IIIa1

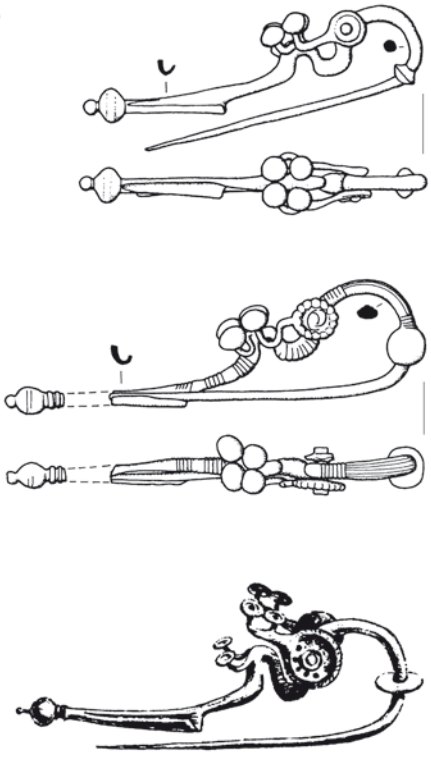
IIIa2

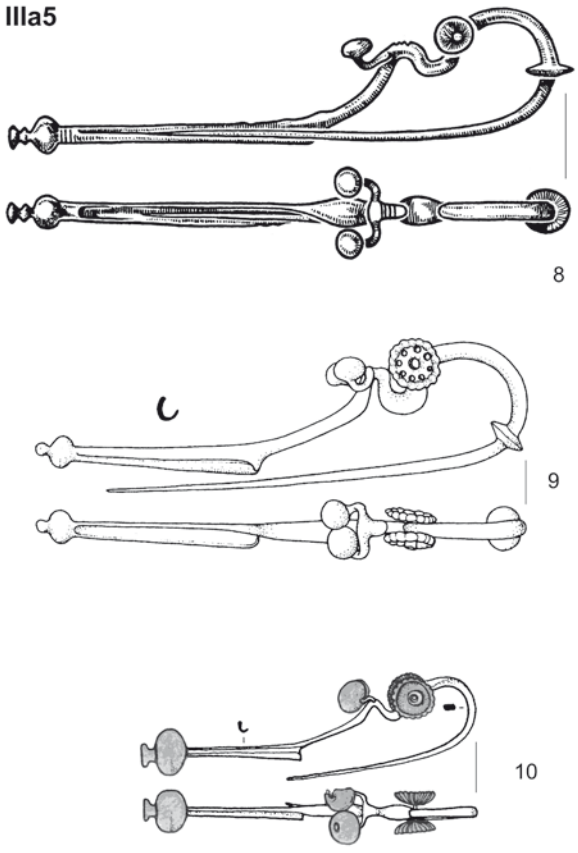
IIIa3

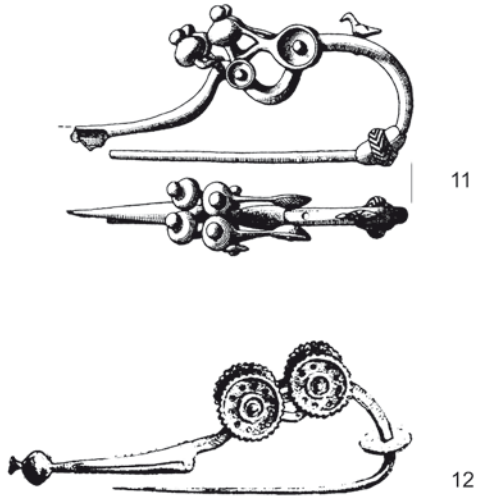
IIIa4

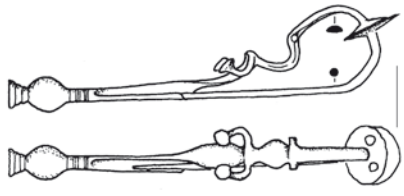
IIIa5

IIIa6

IIIa7

Most na Soči (*karta / Map 1:* **3**; 46 prim. / examples): Marchesetti 1893, Tav. 18: 1; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 245, sl. 110, T. 8F: 1, 17A: 1,2, 76G: 1, 76E: 1, 102A: 1,2 (*sl. / Fig. 3a:* 10), 148B: 1, 149I: 1, 159A: 1, 175C: 1,2, 180B: 2, 180E, 183F, 186C: 3, 187A: 1, 187B: 1,2, 200B: 1, 201C: 1, 206A, 208E: 3, 209G, 215A: 2,4, 219B: 1, 228C: 1, 231B: 1, 237B: 1, 247A: 7, 257D: 1, 258A: 1,2, 258I, 258J, 260A: 1–4, 263A: 3, 264A: 2, 276C: 2,5 (*sl. / Fig. 3a:* 9).

Novo mesto (*karta / Map 1:* **41**; 2 prim. / examples): Knez 1993, T. 25: 10; Križ 2013, T. 20: 16.

Rifnik (*karta / Map 1:* **55**; 1 prim. / example): Teržan 1990a, sl. 24: 7.

Stična (*karta / Map 1:* **26**; 2 prim. / examples): Wells 1981, Fig. 54a; Gabrovec et al. 2006, T. 165: 3.

Šempeter pri Gorici (*karta / Map 1:* **7**; 1 prim. / example): Furlani 1996, sl. 4: 8.

Vače (*karta / Map 1:* **30**; 1 prim. / example): neobjavljeno / unpublished, NHMW 8152.

Mecklenburška zbirka / Mecklenburg Collection (1 prim. / example): Dobiat 1982, 48, T. 4: 1 (National Museum of Ireland, inv. št. 1933: 1110).

Različica / Variant IIIa6 (*sl. / Fig. 3a:* 11,12)

Libna (*karta / Map 1:* **47**; 1 prim. / example): Guštin 1976, T. 59: 3.

Most na Soči (*karta / Map 1:* **3**; 5 prim. / examples): Marchesetti 1885, Tav. 6: 14; id. 1893, Tav. 17: 8,13 (*sl. / Fig. 3a:* 12); Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 50C: 1, 264A: 1.

Stična (*karta / Map 1:* **26**; 2 prim. / examples): Wells 1981, Fig. 87a (*sl. / Fig. 3a:* 11); Gabrovec et al. 2006, T. 109: 3.

Različica / Variant IIIa7 (*sl. / Fig. 3a:* 13)

Koritnica (*karta / Map 1:* **4**; 1 prim. / example): Kos 1973, T. 1: 17.

Ljubljanica (*karta / Map 1:* **22**; 1 prim. / example): Turk et al. (ur. / eds.) 2009, 220–221: 28j.

Most na Soči (*karta / Map 1:* **3**; 3 prim. / examples): Marchesetti 1893, Tav. 18: 2; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 283D: 1,2 (*sl. / Fig. 3a:* 13).

Stična? (*karta / Map 1:* **26**; 2 prim. / examples): Gabrovec et al. 2006, T. 44: 1,2.

Fragmenti različic IIIa / Fragments of variants IIIa:

Dragomelj (*karta / Map 1:* **20**; 1 prim. / example): neobjavljeno / unpublished, NMS P 22891.[18]

Kobarid (*karta / Map 1:* **2**; 2 prim. / examples): neobjavljeno / unpublished, GM Nova Gorica.[19]

Magdalenska gora (*karta / Map 1:* **24**; 2 prim. / examples): Hencken 1978, Fig. 354c; Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, T. 121B: 3.

Most na Soči (*karta / Map 1:* **3**; 21 prim. / examples): Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 15E: 2, 38J: 2, 82D: 9, 150A: 1, 164E, 177D: 1, 181A: 3, 185B: 4, 218E: 1, 224A: 1, 224G, 230A: 3, 231B: 2, 233A: 1, 237B: 2,3, 247A: 5,6, 256A: 1; 257A: 1,2.

Podzemelj (*karta / Map 1:* **52**; 1 prim. / example): Barth 1969, T. 32: 4.

Vače (*karta / Map 1:* **30**; 2 prim. / examples): neobjavljeno / unpublished, NHMW 7928, 8252.

Veliki Vinji vrh (*Šmarjeta*) (*karta / Map 1:* **43**; 1 prim. / example): Dular A. 1991, T. 68: 21.

Neznano najdišče / unknown site (1 prim. / example): neobjavljeno / unpublished, NMS P 13185/3.[20]

Tip IIIb. Enodelne fibule z vlitimi zankami je prav tako moč deliti na več različic glede na velikost, masivnost in oblikovanost okrasnih elementov. Gracilnejše primerke z dvema odprtinama na loku in enim parom pestičev označujem kot različico **IIIb1** (*sl. 3b:* 1,2),[21] kot različico **IIIb2** pa večje primerke s tremi odprtinami na loku, ki ga poleg enega ali dveh parov pestičev krasijo še razne druge okrasne prvine (*sl. 3b:* 3–5),[22] medtem ko v različico **IIIb3** uvrščam robustnejše primerke z dvema odprtinama na masivnem loku in dvema paroma pestičev (*sl. 3b:* 6,7).[23]

V katalogu grobov z Mosta na Soči je za tovrstne fibule uporabljena oznaka kačaste fibule z zlito zanko (*Dragofibeln mit zusammengegossenen Bügelwindungen; fibule a drago con antenne fuse e gomito traforato*).[24] Primerke različice IIIb3 je kot poseben tip izdvojil že Guštin in ga poimenoval po najdišču na Notranjskem kot tip Tržišče, medtem ko je za različico IIIb2 v rabi oznaka tip Vače-Uffing ali Este-Vače-Uffing.[25]

Kačaste fibule tipa IIIb z območja Slovenije (*seznam 3b*) izvirajo pretežno iz grobov, le ena pripada naselbinskim najdbam; gre za primerek različice IIIb3 z gradišča Čepna nad Zagorjem.

[18] Za podatek se zahvaljujem Petru Turku in Barbari Jerin.

[19] *V Logu, gr. 45, 115:* za podatek se zahvaljujem Ani Kruh.

[20] Za podatek se zahvaljujem Barbari Jerin.

[21] Sorodna majhna fibula z dvema luknjicama na loku, vendar brez pestičev, je bila najdena na Mostu na Soči v grobu 2846 z izkopavanj Marchessetija (1893, 127, Tav. 17: 11), ki jo je Mansfeld (1973, 181, Fundliste 75) označil kot osnovno obliko S 6.

[22] To je oblika S 6 dH po Mansfeldu (1973, 8 s, Abb. 4, 182, Fundliste 79) oz. *fibule a drago con arco traforato* po von Eles Masi (1986, 238).

[23] Tudi to je oblika S 6 dH po Mansfeldu 1973, 8 s, Abb. 4, 182, Fundliste 78.

[24] Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 24 s.

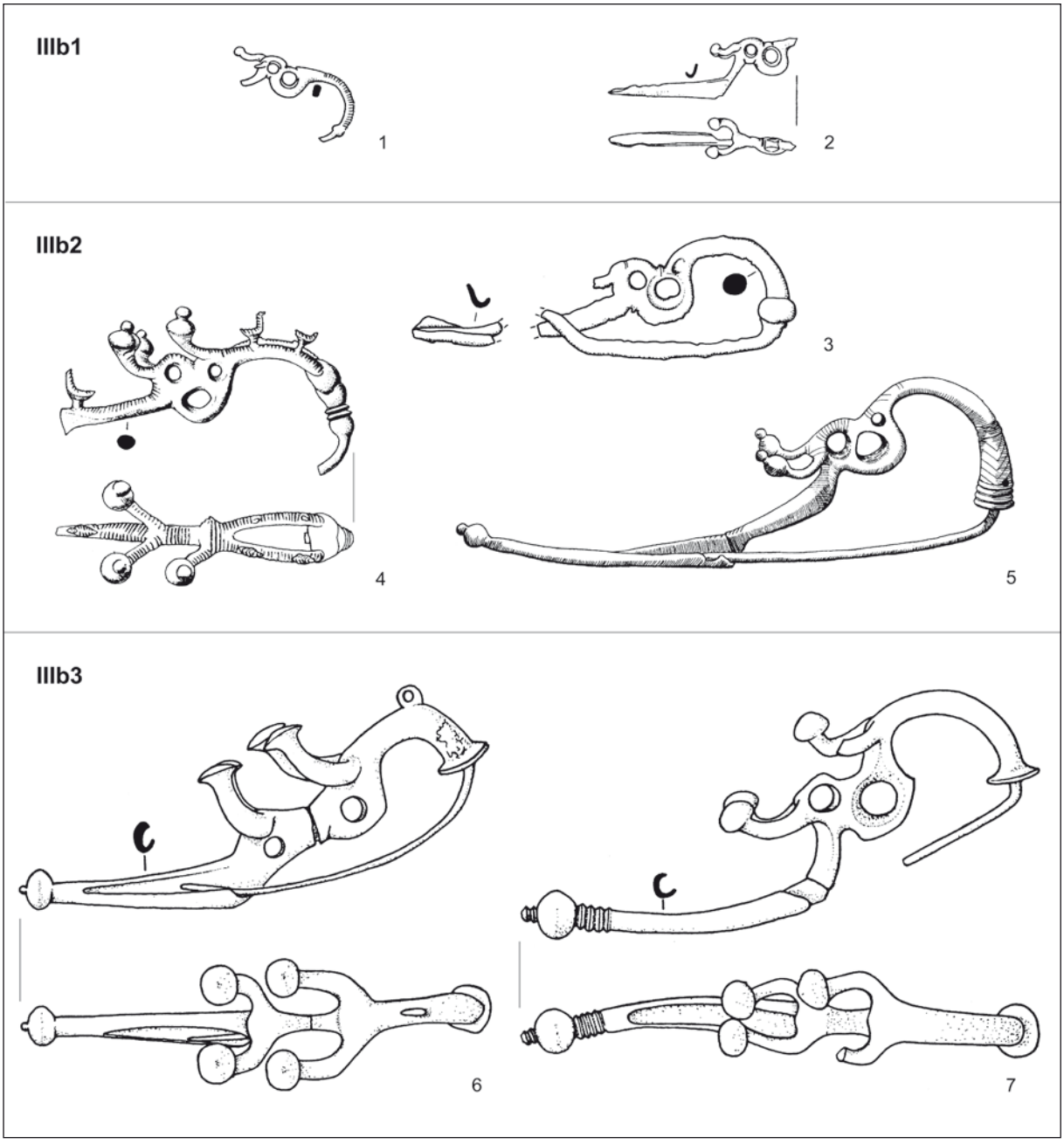
[25] Kossack 1959, 293, T. 155B: 3,4; Guštin 1973, 475 s, karta 3.

←

Sl. 3a: Različice kačastih fibul tipa IIIa. Vse bron, *10* – z jantarnimi okraski. M. = 1:2.

Fig. 3a: Serpentine fibulae variants of Type IIIa. All bronze, *10* – with amber ornaments. Scale 1:2.

1, 2, 11 – Stična; *3–7, 9, 10, 12, 13* – Most na Soči; *8* – Brezje pri Trebelnem.

Sl. 3b: Različice kačastih fibul tipa IIIb. Vse bron. M. = 1:2.
Fig. 3b: Serpentine fibulae variants of Type IIIb. All bronze. Scale 1:2.
1, 2 – Libna; *3* – Most na Soči; *4* – Vače; *5* – Magdalenska gora?; *6, 7* – Dolenja vas – Tržišče.

Seznam 3b / List 3b

Različica / Variant IIIb1 (*sl. / Fig. 3b:* 1,2)

Libna (*karta / Map 1:* **47**; 4 prim. / examples): Guštin 1976, T. 55: 6 (*sl. / Fig. 3b:* 1), 68: 4,5,9 (*sl. / Fig. 3b:* 2).

Različica / Variant IIIb2 (*sl. / Fig. 3b:* 3–5)

Magdalenska gora? (*karta / Map 1:* **24**; 1 prim. / example): Hencken 1978, Fig. 11 (*sl. / Fig. 3b:* 5).

Most na Soči (*karta / Map 1:* **3**; 4 prim. / examples): Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 77D: 1, 180B: 1, 202B: 1 (*sl. / Fig. 3b:* 3), 248B: 5.

Rovišče (*karta / Map 1:* **45**; 2 prim. / examples): Dular J. 2003, T. 75: 3.

Šmihel pod Nanosom (*karta / Map 1:* **11**; 1 prim. / example): Guštin 1979, T. 60: 19.

Vače (*karta / Map 1:* **30**; 2 prim. / examples): Stare F. 1955a, T. 26: 2,4 (*sl. / Fig. 3b:* 4).

Različica / Variant IIIb3 (*sl. / Fig. 3b:* 6,7)

Dolenja vas – Tržišče (*karta / Map 1:* **15**; 7 prim. / examples): Guštin 1979, T. 19: 1–7. (*sl. / Fig. 3b:* 6,7).

Zagorje – Čepna (*karta / Map 1:* **12**; 1 prim. / example): Guštin 1973, 475, op. 51; id. 1979, T. 3: 1.

Neznano najdišče / unknown site (2 prim. / examples): neobjavljeno / unpublished, NMS P 13185/1,2.[26]

Tip IV

Tip IV predstavlja preprosto obliko fibul s sedlastim lokom in dolgo nogo J-preseka, ki se zaključuje s kroglastim gumbkom. Pri različici **IVa** (*sl. 4:* 1,2) lok tekoče prehaja v iglo, medtem ko ima različica **IVb** (*sl. 4:* 3–6) disk na prehodu igle, ki je vlit ali nataknjen na lok.

V katalogu grobov z Mosta na Soči so fibule tipa IV označene kot kačaste fibule z diskom oz. brez njega (*Schlangenfibeln; fibule serpeggianti a gomito* (*con fermapieghe e senza molla*)).[27] Mansfeld je tovrstne fibule opredelil kot osnovno obliko S 2,[28] Parzinger jih je označil za jugovzhodnoalpski tip kačastih fibul (*Südostalpine Schlangenfibeln*),[29] von Eles Masijeva kot *fibule ad arco serpeggiante a due gomiti*, Nascimbenejeva pa kot tip I.1 z različicami A–D,[30] pri čemer je njena različica D tukaj označena kot različica IVa, ostale različice pa kot različica IVb.

Fibule tega tipa so bile na obravnavanem območju najdene v grobovih, z izjemo enega primerka iz depojskega sestava Šempeter pri Gorici in treh iz naselbin Sv. Mihael pri Grižah in Rifnik (*seznam 4*).

Seznam 4 / List 4

Različica / Variant IVa (*sl. / Fig. 4:* 1,2)

Boštanj (*karta / Map 1:* **44**; 2 prim. / examples): Guštin 1974, T. 4: 2, 12: 2.

Brezje pri Trebelnem (*karta / Map 1:* **38**; 1 prim. / example): Kromer 1959, T. 12: 3.

Dolenja vas – Tržišče (*karta / Map 1:* **15**; 1 prim. / example): Guštin 1979, T. 19: 16.

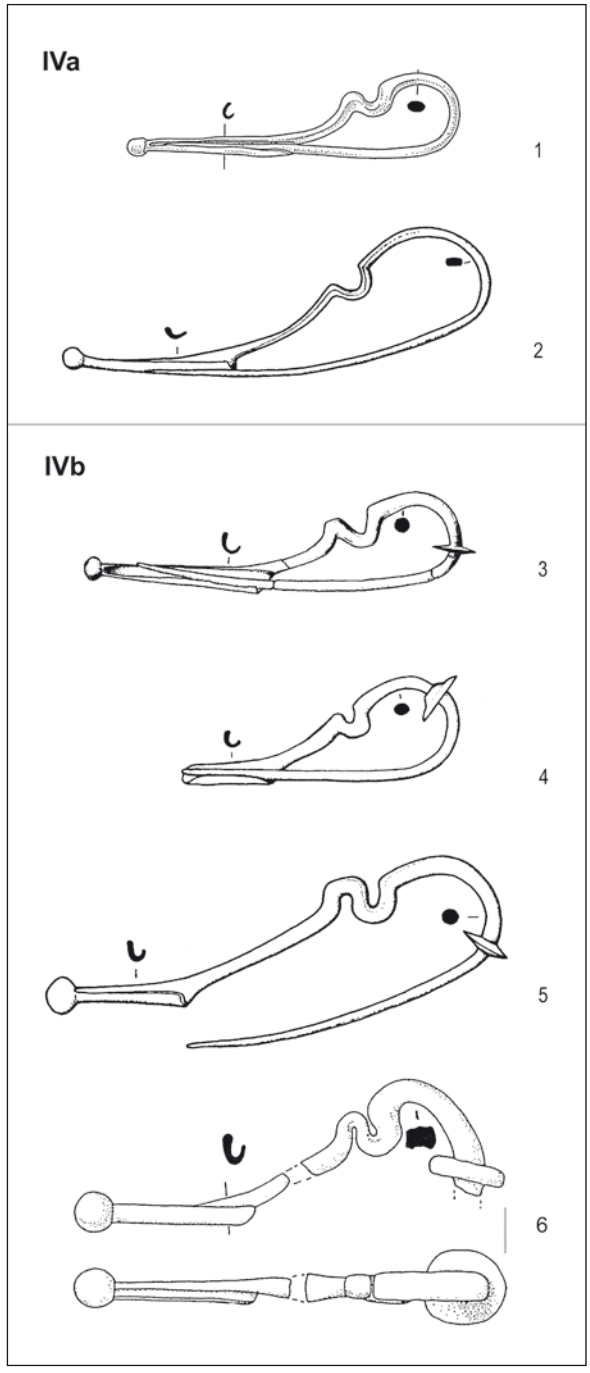
Golek pri Vinici? (*karta / Map 1:* **54**; 1 prim. / example): neobjavljeno / unpublished, Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University, Cambridge, Massachusetts.

Javor (*karta / Map 1:* **25**; 1 prim. / example): Guštin, Knific 1973, T. 2: 6.

Kranj (*karta / Map 1:* **18**; 1 prim. / example): Stare V. 1980, T. 92: 5.

Libna (*karta / Map 1:* **47**; 1 prim. / example): Guštin 1976, T. 28: 3.

Magdalenska gora (*karta / Map 1:* **24**; 9 prim. / examples): Hencken 1978, Fig. 38b, 48d, 318b, 334m,n; Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, T. 28B: 2 (*sl. / Fig. 4:* 1), 62B: 5, 90E: 2, 132A: 1.

Sl. 4: Različice kačastih fibul tipa IV. Vse bron. M. = 1:2.
Fig. 4: Serpentine fibulae variants of Type IV. All bronze. Scale 1:2.
1 – Magdalenska gora; *3* – Vače; *2, 4–6* – Most na Soči.

[26] Za podatek se zahvaljujem Barbari Jerin.

[27] Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 24 s.

[28] Mansfeld 1973, 5 s, Abb. 2, 153 s, Fundliste 9.

[29] Parzinger 1988, 153 s, Taf. 143.1: 2.

[30] von Eles Masi 1986, 226 s; Nascimbene 2009, 69 ss, Fig. 12.

Mokronog (*karta / Map 1:* **36**; 1 prim. / example): neobjavljeno / unpublished, NMS P 1610.

Most na Soči (*karta / Map 1:* **3***;* 12 prim. / examples): Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 65D: 2, 110H: 2 (*sl. / Fig. 4:* 2), 111D: 2, 151B: 3, 161D: 6, 178F: 4, 196B: 7, 228D: 1, 231F: 5, 239B: 2, 241B: 1, 269: 8.

Novo mesto (*karta / Map 1:* **41**; 5 prim. / examples): Križ 2000, T. 35: 1; id. 2013, T. 13: 10, T. 32: 4; neobjavljeno / unpublished, DM Novo mesto.[31]

Rifnik (*karta / Map 1:* **55**; 1 prim. / example): neobjavljeno / unpublished, PM Celje.[32]

Stična (*karta / Map 1:* **26**; 10 prim. / examples): Wells 1981, Fig. 56e; Gabrovec et al. 2006, T. 10: 1, 15: 1, 47: 2,3, 78: 1,2, 90: 1, 94: 1,2.

Vače (*karta / Map 1:* **30**; 3 prim. / examples): Stare 1955a, T. 28: 2, 29: 2 in neobjavljeno / and unpublished, NHMW 8149.

Veliki Vinji vrh (*Šmarjeta*) (*karta / Map 1:* **43**; 8 prim. / examples): Stare V. 1973, T. 20: 6,10, 67: 7,8; Dular A. 1991, T. 20: 10,11, 40: 1, 68: 22.

Različica / Variant IVb (*sl. / Fig. 4:* 3–6)

Boštanj (*karta / Map 1:* **44**; 2 prim. / examples): Guštin 1974, T. 4: 1, 6: 1.

Brezje pri Trebelnem (*karta / Map 1:* **38**; 4 prim. / examples): Kromer 1959, T. 1: 2, 19: 9, 25: 13.

Brusnice (*karta / Map 1:* **42**; 1 prim. / example): Teržan 1974, T. 16: 8.

Dolenja vas – Tržišče (*karta / Map 1:* **15**; 6 prim. / examples): Guštin 1979, T. 19: 8–10,12,13,15.

Golek pri Vinici? (*karta / Map 1:* **54**; 1 prim. / example): neobjavljeno / unpublished, Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University, Cambridge, Massachusetts.

Javor (*karta / Map 1:* **25**; 2 prim. / examples): Guštin, Knific 1973, T. 3: 1,8.

Jereka (*karta / Map 1:* **5**; 2 prim. / examples): Gabrovec 1974, T. 11: 8,9.

Kladje nad Blanco (*karta / Map 1:* **46**; 1 prim. / example): Dular J. 2003, T. 50: 5.

Kobarid (*karta / Map 1:* **2**; 1 prim. / example): neobjavljeno / unpublished, GM Nova Gorica.[33]

Lepence (*karta / Map 1:* **6**; 1 prim. / example): Gabrovec 1974, T. 9: 9.

Libna (*karta / Map 1:* **47**; 1 prim. / example): Guštin 1976, T. 51: 16.

Ljubljana (*karta / Map 1:* **21**; 2 prim. / examples): Puš 1982, T. 8: 12, 41: 1.

Log – Špičasti hrib (*karta / Map 1:* **34**; 1 prim. / example): neobjavljeno / unpublished, NMS P 1645.[34]

Magdalenska gora (*karta / Map 1:* **24**; 20 prim. / examples): Hencken 1978, Fig. 13a,b, 49d, 62a, 66a, 82l, 86m, 90a, 133b,154d, 172d, 259c, 313a, 322k, 326a, 330b, 345d ; Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, T. 48B: 9, 134D: 6, 152: 14.

Mokronog (*karta / Map 1:* **36**; 2 prim. / examples): neobjavljeno / unpublished, NMS P 1609, 1611.

Most na Soči (*karta / Map 1:* **3**; 119 prim. / examples): Marchesetti 1885, Tav. 6: 7,8; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 56A: 2 (*sl. / Fig. 4:* 6), 60B: 1, 61D: 1–3, 64C: 1,2, 66B: 1,2, 66C: 2, 66E, 67A: 7, 67B: 1, 68E: 1, 69C, 69F, 70B: 1, 91A: 2–6, 117D: 3, 117G: 2, 117M, 157D: 1, 159A: 2, 161D: 4,5, 163A: 2, 164D: 3, 165E: 1,2, 170E: 2, 174G: 1, 178C: 4,5, 178F: 3, 185C: 4, 188A: 1, 190B: 1–3, 193A: 5, 194A: 2 (*sl. / Fig. 4:* 5), 201D: 1 (*sl. / Fig. 4:* 4), 208C: 1–3, 209H: 1, 211C: 1, 216B: 1,2, 217A: 1, 217B: 1,2, 217C: 1–4, 217E, 218A: 1, 220G: 1,3, 223C: 2–5, 224F, 226E: 1, 228A: 2, 228D: 2, 229B: 1–3, 229E: 1, 230A: 1, 231F: 4, 233C: 1, 234B: 1–3, 234D: 1,2, 235E: 2, 236G, 237D: 1,2, 240B: 1,2, 242C: 1,2, 243G: 1, 247A: 1, 248B: 1, 250B: 4,5, 251B: 1–4, 252C: 1, 253C: 4, 253D: 3, 255C: 1, 261B: 2, 265B: 1,2, 265E: 1,2, 266A: 1, 269: 9, 276C: 7, 285C: 1; Mlinar 2002, Kat. št. 15; Mlinar 2008, T. 7: 2,3, 19: 2.

Novo mesto (*karta / Map 1:* **41**; 2 prim. / examples): neobjavljeno / unpublished, DM Novo mesto.[35]

Podmolnik – Orle (*karta / Map 1:* **23**; 1 prim. / example): Stare V. 1962–1964, T. 3: 12.

Rifnik (*karta / Map 1:* **55**; 1 prim. / example): neobjavljeno / unpublished, PM Celje.[36]

Rihpovec (*karta / Map 1:* **37**; 3 prim. / examples): Dular J. 2003, T. 32: 2, 34: 4,5.

Rovišče (*karta / Map 1:* **45**; 1 prim. / example): Dular J. 2003, T. 68: 5.

Srpenica (*karta / Map 1:* **1**; 2 prim. / examples): Mlinar 2009–2010, T. 3: 1,2.

Stari trg pri Ložu – Ulaka (*karta / Map 1:* **17***;* 1 prim. / example): neobjavljeno / unpublished, NMS P 21349.[37]

Stična (*karta / Map 1:* **26**; 17 prim. / examples): Wells 1981, Fig. 35c, 67d, 71c, 107c; Gabrovec et al. 2006, T. 28: 1, 49: 1, 65: 1, 79: 2,3, 85: 2, 87: 1, 93: 1, 94: 1, 99: 1, 102: 1, 103: 1, 129: 3.

Šempeter pri Gorici (*karta / Map 1:* **7**; 1 prim. / example): Furlani 1996, sl. 4: 6.

Vače (*karta / Map 1:* **30**; 22 prim. / examples): Stare F. 1955a, T. 28: 3–8 (*sl. / Fig. 4:* 3), 29: 4,7,9–12; id. 1955b, T. 1: 5 in neobjavljeno / and unpublished, NHMW 6716, 7917, 7918, 8100, 8483, 14214, 18512, 26546; Musée d'Archéologie nationale et Domaine national de Saint-Germain-en-Laye.

Velike Malence (*karta / Map 1:* **49**; 1 prim. / example): Dular J. 2003, T. 59: 6.

Veliki Nerajec (*karta / Map 1:* **53**; 1 prim. / example): Spitzer 1973, T. 5: 7; Škvor Jernejčič 2011, T. 6: 7.

Veliki Vinji vrh (*Šmarjeta*) (*karta / Map 1:* **43**; 4 prim. / examples): Stare V. 1973, T. 20: 7; Dular A. 1991, T. 2: 3, 13: 6, 48: 1.

Vinkov Vrh (*karta / Map 1:* **28**; 1 prim. / example): Stare V. 1964–1965, T. 1: 8.

Volčje Njive (*karta / Map 1:* **33**; 1 prim. / example): Gabrovec 1956, T. 10: 5.

[31] *Kapiteljska njiva, gr. 16/22, 34/13:* za podatke se zahvaljujem Borutu Križu.

[32] *Naselbinska najdba, PN 1611 (22.10.1999):* za podatek se zahvaljujem Darji Pirkmajer.

[33] *V Logu, gr. 163:* za podatek se zahvaljujem Ani Kruh.

[34] Za podatek se zahvaljujem Barbari Jerin.

[35] *Kapiteljska njiva, gr. 16/3, 29/2:* za podatek se zahvaljujem Borutu Križu.

[36] *Najdena v naselbini 20.7.1967:* za podatek se zahvaljujem Darji Pirkmajer.

[37] Za podatek se zahvaljujem Barbari Jerin.

Zagorje (*karta / Map 1:* **31**; 1 prim. / example): Gabrovec 1966, T. 4: 3.

Mecklenburška zbirka / Mecklenburg Collection (2 prim. / examples): Dobiat 1982, 41, 49, T. 4: 3,6 (Vorgeschichtliches Seminar der Philipps-Universität Marburg, inv. št. 3351; National Museum of Ireland, inv. št. 1933: 1117).

Fragmenti tipa IV / Fragments of type IV:

Boštanj (*karta / Map 1:* **44**; 3 prim. / examples): Guštin 1974, T. 3: 23, 4: 2, 9: 4.

Brusnice (*karta / Map 1:* **42**; 1 prim. / example): Teržan 1974, T. 16: 9.

Dobrnič (*karta / Map 1:* **27**; 2 prim. / examples): Parzinger 1988–1989, T. 11: 7, 34: 7.

Dolenja vas – Tržišče (*karta / Map 1:* **15**; 1 prim. / example): Guštin 1979, T. 19: 22.

Griže – Sv. Mihael (*Štorje*) (*karta / Map 1:* **9**; 1 prim. / example): Guštin 1979, T. 6: 1.

Kobarid (*karta / Map 1:* **2**; 3 prim. / examples): neobjavljeno / unpublished, GM Nova Gorica.[38]

Libna (*karta / Map 1:* **47**; 3 prim. / examples): Guštin 1976, T. 32: 1, 61: 18, 68: 19.

Magdalenska gora (*karta / Map 1:* **24**; 1 prim. / example): Hencken 1978, Fig. 75d.

Most na Soči (*karta / Map 1:* **3**; 15 prim. / examples): Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, sl. 127, T. 61D: 4, 161D: 3, 163A: 1, 176G: 1,2, 217D: 2, 220G: 2,4, 227A: 2, 241B: 2, 275: 2, 283E: 3, 283F: 3,5.

Novo mesto (*karta / Map 1:* **41**; 1 prim. / example): Križ 2000, T. 37: 3.

Podzemelj (*karta / Map 1:* **52**; 2 prim. / examples): Dular 1978, T. 3: 16,17.

Rihpovec (*karta / Map 1:* **37**; 1 prim. / example): Dular J. 2003, T. 31: 2.

Stična (*karta / Map 1:* **26**; 7 prim. / examples): Wells 1981, Fig. 110f; Gabrovec et al. 2006, T. 28: 1, 47: 1, 49: 1, 64: 1, 88: 1, 93: 2.

Velike Malence (*karta / Map 1:* **49**; 1 prim. / example): Stare V. 1960–1961, T. 10: 8.

Veliki Vinji vrh (*Šmarjeta*) (*karta / Map 1:* **43**; 2 prim. / examples): Dular A. 1991, T. 2: 4; Guštin, Križ 2007, Fig. 6: 8.

Tip V

Posebnost kačastih fibul tipa **V** so krilca, ki so v paru pritrjena na lok z zakovico (*sl. 5*), ta del je modeliran v rozeto, čašico ali kolesce. Zgornja ploskev krilc je nagrbančena v bunčice, na spodnji strani pa je ušesce. Krilca so z enim koncem pritrjena na lok, v njih pa bi lahko videli poenostavljeno obliko okraskov v obliki pestičev oziroma izpeljavo iz tipa IIIa, kar nakazujejo primerki z jasno izraženimi tovrstnimi prvinami (*sl. 5:* 1,4). Fibule tipa V imajo praviloma disk ali trombasto odebeljen lok. Manjše primerke brez okrasa na loku in nogi označujem kot različico **Va** (*sl. 5:* 1–3), večje in okrašene z vrezanimi motivi ter razčlenjenim zaključkom noge pa kot različico **Vb** (*sl. 5:* 4–6).

V katalogu grobov z Mosta na Soči so fibule tipa V poimenovane kot kačaste fibule s krilci (*Schlangenfibeln mit geperlten Antennen; fibule a drago con rosette e appendici a baccelo aplicate*).[39] Mansfeld je zanje uporabil oznako S 2 + R,[40] von Eles Masijeva jih je označila kot *fibule a drago con margherite e appendice a tre globetti*, Nascimbenejeva pa kot tip I.2,[41] ki ga deli v dve osnovni različici (A in B). V različico A je uvrstila večje bronaste primerke, okrašene z različnimi vrezanimi motivi na loku in nogi, ki imajo lahko vložke iz druge snovi (A1) ali konično odebeljen lok na prehodu v iglo (A2), medtem ko je manjše neokrašene primerke opredelila kot različico B.

Na območju Slovenije so bile take fibule najdene posamično v naselbinah na Mostu na Soči in Starem gradu nad Uncem, glavnina pa jih izvira iz grobov (*seznam 5*).

Seznam 5 / List 5

Različica / Variant Va (*sl. / Fig. 5:* 1–3)

Boštanj (*karta / Map 1:* **44**; 3 prim. / examples): Guštin 1974, T. 2: 5, 7: 11.

Brezje pri Trebelnem (*karta / Map 1:* **38**; 9 prim. / examples): Kromer 1959, T. 3: 7, 10: 1, 26: 5, 31: 4 (*sl. / Fig. 5:* 2), 33: 3, 47: 3, 50: 6.

Brusnice (*karta / Map 1:* **42**; 2 prim. / examples): Teržan 1974, T. 16: 6,7.

Kobarid (*karta / Map 1:* **2**; 2 prim. / examples): neobjavljeno / unpublished, GM Nova Gorica.[42]

Laknice (*karta / Map 1:* **35**; 2 prim. / examples): neobjavljeno / unpublished, NMS P 1649, 1650.[43]

Libna (*karta / Map 1:* **47**; 5 prim. / examples): Guštin 1976, T. 14: 3,6, 23: 12, 63: 3, 64: 1.

Mačkovec pod Trško goro (*karta / Map 1:* **51**; 1 prim. / example): Udovč, Leben Seljak 2009, 66 s: kat št. 59.

Magdalenska gora (*karta / Map 1:* **24**; 9 prim. / examples): Hencken 1978, Fig. 72b, 127e, 345c, 348a, 353a, 359u; Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, T. 51: 7, 95B: 11, 134D: 7.

Most na Soči (*karta / Map 1:* **3**; 87 prim. / examples): Marchesetti 1885, Tav. 6: 11; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 26E: 3,4, 57E: 1,2, 59C: 1–3, 61D: 5,6, 61E: 1, 64F: 2, 67A: 3,6, 68B: 3, 68D: 1–3, 69B: 1, 74E: 1,2, 112F, 112G: 1, 116E: 4, 117G: 1, 117I: 1,2,4, 136D, 145B: 2–5,8, 146C: 2–4, 152H: 2, 157C: 2,3, 161D: 1,2, 162D: 1,2,

[38] *V Logu, gr. 163, 237, 277:* za podatek se zahvaljujem Ani Kruh.

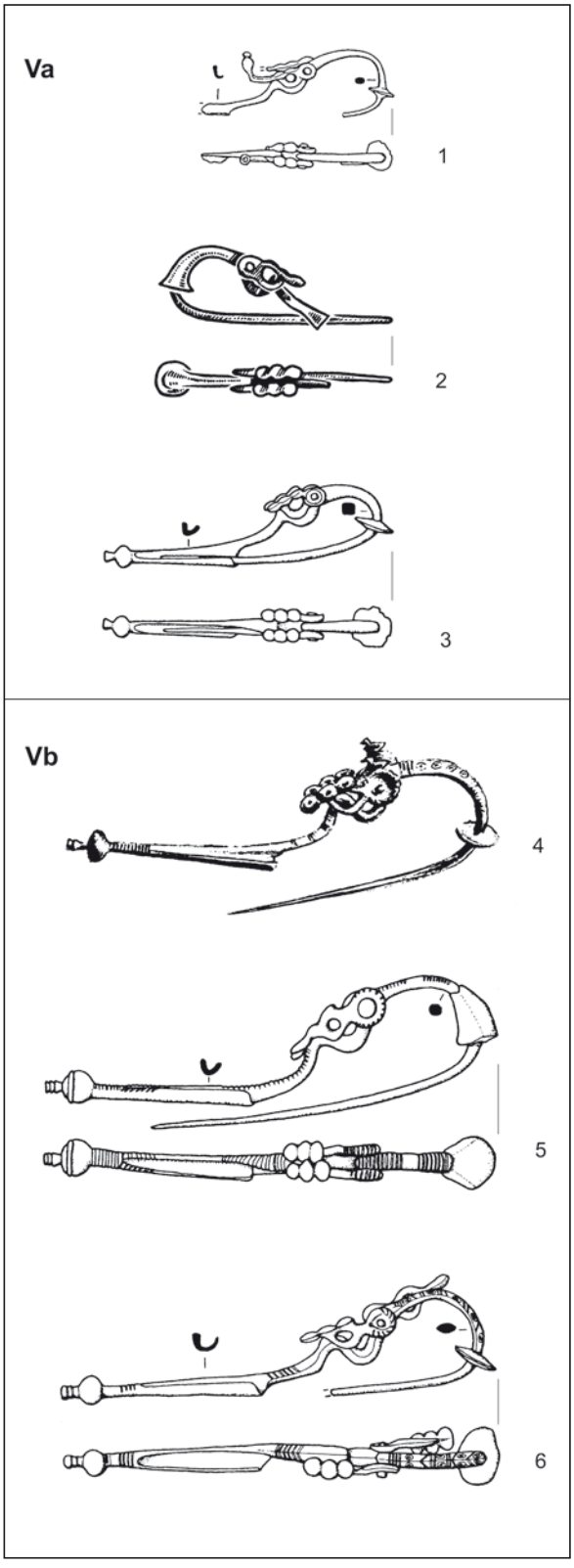
[39] Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 24 s.

[40] Mansfeld 1973, 8 s, Abb. 4, 154 s, Fundliste 10–12.

[41] Von Eles Masi 1986, 241 s; Nascimbene 2009, 75 ss, Fig. 14, Tab. 4.

[42] *V Logu, gr. 45 in 258:* za podatek se zahvaljujem A. Kruh.

[43] Za podatek se zahvaljujem Barbari Jerin.

Sl. 5: Različice kačastih fibul tipa V. Vse bron. M. = 1:2.
Fig. 5: Serpentine fibulae variants of Type V. All bronze. Scale 1:2.
1, 3, 4–6 – Most na Soči; *2* – Brezje pri Trebelnem.

164D: 1, 170E: 1, 170G: 1,2, 171G: 1, 178C: 1,2, 211B: 1, 213A: 4, 213E, 216F: 3,4 (*sl. / Fig. 5:* 3), 225C: 3,4, 226D: 1, 228G, 233D: 1,2, 234C: 1,2, 237F: 3, 241E: 1,2, 242D: 3, 244B: 1,2, 249A, 252A: 1 (*sl. / Fig. 5:* 1),2–4, 253D: 4, 254A: 2, 269: 4,6,10, 276B: 4, 276C: 4,6, 283E: 1, 283F: 6, 285F: 5; Cunja, Mlinar (ur. / eds.) 2010, Kat. št. 47.

Podbočje – Stari grad (*karta / Map 1:* **48**; 1 prim. / example): neobjavljeno / unpublished, NMS P 27409.[44]

Podzemelj (*karta / Map 1:* **52**; 1 prim. / example): Barth 1969, T. 41: 3.

Rovišče (*karta / Map 1:* **45**; 2 prim. / examples): Stare V. 1962–1963, T. 5: 5,8.

Stična (*karta / Map 1:* **26**; 16 prim. / examples): Gabrovec et al. 2006, T. 78: 3–6, 94: 2, 103: 2, 115: 1, 122: 1,2, 124: 1,2, 148: 5,6, 154: 3,4, 162: 17.

Unec – Stari grad (*karta / Map 1:* **14**; 1 prim. / example): neobjavljeno / unpublished, NMS P 19844.[45]

Vače (*karta / Map 1:* **30**; 22 prim. / examples): Stare F. 1955a, T. 27: 3,4,6,7,10,11, 95: 7 in neobjavljeno / and unpublished, NHMW 1686, 6500, 7921, 7922, 7923, 7924, 7925, 7929, 8154, 8155, 14210, 14234, 18511.

Vavta vas (*karta / Map 1:* **29**; 1 prim. / example): neobjavljeno / unpublished, NMS P 3279.

Velike Malence (*karta / Map 1:* **49**; 2 prim. / examples): Stare V. 1960–1961, T. 10: 9; Dular J. 2003, T. 59: 7.

Veliki Vinji vrh (*Šmarjeta*) (*karta / Map 1:* **43**; 9 prim. / examples): Stare V. 1973, T. 20: 11,12; Dular A. 1991, T. 18: 1, 20: 8,9, 42: 1,2, 63: 12; Guštin, Križ 2007, Fig. 5: 1.

Volčje Njive (*karta / Map 1:* **33**; 1 prim. / example): Gabrovec 1956, T. 6: 2.

Zagorica pri Čatežu (*karta / Map 1:* **32**; 4 prim. / examples): Dular J. 2003, T. 39: 1,2,8,9.

Zagorje (*karta / Map 1:* **31**; 1 prim. / example): Gabrovec 1966, T. 5: 3.

Mecklenburška zbirka / Mecklenburg Collection (1 prim. / example): Dobiat 1982, 49, T. 4: 2 (National Museum of Ireland, Inv. št. 1933: 1123).

Različica / Variant Vb (*sl. / Fig. 5:* 4–6)

Golek pri Vinici? (*karta / Map 1:* **54**; 1 prim. / example): neobjavljeno / unpublished, Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University, Cambridge, Massachusetts.

Kobarid (*karta / Map 1:* **2**; 1 prim. / example): neobjavljeno / unpublished, GM Nova Gorica.[46]

Libna (*karta / Map 1:* **47**; 2 prim. / examples): Guštin 1976, T. 27: 15, 28: 4.

Magdalenska gora? (*karta / Map 1:* **24**; 1 prim. / example): Hencken 1978, Fig. 357b.

Mokronog (*karta / Map 1:* **36**; 1 prim. / example): neobjavljeno / unpublished, NMS P 1613.

Most na Soči (*karta / Map 1:* **3**; 35 prim. / examples): Marchesetti 1893, Tav. 17: 6,9 (*sl. / Fig. 5:* 4); Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 67A: 2–5, 91A: 7,8, 146C: 5,6, 178C: 3, 213A: 3, 214C: 1,2 (*sl. / Fig. 5:* 5), 226D: 2, 239A: 3,4, 241E: 3, 244A, 245B: 1 (*sl. / Fig. 5:* 6), 248C:

[44] Za podatek se zahvaljujem Barbari Jerin.

[45] *Stari grad – Hasberg:* za podatek se zahvaljujem Barbari Jerin.

[46] *V Logu, gr. 235:* za podatek se zahvaljujem Ani Kruh.

1, 251C: 1–3, 255D: 1–3, 269: 7, 283C: 2, 283D: 3, 283F: 1, 284A: 4,7, 285F: 3,4.

Podzemelj (*karta / Map 1:* **52**; 1 prim. / example): Barth 1969, T. 35: 5.

Vače (*karta / Map 1:* **30**; 4 prim. / examples): Stare F. 1955a, T. 27: 5, 95: 8 in neobjavljeno / and unpublished, NHMW 7590, 7591.

Veliki Vinji vrh (*Šmarjeta*) (*karta / Map 1:* **43**; 1 prim. / example): Stare V. 1973, T. 67: 11.

Vinkov Vrh (*karta / Map 1:* **28**; 2 prim. / examples): Stare V. 1964–1965, T. 15: 1,5.

Fragmenti domnevno tipa V / Presumably fragments of type V:

Magdalenska gora (*karta / Map 1:* **24**; 2 prim. / examples): Hencken 1978, Fig. 15a, 352h.

Most na Soči (*karta / Map 1:* **3**; 6 prim. / examples): Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 185F: 1, 238C: 1, 247C: 3, 254F, 269: 3,15.

Stična (*karta / Map 1:* **26**; 4 prim. / examples): Gabrovec et al. 2006, T. 6: 1,2, 75: 4, 198: 1.

Vače (*karta / Map 1:* **30**; 2 prim. / examples): Stare F. 1955a, T. 28: 1 in neobjavljeno / and unpublished, NHMW 8057 (ali tip VI).

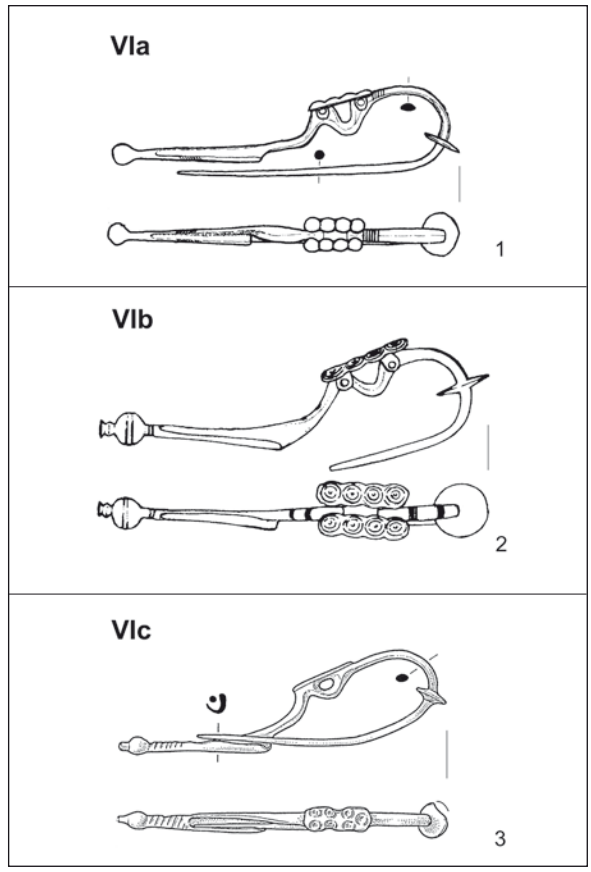
Veliki Vinji vrh (*Šmarjeta*) (*karta / Map 1:* **43**; 1 prim. / example): Dular A. 1991, T. 4: 4.

Mecklenburška zbirka / Mecklenburg Collection (1 prim. / example): Dobiat 1982, 39, T. 4: 5 (Vorgeschichtliches Seminar der Philipps-Universität Marburg, inv. št. 3307).

Tip VI

Poglavitna značilnost kačastih fibul tipa **VI** so okrasne ploščice, ki so bile bodisi posebej izdelane in v paru pričvrščene na lok z dvema zakovicama ali pa so spojene v enovito ploskev, ki je zlita z lokom (*sl. 6*). Pri različici **VIa** je zgornja ploskev ploščic reliefno oblikovana v bunčice (*sl. 6:* 1), podobno kot krilca pri tipu V. Pri različici **VIb** imata ploščici ravno površino, okrašeno z vtisnjenimi koncentričnimi krožci (*sl. 6:* 2), enak okras ima tudi ploščica različice **VIc**, ki je zlita z lokom (*sl. 6:* 3).

V katalogu grobov z Mosta na Soči je za fibule tipa VI uporabljen izraz kačaste fibule s ploščicama (*Schlangenfibeln mit Plättchen; fibule a drago con appendici a bacello fuse*).[47] Von Eles Masijeva jih je označila kot *fibule ad arco serpeggiante con sbarretta applicata fra i gomiti*,[48] Nascimbenejeva jih je opredelila kot tip I.3 in jih delila na različico A, ki ima ploščici okrašeni z vtisnjenimi koncentričnimi krožci (mednje je uvrstila tudi primerke z zlito ploščico), ter

Sl. 6: Različice kačastih fibul tipa VI. Vse bron. M. = 1:2.
Fig. 6: Serpentine fibulae variants of Type VI. All bronze. Scale 1:2.
1, 2 – Most na Soči; *3* – Magdalenska gora.

različico B z reliefno oblikovano površino ploščic.[49] Mansfeld je ta tip fibul označil kot S 2 + Pl,[50] primerke pa je nazadnje zbrala in kartirala Manca Vinazza.[51]

Na območju Slovenije so bile najdene v glavnem v grobovih, dve sta bili odkriti še v naselbini na Mostu na Soči,[52] ena fragmentirana v naselbinski plasti v Štanjelu in ena v strugi Ljubljanice (*seznam 6*).

Seznam 6 / List 6

Različica / Variant VIa (*sl. / Fig. 6:* 1)

Magdalenska gora (*karta / Map 1:* **24**; 2 prim. / examples): Hencken 1978, Fig. 72c; Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, T. 138: 18.

Mokronog (*karta / Map 1:* **36**; 1 prim. / example): neobjavljeno / unpublished, NMS P 1608.

[47] Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 24 s; Teržan 1990a, 223, karta 20.

[48] von Eles Masi 1986, 242.

[49] Nascimbene 2009, 87 ss, Fig. 17, 18, Tab. 6.

[50] Mansfeld 1973, 8 s, Abb. 4, 156, Fundliste 14.

[51] Vinazza 2011, 94 ss, sl. 67.

[52] Svoljšak 1983, 203.

Most na Soči (*karta / Map 1:* **3**; 5 prim. / examples): Marchesetti 1893, Tav. 17: 12; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 65A: 1, 284B: 1–3 (*sl. / Fig. 6:* 1).

Velike Malence (*karta / Map 1:* **49**; 1 prim. / example): Stare V. 1960–1961, T. 10: 10.

Različica / Variant VIb (*sl. / Fig. 6:* 2)

Brezje pri Trebelnem (*karta / Map 1:* **38**; 2 prim. / examples): Kromer 1959, T. 19: 10, 30: 4.

Čužnja vas (*karta / Map 1:* **40**; 1 prim. / example) Dular J. 2003, T. 20: 3.

Magdalenska gora (*karta / Map 1:* **24**; 4 prim. / examples): Hencken 1978, Fig. 31b, 78c, 275c; Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, T. 152: 17.

Most na Soči (*karta / Map 1:* **3**; 21 prim. / examples): Marchesetti 1885, Tav. 6: 9,10; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, sl. 88, T. 63D: 1, 68A: 1,2 (*sl. / Fig. 6:* 2), 110F: 3, 213A: 1,2, 216F: 1,2, 221E: 3, 226D: 3, 232A: 5, 247C: 1,2, 248C: 2, 254B, 275F: 2, 276C: 8, 285A: 5.

Novo mesto (*karta / Map 1:* **41**; 1 prim. / example): neobjavljeno / unpublished, DM Novo mesto.[53]

Rihpovec (*karta / Map 1:* **37**; 1 prim. / example): Dular J. 2003, T. 31: 1.

Stična (*karta / Map 1:* **26**; 3 prim. / examples): Gabrovec et al. 2006, T. 75: 3,4, 85: 1.

Vače (*karta / Map 1:* **30**; 3 prim. / examples): Stare F. 1955a, T. 27: 8,9 in neobjavljeno / and unpublished, NHMW 8101.

Veliki Vinji vrh (*Šmarjeta*) (*karta / Map 1:* **43**; 1 prim. / example): Stare V. 1973, T. 67: 15.

Fragmenti različic VIa ali VIb / Fragments of variants VIa or VIb:

Libna (*karta / Map 1:* **47**; 1 prim. / example): Guštin 1976, T. 68: 18.

Stična (*karta / Map 1:* **26**; 2 prim. / examples): Gabrovec et al. 2006, T. 76: 1, 143: 1(?).

Štanjel (*karta / Map 1:* **8**; 1 prim. / example): Vinazza 2011, T. 1: 13.

Različica / Variant VIc (*sl. / Fig. 6:* 3)

Brezje pri Trebelnem (*karta / Map 1:* **38**; 1 prim. / example): Kromer 1959, T. 34: 3.

Ljubljanica (*karta / Map 1:* ***22***; 1 prim. / example): Turk et al. (ur. / eds.) 2009, 220–221: 28g.

Magdalenska gora (*karta / Map 1:* **24**; 4 prim. / examples): Hencken 1978, Fig. 74; Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, T. 78B: 2 (*sl. / Fig. 6:* 3), 152: 18,19.

Most na Soči (*karta / Map 1:* **3**; 9 prim. / examples): Marchesetti 1893, Tav. 17: 1(?),7; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 117I: 3,5, 149G: 1, 171G: 3, 208D: 2, 243E: 1, 269: 5.

Rifnik (*karta / Map 1:* **55**; 1 prim. / example): Bolta 1981, T. 18: 5.

Stična? (*karta / Map 1:* **26**; 1 prim. / example): Wells 1981, Fig. 184b.

Veliki Vinji vrh (*Šmarjeta*) (*karta / Map 1:* **43**; 6 prim. / examples): Stare V. 1973, T. 20: 5,13; Dular A. 1991, T. 20: 4–7.

[53] *Kapiteljska njiva, gr. 29/12:* za podatek se zahvaljujem Borutu Križu.

Tip VII

Tip **VII** zajema kačaste fibule, ki imajo lok zvit v zanko in koleno (*sl. 7*). Izdelane so bodisi iz brona bodisi iz železa ali v kombinaciji obeh kovin. Različica **VIIa** združuje železne primerke in bimetalne z bronastim diskom in gumbom na zaključku noge (*sl. 7:* 1–3). Različica **VIIb** predstavlja bronaste izdelke z žičnatim lokom okroglega preseka, ki tekoče prehaja v iglo oz. ima na prehodu majhen disk, noga J-preseka pa se zaključuje z gumbkom (*sl. 7:* 4,5). Za različico **VIIc** sta značilna sploščen ali trakast lok in disk, zaključek noge je kroglasto oblikovan s čepastim izrastkom (*sl. 7:* 6–8). Trakast lok ima običajno tudi različica **VIId** in na prehodu v iglo disk s kapico, ki je vlit ali pločevinast (*sl. 7:* 9–11), kroglast zaključek noge pa se nadaljuje v konični podaljšek in je lahko prevlečen s tanko pločevino. Tej različici pridružujem še fibulo, ki je na teritoriju Slovenije zastopana le z enim primerkom in ima trakast valovit in razcepljen lok, speljan v zanko, na prehodu v iglo pa je nameščen pločevinast disk s kapico (*sl. 7:* 10). Masivnejše izdelke z rombičnim presekom loka in nogo C-preseka označujem kot različico **VIIe**, zanje sta značilna zelo velik disk in masiven bikonični zaključek noge s koničnim podaljškom, okrašenim s prečnimi vrezi (*sl. 7:* 12).

Različica VIIb je v katalogu grobov z Mosta na Soči opredeljena kot kačasta fibula z zanko (*Schlangenfibel mit Bügelschleife; fibula serpeggiante con occhiello ed arco di verga*), različica VIIc pa kot kačasta fibula s trakasto zanko (*Schlangenfibel mit Bandbügelschleife; fibula serpeggiante con occhiello ed arco a fettuccia*).[54] Po Mansfeldu pripadajo različice VIIa–d k osnovni obliki S 4,[55] primerek z valovitim lokom pa je pripisal osnovni obliki S 3.[56] Parzinger jih je ločil na severnoalpsko in južnoalpsko izvedbo S 4 ter slednjo delil na *südalpine Variante (Eisen)* (= različica VIIa) in *südalpine Variante (Bronze)* (= različica VIIb), medtem ko je različico VIIc označil kot Tessiner Typus.[57] Za različico VIId von Eles Masijeva uporablja izraz *fibule ad arco serpeggiante a gomiti ondulati*, različica VIIe pa je v literaturi poznana kot tip Fraore po najdišču blizu Parme.[58]

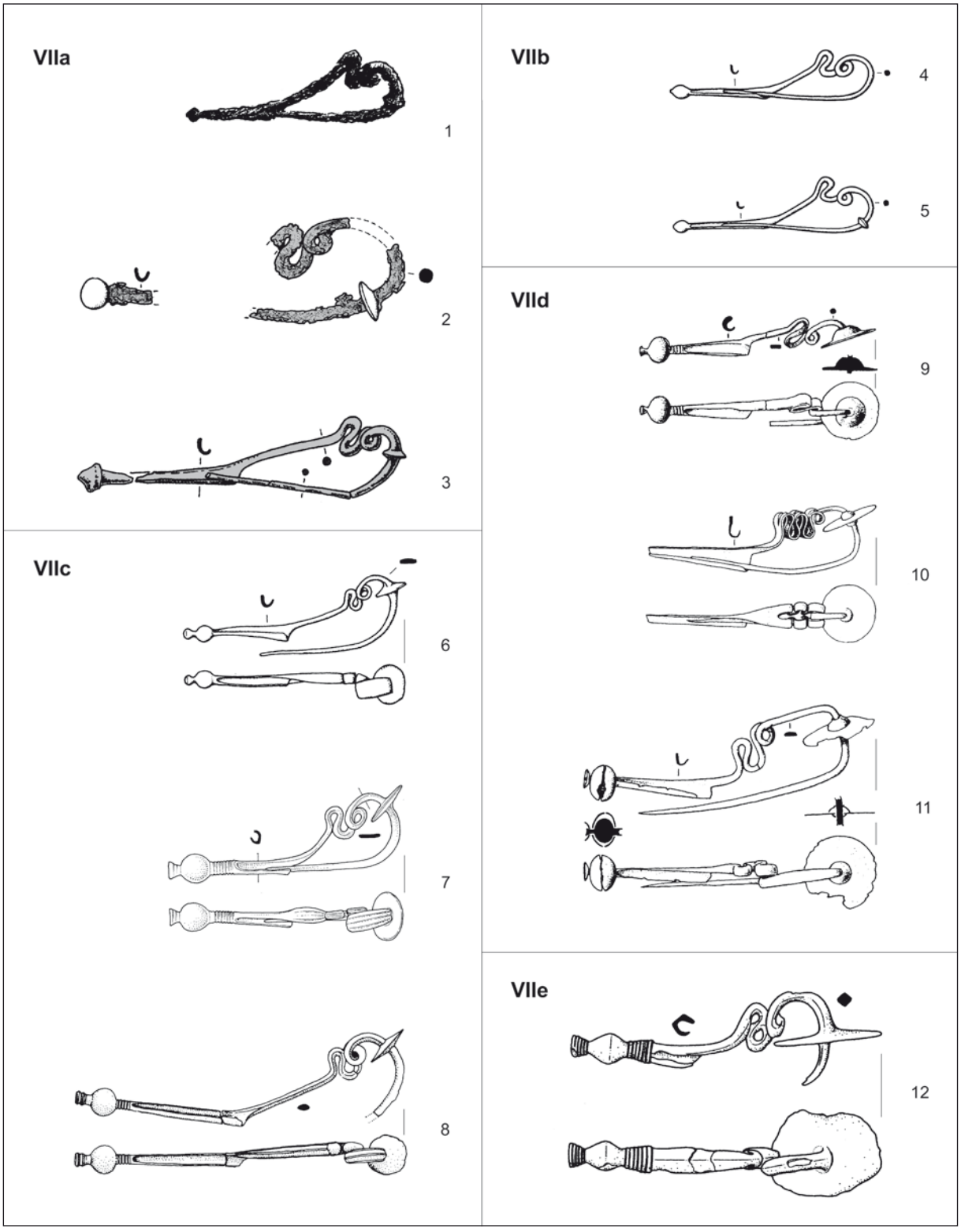
[54] Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 24 s. Podobno jih označuje tudi von Eles Masi, 1986, 216 ss.

[55] Mansfeld 1973, 5 s, Abb. 2, 163 ss, Fundlisten 26, 27, 29, 31, 34, 38–41, 46.

[56] Ibid., 5 s, Abb. 2, 161, Fundliste 24.

[57] Parzinger 1988, 154, 156, Taf. 143.2, 146.2: 4.

[58] von Eles Masi 1986, 229, De Marinis 1981, 216 s, Fig. 3.

Sl. 7: Različice kačastih fibul tipa VII. *1, 3* – železo, *2* – železo in bron, *4–12* – bron. M. = 1:2.
Fig. 7: Serpentine fibulae variants of Type VII. *1, 3* – iron, *2* – iron and bronze, *4–12* – bronze. Scale 1:2.
1, 2, 4–6 – Most na Soči; *3* – Stična; *7, 8* – Magdalenska gora; *9–11* – Vače; *12* – Libna.

Zbrani primerki kačastih fibul tipa VII z območja Slovenije predstavljajo grobne najdbe, z izjemo dveh fibul različice VIIc, od katerih je bila ena najdena v strugi Ljubljanice, druga pa v sklopu depoja iz Šempetra pri Gorici (*seznam 7*).

Seznam 7 / List 7

Različica VIIa (*sl. / Fig. 7:* 1–3)

Križna gora (*karta / Map 1:* **16**; 1 prim. / example): Urleb 1974, T. 4: 13.

Most na Soči (*karta / Map 1:* **3**; 3 prim. / examples): Marchesetti 1893, Tav. 18: 8 (*sl. / Fig. 7:* 1); Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 215A: 1,3 (*sl. / Fig. 7:* 2).

Stična (*karta / Map 1:* **26**; 1 prim. / example): Gabrovec et al. 2006, T. 90: 2 (*sl. / Fig. 7:* 3).

Različica / Variant VIIb (*sl. / Fig. 7:* 4,5)

Boštanj (*karta / Map 1:* **44**; 1 prim. / example): Guštin 1974, T. 3: 10.

Dolenja vas – Tržišče (*karta / Map 1:* **15**; 2 prim. / examples): Guštin 1979, T. 18: 14,15.

Golek pri Vinici? (*karta / Map 1:* **54**; 1 prim. / example): neobjavljeno / unpublished, Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University, Cambridge, Massachusetts.

Kobarid (*karta / Map 1:* **2**; 5 prim. / examples): Gabrovec 1976, T. 4: 10; id. 1976–1977, T. 4: 10 in neobjavljeno / and unpublished, GM Nova Gorica.[59]

Lepence (*karta / Map 1:* **6**; 1 prim. / example): Gabrovec 1974, T. 9: 8.

Most na Soči (*karta / Map 1:* **3**; 62 prim. / examples): Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 295, sl. 128: 1, T. 15E: 1, 56A: 1, 67A: 8, 147B: 1, 151A: 1,2,5,6, 176F: 1, 179E: 1,2, 181A: 1,2, 202B: 2,3 (*sl. / Fig. 7:* 4,5), 204C: 1, 208C: 4,5, 210C: 3, 217F, 217H: 1,2, 220A: 1, 224B: 1,2, 226E: 2, 227A: 4, 227D: 1,2, 228A: 1, 228E: 1, 229C: 2, 230A: 2, 230C: 1, 233B: 1,2, 233E, 234A: 3, 236C: 1–3, 237C: 1–3, 238B: 1, 241B: 3, 244D: 1, 246D: 1, 250B: 1–3, 253A: 4, 255B, 257A: 3–5, 259C: 1, 259D: 1, 261B: 1, 263A: 2, 276C: 9.

Stična (*karta / Map 1:* **26**; 1 prim. / example): Gabrovec et al. 2006, T. 18: 37.

Šmihel pod Nanosom (*karta / Map 1:* **11**; 1 prim. / example): Guštin 1979, T. 61: 1.

Vače (*karta / Map 1:* **30**; 4 prim. / examples): Stare F. 1955a, T. 27: 2, 29: 8 in neobjavljeno / and unpublished, NHMW 7920, 8157.

Veliki Vinji vrh (*Šmarjeta*) (*karta / Map 1:* **43**; 2 prim. / examples): Stare V. 1973, T. 20: 14; Dular A. 1991, T. 20: 12.

Zagorica pri Čatežu (*karta / Map 1:* **32**; 1 prim. / example): Dular J. 2003, T. 39: 10.

Različica / Variant VIIc (*sl. / Fig. 7:* 6–8)

Boštanj (*karta / Map 1:* **44**; 1 prim. / example): Guštin 1974, T. 13: 1.

Dobrnič (*karta / Map 1:* **27**; 1 prim. / example): Parzinger 1988–1989, T. 27: 6,7.

Ljubljanica (*karta / Map 1:* **22**; 1 prim. / example): Turk et al. (ur. / eds.) 2009, 220–221: 28i.

Mačkovec pod Trško goro (*karta / Map 1:* **51**; 1 prim. / example): Udovč, Leben Seljak 2009, 72 s: kat. št. 67.

Magdalenska gora (*karta / Map 1:* **24**; 12 prim. / examples): Hencken 1978, Fig. 8a, 84g, 86l (*sl. / Fig. 7:* 8), 275b, 300i; Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, T. 41: 2,3 (*sl. / Fig. 7:* 7), 57A: 2, 118: 8, 132C: 1, 138: 17, 152: 15.

Most na Soči (*karta / Map 1:* **3**; 17 prim. / examples): Marchesetti 1893, Tav. 18: 3,5–7,10; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 110F: 1,2, 117J: 1,2, 120A: 2, 181B: 1, 221E: 1,2, 244F: 5,6, 245G: 1,2 (*sl. / Fig. 7:* 6), 248B: 2.

Novo mesto (*karta / Map 1:* **41**; 2 prim. / example): Knez 1986, T. 29: 6; Križ 1997, T. 64: 4.

Roje pri Trebelnem (*karta / Map 1:* **39**; 1 prim. / example): Dular J. 2003, T. 29: 4.

Stična (*karta / Map 1:* **26**; 3 prim. / examples): Gabrovec et al. 2006, T. 27: 1, 34: 1,2.

Šempeter pri Gorici (*karta / Map 1:* **7**; 1 prim. / example): Furlani 1996, sl. 4: 7.

Veliki Vinji vrh (*Šmarjeta*) (*karta / Map 1:* **43**; 6 prim. / examples): Stare V. 1973, T. 67: 13; Dular A. 1991, T. 20: 13,14, 27: 1,2, 38: 9.

Različica / Variant VIId (*sl. / Fig. 7:* 9–11)

Medvedjek (*karta / Map 1:* **50**; 2 prim. / examples): neobjavljeno / unpublished.[60]

Most na Soči (*karta / Map 1:* **3**; 6 prim. / examples): Marchesetti 1893, Tav. 18: 4; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985,190B: 4,5, 250B: 6,8; Mlinar 2002, Kat št. 16; id. 2008, T. 6: 4.

Vače (*karta / Map 1:* **30**; 5 prim. / examples): Stare F. 1955a, T. 26: 3,5,6 (*sl. / Fig. 7*: 10,11), 27: 1 (*sl. / Fig. 7*: 9) in neobjavljeno / and unpublished, NHMW 14234.

Različica / Variant VIIe (*sl. / Fig. 7:* 12)

Libna (*karta / Map 1:* **47**; 1 prim. / example): Guštin 1976, T. 67: 6 (*sl. / Fig. 7:* 12).

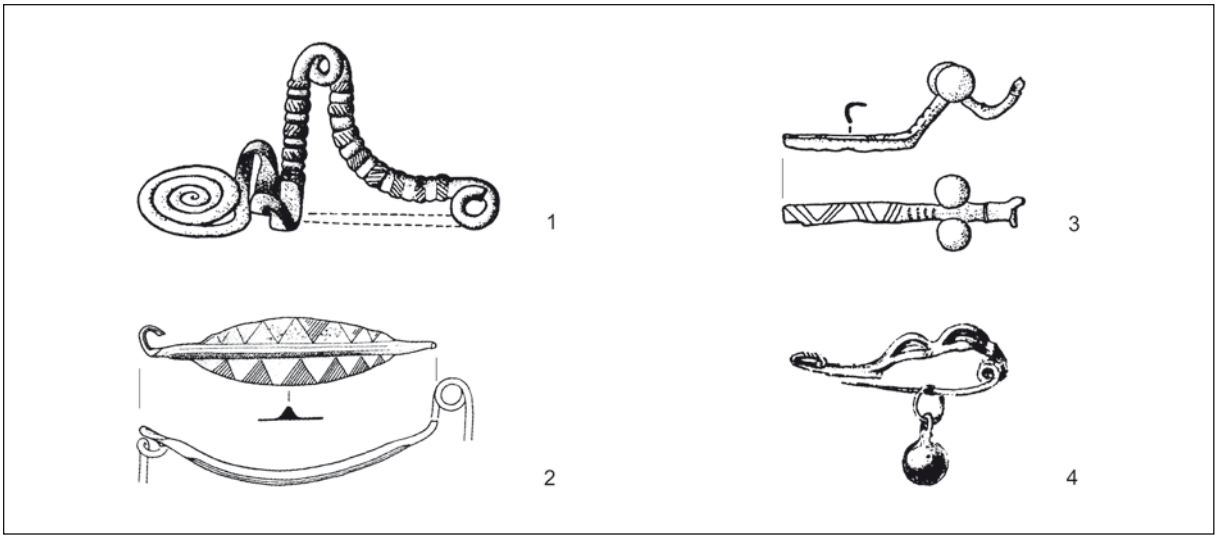
Most na Soči (*karta / Map 1:* **3**; 6 prim. / examples): Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 201F: 1, 245A: 1,2; Mlinar 2002, Kat. št. 23; id. 2008, T. 2: 4–5, 22: 1.

Stična (*karta / Map 1:* **26**; 1 prim. / example): Gabrovec et al. 2006, T. 185: 11.

Vače (*karta / Map 1:* **30**; 2 prim. / examples): neobjavljeno / unpublished, NHMW 8158.

[59] *V Logu, gr. 104, 111, 133, 209*: za podatek se zahvaljujem Ani Kruh.

[60] *Medvedjek, gr. 1/39*: za podatek se zahvaljujem Danilu Breščaku.

Sl. 8: Kačaste fibule drugih oblik, ki so na območju Slovenije zastopane z enim ali dvema primerkoma. Vse bron. 1 ≠ v merilu; 2–4 M. = 1:2.
Fig. 8: Other forms of serpentine fibulae just with one or two examples documented on the territory of Slovenia. All bronze. 1 ≠ in scale; 2–4 in scale = 1:2.
1 – Škocjan – Mušja jama (po / after Szombathy 1912, Fig. 152), *2* – Škocjan – Brežec, gr. 111 (po / after Ruaro Loseri et al. 1977, Tav. 9: 1), *3* – Prečna (po / after Teržan 2009, sl. 2: 1), *4* – Podzemelj (po / after Dular 1978, T. 3: 14).

Druge oblike

Poleg predstavljenih tipov je z obravnavanega območja znanih še nekaj kačastih fibul drugačnih oblik (*sl. 8*), ki so zastopane zgolj z enim ali dvema primerkoma. Depojskim najdbam iz Mušje jame v okolici Škocjana pripada kačasta fibula italskega tipa s spiralno zvito nogo (*sl. 8:* 1);[61] iz bližnjega grobišča v Brežcu pa je ohranjena igla, ki je zelo verjetno pripadala dvodelni kačasti fibuli (*sl. 8:* 2).[62] Med redke oblike kačastih fibul v tem prostoru lahko uvrstimo še fragment listasto razširjenega loka iz Prečne pri Novem mestu (*sl. 8:* 3), ki je domnevno sodil k dvodelni fibuli,[63] in fragment loka s stranskima kroglastima izrastkoma iz Podzemlja (*sl. 8:* 4).[64]

Tipološko neopredeljeni primerki

Med kačaste fibule lahko uvrstimo še več deset fragmentiranih primerkov, ki jih ni mogoče podrobneje tipološko opredeliti.[65] V analizo pa niso vključene tiste kačaste fibule iz grobišča na Mostu na Soči, ki so prišle na plan med Marchesettijevimi izkopavanji v letih 1884–1893 in z izjemo manjšega izbora niso objavljene. Po njegovih podatkih je bilo takrat najdenih skupno 431 kačastih fibul in so predstavljale največji delež med vsemi vrstami zaponk.[66] Prav tako ni opredeljena kačasta fibula,
ki je bila po navedbah v literaturi menda odkrita na gradišču Sv. Katarina pri Novokračinah.[67] Vse te najdbe hrani muzej v Trstu.

[61] Szombathy 1912, 159, Fig. 152.
[62] *Škocjan – Brežec, gr. 11*1: Marchesetti 1903, Tav. 15: 23; Ruaro Loseri et al. 1977, 79 s, Tav. 9: 1.
[63] Dular J. 2003, T. 11: 1; Teržan 2009, sl. 2: 1.
[64] Dular J. 1978, T. 3: 14; Preložnik 2007, 131, Fig. 6a.
[65] *Kobarid – V Logu, gr. 76, 235, 258*: neobjavljeno, GM Nova Gorica; *Ljubljana – dvorišče SAZU*: Puš 1982, 41: 2; *Mengeš – Gobavica:* neobjavljeno, NMS P 21702; *Most na Soči*: Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 12C: 2, 106B: 2, 126G, 161B: 1,2, 163A: 3, 165A: 4, 180F: 2, 181C: 3, 203A: 1,2, 220B: 2, 228C: 2, 235D: 1, 247C: 3, 254F, 255D: 5–7, 258E: 1, 259G: 1, 261: 4, 261: 3, 269: 11–15; *Novo mesto – Kapiteljska njiva, gr. 33/7, 33/25 in najdba 3-2007:* neobjavljeno Dolenjski muzej Novo mesto; *Podzemelj*: Barth 1969, T. 42: 7; *Rifnik, naselbinske najdbe, PN 1064 (4.8.1992), 1518 (24.8.1999), 2387 (21.6.2007):* Pokrajinski muzej Celje; *Šempeter pri Gorici*: Furlani 1996, T. 135: 47.
[66] Marchesetti 1885, 120, 123; id. 1893, 156 s, 322.
[67] Urleb 1975, 153.

KRONOLOŠKA OPREDELITEV IN GEOGRAFSKE RAZSEŽNOSTI POJAVA KAČASTIH FIBUL

Najstarejše znane kačaste fibule z območja današnje Slovenije so najdbe iz Mušje jame in Brežca pri Škocjanu v severnojadranskem zaledju ter iz Prečne pri Novem mestu na Dolenjskem. Depojski sestav iz Mušje jame je nastajal skozi stoletja, od Bd D/Ha A1 do poznega 7. st. pr. n. št.; predmeti v njem so različne provenience, med njimi je kačasta fibula s spiralno nogo (*sl. 8:* 1),[68] ki ima primerjave na Italskem polotoku, in sicer najboljšo v depojski najdbi Limone pri Livornu iz časa Ha B.[69] Iglo s kroglasto glavico in diskasto razširitvijo ter luknjico na vratu iz grobišča Brežec pri Škocjanu (*sl. 8:* 2)[70] pa lahko primerjamo z iglami dvodelnih kačastih fibul, ki se pojavljajo na Apeninskem polotoku in v vzhodnojadranskem zaledju, kjer najdemo tudi najboljši analogiji; podobno oblikovano iglo imata fibuli iz grobov v Kompolju in Grižanih, ki sta datirana v 10./9. st. pr. n. št.[71] Lok fibule iz Prečne pri Novem mestu (*sl. 8:* 3) je Teržanova pripisala dvodelni kačasti fibuli s sedlastim, listasto razširjenim lokom.[72] Primerjala ga je z izdelki iz japodskega prostora, ki po osnovni ideji spadajo v jadranski *koine* iz časa Ha B–C1. Ta fragment naj bi bil najden v planem žganem grobu skupaj z bronastima tordiranima ovratnicama in obročkoma.[73] Najdba iz Prečne pri Novem mestu na Dolenjskem je tujek v lokalnem okolju, soroden primerek je znan še s panonskega najdišča Sághegy in priča o stikih na dolge razdalje.[74] V zvezi z uporabo teh fibul domnevajo, da so služile za spenjanje las ali pripenjanje pokrivala.[75]

Tujek v lokalnem okolju predstavlja tudi fragmentirana fibula iz Podzemlja (*sl. 8:* 4), ki ima kroglasta stranska izrastka na loku (*fibula serpeggiante con testa dell'arco raddoppiata* oz. tip *Cales*). Najboljše analogije zanjo najdemo v Picenumu,[76] Etruriji[77] in v južni Italiji. Na območju Kampanije se pojavljajo v skeletnih grobovih iz časa druge polovice 7. st. pr. n. št.;[78] med njimi izstopa grob I iz Calesa, ki je bil prekrit s kamnito grobljo in je vseboval osem fibul tega tipa, eno železno pijavkasto fibulo, železne sulične osti in dva železna meča, tri ogledala ter dragoceno bronasto in keramično posodje za banket (12 *oinochoae*, 2 *kylixes*, 1 *kotyle*, 1 *aryballos*, 2 amfori, steklen balzamarij, nogo trinožnika, ognjiščno grebljico in prijemalko, strgalnik itd.).[79] Kontekst najdbe iz Podzemlja ni znan, vendar jo lahko štejemo med pomembne priče stikov v stopnji Stična med Apeninskim polotokom in jugovzhodnimi Alpami.

Tip I. Na območju Slovenije je zabeleženih nekaj več kačastih fibul z dvema zankama in kolenom (*sl. 1; seznam 1*). V vodilni nekropoli svetolucijske skupnosti, tj. na Mostu na Soči, zasledimo železno (**Ia**) in bronasto različico (**Ib**), ki sta pripadali skromnima pokopoma z lončenino, iz česar ni moč sklepati na spolno pripadnost umrlega.[80] Različica Ib je bila najdena skupaj z glineno situlo z nogo tipa 1 po Dularju, ki je najpogosteje zastopana v stopnji Sv. Lucija Ic (*t. 1:* B).[81] En primerek fibule različice Ib je zabeležen še na teritoriju dolenjske skupnosti, in sicer na Magdalenski gori v žarnem grobu v gomili skupaj s parom spiralnih žičnatih uhanov (*t. 1:* A),[82] kakršne so nosile ženske še v času stopnje Stična, poslej pa le poredkoma.[83] Kačasto fibulo različice Ia bi lahko prepoznali v železnih fragmentih med neobjavljenimi najdbami z Vač.[84]

Najdišča fibul tega tipa so zgoščena v prostoru med rekama Adižo in Piave (*karta 2*),[85] v največjem številu so zabeležene v Este, kjer sta zastopani obe

[68] Szombathy 1912; Turk 1996, 102 ss; Teržan 1996, 252. Monografija o tem depoju je v tisku, izšla pa bo v seriji Katalogi in monografije Narodnega muzeja Slovenije.

[69] Montelius 1895, Pl. 121; Stare F. 1957, 215 s, T. 10: 4; Batović 1976, 25, Sl. 3: 2, 6: 3; Guštin 1979, 29, sl. 11; Gabrovec 1987, 155.

[70] Marchesetti 1903, Tav. 15: 23; Ruaro Loseri et al. 1977, 79 s, Tav. 9: 1; Gabrovec 1987, 155.

[71] *Kompolje, gr. 191; Grižane, gr.:* Dreksler-Bižić 1962, T. 4: 5; Pare 1998, 328 ss, Abb. 16: 11, 17: 6; Glogović 2003, 47 ss, T. 47: 357; Blečić 2007, 111 s, Fig. 3.

[72] Teržan 2009, 213 ss.

[73] Dular J. 2003, T. 11: 1–5.

[74] Patek 1968, 146: kat. št. 552, T. 10: 1, 28: 4.

[75] Teržan 2009, 213 ss.

[76] Lollini 1976, 132, T. 6: 5; Beinhauer 1985, 750, T. 102A: 1119, 1120.

[77] Guzzo 1972, T. 14: Classe G: tip I.

[78] Preložnik 2007, 131, Fig. 6a: njegov seznam fibul tipa Cales je moč dopolniti še s primerki s kampanijskih najdišč *Madonna delle Grazie* in *Sala Consilina* po Lo Schiavo 2010, 796 ss, T. 578: 7241–7245, 579: 7246–7253.

[79] Lo Schiavo 2010, 796 s.

[80] *Marchesettijeva izkopavanja, gr. 1762:* Marchesetti 1893, 79, Tav. 17: 15; *Szombathyjeva izkopavanja, gr. 2055:* Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 327, T. 208A.

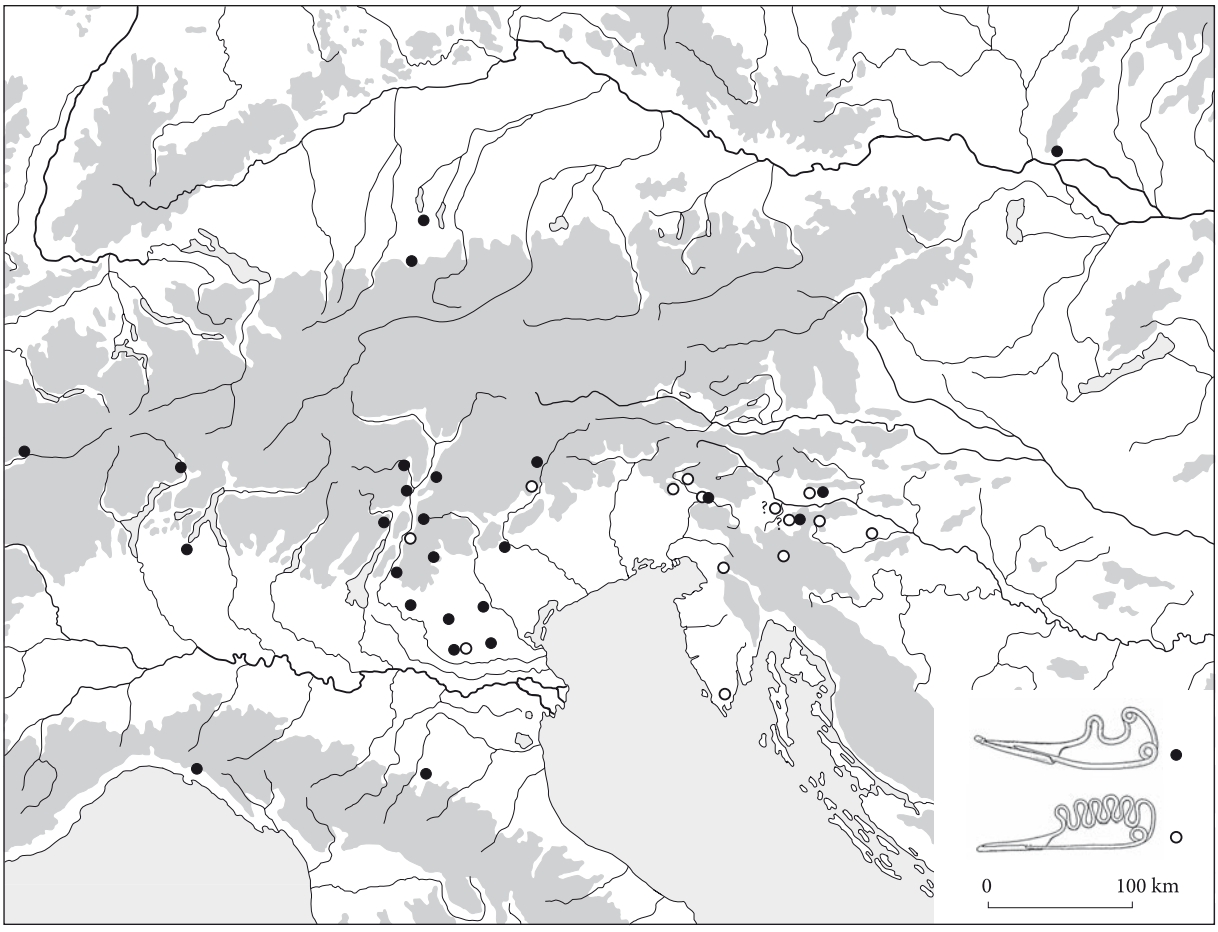
[81] Dular J. 2008, 97, 103, sl. 7: 13,10.

[82] *Magdalenska gora – Preloge, gr. 13/158:* Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, 77, 161, T. 121A.

[83] Tecco Hvala 2007, 478, Fig. 1: 1,2,9.

[84] Objavo pripravlja B. Teržan.

[85] Teržan 1987, 19, sl. 12.

Karta 2: Razprostranjenost kačastih fibul tipov **I** (●) in **II** (○). Za najdišča v Sloveniji glej *seznama 1* in *2*.
Map 2: Distribution of serpentine fibulae Type **I** (●) and **II** (○). For the sites in Slovenia see *Lists 1* and *2*.
(po / after Teržan, Trampuž 1973, Sl. 2.3; Lunz 1974, T. 83A; Teržan 1987, Fig. 12)

različici, v enem primeru celo v istem grobu.[86] Ti grobovi so povečini bogatejši od svetolucijskih, pretežno gre za ženske pokope,[87] ki so datirani v stopnje Este IIIA–IIIC po Peroniju[88] (= Este II srednje do III zgodnje po Freyu), tj. od sredine 7. in v 6. st. pr. n. št.[89] Posamični primerki so znani še južno od reke Pad (Bologna) in na območju kulture Golasseca ter celo onkraj donavskega kolena na Slovaškem, kjer je taka fibula pripadala depojskemu sestavu iz Abrahama.[90]

Tip II. Kačaste fibule z valovito oblikovanim lokom zasledimo v posoški, notranjsko-kraški in dolenjski regiji (*sl. 2; seznam 2*). Na Mostu na Soči so kačaste fibule različice **IIa** pripadale grobnim sestavom, ki so poleg fibule največkrat vsebovali le lončenino,[91] denimo glinene lonce z nogo, situle z nogo tipov 1, 2 in 3, skodelico tipa 3 (*t. 1:* D) ali latvico tipa 2 (*t. 1:* E) po Dularjevi tipologiji.[92] Vse te keramične oblike so bile najpogostejše v

[86] Chieco Bianchi, Calzavara Capuis 1985, T. 42: 24, 267B: 3, T. 292: 143,144; von Eles Masi 1986, T. 164: 2155, 165: 2158A,2159,2164, 166: 2165; Capuis, Chieco Bianchi 2006, T. 13: 7,8, 96: 16, 97: 26, 145: 10, 182: 57, 223: 4,7.

[87] *Casa di Ricovero, gr. 149; Casa Alfonsi, gr. 17; Villa Benvenuti, gr. 3, 62, 99, 122, 126; Fondo Franchini, gr. 26; Carceri, gr. 30; Rebato, gr. 77:* Chieco Bianchi, Calzavara Capuis 1985, 88 ss, 398 ss, T. 35–48, 267B ; von Eles Masi 1986, 212 ss; Capuis, Chieco Bianchi 2006, 71 ss, 194 ss, 267 ss, 320 ss, T. 13–14, 95–97, 141–149, 176–186.

[88] Peroni et al. 1975, 122 ss, Fig. 38: 1, 39: 3.

[89] Frey 1969, T. 7: 38, Abb. 21.

[90] Novotná 2001, 90 s, T. 22: 257 (tip Ib).

[91] *Szombathyjeva izkopavanja, gr. 852, 1032, 1183, 1419, 1463, 1595, 1992, 2027, 2142:* Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 163, 192, 210, 236, 242, 263, 319, 323 s, 339, T. 84C, 106E, 113E, 131F, 133F, 150F, 200A, 205A, 219E.

[92] Dular J. 1982, 95 ss, sl. 7: 11–14, 8: 23,29.

stopnji Sv. Lucija Ic, z izjemo situl tipa 3, ki se v tej stopnji že pojavljajo, vendar so največji razmah doživele v stopnji Sv. Lucija IIa.[93] Med grobnimi pridatki mestoma nastopajo še fibula z dvogrbim razcepljenim lokom (*t. 1:* F) in t. i. protocertoški fibuli (*t. 1:* E), ki so datirane v stopnjo Sv. Lucija Ic2.[94] Bronasta igla in železni nož (*t. 1:* E,D) v teh sestavih govorita v prid domnevi, da gre za pokop moških. Različica **IIb** z diskom je dokumentirana v grobu 2340-1 s Szombathyjevih izkopavanj skupaj z bronasto situlo, ki ima rob ustja zavihan navzven in ovit okoli svinčene žice (*t. 1:* C),[95] kar je značilnost situl stopnje Sv. Lucija IIa.[96]

Primerki kačastih fibul tipa II z območja Dolenjske niso ohranjeni v sklopu grobnih celot ali pa te niso zanesljive. V notranjsko-kraški regiji je znana različica **IIa** s Križne gore, kjer je bila najdena izven grobov,[97] medtem ko primerek različice **IIc** s tekočim prehodom loka v iglo izvira iz grobišča Brežec pri Škocjanu, najden pa je bil skupaj z ostanki gladke bronaste zapestnice in bronaste pločevine.[98] Notranjsko-kraški najdbi sta Guštin in Gabrovec kronološko uvrstila v stopnjo Notranjska IIIb (= stopnja Sv. Lucija Ic v Posočju oz. stopnja Stična na Dolenjskem),[99] čeprav konteksta ne ponujata oprijemljive kronološke opore. Različica IIc je znana le še iz istrskega Nezakcija, kjer je datirana v stopnjo Istra III.[100]

V sosednjih pokrajinah na severovzhodu Italije se kačaste fibule tipa II pojavljajo v grobovih iz časa Este II pozno in III zgodnje po Freyu.[101] Ta tip fibul je omejen na prostor med rekama Adižo in Savo (*karta 2*),[102] vendar bi v oblikovanosti loka lahko videli sorodnosti z nekaterimi fibulami iz Picenuma, ki jih je Lollinijeva uvrstila v stopnjo VI A.[103] Na podobno oblikovane fibule naletimo še v egejskem svetu in na območju Kavkaza (Koban), le da imajo lok zvit v še več zavojev in prek zanke speljan v iglo, medtem ko je drugi konec razkovan v ozko oz. kratko nogo.[104] Poleg tega so egejske fibule precej starejše, saj so datirane v subminojsko do protogeometrijsko obdobje. Ob tem se zastavlja vprašanje, ali bi lahko v oblikovanju loka videli prenos ideje z Vzhoda in njeno postopno širjenje na Apeninski polotok in v jugovzhodne Alpe ali pa so picenski in jugovzhodnoalpski primerki samonikli.

Tip III. O širjenju in prenosu idej zgovorneje pričajo kačaste fibule z okraski v obliki pestičev in rozet, ki se na območju Slovenije pojavljajo v različnih izpeljankah (*seznam 3a*). Različico **IIIa1** (*sl. 3a:* 1,2) zasledimo le na Dolenjskem (*karta 3*), toda pripadajoče grobne celote niso znane, z izjemo enega primerka z Libne, kjer nastopa v kombinaciji z različico IIIa6, dvozankastima fibulama tipa 8 po Gabrovcu[105] in čolničastima z mrežastimi pasovi na loku (*t. 7:* A);[106] slednje so bile v modi v stopnji Stična 2.[107] Primerjave za kačaste fibule različice IIIa1 najdemo na jugu Italije,[108] v Etruriji[109] in Picenumu;[110] v picenski Novilari so pogoste zlasti v moških grobovih 7. st. pr. n. št.,[111] prav tako v Verucchiu.[112] Primerek iz Nina na vzhodnojadranski obali morda nakazuje prekomorske stike;[113]

[93] Ibid., 103 ss, sl. 10: 11–14,23,29.

[94] Teržan, Trampuž 1973, 424 ss, pril. 1; Gabrovec 1987, 128.

[95] Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 368, T. 247B.

[96] Teržan, Trampuž 1973, 429, pril. 1; Gabrovec 1987, 129.

[97] Urleb 1974, 62, T. 30: 12; Cunja, Mlinar (ur.) 2010, 99, kat. št. 39.

[98] *Škocjan – Brežec, gr. 113:* Marchesetti 1903, Tav. 17: 19; Ruaro Loseri et al. 1977, 81, Tav. X: t. 113/1.

[99] Guštin 1979, 28, sl. 7; Gabrovec 1987, 158, sl. 9: 15.

[100] Gabrovec, Mihovilić 1987, 310, T. 32: 5; Mihovilić 2001, 92, T. 54: 1; Glogović 2003, 52 s, T. 48: 401.

[101] Frey 1969, T. 18: 3; von Eles Masi 1986, 214 s, T. 166: 2172,2172A,2173–21175; Capuis, Chieco Bianchi 2006, T. 182: 55,56; Nascimbene 2009, T. X: 1.

[102] Teržan, Trampuž 1973, 427, op. 32, sl. 2.3; Lunz 1974, 134: e, T. 39: 3, 83A.

[103] Lollini 1976, 133 ss, T. 10: 21,26; *Eroi e regine* 2001, 129, Fig. 105, kat. št. 487, 488, 531.

[104] Sundwall 1943, Abb. 30a; Sapouna-Sakellarakis 1978, 114, T. 47: 1550–1554.

[105] Gabrovec 1970, 32, karta XI.

[106] *Brezje pri Trebelnem, gr. 6/6:* Kromer 1959, 61, T. 19: 4; Dular, Križ 1990, 537; *Libna, Deržaničeva gom. V/ gr. C:* Guštin 1976, 44, T. 59: 1–6.

[107] Gabrovec 1987, 49 s, sl. 3: 6,10; Teržan 1990a, 101 s, 219, karta 15.

[108] Lo Schiavo 2010, T. 565: 7076–7086, 566: 7088–7101, 567: 7102–7122, 568: 7123–7126, 568: 7127–7129,7132,7133.

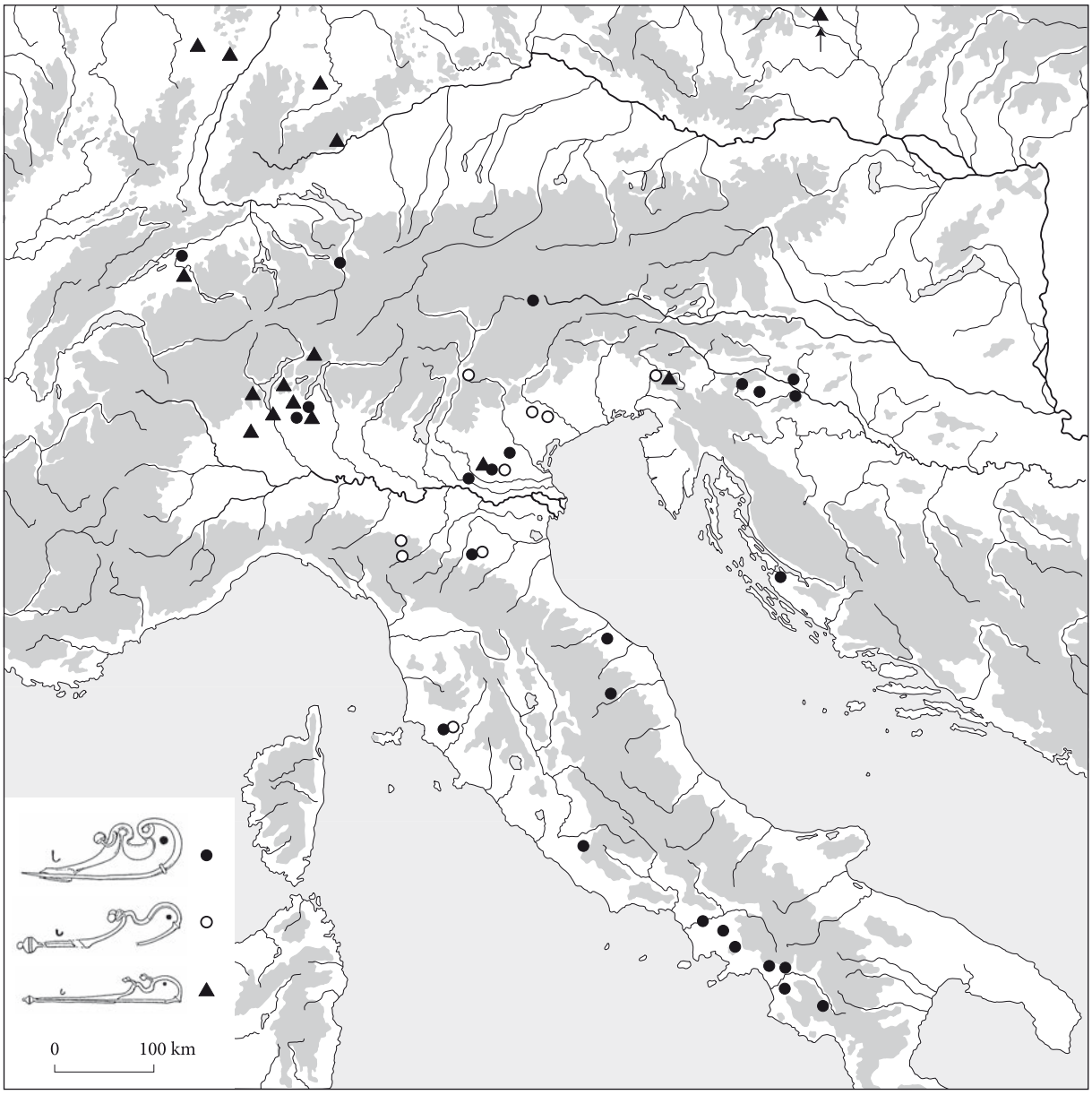
[109] Sundwall 1943, 242, Abb. 397; Mansfeld 1973, 175 s, Fundliste 59–62.

[110] Lollini 1976, T. 6: 4.

[111] *Molaroni, gr. 84, 111; Servici, gr. 3, 6, 10, 11, 13, 15, 16, 17, 26, 40, 42, 43, 44, 45, 47, 51, 53, 59, 82, 90, 99, 107, 116:* Beinhauer 1985, 708, 713, 725, 729 ss, T. 23F, 28B, 50B–52A, 57B–58A, 60B, 63A, 64–65, 66–67A, 67B, 71B–73A, 83–85A, 85C–86, 87–90A, 90B–91, 92–96A, 100–101, 105–106A, 108B–109A, 117B–119A, 133B–134A, 144A, 147B–148, 152–153A, 156.

[112] Gentili 2003, Fig. 57, T. 3: 22, 41: 26, 64: 3, 145: 11, 146: 16; Tamburini-Müller 2006, T. 5: 5.13,5.14, 9: 10.7, 53: 56.5.

[113] Glogović 2003, 54, T. 49: 406.

Karta 3: Razprostranjenost kačastih fibul različic **IIIa1** (●), **IIIa2** (○) in **IIIa3** (▲). Za najdišča v Sloveniji glej *seznam 3a*.
Map 3: Distribution of serpentine fibulae Variants **IIIa1** (●), **IIIa2** (○) and **IIIa3** (▲). For the sites in Slovenia see *List 3a*.
(po / after Mansfeld 1973, Listen 15, 21, 22, 59–62; von Eles Masi 1986, T. 177–180, 184; Damiani et al. 1992, T. 63: 951–953; Glogović 2003, T. 49: 406; Gedl 2004, T. 55: 259; Lo Schiavo 2010, T. 565–568)

zasledimo jih še v Padski nižini in sporadično v alpskem svetu.[114] V estenskih grobiščih nastopajo v kontekstih iz časa Este IIIB1–B2 po Peroniju oz. II srednje in II/III po Freyu.[115]

Različici **IIIa2** in **IIIa3** (*sl. 3a:* 3,4) sta na ozemlju Slovenije dokumentirani le na posoškem koncu in tudi tam ne prav pogosto (*seznam 3a; karta 3*). Različica **IIIa2** je bila na Mostu na Soči najdena v grobu 2439, odkritem med Szombathyjevimi izkopavanji, ki je vseboval reprezentativen inventar stopnje Sv. Lucija IIa, natančneje njene mlajše faze

[114] Frey 1969, Abb. 16: 13, 18: 6,7, 19: 8, 24: 1; Mansfeld 1973, 175 s, Fundliste 59–62; Peroni et al. 1975, 301 ss, Fig. 91: 3, 95: 7; von Eles Masi 1986, T. 177: 2390,2391,2391A,B, 178: 2392A,2395,2396,2398,2399,2400,2401, 179: 2405,2406,2412.

[115] Frey 1969, Abb. 2: 8, T. 7: 31, 15: 25,26; Peroni et al. 1975, 127 ss, Fig. 39: 4; Chieco Bianchi, Calzavara Capuis 1985, T. 38: 9,10, 73: 10, 213: 16,17; Capuis, Chieco Bianchi 2006, T. 193: 13.

(*t. 2*).[116] Več primerkov različice IIIa2 je zabeleženih v estenskih grobovih, ki so datirani v stopnjo Este III zgodnje po Freyu, tj. v 6. st. pr. n. št.[117] Fibule različice IIIa2 so znane še z drugih najdišč v severovzhodni Italiji in Etruriji (Vetulonia),[118] medtem ko se različica **IIIa3** pojavlja v kulturnem krogu Golasecca in na severnem obrobju Alp,[119] en primerek je znan še z območja jugozahodne Poljske (Zebrzydowa).[120] Različico **IIIa3** zasledimo na Mostu na Soči v skromnih grobovih z lončenino,[121] denimo skupaj s situlo z nogo tipa 3 ali z loncem z nogo in skodelo tipa 2 po Dularju; slednja sta najštevilčnejše zastopana v stopnji Sv. Lucija Ic, medtem ko je ta tip situle pogostejši v stopnji IIa.[122] V enem od njih je bila pridana še fibula različice IIIb2, v drugem pa večglava igla in nož, ki bi ju lahko opredelili kot moška atributa.

Na ozemlju Slovenije sta bili precej bolj razširjeni različici **IIIa4** in **IIIa5** (*karta 4*). Kačastim fibulam različice **IIIa4**, ki ima en par pestičev pritrjen z zakovico na lok, drugi par pa je z njim spojen (*sl. 3a:* 5–7), lahko sledimo v zahodnohalštatski in venetski prostor, kjer so bile v uporabi v stopnji Este IIIB2–IIIC po Peroniju oz. II/III in III zgodnje po Freyu, tj. konec 7. in v 6. st. pr. n. št.[123] Parzinger je tovrstne fibule uvrstil v horizont 5, ki sega v čas med 620–600 pr. n. št.[124] V jugovzhodnih Alpah se pojavljajo v svetolucijski in dolenjski kulturni skupini (*seznam 3a; karta 4*). V vodilnem svetolucijskem grobišču so v skupnem seštevku grobov s kačastimi fibulami različice IIIa4 zastopane v dobri tretjini primerov kot edina vrsta zaponk,[125] mestoma v kombinaciji z večglavo iglo s stožčastim zaključkom, ki govori za moško nošo. V preostalem deležu grobnih sestavov[126] se povezujejo z različicami IIIa2, IIIa5, IIIb2, VIIb, VIIc ali tipoma IV in V, povezujejo se še z dolgonožno fibulo z nizkim lokom in s trortasto ter t. i. protocertoško fibulo. Večglava igla s stožčastim zaključkom, trortasta in t.i. protocertoška fibula pa tudi dolgonožna fibula z nizkim lokom govorijo za čas stopnje Sv. Lucija Ic2.[127] Med keramičnimi pridatki so zastopane situle z nogo tipov 1 in 3, z žebljički okrašena skodela tipa 1, lonec tipa 4, latvica tipa 2, pitosa tipa 2 in kelihi tipov 1 in 2 po Dularjevi tipologiji.[128] Večina teh oblik je dosegla svoj vrh v stopnji Sv. Lucija IIa, razen situle z nogo in skodele tipov 1 ter latvice tipa 2, ki odražajo starejše značilnosti.[129] Na teritoriju dolenjske halštatske skupnosti zasledimo različico IIIa4 kačastih fibul med nakitom vodilne predstavnice stopnje Stična 2 (Stična, gr. 48/27) in njenih sodobnic z Libne in Vač.[130]

Podobno razprostranjenost in časovni razpon kažejo kačaste fibule različice **IIIa5** (*karta 4*),[131] ki imajo namesto drugega para pestičev na lok prikovičeni rozeti ali čašici oz. koleščka (*sl. 3a:* 8–10); najvzhodnejše najdišče pa za zdaj predstavlja

[116] Teržan, Trampuž 1973, 428 ss, pril. 1; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 260–262.

[117] Frey 1969, Abb. 6: 16; Peroni et al. 1975, 127 ss, Fig. 46: 5; von Eles Masi 1986, T. 179: 2419,2421,2422, 180: 2423,2424,2425; Chieco Bianchi, Calzavara Capuis 1985, T. 84: 6, 265: 32, 292: 149.

[118] Sundwall 1943, 252, Abb. 419; Mansfeld 1973, 156, Fundliste 15; Lunz 1974, T. 39: 2; von Eles Masi 1986, T. 179: 2420, 180: 2427.

[119] Mansfeld 1973, 159 s, Fundliste 21–22; Peroni et al. 1975, 312 ss, Fig. 98: 3; von Eles Masi 1986, T. 184: 2482–2485,2487.

[120] Gedl 2004, T. 55: 259.

[121] *Szombathyjeva izkopavanja, gr. 776, 859, 2077:* Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 151, 164, 330, T. 77D, 87A, 210B.

[122] Dular J. 1982, 95, 97, 103, 104, sl. 7: 11,14, 8: 22, 10: 11,14,22.

[123] Kossack 1959, 27, Abb. 3: 9; Frey 1969, T. 22: 19,20, 26: 32,34; Mansfeld 1973, 157 ss, Fundliste 16–20; Peroni et al. 1975, 127 ss, Fig. 41: 8, 47: 2,3; Chieco Bianchi, Calzavara Capuis 1985, T. 83: 3, 144: 7,8; 176: 25,26; von Eles Masi 1986, T. 184: 2490, 185: 2491–2493,2496,2498–2500; Parzinger 1988, Taf. 142.2: 2; Glunz 1997, 177: Form B, T. 29: 2, Karte 15; Jablonka 2001, 112, Karte 4; Capuis, Chieco Bianchi 2006, T. 164: 30,31.

[124] Parzinger 1988, 153 s, Taf. 142.2: 2.

[125] *Szombathyjeva izkopavanja, gr. 1952, 2053, 2121, 2134, 2150, 2153, 2400:* Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 312, 326, 336, 337 s, 340, 377, T. 189C, 206C, 214D, 219A,C, 220C, 255G.

[126] *Marchesettijeva izkopavanja, gr. 2773:* Marchesetti 1893, 123, Tav. 18: 9; *Szombathyjeva izkopavanja, gr. 2064, 2189, 2221, 2267, 2276, 2335, 2344, 2354, 2408, 2431, 2436:* Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 328, 345 s, 350, 358, 359, 367, 369, 370, 378, 381, T. 208E, 225A, 230C, 237B, 239A, 247A, 248A, 248B, 257A, 259D, 263A.

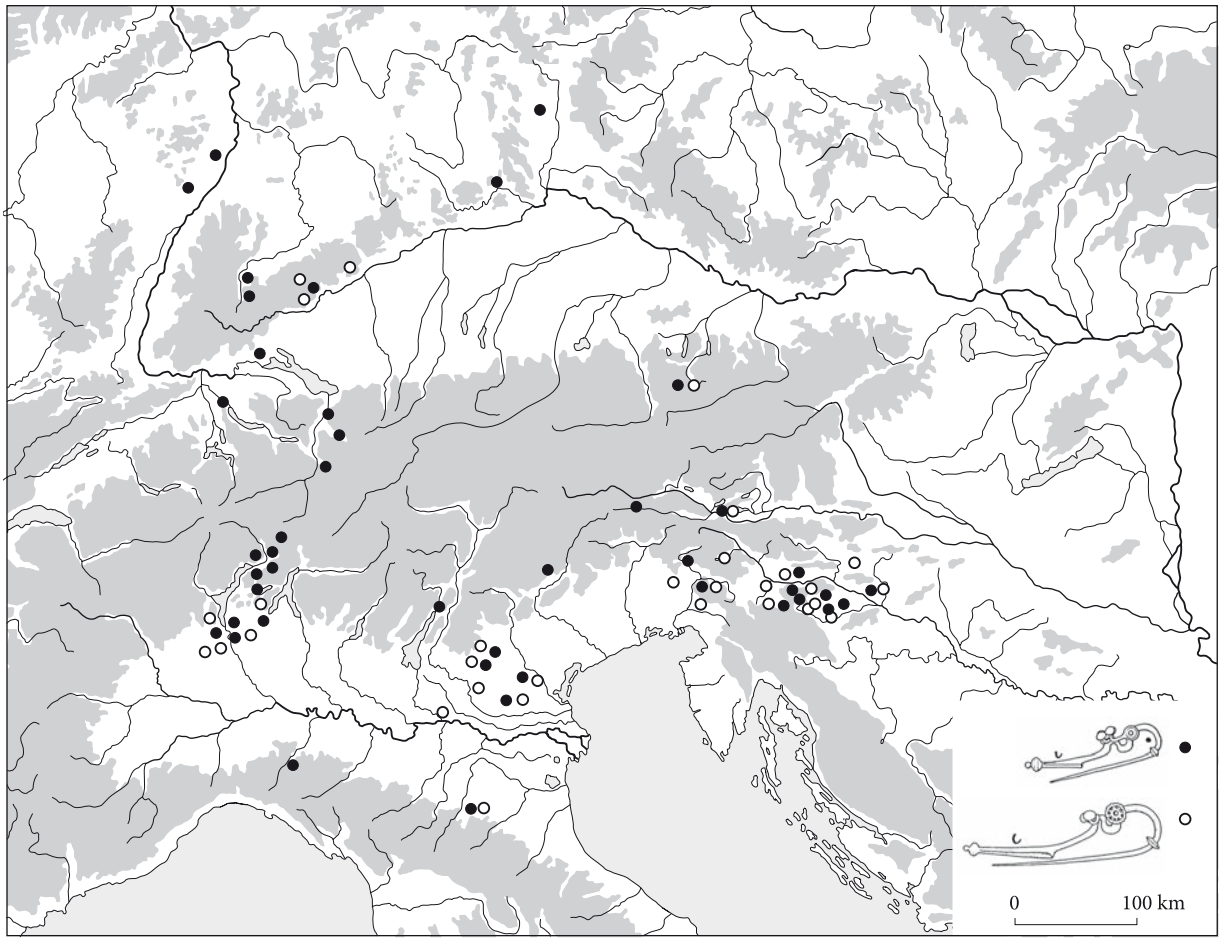
[127] Teržan, Trampuž 1973, 427, pril. 1; Gabrovec 1987, 128.

[128] Dular J. 1982, 95 ss, sl. 6: 2,8, 7: 12,15,16, 8: 21,29.

[129] Ibid., 103 ss, sl. 10: 2,8,12,15,16,21,29.

[130] *Libna – Špilerjeva gom./gr. 5:* Guštin 1976, 38, T. 6,7; *Stična, gr. 48/27:* Gabrovec et al. 2006, 32 ss, T. 17: 38,39; *Vače – Apno, gr. 1:* Stare F. 1955a, 58, T. 90: 1–4. Za kronologijo glej: Gabrovec 1964–1965, 34 s; id. 1987, 49 ss; Dular J. 2003, 130, sl. 73–75.

[131] Kossack 1959, 39, Abb. 8: 22; Frey 1969, Abb. 6: 17, 7: 10, T. 26: 33; Chieco Bianchi, Calzavara Capuis 1985, T. 73: 11, 110: 4, 176: 24, 213: 15, 265: 33, 275B: 4, 292: 150; von Eles Masi 1986, T. 181: 2435–2439,2441,2445–2447, 182: 2449–2458, 183: 2465,2467,2472–2474; Glunz 1997, 176 s, karta 14, T. 4: 6, 28: 6, 29: 1; Capuis, Chieco Bianchi 2006, T. 75: 12, 76: 17.

Karta 4: Razprostranjenost kačastih fibul različic **IIIa4** (●) in **IIIa5** (○). Za najdišča v Sloveniji glej *seznam 3a*.
Map 4: Distribution of serpentine fibulae Variants **IIIa4** (●) in **IIIa5** (○). For the sites in Slovenia see *List 3a*.
(po / after Mansfeld 1973, Listen 13,16–20; von Eles Masi 1986, T. 181, 182: 2449, 183: 2465,2472,2473; Parzinger 1988, 142.2: 2; Glunz 1997, Karten 14, 15: B; Jablonka 2001, Karte 4)

štajerski Rifnik (*seznam 3a*). Take fibule nastopajo v grobovih na Mostu na Soči največkrat kot edina vrsta zaponk, mestoma skupaj z večglavo iglo in pogosto kot edini pridatek poleg lončenine,[132] med katero se pojavljajo keramične oblike, ki so najpogostejše v stopnji Sv. Lucija Ic (lonec s stožčastim vratom tipa 1, situle z nogo tipov 1 in 2, latvice tipov 1 in 2) ali v stopnji IIa (situle z nogo tipa 3, pitos tipa 2, kelih tipa 1) po Dularju.[133] Nekateri od teh grobov so vsebovali tudi bronaste posode (*t. 3:* A), značilne za stopnjo IIa.[134] Tretjina grobov s takimi fibulami je vsebovala še druge različice (IIIa4, IIIb2, IV, VIIa) pa tudi dvo- in trortaste, dolgonožne z nizkim lokom, protocertoške in svetolucijske fibule; najlepša primerka različice IIIa5 z jantarnimi okraski pa sta bila najdena skupaj s trakastima fibulama.[135] Večina jih govori za čas stopnje Sv. Lucija Ic2, le trakasta in svetolucijska fibula označujeta stopnjo IIa.[136] Med pridatki mestoma zasledimo še bronaste igle in železen nož ter šilo, ki so verjetno moški atribut.

[132] *Szombathyjeva izkopavanja, gr. 55, 159, 770, 785, 1483, 1571, 1603, 1837, 1889, 1925, 1943, 1993, 2009, 2045, 2079, 2144, 2206, 2226, 2410, 2423:* Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 52, 66, 150, 153, 245: sl. 110, 259, 264, 296, 303, 308, 310, 319, 321, 325 s, 330, 339, 348, 352, 378, 380, T. 8F, 17A, 76G, 76E, 148B, 149I, 175C, 180E, 187A, 187B, 200B, 201C, 206A, 209G, 219B, 228C, 231B, 258A, 258I.

[133] Dular J. 1982, 93 ss, sl. 6: 2,3, 7: 12–15,16 8: 21,27,29, 10: 2,6,12–15,16,21,27,29.

[134] *Gr. 1002:* Teržan, Trampuž 1973, 429.

[135] *Szombathyjeva izkopavanja, gr. 1002, 1673, 1881, 2064, 2113, 2233, 2267, 2335, 2436:* Teržan, Lo Schiavo, Trampuž 1984–1985, 187, 274, 302, 328, 335, 353, 358, 367, 370, 381, T. 102A, 159A, 180B, 208E, 215, 233A, 237B, 247A, 263A.

[136] Teržan, Trampuž 1973, 424, 427 ss; Gabrovec 1987, 128 s.

Na Dolenjskem se kačasta fibula različice IIIa5 pojavlja v skeletnih grobovih z bogatim ženskim nakitom in v povezavi s čolničasto in trortastimi fibulami (*t. 7:* B) ali fibulo z jantarnimi vložki,[137] ki so značilne za stopnjo Stična 2.[138]

Različica **IIIa6** (*sl. 3a:* 11,12) s pritrjenima paroma rozet ali pestičev je znana predvsem z Mosta na Soči. O njeni sočasnosti z različico IIIa5 govori grob 2446 s Szombathyjevih izkopavanj, kjer nastopata obe različici skupaj. V tem grobu sta bili še bronasta situla in steklena skodelica.[139] S stekleno skodelico, bronasto situlo in še bronastim dolijem so izpričane v nekaterih ženskih grobovih, ki jih je odkril Marchesetti: eden je menda vseboval kar osem kačastih fibul, vključno z dvema primerkoma različice IIIa6, drugi pa štirinajst, od katerih sta dve imeli jantarne okraske.[140] Te grobove je moč uvrstiti v mlajši čas stopnje Sv. Lucija IIa.[141] Podobni izdelki so znani z raznih najdišč v alpskem svetu,[142] filigranski zlati primerki s konca 7. in začetka 6. st. pr. n. št. pa iz etruščanskega prostora.[143] Primerjave za kačaste fibule z jantarnimi okraski in oblogo najdemo tudi v Verucchiu.[144] Na Dolenjskem je različica IIIa6 zastopana v grobovih na Libni (*t. 7:* A) in v Stični,[145] ki po drugih pridatkih sodeč spadata v čas stopnje Stična 2.[146]

Kačaste fibule različice **IIIa7** (*sl. 3a:* 13) so v jugovzhodnoalpski svet prišle verjetno z območja kulture Golasecca. Tam so predstavljale značilno obliko zaponk v prvi polovici 5. st. pr. n. št.; njihovo razprostranjenost je zasledovala že Primasova,[147] De Marinis je seznam najdišč tovrstnih fibul dopolnil in jih poimenoval po depojski najdbi kot tip Cerinasca d'Arbedo.[148] Najdišča takih fibul v Padski nižini so kažipot njihovega širjenja na vzhod, kjer predstavlja primerek iz reke Ljubljanice eno najvzhodnejših najdb (*seznam 3a; karta 5*). K tej različici bi morebiti lahko pripisali še fragmente iz groba 48/76 v Stični,[149] ki so skupaj z ostanki sulic, pravokotne pasne spone in pasnih jezičkov pripadali moški opravi, med grobnimi pridatki so tudi ročaj bronaste ciste, glinen ciborij tipa 10, skleda z nogo tipa 2 in latvici tipa 4 po Dularjevi tipologiji; vse te najdbe pa govorijo za časovno opredelitev groba v certoško stopnjo.[150] Na Mostu na Soči je bil par kačastih fibul različice IIIa7 najden v kombinaciji s tipom V; [151] ena je zabeležena tudi v grobu 1349 z Marchesettijevih izkopavanj, ki je vseboval menda še bronasto situlo in pet certoških fibul,[152] ki so zgovoren indic za datacijo groba v čas stopnje Sv. Lucija IIb.[153]

Enodelnemu tipu kačastih fibul s pestiči in z odprtinami na loku, tj. **IIIb** (*sl. 3b; seznam 3b*), je pozornost namenil že Kossack in jih poimenoval tip Vače-Uffing.[154] Guštin jih je razdvojil na tip Este-Vače-Uffing (*sl. 3b:* 3–5) in tip Tržišče, imenovan po notranjskem najdišču (*sl. 3b:* 6,7).[155] Glunzova je izpostavila manjše primerke (*sl. 3b:* 1,2) in jih opredelila kot formo D,[156] ki je tukaj označena kot različica **IIIb1**. Na območju Slovenije je ta različica znana le z Libne (*seznam 3b; karta 6*), kjer nastopa v grobu iz Deržaničeve gomile 3, odkritem leta 1889,[157] skupaj z bronasto gladko zapestnico s presegajočima koncema in trakastim uhanom ter loncem z nogo tipa 2 po Dularjevi tipologiji, ki se pojavlja v stopnji Stična.[158] Paralele zanjo je

[137] *Brezje pri Trebelnem, gr. 13/18:* Kromer 1959, 70, T. 51: 1–9; Dular, Križ 1990, 542; *Novo mesto – Kapiteljska njiva, gr. 1/26, I/77:* Knez 1993, 46 s, T. 25: 2–10; Križ 2013, T. 19, 20.

[138] Gabrovec 1987, 49 s; Dular J. 2003, 118 ss.

[139] Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 383, T. 264–265A.

[140] *Marchesettijeva izkopavanja, gr. 2038, 2607:* Marchesetti 1893, 90 s, 114 s, Tav. 17: 8,13.

[141] Teržan, Trampuž 1973, 429.

[142] Mansfeld 1973, 156, Fundliste 13; Lunz 1974, T. 41: 15, 47: 1; von Eles Masi 1986, T. 180: 2432–2434, 185: 2494,2501; Glunz 1997, T. 30: 2–7; Jablonka 2001, 112, T. 80: 4.

[143] Torelli (ur.) 2000, 571: kat. št. 87,88.

[144] Gentili 2003, T. 259: 13, 275: 9.

[145] *Libna, Deržaničeva gom. 5/gr. c:* Guštin 1976, 44, T. 59: 1–6; *Stična, gr. 5/4:* Gabrovec et al. 2006, 133 ss, T. 109–11.

[146] Gabrovec 1987, 49 ss; Kruh 2008, 83 ss.

[147] Primas 1970, 145, T. 53.

[148] De Marinis 1981, 212 ss, Fig. 3.

[149] Na enem fragmentu sta vidna stranska izrastka, drugi s pestičastima izrastkoma nakazuje razširitev na prehodu v sedlo in v nogo, kroglast zaključek noge pa ima značilen koničen podaljšek: Gabrovec et al. 2006, T. 44: 1,2.

[150] Gabrovec 1987, 63 ss, sl. 5; Dular J. 1982, 51 ss, T. 17, 25: 239, 26: 258,259; id. 2003, 135 ss.

[151] Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 396, T. 283D.

[152] Marchesetti 1893, 62, Tav. 18: 2.

[153] Teržan, Trampuž 1973, 430 ss, pril. 1.

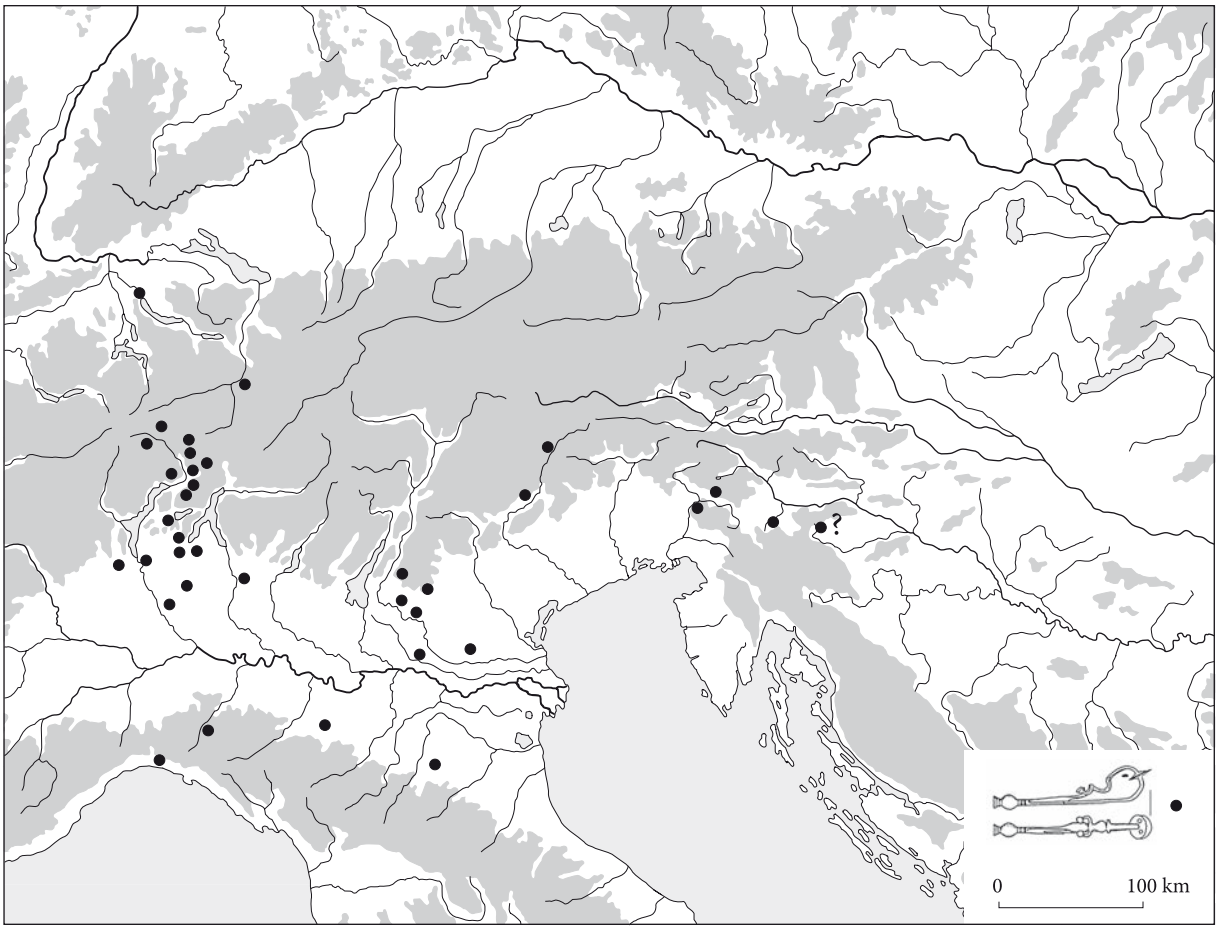
[154] Kossack 1959, T. 155: B4.

[155] Guštin 1973, 475 s, karta 3; glej še Spindler 1973, 654, Abb. 14, 16.

[156] Glunz 1997, 82, Karte 16.

[157] Guštin 1976, 44, T. 55: 6–9.

[158] Dular J. 1982, 42, T. 11: 105.

Karta 5: Razprostranjenost kačastih fibul različice **IIIa7**. Za najdišča v Sloveniji glej *seznam 3a*.
Map 5: Distribution of serpentine fibulae Variant **IIIa7**. For the sites in Slovenia see *List 3a*.
(po / after Primas 1970, T. 53; De Marinis 1981, 213, 214, T. 16: 3; von Eles Masi 1986, T. 183: 2463,2464,2466,2475; Damiani et al. 1992, T. 63: 962; Bondini 2005, T. 8: 40,41)

moč najti v Hallstattu, na panonskem najdišču Sághegy, na zahodu pa v Bologni.[159]

Različica **IIIb2** (*sl. 3b:* 3–5) se pojavlja v zahodnoalpskem svetu in Padski nižini,[160] zastopana je še v svetolucijski in dolenjski skupnosti (*seznam 3b; karta 6*) ter en primerek v Ninu na vzhodnojadranski obali.[161] V estenskem krogu so datirane v stopnjo Este IIIC po Peroniju oz. III zgodnje po Freyu.[162] Na Mostu na Soči se povezujejo v glavnem le s kačastimi fibulami (različice IIIa3, IIIa4, IIIa5, IVb, VIIb, VIIc) in dolgonožno ločno fibulo ter s tistimi oblikami lončenine,[163] ki so najpogostejše zastopane v stopnji Sv. Lucija Ic (situla z nogo in latvica tipov 2) in IIa (pitos tipa 2, situla z nogo tipa 3).[164] V Rovišču na Dolenjskem je bila različica IIIb2 najdena skupaj z narebrenim obročastim nakitom, jantarno ogrlico in uhani iz trakaste žice z vzdolžno kaneluro in presegajočimi konci (*t. 8:* A),[165] kar v tem okolju predstavlja tipično garnituro nakita v stopnji kačastih fibul.[166] Različica **IIIb3**

[159] Sundwall 1943, 253, Abb. 420; Patek 1968, 146: Kat. št. 553, T. 28: 3; Glunz 1997, T. 4: 3, 29: 6,7.

[160] Kossack 1959, T. 18: 11, 97: 1, 109: 10,12; Primas 1970, T. 17: 5, 25: 19; von Eles Masi 1986, T. 186: 2504–2509,2511, 187: 2512–2515.

[161] Glogović 2003, 54, T. 49: 405.

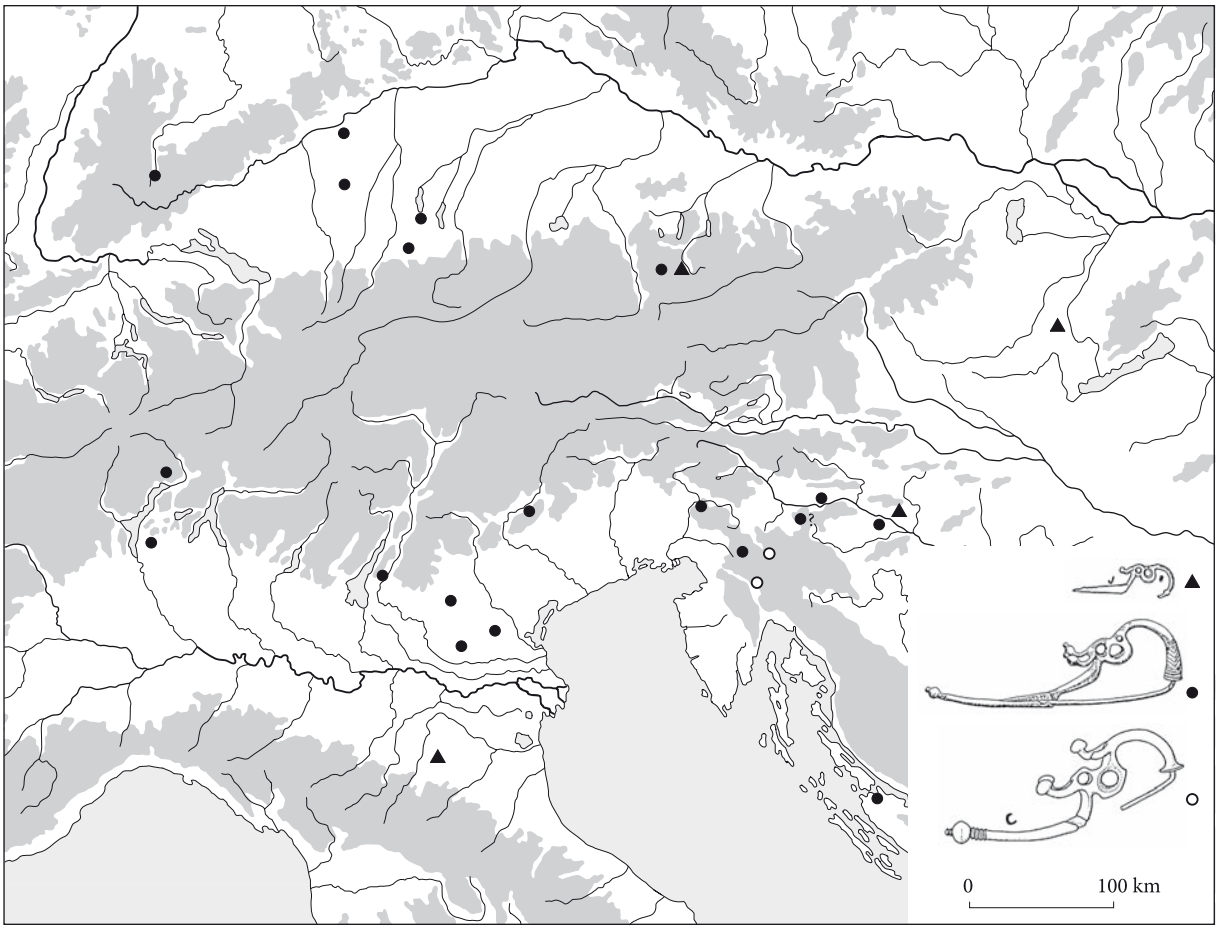
[162] *Casa di Ricovero, gr. 151, 192, 199, 207, 232:* Frey 1969, T. 26: 31; Chieco Bianchi, Calzavara Capuis 1985, 102 ss, 172 ss, 183 ss, 203 ss, 264 ss, T. 52–54, 103–104A, 110–114A, 127–128A, 173–180; Teržan 1976, 345, sl. 9:2.

[163] *Szombathyjeva izkopavanja, gr. 776, 1881, 2008, 2354:* Teržan, Lo Schiavo, Trampuž 1984–1985, 151, 302, 321, 370, T. 77D, 180B, 202B, 248B.

[164] Dular J. 1982, 93 ss, sl. 6:2, 7: 13,14, 8: 29, 10:2,13,14,29.

[165] Dular J. 2003, T. 75, 76.

[166] Gabrovec 1987, 59, sl. 4: 12a,13; Dular J. 2003, 131 ss, sl. 77.

Karta 6: Razprostranjenost kačastih fibul različic **IIIb1** (▲), **IIIb2** (●) in **IIIb3** (○). Za najdišča v Sloveniji glej *seznam 3b*.
Map 6: Distribution of serpentine fibulae Variants **IIIb1** (▲), **IIIb2** (●) and **IIIb3** (○). For the sites in Slovenia see *List 3b*.
(po / after Guštin 1973, Karta 3; Mansfeld 1973, Listen 76–77; von Eles Masi 1986, T. 186: 2507,2508, 187: 2512,2513,2515; Parzinger 1988, T. 142.2: 1; Glunz 1997, Karte 16; Glogović 2003, T. 49: 405)

(*sl. 3b:* 6,7) je izrazito lokalni produkt notranjske skupnosti (*seznam 3b; karta 6*), datirana pa je v čas okoli 600 pr. n. št.[167]

Tip IV. Najpogostejšo obliko kačastih fibul na območju Slovenije predstavlja preprost tip s sedlastim lokom, ki se pojavlja na najdiščih od Posočja do Štajerske (*sl. 4; seznam 4*). Primat v količini pripada vodilnemu svetolucijskemu grobišču na Mostu na Soči, kjer v slabi polovici grobov s takimi fibulami, ki jih je izkopal Szombathy, nastopajo kot edina vrsta zaponk (47 %) in velikokrat tudi kot edini pridatek poleg lončenine (37 %).[168] V drugi polovici grobnih sestavov pa se največkrat pojavljajo skupaj s kačastimi fibulami tipov III, V, VI in VII (*t. 2*)[169]

[167] Guštin 1973, 475 s, sl. 2: 39; Gabrovec 1987, 159 s, sl. 10: 10.

[168] *Gr. 651, 675, 696, 700, 707, 708, 722, 723, 1197, 1658, 1700, 1713, 1859, 1944, 2069, 2117, 2122, 2124, 2127, 2137, 2145, 2157, 2182, 2203, 2214, 2217, 2237, 2243, 2246, 2269, 2271, 2286, 2299, 2308, 2363, 2373, 2388-2, 2451, 2453, 2464:* Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 129, 134, 137, 138, 140, 142, 212, 272, 279, 280, 299, 310, 329, 335, 336 ss, T. 60B, 64C, 66B, 66E, 68E, 69C, 69F, 70B, 117M, 157D, 163A, 165E, 174G, 188A, 209H, 216B, 217A, 217C, 217B, 217E, 218A, 220G, 224F, 228D, 229B, 229E, 233C, 234B, 234D, 236G, 237D, 240B, 242C, 243G, 251B, 252C, 255C, 265B, 265E, 266.

[169] *Gr. 660, 698, 908, 1204, 1673, 1688, 1738, 1774, 1782, 1866, 1955, 2063, 2194, 2204, 2213, 2222b, 2293, 2335, 2354, 2359, 2375, 2439:* ibid., 131, 137, 171, 212 s, 274, 277, 284, 288, 289: sl. 127, 300, 312, 328, 346, 348 ss, T. 61D, 67A, 91, 117G, 159A, 161D, 164D, 170E, 170G, 178C, 190B, 208C, 226E, 227A, 228A, 230A, 241B, 247A, 248B, 250B, 253D, 260–262.

ter s svetolucijskimi in trakastimi fibulami.[170] Bolj poredkoma jih zasledimo skupaj s starejšimi vrstami zaponk, kot so očalaste, dvozankaste (*t. 3:* C), čolničaste in razne rtaste (*t. 4*),[171] ali pa z mlajšimi, tj. certoškimi fibulami vrste II (*t. 3:* D). [172] Ta spekter fibul nakazuje, da je bil tip IV kačastih fibul v uporabi od stopnje Sv. Lucija Ic2 do IIb.[173] V teh opravah se pogosto povezujejo z ulitimi nažlebljenimi uhani svetolucijskega tipa, ki so značilni za tamkajšnjo žensko nošo v stopnji IIa.[174] Tu in tam jih zasledimo tudi z moškimi pridatki (s sulico, šilom ali nožem).[175] Bogatejši grobni sestavi vsebujejo še bronasto posodje (*t. 2*) in stekleno ali leseno skodelico, revnejši pa običajno glineni kelih (*t. 3:* D); ti grobni pridatki predstavljajo tipičen inventar stopnje IIa.[176] V žganih grobovih in skupaj s svetolucijskimi oblikami lončenine je ta tip fibule dokumentiran še v Jereki (s kelihom tipa 2) in v Ljubljani (s situlo z nogo tipa 3).[177]

V drugačnih kontekstih se pojavljajo v dolenjski regiji, kjer so bile najdene v skeletnih grobovih v gomilah, z izjemo enega žarnega pokopa iz gomile na Magdalenski gori,[178] ki predstavlja glede na pridano lončenino (pitos tipa 4 in lonec tipa 5 po Dularju[179]) enega najstarejših kontekstov s kačastimi fibulami tipa IV v tej regiji. Od ohranjenih grobnih celot, v katerih so prisotne, so v 70 % zastopane kot edina vrsta zaponk,[180] v preostalih 30 % pa so največkrat kombinirane s kačastimi fibulami tipov V, VI ali VII (*t. 7:* C, *9*, *11:* A).[181] V posamičnih grobnih sestavih nastopajo skupaj s pijavkasto, čolničasto (*t. 9*), alpsko dvortasto, drobno ločno s pestičastim gumbkom na nogi, trakasto (*t. 8:* B), t. i. protocertoško in figuralno fibulo.[182] Za razliko od svetolucijskega kroga jih na Dolenjskem nikdar ne srečamo skupaj s kačastimi fibulami tipa III ali s certoškimi. Drugačne od svetolucijskih so tudi oprave, saj so se pogosto nosile v kombinaciji z jantarno ogrlico, narebrenimi zapestnicami in nanožnicami ter uhani iz trakaste žice z vzdolžno kaneluro in presegajočimi konci, ki predstavljajo tipičen nakit dolenjskih žena v stopnji kačastih fibul.[183] Svetolucijski in dolenjski grobni sestavi se razlikujejo tudi v repertoarju pridanih posod; na Dolenjskem se kačaste fibule tipa IV pojavljajo predvsem s ciboriji tipa 9 pa tudi tipov 8, 6 (*t. 9*) in 3, z lonci s stožčastim vratom tipov 4 in 3, latvicami tipov 4 in 1 (*t. 9*) po Dularju, tu in

[170] *Gr. 688, 690, 1190, 1616, 1738, 1886, 2094, 2170, 2194, 2227, 2250, 2375, 2378, 2439:* ibid., 136, 211, 266, 284, 303, 332, 343, 346 s, 352, 356, 374 s, 382, T. 65D, 66C, 117D, 151B, 164D, 181C, 211C, 223C, 227A, 231F, 235E, 253C, 253D, 260–262.

[171] *Gr. 908, 1109, 1190, 1876, 1960, 1971, 1974, 2125, 2147, 2284, 2378:* ibid., 171 s, 200 s, 211, 302, 313 s, 337, 340, 360, 374 s, T. 91, 111D, 117D, 178F, 193A, 194A, 217D, 220B, 239B, 253C.

[172] *Gr. 701, 2000:* ibid., 320, 138, T. 67B, 201D.

[173] Teržan, Trampuž 1973, 429, Pril. 1, T. 11: 7–11, 13: 10; Teržan 1976, 348 ss, pril. 1.

[174] Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 31 s; Kos 1973, 860 s, karta 1; Tecco Hvala 2007, 482, Fig. 4b.

[175] *Gr. 651, 2203, 2388-2, 2464:* Teržan, Lo Schiavo, Trampuž 1984–1985, 129, 348, 376, 385, T. 60B, 228D, 255C, 266.

[176] Teržan, Trampuž 1973, 429, pril. 1; Dular J. 1982, 103, sl. 10.

[177] *Jereka, gr. 3:* Gabrovec 1974, 298, T. 11: 8–10; *Ljubljana – dvorišče SAZU, gr. 281:* Puš 1982, 120 s, T. 8: 7–12. Za keramična tipa glej Dular J. 1982, 97 s, 103, sl. 7: 14,16, 10: 14,16.

[178] *Voselca, gr. 2/4:* Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, 83, 166, T. 132A.

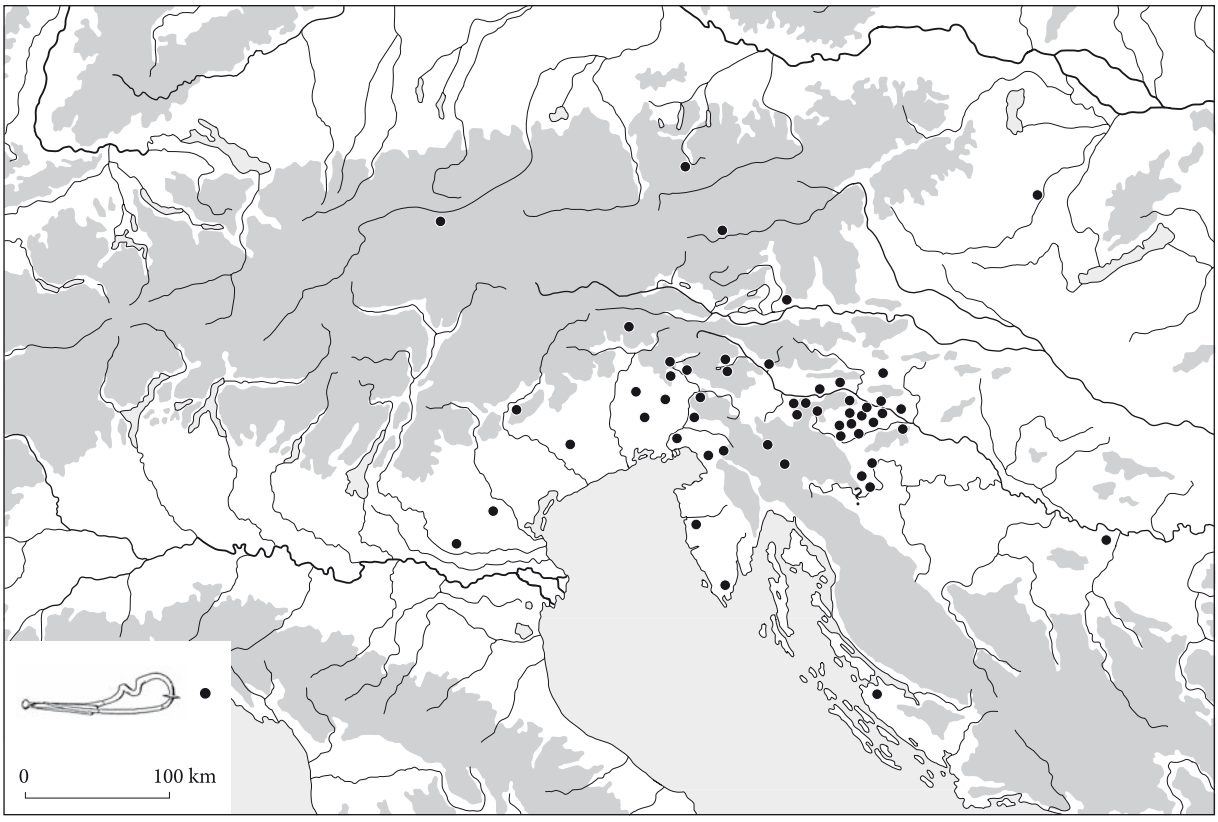
[179] Dular J. 1982, 31, 107 ss, sl. 11: 4, sl. 15, T. 7: 54–57.

[180] *Boštanj – Kosmatec, gr. 14:* Guštin 1974, 90, T. 12: 1–3; *Brezje pri Trebelnem, gr. 7/17:* Kromer 1959, 64, T. 12: 1–5; Dular, Križ 1990, 539; *Veliki Nerajec, gr. 1/5:* Spitzer 1973, T. 5: 7; Škvor Jernejčič 2011, 188, T. 6: 5–10; *Javor, gr. 1/7, 1/8, 1/9:* Guštin, Knific 1973, T. 2: 4–8, 3: 1–8; *Kladje nad Blanco, gr. 1/c:* Dular J. 2003, 219 s, T. 50: 5–10, 51: 1–6; *Magdalenska gora – Preloge, gr. 2/19, 2/54, 13/73, Voselca, gr. 2/4:* Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, 37, 44, 64, 83, T. 28B, 48B, 90E, 132A; *Novo mesto – Kapiteljska njiva, gr. 5/57, 5/62:* Križ 2000, 74, 76, T. 35: 1,2, 37: 1–4; *Rihpovec – Zelkova hosta, gr. 1/1, 1/8:* Dular J. 2003, 199 ss, T. 32: 1–5, 34: 3–7; *Stična, gr. 48/17, 48/26, 48/37, 48/40, 48/84, 48/86, 48/109, 48/151, 48/153, 48/162, 48/164:* Gabrovec et al. 2006, 26, 32, 43, 44, 67, 68, 82 s, 106 s, 112 ss, T. 10, 15, 28, 49, 65, 87, 88, 93, 94; *Vače, ženski gr.:* Stare F. 1955b, 288, T. 1: 5–9; *Veliki Vinji vrh – Čevnice, gr. 6/1:* Dular A. 1991, 49, T. 48: 1–12; *Volčje Njive, gr. 1/9:* Gabrovec 1956, 85, T. 10: 1–5.

[181] *Brezje pri Trebelnem, gr. 2/1:* Kromer 1959, 59, T. 19: 5–11; Dular, Križ 1990, 536; *Brusnice, gr. 21/3:* Teržan 1974, 37, T. 16; *Libna – G1ogovškova gom. I/gr. 19:* Guštin 1976, 40, T. 28: 3,4; *Magdalenska gora – Voselca, gr. 2/12:* Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, 85, T. 134D; *Rihpovec – Ostrvec, gr. I/5:* Dular J. 2003, 198, T. 31: 1–5; *Stična, gr. 48/136, 48/147, 48/157, 48/163:* Gabrovec et al. 2006, 98, 104 s, 109, 113, T. 78, 85, 90, 94; *Veliki Vinji vrh – Ivanec, gr. 30/4:* Guštin, Križ 2007, 491 ss, Fig. 5–7.

[182] *Boštanj – Mali Lukovec, gr. 4:* Guštin 1974, 89, T. 9: 1–10; *Brezje pri Trebelnem, gr. 7/41:* Kromer 1959, 66, T. 1: 2–5; Dular, Križ1990, 539; *Libna – Volavškova gom./gr. 6:* Guštin 1976, 45, T. 16–21; *Magdalenska gora – Preloge, gr. 2/81:* Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, 48, T. 62B; *Stična, gr. 48/81, 48/136, 48/138, 48/172:* Gabrovec et al. 2006, 65 s, 98 s, 117 s, T. 47, 78, 79, 99.

[183] Gabrovec 1987, 56 ss, sl. 4; Dular J. 2003, 131 ss, sl. 77.

Karta 7: Razprostranjenost kačastih fibul tipa **IV**. Za najdišča v Sloveniji glej *seznam 4*.
Map 7: Distribution of serpentine fibulae Type **IV**. For the sites in Slovenia see *List 4*.
(po / after Glogović 2003, T. 48: 379–387; Nascimbene 2009, Fig. 13; Tiefengraber (neobjavljeno / unpublished); Wedenig 2003, 91; Nagy et al. 2012, Pl. 5: 5)

tam še s situlo z nogo in s posnetkom apulskega kraterja,[184] medtem ko bronastih posod ni opaziti.

Izvorno območje kačastih fibul tipa IV smemo iskati na ozemlju Slovenije (*karta 7*).[185] Parzinger jih je označil kot vodilni jugovzhodnoalpski tip horizonta 6, ki zajema čas med 600–570/560 pr. n. št.[186] V svetolucijski skupnosti se je ta tip fibule dozdevno pojavil prej kot na Dolenjskem. Nekaj primerkov je znanih iz estenskih grobišč, kjer so datirani v čas Este IIIC–D1 po Peroniju oz. Este III zgodnje do III srednje po Freyu, tj. 6. in začetek 5. st. pr. n. št.[187] Najdene so bile še drugod v severnojadranskem zaledju in v vzhodnoalpskem ter panonskem svetu,[188] na jug jim je moč slediti v Istro (Nezakcij, Picugi) in Nin[189] ter v Donjo Dolino ob spodnjem toku Save.[190]

Tip V. Med izdelke jugovzhodnoalpskega delavniškega kroga lahko uvrstimo tudi kačaste fibule s krilci (*sl. 5; seznam 5*). Največ jih je bilo najdenih na Mostu na Soči, kjer so v tretjini grobov s takimi fibulami, odkritih v okviru Szombathyjevih izkopavanj, predstavljale edino vrsto zaponk.[191]

[184] Dular J. 1982, 25 ss, T. 5: 25–30, 13: 119–123, 14: 130, 15, 16, 19: 160,161, 25: 244–246, 26: 248,249,258–263.

[185] Glunz 1997, Karte 17; Nascimbene 2009, Fig. 13, Tab. 3.

[186] Parzinger 1988, 153 s, Taf. 143.1: 2.

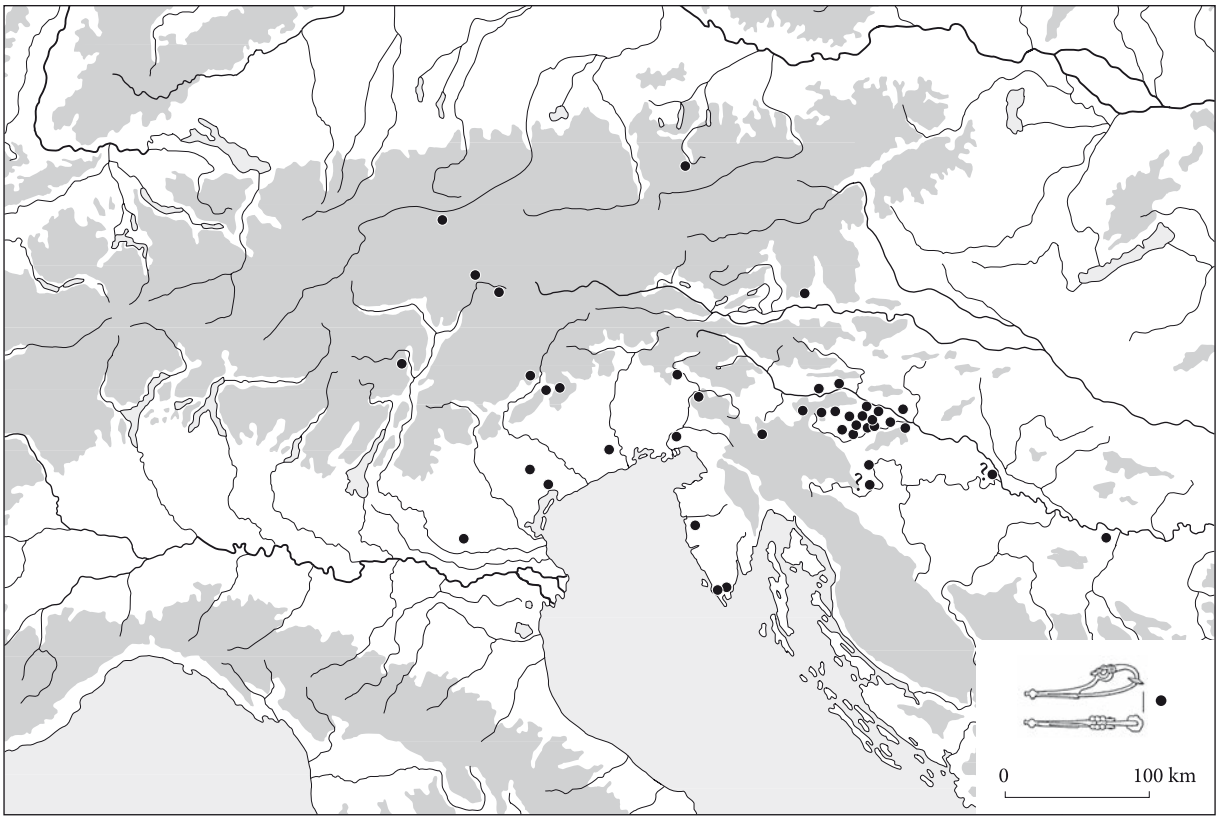
[187] *Casa di Ricovero, gr. 217, 225; Villa Benvenuti, gr. 296; Carceri, gr. 30; Fondo Rebato; Fondo Nazari:* Chieco Bianchi, Calzavara Capuis 1985, 455 ss, T. 143: 4, 154: 3, 292: 140–142; von Eles Masi 1986, 226 s, T. 174: 2355,2356,2358, 175: 2359,2361–2364; Capuis, Chieco Bianchi 2006, 495 s, T. 214: 4.

[188] von Eles Masi 1986, 226 s; Nascimbene 2009, Fig. 13; Wedenig 2003, 91; Nagy et al. 2012, Pl. 5: 5. Za podatek o neobjavljeni najdbi iz naselja Falkenberg pri Judenburgu pa se zahvaljujem G. Tiefengraberju.

[189] Glogović 2003, T. 48: 379–384.

[190] Truhelka 1904, T. 45: 19, 46: 15, 48: 16, 56: 9, 65: 16, 76: 11.

[191] *Gr. 644, 655, 714, 719, 749, 1137, 1490, 1694, 1921, 2092, 2110, 2210, 2235, 2240, 2274, 2295, 2310, 2314, 2327, 2353, 2366, 2386:* Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 127, 130, 141, 147, 204, 246, 278, 308, 332, 349, 354 s, 359, 362, 364 ss, T. 59C, 61E, 68D, 69B, 74E, 112F, 136D, 162D, 185F, 211B, 214C, 228G, 233D, 234C, 237F, 241E, 244B, 244A, 245B, 249A, 251C, 254F.

Karta 8: Razprostranjenost kačastih fibul tipa **V**. Za najdišča v Sloveniji glej *seznam 5*.
Map 8: Distribution of serpentine fibulae Type **V**. For the sites in Slovenia see *List 5*.
(po / after Glogović 2003, T. 48: 390–396; Balen et al. 2003, 56, kat. br. 14; Nascimbene 2009, Fig. 15; Orlić 2011, sl. 6, 8, T. 1: 5)

V preostalih grobnih sestavih pogosto nastopajo s kačastimi fibulami tipov IV in VI in redkeje s tipoma III in VII.[192] Tu in tam jih zasledimo še v kombinaciji z očalarko, dvozankasto, čolničasto ali rtastimi fibulami[193] in nekajkrat s svetolucijskimi (*t. 5:* A,B) in trakastimi fibulami.[194] Prav tako so bile najdene skupaj certoškimi I. (*t. 5:* C) in V. vrste in v enem primeru s pavkasto fibulo (*t. 5:* D).[195] Te kombinacije kažejo na dolgotrajno uporabo kačastih fibul tipa V, od stopnje Sv. Lucija Ic2 do IIb.[196] Med grobnimi pridatki mestoma nastopajo še nažlebljeni uhani svetolucijskega tipa, zapestnica s kačasto oblikovanimi zaključki ali pa nož. Med pridano lončenino so najpogostejši kelihi tipov 1 in 2 ter pitosi tipov 1 in 2, tu in tam se pojavljajo starejše oblike, kot so lonec z nogo ali latvici tipov 1 in 2 po Dularjevi tipologiji,[197] pa tudi bronaste situle in cista.

V primerjavi s svetolucijskim krogom je na Dolenjskem delež grobov s takimi fibulami kot edino vrsto zaponk precej večji (ok. 56 %).[198] Pogosto

[192] *Gr. 660, 698, 1204, 1206, 1688, 1774, 1782, 1792, 1866, 2119, 2198, 2276, 2347:* ibid., 131, 137, 212 s, 277, 288, 289: sl. 127, itd., T. 61D, 67A, 117G, 117I, 161D, 170E, 170G, 171G, 178C, 216F, 226D, 239A, 248C.

[193] *Gr. 908, 1193, 1562, 2107, 2377:* ibid., 171, 211, 257 s, 334, 374, T. 91, 116E, 145B, 213A, 254A.

[194] *Gr. 656, 706, 1141, 1634, 1738, 2178, 2367, 2375:* ibid., 130, 139, 205, 268, 284, 344, 372 ss, T. 57E, 68B, 112G, 152H, 164D, 225C, 252A, 253D.

[195] *Gr. 271, 676, 2301, 2393:* ibid., 81, 134, 363, 376, T. 26E, 64F, 242D, 255D.

[196] Teržan, Trampuž 1973, 429, pril. 1, T. 11: 7–11; Teržan 1976 348 s, sl. 12: 4,5, 14: 1, pril. 1.

[197] Dular J. 1982, 93 ss, sl. 6: 1,2, 7: 11,15,16, 8: 27,29, 10: 1,2,11,15,16,27,29.

[198] *Brezje pri Trebelnem, gr. 1/61, 7/23, 7/39:* Kromer 1959, 56, 64 ss, T. 10: 1–6, 26: 1–8, 33: 3–8; Dular, Križ 1990, 539; *Libna – Glogovškova gom. I/gr. 7:* Guštin 1976, 23, T. 23: 12; *Mačkovec pod Trško goro, gr. 1/9*: Udovč, Leben Seljak 2009, 66 s; *Magdalenska gora – Preloge, gr. 2/57, 13/88:* Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, 44, 66, T. 50–52, 95B; *Podzemelj – Škrilje, gr. II/11, II/45:* Barth 1969, 156, 165, T. 35: 5, 41: 3,4; *Stična, gr. 48/12, 5/10, 5/21–22, 5/25:* Gabrovec

se pojavljajo še skupaj s tipom IV[199] in redkeje s trakasto ali čolničasto fibulo (*t. 9*) ter ježevko.[200] Slednji dve sta značilni za stopnjo Stična 2, medtem ko kombinacije s certoškimi V. vrste in s samostrelno figuralno fibulo[201] govorijo, da so se kačaste fibule tipa V obdržale še v certoški stopnji. Skupaj z drugimi vrstami zaponk praviloma nastopajo v ženskih opravah, h katerim so običajno sodile jantarne ogrlice, narebren ali votel obročast nakit ter trakasti uhani s kvačico in uhani, izdelani iz trakaste žice z vzdolžno kaneluro in presegajočimi konci. V paru se pojavljajo v moških opravah (*t. 10*), skupaj z bronasto ali železno pravokotno pasno spono in orožjem (tulasto sekiro, sulicama in nožem in v enem primeru s skitsko puščico) ter s konjsko opremo in dvogrebenasto čelado.[202] Ta tip fibul je prišel v modo malce kasneje kot tip IIIa s pestiči, ki bi ga morebiti lahko šteli za njegovega predhodnika, in nemara tudi pozneje kot tip IV, kar nakazuje stratigrafski odnos med grobovi v gomili iz Volčjih Njiv.[203] Med pridano lončenino so običajni ciboriji tipov 9, 11 (*t. 10*), 8, 6 (*t. 9*) in 3 po Dularjevi tipologiji, pojavljajo se tudi sklede z nagubanim ostenjem in v enem primeru situla z nogo. Posode so bile pogosto pokrite z glinenimi ali celo z bronastimi pokrovi.[204]

Kačaste fibule s krilci je zbrala in kartirala že Nascimbenejeva (*karta 8*).[205] Orbito njihove razprostranjenosti zarisujejo redka najdišča v delti reke Pad, v osrčju Alp in v Donji Dolini ob spodnjem toku Save. En primerek različice Va hrani romunski nacionalni muzej v Bukarešti, vendar gre verjetno za nakup.[206]

Tip VI. V jugovzhodnoalpskem prostoru imajo središče tudi kačaste fibule s ploščicami na loku (*sl. 6; seznam 6; karta 9*). V njih bi nemara lahko videli derivat tipa V, zlasti v različici VIa, ki ima podobno oblikovano zgornjo ploskev, kot jo imajo krilca pri tipu V. Oba tipa se v grobovih svetolucijske skupnosti pogosto pojavljata skupaj (*t. 5:* B); primerke z okrasnimi ploščicami zasledimo še v kombinaciji z različicama VIIb in VIIc ali kot edino vrsto zaponk.[207] Mestoma se povezujejo s čolničasto, trortasto (*t. 5:* B), svetolucijskimi in trakastimi fibulami (*t. 6:* B,C), prav tako s certoškimi fibulami vrst II in V ter s samostrelno fibulo s kvadratno okrasno nogo (*t. 6:* D).[208] Na podlagi teh sestavov je moč sklepati, da se je ta tip kačastih fibul pojavil že v stopnji Sv. Lucija Ic2 in se obdržal še v stopnji IIb.[209] Drugi pridatki v teh grobovih so redki, mednje spadajo nažlebljeni uhani svetolucijskega tipa, zapestnici z zaključki v obliki kačjih glavic (*t. 6:* A), železna nož, šilo in bronaste situle z navzven izvihanim ustjem (*t. 6:* B,D) ter lončenina (lonec tipa 1 ali pitosi tipov 1 in 2 po Dularjevi tipologiji[210]).

V dolenjski skupnosti jih nikoli ne srečamo skupaj z bronastim posodjem, prav tako ne z drugimi vrstami fibul, razen s kačasto tipa IV (*t. 11:* A) in v enem primeru z dolgonožnima fibulama z narebrenim lokom. Dolenjske ženske so jih nosile v kombinaciji z jantarnimi ogrlicami, nekatere so imele še narebrene masivne zapestnice in nanožnice ter uhane iz trakaste žice z vzdolžno kaneluro, ki označujejo dolenjsko žensko nošo v stopnji kačastih fibul. Da so jih uporabljali tudi moški, govori grobni sestav 7/32 s tulasto sekiro iz Brezja pri Trebelnem (*t. 11:* B).[211]

et al. 2006, 23, 139, 145 ss, T. 6–7, 115, 122–123, 124–126; *Vače – Apno, plan gr. 27:* Stare F. 1955a, 61, T. 95: 7–10; *Volčje Njive, gr. 1/4:* Gabrovec 1956, 83, T. 5: 1–4, 6: 1–5.

[199] *Brusnice, gr. 21/3:* Teržan 1974, 37, T. 16; *Libna – G1ogovškova gom. I/gr. 19:* Guštin 1976, 40, T. 28: 3,4; *Magdalenska gora – Voselca, gr. 2/12:* Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, 85, T. 134D; *Stična, gr. 48/136, 48/163:* Gabrovec et al. 2006, 98, 113, T. 78, 94.

[200] *Brezje pri Trebelnem, gr. 7/33, 13/22:* Kromer 1959, 65, 70 s, T. 31: 1–8, 50: 1–9; Dular, Križ 1990, 539, 542; *Stična, gr. 48/179:* Gabrovec et al. 2006, 121 s, T. 103; *Veliki Vinji vrh – Ivanec, gr. 30/4:* Guštin, Križ 2007, 491 ss, Fig. 5–7.

[201] *Brezje pri Trebelnem, gr. 1/14, 7/2:* Kromer 1959, 52, 61 s, T. 3: 4–10, 47: 1–7; Dular, Križ 1990, 538; *Libna – G1ogovškova gom. I/gr. 30:* Guštin 1976, 40, T. 27: 5–18.

[202] *Magdalenska gora – Preloge, gr. 2/57:* Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, 44, T. 50–52; *Stična, gr. 48/12, 5/10, 5/21–22, 5/25:* Gabrovec et al. 2006, 23, 139, 145 ss, T. 6–7, 115, 122–123, 124–126. Za datacijo glej Dular J. 2003, 130 ss, sl. 76: A, 78.

[203] Teržan 1976, 384, sl. 54: 10.

[204] Dular J. 1982, 45 ss, T. 13: 119–120, 14: 130, 15: 137, 16, 18: 154–156, 19:161, 24: 226, 25: 237,240, 27: 268, 27: 269–280; id. 2003, sl. 78.

[205] Nascimbene 2009, 76 ss, Fig. 15, 16, Tab. 4.

[206] Bader 1983, T. 37: 368.

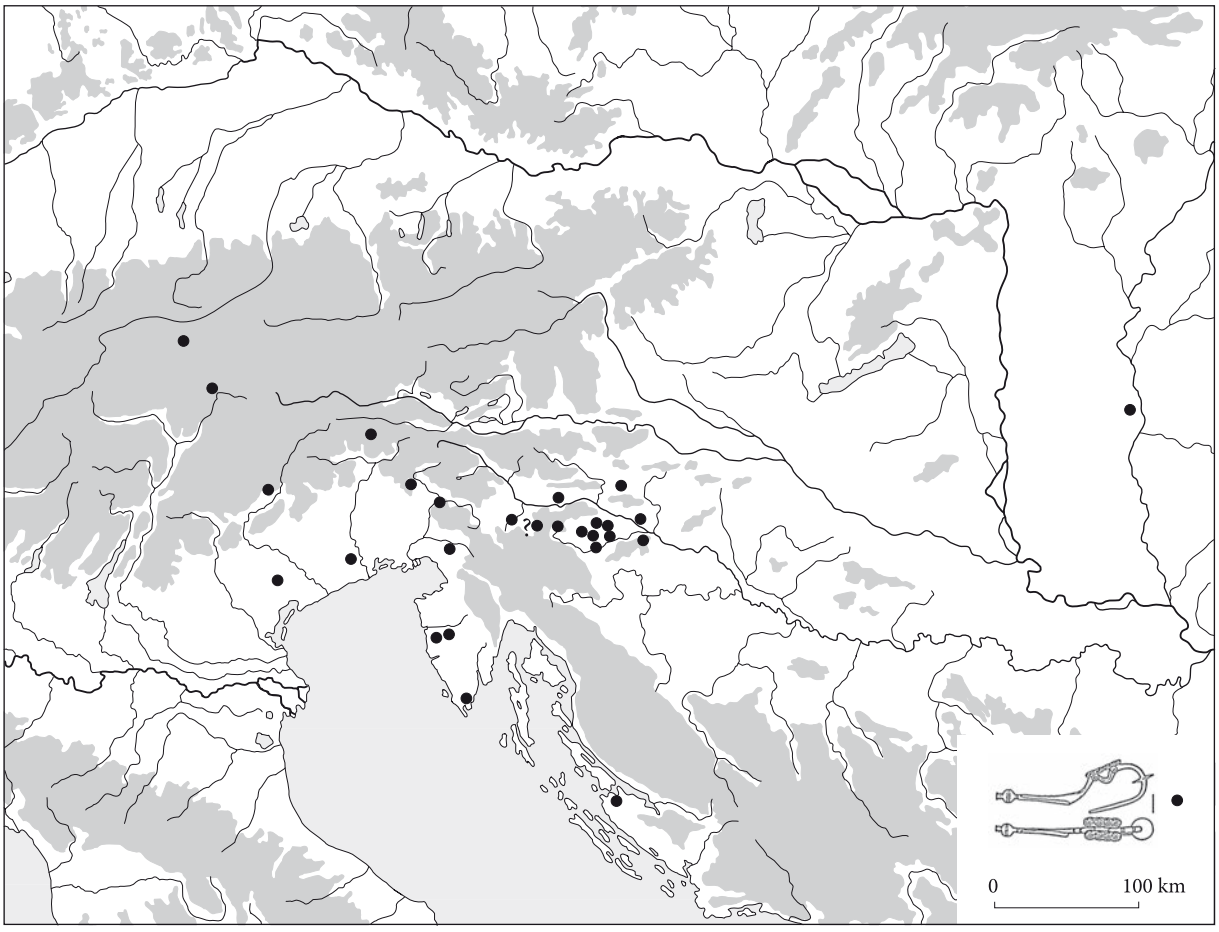
[207] *Gr. 672, 699, 1096, 1206, 1792, 2119, 2165, 2198, 2347, 2379:* Teržan, Lo Schiavo, Trampuž 1984–1985, 133, 137 s, 198 s, sl. 88, 213, 290 s, 336, 342 s, 347, 369, 375, T. 63D, 68A, 110F, 117I, 171G, 216F, 221E, 226D, 248C, 254B.

[208] *Gr. 682, 1096, 1591, 2066, 2107, 2229, 2306:* ibid., 135, 198 s, 263, 328, 334, 353, 364, T. 65A, 110F, 149G, 208D, 213A, 232A, 243E.

[209] Teržan, Trampuž 1973, 424 ss, pril. 1; Teržan 1976, 348 ss, pril. 1; Gabrovec 1987, 128 ss, sl. 8: 7.

[210] Dular J. 1982, 93, 103, sl. 6: 1,2,5, 10: 1,2,5.

[211] *Brezje pri Trebelnem, gr. 2/1, 7/32:* Kromer 1959, 59, 65, T. 19: 5–11, 30: 4–10; Dular, Križ 1990, 536, 539;

Karta 9: Razprostranjenost kačastih fibul tipa **VI**. Za najdišča v Sloveniji glej *seznam 6*.
Map 9: Distribution of serpentine fibulae Type **VI**. For the sites in Slovenia see *List 6*.
(po / after Teržan 1990, Karta 20; Glogović 2003, T. 48: 388,389,393,398,399; Nascimbene 2009, Fig. 18; Vinazza 2011, Sl. 67)

Ta oblika fibul ni bila tako priljubljena kot tipa IV ali V. Zahodno mejo njihove razprostranjenosti predstavlja reka Piave, posamični primerki so si utrli pot v osrčje Alp,[212] v Istro in na območje Zadra (*karta 9*).[213] Na štajerskem Rifniku je bila najdena ena taka fibula v skeletnem grobu brez drugih pridatkov,[214] najvzhodnejše najdišče pa je Algyő v Potisju.[215]

Tip VII. Kačaste fibule tega tipa, ki je prepoznaven po tem, da ima lok speljan v zanko in disk na prehodu v iglo (*sl. 7*), odražajo svojevrsten razvoj in različno provenienco posameznih različic. V osnovni shemi so podobne različici IIIa1, le da nimajo dodanih okrasnih pestičev.

Različica **VIIa** (*sl. 7:* 1–3), ki zajema železne primerke, ni prav pogosta. Na Mostu na Soči je Szombathy naletel na železna primerka z bronastim diskom in jagodo na koncu noge skupaj s kačastima fibulama različice IIIa5 in dolgonožnima fibulama z nizkim narezanim lokom, z bronastim vedrom z navzven izvihanim ustjem in situlo (*t. 3:* A) v grobu, ki je datiran na začetek stopnje Sv. Lucija IIa.[216] Marchesetti pa je našel v celoti železna primerka menda skupaj z drugima dvema kačastima fibulama in kelihasto posodo.[217] Na Križni gori nastopa

Magdalenska gora – Preloge, gr. 13/41: Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, 59, T. 78B; *Rihpovec – Ostrvec, gr. I/5:* Dular J. 2003, 198, T. 31: 1–5; *Stična, gr. 48/129, 48/131, 48/147:* Gabrovec et al. 2006, 95 s, 104 s, T. 75, 76, 85.

[212] von Eles Masi 1986, 242, T. 188: 2525–2527; Nascimbene 2009, 88.

[213] Glogović 2003, 51 s, T. 48: 388,389,393,398,399.

[214] Bolta 1981, 37.

[215] Teržan 1990a, karta 20; Nascimbene 2009, 87 ss, Fig. 18, Tab. 6; Vinazza 2011, sl. 67; Orlić 2011, sl. 8.

[216] Teržan, Trampuž 1973, 428 s, pril. 1, T. 9: 8,9.

[217] Marchesetti 1893, 224, Tav. 18: 8.

taka fibula skupaj z očalarko, glinenim loncem in skledo v žganem grobu 18,[218] ki ga je Guštin uvrstil v stopnjo Notranjska IIIb,[219] medtem ko jo v Stični zasledimo skupaj s kačasto fibulo tipa IV (*t. 7:* C) v skeletnem grobu,[220] ki je kronološko opredeljen v stopnjo kačastih fibul na Dolenjskem.[221] V estenskih grobiščih se pojavljajo v časovnem razponu od Este IIIA do IIIC po Peroniju oz. od II srednje do III zgodnje po Freyu, spremljajoči pridatki pa kažejo, da so jih uporabljali tudi moški.[222] Tovrstne fibule so značilne predvsem za kulturo Golasecca, od koder so verjetno prišle na območje današnje Slovenije (*seznam 7; karta 10*). Parzinger jih predstavlja kot južnoalpsko različico v okviru fibul horizonta 6 (600–570/560 pr. n. št.) skupaj z bronasto različico VIIb in tipom IV.[223]

Bronasta različica **VIIb** (*sl. 7:* 4,5) je bila razširjena precej bolj kot železna. Značilna je za zahodnohalštatski krog in za kulturo Golasecca.[224] S številnimi primerki je zastopana tudi v estenskih grobovih, tako moških kot ženskih, ki so datirani v čas Este IIB2–IIIC po Peroniju oz. II/III–III zgodnje po Freyu.[225] Znana je še iz etruščanske Populonije,[226] z območja jugovzhodnih Alp, iz Istre in Kvarnerja (Osor)[227] ter Spodnje Šlezije in Slovaške (Chróstnik, Smolenice).[228]

Na ozemlju današnje Slovenije jih zasledimo v posoški, notranjski in dolenjski regiji (*seznam 7; karta 10*). V največjem številu so zastopane na Mostu na Soči, kjer so v slabi polovici grobov s takimi fibulami predstavljale edino vrsto zaponk in poleg lončenine tudi edini pridatek.[229] V preostalih grobnih sestavih se pojavljajo v kombinaciji s kačastimi fibulami tipov IIIa in IV in redkeje s tipom V,[230] povezujejo se še z drugimi vrstami fibul, kot so dvozankaste, čolničaste, rtaste, svetolucijske, t. i. protocertoške in dolgonožne z nizkim lokom.[231] Iz teh kombinacij je moč sklepati, da so bile kačaste fibule različice VIIb v uporabi v stopnjah Sv. Lucija Ic2 in IIa.[232] Med spremljajočimi najdbami nastopajo nažlebljeni uhani svetolucijskega tipa, košarasti obeski, igle raznih oblik, železna in vozlasta ovratnica (*t. 3:* B). Med lončenino prevladujejo kelihi in situle z nogo,[233] pojavljajo se tudi starejše oblike, denimo lonci z nogo in latvice,[234] v bogatejših grobovih pa bronasto posodje z navzven izvihanim ustjem in lesena ali steklena skodela (*t. 2*) ter tu in tam tudi še nož ali šilo, ki sta bila morebiti moška pridatka.

V dolenjski skupnosti ta tip kačastih fibul ni prišel v širšo uporabo. Najstarejši primerek sodi v čas stopnje Stična, kot kaže bogata oprava vodilne predstavnice stiške srenje (grob 48/27), v kateri nastopa skupaj z raznimi drugimi fibulami (čolničasto, kačasto tipa IIIa in fibulo z jantarno oblogo).[235]

Matično območje različice **VIIc**, za katero je značilen trakast oz. sploščen lok in kroglast zaključek noge s čepastim podaljškom (*sl. 7:* 6–8), je moč iskati v kulturi Golasecca (*karta 11*). Parzinger jih je opredelil kot Tessiner Typus,[236] njihovo širjenje

[218] Urleb 1974, T. 4: 10–13.

[219] Guštin 1979, 27, sl. 8.

[220] *Stična, gr. 48/157*: Gabrovec et al. 2006, 109, T. 90: 1–7.

[221] Dular J. 2003, 130 ss, sl. 76: B.

[222] *Casa di Ricovero, gr. 145, 150, 180, 188, 232:* Frey 1969, T. 26: 29,30; Chieco Bianchi, Calzavara Capuis 1985, 77 ss, 99 ss, 157 ss, 164 ss, 264 ss, T. 25–26, 49–51A, 93–94, 97–97A, 173–180.

[223] Parzinger 1988, 154, Taf. 143.2: 2; Ettel 1996, 307, Taf. 237.

[224] Mansfeld 1973, 161 ss, Listen 25–39; Parzinger 1988, 154, Taf. 143.2: 1.

[225] *Franchini, gr. 26; Casa di Ricovero, gr. 188, 189, 204, 225, 232; Villa Benvenuti, gr. 90, 124:* Frey 1969, Abb. 7: 6,9, T. 22: 12,13, 26: 35–39; Chieco Bianchi, Calzavara Capuis 1985, 164 ss, 191 ss, 239 ss, 264 ss, T. 97–101, 118–121, 154, 173–180; Capuis, Chiecho Bianchi 2006, 158 ss, 294 ss, T. 75–76, 162–166.

[226] Guzzo 1972, T. 15: GG I.

[227] Glogović 2003, 49 s, T. 47: 364–374.

[228] Gedl 2004, T. 55: 255; Novotná 2001, T. 22: 253,254.

[229] *Szombathyjeva izkopavanja, gr. 641, 1578, 1614, 1829, 1863, 1868, 2007, 2028, 2129, 2135, 2177, 2188, 2209, 2230, 2232, 2254, 2272, 2305, 2336, 2388-1, 2432:* Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 126, 261, 265 s, 274, 295, sl. 128, 300 s, 321, 324, 337, 338, 344, 345, 349, 353, 357, 358, 363 s, 368, 375 s, 381, T 56A, 147B, 151A, 176F, 176H, 179E, 203A, 204C, 217F, 217H, 224B, 227D, 228E, 233B, 233E, 236C, 237C, 244D, 246D, 255B, 259C.

[230] *Szombathyjeva izkopavanja, gr. 149, 698, 1880, 2008, 2063, 2204, 2213, 2221, 2222 b, 2293, 2359, 2408, 2431, 2436, 2439:* ibid., 64, 137, 302, 321, 328, 348 ss, T. 15E, 67A, 181A, 202B, 208C, 226E, 228A, 230A, 230C, 241B, 250B, 257A, 259D, 260–262, 263A.

[231] *Szombathyjeva izkopavanja, gr. 2083, 2149, 2194, 2215, 2239, 2273-2, 2370, 2408, 2436, 2439:* ibid., 330, 340, 346, 349, 354 s, 359, 373, 378, 381, 382, T. 210C, 220A, 227A, 229C, 234A, 238B, 253A, 257A, 260–262, 263A.

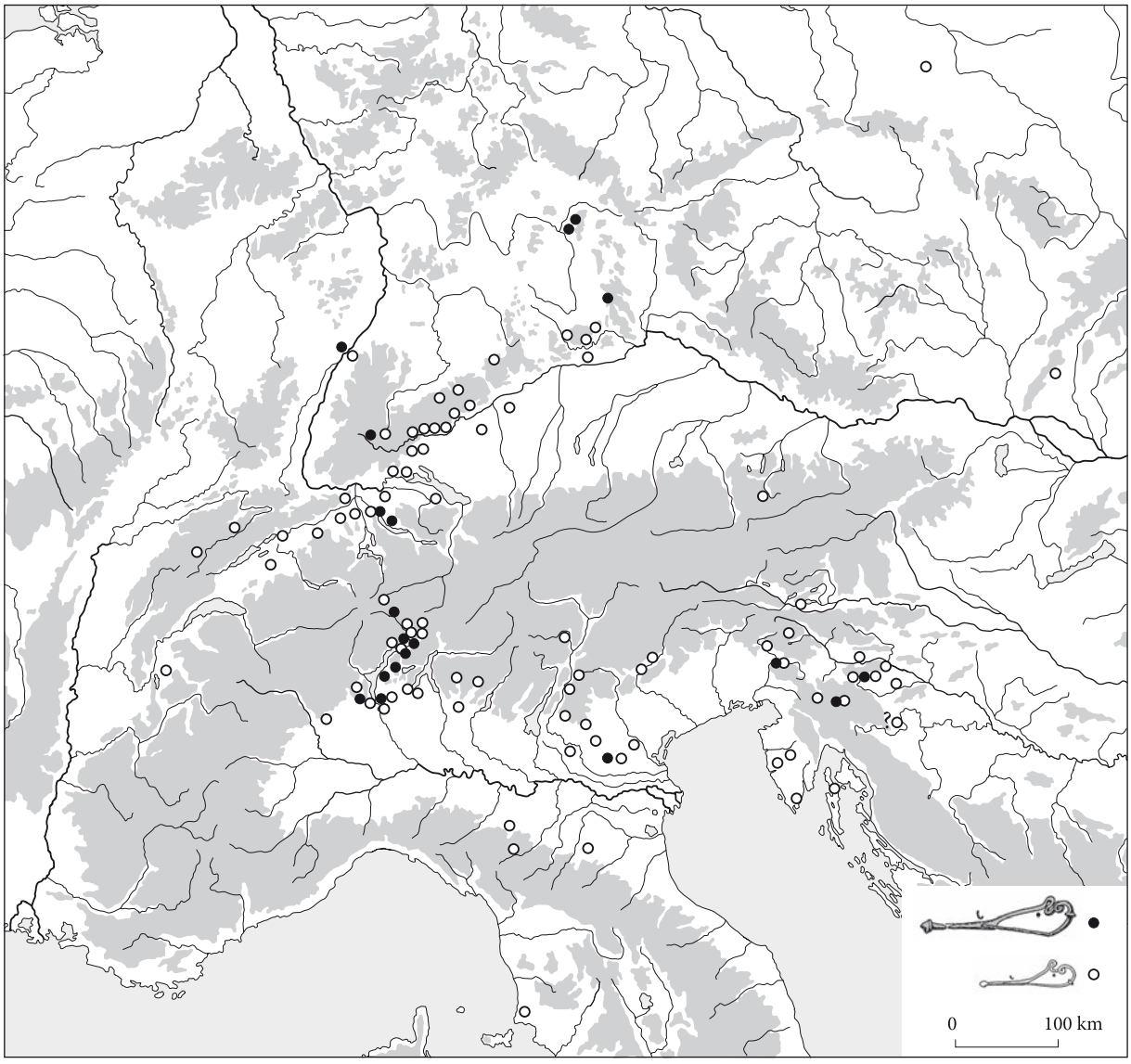
[232] Teržan, Trampuž 1973, 428, Pril. 1, T. 13: 5.

[233] Dular J. 1982, 97 ss, sl. 7: 12–18, 10: 12–18,

[234] Ibid., 95 ss, sl. 7: 11, 8: 29, 10: 11.

[235] *Gr. 48/27:* Gabrovec et al. 2006, 32 ss, T. 16–23.

[236] Parzinger 1988, 156, Taf. 146.2: 4. K temu tipu, ki mu risba v legendi na njegovi karti razprostranjenosti ne ustreza, je pripisal še nekatere primerke mlajše različice VIIe oz. tipa Fraore, denimo z najdišč Cademario, Ca'Morta,

Karta 10: Razprostranjenost kačastih fibul različic **VIIa** (●) in **VIIb** (○). Za najdišča v Sloveniji glej *seznam 7*.
Map 10: Distribution of serpentine fibulae Variants **VIIa** (●) and **VIIb** (○). For the sites in Slovenia see *List 7*.
(po / after Guzzo 1972, T. 15; Mansfeld 1973, Listen 26, 34, 36, 38, 39; von Eles Masi 1986, T. 166–170; Parzinger 1988, T. 143.2: 1,2; Glunz 1997, Karte 20; Ettel 1996, T. 237; Novotná 2001, T. 22: 253,254; Tomedi 2002, T. 56: 1,2; Glogović 2003, T. 47: 364–373; Gedl 2004, T. 55: 255)

na vzhod nakazujejo središča v Padski nižini, kot so Padova, Bologna in Este, kjer so zabeležene v kontekstih iz časa Este IIIC–IIID2 po Peroniju oz. III zgodnje do III pozno po Freyu, tj. od 6. do 4. st. pr. n. št.[237] De Marinis je daljše in gracilnejše primerke (*sl. 7:* 8) poimenoval kot tip Benvenuti 111 po enem izmed estenskih grobov, ki je med drugim vseboval *kylix* s črnim premazom iz sredine 5. st. pr. n. št.; krajše in masivnejše izdelke (*sl. 7:* 7) pa je označil kot tip Brembate Sotto po najdišču iz kulturnega kroga Golasecca in jih postavil v približno isti čas.[238]

Libna, Most na Soči (Sveta Lucija), in en primerek različice IIIa7 iz Porze.

[237] *Costa Martini, gr. 42; Casa Alfonsi, gr. 1; Villa Benvenuti 111, 112, 124:* Frey 1969, Abb. 10: 1,2; Peroni et al. 1975, 146 ss, Fig. 50: 6; Chieco Bianchi, Calzavara Capuis 1985, 374 s, T. 252; Capuis, Chieco Bianchi 2006, 229 ss, 294 ss, T. 116–120, 162–166.

[238] De Marinis 1981, 215, Fig. 3; Teržan 1976, 355, sl. 21: 2.

V jugovzhodnih Alpah se take fibule niso širše uveljavile (*seznam 7*). Na Mostu na Soči jih srečamo v kombinacijah s čolničasto, svetolucijsko, trakasto, kačastimi različicami IIIa5, IIIb2, IVb inVIb ali s samostrelno figuralno fibulo; v teh grobovih razen fibul in posodja, denimo lonca z nogo, keliha, pitosa, situle z nogo[239] in še ene bronaste situle, ni bilo drugih pridatkov.[240] V dolenjski skupnosti se kačaste fibule različice VIIc pojavljajo s trortasto fibulo tipa VII po Ogrinovi ali certoško fibulo II. vrste ter z valjastimi uhani in votlimi zapestnicami in nanožnicami (*t. 11:* C),[241] vse te prvine pa so značilne za nošo te pokrajine v certoški stopnji.[242] Na Magdalenski gori je bila taka kačasta fibula najdena skupaj s svinčeno ovratnico, nakit iz svinčeve zlitine pa je v tem okolju značilen predvsem za negovsko stopnjo.[243] Da so jih nosili tudi moški, lahko sodimo po kombinacijah z orožjem ter s pravokotno pasno spono in pasnimi jezički z obročki (*t. 12*).[244]

Primerki različice **VIId**, za katero je značilen velik disk s kapico (*sl. 7:* 9–11), so v jugovzhodnih Alpah še redkejši, najdeni so bili le na Mostu na Soči, Vačah in Medvedjeku (*seznam 7*). V svetolucijskem grobišču so zabeležene v skromnih grobovih s posodo in v kombinaciji s kačastimi fibulami tipa IV.[245] Na Dolenjskem je bil najden par takih fibul v gomili na Medvedjeku in je pripadal moški opravi skupaj z železno tulasto sekiro in sulico (grob 1/39).[246] Konteksti najdb z Vač niso znani, primerek z valovitim lokom (*sl. 7:* 10) pa je sploh edini te vrste v obravnavanem prostoru in ima najbližje primerjave v Este iz časa Este IIID1 po Peroniju oz. III srednje po Freyu,[247] tj. stopnja certoških fibul na Dolenjskem.[248] Kačaste fibule različice VIId s klobučastim diskom, ki nimajo valovitega loka, so bile razširjene predvsem v severnoalpskem prostoru (*karta 11*),[249] nekaj jih je znanih še z Moravske (Doubravice)[250] in zahodne Poljske (Datyń, Korytnica).[251]

Poslednjo izvedbo kačastih fibul predstavlja različica **VIIe** (*sl. 7:* 12), poimenovana kot tip Fraore po najdišču blizu Parme. Tamkajšnji izdelki so iz srebra, enako kot primerek iz Este, medtem ko je iz Bologne znan pozlačeni izdelek. V bronasti izvedbi je ta različica značilna za kulturo Golasecca (*karta 12*), kjer je izpričana v grobovih z bronastim vrčem, t. i. *Schnabelkanne*, z negovsko čelado, s predrto pasno spono zgodnjelatenske sheme in latenskim mečem.[252] V kombinaciji z bronasto posodo *kyathos* in rdečefiguralnima *kylixes* je bila menda najdena v skeletnem grobu v Bibbianu,[253] znana je tudi iz Montebella Vicentina.[254] V Este nastopa med drugim s certoškimi fibulami IX. vrste[255] in predrto pasno spono zgodnjelatenske sheme v grobu Capodaglio 31, ki ga je Frey uvrstil med predstavnike stopnje Este III pozno.[256] Tej različici so zelo podobne srebrne fibule iz Spine, ki jih je De Marinis opredelil kot tip Valle Pega136 A; zanj je značilen še večji disk in kroglast zaključek noge, ki se nadaljuje v vrat in zaključuje s konično razširitvijo. V grobovih Valle Pega v Spini se pojavljajo skupaj z rdečefiguralno keramiko iz druge četrtine 4. st. pr. n. št. K temu tipu je pripisal še srebrni primerek iz estenskega groba Villa Benvenuti 123, ki je med drugim vseboval certoške fibule X. vrste,[257] pa tudi fibule srednjelatenske sheme ter orožje (plavutaste sekire, latenski meč in umbo); ta grob je datiran v čas 250–100 pr. n. št.[258]

[239] Dular J. 1982, 93 ss, sl. 6: 2, 7: 11,14,15, 10: 11,14,15.

[240] *Marchesettijeva izkopavanja, gr. 314, 2694:* Marchesetti 1893, 11, 119, Tav. 18: 5,6, 20: 12; *Szombathyjeva izkopavanja, gr. 1096, 1207, 1228, 1901, 2165, 2328, 2354:* Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 198 s, 213, 215, 305, 342 s, T. 110F, 117J, 120A, 181B, 221E, 245G, 248B.

[241] *Boštanj – Kosmatec pri Preski, gr. 10:* Guštin 1974, 90, T. 13: 1–15; *Mačkovec pod Trško goro, gr. 10:* Udovč, Leben Seljak 2009, 72 s, kat. št. 65; *Magdalenska gora – Preloge, gr. 13/152, Voselca, gr. 2/7:* Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, 76, 84, T. 118–119, 132C; *Novo mesto – Znančeve njive, gr. 4/2:* Knez 1986, 88, T. 29: 6–11, 72; *Roje pri Trebelnem, l.1899:* Dular J. 2003, 196 s, T. 29.

[242] Teržan 1976, 349 ss, pril. 1; Ogrin 1998, 125, sl. 37; Dular J. 2003, 135 s, sl. 80: A; Tecco Hvala 2007, 482 ss, Fig. 6: B, 7, 9; ead. 2012, 313 ss, sl. 116.

[243] Tecco Hvala 2012, 275 ss, 323 ss, sl. 102: 6, 119.

[244] *Magdalenska gora – Preloge, gr. 2/46, 2/62:* Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, 41, 46, T. 41–44A, 57A; *Stična, gr. 48/34, 48/54:* Gabrovec et al. 2006, 32 ss, T. 27, 34.

[245] *Marchesettijeva izkopavanja, gr. 2831:* Marchesetti 1893, 126, Tav. 4: 13, 18: 4; *Szombathyjeva izkopavanja, gr. 1955:* Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, 312, T. 190B; *Pucarjev rob, gr. 15:* Mlinar 2008, T. 6: 4.

[246] Za podatek se zahvaljujem Danilu Breščaku.

[247] *Pela, gr. 10; Casa di Ricovero, gr. 217:* Frey 1969, T. 30: 5; Peroni et al. 1975, 144 ss, Fig. 49: 3; Chieco Bianchi, Calzavara Capuis 1985, 224 ss, 143–144.

[248] Teržan 1976, 391 s, sl. 59; Gabrovec, Čović 1987, 903.

[249] Parzinger 1988, Taf. 143.2: 3; Glunz 1997, Karte 20.

[250] Říhovský 1993, 187, T. 16: 187.

[251] Gedl 2004, T. 55: 256,257.

[252] De Marinis 1981, 216 s, Fig. 3, T. 29–31, 36, 43: 8–15, 44, 45.

[253] Damiani et al. 1992, 232, T. 63: 963, 53: 751,760, M: 545, N: 546.

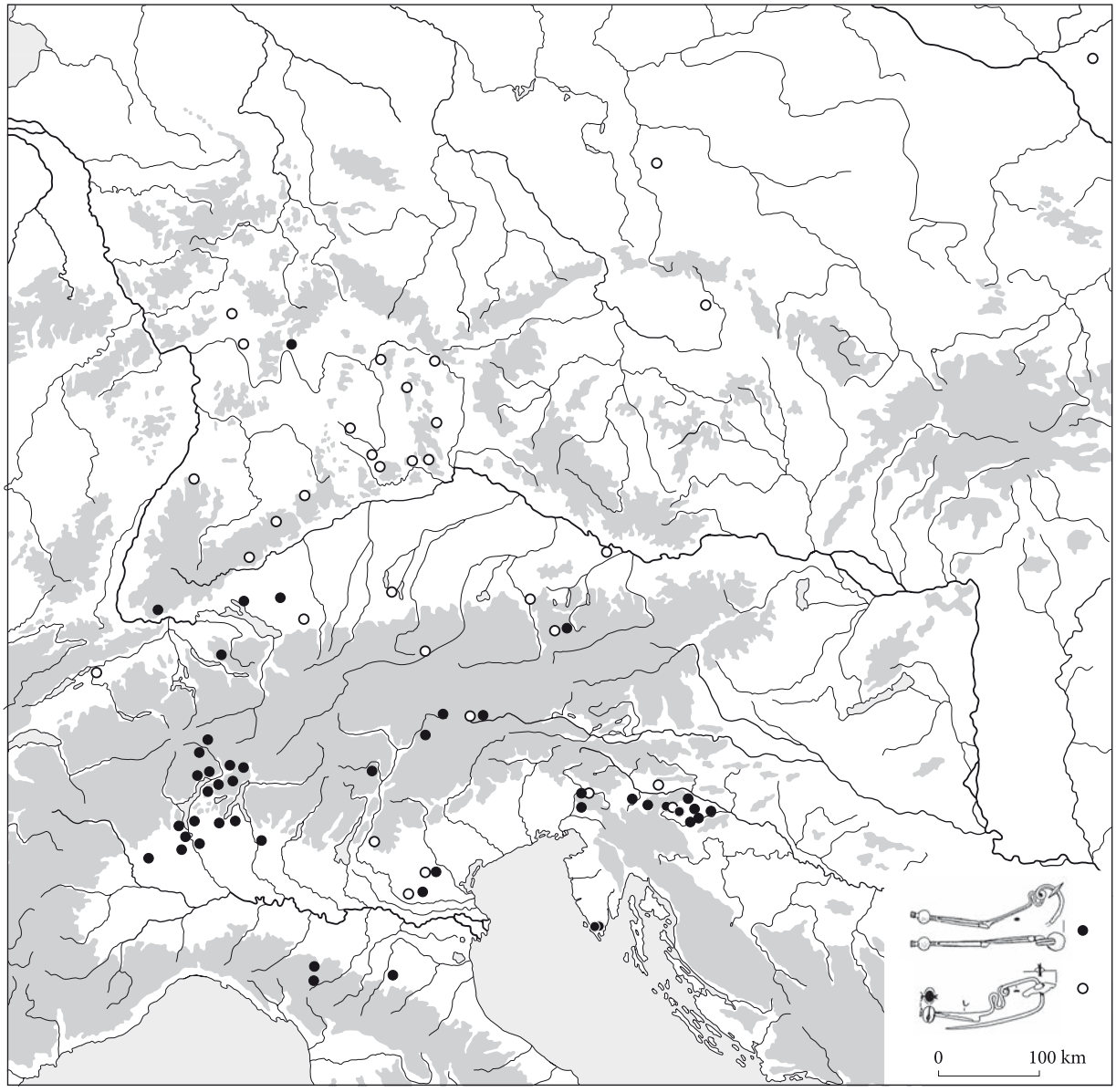
[254] Bondini 2005, 228, T. 7: 35.

[255] Teržan 1976, 355, 373, pril. 1.

[256] Frey 1969, T. 33: 5.

[257] Teržan 1976, 355, pril. 1, 2.

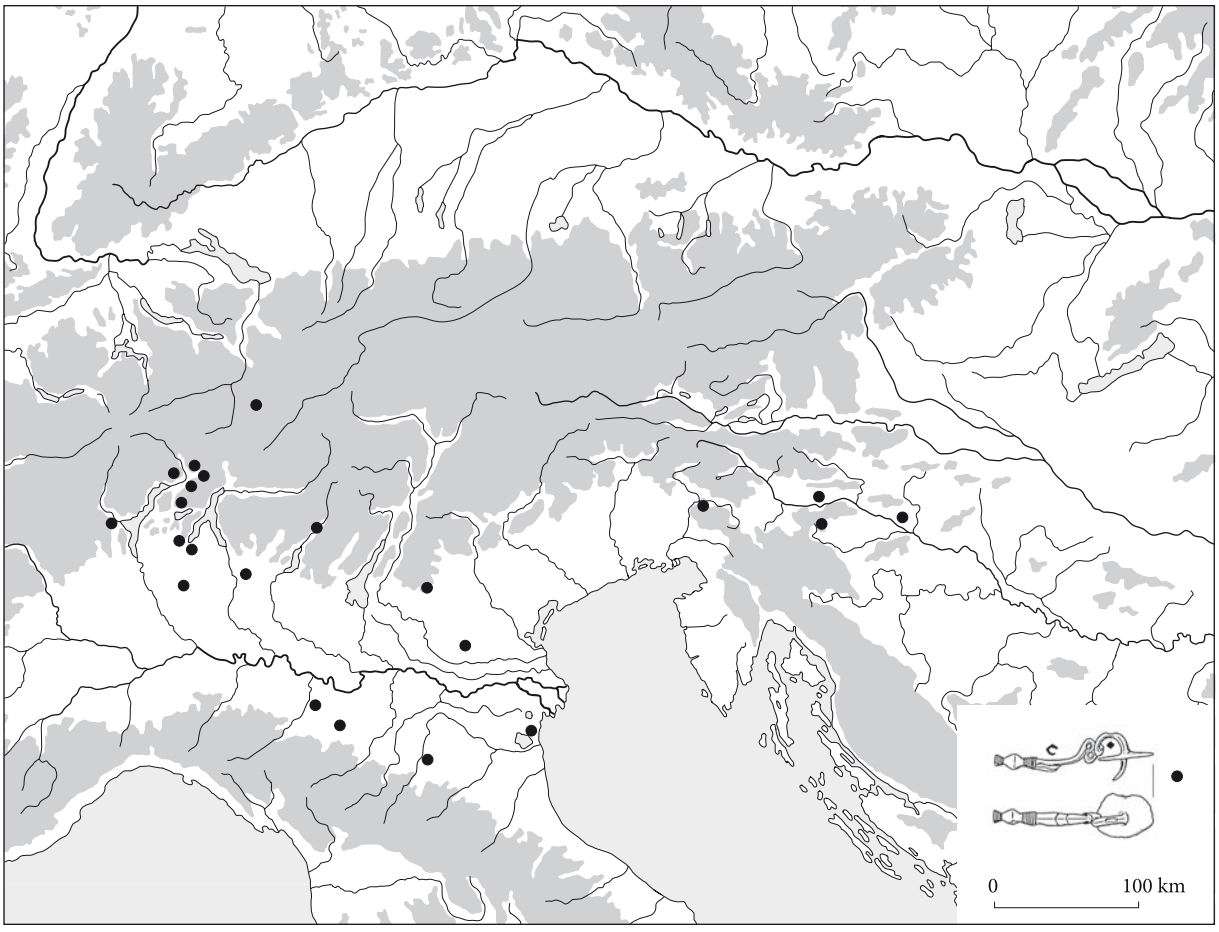
[258] Capuis, Chiecho Bianchi 2006, 289, T. 158: 83.

Karta 11: Razprostranjenost kačastih fibul različic **VIIc** (●) in **VIId** (○). Za najdišča v Sloveniji glej *seznam 7*.
Map 11: Distribution of serpentine fibulae Variants **VIIc** (●) and **VIId** (○). For the sites in Slovenia see *List 7*.
(po / after Kossack 1959, Abb. 4: 10, 11: 32, T. 93: 7; Primas 1970, T. 18: A3,B4, 19: D4–6; 22: D4, 26: 13, 27: A11, 32: A,B2,F2, 40: A3–5,C3–6,D3–4, 43: A4, 44: A1,D2, 46: C3; Mansfeld 1973, Listen 23, 24, 27, 40–42; Lunz 1974, T. 54: 2; von Eles Masi 1986, T. 170–174; Damiani et al. 1992, T. 63: 957,960; Říhovský 1993, T. 16: 187; Glunz 1997, Karte 20, 21; Mihovilić 2001, T. 54: 13,15–20; Gedl 2004, T. 55: 257; Orlić 2011, sl. 5, T. 1: 2,4)

Vzhodno mejo pojava različice VIIe označujejo najdišča na ozemlju današnje Slovenije (*seznam 7; karta 12*). Na Mostu na Soči so bili med Szombathyjevimi izkopavanji odkriti trije primerki, eden je predstavljal edini pridatek v grobu, druga dva sta bila najdena skupaj s fragmentom certoške fibule X. vrste v grobu 2318, ki je časovno opredeljen v stopnjo Sv. Lucija IIc.[259] Bogatejša sta grobna sestava, ki ju je na Mostu na Soči izkopal Mlinar, kronološko zgovoren pa je zlasti inventar groba 1 s Pucarjevega roba. Ta grob je poleg para kačastih fibul različice VIIe vseboval še eno certoško vrste VIIa,[260] zaklepni nož ali britev s koščenim okrašenim

[259] Teržan 1976, 364, sl. 34.
[260] Ibid., 385 ss, pril. 1.

Karta 12: Razprostranjenost kačastih fibul različice **VIIe**. Za najdišča v Sloveniji glej *seznam 7*.
Map 12: Distribution of serpentine fibulae Variant **VIIe**. For the sites in Slovenia see *List 7*.
(po / after De Marinis 1981; Damiani et al. 1992, T. 63: 963; Bondini 2005, T. 7: 35)

ročajem, glineno kelihasto posodo svetolucijskega tipa in uvožen atiški *skyphos* (*t. 13*),[261] ki dajejo oporo za časovno opredelitev pokopa v stopnjo Sv. Lucija IIc. V kakšnih kontekstih so bile odkrite na dolenjskih najdiščih, ni znano, glede na analogije drugod pa bi jih lahko postavili na konec starejše železne dobe, tj. v čas negovskih čelad.[262]

SKLEP

Po zbranih podatkih je bilo na teritoriju Slovenije najdenih približno 1500 kačastih fibul, od tega je v tipološko analizo vključenih 1025 primerkov, ki sem jih razvrstila v sedem osnovnih tipov in več različic (*sl. 9*). Zabeležene so na številnih najdiščih v zahodnem in osrednjem delu Slovenije, medtem ko se dlje proti vzhodu očitno niso razširile (*karta 1*). Večina jih izvira iz grobov, od tega kar dve tretjini iz nekropole na Mostu na Soči, nekaj primerkov je bilo najdenih v naselbinah,[263] pet ali šest jih pripada depojskim sestavom,[264] trije pred-

[261] Mlinar 2008, 28, T. 2: 4,5.
[262] Gabrovec, Čović 1987, 903.

[263] *Griže – Sv. Mihael* (tip IV): Guštin 1979, T. 6: 1 (Štorje); *Most na Soči* (tipa V in VI): Svoljšak 1983, 203; Cunja, Mlinar (ur.) 2010, Kat. št. 47; *Dragomelj?* (frag. loka): neobjavljeno, NMS P 22891; *Podbočje – Stari grad* (tip V): neobjavljeno, NMS P 27409; *Rifnik* (tip IV in neopredeljeni fragmenti): neobjavljeno, PM Celje; *Stari grad nad Uncem* (tip V): neobjavljeno, NMS 19844; *Štanjel* (tip VI): Vinazza 2011, T. 1: 13; Zagorje – *Čepna* (različica IIIb3): Guštin 1979, T. 3: 1.

[264] *Mušja jama pri Škocjanu* (italski tip s spiralno nogo): Szombathy 1912, 159, Fig. 152; *Šempeter pri Gorici* (različice IIIa5, IVb, VIIb): Furlani 1996, sl. 4: 6–8; *Mengeš – Gobavica* (fragm. noge): neobjavljeno, NMS P 21702;

stavljajo vodne najdbe,[265] za nekatere pa podatkov o okoliščinah odkritja ali o najdišču nimamo.[266]

Pojavu kačastih fibul na tem prostoru lahko sledimo v daljšem časovnem razponu, ki sega od pozne bronaste dobe (Ha B) do konca starejše železne dobe. Najzgodnejši primerki so redki (*sl. 8:* 1–3) in verjetno predstavljajo import ali lastnino prišlekov iz daljnih krajev, bodisi iz japodskega kulturnega okolja ali iz Italije. Večji prodor kačastih fibul je v jugovzhodnoalpskem svetu zaznaven v sredini 7. st. pr. n. št., v stopnjah Sv. Lucija Ic = Notranjska IIIb = Stična,[267] ko so se tu pojavile oblike s kroglastima stranskima izrastkoma na loku (*sl. 8:* 4) ali s pestiči in zanko različice **IIIa1** (*sl. 3a:* 1,2; *karta 3*), ki imajo korenine na Apeninskem polotoku in markirajo čezjadransko pot iz južne in srednje Italije. Bolj ali manj sočasno s slednjimi sta se pojavila tip **I** s središčem v Poadižju (*sl. 1; karta 2*) in tip **II**, ki pa je številnejše zastopan na območju Slovenije (*sl. 2; karta 2*). V ta čas sodi tudi prvi pojav različe VIIb (*sl. 7:* 4,5; *karta 10*), ki je bila razširjena v zahodnohalštatskem krogu in v Padski nižini.

V 6. st. pr. n. št., tj. ob koncu stopenj Sv. Lucija Ic2 oz. Stična 2 in v Sv. Lucija IIa oz. v stopnji kačastih fibul, so se tod razmahnile umetelno izdelane zaponke, ki jih krasijo pestiči in rozete, včasih tudi figurice ptic. Posebej so bile priljubljene v svetolucijski noši, kjer naletimo tudi na redkejši različici **IIIa2** in **IIIa3** (*sl. 3a:* 3,4); prva se navezuje na estenski krog, druga pa na kulturni krog Golasecca (*karta 3*). Poleg tega je v zapuščini svetolucijske skupnosti tudi nekaj izjemnih primerkov z okraski in oblogo iz jantarja, ki jih lahko primerjamo s filigranskimi izdelki iz etruščanskega prostora. Običajnejšo izvedbo predstavljata različici **IIIa4** in **IIIa5** (*sl. 3a:* 5–10), ki jima lahko sledimo od Padske nižine do severnega obrobja Alp, z največjo gostoto najdišč na območju kulture Golasecca (*karta 4*). V slednjem kulturnem okolju lahko iščemo korenine železnih primerkov različe **VIIa** (*sl. 7:* 1–3; *karta 10*). Stike s skupnostmi v Padski nižini in alpskem svetu prav tako odraža različica **IIIb2** (*sl. 3b:* 3–5; *karta 6*); podobne izdelke je ustvarila notranjska skupnost, ki pa se izven njenega teritorija niso razširili (*sl. 3b:* 6,7; *karta 6*), medtem ko imajo gracilni primerki z Libne primerjavo tudi v Panoniji (*sl. 3b:* 1,2; *karta 6*). Produkt jugovzhodnoalpskega delavniškega kroga so kačaste fibule tipov **IV**–**VI** (*sl. 4–6; karte 7–9*), ki so tipične tako za svetolucijsko kot dolenjsko nošo v času stopenj Sv. Lucija IIa oz. kačastih fibul po kronološki shemi za dolenjsko halštatsko skupnost.[268]

Konec 6. in v prvi polovici 5. st. pr. n. št., tj. v času Sv. Lucija IIb oz. stopnje certoških fibul v jugovzhodnoalpskem svetu,[269] so jih postopno izpodrinile t. i. certoške fibule. Med kačastimi fibulami, ki so se obdržale še v tem času, je nova različica **IIIa7** (*sl. 3a:* 13; *karta 5*), poimenovana kot tip Cerinasca d'Arbedo, ki je izšel iz kulturnega kroga Golasecca. Tudi tip VII se je razvil v novi različici, to sta **VIIc** in **VIId** s trakastim lokom in zanko ter profiliranim zaključkom noge in širokim diskom (*sl. 7:* 6–11; *karta 11*). Različica VIId je na ozemlju Slovenije slabo zastopana in je odraz širjenja kulturnih vplivov s severnega obrobja Alp. Poreklo različice VIIc oz. Tessiner Typus po Parzingerju pa je moč iskati v kulturi Golasecca, enako kot za različico **VIIe** (*sl. 7:* 12; *karta 12*), ki predstavlja najmlajšo izvedbo kačastih fibul. Slednjo lahko datiramo v čas Sv. Lucija IIc oz. stopnjo negovskih čelad na Dolenjskem;[270] pojavlja se še v 4. st. pr. n. št., iz središč v Padski nižini so znani primerki iz dragocenih kovin, medtem ko so v prostoru kulture Golasecca običajno izdelane iz brona.

S kačastimi fibulami so povezane še nekatere novosti v noši in oblikovanju. Bile so prve fibule, ki so jih pričeli nositi tudi moški; ti so za spenjanje oblačil poprej uporabljali igle, poslej pa v glavnem le fibule. Pri dolenjskih opravah je to očitneje zaradi kombinacij z orožjem, medtem ko je v svetolucijski skupnosti moško nošo težje prepoznati, ker tam niso imeli navade prilagati orožja v grob. Kljub temu bi moške pokope lahko slutili v primerih, ko so bile take fibule najdene v kombinaciji z iglo, nožem ali šilom, ter v tistih grobovih, v katerih so kačaste fibule edini pridatek poleg posodja.

V funkcionalnem smislu predstavlja novost disk ali gumb na prehodu iz loka v iglo, ki ga zasledimo še pri nekaterih mlajših vrstah fibul, denimo pri

Stari trg pri Ložu – Ulaka? (različica IVb): neobjavljeno, NMS P 21349.

[265] *Ljubljanica* (različica IIIa7, VIc, VIIb): Turk et al. (ur.) 2009, 220–221: 28g,i,j.

[266] *Laknice* (različica Va): neobjavljeno, NMS P 1649, 1650; *Log – Špičasti hrib* (različica IVb): neobjavljeno, NMS P 1645; *iz neznanih najdišč* (različice IIIb, IIIa, IVb): neobjavljeno, NMS P 13184, 13185 / 1–3.

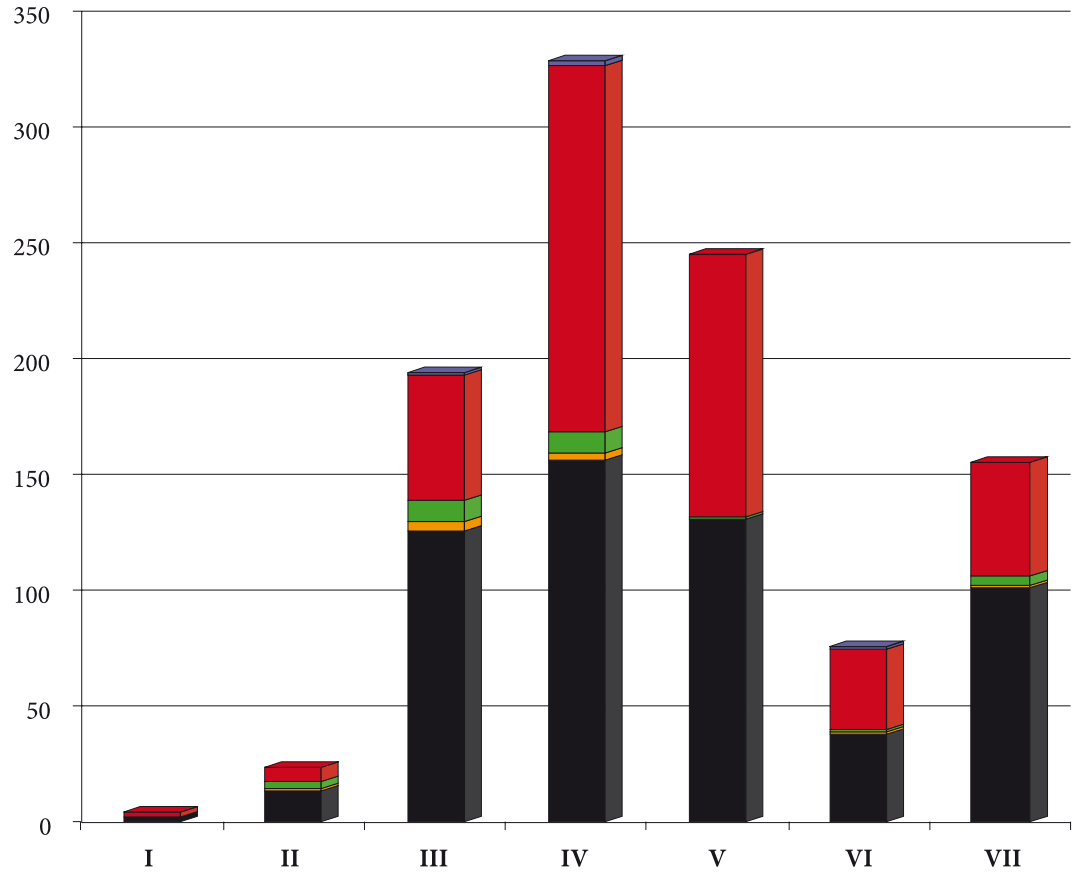
[267] Primerjalna kronološka tabela: Gabrovec, Čović 1987, 903.

[268] Gabrovec 1987, 78, 134; Gabrovec, Čović 1987, 903.

[269] Teržan, Trampuž 1973, 436: sl. 5; Teržan 1976, 392: sl. 59; Gabrovec, Čović 1987, 903; Dular 2003, 99 ss, sl. 51.

[270] Glej op. 271.

A

B

Skupine / Groups	I	II	III	IV	V	VI	VII
Sv. Lucija	2	14	126	156	131	38	101
Gorenjska		1	4	3		1	1
Notranjska-Kras		3	9	10	1	1	4
Dolenjska	2	6	54	158	113	35	49
Štajerska			1	2		1	

C

Stopnje / Phases	Tipi / Types							Stopnje / Phases
SV. LUCIJA	I	II	III	IV	V	VI	VII	DOLENJSKA
Ic		IIa	IIIa1				VIIb	Stična
IIa		IIb	IIIa2-IIIa5				VIIa	Kačaste fibule Serpentine Fibulae
IIb			IIIa7				VIIc VIId	Certoške fibule Certosa Fibulae
IIc							VIIe	Negovske čelade Negova Helmets

Sl. 9: A – Kvantitavno razmerje med posameznimi tipi kačastih fibul z območja Slovenije; *B* – številčna zastopanost posameznih tipov po kulturnih skupinah; *C* – časovni razpon pojavljanja posameznih tipov.
Fig. 9: A – Quatitative ratio of individual types of serpentine fibulae from the territory of Slovenia; *B* – frequency of individual types in relation to cultural groups; *C* – chronological span of individual types.

trakastih in certoških II. vrste; tudi te so značilne za obravnavani prostor in zrcalijo ustvarjalnost jugovzhodnoalpskih delavnic.[271]

Tipokronološka analiza je na splošno pokazala, da so kačaste fibule ne le pomemben kronološki, temveč tudi kulturni indikator, ki odraža mrežo stikov in povezav ter različna vplivna območja. V njihovi idejni zasnovi bi lahko videli splošni modni trend, ki je zajel predvsem Apeninski polotok in Alpe.

[271] Teržan 1976, 348 ss, pril. 1; Parzinger 1988, 110, Taf. 144.1: 1, 144.2: 1.

Zahvala

Za podatke o kačastih fibulah v muzejskih zbirkah se najlepše zahvaljujem Almi Bavdek (Notranjski muzej Postojna), Saši Djura Jelenko (Koroški pokrajinski muzej Slovenj Gradec), Barbari Jerin (Narodni muzej Slovenije), Ani Kruh (Goriški muzej Kromberk – Nova Gorica), Darji Pirkmajer (Pokrajinski muzej Celje), Ireni Šinkovec (Mestni muzej Ljubljana), Janji Železnikar (Medobčinski muzej Kamnik), Radovanu Cunji (Pokrajinski muzej Koper), Danilu Breščaku (Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Novo mesto), Borutu Križu (Dolenjski muzej Novo mesto) in Mihi Mlinarju (Tolminski muzej Tolmin) ter Georgu Tiefengraberju (Institut für Südostalpine Bronze-& Eisenzeitforschung, Graz). Za oblikovanje kart dolgujem zahvalo Mateji Belak (Inštitut za arheologijo ZRC SAZU), za koristne pripombe k članku pa Bibi Teržan (Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani) ter Janezu Dularju in Draganu Božiču, sodelavcema Inštituta za arheologijo ZRC SAZU.

BADER, T. 1983, *Die Fibeln in Rumänien.* – Prähistorische Bronzefunde 14/6.

BALEN, J. et al. (ur. /eds.) 2003, *Na tragovima vremena: iz arheološke zbirke Mateja Pavletića.* – Arheološki muzej Zagreb, Katalog izložbe (2004), Zagreb.

BARTH, F. E. 1969, *Die hallstattzeitlichen Grabhügel im Bereiche des Kutscher bei Podsemel (Slowenien).* – Antiquitas Reihe 3, Bd. 5.

BATOVIĆ, Š. 1976, Le relazioni culturali tra le sponde adriatiche nell'età del ferro. – V / In: *Jadranska obala u protohistoriji. Kulturni i Etnički problemi,* 11–93, Zagreb.

BEINHAUER, K. W. 1985, *Untersuchungen zu den eisenzeitlichen Bestattungsplätzen von Novilara (Provinz Pésaro und Urbino, Italien). Archäologie – Anthropologie – Demographie; Methoden und Modelle.* – Frankfurt am Main.

BLEČIĆ, M. 2007, Reflections of Picens Impact in the Kvarner Bay. – V / In: M. Guštin et al. (ur. / eds.), *Piceni ed Europa,* Archeologia di frontiera 6, 109–122.

BOLTA, L. 1981, *Rifnik pri Šentjurju. Poznoantična naselbina in grobišče / Rifnik – spätantike Siedlung und Gräberfeld.* – Katalogi in monografije 19.

BONDINI, A. 2005, I materiali di Montebello Vicentino. Tra cultura veneto-alpina e civiltà di La Tène. – V / In: D. Vitali (ur. / ed.), *Studi sulla media e tarda età del ferro nell´Italia settentrionale,* Studi e scavi 12, 215–324.

CAPUIS, L., A. M. CHIECO BIANCHI 2006, *Este* 2. *Le necropoli di Villa Benvenuti.* – Monumenti antichi 64, Serie monografica 7.

CHIECO BIANCHI, A. M., L. CALZAVARA CAPUIS 1985, *Este* 1. *Le necropoli Casa di Ricovero, Casa Muletti Prosdocimi e Casa Altonsi.* – Monumenti antichi 51, Serie monografica 2.

CUNJA, R., M. MLINAR (ur. / eds.) 2010, *S fibulo v fabulo. Fibule iz Istre, s Krasa, iz Notranjske in Posočja med prazgodovino in zgodnjim srednjim vekom / Con la fibula nella storia. Fibule dall'Istria, dal Carso, dalla Carniola Interna e dall'Isontino tra preistoria e alto medioevo.* Katalog razstave. – Koper.

DAMIANI, I., A. MAGGIANI, E. PELLEGRINI, A. C. SALTINI, A. SERGES 1992, *L' Età del ferro nel Reggiano. I materiali delle collezioni dei Civici Musei di Reggio Emilia.* – Comune di Reggio Emilia, Cataloghi dei Civici Musei 12.

DE MARINIS, R. 1981, Il periodo Gloasecca IIIA in Lombardia. – *Studi archeologici* 1, 41–282, Bergamo.

DOBIAT, C. 1982, *Funde aus der Sammlung Mecklenburg.* – Kleine Schriften aus dem Vorgeschichtlichen Seminar Marburg 12.

DREKSLER BIŽIĆ, R. 1962, Japodske dvodelne fibule tipa Prozor (Zweiteilige Japodische Fibeln vom Typus Prozor). – *Arheološki radovi i rasprave* 2, 295–312.

DULAR, J. 1982, *Halštatska keramika v Sloveniji. Prispevek k proučevanju halštatske grobne keramike in lončarstva na Dolenjskem (Die Grabkeramik der älteren Eisenzeit in Slowenien).* – Dela 1. razreda SAZU 23.

DULAR, A. 1991, *Prazgodovinska grobišča v okolici Vinjega vrha nad Belo Cerkvijo / Die vorgeschichtlichen Nekropolen in der Umgebung von Vinji Vrh oberhalb von Bela Cerkev.* – Katalogi in monografije 26.

DULAR, J. 1978, *Podzemelj.* – Katalogi in monografije 16.

DULAR, J. 2003, *Halštatske nekropole Dolenjske / Die hallstattzeitlichen Nekropolen in Dolenjsko.* – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 6.

DULAR, J., B. KRIŽ 1990, Železnodobno naselje in grobišče v Brezjah pri Trebelnem (Die eisenzeitliche Siedlung und Nekropole in Brezje bei Trebelno). – *Arheološki vestnik* 41, 531–556.

von ELES MASI, P. 1986, *Le fibule dell'Italia settentrionale.* – Prähistorische Bronzefunde 14/5.

EROI E REGINE = EROI E REGINE. Piceni Popolo d'Europa 2001. – Roma.

ETTEL, P. 1996*, Gräberfelder der Hallstattzeit aus Oberfranken***.** – Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte 72.

FREY, O.-H. 1969, *Die Entstehung der Situlenkunst. Studien zur figürlich verzierten Toreutik von Este.* – Römisch-Germanische Forschungen 31.

FURLANI, U. 1996, Šempeter . – V / In: B. Teržan (ur. / ed.), *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem* 2 / *Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia* 2. – Katalogi in monografije 30, 89–124.

GABROVEC, S. 1956, Ilirska gomila v Volčjih njivah (The illyrian tumulus at Volčje njive). – *Arheološki vestnik* 7, 62–130.

GABROVEC, S. 1964–1965, Halštatska kultura v Sloveniji (Die Hallstattkultur Sloweniens). – *Arheološki vestnik* 15/16, 21–64.

GABROVEC, S. 1966, Zagorje v prazgodovini (Zagorje in der Vorgeschichte). – *Arheološki vestnik* 17, 19–50.

GABROVEC, S. 1970, Dvozankaste ločne fibule. Doprinos k problematiki začetka železne dobe na Balkanu in v jugovzhodnih Alpah (Die Zweischleifige Bogenfibeln. Ein Beitrag zum Beginn der Hallstattzeit am Balkan und in den Südalpen). – *Godišnjak* 8, *Centar za balkanološka ispitivanja* 6, 5–67.

GABROVEC, S. 1974, Halštatske nekropole v Bohinju (Die Hallstattnekropolen in Bohinj). – *Arheološki vestnik* 25, 287–318.

GABROVEC, S. 1976, Železnodobna nekropola v Kobaridu. – *Goriški letnik* 3, 44–64.

GABROVEC, S. 1976–1977, La necropoli dell'età del ferro di Caporetto. – *Atti dei Civici musei di storia ed arte di Trieste* 9, 27–52.

GABROVEC, S. 1987, Jugoistočnoalpska regija sa zapadnom Panonijom (Uvod, Dolenjska grupa, Svetolucijska grupa, Notranjska grupa, Ljubljanska grupa). – V / In: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 5, 25–182, Sarajevo.

GABROVEC, S., B. ČOVIĆ 1987, Zaključna razmatranja. – V / In: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 5, 901–928, Sarajevo.

GABROVEC, S., K. MIHOVILIĆ 1987, Istarska grupa. – V / In: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 5, 293–338, Sarajevo.

GABROVEC, S., A. KRUH, I. MURGELJ, B. TERŽAN 2006, *Stična* 2/1. *Gomile starejše železne dobe / Grabhügel aus der älteren Eisenzeit.* – Katalogi in monografije 37.

GEDL, M. 2004, *Die Fibeln in Polen.* – Prähistorische Bronzefunde 14/10.

GENTILI, G. V. 2003, *Verucchio Villanoviana. Il sepolcreto in località Le Pegge e la necropoli al piede della Rocca Malatestiana.* – Monumenti antichi 59.

GLOGOVIĆ, D. 2003, *Fibeln im kroatischen Küstengebiet (Istrien, Dalmatien).* – Prähistorische Bronzefunde 14/13.

GLUNZ, B. E. 1997, *Studien zu den Fibeln aus dem Gräberfeld von Hallstatt.* – Linzer Archäologische Forschungen 25.

GUŠTIN, M. 1973, Kronologija notranjske skupine (Cronologia del gruppo preistorico della Notranjska (Carniola Interna)). – *Arheološki vestnik* 24 (1975), 461–506.

GUŠTIN, M. 1974, Gomile starejše železne dobe iz okolice Boštanja (Die eisenzeitlichen Grabhügel aus der Umgebung von Boštanj). – V / In: *Varia archaeologica,* Posavski muzej Brežice 1, 87–119.

GUŠTIN, M. 1976, *Libna.* – Posavski muzej Brežice 3.

GUŠTIN, M. 1979, *Notranjska. K začetkom železne dobe na severnem Jadranu / Zu den Anfängen der Eisenzeit an der nördlichen Adria.* – Katalogi in monografije 17.

GUŠTIN, M., T. KNIFIC 1973, Halštatske in antične najdbe iz Javorja (Funde aus Hallstatt- und Römerzeit in Javor). – *Arheološki vestnik* 24 (1975), 831–847.

GUŠTIN, M., B. KRIŽ 2007, Lady and her attire: reflections of status and cult in grave 30/4 from Ivanec near Družinska vas. – V / In: *Scripta Praehistorica in Honorem Biba Teržan,* Situla 44, 491–503.

GUZZO, P. G. 1972, *Le fibule in Etruria dal VI al I secolo.* – Studi e materiali di etruscologia e antichità italiche 11.

HENCKEN, H. 1978, *The Iron Age Cemetery of Magdalenska gora in Slovenia.* – Mecklenburg Collection Part 2, American School of Prehistoric Research, Bulletin 32.

JABLONKA, P. 2001, *Die Gurina bei Dellach im Gailtal. Siedlung, Handelsplatz und Heiligtum.* – Aus Forschung und Kunst 33.

JERIN, B. 2001, *Čolničaste fibule v Sloveniji.* – Neobjavljeno diplomsko delo / Unpublished graduate thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

KNEZ, T. 1986, *Novo mesto* 1. *Halštatski grobovi / Hallstattzeitliche Gräber.* – Carniola Archaeologica 1.

KNEZ, T. 1993, *Novo mesto* 3. *Kapiteljska njiva. Knežja gomila / Fürstengrabhügel.* – Carniola Archaeologica 3.

KOS, P. 1973, Koritnica ob Bači (Koritnica an der Bača). – *Arheološki vestnik* 24 (1975), 848–873.

KOSSACK, G. 1959, *Südbayern während der Hallstattzeit.* – Römisch-Germanische Forschungen 24.

KRIŽ, B. 1997, *Novo mesto* 4. *Kapiteljska njiva. Gomila II in gomila III.* – Carniola Archaeologica 4.

KRIŽ, B. 2000, *Novo mesto* 5. *Kapiteljska njiva. Gomila IV in gomila V.* – Carniola Archaeologica 5.

KRIŽ, B. 2013, *Novo mesto* 7. *Kapiteljska njiva. Gomile I, XIV in XV / Barrows I, XIV and XV.* – Carniola Archaeologica 7.

KRIŽ, B., P. STIPANČIĆ, A. ŠKEDELJ-PETRIČ 2009, *Arheološka podoba Dolenjske.* Katalog stalne arheološke razstave Dolenjskega muzeja Novo mesto / *The archaeological image of Dolenjska.* Catalogue of the permanent archaeological exhibition at the Dolenjski muzej Novo mesto. – Novo mesto.

KROMER, K. 1959, *Brezje.* – Arheološki katalogi Slovenije 2.

KRUH, A. 2008, Gomila 5 ali Tratarjeva gomila / Grabhügel 5 oder Tratar-Grabhügel. – V / In: S. Gabrovec, B. Teržan, *Stična* 2/2. *Gomile starejše železne dobe. Razprave* (*Grabhügel aus der älteren Eisenzeit. Studien*), Katalogi in monografije 38 (2010), 69–131.

LOLLINI, D. G. 1976, Sintesi della civiltà picena. – V / In: *Jadranska obala u protohistoriji. Kulturni i Etnički problemi,* 117–153, Zagreb.

LO SCHIAVO, F. 2010, *Le fibule dell'Italia meridionale e della Sicilia dall'età del bronzo recente al VI secolo a.C.* – Prähistorische Bronzefunde 14/14.

LUNZ, R. 1974, *Studien zur End-Bronzezeit und älteren Eisenzeit im Südalpenraum.* – Origines, Firenze.

MANSFELD, G. 1973, *Die Fibeln der Heuneburg 1950–1970. Ein Beitrag zur Geschichte der Späthallstattfibel.* – Römisch-Germanische Forschungen 33.

MARCHESETTI, C. 1885, La necropoli di S. Lucia. – *Bollettino della Società adriatica di scienze naturali in Trieste* 9, 94–162.

MARCHESETTI, C. 1893, Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino. – *Bollettino della Società adriatica di scienze naturali in Trieste* 15, 1–334.

MARCHESETTI, C. 1903, *I castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia.* – Societa per la preistoria e protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia, Quaderno 3, 1981, Trieste.

MIHOVILIĆ, K. 2001, *Nezakcij: prapovijesni nalazi 1900.-1953. (Nesactium: prehistoric finds 1900-1953).* – Monografije i katalozi 11.

MLINAR, M. 2002, Nove zanke svetolucijske uganke. Arheološke raziskave na Mostu na Soči: 2000 do 2001 / Sveta Lucija – new stigma to the enigma. Archaeological excavations at Most na Soči: 2000–2001. – Tolmin.

MLINAR, M. 2008, Most na Soči (Sv. Lucija). Izkopavanja na grobišču 2000–2002. – Neobjavljeno magistrsko delo / Unpublished master thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

MLINAR, M. 2009–2010, Železnodobno grobišče pri Srpenici na Bovškem. – *Goriški letnik* 3/34 (Marušičev zbornik), 137–153.

MONTELIUS, O. 1895, *La civilisation primitive en Italie depuis l'introduction des métaux. Ptie: Italie septentrionale.* – Stockholm.

MOSER, K. 1900, Fund einer Schlangenfibel in Karfreit. – *Mittheilungen der K. K. Central-Commission* 26, 206.

NAGY, M., P. SÜMEGI, G. PERSAITS, S. GULYÁS, T. TÖRŐCSIK 2012, The Iron Age hoard found at Ikervár (Vas county, Hungary) in the western region of the Carpathian basin. – V / In: Berecki, S. (ur. / ed.), *Iron Age rites and rituals in the Carpathian basin. Proceedings of the international colloquium from Târgu Mureş, 7–9 October 2011.* – Bibliotheca Musei Marisiensis, Seria archaeologica 5, 31–64.

NASCIMBENE, A. 2009, *Le Alpi Orientali nell'etá del ferro (VII–V) secolo a. C.* – Collana "L'Album" 15.

NOVOTNÁ, M. 2001, *Die Fibeln in der Slowakei.* – Prähistorische Bronzefunde 14/11.

OGRIN, M. 1998, Trortasta fibula v Sloveniji (Die Dreiknopffibel in Slowenien). – *Arheološki vestnik* 49, 101–132.

ORLIĆ, L. 2011, Željeznodobne fibule s nalazišta Četvrt Sv. Teodora u Puli / Iron Age Fibulae from the site of St. Theodore's Quarter at Pula. – *Histria Archaeologica* 42, 2012, 185–215.

PARE, Ch. F. E. 1998, Beiträge zum Übergang von der Bronze- zur Eisenzeit in Mitteleuropa. Teil I: Grundzüge der Chronologie im östlichen Mitteleuropa (11.–8. Jahrhundert v. Chr.). – *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 45/1, 293–433.

PARZINGER, H. 1988, *Chronologie der Späthallstatt- und Frühlatène-Zeit. Studien zu Fundgruppen zwischen Mosel und Save.* – Quellen und Forschungen zur prähistorischen und provinzialrömischen Archäologie 4.

PARZINGER, H. 1988–1989, Hallstattzeitliche Grabhügel bei Dobrnič (Halštatske gomile pri Dobrniču). – *Arheološki vestnik* 39–40, 529–635.

PATEK, E. 1968, *Die Urnenfelderkultur in Transdanubien.* – Archaeologia Hungarica 44.

PERONI, R. et al. 1975, *Studi sulla cronologia delle civilta di Este e Golasecca.* – Origines, Firenze.

PRELOŽNIK, A. 2007, Fibule picene e lucane nel Caput Adriae orientale. – V / In: M. Guštin et al. (ur. / eds.), *Piceni ed Europa,* Archeologia di frontiera 6, 123–134.

PRIMAS, M. 1970, *Die südschweizerischen Grabfunde der älteren Eisenzeit und ihre Chronologie.* – Monographien zur Ur- und Frühgeschichte der Schweiz 16.

PUŠ, I. 1982, *Prazgodovinsko žarno grobišče v Ljubljani (Das vorgeschichtliche Gräberfeld in Ljubljana).* – Razprave 1. razreda SAZU 13/2.

ŘÍHOVSKÝ, J. 1993, *Die Fibeln in Mähren.* – Prähistorische Bronzefunde 14/9.

RUARO LOSERI, L., G. STEFFÈ DE PIERO, S. VITRI, G. RIGHI 1977, *La necropoli di Brežec presso S. Canziano del Carso: scavi Marchesetti 1896–1900.* – Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste. Monografie di preistoria 1.

SAPOUNA-SAKELLARAKIS, E. 1978, *Die Fibeln der griechischen Inseln.* – Prähistorische Bronzefunde 14/4.

SPINDLER, K. 1973, Die Ausgrabungen am Magdalenenberg bei Villingen in Schwarzwald. – *Arheološki vestnik* 24 (1975), 637–659.

SPITZER, G. 1973, Ein hallstattzeitlicher Tumulus von Dragatuš (Halštatska gomila iz Dragatuša). – *Arheološki vestnik* 24 (1975), 780–830.

STARE, F. 1955a, *Vače*. – Arheološki katalogi Slovenije 1.

STARE, F. 1955b, Dva nova prazgodovinska grobova z Vač (Two more prehistoric burials at Vače). – *Arheološki vestnik* 6, 287–290.

STARE, F. 1957, Polmesečne britve iz Jugoslavije (Halbmondförmige Rasiermesser aus Jugoslawien). – *Arheološki vestnik* 8, 204–234.

STARE, V. 1960–1961, Prazgodovinske Malence (The Prehistoric Malence). – *Arheološki vestnik* 11–12, 50–87.

STARE, V. 1962–1963, Prazgodovinske gomile iz Rovišča (Die urzeitlichen Hügelgräber aus Rovišče). – *Arheološki vestnik* 13–14, 435–467.

STARE, V. 1964–1965, Železnodobne gomile na Vinkovem vrhu (Eisenzeitliche Grabhügel auf Vinkov vrh). – *Arheološki vestnik* 15–16, 215–257.

STARE, V. 1962–1964, Orle pri Ljubljani. – *Varstvo spomenikov* 9 (1965), 173.

STARE, V. 1973, *Prazgodovina Šmarjete / Der vorgeschichtliche Komplex von Šmarjeta.* – Katalogi in monografije 10.

STARE, V. 1980, *Kranj. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev.* – Katalogi in monografije 18.

SUNDWALL, J. 1943, *Die älteren italischen Fibeln.* – Berlin.

SVOLJŠAK, D. 1983, Most na Soči. – *Varstvo spomenikov* 25, 202–203.

SZOMBATHY, J. 1912, Altertumsfunde aus Höhlen bei St. Kanzian im österreichischen Küstenlande. – *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission* 2/2 (1913), 127–190.

ŠKVOR JERNEJČIČ, B. 2011, Starejšeželeznodobno grobišče Veliki Nerajec pri Dragatušu v Beli krajini / The Early Iron Age cemetery of Veliki Nerajec near Dragatuš in Bela krajina. – *Arheološki vestnik* 62, 165–230.

TAMBURINI-MÜLLER, M. E. 2006, *La necropoli Campo del Tesoro-Lavatoio di Verucchio (RN).* – Cataloghi delle collezioni, Museo Civico di Bologna, Bologna.

TECCO HVALA, S. 2007, Women from Magdalenska gora. – V / In: *Scripta Praehistorica in Honorem Biba Teržan,* Situla 44, 477–490.

TECCO HVALA, S. 2012, *Magdalenska gora. Družbena struktura in grobni rituali železnodobne skupnosti / Magdalenska gora. Social structure and burial rites of the Iron Age community.* – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 26.

TECCO HVALA, S., J. DULAR, E. KOCUVAN 2004, *Železnodobne gomile na Magdalenski gori / Eisenzeitliche Grabhügel auf der Magdalenska gora*. – Katalogi in monografije 36.

TERŽAN, B. 1974, Halštatske gomile iz Brusnic na Dolenjskem / Die hallstattzeitlichen Grabhügel aus Brusnice bei Novo mesto. – V / In: *Varia archaeologica,* Posavski muzej Brežice 1, 31–66.

TERŽAN, B. 1976, Certoška fibula (Die Certosafibel). – *Arheološki vestnik* 27, 317–443.

TERŽAN, B. 1987, The Early Iron Age chronology of the central Balkans: a review from the viewpoint of the southeastern Alpine Hallstatt. – *Archaeologia Iugoslavica* 24, 7–27.

TERŽAN, B. 1990a, *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem / The Early Iron Age in Slovenian Styria*. – Katalogi in monografije 25.

TERŽAN, B. 1990b, Polmesečaste fibule. O kulturnih povezavah med Egejo in Caput Adriae (Die Halbmondfibeln. Über die Kulturverbindungen zwischen der Ägäis und dem Caput Adriae). – *Arheološki vestnik* 41, 49–88.

TERŽAN, B. 1996, Sklepna beseda / Conclusion. – V / In: B. Teržan (ur. / ed.), *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem* 2 / *Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia* 2, Katalogi in monografije 30, 243–258.

TERŽAN, B. 2008, Stiške skice / Stična – Skizzen. – V / In: S. Grabrovec, B. Teržan, *Stična* 2/2. *Gomile starejše železne dobe. Razprave / Grabhügel aus der älteren Eisenzeit. Studien,* Katalogi in monografije 38 (2010), 189–325.

TERŽAN, B. 2009, Japodska nevesta iz okolice Novega mesta / A Iapodian bride from the vicinity of Novo mesto. – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 3. ser. 42, 213–230.

TERŽAN, B., N. TRAMPUŽ 1973, Prispevek h kronologiji svetolucijske skupine / Contributo alla cronologia del gruppo preistorico di Santa Lucia. – *Arheološki vestnik* 24 (1975), 416–460.

TERŽAN, B., F. LO SCHIAVO, N. TRAMPUŽ-OREL 1984–1985, *Most na Soči* (*S. Lucia*) 2. *Szombathyjeva izkopavanja / Die Ausgrabungen von J. Szombathy.* – Katalogi in monografije 23/1, 2.

TOMEDI, G. 2002, *Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Frög. Die Altgrabungen von 1883 bis 1892.* – Archaeolingua 14.

TORELLI, M. (ur. / ed.) 2000, *The Etruscans.* – Milano.

TRUHELKA, Ć. 1904, *Der vorgeschichtliche Pfahlbau im Savebette bei Donja Dolina (Bezirk Bosnisch-Gradiška).* Bericht über die Ausgrabungen bis 1904. – Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina 9.

TURK, P. 1996, Datacija poznobronastodobnih depojev / The Dating of Late Bronze Age Hoards. – V / In: B. Teržan (ur. / ed.), *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem* 2 / *Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia* 2. – Katalogi in monografije 30, 89–124.

TURK, P., J. ISTENIČ, T. KNIFIC, T. NABERGOJ (ur. / eds.) 2009, *Ljubljanica: kulturna dediščina reke*. – Ljubljana (= TURK, P., J. ISTENIČ, T. KNIFIC, T. NABERGOJ [ur. / eds.] 2009, *The Ljubljanica – a River and its Past*. – Ljubljana).

UDOVČ, K., P. LEBEN SELJAK 2009, *Mačkovec pri Novem mestu.* – Zbirka Arheologija na avtocestah Slovenije 8 (http://www.zvkds.si/media/images/publications/008_Mackovec_pri_Novem_mestu.pdf).

URLEB, M. 1974, *Križna gora pri Ložu: halštatska nekropola / Hallstattzeitliches Gräberfeld Križna gora*. – Katalogi in monografije 11.

URLEB, M. 1975, Jelšane. – V / In: *Arheološka najdišča Slovenije,* Ljubljana, 153.

VINAZZA, M. 2011, *Prazgodovinski Štanjel na Krasu – izkopavanja 2010.* – Neobjavljeno diplomsko delo / Unpublished graduate thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

WEDENIG, R. 2003, Vorbericht über die Ausgrabungen 2001 und 2002 im hallstattzeitlichen Gräberfeld von Führholz in Unterkärnten. – *Carinthia* I/193, 73–102.

WELLS, S. P. 1981, *The Emergence of an Iron Age Economy. The Mecklenburg Grave Groups from Hallstatt and Stična.* – American School of Prehistoric Research, Bulletin 33.

Serpentine fibulae from Slovenia

Summary

According to the data gathered, the territory of Slovenia yielded roughly 1500 serpentine fibulae. They were recorded on numerous sites in western and central Slovenia, but apparently did not spread further to the east (*Map 1*). The different forms of serpentine fibulae form part of various typologies and are known in the literature under descriptive names or under codes, while some also bear site names. (*Fns. 2–4*).

In this contribution, a uniform nomenclature is proposed for the formal spectre of the serpentine fibulae from Slovenia with a division into seven basic types and subdivision into several variants (*Figs. 1–7; Lists 1–7*). The typological analysis included the published as well as several unpublished examples, primarily kept in the Slovenian museums. The analysis did not include the serpentine fibulae from the Most na Soči cemetery excavated by Marchesetti in 1884–1893, which are kept in the Civico Museo di Storia ed Arte in Trieste and for the most part unpublished. The serpentine fibulae from Slovenia also include forms represented with either a single or with two examples (*Fig. 8*). (*Fns. 5–67*)

The earliest known examples of serpentine fibulae from Slovenia were found in the cave of Mušja jama and in the cemetery Brežec near Škocjan, in the hinterland of the north Adriatic (*Fig. 8:* 2), and at Prečna near Novo mesto in the Dolenjska region (*Fig. 8:* 3). The hoard at Mušja jama had been accumulating through several centuries, from Bronze Age D/Ha A1 to the late seventh century BC. Its contents are of a varied provenance, whereby the serpentine fibula with a spiral foot (*Fig. 8:* 1) has the closest analogy in a hoard find from Limone near Livorno, dating to Ha B. The cemetery at Brežec yielded a pin with a globular head and a disc on a perforated neck (*Fig. 8:* 2), which could be attributed to a two-piece serpentine fibula *per analogiam* with the examples on the Apennine Peninsula and the hinterland of the north-eastern Adriatic coast. The closest parallels for the fragment from Brežec are the fibulae with such pins from Kompolje and Grižane, dated to the 10th/9th century BC. Another two-piece serpentine fibula was found in a grave at Prečna near Novo mesto, of which only a saddle-shaped bow widened to form a leaf is preserved (*Fig. 8:* 3). Teržan compared it to the fibulae from the Iapodic areas, dating to Ha B–C, which formed part of the Adriatic *koine* in their basic idea. The find from Prečna near Novo mesto is a foreign object in Dolenjska. A similar example was unearthed at Sághegy in Pannonia, which attests to long-distance trading. In regard to function, such fibulae were supposedly used to tie the hair or to attach a head-covering. (*Fns. 68–75*).

Another foreign object can be seen in the fibula (*Fig. 8:* 4) with two lateral spherical protrusions on the bow (*fibula serpeggiante con testa dell'arco raddoppiata* or Type Cales) from Podzemelj. Its closest analogies come from Picenum, Etruria and south Italy, the latter from inhumation graves in Campania, and date to the second half of the seventh century BC. The context of the Podzemelj find is unknown, but the fibula may nevertheless be considered as an important witness of the contacts between the Apennine Peninsula and the south-eastern Alps. (*Fns. 76–79*)

Type I (*Fig. 1; List 1; Map 2*). More numerous in Slovenia than those above are the serpentine fibulae with two loops and an elbow. The leading cemetery of the Sveta Lucija community, at Most na Soči, revealed the iron (**Ia**) as well as the bronze variant (**Ib**), which formed part of modest burials with pottery that do not allow for the sex of the wearers to be determined. An example of Variant Ib was found together with a footed ceramic situla of Type 1 according to Dular (*Pl. 1:* B), which was most frequent in the Sv. Lucija Ic phase. A bronze example also came to light on the territory of the Dolenjska community. It was found in an urn grave under a tumulus at Magdalenska gora (*Pl. 1:* A) together with a pair of spiral wire earrings such as were worn by women until the Stična phase, but very rarely later. Another fibula of Variant Ia could be identified among the iron fragments from Vače, as yet unpublished. (*Fns. 80–84*)

The findspots of these fibulae concentrate in the area between the Adige and Piave rivers (*Map 2*). They are most numerously documented at Este, where both variants appear, in one grave they were even found together. Most of the graves with these fibulae are richer than those of the Sveta Lucija community. They were predominantly burials of women dated to Este IIIA–IIIC after Peroni (= Este II-Mitte – III-früh after Frey), i.e. from the mid-seventh to the

sixth century BC. Individual examples also came to light south of the Po (Bologna), in the area of the Golasecca culture, and even beyond the Danube Bend in Slovakia, where such a fibula formed part of the Abraham hoard. (*Fns. 85–90*)

Type II (*Fig. 2; List 2; Map 2*). Serpentine fibulae with a wavy bow were documented in the Soča Valley, Notranjska-Kras and Dolenjska regions. Variant **IIa** with a loop at the bow-to-pin transition from Most na Soči predominantly formed parts of grave groups containing pottery, more precisely footed jars and situlae of Types 1, 2 and 3, a cup of Type 3 (*Pl. 1:* D) or a bowl of Type 2 (*Pl. 1:* E) according to Dular's typology. All these ceramic forms appeared frequently in the Sv. Lucija Ic phase, except the footed situla of Type 3, which was more popular in Sv. Lucija IIa. In addition, some graves contained a fibula with a split bow shaped as a double arc (*Pl. 1:* F) and two so-called proto-Certosa fibulae (*Pl. 1:* E), dated to Sv. Lucija Ic2. In some cases the grave goods included an iron knife and a dress pin (*Pl. 1:* D,E), which point to the male costume. Variant **IIb** with a disc guard was documented together with a bronze situla (*Pl. 1: C*); such situlae with an everted rim are characteristic of Sv. Lucija IIa. (*Fns. 91–96*)

In Dolenjska, there are no known serpentine fibulae of Type II from reliable or preserved contexts. In the Notranjska-Kras region, one example of Variant **IIa** was unearthed in the cemetery at Križna gora, though not in a grave, while Variant **IIc** with a smooth bow-to-pin transition was documented in a grave of the Brežec cemetery near Škocjan, which also contained a plain bronze bracelet and remains of sheet bronze. Guštin and Gabrovec attributed these finds of Type II serpentine fibulae to Notranjska IIIb (= Sv. Lucija Ic or Stična phase), though without providing firm evidence for it. Another example of Variant IIc fibula is known from Nesactium and dates to the Istria III phase. (*Fns. 97–100*)

Serpentine fibulae of Type II appear in the north-east of Italy in the graves dated to Este II-spät – III-früh after Frey. Although their distribution is limited to the area between the Adige and Sava rivers (*Map 2*), the shape of the bow is related to some of the fibulae from Picenum that Lollini dates to Phase VI A. Further similar fibulae can be found in the Aegean and Caucasus (Koban), though the bow on these has more waves and goes into the pin via a loop, while the other end is hammered into a short foot. Moreover, the fibulae from the Aegean are much earlier, dated from the Submi-noan to the Protogeometric period. This brings up the question of whether the shape of the bow indicates a transmission of the idea from the East and its gradual spread to the Apennine Peninsula and the south-eastern Alps, or whether the Picene and south-eastern Alpine examples could be seen as original. (*Fns. 101–104*)

Type III (*Figs. 3a* and *3b; Lists 3a* and *b; Maps 3, 4*). The spread and transmission of ideas is better illustrated by the serpentine fibulae with ornaments in the shape of antennae and rosettes, also known as dragon fibulae, which in Slovenia appear in a number of variants. Variant **IIIa1** (*Fig. 3a:* 1,2) was only documented in Dolenjska (*Map 3*), though the only such fibula with a known context was found in a grave at Libna that further revealed a fibula of Variant IIIa6, two-looped fibulae of Type 8 after Gabrovec and boat fibulae with reticular bands on the bow (*Pl. 7: A*), the latter in use in the Stična 2 phase. Apart from Slovenia, this fibula variant also appears in south Italy, Etruria and Picenum. At Picene Novilara, it is particularly common in male graves of the seventh century BC, the same at Verucchio, while an example found at Nin on the east coast of the Adriatic possibly indicates maritime contacts (*Map 3*). They were also found in the Po Plain and sporadically in the Alpine world. Those from the cemeteries at Este can be attributed to Este IIIB1–B2 after Peroni or II-Mitte and II/III after Frey. (*Fns. 105–115*)

Variants **IIIa2** and **IIIa3** (*Fig. 3a:* 3,4) are documented in Slovenia only in the Soča Valley and even there not in great numbers (*List 3a; Map 3*). A Variant **IIIa2** fibula was found at Most na Soči in Grave 2439 (*Pl. 2*), unearthed during Szombathy's excavation, which revealed representative grave goods of the Sv. Lucija IIa phase, more precisely of its younger sub-phase (*Pl. 2*). Several examples of Variant IIIa2 were documented in the graves at Este, dated to Este III-früh after Frey, i.e. the sixth century BC. Further examples are known from other sites in north-eastern Italy and in Etruria (Vetulonia), while Variant **IIIa3** fibulae appear in the circle of the Golasecca culture and in the northern outskirts of the Alps, one is also known from Zebrzydowa in south-western Poland. At Most na Soči, serpentine fibulae of Variant IIIa3 were found in modest graves with pottery only, more precisely with a footed ceramic situla of Type 3 or a footed jar and a cup of Type 2 according to Dular's typology; the latter was most frequent in Sv. Lucija Ic, while Type 3 situla appeared more frequently in IIa. One of these graves

also contained a Variant IIIb2 fibula, and another one male attributes, such as a multi-knobbed pin and an iron knife. (*Fns. 116–122*)

The variants most widely spread on the territory of Slovenia were those of **IIIa4** and **IIIa5** (*Fig. 3a:* 5–10; *List 3a; Map 4*). The serpentine fibulae of Variant **IIIa4**, with one pair of antennae riveted to the bow and the other pair fused to it (*Fig. 3a:* 5–7), can be traced to the West Hallstatt and Venetic areas, where they were in use in Este IIIB2–IIIC after Peroni or II/III – III-früh after Frey, i.e. at the end of the seventh and in the sixth century BC. Parzinger attributed them to his Horizon 5 with a time span of 620–600 BC. In the south-eastern Alps, they were worn in the Sveta Lucija and Dolenjska groups (*List 3a; Map 4*). In the main Sveta Lucija cemetery at Most na Soči, more than a third of all the graves with Variant IIIa4 fibulae revealed these as the only fibulae of any shape; they sometimes appeared alongside multi-knobbed pins with a trumpet guard, which point to the male costume. In the remaining two thirds, the variant is combined with Variants IIIa2, IIIa5, IIIb2, VIIb, VIIc or Types IV and V. They are also combined with a three-knobbed, a long-footed fibula with a low bow or a proto-Certosa fibula characteristic of Sv. Lucija Ic2. Pottery from these graves comprises footed situlae of Types 1 and 3, a cup of Type 1 with a high handle decorated with bronze studs, a jar of Type 4, a bowl of Type 2, pithoi of Type 2 and goblets of Types 1 and 2 according to Dular's typology. The majority of these ceramic forms were most frequent in the Sv. Lucija IIa phase, except Types 1 of footed situlae and cups as well as bowls of Type 2, which appeared already in the previous phase. On the territory of the Dolenjska Early Iron Age community, Variant IIIa4 fibulae were among the jewellery of the leading representative (Grave 48/27) of the Stična 2 phase and her contemporaries at Libna and Vače. (*Fns. 123–130*)

A similar distribution and time-span can be established for the serpentine fibulae of Variant **IIIa5** (*Fig. 3a:* 8–10; *List 3a*) with riveted rosettes or calyces/wheels that replace the second pair of antennae. For now, the easternmost site with such a fibula is Rifnik in the Štajerska region (*Map 4*). The graves at Most na Soči revealed most of these as the only type of fibulae, sometimes appearing together with a multi-knobbed pin, but very often as the only good alongside pottery. The ceramic repertory includes characteristic forms of the Sv. Lucija Ic phase (a jar with a conical neck of Type 1, footed situlae and bowls of Types 1 and 2) or Phase IIa (footed situlae of Type 3, a pithos of Type 2, a goblet of Type 1) according to Dular's typology. Some of these graves also contained bronze vessels (*Pl. 3:* A), which appeared in Phase IIa. Only in a third of the graves are such fibulae combined with other variants (IIIa4, IIIb2, IV, VIIa), but also with two- and three-knobbed fibulae, long-footed fibulae with a low bow and proto-Certosa fibulae and the Sv. Lucija type, while the most beautiful examples of Variant IIIa5 fibulae with amber ornaments were found in combination with two band bow fibulae in Grave 1002. The bulk of these fibulae is indicative of Sv. Lucija Ic2, except the band bow and Type Sv. Lucija fibulae, which first appeared in Phase IIa. In Dolenjska, Variant IIIa5 fibula is documented in inhumation graves with rich female jewellery and in connection with a three-knobbed fibula (*Pl. 7:* B) or a fibula with amber inlays, dated to Stična 2. (*Fns. 131–138*)

Serpentine fibulae with two pair of rosettes or antennae riveted to the bow, marked as Variant **IIIa6** (*Fig. 3a:* 11,12), are known primarily from Most na Soči. Their contemporaneity with Variant IIIa5 is evidenced by Grave 2446 from Szombathy's excavations that contained fibulae of both variants. The grave also contained a bronze situla and a glass cup. Fibulae of Variant IIIa6 appeared in some other female graves, unearthed by Marchesetti, together with a glass cup, a bronze situla and even a bronze dolium. Such bronze and glass vessels appeared towards the end of Phase IIa. One of these graves reportedly contained as many as eight serpentine fibulae that included two of Variant IIIa6, while another grave contained fourteen serpentine fibulae, two with amber ornaments. Similar examples are known from various sites in the Alpine area, while gold filigree examples from the end of the seventh and beginning of the sixth century BC are known from the Etruscan world; analogies for the serpentine fibulae with amber ornaments and an overlay can also be found at Verucchio. In Dolenjska, fibulae of Variant IIIa6 were documented in graves at Stična and Libna (*Pl. 7:* A), dated to the Stična 2 phase. (*Fns. 139–146*)

Serpentine fibulae of Variant **IIIa7** (*Fig. 3a:* 13) probably came to the south-eastern Alps from the area of the Golasecca culture, where they represented the typical fibula form in the first half of the fifth century BC. Their distribution has been studied by Primas, whereby her list was supplemented by De Marinis, who also named the variant Type Cerinasca d'Arbedo after a hoard find. The findspots of these fibulae in the Po plain serve as signposts of their

eastward expansion. The example from the River Ljubljanica represents one of the easternmost finds (*List 3a; Map 5*). The fragments from Grave 48/76 at Stična could possibly be ascribed to this variant, forming part of the male outfit together with remains of spears, a rectangular belt clasp and belt attachments, while other goods included the handle of a bronze cist, a footed ceramic bowl of Type 10, a bowl with foot of Type 2 and two bowls of Type 4, according to Dular's typology. All these items support the Certosa date of the burial. At Most na Soči, a pair of Variant IIIa7 fibulae was found in combination with Type V; another such fibula is recorded in Grave 1349 from Marchesetti's excavations, which reportedly also contained a bronze situla and five Certosa fibulae, the latter clearly dating the grave to Sv. Lucija IIb. (*Fns. 147–153*)

The one-piece type of serpentine fibulae with antennae and openings in the bow, i.e. Type **IIIb** (*Fig. 3b; List 3b*), was already studied by Kossack, who proposed the name of Type Vače-Uffing. Guštin divided them into Types Este-Vače-Uffing (*Fig. 3b:* 3–5) and Tržišče, the latter bearing the name of a site in the Notranjska region (*Fig. 3b:* 6,7), while Glunz particularly analyzed the small examples (*Fig. 3b:* 1,2) and marked them as Form D. Examples of the latter, here marked as Variant **IIIb1**, are known from Slovenia only from Libna (*List 3b; Map 6*). One of these was found in a grave unearthed in 1889 in Deržanič's Tumulus 3, which also contained a plain bronze bracelet with overlapping ends, a band hair-ring and a footed jar of Type 2 according to Dular's typology and dated to the Stična phase. This variant of serpentine fibula has parallels at Hallstatt, at Sághegy in Pannonia and at Bologna to the west. (*Fns. 154–159*)

Variant **IIIb2** (*Fig. 3b: 3–5*) appears in the west Alpine area and the Po Plain, but also within the Sveta Lucija and Dolenjska communities (*List 3b; Map 6*); one example was also found at Nin on the eastern coast of the Adriatic. In the Este circle, they date to Este IIIC after Peroni or III-früh after Frey. At Most na Soči, they appear predominantly together with serpentine fibulae (Variants IIIa3, IIIa4, IIIa5, IVb, VIIb, VIIc), bow fibulae with a long foot and with forms of pottery most frequently used in Phases Sv. Lucija Ic (Types 1 of a footed situla and a bowl) or IIa (a pithos of Type 2 and a footed situla of Type 1). At Rovišče in Dolenjska, one such fibula was found together with ribbed ring jewellery, an amber necklace and earrings of flat wire with a longitudinal groove and overlapping ends (*Pl. 8:* A), which in this milieu represents a jewellery set typical of the Serpentine Fibulae phase. Variant **IIIb3** (*Fig. 3b:* 6,7) is a markedly local product of the Notranjska community (*List 3b; Map 6*), dated to around 600 BC. (*Fns. 160–167*)

Type IV (*Fig. 4; List 4; Map 7*). The most frequent serpentine fibulae on the territory of Slovenia, appearing at sites from the Soča Valley to Štajerska, are those with a simple saddle-shaped bow. The primacy in quantity goes to the leading Sveta Lucija cemetery at Most na Soči, where almost half of all the graves with this fibula type excavated by Szombathy revealed it as the only fibula in the grave (47%), often also as the only grave good apart from pottery (37%). In the other half of the graves, the type is combined with serpentine fibulae of Types III, V, VI and VII (*Pl. 2*), but also the Sveta Lucija and band bow fibulae. They were rather rarely found either with earlier fibulae, such as spectacle, two-looped (*Pl. 3:* C), boat as well as two- and three-knobbed fibulae (*Pl. 4*), even those with five knobs on the bow, and with later, i.e. Certosa fibulae of Type II (*Pl. 3:* D). These combinations reveal the long-term use of Type IV serpentine fibulae into the Sv. Lucija Ic2–IIb phases. They were often found together with grooved earrings, characteristic of the Sveta Lucija female costume in Phase IIa, and sometimes with male attributes (spear, awl or knife). Rich grave groups include bronze situlae (*Pl. 2*) and a glass or a wooden cup, while the poor graves usually include a ceramic goblet (*Pl. 3:* D) or a pithos; these vessels are typical of Phase IIa. Type IV fibula was further documented in combination with Sveta Lucija pottery forms in cremation graves at Jereka (with a goblet of Type 2) and Ljubljana (with a footed situla of Type 3). (*Fns. 168–177*)

In Dolenjska, these fibulae appear in different contexts; they were found in inhumation graves under tumuli with the exception of an urn grave unearthed in a tumulus at Magdalenska gora, which represents the earliest context with this fibula type in the region as evidenced by the ceramic grave goods (a pithos of Type 4 and a jar of Type 5 after Dular). Of the preserved grave groups with this fibula type, 70% appear as the only fibulae, while in the remaining 30% they are mostly combined with serpentine fibulae of Types V, VI or VII (*Pl. 7:* C, *9*, *11:* A). In individual graves, the fibulae from Dolenjska appear together with a boat (*Pl. 9*), a leech, an Alpine two-knobbed, a small bow fibula with a pistil-shaped knob at the end of the foot, a band bow (*Pl. 8:* B), a proto-Certosa and a figural fibula. Contrary to the Sveta Lucija circle, they never appear together

with Type III serpentine or with Certosa fibulae. A further difference is in the costume, because Type IV serpentine fibulae were often worn with an amber necklace, ribbed bracelets and anklets as well as earrings of flat wire with a longitudinal groove and overlapping ends, which represent typical jewellery items of the women in Dolenjska in the Serpentine fibulae phase. The Sveta Lucija grave groups also differ from those of Dolenjska in vessel repertory: the latter predominantly comprise footed bowls of Type 9 but also of Types 8, 6 (*Pl. 9*) and 3, jars with a conical neck of Types 4 and 3, bowls of Types 4 and 1 after Dular (*Pl. 9*), and very rarely a footed situla and an imitation of an Apulian *krater*, but no bronze vessels. (*Fns. 178–184*)

The area of origin for the serpentine fibulae of Type IV should be sought in the territory of Slovenia (*Map 7*). Parzinger marked them as the leading south-eastern Alpine type of Horizon 6, spanning from 600 to 570/560 BC. The type seems to have appeared in the Sveta Lucija community earlier than in Dolenjska. Some examples were also found in the cemeteries at Este, dated to Este IIIC–D1 after Peroni or Este III-früh – III-Mitte after Frey, i.e. the sixth century BC. Further examples came to light elsewhere in the north Adriatic hinterland, the eastern Alpine and Pannonian regions, traceable further to the south to Istria (Nesactium, Picugi) and Nin, but also to Donja Dolina along the lower reaches of the River Sava. (*Fns. 185–190*)

Type V (*Fig. 5; List 5; Map 8*). Another product of the south-eastern Alpine workshops is the serpentine fibulae with wings. The greatest number of them was unearthed at Most na Soči, where it represented the sole fibula in a third of all the graves with this type of fibulae unearthed by Szombathy. In the remaining graves they appeared alongside serpentine fibulae of Types IV and VI, less frequently with Types III and VII. They were sometimes found in combination with a spectacle, two-looped, boat and three-knobbed fibulae or examples with five knobs on the bow, but also with Sveta Lucija (*Pl. 5:* A,B) and band bow fibulae, Types I (*Pl. 5:* C) and V Certosa fibulae and in one case with a kettledrum fibula (*Pl. 5:* D). These combinations indicate a long-term use of Type V serpentine fibulae, from Sv. Lucija Ic2 to IIb. Other grave goods include grooved earrings of the Sveta Lucija type, a bracelet with snake-head terminals, a knife and vessels. The latter mostly consist of goblets and pithoi of Types 1 and 2, some graves also revealed earlier forms (footed jars and bowls of Types 1 and 2 according to Dular's typology), but also bronze situlae and a cist. (*Fns. 191–197*)

In comparison to the Sveta Lucija circle, the share of graves with these fibulae as the only fibula type is considerably greater in Dolenjska (roughly 56%). They also often appear with Type IV and less frequently with a band bow or a boat fibula (*Pl. 9*), or with a fibula with a spiky glass overlay. The latter two fibula types are characteristic of the Stična phase, while the combinations with Type V Certosa fibulae and a figural crossbow fibula indicate that serpentine fibulae of Type V persisted into the Certosa phase. They were usually found together with other forms of fibulae as parts of the female costume, which further included amber necklaces, ribbed or hollow ring jewellery as well as band earrings with a hook and earrings of flat wire with a longitudinal groove and overlapping ends. They appear in pairs as part of the male outfit (*Pl. 10*), together with either a bronze or an iron rectangular belt clasp, weapons (socketed axe, pairs of spears and a knife, in one case also a Scythian arrow), horse gear and a double-crested helmet. This fibula type came into fashion somewhat later than Type IIIa with antennae, which might also be considered as its predecessor. It possibly appeared later than Type IV, as suggested by the stratigraphic relationship between the graves in the tumulus at Volčje Njive. Pottery in these graves often includes footed bowls of Types 9, 11 (*Pl. 10*), 8, 6 (*Pl. 9*) and 3 after Dular, as well as bowls with indented walls and, in one case, a footed situla. Vessels were frequently covered by ceramic or bronze lids. (*Fns. 198–204*)

A list of all the serpentine fibulae with wings together with a distribution map was provided by Nascimbene (*Map 8*). The boundary of its distribution area is traced by the rare sites in the Po Delta, in the heart of the Alps and at Donja Dolina along the lower reaches of the Sava. An example of a Type Va serpentine fibula is also kept in the National Museum in Bucharest, though it was probably purchased abroad. (*Fns. 205, 206*)

Type VI (*Fig. 6; List 6; Map 9*). The eastern Alpine area is also the centre of serpentine fibulae with plates on the bow. They could be seen as the derivative of Type V, which is particularly true of Variant VIa with the upper surface of the plates shaped similarly to that on the wings of Type V. The two types often appear together in the graves of the Sveta Lucija community (*Pl. 5:* B). Furthermore, the fibulae with decorative plates were found in combination with Variants VIIb and VIIc or they

appeared as the only type of fibula. They are sometimes found alongside boat, three-knobbed (*Pl. 5:* B), Sveta Lucija and band bow fibulae (*Pl. 6:* B,C), but also with Types II and V Certosa fibulae and a crossbow fibula with a square decorative foot (*Pl. 6:* D). These combinations show that the serpentine fibulae of Type VI already appeared in Sv. Lucija Ic2 and persisted to Phase IIb. Other goods in such groups are rare and include a bracelet with snake-head terminals (*Pl. 6:* A), grooved earrings of the Sveta Lucija type, two iron knives, an awl and bronze situlae with an everted rim (*Pl. 6:* B,D), as well as pottery (a jar of Type 1 and pithoi of Types 1 and 2 according to Dular's typology). (*Fns. 207–210*)

In Dolenjska, they never appear alongside bronze vessels, but neither with other forms of fibulae with the exception of the serpentine fibulae of Type IV (*Pl. 11:* A) and in one case a pair of long-footed fibulae with a ribbed bow. The women of Dolenjska wore them in combination with amber necklaces; some also wore solid ribbed bracelets and anklets as well as earrings of flat wire with a longitudinal groove; all of them represent typical elements of the Dolenjska female costume in the Serpentine fibulae phase. They were also worn by men, as indicated by Grave Group 7/32 with a socketed axe from Brezje pri Trebelnem (*Pl. 11:* B). (*Fn. 211*)

These fibulae were not as popular as those of Types IV or V. The west boundary of their distribution is marked by the Piave river, while individual examples found their way into the heart of the Alps, into Istria and the area of Zadar (*Map 9*). In Štajerska, one such fibula was found in an inhumation grave at Rifnik with no other grave goods, while the easternmost site with these fibulae is Algyő in the Tisza river basin. (*Fns. 212–215*)

Type VII (*Fig. 7; List 7; Maps 10–12*). The serpentine fibulae of Type VII are characterized by a loop in the bow and a disc guard at the bow-to-pin transition. The variants show varied provenance and a particular development. In their basic scheme, they are close to Variant IIIa1, but without the decorative antennae.

Variant **VIIa** (*Fig. 7:* 1–3; *Map 10*), comprising iron examples, is not very common. At Most na Soči, two examples with a bronze disc guard and a knob at the end of the foot were found in Grave 2113 from Szombathy's excavations, in combination with two serpentine fibulae of Variant IIIa5 and two long-footed fibulae with a low bow, but also a bronze bucket with an everted rim and situla (*Pl. 3:* A). The grave is dated to the beginning of Sv. Lucija IIa. Two examples made entirely of iron were found in Grave 2911, unearthed during Marchesetti's excavations, in combination with two other serpentine fibulae and a goblet-like vessel. At Križna gora, such a fibula was found together with a spectacle fibula, a ceramic jar and bowl in a cremation grave (Gr. 18), dated by Guštin to the Notranjska IIIb phase, while at Stična it appeared with a serpentine fibula of Type IV (*Pl. 7:* C) in an inhumation grave, which is attributed to the Serpentine fibulae phase in Dolenjska. In the cemeteries at Este, they appeared within a time span of Este IIIA–IIIC after Peroni or II-Mitte – III-früh after Frey, where the associated grave goods show that they were worn by both men and women. Such fibulae are characteristic primarily of the Golasecca culture, whence they probably arrived to the area of present-day Slovenia (*List 7; Map 10*). Parzinger considers them as a south Alpine variant within the fibulae of Horizon 6 (600–570/560 BC) together with bronze Variant VIIb and Type IV. (*Fns. 216–223*)

Bronze Variant **VIIb** (*Fig. 7:* 4,5; *Map 10*) has a considerably wider distribution area than the iron variant. It is primarily characteristic of the West Hallstatt circle and the Golasecca culture. Numerous examples were found in the graves at Este, both male and female, dated to Este IIB2–IIIC after Peroni or II/III – III-früh after Frey. They are also known from Etruscan Populonia, in the north-eastern Adriatic (Istria and Kvarner), the south-eastern Alps, as well as from Lower Silesia and Slovakia (Chróstnik, Smolenice). (*Fns. 224–228*)

On the territory of present-day Slovenia, they were found in the Soča Valley, Notranjska-Kras and Dolenjska (*List 7; Map 10*). The greatest number of them comes from Most na Soči, where they represent the only grave goods alongside pottery in almost half of the graves with this fibula type. The remaining graves revealed them in combination with serpentine fibulae of Types IIIa, IV, rarely with Type V, but also with other fibulae such as two-looped, boat, two- and three-knobbed, Sveta Lucija, proto-Certosa and long-footed fibulae with a low bow. These combinations suggest the use of the fibula type in the Sv. Lucija Ic2 and IIa phases. Other associated goods consist of grooved earrings of the Sveta Lucija type, basket-shaped pendants, dress pins of various shapes, an iron and a knobbed torque (*Pl. 3:* B). Pottery mostly consists of goblets and footed situlae, but also includes earlier forms, such as footed jars and bowls. Rich graves contained bronze vessels and a wooden or a glass cup (*Pl. 2*). Some of the fibulae were found with

a knife or an awl, which may be male attributes. This fibula type was not widely used in the Dolenjska community. The earliest example dates to the Stična phase, as evidenced by the rich grave goods of the leading female representative of the Stična community (Grave 48/27), in which such a fibula appears alongside boat and Type IIIa serpentine fibulae as well as fibulae with either an amber or a bone overlay. (*Fns. 229–235*)

The area of origin for Variant **VIIc** fibulae, characterized by a band or flat bow as well as a spherical foot terminal with a protrusion (*Fig. 7:* 6–8; *Map 11*), can be sought in the area of the Golasecca culture. Parzinger determined these as Tessiner Typus, their eastward spread being indicated by the finds in the centres in the Po Plain such as Bologna, Este and Padova, where they appear in the time span of Este IIIC–IIID2 after Peroni or III-früh – III-spät after Frey, i.e. from the sixth to the fourth century BC. De Marinis subdivided them, marking the long and slender examples (*Fig. 7:* 8) as Type Benvenuti 111, after one of the Este graves that also contained a black-glazed *kylix* from the mid-fifth century BC, and the short and massive examples (*Fig. 7:* 7) as Type Brembate Sotto, after a site of the Golasecca culture, noting that the time frame for the two was roughly the same. (*Fns. 236–238*)

These fibulae were not in wide use in the south-eastern Alps (*List 7*). At Most na Soči, they were found in combination with a boat, a Sveta Lucija, band bow, serpentine fibulae of Variants IIIa5, IIIb2, IVb and VIb, but also a figural crossbow fibula; these graves revealed only fibulae and vessels, more precisely a footed jar, a goblet, a pithos and a ceramic or a bronze situla. In Dolenjska, such fibulae appear in combination with a three-knobbed fibula of Type VII after Ogrin or a Type II Certosa fibula, but also with cylindrical earrings and hollow bronze bracelets and anklets (*Pl. 11:* C); all these items represent typical elements of the Dolenjska costume in the Certosa phase. One such serpentine fibula was found at Magdalenska gora together with a lead torque, with lead-alloy jewellery in this milieu being primarily characteristic of the Negova phase. These fibulae were also worn by men, as suggested by combinations including weapons, a rectangular belt clasp and belt attachments with rings (*Pl. 12*). (*Fns. 239–244*)

Examples of Variant **VIId**, with a large hat-like disc guard (*Fig. 7:* 9–11), are rare finds in the south-eastern Alps, coming to light only at Most na Soči, Vače and Medvedjek (*List 7; Map 11*). At the former site, they were documented in modest graves containing a vessel and combined with serpentine fibulae of Type IV. At Medvedjek in Dolenjska, a pair of such fibulae was found in a tumulus and formed part of the male outfit together with an iron socketed axe and a spear (Grave 1/39). The grave groups of the finds from Vače are not known, whereby the example with a wavy bow (*Fig. 7: 10*) is the only one of its kind in the south-eastern Alps and is best comparable with fibulae from Este dated to Este IIID1 after Peroni or III-Mitte after Frey, i.e. Certosa fibulae phase in Dolenjska. Serpentine fibulae of Variant VIId with a hat-like disc guard and without a wavy bow were most common in the north Alpine area (*Map 11*); some are also known in Moravia (Doubravice) and west Poland (Datyń, Korytnica). (*Fns. 245–251*)

The last version of serpentine fibulae is that of Variant **VIIe** (*Fig. 7:* 12; *Map 12*), also known as Type Fraore after a site in the vicinity of Parma. The examples from that area are made of silver, also the example from Este, while a gilded example is known from Bologna. The variant in bronze is known from the Golasecca culture (*Map 12*), where it was found in graves together with a bronze jug, so-called *Schnabelkanne*, a Negova helmet, an openwork belt clasp of the Early La Tène scheme and a La Tène sword. Such a fibula was reportedly found in combination with a bronze *kyathos* and two red-figure *kylixes* in an inhumation grave at Bibbiano; another one is known from Montebello Vicentino. At Este, it was found alongside Type IX Certosa fibulae and an openwork belt clasp of the Early La Tène scheme in Grave Capodaglio 31, which Frey considers as a representative of his Este III-spät phase. Very similar to this variant are the silver fibulae from Spina, which De Marinis determined as Type Valle Pega136 A, characterized by an even larger disc guard and a spherical foot terminal that extends into a conical protrusion. The Valle Pega graves at Spina revealed such fibulae together with red-figure pottery from the second quarter of the fourth century BC. De Marinis also attributed the silver example from Grave Villa Benvenuti 123 at Este to this type, the grave further containing Type X Certosa fibulae, fibulae of the Middle La Tène scheme and weapons (winged axes, La Tène sword and shield boss) and dating to 250–100 BC. (*Fns. 252–258*)

The eastern boundary of Variant VIIe is marked by sites in the area of present-day Slovenia (*List 7; Map 12*). At Most na Soči, three examples came to light during Szombathy's excavations; one was the only good in the grave and the other two were found

together with a fragment of a Type X Certosa fibula in Grave 2318, dated to Sv. Lucija IIc. Richer grave groups were excavated at Most na Soči by Mlinar. Of those, the goods from Grave 1 at Pucarjev rob are particularly well datable: a pair of serpentine fibulae of Variant VIIe, a Type VIIb Certosa fibula, a two-piece folding knife or razor with a decorated bone handle, a ceramic goblet-like vessel of the Sveta Lucija type and an imported Attic *skyphos* (*Pl. 13*), all of which date the grave to Sv. Lucija IIc. For Dolenjska, the contexts of such fibulae are not known, but could be dated *per analogiam* to the end of the Early Iron Age, i.e. the Negova helmet phase. (*Fns. 259–262*)

***

The serpentine fibulae on the territory of Slovenia span a long period of time, from the Late Bronze Age (Ha B) to the end of the Early Iron Age. The earliest variants are rare (*Fig. 8:* 1–3) and probably represent either imports or personal possessions of foreigners from distant places. They indicate connections with Italy and a maritime route from the western to the eastern Adriatic coast. Serpentine fibulae penetrated the south-eastern Alpine world in greater numbers in the mid-seventh century BC, i.e. in Phases Sv. Lucija Ic = Notranjska IIIb = Stična (*Fns. 269*). In that time, the forms with lateral spherical protrusions on the bow (*Fig. 8:* 4) and with antenae and a loop of Variant **IIIa1** (*Fig. 3a:* 1,2; *Map 3*) appeared, all of which have Apennine roots. Appearing more or less contemporaneously were the serpentine fibulae of Type **I** with its centres in the Adige Valley (*Fig. 1; Map 2*) and Type **II**, most numerously represented in the area of Slovenia (*Fig. 2; Map 2*), as well as Variant **VIIb** (*Fig. 7:* 4,5; *Map 10*), which was spread in the West Hallstatt circle and in the Po Plain.

Ornate examples of serpentine fibulae with antennae and rosettes, sometimes even birds, became widespread on the territory of Slovenia in the sixth century BC, i.e. at the end of Sv. Lucija Ic2 or Stična 2 and in Sv. Lucija IIa or the Serpentine Fibula phases. These were a particularly popular item of the Sveta Lucija costume, which also included the rarer Variants **IIIa2** and **IIIa3** (*Fig. 3a:* 3,4); the first is tied to the Este circle and the second to the Golasecca cultural milieu (*Map 3*). Apart from these, the legacy of the Sveta Lucija community includes several exceptional examples with ornaments and an amber overlay that are comparable to the filigree examples from the Etruscan area. Variants **IIIa4** in **IIIa5** (*Fig. 3a:* 5–10) are more numerous and can be traced from the Po Plain to the northern fringes of the Alps, with the greatest concentration in the area of the Golasecca culture (*Map 4*). The roots of Variant **VIIa** (*Fig. 7:* 1–3; *Map 10*) can also be sought in latter cultural milieu. Ties between the communities in the Po Plain and the Alps are also indicated by Variant **IIIb2** (*Fig. 3b: 3–5; Map 6*); similar products were created by the Notranjska community, though these were not spread outside its territory (*Fig. 3b:* 6,7*; Map 6*), while the slender examples from Libna have parallels as far away as Pannonia (*Fig. 3b:* 1,2; *Map 6*). The serpentine fibulae of Types **IV**–**VI** are products of the workshops in the south-eastern Alpine area (*Figs. 4–6; Maps 7–9*). They are typical of both the Sveta Lucija and the Dolenjska costumes during the Sv. Lucija IIa or Serpentine Fibula phase. (*Fn. 268*)

Toward the end of the sixth and in the first half of the fifth century BC, i.e. in the Sv. Lucija IIb or the Certosa Fibula phases (*Fn. 269*), serpentine fibulae were gradually ousted by the so-called Certosa types in the south-eastern Alpine area. The serpentine fibulae that remained in use include the new Variant **IIIa7** (*Fig. 3a:* 13; *Map 5*), also known as Type Cerinasca d'Arbedo, which originated in the Golasecca culture. Type VII also developed into new variants, namely **VIIc** and **VIId** with a band bow and a loop as well as a hat-like disc guard (*Fig. 7:* 6–11; *Map 11*). Variant VIId, poorly represented in Slovenia, reflects the spread of cultural influences from the northern fringes of the Alps. The origin of Variant VIIc or Tessiner Typus after Parzinger can, on the other hand, be sought in the Golasecca culture. The same is true of Variant **VIIe** (*Fig. 7:* 12; *Map 12*), which represents the latest version of the serpentine fibula. It can be dated to Sv. Lucija IIc or Negova Helmet phase (*Fn. 270*), though it continues to be used in the fourth century BC. Examples of this variant from the centres in the Po Plain were made of precious metals, while those from the Golasecca culture area were usually made of bronze.

The serpentine fibulae brought about several novelties in costume and design. They were the first fibulae to have been worn by men, who had previously worn dress pins to fasten their clothing; afterwards, men switched to predominantly wearing fibulae. This is more apparent in Dolenjska, because male outfit is easier to be identified through the inclusion of weapons in graves. The Sveta Lucija community did not have the habit of laying weapons in graves; male burials could be identified in the graves that revealed serpentine fibulae together

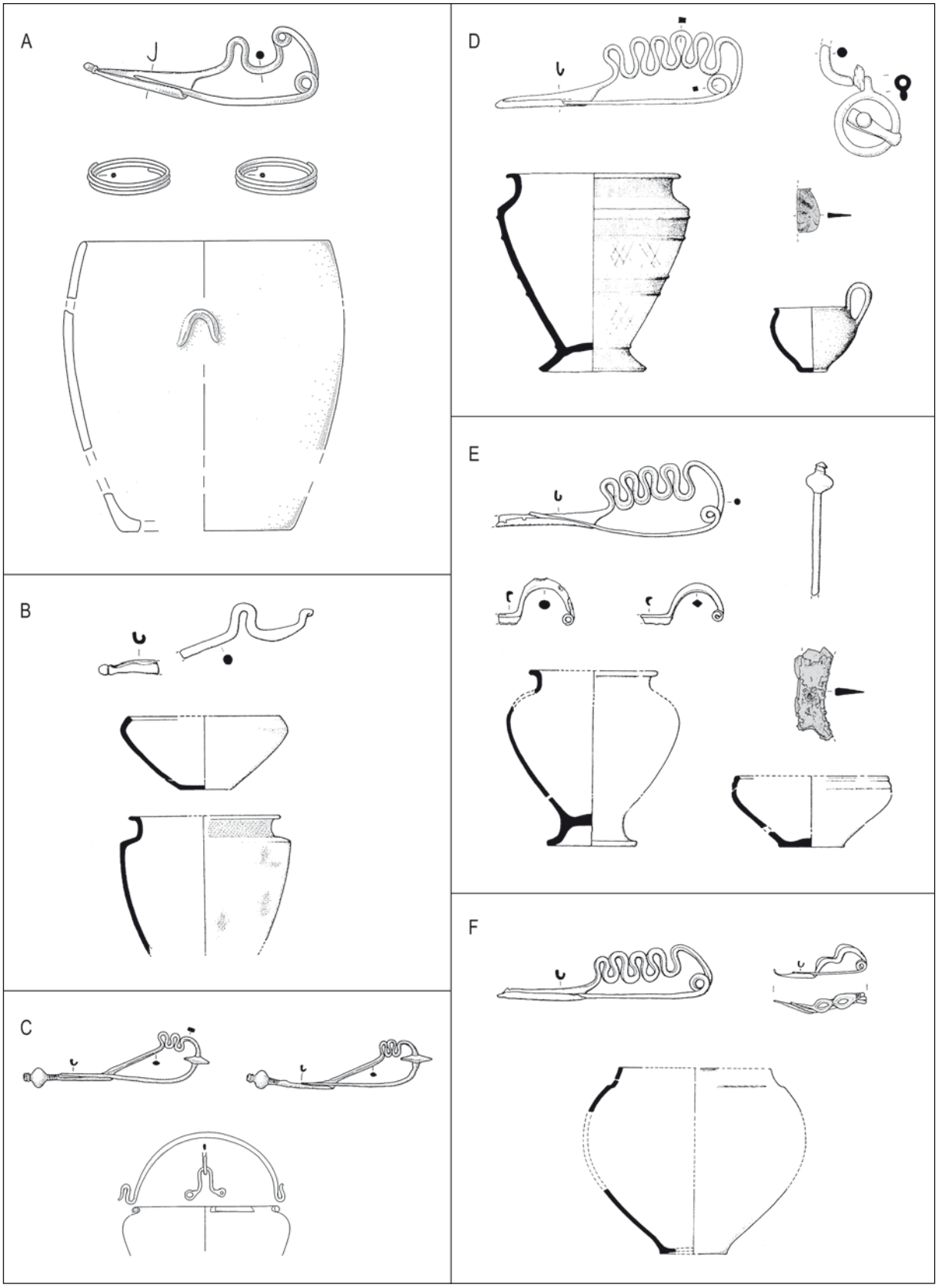
with a dress pin, a knife or an awl, but also in the graves with serpentine fibulae and pottery as the sole goods in graves.

Another novelty, in the functional sense, is the disc or knob guard placed at the bow-to-pin transition. This element appears in other late types of fibulae, for example in band bow and Type II Certosa fibulae, which are also typical of the south-eastern Alps and represent an expression of the creativity of the workshops in the area.

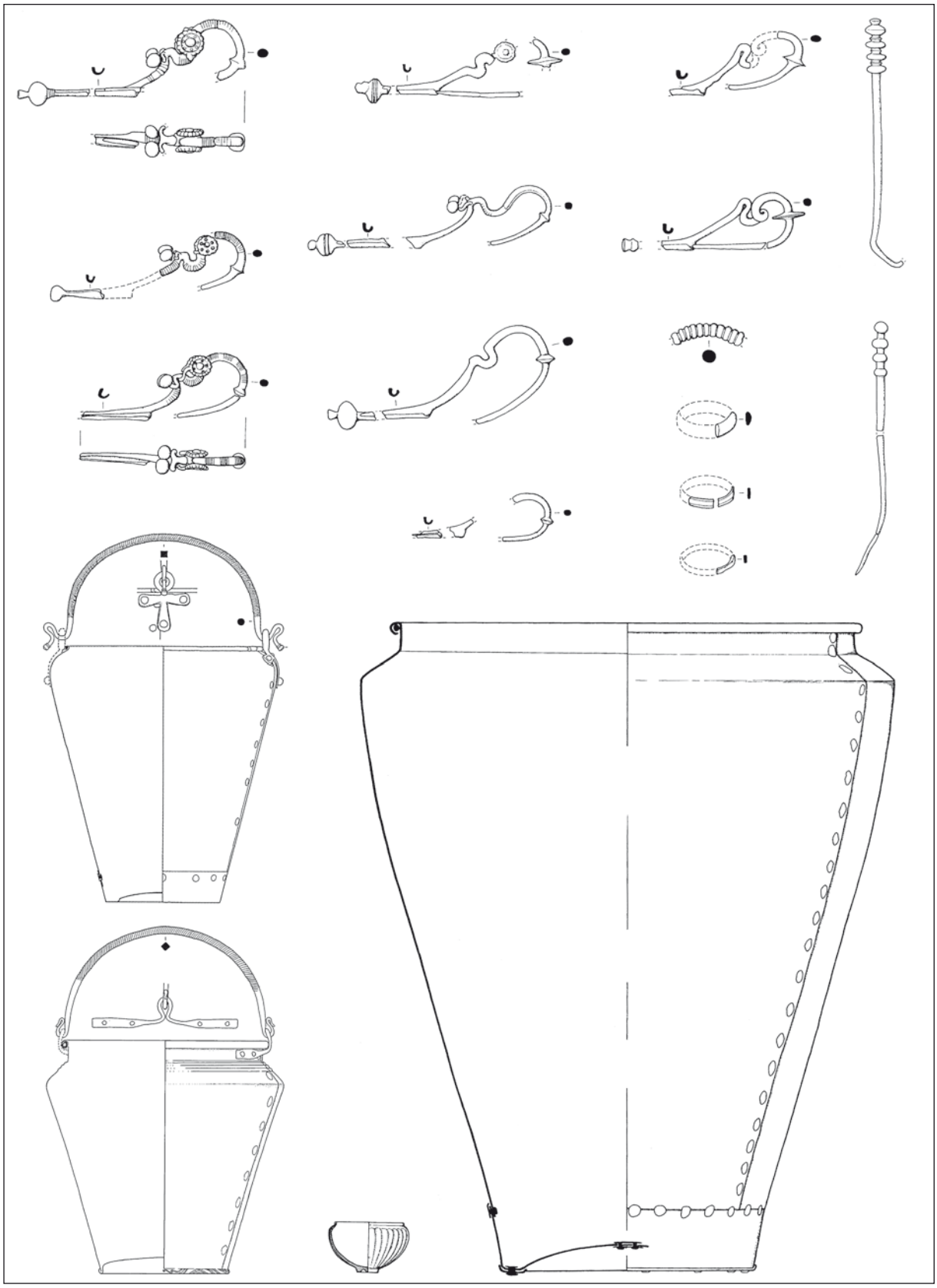
The typo-chronological analysis has shown the serpentine fibulae to be not only important chronological, but also cultural indicators, revealing a network of contacts between various regional communities. Moreover, the analysis has shown that their design represents a very popular fashion trend that primarily spread across the Apennine Peninsula and the Alps.

Translation: Andreja Maver

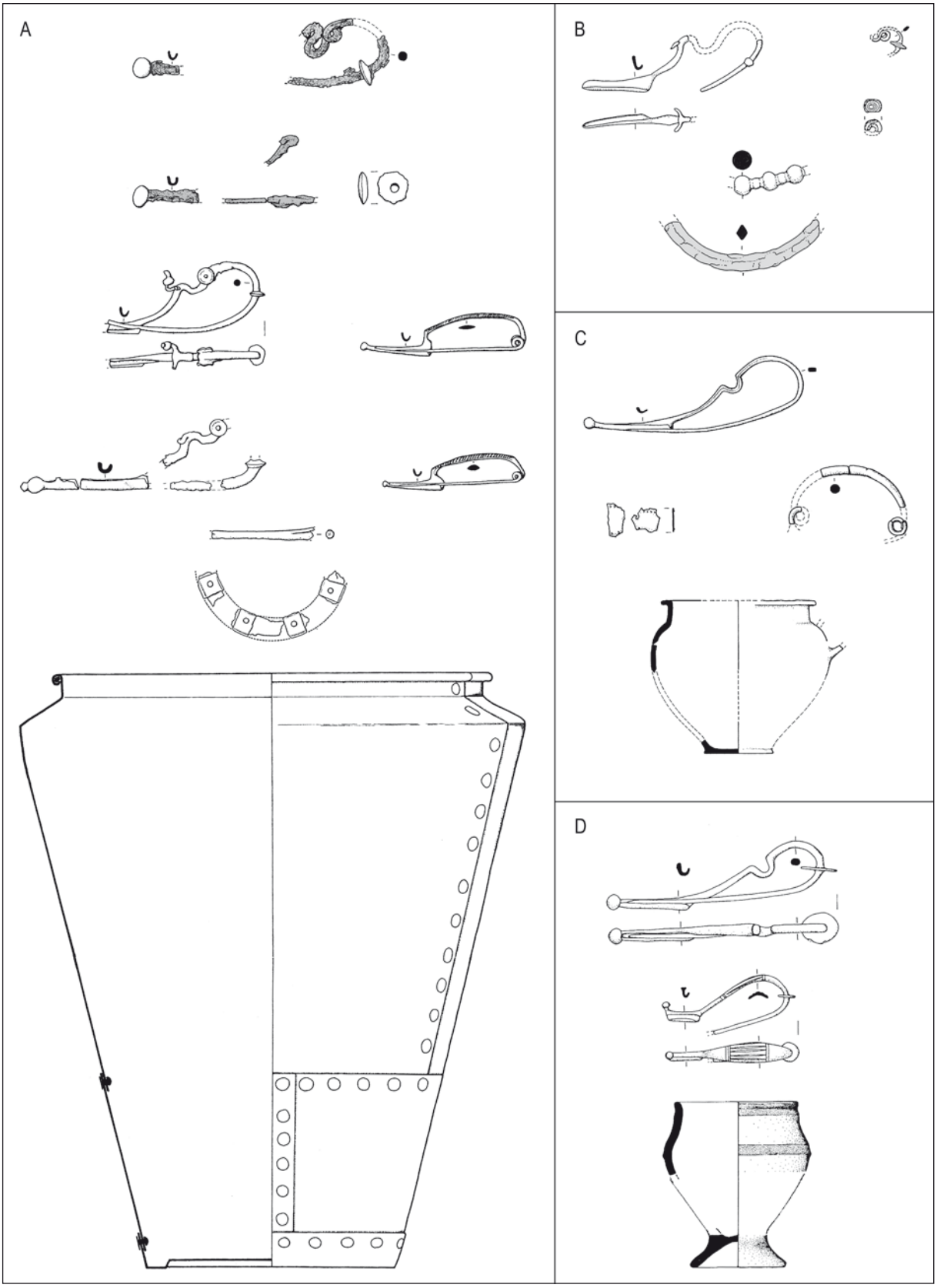
Sneža Tecco Hvala
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za arheologijo
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
tecco@zrc-sazu.si

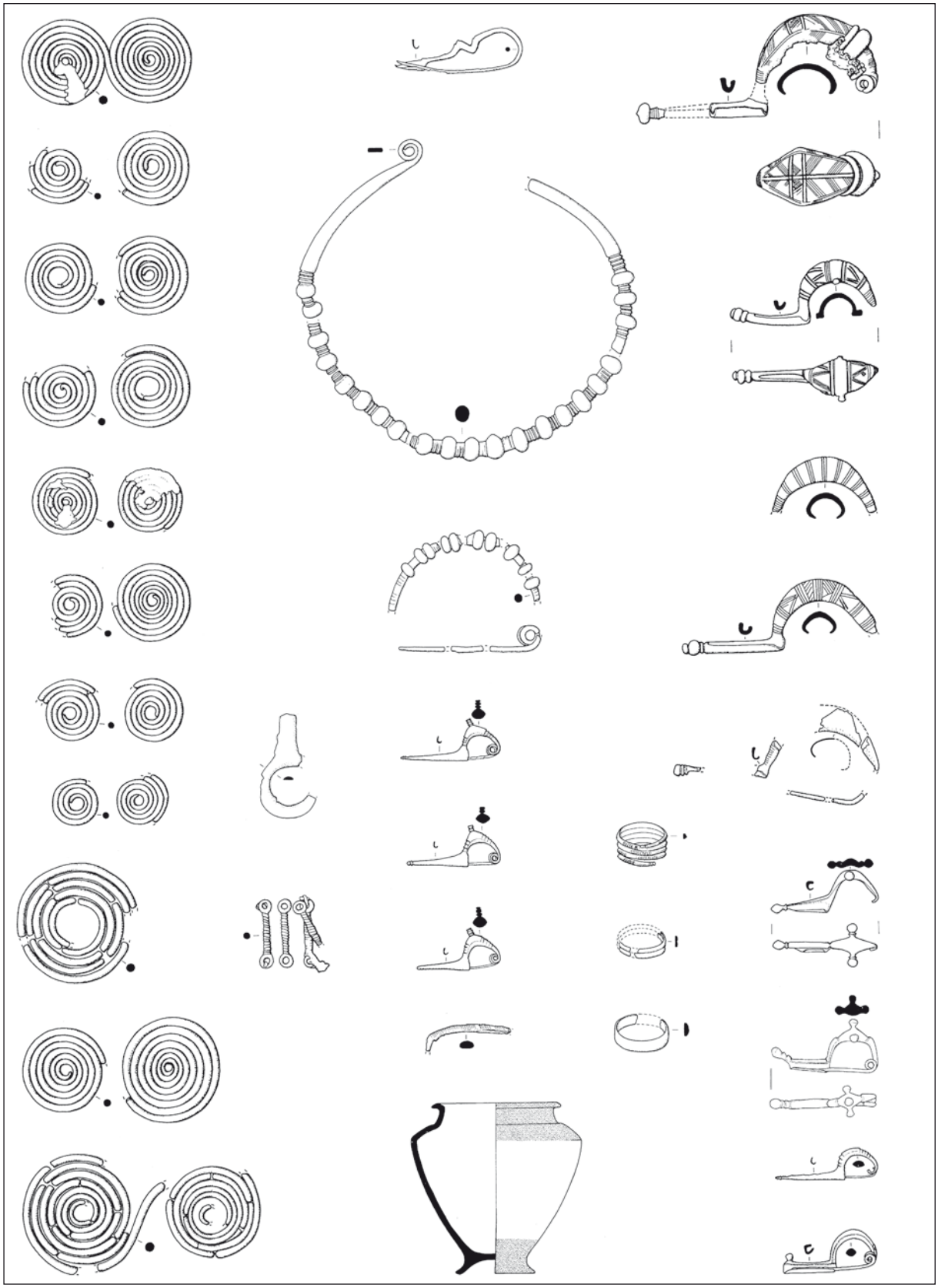

T. / Pl. 1: A – Magdalenska gora – Preloge, gr. 13/158 (po / after Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, T. 121A); *B–F* – Most na Soči: *B* – gr. 2055; *C* – gr. 2340-1; *D* – gr. 852; *E* – gr. 2027; *F* – gr. 1463 (po / after Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 84C, 133F, 205A, 208A, 247B). M. / Scale = 1:6 posodje / vessels; 1:3 ostalo / other.

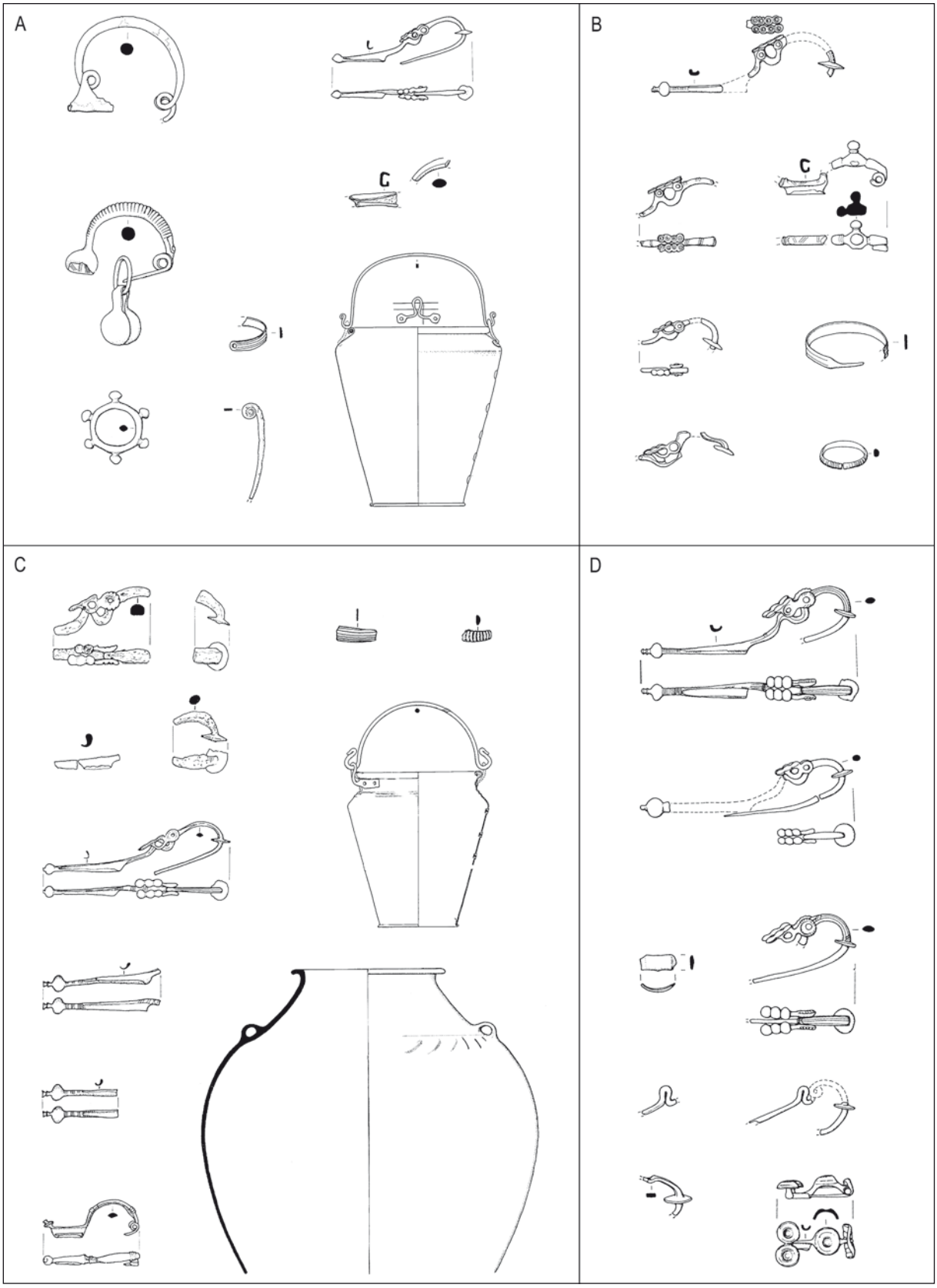
T. / Pl. 2: Most na Soči, gr. 2439 (po / after Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 260–262). M. / Scale = 1:6 posodje / vessels; 1:3 ostalo / other.

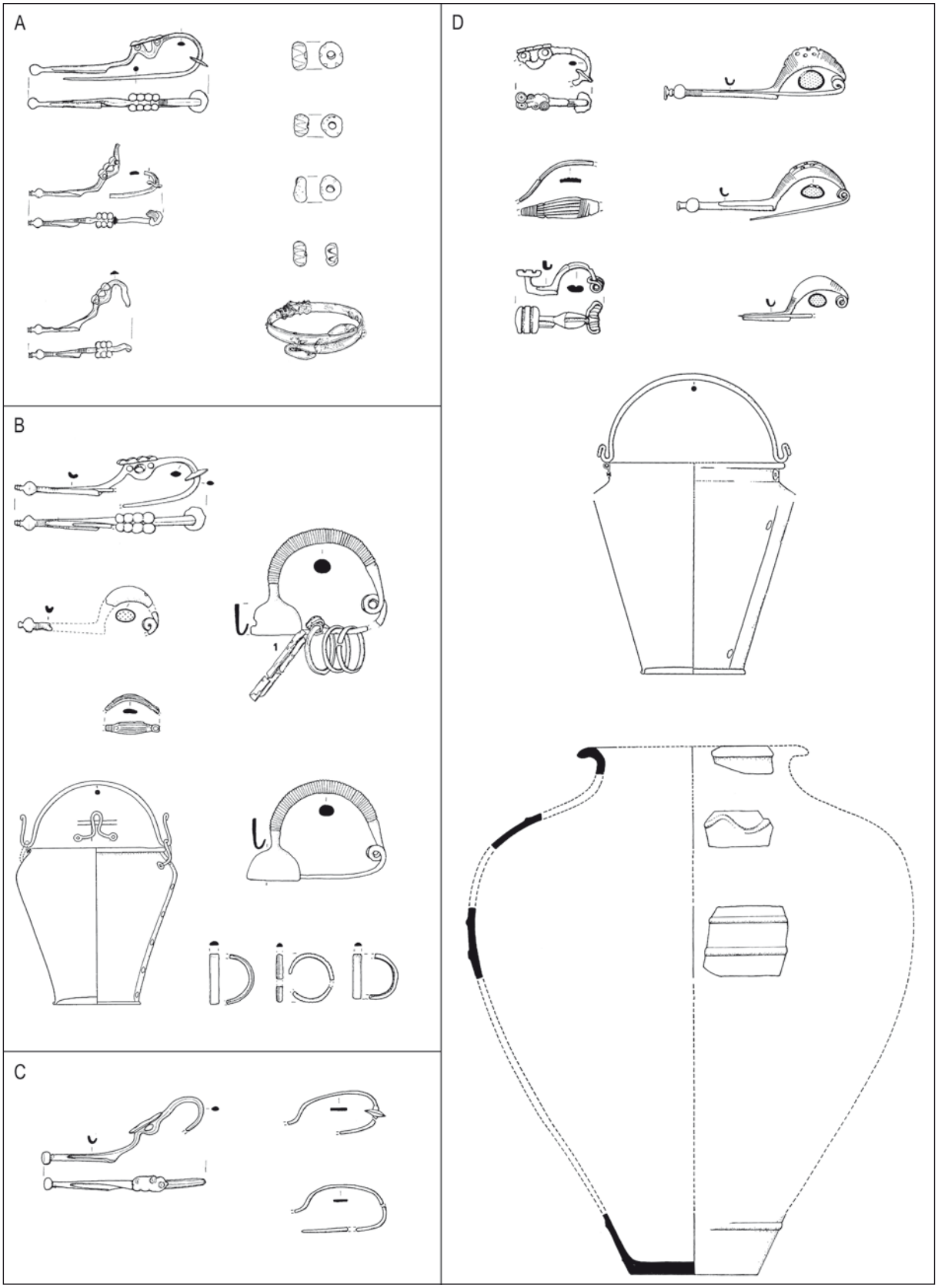

T. / Pl. 3: Most na Soči. *A* – gr. 2113; *B* – gr. 149; *C* – gr. 1103; *D* – gr. 698 (po / after Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 15E, 67B, 110H, 215A). M. / Scale = 1:6 posodje / vessels; 1:3 ostalo / other.

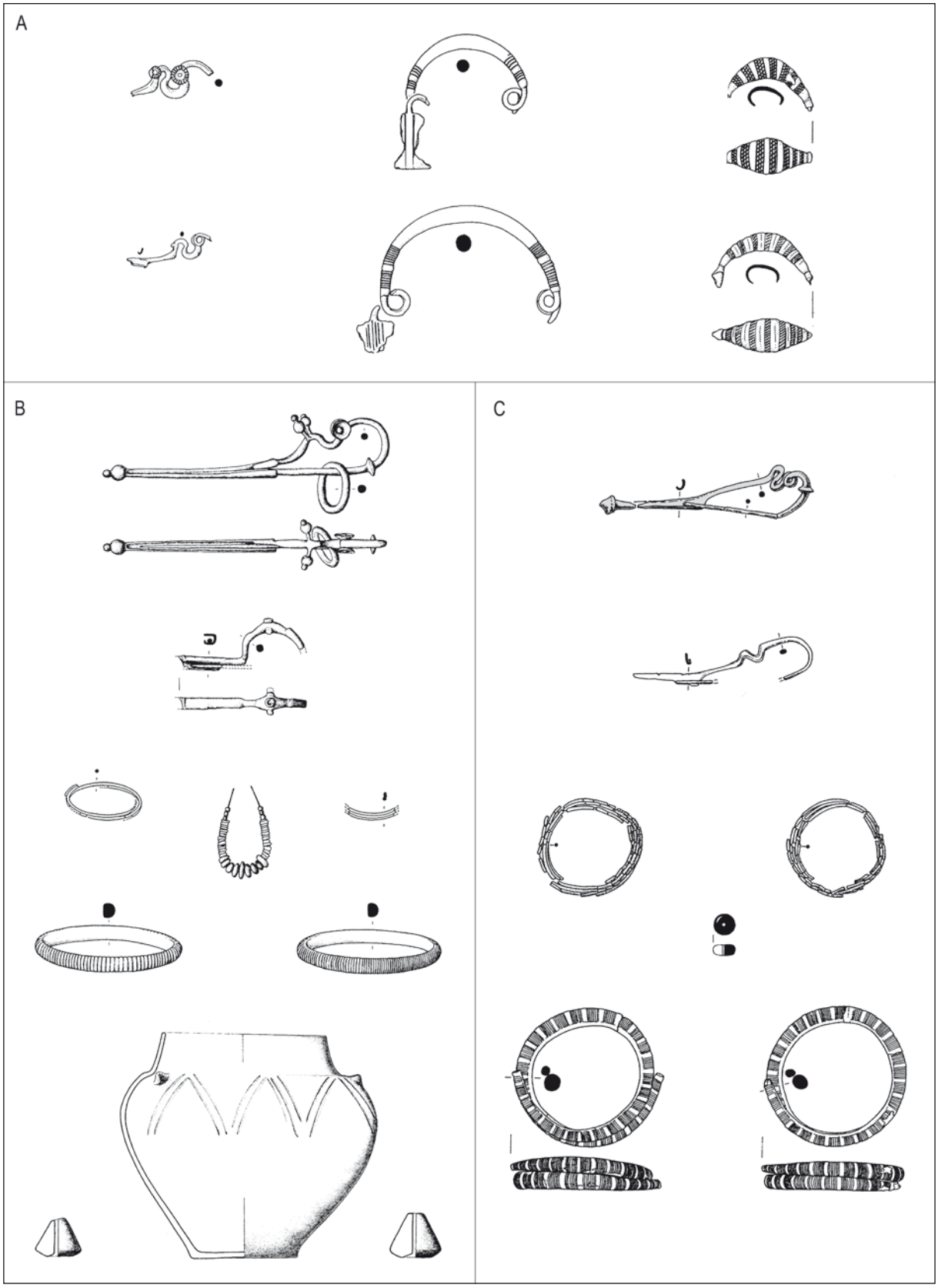
T. / Pl. 4: Most na Soči, gr. 1974 (po / after Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 195A, 196B). M. / Scale = 1:6 posodje / vessels; 1:3 ostalo / other.

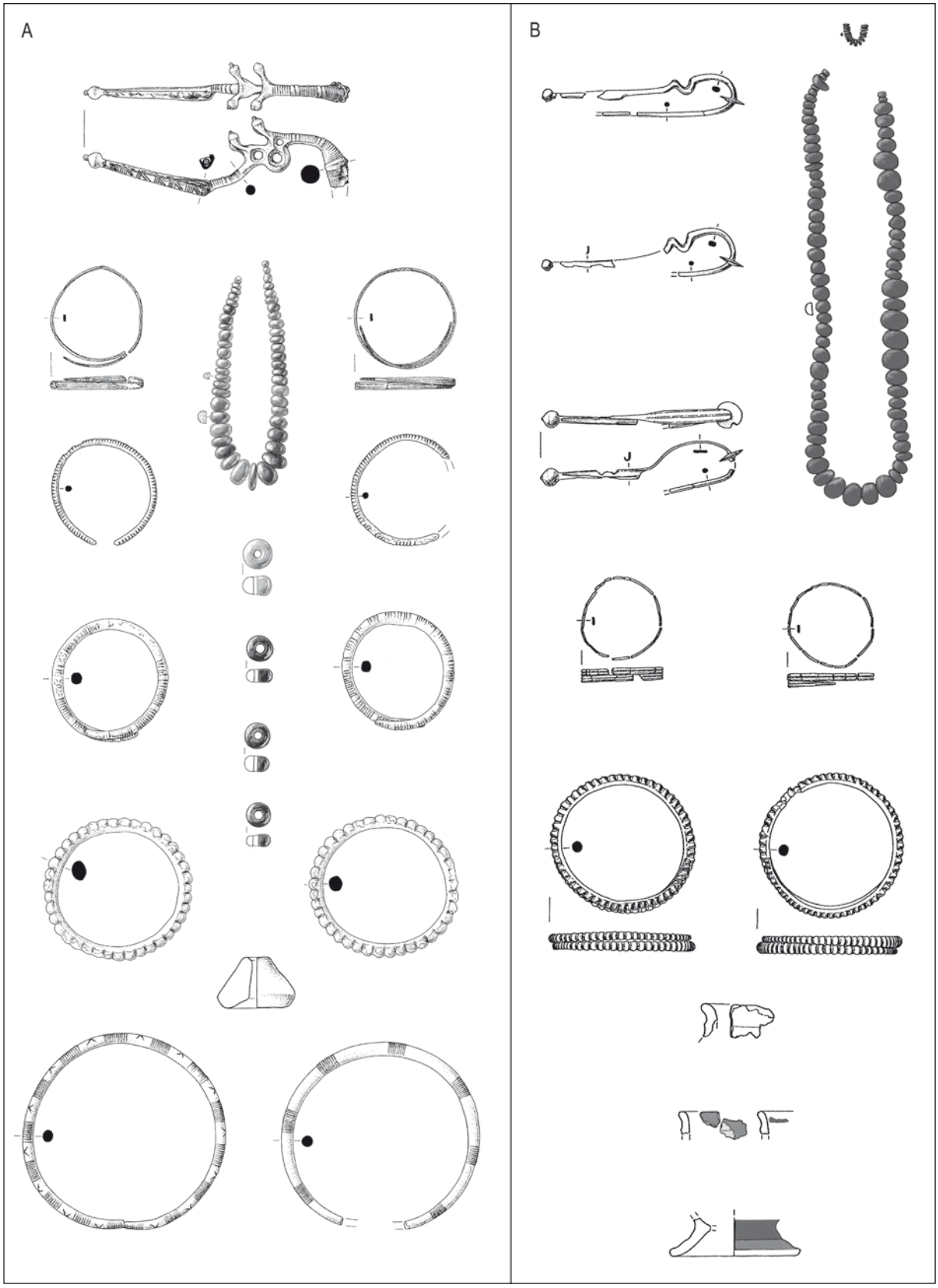

T. / Pl. 5: Most na Soči. *A* – gr. 1193; *B* – gr. 2107; *C* – gr. 9-1957; *D* – gr. 2393 (po / after Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 116E, 213A, 255D, 284A). M. / Scale = 1:6 posodje / vessels; 1:3 ostalo / other.

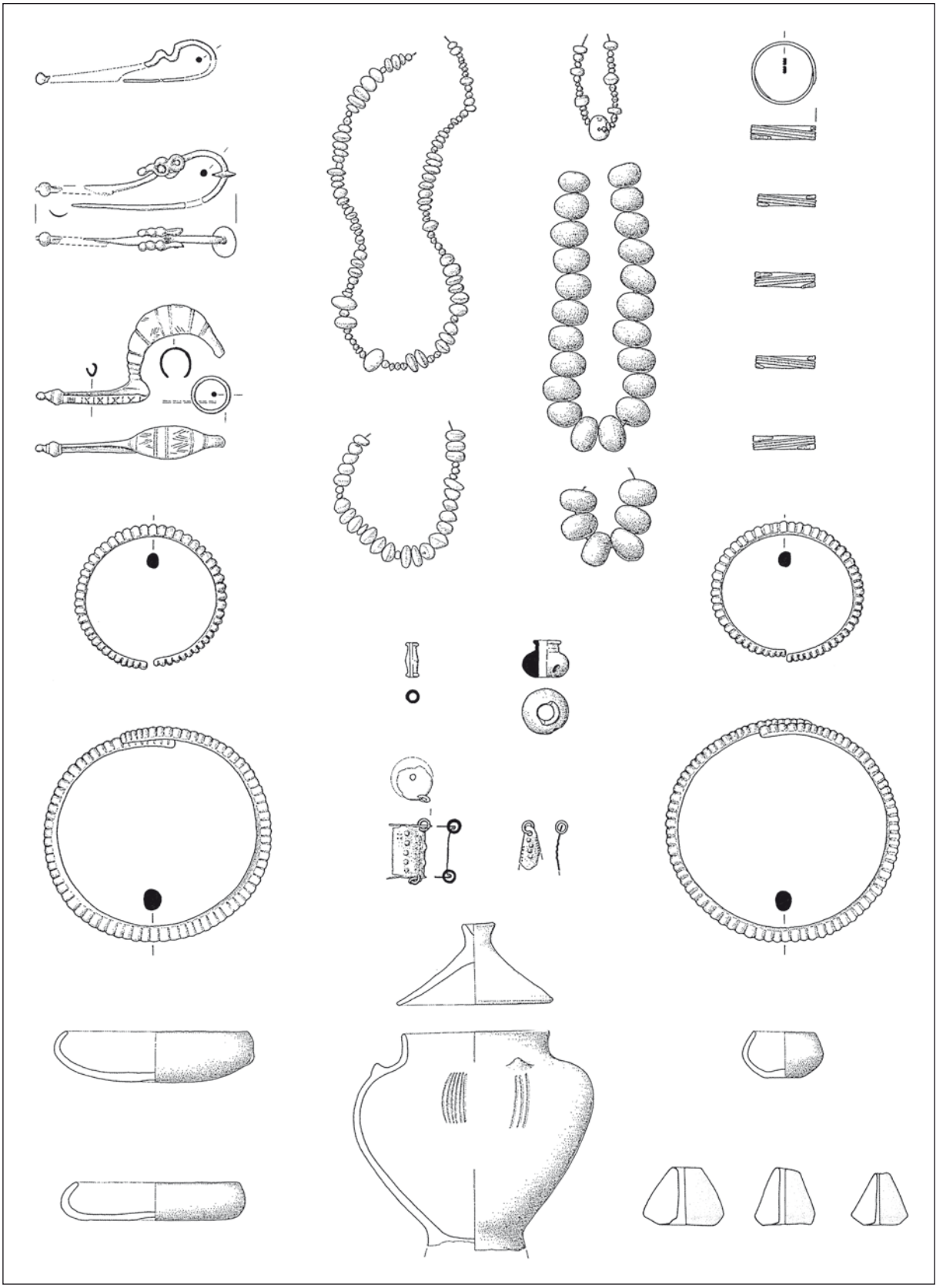

T. / Pl. 6: Most na Soči. *A* – gr. 2119; *B* – gr. 682; *C* – gr. 2306; *D* – gr. 2229 (po / after Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984–1985, T. 65A, 216F, 232A, 243E). M. / Scale = 1:6 M. / Scale = 1:6 posodje / vessels; 1:3 ostalo / other.

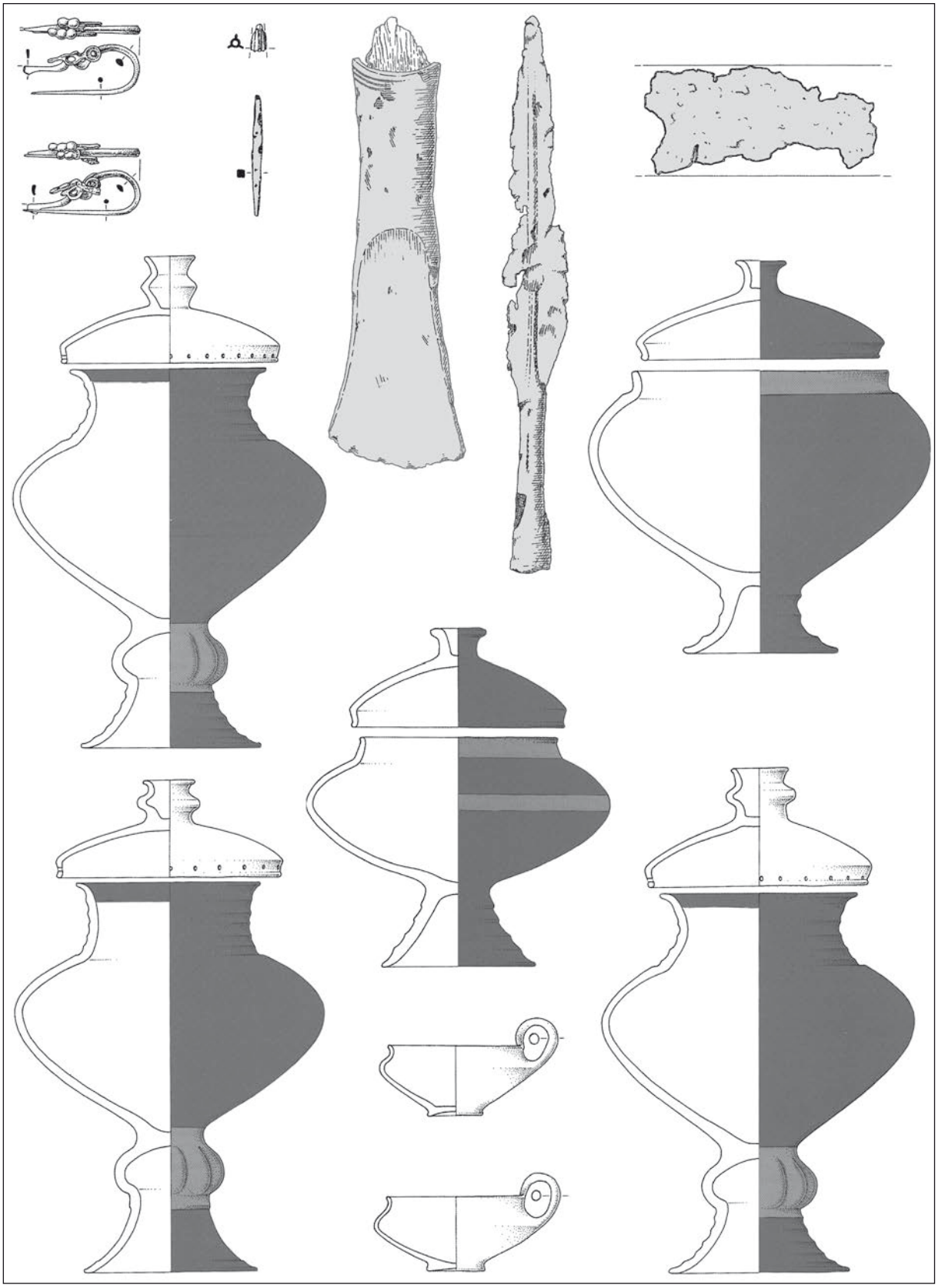

T. / Pl. 7: *A* – Libna – Deržaničeva gom./gr. C (po / after Guštin 1976, T. 59: 1-6); *B* – Novo mesto – Kapiteljska njiva, gr. 1/26 (po / after Knez 1993, T. 25); *C* – Stična, gr. 48/157 (po / after Gabrovec et al. 2006, T. 90). M. / Scale = 1:6 posodje / vessels; 1:3 ostalo / other.

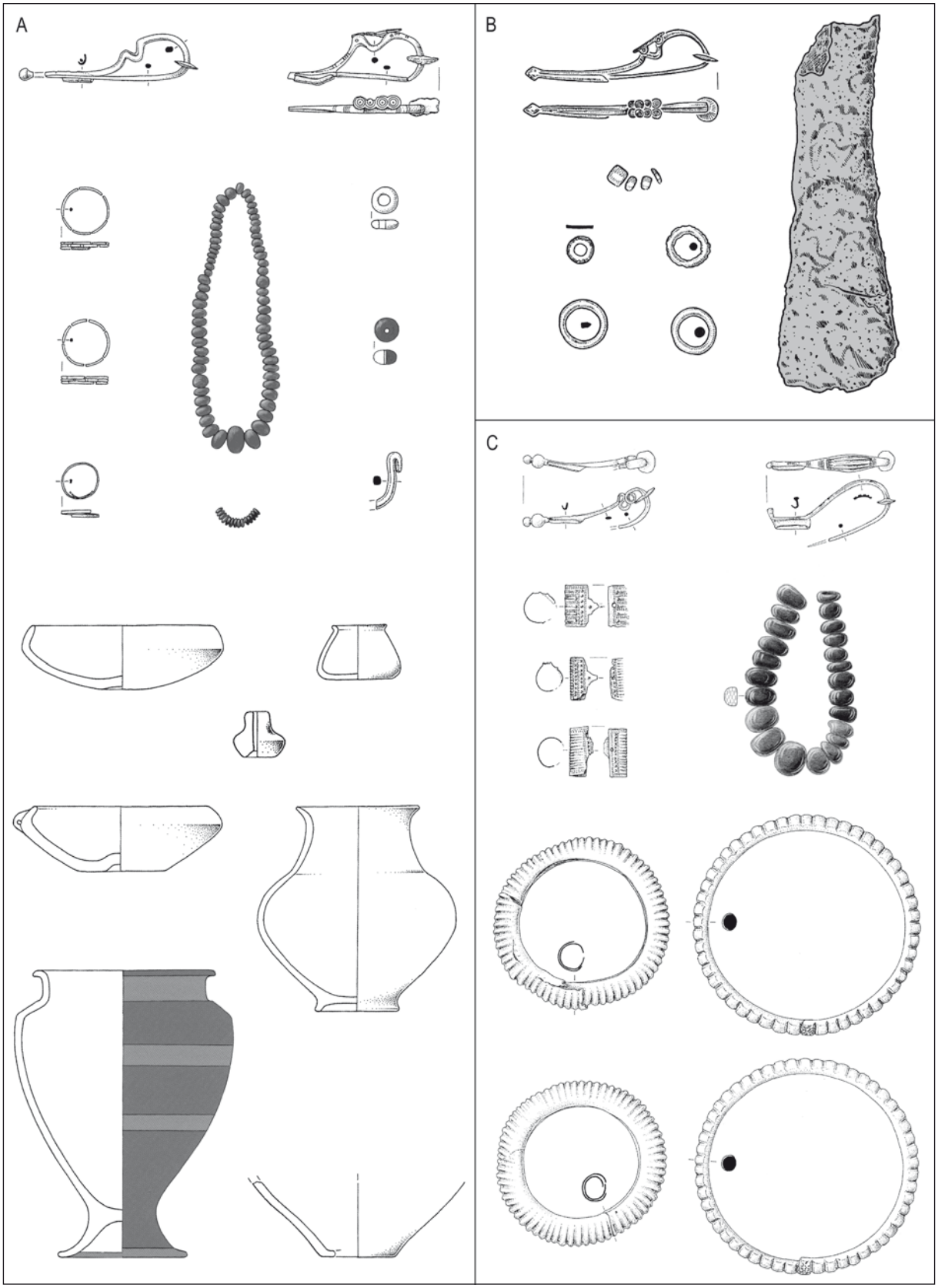

T. / Pl. 8: A – Rovišče, gr. 2-1884/1 (po / after Dular 2003, T. 75, 76: 1–4); *B* – Stična, gr. 48/138 (po / after Gabrovec et al. 2006, T. 79). M. / Scale = 1:6 posodje / vessels; 1:3 ostalo / other.

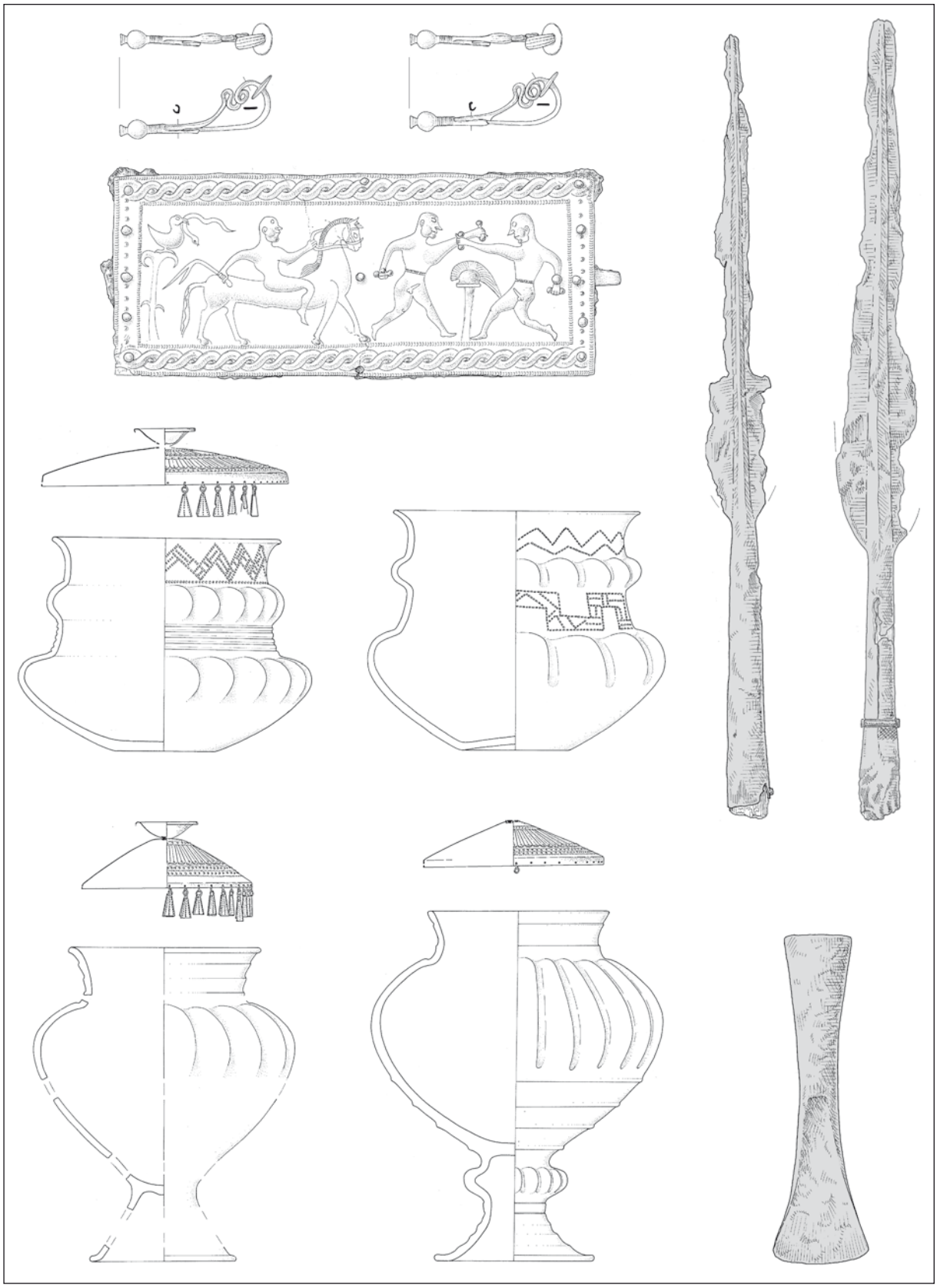
T. / Pl. 9: Veliki Vinji vrh – Ivanec pri Družinski vasi, gr. 30/4 (po / after Guštin/Križ 2007, Fig. 5–7). M. / Scale = 1:6 posodje / vessels; 1:3 ostalo / other.

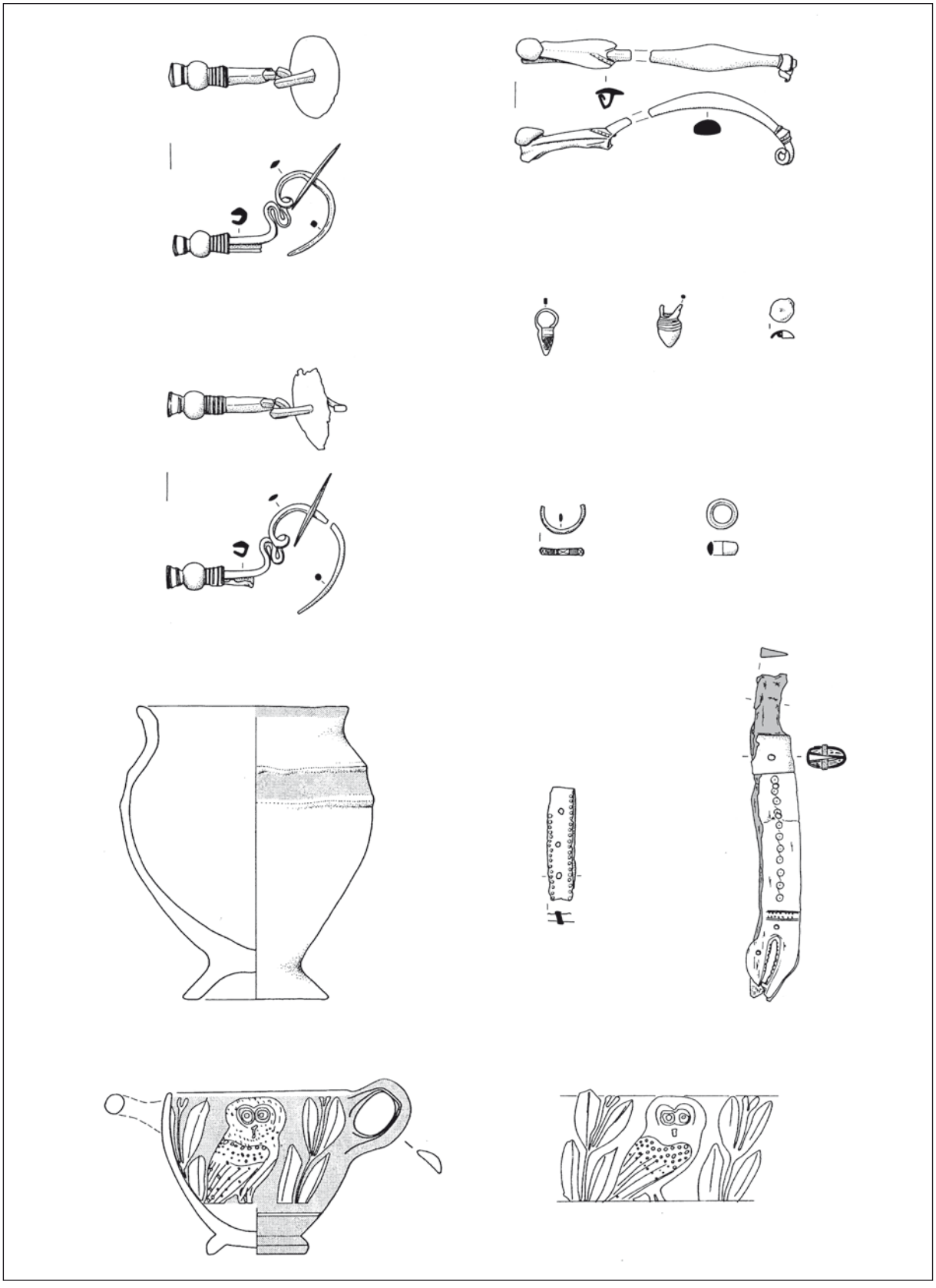
T. / Pl. 10: Stična, gr. 5/25 (po / after Gabrovec et al. 2006, T. 124–126). M. / Scale = 1:6 posodje / vessels; 1:3 ostalo / other.

T. / Pl. 11: A – Stična, gr. 48/147 (po / after Gabrovec et al. 2006, T. 85); *B* – Brezje pri Trebelnem, gr. 7/32 (po / after Kromer 1959, T. 30: 4–10); *C* – Roje pri Trebelnem, gr. l. 1899 (po / after Dular 2003, T. 29). M. / Scale = 1:6 posodje / vessels; 1:3 ostalo / other.

T. / Pl. 12: Magdalenska gora – Preloge, gr. 2/46 (po / after Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, T. 41–44). M. / Scale = 1:6 posodje / vessels; 1:3 ostalo / other.

T. / Pl. 13: Most na Soči – Pucarjev rob, gr. 1 (po / after Mlinar 2008, T. 2). M. / Scale = 1:3.

Zgodnjerimska ladja iz Ljubljanice pri Sinji Gorici

Early Roman barge from the Ljubljanica River at Sinja Gorica

Miran ERIČ, Andrej GASPARI, Katarina ČUFAR, Franc SOLINA, Tomaž VERBIČ

Izvleček

Med preventivnimi podvodnimi arheološkimi pregledi struge Ljubljanice pri Sinji Gorici leta 2008 so bili med drugim odkriti ostanki zgodnjerimske tovorne ladje z začetka 1. st. n. št. Oktobra 2012 je bil delno raziskan 4,5 m dolg in 2,8 m širok del ladje z ravnim dnom in navpičnimi boki. Za dokumentiranje je bilo uporabljeno fotogrametrično trirazsežnostno modeliranje. Po konstrukcijskih značilnostih in merah gre za rimsko tovorno ladjo sredozemske ladjedelniške tradicije, podolgovate ovalne oblike z ravnim dnom in samonosilno lupino, ki je je bila med gradnjo spojena s številnimi železnimi spojkami, zabitimi čez stike platic. Ladijski trup je bil dodatno spet s talnimi tramiči na način, ki doslej v literaturi še ni bil opisan. Ladja, izdelana pretežno iz bukovega lesa, je bila glede na rezultate dendrokronološke analize zgrajena kmalu po letu 3 našega štetja. Pregled je pokazal, da je les zelo slabo ohranjen. Sklepamo, da je bila ladja uporabljena za prevoz tovora med Navportom in Emono.

Ključne besede: rimska doba, Ljubljanica, Sinja Gorica, *Nauportus*, zgodnjerimska tovorna ladja, podvodna arheologija, fotogrametrični 3R-model

Abstract

Preventive underwater archaeological surveying in the bed of the Ljubljanica River, conducted at Sinja Gorica in 2008, revealed the remains of an Early Roman wooden barge from the beginning of the 1st century AD. Detailed documentation of the 4.5m long and 2.8m wide section of the boat followed in October 2012 and included photogrammetric three-dimensional modelling. The construction characteristics and size revealed a boat of the Mediterranean shipbuilding tradition, with an elongated oval shape and a flat bottom and vertical sides, constructed using the shell-first technique and planks fastened with iron clamps, while the hull was reinforced with floor-timbers in a manner not yet published in the relevant literature. The barge, made mostly of beech wood, was built soon after AD 3 according to the dendrochronological analysis. The wood is very poorly preserved. The barge was presumably used to transport cargo between Nauportus and Emona.

Keywords: Roman period, the Ljubljanica River, Sinja Gorica, *Nauportus* (Vrhnika), Early Roman barge, underwater archaeology, photogrammetric 3D model

1. Uvod (*Miran ERIČ*) 188
Terenski pregled leta 2008 188
Najdiščne okoliščine 190
Terensko delo leta 2009 in 2012 190

2. Stratigrafska lega (*Tomaž VERBIČ, Miran ERIČ*) 191

3. Dokumentiranje (*Franc SOLINA*, *Miran ERIČ*) 193

4. Datacija, vrste lesa in ohranjenost (*Katarina ČUFAR, Miran ERIČ*) 195
Radiometrična datacija 195
Identifikacija lesa in dendrokronološko datiranje 197
Ohranjenost lesa 199

5. Ladijska zgradba (*Miran ERIČ*) 200
Konstrukcijski elementi 200
Čolnici 200
Bočna in talne platice 201
Talna tramiča 201
Bočna tramiča 204
Tesnjenje in spajanje 204
Obdelave, sledi uporabe in drugo 209

6. Zaporedje gradnje in oblika (*Miran ERIČ*) 209
Zaporedje 209
Oblika 211

7. Primerjalna analiza konstrukcijskih in tehnoloških značilnosti ladje in njeno mesto v regionalnih ladjedelniških praksah (*Andrej GASPARI*) 213

8. Sklep 223

9. Katalog (*Miran ERIČ*) 224

Literatura 228

1. UVOD

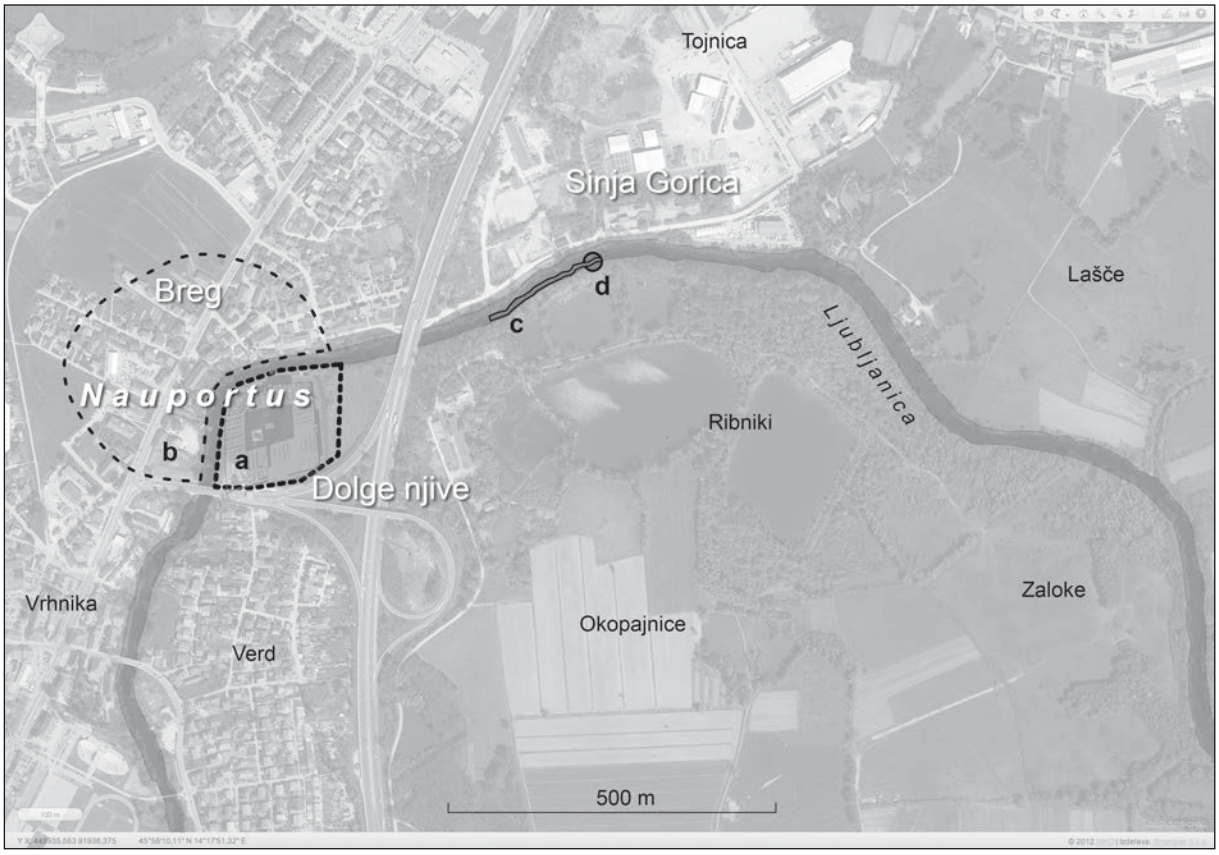
Terenski pregled leta 2008

Skupina za podvodno arheologijo (SPA) Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije (ZVKDS) je v okviru zaščitnega posega pred vzdrževalnimi deli – utrjevanjem desne brežine – septembra 2008 opravila podvodne terenske preglede okoli 200 m dolgega odseka Ljubljanice pri Sinji Gorici (*sl. 1:* c).[1] Intenzivni podvodni pregled potencialno ogroženega območja struge Ljubljanice (Evidenčna številka dediščine 11420) vzdolž parc. št. 1100, 1125, in 1865/1 k. o. Verd je bilo opravljen pod okriljem ZVKDS, Območne enote Ljubljana.[2]

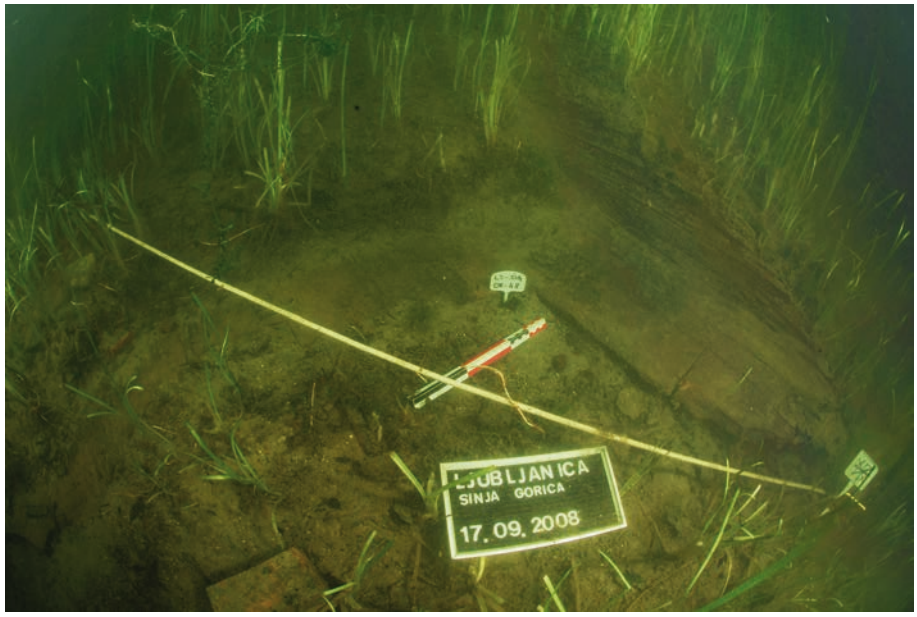
V 44 kvadrantih je bilo med pregledom odkritih okoli 2.500 predmetov, večinoma odlomkov prazgodovinskega, rimskega, srednjeveškega, novoveškega in modernega keramičnega posodja in gradbenega materiala. Med najdbami izstopajo zgodnjerimska fibula tipa Aucissa, okoli 10 kg težka, časovno neopredeljena železna pogača (ingot) ter paleolitska lesena konica, najverjetneje del lovskega orožja človeka, ki je živel pred približno

[1] Erič, Gaspari 2009a; Erič et al. 2009.

[2] Terensko skupino so sestavljali Miran Erič iz SPA ZVKDS, potapljači Društva za raziskovanje morja Ljubljana Rok Kovačič, Marko Gasparič in Oskar Musić, potapljači športnega društva Trident Gašper Košir, Anže Košir, Marjan Vidmar in Zlatko Kovač ter Matej Draksler in geodetski tehnik Marko Gaspari.

Sl. 1: Severovzhodno območje Vrhnike z rimsko naselbino. **a** – Dolge njive; **b** – Breg (Mušič, Horvat 2007); **c** – območje zaščitnih pregledov leta 2008; **d** – območje raziskave ladje v Ljubljanici pri Sinji Gorici leta 2012.
Fig. 1: Area north-east of Vrhnika with the Roman settlement. **a** – Dolge njive; **b** – Breg (Mušič, Horvat 2007); **c** – area of the 2008 survey; **d** – area of the 2012 barge documentation in the Ljubljanica River at Sinja Gorica.
(Podlaga / Based on ©GERK MKO)

Sl. 2: Ljubljanica pri Sinji Gorici. Stanje plovila ob odkritju septembra leta 2008.
Fig. 2: The Ljubljanica at Sinja Gorica. State of the vessel upon discovery in September 2008.
(Foto / Photo: M. Gasparič)

45.000 leti.[3] Skupina je na skrajnem vzhodnem delu pregledanega območja ob kvadrantih 35 in 36 odkrila tudi lesene dele ladje (*sl. 1:* d; *2*)[4] z levo in desno bočno čolnico, ravnim dnom, sestavljenim iz petih talnih platic, in železnimi spojkami. Ostanki ladje so ležali vodoravno in izginjali pod sedimente brežine. V neposredni bližini ladje je bilo odkritih tudi 15 prostoležečih železnih spojk in 2 kovana žeblja, ki domnevno pripadajo ladji (*t. 1*). Med pregledi je bila ugotovljena približna širina med obema čolnicama okoli 2,4 m. Na podlagi širine in datacije plovila je bilo mogoče sklepati, da gre za 12 do 15 m dolgo ladjo iz zadnjih desetletij pred našim štetjem ali prvih desetletij našega štetja.

Najdiščne okoliščine

Odkritje ladje v Ljubljanici pri Sinji Gorici (odslej: ladja iz Sinje Gorice) ni naključje iz dveh razlogov. Prvi so naravne razmere na Ljubljanskem barju in v Ljubljanici, ki so izjemno ugodne za ohranjanje lesenih najdb. Hidrogeološke in geomorfološke značilnosti Ljubljanskega barja, zlasti visok nivo podtalnice, zagotavljajo izjemo ugodne pogoje za ohranitev organskih snovi. Na tako naravo Barja kaže tudi množica odkritih deblakov in plovil, ki jih je na tem območju danes najmanj 76,[5] z za zdaj najstarejšima dendrokronološko datiranima deblakoma (3211 in 3136 pr. n. št.) s kolišča Stare gmajne,[6] ter nekaj deblaki, datiranimi v 1. st. pr. n. št. in 1. st. n. št.[7]

Do pomembnega odkritja je prišlo oktobra leta 1890 na območju Brezovega loga v Lipah, na posestvu Josipa Kozlerja, med kopanjem odtočnega jarka. Delavci so takrat naleteli na 30 m dolgo in 4,8 m široko ladjo, ki velja za eno najbolje ohranjenih antičnih plovil nasploh (odslej: ladja iz Lip). Alfons Müllner, kustos deželnega muzeja, ki je ladjo dokumentiral, je na podlagi stratigrafske lege plovila menil, da je predrimska.[8] Z radiometričnimi datacijami je bila gradnja ladje umeščena v drugo polovico 1. st. pr. n. št. ali na sam začetek 1. st. n. št.[9] Plovilo je zaradi svojih konstrukcijskih značilnosti pogosto obravnavano med raziskovalci antičnega ladjedelništva.

Druga pomembna okoliščina najdbe pri Sinji Gorici je, da je bila ladja odkrita le okoli 300 m vzhodno od zgodnjerimske naselbine s skladišči in pristaniščem v okljuku Ljubljanice na Dolgih njivah (*sl. 1:* a), obdane z obzidjem in obrambnim jarkom.[10] Naselbina na Dolgih njivah je bila opuščena v prvi polovici 1. st. n. št., transportne dejavnosti in življenje pa so se dokončno preselili na Breg (*sl. 1:* b) vzdolž glavne ceste *(via publica)* med Akvilejo in Emono. Številne najdbe iz struge vzdolž naselbine in dolvodno potrjujejo tudi vojaški pomen območja.[11]

Na območju odkritja ladje je Ljubljanica široka okoli 25 m, globina vode pa je od 2,5 do 4 m ob povišanih vodostajih. Struga je delno vrezana v rečne naplavine ter poznopleistocenske in zgodnjeholocenske jezerske sedimente. Dno je večinoma prekrito z obsežnimi peščenimi in muljastimi sipinami (*sl. 4:* A,B). Brežino med ribniki pri Sinji Gorici in Ljubljanico so, da bi preprečili njeno rušenje, v 20. stoletju večkrat utrdili z lesenimi piloti in grobim kamnitim zasutjem. Ta zaščita se je v zadnjih desetletjih postopoma rušila.

Terensko delo leta 2009 in 2012

SPA je pod okriljem Centra za preventivno arheologijo ZVKDS maja 2009 izvedla neinvazivno dokumentiranje odkritih lesenih delov plovila, sočasno pa je tudi preverila razmere po osmih mesecih od odkritja.[12] Ugotovljeno je bilo, da

[3] Gaspari, Erič, Odar 2011; 2012.

[4] Na globini 2,5 m pod srednjo gladino vode in absolutni nadmorski višini 284,11 m ter koordinatah GK y 446827, x 92200.

[5] Več o deblakih in plovilih Hohenwarth 1838, 79, 87, 89; Dežman 1858; 1878; Müllner 1892a; 1894; 1897; Melik 1946, 71, op. 121; Erič 1994; 1998; 2008; 2009a; in dva neobjavljena elaborata, ki ju hrani Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije: Curk, I. Nemec, B. Vičič, D. Vuga, *Elaborat. Analiza konservatorskega problema v zvezi z lesom in drugimi organskimi ostalinami v arheoloških najdiščih* (Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, Ljubljana 1981) in P. Mali, D. Vuga, *Drevak iz Lip na Ljubljanskem barju* (Republiški zavod za spomeniško varstvo Ljubljana, Ljubljana 1978).

[6] Velušček, Veranič, Čufar 2009.

[7] Erič 2008, Vrhniški deblak I (SI-60) iz 1. st. n. št., Jelovškov deblak (SI-02) iz 1. st. pr. n. št., deblaka Krtine I. in II. (SI-04 in SI-05) iz 1. st. pr. n. št. in 2. st. n. št. ter Žitnikov deblak (SI-06) iz 1. st. n. št.

[8] Müllner 1890a; 1890b; 1892b.

[9] Več o ladji in okoliščinah Gaspari 1998a; 1998b; 2009a.

[10] Obširneje o raziskavah naselbine, okoliščinah in geostrateškem položaju Logar 1984; 1985; Horvat, Kocuvan, Logar 1986; Horvat 1990; 1996; 2009a; Gaspari 2002; Mušič in Horvat 2007.

[11] Več o najdbah npr. Horvat 1990; 1996; 2009a; Mušič, Horvat 2007; Gaspari, Erič 2002; 2006–2007; 2007; 2008.

[12] Erič 2009b; dokumentiranje sta opravila Miran Erič in Rok Kovačič, Golden Light Photography.

Sl. 3: Ljubljanica pri Sinji Gorici. Označevanje elementov ladje za fotogrametrično 3R-modeliranje.
Fig. 3: The Ljubljanica at Sinja Gorica. Marking barge elements for photogrammetric 3D modelling.
(Foto / Photo: R. Kovačič)

so bili zaradi posegov pri urejanju desne brežine odkriti ostanki ladje izpostavljeni erozijskemu delovanju vodnega toka in zato močno ogroženi.

Na pobudo ZVKDS je oktobra 2012 Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport namenilo interventna sredstva za dokumentiranje ladje in premestitev ostankov v novonastajajoči državni depozitorij za moker les. Naloge raziskovalne skupine Centra za konservatorstvo ZVKDS so obsegale dokumentiranje plovila, vzpostavitev državnega depozitorija za moker les ter premestitev ostankov plovila v depozitorij. Skupina je bila sestavljena iz več manjših skupin sodelavcev in svetovalcev, k izvedbi terenskih del pa je z donacijami pomembno prispevala lokalna skupnost.[13]

V 23 delovnih dneh je 11 članov terenske skupine s strokovnimi sodelavci opravilo okoli 150 ur potopov za dokumentiranje ladje in 36 ur za pripravo lesene infrastrukture za depozitorij za moker les. Ladja brez tovora ali predmetov, ki bi jih bilo mogoče prepoznati kot ladijski inventar, je bila očiščena aktivnega recentnega sedimenta v dolžini približno 4,2 m (*sl. 3*). Ob vzhodnem ladijskem boku je bilo mogoče čolnici slediti še približno 3 m, vendar ta del zaradi varnosti ni bil dokumentiran (glej *sl. 4; 10*).

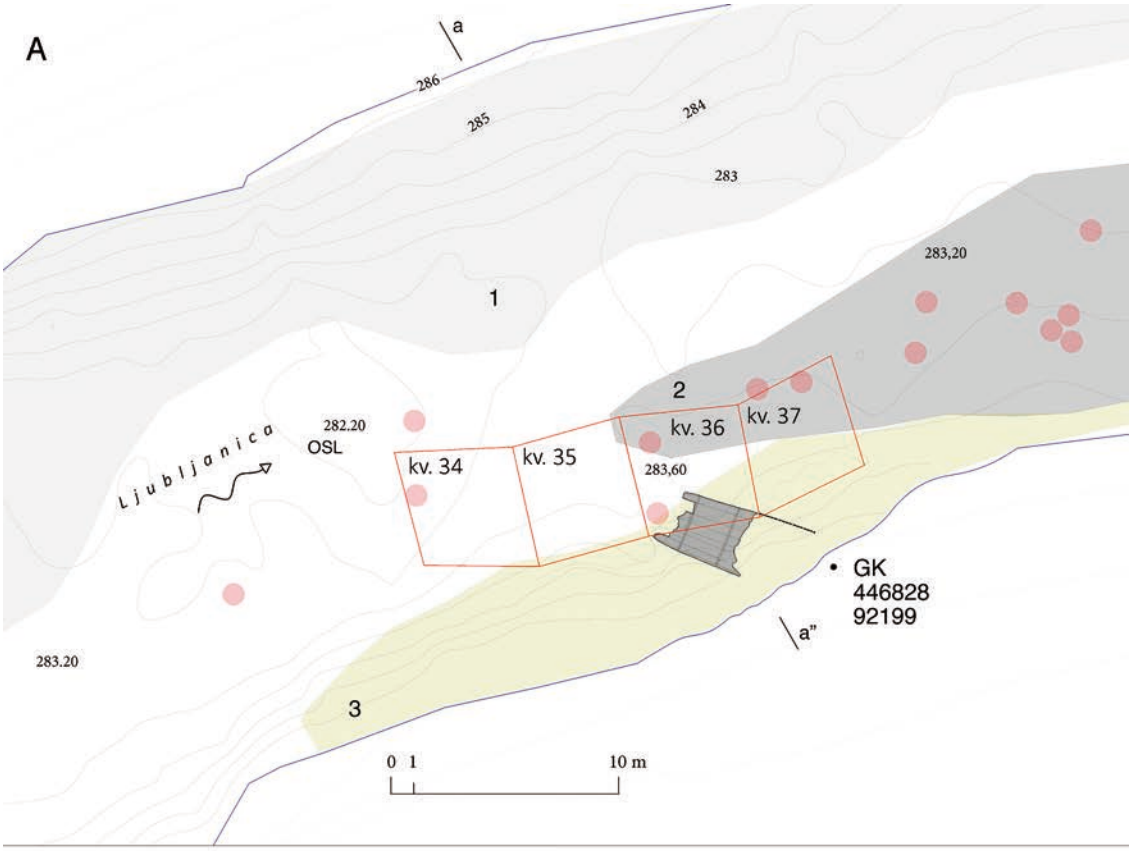
Ker je ohranjene precej več ladje, kot je bilo pričakovano, je bil prvotni načrt, da se ostanki premestijo v depozitorij za moker les, spremenjen. Očiščeni del ladje je bil dokumentiran in po opravljenih delih zaščiten s tanko plastjo mulja, prekrit z razgradljivimi protipoplavnimi mrežami iz jute ter obložen z vrečami s peskom.

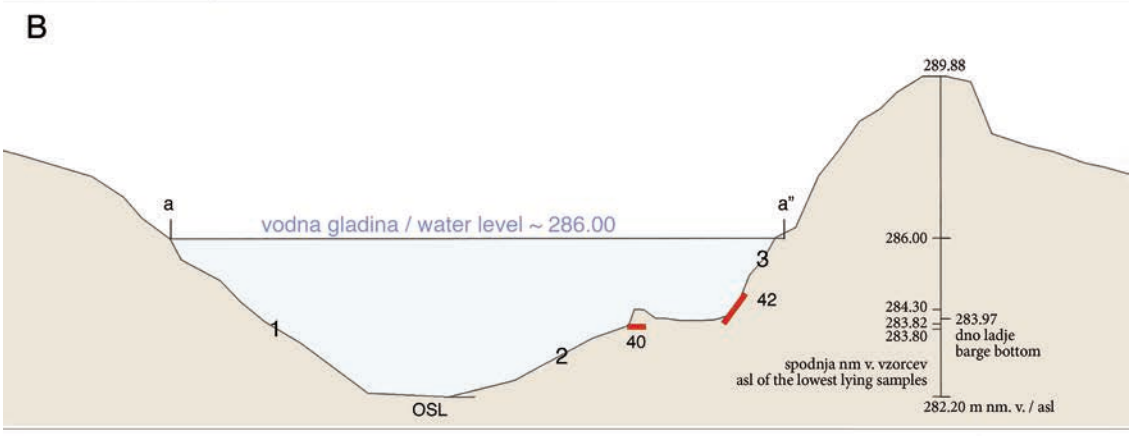
Erič

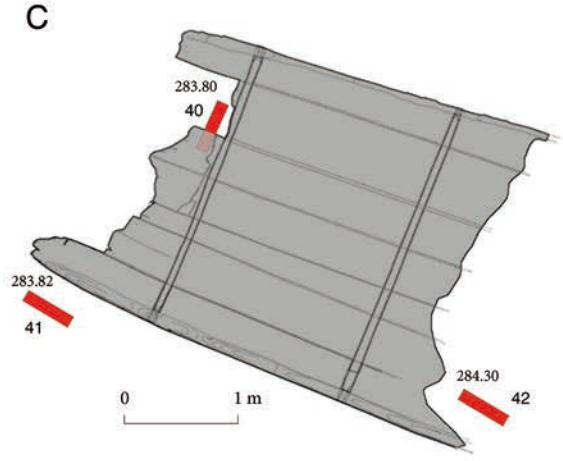
2. STRATIGRAFSKA LEGA

Ladja leži v delu Ljubljanice, kjer se njen tok takoj za Dolgimi njivami obrne proti vzhodu (*sl. 1*). Odkriti deli ladje se nadaljujeno v sedimente desne brežine pod kotom 46° v smeri 292° do 112° (ZSZ–VJV) na nadmorski višini med 283,90 in 284,60 m (*sl. 4*). Za razumevanje stratigrafskega položaja ladijske razbitine so bili iz desne brežine

[13] Erič, Šinkovec 2013.

Arheološke najdbe iz vseh obdobij, leto 2008
Distribution of archaeological finds from all periods, year 2008

kv. 37 Kvadranti pregleda, leto 2008
Survey grid squares, year 2008

1 Sipina, mehka usedina
Dune, soft sediment

2 Siva glina / Grey clay

3 Sipina, mulj / Dune, silt

Vzorec sedimenta / Sediment sample

41 Številka vzorca / Sample number

na višinah od 283,80 do 284,70 m nadmorske višine odvzeti trije vzorci sedimentov,[14] ki obsegajo sedimentno zaporedje ob ladji. Vzorci so bili pobrani s kalupom U oblike dolžine 50 cm s presekom 10 x 10 cm.

Vzorca 41 in 42 sta bila odvzeta v navpični legi, 40 pa v vodoravni (*sl. 4*). Vzorci so bili makroskopsko pregledani s terensko lupo ter testirani z reagenti.[15] Pri pregledu so bile ugotovljene štiri stratigrafske sekvence.

– V spodnjem delu, torej pod ladjo je bila ugotovljena plast 4 (vzorca 40 in 41; *sl. 4:* plast 4; *sl. 5:* plast 4) zelo drobnozrnate mastne gline brez peščene in verjetno z relativno malo meljaste frakcije ter brez kalcijevega karbonata. To jo razlikuje od tipičnega jezerskega sedimenta na Ljubljanskem barju, t. i. jezerske krede. Sklepati je mogoče, da gre izključno za terigen material, ki se je usedal v tedanjem jezeru.

– Sledi do 7 cm debela "prehodna plast" 3 (*sl. 5:* plast 3) med glino (plast 4) in peskom (plast 2), ki je nastala zaradi gravitacijskih obremenitev na stiku dveh različnih sedimentov. Pesek se je zaradi utekočinjenja (likvifakcije) vtiskal v glino in obratno. To so obremenitvene strukture. Tako v glini opazujemo celo manjše leče peska. Ni mogoče povsem izključiti niti bioturbacijskega nastanka te plasti, torej možnosti, da so opazovane strukture vsaj delno posledica aktivnosti nevretenčarjev.

– Pesek – plast 2, debela je okoli 26 cm – je aluvialni sediment, odložen diskordantno, s stratigrafskim hiatusom na glino. Posamezni manjši vključki gline v drobno- do srednjezrnatem pesku so najverjetneje posledica s tekočo vodo premeščenih klastov (*sl. 5:* plast 2).

– Zgornjo plast 1, debelo okoli 80 cm (vzorca 41 in 42; *sl. 5:* plast 1), sestavlja debelozrnat pesek brez vidnih sedimentnih struktur z obilico fragmentov lesa. Pesek je nastal v aluvialnem sedimentnem okolju, torej kot naplavina. Litološka pestrost zrn v pesku pa nakazuje njegov izvor v dolini Podlipščice.

Ladja ob ohranjenem boku ni bila povsem odkopana zaradi zelo slabe ohranjenosti lesa. Sediment, ki prekriva ladjo v neočiščenih delih proti brežini (glej *sl. 10:* sediment 2), ustreza zgornjemu opisu, medtem ko je bilo mogoče v sedimentu v notranjem delu ladje tik ob ohranjenem boku (glej *sl. 10:* sediment 1) opazovati močno povečano vsebnost fragmentov lesa in vejevja, ob kopanju in čiščenju pa je bil tudi precej bolj kompakten.

Omeniti je treba še vzorec gline za OSL-datacijo,[16] ki je bil pobran med dokumentiranjem leta 2009 v neposredni bližini ladje (*sl. 4:* OSL). Rezultat datacije je pokazal starost glinenih plasti dna Ljubljanice na nadmorski višini 283,20 m med 17.000 ± 1.600 in 9.000 ± 1.300 BP.[17] Višinska razlika okoli 60 cm med višino vzorca OSL in vzorca 40 (*sl. 4*) kaže na verjetno hidrogeološko erozijsko poglabljanje dna v zadnjih tisočletjih.

Ladja torej leži na glineni plasti 4, obdana pa je s plastmi peščenih aluvialnih zasipov (plasti 2–1), katerih izvor je najverjetneje v dolini Podlipščice.

Verbič, Erič

3. DOKUMENTIRANJE

Fotogrametrija ima v podvodni arheologiji sicer dolgo zgodovino,[18] tudi na vzhodni obali Jadrana,[19] vendar so za njene začetke veljale podobne omejitve kot za fotogrametrijo na suhem. To je bil zelo zamuden postopek fotografiranja pod vodo, da bi bile fotografije čim bolj poravnane, nato pa je sledilo iskanje korespondenčnih točk med stereo pari fotografij v laboratoriju. Zato so bili fotogrametrični

[14] Vzorci št. 40 (GK y 446821.849, x 92201.424), 41 (GK y 446820.239, x 92199.93) in 42 (GK y 446823.6056, x 992199.099). Koordinate so pobrane na spodnjem robu vzorca (*sl. 4*).

[15] Opis plasti v nadaljevanju poglavja povzet po: *Poročilo o pregledu vzorcev sedimentov, odvzetih ob rimski tovorni ladji na Vrhniki (oktober 2012)* avtorja Tomaža Verbiča iz družbe Arhej, d. o. o., ki je pregled in testiranja opravil donatorsko.

←

Sl. 4: Sinja Gorica. Lega ladje v strugi Ljubljanice (glej *sl. 1:* d) in mesta odvzetih vzorcev za sedimentološko analizo: **A** – tloris; **B** – presek a–a"; **C** – bližnji pogled na mesta vzorčevanja. OSL označuje lego vzorca sedimenta iz dna struge, ki je bil leta 2009 odvzet za datacijo z metodo optične stimulirane luminiscence.

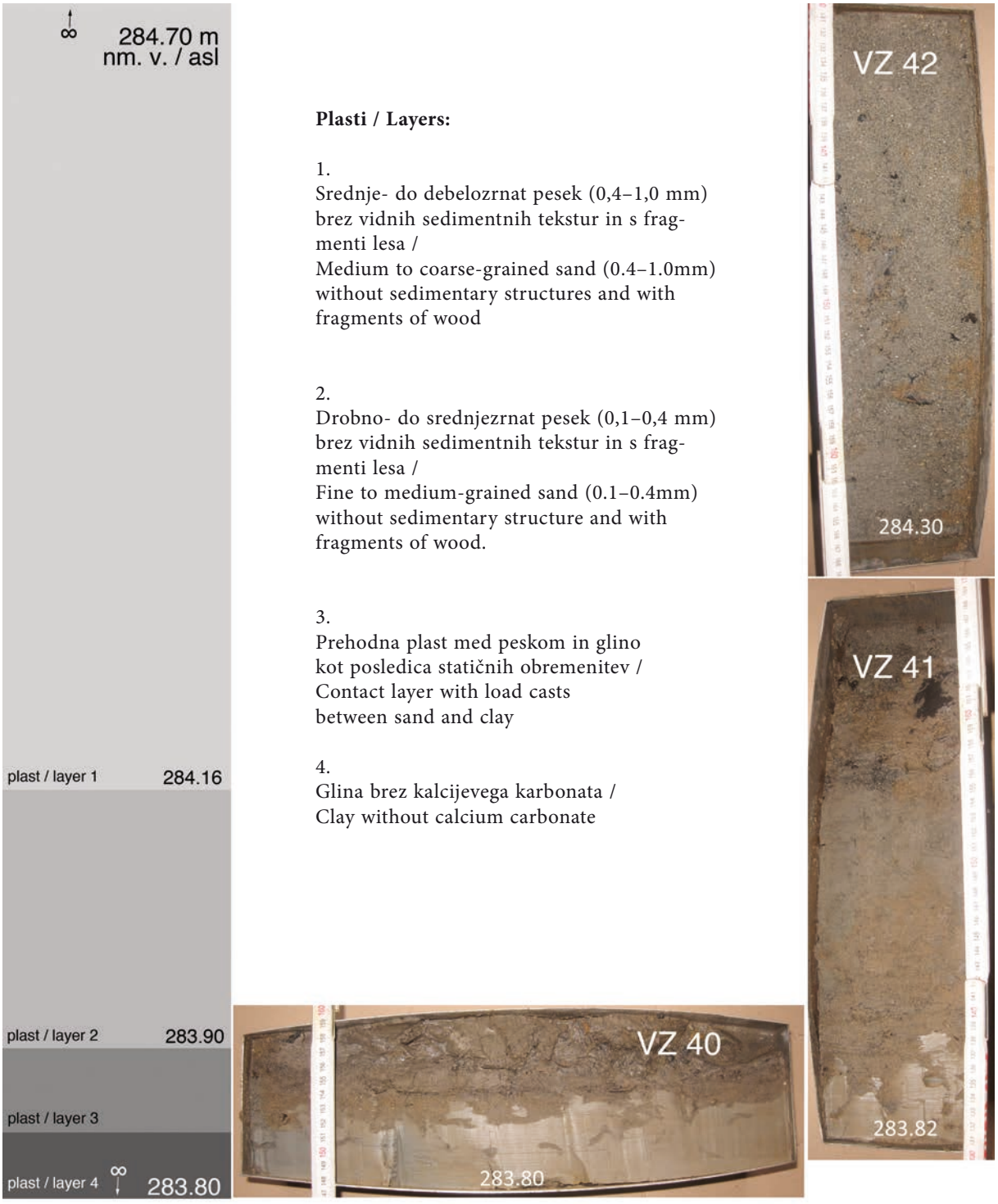
Fig. 4: Sinja Gorica. Position of the barge in the Ljubljanica riverbed (see *Fig. 1:* d) and of the samples taken for sediment analysis. **A** – ground plan; **B** – cross section a–a"; **C** – detailed view of the sampled area. OSL marks the position of the sample taken from the riverbed in 2009 for dating with the optical stimulated luminescence method.

[16] OSL = Optično stimulirana luminiscenca; Gaspari, Erič, Odar 2012, 236.

[17] Gaspari, Erič, Odar 2012, 236.

[18] Drap et al. 2013.

[19] Erič et al. 2013.

Sl. 5: Ljubljanica pri Sinji Gorici. Stratigrafija plasti ob ladji in pod njo.
Fig. 5: The Ljubljanica at Sinja Gorica. Stratigraphy of layers beside and under the barge (VZ = sample).

zajemi podatkov pod vodo v preteklosti dražji od ročnega oziroma klasičnega dokumentiranja, tako zaradi obsežnega dela pod vodo kot tudi zaradi zelo zamudnega laboratorijskega dela.

Zaradi potrebnega časa in stroškov meritve niso bile nikoli tako goste oziroma številne, da bi lahko že na podlagi meritev ustvarili terensko dokumentacijo in risbe predmetov, ki bi nadomestile klasične postopke dokumentiranja. Računalniško zasnovane metode dajejo tako goste podatke, da je mogoče govoriti o globinski ali 3R-sliki, ki je sestavljena iz gostega oblaka točk, vsaka od teh točk pa ima vse tri prostorske koordinate. Iz skupin namensko posnetih slik iz različnih zornih kotov je tako mogoče sestaviti bolj ali manj popolne 3R-modele. Pri fotografiranju odpadejo omejitve pri nameščanju kamer, zato je mogoče snemati iz roke brez dodatne opreme. Posneti je treba le dovolj veliko množico slik, ki se paroma prekrivajo med seboj za okoli 75 %. Danes pa se že uveljavljajo programska orodja, ki omogočajo sestavljanje 3R-modelov kar iz video zapisov. Enostavna uporaba v primerjavi s klasičnimi pristopi k nekaterim postopkom dokumentiranja je odlika, zaradi katere se tak pristop vse pogosteje uporablja tudi pri arheoloških raziskavah.

Danes je fotogrametrični zajem podatkov pod vodo ne le natančnejši in hitrejši od klasičnega dokumentiranja, ampak zaradi močno skrajšanega časa, potrebnega za zajem podatkov, hitrejši, cenejši in s tem varnejši. Ta hip je med vsemi metodami 3R-dokumentiranja najdišč pod vodo najbolj uporabna fotogrametrija.

Pri dokumentiranju rimske tovorne ladje je bila prvič v Sloveniji uporabljena metodologija namenskega fotogrametričnega snemanja za izdelavo 3R-modela.[20] Programsko fotogrametrija temelji na samodejni večplastni analizi digitalnih fotografij. Obsega identifikacijo diskriminativnih slikovnih značilnic na posameznih fotografijah, iskanje stabilnih ujemanj med značilnicami na različnih posnetkih, samodejno kalibracijo sistema fotografij, izdelavo gostega oblaka 3R-točk, ki najbolje opisuje vso informacijo, razpoložljivo na vhodnih slikah, ter izdelavo regularne teksturirane trikotniške mreže.

S fotogrametrijo pridobljeni 3R-modeli (*sl. 6*) so se izkazali za zelo natančne, reprezentativne ter analitično uporabne. Za ročno dokumentiranje okoli 8 m^2 velike površine plovila bi po oceni potrebovali najmanj 25 potapljaških ur. Za namenska fotografiranja ladje v 4 različnih stanjih raziskav pa so bile potrebne le 3 potapljaške ure. Iz skupin fotografij so bili sestavljeni trije 3R-modeli, primerjalna analiza med dvema (*sl. 7*), ki so jo opravili sodelavci Laboratorija za računalniški vid Fakultete za računalništvo in informatiko Univerze v Ljubljani, pa potrjuje izjemno natančno dokumentiranje. Sicer je o natančnosti mogoče sklepati tudi iz posredno, med pripravo slikovne dokumentacije dobljenih dokazov. Za potrebe preverjanja procesov dokumentiranja so bile opravljene tudi meritve z geodetskim instrumentom.

Dobljeni podatki so, ob atraktivnih možnostih ogleda virtualnega 3R-modela, širše uporabni. V nasprotju z 2R-fotografijo, ki nespremenljivo določa smer in kot pogleda, ter interpretirano 2R tlorisno dokumentacijo omogoča 3R-model simuliran virtualen pogled v dokumentirane površine ali predmete, ki jih je mogoče zelo natančno proučevati.[21] Pomembneje je, da so zaradi morfoloških značilnosti 3R-oblakov prostorsko umeščenih točk, ki so absolutni posnetek trenutnega stanja, povsem odprte možnosti nadaljnjih analiz 3R-modela. To je še zlasti pomembno zato, ker je proučevanje arheološkega najdišča omejeno na čas terenskih raziskav, kasneje pa je zavarovano *in situ* in težko dostopno, najpogosteje pa uničeno. Sistematično in načrtno je mogoče proučevati, segmentirati ali klasificirati izbrane površine na 3R-modelu. Z avtomatiziranim iskanjem in analiziranjem površin je mogoče na modelu poiskati značilne elemente, ki bi sicer lahko bili zaradi omejenega časa v naravnem okolju spregledani. Pomembna pa je tudi verjetna arhivska trajnost digitalnega arheološkega dokumentarnega gradiva kot podlaga za proučevanje, interpretacijo in promocijo.

Solina, Erič

4. DATACIJA, VRSTE LESA IN OHRANJENOST

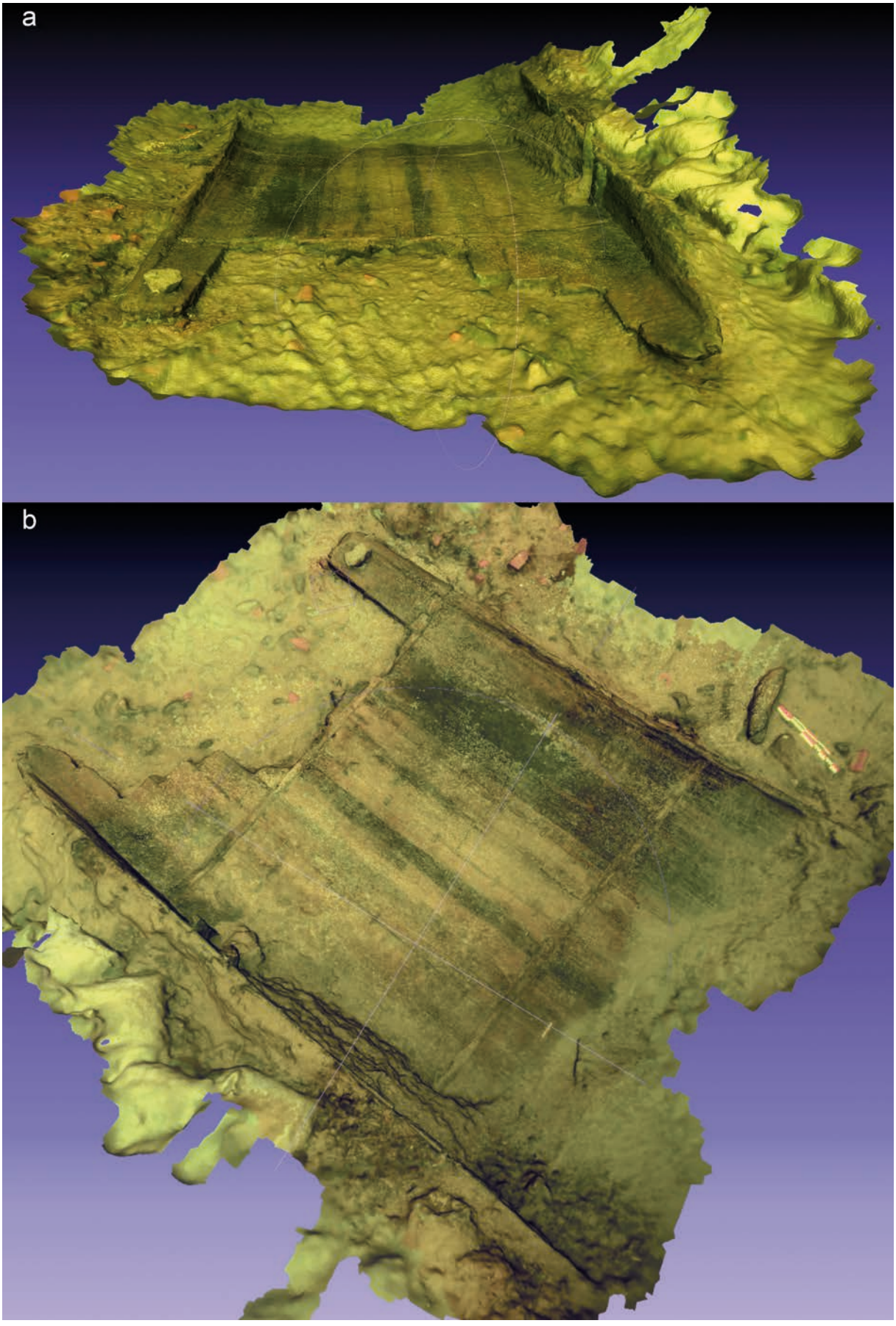
Radiometrična datacija

Ob odkritju ladje je bil odvzet vzorec lesa iz talne platice (BP 2; *sl. 8:* **AMS**) za radiometrično datiranje z metodo AMS ^{14}C.[22] Prva datacija, ki

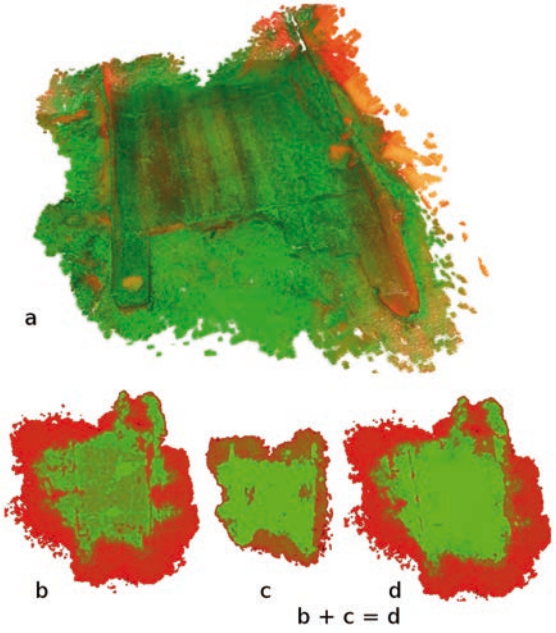
[20] Namenska snemanja je opravil Rok Kovačič (Golden Light Photography), 3R-model pa je izdelal Gregor Berginc (Xlab Research, 3dimenzija) s pomočjo domačega programskega orodja Mementify©PHOV (http://mementify.com, http://phov.eu).

[21] Erič et al. 2013; Stopinšek et al. 2013.

[22] Erič, Gaspari 2009; Gaspari, Erič 2012.

a
b

je pokazala starost 2040 ± 40 BP (Beta - 249390), je bila opravljena v laboratoriju Beta Analytic Inc. v Miamiju. Druga, ponovljena datacija lesa iz istega vzorca je bila opravljena v laboratoriju Radiocarbon Accelerator Unit Univerze v Oxfordu in je pokazala starost 2143 ± 26 BP (OxA - 19598).

Sl. 7: Ladja iz Sinje Gorice. Primerjava dveh različnih fotogrametričnih rekonstrukcij. Seti fotografij za 3R-modela so bili posneti 13. in 15. oktobra 2012. **a** – Popolno prekrivanje morfologije dveh modelov (zeleno); zanemarljiva odstopanja (oranžni odtenki) so morda lahko povezana tudi s premiki konstrukcije. **b**, **c**, **d** – Zelo dobro prekrivanje modelov (zeleno).
Fig. 7: Barge from Sinja Gorica. Comparison of two photogrammetric reconstructions. Sets of photographs for the 3D model were taken on 13 and 15 October 2012. **a** – Complete correspondence of the morphology of both models (green); negligible deviations possibly related to the movement of the barge construction (orange hues). **b**, **c**, **d** – Very good correspondence of both models (green).
(Primerjalna analiza / Comparative analysis: M. Pugelj; foto / photo: R. Kovačič; 3R- / 3D model: G. Berginc; procesirano z / processed with Mementify©PHOV)

←

Sl. 6: Ladja iz Ljubljanice pri Sinji Gorici. 3R-model: **a** – v preseku, pogled proti jugovzhodu; **b** – v perspektivnem tlorisu, usmerjeno proti severu.
Fig. 6: Barge from Sinja Gorica. 3D model: **a** – cross section, view towards the south-east; **b** – perspective ground plan, towards the northward orientation.
(3R- / 3D model: G. Berginc; foto / photo: R. Kovačič)

Rezultata, kalibrirana s programom Intcal 04,[23] sta pokazala starost 50 pr. n. št.–20 n. št. (1σ) oz. 110 pr. n. št.–60 n. št. (2σ) (Beta) in 211–91 pr. n. št. (1σ) oz. 206–157 pr. n. št. (2σ) (OxA).

Identifikacija lesa in dendrokronološko datiranje

Med raziskavo leta 2012 je bilo odvzetih 17 vzorcev lesa iz talnih (**BP**) in bočnih platic (**SP**), čolnic (**CG**), talnih (**FT**) in bočnih tramičev (**ST**) ter tesnil (*sl. 8*). Zaradi ohranjanja lesenih delov so bili odvzeti vzorci manjših velikosti – večinoma bloki, veliki nekaj kubičnih centimetrov – za identifikacijo lesa in osnovne analize.

Za določanje lesnih vrst so bili z vodo prepojeni vzorci globoko zamrznjeni. S skalpelom so bile odrezane 3 po 20 µm debele rezine prečnega, radialnega in tangencialnega prereza lesa. Položene so bile na objektno steklo, potopljene v glicerin in pokrite s krovnim steklom. Tako pripravljeni preparati so bili pregledani pod svetlobnim mikroskopom Nikon Eclipse E800. Identifikacija lesa je bila opravljena s pomočjo ključev za identifikacijo lesa evropskih iglavcev in listavcev.[24]

Identifikacija lesa je pokazala, da so bile talne platice (BP 1–BP 5), bočna platica (SP1) in čolnici (CG 1 in CG 2) iz bukovega lesa (*Fagus sylvatica*), ki ima največji volumski delež lesa v ladji (*sl. 8*). Samo manjši elementi so bili narejeni iz drugih vrst lesa. Talna tramiča sta iz lesa jesena (*Fraxinus excelsior*) in bresta (*Ulmus* sp.), bočna tramiča pa iz jelke (*Abies alba*) in jelše (*Alnus glutionosa*).

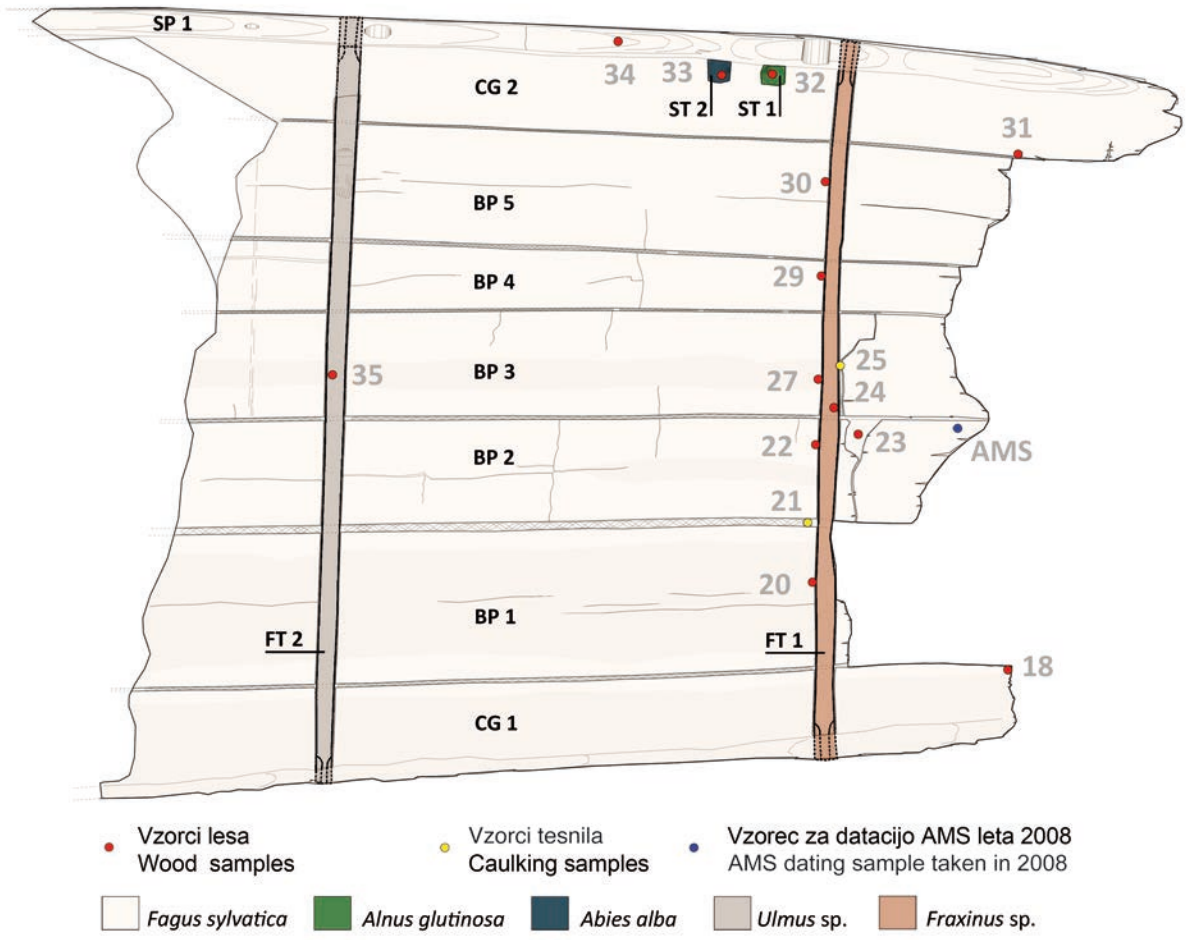
Od 14 vzorcev[25] sta bila le dva dovolj velika in primerna za dendrokronološko analizo. To sta bila vzorca 23 iz talne platice BP 2 in 34 iz bočne platice SP 1 (*sl. 8*). Les za dendrokronološko raziskavo je bil globoko zamrznjen, prečne površine lesa pa so bile zglajene s skalpelom. Širine branik so bile izmerjene s pomočjo premične mizice LINTAB, stereo mikroskopa Olympus in programa TSAP-Win.

Platica BP 2 je imela 83 branik, SP 1 pa samo 40. Zaporedja širin branik so bila v odvisnosti od časa vizualno sinhronizirana, sestavljena je bila kronologija plovila in primerjana z referenčnimi

[23] Reimer et al. 2009.

[24] Schweingruber 1990; Schoch, Schweingruber, Kienast 2004.

[25] Vzorci 19, 26 in 28 so bili iz istih konstrukcijskih elementov.

Sl. 8: Ladja iz Sinje Gorice. Oznake odkritih lesenih konstrukcijskih elementov: **CG** – čolnici, **BP** – talne platice, **SP** – bočna platica, **FT** – talna tramiča, **ST** – bočna tramiča. Mesta odvzetih vzorcev lesa, vzorcev tesnila in vzorca za radiometrično datacijo AMS (barvne točke). Vzorca za dendrokronologijo sta bila odvzeta iz talne platice BP 2 (vzorec 23) in bočne platice SP 1 (vzorec 34).
Fig. 8: Barge from Sinja Gorica. Construction elements: **CG** – chine-girders, **BP** – bottom planks, **SP** – side planks, **FT** – floor-timbers, **ST** – side timbers. Positions of the wood and caulking samples, for AMS dating (coloured dots) and dendrochronological analyses, the latter samples taken from Bottom Plank 2 (Sample 23) and Side Plank 1 (Sample 34). (Glej / see Čufar, Merela, Erič 2014)

kronologijami Oddelka za lesarstvo.[26] Datiranje z več referenčnimi kronologijami objektov iz rimske dobe v Ljubljani (najdišče Tribuna) in na Vrhniki (najdišči Dolge njive in Breg), je bilo uspešno, ter je pokazalo leto 3 n. št. kot leto nastanka zunanje branike. Najboljše ujemanje je bilo dobljeno pri datiranju z bukovo kronologijo branik z najdišča Tribuna TRIFA904, ki ima časovni razpon od leta 176 pr. n. št. do leta 2 n. št. Datiranje je bilo potrjeno z naslednjimi statističnimi parametri: t- vrednost po Baillie-Pilcherju TVBP = 6,0, koeficient skladnosti (*Gleichläufigkeit*) GLK = 67 *** in prekrivanje OVL = 83 let. Vrednosti kazalnikov datiranja so visoke in statistično značilne, kar je mogoče pripisati dejstvu, da kronologija TRIFA904 temelji na vzorcih lesa bukve, ki najverjetneje izvirajo iz gozdov v okolici Vrhnike.

Branika z datumom leto 3 n. št. je na zunanjem delu platice BP 2, vendar na podlagi te datacije še ni mogoče določiti natančnega leta izdelave ladje.[27] Če je bila datirana branika tik pod skorjo, bi ugotovljeno leto 3 pomenilo zadnje leto življenja

[26] Čufar 2010.

[27] Haneca, Čufar, Beeckman 2009.

drevesa, ki so ga posekali za nadaljnjo uporabo. V tem primeru bi bila ladja najverjetneje narejena leta 3 ali 4. Po videzu vzorca iz talne platice žal ni mogoče potrditi, ali je datirana branika bila v drevesu tik pod skorjo oz. koliko branik je bilo pri obdelavi lesa odstranjenih. Datum 3 n. št. je zato treba obravnavati kot *terminus post quem,* torej leto, po katerem je bilo drevo za izdelavo plovila posekano. Na podlagi rezultatov je mogoče sklepati, da je bila ladja najverjetneje izdelana v desetletju po letu 3 n. št.

Dendrokronološka analiza in izbor lesnih vrst nakazujeta, da je bil za izdelavo ladje uporabljen les iz bližnje okolice. Les bukve, jelke in bresta je uspeval v gozdovih dinarskega Krasa v zaledju Vrhnike oz. na južnem robu Ljubljanskega barja. Nasprotno sta jelša in jesen, tako kot danes, uspevala predvsem na poplavni ravnici Ljubljanskega barja in na bregovih Ljubljanice.

Les bukve (*Fagus sylvatica*) ima med domačimi lesnimi vrstami precej visoko gostoto (srednja gostota absolutno suhega lesa r_0 je 680 kg/m^3) in dobre mehanske lastnosti. To pomeni, da je les trden in trd, vendar ima nizko trajnost, saj ga uvrščamo v najnižji razred odpornosti lesa (5 – zelo občutljiv).[28]

Bukovina ni tipična vrsta lesa za izdelavo plovil, čeprav je bila občasno uporabljena predvsem za manjše sestavne dele. Plovila, v celoti narejena iz bukovine, pa so izjemno redka.[29] Uporabo bukovine ovira predvsem nizka odpornost lesa, čeprav je z vodo napojen les praviloma varen pred okužbo z insekti in glivami.[30] Po gostoti in mehanskih lastnostih je bukovina primerljiva s hrastovino, glavna razlika med vrstama pa je v tem, da ima hrastovina odporno jedrovino (razred odpornosti 2 – odporen).[31] Glavni vrsti hrasta pri nas, graden in dob (*Quercus petraea* in *Quercus robur*), imata srednjo gostoto r_0 650 kg/m^3.[32] Druge uporabljene lesne vrste imajo naslednje lastnosti: jesen – gostota 650 kg/m^3, razred odpornosti 5); brest – gostota 640 kg/m^3, razred odpornosti 4; jelša (*Alnus glutinosa*) – gostota 510 kg/m^3, razred odpornosti 5; in jelka (*Abies alba*) – gostota 410 kg/m^3, razred odpornosti 4.[33]

Od naštetih vrst je jelka edini iglavec. Les jelke in jelše ima nižjo gostoto in je manj trden in trd od lesa jesena, bresta in bukve.

Na podlagi zgoraj navedenega je mogoče sklepati, da je bila bukovina najverjetneje izbrana za gradnjo plovila predvsem zaradi razpoložljivosti. Prav tako je mogoče sklepati, da je bilo v rimskem času, podobno kot danes, povpraševanje po hrastovini veliko in je presegalo ponudbo. Količine hrastovine so bile omejene zaradi majhnega deleža hrasta v bližnjih gozdovih. Hrastovino so zaradi njene trajne jedrovine potrebovali za številne namene, še posebej za zunanje konstrukcije in za plovila.[34] V primeru plovila iz Ljubljanice so posegli po dostopni bukovini, kar je omogočilo izdelavo težkega in robustnega plovila, primernega tudi za prevažanje težjega tovora.

Ohranjenost lesa

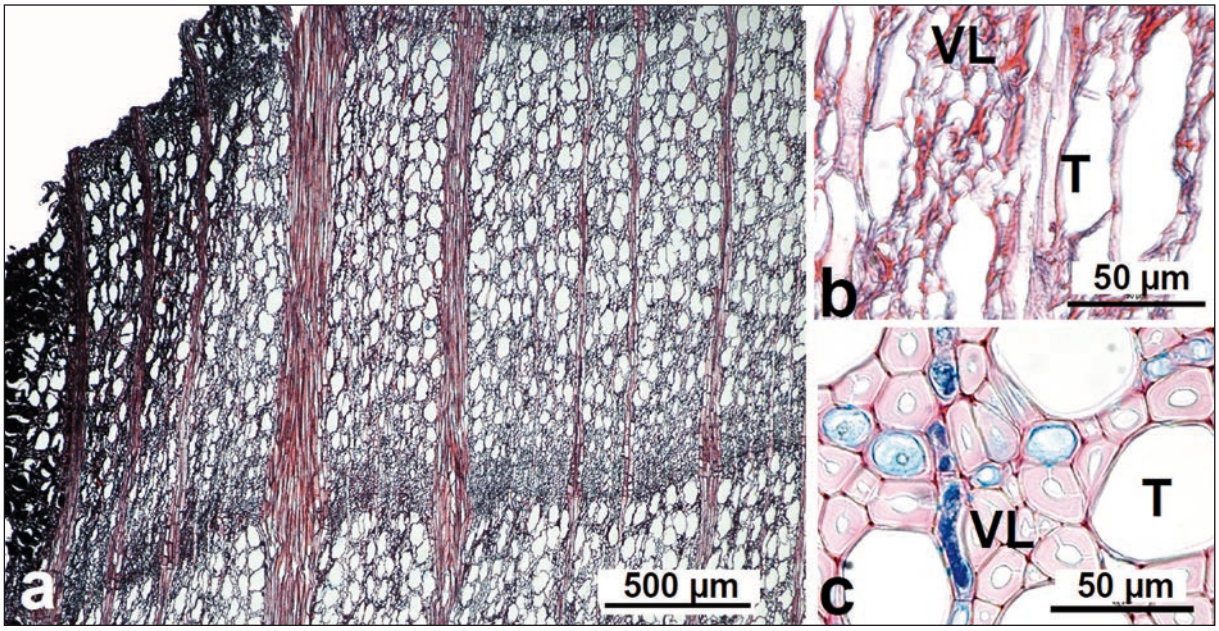
Ohranjenost oz. degradacija lesa je bila ocenjena z opazovanjem pod mikroskopom in z določitvijo napojitvene vlažnosti lesa (u_{max}), ki temelji na masi vode, preračunani na maso popolnoma suhega lesa.[35]

Napojitvena vlažnost lesa (u_{max}) iz ladje je bila 690 % , kar pomeni zelo slabo ohranjen les (*sl. 9*). To potrjujejo tudi smernice angleške komisije za dediščino (English Heritage) o ravnanju z mokrim lesom, ki pravijo, da je les že zelo razkrojen pri vrednostih u_{max} nad 150 %.[36] Za primerjavo je dobro vedeti, da je u_{max} normalne bukovine približno 110 %,bukovina s kolišč na Ljubljanskem barju, stara okoli 4500 let, je imela u_{max} okoli 800 %,[37] bukov les nekaterih konstrukcijskih elementov rimskih ladij, odkritih v bližini Neaplja, pa okoli 450 %.[38]

Celične stene vlaken v ladijskem lesu so približno petkrat tanjše kot v normalnem lesu, kar je posledica dolgotrajnega delovanja erozivnih bakterij.[39] Mikroskopske preiskave so pokazale tudi, da je delež celuloze v celičnih stenah zmanjšan, delež lignina pa povečan.[40]

Slabo ohranjenost lesa bo treba upoštevati pri pripravi konservatorskega načrta. Največja nevar-

[28] Lesar, Humar, Oven 2008; Čufar et al. 2012.
[29] Radić Rossi, Boetto 2011.
[30] Čufar et al. 2012.
[31] Humar et al. 2008.
[32] Merela, Čufar 2013.
[33] Grosser, Teetz 1987; Lesar, Humar, Oven 2008.
[34] Glej Gaspari 1998a.
[35] Čufar et al. 2008; Čufar, Merela, Erič 2014.
[36] Brunning, Watson 2010.
[37] Čufar, Tišler, Gorišek 2002.
[38] Capretti et al. 2008.
[39] Björdal Gjelstrup 2012; Singh 2012.
[40] Čufar, Merela, Erič 2014.

Sl. 9: Ladja iz Sinje Gorice. Prečni prerez lesa bukve (*Fagus sylvatica*) iz ladje (**a**, **b**) in recentnega lesa (**c**). Celične stene vlaken (VL) so v lesu ladje tanjše kot v normalnem lesu, vlakna in traheje (T) pa so delno kolabirana.
Fig. 9: Barge from Sinja Gorica. Cross sections of the beech (*Fagus sylvatica*) wood of the vessel (**a**, **b)** and of recent wood (**c**). Cellular walls of wood fibres (VL) from the barge are thinner than in normal wood, fibres and trachea (T) are partially collapsed.
(Foto / Photo: M. Merela)

nost bi bila izpostavitev lesa sušenju na zraku. V tem primeru bi, tudi ob kratkotrajnem sušenju, hitro nastale razpoke, les bi se krčil, s tem bi se popolnoma izgubila oblika in močno deformirala ladijska konstrukcija. Delno osušen les bi doživel še biološki razkroj, kar bi v kratkem času vodilo do popolnega uničenja ladje. Za ohranitev ladje bi sicer prišli v poštev tudi postopki konserviranja z enim od splošno uporabljanih konsolidacijskih sredstev,[41] vendar kljub napredku v razvoju konserviranja mokrega lesa še vedno niso odkrili metodologije za dolgotrajnejšo zaščito tovrstne dediščine,[42] postopki pa so tudi zamudni in dragi. Tako se, ob upoštevanju razmerij med pomenom, zanesljivostjo postopkov in ceno, kot sprejemljiva ponuja zaščita *in situ*.

Čufar, Erič

5. LADIJSKA ZGRADBA

Zaradi omejitev je bila ladja dokumentirana v dolžini 4,2 m. Izpostavljeni del ladje, ki sega izpod peščenega sedimenta v strugo, je bil ob odkritju odlomljen, v treh letih od zadnjega ogleda pa je vodni tok ladjo dodatno poškodoval in odlomil dele dveh talnih platic (BP 2 in BP 3). V delu, kjer je ladja poškodovana, je široka 2,47 m, v delu, ki izginja pod sediment, pa 2,88 m (*sl. 10*).

Konstrukcijski elementi

Na odkritih delih plovila so bili dokumentirani dve čolnici, pet talnih platic, ena bočna platica, dva vezna talna tramiča in dva bočna tramiča (*sl. 10*).

Čolnici

CG 1: Čolnica iz bukovine je bila zaradi lege ladje v brežini ter zaradi turbulentnih in erozijskih delovanj bolj izpostavljena propadanju. Dokumentirana ohranjena dolžina je 3,3 m, na v strugo

[41] V uporabi so predvsem konservatorski postopki prepajanja s polietilenglikolom, melaminom ali saharozo.
[42] Glej Christensen, Kutzke, Hansen. 2012; Gregory, Jensen, Strætkvern 2012; Hocker, Almkvist, Sahlstedt 2012.

izpostavljenem delu je široka 31 cm, v delu, ki gre v sedimente, pa 37 cm in se razširi za faktor 1,19. Zaradi poškodb in zgolj manj ohranjenega dela v prehodu iz dna v bok višine ni bilo mogoče izmeriti. Debelina v stiku s talno platico BP 1 je 5 cm, v kolenu pa 8 cm. Debelina v kotu 45° v kolenu je 10 cm. Čolnici je bilo zaradi okoliščin vstopanja pod sedimente v brežini mogoče po robu slediti še nekaj manj kot 3 m, torej v skupni dolžini okoli 6,3 m. Les čolnice je v širini okoli 5 do 6 cm ob stiku z BP 1 svetleje obarvan kot preostali del (*sl. 6:* a, levo; *sl. 10:* C).

CG 2: Bolje ohranjena dokumentirana čolnica iz bukovine je dolga 4,15 m, široka 32 cm v odlomljenem delu in 38 cm pri sedimentih (faktor 1,18) ter visoka 34 cm. V stiku s talno platico BP 5 je debela 5 cm, v prehodu iz dna v bok 9 cm in 6 cm v stiku z bočno platico SP 1. Kot prehoda iz dna ladje v bok je med 92° in 94°. Za krivuljo bočnega dela čolnice CG 2 in bočne platice SP 1, ki jo je bilo mogoče zaznati na 3R-modelu in ima 37 m premera (glej *sl. 25:* a), za zdaj ni mogoče povsem z gotovostjo trditi, da je bilo to delo ladijskih tesarjev ali pa gre morda samo za abrazirane dele kot posledice rečne erozije. Razdalja, na kateri je bila krivulja zaznana, je vendarle zelo kratka, rezultat pa tako ni povsem gotov (*sl. 6:* a, desno; *sl. 10:* B).

Bočna in talne platice

V delu, ki je izpostavljen v rečni tok Ljubljanice, so, tako kot tudi čolnici, vse talne platice polomljene. Na nobeni od teh ni bilo opaziti obdelav, ki bi lahko kazale na morebitne stike z drugimi talnimi platicami ali dodatno notranjo konstrukcijo, razen dveh talnih tramičev. Prav tako vse odkrite (bočna in talne) platice izginjajo pod sediment v brežini (*sl. 6:* a, desno; *sl. 10:* A,B). Vse platice se spajajo z ravnimi stiki.

SP 1: Na ladji je bila raziskana samo ena bočna platica iz bukovega lesa v dolžini 2,5 m, ki je na stiku s čolnico CG 2 debela 6 cm. Platica je močno abrazirana in uničena v izpostavljenem delu. Proti delu, ki izginja v sedimente, se postopoma širi in je visoka 30 cm.

BP 1: Talna platica iz bukovega lesa je pri talnem tramiču FT 1 odlomljena in široka 50 cm, v delu, ki gre pod sediment, pa 54 cm, dolga je 2,5 m, debela pa med 5 in 5,5 cm. Na obeh straneh platice (na stiku z CG 1 in BP 2) je les svetleje obarvan v širini od 5 do 12 cm.

BP 2: Ob odkritju ladje leta 2008 je bila talna platica iz bukovega lesa ohranjena v dolžini okoli 3 m, v zadnjih letih pa je odplavilo približno 40 cm platice (enako velja tudi za platico BP 3). Ob dokumentiranju oktobra 2012 je bila izmerjena dolžina 2,55 m, širina v odlomljenem delu 36 cm in pri sedimentih 37 cm, debelina 5 cm. Tudi les te platice je bil v manjšem delu ob talnem tramiču (FT 1) temneje obarvan. Iz te platice so bili odvzeti vzorci za radiometrične (*sl. 8:* **AMS**) z rezultatom 50 pr. n. št. do 20 n. št. in dendrokronološko datacijo (*sl. 8:* vzorec št. **23**), ki je pokazala na leto 3 n. št.

BP 3: Ohranjena dolžina platice iz bukovega lesa je 2,40 m (ob odkritju okoli 2,80 m), širina v ožjem delu je 35 cm, v širšem pa 38 cm, debelina 5 cm. Les te platice je v osrednjem delu temneje obarvan v širini okoli 10 cm.

BP 4: Ta bukova platica je od vseh najožja, in sicer 16 cm v izpostavljenem delu in 25 cm pri sedimentih. Dokumentirana ohranjena dolžina platice je 2,75 m, debelina pa okoli 5 cm. Les platice ni temneje obarvan.

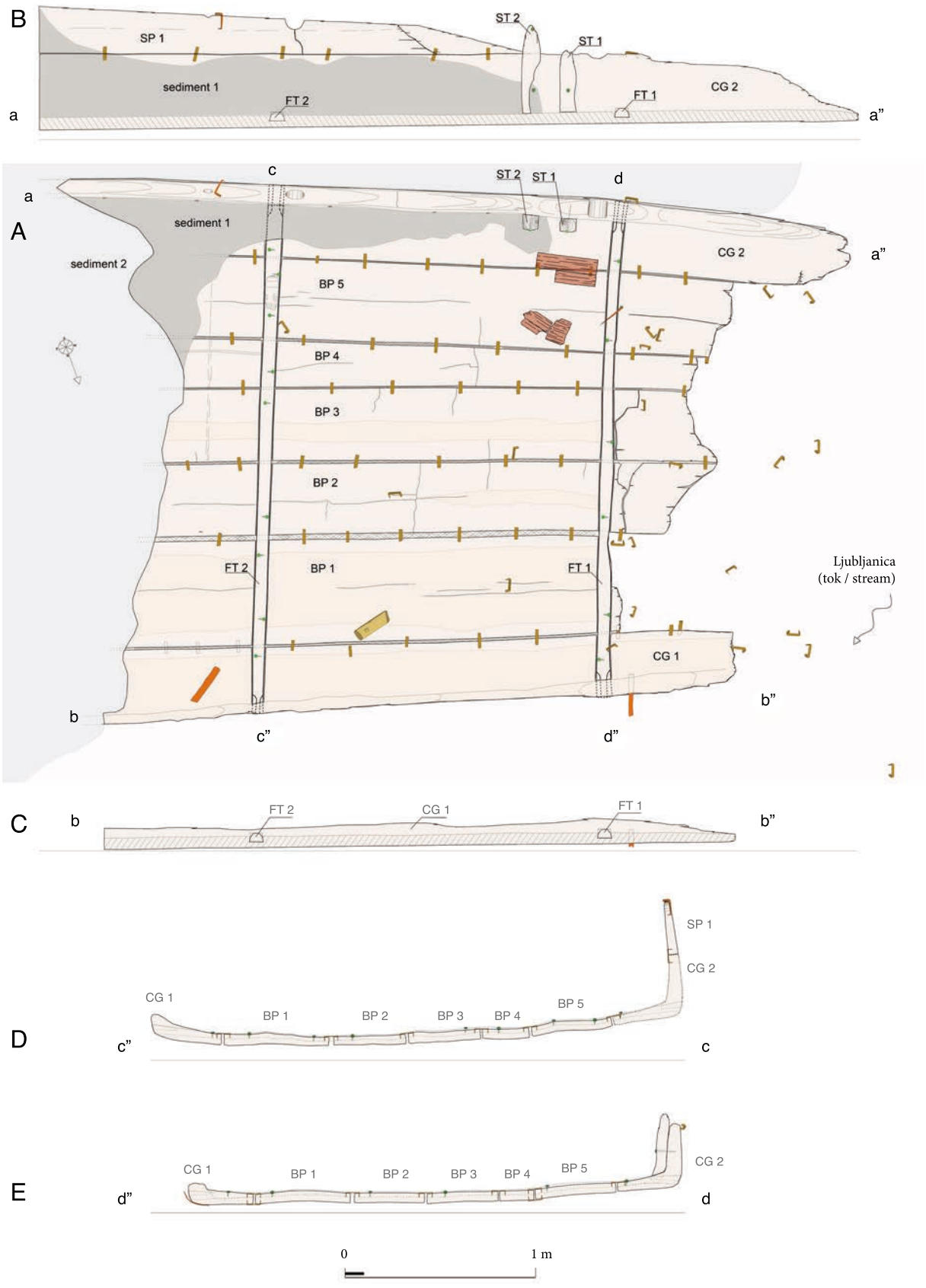
BP 5: Najdaljša raziskana platica iz bukovega lesa je dolga 2,85 m, široka od 39 do 41 cm, debelina 5 cm. Les ni temneje obarvan.

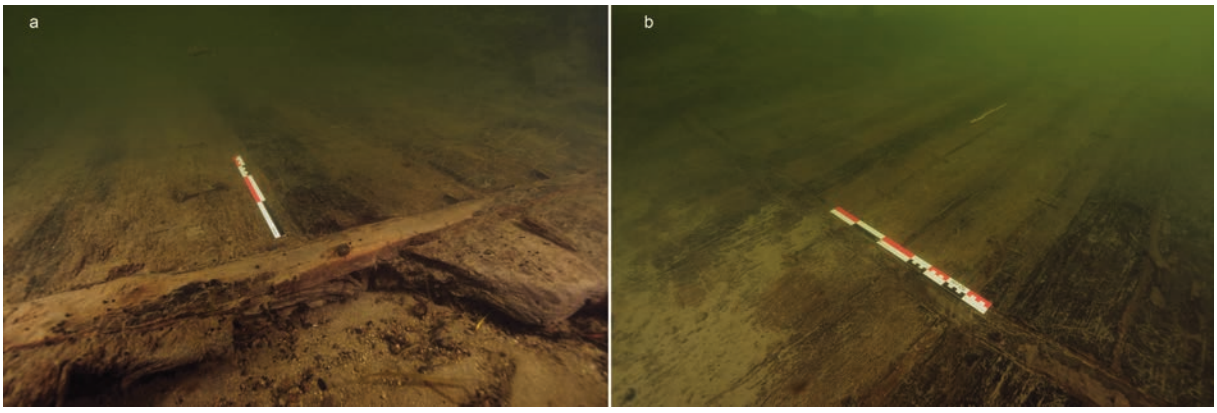
Vse talne platice se rahlo širijo od poškodovanega dela proti sedimentu za faktor približno 1,06, izrazito pa je obtesana platica BP 4, ki se razširi kar za faktor 1,56.

Talna tramiča

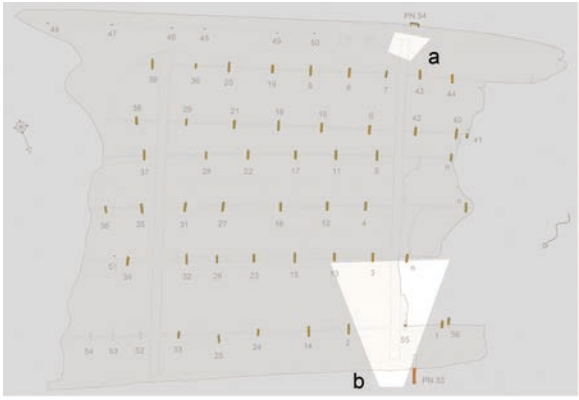
Na ladji sta bila od notranje konstrukcijske opreme – kolena, rebra in talni tramiči – opažena samo dva talna tramiča (*sl. 8; 10; 11*) na razdalji 1,8 m.

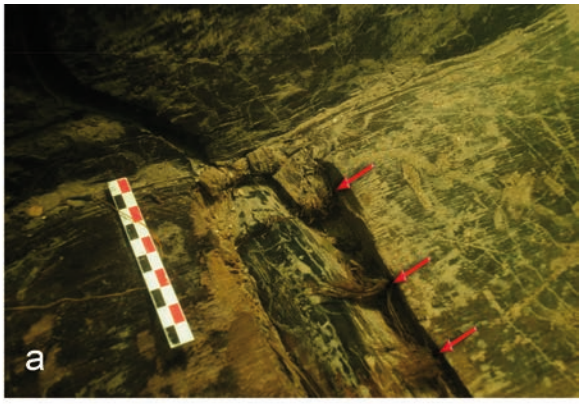
Prvi (**FT 1**) je narejen iz tanjšega jesenovega debla premera od 6,5 do 7,2 cm, dolžine 2,6 m, drugi (**FT 2**) pa iz brestovega debla premera 6,5 do 8 cm, dolžine 2,77 m. Oba sta vzdolžno razpolovljena ter ob straneh rahlo obtesana, tako da je njuna debelina od 3 do 4 cm. V konstrukcijsko školjko iz čolnic in talnih platic sta bila vpeta tako, da sta z ravno površino "legla" v prečno iztesan utor, globok do 2,5 cm, v talne platice in čolnici. Za vpenjanje talnih tramičev (oba tramiča sta bila tesarsko enako nameščena) sta bili v čolnici izdolbeni pravokotni luknji, ki sta jih prebili na zunanjo stran. Talni tramič je bil v prehodu skozi čolnico šesterokotno obtesan, z zunanje strani pa so bili na štirih stranicah zabiti leseni klini (*sl. 12:* **b**), namenjeni čvrstemu stiku in tesnjenju med

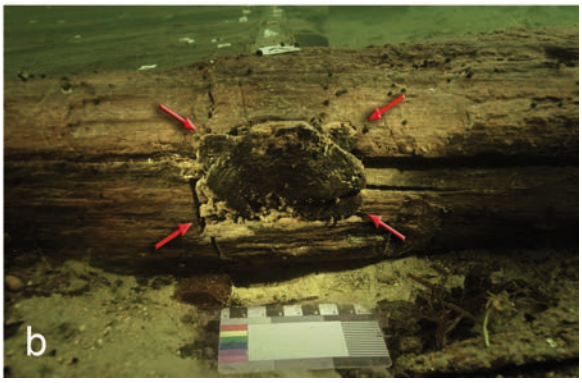

B
SP 1
ST 2
ST 1
sediment 1
FT 2
FT 1
CG 2
a
a”
A
c
d
a
ST 2
ST 1
sediment 1
sediment 2
CG 2
a”
BP 5
BP 4
BP 3
BP 2
FT 2
BP 1
FT 1
Ljubljanica
(tok / stream)
CG 1
b
b”
c”
d”
C
b
FT 2
CG 1
FT 1
b”
D
SP 1
CG 2
CG 1
BP 1
BP 2
BP 3
BP 4
BP 5
c”
c
E
CG 1
BP 1
BP 2
BP 3
BP 4
BP 5
CG 2
d”
d
0
1 m

Sl. 11: Ladja iz Sinje Gorice. Talna tramiča: **a** – FT 1, pogled proti jugovzhodu; **b** – FT 2, pogled proti zahodu.
Fig. 11: Barge from Sinja Gorica. Floor-timbers: **a** – FT 1, view towards the south-east. **b** – FT 2, view towards the west.
(Foto / Photo: R. Kovačič)

Sl. 12: Ladja iz Sinje Gorice. Vpenjanje talnega tramiča v ladijsko konstrukcijo. **a** – Preboj talnega tramiča (FT 1) skozi čolnico (CG 2) iz notranje strani z opaženimi tesnili iz rastlinskih vlaken (puščice). **b** – Preboj talnega tramiča (FT 1) skozi čolnico (CG 1) z zunanje strani in tehnika spajanja s pomočjo klinov z zunanje strani (puščice).
Fig. 12: Barge from Sinja Gorica. Inserting the floor-timber into the barge's construction. **a** – Floor-timber 1 inserted through Chine-girder 2 from the interior, with caulking of plant fibres (arrows). **b** – Floor-timber 1 inserted through Chine-girder 1 from the exterior and kept in place with wedges from the exterior (arrows).
(Foto / Photo: R. Kovačič)

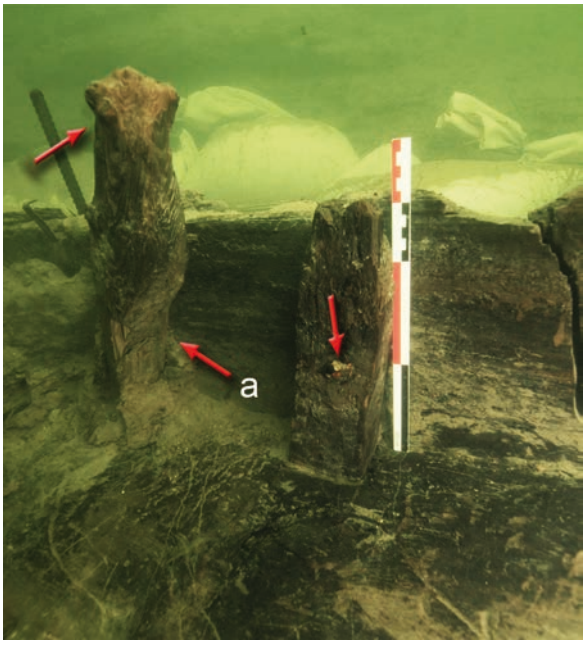
←

Sl. 10: Načrt ladje iz Sinje Gorice. **A** – tloris; **B** – vzdolžni presek iz notranje strani; **C** – vzdolžni presek iz zunanje strani; **D**, **E** – prečna preseka. Deli ladje: talna platica (BP), talni tramič (FT), čolnica (CG), bočna platica (SP), bočni tramič (ST) in neposredno z ladjo povezani elementi (spojke: oranžno; žeblji: zeleno) ter dve deščici.
Fig. 10: Construction plan of the barge from Sinja Gorica. **A** – ground plan; **B** – longitudinal cross section, from the interior; **C** – longitudinal cross section, from the exterior; **D**, **E** – transverse cross sections. Construction elements of the barge: bottom plank (BP), floor-timber (FT), chine-girder (CG), side planks (SP), side timber (ST), elements of plank fastening (clamps: orange; nails: green) and two boards.

elementi. Talni tramič je bil v prehodu skozi čolnico tudi zatesnjen z rastlinskim tesnilom (*sl. 12:* **a**).

Bočna tramiča

Dokumentirana delno ohranjena bočna tramiča ST 1 in ST 2 sta nameščena ob ohranjenem boku (*sl. 13*). Prvi (**ST 1**) je debel približno 8,5 × 7 cm, ohranjena višina je 31 cm, drugi (**ST 2**) je debel približno 9 × 7 cm z ohranjeno dolžino do 45 cm. Oba tramiča sta v prehodu čolnice iz dna v bok polkrožno obtesana, da se prilegata krivulji prehoda (glej *t. 4:* 1, spodnji del preseka). Tramič ST 1 je na višini približno 11 cm z žebljem pritrjen na bočni del čolnice (*sl. 13:* desna puščica), tramič **ST 2**, ki ga žal ni bilo mogoče ohraniti *in situ*, pa ima na višini okoli 39 cm od dna v lesu ohranjen odlomljen žebelj (*sl. 13:* leva puščica; *t. 4:* 2), ki je najverjetneje spajal tramič z bočno platico (glej *sl. 13:* a; *t. 4:* a). Ta tramič je v spodnjem delu, kjer bi lahko, primerjalno z žebljem v bočnem tramiču ST 1, pričakovali žebelj za pritrjevanje na čolnico, na polovico odsekan v dolžini približno 26 cm.

Sl. 13: Ladja iz Sinje Gorice. Bočna tramiča (ST 1 in ST 2) z dokumentiranima žebljema ter domnevno zabitim žebljem (**a**), ki je spajal čolnico (CG 2) z bočnim tramičem (ST 2) (glej *t. 4*).
Fig. 13: Barge from Sinja Gorica. Side Timbers 1 and 2 with documented nails and a nail (**a**) presumably fastening Chine-girder 2 to Side Timber 2 (see *Pl. 4*).
(Foto / Photo: R. Kovačič)

Tesnjenje in spajanje

Vsi stiki med platicami, čolnicama in talnima tramičema so zatesnjeni s pletenico iz vegetativnih delov (stebla in listi) trav[43] (*Poaceae*; *sl. 8:* vzorec **25**; *sl. 14:* **a,b)** in tesnilom iz bukovega lesa (*sl. 8:* vzorec **21**; *sl. 14:* **c,d,e**). Širina stikov med platicami je v povprečju 1,2 do 1,5 cm z najožjim delom 0,6 cm in najširšim 1,8 cm. Posebej izstopa stik med platico BP 1 in BP 2 (*sl. 14:* **e;** glej *sl. 8*)**,** kjer je stik po vsej dolžini širok v povprečju 2,8 cm (od 2,5 do 3,2 cm).

Talne in bočne platice so bile spete z železnimi spojkami. Narejene so bile iz železnega traku dolžin od 3,9 do 10,3 cm, širine od 1,2 do 2,3 cm in debeline 0,2 cm. Oba upognjena konca vsake spojke sta visoka od 0,8 do 2,8 cm (*tab. 1*).

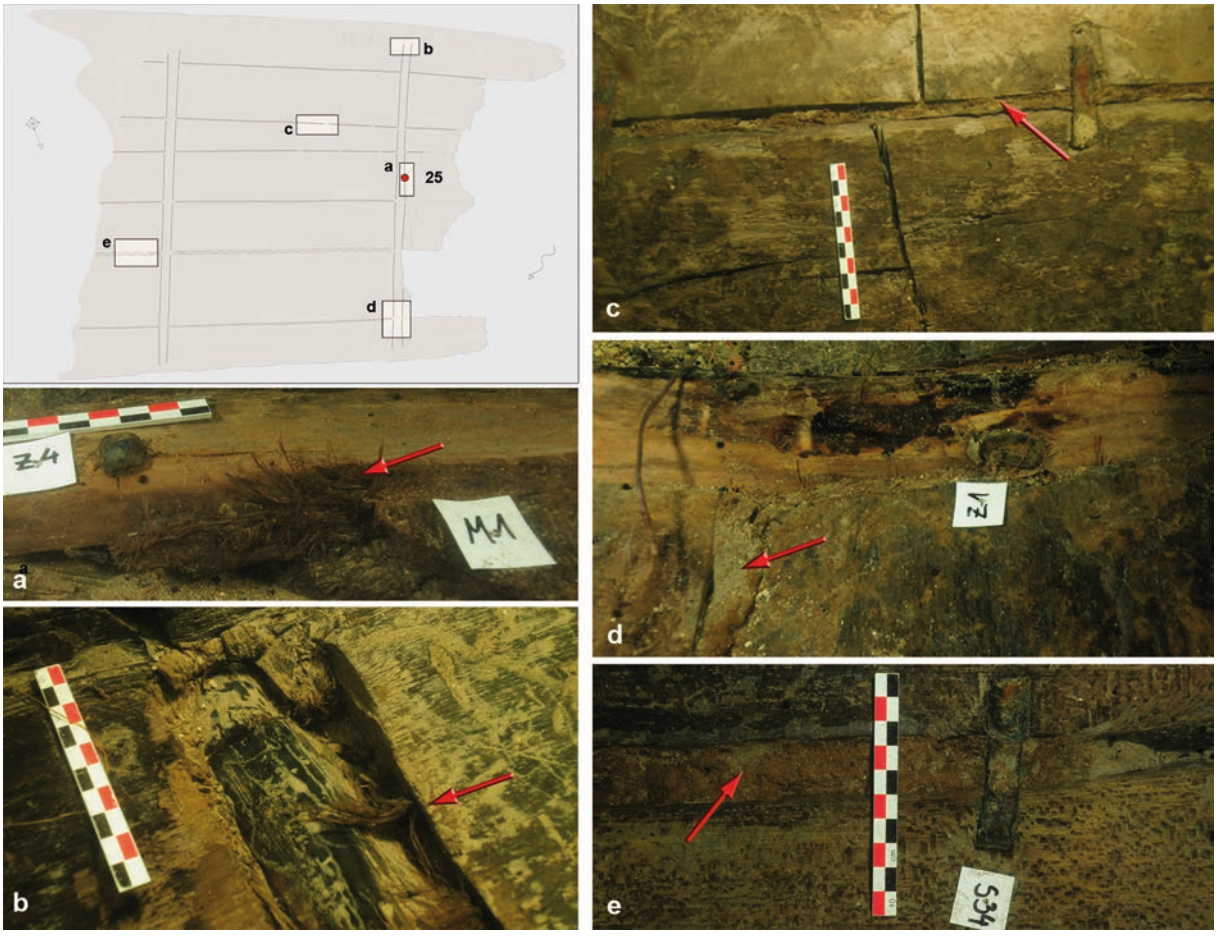
Na raziskovanem delu ladje je bilo dokumentiranih 53 pritrjenih spojk (*sl. 15; seznam 1*), sledi na treh mestih pa kažejo na prisotnost spojk (*sl. 15:* **g,h** [št. 52–54]). V bližnji okolici ladje je bilo že leta 2008 delno pobranih 15 prostoležečih spojk v KV 36 in KV 37 (*sl. 4*; *t. 1*), ob raziskavi leta 2012 pa še 37 (*sl. 16; t. 2; 3*), skupaj torej 105 spojk.

Iz tako različnih mer je mogoče sklepati, da so tesarji pri gradnji ladje sproti izdelovali spojke. To je mogoče sklepati tudi iz dejstva, da upognjeni stranici spojke nista bili oblikovani v konico, temveč so ostale polkrožne ali pravokotne, kakor so bile odrezane oz. preščipnjene spojke (*t. 2:* 5,12,18).

Spojke sestavne dele ladje spajajo na približni razdalji 32 cm (od 17 do 47 cm), platice pa so spajane tako z notranje strani ladje kakor tudi z zunanje. O tem pričajo dokumentirane spojke (*sl. 15:* **a,b** [št. 41, 55, 56]**).** Kakor kaže, so bile razporejene na podobnih razdaljah kot tiste v notranjosti. To je mogoče sklepati iz razdalje med spojkama 55 in 56 (*sl. 15*). Pri večini zabitih spojk je bil opažen utor, ki je bil iztesan pred zabijanjem (*sl. 18*). Na podlagi teh utorov je bilo mogoče dokumentirati tudi manjkajoče spojke (*sl. 15:* **g,h** [št. 52–54]).

Pri dokumentiranju je bila opažena tudi zanimiva podrobnost, ki morda, skupaj s spojkami precej različnih velikosti, kaže na hitrost in morebitno površnost pri gradnji plovila. Spojka 25 je bila zabita samo v čolnico CG 1 (*sl. 15:* **e**), medtem ko se je spojka 51 med zabijanjem odlomila (*sl. 15:* **c**).

[43] Za sporočene podatke, podrobnejše analize vzorcev so sicer še v teku, se zahvaljujemo Tjaši Tolar z Inštituta za arheologijo ZRC SAZU in Jerneju Joganu s Katedre za botaniko in fiziologijo rastlin Oddelka za biologijo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani.

Sl. 14: Ladja iz Sinje Gorice. Dokumentirane sledi tesnil med platicami, čolnicami in talnimi tramiči. Mesto odvzema vzorca tesnila št. 25 (**a**). Nekaj značilnih pogledov (**a**–**e**) na tesnila.
Fig. 14: Barge from Sinja Gorica. Documented traces of caulking between planks, chine-girders and floor-timbers. Position of Sample 25 (**a**). Some typical views (**a**–**e**) of the caulking.
(Foto / Photo: R. Kovačič)

Tab. 1: Skupne mere spojk in žebljev s povprečji (glej *t. 1–4*).
Tab. 1: Size of clamps and nails (see *Pls. 1–4*).

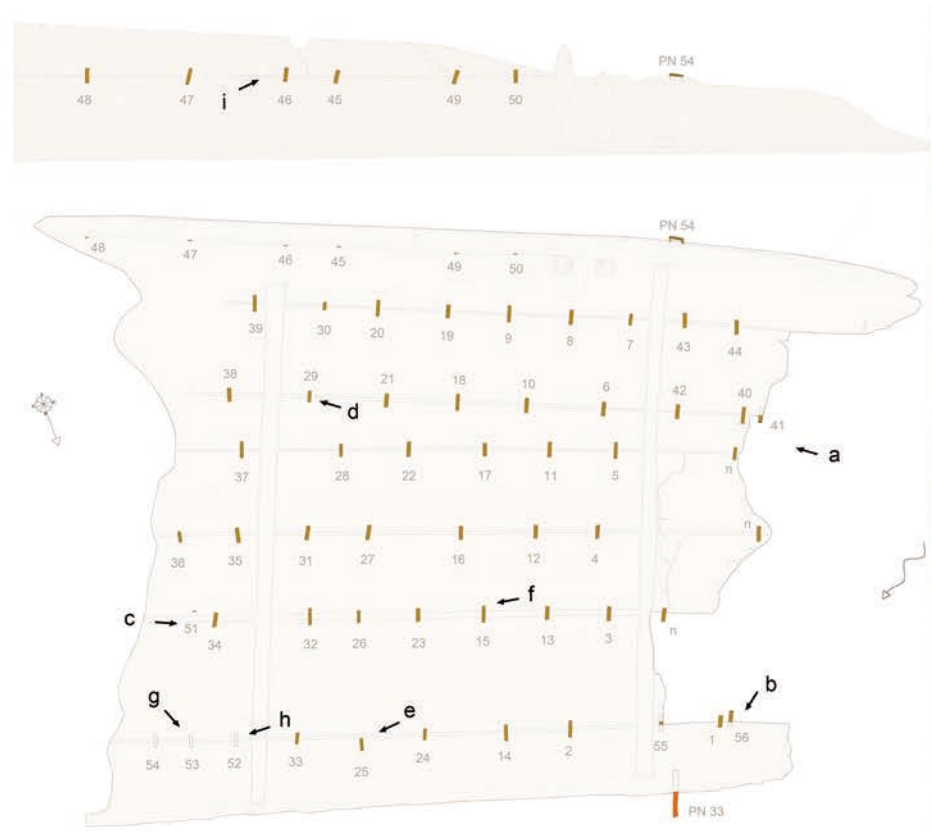
SPOJKE / CLAMPS

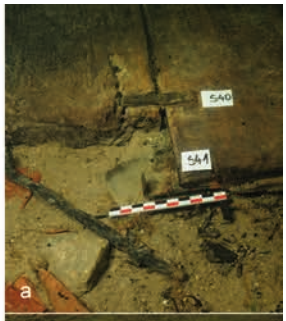
Skupno št. Total No.	Povprečje Average Dolž. L.	Razpon vrednosti Range >= / <=	Povprečje Average Šir. W.	Razpon vrednosti Range >= / <=	Povprečje Average Deb. Th.	Razpon vrednosti Range >= / <=	Povprečje Average Viš. H.	Razpon vrednosti Range >= / <=
105	6,67	>3.9 / <10.3	1,59	>1.2 / <2.3	0,199	>0.15 / <0.2	1,94	>0.8 / <2.8

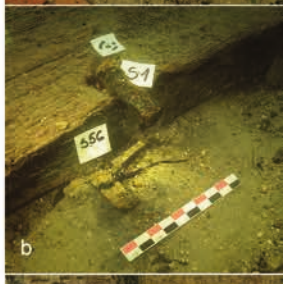
ŽEBLJI / NAILS

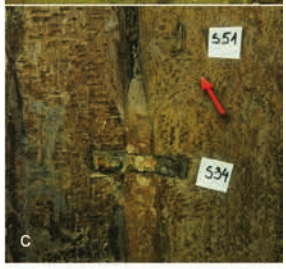
Skupno št. Total No.	Povprečje* Average* Dolž. L.	Razpon vrednosti Range >= / <=	Povprečje* Average* Deb. Th.	Razpon vrednosti Range >= / <=	Povprečje* Average* Pr. glave Head diam.	Razpon vrednosti Range >= / <=
22	9,98	>8.1 / <12.5	0,62	>0.5 / <0.8	1,66	>1.5 / <1.9

* Povprečja na podlagi znanih mer / Based on known measurements

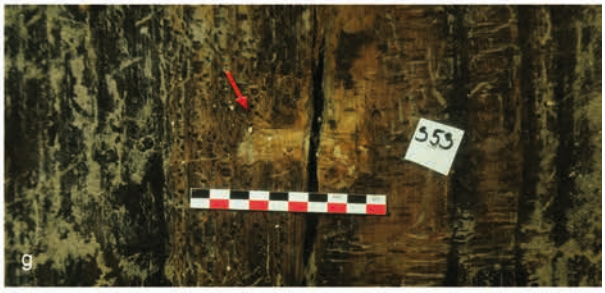

PN 54
PN 33
48
47
46
45
49
50
39
30
20
19
9
8
7
43
44
38
29
21
18
10
6
42
40
41
37
28
22
17
11
5
38
35
31
27
16
12
4
51
34
32
26
23
15
13
3
54
53
52
33
25
24
14
2
55
1
56
a
b
c
d
e
f
g
h
i

S40
S41
a

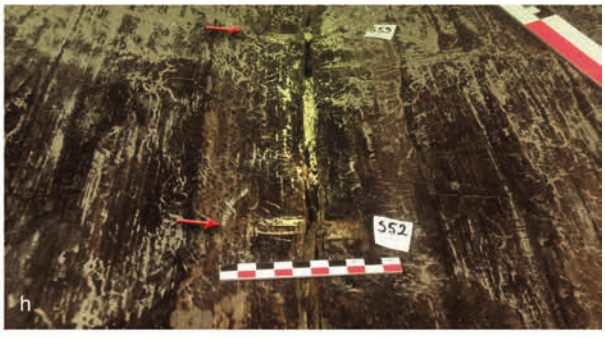

S1
S5C
b

S51
S34
c

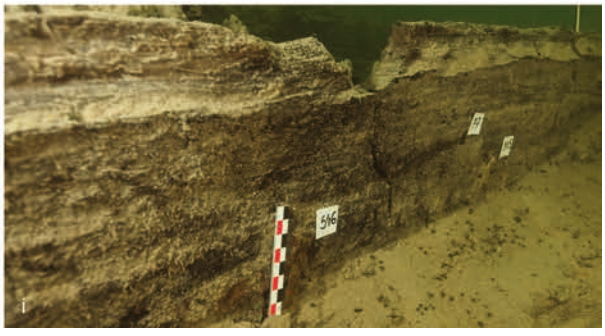

S29
10
cm
d

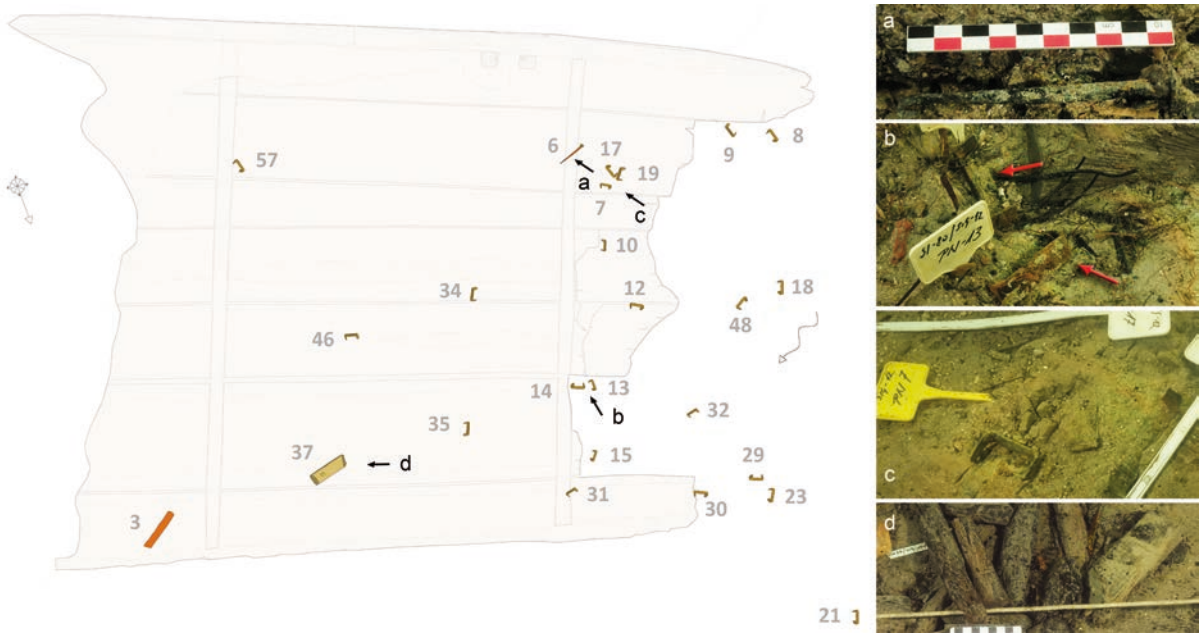

S53
g

S25
e

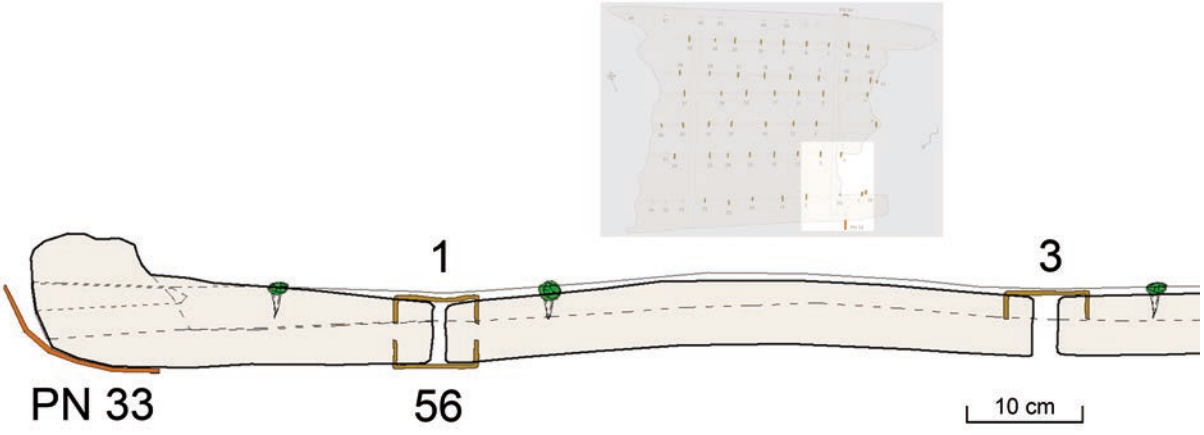

S52
h

S15
10
cm
f

S16
i

Sl. 16: Ladja iz Sinje Gorice. Tloris s prosto ležečimi spojkami (glej *t. 2, 3*).
Fig. 16: Barge from Sinja Gorica. Ground plan of the scattered clamps (see *Pls. 2, 3*).
(Foto / Photo: R. Kovačič)

Sl. 17: Ladja iz Sinje Gorice. Poenostavljen presek čolnice (CG 1) in platice (BP 1) z lego spojk (glej *sl. 15*) in žebljev.
Fig. 17: Barge from Sinja Gorica. Simplified cross section of Chine-girder 1 and Bottom Plank BP 1 with marked positions of clamps (see *Fig. 15*) and nails.

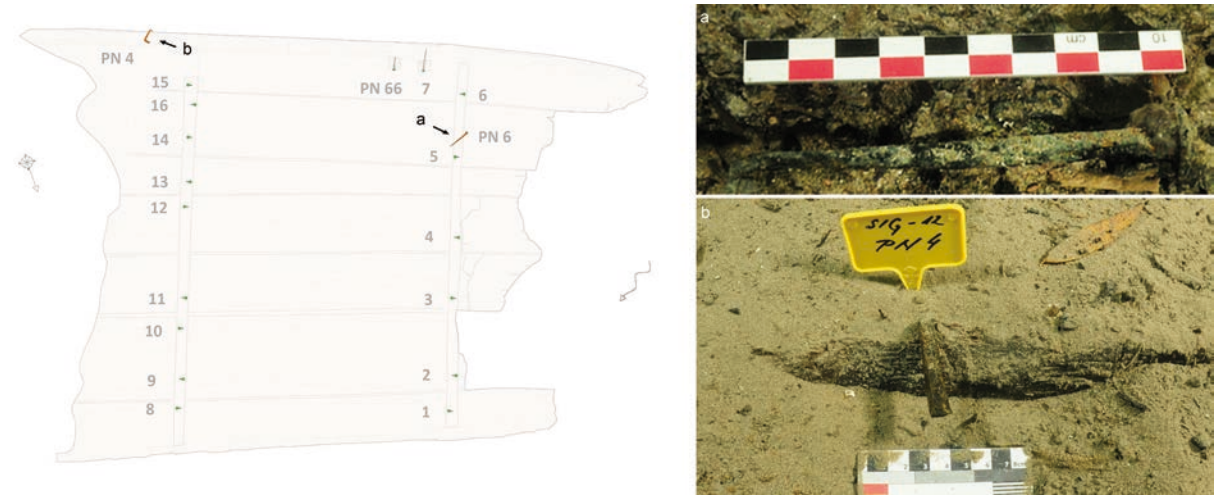
←
Sl. 15: Ladja iz Sinje Gorice. Tloris z označenimi mesti posnetkov (**a**–**h**) in vzdolžni presek z notranje strani z zabitimi spojkami (**i**).
Fig. 15: Barge from Sinja Gorica. Ground plan and longitudinal cross section from the interior with marked positions of the detailed photographs (**a**–**h**) and positions of the clamps in the wooden elements (**i**).
(Foto / Photo: R. Kovačič)

Za spajanje talnega tramiča na čolnici in talne platice so bili uporabljeni železni žeblji (*t. 3; seznam 1*).

Med pregledi leta 2008 sta bila v KV 37 najdena dva žeblja (*t. 1:* 16,17), oktobra 2012 pa še dva prostoležeča (*sl. 19:* **a,b** [PN 4, 6]; *t. 3:* 17,18). Dolžina prostoležečih žebljev je od 8,1 do 12,5 cm, z debelino trna od 0,5 do 0,8 cm ter premerom glave od 1,5 do 1,8 cm (*tab. 1*). Žeblji so bili zabiti poševno pod

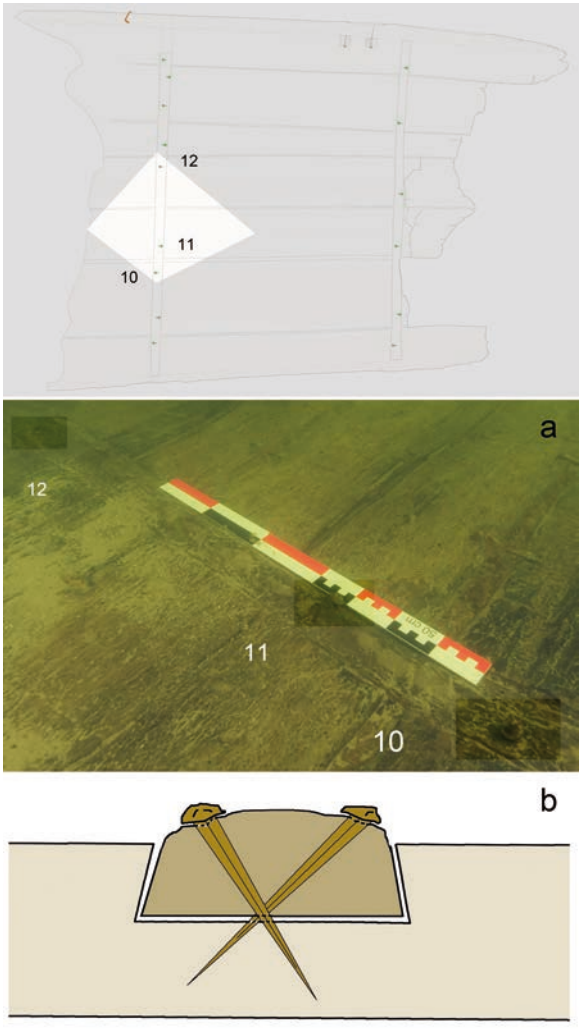

Sl. 18: Ladja iz Sinje Gorice. Poenostavljen presek utorov in nekaj izbranih spojk z utori.
Fig. 18: Barge from Sinja Gorica. Simplified cross section of a joint with a clamp in its groove and detailed photographs of several clamps.
(Foto / Photo: R. Kovačič)

Sl. 19: Ladja iz Sinje Gorice. Železni žeblji (glej *t. 3*). **a** – Žebelj PN 6 je ležal v stiku z ladjo. **b** – Žebelj PN 4 je bil s konico zataknjen v bočno platico (SP 1), dokumentiran pa je bil ob začetku čiščenja ladje.
Fig. 19: Barge from Sinja Gorica. Iron nails (see *Pl. 3*). **a** – Nail PN 6 lying in contact with the barge. **b** – Tip of Nail PN 4 inserted into Side Plank 1, documented at the beginning of the clean-up of the barge.
(Foto / Photo: R. Kovačič)

kotom približno 60°, vsak naslednji z druge strani, skozi talni tramič v talno platico (*sl. 20*). V talni tramič FT 1 je bilo zabitih 6 žebljev, v talni tramič FT 2 pa 9 žebljev (glej *sl. 19*). Z žeblji sta bila na oplato pritrjena tudi bočna tramiča ST 1 in ST 2. Ob dokumentiranju je bil bočni tramič ST 1 še vedno čvrsto pritrjen na čolnico CG 2 (*sl. 19:* žebelj 7), medtem ko je bočni tramič ST 2 ob bok pritiskal zgolj sediment v okolici. Razlog za to je mogoče iskati v namenski poškodbi bočnega tramiča ST 2, ki je bil odsekan v spodnji polovici, pritrjeni ob čolnico v prehodu od dna v bok v dolžini približno 26 cm. V zgornjem delu tramiča je v lesu še vedno odlomljen žebelj (*sl. 19:* PN 66; *t. 4:* 2). Kot je mogoče sklepati po obliki obsekanine, je to bilo narejeno zato, da se tramič loči od boka. Oba tramiča sta bila v delu, ki se prilega v koleno prehoda iz dna v bok, obtesana tako, da sta se lepo ulegla v krivino.

Sl. 20: Ladja iz Sinje Gorice. Lega železnih žebljev PN 10, 11, 12 (glej *sl. 19; seznam 1*) na talnem tramiču FT 2. **a** – Žeblja PN 10 in 12 sta zabita z leve v smeri pogleda, 11 pa z desne. **b** – Shematičen prikaz načina zabijanja žebljev pod kotom.
Fig. 20: Barge from Sinja Gorica. Position of iron Nails PN 10, 11, 12 (see *Fig. 19; List 1*) in Floor-timber 2.
a – Nails PN 10 and 12 were driven in from the left and Nail 11 from the right. **b** – A schematic view of nails driven under an angle.
(Foto / Photo: R. Kovačič)

Obdelave, sledi uporabe in drugo

Med dokumentiranjem je bilo opaženih nekaj sledi obdelave, ki najverjetneje niso nastale ob gradnji ladje, temveč kasneje, med njeno rabo. Najizrazitejši obdelavi sta prevrtani izdolbini na bočni platici SP 1 in čolnici CG 2. Prva obdelava, prevrtana bočna platica SP 1, ki ima premer 10 cm (*sl. 21:* **b),** je skoraj v osi talnega tramiča FT 2. Zaradi pomanjkanja drugih podatkov ali dokazov ni mogoče z gotovostjo ugotoviti njene namembnosti. Zaradi lege ladje v sedimentih in izpostavljenosti delovanju vodnega toka so v tisočletjih nastale močne abrazivne poškodbe na delno ohranjeni zahodni bočni platici. Zato je mogoče sklepati, da je bila v času uporabe bočna platica prevrtana (*sl. 22:* **b**), luknja pa je bila morda namenjena nameščanju lesenega droga, ki bi lahko povezoval oba boka (glej *sl. 26*). Podobna se zdi izvrtina, ki je bila dokumentirana na čolnici CG 2 tik nad talnim tramičem FT 1 in ob bočnem tramiču ST 1. Premer te obdelave je okoli 13 cm, služila pa bi lahko podobnemu namenu (*sl. 21:* **c**; *22:* **c**).

Iztesani utor v talnih platicah BP 3, 4 in 5 (*sl. 21:* **e**) poteka pravokotno čez ladjo v isti osi kot izdolbina na bočni platici (*sl. 21:* **a**). Slutiti ga je mogoče tudi na platicah BP 1 in 2, vendar ni povsem zanesljivo. Pomisliti gre, da je bil utor narejen za čvrsto nameščanje prekata. Sicer neugotovljene namembnosti je usekana polkrožna vdolbina na talnem tramiču FT 2 (*sl. 21:* **d**), je pa mogoče sklepati, da je bila narejena kot ležišče za okrogel predmet, ki naj se ne bi premikal.

Les večine elementov na ladji, še zlasti bočne in talnih platic, je zelo degradiran (glej *sl. 9:* **a**,**b**), kar je mogoče opazovati tudi skozi množico razpokanin in poškodb zaradi popuščanja celične strukture in s tem "uleganja" in prilagajanja lesa na sedimente (*sl. 21:* **f**; *10:* D,E). Zaznan je še rob na bočni platici SP 1 (*sl. 21:* **g).** Ali gre dejansko za namensko obdelavo ali s sedimenti abraziran rob, ta hip še ni jasno, v primeru pa, da je rob iztesan, bi ga bilo mogoče razumeti kot oporo za nameščanje dodatnih lesenih elementov med obema bokoma.

Na ladji sta v stiku z lesom med čolnico CG 2 in talno platico BP 5 ležali dve leseni deščici, katerih uporabe ni bilo mogoče ugotoviti (*sl. 10; 23*). Prav tako ni mogoče z gotovostjo trditi, ali sta sploh povezani z uporabo ladje.

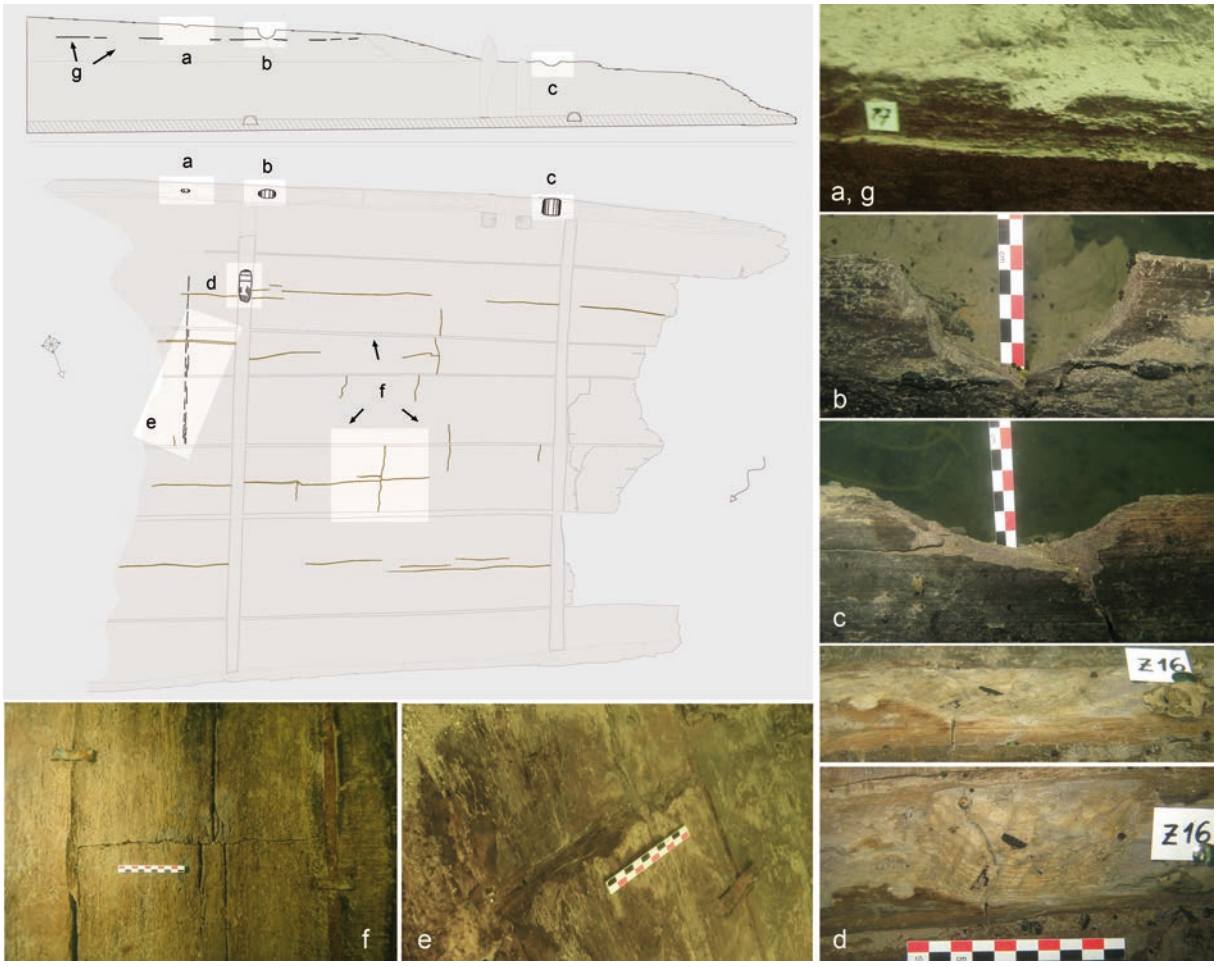
Erič

6. ZAPOREDJE GRADNJE IN OBLIKA

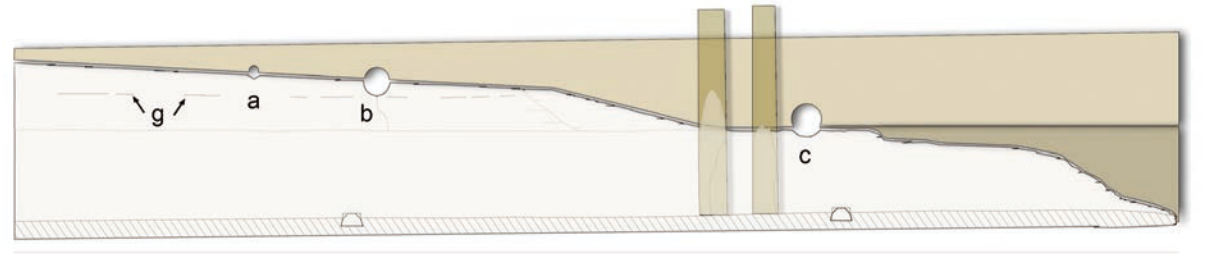
Zaporedje

O zaporedju gradnje je mogoče na podlagi dokumentiranih ostankov sklepati naslednje:

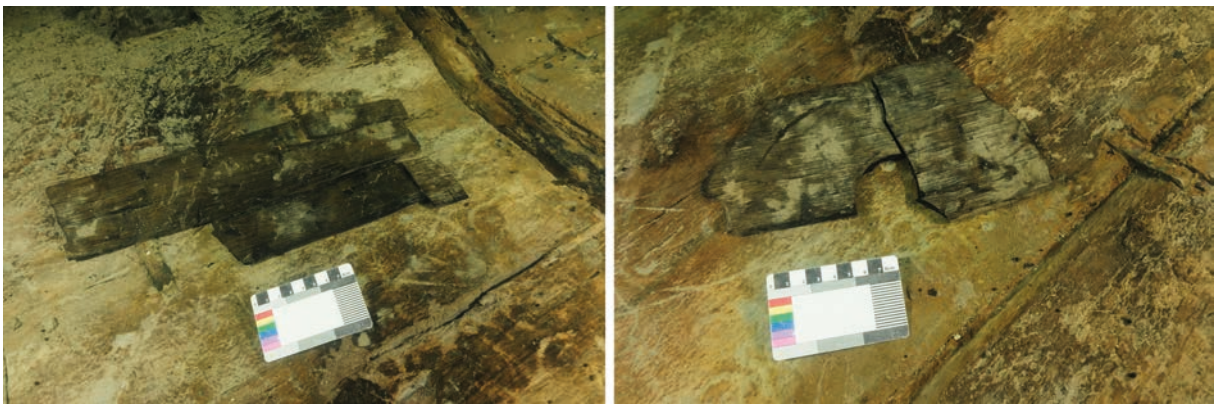
1. Zunanji obris ladje sta določali simetrično oblikovani čolnici (CG 1 in CG 2) z indeksom širjenja 1,19 oziroma 1,18 proti sredini ladje. Fak-

Sl. 21: Ladja iz Sinje Gorice. Podrobnosti na konstrukciji. **a** – Izdolbina v bočni platici (SP 1); **b** – skozi bočno platico (SP 1) prevrtana luknja tik nad talnim tramičem (FT 2); **c** – skozi bočno platico (SP 1) prevrtana luknja tik nad talnim tramičem (FT 1); **d** – polkrožno obtesani talni tramič (FT 2) nad talno platico (BP 5); **e** – utor v talnih platicah (BP 3, 4, 5) poteka prečno čez ladjo v isti osi kot izdolbina *a*; **f** – skupina poškodb in razpok, ki niso posledica obdelave temveč postopnega propadanja lesa; **g** – rob na bočni platici (SP 1), ki je morda namensko narejen.
Fig. 21: Barge from Sinja Gorica. Construction details. **a** – Hole in a side plank (SP 1); **b** – hole in a side plank (SP 1) above the floor-timber (FT 2); **c** – hole in a side plank (SP 1) above the floor-timber (FT 1); **d** – hemispherical indentation in the floor-timber (FT 2) above a bottom plank (BP 5); **e** – groove across the bottom planks (BP 3, 4, 5) running in the same axis as the hole on *a*; **f** – cracks and other damage not made during construction, but a result of progressive wood degradation; **g** – possibly intentionally made groove in a side plank (SP 1).
(Foto / Photo: R. Kovačič)

Sl. 22: Ladja iz Sinje Gorice. Poskus rekonstrukcije ohranjenega boka (glej *sl. 21*).
Fig. 22: Barge from Sinja Gorica. Attempt at a reconstruction of the surviving side (see *Fig. 21*).

Sl. 23: Ladja iz Sinje Gorice. Lega lesenih deščic na ladji (glej *sl. 10*).
Fig. 23: Barge from Sinja Gorica. Position of the wooden boards on the barge (see *Fig. 10*).
(Foto / Photo: R. Kovačič)

tor širjenja platic (BP 1–BP 5) v petih vzporednih nizih je manjši in obsega okoli 1,06, razen pri BP 4, ki se s faktorjem 1,56 opazneje oži proti koncu plovila. Stik med platicama BP 2 in BP 3 poteka po sredinski osi plovila, pri čemer eno polovico talnega dela oplate oz. školjke sestavljata dve platici (BP 1 in BP 2), drugo pa tri platice (BP 3 do BP 5). Povedano nakazuje, da je bila oblika vseh opazovanih delov načrtovana in prefabricirana (glej *sl. 10*).

2. Pred fiksiranjem čolnic in talnih platic so mednje vstavili tesnilo iz bukovega drobirja in pletene vrvi iz rastlinskih vlaken in ga morda že v tej fazi učvrstili z zabijanjem spojk čez stike platic in čolnic na notranji strani ali pa so talno oplato in čolnice med gradnjo držale skupaj zagozde, zataknjene v stojala ob zunanjih robovih dna.

3. Sledili sta izdelava utorov za spojke na notranji površini talnih platic ob stikih in utorov za tramiče v talne platice in čolnice, nato pa namestitev tramičev, ki so jo verjetno izvedli s postopnim vrinjanjem skozi eno od odprtin v čolnicah; z notranje strani so talne tramiče na platice pritrdili s poševno zabitimi železnimi žeblji, medprostor v utorih med čolnico in tramiči pa so na zunanji strani (verjetno) zatesnili s snopiči rastlinskih vlaken, učvrščenimi z majhnimi lesenimi zagozdami.

4. Verjetno so v naslednji fazi tako pripravljeno dno s čolnicama prekopicnili in zabili spojke čez stike platic na zunanji strani.

5. V naslednji fazi so namestili bočne tramiče, na drugih delih plovila pa je sočasno verjetno potekala vgradnja ogrodja; sledilo je nameščanje zgornjih nizov bočnih platic in njihova dodelava (odprtine za prečne drogove).

6. Na koncu, če tega niso storili že prej, so zabili še spojke čez stike na notranji strani školjke in na zunanji strani bokov.

Oblika

Opravljen je bil preizkus ujemanja oblike ladje iz Sinje Gorice z nekaterimi rimskimi ladjami z ravnim dnom iz severnosredozemskega zaledja ter tistimi iz severozahodne Evrope.[44] Izkazalo se je, da se krivina bokov ladje dobro prilega krivinam bokov ladij iz Lip[45] in Bevaixa ter ladjama Yverdon-les-Bains 1[46] in Arles-Rhône 3[47] na približno prvi tretjini plovila, krivina bokov ladje iz Sinje Gorice pa sploh ni primerljiva z boki ladij porenske skupine, saj so te ladje v prvi in zadnji petini precej ostro zakrivljene ali zalomljene v premec in krmo, v kar treh petinah ladje pa sta boka vzporedna (*sl. 24*).

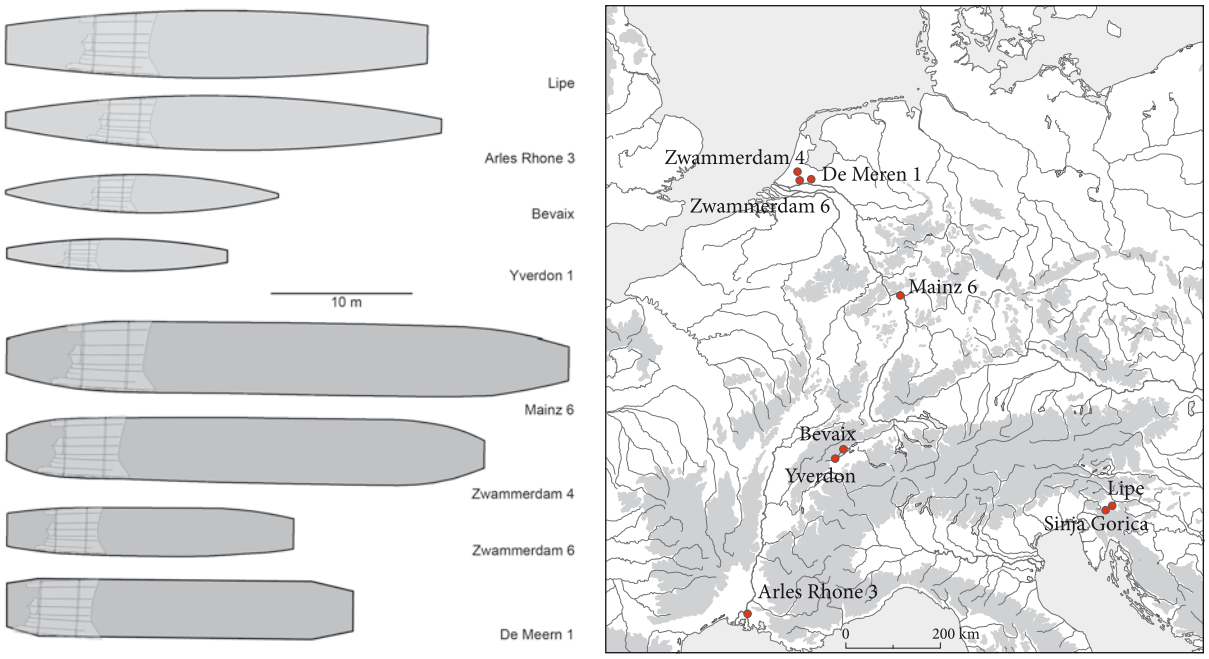
Opozoriti je treba še na primerjalni test krivin bokov med izbranimi ladjami severnosredozemskega zaledja s krivino boka ladje iz Sinje Gorice (*sl. 25:* a). Ta je namreč pokazal zanimivo podrobnost, da imajo izbrane ladje pri isti širini skoraj povsem

[44] Tlorisi izbranih ladij so povzeti po gradivu s spletne strani NAVIS I. (http://www2.rgzm.de/ Na-vis/home/frames.htm), razen ladje Arles-Rhône 3 (http://www.daily motion.com/video/xl3bti-arles-rhone-3-de-la-fouille-a-la-restitution-du-chaland-gallo-romain-creation.UVMTWULfATM) in ladje iz Lip (Gaspari 1998a).

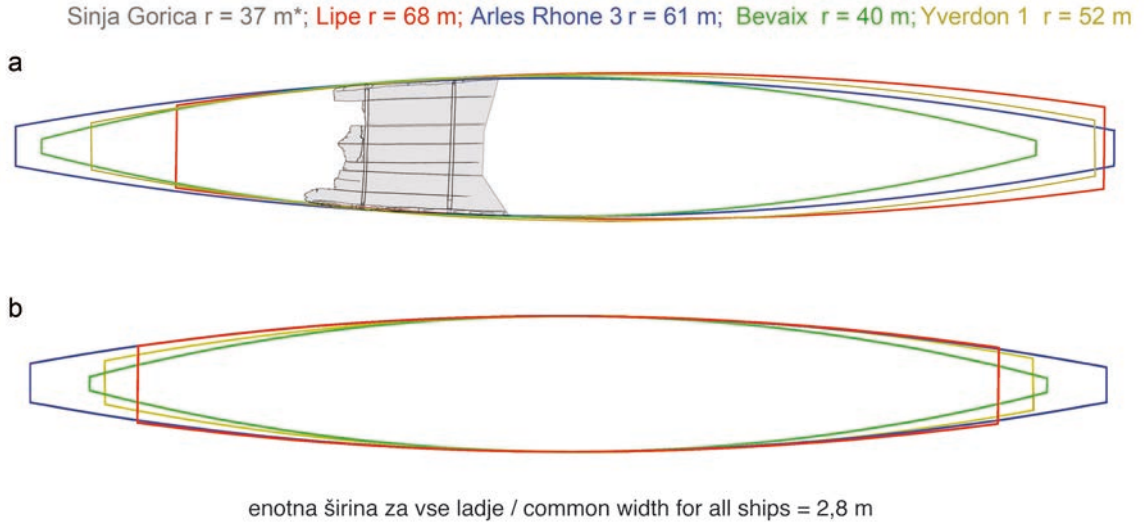
[45] Gaspari 1998a.

[46] Arnold 1992.

[47] Djaoui, Greck, Marlier 2012.

Sl. 24: Primerjava štirih izbranih ladij severnosredozemskega zaledja (Lipe, Arles-Rhône 3, Bevaix, Yverdon-les-Bains 1) in štirih izbranih ladiji porenske skupine (Mainz 6, Zwammerdam 4 in 6, De Meern 1) s severa Evrope. Raziskani del tlorisa ladje iz Sinje Gorice je prirejen vsaki ladji posebej.
Fig. 24: Comparison of four selected ships from the northern Mediterranean hinterland (Lipe, Arles-Rhône 3, Bevaix, Yverdon-les-Bains 1) and four of the Rhineland group (Mainz 6, Zwammerdam 4 in 6, De Meern 1) from the north of Europe. For comparative purposes, the documented part of the barge from Sinja Gorica is inserted in each of the ships' ground plans.

Sl. 25: Primerjava štirih izbranih ladij severnosredozemskega zaledja. **a** – Obliki ladje iz SG so bile ostale ladje za analizo povečane/pomanjšane na ustrezno velikost, pri kateri so se krivine bokov prekrivale. **b** – Vse ladje iz primerjave so bile povečane/pomanjšane na isto širino. Premer krivine boka (*) ladje iz Sinje Gorice, zaradi kratkega odkritega dela boka in odsotnosti premca in/ali krme, za zdaj še ni najbolj zanesljiv.
Fig. 25: Comparison of four selected ships from the northern Mediterranean hinterland. **a** – Ship size adjusted (reduced/enlarged) so as to get the best possible match with the curvature of the barge from Sinja Gorica. **b** – Ship size adjusted to the same width. The documented section of the barge from Sinja Gorica is short and missing the bow, hence the diameter of its side curvature (*) is only an estimate.

enak premer krivine boka (*sl. 25:* b). Odstopa le ladja iz Bevaixa. Širina zrcal premca in krme pa je v soodvisnosti od dolžine ladje. Ali gre pri štirih ladjah (do petih, vključno z ladjo iz Sinje Gorice) za pravilo ali morda za naključje, bo treba počakati še na kakšno novo najdbo in opraviti podrobnejše primerjave med izbranimi plovili.

Erič

7. PRIMERJALNA ANALIZA KONSTRUKCIJSKIH IN TEHNOLOŠKIH ZNAČILNOSTI LADJE IN NJENO MESTO V REGIONALNIH LADJEDELNIŠKIH PRAKSAH

Nadaljevanje terenskih raziskav plovila v letu 2012 in izvedene naravoslovne preiskave so prispevali deloma presenetljive podatke, ki v marsičem precej spreminjajo predhodne ugotovitve.[48] Tudi tokratna analiza je zaradi omejene raziskanosti ostankov lahko le delna in začasna.

Odprta oblika s skoraj navpičnimi stranicami, razporeditev platic talne in bočne oplate, način zagotovitve vodotesnosti in druge konstrukcijske značilnosti ne dopuščajo dvomov, da gre za plovni objekt, katerega znane dimenzije ustrezajo tistim pri okvirno sočasnih tovornih ladjah.

Oblika in konstrukcija ladje odsevata koncept vzdolžno potekajoče školjke, na katerem je temeljila sredozemska ladjedelniška praksa vse do konca antike. V tej tradiciji je bila najprej samostojno sestavljena školjka, ogrodje pa vstavljeno pozneje. Ladja iz Sinje Gorice sodi v okviru te tradicije v skupino plovil z ravnim dnom, katerih oblika je bila zasnovana iz dna in v bočnih delih zgrajena s pomočjo začasnega notranjega ali zunanjega ogrodja *(*fr. *construction sur sole)*.

Analiza tlorisnega obrisa raziskanega dela dna in bokov je razkrila, da gre verjetno za segment plovila približno na tretjini celotne dolžine ladje glede na premec ali krmo. Odsotnost sledov trdnejšega in gosteje razmeščenega talnega ogrodja (kot so izmenično nameščeni masivni tramiči in rebra ali pari masivnih tramičev s kolenastimi bočnimi deli s sorodnih tovornih ladij) ter prečni utor ob tramiču FT 2 (glej *sl. 21:* **e**), ki bi lahko kazal na premično prekatno steno, sta morda povezana z lažjim nalaganjem in skladiščenjem tovora, pri čemer so odpornost tega dela plovila proti bočnemu pritisku po nalaganju verjetno zagotovili z namestitvijo prečnih drogov (glej *sl. 21:* **b,c**; *26*), če je taka interpretacija lukenj v bokih pravilna, ali z drugačnim začasnim ogrodjem. Možnost, da bi bila na ta način narejena celotna ladja, je zelo majhna, če ne nemogoča, saj boki plovila pod določenim ugrezom ne bi zdržali pritiska vode, vprašljiva pa je tudi odpornost talne oplate, povezane le s široko razmaknjenimi tramiči in spojkami. Na raziskanem delu ladje namreč ni bil dokumentiran noben drug način spajanja oplate, npr. z lesenimi mozniki ali v tehniki na pero in utor, tj. deščicami, vstavljenimi v utore, izdolbene v bočne robove platic. Verjetnost obstoja masivnejšega ogrodja podpirajo najdbe železnih žebljev zunaj prvotne lege, med katerimi je tudi primerek z dvakrat zakrivljeno konico (glej *sl. 19:* **b** [PN 4]; *t. 3:* 17).

Novoodkrita ladja pomembno dopolnjuje spoznanja o pomenu regionalnih ladjedelniških praks vzhodne in severne obale Jadranskega morja pri konstruiranju rimskih tovornih ladij celinskega tipa, saj skupaj z okvirno sočasno, okoli 30 metrov dolgo in do 4,8 m široko ladjo z 0,60 m visoko ohranjenimi boki iz Lip[49] sodi med najzgodnejše znane primere teh enkratnih dokazov obsega in zmogljivosti rečnega transporta v rimskem obdobju.[50]

Ladja iz Lip, pri kateri je uporaba že rabljenega lesa povzročila kar nekaj nejasnosti pri določitvi starosti z radiokarbonsko metodo, je bila glede na najmlajša od petih analiziranih vzorcev zgrajena v drugi polovici 1. st. pr. n. št. ali prvih desetletjih 1. st. n. št.[51] V študijah o antičnem ladjedelništvu se obravnava kot prototip t. i. rimsko-keltskih tovornih ladij, med 18 in 40 m dolgih in do 5 m širokih plovil z ravnim dnom, strmimi boki z višino med 0,5 in 1,2 m ter poševnima premcem in krmo, ki so izdelana skoraj izključno iz hrastovine. Okoli 30 znanih plovil tega tipa z ozemlja med južno Francijo, spodnjim Porenjem in spodnjim Podonavjem sodi v čas med avgustejskim obdobjem in 3. stoletjem ter po dosedanjih spoznanjih pripada vsaj štirim regionalnim praksam.[52] Uporabljene tehnologije kažejo večinoma na sredozemski izvor, določenim konstrukcijskim rešitvam, npr. tesnjenju z mahom in uporabi železnih žebljev,

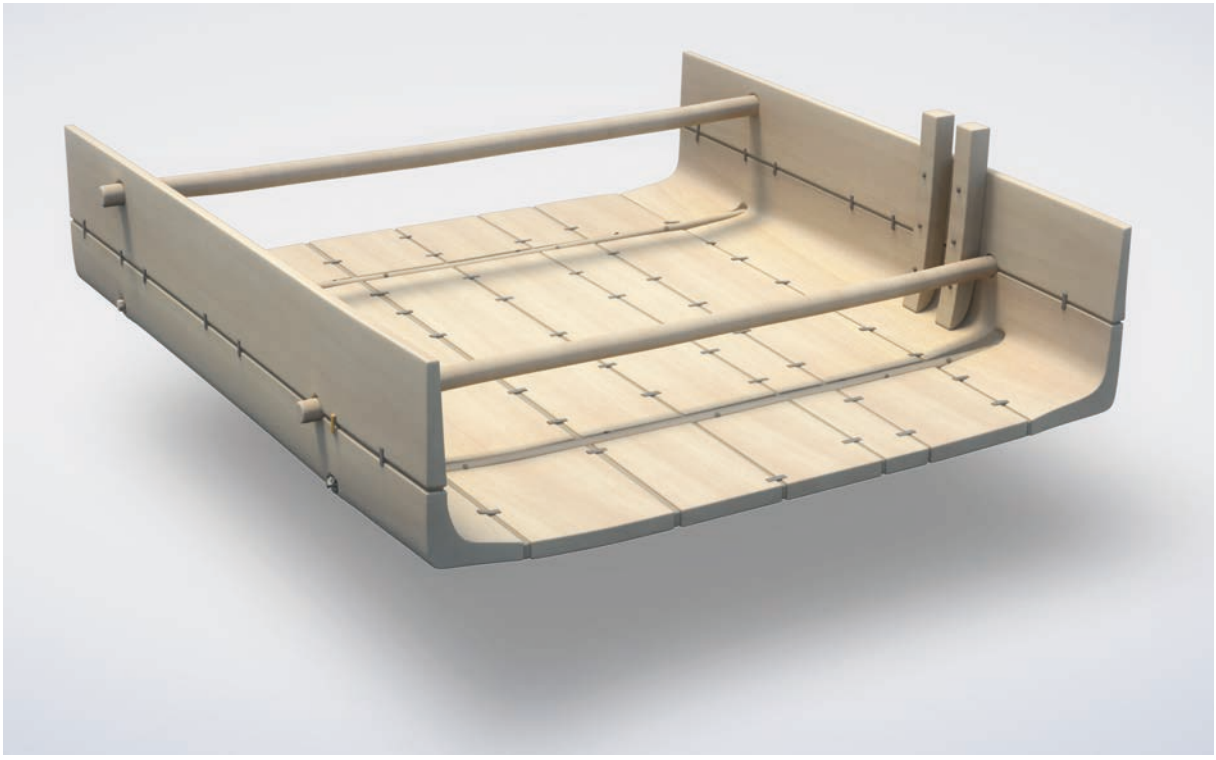
[48] Gaspari, Erič 2012.

[49] Gaspari 1998a; 1998b; 2009a; Bockius 2000, 465–468.

[50] Najstarejši znani ostanki rimske rečne ladje z ravnim dnom pripadajo leta 2008 odkritemu plovilu šivanega tipa iz 2. st. pr. n. št. z lokacije Motta di Cavanella d'Adige v Benečiji, ki ga izkopavalec pripisuje rimsko-padski tradiciji (Tiboni 2009).

[51] Gaspari, Erič 2012, 295, t. 1.

[52] Glej Bockius 2000; Guyon, Rieth 2011; Holk 2011.

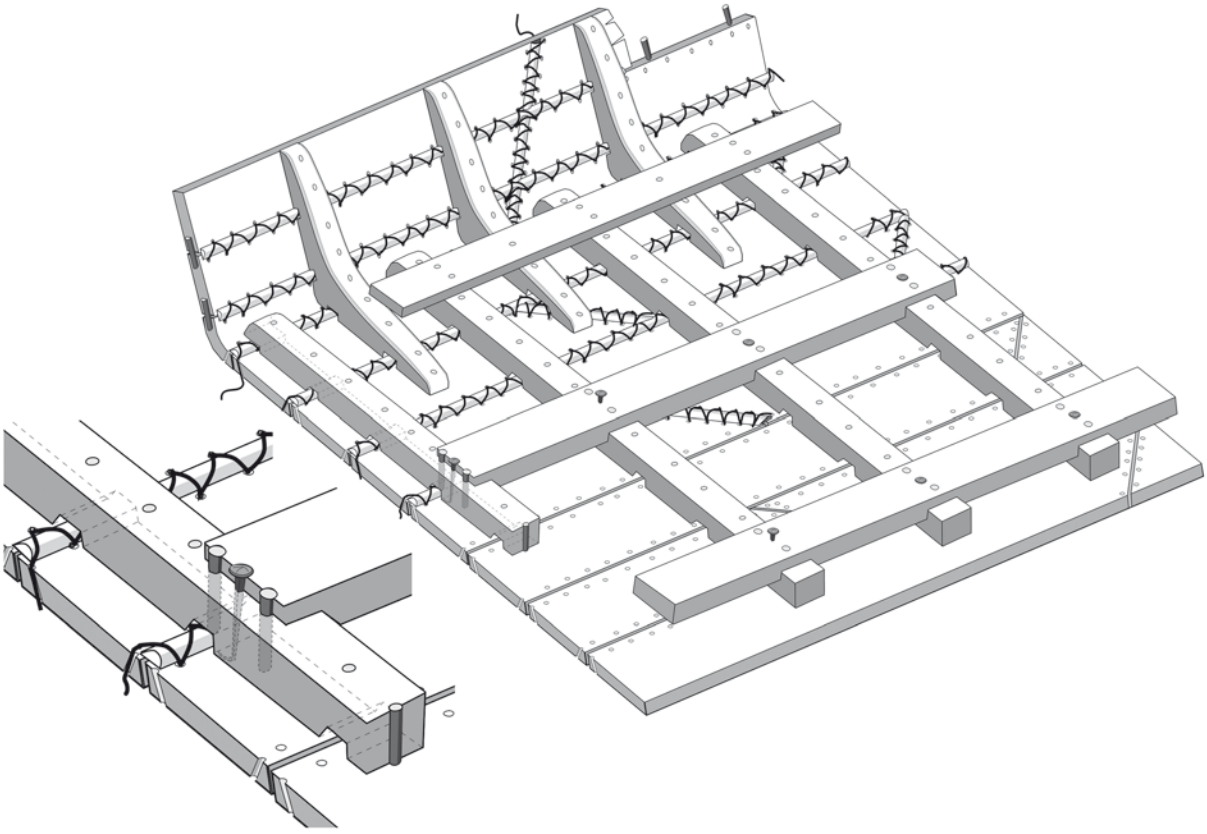

Sl. 26: Ladja iz Sinje Gorice. Rekonstrukcija odkritega dela in začasna interpretacija morebitne namembnosti lukenj v ladijskih bokih.
Fig. 26: Barge from Sinja Gorica. Reconstruction of the uncovered part and possible function of the holes in the barge sides. (Rekonstrukcija / Reconstruction: P. Petrović, L. Ritonja, ©ArtRebel9)

pa sledimo v prazgodovino celinske in atlantske Evrope. Keltskodobni prototipi plovil s sestavljeno oplato niso znani, zato prevladuje mnenje, da so t. i. rimsko-keltske tovorne ladje rimski odziv na specifične razmere celinske plovbe in povečane zahteve glede zmogljivosti.

V okviru tovornih ladij z ravnim dnom porenske skupine oz. tradicije se pojavljajo zlasti plovila osemkotnega obrisa z dolgim osrednjim delom z vzporednima stranicama, navpičnimi boki ter poševno nagnjenima koncema, ki sta omogočala lažje nalaganje in pristajanje. Hidrodinamično učinkovitejša elipsoidna oblika s prisekanima koncema je značilna za ladje skupine Rhône-Saône in nekatere ladje alpske skupine, ki so ji pripisana plovila iz zahodnošvicarskih jezer. Dokumentirana razmerja med širino in dolžino, ki se večinoma gibljejo med 1: 5,7 in 1: 7,1, nakazujejo določeno normiranje proporcev. Metrološko načrtovanje je izkazano tudi v razporeditvi elementov ogrodja določenega dela tovrstnih plovil v ponavljajočih razmikih 59 do 60 cm, kar ustreza dolžini dveh rimskih čevljev (1 *pes monetalis* = 29,6 cm).

Poenostavljeno se je gradnja rimsko-keltskih tovornih ladij začela z določitvijo obrisa in dimenzij dna in zlaganjem talnih platic v vzdolžne nize ali razpoložljivemu materialu prilagojen nepravilen mozaik. Prehod dna v večinoma navpične boke so izvedli s čolnicami, ki so bile zvišane z eno ali dvema dodatnima bočnima platicama. Te so bile zložene ali rob na rob v obliki tekoče oplate ali pa v tehniki klinker, pri kateri se robovi platic delno prekrivajo. Že pred namestitvijo bočnih platic so na dno položili pare prečno potekajočih tramov, ki so vsak na enem koncu kolenasto prehajali v rebra, segajoča do vrha bokov. Druga izvedba ogrodja je predvidevala vgradnjo izmenjujočih se prečnih tramičev in reber. Ogrodje je bilo na talne platice praviloma pritrjeno z železnimi žeblji, mestoma tudi z lesenimi mozniki. Bočne platice so bile s pomočjo pomožnega ogrodja nameščene pred vgradnjo reber ali pa po njej, pri čemer so, obratno kot pri prvi možnosti, pritrdili platice na rebra. Pri spajanju oplate so pri nekaterih plovilih uporabili kombinacijo klasične tehnike na pero in utor *(*ang. *mortice and tenon)* in posamičnih

Sl. 27: Zgodnjerimska tovorna ladja iz Lip. Konstrukcijske značilnosti.
Fig. 27: Early Roman barge from Lipe. Construction features.
(Po / After Salemke 1973; Gaspari 1998b)

poševno zabitih žebljev. Tesnilo iz mahu, rastlinskih vlaken ali tekstila, namočenega v smolo, je bilo nameščeno med platice bodisi pred njihovim zlaganjem oz. nameščanjem ali nabito v vnaprej pripravljene špranje na notranjih stikih platic. Tesnilo so v nekaterih primerih učvrstili z gosto nabitimi železnimi žebljički ali s trakovi tekstila, posamično so najdene tudi železne spojke.

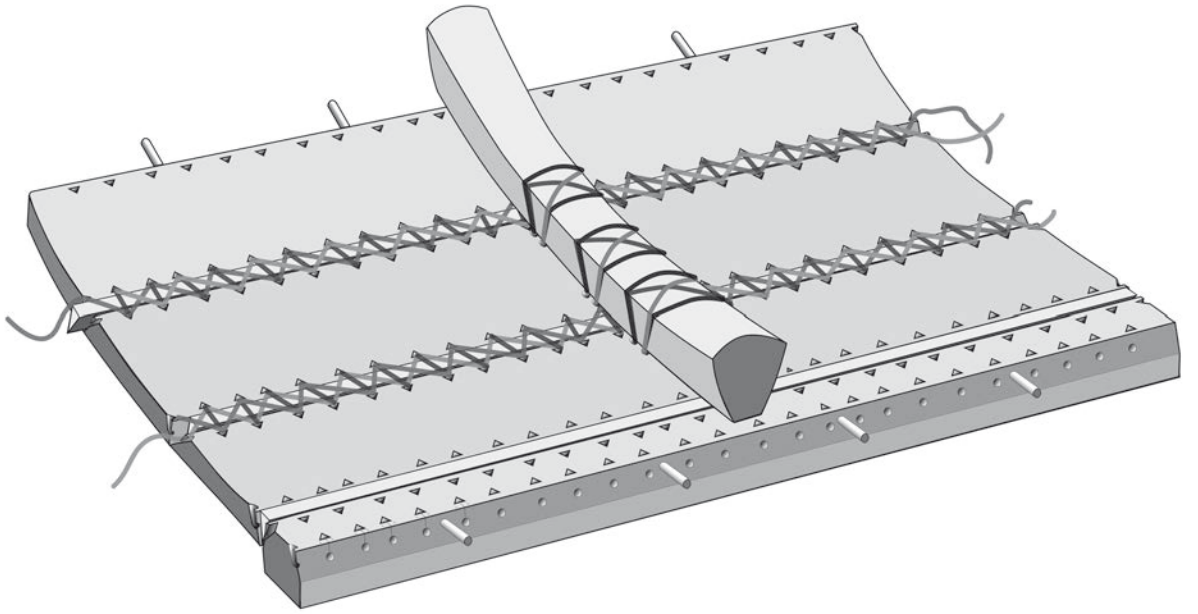
Ključna tehnološka razlika, ki ladjo iz Lip loči od ostalih rimskodobnih rečnih in jezerskih ladij iz evropske celine onkraj alpskega loka, je tehnika šivanja, s katero so speli posamezne elemente oplate, potem ko so v zgornjo polovico stikov med platicami namestili tesnilo iz snopov lipovega ličja (*sl. 27*). Cilindričen utor, izvrtan v stranski rob ene od platic, dokazuje dodatno spajanje oplate z lesenimi mozniki,[53] ki so v procesu gradnje olajševali šivanje in sočasno preprečevali vzdolžne premike med platicami. Uporaba valjastih (ang. *dowels*) ali pravokotnih (ang. *coaks*) moznikov, ki se približuje domnevno feničanski tehnologiji spajanja oplate v tehniki na pero in utor (*coagmenta puniciana*), je pri morskih plovilih iz grškega kulturnega konteksta [npr. ladjah Marseille Jules-Verne 9 (585–550 pr. n. št.; sl. 28), Bon-Porté pri Saint-Tropezu (530–525 pr. n. št.), Cala Sant Vicenç na severovzhodni obali Mallorce (530–500 pr. n. št.) in Pabuç Burnu na jugozahodni obali Turčije pri Bodrumu (570–560 pr. n. št.)][54] pomenila bistven del spajanja oplate, v okviru katerega je šivanje nadomeščalo zatiče peres pri omenjenih spojih Feničanom pripisane prakse in preprečevalo razmikanje spojev ter utrdilo tesnilo. Leseni mozniki so bili v mlajših obdobjih uporabe tehnike šivanja večinoma opuščeni oziroma, kot morda v primeru ladje iz Lip, uporabljani samo za nekatere dele oplate, najverjetneje zaradi gosteje razmeščenih elementov ogrodja, ki je zagotavljalo zadostno trdnost školjke in celega plovila v vzdolžni in prečni smeri.[55]

Šivanje kontinuiranega tipa, ki je v Sredozemlju arheološko morda prvič dokazano pri leta 2008

[53] Gaspari 1998b, 534, 541.

[54] Polzer 2009.

[55] Beltrame 2000, 93; Beltrame, Gaddi 2013, 299.

Sl. 28: Poznoarhajska ladja Marseille Jules-Verne 9. Konstrukcijske značilnosti.
Fig. 28: Late Archaic Marseille Jules-Verne 9 ship. Construction features.
(Po / After Pomey 1997, Fig. 5)

odkriti ladji iz zaliva pri Zambratiji na zahodni obali Istre, datirani v začetek ali prvo polovico 1. tisočletja pr. n. št.,[56] se je najdlje ohranilo v Dalmaciji in na severnem Jadranu ter na celinskih vodah v njegovem zaledju.[57] Giulia Boetto in Corrine Rousse sta opozorili, da je vzorec šivanja ladje iz Lip drugačen in preprostejši od navzkrižnega šivanja, ki se pojavlja pri morsko-lagunarnih (npr. Valle Ponti/Commachio)[58] in rečnih plovilih (npr. Stella pri Prečeniku/Precenicco)[59] t. i. rimsko-padske tradicije, dodatno označene z uporabo tehnike spajanja na pero in utor v zgornjih delih školjke ter spajanjem ogrodja z oplato z lesenimi klini in šivanjem. Ladja iz Lip naj bi po mnenju avtoric sodila v t. i. rimsko-ilirsko tradicijo, za katero so značilni cikcak in diagonalno šivanje ter prevladujoča uporaba lesenih moznikov. Slednji sta, poleg ladje iz Zambratije, prisodili še vse tri ladijske razbitine iz Zatona pri Ninu (1. st. n. št.)[60] in ladjo iz Caske na Pagu (1.–2. st. n. št.).[61] Ime tradicije, ki s pristavkom ilirska implicira njen predrimski izvor, poleg ladje iz Zambratije, utemeljujejo tudi antični literarni viri, ki šivanje omenjajo kot ladjedelniško tehniko, značilno za Histre in Liburne[62] (glej *tab. 2*).

Novoodkrito plovilo iz Sinje Gorice (glej *sl. 10*) kaže v primerjavi z ladjo iz Lip nekaj izrazitih tehnoloških razlik, ki na eni strani nakazujejo nadaljnji razvoj regionalne gradnje tovornih plovil, na drugi pa doslej **nepoznan tip ogrodja v obliki vitkih talnih tramičev,** umaknjenih v utor v platicah in segajočih skozi stene čolnic. V tej fazi raziskav ni mogoča natančna določitev oblike preseka (pravokoten, trapezast oz. grebenast ?) niti preveritev možnosti, da sta bila tramič in utor po dolžini blago konusno oblikovana, kar bi zagotovilo dodatno trdnost spoja.

Obravnavana konstrukcija, ki, kot napisano, ni bila nujno uporabljena po celotni dolžini plovila oz. so jo morda kombinirali z drugačnim ogrodjem, spominja na lastovičjo vez, zelo staro tesarsko rešitev, ki so jo poznali že v predkovinskih obdobjih evropske prazgodovine. Potrjena je na kolesih vozov iz časa med neolitikom in železno dobo, pri katerih so posamezne kolesne plošče povezali z dvema ali več prečnimi letvami trapezastega preseka, med drugim pri bakrenodobnem kolesu z območja koliščarske naselbine Stare gmajne pri Verdu.[63]

[56] Koncani Uhač, Uhač 2012.
[57] Beltrame 2000; Marlier 2002; Beltrame, Gaddi 2013, 300–303, sl. 1.
[58] Berti 1990.
[59] Vitri et al. 2001; Fozzati, Capulli, Castro 2012.
[60] Brusić, Domjan 1985; Gluščević 2004.
[61] Radić Rossi, Boetto 2011.
[62] Boetto, Rousse 2011, 187–188, sl. 9; 2012.
[63] Velušček, Čufar, Zupančič 2009, 203–205.

Tab. 2: Tehnološke značilnosti skupine šivanih ladij iz srednjega in severnega Jadrana ter njim sorodnih ladij iz zaledja.
Tab. 2: Technological features ... (see *Translation*)

Najdišče (Datacija)	Okolje uporabe	Oblika trupa		Spajanje platic				Spajanje ogrodja z oplato			Čolnica	Snov	
		Prečni presek	Tloris	Šivanje (v cm)	Mozniki	Pero in utor	Spojke (Razmik)	Vrvi/ pletenice	Mozniki	Žebji		Oplata	Ogrodje (razmik v cm)
Zambratija (prva pol. 1. tisočletja pr. n. št.)	morje	zaobljen	elipsoiden	diagonalno (5)				+				*Ulmus* sp.	*Alnus* sp. (?)
Caska (1.–2. st. n. št.)	morje	zaobljen	elipsoiden	diagonalno (2–2,5)					+			*Fagus* sp.	*Quercus* sp. (39,5)
Zaton 1 (1. st. n. št.)	morje	zaobljen	elipsoiden	diagonalno (2–2,5)					+				(33–45)
Zaton 2 (1. st. n. št.)	morje	zaobljen	elipsoiden	diagonalno (2–2,5)					+				(13–20)
Zaton 3 (1. st. n. št.)	morje	zaobljen	elipsoiden	diagonalno (2–2,5)					+				(32,7–41)
Stella (prva pol. 1. st. n. št.)	morje-laguna-reka	zaobljen z ravnim dnom	elipsoiden	križno (2,5)		+			+			*Ulmus* sp., *Quercus* sp.	*Quercus* sp. ? (ca 25)
Valle Ponti-Comacchio (avgust. obdobje)	morje-laguna-reka	zaobljen z ravnim dnom	elipsoiden	križno (2,5)		+		+	+			*Ulmus* sp.	*Quercus* sp. (45)
Lipe (konec 1. st. pr. n. št.–zač. 1. st. n. št.)	reka	ravno dno	elipsoiden	cik–cak? (8–10)	+ 17				+	+	C	*Picea* sp.	*Quercus* sp., *Ulmus* sp. (60)
Sinja Gorica (zač. 1. st. n. št.)	reka	ravno dno	elipsoiden				18–25			+	L	*Fagus* sp.	*Ulmus* sp., *Fagus* sp., *Abies* sp. (?)
Sisak (3. st. n. št.)	reka	ravno dno	poli-gonalen				7–10		+		L	*Quercus* sp.	*Quercus* sp. (55–60)

V ladjedelništvu je sorodna tehnološka rešitev znana pri plovilih bronaste in starejše železne dobe atlantske Evrope, in sicer pri ladjah Dover (okoli 1575–1520 pr. n. št.), Ferriby 1 (okoli 1390–1130 pr. n. št.) in Brigg (okoli 410–350 pr. n. št.), pri katerih so bile talne platice poleg šivanja v tehniki kontinuiranega šiva ali s samostojnimi zankami spojene še s prečnimi zagozdami, zataknjenimi skozi luknje v masivnih čokih, ki so bili izdelani iz nepotesanih delov platic. Tako je bila zagotovljena trdnost talne oplate v prečni smeri, pa tudi njihova poravnava po vzdolžni in navpični osi, kar je zmanjšalo delovanje strižnih sil na stike med platicami.[64]

Razmik med obema dokumentiranima tramičema ladje iz Sinje Gorice je med 1,78 in 1,82 m, kar ustreza 6 rimskim čevljem (1,78 m) in nakazuje uporabo metričnih pravil. Tramiči so bili na platice pritrjeni z 8,1 do 12,5 cm dolgimi **železnimi žeblji,** ki so bili zabiti poševno v različnih smereh ter so po obliki in dimenzijah podobni žebljem, uporabljenim pri ladji iz Lip.[65] Na opazovanem delu ladje ni bilo mogoče ugotoviti, ali segajo skozi celotno debelino platic ali ne. Prvo možnost podpira 11,5 cm dolg žebelj s kratko zakrivljeno konico (glej *sl. 19:* PN 6; *t. 3:* 18), ki je prosto ležal na tramiču FT 1. Uporaba lesenih moznikov ni dokazana, kar ladjo iz Sinje Gorice loči tako od ladje iz Lip kot od tiste iz Kolpe v Sisku (*sl. 29; 30*), pri katerih je bilo ogrodje na oplato pritrjeno večinoma oziroma izključno z mozniki. Pri ladji iz Lip so železne žeblje uporabili le za pritrjevanje desk na talne tramiče,[66] čez oplato pa je sodeč po Müllnerjevi dokumentaciji segalo le nekaj žebljev, katerih konice so zatolkli na spodnje površine platic.[67] Gradnjo tovornih ladij rimsko-keltske tradicije iz Galije in Porenja nasprotno označuje množična uporaba železnih žebljev (*sl. 31*), ki so bili praviloma zabiti od znotraj navzven skozi vnaprej izvrtane luknje v ogrodju in oplati, pri čemer so presegajoče konice dvakrat ukrivili in zabili v les.[68] Pri ladjah skupine Rhône-Saône (podskupina I) so bile talne platice pribite na elemente ogrodja od zunaj navznoter in v obratni smeri, pri podskupini II, pri kateri so bili spoji med talnimi platicami izvedeni v tehniki na pero in utor, pa samo od znotraj navzven.[69] Izdatna uporaba kovinskih žebljev je potrjena tudi pri maloštevilnih sredozemskih ladjah klasičnega in zgodnjehelenističnega obdobja, vendar jo je pozneje povsem izpodrinilo spajanje ogrodja z oplato z lesenimi mozniki in s posamično zabitimi železnimi ali bronastimi žeblji.[70]

→

Sl. 29: Tloris ladijske razbitine iz Kolpe v Sisku po tlorisni in fotografski dokumentaciji zaščitnih raziskav leta 1985. Presek a–a" je v zmanjšanem merilu.

Fig. 29: Ground plan of the shipwreck from the Kolpa river at Sisak, after the ground plan and photographic documentation from the 1985 rescue investigation. Cross section a–a" is in a smaller scale.

Iz enega kosa lesa iztesana **čolnica,** ki je zagotavljala neprekinjen prehod ladijskega dna v boke, je poleg prevladujoče uporabe lesa hrasta ter spajanja oplate in ogrodja z železnimi žeblji eden od najprepoznavnejših elementov rimskodobnih tovornih ladij rimsko-keltske tradicije na celinskih vodah med južno Francijo in spodnjim Podonavjem. Bolj odprta zasnova tovornih ladij s poševnimi boki v nagibu okoli 20 do 35 stopinj od navpične osi, značilna za plitvejše ladje s tekočo oplato (npr. Lipe, Lyon-Place Tolozan), je pogojevala čolnice s presekom v obliki črke C, praviloma globlje zasnovane ladje s čolnicami v obliki črke L pa vključujejo tako plovila s tekočo bočno oplato (Bevaix, Pommeroeul 2, Yverdon-les-Bains 1, Sisak, Sinja Gorica)[71] kot ladje, pri katerih so boki nad čolnico zvišani v tehniki klinker in ki se pojavljajo samo v porenski skupini. Nasprotno je bil prehod dna v boke pri tovornih ladjah skupine Rhône-Saône izveden ali z masivno polovico debla, pribito na zunanjo platico in rebra (podskupina I), ali z rešitvijo, pri kateri je bila spodnja bočna platica pribita na stranski rob zunanje talne platice (podskupina II).[72]

Druga posebnost ladje iz Sinje Gorice so številne **železne spojke,** ki so bile v neenakomernih razmikih, katerih težišče leži v skupini 18 do 25 cm, zabite čez stike platic na notranji strani plovila, nekaj spojk pa je bilo dokumentiranih tudi na spodnji strani dna in na zunanji strani bokov. Vsaj na notranjem delu oplate so bile spojke umaknjene v vnaprej izdelane utore, kar spominja na rešitev

[64] McGrail 2001, 184–191.

[65] Gaspari 1998a, 201, sl. 21: 15–20.

[66] Glej sledove štirih žebljev na enem koncu ohranjenega dela oplate ladje iz Akvileje-Canale Anfora 2005, ki bi pogojno lahko nakazovale pritrdišče za rebro/tramič (Beltrame, Gaddi 2013, 299).

[67] Gaspari 1998a, 202.

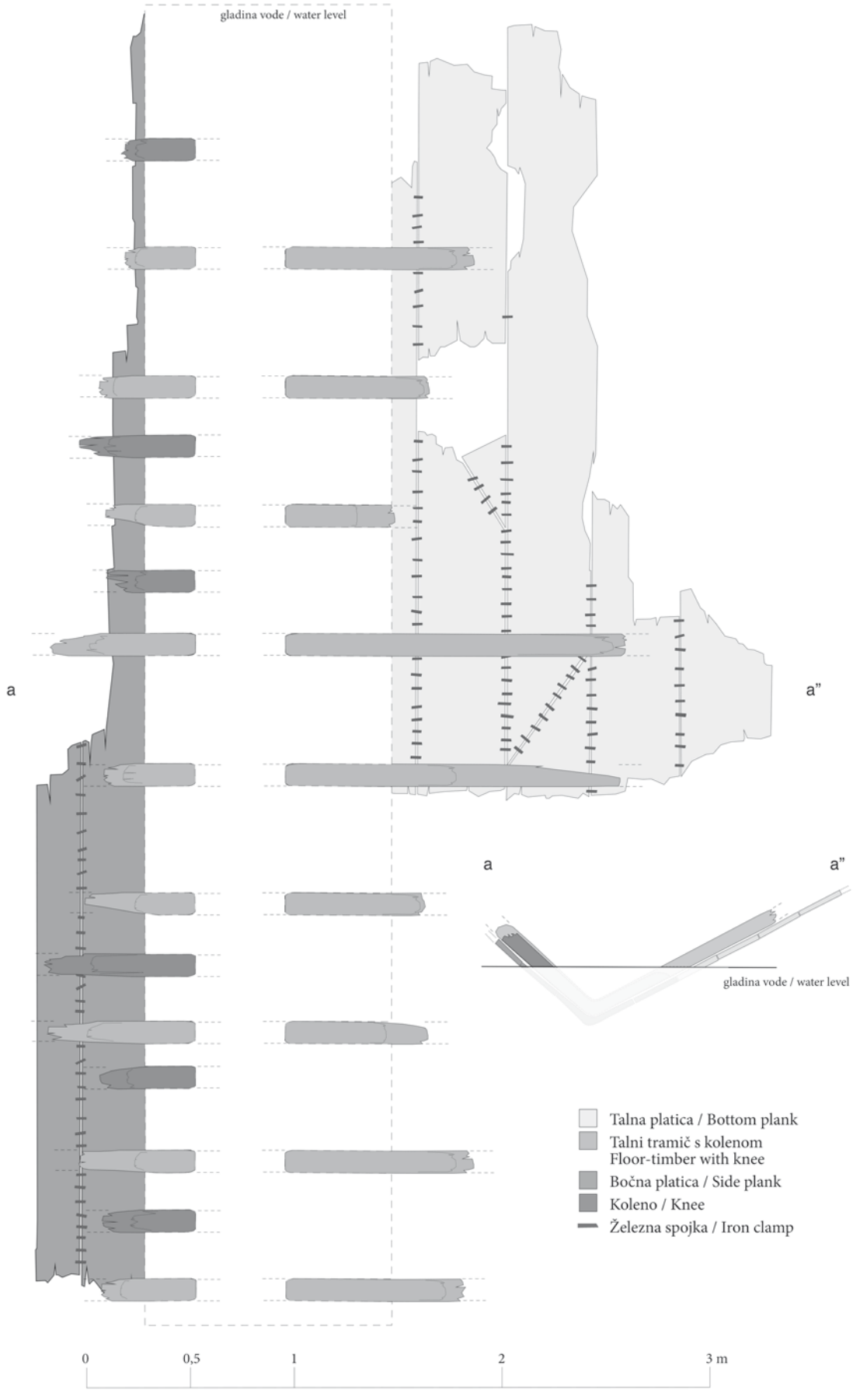
[68] Bockius 2000, 453.

[69] Guyon, Rieth 2011, sl. 4.

[70] Bockius 2000, 453.

[71] Bockius 2000, 471.

[72] Guyon, Rieth 2011, 98–99.

gladina vode / water level
a
a”
a
a”
gladina vode / water level
Talna platica / Bottom plank
Talni tramič s kolenom
Floor-timber with knee
Bočna platica / Side plank
Koleno / Knee
Železna spojka / Iron clamp
0
0,5
1
2
3 m

za zaščito vrvi pri šivanih plovilih, kjer so bili vhodi v luknje na izpostavljenem zunanjem delu oplate oblikovani kot polkrožne, trapezoidalne ali pravokotone izdolbine v robovih platic.[73]

Edini primerjavi za tako tehniko spajanja platic in utrjevanja tesnila s spojkami sta znani z manjše ladje z obrežja Donave na območju kastela *Aquae* pri Kušjaku pri Prahovem v Železnih vratih[74] in sekundarno uporabljene razbitine tovorne ladje z območja nakladalne ploščadi na lokaciji "Kovnica" v strugi Kolpe v Sisku (*sl. 29*).[75] Pri celinskih tovornih ladjah iz galskih in germanskih provinc podobna ureditev ni znana, so pa bile na nekaterih tovornih ladjah iz Porenja (npr. Zwammerdam 2, Yverdon-les-Bains 1, Woerden 7) in pri dveh patruljnih ladjah iz Oberstimma na bavarskem delu Donave (začetek 2. st. n. št.) podobne spojke posamično uporabljene pri utrjevanju posameznih delov, pri manjših popravilih ali pa za učvrstitev tesnila, ki je bilo praviloma nabito v posebej pripravljen presledek med platicami šele po njihovi vgradnji.[76]

Pri ladji iz Kušjaka, okvirno datirani v trajansko obdobje, so bile železne spojke dokumentirane v razmikih 5 do 10 cm na notranji strani vzdolž nekaterih stikov med talnimi in bočnimi platicami, vendar je v nasprotju z ladjo Sisak zaporedje spojk ponekod prekinjeno. Pri ladji iz Siska (*sl. 29; 30*), ki je bila domnevno zgrajena okrog sredine 3. st. n. št., so jih uporabili za celotno oplato, in sicer so bile zabite pravokotno ali rahlo poševno čez vzdolžne in prečne stike hrastovih platic vsakih 4 do 7 cm narazen. Spojke, ki ne presegajo 5 cm dolžine, so zelo podobne primerkom, uporabljenim pri ladji iz Sinje Gorice, med katerimi prevladujejo spojke z dolžino 3,9 do 6 cm. Podobne so tudi dimenzije platic, ki so pri ladji iz Siska široke od 25 do 40 cm in debele okoli 6 cm, obe ladji pa povezuje tudi uporaba tesnila iz rastlinskega materiala.

Pri razbitini iz Siska (*sl. 29*), od katere se je ohranil okoli 7 m dolg in 2,5 m širok del dna z enim od bokov ohranjene višine 1,1 m, so ogrodje sestavljali masivni, 55 do 60 cm razmaknjeni hrastovi tramiči pravokotnega preseka, med katerimi sta bili ob vsakem od bokov vgrajeni po dve kolenasti rebri iz naravno ukrivljenega lesa. Po beležkah vodje zaščitnih raziskav l. 1985 (*sl. 30*) je bil prehod dna v skoraj navpični stranici izveden s čolnicami s presekom v obliki črke L, pri

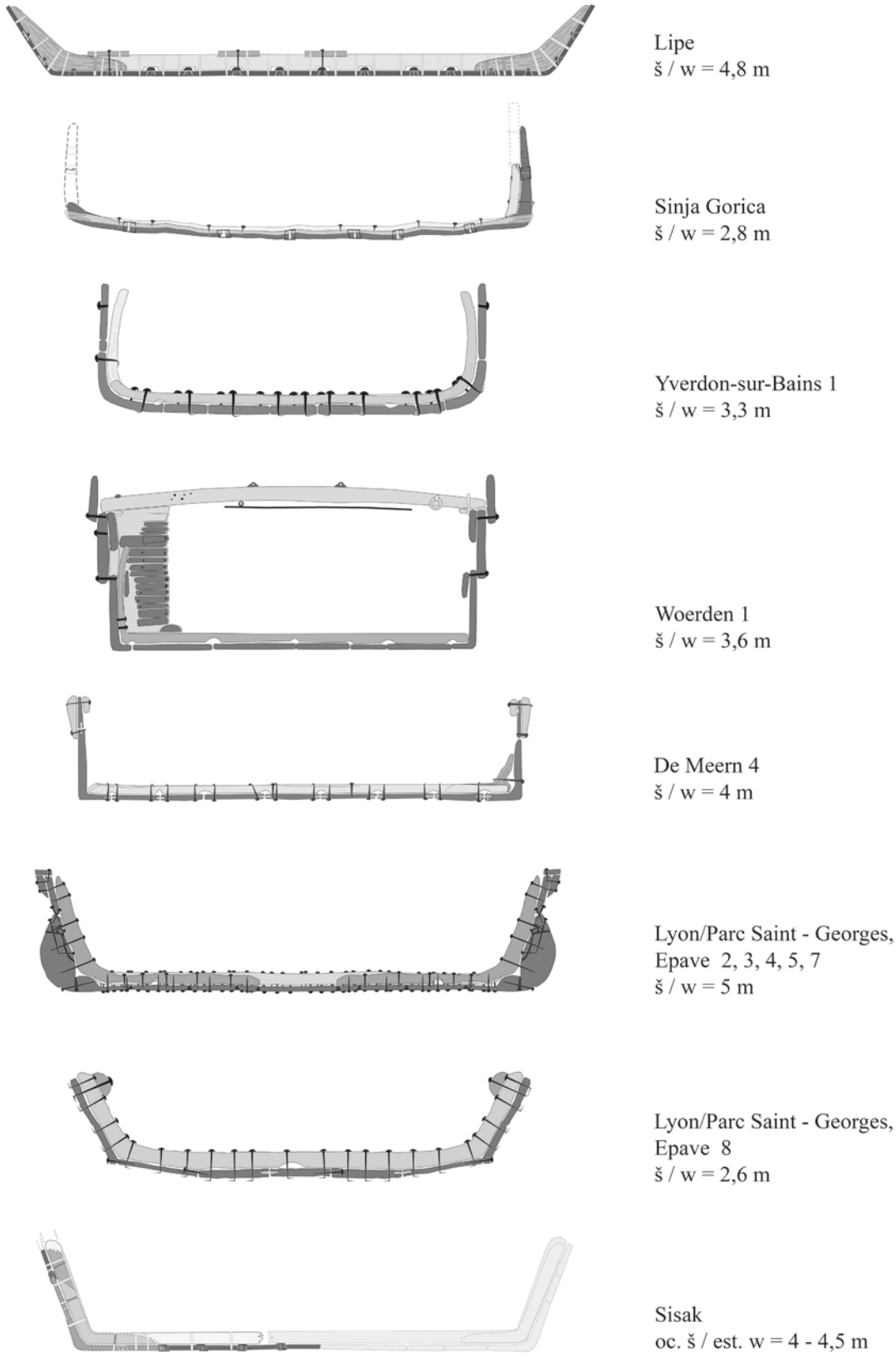

Sl. 30: Tramiča in talne platice ladje iz struge Kolpe v Sisku med izkopavanjem leta 1985.
Fig. 30: Timbers and bottom planks of the ship from the riverbed of the Kolpa at Sisak during the 1985 excavation. (Foto / Photo: K. Kiš, Gradski muzej Sisak, No. III-4327).

katerih je bila notranja stran polkrožno iztesana, torej podobno kot pri ladji iz Sinje Gorice.

Po obliki, značilnostih konstrukcije ter izbiri lesa se ladja iz Siska približuje tovornim ladjam iz galskih in germanskih provinc, vendar je brez dvoma izdelek regionalne tradicije s tehnološkimi koreninami na severnem Jadranu in njegovem zaledju. Temeljni argument za to trditev je razmestitev spojk, ki spominja na intervale med luknjami v robovih platic šivanih ladij, na kar je opozoril že Ronald Bockius v obravnavi ladje iz Kušjaka, pri ladjah iz Sinje Gorice in Siska pa je ta podobnost še očitnejša. Sredozemski praksi ustrezajo tudi izključna uporaba lesenih moznikov za pritrjevanje ogrodja na oplato, razmestitev in poševni stiki platic v vzdolžnih nizih, izmenično razporejeni tramovi in rebra ter zlasti trikotni utori, iztesani v spodnjih stranicah tramov na mestih, kjer so ti prečkali stike med platicami. To posebnost, ki je na istih mestih potrjena tudi pri nekaterih ladjah porenske skupine (npr. Zwammerdam 2, De Meern 1 in 4, Woerden 7),[77] so nekateri intepretirali kot odprtine za pretok kaluže, prezračevanje oziroma način za omejevanje propadanja reber nad stiki, vendar gre verjetneje za tesarski podpis brez večje

[73] Beltrame 2000, 93.
[74] Bockius 2001.
[75] Gaspari, Erič, Šmalcelj 2006.
[76] Bockius 2002b, 52–54; Holk 2011, 39.
[77] Bockius 2000, 455, 465, 468.

Sl. 31: Preseki rimskih tovornih ladij z različnih najdišč. Preseki niso v enakem merilu.
Fig. 31: Cross sections of Roman cargo ships from various sites. Cross sections are not to scale.
(Po / After: Müllner 1892 [Lipe]; Bockius 2000 [Yverdon, Woerden 1]; Bockius 2011 [De Meern 4]; Guyon, Rieth 2011 [Lyon/ParcSaint-Georges]; preseki / cross sections: M. Erič).

praktične vrednosti, ki je spominjal na tehnološko nujnost pri šivanih ladjah, pogojeno s snopi tesnilnega materiala.[78]

Med **vrstami lesa,** ki so jih uporabili pri gradnji ladje iz Sinje Gorice, preseneča prevlada bukve, saj se ta drevesna vrsta v antičnem in tradicionalnem pomorskem tesarstvu Sredozemlja skoraj ne pojavlja.[79] Plinij starejši bukovino in orehovino uvršča med lesne vrste, primerne za podvodne in podzemne gradnje, in izrecno omenja njeno slabšo odpornost (*N. h.* XVI 79). Podobno se lastnosti bukovine opisujejo tudi v tradicionalnem gospodarstvu, pri čemer se trpežnost svežega, neposušenega bukovega lesa v vodi primerja z macesnovim.[80]

Pri morskih plovilih antičnega Sredozemlja je bil za oplato najpogosteje uporabljen les iglavcev, zlasti različnih vrst bora, cedre in jelke, redkeje smreke. Uporaba lesa listavcev za izdelavo celotne oplate je očitno regionalna posebnost, saj se pojavlja tudi pri nekaterih šivanih ladjah. Primer oplate iz bukovine je dokumentiran prav pri okoli 9 m dolgi šivani ladji iz Caske,[81] pri ladji iz Zambratije in večini rimskodobnih šivanih plovil iz območja vzdolž obal Benečije in Furlanije-Julijske krajine (npr. Stella, Aquileia-Canale Anfora, San Francesco del Deserto in Valle Ponti-Comacchio) pa je bil v ta namen uporabljen odpornejši jesenov les. Izbira bukovine za ladjo iz Sinje Gorice in lahke smrekovine, ki jo je težko obdelovati in v vodi ni posebej trajna, za platice ladje iz Lip dokazuje uporabo lokalno razpoložljivih drevesnih vrst z rastišč v okolici Ljubljanskega barja.

Tesnjenje z bukovino oz. rastlinskim gradivom pri ladji iz Sinje Gorice je konstruktorski podpis sredozemskega izvora. Pri šivanih plovilih iz srednje in severne Dalmacije so bili v ta namen najpogosteje uporabljeni snopi lipovega ličja in ovijalk (?), za šivalne vrvi pa lan in žuka oz. brnistra (*Spartium junceum L.*). Za skupino rimsko-keltskih ladij iz Porenja je značilno tesnjenje z mahom, travami ali drevesnimi vlakninami,[82] za skupino Rhône-Saône pa s tkanino, namočeno v smolo.[83]

V okviru tovornih ladij z ravnim dnom se **elipsasta oblika z bolj ali manj prisekanima koncema** poleg obeh ladij z Ljubljanskega barja pojavlja pri nekaterih rečnih oziroma jezerskih ladjah skupine Rhône-Saône in geografsko sosednje alpske skupine. Skoraj identična krivina vodne linije, ki je bila ugotovljena pri ladjah iz Lip, ladjah Yverdon-les-Bains 1 in Arles-Rhône 3 in se domneva tudi za ladjo iz Sinje Gorice, bi lahko nakazovala upoštevanje določenih pravil, ki so izhajala iz potrebe po zagotavljanju optimalnega razmerja med namenom (nosilnost in vrsta tovora), plovnimi lastnostmi in načinom premikanja ter verjetno tudi z določenim ozirom na v sredozemskem ladjedelništvu običajno elipsasto-koničasto obliko ladij s tekočo oplato. Ta je tudi tovornim ladjam z ravnim dnom zagotavljala boljše plovne lastnosti, tj. večjo hitrost oziroma manjšo potrebno gonilno silo in boljšo sposobnost manevriranja, kot so jih imela oglata plovila porenske skupine (*barques polygonales* tipa A3 po B. Arnoldu).[84] Širok trup z globokim ugrezom mora razumljivo odrivati več vode kot ozek trup z majhnim ugrezom, kar zavira plovbo, poleg turbulence, ki nastaja ob obtekanju trupa, pa k skupnemu hidrodinamskemu uporu plovila prispevajo tudi vrtinci, ki nastajajo zaradi vdiranja vode v območje nižjega tlaka tik za krmo, kar je glavni razlog za koničasto obliko krmnega dela plovil (vsaj pod vodno gladino).[85]

Ob predpostavljenem ujemanju vodnih linij ladje iz Sinje Gorice in ladje iz Lip, ki se po **razmerju med širino in dolžino** (okoli 1: 6,4; d. okoli 28,7 m; š. 4,5 m) najbolj približuje ladjama Zwammerdam 6 in Woerden 7,[86] smemo za prvo glede na dokumentirano širino (2,47 do 2,88 m) in višino (0,65 m) domnevati okoli 20 m dolgo in 3 m široko plovilo z okoli 0,7 m visokimi stranicami. Domnevna velikost plovila ima med ladjami skupine Rhône-Saône primerjave v okoli 2,8 m širokih ladjah Lyon/Parc Saint-Georges 2 in 8, datiranih v 55 n. št. oziroma 210–215 n. št,[87] pri katerih je ocenjena dolžina med 18 in 25 m. Med ladjami porenske skupine omenjenim dimenzijam ustrezajo npr. ostanki skoraj 3 m široke in 0,67 m visoke ladje iz rimskega pristanišča na reki Haine v Pommeroeulu (Belgija), datirane v drugo polovico 1. st. ali zgodnje 2. st. n. št.,[88] in ladja iz nekdanjega meandra reke Waal pri kraju Druten (Nizozemska), datirana na konec 2. ali začetek 3. st. n. št., od katere se je ohranil 16 m

[78] Glej Bockius 2011, 54–55.
[79] Rival 1991, 64–66, 86, tab. 4.
[80] Zalokar 1854, 302, 309.
[81] Radić Rossi, Boetto 2001, 509.
[82] Bockius 2002a, 208–213, tab. 1–2.
[83] Guyon, Rieth 2011, 98–100.
[84] Arnold 1992, 73–74.
[85] K fiziki plovbe glej npr. Anderson 2003.
[86] Holk 2011, 39.
[87] Guyon, Rieth 2011, 94.
[88] Boe 1978, 25–27.

dolg del, širok od 2,8 m na sredini do 1,72 m na koncu.[89] Posamezne v celoti ohranjene ladje, kot sta Arles-Rhône 3, datirana v sredino 1. st. n. št., ki pri širini blizu 3 m meri v dolžino okoli 31 m (razmerje pribl. 1: 10,5),[90] ali 24,7 m dolga in 2,7 m široka ladja Vleuten-De Meern 1 (razmerje pribl. 1: 9,1), zgrajena l. 148 n. št., opominjajo, da je uporaba indeksacije pri rekonstrukcijah dolžin podobnih tovornih plovil lahko le okvirna.

Tovorna zmogljivost ladje iz Lip zelo verjetno nikoli ni bila izkoriščena do teoretične nosilnosti, ki je pri ugrezu 0,4 m ocenjena na skoraj 40 ton.[91] Njeno **namembnost** morda nakazujeta oba vzdolžna pasova talnih desk, ki sta domnevno olajševala natovarjanje lesenih sodov. V sočasnih kontekstih so med sodi najpogostejši primerki skupine z višino od 1,9 do 2 m, kar ustreza širini tovornega prostora na ladji.[92] Razsuti in bolj grob tovor pri ladji iz Lip skoraj ne pride v poštev, saj bi lahko njegovo nasipanje ali čiščenje poškodovalo razmeroma tanke smrekove platice (debelina 3,5 do 4 cm) in razrahljalo šive. Pri ladjah Arles-Rhône 3 in Woerden 1 je bil osrednji del opremljen z lesenim opažem, pritrjenim na talne tramiče in bočna kolena, kar omogoča sklepanje, da gre za prostor za v vrečah shranjen živež ali drugo blago, ki ni smelo priti v stik s kalužo.[93] Opisana ureditev raziskanega dela ladje iz Sinje Gorice, ki na dokumentiranem delu razen potencialnega utora za prekatno steno ne izkazuje talnih elementov ogrodja, bi lahko nakazovala tovor z manjšo težo in večjim volumnom, manj občutljiv za vlago oz. mokroto (npr. pesek, glina, opeka ipd.), morda pa gre za, kot pri ladji Vleuten-De Meern 1, kabini ali kuhinji namenjen prostor, ki so ga od preostalega dela ladje ločile premične predelne stene.

Gaspari

8. SKLEP

Glede na enako namembnost in podoben videz obeh načinov predhodnega spajanja platic in utrjevanja tesnila ter geografsko lego omenjenih odkritij iz Ljubljanice pri Sinji Gorici, Kolpe v Sisku in Donave pri Kušjaku se zdi verjetno, da gre pri železnih spojkah za tehnološko rešitev, ki je očitno že zelo zgodaj, najpozneje pa v avgustejskem obdobju začela nadomeščati zahtevno in zamudno tehniko šivanja ter jo na celinskih vodah črnomorskega povodja kmalu verjetno popolnoma izpodrinila. Vzgib za to spremembo je najverjetneje prišel iz povečanih logističnih zahtev vojaške oskrbe, kar nakazuje tudi starost novoodkritega plovila iz Ljubljanice. Glede na njeno sočasnost z ladjo iz Lip gre zelo verjetno za izdelek tesarjev, ki so obvladali oziroma vsaj poznali obe tehniki, šivanje in spajanje s spojkami.

Ladja iz Siska, najverjetneje namenjena prevozu težjega in okornega tovora, nakazuje, da so ekonomski razlogi regionalno prakso v teku cesarskega obdobja usmerili h gradnji rigidnih tovornih ladij poligonalnega obrisa z masivnimi in rokodelsko manj dodelanimi konstrukcijskimi elementi in slabšimi plovnimi lastnostmi. Ne glede na to, ali gre za prometna sredstva rimske vojske, ki so bila pogosto pogodbeno prenesena v upravljanje zasebnih korporacij, ali javnemu transportu namenjene ladje, skoraj ni dvoma, da je bila gradnja teh zmogljivih plovil odgovornost vojaške uprave in izdelek legijam priključenih amfibijskih enot s kvalificiranim osebjem (*fabri navales*).[94]

[89] Lehmann 1990.
[90] Marlier 2011.
[91] Bockius 2000, sl. 33 in 34.
[92] Gaspari 1998a, 215.
[93] Bockius 2000, 478.
[94] Bockius 2000, 482–485.

9. KATALOG
(*t. 1–4; seznam 1*)

V Katalogu so predstavljeni konstrukcijski elementi: spojke in žeblji. Vsi predmeti so iz železa, zato snov v nadaljevanju ni navedena (izjema je leseni bočni tramič ST 2, ki skupaj s pritrjenim žebljem predstavlja del najdbe PN 66 [t. 4]). Najdbe hrani Muzej in galerije mesta Ljubljane.

Vse mere so podane v cm.

T. 1:

– Najdbe, odkrite leta 2008, v bližnji okolici ladje, prostoležeče, dokumentirane in pobrane. Označene so s št. kvadranta in zaporedno št. najdbe (npr. 36–1).

T. 2–4:

– Najdbe, odkrite med dokumentiranjem leta 2012, prostoležeče, dokumentirane in pobrane. Označene so kot posebne najdbe (PN) in z zaporedno št. najdbe (npr. PN 1).

Seznam 1:

– Najdbe, odkrite med dokumentiranjem leta 2012, pritrjene na lesenem ogrodju ladje, ostale so *in situ*. Označene so s terensko oznako S (spojka) in z zaporedno št. najdbe (npr. S 34; glej *sl. 15*).

Kratice / Abbreviations:

Št. na *t.* / No. on *Pl.* = Zaporedna št. na *tabli* / Succesive Number on *Plate*
Dolž. / L. = Dolžina / Length
Šir. / W. = Širina / Width
Deb. / Th. = Debelina / Thickness
Viš. / H. = Višina / Height
Ohr. / Surv. = Ohranjeno / Surviving (%)
TO / FC = Terenska oznaka / Field code
Op. / Note = Opomba / Note
Pr. glave / Diam. of head = Premer glave / Head diameter

Erič

Tabla 1* / *Plate 1
(Leto / Year 2008)

ŽELEZNE SPOJKE / IRON CLAMPS

Št. na *t.* / No. on *Pl.*	Dolž. / L.	Šir. / W.	Deb. / Th.	Viš. / H.	Ohr. / Surv. %	TO / FC	Op. / Note
1	7,2	1,3	0,2	1,6	100	36-1	(KV 36)-1
2	6,7	1,2	0,2	2,1	100	36-2	
3	5,2	1,4	0,2	1,9	100	36-3	
4	5,4	1,4	0,2	2	100	37-1	
5	6,3	1,6	0,2	1,9	100	37-2	
6	7,1	1,7	0,2	1,4	100	37-3	
7	6,4	1,5	0,2	1,9	100	37-4	
8	6,8	1,5	0,2	1,3	100	37-5	
9	4,6	1,6	0,2	1,6	100	37-7	
10	6	1,4	0,2	2,2	100	37-8	
11	7,6	1,4	0,2	1,6	100	37-9	
12	6,3	1,4	0,2	2	100	37-10	
13	6,5	1,3	0,2	1,5	100	37-11	
14	5,3	1,3	0,2	2,1	100	37-12	
15	6,5	1,4	0,2	1,8	100	37-13	

ŽELEZNI ŽEBLJI / IRON NAILS

Št. na *t.* / No. on *Pl.*	Dolž. / L.	Deb. / Th.	Pr. glavice / Head diam.	Ohr. / Surv. %	TO / FC	Op. / Note
16	9,2	0,5	1,5	100	37-17	
17	8,1	0,6	1,8	100	37-18	

Tabla 2* / *Plate 2
(Leto / Year 2012)

ŽELEZNE SPOJKE / IRON CLAMPS (*Sl.* / *Fig. 16*)

Št. na *t.* / No. on *Pl.*	Dolž. / L.	Šir. / W.	Deb. / Th.	Viš. / H.	Ohr. / Surv. %	TO / FC	Op. / Note
1	18,8	3,5	0,2	2,5	?	PN 3	
2	5	1,4	0,2	2,4	100	PN 7	
3	5	1,7	0,2	0,8	60	PN 8	
4	6,9	1,7	0,2	1,8	100	PN 9	
5	6,9	1,5	0,2	2,4	100	PN 10	
6	5,5	1,5	0,2	2,3	100	PN 12	
7	6,4	1,9	0,2	2,2	100	PN 13	
8	7,3	1,9	0,2	2,3	100	PN 14	
9	7,2	1,6	0,2	1,8	80	PN 15	
10	7,5	1,6	0,2	2,1	100	PN 17	
11	8,4	1,5	0,2	1,8	100	PN 18	
12	8,9	1,7	0,2	1,8	100	PN 19	
13	5,9	1,7	0,2	2	100	PN 21	
14	6,1	1,4	0,2	2,2	100	PN 23	
15	8,8	1,4	0,2	1,7	100	PN 29	
16	6,5	1,6	0,2	1,9	100	PN 30	
17	4,8	1,5	0,2	1,9	100	PN 31	
18	8,6	1,4	0,2	1,8	100	PN 32	
19	18,9	1,7	0,2	3,2	?	PN 33	*Sl.* / *Figs. 15, 17*
20	7,7	1,4	0,2	2,1	100	PN 34	

Tabla 3* / *Plate 3
(Leto / Year 2012)

ŽELEZNE SPOJKE / IRON CLAMPS (*Sl.* / *Fig. 16*)

Št. na *t.* / No. on *Pl.*	Dolž. / L.	Šir. / W.	Deb. / Th.	Viš. / H.	Ohr. / Surv. %	TO / FC	Op. / Note
1	10,3	1,5	0,2	1,6	100	PN 35	
2	4,6	1,7	0,2	2,8	100	PN 46	
3	7,5	1,8	0,2	2,6	100	PN 48	
4	7,7	1,7	0,2	2,1	100	PN 49	b. k.
5	6,8	1,4	0,2	1,8	100	PN 53	b. k.
6	6,3	1,4	0,2	2	100	PN 53	b. k.
7	9,6	1,7	0,2	1,4	100	PN 53	b. k.
8	8,4	1,4	0,2	2,2	100	PN 54	*Sl.* / *Fig. 15*
9	7,6	2,3	0,15	1,9	100	PN 57	
10	6,1	1,5	0,2	2,2	100	PN 59	b. k.
11	7,1	1,5	0,2	2	100	PN 60	b. k.
12	6,9	1,5	0,2	1,8	100	PN 61	b. k.
13	6,1	1,4	0,2	2,2	100	PN 62	b. k.
14	4,8	1,7	0,2	2,2	100	PN 63	b. k.
15	5,5	1,6	0,2	1,8	80	PN 64	b. k.
16	4,4	1,5	0,2	2,1	80	PN 65	b. k.

ŽELEZNI ŽEBLJI / IRON NAILS (*Sl.* / *Fig. 19*)

Št. na *t.* / No. on *Pl.*	Dolž. / L.	Deb. / Th.	Pr. glave / Head diam.	Ohr. / Surv. %	TO / FC	Op. / Note
17	12,5	0,8	?	80	PN 4	
18	11,5	0,5	1,7	100	PN 6	
19	8,6	0,7	1,7	100	PN 67	lega / position: FT 1; b. k.

Tabla 4 / Plate 4
(Leto / Year 2012)
POSEBNA NAJDBA / SMALL FIND PN 66

BOČNI TRAMIČ / SIDE TIMBER ST 2 (*Sl.* / *Fig. 13*)

Št. na *t.* / No. on *Pl.*	Viš. / H.	Stanje / Condition	TO / FC	Op. / Note
1	45	(u_{max}) (MC_{max}) 690 %	PN 66	PN 66 (= ST 2)*; vrsta lesa / wood species: *Abies Alba*

ŽELEZNI ŽEBELJ / IRON NAIL (*Sl.* / *Fig. 19*)

Št. na *t.* / No. on *Pl.*	Dolž. / L.	Deb. / Th.	Pr. glave / Diam. of head	Ohr. / Surv. %	TO / FC	Op. / Note
2	12,5	0,8	1,8	80	PN 66	lega / position: ST 2

* Bočni tramič ST 2 je bil najverjetneje poškodovan oz. obsekan zato, da bi ga bilo mogoče ločiti od čolnice CG 2 / Side Timber 2 was most probably damaged or cut so as to be detached from Chine-girder 2.

b. k. = brez koordinat / without coordinates

u_{max} = Napojitvena vlažnost lesa / MC_{max} = Maximum Moisture Content

Seznam / List 1
Najdbe, ki so ostale *IN SITU* / Finds left *IN SITU*
(Leto / Year 2012)

ŽELEZNE SPOJKE / IRON CLAMPS (*Sl.* / *Fig. 15*)

Kat. št. / Cat. No.	Dolž. / L.	Šir. / W.	Deb. / Th.	Viš. / H.	Ohr. / Surv. %	TO / FC	Op. / Note
1	5,6	1,7	0,2	?	100	S 1	
2	7,2	1,5	0,2	?	100	S 2	
3	7,1	1,7	0,2	?	100	S 3	
4	7,2	1,6	0,2	?	100	S 4	
5	7,6	1,5	0,2	?	100	S 5	
6	6,1	1,5	0,2	?	100	S 6	
7	4,8	1,4	0,2	?	100	S 7	
8	6,8	1,5	0,2	?	100	S 8	
9	7,9	1,6	0,2	?	100	S 9	
10	6,8	1,4	0,2	?	100	S 10	
11	7,2	1,8	0,2	?	100	S 11	

Kat. št. / Cat. No.	Dolž. / L.	Šir. / W.	Deb. / Th.	Viš. / H.	Ohr. / Surv. %	TO / FC	Op. / Note
12	6,2	1,8	0,2	?	100	S 12	
13	5,9	1,4	0,2	?	100	S 13	
14	7,7	1,6	0,2	?	100	S 14	
15	6,7	1,6	0,2	?	100	S 15	
16	6,2	1,7	0,2	?	100	S 16	
17	6,3	1,9	0,2	?	100	S 17	
18	8,4	1,7	0,2	?	100	S 18	
19	6,2	1,5	0,2	?	100	S 19	
20	7,3	1,8	0,2	?	100	S 20	
21	6,6	1,7	0,2	?	100	S 21	
22	7,1	1,5	0,2	?	100	S 22	
23	6,3	1,6	0,2	?	100	S 23	
24	5,2	1,7	0,2	?	100	S 24	
25	6,5	1,7	0,2	?	100	S 25	
26	6,3	1,4	0,2	?	100	S 26	
27	7,1	1,4	0,2	?	100	S 27	
28	5,7	1,7	0,2	?	100	S 28	
29	5,1	1,4	0,2	?	100	S 29	
30	3,9	1,7	0,2	?	100	S 30	
31	6,9	1,5	0,2	?	100	S 31	
32	8,6	1,6	0,2	?	100	S 32	
33	5,8	1,5	0,2	?	100	S 33	
34	7,2	1,7	0,2	?	100	S 34	
35	7,3	1,7	0,2	?	100	S 35	
36	5,1	1,6	0,2	?	100	S 36	
37	7,9	1,4	0,2	?	100	S 37	
38	6,3	1,8	0,2	?	100	S 38	
39	7,4	1,6	0,2	?	100	S 39	
40	7,6	1,5	0,2	?	100	S 40	
41	6,7	1,9	0,2	?	100	S 41	
42	7,1	1,9	0,2	?	100	S 42	
43	6,1	1,8	0,2	?	100	S 43	
44	7,2	1,8	0,2	?	100	S 44	
45	7,5	1,7	0,2	?	100	S 45	
46	6,8	1,8	0,2	?	100	S 46	
47	8,1	1,7	0,2	?	100	S 47	
48	7,1	1,9	0,2	?	100	S 48	
49	6,7	1,8	0,2	?	100	S 49	
50	6,2	1,8	0,2	?	100	S 50	
51	?	1,7	0,2	?	20	S 51	
52	6,8	1,6	0,2	?	0	S 52	ocena / estimate
53	5,4	1,7	0,2	?	0	S 53	ocena / estimate
54	5,8	1,9	0,2	?	0	S 54	ocena / estimate
55	7,2	1,9	0,2	?	100	S 55	
56	7,1	1,7	0,2	?	100	S 56	

ŽELEZNI ŽEBLJI / IRON NAILS (*Sl.* / *Fig. 19*)

Kat. št. / Cat. No.	Dolž. / L.	Deb. / Th.	Prem. glave / Head diam.	Ohr. / Surv. %	TO / FC	Op. / Note
57	?	?	1,5	100	Z1	
58	?	?	1,6	100	Z2	
59	?	?	1,5	100	Z3	
60	?	?	1,5	100	Z4	

Kat. št. / Cat. No.	Dolž. / L.	Deb. / Th.	Prem. glave / Head diam.	Ohr. / Surv. %	TO / FC	Op. / Note
61	?	?	1,7	100	Z5	
62	?	?	1,7	100	Z6	
63	?	?	1,8	100	Z7	
64	?	?	1,6	100	Z8	
65	?	?	1,7	100	Z9	
66	?	?	1,6	100	Z10	*Sl. / Fig. 20*
67	?	?	1,7	100	Z11	*Sl. / Fig. 20*
68	?	?	1,6	100	Z12	*Sl. / Fig. 20*
69	?	?	1,6	100	Z13	
70	?	?	1,7	100	Z14	
71	?	?	1,7	100	Z15	
72	?	?	1,8	100	Z16	

Zahvale

Raziskavo ladje, ki jo je vodil Center za konservatorstvo ZVKDS, sta omogočila Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport ter Agencija RS za raziskovalno dejavnost (programa Lesarstvo P4-0015 in Računalniški vid P2-0214 in projektov J6-6348-0618, J6-4087 in L6-4157).

Pri raziskavah so sodelovali sodelavci Muzeja in galerij mesta Ljubljane, Univerze v Ljubljani (Laboratorij za računalniški vid Fakultete za računalništvo in informatiko ter Oddelek za lesarstvo, Oddelek za mikrobiologijo in Katedra za botaniko in fiziologijo rastlin Oddelka za biologijo Biotehniške fakultete), Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, Rok Kovačič (Golden Light Photography Kult, d. o. o.), Gregor Berginc (Xlab, d. o. o., in 3dimenzija, d. o. o.), Predrag Petrović in Luka Ritonja (ArtRebel9, d. o. o.), Tomaž Verbič (Arhej, d. o. o.), Sašo Poglajen (Harpha Sea, d. o. o.) in potapljači CPA, d. o. o.

Na terenu so strokovno pomoč in podporo zagotovili Luka Bekić, Anita Jelić (Međunarodni centar za podvodnu arheologiju u Zadru) ter Marko Uhač (Uprava za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske), s komentarji in pogovori pa Ronald Bockius (Museum für Antike Schiffahrt, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz), Giulia Boetto (Centre Camille Jullian, Chargée de recherche au CNRS, Aix-en-Provence) ter Jana Horvat (ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo).

Tehnično pomoč pri slikovnem gradivu so zagotovile Ida Murgelj (Narodni muzej Slovenije), Janja Tratnik (Inštitut za dediščino Sredozemlja ZRS Univerze na Primorskem) in Mateja Belak (ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo).

Iskreno zahvalo za donatorsko podporo pa smo dolžni predvsem Magelan Skupini, d. o. o., Občini Vrhnika, Komunalnemu podjetju Vrhnika, d. o. o., Avtotradu, d. o. o., Gostilni Bajc s prenočišči, Realprojektu, d. o. o., Prostovoljnemu gasilskemu društvu Bevke, Kamnolomu Mivšek – Rajko Mivšek s. p., Planinskemu društvu Vrhnika, Cankarjevi knjižnici Vrhnika ter Ribiški družini Vrhnika.

ANDERSON, B. D. 2003, *The Physics of Sailing Explained.* – Dobbs Ferry (NY).

ARNOLD, B. 1992, *Batellerie gallo-romaine sur le lac de Neuchâtel* 2. – Archéologie neuchâteloise 13.

BELTRAME, C. 2000, Sutiles naves of Roman Age. New Evidence and Technological Comparisons with Preroman Sewn Boats. – V / In: J. Litwin (ur. / ed.), *Down the River to the Sea. Proceedings of the Eighth International Symposium on Boat and Ship Archaeology*, 91–96, Gdansk, Oxford.

BELTRAME, C., D. GADDI 2013, Fragments of Boats from the Canale Anfora of Aquileia, Italy, and Comparison of Sewn-Plank Ships in the Roman Era. – *The International Journal of Nautical Archaeology* 42/2, 296–304.

BERTI, F. 1990, Lo scafo. – V / In: F. Berti (ur. / ed.), *Fortuna Maris. La Nave Romana di Comacchio,* 29–42, Bologna.

BJÖRDAL GJELSTRUP, C. 2012, Microbial degradation of waterlogged archaeological wood. – *Journal of Cultural Heritage* 13, 118–122.

BOCKIUS, R. 2000, Antike Prahme. Monumentale Zeugnisse keltisch-römischer Binnenschiffahrt aus der Zeit vom 2. Jh. v. Chr. bis ins 3. Jh. n. Chr. – *Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz* 47, 439–493.

BOCKIUS, R. 2001, A Roman River Barge (?) found in the Danube near Prahovo, Serbia. – V / In: C. Beltrame (ur. / ed.), *Boats, Ships and Shipyards, Proceedings of the Ninth International Symposium on Boat and Ship Archaeology, Venice, 3.–8. December 2000,* 167–196, Oxford.

BOCKIUS, R. 2002a, Abdichten, beschichten, kalfatern. Schiffsversiegelung und ihre Bedeutung als Indikator für Technologietransfers zwischen den antiken Schiffbautraditionen. – *Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz* 49, 189–234.

BOCKIUS, R. 2002b, *Die römerzeitlichen Shiffsfunde von Oberstimm in Bayern.* – Monographien Römisch-germanisches Zentralmuseums 30.

BOCKIUS, R. 2011, Technological Transfer from the Mediterranean to the Northern Provinces. – V / In: G. Boetto, P. Pomey, A. Tchernia (ur. / eds.), *Batellerie Gallo-Romaine: pratiques régionales et influences maritimes Méditerranéennes,* Bibliothèque d'archéologie Méditerranéenne et Africaine 9, 47–59.

BOE, G. de 1978, Roman boats from a small river harbour at Pommeroeul, Belgium. – V / In: J. du Plat Taylor, H. Cleere (ur. / eds.), *Roman shipping and trade: Britain and the Rhine provinces,* Council British Archaeological Research Report 24, 22–30.

BOETTO, G., C. ROUSSE 2011, Le chaland de Lipe (Ljubljana, Slovénie) et la tradition de construction "sur sole" de l'Europe sud-orientale: quelles influences méditerranéennes? – V / In: G. Boetto, P. Pomey, A. Tchernia (ur. / eds.), *Batellerie Gallo-Romaine: pratiques régionales et influences maritimes Méditerranéennes,* Bibliothèque d'archéologie Méditerranéenne et Africaine 9,179–191.

BOETTO, G., C. ROUSSE 2012, Traditions régionales d'architecture navale en adriatique à l'époque romaine. – *Histria Antiqua* 21, 427–441.

BRUSIĆ, Z., M. DOMJAN 1985, Liburnian boats: their construction and form. – V / In: S. McGrail, E. Kentley (ur. / eds.), *Sewn Plank Boats,* BAR International Series 276, 67–86.

BRUNNING, R., J. WATSON 2010, *Waterlogged wood. Guidelines on the recording, sampling, conservation and curation of waterlogged wood.* – English Heritage 2010, Swindon (http://www.english-heritage.org.uk/publications/waterlogged-wood/waterlogged-wood.pdf [zadnji dostop / last access 30. april 2014]).

CAPRETTI, C., N. MACCHIONI, B. PIZZO, G. GALOTTA, G. GIACHI, D. GIAMPAOLA 2008, The characterization of waterlogged archaeological wood: The three roman ships found in Naples (Italy). – *Archaeometry* 50, 855–876.

CHRISTENSEN, M., H. KUTZKE, F. K. HANSEN 2012, New materials used for the consolidation of archaeological wood – past attempts, present struggles, and future requirements. – *Journal of Cultural Heritage* 13, 183–190.

ČUFAR, K. 2010, Dendrokronološka metoda za datiranje lesa v Sloveniji. – *Argo* 53/1, 30–33.

ČUFAR, K., M. MERELA, M. ERIČ 2014, A Roman barge in the Ljubljanica river (Slovenia): wood identification, dendrochronological dating and wood preservation research. – *Journal of Archaeological Science* 44/April 2014, 128–135.

ČUFAR, K., V. TIŠLER, GORIŠEK, Ž. 2002, Arheološki les - njegove lastnosti in raziskovalni potencial (Archaeological wood - its properties and research potential). – *Arheološki vestnik* 53, 69–76.

ČUFAR, K., Ž. GORIŠEK, M. MERELA, F. POHLEVEN 2012, Lastnosti bukovega lesa, predelava, problematika in raba v arhitekturi. – V / In: A. Bončina (ur. / ed.), *Bukovi gozdovi v Sloveniji: ekologija in gospodarjenje,* Zbornik razširjenih povzetkov predavanj, *26. gozdarski študijski dnevi, Čatež ob Savi, 2. in 3. april 2008,* 445–458, Ljubljana.

ČUFAR, K., J. GRIČAR, M. ZUPANČIČ, G. KOCH, U. SCHMITT 2008, Anatomy, cell wall structure and topochemistry of water-logged archaeological wood aged 5,200 and 4,500 years. – *IAWA Journal* 29, 55–68.

DEŽMAN, K. 1858, Beiträge zur Naturgeschichte des Laibacher Morastes. – *Jahresheft des Vereines des krainischen Landesmuseums* 2, 59–87.

DEŽMAN, K. 1878, Über die vorjährigen Funde im Laibacher Pfahlbau. – *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 8, 65–82.

DJAOUI, D., S. GRECK, S. MARLIER 2012, *Arles-Rhône* 3. *Le naufrage d'un chaland antique dans le Rhône, enquête pluridisciplinaire.* – Marseille.

DRAP, P., D. MERAD, J. SEINTURIER, A. MAHIDDINE, D. PELOSO, JM. BOÏ, L. LONG, B. CHEMISKY, J. GARRABOU 2013, Underwater photogrammetry for archaeology and marine biology 40 years of experience in Marseille, France. – V / In: A. C. Addison, G. Guidi, L. De Luca, S. Pescarin (ur. / eds.), *Proceedings of the 2013 Digital Heritage International Congress 2013, 28 Oct - 1 Nov, Marseille, France*, IEEE 2, 97–104, Marseille.

ERIČ, M. 1994, Nova datiranja deblakov in čolnov. – *Arheo* 16, 74–78.

ERIČ, M. 1998, *Moker les iz arheoloških najdišč v Sloveniji.* – Magistrska naloga / Master's thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

ERIČ, M. 2008, *Arheologija Ljubljanskega barja. Ladje, deblaki, čolniči in vesla.* – Poročila skupine za podvodno arheologijo 26, [Poročila 26, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije]. Poročilo / Report (https://uni-aas.academia.edu/MiranErič/OVER-100-READS [zadnji dostop / last access 30. april 2014]).

ERIČ, M. 2009a, Datirani deblaki in ladja na Ljubljanskem barju in v Prekmurju v Sloveniji. – V / In: L. Bekić (ur. / ed.), *Jurišićev zbornik. Zbornik radova u znak sjećanja na Marija Jurišića,* 151–162, Zagreb.

ERIČ, M. 2009b, *Rimska tovorna ladja SI-80: poročilo o nadzoru stanja ladje po posegih ob Sinjegoriških ribnikih.* –Poročila oddelka za podvodno arheologijo 1, [Poročila 1, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Center za preventivno arheologijo]. Poročilo / Report (https://uni-aas.academia.edu/MiranErič/REPORTS [zadnji dostop / last access 30. april 2014]).

ERIČ, M., A. GASPARI 2009, *Sinja Gorica: poročilo o arheološkem podvodnem pregledu struge reke Ljubljanice na območju zavarovanja desne brežine ob Sinjegoriških ribnikih.* – Poročila skupine za podvodno arheologijo 28, [Poročila 28, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije]. Poročilo / Report (https://uni-aas.academia.edu/MiranErič/REPORTS [zadnji dostop / last access 30. april 2014]).

ERIČ, M., I. ŠINKOVEC 2013, *Rimska tovorna ladja iz Sinje Gorice* 1: *dokumentiranje ladje in vzpostavitev državnega depozitorija za moker les 2012.* – Poročila skupine za podvodno arheologijo 30, [Poročila 30, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije]. Poročilo / Report (https://uni-aas.academia.edu/MiranErič/REPORTS [zadnji dostop / last access 30. april 2014]).

ERIČ, M., R. KOVAČIČ, G. BERGINC, M. PUGELJ, Ž. TOPINJŠEK, F. SOLINA 2013, The Impact of the Latest 3D Technologies on the Documentation of Underwater Heritage Sites. – V / In: A. C. Addison, G. Guidi, L. De Luca, S. Pescarin (ur. / eds.), *Proceedings of the 2013 Digital Heritage International Congress 2013, 28 Oct - 1 Nov, Marseille, France,* IEEE 2, 281–288, Marseille.

FOZZATTI, L., M. CAPULLI, F. CASTRO 2012, The Stella 1 Shipwreck, Udine, Italy. – *Center for Maritime Archaeology & Conservation News and Reports* 3/2, 17-19.

GASPARI, A. 1998a, Pontonium iz Lip na Ljubljanskem barju. – *Arheološki vestnik* 49, 187–224.

GASPARI, A. 1998b, Das Frachtschiff aus Lipe in Moor von Laibach (Ljubljana). – *Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz* 45, 527–550.

GASPARI, A. 2002, *Latenske in zgodnjerimske najdbe iz Ljubljanice.* – Doktorska disertacija / Dissertation. Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

GASPARI, A. 2009a, Tovorna ladja sredozemske šivane konstrukcije iz Lip. – V: P. Turk, J. Istenič, T. Knific, T. Nabergoj (ur. / eds.), *Ljubljanica – kulturna dediščina reke,* 107–109, Ljubljana.

GASPARI, A. 2009b, A cargo ship of Mediterranean sewn construction from Lipe. – In: P. Turk, J. Istenič, T. Knific, T. Nabergoj (ur. / eds.), *The Ljubljanica – a River and its Past,* 116–119, Ljubljana.

GASPARI, A., M. ERIČ 2002, *Podvodno dokumentiranje lesenih plovil v strugi Ljubljanice na Ljubljanskem barju.* – Poročilo / Report. Hrani / Kept in: Oddelek za kulturo in raziskovalno dejavnost Mestne občine Ljubljana.

GASPARI, A., M. ERIČ 2006–2007, 229. Vrhnika. Arheološko najdišče Ljubljanica. – *Varstvo spomenikov* 43 (2007). *Poročila,* 237–240.

GASPARI, A., M. ERIČ 2007, *Arheološki podvodni pregled struge reke Ljubljanice na območju mostu AC priključka na Vrhniki.* – Poročila skupine za podvodno arheologijo 23, [Poročila 23, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije]. Poročilo / Report (https://uni-aas.academia.edu/MiranErič/REPORTS [zadnji dostop / last access 30. april 2014]).

GASPARI, A., M. ERIČ 2008, Arheološke raziskave struge Ljubljanice med Verdom in Vrhniko. – *Annales. Series historia et sociologia,* 18/2, 407–430.

GASPARI, A., M. ERIČ 2012, Preliminarno poročilo o odkritju razbitine rimske tovorne ladje v Ljubljanici pri Sinji Gorici. – V / In: A. Gaspari, M. Erič (ur. / eds.), *Potopljena preteklost. Arheologija vodnih okolij in raziskovanje podvodne kulturne dediščine v Sloveniji. Zbornik ob 128-letnici Dežmanovih raziskav Ljubljanice na Vrhniki (1884–2012),* 293–298, Radovljica.

GASPARI, A., M. ERIČ, B. ODAR 2011, A Palaeolithic wooden point from Ljubljansko barje, Slovenia. – V / In: J. Benjamin, C. Bonsall, C. Pickard, A. Fischer (ur. / eds.), *Submerged prehistory,* 186–192, Oxford, Oakville.

GASPARI, A., M. ERIČ, B. ODAR 2012, Paleolitska lesena konica iz Ljubljanice. – V / In: A. Gaspari, M. Erič (ur. / eds.). *Potopljena preteklost. Arheologija vodnih okolij in raziskovanje podvodne kulturne dediščine v Sloveniji. Zbornik ob 128-letnici Dežmanovih raziskav Ljubljanice na Vrhniki (1884–2012),* 231–238, Radovljica.

GASPARI, A., M. ERIČ, M. ŠMALCELJ 2006, Roman river barge from Sisak (*Siscia*), Croatia. – V / In: L. Blue, F. Hocker, A. Englert (ur. / eds.), *Connected by the Sea, Proceedings of the Tenth International Symposium on Boat and Ship Archaeology, Roskilde, 22–27 September 2003,* 284–289, Oxford.

GLUŠČEVIĆ, S. 2004, Hydroarchaeological excavations and the discovery of the third sewn Liburnian ship - seriliae - in the Roman harbor of Zaton near Zadar. – *Archaeologia Maritima Mediterranea. An International Journal on Underwater Archaeology* 1, 41–52.

GREGORY, D., P. JENSEN, K. STRÆTKVERN 2012, Conservation and in situ preservation of wooden shipwrecks from marine environments. – *Journal of Cultural Heritage* 13, 139–148.

GROSSER, D., W. TEETZ 1987, *Einheimische Nutzhölzer, Loseblattsammlung: Vorkommen, Baum- und Stammform, Holzbeschreibung, Eigenschaften, Verwendung.* – Bonn.

GUYON, M., É. RIETH 2011, Les chalands gallo-romains du Parc Saint-Georges. – V / In: G. Boetto, P. Pomey, A. Tchernia (ur. / eds.), *Batellerie Gallo-Romaine: pratiques régionales et influences maritimes Méditerranéennes,* Bibliothèque d'archéologie Méditerranéenne et Africaine 9, 91–101.

HANECA, K., K. ČUFAR, H. BEECKMAN 2009, Oaks, tree-rings and wooden cultural heritage: a review of the main characteristic and applications of oak dendrochronology in Europe. – *Journal of Archaeological Science* 36, 1–11.

HOCKER, E., G. ALMKVIST, M. SAHLSTEDT 2012, The Vasa experience with polyethylene glycol: A conservator's perspective. – *Journal of Cultural Heritage* 13, S175–S182.

HOLK van, A. 2011, Recent research on Roman shipfinds from the Netherlands. – V / In: G. Boetto, P. Pomey, A. Tchernia (ur. / eds.), *Batellerie Gallo-Romaine: pratiques régionales et influences maritimes Méditerranéennes,* Bibliothèque d'archéologie Méditerranéenne et Africaine 9, 33–43.

HOHENWART, F. 1838, *Die Entsumpfung des Laibacher Morastes.* – Besonders adgedrückt aus dem 3. u. 4. Hefte der Beiträge für Naturgeschichte, Landwirtschaft und Topographie des Herzogtums Krain, Laibach.

HORVAT, J. 1990, *Nauportus (Vrhnika).* – Dela 1. razreda SAZU 33.

HORVAT, J. 1996, Nauportus – Vrhnika v arheoloških obdobjih. – *Vrhniški razgledi* 1, 89–106.

HORVAT, J. 2009a, Nauportus – naselje na začetku transportne poti po Ljubljanici. – V: P. Turk, J. Istenič, T. Knific, T. Nabergoj (ur. / eds.), *Ljubljanica: kulturna dediščina reke,* 89–94, Ljubljana.

HORVAT, J. 2009b, Nauportus – a settlement at the beginning of the transportation route along the Ljubljanica. – In: P. Turk, J. Istenič, T. Knific, T. Nabergoj (ur. / eds.), *The Ljubljanica – a River and its Past,* 96–101, Ljubljana.

HORVAT, J., E. KOCUVAN, N. LOGAR 1986, Vrhnika - Dolge njive. – *Varstvo spomenikov* 28, 277–278.

HUMAR, M., B. FABČIČ, M. ZUPANČIČ, F. POHLEVEN, P. OVEN 2008, Influence of xylem growth ring width and wood density on durability of oak heartwood. – *International Biodeterioration and Biodegradation* 62, 368–371.

KONCANI UHAČ, I., M. UHAČ 2012, Prapovijesni brod iz uvale Zambratija – prva kampanja istraživanja. – *Histria Antiqua* 21, 533–538.

LEHMANN, L. Th. 1990, The Romano-Celtic boats from Druten and Kapel-Avezaath. – V / In: S. McGrail (ur. / ed.), *Maritime Celts, Frisians and Saxons,* Council British Archaeological Research Report 71, 77–81.

LESAR, B., M. HUMAR, P. OVEN 2008, Dejavniki naravne odpornosti lesa in njegova trajnost / Factors of natural durability and service life of wood. – *Les* 60 (11/12), 408–414.

LOGAR, N. 1984, Ljubljanica na Ljubljanskem barju. – *Varstvo spomenikov* 26, 232–233.

LOGAR, N. 1985, Vrhnika / Dolge njive. – *Arheološki pregled* 26 (1986), 126–127.

MARLIER, S. 2002, *La* question de la survivance des bateaux cousus de l´Adriatique. – V / In: L. Rivet, M. Sciallano (ur. / eds.), *Vivre, produire et échanger: Reflets Méditerranéens. Mélanges offerts à Bernard Lou,* Archéologie et Histoire Romaine 8, 21–32.

MARLIER, S. 2011, L'épave Arles-Rhône 3: étude préliminaire d'un chaland gallo-romain. – V / In: G. Boetto, P. Pomey, A. Tchernia (ur. / eds.), *Batellerie Gallo-Romaine: pratiques régionales et influences maritimes Méditerranéennes,* Bibliothèque d'archéologie Méditerranéenne et Africaine 9, 133–151.

McGRAIL, S. 2001, *Boats of the world: from the Stone Age to the Medieval times.* – New York.

MELIK, A. 1946, *Ljubljansko mostiščarsko jezero in dediščina po njem.* – Dela 1. razreda SAZU 5.

MERELA, M, K. ČUFAR 2013, Mechanical properties of oak sapwood versus heartwood in three different oak species / Gustoća I mehanička svojstva drva bjeljike hrasta u usporedbi s drvom srži. – *Drvna Industrija* 64/4, 323–334.

MUŠIČ, B., J. HORVAT 2007, Nauportus - an Early Roman trading post at Dolge njive in Vrhnika. The results of geophysical prospecting using a variety of independent methods / *Nauportus* - zgodnjerimska trgovska postojanka na Dolgih njivah na Vrhniki. Rezultati geofizikalne raziskave z več neodvisnimi metodami. – *Arheološki vestnik* 58, 219–283.

MÜLLNER, A. 1890a, Ein Schiff im Laibacher Moore I. – *Laibacher Zeitung* 266, 19. 11. 1890, 2217–2218.

MÜLLNER, A. 1890b, Ein Schiff im Laibacher Moore II. – *Laibacher Zeitung* 267, 20. 11. 1890, 2225–2226.

MÜLLNER, A. 1892a, Einbäumler im Moraste. – *Argo* 1/1, 18.

MÜLLNER, A. 1892b, Ein Schiff im Laibacher Moore. – *Argo* 1/1, 1–7.

MÜLLNER, A. 1894, Kleinere Mittheilungen. – *Argo* 3, 153–157.

MÜLLNER, A. 1897, Fund eines Einbaumes am Moore bei Schwarzdorf. – *Argo* 5, 85–86.

POLZER, M. E. 2009, The VIth-Century B.C. Shipwreck at Pabuç Burnu, Turkey: Evidence for Transition from Lacing to Mortise-and-Tenon Joinery in Late Archaic Greek Shipbuilding. – V / In: P. Pomey (ur. / ed.), *Transferts technologiques en architecture navale méditerranéenne de l'antiquité aux temps modernes : identité technique et identité culturelle, Actes de la Table Ronde d'Istanbul,19–22 mai 2007, Varia Anatolica* 20, 27–44.

POMEY, P. 1997, Un exemple d'évolution des techniques de construction navale antique: de l'assemblage par ligatures à l'asemblage par tenons et mortaises. – V / In: D. Meeks, D. Garcia (ur. / eds.), *Techniques et économie antiques et médiévales: le temps de l'innovation.* Colloque international (C. N. R. S.) Aix-en-Provence 21–23 Mai 1996, 195–203, Paris.

RADIĆ ROSSI, I., G. BOETTO 2011, Šivani brod iz uvale Caska na Pagu – istraživačka kampanja 2010. – *Histria Antiqua* 20, 505–513.

RIVAL, M. 1991, *La charpenterie navale romaine: materiaux, methodes, moyens.* – Travaux du Centre Camille Jullian 4, Paris.

REIMER, P. J. et al. 2009, IntCal09 and Marine09 radiocarbon age calibration curves, 0-50,000 years cal BP. – *Radiocarbon* 51/4, 1111–1150.

SALEMKE, G. 1973, Die Ausgrabung eines Binnensee--Transportschiffes. Schiffsarchaeologie von 1890 aus Laibach, Österreich (Jetzt Ljubljana in Jugoslawien). – *Das Logbuch* 9/1, 21–24.

SCHOCH, W., I. HELLER, F. H. SCHWEINGRUBER, F. KIENAST 2004, *Wood anatomy of central European Species* (http://www.woodanatomy.ch [zadnji dostop / last access: 30. april 2014]).

SCHWEINGRUBER, F. H. 1990, *Microscopic wood anatomy / Mikroskopische Holzanatomie, Eidgenössische Anstalt für das Forstliche Versuchswesen.* – Birmensdorf.

SINGH, A. P. 2012, A review of microbial decay types found in wooden objects of cultural heritage recovered from buried and waterlogged environments. – *Journal of Cultural Heritage* 13, 16–20.

STOPINŠEK, Ž., G. BERGINC, M. ERIČ, F. SOLINA 2013, Uvajanje 3D tehnologij pri varstvu kulturne dediščine. – V / In: B. Potočnik (ur. / ed.), *ROSUS 2013: računalniška obdelava slik in njena uporaba v Sloveniji 2013. Zbornik 8. strokovne konference, Maribor, 21. marec 2013.* FERI, Univerza v Mariboru (http://cobsis.uni-mb.si/rosus2013/ROSUS2013-splet.pdf [zadnji dostop / last accesss: 30. april 2014]).

TIBONI, F. 2009, Chioggia. Localita' di Motta di Cavanella d'Adige. Le operazioni di scavo e primo studio di un relitto del II-I secolo a.C. – *Quaderni di Archeologia del Veneto* 25, 82–83.

VELUŠČEK, A., K. ČUFAR, M. ZUPANČIČ 2009, Prazgodovinsko leseno kolo z osjo s kolišča Stare gmajne na Ljubljanskem barju / Prehistoric wooden wheel with an axle from the pile-dwelling Stare gmajne at the Ljubljansko barje. – V / In: A. Velušček (ur. / ed.), *Koliščarska naselbina Stare gmajne in njen čas. Ljubljansko barje v 2. polovici 4. tisočletja pr. Kr. / Stare gmajne pile-dwelling settlement and its era. The Ljubljansko barje in the 2nd half of the 4th millennium BC,* Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 16, 197–222.

VELUŠČEK, A., D. VERANIČ, K. ČUFAR, 2009, Drevaka s koliščarske naselbine Stare gmajne na Ljubljanskem barju / Logboats from the pile-dwelling settlement Stare gmajne at the Ljubljansko barje. – V / In: A. Velušček (ur. / ed.). *Koliščarska naselbina Stare gmajne in njen čas. Ljubljansko barje v 2. polovici 4. tisočletja pr. Kr. / Stare gmajne pile-dwelling settlement and its era. The Ljubljansko barje in the 2nd half of the 4th millennium BC,* Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 16, 223–234.

VITRI, S. *et al.* 2003, Il relitto romano del fiume Stella (UD). – V / In: F. Lenzi (ur. / ed.), *L'Archeologia dell'Adriatico dalla Preistoria al Medioevo. Atti del convegno internazionale, Ravenna, 7–9 giugno 2001,* 324–338, Firenze.

ZALOKAR, J. 1854, *Umno kmetovanje in gospodarstvo.* – Ljubljana.

Early Roman barge from the Ljubljanica River at Sinja Gorica

Translation

1. Introduction (*Miran ERIČ*) 232
Fieldwork in 2008 232
Circumstances of find 233
Fieldwork in 2009 and 2012 234

2. Stratigraphic position (*Tomaž VERBIČ, Miran ERIČ*) 234

3. Documentation (*Franc SOLINA, Miran ERIČ*) 235

4. Dating, wood identification and wood condition assessment (*Katarina ČUFAR, Miran ERIČ*) 236
Radiometric dating 236
Wood identification and dendrochronological dating 236
Wood condition assessment 238

5. Barge construction (*Miran ERIČ*) 238
Construction elements 238
Caulking and joining 240
Wood working, traces of use and other 240

6. Construction sequence and shape (*Miran ERIČ*) 241
Construction sequence 241
Shape 241

7. Comparative analysis of the barge's constructional and technological characteristics and its place in the regional shipbuilding practice (*Andrej GASPARI*) 242

8. Conclusion 248

9. Catalogue (*Miran ERIČ*) 249

Bibliography 228

1. INTRODUCTION

Fieldwork in 2008

In advance of maintenance work, more precisely the right bank consolidation of the Ljubljanica River, the Underwater Archaeology Division (hereinafter SPA) of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia (hereinafter ZVKDS) surveyed a 200m long section of the river at Sinja Gorica (*Fig. 1:* c).[1] The intensive underwater survey of the potentially endangered riverbed (Heritage Register Number 11420) along plots Nos. 1100, 1125, and 1865/1, cadastral municipality Verd, was performed under the auspices of the ZVKDS.[2]

The survey of 44 square grids revealed 2500 small finds, mostly fragments of prehistoric, Roman, medieval, early modern, as well as modern pottery and construction materials. Noteworthy finds include an Early Roman Aucissa fibula, an undated iron ingot weighing roughly 10kg and a wooden Palaeolithic point, presumably part of a

[1] Erič, Gaspari 2009a; Erič et al. 2009.

[2] The survey team consisted of Miran Erič, ZVKDS SPA, Rok Kovačič, Marko Gasparič and Oskar Musić, divers of DRM Ljubljana, Gašper Košir, Anže Košir, Marjan Vidmar, Zlatko Kovač and Matej Draksler, divers of the Trident sports club, and Marko Gaspari, geodetic technician.

45,000-year-old hunting weapon.[3] In the easternmost part of the surveyed area, along Grid Squares 35 and 36, the survey also revealed the remains of a wooden barge (*Fig. 1:* d; *2*).[4] Its remains, consisting of the left and right chine-girders, five planks of the flat bottom and iron clamps, are lying horizontally and continue at an angle into the sediments of the river bank. Probably also belonging to the vessel are the 15 iron clamps and two wrought nails found scattered in close vicinity (*Pl. 1*). The survey determined the approximate width between the chine-girders at 2.4m, which, together with the obtained radiocarbon age, pointed to a 12 to 15m long barge from the closing decades BC or the early decades AD.

Circumstances of find

This important find of a barge in the Ljubljanica near Sinja Gorica (hereinafter barge from Sinja Gorica) is not a complete surprise, for two reasons. The first is the natural conditions in the moors of the Ljubljansko barje and in the Ljubljanica, which are very favourable for preserving wooden finds. The hydrogeological and geomorphological conditions in the Ljubljansko barje and in particular the high groundwater level are favourable for the preservation of all organic materials. A multitude of logboats and other vessels thus came to be preserved. We know of 76[5] vessels thus far, which include the two earliest dendrochronologically dated logboats (3211 and 3136 BC) from the Stare gmajne pile-dwelling site,[6] but also several logboats dated to the 1st century BC and 1st century AD.[7]

As early as October 1890, an important find came to light in the area of Brezov log at Lipe, on the estate of Josip Kozler. Digging a drainage channel revealed a 30m long and 4.8m wide barge (hereinafter barge from Lipe), which is considered one of the best preserved vessels of the Roman period. Alfons Müllner, curator in the provincial museum in Ljubljana, documented the barge and concluded that it was pre-Roman in date on the basis of stratigraphy.[8] Much later, radiometric dates attributed the barge to the second half of 1st century BC or the very beginning of the 1st century AD.[9] Because of its construction characteristics, the barge is still frequently discussed by the researchers of Roman shipbuilding.

The second reason for the find from Sinja Gorica not being such a surprise is its location – it came to light only 300m east of the Early Roman settlement of *Nauportus* with warehouses, a harbour and defence walls with a ditch, situated in the bend of the Ljubljanica at Dolge njive (*Fig. 1:* a).[10] The small finds show that this settlement was abandoned in the first half of the 1st century AD and the transportation activities and life relocated to Breg (*Fig. 1:* b), on the opposite bank of the river and along the main road *(via publica)* between *Aquileia* and *Emona*. The numerous small finds in the riverbed along the settlement, as well as downstream reveal the importance of this area for the military.[11]

The riverbed of the Ljubljanica at Sinja Gorica, where the barge was found, is 25m wide and 2.5–4m deep at mean water level. It is partially cut into river alluvia and Late Pleistocene and Early Holocene lacustrine sediments. The bottom of the riverbed is mostly covered by extensive deposits of sand and silt (*Fig. 4:* A,B). The river bank between the ponds at Sinja Gorica and the Ljubljanica is unstable and had to be reinforced several times during the 20th century, by wooden piles driven into the bank and the space behind them filled with rough stones. This reinforcement was gradually deteriorating in recent decades.

[3] Gaspari, Erič, Odar 2011; 2012.

[4] At a depth of 2.5m under mean water surface, at an absolute altitude of 284.11m and GK coordinates of y 446827, x 92200.

[5] More on logboats and other types of vessels in Hohenwarth 1838, 79, 87, 89; Dežman 1858; id. 1878; Müllner 1892a; id. 1894; id. 1897; Melik 1946, 71, note 121; Curk et al. 1981; Mali, Vuga 1978; Erič 1994; id. 1998; id. 2008; id. 2009a; and in an unpublished report by I. Curk et al. (I. Curk, I. Nemec, B. Vičič, D. Vuga, *Elaborat - Analiza konservatorskega problema v zvezi z lesom in drugimi organskimi ostalinami v arheoloških najdiščih,* Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine [Ljubljana 1981]).

[6] Velušček, Veranič, Čufar 2009.

[7] Erič 2008; the Vrhnika I (SI-60)/1st c. AD, Jelovšek (SI-02)/1st c. BC, Krtina I (SI-04)/1st c. BC, Krtina II (SI-05)/2nd c. AD and Žitnik logboats (SI-06)/1st c. AD.

[8] Müllner 1890a; id. 1890b; id. 1892b.

[9] More on barge and circumstances Gaspari 1998a; id. 1998b; id. 2009a.

[10] For more on the investigation, circumstances and geostrategic position of the settlement see Logar 1984; ead. 1986; Horvat, Kocuvan, Logar 1986; Horvat 1990; ead. 1996; ead. 2009; Gaspari 2002; Mušič, Horvat 2007.

[11] More about finds Horvat 1990; ead. 1996; ead. 2009; Mušič, Horvat 2007; Gaspari, Erič 2002; id. 2007a; id. 2007b; id. 2008.

Fieldwork in 2009 and 2012

In May of 2009, the ZVKDS SPA conducted non-invasive documentation of the barge also aimed at establishing the state of its wooden remains eight months after discovery.[12] These were found to be exposed to water flow erosion due to the maintenance of the right river bank and therefore exceedingly endangered.

On the initiative of the ZVKDS, the Slovenian Ministry of Education, Science, Culture and Sports/ *Ministrstvo za šolstvo, znanost, kulturo in šport* provided, in October 2012, intervention funds for documenting the barge and transferring it to the state depository for waterlogged wood in preparation in the nearby ponds. The task of the ZVKDS SPA research team was thus to document the remains of the vessel and to transfer them to the depository. The team was made up of several groups of collaborators and advisers, while a considerable contribution to the fieldwork was also provided by donations by the local community.[13]

It took eleven members of the field team and several assistants 150 diving hours in 23 days to document the wreck and 36 hours to prepare the wooden support construction of the depository. The barge without cargo or objects identifiable as boat equipment was cleaned of recent sediments in the length of 4.2m (*Fig.* 3). On the eastern side of the barge**,** the side plank could be followed for another 3m, but was not documented due to safety concerns *(see Figs. 4; 10*).

The surviving part of the barge was substantially larger than expected, which caused the initial plan to transfer the barge to the depository for waterlogged wood to be abandoned. We rather opted for protection *in situ*; the cleared part of the barge was documented and afterwards protected with a thin layer of silt and sand, which was covered first with a degradable anti-flood net made of jute and then with sandbags.

Erič

2. STRATIGRAPHIC POSITION

The wreck rests in the part of the Ljubljanica downstream from Dolge njive where the river has an eastward course (*Fig.* 1). The uncovered remains of the barge continue into the sediments of the right bank under a 46° angle and in the direction of approximately 292° to 112° (WNW–ESE), at an altitude between 283.90 and 284.60m (*Fig. 4*). To clarify the stratigraphic position of the remains of the barge, three samples[14] of the sedimentary profile around the barge were taken from the profile at altitudes from 283.80 to 284.70m. Iron U-shaped profile, 0.5m long, was used for sediment sampling.

Samples 41 and 42 were extracted vertically and Sample 40 horizontally (*Fig. 4B*). They were examined macroscopically using a field magnifier and tested with reagents.[15] The analysis established four stratigraphic units:

– Layer 4 was established in the lower part, under the barge where the sample was taken, and consisted of very fine-grained greasy clay without a sand fraction, probably with only a small fraction of silt and without calcium carbonate (Samples 40 and 41; *Fig. 4:* Layer 4; *Fig. 5:* Layer 4). This distinguishes it from the typical lacustrine sediment of the Ljubljansko barje, i.e. the lacustrine chalk, and we can conclude that it is exclusively terrigenous material accumulating in the then existing lake.

– the up to 7cm thick "transition" Layer **3** (*Fig. 5:* Layer 3), lying between clay (Layer 4) and sand (Layer 2), was most probably formed by gravitational load at the contact between two different sediments. Because of liquefaction, sand was being pushed into the clay; we could observe small lenses of sand in the clay that represent static load structures. However, the observed structures could at least in part be the consequence of bioturbation, i.e. past activities of invertebrates.

– Layer 2 was a 26cm thick alluvial sandy sediment, discordantly deposited onto the clay of Layer 4 with a stratigraphic hiatus. Individual small clay inclusions in the fine- to medium-grained sand were probably rip-up-clasts moved by running water (*Fig. 5:* Layer 2).

– the top Layer 1 was roughly 80cm thick (Samples 41 and 42; *Fig. 5:* Layer 1) and consisted of

[12] Erič 2009b; documentation was performed by Miran Erič and Rok Kovačič, the latter Golden Light Photography.

[13] Erič, Šinkovec 2013.

[14] Samples 40 (GK y 446821.849, x 92201.424), 41 (GK y 446820.239, x 92199.93) and 42 (GK y 446823.6056, x 992199.099). The coordinates mark the lower edge of the sampled spot (*Fig. 4*).

[15] The description of the layers is taken after: unpublished Report [On the analysis of sediment samples taken at the Roman cargo ship in Vrhnika (October 2012)] by Tomaž Verbič, Arhej d. o. o., who conducted the testing and analysis free of charge.

medium- to coarse-grained sand without any visible sedimentary structures and with a multitude of wood fragments. The sand was formed in an alluvial sedimentary environment, i.e. as an alluvium. The lithological diversity of sand grains indicates its origin in the valley of the Podlipščica.

The barge was not completely uncovered along its surviving side because of a poor condition of the wood. The sediment that covered the barge in the parts towards the river bank before cleaning (see *Fig. 10:* Sediment 2) corresponds with the description of layers above, while the sediment along the interior of the barge side (see *Fig. 10:* Sediment 1) included a large portion of wood fragments and branches, and also proved to be much more compact during uncovering and cleaning.

The documentation in 2009 also involved taking a sample of the clay sediment for OSL dating[16] in close vicinity of the barge (*Fig. 4:* **OSL**). The result showed the clay bottom, at an altitude 283.20m, to be 17,000 ± 1,600 and 9,000 ± 1,300 BP old.[17] The roughly 60cm of difference in altitude between the OSL sample and Sample 40 (*Fig. 4*) indicates a probable hydrogeological erosional deepening of the bottom of the riverbed during recent millennia.

The barge rests on the clay Layer 4 and is surrounded by layers of sandy alluvial backfillings (2–1) that most probably originate from the valley of the Podlipščica, possibly also from the valley of the Bela.

Verbič, Erič

3. DOCUMENTATION

Photogrammetry in underwater archaeology has a long history,[18] on the eastern coast of the Adriatic Sea as well.[19] Its beginnings had the same limitations as photogrammetry on dry land. It was a lengthy process of taking underwater photographs in a manner to assure as much alignment of photographs as possible, which was followed in the laboratory by the search for corresponding points in stereo pairs. This made underwater photogrammetric documentation more expensive than the manual or classic documentation, both because of the extensive underwater work and of the painstaking laboratory processing.

Because of the limitations of time and money, the amount of photogrammetric measurements was, in the past, never sufficient for them alone to form the basis of field documentation and drawings of small finds and thus completely replace classic documentation. Modern computer-based photogrammetric methods, however, allow enough data to be captured to create a range or 3D image consisting of a dense point cloud where each point has all three coordinates. Groups of purposely taken images from different viewpoints allow the reconstruction of more or less complete 3D models. All the constraints regarding the accurate placement of cameras thus fall off. The camera can be held in the hand without any additional equipment, one must only capture a large enough set of photographs with a roughly 75% pairwise overlap. Computer software already exists that enables a 3D model reconstruction even from video images. An uncomplicated use in comparison with the classic methods of documentation is also a feature that makes this approach ever more frequently used in archaeological research.

Today, underwater photogrammetric collection of data is not only much more accurate and faster than classic documentation, but because of the shorter diving time necessary for taking photographs also faster, less expensive and safer. Of all the methods of underwater 3D documentation, photogrammetry has become the most useful.

To document the Roman barge from Sinja Gorica, we used a photogrammetric recording method to obtain a 3D model for the first time in Slovenia.[20] The photogrammetric reconstruction from a set of photographs is completely automatic and consists of the following stages: identification of discriminative points in individual photographs, search of stable correspondence among these points in different photographs, automatic calibration of a set of photographs, construction of a dense cloud of 3D points that best describes the information available on input photographs and finally creation of a triangulated textured network.

Such photogrammetrically derived 3D models (*Fig. 6*) have proven to be very accurate, representa-

[16] OSL = Optically Stimulated Luminescence; Gaspari, Erič, Odar. 2012, 236.

[17] Gaspari, Erič, Odar 2012, 236.

[18] Drap et al. 2013.

[19] Erič et al. 2013.

[20] Dedicated photography was done by Rok Kovačič (Golden Light Photography), 3D model was reconstructed by Gregor Berginc (Xlab Research, 3dimenzija) using his Mementify©PHOV photogrammetric software (http://mementify.com, http://phov.eu).

tive and usable for further analysis. For a manual documentation of the approx. 8m^2 large surface of the barge, at least 25 hours of diving time would be required, while it took only 3 hours to take dedicated photographs in four different stages of investigation. Sets of photographs were used to reconstruct three different 3D models. A comparison of two of them (*Fig. 7*), made in the *Laboratorij za računalniški vid* at the *Fakulteta za računalništvo in informatiko*, *Univerza v Ljubljani*, confirmed the accuracy of the documentation. The accuracy can be also confirmed indirectly, during the preparation of the graphic documentation from the obtained data. To verify the process of documentation, all measurements were also taken with a surveying instrument.

The potential of the data acquired in this way is not limited to visualizing 3D models. In contrast to 2D photographs, where the viewpoint is fixed, and the already interpreted 2D plans, a 3D model enables a simulated observation for study purposes from any virtual viewpoint and of any recorded surfaces and objects.[21] The morphological properties of 3D point clouds, which are a complete recording of the present state, open up countless options for further analyses of the 3D model. This is especially important because the investigation of an archaeological site is usually physically limited to the duration of the fieldwork and is later, if preserved *in situ*, difficult to access or most often destroyed. 3D models allow us to systematically and in a planned way study, segment and classify selected surfaces. Using automatic analysis of 3D surfaces, we can search for specific features that could otherwise easily be overlooked *in situ*. Also important is the archival sustainability of digital archaeological documentation, which forms the basis for later study, interpretation and promotion.

Solina, Erič

4. DATING, WOOD IDENTIFICATION AND WOOD CONDITION ASSESSMENT

Radiometric dating

The documentation of the barge involved taking a wooden sample from the bottom plank (BP 2; *Fig. 8:* **AMS**) for radiometric dating. This was performed at the Beta Analytic Inc. in Miami using the AMS ^{14}C[22] method and the result estimated the age at 2040 ± 40 BP (Beta - 249390). A second, repeated dating of the same sample was performed at the Radiocarbon Accelerator Unit at Oxford University and the result estimated the age at 2143 ± 26 BP (OxA - 19598). The results were calibrated with the Intcal 04 computer programme,[23] which gave the age of 50 BC–AD 20 (1σ) or 110 BC–AD 60 (2σ) (Beta) and 211–91 BC (1σ) or 206–157 BC (2σ) (OxA).

Wood identification and dendrochronological dating

The investigation conducted in 2012 included 17 samples taken for wood identification and basic wood analysis from the bottom planks, side planks, chine-girders, floor-timbers, side timbers and caulking (*Fig. 8*). To cause as little damage to the wooden parts as possible, the samples were small, usually only measuring a few cubic centimetres.

Wood identification process began by freezing the water-saturated wood samples. This was followed by cutting three 20μm thick transverse, radial and tangential slices from the samples. The slices were laid onto glass slides, immersed in glycerine and covered with a cover glass. They were analyzed under the Nikon Eclipse E800 microscope. Wood identification was performed using the identification keys for the wood of European coniferous and deciduous trees.[24]

The results showed that the sampled bottom planks (BP 1–BP 5), a side plank (SP 1) and two chine-girders (CG 1 and CG 2) were all made of beech wood (*Fagus sylvatica*), which represents the majority of the barge's wood volume (*Fig. 8*). Only smaller elements were made of other wood species; the floor-timbers of ash (*Fraxinus excelsior*) and elm (*Ulmus* sp.), and the side timbers of silver fir (*Abies alba*) and alder (*Alnus glutionosa*).

Only two of the 14 samples[25] were large enough for a dendrochronological analysis, namely Sample 23 from Bottom Plank 2 and Sample 34 from Side Plank 1 (*Fig. 8*). The wood was first frozen and the transverse surfaces of the wood smoothed with a scalpel. The tree-ring width was measured using

[21] Erič et al. 2013; Stopinšek et al. 2013.

[22] Erič, Gaspari 2009; Gaspari, Erič 2012.

[23] Reimer et al. 2009.

[24] Schweingruber 1990; Schoch, Schweingruber, Kienast 2004.

[25] Samples 19, 26 and 28 were taken from the same construction elements.

a LINTAB measurement table, Olympus stereo microscope and TSAP-Win software.

The bottom plank had 83 growth rings and the side plank only 40. The tree-ring series were visually synchronized to establish the date of the vessel and to cross-date it with the reference chronologies of the *Oddelek za lesarstvo* at the *Biotehniška fakulteta*, *Univerza v Ljubljani*.[26] Using several reference chronologies from the Roman times in Ljubljana (Tribuna site) and Vrhnika (Breg, Dolge njive), the dating was successful and determined the age of AD 3 of the outer growth ring. The best match for the dating was with the TRIFA904 beech chronology from the Ljubljana-Tribuna site, with the time interval from 176 BC to AD 2. The dating was confirmed with the following statistical parameters: t-value after Baillie-Pilcher TVBP = 6.0, coefficient of compliance (*Gleichläufigkeit*) GLK = 67*** and overlap OVL = 83 years. The values of the dating parameters are high and statistically significant, which can probably be explained by the TRIFA904 chronology being based on beech samples originating from forests in the vicinity of Vrhnika.

The growth ring with the date of AD 3 is located on the outer side of Bottom Plank 2. It does not, however, determine the exact year of the barge construction.[27] If the dated growth ring was originally just under the bark, then the determined date would represent the last year of the life of the tree before being felled. In this case, the barge could be constructed in AD 3 or 4. However, the appearance of the bottom plank does not allow us to determine either if the growth ring was, in fact, just under the bark or how many growth rings were removed during wood processing and barge construction. The date of AD 3 must therefore be considered as *terminus post quem,* as the year after which the tree was felled. To sum up, the results of radiometric and dendrochronological dating showed that the barge was probably constructed in the decade after AD 3.

The dendrochronological analysis and the selection of wood species suggest that local wood was used for the construction of the barge. Beech, silver fir and elm trees thrived in the forests of the Dinaric Karst in the hinterland of Vrhnika, which includes the southern fringes of the Ljubljansko barje. To the contrary, alder and ash thrived mostly on the floodplains of the Ljubljansko barje and the banks of the Ljubljanica, similarly as today.

Among the domestic wood species, beech (*Fagus sylvatica*) is relatively high-density wood (the average density of absolutely dry wood r_0 is 680kg/m^3) with good mechanical properties. This means that the wood is solid and hard, but has a low durability, classified in the lowest wood durability class (5 – not durable).[28]

Beech wood is therefore not commonly used in ship and boat building, although it was occasionally used, primarily for small construction elements. Ships and boats built entirely of beech are exceedingly rare.[29] As mentioned above, the use of beech wood is primarily discouraged by its low durability, although water-saturated wood is generally safe against infection with insects and fungi.[30] In density and mechanical properties, beech wood is comparable to oak wood, while the latter has a resistant heartwood (resistance class 2 – durable).[31] The main domestic species of oak are sessile and pedunculate oak (*Quercus petraea* and *Quercus robur*) with a mean density of r_0 650kg/m^3.[32] Other wood species used in the construction have the following properties: ash (*Fraxinus*) – density 650kg/m^3, durability class 5, elm (*Ulmus*) – density 640kg/m^3, durability class 4, alder (*Alnus glutinosa*) – density 510kg/m^3, durability class 5, and silver fir (*Abies alba*) – density 410kg/m^3, durability class 4.[33]

Of these, silver fir is the only conifer. The woods of silver fir and alder have the lowest density and are less solid and hard than the wood of ash, elm and beech.

The facts presented above suggest that beech wood was most probably selected for barge construction because of its availability. One can also surmise that in Roman times, as today, the demand for oak was high and exceeded the supply. The quantity of oak wood was limited due to the low proportion of oak in surrounding forests. Because of its resistant heartwood, oak was used for various purposes, in particular for exposed constructions, as well as ships and boats.[34] In the case of the barge from Sinja Gorica, however, the readily available beech wood was chosen to build the heavy and robust vessel suitable for transporting heavy loads.

[26] Čufar 2010.

[27] Haneca, Čufar, Beeckman 2009.

[28] Lesar, Humar, Oven 2008; Čufar et al. 2012.

[29] Radić Rossi, Boetto 2011.

[30] Čufar et al. 2012.

[31] Humar et al. 2008.

[32] Merela, Čufar 2013.

[33] Grosser, Teetz 1987; Lesar, Humar, Oven 2008.

[34] Cf. Gaspari 1998a.

Wood condition assessment

The condition of the wooden remains or their degradation was assessed by observation under a microscope and by determining the level of moisture content (MC_{max}), which is based on the mass of water relative to the absolutely dry wood.[35]

The MC_{max} of the wood sample of the barge was 690%, which indicates highly degraded wood (*Fig. 9*). The English Heritage Guidelines on the recording, sampling, conservation and curation of waterlogged wood state that wood is very degraded when MC_{max} is above 150%.[36] For comparison, MC_{max} of normal beech wood is about 110%, of the beech wood from 4500-year-old pile dwellings in the Ljubljansko barje was around 800%[37] and of the beech wood from several construction elements of Roman ships found in the vicinity of Naples around 450%.[38]

Cell walls of the barge's wood fibres are about five times thinner than in normal wood, which is the result of long-term exposure to erosive bacteria.[39] Microscopic analysis also showed a decreased percentage of cellulose in cell walls and an increased percentage of lignin.[40]

The poor condition of the wood must be considered in the conservation plans for the vessel, particularly in view of the fact that the greatest danger for waterlogged wood is exposure to air and thus drying. Even during a very short exposure period, the wood shrinks and warps, hence the barge as a whole as well as individual construction elements would deform. In addition, partially dried wood also suffers biological degradation, which causes complete destruction of the remains in a very short time. The barge could be preserved by applying one of the commonly used consolidants,[41] but despite advances in waterlogged wood conservation, no known methodology can as yet assure long-term preservation of such heritage.[42] Moreover, the available methods are time consuming and expensive. Considering the importance of the find, on the one hand, and the reliability of the preservation methods and their cost, on the other, preservation *in situ* thus seems to be the acceptable solution.

Čufar, Erič

5. BARGE CONSTRUCTION

Due to the described physical limitations, the wreck was only documented in the length of 4.2m. The exposed part of the vessel, which juts from under the sandy sediment of the river bank, shows that a part of it had already broken off at an earlier occasion. Since the last examination three years ago, the water flow has additionally damaged the remains and parts of two bottom planks (BP 2 and BP 3) have broken off. The recorded width of the barge is 2.47m at the end that broke off and 2.88m where it disappears under the sediment (*Fig. 10*).

Construction elements

The uncovered part of the barge is composed of two chine-girders, five bottom planks, one side plank, two floor-timbers and two side timbers (*Fig. 10*).

Chine-girders

CG 1: the chine-girder of beech wood shows degradation caused by the wreck's position within the riverbank, exposed to turbulent and erosive activities. It measures 3.3m in uncovered length, 31cm in width at the exposed end and 37cm in width in the part that continues into the riverbank, thus widening by a factor of 1.19. The height could not be measured because of the damage and only a small part at the transition from the bottom to the side part survives. It is 5cm thick at the contact with Bottom Plank 1, 10cm thick at the 45° angle of the knee and 8cm thick at the other end where it broke off. The chine-girder could be followed under the sediments for almost another 3m, increasing its recorded length to 6.3m. Along the contact with BP 1 in a width of 5–6cm, the wood of the chine-girder was of a brighter colour than elsewhere (*Fig. 6:* a, left; *Fig. 10:* C).

CG 2: the better preserved chine-girder, also of beech wood, measures 4.15m in uncovered length, 32cm in width at the exposed end and 38cm in width in the part that continues into the riverbank

[35] Čufar et al. 2008; Čufar, Merela, Erič 2014.

[36] Brunning, Watson 2010.

[37] Čufar, Tišler, Gorišek 2002.

[38] Capretti et al. 2008.

[39] Björdal Gjelstrup 2012; Singh 2012.

[40] Čufar, Merela, Erič 2014.

[41] The most widely used conservation procedures involve soaking in polyethylene glycol, melamine or sucrose.

[42] Cf. Christensen, Kutzke, Hansen 2012; Gregory, Jensen, Strætkvern 2012; Hocker, Almkvist, Sahlstedt 2012.

(widens by a factor of 1.18), as well as 34cm in height. It is 5cm thick at the contact with Bottom Plank 5,9cm thick at the 92–94° angle of the knee and 6cm thick at the contact with Side Plank 1. The longitudinal curvature of CG 2 and SP 1, detectable in the 3D model as segment measuring 37m in diameter (*Fig. 25:* a), cannot positively be attributed to the work of the ship builders and can also be abrasion through river activity; the length of the curved part of the barge is relatively short and does not allow for certainty (*Fig. 6:* a, right; *Fig. 10:* B).

Side and bottom planks

Similarly as the chine-girders, all bottom planks and the side plank are broken off at the exposed end of the barge. None of the bottom planks show traces of working that would indicate possible joints with other bottom planks or internal construction with the exception of two floor-timbers. Also similarly as for the chine-girders, all planks (side and bottom) continue into the sediment of the river bank (*Fig. 6:* a, right; *Fig. 10:* A,B).

SP 1: a single side plank of beech wood has survived in the investigated part of the barge, in the length of 2.5m. It is 6cm thick at the contact with Chine-girder 2. It is heavily abraded and damaged particularly in the exposed part, while more of it survives towards the part that continues into the sediment, where it reaches the height of 30cm.

BP 1: the bottom plank of beech wood is broken off at the contact with Floor-timber 1. At this end, it is 50cm wide, while it is 54cm wide at the opposite side where it continues into the sediment. It measures 2.5m in uncovered length and 5–5.5cm in width. The wood on both sides of the plank (at the contact with CG 1 and BP 2), in width of 5 to 12cm, is of a brighter colour.

BP 2: upon discovery in 2008, the bottom plank of beech wood survived in the length of about 3m, while roughly 40cm of it has been abraded by the water flow in the years since then (the same holds true for BP 3), measuring in October 2012 only 2.55m in length. The recorded width in 2012 was 36cm at the exposed end and 37cm at the end that continued into the sediments, while the thickness was 5cm throughout. The wood is darker in the part along Floor-timber 1. Samples of this plank were taken for radiometric (*Fig. 8:* **AMS**) and dendrochronological dating (*Fig. 8:* Sample **23**), with the results of the former showing a date between 50 BC and AD 20 and of the latter a date of AD 3.

BP 3: the bottom plank of beech wood measured 2.4m in length (2.8m upon discovery), 35 and 38cm in width at either end, respectively, and 5cm in thickness. The wood is darker in the middle section, in the width of about 10cm.

BP 4: this beech wood bottom plank is the narrowest, measuring 16cm in width at the exposed end and 25cm at the opposite end. Its recorded length is 2.75m and thickness about 5cm. The wood has no darker areas.

BP 5: the longest surviving bottom plank of beech wood measured 2.85m in length, 39 to 41cm in width and 5cm in thickness. The wood has no darker areas.

All bottom planks taper slightly toward the sediment with an average factor of 1.06. This factor is much greater (1.56) for Bottom Plank 4.

Floor-timbers

Of the internal construction (knees, ribs, floor-timbers etc.), the barge only revealed two floor-timbers (*Figs. 8; 10; 11*) positioned 1.8m apart. The first floor-timber (**FT 1**) is made of a slim ash trunk with a diameter of 6.5–7.2cm and a length of 2.6m. The second timber (**FT 2**) is made of an elm trunk and measures 6.5–8cm in diameter and 2.77m in length. Both timbers are longitudinally cut in half and additionally thinned to a thickness of 3–4cm. They were inserted into the shell of chine-girders and bottom planks by being fitted with their flat sides down into 2.5cm deep grooves cut perpendicularly across the bottom planks and chine-girders. With the ends of a hexagonal cross section, they were inserted into square holes cut into the chine-girders and kept in place at each end with four wooden wedges (*Fig. 12:* **b**) driven from the exterior into the gaps so as to provide secure and watertight joints, the latter additionally assured by plant caulking (*Fig. 12:* **a**).

Side timbers

The documented partially surviving Side Timbers 1 and 2 are positioned at the only existing side (*Fig. 13*). The first timber (**ST 1**) measures 8.5 × 7cm in thickness and 31cm in height. The second timber (**ST 2**) measures 9 × 7cm in thick-

ness and 45cm in height. Both are rounded at the joint with the chine-girder (CG 2) and thus closely correspond with its curve (*Pl. 4:* 1, bottom). At the height of 11cm from the bottom, ST 1 is nailed to the side of the chine-girder (*Fig. 13:* right arrow). ST 2, which could not be preserved *in situ*, has a nail surviving at the height of about 39cm from the bottom (*Fig. 13:* left arrow; *Pl. 4:* 2); the nail probably served to attach the timber to the side plank (*Fig. 13:* a; *Pl. 4:* a), while the part where a nail of a similar function to that on ST 1 would be expected, is broken off in the height of 26cm.

Caulking and joining

All seams between planks, chine-girders and floor-timbers were caulked with braided stems and leaves of grasses[43] (*Poaceae*; *Fig. 8:* Sample **25**; *Fig. 14:* **a**,**b**) and beech-wood chips (*Fig. 8:* Sample **21**; *Fig. 14:* **c,d,e**). Individual seams have an average width of 1.2–1.5cm, with the narrowest seam measuring 0.6cm and the widest 1.8cm, while the seam between BP 1 and BP 2 (*Fig. 14:* **e**; see *Fig. 8*) measures as much as 2.8cm on average (2.5–3.2cm) along the whole length.

The bottom and side planks are held together with iron clamps. They are made of an iron band and measure 3.9–10.3cm in length, 1.2–2.3cm in width and 0.2cm in thickness, while the bent ends are 0.8–2.8cm long (*Tab. 1*).

We documented 53 clamps on the uncovered part of the barge (*Fig. 15; List 1*), while three thin grooves indicate further clamps (*Fig. 15:* **g,h** [Nos. 52–54]). In 2008, we collected 15 scattered clamps in Grid Squares 36 and 37 (*Fig. 4; Pl. 1*) and in 2012 further 37 (*Fig. 16; Pls. 2; 3*), which adds up to a total of 105 recorded clamps.

The markedly varied dimensions of clamps suggest that the shipbuilders made the clamps on site. This is corroborated by most bent ends of the clamps not being pointed, but rather rounded or cut straight (*Pl. 2:* 5,12,18).

The interior clamps are positioned at an average interval of 32cm (more precisely from 17cm to 47cm) and bind the planks from both the interior and the exterior (*Fig. 15:* **a**,**b** [Nos. 41, 55, 56]). The exterior clamps were positioned at similar intervals to the interior ones, as suggested by the distance between Clamps 55 and 56 (*Fig. 15*). The body of most was inserted into a groove previously cut into the wood (*Fig. 18*); such grooves on their own also indicate missing clamps (*Fig. 15:* **g**,**h** [Clamps 52–54]).

The variously sized clamps, but also Clamp 25 being driven only into CG 1 (*Fig. 15:* **e**) and Clamp 51 breaking off while being driven in (*Fig. 15:* **c**) indicate either a hasty or somewhat careless construction of the barge.

The floor-timbers are fastened to the chine-girders and bottom planks with iron nails (*Pl. 3; List 1*). The 2008 survey revealed two nails in Grid Square 37 (*Pl. 1: 16,17*) and investigation in October 2012 yielded additional two nails (*Fig. 19:* **a**,**b**; [PN 4, 6]**;** *Pl. 3:* 17,18). These nails measure 8.1–2.5cm in length, 0.5–0.8cm in shank thickness and 1.5–1.8cm in head diameter (*Tab. 1*). The nails were driven under a roughly 60° angle from alternate sides, through the floor-timbers into the bottom planks (*Fig. 20*). Six nails were driven into FT 1 and nine into FT 2 (see *Fig. 19*). Nails were also used to fasten the side timbers to the planking. During documentation, ST 1 was still firmly fastened to Chine-girder 2 (*Fig. 19:* Nail 7), while ST 2 was only pressed against the side of the barge by the surrounding sediment. This may be due to an intentional damage to ST 2, which was cut off in the lower half, in the height of 26cm, where it was attached to the chine-girder at the transition from the bottom to the side. The top part of this side timber still holds a part of a nail (*Fig. 19:* PN 66; *Pl. 4:* 2). The shape of the cut in this timber suggest intentional damage, so as to detach it from the side of the barge, because both timbers were otherwise worked to fit into the interior curve of the chine-girder.

Wood working, traces of use and other

Our investigation also revealed features that were most probably not created during barge construction, but later, during the use of the vessel. The most obvious are two perforations, in SP 1 and CG 2, respectively. The former has a diameter of 10cm (*Fig. 21:* **b**) and is located almost in the axis of FT 2. A lack of conclusive evidence prevents us from determining its function with any certainty. The location of the wreck in the sediments and its exposure to the water flow through millennia

[43] We thank Tjaša Tolar from the *Inštitut za arheologijo ZRC SAZU*, Ljubljana, and Jernej Jogan from the *Katedra za botaniko in fiziologijo rastlin* (*Oddelek za biologijo*, *Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani*), Ljubljana. A more detailed analysis of the samples is still underway.

have led to heavy abrasive damage of the partially surviving west side plank, but we may nevertheless speculate that the plank was perforated during use (*Fig. 22:* **b**) and the hole possibly held a wooden bar that connected both sides (see *Fig. 26*). The hole appears similar to that on CG 2 positioned over FT 1 and beside ST 1. The diameter of that hole is 13cm (*Figs. 21:* **c**; *22:* **c**).

The groove visible in BP 3, 4 and 5 (*Fig. 21:* **e**) runs across the barge in the same line as the hole in the side plank (*Fig. 21:* **a**), the possible continuation of this groove in BP 1 and 2 is not visible. The groove might represent the bedding of a partition. A hemispherical indentation was observed in FT 2 (*Fig. 21:* **d**), which might have served as bedding for a round object.

The wood of the barge, particularly of its side and bottom planks, is very degraded (see *Fig. 9:* **a**,**b**), also evidenced by the numerous cracks, the damage caused by a degrading cellular structure and consequently the "reshaping" and adjusting of the wood to the sediments (*Figs. 21:* **f**; *10:* D,E). We could nevertheless observe that SP 1 has an indented edge (*Fig. 21:* **g**), though we cannot say whether this is an intentional groove or the result of water-flow abrasion; if it is intentional, it could have served as bedding for an additional wooden element between both sides of the barge.

The barge remains also included two small wooden boards, lying across CG 2 and BP 5, the function of which remains undetermined (*Figs. 10; 23*); we can even not be certain that they are connected with the barge.

Erič

6. CONSTRUCTION SEQUENCE AND SHAPE

Construction sequence

Our investigation has led us to determine the construction sequence of the barge as follows:

1. the outline of the barge was determined by two symmetrically shaped chine-girders (CG 1 and CG 2) with a 1.19 and 1.18 factor of widening towards the middle of the vessel. The widening factor of the five parallel bottom planks (BP 1–5) is 1.06 and thus lower, with the exception of BP 4 that widens by a factor of 1.56. The joint between BP 2 and BP 3 runs along the central axis of the barge, so that one half of the bottom planking consists of two planks (BP 1 and BP 2) and the other half of three (BP 3–BP 5). This suggests a planned shape of each element and their pre-fabrication (see *Fig. 10*).

2. before joining the chine-girders and bottom planks, caulking of beech-wood chips and plant-fibre bundles was inserted in the seams. Individual elements may have been fastened with clamps from the interior already in this phase**,** though bottom planks and chine-girders may also have been held together by wedges stuck into stands at the outer edges of the barge bottom.

3. this was followed by cutting grooves for clamps across the interior joints between bottom planks, as well as grooves for floor-timbers into the bottom planks and chine-girders. The floor-timbers were probably inserted through one of the holes in the chine-girders and fastened to the bottom planks by nails driven into the wood under an angle, while the gaps between the holes in the chine-girders and the ends of the floor-timbers were caulked from the outside with plant fibre bundles in combination with small wooden wedges.

4. the next phase probably involved turning the bottom upside down so as to fasten the clamps from the exterior.

5. this was followed by adding the side timbers, which could have been executed simultaneously with the internal framework in other parts of the barge, by adding the upper side planks and making holes for the wooden bars.

6. in the end, if not before, clamps were attached across the interior joints of the hull and on the exterior of the sides.

Shape

The shape of the barge from Sinja Gorica was compared with several flat-bottomed Roman boats from the northern Mediterranean hinterland and north-western Europe.[44] The curvature of the barge sides was revealed to correspond well with that of the barges from Lipe,[45] Bevaix, Yverdon-les-Bains 1[46] and Arles-Rhône 3[47] in roughly the first third of the vessel, while it is not comparable to that of

[44] The floor plans of selected boats were taken from the NAVIS I web page (http://www2.rgzm.de/ Na-vis/home/frames.htm), with the exception of the Arles-Rhône 3 boat (http://www.daily motion.com/video/xl3bti-arles-rhone-3-de-la-fouille-a-la-restitution-du-chaland-gallo-romain-creation.UVMTWULfATM) and the barge from Lipe (Gaspari 1998a).

[45] Gaspari 1998a.

[46] Arnold 1992.

[47] Djaoui, Greck, Marlier 2012.

the barges of the Rhineland group, which have a sharp curve in both the first and the last fifth, i.e. at the bow and the stern, and parallel sides in the middle three fifths (*Fig. 24*).

The comparison with the selected vessels from the northern Mediterranean hinterland (*Fig. 25:* a) also revealed that they have almost the same diameter of the side curvature at the same width (*Fig. 25:* b), with only the barge from Bevaix standing apart. The width of the stern and the bow depends on the length of the barge. However, whether these four (or even five including the barge from Sinja Gorica) vessels indicate the existence of a rule on that subject remains to be determined, with either a new find or a more detailed comparison.

Erič

7. COMPARATIVE ANALYSIS OF THE BARGE'S CONSTRUCTIONAL AND TECHNOLOGICAL CHARACTERISTICS AND ITS PLACE IN THE REGIONAL SHIPBUILDING PRACTICE

The 2012 fieldwork on the wreck and the results of the natural science research added to our knowledge of the barge and also, in part, changed previous conclusions.[48] With the barge still partially hidden under the sediments, however, even these results must remain partial and temporary.

The open shape with nearly vertical sides, the arrangement of the bottom and side planks, the caulking and other construction characteristics show a vessel of a size comparable with those of Roman cargo boats.

The shape and construction of the vessel reveal a longitudinal hull concept, which formed the basis of the Mediterranean shipbuilding tradition till the end of antiquity. This tradition involved first building the hull and then the internal framework. Within this tradition, the barge from Sinja Gorica falls into the group of flat-bottomed boats of bottom-based construction (*construction sur sole*).

The outline of the investigated part of the barge shows that the surviving section was probably located at one third of the whole length in relation to either the bow or the stern. The absence of more solid and densely arranged bottom framework (such as alternating solid timbers and ribs or pairs of solid timbers with knee-like side parts known from similar cargo boats) and the groove on BP 3–BP 5 parallel to FT 2 (*Fig. 21:* **e**), which could indicate a removable partition, may be connected with easy loading and cargo storing. The stability of the sides against water pressure was ensured either by transverse bars (*Figs. 21:* **b**,**c**; *26*), if the interpretation of the holes in the sides of the vessel is correct, or by some other temporary framework. In any case, the barge must have had additional frame elements, otherwise its sides could not resist the water pressure. The longitudinal strenght of the planking is also questionable, as the widely-spaced floor-timbers in the uncovered part of the barge are only fastened with clamps and no additonal method or element, such as wooden dowels (cloaks) or the mortise-and-tenon technique, was documented. The existence of a more solid framework is further suggested by the iron nails found outside their original positions, among them also a nail with a bent tip (*Fig. 19:* **b** [PN 4]; *Pl. 3:* 17).

The newly-found barge from Sinja Gorica importantly contributes to the knowledge of the regional practice of building Roman cargo boats of the inland type on the northern shores of the Adriatic Sea and its hinteland. Together with the roughly contemporary barge from Lipe,[49] which is about 30m long, 4.8m wide and has 0.60m high surviving sides, it ranks among the earliest known evidence of the range and capacity of river transport in the Roman times.[50]

The barge from Lipe, where the use of old wood caused some confusion in attempting to date the barge with the radiocarbon method, was built in the second half of the 1st century BC or the initial decades of the 1st century AD, according to the two youngest of the five analyzed samples.[51] It is considered a prototype of the so-called Romano-Celtic cargo boats that are between 18 and 40m long, up to 5m wide, and have a flat bottom, steep and 0.5–1.2m high sides, a sloping bow and stern, and made almost exclusively of oak wood. The roughly 30 such boats known in the area between southern France, lower Rhineland and the lower Danube region date between the Augustan period and the 3rd century AD and can be ascribed to at

[48] Gaspari, Erič 2012.

[49] Gaspari 1998a; 1998b; 2009; Bockius 2000, 465–468.

[50] The earliest known remains of a flat-bottomed river boat are those of a sewn vessel from the 2nd century BC, found in 2008 at Motta di Cavanella d'Adige in Veneto, which the excavator ascribes to the Roman-Po tradition (Tiboni 2009).

[51] Gaspari, Erič 2012, 295, Pl. 1.

least four regional shipbuilding traditions.[52] The applied technologies are predominantly Mediterranean in origin, but certain constructional features, such as moss caulking and the use of iron nails, can be traced back to the prehistory of both continental and Atlantic Europe. In the absence of Celtic-period prototypes of plank boats, the so-called Romano-Celtic boats are widely seen as a Roman answer to specific conditions of inland navigation and to a demand for increased capacity.

The Rhineland group of flat-bottomed barges mostly consists of boats of an octagonal outline with a long middle section with parallel vertical sides and sloping ends for easier loading and landing. A hydrodynamically more efficient ellipsoid outline with tapered ends is characteristic of the boats of the Rhône-Saône group and of several barges of the Alpine group from the lakes in west Switzerland. The documented width-to-length ratio, which is between 1: 5.7 and 1: 7.1, indicates a certain standardization of proportions. A metrologic design is also visible in the regularly spaced internal frame elements in some of the boats from this group, positioned every 59–60cm, which corresponds to the length of two Roman feet (1 *pes monetalis* = 29.6cm).

The construction of Romano-Celtic barges began by first determining the outline and dimensions of the bottom, followed by assembling bottom planks either in longitudinal strakes or in an irregular layout adapted to the available material. The transition from the bottom to the predominantly vertical sides was made with the aid of chine-girders, which held one or two side planks. These planks were assembled either edge to edge into carvel-built sides or with overlapping edges into clinker-built sides. Even before side planking, pairs of transverse timbers were laid into the floor with alternating knee-like transitions into vertical ribs reaching to the top of the sides. The framework could also be built using alternating transverse timbers and ribs. The framework was usually attached to the bottom planks with iron nails, at places also wooden dowels were used. The side planks were attached either before the ribs, using an auxiliary framework, or afterwards, in which case the side planks were attached to the ribs. For assembling the planking, the classic mortise-and-tenon technique was used in some boats and nails individually hammered under an angle in others. The planks were caulked with moss, plant fibres or textile soaked in resin either before assembly or afterwards, by caulking the seams between the planks from the interior of the vessel. The caulking was sometimes kept in place with densely positioned iron nails or strips of textile, individually also with iron clamps.

The key technological feature distinguishing the barge from Lipe from other Roman river and lake boats from Europe north of the Alps is sewing, which was used to fasten individual planks after these were caulked with bundles of lime bast in the upper half of the seams (*Fig. 27*). The cylindrical groove made in the side edge of one of the planks is evidence of additional fastening with wooden tenons/dowels,[53] which made sewing during construction easier and at the same time prevented longitudinal movement of the planks. The use of either dowels or coaks, which resembles the presumably Phoenician technology of fastening planks using the mortise-and-tenon technique (*coagmenta puniciana*), represents a key element of fastening the planking in the seagoing vessels from the Greek cultural contexts [e.g. the Marseille Jules-Verne 9 ship (585–550 BC; *Fig. 28*), the Bon-Porté ship found near Saint-Tropez (530–525 BC), the Cala Sant Vicenç ship from the north-eastern shore of Mallorca (530–500 BC) and the Pabuç Burnu ship from the south-western shore of Turkey near Bodrum (570–560 BC)],[54] where sewing replaced the pegging of the tenons of the joints of the presumably Phoenician technology, prevented the spreading of the seams and kept the caulking in place. In the later period of the sewing technique, the wooden dowels were mostly abandoned, possibly also in constructing the barge from Lipe, or only used in select parts of the planking, probably because the densely arranged frame elements provided the necessary longitudinal and transverse stability of the hull and the whole vessel.[55]

Continuous sewing, the earliest evidence of which in the Mediterranean may be provided by the ship from the Bay of Zambratija on the western coast of Istria, found in 2008 and dated to the beginning or the first half of the 1st millennium BC,[56] persisted longest in Dalmatia, in the northern Adriatic and the inland waters of its

[52] See Bockius 2000; Guyon, Rieth 2011; Holk 2011.

[53] Gaspari 1998b, 534, 541.

[54] Polzer 2009.

[55] Beltrame 2000, 93; Beltrame, Gaddi 2013, 299.

[56] Koncani Uhač, Uhač 2012.

hinterland.[57] Giulia Boetto and Corrine Rousse noted that the stitching pattern on the barge from Lipe is different and simpler than the cross (X type)-stitching of the seagoing-lagoon (e.g. Valle Ponti/Comacchio)[58] and river vessels (e.g. Stella at Precenicco)[59] of the so-called Romano-Po tradition, which is additionally marked by the use of the mortise-and-tenon technique in the upper parts of the hull, but also by the planking and the framework being fastened with wooden dowels and sewing. The two authors ascribed the barge from Lipe to the so-called Romano-Illyrian tradition, marked by zigzag and diagonal stitching and a predominant use of wooden dowels. Other ships of the latter tradition are those from Zambratija, all three ships from Zaton near Nin (1st century AD)[60] and the ship from the Caska Bay on the island of Pag (1st–2nd centuries AD).[61] The adjective Illyrian of this tradition implies a pre-Roman origin, substantiated by the Zambratija shipwreck, but also by literary sources mentioning sewing as a shipbuilding technique typical of the Histrians and Liburnians[62] (see *Tab. 2*).

In comparison with the barge from Lipe, the newly-found vessel from Sinja Gorica (*Fig. 10*) shows several technological differences, which, on the one hand, indicate the development of the regional building of cargo boats and, on the other hand, a hitherto **unknown type of framework in the form of slender floor-timbers** set into grooves cut into the bottom planks and protruding through the walls of the chine-girders. At this stage of research, however, it is not possible to determine either the exact shape of the floor-timbers' cross section (rectangular, trapezoid?) or to check the possibility of the timbers and corresponding grooves to taper slightly so as to provide additional stability of the joint.

The above-mentioned slender floor-timbers set into corresponding grooves, which may not have been used across the whole vessel and thus possibly combined with other framework elements, resemble the swallow-tail joint, an ancient carpentry technique known already in pre-metal periods of European prehistory. It is known on wheels dating between the Neolithic and the Iron Age, where individual wheel boards were joined with two or more transverse laths of a trapezoid cross section; an example of this is also the Copper Age wheel from the area of the Stare gmajne pile-dwelling site near Verd in the Ljubljansko barje.[63]

In shipbuilding, a similar technological solution is known on vessels from the Bronze and Early Iron Ages of Atlantic Europe, namely on the Dover (roughly 1575–1520 BC), Ferriby 1 (roughly 1390–1130 BC) and Brigg boats (roughly 410–350 BC), where bottom planks are fastened either with continuous sewing or individual lashes, but also with transverse wedges inserted through holes in massive clots made of unhewn parts of the planks. This provided transverse stability of the bottom planking, but also the longitudinal and vertical alignment of the planks, which reduced shear between individual planks.[64]

The distance between the two documented floor-timbers of the barge from Sinja Gorica measures 1.78–1.82m. This corresponds to 6 Roman feet (1.78m) and indicates the use of metric rules. The timbers were attached to the planks with 8.1–12.5cm long **iron nails**, which were hammered at an angle from different directions and were similar in both shape and size to the nails used in the barge from Lipe.[65] The documented part of the vessel from Sinja Gorica did not allow us to determine whether these pierced through the boards or not. The former possibility is indicated by an 11.5cm long nail with a bent tip (see *Fig. 19:* PN 6; *Pl. 3:* 18), which was found lying on Floor-timber 1. We did not observe the use of wooden dowels, which distinguishes the barge from Sinja Gorica from those from Lipe and the Kolpa at Sisak (*Figs. 29; 30*), where the floor-timbers were fastened to the planking primarily or exclusively with dowels. On the barge from Lipe, iron nails were used only to attach the boards to the floor-timbers[66] and, according to Müllner's documentation, only a few of them reached through the planking, with their tips bent against the underside.[67] In contrast, the construction of the barges of the "Romano-Celtic" tradition from Gaul and Rhineland made extensive

[57] Beltrame 2000; Marlier 2002; Beltrame, Gaddi 2013, 300–303, Fig. 1.

[58] Berti 1990.

[59] Vitri et al. 2001; Fozzati, Capulli, Castro 2012.

[60] Brusić, Domjan 1985; Gluščević 2004.

[61] Radić Rossi, Boetto 2011.

[62] Boetto, Rousse 2011, 187–188, Fig. 9; ead. 2012.

[63] Velušček, Čufar, Zupančič 2009, 203–205.

[64] McGrail 2001, 184–191.

[65] Gaspari 1998a, 201, Fig. 21: 15–20.

[66] The traces of four nails in the ends of the surviving planking of the Aquileia-Canale Anfora 2005 vessel could indicate the spot where a rib/timber was attached to the planking (Beltrame, Gaddi 2013, 299).

[67] Gaspari 1998a, 202.

Tab. 2: Technological features of the group of sewn boats from the central and northern Adriatic and related boats from the regions in its hinterland.

Site (Age)	Operational environment	Hull shape		Plank fastening				Framework and hull fastening			Chine-girder	Material	
		Cross section	Water-line shape	Sewing pattern (spacing, in cm)	Dowels	Mortise-and-tenon	Clamps (Spacing)	Ropes /plaits/lashes	Tenons/Dowels	Nails		Hull	Framework (spacing, in cm)
Zambratija (first half of 1st mill. BC)	sea	rounded	ellipsoid	diagonal (5)				+				*Ulmus* sp.	*Alnus* sp. (?)
Caska (1st –2nd c. AD)	sea	rounded	ellipsoid	diagonal (2–2.5)					+			*Fagus* sp.	*Quercus* sp. (39.5)
Zaton 1 (1st c. AD)	sea	rounded	ellipsoid	diagonal (2–2.5)					+				(33–45)
Zaton 2 (1st c. AD)	sea	rounded	ellipsoid	diagonal (2–2.5)					+				(13–20)
Zaton 3 (1st c. AD)	sea	rounded	ellipsoid	diagonal (2–2.5)					+				(32.7–41)
Stella (first half of 1st c. AD)	sea - lagoon - river	rounded with flat bottom	ellipsoid	criss-cross (2.5)		+			+			*Ulmus* sp., *Quercus* sp.	*Quercus* sp. ? (ca 25)
Valle Ponti-Comacchio (Augustan period)	sea - lagoon - river	rounded with flat bottom	ellipsoid	criss-cross (2.5)		+		+	+			*Ulmus* sp.	*Quercus* sp. (45)
Lipe (End of 1st c. BC–beginn. of 1st c. AD)	river	flat bottom	ellipsoid	zigzag? (8–10)	+ 17				+	+	C	*Picea* sp.	*Quercus* sp., *Ulmus* sp. (60)
Sinja Gorica (beginn. of 1st c. AD)	river	flat bottom	ellipsoid				18–5			+	L	*Fagus* sp.	*Ulmus* sp., *Fagus* sp., *Abies* sp. (?)
Sisak (3rd c. AD)	river	flat bottom	polygonal				7–10				L	*Quercus* sp.	*Quercus* sp. (55–60)

use of iron nails (*Fig. 31*), which were usually hammered from the interior through holes made in advance through the framework and the planking, and the protruding tips double-clenched into the wood.[68] On the boats from the Rhône-Saône group (Subgroup I), the bottom planks were hammered onto the elements of the framework both from the exterior and the interior, while in Subgroup II, where the mortise-and-tenon joints between bottom planks were used, they were fastened only from the interior.[69] An extensive use of iron nails is also attested to in a few Mediterranean ships from the Classical and Early Hellenistic periods, but was later completely replaced by fastening the framework to the planking with wooden dowels and only a few individual iron or bronze nails were used.[70]

A **chine-girder** hewn from a single piece of wood that provided a continuous transition from the bottom to the sides, the prevailing use of oak wood and the use iron nails to fasten the planking to the framework represent the distinctive features of the barges of the Romano-Celtic shipbuilding tradition. A more open design of the cargo boats with sides angled 20–35 degrees from the vertical axis, typical of shallow boats with carvel-built planking (e.g. Lipe, Lyon-Place Tolozan), dictated the use of chine-girders with a C-shaped cross section, while deeper barges with L-shaped chine-girders can either have carvel-built (Bevaix, Pommeroeul 2, Yverdon-les-Bains 1, Sisak, Sinja Gorica)[71] or clinker-built side planking above the chine-girder, the latter only appearing in the Rhineland group. In contrast, the transition from the bottom to the sides in the cargo boats of the Rhône-Saône group was made either with a half of a tree trunk fastened to the exterior plank and the ribs (Subgroup I) or with the lowest side plank fastened to the side edge of the outer bottom plank (Subgroup II).[72]

Another particular feature of the barge from Sinja Gorica are the numerous **iron clamps**, which joined individual planks at irregular intervals of 18–25cm in the vessel interior, while some clamps were also documented on the exterior of the bottom and the sides. At least in the interior, the clamps were set into prepared grooves, which is a solution resembling that in sewn ships where the holes for ropes on the planking exterior had a semicircular, trapezoid or rectangular notch to house the rope.[73]

The only comparisons for joining planks and keeping the caulking in place with clamps are the boat from the shores of the Danube in the area of the fort of *Aquae* (Kušjak, near Prahovo) in the Iron Gates[74] and a wreck of a barge in secondary use at the loading platform at the "Kovnica" site in the riverbed of the Kolpa at Sisak (*Fig. 29*).[75] The continental cargo boats from Gallic and German provinces did not reveal such use of clamps, though some Rhineland barges (e.g. Zwammerdam 2, Yverdon-les-Bains 1, Woerden 7) and two patrol ships from Oberstimm in the Bavarian section of the Danube (beginning of the 2nd century AD) revealed similar clamps used either to strengthen specific sections, used for small repairs or to keep in place the caulking usually inserted into seams after the planking had already been assembled.[76]

The boat from Kušjak, roughly dated to the Trajanic period, revealed iron clamps at intervals of 5–10cm along the interior joints between the bottom and side planks, but in contrast to the barge from Sisak, their sequence is interrupted at places. In the barge from Sisak (*Figs. 29; 30*), presumably built around the mid-3rd century AD, clamps were used for the whole planking, placed either perpendicularly or slightly obliquely across the longitudinal and transverse joints of oak planks every 4–7cm. These, up to 5cm long clamps are very similar to those used in the barge from Sinja Gorica, where most clamps measure 3.9–6cm. Also similar is the plank size, which in the barge from Sisak measure 25–40cm in width and roughly 6cm in thickness, but also the caulking, which is made of plant material in both barges.

The barge from Sisak (*Fig. 29*), surviving as a roughly 7m long and 2.5m wide section of the bottom with one side still 1.1m high, shows a framework of solid oak timbers of rectangular cross section positioned every 55–60cm and separated by a pair of knee-like ribs of naturally bent wood. According to the notes by the head of the 1985 excavation (*Fig. 30*), the transition from the bottom to the nearly vertical side was executed with the chine-girders with an L-shaped cross section, the

[68] Bockius 2000, 453.
[69] Guyon, Rieth 2011, Fig. 4.
[70] Bockius 2000, 453.
[71] Bockius 2000, 471.
[72] Guyon, Rieth 2011, 98–99.
[73] Beltrame 2000, 93.
[74] Bockius 2001.
[75] Gaspari, Erič, Šmalcelj 2006.
[76] Bockius 2002b, 52–54; Holk 2011, 39.

inside of which was hewn into a circular shape and thus similarly as in the barge from Sinja Gorica.

In shape, construction features and the choice of wood, the barge from Sisak is close to the cargo boats from the Gallic and German provinces, though it is certainly a product of a regional tradition, with technical roots in the northern Adriatic and its hinterland. This conclusion is mainly based on the arrangement of the clamps, with the intervals similar to those between the holes in the edges of planks in sewn ships; this has been observed already by Ronald Bockius in his discussion on the boat from Kušjak, while in the barges from Sinja Gorica and Sisak this similarity is even more obvious.

Also typical of the Mediterranean practice is the exclusive use of wooden dowels for fastening the framework to the planking, the arrangement and the slanted scarfs between planks in longitudinal strakes, the alternating timbers and ribs, but even more so the triangular notches cut into the bottom side of timbers at places where they traverse plank joints. This feature, also observable in some of the barges of the Rhineland group (e.g. Zwammerdam 2, De Meern 1 and 4, Woerden 7),[77] has been interpreted as holes either for bilge water discharge, for ventilation or to slow down the decay of the ribs positioned over plank joints, though it more probably represents carpenter's marks, i.e. without a practical value and merely as a reminiscence of a technical necessity on sewn boats and ships where such holes held caulking material.[78]

The prevailing **wood species** used in the construction of the barge from Sinja Gorica is that of beech, which is surprising in view of the otherwise very rare use of beech wood in the antique and traditional shipbuilding in the Mediterranean.[79] Pliny the Elder does mention beech and walnut wood among the species suitable for underwater and underground construction, but explicitly states their poor durability (*N. h.* XVI 79). In modern carpentry, the properties of beech wood are similarly described and the durability of fresh beech wood in water is compared to that of larch wood.[80]

The planking of the seagoing ships of the ancient Mediterranean was commonly made of coniferous wood, in particular of various species of pine, cedar and fir, rarely spruce. The use of deciduous wood for the whole planking is thus a regional characteristic, also appearing in several sewn ships. Beech wood was used for the planking of the 9m-long sewn ship from Caska,[81] while a more durable ash wood was used for the Zambratija ship and most of the Roman-period sewn vessels found along the coasts of Veneto and Friuli-Venezia Giulia (e.g. Stella, Aquileia-Canale Anfora, San Francesco del Deserto and Valle Ponti-Commachio).

The choice of beech wood for the barge from Sinja Gorica and the light spruce wood, which is difficult to work and not very durable in water, for the planking of the barge from Lipe, indicates the use of the tree species available locally in the vicinity of the Ljubljansko barje.

Caulking with beech or other plant material in the barge from Sinja Gorica is a constructional feature of a Mediterranean origin. In sewn ships from central and northern Dalmatia, caulking consisted of bundles of lime bast and vines (?), while sewing was done with ropes of flax and Spanish broom (*Spartium junceum L.*). The Rhineland group of Romano-Celtic barges is characterized by caulking of moss, grasses or wood fibres,[82] and the Rhône-Saône group by caulking of textiles soaked in resin.[83]

Of the flat-bottomed cargo boat, **the elliptic shape with more or less truncated ends** appears on the two barges from the Ljubljansko barje, but also several river or lake boats of the Rhône-Saône group and of the geographically neighbouring Alpine group. An almost identical curvature of the water line to those established for the barges from Lipe, Yverdon-les-Bains 1 and Arles-Rhône 3, is also presumed for the barge from Sinja Gorica; this indicates the existence of certain rules created with the aim of providing an optimal ratio between function (carrying capacity and type of cargo), navigability and manner of propulsion, but probably also with regard to the traditional elliptic-pointed shape of boats and ships with running planking of the Mediterranean shipbuilding tradition. This shape provided better navigability to the flat-bottomed cargo boats, which means higher possible speed and lesser propelling force, as well as better manoeuvrability in comparison to the angular boats of the Rhineland group (so-called *barques polygonales* of Type A3 after Béat Arnold).[84] A wide hull with a deep draught

[77] Bockius 2000, 455, 465, 468.
[78] See Bockius 2011, 54–55.
[79] Rival 1991, 64–66, 86, Tab. 4.
[80] Zalokar 1854, 302, 309.
[81] Radić Rossi, Boetto 2001, 509.
[82] Bockius 2002a, 208–213, Tab. 1–2.
[83] Guyon, Rieth 2011, 98–100.
[84] Arnold 1992, 73–74.

must understandably displace more water than a slender hull with a shallow draught, which slows down navigation. The latter is also slowed down by the total hydrodynamic resistance caused by the turbulent flow around the hull and the whirls appearing when the water runs towards the area of low pressure behind the stern; the pointed shape of the stern reduces this wake, at least underwater.[85]

Presuming that the water lines of the barges from Sinja Gorica and Lipe correspond, taking into account the **width-to-length ratio** of the barge from Lipe (roughly 1 : 6.4; length 28.7m; width 4.5m), which is close to that of the Zwammerdam 6 and Woerden 7 barges,[86] and considering the recorded width (2.47–2.88m) and height (0.65m) of the barge from Sinja Gorica, we can determine that the barge from Sinja Gorica was 20m long and 3m wide with roughly 0.7m high sides. The presumed size is comparable with the 2.8m wide Lyon/Parc Saint-Georges 2 and 8 boats, dated to AD 55 and 210–215, respectively, from the Rhône-Saône group,[87] which measured 18–25m in estimated length. Of the barges of the Rhineland group, the size corresponds with that of an almost 3m wide and 0.67m high barge from the Roman port on the Haine river in Pommeroeul (Belgium), which was dated to the second half of the 1st or the early 2nd century AD,[88] but also with that of the barge from the former meander of the Waal river near Druten (the Netherlands), dated to the end of the 2nd or the beginning of the 3rd century AD, of which the surviving segment was 16m long and 2.8m wide in the middle and 1.72m at the end.[89] However, individual completely surviving boats, such as Arles-Rhône 3 from the mid-1st century AD, nearly 3m wide and roughly 31m long (ratio 1: 10.5),[90] or the 24.7m long and 2.7m wide Vleuten-De Meern 1 cargo boat (ratio 1 : 9.1), built in AD 148, show that indexation can only be used as an indication in reconstructing the length of similar cargo boats.

The barge from Lipe probably never operated at its full theoretical **carrying capacity**, estimated at nearly 40 tons at 0.4m of draught.[91] Its **function** is indicated by the two parallel strakes of floor boards, which presumably served to load wooden barrels. The most common barrels from contemporary contexts measure 1.9–2m in height, which corresponds to the width of the cargo space on the barge.[92] We can fairly safely exclude the possibility of the boat carrying bulk and rough cargo, because its loading or cleaning could damage the relatively thin (3.5–4cm) spruce planks and loosen the stitches. In the Arles-Rhône 3 and Woerden 1 barges, the central part was furnished with wood panelling attached to the floor-timbers and side-knees, which suggests that it was intended for sacks of foodstuffs or other goods that were not to come into contact with bilge water.[93] The arrangement of the investigated part of the barge from Sinja Gorica, which does not show any floor elements of the framework with the exception of a potential groove for a partition, could indicate that it was intended for lighter or less voluminous cargo, less susceptible to moisture (such as sand, clay, bricks etc.). However, it seems more probable that this part of the barge served as the cabin or cooking area separated from the rest of the vessel with a movable partition, similarly as on the Vleuten-De Meern 1 cargo boat.

Gaspari

8. CONCLUSION

The similar function and appearance of the two methods of joining planks and securing the caulking, but also the geographic proximity of the vessels from the Ljubljanica near Sinja Gorica, the Kolpa at Sisak and the Danube at Kušjak suggest that the iron clamps represent a technological solution that began very early, in the Augustan period at the latest, to replace the demanding and time-consuming sewing, which was soon probably completely abandoned along the major rivers of the Black Sea catchment area. This shift was most likely brought about by the growing logistical demands of supplying the army, which is also indicated by the age of the barge from Sinja Gorica. Its contemporaneity with the barge from Lipe suggests that it is a product of shipbuilders who either mastered or were at least knowledgeable of both techniques, sewing and joining with clamps.

[85] For the physics of navigation see e.g. Anderson 2003.
[86] Holk 2011, 39.
[87] Guyon, Rieth 2011, 94.
[88] Boe 1978, 25–27.
[89] Lehmann 1990.
[90] Marlier 2011.
[91] Bockius 2000, Figs. 33 and 34.
[92] Gaspari 1998a, 215.
[93] Bockius 2000, 478.

The barge from Sisak, which most probably carried heavy and cumbersome loads, indicates that economic reasons caused the regional shipbuilding practice in the Imperial period to shift towards the construction of rigid cargo boats with an octagonal outline, with massive and less artfully crafted construction elements, as well as poorer navigational properties. Regardless of whether these capable vessels were used by the army, often managed by private contractors, or intended for public transportation, their construction was almost certainly in the domain of the military and executed by the amphibious units with qualified ship and boatbuilders (*fabri navales)* attached to the legions.[94]

9. CATALOGUE

(Pls. 1–4; List 1)

The Catalogue presents construction elements, namely clamps and nails. All are made of iron; hence the material is not especially stated for each object (with the exception of Side Timber 2 that is made of wood and together with the nail still in the timber represents the small find marked as PN 66 [*Pl. 4*]). Finds are kept in the Muzej in galerije mesta Ljubljane.

Pl. 1:

– Small finds lying in the immediate vicinity of the boat, documented and collected in 2008. Marked with the grid square number and successive find number (e.g. 36–1).

Pls. 2–4:

– Small finds lying on and around the boat, documented and collected in 2012. Marked with PN (special find) and successive find number (e.g. PN 1).

List 1:

– Small finds fastened to the wooden remains of the boat, documented in 2012 and left *in situ*. Marked with S (clamp) and successive find number (e.g. S 34; see Fig. 15).

Abbreviations:

No. on *Pl.* = Succesive Number on *Plate*
L. = Length
W. = Width
Th. = Thickness
H. = Height
Surv. = Surviving (%)
FC = Field code
Head diam. = Head diameter

All measurements are given in centimetres.

Erič

Acknowledgments

The research of the barge was headed by the *Center za konservatorstvo ZVKDS* (Conservation Centre of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia) and enabled by the *Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport RS* and the *Agencija RS za raziskovalno dejavnost* (Lesarstvo / Wood technology P4-0015 and Računalniški vid / Computer vision P2-0214 research programmes, as well as J6-6348-0618, J6-4087 and L6-4157 research projects).

The research involved the collaboration of the members of the *Muzej in galerije mesta Ljubljane*, the *Univerza v Ljubljani* (*Laboratorij za računalniški vid Fakultete za računalništvo in informatiko*, *Oddelek za lesarstvo, Oddelek za mikrobiologijo*, *Katedra za botaniko in fiziologijo rastlin Oddelka za biologijo Biotehniške fakultete*), the *Inštitut za arheologijo ZRC SAZU*, Ljubljana, but also of Rok Kovačič (*Golden Light Photography Kult* d. o. o.), Gregor Berginc (*Xlab* d. o. o. and *3dimenzija* d. o. o.), Predrag Petrović and Luka Ritonja (*ArtRebel9* d. o. o.), Tomaž Verbič (*Arhej* d. o. o.), Sašo Poglajen (*Harpha Sea* d. o. o.) and divers of *CPA* d. o. o.

Professional fieldwork help and support was provided by Luka Bekić, Anita Jelić (*Međunarodni centar za podvodnu arheologiju u Zadru*, Zadar) and Marko Uhač (*Direktorat za zaštitu kulturne baštine* of *Ministarstvo kulture Republike Hrvatske*), comments and discussion were offered by Ronald Bockius (*Museum für Antike Schiffahrt des Römisch-Germanisches Zentralmuseum,* Mainz), Giulia Boetto (*Centre Camille Jullian, Chargée de recherche au CNRS,* Aix-en-Provence) and Jana Horvat (*ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo,* Ljubljana). Technical help with the illustrations was provided by Ida Murgelj (*Narodni muzej Slovenije*, Ljubljana), Janja Tratnik (*ZRS Univerza na Primorskem, Inštitut za dediščino Sredozemlja,* Koper) and Mateja Belak (*ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo,* Ljubljana). We sincerely thank for all donations, particularly *Magelan Group* d. o. o. from Kranj, Municipality of Vrhnika, *Komunalno podjetje Vrhnika* d. o. o., *Avtotrade* d. o. o., *Gostilna Bajc* for providing accommodation, *Realprojekt* d. o. o., *Prostovoljno gasilsko društvu Bevke*, *Kamnolom Mivšek – Rajko Mivšek* s. p., *Planinsko društvo Vrhnika*, *Cankarjeva knjižnica Vrhnika* and *Ribiška družina Vrhnika.*

Translation: Franc Solina

[94] Bockius 2000, 482–485.

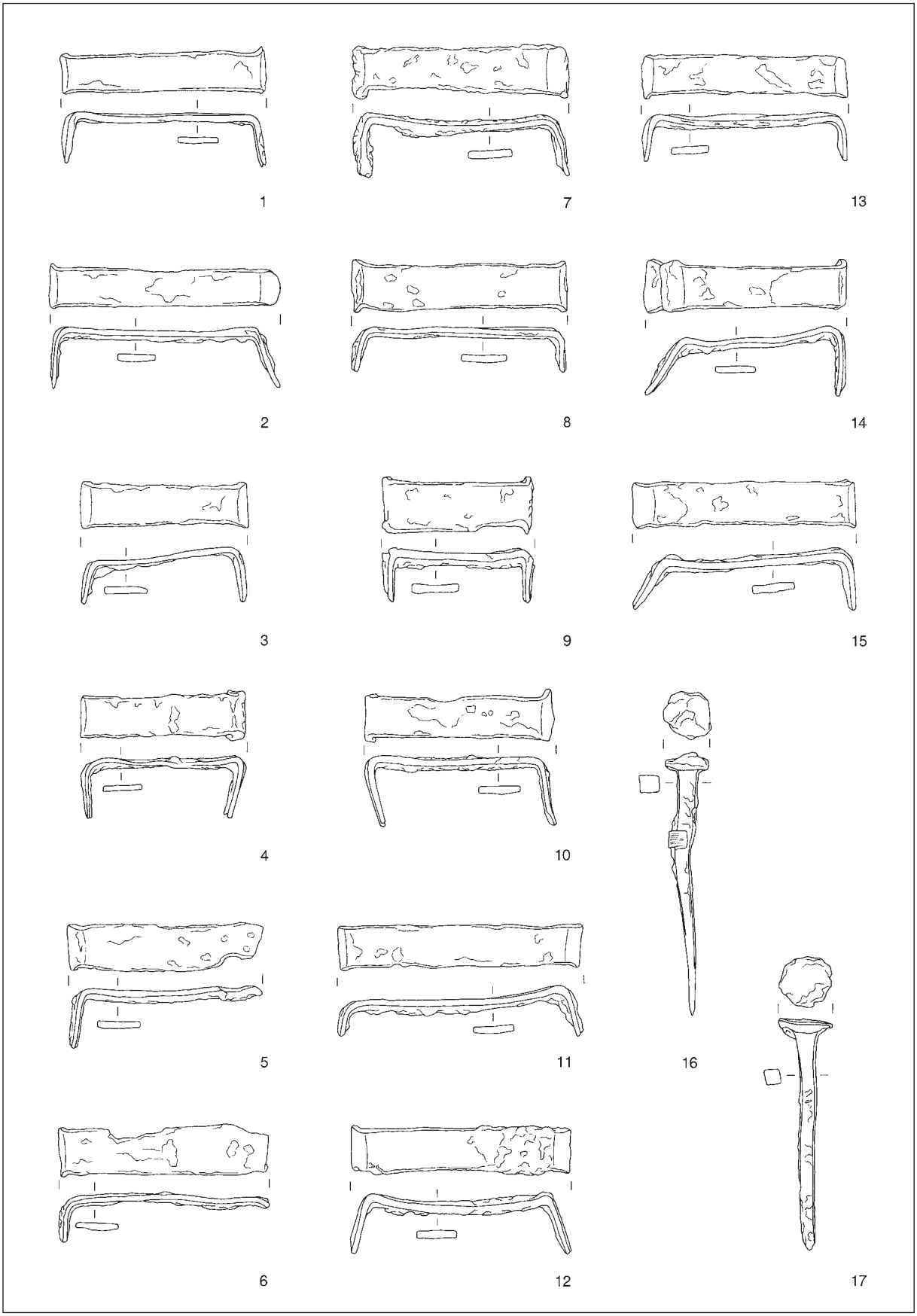
Miran Erič
Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije
Metelkova 6
SI-1000 Ljubljana
miran.eric@guest.arnes.si

Andrej Gaspari
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Maistrova 10
SI-1000 Ljubljana
andrej.gaspari@gmail.com

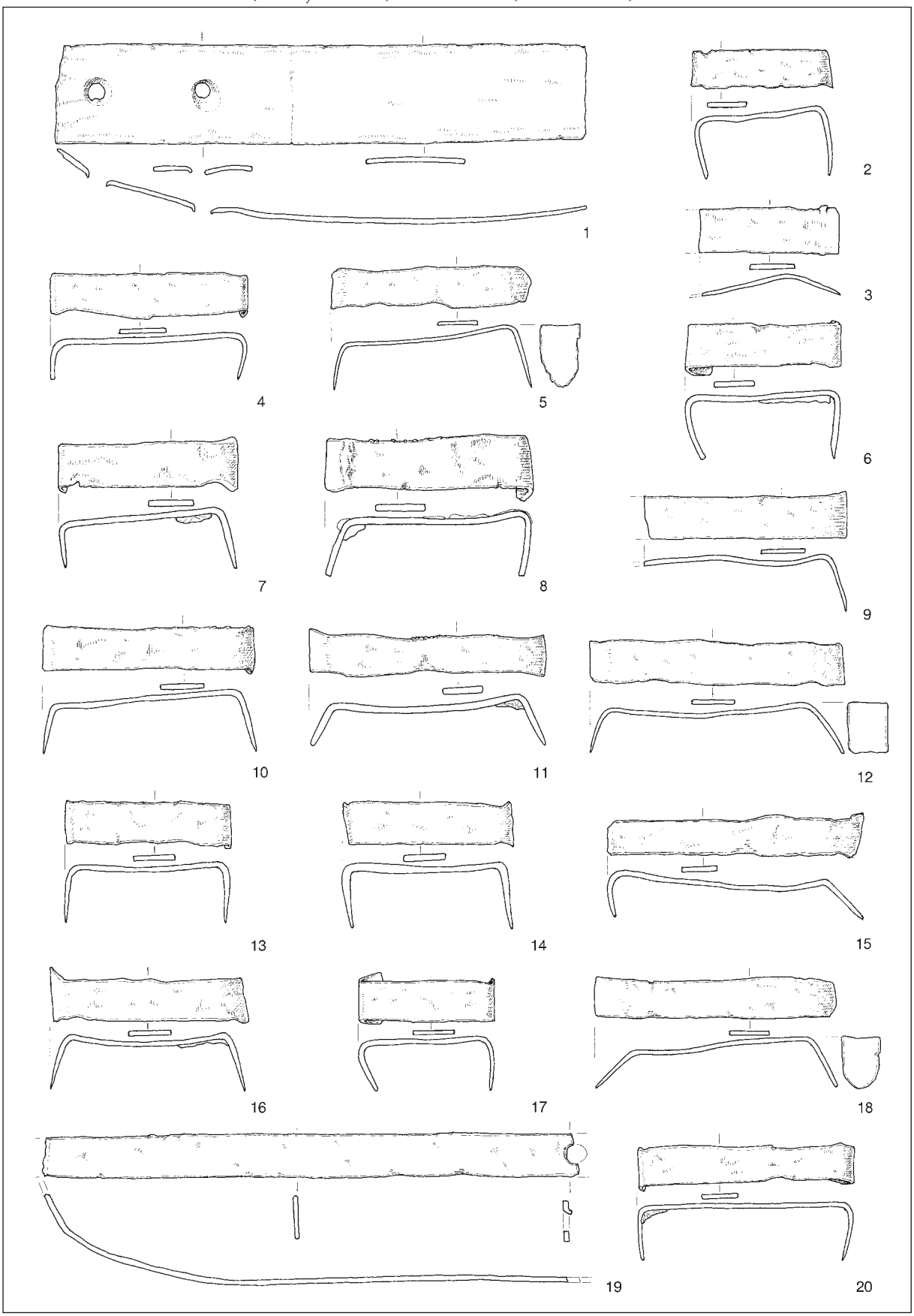
Katarina Čufar
Oddelek za lesarstvo
Biotehniška fakulteta
Univerza v Ljubljani
Rožna dolina Cesta VIII/34
SI-1000 Ljubljana
katarina.cufar@bf.uni-lj.si

Franc Solina
Laboratorij za računalniški vid
Fakulteta za računalništvo in informatiko
Univerza v Ljubljani
Večna pot 113
SI-1000 Ljubljana
franc.solina@fri.uni-lj.si

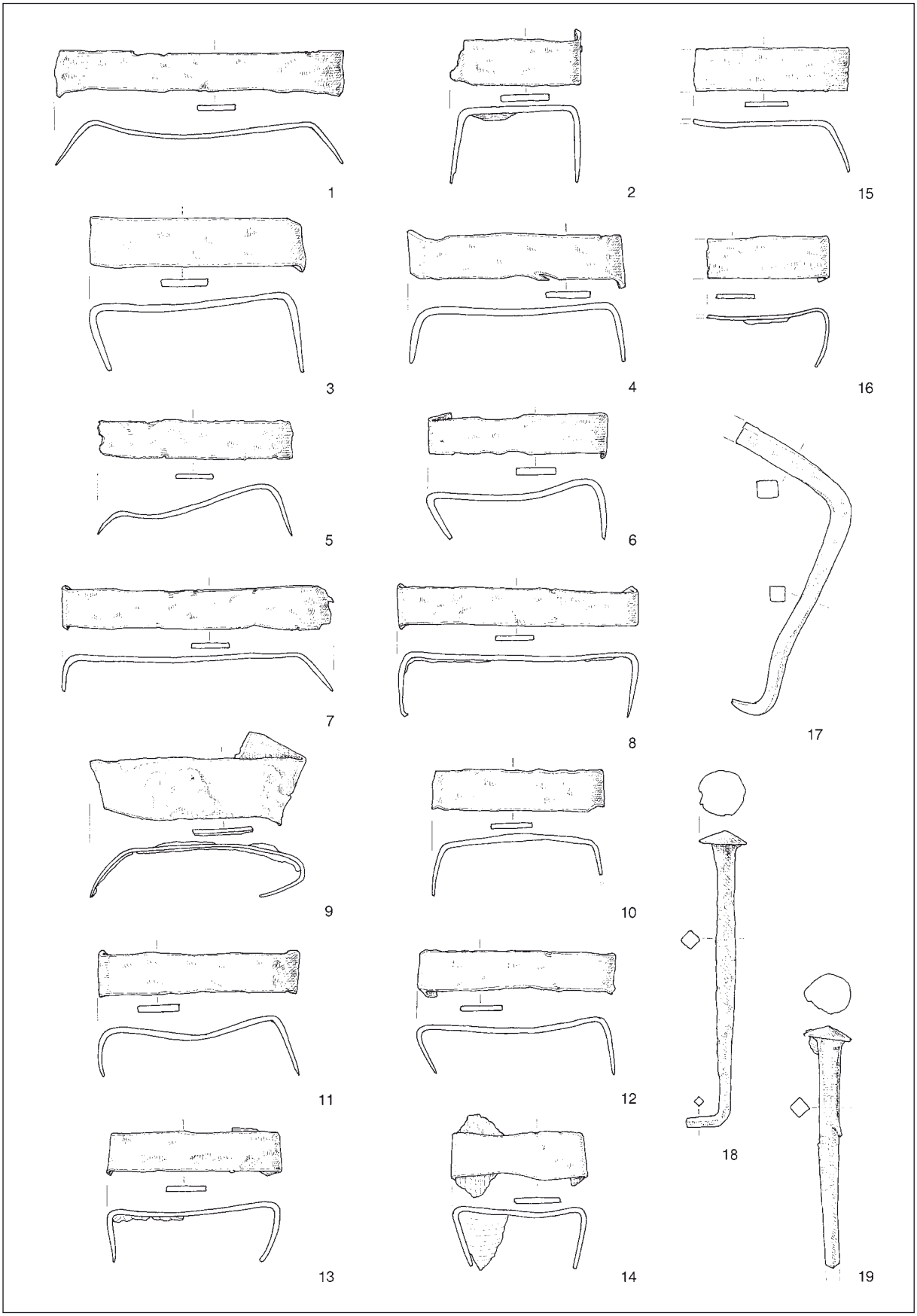
Tomaž Verbič
Arhej d.o.o.
Inštitut za geoarheologijo
Drožanjska 23
SI-8290 Sevnica
tomazver@gmail.com

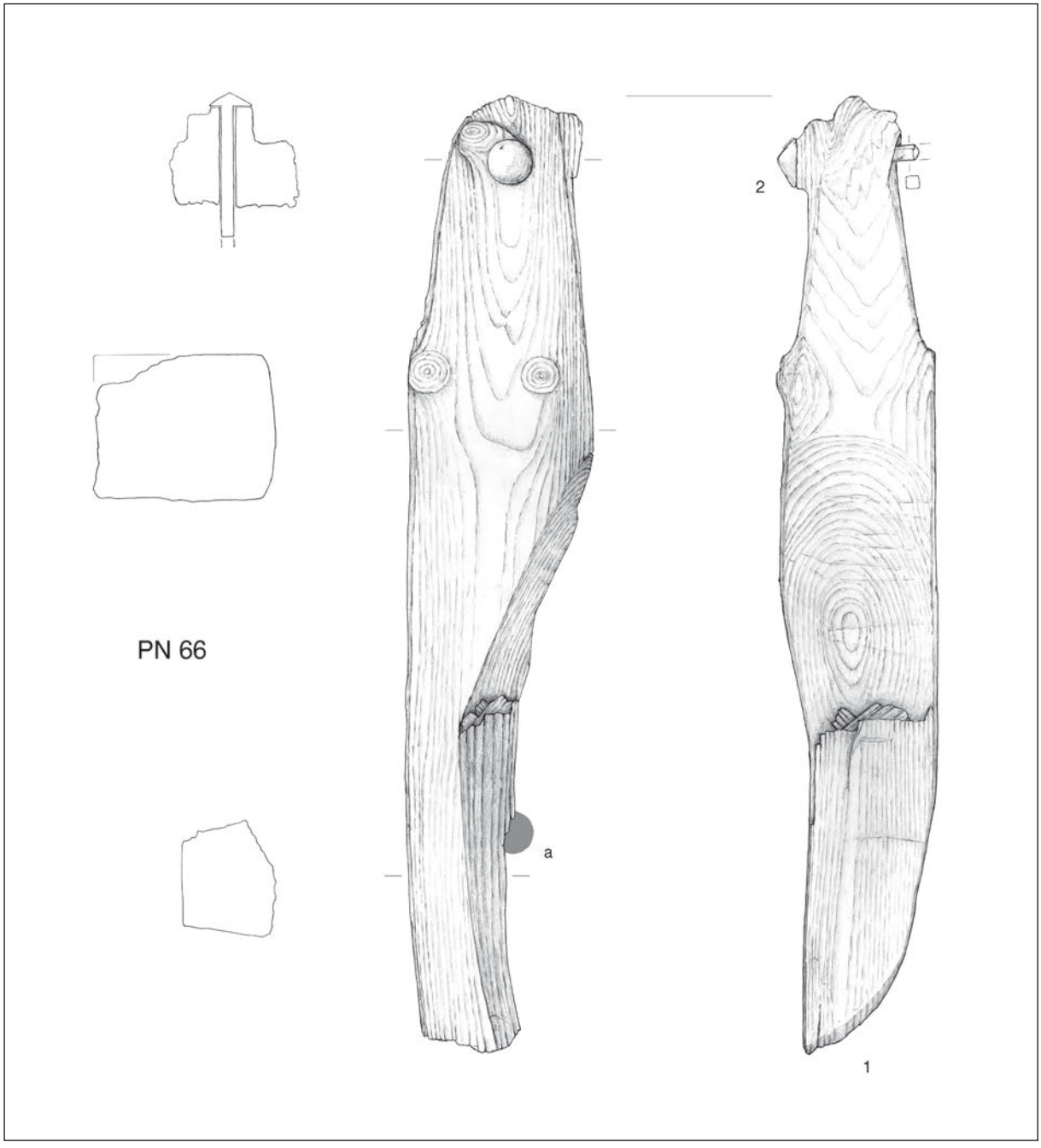

T. 1: Ladja iz Ljubljanice pri Sinji Gorici (leto 2008). Vse železo. M. = 1:2 (risba / drawing: J. Tratnik).
Pl. 1: Barge from the Ljubljanica at Sinja Gorica (2008). All iron. Scale = 1:2.

T. 2: Ladja iz Ljubljanice pri Sinji Gorici (leto 2012). Vse železo. M. = 1:2 (risba / drawing: I. Murgelj).
Pl. 2: Barge from the Ljubljanica at Sinja Gorica (2012). All iron. Scale = 1:2.

T. 3: Ladja iz Ljubljanice pri Sinji Gorici (leto 2012). Vse železo. M. = 1:2 (risba / drawing: I. Murgelj).
Pl. 3: Barge from the Ljubljanica at Sinja Gorica (2012). All iron. Scale = 1:2.

T. 4: Ladja iz Ljubljanice pri Sinji Gorici (leto 2012). **1** – bočni tramič ST 2; **2** – žebelj; **a** – domnevno mesto žeblja. 1 les; 2 železo. M. = 1:3 (risba / drawing: I. Murgelj).
Pl. 4: Barge from the Ljubljanica at Sinja Gorica (2012). **1** – Side Timber 2; **2** – nail; **a** – presumed original position of the nail. 1 wood; 2 iron. Scale = 1:3.

Rimsko grobišče na Laurinovi ulici v Vipavi

The Roman cemetery at Laurinova ulica in Vipava

Vesna TRATNIK
dodatek / appendix: Alenka MIŠKEC

Izvleček

Na grobišču na Laurinovi ulici v Vipavi je bilo leta 2005 izkopanih devet žganih žarnih grobov, ki jih na podlagi obravnave najdb in pridanih novcev datiramo v 1. in 2. st. n. št. Novci so po sežigu trupla v grob položeni vsem odraslim pokojnikom, ne pa otrokom. Enotna sestava pridatkov v grobovih odraža precej tipiziran pogrebni obred. Konstrukcija grobov in pridatki kažejo na močno povezanost z italskim svetom, v načinu pokopa pa je mogoče zaslediti tudi posamezne elemente drugačne, morda lokalne staroselske tradicije. Posebnost so pokopi več oseb v skupnem grobu, interpretiranem kot družinski grob. Grobišče na Laurinovi ulici dopolnjuje poselitveno sliko rimske Vipave.

Ključne besede: Slovenija, Vipava, rimska doba, žarno grobišče, dvojni pokop, družinska grobnica, analiza novčnih najdb

Abstract

The Roman cemetery at Laurinova ulica in Vipava yielded nine cremation graves in 2005. The graves span the 1st and 2nd centuries AD, as revealed by coins and other grave goods. The latter reflect a rather uniform picture that probably indicates typical burial rituals. The coins were laid into the graves after cremation, but only to adults; the burials of children did not reveal coin finds. The grave construction and goods indicate a strong influence and connections with the Italic world. There are, however, individual elements of a different, presumably local, indigenous burial tradition. An example of this is the burial of several individuals in the same grave; these are interpreted as family graves. The excavated part of the cemetery also allows certain conclusions to be drawn about the extent of the Roman settlement at Vipava.

Keywords: Slovenia, Vipava, Roman period, cremation cemetery, double grave, family grave, numismatic analysis

RIMSKE NAJDBE V VIPAVI IN OKOLICI

Trško jedro Vipave je sicer skromno arheološko raziskano, kljub temu pa ob pogledu na gradove, trge in ozke ulice v pobočju Starega gradu zlahka začutimo preteklost.

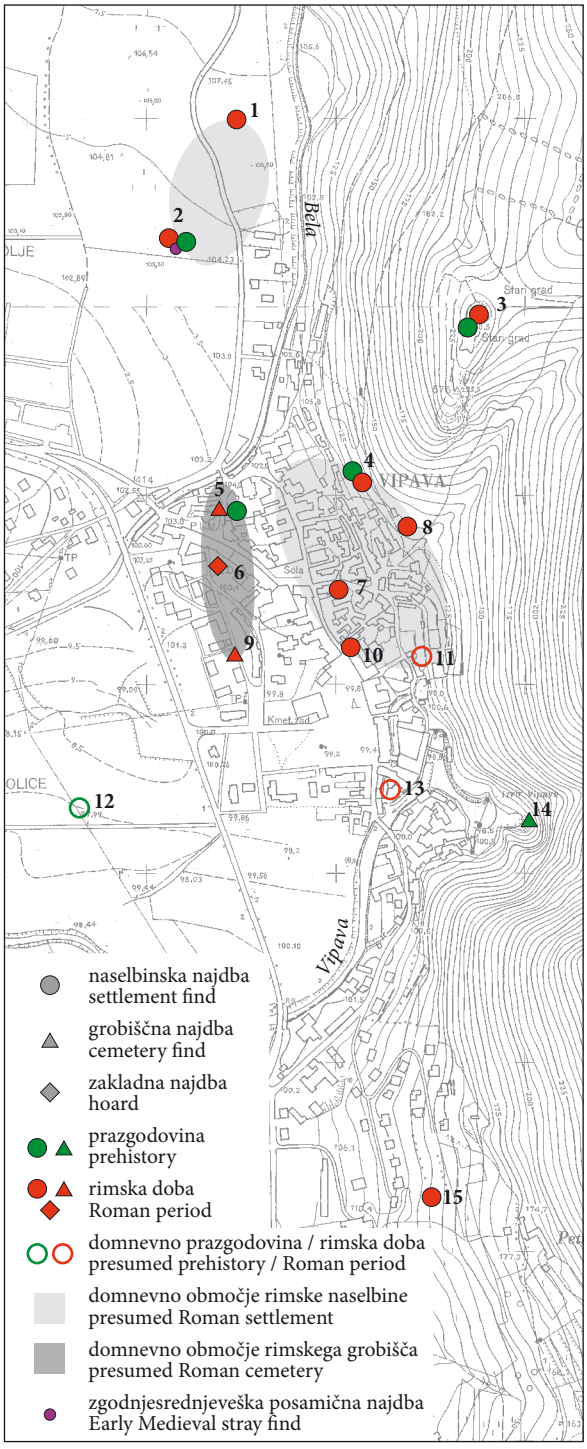
Arheološka izkopavanja, ki so dokazala rimsko poselitev in drobno sled iz zgodnjega srednjega veka, so bila v letih 1984, 2001, 2003–2005 in 2008 opravljena na najdiščih Bela in Grublje (*sl. 1:* 1,2),[1] na severnem obrobju Vipave. Posamične rimske najdbe so bile odkrite tudi na Starem gradu (*sl. 1:* 3)[2] in na parceli pri Tomažiču (*sl. 1:* 4).[3]

V letu 1960 so ob gradbenih delih za Zdravstveno postajo v Vipavi (*sl. 1:* 6) odkrili zakladno najdbo

[1] Rimska poselitev: Tratnik 2012; z navedeno starejšo literaturo. Zgodnjesrednjeveška najdba z lokacije Grublje (jeziček pasne garniture, poznoavarsko obdobje): ib., 120, 121, sl. 15.

[2] Bratina 2010, 174; Osmuk 1999; Šemrov 2004, 36.

[3] Fabec, Tratnik 2012.

Sl. 1: Vipava. Arheološka najdišča. M. = 1:10.000 (osnova: TTN 5, 2004 © Geodetska uprava RS).
Fig. 1: Vipava, archaeological sites. Scale 1:10.000.
1 – Ob Beli, **2** – Grublje, **3** – Stari grad, **4** – Tomažič, **5** – Laurinova ulica, **6** – Zdravstvena postaja, **7** – Grabrijanova ulica št. 5, **8** – parc. št. 2510 in 1511, k. o. Vipava, **9** – Police (Dreviče), **10** – Glavni trg, **11** – Pod Farovžem, **12** – parc. št. 1713/87, k. o. Vipava, **13** – Sv. Marko, **14** – Za tabrom, **15** – Stara gora.

106 novcev, antoninijanov, od Galijena do Karina. Skupaj z novci so bili najdeni tudi odlomki fibule.[4] Zakop novcev je datiran na konec 3. st.[5]

Leta 2001 je bilo ob nadzoru gradnje infrastrukture v Grabrijanovi ulici (*sl. 1:* 7) odkritih nekaj odlomkov rimskih tegul, odlomki rimske in srednjeveške lončenine ter živalske kosti.[6] Naključno je bil najden odlomek amfore na parc. št. 2510 in 2511, k. o. Vipava (*sl. 1:* 8).[7]

V zapisu Karla Moserja iz leta 1891 beremo, da so se na Drevičah pri Vipavi, na travniku, imenovanem Police (*sl. 1:* 9), ki je bil v lasti grofa Lanthierija, pogosto našli odlomki žar in rimski novci.[8] V poročilu iz leta 1892 o pridobitvah Kranjskega deželnega muzeja je zapisano, da je v Vipavi gospodična Louise Bisail našla Justinijanov novec.[9]

Ob gradbenih delih v hiši na Glavnem trgu 2, leta 2001 (*sl. 1:* 10), je bila ob arheološkem nadzoru del dokumentirana plast z rimskimi (kamnit tlak, nekaj odlomkov kuhinjske in namizne lončenine ter živalske kosti) in srednjeveškimi najdbami.[10]

Rimske in srednjeveške najdbe se domnevajo na lokaciji Pod Farovžem (*sl. 1:* 11),[11] nekaj odlomkov domnevno prazgodovinske lončenine pa je bilo ob terenskem ogledu pobranih na parc. št. 1713/87, k. o. Vipava (*sl. 1:* 12).[12] Prazgodovinske najdbe so bile odkrite še Za tabrom (*sl. 1:* 14).[13] Na mestu nekdanje cerkvice Sv. Marka se domneva potencialno rimsko najdišče (*sl. 1:* 13).[14] Posamične rimske najdbe so bile odkrite na Stari Gori (*sl. 1:* 15),[15] na južnem obrobju Vipave.

[4] Najditelj Ivan Praček je junija 1961 najdbo odstopil Narodnemu muzeju Slovenije v Ljubljani in posredoval podatke o okoliščinah odkritja novcev (Pegan 1967).
[5] Kos 1986, 124–125, 132; *FMRSl* I, 69–73, št. 37/2.
[6] Neobjavljeno, Nada Osmuk, dokumentacija v arhivu ZVKDS, OE Nova Gorica.
[7] Neobjavljeno, Nada Osmuk, dokumentacija v arhivu ZVKDS, OE Nova Gorica.
[8] Moser 1891. Na *sliki 1* smo najdišče št. 9 postavili na mesto, kjer je na Franciscejskem katastru zapisana ledina Police.
[9] Poročilo o pridobitvah Kranjskega deželnega muzeja (*Argo* 1, 1892, 64). Objava najdbe: *FMRSl* I, 69, št. 37/1.
[10] Neobjavljeno, Nada Osmuk, dokumentacija v arhivu ZVKDS, OE Nova Gorica.
[11] Bavdek, Mihevc 1993.
[12] Neobjavljeno, Vesna Tratnik, dokumentacija v arhivu ZVKDS, OE Nova Gorica.
[13] Bratina 2010, 174; Mlinar 1999, 14, t. 29: 1–8.
[14] Neobjavljeno, Nada Osmuk, dokumentacija v arhivu ZVKDS, OE Nova Gorica.
[15] Osmuk 1985.

Sl. 2: Vipava, Laurinova ulica. Lega rimskega grobišča. A – arheološke raziskave leta 2005; B – rimski grobovi (območje na *sl. 3*); C – obzidje opuščenega novodobnega pokopališča; D – naključne najdbe leta 2001. M. = 1:500 (osnova: Zemljiški kataster 2011 © Geodetska uprava RS).
Fig. 2: Vipava, Laurinova ulica. The position of the Roman cemetery. A – archaeological investigations in 2005; B – roman graves (area on *Fig. 3*); C – enclosure of the abandoned modern cemetery; D – stray finds from 2001. Scale = 1:500.

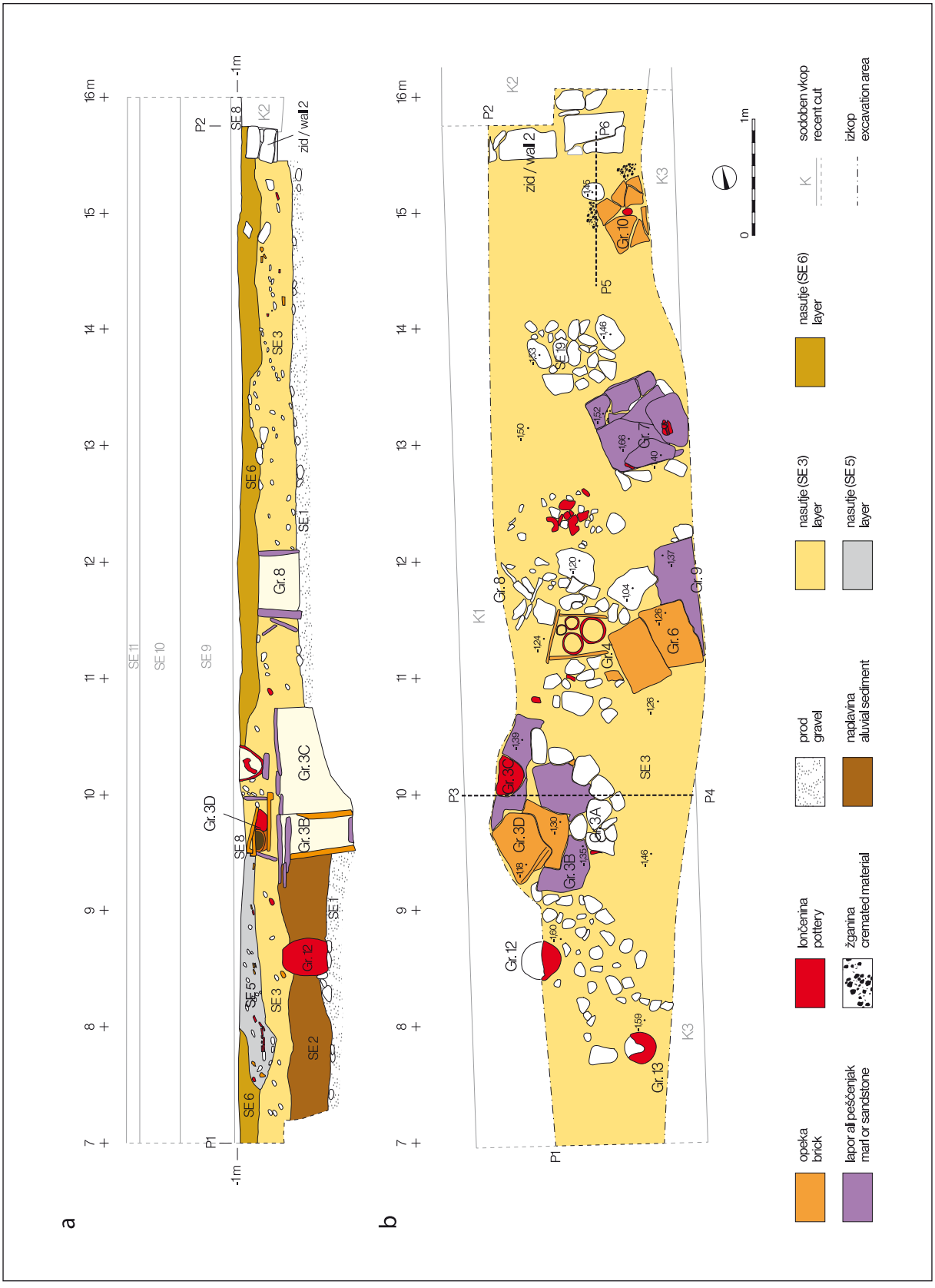
PRVE RIMSKE NAJDBE NA LAURINOVI ULICI LETA 2001

Rimsko grobišče na Laurinovi ulici, na vzhodni strani cerkve sv. Štefana (*sl. 1:* 5; *2*), je bilo po (ne)sreči odkrito ob gradbenih delih za priključke plinovoda leta 2001. Domačini so izkope okrog cerkve skrbno spremljali, saj je bilo nekdaj tam pokopališče in je stroj občasno izkopal človeške kosti. Mimoidoči je v jarku zagledal večje kose opeke in kose razbitih posod, kar je pritegnilo njegovo pozornost. Novico je sporočil v bližnji gostilni. Z gostilničarjem sta nato ustavila kopanje z bagrom, v izkopanem jarku pobrala nekaj kosov posod in opek ter jih shranila. Za kopanje po Vipavi je takrat že izvedela arheologinja Nada Osmuk (ZVKDS, OE Nova Gorica) in prevzela nadzor nad deli, vendar prepozno. Gradbeniki so sprva na vprašanja o arheoloških najdbah le odkimavali, potem pa je bagerist prinesel več kosov tegul (po njegovem "korcev"), ki se jih je še držala žganina. Bolj zgovorni so bili domačini. Eden izmed najditeljev, g. Hrovatin, je pokazal "rešene" najdbe. Izkazalo se je, da gre za večje kose amfor, vrčev, loncev in tegul. N. Osmuk je glede na najdbe in opisane okoliščine odkritja domnevala, da je gradbeni poseg uničil več rimskih grobov.[16]

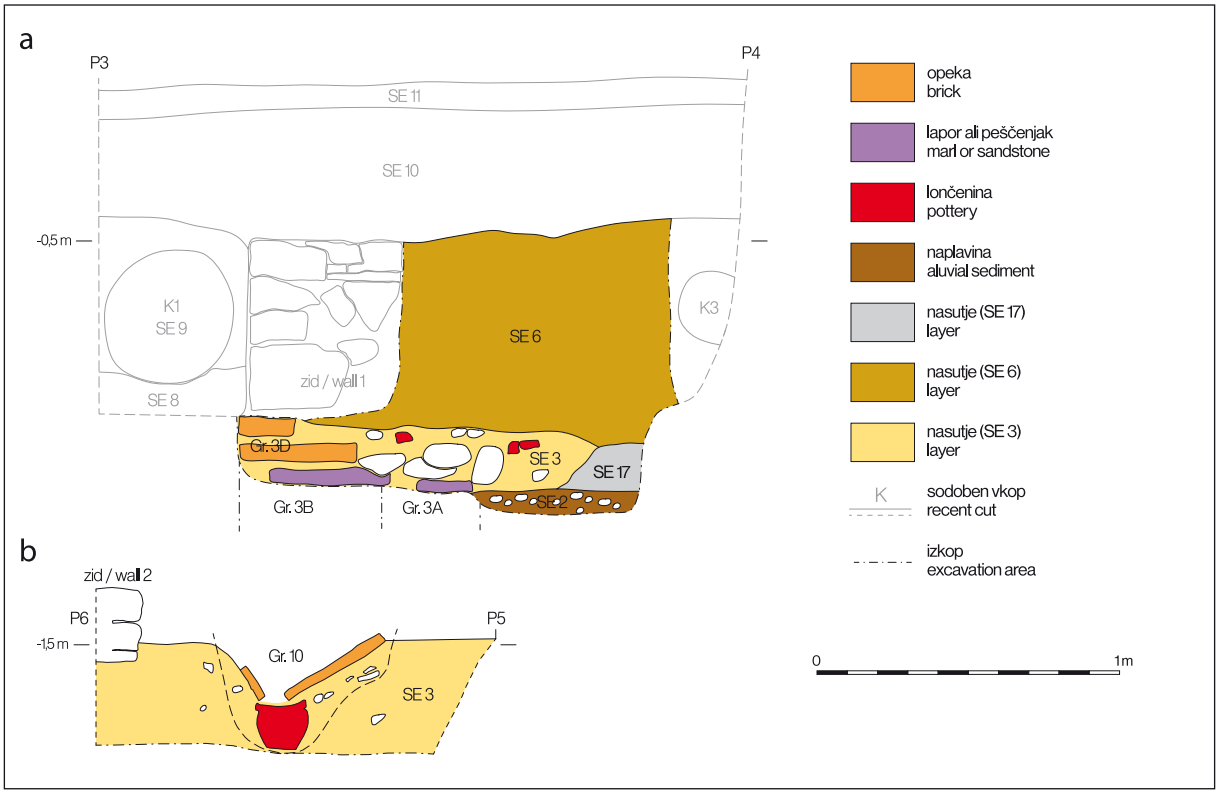
ZAŠČITNA ARHEOLOŠKA IZKOPAVANJA LETA 2005

Zaradi obnove kanalizacije so bili v letu 2005 vzdolž Laurinove ulice načrtovani izkopi jarkov. Zato so bila izvedena zaščitna arheološka izko-

[16] Povzemam po pripovedi Nade Osmuk in Tomaža Hrovatina.

Sl. 3: Vipava, Laurinova ulica. a – zahodni profil (P1–2); b – tloris sonde z grobovi. M. = 1:50.
Fig. 3: Vipava, Laurinova ulica. a – Western cross section (P1–2); b – ground plan of the trench with graves. Scale = 1:50.

Sl. 4: Vipava, Laurinova ulica. a – presek (P3–P4); b – presek (P5–6) preko zidu 2 in groba 10 (prim. *sl. 3*). M. = 1:25.
Fig. 4: Vipava, Laurinova ulica. a – cross section (P3–P4); b – cross section (P5–6) of Wall 2 and Grave 10 (cf. *fig. 3*). Scale = 1:25.

pavanja, omejena na približno 20 m dolgo in 2 m široko sondo na začrtani trasi jarka (*sl. 2:* A).

Delo je vodila Nada Osmuk s sodelovanjem Tomaža Fabca (oba ZVKDS, OE Nova Gorica).[17] Izkopavanje je trajalo 12 delovnih dni, v času od 16. avgusta do 1. septembra 2005.

Pod uličnim tlakom je bil odkrit zid novodobnega, opuščenega pokopališča in del rimskega grobišča. Izkopavanja so bila omejena zgolj na reševanje neposredno ogroženih žarnih grobov na trasi kanalizacije. Skupaj je bilo odkritih 12 grobov, nekateri v grobnici. Glede na rezultate obravnave novcev in drugih najdb sodijo v 1. in 2. st.

Nekaj grobov je bilo zagotovo uničenih že pri nenadzorovanih gradbenih delih leta 2001.

Metoda dela in opis plasti

Potek izkopavanj in arheološke plasti sem rekonstruirala in opisala s pomočjo podatkov iz terenskega dnevnika in dokumentacije.

[17] Osmuk 2005a.

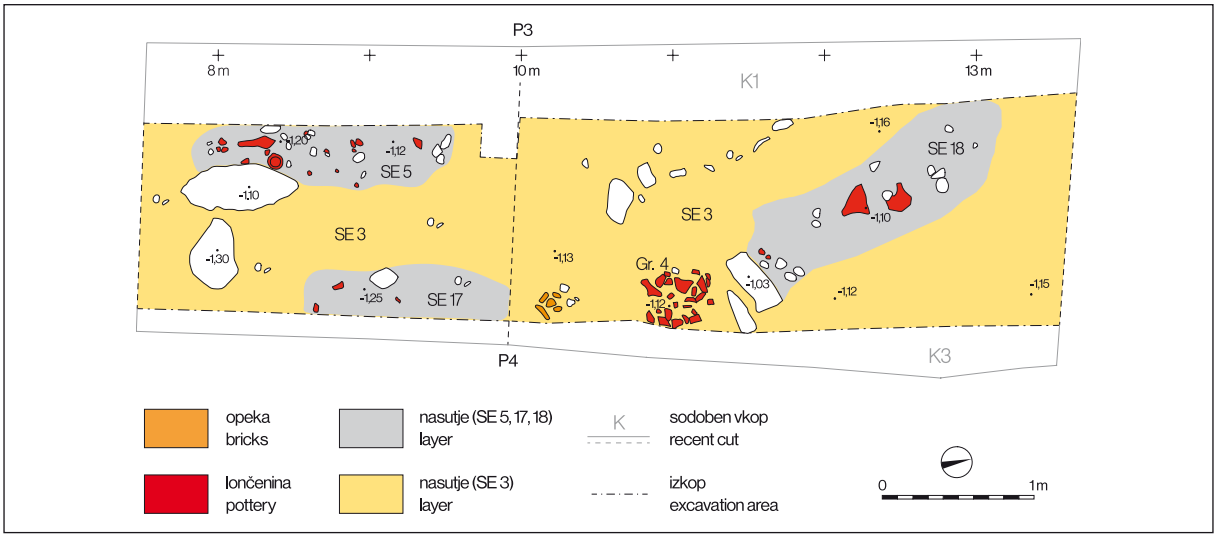
Lokacija sonde

Sonda je potekala vzdolž ulice (parc. št. 2619) – pred hišama na parc. št. 55/1 in 55/2 k. o. Vipava (*sl. 2*). Načrtovana je bila na mestu, kjer je bilo glede na odkritja iz leta 2001 pričakovati rimske grobove. Tekla je v smeri sever–jug, z rahlim odklonom proti vzhodu. Os X merskega sistema je predstavljala linija krajše, južne strani sonde. Izhodiščna točka (x = 0, y = 0) je bila 1 m oddaljena od vzhodnega profila (v sredini južnega roba sonde).Višine so relativne, izmerjene od nivoja asfalta.

Sondo sta po celotni dolžini zamejevala sodobna vkopa: za vodovodno cev ob vzhodnem robu, na zahodni strani pa vkop in cev kanalizacije (glej *sl. 3, 4*).

V začetni fazi izkopa je bil do globine približno – 0,5 m strojno odstranjen asfalt in tamponsko nasutje grušča za cesto. Po strojnem izkopu opuščenega novodobnega pokopališkega zidu (zid 1), ki je segal do globine –1 m, je bil južni del sonde v dolžini približno 16 m ročno poglobljen.

Izrisana sta dva glavna profila (*sl. 3a, 4a;* umeščena na *sl. 3b*): vzdolžni, zahodni profil P1–2 in prečni profil P3–4, pribl. na liniji y = 10 m.

Sl. 5: Vipava, Laurinova ulica. Sestavljeni tloris nasutij (SE 5, 17, 18) nad grobovi (vidni so odlomki amfore nad grobom 4). M. = 1:50.
Fig. 5: Vipava, Laurinova ulica. Composite ground plan of the layers (SE 5, 17, 18) covering the graves (fragments of an amphora are visible above Grave 4). Scale = 1:50.

Izkop je v severnem delu segal pribl. do globine –1,60 m in v južnem pribl. do globine –1,80 m, le ponekod je bil ob izpraznitvi grobnih jam poglobljen (npr. do globine –2,00 m za dno grobne jame 3B).

Pod sodobnimi in novoveškimi depoziti je bila večina grobov odkritih na globini pribl. –1,2 m v srednjem območju sonde (med y = 7 in y = 16 m).

Opis in interpretacija plasti (sl. 3–5)

– Na dnu izkopa je bilo mogoče določiti dve plasti naravnega, domnevno aluvialnega nastanka (SE 1 in SE 2): geološka osnova je prod (**SE 1**), v južnem delu izkopa je nad prodom ležala še pribl. 0,45 m debela meljasta naplavinska plast **SE 2**.

– Obe je prekrivala rjavkasta meljasta plast (**SE 3**): nasutje z manjšimi prodniki, gruščem in posameznimi prazgodovinskimi in rimskimi (*t. 21:* 190–191) najdbami. Plast ni bila jasno določena. V njej so bile vkopane jame antičnih grobov (*sl. 3, 4*). Vkopi so različno globoko segali še v spodnji plasti (v SE 1 in SE 2).

– Zgornji del SE 3 domnevno predstavlja hodno površino iz časa nastanka in trajanja grobišča, vendar situacija na terenu ni bila jasno interpretirana.

– SE 3 so ponekod prekrivala različna temna nasutja (**SE 5**, **SE 17** in **SE 18**; *sl. 3a, 5*), ki so vsebovala drobce žganine ter številne rimske najdbe (*t. 18–21*). Antična hodna površina bi morda lahko bila tudi na spodnjem nivoju nasutij.

Nasutje **SE 5** (dolž. skoraj 2 m, šir. 0,7 m, deb. dobrih 20 cm) je temnorjava plast glinenega melja s posameznimi ožganimi drobci kosti; deloma je segalo nad grobove. Na terenu je bilo sprva opredeljeno kot "grob 1",vendar se je izkazalo, da gre za nasutje, istočasno ali mlajše od grobov. V poglobitvi plasti je bilo več kamenja (vel. do 30 cm), številni odlomki rimskodobne lončenine (*t. 18, 19:* 156–162), ostanki gradbenega materiala ter nekaj živalskih kosti.

Nasutje **SE 17** (dolž. 1,7 m) je temnorjava plast ilovnatega melja ob vzhodnem profilu sonde. Vsebovalo je kamne različnih velikosti, drobce oglja, več odlomkov rimskodobne lončenine (*t. 19:* 163–165), ostanke gradbenega materiala ter nekaj živalskih kosti. Na terenu je bilo sprva opredeljeno kot "grob 2", vendar gre za nasutje, istočasno ali mlajše od grobov.

Nasutje **SE 18** (dolž. pribl. 2 m, šir. 0,6 m; na glob. –1,1 m) je temnosiva plast ilovnatega melja s prodniki, nekaj odlomki prazgodovinske in več odlomki rimskodobne lončenine (*t. 19:* 167–171, *20, 21:* 181–189) ter ostanki gradbenega materiala. Na terenu je bilo opredeljeno kot "grob 5", vendar gre za nasutje, istočasno ali mlajše od grobov.

– Nad plastjo SE 3 in nad opisanimi nasutji, je do višine pribl. –0,5 m segalo še eno nasutje: rjavkasta meljasta plast (**SE 6**; *t. 22:* 192–195; *sl. 3a, 4a*), v kateri so še bile posamezne rimske najdbe.

– Višje ležeče plasti so bile del sodobnega cestišča (**SE 9–SE 11**; *sl. 3a, 4a*).

Situacija na severnem delu sonde:

– Prečno na sondo je potekal domnevno antični zid (**zid 2** = **SE 4**; *sl. 3, 4b, 10*), lahko bi zamejeval grobišče proti severu. Zložen je bil iz večjih plošč peščenjaka in drugih kamnov (šir. 0,7 m). Do globine –1,50 m je bil vkopan v plast z grobovi (v SE 3). Do podobne višine je segal vrh groba 10 (*sl. 10a*) v neposredni bližini zidu. Na severni strani je bil zid 2 zaradi sodobnega vkopa (SE 7; vkop za plinovod iz leta 2001) poškodovan.

Situacija ob zahodnem robu sonde:

– Nad rimskimi grobovi in plastjo SE 3 je bil (v glob. od –1,0 do –0,5 m) dokumentiran novodobni pokopališki zid (**zid 1**; *sl. 4a*).

Grajen je bil iz večjih lomljencev peščenjaka, vezanih s peščeno malto (deb. pribl. 0,5 m; odkrit v dolž. 18 m). Izdelano je bilo le zahodno lice. Nanj se je z zahodne strani naslanjala cev kanalizacije (SE 9), nad katero so ležala sodobna cestna nasutja (SE 10 in SE 11). Po vsej verjetnosti je služil kot meja opuščenega novodobnega pokopališča ob cerkvi sv. Štefana, ki se je, kot kaže, širilo do sredine današnje Laurinove ulice.

Način pokopa in grobna arhitektura

Način pokopa na vipavskem grobišču je bil sežig (*crematio*) trupla na ustrini. Del žganih kosti z grmade je bil skupaj s pepelom in ogljem shranjen v žare. V njih smo odkrili tudi posamezne kose noše (nakita), ki so bili sežgani skupaj s truplom. Posodje je bilo v grob očitno položeno šele ob pokopu, enako velja za nekatere druge pridatke (narokvica iz gr. 12, fibula iz gr. 3B) in za vse novce.

Odkrita grobna arhitektura je različna, večinoma pa gre za pokope v grobni skrinji. Ta je bila lahko zgrajena iz tegul ali v kombinaciji tegul s kamnitimi ploščami (*sl. 6e:* gr. 3A, 3B, 3D, gr. 6). Pri grobu 4 so bile tegule postavljene na grobo izdelan apneni tlak, pri grobu 7 je bila grobna skrinja sestavljena le iz kamnitih plošč (*sl. 9*). Najenostavnejši je grob z žaro v preprosti grobni jami, pokrit s tegulo (*sl. 4b, 10b:* gr. 10). Drugi način je žarni pokop pod odrezano amforo, postavljeno z zatičem navzgor, odkrita sta bila dva taka grobova (*sl. 11:* gr. 12 in 13).

– Tik ob severnem robu kamnite grobne skrinje enega izmed grobov (gr. 7) je ležala ostro zamejena, pravokotno oblikovana površina (= SE 19; vel. 65 × 60 cm; prvotno označena kot "grob 11"), tlakovana s prodniki (*sl. 3b, 9b*). Lahko bi predstavljala ostanek temelja, morda nagrobnika? Ohranjena je bila samo ena plast prodnikov, ležali so na pribl. enaki globini (med –1,66 in –1,46 cm) kot vrhnje plošče grobne skrinje (–1,68 cm) in domnevno rimski zid 2 (–1,5 m).

Prostorska razporeditev grobov nam ne pove veliko, saj so bila izkopavanja zelo omejena.

Nekaj grobov je bilo posamičnih (gr. 4, 7, 10, 12, 13), vsaj štirje pa so ležali neposredno eden ob drugem in drug nad drugim v domnevno družinski grobnici (gr. 3A, 3B, 3C, 3D). Tesno skupaj sta ležala tudi grobova 6 in 9, morda gre prav tako za grobnico.

Na severni strani je grobove oz. grobišče domnevno obdajal zid (zid 2; *sl. 3b*), zagotovo pa se je širilo še zahodno proti cerkvi sv. Štefana in tudi vzhodno, pod hišo na parc. št. 55/2, k. o. Vipava.

KATALOG GROBOV / CATALOGUE OF GRAVES

Vse najdbe (razen numizmatičnih) nosijo tekoče kataloške številke. Zapisane so **krepko**, npr. vrč (**1**). Numizmatične najdbe so obravnavane v ločenem katalogu (glej Dodatek: Alenka Miškec, Katalog novcev) in nosijo kataloške številke z oznako KN (npr. **KN 3**). /

All small finds (except coins) bear successive catalogue numbers written in **bold**, e.g. jug (**1**).

Coins are treated in a separated catalogue (see Appendix: Alenka Miškec, Catalogue of coins) and bear successive numbers preceded by KN (e.g. **KN 3**).

Novce je določila / The coins were determined by Alenka Miškec, Numizmatični kabinet Narodnega muzeja Slovenije, Ljubljana (NMS).

Dokumentacijo hranita / Documentation is kept in Numizmatični kabinet NMS, Arhiv ZVKDS, OE Nova Gorica.

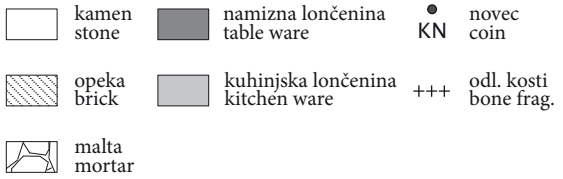
Najdbe hrani / Finds are kept in Goriški muzej Kromberk.

Risbe gradiva / Drawings: Romana Vidmar (ZVKDS, OE Nova Gorica).

Skice tlorisov in preseki so risani v merilu 1 : 20; predmeti iz kovine in stekla 1 : 2, lončenina 1 : 3 (amfore 1 : 4). /

Sketches of ground plans and cross sections are drawn in a scale of 1 : 20; metal and glass finds 1 : 2, pottery 1 : 3 (amphorae 1 : 4).

Legenda / Legend:

Kratice:

bpr. = barva preloma (*Munsell soil color charts,* New York 2000).
dolž. = dolžina
fakt. = faktura keramike (glej poglavje Opis faktur)
gr. = grob
inv. št. = inventarna številka
KN = Katalog novcev
odl. = odlomek
rek. pr. dna = rekonstruiran premer dna
rek. pr. ust. = rekonstruiran premer ustja
rek. viš. = rekonstruirana višina
rek. pr. vratu = rekonstruiran premer vratu
šir. = širina
vel. = velikost
viš. = višina

Opis grobov, katalog najdb, antropološka analiza in živalske kosti

Številčenje grobov: ohranjeno je tako, kot je bilo določeno na terenu, le grob 3 je zaradi vrstnega reda preimenovan v grob 3D.

Vseh skupaj je bilo dokumentiranih dvanajst grobov (*sl. 3b*), odkritih v skupinah ali posamično: grobnica z vsaj štirimi grobovi (gr. 3A, 3B, 3C, 3D), domnevna grobnica z dvema grobovoma (gr. 6 in 9), šest posamičnih grobov (gr. 4, 7, 8, 10, 12, 13).

Povsem izkopanih je le devet grobov, kajti nekateri so segali v profil sonde in bili zato izkopani le delno (gr. 3C) ali so neizkopani ostali *in situ* (gr. 8 in 9).

Opisi: povzeti so po zapisih v terenskem dnevniku izkopavanj in fotografijah. Vključujejo fotografijo, tlorisno skico groba, dimenzije grobne jame, ki je bila izmerjena ročno, opis grobne konstrukcije in popis vsebine groba.

Skice tlorisov in presekov posameznih grobov na *tablah* so izdelane s pomočjo terenske dokumentacije in fotografij. Označene višine so relativne, izmerjene od nivoja asfalta. Na skicah označene številke predmetov so njihove kataloške številke.

Antropološka analiza in določitev živalskih kosti: Posode, ki so bile uporabljene za žare, so bile zapolnjene z žganimi kostmi, pepelom in drobci oglja, to je pri opisih grobov označeno kot žganina. Zabeležena teža žganih kosti je teža kosti po izpiranju in mokrem sejanju vsebine žar in ne vključuje teže živalskih kosti, ki so tudi bile v posameznih žarah.

Antropološko analizo žganih kosti je opravila Petra Leben Seljak po standardnih metodah.[18] Živalske kosti je določil Borut Toškan, Inštitut za arheologijo, ZRC SAZU.[19] Vsebino žar in vzorce sedimenta iz grobov je mokro presejal Tomaž Fabec (ZVKDS, Center za preventivno arheologijo).

Naključne najdbe, odkrite leta 2001

(t. 1, 2)

1. Vrč, ohranjeno dno, del ostenja in dolg, ozek vrat z nastavkom za ročaj. Fakt. N 1. Bpr. 2,5YR 5/8 rdeča. Rek. viš. 21,4 cm. Inv. št. VIP 1.

2. Lonec trebušaste oblike. Brez okrasa. Fakt. KK 1. Rek. pr. ust. 15 cm, Inv. št. VIP 2.

3. Amfora, ohranjen spodnji del ostenja. Fakt. AMF 1. Bpr. 7,5YR 7/6 svetlorumeno. Največji pr. trupa 34 cm. Inv. št. VIP 3.

4. Amfora, ohranjen spodnji del ostenja. Fakt. AMF 1. Bpr. 5YR 6/6 rdečkastorumena. Največji pr. trupa 40 cm. Inv. št. VIP 4.

5. Enoročajni vrč, ohranjen del dna z ostenjem in del vratu z ustjem in nastavkom za ročaj. Fakt. N 1. Bpr. 5YR 5/6 rumenkastordeča. Rek. viš. 17,1 cm. Inv. št. VIP 5.

6. Vrč, ohranjeno ustje. Fakt. N 2. Bpr. 7,5YR 6/6 rdečkastorumena. Viš. 5,2 cm. Inv. št. VIP 6.

7. Enoročajni vrč, ohranjen odl. dna in ustja z vratom in nastavkom za ročaj. Fakt. N 1. Bpr. 5YR 5/8 rumenkastordeča. Rek. viš. 10,6 cm. Inv. št. VIP 7.

8. Enoročajni vrč z nakazanim izlivom. Fakt. N 1. Bpr. 10R 6/6 svetlordeč. Rek. viš. 16,6 cm. Inv. št. VIP 8.

9. Enoročajni vrč. Fakt. N 3. Bpr. 2,5YR 5/6 rdeča. Rek. viš. 17,2 cm. Inv. št. VIP 9/1.

10. Skodelica tankih sten, odl. ostenja. Okras: v tehniki barbotina aplicirani glavnički, zelo plitvo ohranjen barbotin. Fakt. KTS 1. Bpr. 10Y 7/1 svetlosiva. Rek. pr. ust. 9,2 cm. Inv. št. VIP 10.

11. Amfora, ohranjen spodnji del. Oblika: nedol., severno jadranska amfora. Fakt. AMF 1. Bpr. 7,5YR 7/4 roza. Največji pr. trupa 25 cm. Inv. št. VIP 11.

12. Enoročajni vrč, več odlomkov. Fakt. N1. Bpr. približno 2,5YR 5/6 rdeča. Rek. viš. 19,1 cm. Inv. št. VIP 12.

Grobovi, odkriti leta 2005

Prva **grobnica** je bila ob zahodnem profilu sonde, na odseku med y = 9 in y = 11 m; ob izkopu je bila založena z zemljo in kamenjem (*sl. 3, 6*), ki je segalo do višine tegule nad grobom 3D. Sestavljali so jo najmanj štirje samostojni

[18] Neobjavljeno poročilo, Leben Seljak 2006.

[19] Podatki neobjavljeni, hrani jih IZA ZRC SAZU in arhiv ZVKDS, OE Nova Gorica.

grobovi: na dnu 3A in 3B, nad njima 3D (*terenska oznaka:* grob 3) in 3C. Grob 3C v zahodnem profilu ni bil izkopan.

Druga, domnevna grobnica je bila ob vzhodnem profilu izkopnega jarka, na odseku med y = 11 in y = 12,5 m (*sl. 3b*). Sestavljala sta jo najmanj dva samostojna grobova: na dnu gr. 6 in višje gr. 9, ki je bil dokumentiran v vzhodnem profilu in ni bil izkopan.

GROB 3D
(t. 3, 4; sl. 3, 4a, 6a–c)

Žgan žarni pokop v grobni skrinji v grobnici.

Grobna skrinja je bila sestavljena iz ene tegule na dnu in druge na vrhu ter lapornih plošč ob straneh, ki so bile dodatno utrjene s prodniki. Velikost: 60 × 80 cm, viš. 20 cm.

Lega v grobnici: Grob 3D, v zahodnem profilu sonde, je (stisnjen pod cev sodobne kanalizacije) v grobnici ležal najvišje, tik nad grobom 3B, ločevali sta ju laporna plošča in tegula. Na zahodni strani so bile posode groba 3D položene neposredno nad posode iz spodnjega groba 3B.

Vsebina groba: Dve žari (**13**, **14**), dva vrča (**16**, **17**) in skodelica (**18**), poveznjena na žaro (**14**). V žari (**13**) je bil novec (**KN 24**); v žari (**14**) sta bila dva novca (**KN 18** in **KN 25**).

Zasutje: Zasutje nad grobom 3D je bilo dokumentirano ob čiščenju nad grobom, interpretirano kot del SE 3 (*sl. 4a*). Sestava: Rumenkastorjav ilovnat melj in številni prodniki različnih velikosti. Vsebina: Več odlomkov amfor (**19**–**23**).

Opomba: Še ena žara (**15**) je ležala v profilu, pod kanalizacijsko cevjo, in ne sodi zanesljivo h grobu 3D.

Antropološka analiza: V prvi žari (**13**) so bili ostanki ženske (*adultus*, 25 do 40 let), teža žganih kosti 515 g. V zgornjem delu žare so bili nad človeškimi kostnimi ostanki še 2 odl. živalskih kosti in nekaj manjših, nedoločljivih odl. kostnega tkiva. – V drugi žari (**14**) so bili ostanki moškega (*adultus*, 20 do 40 let), teža žganih kosti 790 g; v isti žari je bilo tudi nekaj odl. živalskih kosti. – V vrču (**16**) so bili 3 odl. kostnega tkiva, po strukturi sodeč verjetno človeške kosti. Število pokopanih oseb: V grobu 3D sta bila pokopana ženska in moški, vsak v svoji žari. – V dislocirani žari (**15**) so bili ostanki odrasle osebe, nedoločljivega spola, teža žganih kosti 34 g.

Živalske kosti: V žari (**14**) sta bila 2 odl. iste spodnje čeljustnice domačega prašiča z ohranjenim drugim meljakom (mandibula z M_2, *Sus domesticus*) in 4 taksonomsko in anatomsko neopredeljivi kostni fragmenti.

Pridatki v grobu 3D (*tab. 3*):

13. Lonec. Okras: glavničenje, vzporedne horizontalne in vertikalne linije. Fakt. KK 1. Rek. pr. ust. 20 cm. Inv. št. VIP 14. *Vsebina:* žganina, novec (**KN 24**).

14. Lonec. Okras: metličenje na ostenju. Fakt. KK 1. Rek. pr. ust. 16 cm. Inv. št. VIP 15. *Vsebina:* žganina, drobci keramike, manjši peščenjaki in dva novca – novca (**KN 18** in **KN 25**).

15. Lonec. Okras: sledi metličenja na ostenju. Fakt. KK 2. Rek. pr. ust. 14 cm. Inv. št. VIP 16.

Vsebina: nekaj žganine.

16. Enoročajni vrč, ustje ni ohranjeno. Fakt. N 1. Bpr. 7,5YR 7/6 rdečkastorumena. Rek. pr. dna 6,4 cm. Inv. št. VIP 17. *Vsebina:* nekaj odlomkov človeških kosti.

17. Enoročajni vrč, ustje ni ohranjeno. Fakt. N 1. Bpr. 7,5YR 6/6 rdečkastorumena. Viš. 19,6 cm. Inv. št. VIP 18.

18. Bikonična skodelica tankih sten, dva trakasta ročaja, v višini ročajev koleščkan okras z motivom večjih in manjših trikotnikov v dveh linijah. Fakt. KTS 1. Bpr. pribl. 2,5 Y 6/1, siva. Viš. 6,2 cm. Rek. pr. ust. 10 cm. Inv. št. VIP 19 (*sl. 14*). *Lega:* poveznjena na žaro (**14**).

Novci (prim. Katalog novcev):

KN 18 – Domicijan (*85*); v žari (**14**).

KN 24 – Antonin Pij (*138–161*); v žari (**13**).

KN 25 – Antonin Pij (*151–152*); v žari (**14**).

Najdbe v zasutju nad grobom 3D (*t. 4*):

19. Amfora, odl. ustja. Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. 5YR 6/8, rdečkastorumena. Rek. pr. ust. 12 cm. Inv. št. VIP 20.

20. Amfora, odl. ustja. Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. 5YR 6/8, rdečkastorumena. Rek. pr. ust. 12,5 cm. Inv. št. VIP 21.

21. Amfora, odl. vratu z nastavkom za ročaj. Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. 5YR 5/8, rumenkastordeča. Rek. pr. vratu (največ). 11 cm. Inv. št. VIP 22.

22. Amfora, odl. vratu amfore. Oblika: Dressel 2–4. Fakt. AMF 9. Bpr. 5YR 5/8, rumenkastordeča. Rek. pr. vratu 10,5 cm. Inv. št. VIP 23.

23. Amfora, odl. dvojnega paličastega ročaja. Oblika: Dressel 2–4. Fakt. AMF 9. Bpr. 10YR 7/4, zelo bledorjava. Viš. 7,4 cm. Inv. št. VIP 24.

GROB 3A
(t. 4, 5; sl. 3, 4a, 6a–e)

Žgan žarni pokop v grobni skrinji v grobnici.

Grobna skrinja je bila na vzhodni, severni in južni strani ter na dnu sestavljena iz lapornih plošč. Na zahodni strani je bila pokončno postavljena tegula, druga tegula in manjši kosi laporja so grob pokrivali. Velikost: 60 × 30 cm, viš. pribl. 41 cm.

Lega v grobnici: Spodaj, v skrajnem jugovzhodnem delu, tik ob grobu 3B. Pokončno postavljena tegula na zahodni strani grobne skrinje je bila skupna stranica grobov 3A in 3B.

Vsebina groba: Dve žari (**30**, **31**), dva vrča (**32**, **33**), čaša (**29**), lonček (**34**). V žari (**30**) so bili drobci keramike in novec (**KN 14**); v žari (**31**) uhan (**35**) in novec (**KN 21**).

Opomba: Grob 3A je bil pokrit s tegulo in z manjšimi kosi laporja, na katerih so ležali odlomki posod – spodnja polovica amfore (**28**), čaša (**25**), lonček (**24**) in lonec (**25**). Na teguli je bilo nekaj fragmentov žganih kosti. Vse skupaj je bilo pokrito še z eno laporno ploščo in kamenjem. Omenjeni predmeti na teguli in ploščah so bili med izkopavanji razumljeni kot pridatki nad grobom 3A. Glede na kombinacijo predmetov in prisotnost žganih kosti bi lahko pomenili tudi samostojen grob.

Antropološka analiza: V žari (**30**) so bili kostni ostanki, domnevno ženske (verjetno *adultus II*, 30 do 40 let), teža žganih kosti 495 g. – V žari (**31**) je bila prav tako pokopana ženska (*adultus*, 20 do 40 let), teža žganih kosti

Sl. 6a–f: Vipava, Laurinova ulica. Grobnica: **a** – Grobovi 3A, 3B, 3C in 3D; **b** – grobnica po odstranitvi lapornih plošč (zgornja tegula in nekaj pridatkov nad gr. 3A, prazen gr. 3D, gr. 3C); **c** – odprti gr. 3D; **d** – odprti gr. 3A; **e** – vrhnji del gr. 3B, izpraznjena skrinja gr. 3A; **f** – gr. 3B po delni izpraznitvi in odstranitvi dveh stranic skrinje. Pogled: proti vzhodu (b); proti severu (f); ostali posnetki – pogled proti zahodu.
Fig. 6a–f: Vipava, Laurinova ulica. Family grave: **a** – Graves 3A, 3B, 3C and 3D; **b** – group of graves after the removal of marl slabs (upper tegula and several goods above Gr. 3A, Gr. 3D when emptied, Gr. 3C); **c** – Gr. 3D when opened; **d** – Gr. 3A when opened; **e** – upper part of Gr. 3B, emptied stone cist of Gr. 3A; **f** – Gr. 3B after partial removal of contents and of two sides of the cist. View towards the east (b); towards the north (f); other photos – towards the west. (Foto / Photo: T. Fabec)

765 g. – Tudi v spodnjem delu groba 3A, med posodami, so ležali raztreseni odlomki kompaktne kostnine, ki verjetno pripadajo odrasli osebi. Število pokopanih oseb: V grobu 3A sta bili pokopani 2 odrasli ženski, kostni ostanki z dna groba domnevno pripadajo osebama iz žar.

– Na teguli, s katero je bil pokrit gr. 3A, je bilo nekaj odl. žganih kosti (teža 27 g), fragmenti kompaktne kostnine pripadajo odrasli osebi.

Živalske kosti: V žari (**30**) so bili 1 odl. kosti kokoši (*tibiotarsus, Gallus domesticus*) in 13 taksonomsko in anatomsko neopredeljivih kostnih fragmentov sesalcev.

Najdbe na teguli nad grobom 3A (*t. 4*):

24. Lonček. Okras: na ramenu v pasu vrezane kratke poševne linije. Fakt. KK 4. Rek. pr. ust. 6,5 cm. Inv. št. VIP 32.

25. Čaša tankih sten. Okras: dva vzporedna horizontalna žleba na ramenu. Fakt. KTS 5. Bpr. 7,5YR 7/6 rdečkastorumena. Rek. pr. ust. 7,5 cm. Inv. št. VIP 33.

26. Lonec, ohranjeno ustje in del ostenja. Fakt. KK 2. Rek. pr. ust. 17 cm. Inv. št. VIP 34.

27. Vrč, odl. ročaja. Fakt. N 1. Bpr. 5YR 5/8 rumenkastordeča. Viš. 4,5 cm. Inv. št. VIP 35.

28. Amfora, odl. ostenja z gumbastim dnom. Fakt. AMF 1. Bpr. 5YR 7/4 roza. Viš.21,6 cm. Inv. št. VIP 38.

Pridatki v grobu 3A (*t. 5*):

29. Čaša tankih sten. Okras: dve vzporedni plitvi kaneluri na ramenu. Fakt. KTS 4. Bpr. 7,5YR 7/8, rdečkastorumena. Rek. pr. ust. 6,5 cm. Inv. št. VIP 26.

30. Lonec z izvihanim ustjem, brez okrasa. Fakt. KK 2. Rek. pr. ust. 17 cm. Inv. št. VIP 27. *Vsebina:* žganina, odl. živalskih kosti, drobci keramike in novec (**KN 14**).

31. Lonec, žleb na vrhu ustja. Okras: navpično metličenje s posameznimi poševnimi snopi na ramenu. Fakt. KK 4. Rek. pr. ust. 14 cm. Inv. št. VIP 28. *Vsebina:* žganina, novec (**KN 21**) in medeninast uhan (**35**).

32. Enoročajni vrč, v celoti ohranjen. Fakt. N 1. Bpr. 7,5YR 7/6, rdečkastorumena. Viš. 21,2 cm. Inv. št. VIP 29.

33. Enoročajni vrč, spodnji del trupa je rahlo narebren. Fakt. N 1. Bpr. 7,5YR 7/6, rdečkastorumena. Viš. 17,5 cm. Inv. št. VIP 30.

34. Lonček. Okras: plitvo metličenje po celotnem ostenju. Fakt. KK 1. Rek. pr. ust. 7 cm. Inv. št. VIP 31.

35. Medeninast uhan, kovan, polnega, v osrednjem delu lunasto odebeljenega preseka, ki se zaključi s stanjšano žičko. Prem. uhana: 2 cm. Največja debelina bronaste palčke: 0,3 cm. Inv. št. VIP 40 (*sl. 13*). *Lega:* med sežganimi kostnimi ostanki v žari (**31**).

Novci (prim. Katalog novcev):

KN 14 – Vespazijan; v žari (**30**).

KN 21 – Trajan (*98–117*); v žari (**31**).

GROB 3B

(t. 6–9; sl. 3, 4a, 6a,d–f)

Žgan žarni pokop večjega števila oseb v grobni skrinji v grobnici.

Grobna skrinja je bila zgrajena iz štirih tegul z robovi, obrnjenimi navznoter. Velikost: pribl. 50 × 40 cm, glob. 60 cm.

Lega v grobnici: Tik pod grobom 3D. Vzhodna stranica groba 3B je bila hkrati zahodna stranica groba 3A. Na severni strani groba 3B je ležal grob 3C.

Vsebina groba: Zapolnjen je bil s posodami (*sl. 6f*) – osem žar (**36**–**43**), sedem vrčev (**44**–**50**), pet skodelic (**51**–**55**) in tri čaše (**56**–**58**), lonček iz grobe keramike (**59**) ter še nekaj odlomkov lončenine (**60**–**62**). Ena žara je bila pokrita s kosom amfore, skodelice in čaše so bile večinoma v žarah, ena poveznjena na vrč. V žarah so bili tudi deli noše – prstan (**63,** močno ožgan) ter fibula (**65**) in žebljiček (**64**), ki nista ožgana. Od desetih novcev jih je šest ležalo v žarah, dva na dnu in dva v sredini groba (glej nižje, seznam).

Antropološka analiza: V žari (**36**) so bili sežgani kostni ostanki ženske (*adultus*, verjetno 24 do 35 let), teža žganih kosti 695 g. – V žari (**37**) so bili žgani kostni ostanki odrasle osebe, spol nedoločljiv, teža žganih kosti 205 g. – V žari (**38**) so bile žgane kosti odrasle ali mlajše osebe, stare nad 15 let, verjetno ženske. Kosti so bile močno zdrobljene, vmes je bilo nekaj odlomkov kompaktne kostnine, ki se razlikujejo od preostalih, verjetno so otroške ali živalske kosti; teža žganih kosti 570 g. – Žgane kosti v žari (**39**) in v loncu (**60**), ki je bil v žari, verjetno pripadajo isti odrasli osebi (verjetno *maturus*, 40 do 60 let), teža žganih kosti v žari 490 g, v loncu 111 g. – V žari (**40**) so bile žgane kosti odrasle ženske in dveh otrok (*infans* I in *infans* II), med žganimi kostmi (teža 132 g) je bilo tudi nekaj živalskih. – Kosti iz žare (**41**) pripadajo odrasli osebi (*adultus* ali *juvenis*) in nedorasli osebi (*infans* II – *juvenis*, 14 do 16 let), teža žganih kosti 525 g. V žari je bilo tudi nekaj živalskih kosti. – V žari (**42**) so bile žgane kosti otroka (*infans* I, 2 do 4 leta), teža 148 g. V čaši (**58**), ki je bila v žari (**42**), je bil še 1 odl. kompaktne kostnine, ki verjetno pripada odrasli osebi. – V žari (**43**) so bili ostanki odrasle osebe (*maturus*, nad 40 let). Teža žganih kosti 340 g. V isti žari je bilo tudi nekaj fragmentov kompaktne kostnine, ki verjetno pripadajo živali. – V čaši (**57**) je bil ohranjen 1 odl. dolge kosti, nedoločljiv (verjetno odrasla oseba), teža 3 g.

– Žgane kosti, najdene med posodami v grobu 3B: 1 odl. kompaktne kostnine in odl. lobanjskega krova (odrasla oseba, verjetno moški), skupna teža 100 g. Vsaj 1 odl. kosti je bil živalski.

– Dno grobne skrinje je pokrivala 5–6 cm debela plast zemlje in žganih kosti, teža kosti 1133 g; določljivi so bili fragmenti kosti odraslega moškega in odrasle osebe nedoločljivega spola; nekaj kosti je bilo živalskih.

Število pokopanih oseb: V grobu 3B je bilo pokopanih najmanj 7 oziroma največ 11 oseb – vsaj 1 otrok (*infans*, 2 do 4 leta), 1 mladostnik (*iuvenis*, spol ni določljiv – 14 do 16 let), 1 odrasla ženska (*adultus*), 1 oseba (*iuvenis* ali *adultus*, verjetno ženska), 2 odrasli (*maturus*) osebi, 1 odrasla oseba (spol nedoločljiv). Vsebina žare (**40**) je zaradi majhne teže žganih kosti problematična, kosti pripadajo 3 različnim osebam (1 odrasla ženska in 2 otroka). Upoštevati moramo, da je ležala na dnu groba, poškodovana, morda se je del vsebine te žare raztresel po dnu groba. Med kostmi, raztresenimi med posodami, sta bila tudi 2 fragmenta lobanjskega krova, ki sta bila zaradi robustnosti določena kot verjetno moška. Te fragmente težko opredelimo kot samostojen pokop moškega, zlasti zato, ker so bili v žarah večkrat najdeni ostanki različnih oseb.

Živalske kosti: V žari (**40**) so bili 1 odl. zoba ovce (*dens, Ovis aries*), 1 odl. vretenca taksonomsko ožje neopredeljivega majhnega rastlinojeda (*vertebra*), 1 odl. taksonomsko in anatomsko neopredeljive kosti. – V žari (**41**) je bil 1 odl. koželjnice ovce (*radius, Ovis aries*). – Med kostmi na dnu grobne skrinje so bili 1 odl. zoba prašiča (*dens, Sus* sp.), 1 odl. golenice drobnice (*tibia, Ovis* s. *Capra*) in po 1 odl. spodnje čeljustnice, lobanje in stegnenice domačega prašiča (*mandibula, cranium, femur, Sus domesticus*) ter 6 odl. taksonomsko in anatomsko neopredeljivih kosti. – V loncu (**60**) je bilo 10 odl. taksonomsko in anatomsko neopredeljivih živalskih kosti.

Pridatki v grobu 3B (*t. 6–9*):

36. Lonec trebušaste oblike. Okras: horizontalno glavničenje. Fakt. KK 1. Rek. pr. ust. 16,5 cm. Inv. št. VIP 42. *Lega:* v zgornji polovici gr. 3B; pokrit je bil s kosom ostenja amfore (ni risano, nima kataloške št.). *Vsebina:* žganina in železen žebljiček (**64**).

37. Lonec trebušaste oblike, brez okrasa. Fakt. KK 2. Rek. pr. ust. 13,5 cm. Inv. št. VIP 43.

Lega: stisnjen ob tegulo v sredini gr. 3B. *Vsebina:* žganina in novec (**KN 20**).

38. Lonec trebušaste oblike. Okras: slabo vidne plitve vertikalne linije metličenja, odtisi prstov na spodnjem robu ostenja. Fakt. KK 2. Rek. pr. ust. 13,5 cm. Inv. št. VIP 44. *Lega:* zgoraj, v jugovzhodnem vogalu gr. 3B. *Vsebina:* žganina.

39. Lonec, trebušaste oblike. Okras: slabo vidne plitve, pretežno navpične linije metličenja. Fakt. KK 4. Rek. pr. ust. 15 cm. Inv. št. VIP 45. *Lega:* na dnu groba, v jugovzhodnem vogalu. *Vsebina:* žganina, odlomki dna lonca (**60**), novec (**KN 12**).

40. Lonec z izvihanim ustjem. Okras: metličenje, pretežno navpične, dobro vidne linije. Fakt. KK 1. Rek. pr. ust. 12,4 cm. Inv. št. VIP 46. *Lega:* v spodnjem delu groba, v severovzhodnem vogalu. *Vsebina:* žganina, skodelica (**52**), odlomki skodelice (**62**), fibula (**65**) in novec (**KN 5**).

41. Lonec. Brez okrasa. Fakt. KK 2. Rek. pr. ust. 14,7 cm. Inv. št. VIP 47. *Lega:* v srednjem delu groba, ob južni teguli. *Vsebina:* žganina, skodelica (**53**), pečatni prstan (**63**) in novec (**KN 19**).

42. Lonec z navpično oblikovanim ustjem. Brez okrasa. Fakt. KK 1. Rek. pr. ust. 13 cm. Inv. št. VIP 48. *Lega:* na dnu gr. 3B. *Vsebina:* žganina, čaša (**58**), drobci drugih posod in novca (**KN 3** in **KN 9**).

43. Lonec z izvihanim ustjem. Brez okrasa. Rek. pr. ust. 14,7 cm. Inv. št. VIP 49. *Vsebina:* žganina, skodelica (**51**) in drobci drugih posod.

44. Enoročajni vrč, visok, s kratkim, širokim vratom. Fakt. N 1. Bpr. 7,5YR 7/6 rdečkastorumena. Rek. viš. 23,8 cm. Inv. št. VIP 50. *Lega:* v zgornjem delu gr. 3B.

45. Enoročajni vrč. Fakt. N 1. Bpr. 7,5YR 6/6 rdečkastorumena. Viš. 18,5 cm. Inv. št. VIP 51. *Lega:* v zgornjem delu gr. 3B.

46. Enoročajni vrč. Fakt. N 1. Bpr. 5YR 5/6 rumenkastordeča. Viš. 16,6 cm. Inv. št. VIP 52. *Lega:* na vrhu v gr. 3B.

47. Enoročajni vrč. Fakt. N 1. Bpr. 5YR 5/6 rumenkastordeča. Rek. viš. 17,7 cm. Inv. št. VIP 53.

48. Enoročajni vrč. Ročaj manjka. Fakt. N 1. Bpr. približno 7,5YR 8/4 roza. Viš. 18 cm. Inv. št. VIP 54. *Lega:* v zgornji polovici gr. 3B.

49. Enoročajni vrč. Fakt. N 1. Bpr. približno 5YR 5/8 rumenkastordeča. Viš. 18,4 cm. Inv. št. VIP 55. *Lega:* na dnu gr. 3B, čezenj je bila poveznjena skodelica (**55**).

50. Enoročajni vrč. Fakt. N 1. Bpr. približno 5YR 8/4 roza. Viš. 15,9 cm. Inv. št. VIP 56.

51. Bikonična skodelica tankih sten, v celoti ohranjena. Na zunanjem robu ustja okras v tehniki barbotina z alpliciranim motivom vejic in bunčič. Fakt. KTS 1. Bpr. 5Y 7/1 svetlosiva. Barva premaza 2,5Y 4/2, temno sivkastorjava. Rek. pr. ust. 9 cm. Inv. št. VIP 57. *Lega:* položena v žaro (**43**).

52. Bikonična skodelica tankih sten, nizka oblika. Okras: dva vzporedna žleba tik pod robom ustja. Fakt. KTS 1. Bpr. 5Y 6/1 siva. Barva premaza: 2,5Y 4/2 temno sivkastorjava. Rek. pr. ust. 9,5 cm. Inv. št. VIP 58. *Lega:* položena v žaro (**40**). *Vsebina:* nekaj sežganih kostnih ostankov in drobcev keramike.

53. Bikonična skodelica tankih sten. Okras v tehniki barbotina z apliciranim motivom glavničkov. Fakt. KTS 1. Bpr. 5Y 5/1 siva. Barva premaza: 2,5Y 4/2, temno sivkastorjava. Rek. pr. ust. 9 cm. Inv. št. VIP 59. *Lega:* položena v žaro (**41**).

54. Bikonična skodelica tankih sten, brez okrasa. Fakt. KTS 2. Bpr. 5Y 5/1 siva. Rek. pr. ust. 9,3 cm. Inv. št. VIP 60. *Lega:* del skodelice je bil najden v žari (**42**), del pa med posodami v grobu.

55. Bikonična skodelica tankih sten, brez okrasa. Fakt. KTS 2. Bpr. 2,5Y 5/2 sivkastorjava. Rek. pr. ust. 10 cm. Inv. št. VIP 61. *Lega:* poveznjena čez vrč (**49**) na dnu gr. 3B.

56. Čaša tankih sten. Dva vzporedna žleba na ramenu. Fakt. KTS 4. Bpr. 10YR 7/6 rumena. Rek. pr. ust. 7,5 cm. Inv. št. VIP 62. *Lega:* v zgornji polovici gr. 3B, pod vrčem (**45**).

57. Čaša tankih sten. Dva vzporedna plitva žleba na ramenu. Fakt. KTS 4. Bpr. 7,5YR 7/6 rdečkastorumena. Rek. pr. ust. 7 cm. Inv. št. VIP 63. *Lega:* v zgornjem delu gr. 3B.

58. Čaša tankih sten. Okras: plitvo vrezane prekinjene linije valovnice, v spodnjem delu trupa opazna nepravilnost ob izdelavi na lončarskem vretenu. Fakt. KTS 6. Bpr. 2,5Y 5/2 sivkastorjava. Rek. pr. ust. 7,7 cm. Inv. št. VIP 64. *Lega:* položena v žaro (**42**).

59. Lonček, na eni strani opazna odebelitev ostenja (morda nastavek za ročaj). Brez okrasa. Fakt. KK 2. Rek. pr. ust. 9,7 cm. Inv. št. VIP 65.

60. Lonec, ohranjen le spodnji del. Fakt. KK 2. Pr. dna. 9,2 cm. Inv. št. VIP 66. *Lega:* postavljen je na vrh žare (**39**). *Vsebina:* nekaj sežganih kostnih ostankov.

61. Lonec, odlomki ostenja in dna. Okras metličenja. Fakt. KK 1. Rek. pr. dna 9,8 cm. Inv. št. VIP 69.

62. Skodelica tankih sten, odl. ustja in ostenja. Brez premaza, brez okrasa. Fakt. KTS 2. Bpr. približno 5Y 5/1 siva. Rek. pr. ust. 10 cm. Inv. št. VIP 70. *Lega:* v žari (**40**).

63. Pečatni prstan, železen, poškodovan (izpostavljen ognju). Tanek, okrogel presek obročka, spredaj razširitev elipsaste oblike za vstavek. Vstavek iz drugega materiala ni ohranjen, na mestu vstavka so le ostanki snovi belkaste barve. Rek. pr. 2,8 cm. Inv. št. VIP 74. *Lega:* med sežganimi kostnimi ostanki v žari (**41**) (močno deformiran v ognju).

64. Žebljiček, železen. Viš. 1,5 cm. Inv. št. VIP 75. *Lega:* med kostnimi ostanki v žari (**36**).

65. Bronasta fibula. Oblika: profilirana fibula z gumbom in enodelno peresovino, tip Almgren 68. Viš. 2 cm. Dolž. 4,7 cm. Inv. št. VIP 76. *Lega:* med sežganimi kostnimi ostanki v žari (**40**).

Novci (Prim. Katalog novcev):

KN 3 – Avgust (*16–6*); v žari (**42**).

KN 4 – Tiberij (*34–35*); v sredini groba.

KN 5 – Tiberij (*Divus Augustus*); v žari (**40**).

KN 6 – Tiberij (*Divus Augustus, 22–30*); na dnu groba.

KN 9 – Klavdij I. (*41–50*); v žari (**42**).

KN 12 – Klavdij I.; v žari (**39**).

KN 15 – Vespazijan (*69–79*); na dnu groba.

KN 17 – Domicijan (*81–96*); v sredini groba.

KN 19 – Domicijan (*86–96*); v žari (**41**).

KN 20 – Domicijan (*85*); v žari (**37**).

GROB 3C
(t. 9; sl. 3, 6a–b,d,e)

(Žgan?) pokop v grobni skrinji v grobnici.

Grob je ležal v zahodnem profilu sonde in ni bil izkopan, ohranjen je *in situ* (situacijo glej na skicah tlorisa in preseka groba 3B na *tabli 6*).

Pokrit je bil z večjo laporno ploščo, na katero sta bila položena vrč in amfora (**67**, **68**). Obe posodi je poškodovala (stlačila) stara kanalizacijska cev. Še nekaj odlomkov posod (**69**–**70**) je bilo odkritih v odkopu plasti nad grobom.

Lega v grobnici: Ležal je v zahodnem profilu sonde, tik ob grobovih 3D in 3B.

Opomba: Morda pripada grobu 3C še vrč (**66**), ki je ležal zunaj grobne skrinje sosednjega groba 3B.

Najdbe v povezavi z gr. 3C (*t. 9*):

66. Enoročajni vrč, ohranjen vrat, ustje, trakast ročaj in dno. Fakt. N 1. Bpr. 2,5YR 6/8 svetlordeča. Rek. pr. ust. 5 cm. Inv. št. VIP 77. *Lega:* zunaj grobne skrinje groba 3B.

Najdbe nad grobom 3C:

67. Enoročajni vrč, ustje ni ohranjeno. Fakt. N 1. Bpr. 5YR 6/8 rdečkastorumena. Viš. 19 cm. Inv. št. VIP 78.

68. Amfora, odlomki ostenja. Fakt. AMF 1. Bpr. 10YR 7/4 zelo bledo rjava. Največji pr. trupa 26 cm. Inv. št. VIP 79.

69. Amfora, odl. ročaja in odlomki ostenja. Oblika: Schörgendorfer 558. Fakt. AMF 5. Bpr. 7,5YR 6/6 rdečkastorumena. Viš. 13 cm. Inv. št. VIP 80.

70. Amfora, odl. dvojnega paličastega ročaja. Oblika: Dressel 2–4. Fakt. AMF 9. Bpr. 7,5YR 5/6 rjava. Viš. 14,4 cm. Inv. št. VIP 81.

GROB 4
(t. 10–12; sl. 3b, 7)

Žgan žarni pokop v grobni skrinji.

Grobna skrinja je bila sestavljena iz treh tegul, ki so bile postavljene na apneni tlak in v vogalih dodatno vezane z malto (površina tlaka 42 × 31 cm). Pridatki so bili postavljeni na še sveži tlak, del apna se je namreč sprijel s posodami. Vzhodna stranica groba je bila odprta. Grob je bil obdan z večjimi kamni, vrhnja tegula, ki je poševno ležala na vzhodni strani groba (verjetno v sekundarni legi), bi lahko prvotno pokrivala grob. Na teguli so bili odlomki posod (amfor). Tik pod to tegulo je ležala še ena, ki je pokrivala sosednji grob 6 (prim. *sl. 3b*).

Sl. 7: Vipava, Laurinova ulica. Grob 4, pogled proti zahodu.
Fig. 7: Vipava, Laurinova ulica. Grave 4, view towards the west.
(Foto / Photo: T. Fabec)

Vsebina groba: Dve žari (**71** in **72**); v žaro (**72**) položena skodela (**75**); vrč (**73**), lonček (**74**); na estrihu ob žari (**71**) je bil novec (**KN 22**).

Najdbe na teguli nad gr. 4: Lonec (**76**), več odlomkov amfor (**77**, **78**, **81**, **82**) in odlomki vrčev (**79**, **80**).

Zasutje: Sestavljal ga je rumenkastorjav ilovnat melj s številnimi prodniki različnih velikosti (do največ 10 × 10 cm; *sl. 7*), ki lahko predstavljajo utrditev grobne skrinje ali ostanek kamnite strukture nad grobom. Med najdbami je bilo več različnih odlomkov lončenine (**83**–**88**), na vrhu zasutja, ob premaknjeni teguli, pa več odlomkov železnih predmetov (**89**–**99**), bronast obroček (**100**) in drobci ožganih kosti ter odl. koželjnice goveda (*radius, Bos taurus*).

Antropološka analiza: V žari (**71**) je bila pokopana odrasla oseba, spol nedoločljiv (*adultus*?), verjetno oseba, mlajša od 40 let, teža žganih kosti 315 g. – V žari (**72**) je bila pokopana odrasla oseba, spol nedoločljiv, starost od 30 do 50 let, teža žganih kosti 1050 g. V tej žari je bila tudi skodela (**75**), v kateri je bilo nekaj fragmentov žganih človeških kosti (teža 8 g). – Nekaj žganih kosti je bilo raztresenih po dnu grobne skrinje. Ti odlomki kompaktne kostnine so bili nedoločljivi, verjetno pripadajo odrasli osebi.

Število pokopanih oseb: V grobu 4 sta bili pokopani dve odrasli osebi, približno istih let, spola ni mogoče določiti. Glede na težo kosti pa bi bilo prav tako možno, da gre za eno odraslo osebo, katere posmrtne ostanke so shranili v dve žari.

Živalske kosti: Na krovni teguli gr. v sekundarni legi je bil odkrit 1 odl. zoba drobnice (*dens sup., Ovis* s. *Capra*). Drobci ožganih kosti in odl. koželjnice domačega goveda (*radius, Bos taurus*) so bili tudi v zasutju groba.

Pridatki v grobu 4 (*t. 10*):

71. Lonec. Okras metličenja viden na spodnji polovici posode. Fakt. KK 1. Rek. pr. ust. 22 cm. Inv. št. VIP 82. *Vsebina:* žganina.

72. Lonec, brez okrasa. Fakt. KK 1. Rek. pr. ust. 17 cm. Inv. št. VIP 83. *Vsebina:* žganina in skodela (**75**).

73. Enoročajni vrč, ročaj ni ohranjen. Fakt. N 1. Bpr. približno 5YR 5/8 rumenkastordeča. Rek. pr. ust. 4 cm. Inv. št. VIP 84.

74. Lonček. Fakt. KK 2. Rek. pr. ust. 8,1 cm. Inv. št. VIP 85.

75. Skodela, ohranjen nastavek za ročaj. Na zunanjem robu dna so vidni odtisi prstov. Fakt. KK 2. Rek. pr. dna 8,2 cm. Inv. št. VIP 86. *Lega:* v žari (**71**).

Novci (prim. Katalog novcev):

KN 22 – Trajan (*103–111*); na dnu groba, na estrihu ob žari (**71**).

Najdbe na teguli nad gr. 4 (*t. 11*):

76. Lonec, odl. ustja. Fakt. KK 2. Rek.pr. ust. 13 cm. Inv. št. VIP 87.

77. Amfora, ohranjen zgornji del. Fakt: Bengazi MRA 8. Bpr. 5YR 4/6, rumenkastordeča. Rek. pr. ust. 10,5 cm. Inv. št. VIP 89.

78. Odl. ustja posode. Fakt. AK. Bpr. 5YR 4/6, rumenkastordeča. Rek. pr. ust. 11 cm. Inv. št. VIP 90.1.

79. Vrč, odl. trakastega ročaja. Fakt. N 1. Bpr. 5YR 6/6 rdečkastorumena. Viš. 7 cm. Inv. št. VIP 91.

80. Vrč, odl. trakastega ročaja. Fakt. N 1. Bpr. 5YR 6/6, rdečkastorumena. Viš. 5,9 cm. Inv. št. VIP 91.1.

81. Amfora, odlomki dvojnega paličastega ročaja. Oblika: Dressel 2–4. Fakt. AMF 9. Bpr. 7,5YR 5/6, rjava. Viš. 12 cm. Inv. št. VIP 92.

82. Amfora, odl. ustja. Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. približno 5YR 5/8, rumenkastordeča. Rek. pr. ust. 14,5 cm. Inv. št. VIP 93.

Zasutje gr. 4 (*t. 11, 12*):

83. Amfora, odl. ročaja. Oblika: Schörgendorfer 558. Fakt. AMF 5. Bpr. 10YR 8/3, zelo bledorjava. Viš. 9,3 cm. Inv. št. VIP 95.

84. Amfora, odl. ročaja. Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. 5YR 5/8, rumenkastordeča. Največji pr. 15 cm. Inv. št. VIP 98.

85. Amfora, odlomki ostenja, vratu in ročaja. Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. 7,5YR 6/6, rdečkastorumena. Največji pr. 7 cm. Inv. št. VIP 101.

86. Amfora, odl. ustja. Oblika: majhna jadranska amfora za ribje omake. Fakt. AMF 2. Bpr. 10YR 7/4 zelo bledorjava. Rek. pr. ust. 10 cm. Inv. št. VIP 102.

87. Amfora, odl. vratu. Oblika: severno jadranska amfora. Fakt. AMF 1. Bpr. 5YR 6/6, rdečkastorumena. Največji pr. vratu 17,5 cm. Inv. št. VIP 103.2.

88. Amfora, odlomki ostenja. Oblika: severno jadranska amfora. Fakt. AMF 1. Bpr. 7,5YR 6/6, rdečkastorumena. Pr. trupa (največ) 35 cm. Inv. št. VIP 103.1.

89. Odl. železnega žeblja. Viš. 2,5 cm. Inv. št. VIP 105.1.

90. Odl. rezila železnega noža. Dolž. 6,3 cm. Šir. 1,7 cm. Inv. št. VIP 105.2.

91. Odl. železnega žeblja. Viš. 2,6 cm. Inv. št. VIP 105.3.

92. Odl. železnega predmeta, pravokotno upognjen. Viš. 5 cm. Inv. št. VIP 105.4.

93. Odl. železnega predmeta. Viš. 6,2 cm. Inv. št. VIP 105.5.

94. Odl. železnega predmeta. Viš. 7,2 cm. Inv. št. VIP 105.6.

95. Železen žebelj. Viš. 6,5 cm. Inv. št. VIP 105.7.

96. Železen žebelj. Viš. 8,3 cm. Inv. št. VIP 105.8.

97. Železen žebelj. Viš. 9,3 cm. Inv. št. VIP 105.9.

98. Železen žebelj. Viš. 9,1 cm. Inv. št. VIP 105.10.

99. Dva odlomka neprepoznavnega železnega predmeta. Viš. 3,3 cm. Šir. 2,4 cm. Inv. št. VIP 105.11.

100. Odl. bronastega obročka, okrogel presek. Dolž. 3 cm. Inv. št. VIP 106.

GROB 6

(t. 13; sl. 3b, 8)

Žgan žarni pokop v grobni skrinji (v domnevni grobnici).

Grobna skrinja je bila sestavljena iz treh plošč laporja ali peščenjaka. Velikost: 60 × 50 cm, glob. 25 cm. Zahodna stran je bila odprta, na dno so bile položene manjše laporne plošče. Stene skrinje so bile z zunanje strani dodatno utrjene z večjimi prodniki in kosi ostenij amfor (*sl. 8*).

Sl. 8: Vipava, Laurinova ulica. Odprti grob 6, pokrit z večjo kamnito ploščo, ki domnevno pokriva tudi neizkopani gr. 9 v profilu sonde. Pogled proti vzhodu.
Fig. 8: Vipava, Laurinova ulica. Grave 6 when opened, covered with a large stone slab that supposedly also covers unexcavated Gr. 9 in the profile of the trench. View towards the east.
(Foto / Photo: T. Fabec)

Skrinjo sta pokrivali tegula in še velika laporna plošča (dim. 110 × 35 cm), ki je segala pod severni del tegule (*sl. 3b*). Zahodni rob tegule je prekrivala še ena tegula, ki pa je bila verjetno pokrov (domnevno premaknjen iz prvotne lege) sosednjega, zahodno ležečega groba 4.

Lega v grobnici (?): Večja laporna plošča, ki je grob 6 pokrivala in segala še v vzhodni profil sonde, je domnevno pokrivala tudi sosednji grob 9. Ta je v profilu ležal tik ob gr. 6.

Vsebina groba: Žara (**101**), pokrita z manjšo laporno ploščo, enoročajni vrč (**102**), dve skodelici (**103** in **104**); na dnu groba, ob žari novec (**KN 23**).

Zasutje: Zasutje (= SE 14) ob grobu na južni strani so sestavljali rumenkastorjav ilovnat melj in nekaj večjih prodnikov različnih velikosti (do maks. vel. 10 × 10 cm). Najdbe v zasutju: Večji kosi amfore (**105**), nekaj odlomkov ostenja amfor, ki so bili založeni za laporne plošče skrinje, drobec železa (ni risan, ni inventariziran) in drobci ožganih ptičjih kosti.

Antropološka analiza: V žari (**101**) so bile žgane kosti ženske (*maturus,* starost nad 40 let), teža kosti 685 g.

Živalske kosti: V žari (**101**) so bili odkriti po 1 odl. dlančnice/stopalnice in stegnenice ovce (*metapodij, femur, Ovis aries*); 1 odl. koželjnice drobnice (*radius, Ovis* s. *Capra*); 1 odl. križnice, verjetno prav tako drobnice (*sacrum, Ovis* s. *Capra* ?); 1 odl. taksonomsko in anatomsko neopredeljive kosti. – V skodelici (**104**) je bil 1 odl. taksonomsko in anatomsko neopredeljive živalske kosti. – V zasutju (SE 14) so bili drobci ožganih ptičjih kosti.

Pridatki v gr. 6 (*t. 13*):

101. Lonec z žlebom na robu ustja. Okras metličenja, vertikalne linije in na ramenu dodatni poševni snopi. Fakt. KK 1. Rek. pr. ust. 13,7 cm. Inv. št. VIP 107. *Vsebina:* žganina.

102. Enoročajni vrč. Fakt. N 1. Bpr. 5YR 6/8, rdečkastorumena. Viš. 20,8 cm. Inv. št. VIP 108.

Sl. 9a,b: Vipava, Laurinova ulica. Odprti grob 7 (a, b) in kamniti temelj ob grobu (b).
Fig. 9a,b: Vipava, Laurinova ulica. Grave 7 when opened (a, b) and the stone basis (b).
(Foto / Photo: T. Fabec)

103. Skodelica s slabo ohranjenim premazom. Žig v obliki rozete na notranji strani dna. Vzhodna sigilata B2, oblika Hayes 75. Bpr. približno 5YR 7/6 rdečkastorumena, premaz: 5YR 4/4, rdečkastorjava. Rek. pr. ust. 8 cm. Inv. št. VIP 109.

104. Bikonična skodelica tankih sten, zelo slabo ohranjen in obledel premaz. Fakt. KTS 1. Bpr. 2,5Y 6/2, svetlo rjavkastosiva. Barva premaza: 5Y 5/2, olivnosiva. Rek. pr. ust. 10,2 cm. Inv. št. VIP 110.

Novci (prim. Katalog novcev):

KN 23 – Hadrijan (*125–128*); na dnu groba, ob žari.

Najdbe v zasutju gr. 6 (*t. 13*):

105. Amfora, odlomki ustja in ostenja. Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. 7,5YR 6/6, rdečkastorumena. Rek. pr. ust. 14 cm. Inv. št. VIP 112.

GROB 7
(t. 13, 14; sl. 3b, 9)

Žgan žarni pokop v grobni skrinji.

Grobna skrinja je bila zgrajena iz štirih masivnih kamnitih plošč pravilne kvadratne oblike; z zunanje strani so bile založene s prodniki. Velikost: 70 × 70 cm, glob. 46 cm; deb. plošč 10–12 cm. Tudi na dnu groba so bile manjše kamnite plošče. Pokrov skrinje je sestavljalo več manjših lapornih plošč (ali ena razlomljena), na njih je bilo več odlomkov ostenja amfore (**113**).

Vsebina groba: Dve žari (**106**, **108**), manjša (**108**) je ležala prevrnjena in v njej je bilo le 15 g žganih kosti; večja (**106**) je bila do dveh tretjin zapolnjena s kostmi, na vrh katerih sta bila položena dva novca (**KN 10** in **KN 11**). Pri izpiranju vsebine večje žare je bilo odkritih več železnih fragmentov, od katerih je prepoznavnih pet žebljičkov za čevlje (**112**). V skrinjo so bili položeni še vrč (**107**), steklenica (**111**) in skodelici (**109** in **110**). Na dnu skrinje je ležal novec (**KN 16**).

Konstrukcija ob grobu: Ob severnem robu grobne skrinje je ležala ostro zamejena, pravokotno oblikovana koncentracija prodnikov, velika 65 × 60 cm (med izkopavanji prvotno označena kot grob 11, = SE 19). Ohranjena je bila samo ena plast prodnikov, severni vogal je bil poškodovan. Prodniki so ležali na pribl. enaki globini (med –1,66 in –1,46 cm) kot vrhnje plošče grobne skrinje (*sl. 3b, 9b*). Morda so bili ostanek temelja nagrobnika.

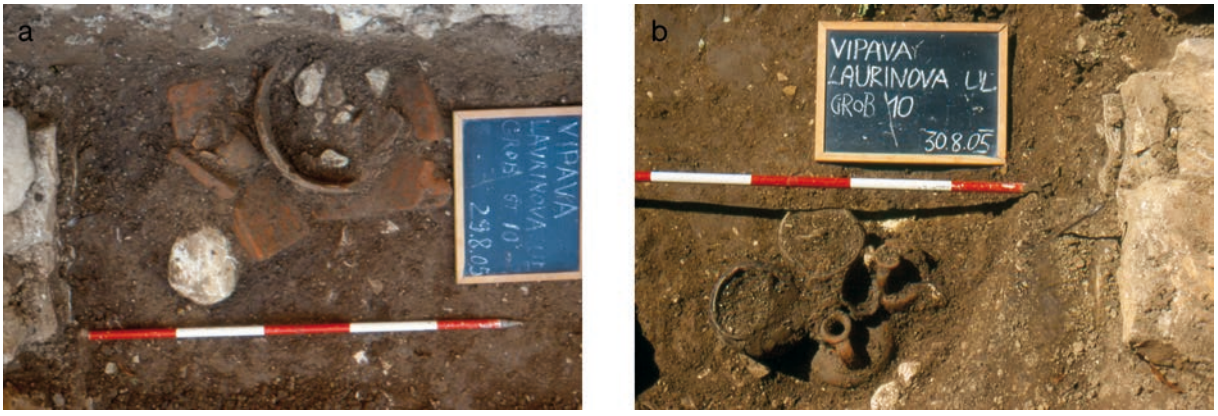
Antropološka analiza: Kosti iz žare (**106**) pripadajo odrasli osebi (*adultus*, 20 do 35 let, spola ni mogoče določiti), teža žganih kosti 415 g. – V žari (**108**) so bili nedoločljivi fragmenti kompaktne kostnine, verjetno odrasle osebe (dva fragmenta kosti sta verjetno živalska), teža žganih kosti 15 g. – Nekaj žganih kosti (81 g) je bilo raztresenih po dnu grobne skrinje, spol ni določljiv, verjetno pripadajo odrasli osebi (*adultus*, 20 do 40 let). Žara (**108**) je ležala prevrnjena, zato je možno, da so kosti z dna groba iz te žare.

Število pokopanih oseb: Verjetno gre za dve odrasli osebi, približno enake starosti, vsaka v svoji žari. Glede na majhno težo žganih kosti v manjši žari (**108**) bi bilo možno tudi, da je bila v grobu pokopana le ena oseba. Grobni pridatki (2 skodelici, vrč in steklenica, 3 novci) govorijo v prid prvi tezi.

Živalske kosti: V žari (**106**) je bil med kostnimi ostanki človeka tudi 1 odl. zoba prašiča (*dens sup., Sus* sp.). – V žari (**108**) sta bila med žganino 2 taksonomsko in anatomsko neopredeljiva odl. živalskih kosti. – V skodelici (**110**) je bilo 8 odl. taksonomsko in anatomsko neopredeljivih kosti. – Na dnu grobne skrinje so bili 1 odl. nadlahtnice domačega prašiča (*humerus., Sus* sp.) in 3 odl. taksonomsko in anatomsko neopredeljivih kosti.

Pridatki v gr. 7 (*t. 13, 14*):

106. Lonec. Okras: vrezana valovnica na ramenu. Fakt. KK 1. Rek. pr. ust. 16 cm. Inv. št. VIP 114. *Vsebina:* žganina, žebljički (**112**) in novca (**KN 10**, **KN 11**).

Sl. 10a,b: Vipava, Laurinova ulica. Amfora na teguli nad grobom 10 (a); odprti grob 10 (b) in zid 2 (a, b).
Fig. 10a,b: Vipava, Laurinova ulica. Amphora on top of the tegula covering Grave 10 (a); Grave 10 when opened (b) and Wall 2 (a, b).
(Foto / Photo: T. Fabec)

107. Enoročajni vrč. Fakt. N 1. Bpr. 2,5YR 6/8 svetlo rdeča. Viš. 12,2 cm. Inv. št. VIP 115.

108. Lonec. Fakt. KK 2. Rek. pr. ust. 14 cm. Inv. št. VIP 116. *Vsebina:* nekaj žganine.

109. Bikonična skodelica tankih sten. Okras v tehniki barbotina z motivom vodnih listov v zgornjem delu in koleščkan okras v spodnjem delu trupa. Koleščkan okras zaključujeta dva vzporedna, horizontalna žleba. Fakt. KTS 1. Bpr. 5Y 6/1, siva. Barva premaza: 5Y 5/2, olivnosiva. Rek. pr. ust. 9,4 cm. Inv. št. VIP 117.

110. Bikonična skodelica tankih sten. Okras: spodnji del skodelice je okrašen z metličenjem v kombinaciji s peskanjem. Fakt. KTS 3. Bpr. 10YR 7/6 rumena. Barva premaza: 5YR 5/6 rumenkastordeča. Rek. pr. ust. 9,4 cm. Inv. št. VIP 118.

111. Steklenica. Modrozeleno, prosojno steklo. Rek. pr. ust. 4 cm. Inv. št.: VIP 119.

112. Pet železnih žebljičkov za čevlje, največja viš. 1,1 cm. Inv. št. VIP 121.1. *Lega:* med kostnimi ostanki v žari (**106**).

Novci (prim. Katalog novcev):

KN 10 – Klavdij I. (*41–54*); v žari (**106**).

KN 11 – Klavdij I. (*41–54*); v žari (**106**).

KN 16 – Vespazijan (*za Tita, 72*); na dnu grobne skrinje.

Najdbe nad gr. 7 (*t. 14*):

113. Amfora, odlomki ustja, vratu in ročaja. Oblika: Dressel 2–4. Fakt. AMF 9. Bpr. 5YR 6/8, rdečkastorumena. Rek. pr. ust. 11,5 cm. Inv. št. VIP 120.

GROB 8
(sl. 3a)

Pokop v grobni skrinji.

Grob je ležal v severozahodnem profilu sonde in ni bil izkopan, ohranjen je *in situ*.

Skrinja je bila sestavljena iz lapornih plošč. Velikost: šir. 55 cm; glob. 35 cm.

GROB 9
(sl. 3b)

Ležal je ob grobu 6 (v domnevni grobnici). Dokumentiran je v vzhodnem profilu, ni bil izkopan, ohranjen je *in situ* (prim. *sl. 8*).

GROB 10
(t. 15, 16; sl. 3b, 4b, 10)

Žgan žarni grob v grobni jami.

Preprosta grobna jama je bila pokrita s tegulo. Velikost: 60 × 40 cm, glob. 25 cm. Na dnu je bilo položenih nekaj manjših prodnikov, manjša laporna plošča, nekaj odlomkov ostenja amfor (niso risani, niso inventarizirani).

Vsebina groba: Dve žari (**114**, **115**). Žara (**114**) je bila do vrha zapolnjena s kostmi, na vrhu je bil novec (**KN 13**). V drugi žari (**115**) sta bila med žganino novec (**KN 8**) in železen žebljiček (**116**). V grobu so bili še dva vrča (**117**, **118**) ter dve skodelici (**119**, **120**).

Polnilo grobne jame: V zemljenem sedimentu je bilo odkritih nekaj fragmentov živalskih kosti.

Najdbe na teguli nad gr. 10: Polovica amfore (**122**) in vrč (**121**) (*sl. 10a*). V amfori so bili drobci oglja in več prodnikov.

Zasutje: (= SE 15) Sestavljali so ga rumenkastorjav ilovnat melj in prodniki različnih velikosti. V zasutju so bili odkriti posamezni odlomki vrčev in amfor (**123**, **124**).

Antropološka analiza: V žari (**114**) je bila pokopana ženska (*maturus–senilis*, nad 50 let), teža žganih kosti 1290 g. Med vsebino žare je bilo tudi nekaj odlomkov kosti, ki pripadajo odraslemu moškemu. – V žari (**115**) je bila pokopana ženska (*adultus* I, 20 do 30 let), teža žganih kosti 820 g. V tej žari so bili tudi otroška kost in fragmenti živalskih kosti. – Nekaj žganih kosti (teža 30 g), pepela in oglja je ležalo tudi zunaj žar, odlomki kompaktne kostnine niso bili določljivi, pripadajo pa odrasli osebi; med njimi je bil najden tudi živalski zob.

Sl. 11: Vipava, Laurinova ulica. Grobova pod amforo, poveznjeno na "tlakovano površino" (gr. 12, 13).
Fig. 11: Vipava, Laurinova ulica. Graves under an amphora placed on a "paved" surface (Gr. 12, 13).
(Foto / Photo: T. Fabec)

Število pokopanih oseb: Dve ženski, prva starejša (nad 50 let) in druga mlajša (20 do 30 let), vsaka v svoji žari.

Živalske kosti: V žari (**115**) so bili 4 odl. morda identičnega vretenca drobnice (*vertebra cerv., Ovis* s. *Capra*). – V vrču (**117**) je bilo 15 odl. taksonomsko in anatomsko neopredeljivih kosti. – Na dnu groba je bil 1 odl. zoba drobnice (*dens sup., Ovis* s. *Capra*). – V amfori (**122**), nad grobom, so bili 2 odl. zoba drobnice (*dens sup., Ovis* s. *Capra*) in 1 odl. taksonomsko in anatomsko neopredeljive kosti.

Pridatki v gr. 10 (*t. 15*):

114. Lonec, tip Auerberg. Fakt. KK 3. Rek. pr. ust. 14,5 cm. Inv. št.: VIP 122. *Vsebina:* žganina in novec (**KN 13**).

115. Lonec trebušaste oblike z ravno oblikovanim ustjem. Okras: Metličenje, dodatni poševni snopi v spodnjem delu posode. Fakt. KK 1. Rek. pr. ust. 13 cm. Inv. št. VIP 123. *Vsebina:* žganina, žebljiček (**116**) in novec (**KN 8**).

116. Železen žebljiček, konica manjka. Viš. 1,8 cm. Inv. št. VIP 133. *Lega:* v žari (**115**).

117. Enoročajni vrč. Fakt. N 1. Bpr.: 5YR 5/8, rumenkastordeča. Viš. 17,7 cm. Inv. št. VIP 124.

118. Enoročajni vrč. Fakt. N 1. Bpr. približno 2,5YR 6/8, svetlordeča. Viš. 17 . Inv. št. VIP 125.

119. Bikonična skodelica tankih sten. Okras: dve horizontalni kaneluri pod robom ustja. Premaz deloma ohranjen na notranji strani skodelice. Fakt. KTS 1. Bpr. 5Y 6/1, siva; barva premaza: 5Y 4/1, temnosiva. Rek. pr. ust. 9,5 cm. Inv. št. VIP 126.

120. Bikonična skodelica tankih sten. Okras: dve horizontalni kaneluri pod robom ustja. slabo ohranjen. Fakt. KTS 1. Bpr. 5Y 6/1, siva; barva premaza 5Y 5/2, olivnosiva. Rek. pr. ust. 9,5 cm. Inv. št. VIP 127.

Novci (prim. Katalog novcev):

KN 8 – Klavdij I. (*41–50*); v žari (**115**).

KN 13 – Klavdij I. (*50–54*); v žari (**114**).

Najdbe na teguli nad gr. 10 (*t. 16*):

121. Enoročajni vrč, odlomki ostenja in ustja. Fakt. N 4. Bpr. 10YR 7/6, rumena. Rek. pr. ust. 6 cm. Inv. št. VIP 128.

122. Amfora, odlomki ostenja in dna. Oblika: Dressel 6B (oblika zatiča je podobna brindizijskim amforam). Fakt. AMF 8. Bpr. 7,5YR 6/6 rdečkastorumena. Največji pr. trupa 35,5 cm. Inv. št. VIP 130.

Najdbe v zasutju gr. 10 (*t. 16*):

123. Amfora, odl. ročaja. Oblika: majhna jadranska amfora. Fakt. AMF 3. Bpr. 10YR 7/6, rumena. Viš. 11 cm. Inv. št. VIP 131.

124. Amfora, odl. ustja amfore. Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. 5YR 5/8, rumenkastordeča. Rek. pr. ust. 14 cm. Inv. št. VIP 132.

GROB 12
(t. 16, 17; sl. 3, 11, 12)

Žgan žarni grob pod amforo.

Ležal je ob zahodnem profilu sonde. Grobna jama je bila vkopana v meljasto naplavinsko plast (= SE 2) in prod (= SE 1), obris vkopa na terenu ni bil viden. Na dnu jame je bila na podlago iz prodnikov poveznjena narobe obrnjena amfora (**128**), odrezana na višini dveh tretjin (ohranjena velikost: 40 × 33 cm).

Pridatki pod amforo: Žara (**125**), v kateri sta bila narokvica (**129**) z obeskom (novec **KN 2**) in na vrhu skupka kosti v žari še novec (**KN 26**). V zgornjem delu skupka kosti je bilo tudi nekaj odlomkov ostenja skodelice (niso risani, niso inventarizirani). Poleg žare so bili vrč (**126**) in še ena skodelica (**127**) ter nekaj odlomkov ostenij različnih posod (niso risani, niso inventarizirani).

Antropološka analiza: V žari (**125**) je bila pokopana odrasla oseba (*adultus*, 24 do 35 let, spol ni določljiv), teža žganih kosti 815 g.

Živalske kosti: 4 odl. taksonomsko in anatomsko neopredeljivih kosti.

Pridatki v gr. 12 (*t. 16, 17*):

125. Lonec. Brez okrasa. Fakt. KK 1. Rek. pr. ust. 14 cm. Inv. št. VIP 135. *Vsebina:* žganina, na vrhu narokvica (**129**, z novcem – obeskom **KN 2**), novec (**KN 26**).

126. Enoročajni vrč. Fakt. N 1. Bpr. 5YR 6/8, rdečkastorumena. Viš. 14,3 cm. Inv. št. VIP 136.

127. Bikonična skodelica tankih sten. Brez premaza, brez okrasa. Fakt. KTS 2. Bpr. približno 5Y 6/1, siva. Rek. pr. ust. 10 cm. Inv. št. VIP 137.

128. Amfora, ohranjenega je dve tretjini ostenja in dno; odrezana. Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. 5YR 6/8, rdečkasto rumena. Največji pr. trupa 32 cm. Inv. št. VIP 138.

129. Narokvica z obeskom. Izdelana je s spiralnim ovijanjem zaključkov železne žice okoli obroča narokvice (ohr. obseg 26,8 cm). Srebrni trak (šir. 3 mm) je spiralno ovit okoli železnega obroča narokvice, ne pa okoli zaključkov. Na enak način, s spiralnim ovijanjem žice okoli obroča, je sklenjena srebrna žička obročka, na katerem visi obesek. Obesek: ob robu preluknjan novec (**KN 2**) – republikanski denarij. Vidna je še ena vdolbinica, verjetno neuspeli poskus prevrtanja (*sl. 12*). Inv. št. VIP 139. *Lega:* v žari (**125**).

Novci (prim. Katalog novcev):

KN 2 – republ. denarij (*76–75 pr. Kr.*); del nakita (**129**); v žari (**125**).

KN 26 – As, 1. pol. 1. st.; v žari (**125**).

GROB 13

(t. 17; sl. 3b, 11)

Žgan žarni grob pod amforo.

Grobna jama je bila vkopana v prod – v geološko podlago (= SE 1). Na dno jame so bili položeni kosi tegule in manjše laporne plošče, ki so sestavljali podlago štirikotne oblike. Amfora (**133**) je bila odrezana na dveh tretjinah višine in poveznjena z zatičem navzgor čez posode v grobu. Zasuta je bila z večjimi prodniki.

Pridatki pod amforo: Žara (**130**), vrč (**131**) in nanj poveznjena skodelica (**132**). V žaro je bil pridan novec (**KN 7**).

Zasutje groba 13 (= SE 16): Amfora s pridatki je bila zasuta z večjimi prodniki različnih velikosti in temno rjavim ilovnatim meljem. Nasutje je bilo delno ohranjeno. Najdbe v nasutju: Mali keltski srebrnik (**134** = **KN 1**) in odl. posode (**135**).

Antropološka analiza: V žari (**130**) je bila pokopana odrasla ženska (*adultus* I, 20 do 30 let), teža žganih kosti 555 g. Nekaj odl. kosti je verjetno otroških.

Pridatki v gr. 13 (*t. 17*):

130. Lonec. Fakt. KK 1. Rek. pr. ust. 13,5 cm. Inv. št. VIP 140. Vsebina: žganina in novec (**KN 7**).

131. Enoročajni vrč. Fakt. N 1. Bpr. 5YR 6/8 rdečkastorumena. Viš. 14 cm. Inv. št. VIP 141.

132. Bikonična skodelica tankih sten. Okras: v tehniki barbotina z apliciranimi luskami na obodu skodelice. Premaz deloma ohranjen. Fakt. KTS 1. Bpr. 5Y 6/1, siva; barva premaza 5Y 5/2 olivnosiva. Rek. pr. ust. 9,2 cm. Inv. št. VIP 142.

133. Amfora, odlomki ostenja in dna. Ohranjeni spodnji dve tretjini trupa, odrezano. Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. 7,5YR 5/6, rjava. Največji pr. trupa 31 cm. Inv. št. VIP 143.

Novci (prim. Katalog novcev):

KN 7 – Gaj (za Agripo, *37–42*); v žari (**130**).

Najdbe v zasutju gr. 13 (*t. 17*):

134. (= **KN 1**).

135. Odl. ročaja posode. Fakt. KK 6. Viš. 5,6 cm. Inv. št. VIP 145.

Novci (prim. Katalog novcev):

KN 1 (= **134**) – Majhen keltski srebrnik z rozeto, vzhodnokeltsko kovanje (*2. do 1. st. pr. Kr.*).

Najdbe zunaj grobov, iz plasti nasutij

Nasutje SE 5 (*sl. 5; t. 18, 19*)

136. Bikonična skodelica tankih sten. Okras: v tehniki barbotina in z motivom v linijah izvedenih S-ov. Premaz deloma ohranjen. Fakt. KTS 1. Bpr. 2,5Y 6/1, siva; barva premaza 2,5Y 4/2, temno sivkastorjava. Viš.: 3 cm. Inv. št. VIP 146.

137. Skodelica tankih sten, odl. ostenja. Okras: reliefne bunkice, premaz. Fakt. KTS 1. Bpr. 2,5Y 6/1, siva; barva premaza 2,5Y 4/2, temno sivkastorjava. Viš. 2 cm. Inv. št. VIP 147.

138. Skodelica, odl. ostenja. Ohranjen premaz na obeh straneh odlomka. Tera sigilata, padska, B produkcija. Bpr. 2,5YR 6/6, svetlordeča. Barva premaza: 10R 5/6, rdeča. Viš. 1,2 cm. Inv. št. VIP 148.

139. Vrč ali amfora, odl. ustja. Egejska kuhinjska keramika, Agora F65/66. Bpr. 7,5YR 6/6, rdečkastorumena. Rek. pr. ust. 4,5 cm. Inv. št. VIP 149.

140. Lonec, odl. dna. Fakt. KK 5. Rek. pr. dna 9 cm. Inv. št. VIP 150.

141. Vrč, odlomki narebrenega ostenja. Egejski vrč/ amfora MR 3/ LR 3. Bpr. 7,5YR 3/2, temnorjava. Rek. pr. ostenja (največ) 20 cm. Inv. št. VIP 152.

142. Amfora, odl. ustja. Oblika: Schörgendorfer 558. Fakt. AMF 5. Bpr. 7,5YR 7/4, roza. Rek. pr. ust. 13 cm. Inv. št. VIP 154.

143. Vrč, odl. dna. Fakt. N 1. Bpr. 7,5YR 6/6, rdečkastorumena. Rek. pr. dna 10,5 cm. Inv. št. VIP 153.

144. Amfora, odl. ustja. Oblika: galske amfore. Fakt. AMF 7. Bpr. 10YR 8/4, zelo bledorjava. Viš. 3,2 cm. Inv. št. VIP 155.

145. Amfora, odl. ustja. Ohranjen žig LAEC. Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. 5YR 6/6, rdečkastorumena. Rek. pr. ust. 11,5 cm. Inv. št. VIP 156.

146. Amfora, odl. ustja. Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. 7,5YR 6/6, rdečkastorumena. Rek. pr. ust. 12,5cm. Inv. št. VIP 157.

147. Amfora, odl. ročaja. Oblika: amfora rodoške vrste. Fakt. AMF 6. Bpr. 7,5YR 6/6, rdečkastorumena. Viš. 7,7 cm. Inv. št. VIP 158.

148. Amfora, odl. ročaja. Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. 10YR 8/3, zelo bledorjava. Viš. 11,3 cm. Inv. št. VIP 159.

149. Amfora, odl. ročaja. Oblika: majhna jadranska amfora. Fakt. AMF 3. Bpr. 5YR 7/6, rdečkastorumena. Viš. 8 cm. Inv. št. VIP 160.

150. Amfora, odl. ročaja. Oblika: majhna jadranska amfora. Fakt. AMF 3. Bpr. 5YR 6/6, rdečkastorumena. Viš. 3,9 cm. Inv. št. VIP 162.

151. Lonček, odlomki narebrenega ostenja. Egejska kuhinjska keramika. Bpr. 2,5YR 5/8, rdeča. Rek. pr. oboda 10,2 cm. Inv. št. VIP 164.

152. Bikonična skodelica tankih sten, nizka, deloma ohranjen premaz. Fakt. KTS 1. Bpr. 2,5Y 6/1, siva; barva premaza 2,5Y 4/1 temnosiva. Rek. pr. ust. 9,8 cm. Inv. št. VIP 165.

153. Pečatna oljenka, odl. diska z reliefnim motivom gledališke maske, nosek oljenke manjka. Oblika: Loeschcke IX. Fakt. O. Bpr. 2,5YR 6/8, rdeča. Prem. diska 7,2 cm. Inv. št. VIP 167.

154. Odl. dna posode. Fakt. KK 6. Rek. pr. dna. 7,5 cm. Inv. št. VIP 169.

155. Amfora, odlomki ustja, ročaja in ostenja. Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. 5YR 7/6, rdečkastorumena. Rek. pr. ust. 14 cm. Inv. št. VIP 172.

156. Amfora, odlomki ustja. Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. 10YR 8/4, zelo bledorjava. Rek. pr. ust. 13 cm. Inv. št. VIP 173.

157. Amfora, odl. dna. Oblika: amfora z ravnim dnom. Fakt. AMF 4. Bpr. 5YR 7/6, rdečkastorumena. Rek. pr. dna 13 cm. Inv. št. VIP 173.1.

158. Vrč, odl. dna. Fakt. N 1. Bpr. 5YR 7/6, rdečkastorumena. Rek. pr. dna 8 cm. Inv. št. VIP 173.2.

159. Amfora, odl. ročaja. Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. 5YR 6/8, rdečkastorumena. Viš. 15,4 cm. Inv. št. VIP 174.

160. Amfora, odl. ročaja. Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. 5YR 6/8, rdečkastorumena. Viš. 9,6 cm. Inv. št. VIP 175.

161. Amfora, odl. ročaja. Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. 5YR 6/8, rdečkastorumena. Viš. 13,2 cm. Inv. št. VIP 176.

162. Odl. ustja čaše. Fakt. N 1. Bpr. 5 YR 6/8 rdečkastorumena. Rek. pr. ust. 7 cm. Inv. št. VIP 184.

Nekatalogizirane najdbe:

– Gradbeni material (ni risano, ni inventarizirano).

Živalske kosti:

– Določiti je bilo mogoče 1 odl. golenice prašiča (*tibia, Sus.* sp.).

Nasutje SE 17 (*sl. 5*; *t. 19)*

163. Amfora, odl. ustja. Oblika: Dressel 2–4. Fakt. AMF 9. Bpr. 7,5YR 6/6, rdečkastorumena. Rek. pr. ust. 12,5 cm. Inv. št. VIP 192.

164. Amfora, odl. ročaja. Oblika: majhna jadranska amfora. Fakt. AMF 3. Bpr. 7,5YR 7/6, rdečkastorumena. Viš. 5 cm. Inv. št. VIP 193.

165. Drobci brona. Viš. 1 cm; 1,2 cm. Inv. št. VIP 197.

Nekatalogizirane najdbe:

– Gradbeni material (ni risano, ni inventarizirano).

Živalske kosti:

– 1 odl. domnevno konjske stegnenice (*femur, Equus caballus* (?)).

– 2 odl. taksonomsko in anatomsko neopredeljene živalske kosti.

Nasutje SE 18 (*sl. 5; t. 19–21*)

166. Skodelica tankih sten. Okras: v tehniki barbotina okras apliciranih glavničkov v zgornjem delu posodice, spodnji del posodice je okrašen s koleščkanimi vertikalnimi linijami. Premaz slabo ohranjen. Fakt. KTS 1. Bpr. 2,5Y 6/1, siva. Barva premaza: 2,5Y 4/1, temnosiva. Rek. pr. ust. 9 cm. Inv. št. VIP 198.

167. Skodelica tankih sten. Odl. ustja. Okras: koleščkan, premaz. Fakt. KTS 1. Bpr. 2,5Y 6/1, siva. Viš. 1,6 cm. Inv. št. VIP 199.

168. Skodelica tankih sten. Odlomki ostenja. Okras: koleščkan, trikotniki v horizontalnem pasu. Fakt. KTS 1. Bpr. 2,5Y 6/1, siva. Viš. 1,8 cm. Inv. št. VIP 200.

169. Amfora, odl. ustja. Oblika: Dr. 6B amfora. Fakt. AMF 3. Bpr. 5YR 6/6, rdečkastorumena. Rek. pr. ust. 10 cm. Inv. št. VIP 201.

170. Amfora, odl. ročaja in vratu. Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. 7,5YR 6/6, rdečkastorumena. Viš. ročaja 12 cm. Inv. št. VIP 202.

171. Amfora, odl. ročaja. Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. 7,5YR 6/6, rdečkastorumena. Viš. 6,9 cm. Inv. št. VIP 204.

172. Amfora, odl. ročaja in vratu. Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. 5YR 6/8, rdečkastorumena. Največji pr. trupa 28 cm. Inv. št. VIP 207.

173. Vrč, odl. ustja. Fakt. N 4. Bpr. 5YR 7/6, rdečkastorumena. Rek. pr. ust. 10,3 cm. Inv. št. VIP 208.

174. Skodelica, odl. ostenja. Fakt. N 4 s premazom. Bpr. 10YR 7/4, zelo bledorjava; barva premaza 5YR 4/4, rdečkastorjava. Viš. 3 cm. Inv. št. VIP 211.

175. Amfora, odl. ročaja. Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. 5YR 5/8, rumenkastordeča. Viš. 12 cm. Inv. št.: VIP 214.

176. Amfora, odl. ustja. Oblika: Dressel 2–4. Fakt. AMF 9. Bpr. 5YR 6/8, rdečkastorumena. Rek. pr. ust. 11 cm. Inv. št. VIP 215.

177. Amfora, odl. vratu. Oblika: Dressel 2–4. Fakt. AMF 9. Bpr. 5YR 5/6, rumenkastordeča. Rek. pr. ust. 15 cm. Inv. št. VIP 216.

178. Amfora, odl. ustja. Oblika: Dressel 2–4. Fakt. AMF 9. Bpr. 5YR 5/8, rumenkastordeča. Rek. pr. ust. 11 cm. Inv. št. VIP 217.

179. Amfora, odl. vratu in ročaja. Oblika: Dressel 2–4. Fakt. AMF 9. Bpr. 7,5YR 6/6, rdečkastorumena. Rek. pr. vratu 7,6 cm. Inv. št. VIP 219.

180. Amfora, odl. ustja. Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. 7,5YR 6/6, rdečkastorumena. Rek. pr. ust. 14 cm. Inv. št. VIP 220.

181. Amfora, odl. gumbastega zatiča. Oblika: severnojadranska, verjetno Dressel 6B. Fakt. AMF 1 ali 8. Bpr. 7,5YR 6/6, rdečkastorumena. Rek. pr. dna 5 cm. Inv. št. VIP 221.

182. Amfora, odl. ročaja. Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. 7,5YR 6/6, rdečkastorumena. Viš. 11 cm. Inv. št. VIP 222.

183. Amfora, odlomki ustja . Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. 5YR 5/8, rumenkastordeča. Rek. pr. ust. 14 cm. Inv. št. VIP 224.

184. Amfora, odl. ustja. Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. 5YR 6/8, rdečkastorumena. Rek. pr. ust. 14 cm. Inv. št. VIP 225.

185. Amfora, odl. ustja. Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. 7,5YR 6/6, rdečkastorumena. Rek. pr. ust. 13,5 cm. Inv. št. VIP 228.

186. Amfora, odl. ostenja in dna. Oblika: amfora z ravnim dnom (severnojadranska). Fakt. AMF 4. Bpr. 2,5Y 8/4, bledorumena. Največji rek. pr. trupa 36 cm. Inv. št.: VIP 229.1, 229.2.

187. Amfora, odlomki ročaja in vratu. Oblika: Dressel 2–4. Fakt. AMF 9. Bpr. 5YR 5/8, rumenkastordeča. Rek. pr. vratu 11,5 cm. Inv. št. VIP 230.

188. Amfora, odl. ustja. Oblika: Dressel 2–4. Fakt. AMF 9. Bpr. 5YR 6/8, rdečkastorumena. Rek. pr. ust. 11 cm. Inv. št. VIP 231.1.

189. Amfora, odl. ročaja in ostenja. Oblika: Dressel 6B. Fakt. AMF 8. Bpr. 7,5YR 6/6, rdečkastorumena. Največji rek. pr. 16,5 cm. Inv. št. VIP 234.

Nekatalogizirane najdbe:

– Trije odlomki ostenij prazgodovinske keramike (inv. št. VIP 239, 240 in 241, niso risani).

– Gradbeni material (ni risano, ni inventarizirano).

Nasutje SE 3 (*sl. 3–5; t. 21*)

190. Amfora, odl. ustja. Oblika: majhna jadranska amfora za ribje omake. Fakt. AMF 2. Bpr. 10YR 7/4, zelo bledorjava. Rek. pr. ust. 10,5 cm. Inv. št. VIP 243.

191. Odl. železnega rezila noža s trnastim nastavkom za ročaj. Dolž. 9 cm. Inv. št. VIP 252.

Nekatalogizirane najdbe:

– Odlomki ostenja amfore, inv. št. VIP 244 in 245 (niso risani).

Nasutje SE 6 (*sl. 3a, 4a; t. 22*)

192. Amfora, odl. dna. Vzhodnomediteranska keramika. Bpr. 5YR 5/6, rumenkastordeča. Rek. pr. ostenja (ohr. največ): 7 cm. Inv. št. VIP 248.

193. Lonec, odl. ustja. Fakt. KK 1. Viš. 2,7 cm. Inv. št. VIP 249.

194. Amfora, odl. ustja. Oblika: majhna jadranska amfora za ribje omake. Fakt. AMF 2. Bpr. 10YR 7/4, zelo bledorjava. Rek. pr. ust. 10 cm. Inv. št. VIP 250.

195. Odl. bronastega obročka. Okrogel presek. Rek. prem. 3,8 cm. Inv. št. VIP 251.

Najdbe iz zahodnega profila (profil P1–2; sl. 3a; t. 22)

Posamične najdbe, odkrite med čiščenjem profila:

196. Amfora, odl. ročaja. Oblika: Schörgendorfer 558. Fakt. AMF 5. Bpr. 7,5YR 6/6, rdečkastorumena. Viš. 17 cm. Inv. št. VIP 246. *Mesto najdbe:* na odseku med y = 12 in 14 m.

197. Odl. bronastega obročka. Masiven bron, elipsast presek. Dolž. 5,5 cm. Inv. št. VIP 255.

198. Bronasta fibula, tip *Aucissa*, na ploščici nad tečajem je žig z napisom [P.] VALE v polkrogu, okrog napisa, so v trikotnik razporejeni trije krožci s piko. Polkrožen lok je okrašen s štirimi snopi vrezanih linij. Dolž. 4,9 cm. Inv. št. VIP 254. *Mesto najdbe:* nad grobom 3D.

OPREDELITEV NAJDB

Vse najdbe so, kolikor je bilo to glede na ohranjenost mogoče, tipološko in časovno umeščene. Rimskodobna lončenina je uvrščena v funkcionalno-tipološke razrede in obravnavana v skladu z uveljavljeno metodo.[20] Lončenini so makroskopsko določene tehnološke lastnosti (faktura, barve preloma površin in premazov, tehnika žganja, dodelava površine in tehnika okrasa). Na osnovi fakturnih in oblikovnih lastnosti so izpovedni kosi (ustja, dna, ročaji, okras na ostenju) nadalje razdeljeni na oblikovne tipe.

Analogije za najdbe sem iskala predvsem na najdiščih zahodne Slovenije in v Furlaniji, kjer je bilo treba, je bil prostor primerjav ustrezno razširjen. Primerjala sem tudi usklajenost kronološke opredelitve posameznih predmetov, izpeljane na podlagi analogij, in datacijo grobov, ki izhaja iz analize novčnih najdb.

Kovinski predmeti

V žaro v grobu 12 je bila položena *zapestnica* oz. *narokvica* z obeskom (*t. 17:* 129; *sl. 12*). Izdelana je tako, da je tanek srebrn trak spiralno ovit okoli jedra iz debelejše železne žice. Trak sega do nazaj zavitih zaključkov, ki sta spiralno ovita okrog obroča zapestnice. Predmet je zlomljen, ohranjeni obseg pa je velik (26,8 cm) zato gre bolj verjetno za narokvico. Na obroču narokvice je obesek: na obročku iz srebrne žičke je obešen preluknjan srebrn republikanski denarij (**KN 2**, 76–75 pr. n. št., glej Katalog novcev). Srebrna žička je sklenjena na enak način kot obroč narokvice. Čisto enake primerjave za tako narokvico nisem našla. Srebrni zapestnici z obeski in ovitimi konci sta bili odkriti na grobišču Volarije pri Žirjah na Krasu.[21] Obročast nakit rombičnega preseka z ovitimi konci se pojavi že v mlajši železni dobi, velik premer pa je mogoče razložiti s tem, da se je nosil tudi na nadlahti.[22] Ovit srebrni trak morda posnema videz tordiranih poznolatenskih ovratnic, nekatere izmed teh so bile tudi srebrne, pojavljajo pa se še v grobovih, datiranih v avgustejsko obdobje.[23] Narokvico iz vipavskega groba 12, v katerega je

[20] Orton, Tyres, Vince 1993. Primer: Žerjal 2008a.

[21] Bavdek 2005, 241, t. 6: 2 (gr. 14); 7: 1 (gr. 15).

[22] Deimel 1987, 66.

[23] Guštin 1991, 48, t. 29: 2, t. 41: 24,25; Righi 1968, 88, sl. 22; Svoljšak 1983, t. 2: 8–34 (Kovačevše).

Sl. 12: Vipava, Laurinova ulica. Narokvica z obeskom, iz groba 12 (*t. 17:* 129 in KN 2).
Fig. 12: Vipava, Laurinova ulica. Armlet with a pendant from Grave 12 (*Pl. 17*: 129 and KN 2).
(Foto / Photo: K. Brešan, Goriški muzej Kromberk).

bil pridan tudi novec iz prve polovice 1. st., tako razumem kot element noše, ki ohranja navdih mlajšeželeznodobne tradicije.

Močno profilirana bronasta enodelna *fibula tipa Almgren 68* (*t. 9:* 65) je bila odkrita v grobu 3B, v žari (**40**), kjer je bila pokopana odrasla ženska, pridan pa je bil novec Tiberija (**KN 5**). Lok fibule je izdelan v obliki črke S, gumb je pomaknjen proti sredini loka. Noga je trapezoidna, ni preluknjana in se zaključi s profiliran gumbom s trnom. Nad peresovino z osmimi navoji je zaščitna ploščica. Fibule te vrste so široko razprostranjene, od Norika, Panonije, do Češke in severne Italije, zato zasledimo tudi različne lokalne variante.[24] Tako je bila na Ptuju potrjena tudi lokalna izdelava variante teh fibul, ki se pojavljajo še v grobovih iz prve polovice 2. st.[25] Prehodna stopnja razvoja iz oblike Almgren 67 je bila določena na fibulah s Štalenske gore (Magdalensberg). Fibule Almgren 68 se posamično pojavljajo še v poznoflavijskih kontekstih, v splošnem pa so datirane od 1. st.[26] Na Vipavi bližnjih najdiščih jih najdemo v rimski vili na Lokah in na grobišču na Svinji Gorici pri Cerknici.[27]

Fibula tipa *Aucissa* (*t. 22:* 198) je bila najdena ob čiščenju zahodnega profila sonde. Sodi med t. i. mlajše fibule tega tipa s polkrožnim presekom loka, na ploščici nad tečajem ima žig z napisom [P] VALE v polkrogu. Lok je okrašen s preprostimi vrezi v pasovih. Fibula z žigom istega proizvajalca [T.V.] ALE je bila odkrita na grobišču na Socerbu, datirana je v zadnja desetletja 1. st. pr. n. št. in v 1. st., drugih pet fibul tega tipa z napisom P VALER izvira z območja Siska.[28] Začetek uporabe teh fibul sega vsaj v zadnjo četrtino 1. st. pr. n. št., v zgodnje- oz. srednjeavgustejskem obdobju pa v noši že močno prevladujejo in se uporabljajo še do začetka 2. st.[29]

Za *uhan* (*t. 5:* 35; *sl. 13*) polnega preseka, ki se v osrednjem delu odebeli, smo sprva domnevali, da je bronast. Da bi ga lažje tipološko umestili, nas je zanimala tehnika izdelave in elementna sestava, zato smo predmet posneli z računalniškim mikrotomografom (μCT) in izvedli rentgensko fluorescenčno (XRF-) analizo.[30] Izkazalo se je, da je uhan kovan iz enega kosa medenine, medeninasta palčka je bila domnevno prekovana v vročem stanju in ukrivljena v končno obliko.[31] Žička za zapenjanje je bila izkovana iz podaljšanega končnega dela uhana. Natančnih analogij za uhan nisem našla, tipološko bi ga lahko umestili med navadne obročaste uhančke s polnim presekom, na katerih so pogosto obeski, čeprav se uhan iz Vipave v sredini izrazito odebeli in nima obeska.[32] Oblikovno se vipavski uhan morda zgleduje celo po uhanih čolničastega tipa iz zvite zlate pločevine, tak je bil odkrit na grobišču iz 1. in 2. st. na Rodiku.[33] Uhan iz Vipave je bil odkrit v grobu 3A, med žganino v žari z novcem Trajana. Grob je glede na ostale pridatke sicer datiran v prvo polovico 2. st. (prim. *tab. 3*). Od avgustejske dobe dalje je uporaba medenine pogosta, predvsem pri izdelavi vojaške opreme in sponk.[34] Kot kaže, pa se je uporaba medenine do 2. st. razširila tudi na izdelavo nakita.

[24] Gugl 2008, 34; Ivčević 2002, 237.

[25] Istenič 1999, 60.

[26] Gugl 2008, 34.

[27] Loke: Žbona Trkman 1986. Svinja Gorica pri Cerknici: Urleb 1983, t. 8: 2.

[28] Socerb: Dugulin 2002, 126, št. 81. Na območju Siska: Koščević 1980, t. 5: 31,33,35; 6: 36.

[29] Ivčević 2002, 126; Istenič 2005, 190 (ki datira začetek rabe na podlagi najdb iz vojaškega tabora v Dangstettnu); Buora 2008, 30–32 (Aucissa fibule v Furlaniji).

[30] Posnetke z računalniškim mikrotomografom je opravil Aleš Česen z Zavoda za gradbeništvo Slovenije, Ljubljana, XRF-analizo pa je izvedel Matej Dolenec z Oddelka za geologijo, Naravoslovnotehniška fakulteta v Ljubljani.

[31] Razlago o tehniki izdelave uhana mi je posredoval Viljem Kuhar z Zavoda za gradbeništvo Slovenije v Ljubljani.

[32] Riha, 1990, 72 (6.2.5 *Hängeohrringe*), t. 31: 712–713. Med sicer zelo pogoste uhane lunaste oblike pa ne sodi, ker so ti narejeni iz tolčene pločevine (prim. npr.: ib., 72 [6.4 *Lunulaförmiger Ohrring*], t. 31: 714).

[33] Istenič 1987, 107.

[34] Istenič 2010, 64.

	Cu %	Fe %	Pb %	Zn %	Ti %	Sn %
1	83,68	2,67	0,66	12,65	0,15	0,07
2	86,73	2,64	0,67	9,47	0,23	0,07
3	91,31	5,09	0,72	2,56		0,07

Sl. 13a–c: Vipava, Laurinova ulica. Uhan iz groba 3A (*t. 5:* 35). Na posnetkih z računalniškim mikrotomografom (microXCT400 (XRadia)) je viden poln presek (**b**) in izdelava uhana iz enega kosa medenine (**a**). Vzorec je bil posnet z rentgenskim virom pri nastavitvi 150 kV in 65 µA. Prostorska resolucija posnetih slik je 20 µm. Na uhanu so bile na treh mestih (**c**) opravljene XRF meritve (prenosni rentgenski analizator NITON XL3t+ 900S-He, Oddelek za geologijo, NTF, Univerza v Ljubljani). Meritve elementne sestave (*tabela*) so pokazale, da je uhan iz medenine (Cu in Zn). Upoštevati velja, da je zaradi oksidne patine na površini meritev pokazala višji delež bakra v zlitini, kot dejansko je. Meritev št. 3, na stanjšanem končnem delu, je zaradi oksidov in zelo majhne zajete površine nezanesljiva, nedvomno pa je tudi ta del iz medenine.
Fig. 13a–c: Vipava, Laurinova ulica. Earring from Grave 3A (*Pl. 5:* 35). The X-ray computed micro-tomography (micro-XCT400 (XRadia)) image very clearly shows the complete cross section of the earring (**b**) and that it is made of a single piece of brass (**a**). The sample was scanned with an X-ray source operated at 150 kV and 65 µA, 20 µm image resolution. The earring was analysed (3 measured spots) using X-ray fluorescence spectroscopy (portable XRF analyser NITON XL3t+ 900S-He, *Department of Geology, Faculty of Natural Sciences and Engineering, University of Ljubljana*). The measurement revealed (*Table*) the earring to be made of a brass (Cu and Zn) alloy. Considering the oxide patina on the surface, the results probably reveal a higher percentage of copper than actually used in the alloy. Measurement No. 3, taken on a thin part of the object, is unreliable due to a small area analyzed, but nevertheless indicates that this part is also made of brass.

V grobu 3B je bil v žari (**41**) železen *pečatni prstan* (*t. 9:* 63) s tankim obročkom okroglega preseka, ki se v sprednjem delu močno elipsasto razširi. V razširjenem delu je bil prvotno vstavek iz druge snovi, ki pa se ni ohranil.[35] Pečatni prstani s tako ploščato glavo so bili pogosti predvsem v 1. in 2. st.[36]

Železni *žebljički za čevlje* so bili odkriti v žarah v grobu 3B (*t. 9:* 64), 7 (*t. 14:* 112) in 10 (*t. 15:* 116). Da verjetno res sodijo k obutvi, potrjuje njihova oblika in dejstvo, da so bili odkriti v žarah, med sežganimi kostnimi ostanki in žganino. Žebljički za čevlje so pogosto najdeni v grobovih.[37]

[35] Prstan je bil izpostavljen ognju, na mestu vstavka je ohranjena belkasta masa.

[36] Ivčević 2002, 279. Na Rodiku v grobu 6: Istenič 1987, 107, t. 10: 9.

[37] Rodik: Istenič 1987, 108. Volarije: Bavdek 2005, 247, t. 5: 2 (gr. 11); 8: 10 (gr. 15); 10: 4 (izven grobov). Socerb: Dugulin 2002, 127, št. 84.

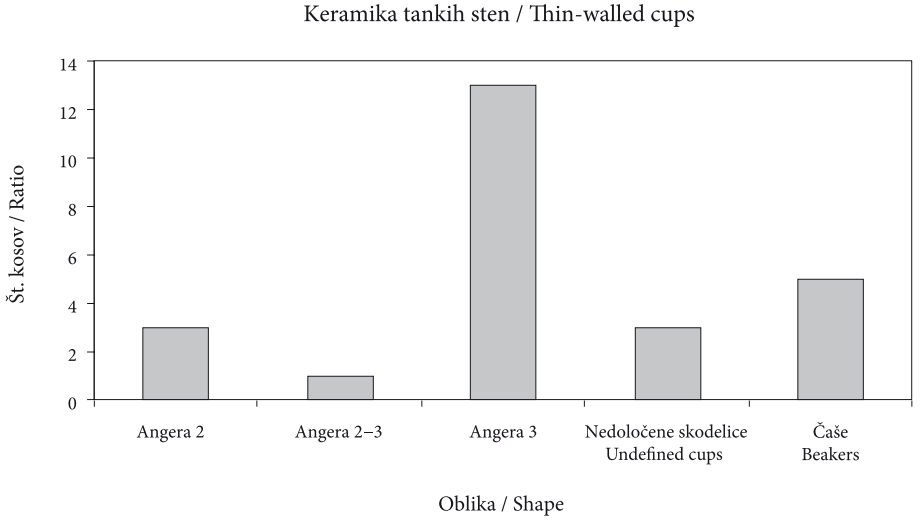
Predmeti iz stekla

Kroglasta *steklenica* z rahlo vboklim dnom in izvihanim ustjem, brez ročaja, iz modrozelenega stekla (*t. 14:* 111), je bila odkrita v grobu 7, ki je po pridanih novcih datiran v sredino in drugo polovico 1. st. (prim. *tab. 3*). Take steklenice je I. Lazar združila v obliko 6.2.2. (Isings 16), ki je datirana v 1. st.[38] Na Štalenski gori se te najdejo že v avgustejskih kontekstih, v splošnem so bile v uporabi celo 1. st.[39] V Augstu so take steklenice umeščene v čas od zgodnjeavgustejskega do flavijsko/trajanskega obdobja, med zgodnjimi ter poznejšimi variantami je opazna razlika v kvaliteti izdelave in okrasu na vratu.[40] Pri nas so v rimskih grobovih na podeželju stekleni predmeti dokaj pogost pridatek, prevladujejo balzamariji

[38] Lazar 2003, 139–140.

[39] Czurda-Ruth 1979, 125–126 .

[40] Rütti 1991, oblika AR 141, 53, 73–74.

Tab. 1: Vipava, Laurinova ulica. Število posameznih oblik skodelic in čaš keramike tankih sten.
Tab. 1: Vipava, Laurinova ulica. Various forms of thin-walled cups and beakers.

oz. lakrimariji.[41] Steklenice so manj pogoste, najdemo jih npr. na Rodiku in Socerbu.[42]

Keramični predmeti

Keramika tankih sten

Na grobišču na Laurinovi ulici so skodelice in čaše tankih sten skupaj z enoročajnim vrčem in žaro sestavljale običajen komplet posodja, pridanega v grobove. Skupaj je bilo odkritih 25 različnih kosov keramike tankih sten, od tega 20 skodelic in 5 čaš. Šest skodelic je bilo ohranjenih le fragmentarno.

Skodelice

Največ odlomkov skodelic pripada redukcijsko žganim bikoničnim skodelicam s sivim premazom, oblike Angera 3, in fakturi KTS 1 (glej pogl. Opis faktur in *tab. 1*). Skodelice oblike Angera 3 so bikonične (oblika Marabini LXVII), zgornji del trupa je cilindričen in rahlo nagnjen navznoter, spodnji del trupa je visok in se oža proti dnu.[43] Faktura po opisu ustreza skupini C iz Ravenne, tj. iz Ville Russi in nekropol, bila je pogosta v drugi polovici 1. in v začetku 2. st.[44] Pri tehniki okrasa na skodelicah prevladuje barbotin, npr. apliciran okras lusk (*t. 17:* 132) in okras apliciranih glavničkov (*t. 2:* 10; *8:* 53). Glavnički so značilen okras severnojadranske proizvodnje in so bili pogosti od začetka 1. do začetka 2. st.[45] Okras glavničkov in lusk se lahko pojavlja v kombinaciji s koleščkanjem (*t. 19:* 166). Okras stiliziranih vodnih listov (*t. 8:* 51; *14:* 109) je na skodelicah iz severne Italije zelo pogost predvsem v drugi polovici 1. st., najdemo pa ga tudi v zgodnejših kontekstih na Štalenski gori.[46]

Nekaj bikoničnih skodelic oblike Angera 3 je v Vipavi okrašenih le z eno ali dvema kanelurama na zunanjem robu ustja (*t. 13:* 104; *15:* 119,120). Podobne poznamo tudi iz Akvileje, med lončarskim odpadom.[47] V Vipavi so bile pridane v grobovih 6 in 10, ki ju po novcih datiramo od sredine 1. st. in v prvo polovico 2. st. (prim. *tab. 3*).

Bikonični skodelici (*t. 8:* 52; *18:* 152) imata izrazito nizek trup in bolj navznoter nagnjeno

[41] Primer: grobišče na Socerbu, Dugulin 2002.

[42] Rodik: Istenič 1987, t. 1: 3 (gr. 1). Socerb: Dugulin 2002, 120.

[43] Maselli Scotti 1984, 51–55.

[44] Maioli 1972–1973, 121. Po opisu je KTS 1 podobna tudi fakturni skupini E s Štalenske gore, ki se je razvila v poznotiberijskem obdobju in je bila v uporabi še po koncu trajanja te naselbine: Schindler Kaudelka 1975, 33. Na nekaterih skodelicah iz Vipave je premaz zbledel.

[45] Ricci 1985, 331; razprostranjenost skodelic s takim okrasom sega od Ravenne prek Akvileje do Istre in Karnunta, natančno razprostranjenost po najdiščih je podala Žerjal 2008a,76.

[46] Ravenna: Maioli 1972–1973,111–112. Akvileja: Colombara, Giovannini et al. 1997, 172–173, t. 14: 1 (gr. 10); 16: B (gr. 14). Štalenska gora: Schindler Kaudelka 1975, 107–110, okras vodnih listov v kombinaciji s koleščkanjem (t. 20: 200a–c,l–n); okras glavničkov v kombinaciji s koleščkanjem (t. 20: 103a–b).

[47] Sena Chiesa (ur.) 1985, 398.

ostenje fakture KTS 1 (glej Opis faktur). Po opisu podobne skodelice je Sena Chiesa opredelila kot varianto k obliki Angera 3.[48] V Vipavi je bila taka odkrita v grobu 3B (*t. 8:* 52), ki ga datiramo v 1. st. (prim. *tab. 3*).

Skodelica (*t. 17:* 132) iz groba 13, ki ga po novcih datiramo v prvo polovico 1. st., je okrašena z apliciranimi luskami, ima dokaj visok trup in ravno ostenje, tako da jo oblikovno uvrščam na prehod med oblikama Angera 2 in Angera 3.

Nekaj sivo žganih skodelic z grobišča na Laurinovi ulici (*t. 8:* 54,55; *9:* 62; *16:* 127) je bolj grobe fakture z več vključki, ki sem jo opredelila kot KTS 2, površina je na otip groba, brez premaza (glej pogl. Opis faktur). Ta skupina skodelic je po opisu fakture primerljiva s skupino A iz Ravenne in skupino C na Štalenški gori, ki je bila značilna za čas od tiberijskega do flavijskega obdobja.[49] Skodelice ustrezajo obliki Angera 2 (oblika Marabini XXXVI), za katere je značilno ravno ostenje z rahlo navznoter oblikovanim ustjem in poudarjenim dnom/nožico.[50] V Vipavi so bile odkrite v grobu 3B iz 1. st. in v grobu 12, ki je datiran v prvo polovico 1. st.

Dvoročajna, bikonična skodelica (*t. 3:* 18; *sl. 14*) sodi po fakturi v KTS 1 (glej pogl. Opis faktur), okrašena je z linijo večjih in manjših trikotnikov, izvedeno s kolescem. Dvoročajne skodelice niso tako pogoste, v Emoni jih najdemo v grobovih s konca 1. in začetka 2. st.[51] Po obliki je skodelica iz Vipave sorodna skodelicam Angera 3, z visokim spodnjim delom trupa in slabšo kvaliteto izdelave pa bi lahko sodila med zrele in poenostavljene oblike s koleščkanim okrasom, ki so bile značilne za drugo polovico 1. in 2. st.[52] Dvoročajne skodelice naj bi izdelovali v Akvileji, odkrite so bile tudi v Istri in na Školaricah.[53] V Vipavi je bila skodelica, odkrita v grobu 3D, povezznjena na žaro (**14**), v kateri sta bila novca Domicijana in Antonina Pija (**KN 18**, **KN 25**; prim. *tab. 3*).

Oksidacijsko žgana bikonična skodelica (*t. 14:* 110) je v spodnjem delu okrašena z metličenjem in peskanjem. Odkrita je bila v grobu 7, ki ga po novcih Klavdija in Vespazijana (prim. *tab. 3*) datiramo od sredine in v drugo polovico 1. st. Peskanje je bilo sicer značilno od avgustejskega obdobja do 2. st., najpogostejše pa naj bi bilo v tiberijsko-klavdijskem času.[54]

Sl. 14: Vipava, Laurinova ulica. Dvoročajna skodelica tankih sten iz groba 3D (*t. 3:* 18).
Fig. 14: Vipava, Laurinova ulica. Two-handled thin-walled cup from Grave 3D (*Pl. 3*: 18).
(Foto / Photo: J. Jerončič).

Čaše

Čaše tankih sten, ovalne oblike, z izvihanim ustjem in žlebom na prehodu v rame, fakture KTS 4 in KTS 5 (glej Opis faktur in *t. 4:* 25; *5:* 29; *8:* 56,57), v Emoni najdemo v grobovih iz flavijskega obdobja,[55] v splošnem pa velja, da so pogostejše v začetku 2. st. in počasi nadomestijo skodelice.[56] V Vipavi sta bili dve taki čaši odkriti v grobu 3A (*t. 4:* 25; *5:* 29), skupaj z novcema Vespazijana in Trajana, dve pa v grobu 3B (*t. 8:* 56,57), v katerega so pokopavali celo 1. stoletje. Podobne čaše so bile odkrite na Školaricah, kjer se enake oblike pojavljajo tudi v večjih različicah kuhinjskih loncev, datirane pa so v 1. in 2. st.[57]

Čaša (*t. 8:* 58) je okrašena z vrezano, prekinjeno valovnico, uvrstila sem jo v fakturno skupino KTS 6 (glej Opis faktur), ki je po opisu sicer blizu skupini A iz Ravenne, čeprav je bolj luknjičasta in ima na otip grobo površino in daje vtis slabše kakovosti izdelave. Po obliki in okrasu sorodne čaše so bile odkrite v Ravenni in v Emoni, kjer so datirane v klavdijsko-neronski čas.[58] Čaša z zelo podobnim

[48] Sena Chiesa (ur.) 1985, t. 84:1–3.

[49] Maioli 1972–1973, 36; Schindler Kaudelka 1975, 32.

[50] Sena Chiesa (ur.) 1985, 295.

[51] Plesničar-Gec 1972, t. 27: 12 (gr. 106); Plesničar-Gec, 1977, t. 1: 70.

[52] Žerjal 2008a, 77, t. 12: 253,156.

[53] Istra – grobišče Šikiči: Girardi Jurkić, Džin 2003, 123, 170: 303–305. Školarice: Žerjal 2008a, 77, t. 10: 195. Akvileja: Giovannini et al. 1997, 172.

[54] Schindler Kaudelka 1975, 134; Plesničar-Gec 1977, 15, t 1: 16,21; Plesničar-Gec 1972, t. 29: 6 (gr. 108).

[55] Petru 1972, t. 9: 2 (gr. 76); 44: 7 (gr. 890).

[56] Gervasini 2005, 291; Sena Chiesa (ur.) 1985, 425.

[57] Školarice: Žerjal 2008a, 168–169, 172, glej SKOL KK23, lončka (t. 64: 1871,1873) in SKOL KK28 (t. 64: 1929).

[58] Ravena: Maioli 1972–1973, t. 21: 36. Emona: Plesničar-Gec 1977, t. 2: 3; Plesničar-Gec 1972, t. 131: 20 (gr. 568);

okrasom je bila odkrita tudi v Lombardiji, na najdišču Nave.[59] V Vipavi je bila omenjena čaša odkrita v grobu 3B, položena v žaro (**42**), v kateri sta bila novca Avgusta in Klavdija (**KN 3**, **KN 9**).

Če kratko povzamem, keramika tankih sten z grobišča v Laurinovi ulici je verjetno večinoma uvožena iz severnoitalskih delavnic, morda je bila izdelana v delavnicah v Akvileji.[60] Dvoročajna skodelica (*t. 3:* 18) in čaša z vrezano valovnico (*t. 8:* 58) sta izdelani manj kakovostno, morda gre za izdelka kakšne manjše, lokalne delavnice.

Egejsko posodje

V grobu 6, ki je z novcem Hadrijana (**KN 23**) datiran v sredino 2. st., je bila skodelica vzhodne sigilate B2 (*t. 13:* 103), oblike Hayes 75, z žigom v obliki rozete na notranji strani dna. Po žigu take skodelice datiramo v flavijsko in trajansko obdobje.[61] Skodelica sočasne oblike Hayes 74 je bila odkrita tudi na najdišču Grublje pri Vipavi, in tako najdbe iz Vipave dopolnjujejo sliko razširjenosti teh importov v zahodnem delu Slovenije.[62]

Med egejsko kuhinjsko posodje sodijo tudi odlomki narebrenega lončka (*t. 18:* 151; glej Opis faktur), ki so bili odkriti v plasti nasutja (SE 5; *sl. 3a, 5*), mlajšega od grobov. V isti plasti so bili najdeni tudi odlomki ustja amfore ali vrča (*t. 18:* 139) egejske proizvodnje, najverjetneje gre za tip Agora F 65/66, in odlomki plitvo narebrenega ostenja vrča ali amfore, ki smo ga opredelili kot MR 3/LR 3 (*t. 18:* 141). Amfore tipa Agora F65/66 so pogoste na najdiščih akvilejskega in tržaškega agra v 2. in. 3. st., pa tudi kasneje.[63] V bližini so bile odkrite na najdiščih Ledine v Novi Gorici in na Hrušici.[64]

Kuhinjska keramika

Lonci kuhinjske keramike so bili v grobovih vipavskega grobišča uporabljeni za žare, manjši lončki in lonca z ročajem pa kot pridatki. Lonce smo razvrstili v skupine glede na obliko.

Prva skupina so lonci z navpično oblikovanim ustjem, kroglastim oziroma trebušastim trupom in ravnim dnom (*t. 1:* 2; *6:* 37; *7:* 42; *15:* 115; *16:* 125).

V *drugo skupino* sodita lonca z navpično oblikovanim ustjem in žlebom na vrhu ustja. Lonca sta nizka, kroglasta in okrašena z gostim metličenjem (*t. 5:* 31; *13:* 101).

Kot *tretja skupina* so opredeljeni lonci z izvihanim ustjem. Skupina je heterogena, vanjo so uvrščeni lonci s kratkim, rahlo izvihanim ustjem (*t. 4:* 26; *6:* 38–40; *7:* 41; *13:* 106; *14:* 108; *17:* 130), lonci z daljšim, izvihanim ustjem (*t. 3:* 15; *5:* 30; *7:* 43; *10:* 72; *11:* 76) in lonci z močno izvihanim ustjem (*t. 3:* 13,14; *6:* 36; *10:* 71). Izvihano ustje je lahko zaobljeno ali stanjšano, lonci so lahko brez okrasa, metličeni, imajo odtise prstov na zunanjem robu dna (*t. 6:* 38; *10:* 75) ali vrezano valovnico (*t. 13:* 106). Poleg naštetih večjih loncev sodijo k tej obliki tudi trije manjši lončki (*t. 4:* 24; *5:* 34; *10:* 74), domnevno namenjeni za pitje.

V *četrti skupini* sta lonca z ročajem (*t. 8:* 59; *10:* 75), v *peto skupino* pa sodi lonec tipa Auerberg (*t. 15:* 114).

Kuhinjsko keramiko sem glede na makroskopske značilnosti razdelila na več fakturnih skupin (glej Opis faktur). Najpogostejši skupini sta KK 1 in KK 2. Za prvo je značilno stihijsko, sivo-črno žganje z zmerno količino vključkov ter dokaj dobra ohranjenost posod; za drugo pa večja količina vključkov, predvsem zrn apnenca (ki je verjetno povzročila, da so se te posode v vlažnem okolju izredno slabo ohranile, se namreč zelo lomijo). Obe fakturni skupini vključujeta lonce različnih oblik. Za fakturo KK 4 pa je značilna bolj prečiščena masa z manj vključki. Lonci te fakturne skupine so bili odkriti le v grobovih 3A (*t. 4:* 24; *5:* 31) in 3B (*t. 6:* 39), ki sta grobova znotraj ene družinske grobnice.

O oblikovnem razvoju kuhinjske keramike bi lahko domnevali, da zajema vse od preprostih loncev prve oblikovne skupine, ki so nizke, kroglaste oblike, z navpično oblikovanim ustjem, do loncev tretje skupine, ki so višje, ovalne oz. vretenaste oblike, z močno izvihanim ustjem. Kot kažejo najdbe iz grobov, pa razvoju v dveh stoletjih ne moremo linearno slediti, saj so se lonci, po naši opredelitvi preprostejše oblike prve skupine, uporabljali še konec 1. st. (*t. 6:* 37; 15*: 115*), lonec tretje skupine (*t. 17:* 130) pa najdemo v grobu 13, ki je z novcem Kaligule (**KN 7**) datiran v sredino 1. st.

Petru 1972, t. 78: 25.

[59] Tassinari 1998, t. 17: 11.

[60] Schindler Kaudelka 1998, 392–395. Cremona: Tassinari 1998, 40. Ravenna: Maioli 1972–1973, 116. Akvileja: Masseli Scotti 1984, 51–55.

[61] Žerjal 2008a, 81; Hayes 1985, 52.

[62] Žerjal 2008b, 134. Grublje pri Vipavi: Tratnik 2012, 117, t. 2: 21.

[63] Žerjal 2008b, 138.

[64] Ledine: Osmuk 1988, t. 7: 24. Hrušica: Vidrih Perko 1992, 349.

V grobu 10 je bil v funkciji žare uporabljen lonec tipa Auerberg, v njem je bi tudi novec Klavdija (**KN 13**) (*t. 15:* 114). Lonec je lisasto rdeče rjav, trdo žgan, z obilnimi vključki apnenca, izdelan na vretenu, brez okrasa. Opis fakture ustreza loncem, ki so razširjeni v Furlaniji - Julijski krajini in na prostoru nekdanjega Norika, kjer so umeščeni v fakturo skupine 3.[65] V akvilejskem agru sta poznani delavnici v Lokavcu (it. Locavaz) blizu Timava in lončarska produkcija v sklopu vile rustike v Flambruzzu (zahodno od mesta Palmanova), v obeh delavnicah je proizvodnja loncev tipa Auerberg potrjena v 1. st.[66] Lonci tipa Auerberg naj bi služili predvsem shranjevanju živil, v grobovih na podeželju pa so bili pogosto uporabljeni kot žare.[67]

Namizna keramika

Namizno keramiko zastopajo predvsem enoročajni vrči, ki so običajen pridatek v grobu. Glede na fakturo N1 (glej Opis Faktur) sem jih širše uvrstila med namizno keramiko severnojadranske proizvodnje.[68]

Po obliki lahko vrče razdelimo na več skupin.

V *prvo skupino* sodijo vrči z dolgim, ozkim vratom, tanjšimi stenami, trakastim ročajem, bikoničnim trupom (*t. 2:* 7; *8:* 47,49; *9:* 67; *16:* 126; *17:* 131).

Druga skupina so vrči z dolgim vratom in kroglastim trupom (*t. 1:* 1,5; *15:* 117).

V *tretjo skupino* sodijo vrči s krajšim in širše oblikovanim vratom, debelejšimi stenami, ustje je enostavno oblikovano, rahlo nagnjeno navzven in lahko je odebeljeno (*t. 2:* 9; *5:* 32; *7:* 45,46; *8:* 48; *14:* 107; *15:* 118). Vrča (*t. 8:* 50 in *t. 13:* 102) sta podobne oblike, vendar višja in z ravno odrezanim ustjem.

V *četrto skupino* sodita vrča z izlivom (*t. 2:* 8; *5:* 33), v *peto skupino* pa smo združili ostale vrče; visoke, vretenaste ali jajčaste vrče z različno oblikovanimi ustji (*t. 3:* 16,17; *7:* 44; *10:* 73; *13:* 102; *16:* 121). Vrči teh oblik niso pogosti.

Nekaterim fragmentarno ohranjenim vrčem ne moremo določiti oblike (*t. 1:* 6; *2:* 12).

V splošnem lahko vse zgoraj navedene oblike vrčev datiramo v 1. in 2. st. Vrči iz prve skupine z bikoničnim trupom sicer veljajo za najstarejše,[69] v bližini Vipave jih najdemo na grobišču Volarije, na Socerbu, v Cerknici, v Akvileji na grobišču Beligna, kjer so datirani v 1. in 2. st.[70] Na najdiščih v Lombardiji se taki vrči pojavljajo v avgustejskih in tiberijskih kontekstih.[71] V Vipavi so bili odkriti v grobovih 3B, 12 in 13, ki so po novcih datirani v prvo polovico 1. st. in v 1. st. (prim. *tab. 3*).

Vrči druge skupine so zelo pogosti, v splošnem so prav tako datirani v 1. st. in do sredine 2. st., primerjave, kjer so okvirno datirani v ta čas, najdemo na najdiščih Volarije, Rodik, Školarice, Cerknica.[72] V Vipavi je bil vrč (*t. 15:* 117) odkrit v grobu 10, ki ga po novcih Klavdija I. datiramo od sredine in v drugo polovico 1. st. (**KN 8**, **KN 13**).

Vrči s kratkim, širšim vratom in debelejšimi stenami iz tretje skupine so podobno kot druga skupina datirani v 1. st. in do sredine 2. st.[73] V Vipavi so bili odkriti v grobovih 3A, 3B, 7 in 10, datiranih po novcih v 1. st. in v prvo polovico 2. st. (prim. *tab. 3*).

Oblike vrčev z izlivom in vrči jajčaste oblike se pojavljajo redkeje, datirani so v čas od sredine 1. st. do 3. st.[74] in bližnje primerjave najdemo v Cerknici.[75] Na Laurinovi ulici so se nahajali v grobovih 3A, 3D in 4, ki so datirani v konec 1. in v 2. st. (prim. *tab. 3*).

Amfore

Največ odlomkov amfor z grobišča na Laurinovi ulici pripada amforam za olje oblike Dressel 6B.

---

[65] Donat, Maggi 2007, 154.

[66] Lokavec (Locavaz): Donat, Maggi 2007, 165–167, 205. Flambruzzo: Cividini et al 2006, 29–31.

[67] Donat, Maggi 2007, 193–196.

[68] Pri študijah faktur namizne keramike se je izkazalo, da razlike niso toliko posledica različnih izvornih območij, ampak bolj razlik v postopku izdelave (Žerjal 2008a, 182). Večino odlomkov sem tako združila v fakturno skupino N1 in njej podobno N3. Posamezni odlomki so bili posebni, tako sodi odlomek (*t. 1:* 6) v N2 in odlomka (*t. 16:* 121; *20:* 173) v N4, glej še podroben Opis faktur. Za N1 primerjaj opis fakture Žerjal 2008a, 178.

[69] Žerjal 2008a, 183.

[70] Volarije: Bavdek 2005, t. 1: 4 (gr. 1); 4: 3 (gr. 5); 3: 2 (gr. 6); 5: 5 (gr. 11). Socerb: Dugulin 2002, 106, št. 29. Cerknica: Urleb 1983, t. 21: 3 (gr. 33); 24: 3 (gr. 38). Akvileja, grobišče Beligna: Giovannini et al. 1998, t. 14: A,B (gr. 40).

[71] Della Porta, Sfredda, Tassinari 1998, 188–189, t. 110: 3,4.

[72] Volarije: Bavdek 2005, t. 9: 17 (gr. 15). Rodik: Istenič 1987, t. 4: 5. Školarice: Žerjal 2008a, t. 75: 2308. Cerknica: Urleb 1983, t. 22: 2 (gr. 34).

[73] Žerjal 2008a, 182 (skupina NK 33–35, z analogijami).

[74] Žerjal 2008a, 182.

[75] Urleb 1983, t. 9: 2,3 (gr. 17).

Eden večjih proizvajalcev oljčnega olja v Istri je bil C. Lekanij Bas[76], žig z njegovim imenom LAEC je v Vipavi ohranjen na odlomku (*t. 18:* 145). Večina velikih vipavskih amfor Dressel 6B pripada zgodnjim, "klasičnim" amforam z značilnim čašastim ustjem (*t. 16:* 124; *18:* 145,146,155; *19:* 156; *20:* 180), ki so jih istrske delavnice izdelovale od tiberijskega obdobja do obdobja prehoda glavnih delavnic v Loronu in Fažani iz privatne pod cesarsko, tj. Domicijanovo posest.[77] Pri amfori (*t. 16:* 122) je spodnji del oblikovan podobno kot pri amforah tipa Brindisi, ta zgodnja oblika naj bi se obdržala do konca avgustejskega obdobja, vendar odlomka ni moč zanesljivo opredeliti.[78] Odlomki amfor (*t. 4:* 19,20; *11:* 82; verjetno tudi *21:* 185) imajo bolj stožčasto oz. lijakasto obliko ustja, ki je značilna za mlajšo, t.i. "cesarsko" produkcijo.[79]

Trije odlomki amfor (*t. 11:* 86; *21:* 190; *21:* 194), ki jim je skupna oblika ustja in dobro prečiščena faktura bledo rjave barve (AMF 2; glej Opis faktur), sodijo k majhnim jadranskim amforam za ribje omake. Poimenovanje in razločevanje majhnih jadranskih amfor še ni poenoteno, obliki najbolj ustreza poimenovanje "jadranske amforice s trakastim ustjem" (it. – po Carre et al.: anforette adriatiche con orlo a fascia).[80]

Majhne amfore s podobno oblikovanim ustjem so poznane iz kontekstov v severni Italiji, ki so datirani od 1. st. do sredine 3. st.[81] V Neblem v Goriških Brdih Vidrih Perkova domneva lokalno proizvodnjo majhnih amfor.[82]

Na grobišču na Laurinovi ulici so bili odkriti tudi odlomki amfor za vino oblike Dressel 2–4 (*t. 19:* 163; *20:* 176,178; *21:* 187,188). K vinskim amforam sodita tudi dva odlomka amfor z ravnim dnom (*t. 19:* 157; *21:* 186), pri katerih ločimo istrsko in vzhodnojadransko proizvodnjo.[83] Obe obliki amfor sta pri nas pogosti v kontekstih 1. in 2. st.[84] Od drugih amfor, ki se prav tako umeščajo v 1. in 2. st., so bili odkriti še odlomki ročaja rodoške amfore (*t. 18:* 147), odlomek ustja galske amfore (*t. 18:* 144), ki ni ožje opredeljiv, in nekaj odlomkov, ki sodijo k amforam oblike Schörgendorfer 558 (*t. 9:* 69; *11:* 83; 18*:* 142, in morda 192).[85]

Nekaj odlomkov amfor/vrčev iz 2. in 3. st., odkritih v nasutju (SE 5) nad grobovi, je vzhodnomediteranskega izvora, omenili smo jih že v poglavju o egejskem posodju (*t. 18:* 139,141). Nad grobom 4, ki je datiran v prvo polovico 2. st., je bilo več odlomkov amfore za olje Bengazi MRA 8 (*t. 11:* 77). Te amfore so domnevno izdelovali na Kirenajki, med sredino 2. in sredino 3. st. Veliko so jih izvažali, predvsem v severno Italijo.[86]

INTERPRETACIJA

Celoten obseg grobišča na Laurinovi ulici v Vipavi nam ni poznan, leta 2005 je bilo dokumentiranih 12 (izkopanih 9) žarnih grobov. Nekaj grobov je bilo nedvomno uničenih pri gradbenih delih leta 2001.

Na podlagi analize grobov lahko sklepamo, da so umrle sežigali na skupni grmadi (*ustrini*), na

[76] Bezeczky 1998a, 24.

[77] Marion, Starac 2001, 114–116; Carre, Pesavento Mattioli 2003, 462, sl. 2, 3.

[78] Carre, Pesavento Mattioli 2003, 460.

[79] Ib., 467, "Dressel 6B di terza fase istriane"; produkcija je datirana od Domicijana do Hadrijana v Loronu in do Vespazijana v Fažani. Glej tudi Marion, Starac 2001, 116–117. Za razlike v prim. z obliko "anfore con collo ad imbuto" glej: Mazzocchin 2009, 199–200.

[80] Carre, Pesavento Mattioli, Belotti 2009, 228–229. Poskus tipologije majhnih jadranskih amfor za ribje omake: Carre, Pesavento Mattioli, Belotti 2009. Raziskave so pokazale, da je v Loronu vzporedno z običajno produkcijo Dr. 6B potekala tudi izdelava manjših variant amfor Dr. 6B, ki jih po obliki težko ločimo od t. i. "severnoitalskih amforic" oz. "jadranskih amforic" za ribje omake (Carre, Pesavento Mattioli 2003, 472). V skupino majhnih jadranskih amfor uvrščamo tudi podobne amforice oblike Aquincum 78 (Bezeczky 1997, 170) in amforice oblike Grado I (Auriemma 2000, 34–37; Cipriano, Ferrarini 2001, 68). Za poskus sinteze in argumentacijo različnih poimenovanj glej Vidrih Perko 2006, 101–102.

[81] Akvileja, Canale Anfora: Carre, Pesavento Mattioli, Belotti, 2009, 228. Oderzo: Cipriano, Ferrarini 2001, sl. 22.

[82] Neblo: Vidrih Perko, Žbona Trkman 2003–2004, 33–35, 38; Vidrih Perko 2006, 101. Najdišče je datirano v 1. in 2. st.

[83] Istrska proizvodnja se domneva v Fažani in Loronu (Starac 2001, 262), vzhodnojadranska pa je bila dokazana v Crikvenici (Lipovac Vrkljan 2009, 312). Tam je datirana v sredino 1. st. in do konca 2. st. Poleg amfor so v Crikvenici v ločenih prostorih izdelovali tudi gradbeni material in namizno keramiko. Sodeč po žigih na tegulah, je bila v lasti Sekta Metilija Maksima. Na podlagi raziskav materiala iz vile na Školaricah pa se domneva tudi severnoistrska proizvodja vinskih amfor Dressel 2–4 (Žerjal 2011, 141).

[84] Panella 2001, 194.

[85] Amfore Schörgendorfer 558: Bezeczky 1998b, 236; Cipriano, Ferrarini 2001, 71.

[86] Belotti (2007, 454–455, sl. 1) navaja, da so bile take amfore najdene med drugim v Trstu, Akvileji, Gorici, Padovi. Po podatkih Žerjalove so bile tri amfore tega tipa odkrite tudi v Bukovici.

Št. groba No. of Grave	**Št. pokopov** Individuals	**Žara** Funeral Urn	**Vrč** Jug	**Keramika TS / lonček KK** Thin-walled pottery / pot (fabric KK)	**Novec** Coin	**Živalski ostanki** Animal remnants	**Drugi pridatki** Other grave goods
3A	2	2	2	2	2	+	uhan earring
3B	7–11	8	7	8	10	+	fibula, prstan, žebljiček fibula,finger ring, pin
3D	2	2	2	1	3	+	-
4	2	2	1	1	1	+	1 skodela KK 1 cup (fabric KK)
6	1	1	1	2	1	+	-
7	2	2	1	2	3	+	1 steklenica, žebljički 1 bottle, pins
10	2	2	2	2	2	+	žebljiček pin
12	1	1	1	1	1	+	narokvica armlet
13	1	1	1	1	1	–	–

Tab. 2: Vipava, Laurinova ulica. Primerjava med številom v grobu pokopanih oseb (po antropološki analizi) in številom žar ter pridatkov. Opazna je zelo enotna sestava pridatkov.
Tab. 2: Vipava, Laurinova ulica. Comparison between the number of persons buried in individual graves, as revealed by the anthropological analysis, and the number of urns in individual graves. A uniform composition of grave goods is noticeable.

kar kažejo posamezni fragmenti kosti različnih oseb v eni žari (grobovi 3B, 10 in 13). Del žganih kosti je bil shranjen v žare skupaj s pepelom in ogljem. Kot žara je bil v vseh primerih uporabljen lonec kuhinjske keramike. Večina žar je bila zapolnjena do približno dveh tretjin prostornine. Po izsledkih analize teže žganih kosti v posameznih žarah domnevamo, da je bila shranjena približno četrtina skeleta.[87] Nekaj žar je bilo pokritih: ali z manjšo kamnito ploščo (*sl. 8:* gr. 6), kosom ostenja amfore ali skodelico tankih sten. Pogosto pa se je nekaj žganine in žganih kosti nahajalo tudi zunaj žar, na dnu grobne skrinje ali še v drugih posodah v grobu. Možni sta dve razlagi: del posmrtnih ostankov je bil lahko namenoma shranjen v druge posode oziroma raztresen v grobno skrinjo kot del pogrebnega obreda, lahko pa je prisotnost žganih ostankov zunaj žar tudi posledica postdepozicijskih procesov (prim. opise posameznih grobov).

Pogosto so se med žganimi kostmi v žari, na dnu grobne skrinje ali v drugih posodah nahajale posamezne živalske kosti, približno slaba polovica vseh je bila ožganih. Največ kosti pripada prašiču in drobnici. Prisotnost živalskih kosti v grobovih lahko razumemo kot sled pogrebnih obredov, darovanja živali na pogrebni grmadi ali ostanek pojedine ob grobu.[88]

Sestava pridatkov v grobovih je zelo enotna (*tab. 2*). K posameznemu pokopu v žari je bilo pridano pivsko posodje: en vrč s skodelico ali čašo. V grobu 7 je bila namesto vrča steklenica. Prav tako je bil k posamičnemu pokopu – največkrat v žaro, lahko pa tudi na dno groba –, priložen vsaj en novec. Noben novec ni imel poškodb, ki bi kazale na sežig. Skupaj s truplom so bili sežgani le deli noše in nakita. Izjema je narokvica iz groba 12, ki je bila na vrh žganine v žari položena šele ob pokopu (ni bila poškodovana v ognju).

Pri vseh grobovih, razen tistih pod amforo (gr. 12 in 13), so bili nad grobno ploščo odkriti odlomki amfor (*sl. 10a:* gr. 10), vrčev in v zasutju groba 4 tudi drobni fragmenti železa (*t. 12:* 89–99). Nad grobovi je bilo največ amfor za olje, oblike Dressel 6B, in amfor za vino, oblike Dressel 2–4.

Grobna arhitektura je različna, opisana je že v poglavju Način pokopa in grobna arhitektura.

Grobovi so ležali strnjeno, v dveh primerih lahko domnevamo družinsko grobnico z več posamičnimi grobovi (sklop grobov 3A–D in grobova 6 in 9, h

[87] Leben Seljak 2006, 2.

[88] Toynbee 1971, 49–51, 62–64; Šterbenc Erker 2002, 85, 91, op. 238 do 242.

Št. groba No. of Grave	**Število pokopov** Individuals	**Žara (kat. št.)** Funeral urn (cat. no.)	**Novec – pridatek** Coin – grave good	**Časovni razpon pridatkov (brez novcev)** Chronological span of grave goods (without coins)	**Datacija pokopa** Datation of burial	**Opomba** Note
3A	2	**30**	Vespasianus	druga pol. 1. st.–2. st. / 2nd half of 1st c.–2nd c.	konec 1. st. / end of 1st c.	družinska grobnica / family grave
		31	Traianus (98–117)		prva pol. 2. st. / 1st half of 2nd c.	
3B	7–11	**42**	Augustus (16–6 pr. n. št)	1. st.–prva pol. 2. st. / 1st c.–1st half of 2nd c.	celo 1. st. / 1st c.	
		40	Tiberius (22–30)			
			Tiberius (22–30)			
			Tiberius (34–35)			
		42	Claudius (41–50)			
		39	Claudius (50–54)			
			Vespasianus			
			Domitianus (81–96)			
		41	Domitianus (86–96)			
		37	Domitianus (85)			
3D	2	**13**	Antoninus Pius (138–161)	druga pol. 1. st.–2. st. / 2nd half of 1st c.–2nd c.	druga pol. 2. st. / 2nd half of 2nd c.	
		14	Domitianus (85)		druga pol. 2. st. / 2nd half of 2nd c.	
		14	Antoninus Pius (151–152)			
4	2		Traianus (103–111)	druga pol. 1. st.–2. st. / 2nd half of 1st c.–2nd c.	prva pol. 2. st. / 1st half of 2nd c.	družinska grobnica (?) / family grave (?)
6	1		Hadrianus (125–128)	2. st. / 2nd c.	prva pol. 2. st. / 1st half of 2nd c.	
7	2	**106**	Claudius (41–54)	1. st. / 1st c.	od sredine 1. st. / from midd. 1st c. on	
		106	Claudius (41–54)			
			Vespasianus (za / for Titus, 72)		druga pol. 1. st. / 2nd half of 1st c.	
10	2	115	Claudius (41–50)	1. st. / 1st c.	od sredine 1. st. / from midd. 1st c. on	
		114	Claudius (50–54)		druga pol. 1. st. / 2nd half of 1st c.	
12	1	**125**	nedoločljiv / indeterminable (prva pol. 1. st.) (1st half of 1st c.)	1. pol. 1. st. n. št.* / 1st half of 1st c.*	prva pol. 1. st. / 1st half of 1st c.	pokop pod amforo / burial under amphora
13	1	**130**	Caius (za / for Agrippa)	1. st. / 1st c.	prva pol. 1. st. / 1st half of 1st c.	pokop pod amforo / burial under amphora

* Narokvica (**129**) s starejšim obeskom (**KN 2** – novec iz druge pol. 1. st. pr. n. št. – le kot del obročastega nakita)
Armlet (**129**) with an earlier pendant (**KN 2** – a coin, 2nd half of the 1st century BC – as a part of the ring jewellery).

Tab. 3: Vipava, Laurinova ulica. Časovna opredelitev grobov (pokopi v posameznem grobu niso nujno sočasni). Primerjava med številom v grobu pokopanih oseb, številom pridatkov in časovnim okvirjem pridatkov in pridanih novcev.
Tab. 3: Vipava, Laurinova ulica. Chronological attribution of graves (burials in the same grave are not necessarily contemporaneous). Comparison between the number of persons buried in individual graves, the number of grave goods and the time frame of grave goods and coins.

katerima morda sodi tudi gr. 4). Značilnost tega grobišča so dvojni pokopi (*tab. 2;* gr. 3A, 3D, morda 4, 7 in 10). Pri dvojnih pokopih domnevam, da pokojni niso bili pokopani sočasno in da gre za družinske grobove.

V sklopu grobov 3A, B, C, D (prva grobnica) je izjemen gr. 3B, ki je bil do vrha natlačen s posodami. Glede na antropološko analizo in analizo najdb je bilo v njem pokopanih od 7 do 11 oseb, v času 1. st. (prim. *tab. 3*). Znotraj odkopanega dela grobnice je omenjeni grob ležal najnižje in je tako relativno stratigrafsko najstarejši. Ob njem je bil grob 3A, v katerem sta bili pokopani dve ženski, verjetno v začetku 2. st. Najmlajši je grob 3D, v katerem sta bila pokopana moški in ženska, v sredini oz. v drugi polovici 2. st. Gre torej za družinsko grobnico, v katero so pokopavali dve stoletji.

Najbližjo primerjavo za pokope večjega števila oseb v enem grobu najdemo na Planini pri Ajdovščini, na lokaciji U vinih. Karl Moser omenja na tem najdišču odkrit grob z osmimi žarami. Ta sicer ni jasno datiran, nakazuje pa navado ali tradicijo družinskih grobov z več pokopi na tem območju.[89] Kot jasno nasprotje taki tradiciji se v Vipavi kažeta pokopa pod amforo, ki sta enojna (gr. 12 in 13) in, zanimivo, sodita med starejše na raziskanem delu grobišča.

Raziskani grobovi so datirani v 1. in 2. st. (*tab. 3*). Upoštevati moramo, da sta bili v nekaterih že omenjenih grobovih pokopani dve ali celo več oseb v različnih časovnih obdobjih. Pri časovnem sosledju pokopov znotraj posameznega groba smo se oprli na izsledke numizmatične analize novcev, pridanih v posamezne žare (glej Katalog novcev). Najstarejše pokope na grobišču lahko datiramo v prvo polovico in sredino 1. st. n. št.: gr. 12, 13 in žari (**40**) in (**42**) iz gr. 3B.

V načinu pokopa in sestavi pridatkov na tem grobišču lahko vidimo, da prevladujejo elementi, kot so npr. pridajanje novcev, tipizirana sestava pridatkov, pokop pod amforo ali v grobni skrinji, zidani iz tegul, kar bi lahko poimenovali "italska tradicija".[90] Kot elemente drugačne, morda lokalne staroselske tradicije pa bi lahko razumeli pokop več oseb v isti grob ter pokop v skrinjo iz kamnitih plošč. Za žaro pa je v vseh primerih uporabljen lonec grobe, domnevno lokalne keramike.[91] Elementi, ki smo jih interpretirali kot del "italske" ali staroselske tradicije, se v grobovih prepletajo, kar morda kaže na procese prevzemanja in stapljanja različnih navad.

Obravnava lončenine je pokazala, da v grobovih pričakovano prevladuje posodje, ki je običajno za severovzhodno Italijo, Istro in za akvilejski ager. Navadno namizno posodje in skodelice tankih sten so bili najverjetneje izdelani v akvilejskih delavnicah,[92] amfore so verjetno večinoma istrskega izvora (*t. 18:* 145). Nekaj posodja pa je uvoženega iz vzhodnega Sredozemlja (*t. 11:* 77; *13:* 103; *18:* 139,141,151). Vipava v tem pogledu dopolnjuje karto razprostranjenosti egejskega posodja v zahodni Sloveniji. Domnevati smemo, da so lonci navadne kuhinjske keramike lokalni izdelki. Uporaba različnih lončarskih mas za te lonce bi govorila o različnih proizvajalcih, uporaba loncev določene fakture le v sklopu ene družinske grobnice (faktura KK4 v grobovih 3A, 3B) pa bi lahko nakazovala družinsko izdelavo ali enotno nabavo. Nadaljnjih zaključkov ne moremo podati, ker petrografske analize še niso bile izdelane in tudi zaradi premajhnega števila raziskanih grobov.

Nakit ali deli noše so bili najdeni le v treh grobovih (gr. 3A, 3B in 12). Zanimiva je narokvica z obeskom iz groba 12 (*t. 17:* 129). Način izdelave kaže, da izhaja iz oblikovne tradicije mlajše železne dobe in je morda izdelek lokalne delavnice. Tudi za medeninast uhan (*t. 5:* 35) iz groba 3A nismo uspeli najti primernih analogij na bližnjih najdiščih iz tega časa. Fibula in prstan (*t. 9:* 63,65) oblikovno ne izstopata, in take pogosto najdemo v 1. in 2. st. na obravnavanem prostoru.

V zasutju groba 13 je bil odkrit mali noriški srebrnik z rozeto (**KN 1**). Male keltske srebrnike so kovali v vzhodnih Alpah vsaj od sredine 2. st. pr. n. št. dalje in so bili v obtoku še za časa Tiberija.[93] Najdba skupaj z odkritimi odlomki

[89] Neobjavljeno pismo Karla Moserja Centralni komisiji za varstvo spomenikov na Dunaju, dne 4. 9. 1891. Hrani: Arhiv republike Slovenije (fond AS 1100, C. kr. spomeniški urad; št. protokola: 374/9). Opozorilo in delni prepis je posredoval Dragan Božič (IzA ZRC SAZU), hrani ga arhiv ZVKDS OE Nova Gorica. Moser v pismu navaja najdbe starin in podatke o grobovih na Planini pri Vipavi. Svoljšak (1966, 48) piše, da se je na Planini na kraju "V vinjah", po podatkih domačinov pred mnogimi leti našlo večje število lončenih posod s pepelom in raznimi predmeti, za katere meni, da so zagotovo pripadali prazgodovinskemu grobišču.

[90] Značilno tudi za Emonsko grobišče, Plesničar-Gec 1972.

[91] Primerjaj z grobiščem na Rodiku (Istenič 1987), Socerbu (Dugulin 2002) in z rimskodobnimi grobovi na Mostu na Soči (Mlinar 2008).

[92] Produkcija skodelic oblike Angera 3 v Akvileji: Maselli Scotti 1984, 51–55.

[93] Kos, Šemrov 2003, 381–395.

prazgodovinske keramike v širšem pogledu kaže na poselitev območja današnje Vipave v 1. st. pr. n. št. oz. vsaj v avgustejskem obdobju.[94]

Podobno, kot je domnevala že N. Osmuk,[95] razmišljam, da je v zgodnjem obdobju, torej pred ureditvijo cestne povezave čez Hrušico in postavitvijo obcestne postaje v Ajdovščini, naselbina v Vipavi verjetno že pomenila pomembno prometno točko. K temu je prispevala lega ob "jantarjevi poti", na mestu, kjer je ta prečkala reko in preden se je vzpela pod pobočjem Nanosa do Razdrtega, kontinuiteta poselitve iz prazgodovine in zgodnje rimske dobe (*sl. 1*) [96] ter naravni dejavniki – izvirki pitne vode ter obilo rodovitne zemlje. Iz doslej znanih podatkov tudi ni mogoče sklepati, da bi imela izgradnja itinerarske ceste, ki je obšla Vipavo, posebej negativne učinke na razvoj te naselbine. Prej lahko razmišljamo, da je stara, dolinska trasa ceste še naprej ostajala v uporabi in se nekako kombinirala z novo cesto.

Izsledki arheoloških raziskav Vipave nam omogočajo, da si izrišemo približno sliko rimske poselitve. Jedro naselbine, ki so ga zamejevale struge izvirkov in manjših pritokov reke Vipave, se je verjetno širilo v pobočje Starega gradu (*sl. 1*). Drugo poselitveno območje je, kot kažejo najdbe, obsegalo najdišče Ob Beli (*sl. 1:* 1) in Grublje (*sl. 1:* 2). Tu domnevamo manj strnjeno poselitev z več manjšimi gospodarskimi objekti, zidanimi in lesenimi stavbami, kjer je dokazana kontinuiteta poselitve od konca 1. do konca 4. stoletja. V drugi polovici 4. st. se kaže intenzivnejša poselitev najdišča, morda zaradi povečane prisotnosti vojske v tistem času.[97] Verjetno je rimsko grobišče zavzemalo vsaj območje med današnjo cerkvijo sv. Štefana in ledino Police (*sl. 1:* med točkama *5* in 9). Domnevno je ležalo ob cesti in zamejevalo obseg naselbine proti zahodu.

Na priložnost, da dejansko odkrijemo antične stavbne ostaline v jedru Vipave, bomo morali še počakati. Odpira se tudi vprašanje rimske poselitve na vrhu Starega gradu (*sl. 1*: 3). Poznane so posamične najdbe (novec Galijena) in najdbe ob raziskavah manjšega obsega, ki kažejo, da je bilo pobočje tik pod vrhom vsaj občasno poseljeno tako v zgodnjem rimskem obdobju kot nato ponovno v pozni antiki.[98] Sledi poselitve na Starem gradu pa je verjetno v dobršni meri izbrisala srednjeveška oz. renesančna pozidava in urejanje predgradja.[99]

OPIS FAKTUR

Seznam uporabljenih okrajšav glej v poglavju Katalog.

Na trdoto keramike je vplivalo zelo vlažno okolje. Keramika je zato mehkejša. Uporabljena lestvica za trdoto: mehko – če razi noht, srednje trdo – ko noht ne razi, trdo – ko razi kovinsko rezilo.

Tera sigilata, padska sigilata B

Barva preloma: 2,5YR 6/6, svetlordeča. Barva premaza: 10R 5/6, rdeča. Glina je prečiščena, vidni so lističi srebrne sljude (fini delci, zmerno).

Vzhodna sigilata B2

Barva preloma: približno 5YR 7/6, rdečkastorumena, premaz: 5YR 4/4, rdečkastorjav. Glina je prečiščena, vidni lističi srebrne sljude (fini delci, obilo).

Keramika tankih sten (KTS)

KTS 1: Redukcijsko žgana, trda, barva preloma: 2,5Y 6/1 siva ali 5Y 5/1, siva ali 2,5Y 6/2 svetlo rjavkastosiva. Vključki: prečiščena masa, v prelomu vidna le zrnca apnenca (fini delci, posamezno). Površina: gladka; premaz: 2,5Y 4/2, temno sivkastorjava ali 5Y 5/2, olivnosiv, ponavadi ohranjen le fragmentarno in obledelo.

KTS 2: Redukcijsko žgana, trda, barva preloma: 2,5Y 5/2, sivkastorjava ali 5Y 5/1 siva. Vključki: v prelomu in na površini vidni vključki zrnc apnenca (fini delci, posamezno), temnorjavi vključki (zrnca) in lističi srebrne sljude (fini delci, posamezno). Površina: groba, brez premaza, na površini luknjice.

KTS 3: Oksidacijsko žgana, mehka, barva preloma: 10YR 7/6, rumena. Vključki: prečiščena masa, v prelomu vidna zrnca apnenca (fini delci, posamezno). Površina gladka, premaz: 5YR 5/6, rumenkastordeč.

KTS 4: Oksidacijsko žgana, mehka, barva preloma 10YR 7/6 rumena ali 7,5YR 7/6, rdečkastorumena. Vključki: vidna temnorjava zrnca (posamezni, zelo fini delci), srebrna sljuda (fini delci, posamezno). Površina: gladka.

[94] Odlomki prazgodovinske keramike (niso narisani in niso predstavljeni v Katalogu): – En odl. v poglobitvi groba 3A, SE 1, inv. št. VIP 4. – En odl. v zasutju groba 10, inv. št. VIP 134. – En odl. v zasutju groba 13, kat. št. 135 in dva odlomka ostenja. – En odl. v SE 18, kat. št. 154 in odlomki inv. št. VIP 239, VIP 240 in VIP 241.

[95] Osmuk 2005b, 15.

[96] Na Starem gradu (*sl. 1:* 3) je bil najden republikanski as, datiran v prvo polovico 2. st. pr. n. št. (*FMRSl* V, 36, št. 15). Med novejšimi raziskavami ob vznožju Starega gradu (*sl. 1:* 4) so bili odkriti odlomki amfor Lamboglia 2/Dressel 6A (neobjavljeno poročilo – Fabec, Tratnik 2012).

[97] Grublje: Tratnik 2012.

[98] Novčna najdba (*FMRSl* V, 36, št. 15). Potrjena je bila poselitev v prazgodovini (Osmuk 1999). Po podatkih N. Osmuk so bili na terasah pod gradom odkriti tudi posamični odlomki rimskodobne lončenine in opečnega gradbenega materiala, ki pa jih ni mogoče natančneje časovno opredeliti.

[99] Sapač 2008, 93, 106–108.

KTS 5: Oksidacijsko žgana, mehka, barva preloma: 7,5YR 7/6, rdečkastorumena. Vključki: v prelomu vidna zrnca apnenca (posamezni delci), temnorjavi vključki (posamezni delci), srebrna sljuda (fini delci, obilno). Površina: gladka, prahasta.

KTS 6: Redukcijsko žgana, trda, barva preloma: 2,5Y 5/2, sivkastorjava. Vključki: v prelomu in na površini vidni vključki zrnc apnenca (fini delci), temnorjavi vključki (fina zrnca, zmerno) in lističi srebrne sljude. Površina: groba, brez premaza. Na površini so vidne luknjice, velikosti do 0,5mm. Podobna fakturi KTS 2, vendar bolj luknjičava. Domnevno lokalna produkcija.

Namizno posodje (N)

N 1: Oksidacijsko žgana, mehka, barva preloma: 5YR 6/8, rdečkastorumena ali 7/5YR 6/6, rdečkastorumena. Glina je prečiščena, v prelomu vidni vključki zdrobljene keramike (fini delci), zrn apnenca (fini delci), srebrne sljude (fini delci), temnorjavi vključki in luknjice. Površina: gladka in prahasta.

N 2: Oksidacijsko žgana, mehka, barva preloma približno 7/5YR 6/6, rdečkastorumena, z rjavkastim odtenkom. Glina je prečiščena, v prelomu vidni vključki zdrobljene keramike (posamezna zrna), srebrne sljude (fini delci, obilno), luknjice. Površina: gladka, ni prahasta.

N 3 (podobno N1): Oksidacijsko žgana, mehka, barva preloma: 7.5YR 8/4, roza. Glina je prečiščena, v prelomu vidni vključki zdrobljene keramike, temnosivi vključki, srebrna sljuda (fini delci, posamezno), luknjice. Površina: groba, prahasta.

N 4: Oksidacijsko žgana, mehka, barva preloma: 10YR 7/6, rumena ali 10YR 7/4 zelo bledo rjava. Glina je prečiščena, v prelomih vidni vključki zrn apnenca (fina zrna), srebrne sljude (zelo fini delci, samo posamezno). Površina: gladka, zelo prahasta. Tudi odlomek s premazom (*t. 16:* 121; *20:* 173).

Kuhinjska keramika (KK)

KK 1: Stihijsko ali redukcijsko (sivo, črno) žganje, trdo. V prelomu vidni vključki apnenca (zmerno, vseh velikosti, tudi nad 1 mm), luknjice, lističi srebrne sljude. Površina: na otip groba, zrna apnenca. Na notranji strani dna so velikokrat vidni sledovi prstov.

KK 2: Stihijsko, velikokrat tudi rdeče ali rdeče-rjavo žganje, trdo. V prelomu vidni vključki apnenca (obilno, vseh velikosti, mnogo je tudi večjih od 1 mm), luknjice, lističi srebrne sljude. Površina: velikokrat groba, zrna apnenca, debelejše stene posod.

KK 3: Tip Auerberg. Stihijsko (rdeče-rjavo) žganje, trdo. V prelomu vidni vključki apnenca (obilno grobega, večjega od 1 mm, finega apnenca zelo malo). Površina: brisana.

KK 4: Redukcijsko (rjavo, črno) žganje, trdo. Glina je deloma prečiščena, v prelomu vidni vključki apnenca, luknjice, le posamezni lističi srebrne sljude. Površina: precej gladka, brisana.

KK 5: Oksidacijsko žganje, srednje trdo. V prelomu vidni vključki apnenca (zmerno, vseh velikosti), kremena (redko, velikosti do 1 mm), zdrobljene keramike (zmerno, fina zrna), zlata sljuda, luknjice. Površina: gladka, prahasta.

KK 6: Stihijsko (rdeče-črno) žganje, trdo, debele stene. V prelomu vidni vključki apnenca (obilno, vseh velikosti), lističi srebrne sljude, luknjice. Površina: groba, hrapava. Verjetno prazgodovinska tradicija.

Egejska kuhinjska keramika

Oksidacijsko žgana, mehka, barva preloma 2,5YR 5/8, rdeča. Glina je dobro prečiščena, v prelomu vidni vključki apnenca (posamezni delci, manjši od 0,5 mm), lističi srebrne sljude (obilno, fini delci). Površina: hrapava.

Afriška kuhinjska keramika (AK)

Oksidacijsko žgana, mehka, barva preloma: 5YR 4/6, rumenkastordeča. Glina je prečiščena, v prelomu so vidni temni vključki, luknjice in srebrna sljuda. Na zunanji površini vidna obloga belkaste barve.

Amfore (AMF)

AMF 1: Severnojadranske amfore. Oksidacijsko žganje, mehko, barva preloma različna, pogosto 7,5YR 6/6, rdečkastorumena. Površina je prahasta. Glina je dokaj prečiščena, v prelomu so vidni vključki zrn apnenca (fini delci), zdrobljene keramike (velikosti do 2 mm), lističi srebrne sljude (fini delci).

AMF 2: Majhne jadranske amfore za ribje omake. Oksidacijsko žganje, srednje trdo, površina prahasta, barva preloma: 10YR 7/4, zelo bledorjava. Glina je prečiščena, v prelomu so vidna zrnca apnenca (fina zrna, posamezno), lističi fine srebrne sljude (posamezni delci), luknjice.

AMF 3: Majhne jadranske amfore. Oksidacijsko žganje, mehko, barva preloma: 5YR 7/6, rdečkastorumena. Glina je dokaj prečiščena, v prelomu so vidni vključki zdrobljene keramike, zrnca apnenca (posamezna, fina zrna), lističi srebrne sljude (posamezni). Ker gre za odlomke ročajev, jih ne moremo natančneje tipološko določiti.

AMF 4: Amfora z ravnim dnom. Oksidacijsko žganje, mehko, barva preloma 5YR 7/6, rdečkastorumena. Glina je dokaj prečiščena, v prelomu so vidni vključki zrna apnenca (fina zrna, posamezno), lističi srebrne sljude (posamezno), luknjice.

AMF 5: Schörgendorfer 558. Oksidacijsko žgana, mehka, površina zelo prašnata, barva preloma 7/5 YR 6/8, rdečkastorumena ali 10YR 8/3, zelo bledorjava. Glina je dokaj prečiščena, v prelomu so vidni vključki zrn apnenca (fina zrna, posamezno), lističi srebrne in zlate sljude, rjavi organski delci (posamezno).

AMF 6: Amfore rodoške vrste. Oksidacijsko žgano, srednje mehko, barva preloma: 7,5YR 6/6, rdečkastorumena. V prelomu so vidni vključki apnenca (pogosto, fini), temnorjavi organski vključki (velikosti do 0,3 mm). Površina je prahasta.

AMF 7: Galske amfore. Oksidacijsko žgano, mehko, barva preloma 5YR 7/6, rdečkastorumena. Glina je zelo dobro prečiščena, v prelomu so vidni rjavi vključki (posamezno), zrna zdrobljene keramike (posamezno). Površina je prahasta.

AMF 8: Amfore oblike Dressel 6B. Oksidacijsko žgano, srednje mehko, površina prahasta, barva preloma različna, največkrat: 7,5YR 6/6, rdečkastorumena ali 5YR 6/8, rdečkastorumena. Glina je dokaj prečiščena, v prelomu so vidni vključki zdrobljene keramike (zmerno, velikosti do 2 mm), apnenca (fina zrnca, zmerno), rjavi organski vključki.

AMF 9: Amfore oblike Dressel 2–4. Oksidacijsko žgano, srednje mehko, barva preloma različna, pogosto 5YR 6/8, rdečkastorumena ali 5YR 5/8, rumenkastordeča. Glina je dokaj prečiščena, v prelomu so vidni vključki zdrobljene keramike (zmerno, velikosti do 2 mm), zrn apnenca, rjavi organski vključki. Površina je prahasta.

Amfore MR 3/ LR 3

Redukcijsko žgano, trdo, barva preloma: 7,5YR 3/2, temnorjava. Glina je dobro prečiščena, v prelomu vidni vključki zrn apnenca (fina zrna, posamezno), posamezne luknjice in lističi srebrne sljude (obilo finih delcev). Zunanja površina plitvo narebrena in siva, notranja stran sivorjava.

Amfore Agorà 65/66

Oksidacijsko žgano, trdo, barva preloma: 7,5YR 6/6, rdečkastorjava. Glina je prečiščena, vključki vidni v prelomu: srebrna sljuda (obilno, fina), rjavi vključki.

Amfore Benghazi MRA 8

Oksidacijsko žgano, mehka, barva preloma: 5YR 4/6, rumenkastordeča. Glina je prečiščena, v prelomu so vidni vključki zrn apnenca (pogosto, fina zrna), posamezne luknjice.

Oljenke (O)

O: Oljenka, tip Loeschcke IX: svetlo, oksidacijsko žganje, Barva preloma: 2,5YR 6/8, rdeča. Glina je prečiščena.

Zahvale

Zahvaljujem se Nadi Osmuk, ki me je povabila k sodelovanju pri izkopavanjih in mi predala gradivo v obdelavo. Najdišče sem obdelala v sklopu magistrskega študija na Oddelku za arheologijo, pod mentorstvom profesorjev Božidarja Slapšaka in Verene Vidrih Perko, s sodelovanjem Jane Horvat. Pri opredelitvi posameznih problematičnih keramičnih najdb sem se posvetovala s Tino Žerjal. Za analizo živalskih ostankov se zahvaljujem Borutu Toškanu, za dodatne analize kovinskih predmetov pa Sabini Kramar, Mateju Dolencu, Viljemu Kuharju in Alešu Česnu, za risbe predmetov Romani Vidmar, Teji Gerbec in Tamari Korošec.

DODATEK: Novčne najdbe

Alenka MIŠKEC

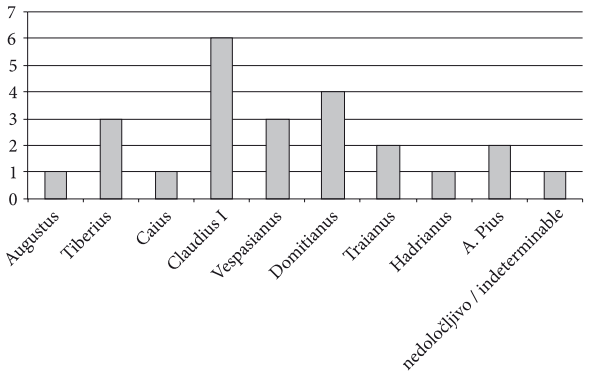
Analiza

Grobišče na Laurinovi ulici v Vipavi z devetimi izkopanimi žganimi žarnimi grobovi nam daje dobro priložnost za preučevanje pridajanja novcev v grobove, saj so zaradi natančne dokumentacije ohranjeni tisti podatki, ki jih sicer pogosto ni.[100] Po drugi strani pa nam manjkajo nekateri ključni podatki o velikosti grobišča in podatki za statistično analizo prisotnosti novcev v posamičnih grobovih. Zaščitna arheološka izkopavanja so bila namreč omejena zgolj na reševanje neposredno ogroženih grobov na trasi obnove kanalizacije, nekaj grobov pa je bilo po zagotovilu domačinov uničenih že pri gradbenih delih leta 2001. Novci so bili sicer pridani v vsak grob, vendar nam ta podatek ne pove veliko, saj je za grobišče na Laurinovi ulici v Vipavi značilno, da je v posamičnem grobu pokopanih več oseb.[101] Ožgane kosti in pepel so v nekaterih primerih shranjeni v žarah, v drugih pa tudi na dnu grobne jame, kar otežuje ugotavljanje, ali so umrlemu pridali novec. Iz *tabele 5* je razvidno, da je bilo v grobovih 3A, 6, 10, 12 in 13 priloženih toliko novcev, kot je bilo pokojnikov, le da je v grobu 6 novec ležal zunaj žare. Za grob 7 lahko prav tako utemeljeno sklepamo, da je bil vsakemu pokojniku pridan novec, čeprav je en novec ležal na dnu grobne jame, vendar je mogoče, da je padel iz prevrnjene žare (**108**). V grobu 3D so bile tri žare s kostnimi ostanki, v eni (**13**) je bil en novec, v drugi (**14**) dva. V grob so bili pridani trije novci, kar se ujema s številom pokojnikov. V grobu 3B je bilo sodeč po antropološki analizi žganih kosti pokopanih najmanj sedem oziroma največ enajst oseb, pridanih pa je bilo deset novcev. V grobu so našli osem žar s kostnimi ostanki; v petih žarah so bili pridani novci, v treh pa ne. V grobu 4 sta bili priloženi dve žari, v njiju kosti dveh oseb, a brez pridanih novcev; eden je ležal ob žari.

Vseh 26 obravnavanih novcev je bilo pridanih v grobove, bodisi v žare ali na dno grobne jame, le za mali keltski srebrnik nimamo natančnih podatkov, saj glede na to, da je bil odkrit v zasutju groba 13, ni mogoče zanesljivo trditi, da gre za grobni pridatek. Verjetneje gre za novec iz prekopane starejše plasti. Razen že omenjenega malega keltskega srebrnika in preluknjanega rimskega denarija, ki je služil kot obesek na srebrni zapestnici, so vsi pridani novci rimski bronasti asi. To je dodatna potrditev sicer uveljavljenega prepričanja, da so pridajali večinoma

[100] Pri analizi emonskega grobišča so manjkali številni podatki o legi novcev v grobu: glej Miškec 2012, 135.

[101] Opis grobov je v poglavju Vesne Tratnik: Katalog grobov.

Tab. 4: Vipava, Laurinova ulica, rimsko grobišče. Število novcev v grobovih, po vladarjih.
Tab. 4: Vipava, Laurinova ulica, Roman cemetery. The number of coins deposited in the graves according to emperor.

novce manjših vrednosti.[102] Iz *tabele 4* je razvidna zastopanost novcev po vladarjih, prevladujejo novci rimskih cesarjev Klavdija I. (41–54) in Domicijana (81–96), torej novci iz druge polovice 1. stoletja. Primerjava z emonskimi grobišči pokaže, da v Emoni med pridanimi novci prevladujejo asi z dobrimi 60 %, sledijo dupondiji in sesterciji, oboji z okoli 3-odstotnim deležem. Delež asov pa bi morali na račun neopredeljenih novcev, ki jih je okoli 24 %, gotovo povečati.[103] Podobna slika se kaže tudi na rimskem grobišču Altluβheim iz Porenja, kjer so med 24 novci, pridanimi v grobove, asi zastopani s kar 75 %.[104]

Če povzamemo, v Vipavi je bilo v grobove, v katerih je bilo pokopanih med 21 in 25 oseb, priloženih 24 novcev, kar kaže na zelo velik delež pridanih novcev. Precej drugače pa je na grobiščih mest Emone in Poetovione. Za severno emonsko grobišče imamo nemalokrat zelo skope podatke, saj so ga raziskovali številni arheologi v daljšem časovnem obdobju, mnogo grobov je bilo uničenih pri gradbenih delih. Na podlagi dostopnih podatkov lahko le v grobem ocenimo, da je 15 % grobov imelo novce.[105] Na petovionskih zahodnih grobiščih pa je grobov s pridanimi novci nekoliko več, in sicer 20,6 %. Toda pri tem je treba opomniti, da na emonskem grobišču novci iz 1. st. pomenijo 47 % vseh novcev iz grobov, novci iz 2. stoletja pa 18 %; skupaj je to 65 %. Na zahodnih petovionskih grobiščih novci iz 1. stoletja pomenijo 57 % vseh pridanih novcev, iz 2. st. skoraj 20 %, neopredeljeni novci iz 1. in 2. st. pa 15 %; skupaj torej 92 %. Ti podatki, skupaj s podatki o grobnih najdbah z grobišč v Benečiji, ki kažejo, da je pridajanje novcev v grobove doseglo vrhunec v julijsko-klavdijskem obdobju,[106] brez dvoma potrjujejo domnevo, da je bilo pridajanje novcev v grobove bolj priljubljeno v prvih dveh stoletjih, pozneje pa so ta običaj začeli opuščati. Prav tako se kaže, da je bilo pridajanje novcev v grobove pogostejše v Italiji kot pa v bolj oddaljenih provincah, npr. v Germaniji.[107] Za Germanijo je še značilno, da so novce pogosteje pridajali v grobove naselbin z geografsko ugodnejšo prometno lego in z večjim gospodarskim pomenom, kot je to v primeru naselbin Xanten, Neuss (Novaesium), Nijmegen in Moers-Asberg (*Asciburgium*).[108]

Na podlagi priloženih novcev in tudi drugih pridatkov lahko grobove z grobišča na Laurinovi ulici v Vipavi umestimo v čas od Avgusta do Antonija Pija, tj. do sredine 2. stoletja (prim. *tab. 4*). To je torej čas, ko je v zahodnem rimskem imperiju na splošno prevladoval žarni pokop.[109] Homogenost pokopov bi lahko kazala tudi na to, da gre za grobišče manjše in med sabo zelo povezane skupnosti.

Način pokopa na rimskodobnem grobišču v Vipavi je bil glede na pokop, ki je v vseh primerih v žari, in na ostanke ožganih kosti, pepela ter oglja v žarah sežig na ustrini.[110] Na nobenem od novcev nismo zasledili sledov ognja, kar kaže na to, da so bili vsi novci pridani v grobove pozneje in že po

[102] Stevens 1991, 215.

[103] Podatki za Emono so povzeti iz starejše literature, zato je tako velik delež neopredeljenih novcev; Miškec 2012, 137.

[104] Dreisbusch 1994, 40.

[105] Tako je na delu grobišča, ki ga je izkopala Plesničarjeva, 9,82 % grobov vsebovalo novce, na delu grobišča, ki sta ga izkopala Nowotny in Schmid, pa 21,08 %, na parceli Lenarčič je imelo skoraj 30 odstotkov grobov novce, na Graiserjevem travniku pa 16 %; Miškec 2012, 135; Plesničar Gec 1972; Petru 1972, 23–90, 151–163.

[106] Gorini 1999, 75. Dober primer so tudi nedavno objavljena rimska grobišča v Padovi z 245 raziskanimi grobovi, med katerimi jih je 80 imelo novce. Vendar je pomembnejši podatek, da je kar 52 % grobov iz julijsko-klavdijskega obdobja imelo novce; Rossi 2011, 387–388.

[107] Rasbach 1999, 221–226.

[108] Rasbach 1999, 221–226.

[109] V 2. stoletju našega štetja se je po splošnem prepričanju pod vplivom krščanstva (prim. tudi Toynbee 1971, 40; Rebay-Salissbury 2012, 21) začel spreminjati način pokopa – iz žarnega v skeletnega.

[110] Glej poglavji Vesne Tratnik: Način pokopa in grobna arhitektura ter Katalog grobov.

sežigu umrlega.[111] V našem primeru lahko torej izključimo razlago, da so novce pridali v usta umrlih kot plačilo za prevoz s Haronovim brodom. Prav tako odpade tudi druga možna razlaga, da so jih položili na oči pokojnika. Te navade v nasprotju s splošnim običajem pridajanja novca v pokojnikova usta ne moremo povezati z mitom o Haronu, temveč z verovanjem, da so z novci prekrili srepeče poglede umrlih in jih tako odvračali od sebe.[112] Verjetnejša je razlaga, tudi precej razširjena, da je denar v grobu simbol statusa pokojnika in zato kot *pars pro toto* namiguje (kaže) na njegovo premoženje.[113] Ne glede na omenjene interpretacije pa gotovo velja, da so denar in tudi drugi predmeti, položeni v grob, služili za plačilo prevoza na drugo stran v najširšem smislu.[114]

V Vipavi razlik pri pridajanju glede na spol pokojnika ni mogoče ugotoviti, kaže pa, da so novce pridajali le odraslim osebam. Ostanke otrok smo zasledili v dveh grobovih, vendar v štirih žarah (prim. *tab. 5*). V skupnem grobu 3B so bili ostanki otrok v treh žarah, v vseh treh primerih so bile poleg tudi ženske kosti. V žarah (**40** in **41**) je bil pridan le en novčič, kar bi lahko razlagali, da so ga pridali ženski osebi. Nasprotno pa je bil v žari (**42**) pokopan otrok, v čaši, pridani v to žaro, pa odrasla oseba. Ni jasno, kje sta ležala novca, ali v čaši z odraslim pokojnikom ali v žari z otrokom. V grobu 13 sta bila glede na kostne ostanke, ohranjene v žari (**130**), pokopana odrasla ženska in otrok, tudi tu je bil pridan le en novčič. Tudi analiza pridajanja novcev v grobove na grobišču Asciburgiuma je pokazala, da so novce na tem grobišču pridajali zgolj v grobove odraslih,[115] po drugi strani pa so bili na grobišču Altlußheim-Hubwald, sicer skromnem po pridajanju novcev v grobove (le v 13,6 %), pridani novci tudi v tri otroške grobove.[116]

V žaro groba 12 je bila poleg drugih predmetov pridana še srebrna narokvica z obešenim rimskim republikanskim denarijem, ki je bil v ta namen preluknjan. Nekaj primerjav za pridajanje novcev kot dela nakita najdemo tudi v rimskih grobovih Emone in Petovione. V grobu 320 s severnega emonskega grobišča je bilo pridanih pet srebrnikov: po en vladarjev Hadrijana in Marka Avrelija ter trije Antonina Pija.[117] Vendar sta v nasprotju z našim srebrnikom imela dva srebrnika iz groba 320 ostanek srebrnega ušesca, kar kaže na uporabo denarja kot obeska. V tej zvezi naj omenimo še znamenit grob s Karlovške ceste pri vili Samassa v Ljubljani, odkrit leta 1914, ki je vseboval poleg stekleničk in balzamarijev tudi ovratnico z nanizanimi Galijenovimi zlatniki in steklenimi medaljoni.[118] Ta je žal izgubljena. V obeh primerih gre za sekundarno uporabo novcev, ki imajo zato v grobu takšno funkcijo kot preostali nakit. Preluknjani novci pa imajo lahko tudi funkcijo amuleta. Iz Brigetia poznamo namreč tri novce s tremi luknjami iz različnih grobnih celot. Le eden izmed njih pa izhaja iz jasnega arheološkega konteksta, novec je namreč ležal v roki pokopanega otroka.[119]

Sklep

Rimski novci, pridani v grobove na grobišču v Vipavi, kažejo, da je bilo grobišče v uporabi v 1. stoletju in v prvi polovici 2. stoletja. Način pokopa je zelo homogen, kar kaže na zaprto in tesno povezano skupnost. Po razpoložljivih podatkih lahko ugotovimo, da so bili novci pridani po sežigu, torej težko govorimo o izvajanju običaja polaganja novca kot plačilo Haronu za prevoz v onstranstvo. Ne moremo pa izključiti nekega drugega običaja, zlasti zato, ker se novci brez izjeme pojavljajo v vseh grobovih. Pridani so bili verjetno vsem odraslim pokojnikom, ne pa otrokom.

[111] Glede pridajanja novcev sta dve možnosti: pred sežigom ali po njem. Če so bili novci pridani pred sežigom, bi morali nositi sledi žganja. Sodeč po sicer skopih arheoloških podatkih pa to ne drži vedno. Na grobišču na najdišču Halbturn (Neusiedl am See) na Gradiščanskem v Avstriji so v žganih grobovih našli 16 novcev. Med njimi je težko oceniti, kateri novci so zgoreli skupaj s truplom. Le na treh novcih so zaradi svojih značilnih poškodb jasne sledi ognja. Pri vsaj treh drugih novcih ni mogoče določiti, v kolikšni meri so poškodbe posledica hude korozije ali delovanja ognja, vendar si je mogoče predstavljati; prim Vondrovec 2013, 3.

[112] Thüry 1999, 21.

[113] Thüry 1999, 21; Rossi 2011, 386.

[114] Thüry 1999, 22. Primerjaj Morris 1992, 106. Kot pravi, je mogoče, da so z denarjem plačali prevoz.

[115] Rasbach 1999, 218.

[116] Dreisbusch 1994, 46,

[117] Petru 1972, 44, 155, Sl. 2.

[118] Petru 1972, 122–123; 173.

[119] Găzdac Alföldy, Găzdac 2009, 166.

Št. groba No. of Grave	**Lega novca (kat. št. žare)** Location of coin (cat. no. of funeral urn)	**Novec** Coin	**Spol; starost osebe** Individual's sex; age
3A	žara / urn (**30**)	as, Vespasianus	f; adultus
	žara / urn (**31**)	as, Traianus	f; adultus
3B	žara / urn (**37**)	as, Domitianus	nedoločljiv / indeterminable; adultus
	žara / urn (**39**)	as, Claudius	nedoločljiv / indeterminable; adultus
	žara / urn (**40**)	as, Tiberius (Divus Avgustus)	f; adultus; infans (2 indiv.)
	žara / urn (**41**)	as, Domitianus	nedoločljiv / indeterminable; adultus; infans
	žara / urn (**42**)	as, Augustus as, Claudius	infans; nedoločljiv / indeterminable; adultus (?) [v čaši / in a cup **58**]
	dno groba / grave pit bottom	as, Tiberius (Divus Avgustus)	
	dno groba / grave pit bottom	as, Vespasianus	
	sredina groba / middle of grave	as, Domitianus	
	sredina groba / middle of grave	as, Tiberius	
3D	žara / urn (**13**)	as, Antoninus Pius	f; adultus
	žara / urn (**14**)	as, Antoninus Pius as, Domitianus	m; adultus
4	dno groba / grave pit bottom	as, Traianus	nedoločljiv / indeterminable; adultus (2 indiv.) (v dveh žrah / in 2 urns)
6	dno groba / grave pit bottom	as, Hadrianus	f, adultus (v žari / in the urn)
7	žara / urn (**106**)	as, Claudius as, Claudius	nedoločljiv / indeterminable; adultus
	dno groba / grave pit bottom	as, Vespasianus (za / for Titus)	
10	žara / urn (**114**)	as, Claudius	f; adultus
	žara / urn (**115**)	as, Claudius	f; adultus
12	žara / urn (**125**)	as, nedoločljiv / indeterminable	nedoločljiv / indeterminable; adultus
	del nakita part of jewellery	denarius, rep.	
13	žara / urn (**130**)	as, Caius (za / for Agrippa)	f; adultus; infans

Tab. 5: Vipava, Laurinova ulica, rimsko grobišče. Prikaz pridanih novcev v grobovih.
Tab. 5: Vipava, Laurinova ulica, Roman cemetery. The coins in each grave.

KATALOG NOVCEV

Numizmatične najdbe so obravnavane v ločenem katalogu in nosijo kataloške številke z oznako KN, natisnjeno krepko, npr. (**KN 3**); glej Vesna Tratnik, Katalog grobov. Krepko so natisnjene tudi kataloške številke žar v ali ob katerih so se novci nahajali, npr. žara (**22**).

CATALOGUE OF COINS

Numismatical finds are treated in a separated catalogue and bear successive numbers written in **bold,** preceded by KN (e.g. **KN 3**); see Vesna Tratnik, Catalogue of graves. The cat. nos. of funeral urns are written in **bold,** e. g. urn (**22**).

Kelti

Vzhodnokeltsko kovanje

Zgodnji pokovi Filipa II.

Noricum

Mali srebrniki

Tip Eis

***KN 1**	MaS	2.–1. st. pr. Kr.	–	TKIN X

Rim

Republika

***KN 2**	D	76–75 pr. Kr.	His?	RRC 393/1a

Augustus

***KN 3**	As	16–6 pr. Kr.	Rom	RIC ?

Tiberius

***KN 4**	As	34–35	Rom	RIC 53

(Divus Augustus)

***KN 5**	-			
***KN 6**	As	22–30	Rom	RIC 81

Caius

(Agrippa)

***KN 7**	As	37–42	Rom	RIC 58

Claudius I.

***KN 8**	As	41–50	Rom	RIC 95
***KN 9**	As	41–50	Rom	RIC 100
***KN 10**	As	41–54	Rom	RIC 95;111
***KN 11**	As	41–54	Rom	RIC 100;116
***KN 12**	–			
***KN 13**	As	50–54	Rom	RIC 116

Vespasianus

***KN 14**	–			
***KN 15**	As	69–79	Rom	RIC ?

(Titus)

***KN 16**	As	72	Rom	RIC 453

Domitianus

***KN 17**	As	81–96	Rom	RIC ?
***KN 18**	As	85	Rom	RIC 386
***KN 19**	As	86–96	Rom	RIC 487, 488, 544, 545, 648, 707, 755, 805
***KN 20**	As	85	Rom	RIC 303

Traianus

***KN 21**	As	98–117	Rom	RIC ?
***KN 22**	As	103–111	Rom	RIC 483

Hadrianus

***KN 23**	As	125–128	Rom	RIC 669c

	Antoninus Pius			
***KN 24**	As	138–161	Rom	RIC ?
***KN 25**	As	151–152	Rom	RIC 900a
	Nedoločljiv			
***KN 26**	As	1. p. 1. st.	Rom	RIC ?

Novec / Coin	**Opis / Description**
KN 1	T.: 0,56g. Odlično ohranjen. V zasutju groba 13. SE 16. PN 144.1.
KN 2	Preluknjan. T.: 5,04g. Dim.: 19 × 18 mm. Pol. peč.: 4. Dobro ohranjen. Grob 12, PN 139.1, v žari (**125**).
KN 3	T.: 8,93g. Dim.: 25,5 × 25 mm. Pol. peč.: 12. Izrabljen. Grob 3B, v žari (**42**).
KN 4	T.: 9,59g. Dim.: 24 × 25 mm. Pol. peč.: 12. Dobro ohranjen. Grob 3B, novec je ležal v sredini groba, pod posodo.
KN 5	T.: 10,25g. Dim.: 28,5 × 29 mm. Pol. peč.: 7. Izrabljen. Grob 3B, v žari (**40**).
KN 6	T.: 8,68g. Dim.: 26,5 × 27,5 mm. Pol. peč.: 12. Dobro ohranjen. Grob 3B, novec je ležal na dnu grobne skrinje.
KN 7	T.: 10,17g. Dim.: 27 × 27,5 mm. Pol. peč.: 6. Izrabljen. Grob 13, v žari (**130**).
KN 8	T.: 8,55g. Dim.: 27,5 × 28,5 mm. Pol. peč.: 6. Izrabljen. Grob 10, v žari (**115**).
KN 9	T.: 10,03g. Dim.: 27,5 × 30 mm. Pol. peč.: 8. Izrabljen. Grob 3B, novec je ležal na dnu žare (**42**).
KN 10	T.: 6,95g. Ø: 27,5 mm. Pol. peč.: 6. Izrabljen. Grob 7, v žari (**106**).
KN 11	T.: 10,15g. Dim.: 27,5 × 28,5 mm. Pol. peč.: 6. Izrabljen. Grob 7, v žari (**106**).
KN 12	T.: 10,53g. Ø: 29 mm. Pol. peč.: 6. Dobro ohranjen. Grob 3B, v žari (**39**).
KN 13	T.: 9,44g. Dim.: 27 × 29 mm. Pol. peč.: 6. Dobro ohranjen. Grob 10, v žari (**114**).
KN 14	Določitev po portretu. T.: 13,57g. Dim.: 28,5 × 27 mm. Zelo močno izrabljen. Grob 3A, v žari (**30**).
KN 15	T.: 9,75g. Dim.: 25,5 × 26,5 mm. Dobro ohranjen. Grob 3B, novec je ležal na dnu grobne skrinje, med kostmi.
KN 16	T.: 10,55g. Dim.: 25 × 25,5 mm. Pol. peč.: 7. Zelo lepo ohranjen. Grob 7, novec je ležal na dnu grobne skrinje.
KN 17	T.: 12,18g. Dim.: 24,5 × 25,5 mm. Izrabljen. Grob 3B, novec je ležal v sredini groba, pod kostmi III.
KN 18	T.: 10,75g. Dim.: 27 × 27,5 mm. Pol. peč.: 7. Dobro ohranjen. Grob 3D, v žari (**14**).
KN 19	T.: 11,05g. Dim.: 26,5 × 28,5 mm. Pol. peč.: 5. Dobro ohranjen. Grob 3B, v žari (**41**).
KN 20	T.: 9,97g. Dim.: 27 × 28 mm. Dobro ohranjen. Grob 3B, PN 139.1, v žari (**37**).
KN 21	Določitev po portretu. T.: 8,23g. Dim.: 25,5 × 26,5 mm. Zelo močno izrabljen. Grob 3A, v žari (**31**).
KN 22	T.: 9,07g. Dim.: 26 × 27 mm. Pol. peč.: 7. Dobro ohranjen. Grob 4, na estrihu na dnu groba ob žari (**71**).
KN 23	T.: 9,96g. Dim.: 25 × 25,5 mm. Pol. peč.: 6. Dobro ohranjen. Grob 6, znotraj grobne niše, ob žari (**101**).
KN 24	T.: 10,99g. Dim.: 23,5 × 24,5 mm. Pol. peč.: 12. Izrabljen. Grob 3D, v žari (**13**).
KN 25	T.: 10,62g. Ø: 25 mm. Pol. peč.: 6. Dobro ohranjen. Grob 3D, v žari (**14**).
KN 26	T.: 9,58g. Ø: 26,5 mm. Zelo močno izrabljen. Grob 12, v žari (**125**).

Novce hrani / Coins kept in: Goriškim muzej, Kromberk.
Dokumentacijo hranita / Documentation kept in: Numizmatični kabinet NMS in / and arhiv ZVKDS, OE Nova Gorica.

AURIEMMA, R. 2000, Le anfore del relitto di Grado e il loro contenuto. – *Melanges de l'École française de Rome, Antiquité* 112/1, 27–51.

BAVDEK, A. 2005, Rimsko žarno grobišče Volarije pri Žirjah na Krasu (The Roman cremation cemetery at Volarje near Žirje on Kras). – *Arheološki vestnik* 56, 235–262.

BAVDEK, A., A. MIHEVC 1993, Izvir Pod farovžem. – *Varstvo spomenikov* 35 (1995), 169–170.

BELOTTI, C. 2007, Merci, transporti e contatti nella Venetia: le importazioni di anfore olearie dal Mediterraneo orientale. – V / In: R. Auriemma, S. Karinja (ur. / eds.), *Terre di mare. L' archeologia dei paesaggi costiere e le variazioni climatiche. Atti del Convegno Internazionale di Studi, Trieste, 8 –10 novembre 2007*, 454–461, Trieste, Piran.

BEZECZKY, T. 1997, Amphorae from Auxiliary Fort of Carnuntum. – V / In: H. Stiglitz (ur. / ed.), *Das Auxiliarkastell Carnuntum* 1. *Forschungen 1977–1988,* Sonderschriften des Österreichischen Archäologischen Institutes 29, 147–178.

BEZECZKY, T. 1998a, The Laecanius Amphora Stamps and the Villas of Brijuni. –*Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften* 261.

BEZECZKY, T. 1998b, Amfora types of Magdalensberg. – *Arheološki vestnik* 49, 225–242.

BRATINA, B. 2010, Nova arheološka odkritja v Vipavski dolini. – *Goriški letnik* 33–34/1, 155–180.

BUORA, M. 2008, Diffusione delle fibule *Aucissa* nell'area altoadriatica. – V / In: M. Buora, S. Seidel (ur. / eds.), *Fibule antiche del Friuli,* Cataloghi e monografie dei Civici Musei di Udine 9, 30–32.

CARRE, M. B., S. PESAVENTO MATTIOLI 2003, Tentativo di classificazione delle anfore olearie adriatiche. – *Aquileia Nostra* 74, 453–476.

CARRE, M. B., S. PESAVENTO MATTIOLI, C. BELOTTI 2009, Le anfore da pesce Adriatiche. – V / In: S. Mattioli, M. B. Carre (ur. / eds.), *Olio e pesce in epoca romana. Produzione e commercio nelle regioni dell'alto Adriatico.* Atti del convegno (Padova, 16 febbraio 2007), Antenor Quaderni 15, 215–238.

CIPRIANO, S., F. FERRARINI 2001, *Le anfore romane di Opitergum.* – Oderzo.

CIVIDINI, T., P. DONAT, P. MAGGI, C. MAGRINI, F. SBARRA 2006, Fornaci e produzioni ceramiche nel territorio di Aquileia. – V / In: S. Menchelli, M. Pasquinucci (ur. / eds.), *Territorio e produzioni ceramiche: paesaggi, economia e società in età romana. Atti del Convegno Internazionale, Pisa 2005*, 29–36, Pisa.

CZURDA-RUTH, B. 1979, *Die römischen Gläser vom Magdalensberg.* – Kärntner Museumsschriften 65, Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 6.

DEIMEL, M. 1987, *Die Bronzenkleinfunde vom Magdalensberg.* – Kärntner Museumsschriften 71, Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 9.

DELLA PORTA, C., N. SFREDDA, G. TASSINARI 1998, Ceramiche comuni. – V / In: G. Olcese (ur. / ed.), *Ceramiche in Lombardia tra II secolo a.C. e VII secolo d.C. Raccolta dei dati editi,* Documenti di archeologia 16, 133–230.

DONAT, P., P. MAGGI 2007, Produzione, funzione e commercializzazione dei vasi Auerberg nei territori di Aquileia, Tergeste, Forum Iulii, Iulium Carnicum e Iulia Concordia. – *Antichità Altoadriatiche* 65, 149–225.

DREISBUSCH, G. 1994, Das römische Gräberfeld von Altlußheim-Hubwald (Rhein-Neckar-Kreis). – *Materialhefte zur Archäologie in Baden-Württemberg* 24.

DUBUIS, O. F., S. FREY-KUPPER, G. PERRET (ur. / eds.) 1999, *Trouvailles monétaires de tombes.* Actes du duxième colloque international du Groupe Suisse pour l'étude des trouvailles monétaires (Neuchâtel, 3–4 mars 1995). – Études de numismatique et d'histoire monétaire 2, Lausanne.

DUGULIN, A. (ur. / ed.) 2002, *La necropoli di San Servolo. Veneti, Istri, Celti e Romani nel territorio di Trieste.* – Trieste.

FABEC, T., V. TRATNIK 2012, *Poročilo o opravljenih arheoloških izkopavanjih na območju predvidene gradnje stanovanjske hiše Kunaver Tomažič.* – Neobjavljeno poročilo / unpublished report, arhiv ZVKDS, Center za preventivno arheologijo (Ljubljana).

FMRSl I = P. Kos, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien* 1 (Berlin 1988).

FMRSl V = A. Šemrov, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien* 5 (Mainz 2004).

GĂZDAC ALFÖLDY, Á., C. GĂZDAC 2009, Coins in Funerary Context. The Case of Brigetio. – V / In: B. Bíró (ur. / ed.), *Ex officina… Studia in honorem Dénes Gabler,* 161–174, Györ, Mursella Régészeti Egyesület.

GERVASINI, L. 2005, La ceramica a pareti sottili. – V / In: D. Gandolfi (ur. / ed.), *La ceramica e i materiali di Età Romana. Classi, produzioni, commerci e consumi,* Quaderni della Scuola Interdisciplinare delle Metodologie Archeologiche 2, 278–311.

GIOVANNINI, A., L. MANDRUZZATO, F. MASELLI SCOTTI, M. R. MEZZI, P. VENTURA 1997, Recenti scavi nelle necropoli aquileiesi. Beligna. – *Aquileia Nostra* 68, 73–198.

GIOVANNINI, A., L. MANDRUZZATO, M. R. MEZZI, D. PASINI, P. VENTURA 1998, Recenti indagini nelle necropoli aquileiesi: Beligna, scavo 1992-1993. – *Aquileia Nostra* 69, 205–358.

GIRARDI JURKIĆ, V., K. DŽIN 2003, *Sjaj antičkih nekropola Istre / The splendour of the antique necropolises of Istria.* – Pula.

GORINI, G. 1999, La documentazione del Veneto per una "numismatica della morte". – V / In: O. F. Dubuis, S. Frey-Kupper, G. Perret (ur. / eds.) 1999, 71–82.

GUGL, C. 2008, Le 'kräftig profilierten Fibeln' dal Friuli. Uno sguardo di insieme. – V / In: M. Buora , S. Seidel (ur. / eds.), *Fibule antiche del Friuli,* Cataloghi e monografie dei Civici Musei di Udine 9, 33–41.

GUŠTIN, M. 1991, *Posočje in der jüngeren Eisenzeit / Posočje v mlajši železni dobi.* – Katalogi in monografije 27.

HAYES, J. W. 1985, Sigillate orientali. – V / In: *Atlante delle forme ceramiche* 2*, Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientale,*1–95, Roma.

HOPE, V. M. 2009, *Roman Death.* – London.

HORVAT, J., A. BAVDEK 2009, *Okra. Vrata med Sredozemljem in Srednjo Evropo / Ocra. The gateway between*

the Mediterranean and Central Europe. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 17.

ISTENIČ, J. 1987, Rodik – grobišče Pod Jezerom (Rodik – das Gräberfeld Pod Jezerom). – *Arheološki vestnik* 38, 69–136.

ISTENIČ, J. 1999, *Poetovio, zahodna grobišča* 1 / *Poetovio, the western cemeteries* 1. –Katalogi in monografije 32.

ISTENIČ, J. 2005, Brooches of Alesia group in Slovenija / Fibule skupine Alesia v Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 56, 187–212.

ISTENIČ, J. 2010, Rimska vojaška oprema. Raziskave kovin. – *Argo* 53/1, 63–65.

IVČEVIĆ, S. 2002, Fibule. – V / In: E. Marin (ur. / ed.), *Longae Salonae,* Split.

KOS, P. 1977, *Keltski novci Slovenije / Keltische Münzen Sloweniens*. – Situla 18.

KOS, P. 1986, *The Monetary Circulation in the Southeastern alpine Region ca. 300 B. C. – A. D. 1000 / Denarni obtok na prostoru jugovzhodnih Alp 300 pr. n. š. – 1000.* – Situla 24.

KOS, P., A. ŠEMROV 2003, Skupna najdba keltskih in rimskih novcev v reki Ljubljanici. Doprinos h kronologiji novcev plemena Tavriskov / A hoard of Celtic and Roman coins from the Ljubljanica River. A contribution to the chronology of the coinage of the Taurisci. – *Arheološki vestnik* 54, 381–395.

KOŠČEVIĆ, R. 1980, *Antičke fibule s područja Siska.* – Zagreb.

LAZAR, I. 2003, *Rimsko steklo Slovenije / The Roman glass of Slovenia.* – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 7.

LEBEN SELJAK, P. 2006*, Antropološka analiza žarnih grobov z Laurinove ulice – Vipava 2005.* – Neobjavljeno poročilo / unpublished report, arhiv ZVKDS OE Nova Gorica (Nova Gorica).

LIPOVAC VRKLJAN, G. 2009, L'officina ceramica di Crikvenica. – V / In: S. Pesavento Mattioli, M.-B. Carre (ur. / eds.), *Olio e pesce in epoca romana. Produzione e commercio nelle regioni dell'alto Adriatico.* Atti del convegno (Padova, 16 febbraio 2007), Antenor Quaderni 15, 309–315.

MAIOLI, M. G. 1972–1973, Vasi a pareti sottili grigie dal Ravennate. – *Acta Rei Cretariae Favtorum* 14–15, 106–127.

MARION,Y., A. STARAC 2001, Les Amphores. – V / In: F. Tassaux, R. Matijašić, V. Kovačić (ur. / eds.), *Loron (Croatie),* Ausonius – Publications Mémoires 6, 97 – 125.

MASELLI SCOTTI, F. 1984, La ceramica ad Aquileia. Vaselame da mensa. – *Antichità Altoadriatiche* 24, 39–69.

MASSEROLI, S., M. VOLONTE 2000, Le produzioni ceramiche di Cremona romana. – V / In: G. P. Brogiolo, G. Olcese (ur. / eds.), *Produzione ceramica in area padana tra il II secolo a. C. e il VII secolo d. C.: nuovi dati e prospettive di ricerca,* Documenti di Archeologia 21, 157–161.

MAZZOCCHIN, S. 2009, Le anfore con collo ad imbuto, nuovi dati e prospettive di ricerca. – V / In: S. Mattioli, M. B. Carre (ur. / eds.), *Olio e pesce in epoca romana. Produzione e commercio nelle regioni dell'alto Adriatico.* Atti del convegno (Padova, 16 febbraio 2007), Antenor Quaderni 15, 191–238.

MIŠKEC, A. 2012, Analysis of the coin finds from the graves in the northern cemetery of Emona. – V / In: I. Lazar, B. Županek (ur. / eds.), *Emona med Akvilejo in Panonijo / Emona between Aquileia and Pannonia,* 133–141, Koper.

MLINAR, M. 1999, *Vipavska dolina v prazgodovini*. – Diplomsko delo / Diploma thesis. Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

MLINAR, M. 2008, *Most na Soči (Sv. Lucija): izkopavanja na grobišču 2000–2002*. – Magistrsko delo / Master's thesis. Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

MORRIS, I. 1992, *Death Ritual and Social Structure in Classical Antiquity*. – Cambridge.

MOSER, K. 1891, Funde im Wippachthale. – *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 21, Sitzungsberichte, 35.

ORTON, C. H., P. TYERS, A. VINCE 1993, *Pottery in Archaeology.* – Cambridge.

OSMUK, N. 1985, Stara gora (Vipava). – *Varstvo spomenikov* 27, 263.

OSMUK, N. 1988, Rimskodobna arhitektura na ledinah v Novi Gorici. – *Goriški letnik* 12–14, 79–104.

OSMUK, N. 1999, 240. Vipava. Stari grad. – *Varstvo spomenikov* 38. Poročila (2001), 142.

OSMUK, N. 2005a, 222, Vipava. Laurinova ulica. – *Varstvo spomenikov* 42, Poročila (2006), 184–185.

OSMUK, N. 2005b, Vipava – rimskodobni grobovi v Laurinovi ulici. – *Vipavski glas* št. 75, letnik XX, 11–15.

PANELLA, C. 2001, Le anfore di etá imperiale del Mediterraneo occidentale. – V / In: J.-P. Morel, P. Lévêque (ur. / eds.), *Céramiques hellénistiques et romaines* III, 177–275, Paris.

PEGAN, E. 1967, Najdbe novcev v Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 18, 203–217.

PETRU, S. 1972, *Emonske nekropole (odkrite med leti 1635–1960)*. – Katalogi in monografije 7.

PLESNIČAR-GEC, L. 1972, *Severno emonsko grobišče (The northern necropolis of Emona).* – Katalogi in monografije 8.

PLESNIČAR-GEC, L. 1977, *Keramika emonskih nekropol (The pottery of Emona necropolises).* – Dissertationes et monographiae 20, Ljubljana.

RASBACH, G. 1999, Münzbeigabe in Brandgräbern von Asciburgium. – V / In: O. F. Dubuis, S. Frey-Kupper, G. Perret (ur. / eds.) 1999, 215–227.

REBAY-SALISSBURY, K. 2012, Inhumation and Cremation: how burial practices are linked to beliefs. – V / In: M. L. S. Sørensen, K. Rebay-Salisbury (ur. / eds.), *Embodied Knowledge: Historical Perspectives on Technology and Belief,* 15–26, Oxford.

RICCI, A. 1985, Ceramica a pareti sottili. – V / In: *Atlante delle forme ceramiche* 2, *Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientale,* 231–357, Roma.

RIGHI, G. 1968, I ritrovati Gallichi di Reka al Civico museo di storia ed arte di Trieste. – *Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte* 5, 85–96.

RIHA, E. 1990, *Der römische Schmuck aus Augst und Kaiseraugst*. – Forschungen in Augst 10.

RIHA, E. 1994, *Die Römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. Die Neufunde seit 1975.* – Forschungen in Augst 18.

ROSSI, C. 2011, *Le necropoli urbane di Padova romana.* – Doktorska disertacija / PhD thesis, Dipartimento di Archeologia, Università degli Studi di Padova (http://

paduaresearch.cab.unipd.it/3750/1/Cecilia_Rossi_Le_necropoli_urbane_di_Padova_romana.pdf).
RÜTTI, B. 1991, *Die romischen Gläser aus Augst und Kaiseraugst*. – Forschungen in Augst 13/1,2.
SAPAČ, I. 2008, *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji* 1. *Zgornja Vipavska dolina*. – Ljubljana.
SCHINDLER KAUDELKA, E. 1975, *Die dünnwandige Gebrauchskeramik vom Magdalensberg*. – Kärntner Museumsschriften 58, Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 3.
SCHINDLER KAUDELKA, E. 1998, Die dünnwandige Gebrauchskeramik vom Magdalensberg 2. Die pareti sottili vom Südhang des Magdalensberges. – V / In: G. Piccottini (ur. / ed.), *Die Ausgrabungen auf dem Magdalensberg 1980 bis 1986. Magdalensberg-Grabungsbericht* 16, 389–427.
SENA CHIESA, G. (ur. / ed.) 1985, *Angera romana. Scavi nella necropoli 1970–1979.* – Archaeologica 44, Roma.
STARAC, A. 2001, Produzione e distribuzione delle anfore nord-adriatiche nell' Istria. – *Acta Rei Cretariae Romanae Favtorum* 37, 269–277.
STEVENS, S. T. 1991, Charon's obol and other coins in ancient funerary practice. – *Phoenix* 45/3, 215–229.
SVOLJŠAK, D. 1966, Arheološka podoba gradišča pri Sv. Pavlu nad Planino. – *Goriška srečanja* 1, 46–49.
SVOLJŠAK, D. 1983, Kovačevše - naselje idrijske skupine v Vipavski dolini. – *Goriški letnik* 10, 5–32.
ŠTERBENC ERKER, D. 2002, *Quid lacrimis…Rimska ženska pred obličjem smrti med 2. stol. pr. n. št. in 2. stol. n. št.,* Oranžna zbirka, Ljubljana.
TASSINARI, G. 1998, Ceramica a pareti sottili. – V / In: G. Olcese (ur. / ed.), *Ceramiche in Lombardia tra II secolo a.C. e VII secolo d.C. Raccolta dei dati editi,* Documenti di archeologia 16*,* 37–66.
THÜRY, G. E. 1999, Charon und die Funktionen der Münzen in römischen Gräbern der Kaiserzeit. – V / In: O. F. Dubuis, S. Frey-Kupper, G. Perret (ur. / eds.) 1999, 17–30.
TRATNIK, V. 2012, Sledovi rimskodobne poselitve na Grubljah pri Vipavi (Traces of Roman settlement at Grublje near Vipava). – *Arheološki vestnik* 63, 105–138.
TOYNBEE, J. M. C. 1971, *Death and burial in Roman world*. – London. Ithaca (New York)
URLEB, M. 1983, Antično grobišče v Cerknici. – *Arheološki vestnik* 34, 298–352.
VIDRIH PERKO, V. 1992, La ceramica tardo antica di Hrušica (Ad Pirum). – *Acta Rei Cretariae Romanae Favtorum* 31–32, 349–365.
VIDRIH PERKO, V. 2006, Amfore / Amphorae. – V / In: L. Plesničar Gec (ur. / ed.), *Emonski forum / Emona forum,* 99–108, Koper.
VIDRIH PERKO, V., B. ŽBONA TRKMAN 2003–2004, Trgovina in gospodarstvo v Vipavski dolini in v Goriških Brdih v rimski dobi. – *Goriški letnik* 30/ 31, 17–72.
VONDROVEC, K., H. WINTER 2013, Die Münzen aus den Brand- und Körpergräbern sowie den Grabgärtchen und Flurgräben von Halbturn (KG Halbturn, OG Halbturnm, p.B. Neusiedl am See). – *Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft* 53/1, 1–34.
ŽBONA TRKMAN, B. 1986, Loke. – *Arheološki pregled* 25, 103–104.
ŽERJAL, T. 2008a, *Rimska vila rustika v luči drobnih najdb: primer najdišča Školarice pri Spodnjih Škofijah*. – Doktorska disertacija / Dissertation. Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
ŽERJAL, T. 2008b, Eastern imports in the ager Tergestinus. – *Acta Rei Cretaria Romanae Fautorum* 40, 131–140.
ŽERJAL, T. 2011, Ceramic production in Northern Istria and in villa rustica at Školarice near Koper (Slovenija). – V / In: G. Lipovac Vrkljan, I. Radić Rossi, B. Šiljeg (ur. / eds.), *Rimske keramičarske i staklarske radionice / Officine per la produzione di ceramica e vetro in epoca romana / Roman ceramic and glass manufactures,* Zbornik I. međunarodnog arheološkog kolokvija, Crikvenica, 23.-24. listopada 2008, 139–150, Crikvenica.

The Roman cemetery at Laurinova ulica in Vipava

Summary

Vipava is a well-known archaeological site that, in recent years, saw a number of highly significant excavations. Of those, this article presents the Roman graves (flat cremation cemetery) excavated at Laurinova ulica ("Laurin Street" in translation), the study of which allowed several conclusions on the extent and specific character of the Roman cemetery and settlement to be drawn.

The first Roman graves in this area, to the west of the church of Sv. Štefan ("St Stephen"; *Fig. 1:* 5; *2:* D), were found in 2001. During public construction works, shards of Roman amphorae and other vessels came to light, which led archaeologist Nada Osmuk,[1] to assume that the works had damaged Roman graves.

Further rescue investigation at Laurinova ulica, conducted in 2005 in advance of sewer renovation works, involved the excavation of a small, 20 × 2m large trench (*Fig. 2:* A).

[1] Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Nova Gorica.

DESCRIPTION OF THE LAYERS EXCAVATED IN 2005:
(Figs. 3–5)

The bottom of the trench revealed two natural, presumably alluvial layers of silt and gravel (SE[2] 1 and 2), covered by SE 3, a brownish silty layer with sporadic Roman finds. This is the layer from which the graves were dug, with the bottoms of the graves reaching into the two alluvial layers (SE 3).

The upper part of SE 3 presumably represents the ground surface of the cemetery during its use, though the ground could also have been in the lower level of the fill layers of SE 5, 17 and 18, which at places covered SE 3 and were of a later date (*Fig. 5*).

The cemetery was presumably enclosed from the north by a wall made of large sandstone slabs (Wall 2).

Covering the graves, as well as SE 5, 17 and 18 was a brownish silty layer (SE 6), which contained only few Roman finds.

The western side of the trench revealed another wall, 18m long (Wall 1). It probably marked the boundary of the post-medieval graveyard in front of the church of Sv. Štefan.

The Roman graves lay roughly 1.2 m deep, under the modern and Roman deposits. Nine graves were excavated completely and further three lying outside the excavation area were only partially investigated. The Roman cemetery spreads further to the east of the church of Sv. Štefan, but also to the west, under the houses on lot no. 55/2, Vipava.

BURIAL RITE AND GRAVE CONSTRUCTION
(Figs. 6–11)

The burial rite on the documented part of the cemetery was *crematio* on *ustrinae*, with a part of the cremated bone and other remains placed into *urnae*.

Most graves had a construction of *tegulae*, which were sometimes combined with stone slabs to form a cist, (Gr. 3A, 3B, 3D, 6). Grave 4 was made of *tegulae* positioned onto a roughly made floor of lime screed. The burial cist Grave 7 only consisted of stone slabs. Two graves were covered with an inverted *amphora*, toe upwards (Gr. 12, 13). The simplest form was a simple grave pit covered with *tegulae* (Gr. 10).

[2] Stratigraphical unit (SU).

Some graves were located individually, while others formed groups. One group comprised at least four graves (Gr. 3A, 3B, 3C, 3D), lying very close and either on top or next to each other, which indicates a family grave. The second such group comprised Graves 6 and 9.

The study of this part of the cemetery involved the analysis of grave construction, photographic and drawing documentation, grave goods, as well as the results of the anthropological, zoological and numismatic analyses. The small finds are kept in the *Goriški muzej* in Nova gorica.

GRAVES

All finds (except coins) bear successive catalogue numbers. They are written in **bold**, e.g. jug (**1**) (see **Catalogue of Graves**). Coins are listed in a separate catalogue and bear catalogue numbers preceded by letters KN (e.g. **KN 3**). The coins were identified by Alenka Miškec[3] (see A. Miškec, Appendix: Catalogue of Coins).

Catalogue of Graves

The first group of graves comprised at least four: Graves 3A, 3B, 3D and 3C.

Grave 3D (*Pls. 3, 4; Figs. 3, 4a, 6a–c*) represents a double cremation burial in a cist built of stone slabs and *tegulae*. A man and a woman were buried in separate urns (**13, 14**), with goods consisting of two jugs (**16, 17**), a cup (**18**) covering one of the urns and coins (**KN 18, 24, 25**). Another urn (**15**) was found in the profile of the trench and cannot be positively ascribed to this grave. The fill of the grave pit revealed several amphora fragments (**19–23**).

Grave 3A (*Pls. 4, 5; Figs.3, 4a, 6a–e*) represents a double cremation burial, of two adult women, in a cist of *tegulae* and stone slabs. It contained two urns (**30, 31**), two jugs (**32, 33**), a beaker (**29**), a small coarseware beaker (**34**) and coins (**KN 14, 21**). One of the urns (**31**) contained a brass earring. The grave was covered by *tegulae*, on top of which the lower half of an amphora (**28**), a thin-walled cup (**25**), fragments of a small coarseware beaker (**24**), fragments of a jar (**26**) and several fragments (27 g) of cremated human bone remains were found.

[3] Numizmatični kabinet Narodnega muzeja Slovenije, Ljubljana.

During excavation, these finds were interpreted as offerings placed on top of Grave 3A. Considering the spectre of finds, particularly the human remains, however, they could also represent another burial.

Grave 3B (*Pls. 6–9; Figs. 3, 4a, 6a,d–f*) represents the cremation burial of several individuals in a cist of *tegulae*. The grave pit was filled to the brim with various vessels (*Fig. 6f*): eight urns (**36–43**), seven jugs (**44–50**), five cups (**51–55**), three beakers (**56–58**) and one coarseware beaker (**59**). Also found was an iron ring (**63**), a small shoe nail (**64**), a fibula (**65**) and ten coins (**KN 3–6, 9, 12, 15, 17, 19, 20**). The anthropological analysis showed that at least seven and not more than eleven individuals had been buried here during the 1st century.

Grave 3C (*Pl. 9; Figs. 3, 6a–b,d,e*) lay in part outside the excavated trench and was therefore only partially investigated. It was covered by a stone slab, on top of which two jugs (**66–67**) and some other pottery fragments (**68–70**) were found.

Grave 4 (*Pls. 10–12; Figs. 3b, 7*) represents a double cremation burial in a cist of *tegulae*. It contained two urns (**71, 72**), with a large cup (**75**) placed inside one of them (**72**), a jug (**73**), a coarseware beaker (**74**) and a coin (**KN 22**). Found on top of the cover of *tegulae* were several pottery fragments (**76–82**), while the fill of the grave pit revealed several amphora fragments (**83–88**), several iron fragments (**89–99**), a bronze ring (**100**) and few burnt animal bone fragments.

Grave 6 (*Pl. 13; Figs. 3b, 8*) represents a cremation burial in a stone cist. It contained an urn (**101**), with cremated remains of an elderly woman and covered with a small stone slab, a jug (**102**), an Eastern Sigillata cup (**103**), another cup (**104**) and a coin (**KN 23**). The fill of the grave pit revealed few amphora fragments (**105**) and several fragments of burnt bird bones.

Grave 7 (*Pls. 13, 14; Figs. 3b, 9*) represents a double cremation burial in a stone cist. It revealed two urns (**106, 108**), with cremated remains of two adults, a jug (**107**), a bottle (**111**), two cups (**109–110**) and three coins (**KN 10–11, 16**). One of the urns (**106**) also contained several shoe nails (**112**). The cist was covered by a stone slab, on top of which lay several amphora fragments (**113**).

Grave 8 (*Fig. 3a*) lay in the northwestern profile of the trench and was only partially investigated. It represents a burial in a cist of stone slabs.

Grave 9 (*Fig. 3b*) lay in the northeastern profile of the trench and was only partially investigated. It lay near grave 6.

Grave 10 (*Pls. 15, 16; Figs. 3b, 4b, 10*) represents a double cremation burial in a simple grave pit. It revealed two urns (**114–115**), with the remains of two women, two jugs (**117–118**), two cups (**119–120**) and two coins (**KN 8, 13**). The grave was covered with *tegulae*, on top of which an amphora (**122**) and a jug (**121**) were found. The fill of the grave pit revealed several additional amphora fragments (**123–124**).

Grave 12 (*Pls. 16, 17; Figs. 3, 11, 12*) represents a cremation burial covered with an inverted lower half of an amphora. It revealed an urn (**125**), with the remains of an adult, a jug (**126**), a cup (**127**), an armlet (**129** and **KN 2**) and a coin (**KN 26**).

Grave 13 (*Pl. 17; Figs. 3b, 11*) represents a cremation burial covered with an inverted amphora. It revealed an urn (**130**), with the remains of an adult woman, a jug (**131**) covered with a cup (**132**) and a coin (**KN 7**).

GRAVE GOODS

The analysis of the small finds from the Roman cemetery at Laurinova ulica took into account those excavated in 2005, but also those from the graves destroyed in 2001.

The **metal finds** include an armlet (*Pl. 17:* 129; *Fig. 12*) with a pendant. It was made of a thin silver strip wound round an iron wire core and has wound terminals, while a silver Republican *denarius* was used as the pendant (**KN 2**; Hispania, 76–75 BC). In the surroundings of Vipava, it has analogies from Late Iron Age contexts, which makes its appearance inside a Roman grave a remnant of the Late Iron Age tradition (see notes 21–23).

An Almgren 68 fibula (*Pl. 9:* 65) was found in Grave 3B, inside an urn together with a coin of Tiberius (**KN** 5, see notes 24–27). An Aucissa fibula (*Pl. 22:* 198), with an inscription of [P] VALE, was found in the western profile of the trench (see notes 29–29).

A brass earring (*Pl. 5:* 35; *Fig. 13*) was found in Grave 3A, inside an urn together with a coin of Trajan (**KN 21**). The use of brass becomes common from the Augustan period onwards, especially in military equipment (see notes 30–34), probably spreading to jewellery by the beginning of the 2nd century.

A globular **glass** bottle (*Pl. 14:* 111; see notes 38–40) was found in Grave 7 dated to the middle and second half of the 1st century.

Thin-walled cups and beakers, together with jugs and urns, formed a common set of grave goods. Altogether, twenty cups and five beakers were found. Most cups can be attributed to the biconical Angera 3 form with a greyish slip. Based on descriptions, their fabric corresponds to Fabric C from Ravenna (Villa Russi and necropolis) that was common in the second half of the 1st and beginning of the 2nd century AD (see notes 43–44). The prevalent decoration on Angera 3 cups is barbotine (*Pls. 2:* 10; *8:* 51,53; *14:* 109; *17:* 132; *19:* 166). Some Angera 3 cups are decorated only with one or two grooves below rim on the exterior (*Pls. 13:* 104; *15:* 119,120); such cups were found in Graves 6 and 10 dated from the second half of the 1st and mid-2nd century AD.

Some of the cups of the Angera 2 form (*Pls. 8:* 54,55; *9:* 62; *16:* 127) were made of a coarse fabric, with more inclusions. The surface is rough, without a slip. Based on descriptions, this fabric can be related to Fabric A from Ravenna and Fabric C from Magdalensberg, produced from the Tiberian to the Flavian period (see note 49). In Vipava, such cups were found in Graves 3B and 12 in the 1st century AD.

A two-handled thin-walled cup (*Pl. 3:* 18; *Fig. 14*) was found in Grave 3D dated to the mid-2nd century. A thin-walled cup (*Pl. 14:* 110), oxidation-fired and decorated with brush strokes and sand, was found in Grave 7 dated to the middle and second half of the 1st century.

Two thin-walled beakers (*Pls. 4:* 25; *5:* 29), oxidation-fired, with a soft, smooth surface and without a slip, were found in Grave 3A dated to the end of the 1st and beginning of the 2nd century, another two (*Pl. 8:* 56,57) from Grave 3B dated to the 1st century.

The thin-walled beaker (*Pl. 8:* 58) from Grave 3B is decorated with an incised wavy line, its fabric is hard, with visible limestone inclusions; the surface is rough and without a slip. Based on the description, the fabric is similar to Fabric A from Ravenna (see note 58), but has a more porous and rough surface and appears to be of a lower quality. The beaker was found in an urn together with the coins of Augustus (16–6 BC) and Claudius (41–50).

A cup of Eastern Sigillata B2 (*Pl. 13:* 103) was found in Grave 6 dated to the mid-2nd century (**KN 23**). The cup is of the Hayes 75 form and has a rosette stamped on bottom interior.

Fragments of an **Eastern coarseware** jar with a ribbed surface (*Pl. 18:* 151) were found in SU 5, together with a fragment of Agora F 65/66 and MR 3/ LR3 amphorae (*Pl. 18:* 139,141). This layer is later than the graves (*Fig. 3*).

The **common coarseware jars** were used as urns, while several small jars were also added as grave goods. Jars were classified into several formal groups. An Auerberg jar (*Pl. 15:* 114) was used as the urn in Grave 10 that held a coin of Claudius (**KN 13**), fabric can be related to Auerberg fabric group 3 from the region of Friuli-Venezia Giulia (see note 65).

The **tableware** mostly comprises single-handled jugs. Those of a fine, soft and oxidation-fired Fabric N1, with a smooth and dusty surface, were ascribed to the Northern Adriatic production (see note 68). Jugs were classified into several formal groups. The first group comprises jugs with long, narrow necks, thin walls and biconical bodies (*Pls. 2:* 7; *8:* 47,49; *9:* 67; *16:* 126; *17:* 131); most of them were found in graves of the 1st century (Graves 3B, 12, 13). The second group comprises jugs with longer necks and globular bodies (*Pls. 1:* 1,5; *15:* 117). The jugs of the third group have shorter and wider necks, thick walls, and slightly everted rims that are thickened in some examples (*Pls. 2:* 9; *5:* 32; *7:* 45,46; *8:* 48; *14:* 107; *15:* 118); these jugs were found in graves dated in the 1st and beginning of the 2nd century. The fourth group comprises two jugs with spouts (*Pls. 2:* 8; *5:* 33). The fifth group comprises all other jugs of either spindle-shaped or oval bodies with variously shaped rims (*Pls. 3:* 16,17; *7:* 44; *10:* 73; *13:* 102; *16:* 121). These jugs are, in general, not common and usually date from the mid-1st to the 3rd century.

The recovered **amphorae** mostly belong to the Dressel 6B form. The LAEC (*Laecanius Bassus*) producer stamp is preserved on fragment in *Pl. 18:* 145. Most fragments belong to the early "classic Dressel 6B" amphorae (*Pls. 16:* 124; *18:* 145,146,155; *19:* 156; *20:* 180), produced in Istrian workshops from the Tiberian to the beginning of Domitian period (see note 77). Some of the Dressel 6B fragments (*Pls. 4:* 19,20; *11:* 82, and probably *21:* 185) belong to the later "Imperial production" (see note 79). Apart from these, the finds include fragments of small Adriatic amphorae ("anforette adriatiche con orlo a fascia", *Pls. 11:* 86; *21:* 190; *21:* 194), Dressel 2–4 wine amphorae (*Pls. 19:* 163; *20:* 176,178; *21:* 187,188) and some other amphorae from the 1st and the 2nd centuries, such as a Rhodian (*Pl. 18:* 147), a Schörgendorfer 558 (*Pls. 9:* 69; *11:* 83; 18*:* 142) and a Bengazi MRA 8 amphora (*Pl. 11:* 77).

DISCUSSION

The site at Laurinova ulica in Vipava revealed nine completely excavated Roman graves in 2005. The trench only unearthed a small part of the cemetery, the full extent of which remains unknown. In spite of the small scale, the investigated graves nevertheless allow certain conclusions to be drawn. The deceased were cremated, probably on a common pyre, after which roughly a quarter of the cremated remains was collected and placed in urns. Graves frequently revealed fragments of animal bones (some burnt or exposed to fire), either inside urns, in other vessels or on the bottom of graves; pig and goat bones prevail. These animal remains may be related to the burial rite.

The graves revealed a rather uniform set of grave goods commonly offered with the deceased (*Tab. 2*). Every grave held drinking vessels, usually a jug and a cup. A coin was frequently added. Most graves (except Gr. 12 and 13) revealed fragments of jugs and amphorae on the top of them. Of the amphorae, fragments of Dressel 6B and Dressel 2–4 forms prevail.

A specific feature of this cemetery is the double burials (*Tab. 2;* Gr. 3A, 3D, 4, 7, 10). These burials were not contemporary and probably indicate family graves.

Standing apart in the number of burials is Grave 3B (forming part of the family group together with Graves 3A–3D); it was completely filled with various vessels and contained, according to the anthropological analysis, at least seven but possibly up to eleven individuals buried in the course of the 1st century AD (*Tab. 3*).

The investigated part of the cemetery spans the 1st and the 2nd centuries AD (*Tab. 3*). The exact chronological sequence of individual burials was made on the basis of the numismatic analysis, which also revealed that the earliest burials date to the mid-1st century AD (Gr. 12, 13, burials in urns nos. 40 and 42, Gr. 3B).

Both the burial rite and the grave goods reveal elements of the "Italic tradition", such as the practice of enclosing coins, the inclusion of a set of objects for offerings or libation, amphora graves and grave cists of *tegulae*.

Apart from these, the graves also revealed elements of a different, possibly local, indigenous tradition, such as double burials, grave cists of local stone and the use of local pottery for urns (see note 91). Elements of both traditions appear to have coexisted and perhaps illustrate the processes of gradual acculturation.

The study of the pottery showed a regular use of vessels common in north-eastern Italy, Istria and the Aquileian *ager*. The tableware and thin-walled pottery was most likely produced in Aquileian workshops (see note 92). Among amphorae, those produced in Istria prevail. Some vessels are also imports from the eastern Mediterranean. The coarseware was ascribed to a local production.

The finds of a small Norican silver coin (**KN 1**) and fragments of Late Iron Age pottery (see note 94) show that the settlement already existed in the 1st century BC.

The investigated graves and their goods indicate that the settlement at Vipava played an important communication role already at the beginning of the 1st century AD. Also observable is that the transfer of the main public road from *Aguileia* to *Emona*, to lead across Hrušica Pass, does not seem to have had a strong negative impact on the life at Vipava.

The finds from Vipava also allow us to draw certain conclusions as to the extent of the Roman settlement, specifically that the heart of the settlement, delimited by small tributary streams of the Vipava River, can be located to the foothill of Stari grad (*Fig. 1*).

Finds also show a second settlement area, which spread at the Bela and Grublje sites (*Fig. 1:* 1,2). The Roman cemetery probably extended around the church (*Fig. 1:* 5) and Police sites (*Fig. 1:* 9). It was probably located along a road, as is the standard for Roman cemeteries, and delimited the settlement from the west.

The hilltop of Stari grad (*Fig. 1:* 3) may also have held a settlement, the research of which would offer a more complete picture of the Roman settlement in the Vipava region. This, however, is a research goal for the future.

APPENDIX: Numismatic finds

Alenka MIŠKEC

Analysis

The cemetery in Laurinova ulica (Laurinova Street) in Vipava, with nine excavated cremation urn burials, provides a solid basis for studying the placement of coins in graves, as all the necessary data has been preserved because of precise

documentation. All 26 analyzed coins were placed in the graves, whether in the urn or on the bottom of the grave pit (*Tab. 5*), while exact data are missing only for a small Celtic silver coin, as it cannot be reliably claimed to be part of the grave goods since it was discovered in the fill of grave 13. Other than that coin and a perforated Roman denarius that served as a pendant on a silver armlet, all the coins placed in graves were Roman bronze asses (see **Catalogue of coins**). This represents additional confirmation of the otherwise widespread belief that mainly coins of lesser value were placed in graves. In the graves where between 21 and 25 individuals had been buried, 24 coins were placed in the graves, indicating a high percentage of deposited coins.The situation is considerably different at the cemeteries in the Roman towns of Emona and Poetovio. On the basis of available data, for the northern Emona cemetery it can merely be roughly estimated that 15% of the graves contained coins,[4] while at the western cemeteries of Poetovio, there were several more graves with coins deposited as grave goods, representing as much as 20.6%. It should be noted that at the Emonan cemetery coins from the 1st century represented 47% of all coins from graves, while coins from the 2nd century represented 18%; the total is 65%. At the western Poetovio cemeteries, coins from the 1st century represented 57% of all coins added as grave goods, from the 2nd century almost 20%, and undetermined coins from the 1st and 2nd centuries 15%; altogether 92%.These data, together with information about grave finds from cemeteries in the Veneto region, which indicate that the placement of coins in graves reached its peak in the Julian-Claudian period,[5] undoubtedly confirm the hypothesis that the placement of coins in graves was more popular in the first two centuries, while this custom later gradually died out. It also shows that the placement of coins in graves was more common in Italy than in the more distant provinces, such as Germania,[6] where it was characteristic that the coins were frequently placed in the graves of settlements with a geographically favorable position and greater economic significance, such as the settlements of Xanten, Neuss (Novaesium), Nijmegen, and Moers-Asberg (*Asciburgium*).[7]

On the basis of the presented coins as well as other grave goods, the graves from the cemetery at Laurinova ulica in Vipava can be assigned to the period from Augustus to Antonius Pius, i.e. to the middle of the 2nd century (cf. *Tab. 4*). This was in fact the period when cremation burial in general predominated in the western Roman Empire.[8] The homogeneity of the burials could also indicate that this had been the cemetery of a small and highly connected community. It can be established from the available data that the coins had been placed in the graves after cremation; therefore, it is difficult to speak about any custom of placing coins as payment to Charon for transport to the otherworld. Some other custom cannot be ruled out, particularly because the coins appear, without exception, in all graves. They were probably added as grave goods for all deceased adults, but not for children.

Vesna Tratnik
ZVKDS
Center za preventivno arheologijo
Poljanska 40
SI-Ljubljana
vesna.tratnik@cpa-rs.si

Alenka Miškec
Narodni muzej Slovenije
Prešernova 20
1000 Ljubljana
alenka.miskec@nms.si

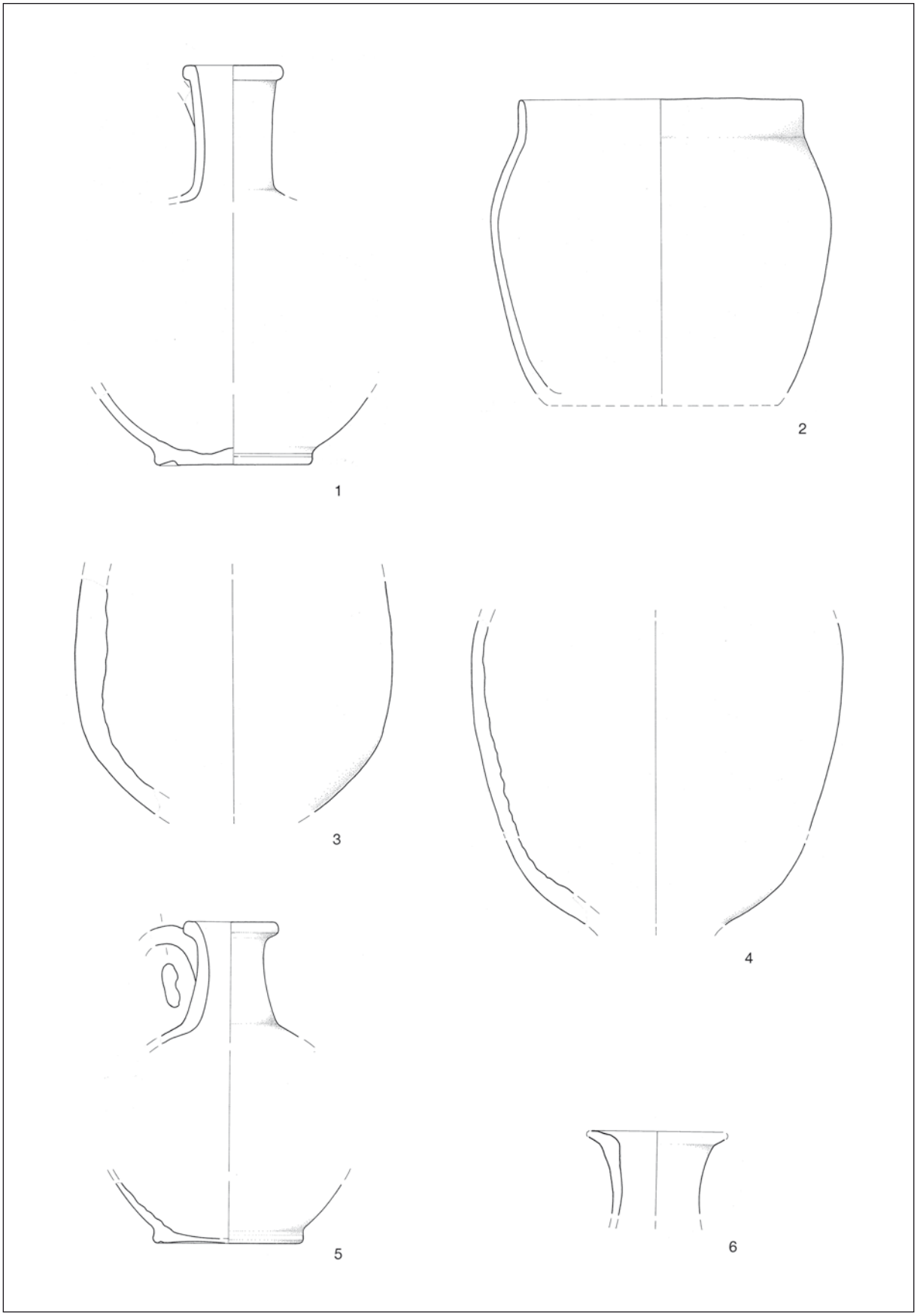
[4] Miškec 2012, 135; Plesničar Gec 1972; Petru 1972, 23–90, 151–163.

[5] Gorini 1999, 75; Rossi 2011, 387–388.

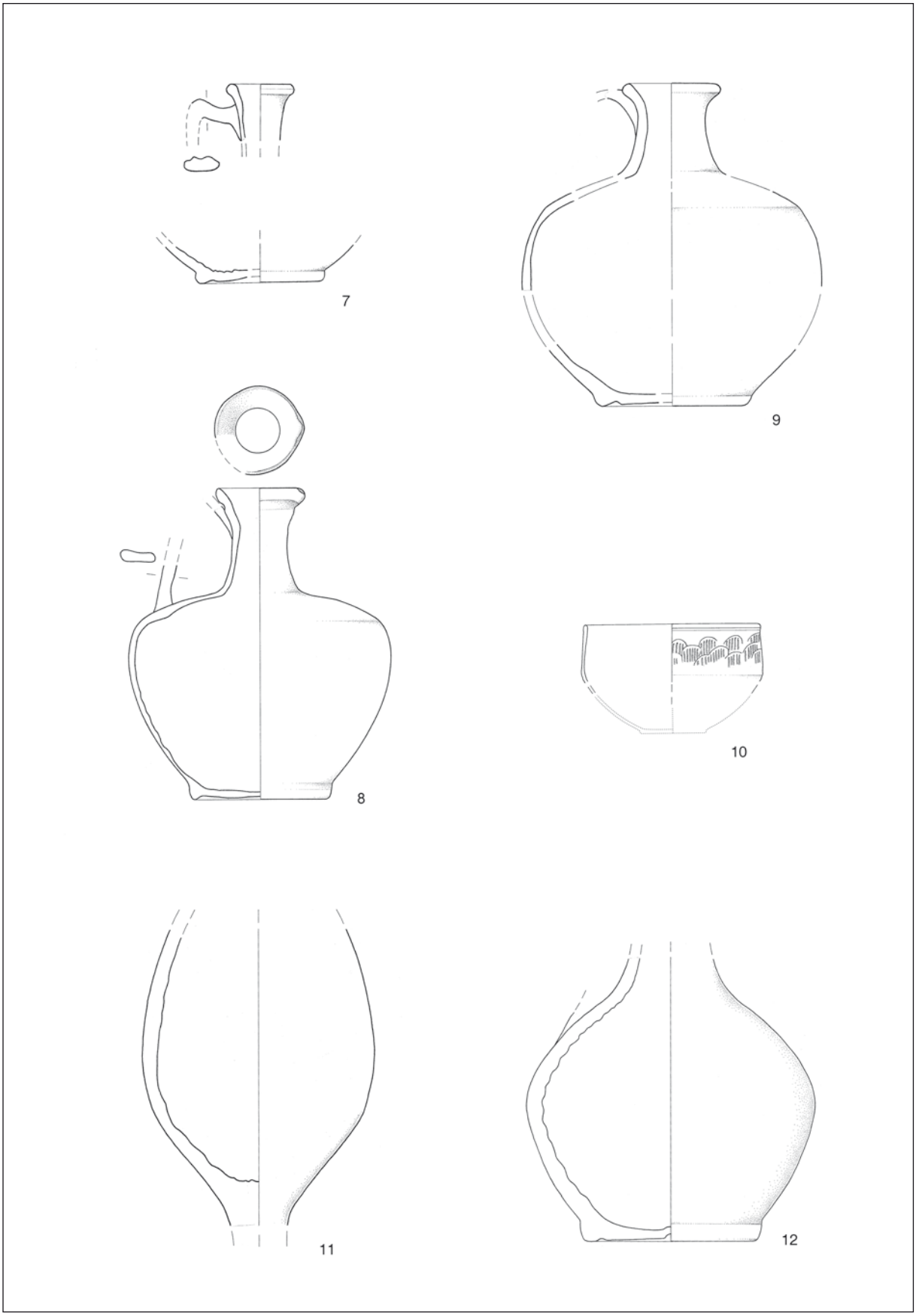
[6] Rasbach 1999, 221–226.

[7] Rasbach 1999, 221–226.

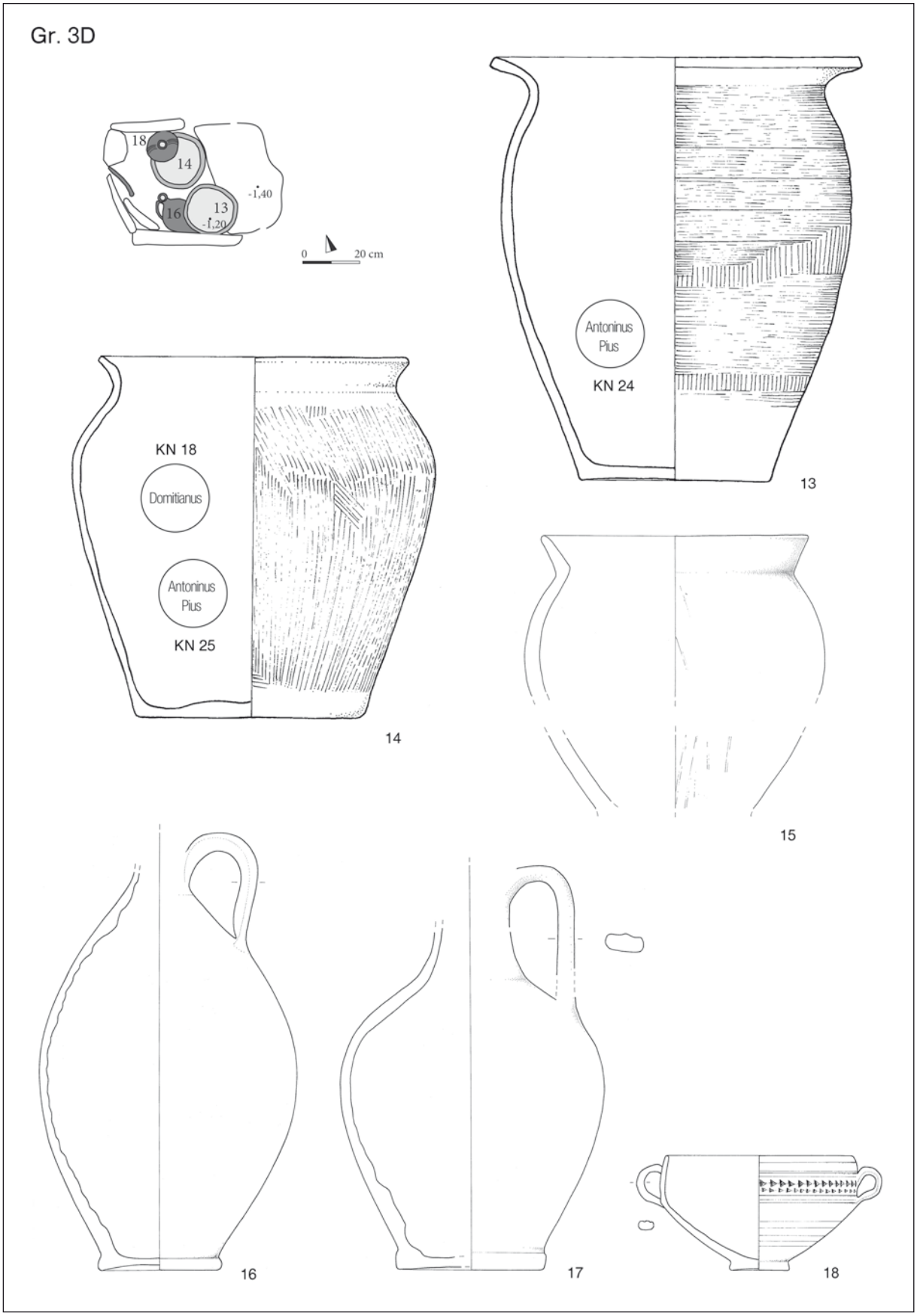
[8] It is generally considered that in the 2nd century the manner of burial began to change from cremation to inhumation under the influence of Christianity (cf. Toynbee 1971, 40; Rebay-Salissbury 2012, 21).

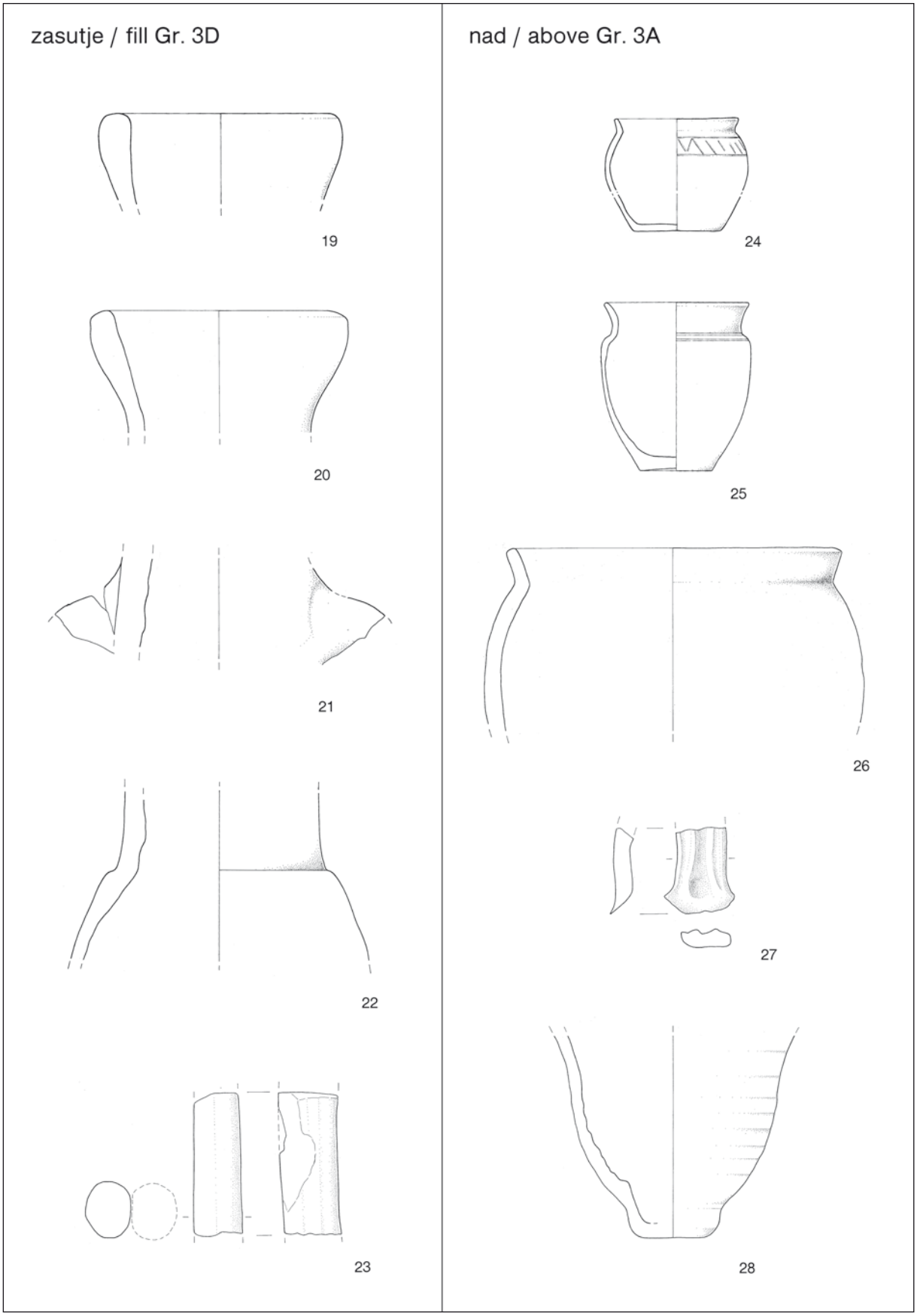

T. 1: Vipava, Laurinova ulica. Najdbe leta 2001. Vse keramika. M. 3,4 = 1:6; ostalo 1:3.
Pl. 1: Vipava, Laurinova ulica. Finds in the year 2001. All pottery. Scale 3,4 = 1:6; rest 1:3.

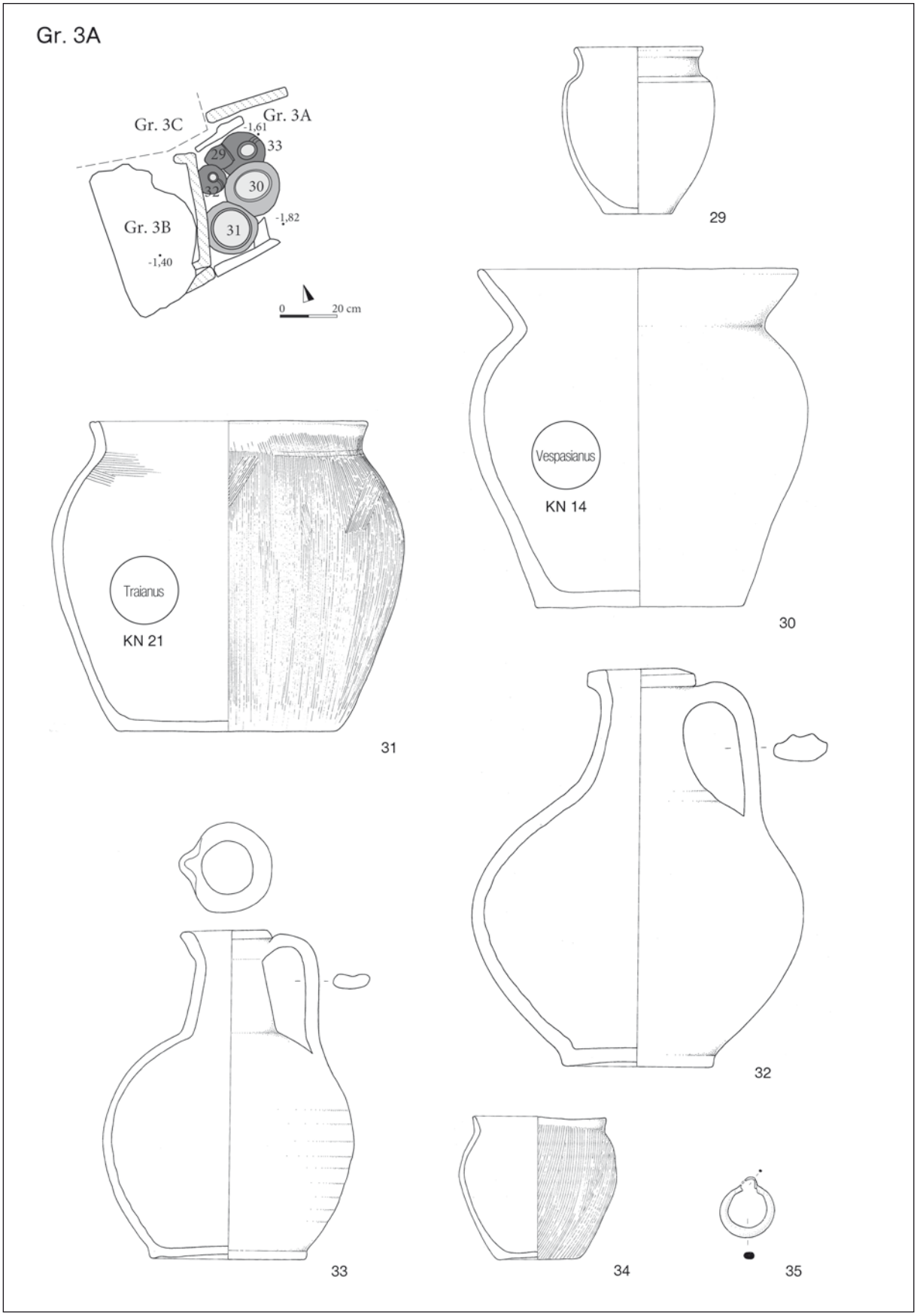

T. 2: Vipava, Laurinova ulica. Najdbe leta 2001. Vse keramika. M. 11 = 1:6; ostalo 1:3.
Pl. 2: Vipava, Laurinova ulica. Finds in the year 2001. All pottery. Scale 11 = 1:6; rest 1:3.

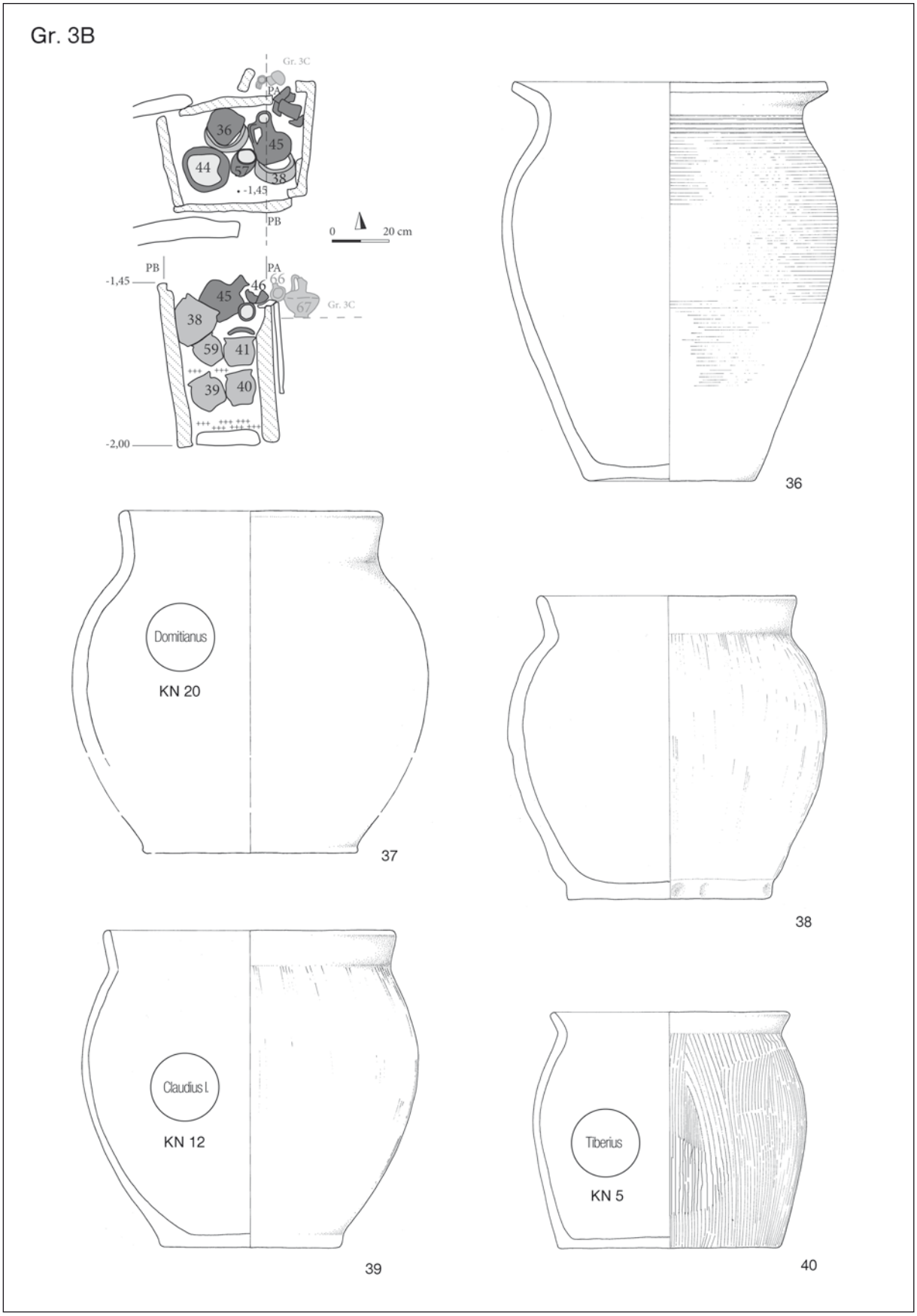

T. 3: Vipava, Laurinova ulica. Gr. 3D. Vse keramika. M. = 1:3.
Pl. 3: Vipava, Laurinova ulica. Gr. 3D. All pottery. Scale = 1:3.

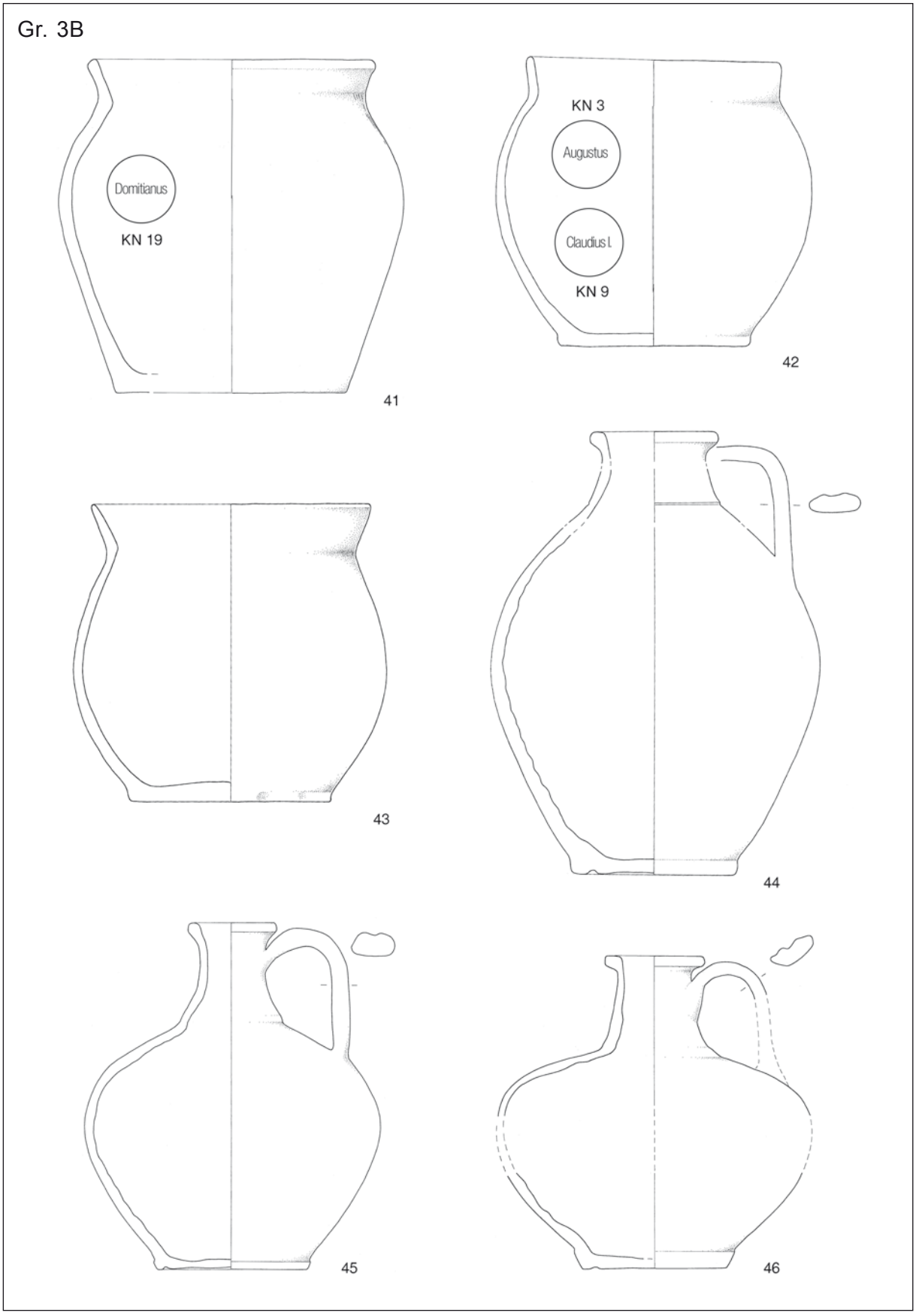

T. 4: Vipava, Laurinova ulica. **19–23** zasutje gr. 3D; **24–28** najdbe nad gr. 3D. Vse keramika. M. 28 = 1:6; ostalo 1:3.
Pl. 4: Vipava, Laurinova ulica. **19–23** fill of Gr. 3D; **24–28** finds above Gr. 3D. All pottery. Scale 28 = 1:6; rest 1:3.

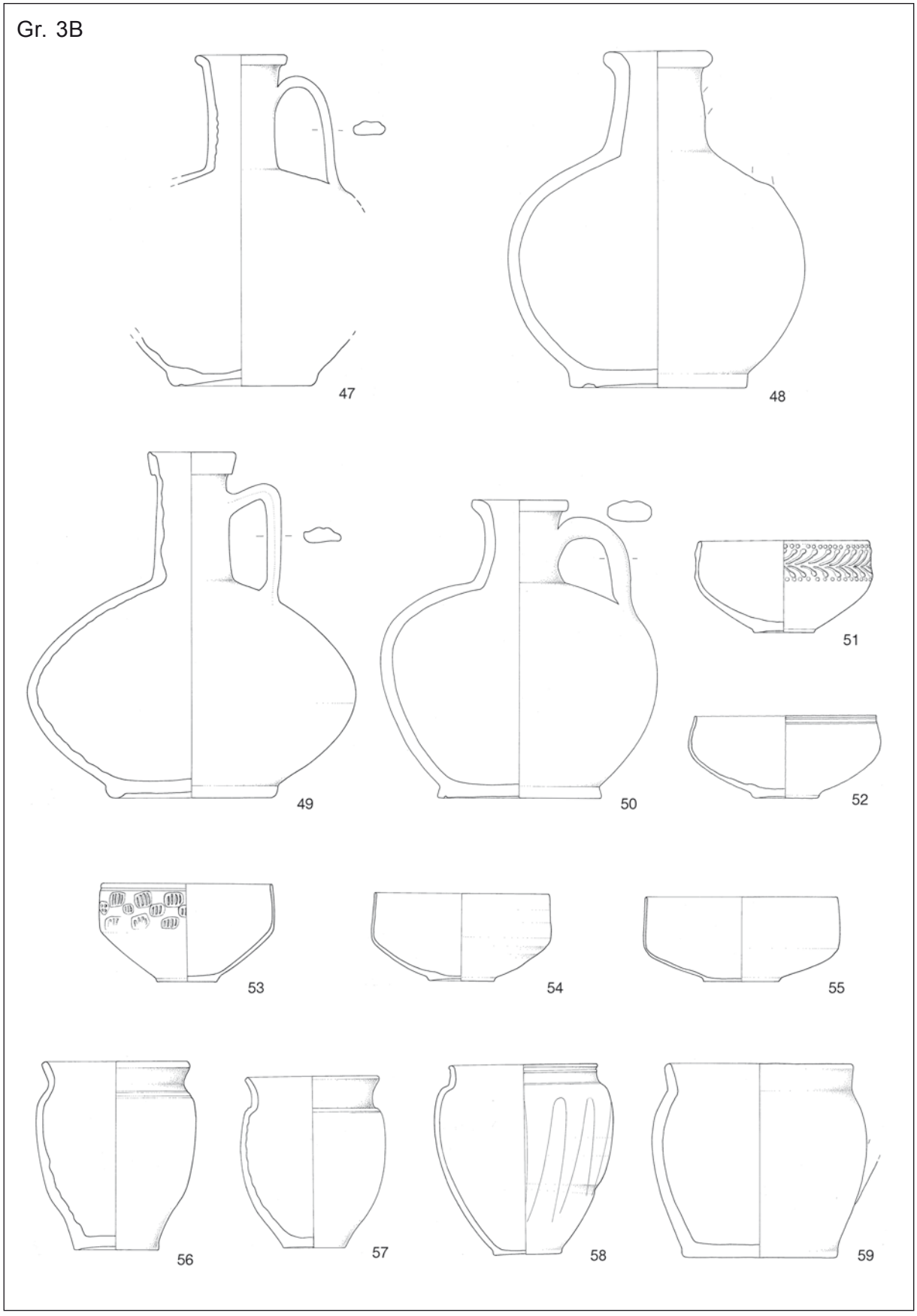

T. 5: Vipava, Laurinova ulica. Gr. 3A. Keramika; 35 medenina. M. 29–34 = 1:3; 35 = 1:2.
Pl. 5: Vipava, Laurinova ulica. Gr. 3A. Pottery; 35 brass. Scale 29–34 = 1:3; 35 = 1:2.

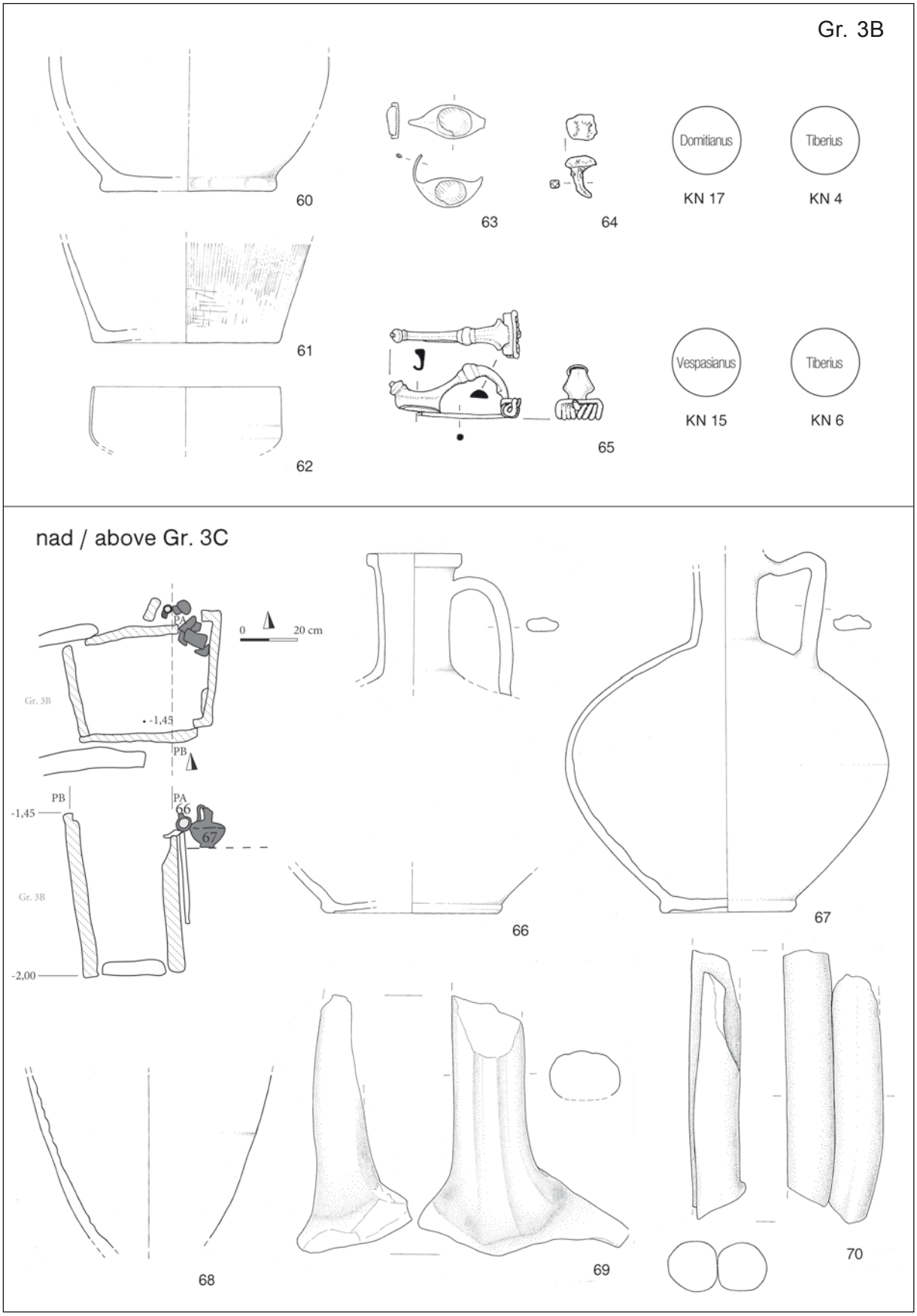

T. 6: Vipava, Laurinova ulica. Gr. 3B. Vse keramika. M. = 1:3.
Pl. 6: Vipava, Laurinova ulica. Gr. 3B. All pottery. Scale = 1:3.

T. 7: Vipava, Laurinova ulica. Gr. 3B. Vse keramika. M. = 1:3.
Pl. 7: Vipava, Laurinova ulica. Gr. 3B. All pottery. Scale = 1:3.

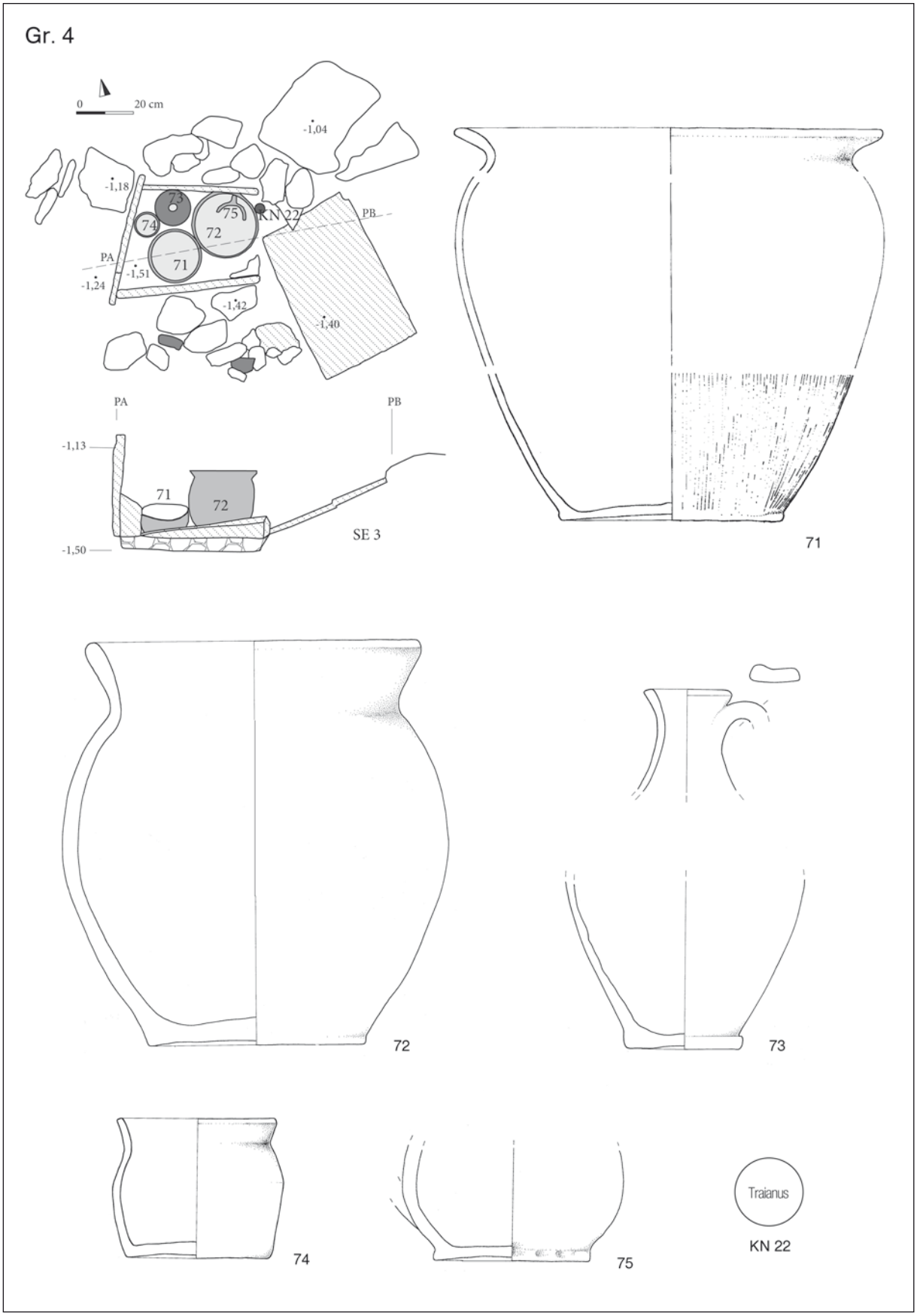

T. 8: Vipava, Laurinova ulica. Gr. 3B. Vse keramika. M. = 1:3.
Pl. 8: Vipava, Laurinova ulica. Gr. 3B. All pottery. Scale = 1:3.

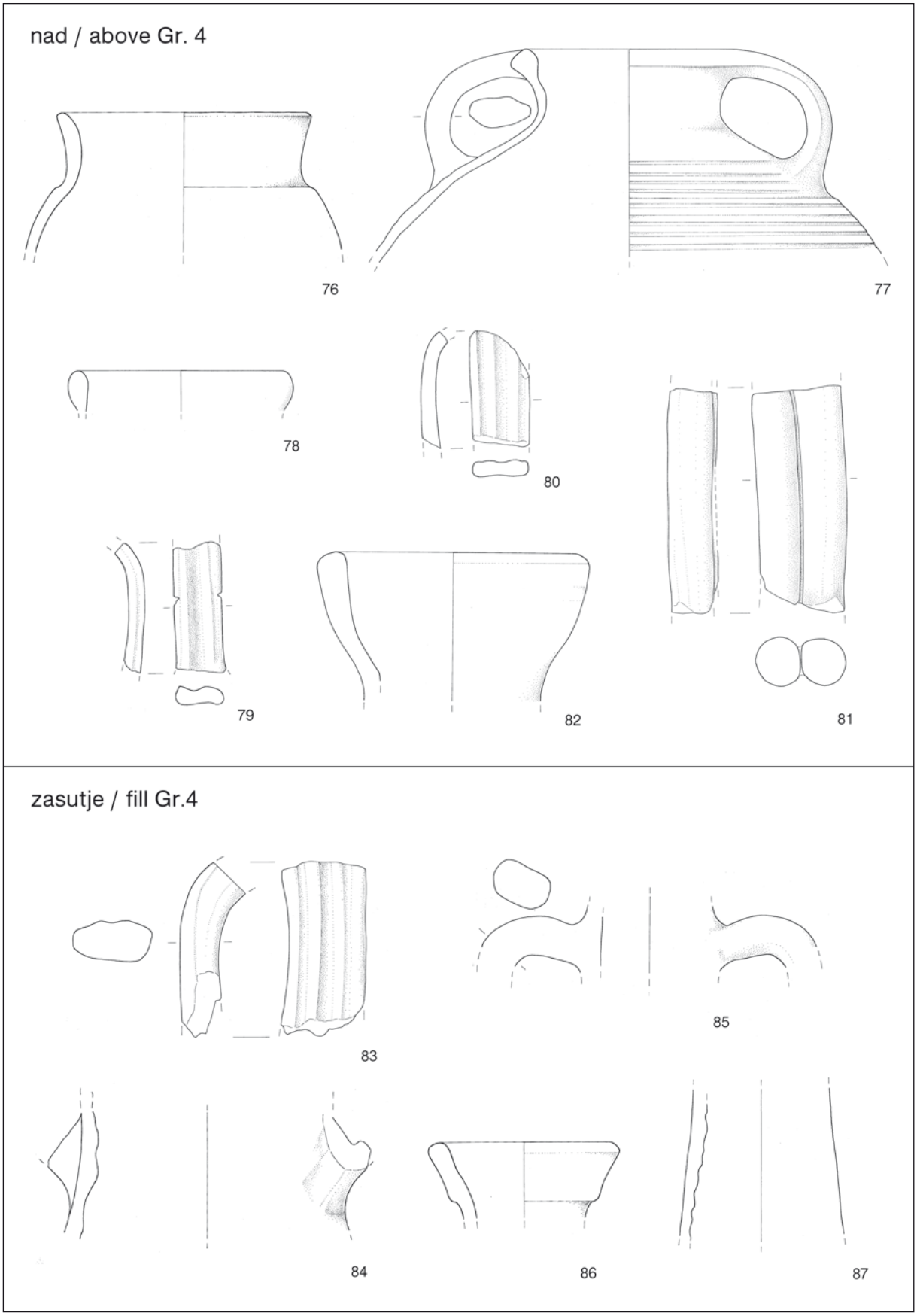

T. 9: Vipava, Laurinova ulica. **60–65** gr. 3B; **66–70** najdbe nad gr. 3C. 60–62,66–70 keramika; 63,64 železo; 65 bron. M. 60–62,66,67,69,70 = 1:3; 68 = 1:6; 63–65 = 1:2.

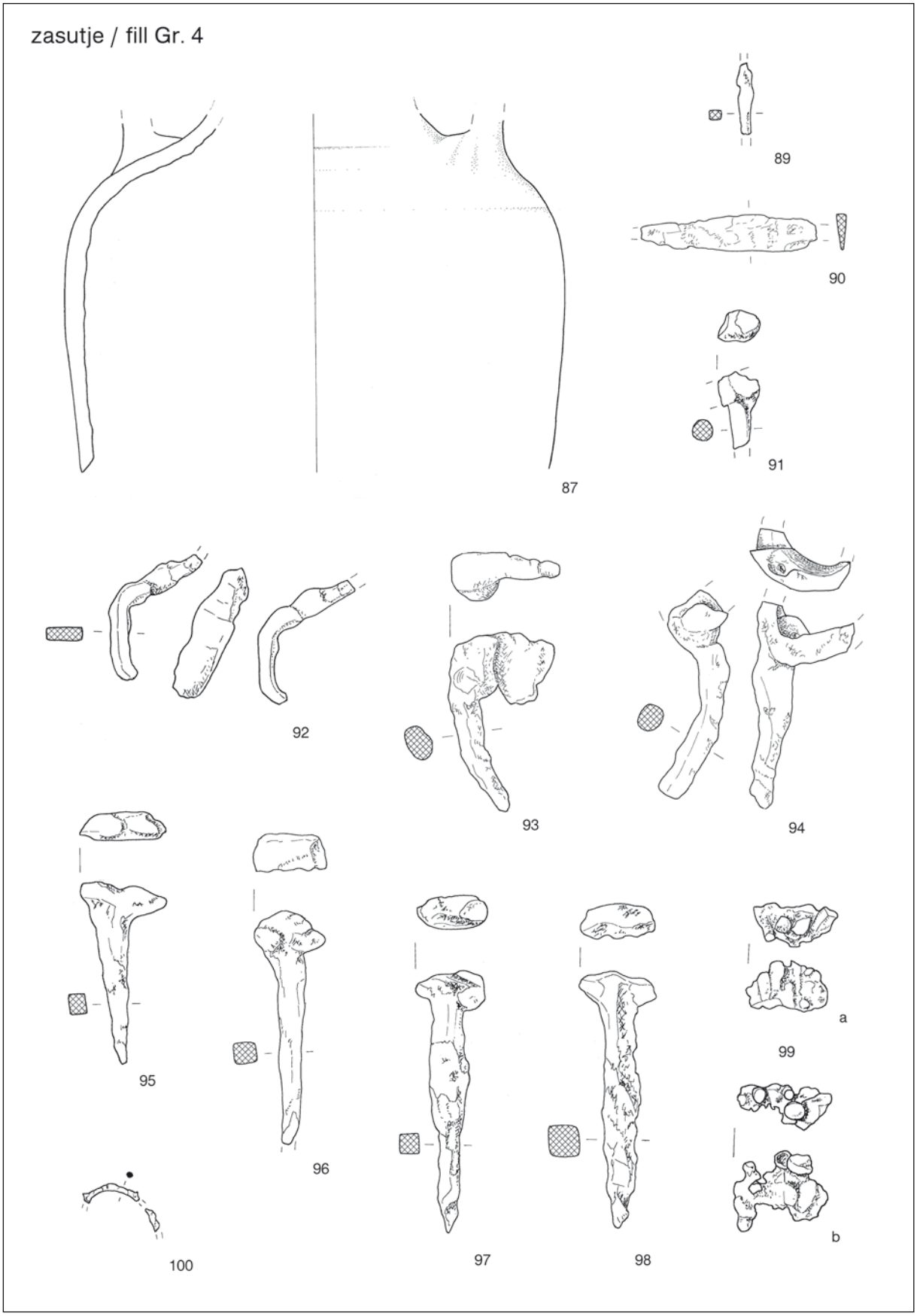
Pl. 9: Vipava, Laurinova ulica. **60–65** Gr. 3B; **66–70** finds above Gr. 3C. 60–62,66–70 pottery; 63,64 iron; 65 bronze. Scale 60–62,66,67,69,70 = 1:3; 68 = 1:6; 63–65 = 1:2.

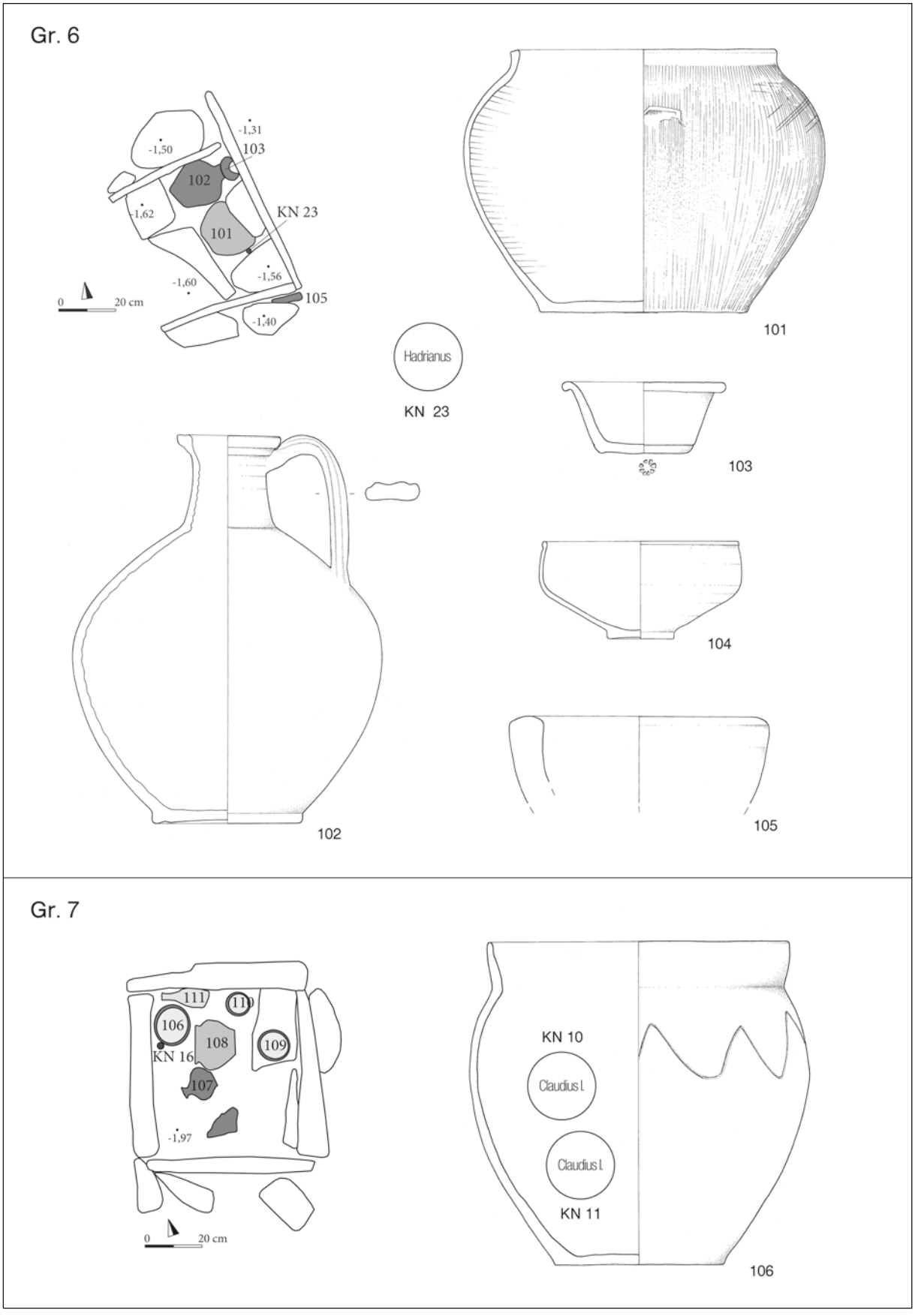

T. 10: Vipava, Laurinova ulica. Gr. 4. Vse keramika. M. = 1:3.
Pl. 10: Vipava, Laurinova ulica. Gr. 4. All pottery. Scale = 1:3.

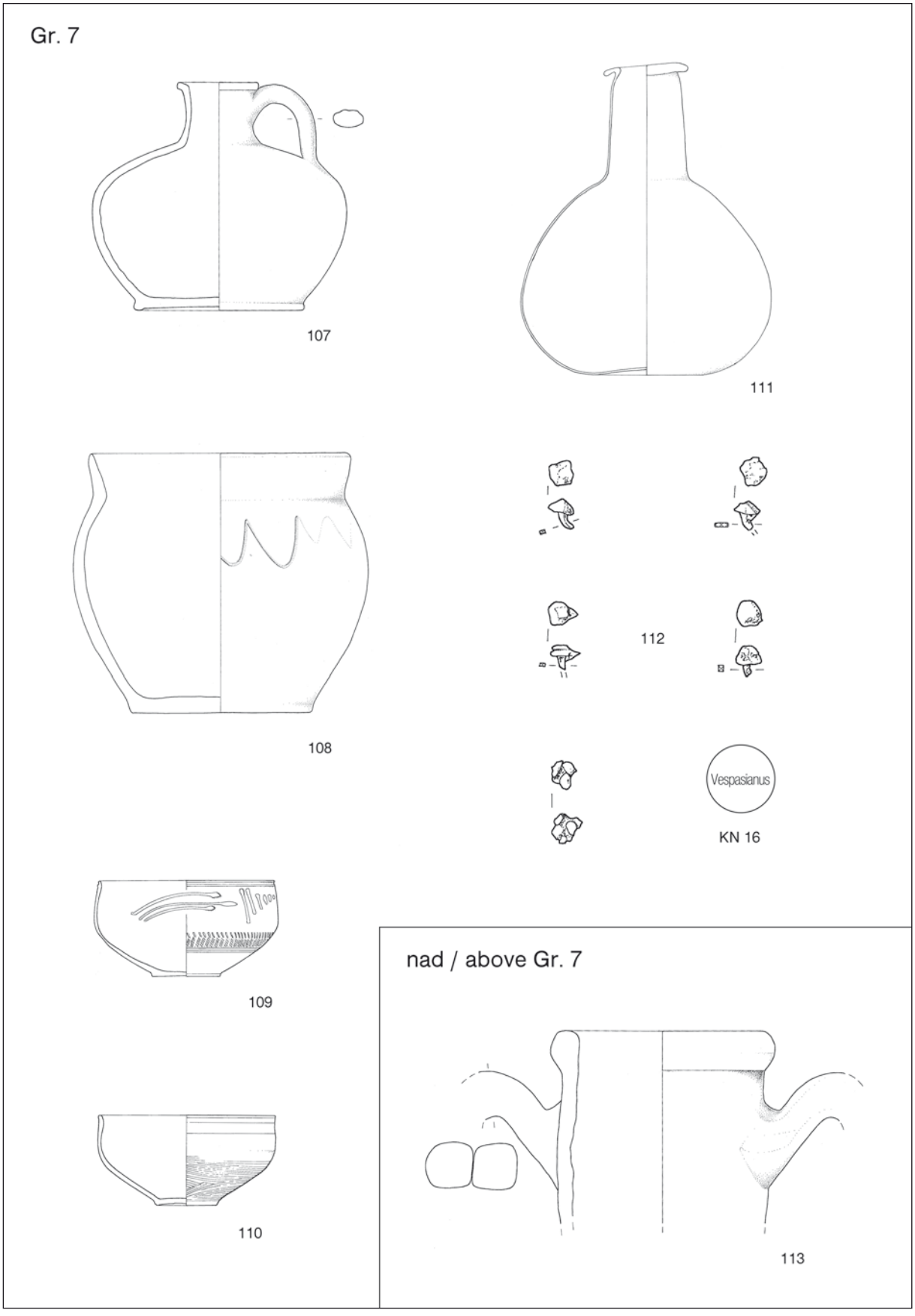

T. 11: Vipava, Laurinova ulica. **76–81** najdbe nad gr. 4; **83–88** zasutje gr. 4. Vse keramika. M. 87 = 1:6; ostalo 1:3.
Pl. 1: Vipava, Laurinova ulica. **76–81** finds above Gr. 4; **83–88** fill of Gr. 4. All pottery. Scale 87 = 1:6; rest 1:3.

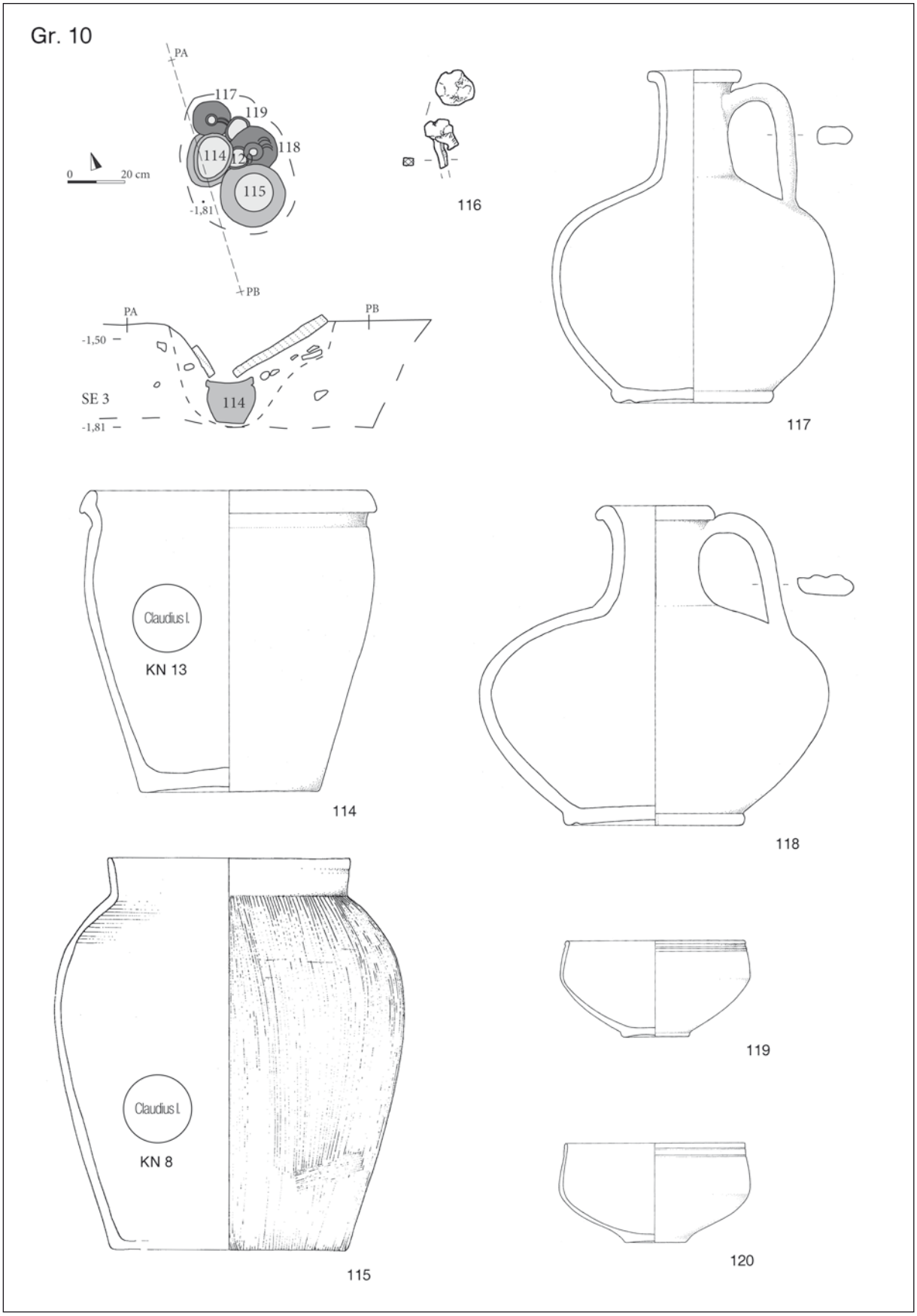

T. 12: Vipava, Laurinova ulica. Zasutje gr. 4. 88 keramika; 89–100 železo. M. 89–100 = 1:2; 88 = 1:4.
Pl. 12: Vipava, Laurinova ulica. Fill of Gr. 4. 88 pottery; 89–100 iron. Scale 89–100 = 1:2; 88 = 1:4.

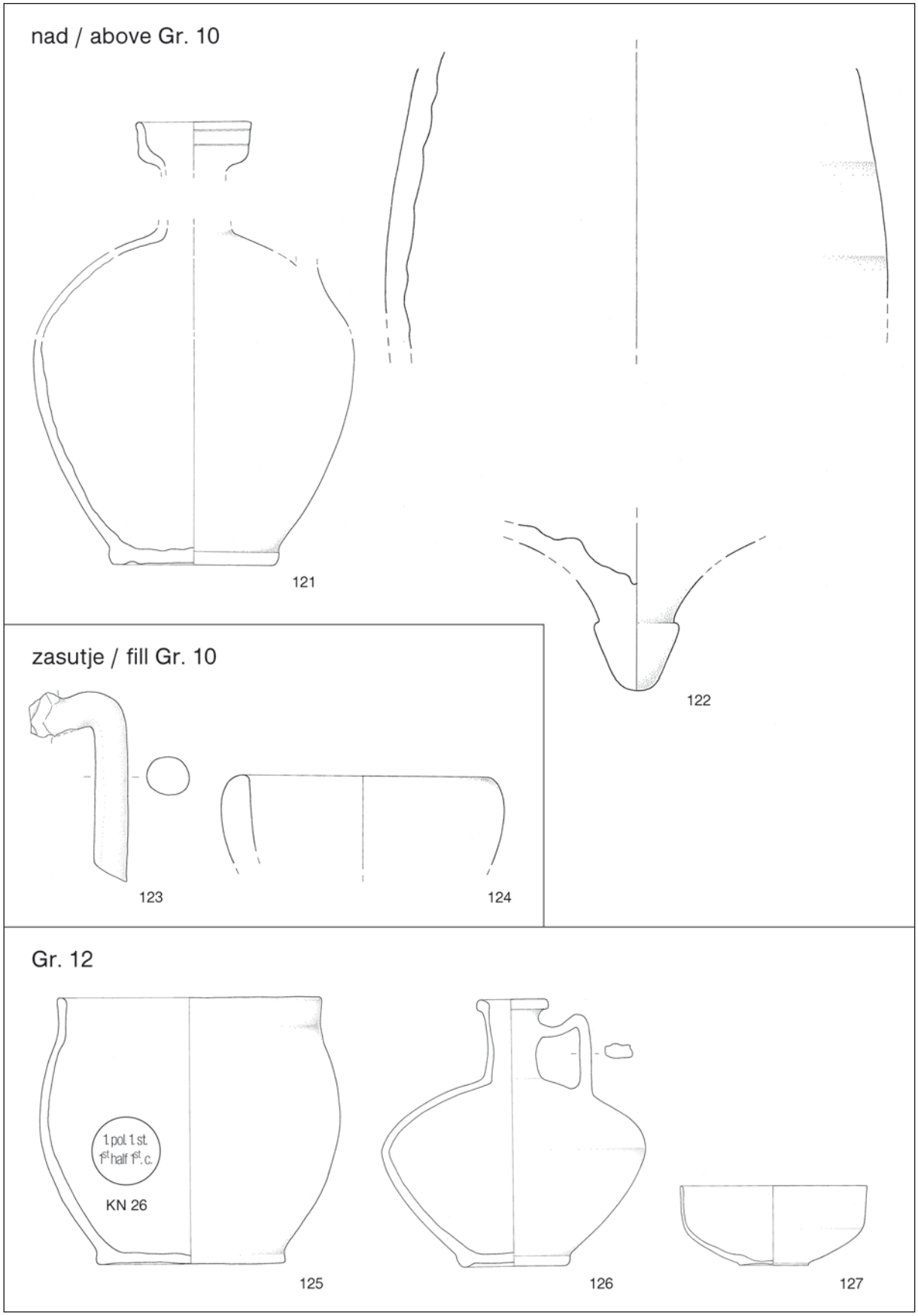

T. 13: Vipava, Laurinova ulica. **101–105** gr. 6; **106** gr. 7. Vse keramika. M. = 1:3.
Pl. 13: Vipava, Laurinova ulica. **101–105** Gr. 6; **106** Gr. 7. All pottery. Scale = 1:3.

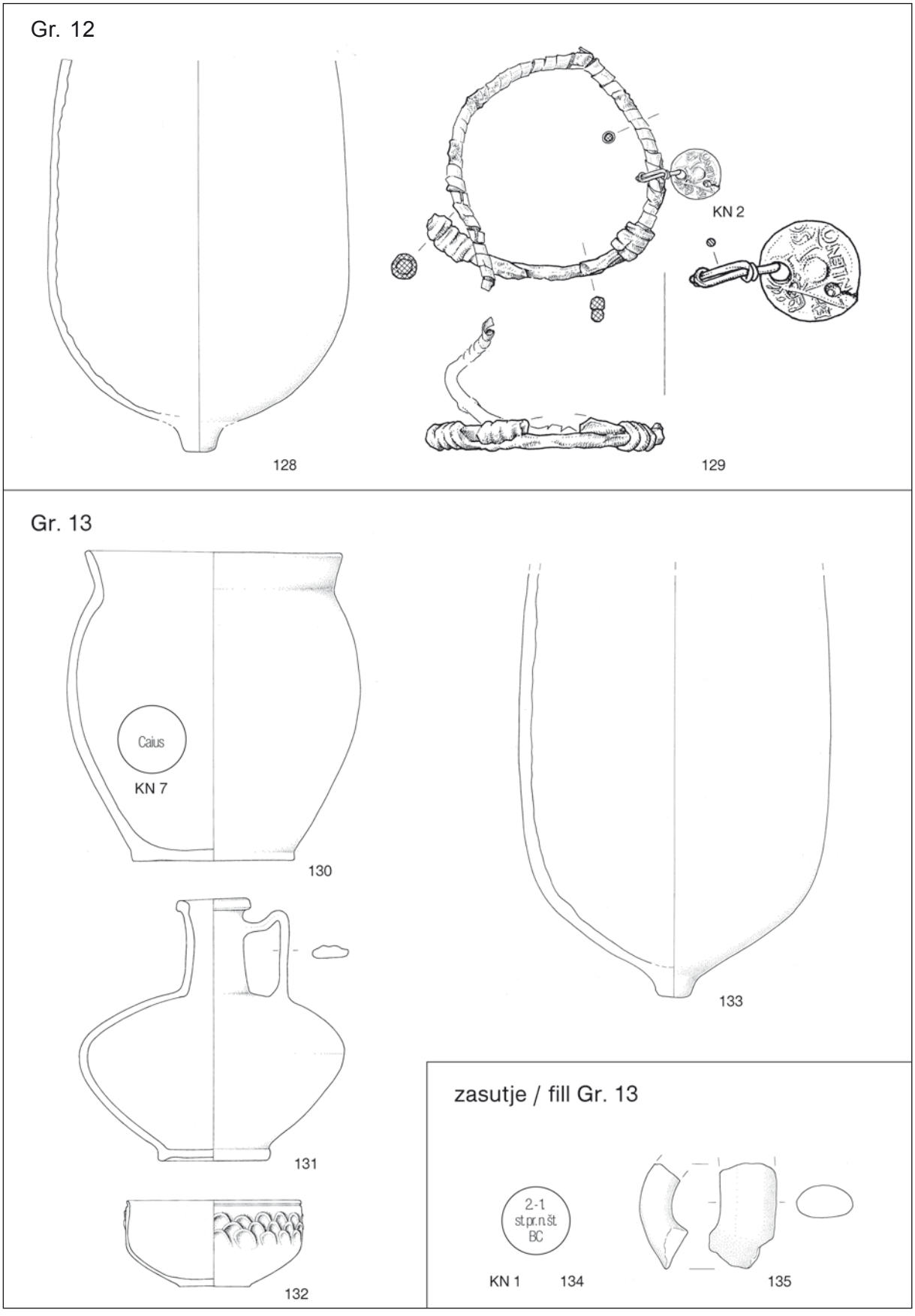

T. 14: Vipava, Laurinova ulica. **107–112** gr. 7; **113** nad gr. 7. 107–110,113 keramika; 111 steklo; 112 železo. M. 107–111,113 = 1:3; 112 = 1:2.
Pl. 14: Vipava, Laurinova ulica. **107–112** Gr. 7; **113** above Gr. 7. 107–110,113 pottery; 111 glass; 112 iron. Scale 107–111,113 = 1:3; 112 = 1:2.

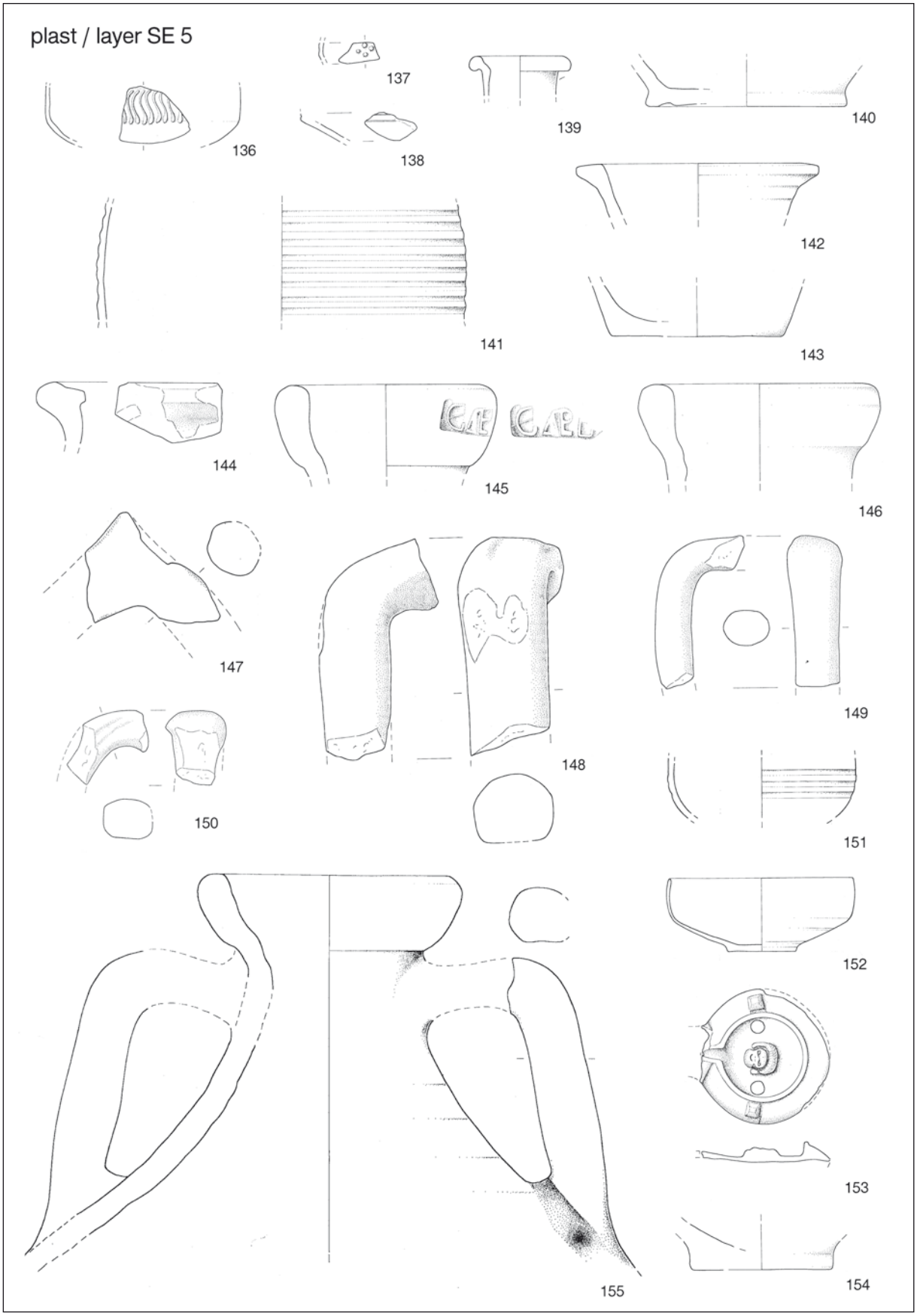

T. 15: Vipava, Laurinova ulica. Gr. 10. 114–115,117–120 keramika; 116 železo. M. 114,115,117–120 = 1:3; 116 = 1:2.
Pl. 15: Vipava, Laurinova ulica. Gr. 10. 114–115,117–120 pottery; 116 iron. Scale 114,115,117–120 = 1:3; 116 = 1:2.

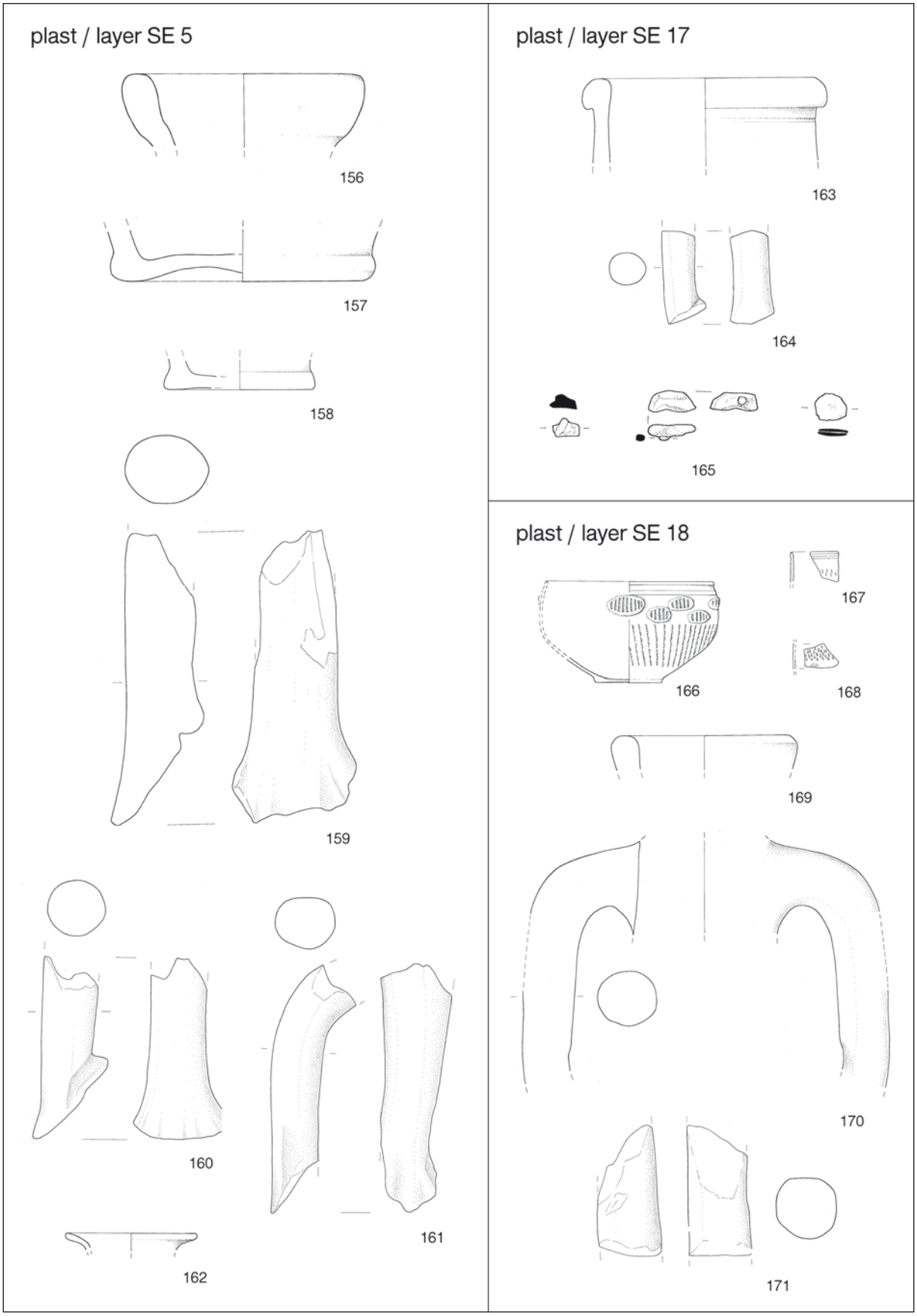

T. 16: Vipava, Laurinova ulica. **121,122** nad gr. 10; **123,124** zasutje gr. 10; **125–127** gr. 12. Vse keramika. M. = 1:3; 122 = 1:4.
Pl. 16: Vipava, Laurinova ulica. **121,122** Above Gr. 10; **123,124** fill of Gr. 10; **125–127** Gr. 12. All pottery. Scale = 1:3; 122 = 1:4.

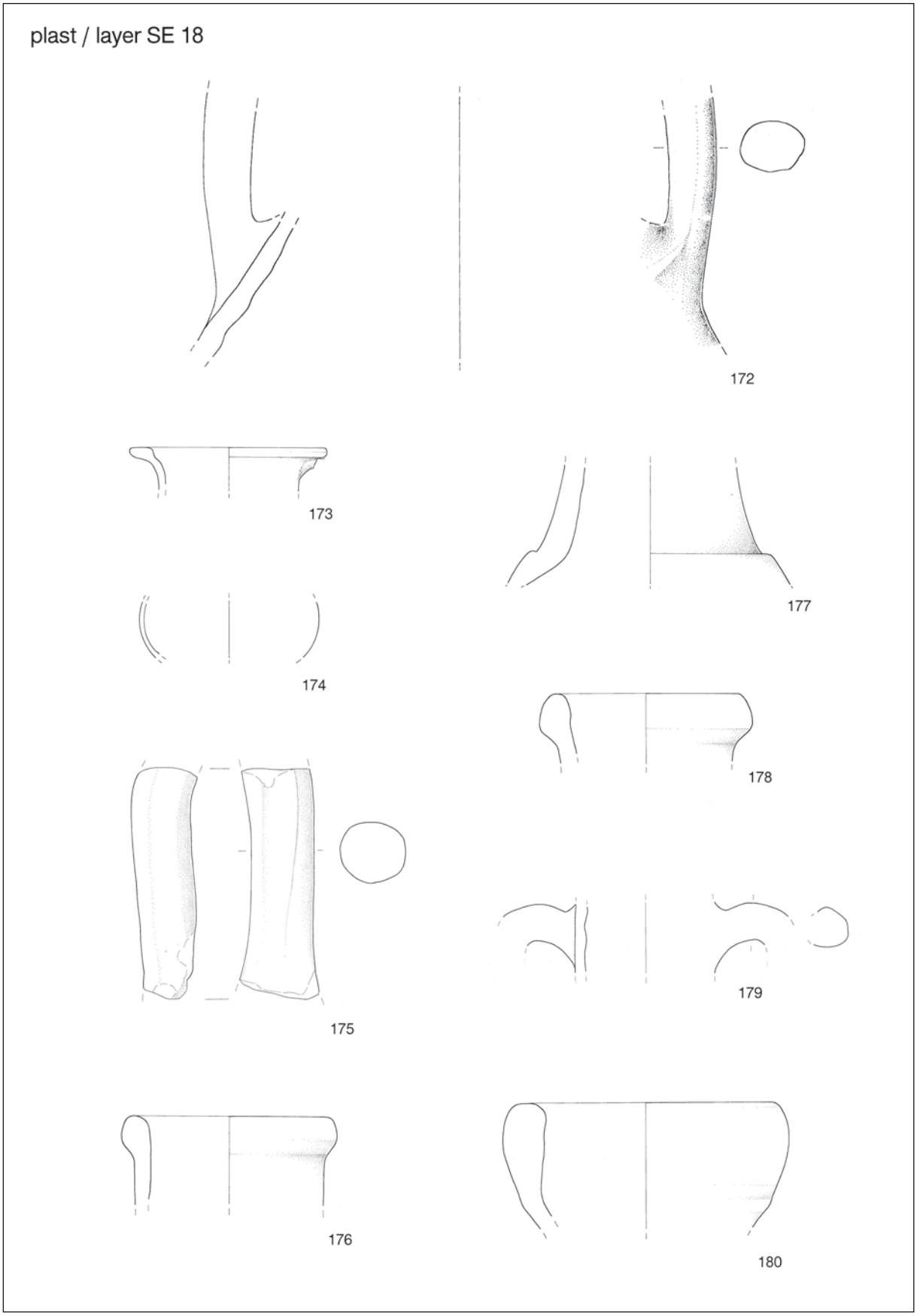

T. 17: Vipava, Laurinova ulica. **128,129** gr. 12; **130–133** gr. 13; **134,135** zasutje gr. 13. 128,130–133,135 keramika; 129 železo in srebro. M. 128,133 = 1:6; 130–132,135 = 1:3; 129 = 1:2 (detajl = 1:1).
Pl. 17: Vipava, Laurinova ulica. **128,129** Gr. 12; **130–133** Gr. 13; **134,135** fill of Gr. 13. 128,130–133,135 pottery; 129 iron and silver. Scale 128,133 = 1:6; 130–132,135 = 1:3; 129 = 1:2 (detail = 1:1).

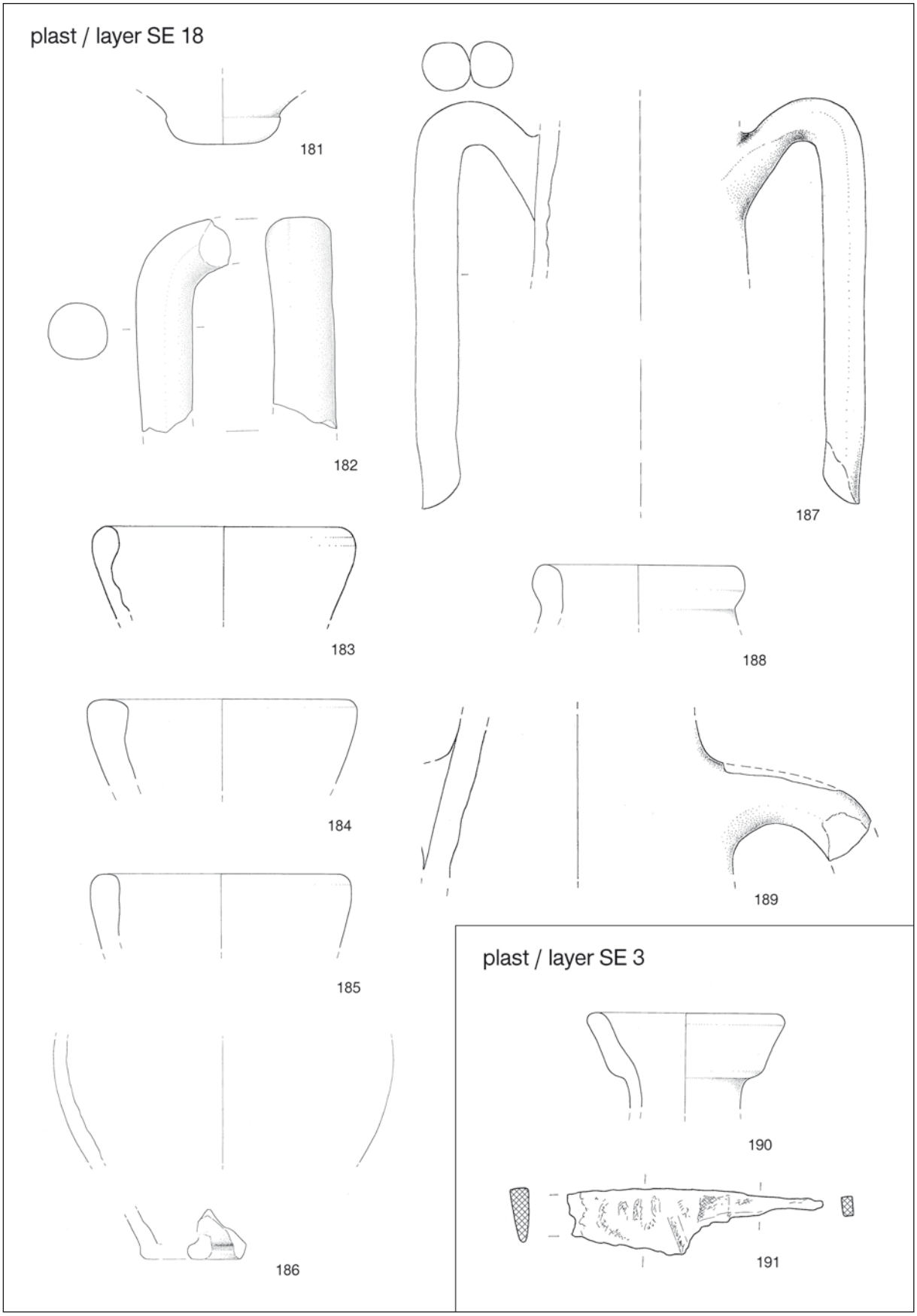

T. 18: Vipava, Laurinova ulica. Nasutje (SE 5). Vse keramika. M. = 1:3.
Pl. 18: Vipava, Laurinova ulica. Layer (SE 5). All pottery. Scale = 1:3.

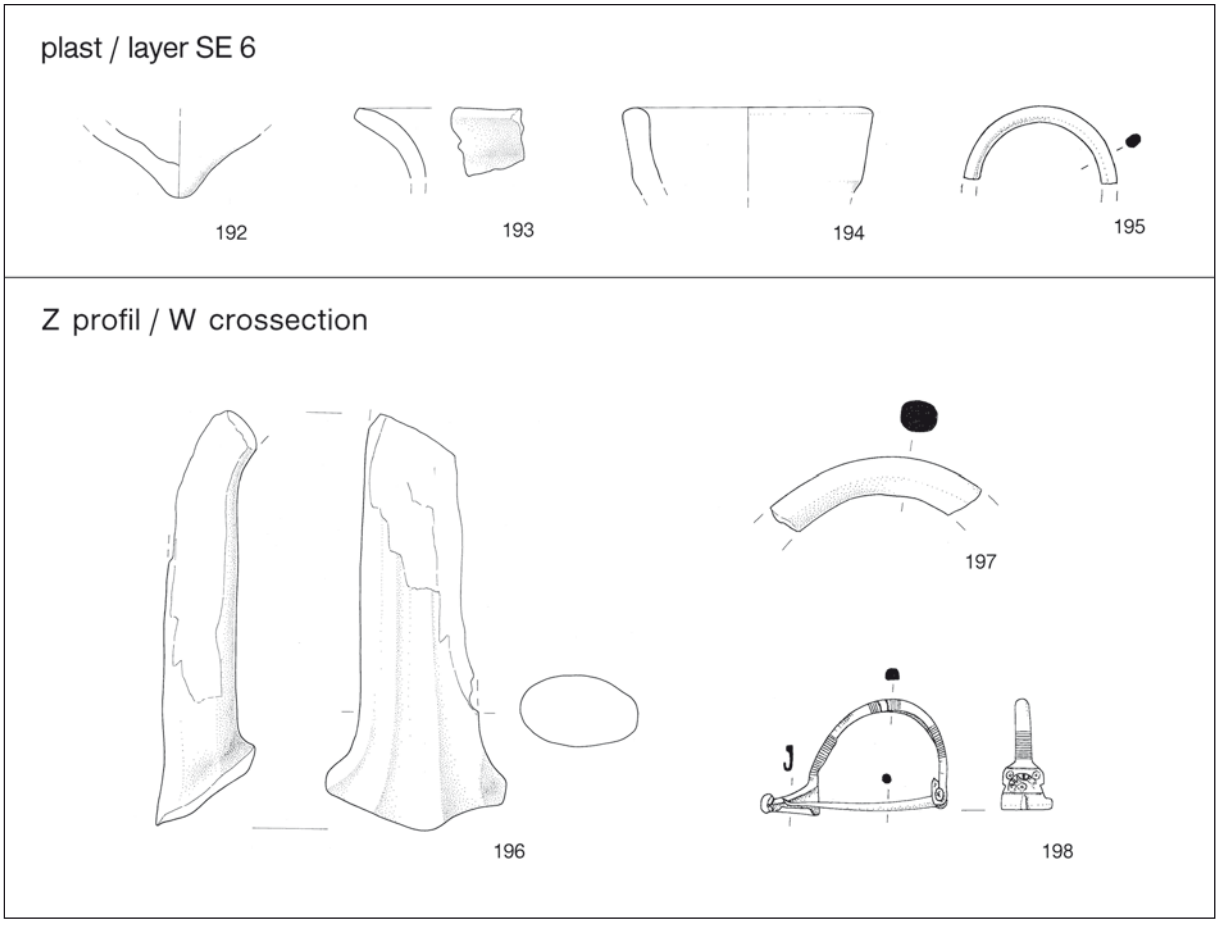

T. 19: Vipava, Laurinova ulica. Nasutja: **156–161** (SE 5); **163–165** (SE 17); **166–171** (SE 18). 156–164,166–171 keramika; 165 bron. M. 156–164,166–171 = 1:3; 165 = 1:2.
Pl. 19: Vipava, Laurinova ulica. Layers: **156–161** (SE 5); **163–165** (SE 17); **166–171** (SE 18). 156–164,166–171 pottery; 165 bronze. Scale 156–164,166–171 = 1:3; 165 = 1:2.

T. 20: Vipava, Laurinova ulica. Nasutje (SE 18). Vse keramika. M. = 1:3.
Pl. 20: Vipava, Laurinova ulica. Layer (SE 18). All pottery. Scale = 1:3.

T. 21: Vipava, Laurinova ulica. Nasutja: **181–189** (SE 18); **190,191** (SE 3). 181–190 keramika; 191 železo. M. 186 = 1:6; 181–185,187–190 = 1:3; 191 = 1:2.
Pl. 21: Vipava, Laurinova ulica. Layers: **181–189** (SE 18); **190,191** (SE 3). 181–190 pottey; 191 iron. Scale 186 = 1:6; 181–185,187–190 = 1:3; 191 = 1:2.

T. 22: Vipava, Laurinova ulica. **192–195** nasutje (SE 6); **196–198** zahodni profil. 192–194, 196 keramika, 195, 197–198 bron. M. 192–194,196=1:3; 195,197,198 = 1:2.
Pl. 22: Vipava, Laurinova ulica. **192–195** layer (SE 6); **196–198** west. cross section. 192–194, 196 pottery, 195, 197–198 bronze. Scale 192–194,196 = 1:3; 195,197,198 = 1:2.

The territory of Poetovio and the boundary between Noricum and Pannonia

Upravno območje Petovione in meja med Norikom in Panonijo

Anja RAGOLIČ

Izvleček

V prispevku smo poskušali določiti upravno območje Petovione, pri čemer smo navedli izbor dosedanjih (maloštevilnih) raziskav, ki so se dotaknile te problematike. Zaradi odsotnosti kakršnihkoli mejnikov smo poskusili s pomočjo Thiessnovih poligonov in geografskega informacijskega sistema (GIS) zamejiti upravno območje. Dobljene rezultate smo podkrepili z redkimi pisnimi viri ter tudi arheološkimi in epigrafskimi najdbami. Pri določitvi teoretičnega mestnega območja Petovione ostaja problematična predvsem severna meja.

Ključne besede: rimska doba, Panonija, Norik, *Poetovio* (Ptuj), mestno območje (ager), meje, Thiessnovi poligoni, poraba energije, *Aquae Iasae*

Abstract

The article contains a new attempt at delimiting the territory of the Roman city of Poetovio. It is a topic tackled in few studies by the past and the article begins with their brief presentation. In the absence of boundary stones or other clear markers, the boundary was sought through the use of Thiessen polygons and GIS analyses, which were then compared to the few existing literary sources, as well as archaeological and epigraphic finds. The results enabled a theoretical boundary of Poetovio's territory to be proposed, with the most problematic part being its northern boundary.

Keywords: Roman period, Pannonia, Noricum, Poetovio (Ptuj), city territory (*ager*), boundaries, Thiessen polygons, site catchment analysis, Aquae Iasae

1. INTRODUCTION

Poetovio was an important city during the Roman period and much has been written on its central role in the early development of Roman Pannonia. In contrast, researchers devoted much less time to the delimitation of its territory and the boundary between Noricum and Pannonia. In the absence of solid evidence on the subject, this is also understandable. The city was located at the edge of the province and boundaries were changing; Poetovio at one time formed an administrative part of Pannonia and another time of Noricum.

The scarce literary sources tell us very little as to where Poetovio belonged in the administrative sense. Pliny the Elder (roughly 23–79),[1] for

[1] *N. h.* III 146: *A tergo Carnorum et Iapudum, qua se fert magnus Hister, Raetis iuguntur Norici. Oppida eorum Virunum, Celeia, Teurnia, Aguntum, Iuva<u>m, omnia Claudia, Flavium Solvense. Noricis iuguntur lacus Pe<l>so, deserta Boiorum; iam tamen colonia Divi Claudi Sa<v>aria et oppido Scarbantia Iulia habitantur.*

example, mentions that Savaria and Scarbantia, during occupation and until the reign of Claudius (41–54) probably belonged to Noricum[2] or were under the Norican sphere of influence. According to Veleius Paterculus (19 BC–AD 31), the same can for AD 9 be said of Carnuntum.[3] Either under Claudius or under Vespasian,[4] the eastern part of Noricum came under Pannonia; the cities of Savaria, Scarbantia, Carnuntum and Poetovio, initially belonging to Lower Illyricum, were now part of the province of Pannonia.[5] The date of this administrative change is an obvious one, as Noricum at this time became a province, more precisely *inermis provincia*, with military forces no longer needed here due a long period as a Roman ally. All the mentioned cities are located along an important and old communication link, namely the Amber Route.[6] Even before the reign of Claudius, two legions were stationed along this route at strategic positions, i.e. at Poetovio[7] (*legio VIII Augusta*) and Carnuntum[8] (*legio XV Apollinaris*). In order to keep Noricum a province without legions, both camps, as well as a stretch of land along the boundaries, were transferred to Illyricum and the road leading from Carnuntum to the territory of Celeia became a *via militaris*[9] and controlled by the army from Illyricum; this meant that Celeia remained part of Noricum without military presence and the Romans could continue to control and protect the Amber Route.[10]

Following the reforms of Diocletian, Poetovio again came under Noricum, more precisely the newly founded province of *Noricum Mediterraneum*. In *Itin. Burd.* (561, 5) Poetovio is mentioned as the last city of Noricum; by crossing a bridge, a traveller could step into Upper Pannonia[11] and continue the journey towards the post of Ramista (present-day Formin).[12]

2. BOUNDARIES OF THE POETOVIO TERRITORY IN LITERATURE

There have been rare attempts at delimiting the territory of Poetovio. This endeavour is, of course, hindered by the fact that the city, through centuries, belonged now to this and later to the other province. Particularly problematic, however, is the lack of sufficient evidence to draw its boundaries. I shall present a selection of authors who dealt with this topic and repeat their arguments.

The topic was briefly discussed by Anton von Premerstein[13] in his article on epigraphic monuments from Maribor. He considered the part of the Maribor area on the left bank of the Drava river as belonging to Pannonia Superior, i.e. to the nearby colony of Poetovio; the Drava thus represented the boundary between two provinces. But the problem with this interpretation is that the city of Poetovio spread across both banks of the Drava. Premerstein did not tackle that part of the boundary, as he only concentrated on the Maribor area. He ascertained that Emperor Trajan, after founding the colony, settled the area of Maribor with families who gained citizenship under his reign. This may be evidenced by the inscriptions from Maribor containing the nomen gentilicium of *Ulpius*, which include an ash chest mentioning an Ulpius Catullinus[14] and a now lost funerary stele mentioning a Marcus Ulpius Primus.[15]

In his article entitled *Das Stadtbezirk Poetovios*, Hans Pirchegger attempted to delimit the whole territory of Poetovio.[16] He based his study on geographical features, but even more on the inscriptions known at that time. Based on inscriptions mentioning *colonia Poetovionensis*,[17] he ascribed Starše to the territory of Poetovio. The latter further included the areas of Klenovnik[18] and Križovljan,[19] but also of Aquae Iasae[20] in Croatia. From Klenovnik

[2] Alföldi 1936, 540–541; id. 1974, 41, 57; Tóth 1980, 82; Šašel 1989, 60; Fitz 1989–1990, 82; Šašel Kos 2010, 220, 222. Differently by Kovács 2008, 238–239.

[3] Vell. II 109, 5: "*A Carnunto, qui locus Norici regni…*" Fehér, Kovács (eds.) 2005, 111–116.

[4] The former date, under Claudius, is more probable. See Šašel Kos 2010, 222.

[5] Saria 1939, 78; Toth 1980, 82; Šašel 1989, 60; Fitz 1993, 16–19; Graßl 1994, 517–524; Gassner, Jilek 2002, 85; Šašel Kos 2010, 217–223.

[6] Ubl 2008.

[7] Ritterling 1925, 1647; Horvat et al. 2003, 165.

[8] Mosser 2002, particularly 122–123.

[9] Šašel 1977.

[10] Ubl 2008, 135; Šašel Kos 2010, 209–210.

[11] "*Transis pontem intras Pannoniam Inferiorem.*" The itinerary contains an error here, as it should rather state *Pannoniam Superiorem*.

[12] Šašel 1975, 94.

[13] Premerstein 1904.

[14] *AIJ* 111; *ILLPRON* 1813; *lupa* 2129.

[15] *CIL* III 15206; *AIJ* 112; *ILLPRON* 1814; *lupa* 3661.

[16] Pirchegger 1911.

[17] *CIL* III 4100 and 4101.

[18] *CIL* III 4111.

[19] *CIL* III 4108; *AIJ* 449; *lupa* 20217.

[20] *CIL* III 4117 (see Chapter 6).

and Križovljan,[21] two altars dedicated to Jupiter mention two decuriones of Poetovio, respectively, while Aquae Iasae yielded an inscription slab relating that the city of Poetovio had a major building constructed at Aquae Iasae, probably part of the baths. Pirchegger drew the southern boundary based on the tombstone mentioning a Caius Iulius Romanus from Studenice,[22] who may also have been mentioned on an altar found at Hajdina in Ptuj.[23] He saw evidence for the west boundary in an altar dedicated to Noreia[24] from Črešnjevec. In his opinion, the road leading along the foot of the Pohorje Hills, must have belonged to Noricum and the tripoint between the territories of Celeia, Poetovio and Flavia Solva should be sought in the area of Pragersko.

Pirchegger also believed that the Romans did not consider large rivers (such as the Sava, Drava or Mura) as natural boundaries, which led him to include a small area beyond the Drava, along the eastern foot of the Pohorje, into the territory of Flavia Solva. In the east, he saw the hills of Slovenske gorice as belonging to the territory of Poetovio, which may have extended beyond Mura, though Pirchegger provided no evidence of this. In the south, the low hills of Ivančica and Kalnik supposedly did not form a natural boundary, which he rather saw in the line of Macelj–Donačka gora–Boč.

The territory of Poetovio was also briefly discussed by Mihovil Abramić,[25] who emphasized that the boundaries could only be drawn very approximately. In his opinion, the territory reached to the foothills of the Pohorje in the west, where it bordered the territory of Flavia Solva, and included Aquae Iasae in the southeast and the hills of Haloze in the south.

Erich Polaschek[26] touched on the boundary of Pannonia and with it the territory of Poetovio only briefly, when discussing the boundaries of Noricum. In his opinion, the boundary of Noricum reached to Starše, where it crossed the Drava. The road connecting Flavia Solva and Celeia must have led through Noricum and supposedly ran to the east of the foot of the Pohorje. The settlement of Ragando[27] (present-day Spodnje Grušovje) was located on Norican territory. Consequently, Črešnjevec with the dedication to Noreia found there represented the boundary and was located in Noricum.

Balduin Saria[28] only repeated earlier suppositions; he ascribed Starše and Maribor to the territory of Poetovio. He ascribed the archaeological sites at Šmartno na Pohorju, Tinje, Modrič and Črešnjevec to Noricum, more precisely to the territory of Celeia. The territory of Poetovio supposedly reached beyond Haloze and included the area around Babinec-Križovljan and Aquae Iasae. In the east, the boundary supposedly ran along the Mura river, while he had insufficient evidence to define the northern boundary.

In 1963, Rudolf Egger and Hermann Vetters published an atlas of Austria[29] and marked, on map V/3, the Roman cities and the boundaries between them. They ascribed Maribor with its surroundings, the Pohorje Hills and almost the whole Drava Plain to the territory of Flavia Solva. In their opinion, Poetovio only had a narrow strip of land to the north and west of the city proper; while they did not delimit the territory to the south and east.

Géza Alföldy, in his book entitled *Noricum*,[30] determined the eastern boundary of Noricum, based on the Norican beneficiarii station of *mansio Ragando*, as running east of the village of Črešnjevec. To the north of the station, not only the Maribor area, but also part of the Drava Plain west of Poetovio belonged to Noricum. Based on the milestone from Starše (*CIL* III 5744), which he supposed to have stood along the road from Poetovio to Flavia Solva, he ascribed this area to Noricum. Contrary to this, the road station of Ad vicesimum, which he located to Gornja Radgona, still stood in Pannonia. The Norico-Pannonian boundary supposedly ran along the Lapinč river. He interpreted the dedication to the divinities of boundaries from Čadram as standing on the boundary between the territories of Celeia and Flavia Solva.

[21] The inscription from Križovljan should be taken with caution, because the stone is built into a wall and nothing is known of its findspot. The mention of a decurio from Poetovio is not necessarily evidence of the area belonging to the territory of Poetovio (see Chapter 3).

[22] *CIL* III 5299; *ILLPRON* 1922; *lupa* 4155.

[23] *CIL* III 10873.

[24] *CIL* III 5300.

[25] Abramić 1925b, 17.

[26] Polaschek 1936, 982.

[27] *CIL* III p. 2328, 47.

[28] *AIJ* p. 45, 122; Saria 1951, 1177–1178.

[29] Egger, Vetters 1963, Karte V/3.

[30] Alföldy 1974, 60–61. He repeated the same arguments in the article Alföldy 1989, 49–50.

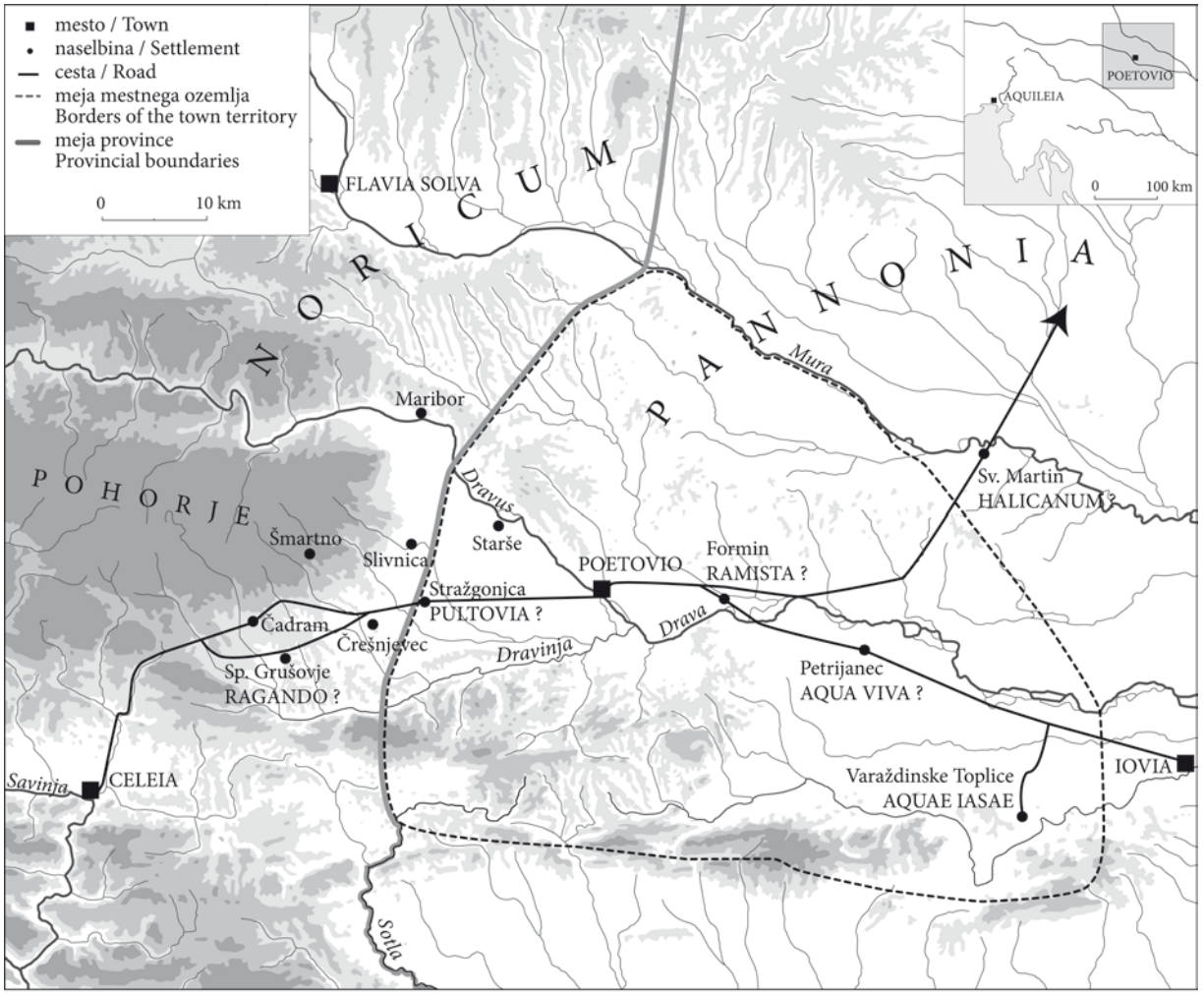

Fig. 1: Boundaries of the territory of Poetovio after Horvat et al. (2003, 154 Fig. 1).
Sl. 1: Meje upravnega območja Petovione po Horvat et al. (2003, 154 Fig. 1).

András Mocsy, in his book entitled *Pannonia and Upper Moesia*,[31] drew the boundary between Pannonia and Noricum with a broken line as running in the direction Zidani most–Grobelno–Loče–Zgornja Bistrica–Razvanje–Maribor. At Maribor, it crossed the Drava, turned northwards, crossed the Mura at Straß in Steiermark and ran further to the north. According to him, the whole valley of the Lapinč river and eastern Steiermark belonged to Pannonia. For Maribor, it is not quite clear as to the province in which the area lay.

Erich Hudeczek[32] touched upon the issue of the boundaries of the Poetovio ager only when attempting to delimit the territory of Flavia Solva. He stated Starše as a border point, located at the Roman road between Poetovio and Flavia Solva, without being able to substantiate this. He believed that the milestone from Starše (*CIL* III 5744) was only interpreted as Norican because of the formulation. He did not suggest the extent of the territory of Flavia Solva to the south, but included in it the western fringes of the Drava Plain, as well as the eastern Pohorje Hills as far as Slivnica.[33] He saw the dedication to the divinities of boundaries from Čadram as problematic; if the road along the foot of the Pohorje did run across Norican territory, the Pohorje Hills could not be ascribed to Pannonia. This would also mean that the territory of Flavia Solva reached far to the south, which would considerably shrink the territory of Celeia. Hudeczek believed that the natural continuation of the Pohorje should be followed

[31] Mocsy 1974, Fig. 59.
[32] Hudeczek 1988, 23–24.
[33] *CIL* III 5309 and 11714.

and the boundary between Noricum and Pannonia sought south of Slivnica.

The question of whether eastern Steiermark belonged to Pannonia or Noricum has been posed also by Ortolf Harl.[34] He believes that the Raab river with its tributaries separated Noricum and Pannonia. He writes that the inscriptions mentioning high-ranking officials do not necessarily appear only in the place of their origin. More reliable are the military tombstones, because soldiers were enlisted according to military districts. Based on the tombstones and stamps on bricks that mention units of soldiers from Upper Pannonian legions (*XIV* and *X Gemina*, *I Adiutrix*), he believes that eastern Steiermark belonged to Pannonia, as noted already by Mocsy on his map of Pannonia. This would put Maribor on the boundary between the provinces that also represented the point of the Drava crossing. He did not, however, clearly state whether Maribor belonged to Noricum and Pannonia.

In the book on the autonomous towns of Noricum and Pannonia, Irena Lazar[35] wrote about the boundaries of the territory of Celeia. She drew the eastern boundary along the Sava, Sotla and current state boundary up to the Norican settlement of Ragando, further past Slovenske Konjice, after which it turns northwards; the settlements at the foot of the Pohorje would thus belong to Noricum.

In recent years, the delimitation of the territory of Poetovio has been the topic tackled by Jana Horvat and her colleagues.[36] Their article summarizes previous discussions on the topic and includes a map (*Fig. 1*).

3. DELIMITING THE TERRITORY OF POETOVIO

As shown above, the boundaries of Poetovio's territory are far from clearly definable. The first problem is that there are no boundary stones mentioning Poetovio to help us. In Dalmatia, for example, several such stones have been recovered, either determining the boundary between two neighbouring tribes, private individuals or defining access to a water source, forests and so forth.[37] The only boundary stone from Slovenia was found at Bevke and determined the boundary between Aquileia and Emona, confirming, in the opinion of Marjeta Šašel Kos, the position of Emona as part of Regio X.[38] For the territory of Poetovio, as stated above, no such evidence has been found, although the altar from Čadram, dedicated to the divinities of boundaries (see below), might have played a similar role.[39]

The boundaries might also be hinted at by the inscriptions mentioning city officials, though these may be misleading. In the past, the findspots of such inscriptions were usually regarded as having belonged to the territory of the city where the duumviri, aediles, quaestores, decurioni and other officials named in the inscriptions served.[40] This information was used to determine the hinterland of cities, but also to infer on the boundaries of provinces.[41] Today, however, we have a number of examples of inscriptions naming city officials that were found outside the territories of cities where they served.[42] In addition, most known inscriptions of this type were not found *in situ*, but rather in secondary use, as building material in the walls of churches or other buildings; their primary position is thus only rarely clear.

Scholars also often drew boundaries based on geographical features, which they believed to have been considered by the Romans when determining city territories. This may in some cases have been a correct assumption, but very often (as in the case of Poetovio) not possible. In connection with this, we should mention that the boundaries across hilly or mountainous terrains of the Roman Empire might never have been precisely determined.[43] Moreover, rivers in the Roman period were not regulated and changed their courses on several occasions during the centuries. The Romans considered them more as boundary zones

[34] Harl 1997, 195–199.

[35] Lazar 2002, 72.

[36] Horvat et al. 2003, 160.

[37] Wilkes 1974.

[38] Šašel Kos 2002.

[39] *ILJug* 405.

[40] Alföldy 1970, 160, 166–167; id. 1974, 98 Fig. 11; id. 1989, 48–49.

[41] Gassner, Jilek 2002, 85–86.

[42] Alföldy 1970, 166; id. 1989, 48. Alföldy is aware that city officials could visit other places and settle there as landowners. He also emphasizes that only a concentration of such inscriptions could serve as possible evidence. Examples of such inscriptions are also cited by: Vetters 1977, 310; Harl 1997, 196–197; Ehrenreich, Fuch, Wedenig 2006; Breščak, Lovenjak 2010. I therefore believe that individual finds must be considered with caution.

[43] Gassner, Jilek 2002, 86.

than boundary lines.[44] In the case of Celeia, for example, its territory supposedly reached across the Sava at Brestanica.[45] In addition to a lack of other material evidence, the absence of natural boundaries makes determining the boundaries of a city territory completely impossible. We cannot (and must not) determine the extent of a city's hinterland according to standards fixed in advance, because it varies from city to city. This was clearly shown in the case of Emona, the boundary of which towards Aquileia actually ran far more to the east than supposed prior to the discovery of the boundary stone near Bevke.[46]

Neither can we draw conclusions with the aid of onomastics, i.e. the study of the names mentioned in inscriptions that reveal similarities or differences within city territories. Pliny the Elder mentions the Sereti, Serapili, Iasi and Andiseti among the Pannonian tribes who probably lived along the Drava.[47] The tribes living in the area of Poetovio were included into the Celtic Taurisci,[48] who also lived in Noricum. Celtic names in Pannonia and Noricum are very similar and no islands of particular names are noticeable. The attempt by Jenő Fitz to compare the *cognomina* also failed to bring the desired results.[49]

4. USE OF THIESSEN POLYGONS

As shown above, boundary stones, literary sources and small finds did not provide clear evidence for determining the territory of the Poetovio. This led me to make use of Thiessen polygons. This method is based on two assumptions, firstly, that the boundaries between settlement centres (archaeological sites) are not known and, secondly, that the centres, spread across a certain area, act as centres of power for the parts of the countryside lying closer to one centre rather than any other. All points within any given polygon lie closer to the centres of this polygon rather than any other. It is a practical operation, in which we connect two cities, obtaining a segment line, after which we draw a perpendicular line at the centre of the segment line; the perpendicular line represents one side of a Thiessen polygon.

Having said that, we should be aware that Thiessen polygons are merely analytical tools to explain spatial relations. The shape of the obtained polygon does point to correct relations, but only additional analysis allows us to confirm whether the obtained extent of the polygon is reliable or not.[50] The knowledge on the economic space plays an important role here, because it allows us to understand the dynamics of the area under study, for example the character of the Roman city and its functioning. Consequentially, this enables us to understand the role of the city in a wider context and the understanding of the economic significance forms a basis for further economic, cultural, historical, political and other studies.

In Slovenian archaeology, the first to use the methodology of spatial studies was Božidar Slapšak in his dissertation.[51] With the advancement of computer-based data processing (the geographic information system or GIS), spatial archaeology gained impetus, also in Slovenia.[52] The search for new interpretations and explanations of the role of individual sites involved a proliferation of new methodologies of spatial and landscape archaeology such as establishing the economic hinterland and cost surface analysis on the Iron Age sites of the Dolenjska region,[53] Thiessen polygons in the study of the distribution of finds in the Krupsko polje in Bela krajina,[54] site catchment analysis modules on the case study of economic hinterland of the Early Middle Age settlements in the Bled area,[55] von Thünen model on the example of Roman Emona[56] and others.

Use of Thiessen polygons and the site catchment analysis on the example of Poetovio[57]

The above-described method of Thiessen polygons was applied to the area of Poetovio, based on

[44] Gassner, Jilek 2002, 86.

[45] Alföldy 1974, 60; *RINMS* 180; Lazar 2002, 72. For the changes in the course of the Sava and the supposition that the milestones in the Roman period stood to the north of the river see *ILSl* 1, p. 17.

[46] Šašel Kos 2002.

[47] *N. h.* III 147–148.

[48] Horvat et al. 2003, 158.

[49] Fitz 1977; id. 1989–1990, 83–84.

[50] Slapšak 1995, 48.

[51] Slapšak 1995; Novaković 2003, 250.

[52] Dular et al. 1992.

[53] Dular, Tecco Hvala 2007, 198–203; Novaković 2003, 117–118.

[54] Budja 1989.

[55] Štular 2006.

[56] Županek 2002.

[57] I thank Benjamin Štular, Iza ZRC SAZU, for his help in this chapter and for creating the maps.

Fig. 2: Thiessen polygons.
Sl. 2: Thiessnovi poligoni.

the assumption that the administrative boundaries were the same as the ideal economic ones. Very important in drawing Thiessen polygons is to map sites of the same type, because the underlying assumption is that all sites are known.[58] My analysis took into consideration all archaeologically attested neighbouring cities that were autonomous. I mapped the economically self-governing cities

[58] Slapšak 1995, 48.

Fig. 3: Thiessen polygons and site catchment analysis.
Sl. 3: Thiessnovi poligoni z upoštevanjem izračuna porabe energije za pot.

and disregarded the differences in their status (*colonia, municipium* or *civitas*), because the cities may have differed in status, but did not form hierarchical relationships; each required a relatively large hinterland to secure its survival.

Apart from Poetovio, the analysis involved the following cities: Celeia,[59] Flavia Solva,[60] Salla,[61]

[59] Lazar 2002.
[60] Hudeczek 1988.
[61] Redő 2003.

Iovia,[62] Andautonia[63] and Neviodunum.[64] Based on the current state of research, I believe that these towns represent a complete set, i.e. that all relevant sites are known.[65]

The first step (*Fig. 2*) was to map the towns and create Thiessen polygons. The obtained polygons represent an approximation of the actual delimitation in the case of boundaries running across the mid-distance between individual cities. Other criteria, primarily the relief, were not considered in this step. The result served merely as an analytical aid, to later, after conducting the site catchment analysis, enable the comparison of the two analyses.

The next step (*Fig. 3*) was to include the relief (but not rivers – i.e. the Mura) in the Thiessen polygons, supposing that this would change the shape and extent of the previously drawn polygons. In the usual Thiessen polygon, each point on the polygon is equidistant from each adjacent centre, which means that the calculation is based on the line as the crow flies. This step also involved a site catchment analysis, which means that accessing each point on the polygon required the same amount of energy.[66]

I expected that the boundary thus formed would shift to the highest peaks, i.e. to the Pohorje Hills in the northwest and to the Ivančica summit in the south. However, the resulting boundaries almost coincided with those in the previously created polygons! Because of the undulating terrain also in other areas around Poetovio, neither the Pohorje nor Ivančica represented an obstacle that would shift or change the territory boundaries when site catchment analysis are taken into considered.

5. ATTEMPT AT A NEW DELIMITATION OF THE POETOVIO TERRITORY

The new delimitation of the city territory of Poetovio was drawn with the use of Thiessen polygons that included the results of the site catchment analysis (*Fig. 4*). Rivers (in this case the Mura) were not considered in the site catchment analysis. The Mura, however, represents the largest natural obstacle in the area between Salla and Poetovio, which led me to shift the boundary in the northeast closer to Poetovio, i.e. towards the southwest and determine the river as the most likely boundary.

The territory thus obtained can at least in part be substantiated by material evidence, which will be presented below.

Votive inscription from Čadram

The parish church in Čadram was torn down in 1937 and, during demolition, workers stumbled upon several Roman and Gothic stones. These included a small votive altar dedicated by Quintus Proculeus Finitus to the female/male protectors of boundaries called *Termunes*.[67] This altar is not a boundary stone. However, dedications to the divinities of boundaries symbolized and represented boundaries[68] and, very probably, stood in their immediate vicinity. The findspot of the altar has been widely discussed in the past years. Built into a church wall, it was certainly found in secondary location,[69] which makes its original location near the boundary as drawn with the aid of Thiessen polygons uncertain. Furthermore, literature on this find raises the question of which boundary this inscription supposedly referred to, either between Noricum and Pannonia[70] or between Celeia and Flavia Solva.[71] Thiessen polygons and the site catchment analysis favour the former, i.e. the boundary between the provinces of Noricum and Pannonia, which is also the boundary between the city territories of Poetovio and Celeia. It is of interest that the dedicator, Quintus Proculeus Finitus, also appears on a dedication to Mars found

[62] Gregl, Migotti 2004.

[63] Nemeth-Ehrlich, Kušan Špalj 2003, 129.

[64] Lovenjak 2003.

[65] Halicanum (present-day Sv. Martin na Muri, Croatia), which may positively be determined as a road station on the road from Poetovio to Carnuntum or Savaria on the basis of a note in the Antonine Itinerary and by the Anonymous of Ravenna, was not considered in the analysis. Its status of a municipium, supposedly obtained under Hadrian (*Municipium Aelium Halicanum*), can only be supposed on the basis of the inscription from Aquincum (*Tit. Aq.* 652; *lupa* 2959; *HD*008266). See Patsch 1912, 2878; Soproni 1979; Šašel 1981; Kerman 1990; Fitz 2003.

[66] Štular 2006.

[67] *ILJug* 405; *lupa* 9512; *HD*021879; Saria 1939, 18; id. 1946, 56–59.

[68] Taubenschlag 1934.

[69] Saria 1939, 79.

[70] Saria 1939, 18, 78; id. 1946, 58–59.

[71] Alföldy 1974, 99 fn. 94.

Fig. 4: Theoretical boundaries of the territory of Poetovio.
Sl. 4: Teoretična meja upravnega območja Petovione.

at Laporje.[72] According to our polygons, Laporje is located just inside the ager of Poetovio, but very close to the theoretical boundary. The dedication to Termunes could thus have been set up by a man living in the immediate vicinity of the boundary.

Thiessen polygons were also used by Slapšak when attempting to establish the economic hinterland of the Roman city in Ajdovščina near Rodik. When comparing the obtained polygons with

[72] *AIJ* 83; *lupa* 8855; Saria 1939, 36.

the finds from the vicinity, he observed that an inscription,[73] mentioning the area around the hill of Rodik and the town in Ajdovščina, was found only a few kilometres outside the polygon of the territory. The inscription is also not a boundary stone, but does mark the boundary between the land of Gaius Laecanius Bassus and that of the Rundictes. It may be pure coincidence, but the altar from Čadram offers an almost identical picture for the ager of Poetovio. Its inscription does not specify the boundary, but the mention of the divinities certainly indicates one, either between provinces and/or cities, possibly even between private estates.

Mansio Ragando

Only a few kilometres south of Čadram lies Spodnje Grušovje, the location of the road station of Ragando, in the distance of 18 Roman miles from Poetovio. A settlement of a considerable size on this spot is corroborated by small finds. According to Thiessen polygons, the station is located only slightly to the west of the boundary, i.e. in Noricum. The station is also referred to on an inscription slab, found already in 1889 in Aquileia,[74] which mentions a Licinius Fulgentius *natus in Norico Ragandone*.[75] This clearly locates the station to Noricum. However, the inscription is dated to the 4th century and reflects the state of affairs at that time. After the reforms of Diocletian, the territories of Poetovio and Celeia both belonged to the newly founded province of *Noricum Mediterraneum*. The inscription tells us that Licinius Fulgentius died over 50 years old; if the inscription dates more precisely to the beginning of the 4th century, we could undoubtedly locate *mansio Ragando*, according to the boundaries determined with Thiessen polygons, to Noricum. If the inscription is of a later date, it cannot and should not be taken in consideration when attempting to determine the boundary in question.

Maribor

The cult of the Nutrices ranks among the most important ones in the area of Poetovio, alongside that of Mithra. Numerous inscriptions and reliefs dedicated to these wet nurses and protectresses of infants and youth were found in Zgornji Breg and Spodnja Hajdina at Ptuj. Their sanctuary is believed to have stood in Spodnja Hajdina,[76] while Abramić supposed a second, smaller sanctuary at Zgornji Breg.[77] In the 1980s, for example, a grave from the 4th century was unearthed while planting apple trees on the hill of Panorama. It was lined with six stone slabs and covered with the seventh one. All the slabs bore dedications to the Nutrices and certainly originated from a sanctuary that must have been located in the vicinity.[78]

The numerous finds with dedications to the Nutrices are limited to Poetovio, with a single exception found in Maribor. The latter was an altar, which is now lost, but we do have its transcription and the information that it was visible in *Marchburgi in basi turris ecclesiae*.[79] Because of the considerable distance separating Ptuj and Maribor, it is unlikely that the inscription was originally from Poetovio.[80] The altar thus most probably originated from the Maribor area. In this case, the cult of the Nutrices suggests that Maribor belonged to the territory of Poetovio.[81] Furthermore, the inscription on the altar mentions a Valeria Marcella.[82] Her *nomen gentile* is a well known one in Poetovio. In the 2nd century, the Valerii were the most prominent family of Poetovio, the members of which held high-ranking positions in the city administration, as many as four serving as *duoviri*.[83] A very prominent personality from this family was also Marcus Valerius Maximianus the Younger, who had a successful military career and went on to become the first known Pannonian senator.[84] The family was originally from north Italy and probably came to Poetovio in the first half of the 1st century. During the 1st and 2nd

[73] *CIL* V 698; *ILJug* 450; *lupa* 16158; Slapšak 1995, 69 (with references).

[74] Maionica 1893, 117; *CIL* III p. 2328[47]; *Inscr. Aquil.* 2858; *lupa* 17098.

[75] *D(is) M(anibus) et in perpetuo / securitatem Licinius / Fulgent(ius) ex(archus) n(umeri) eq(uitum) Stabl(e)s(ianorum) / natus in Nor(ico) Ragand(one) /[5] qui vixit an(nos) L m(enses) VI / d(ies) III qui perit in aqua / Aquil(eiae) die V Idus Iul(ias) / facta memor(ia) de suo per Avit(um) exarchum /[10] [et] filium Adiurmium.*

[76] Gurlitt 1896.

[77] Abramić 1925b, 32.

[78] Šašel Kos 1999, 168.

[79] *CIL* III 5314 = 11713; Šašel Kos 2001, 343–346 with earlier references.

[80] Gurlitt believed that the inscription undoubtedly originated from Spodnja Hajdina. See Gurlitt 1896.

[81] Šašel Kos 1999, 178–180.

[82] Šašel Kos 1999, 180.

[83] Šašel Kos 1993, 222–225.

[84] Alföldy 1964–1965.

centuries, the family prospered, while in the 3rd century its economic strength began to wane. Its members were marrying those of other prominent families, such as the Tetii or the Tiberinii, while some members are also known to have moved from the city to the countryside.[85]

Alföldy compiled a list of the members of the Valerii family, to which we can add the above-mentioned Valeria Marcella, though I will not venture to speculate on her family ties with any of the other members mentioned in the inscriptions. The family may have had estates in or around Maribor, where part of it lived.

Apart from the Valerii, inscriptions from the Maribor area also mention the Ulpii, who acquired citizenship under Trajan; hence their *nomen gentile*. Premerstein supposed that they came to the Maribor area soon after they acquired citizenship, which would again indicate a connection to Poetovio that was accorded the status of a *colonia* under the same emperor (see Chapter 2).

Geographically, Maribor lies closer to Poetovio than to Flavia Solva. The existence of a Roman settlement in the modern city has not yet been proven, but the area must have played a significant role in the Roman times, with the roads from Celeia to Flavia Solva and from Poetovio to Virunum passing through it, but also the Drava, which was used for river transport.

Aqueduct Fram–Spodnja Hajdina

The beginning of the Roman aqueduct named *Zlati studenec* (*Golden Spring* in translation) was found already in the second half of the 19th century at the foot of the Pohorje Hills, more precisely at Fram (*Fig. 4*).[86] Later field surveys, trial trenching and investigations in advance of the Slovenian motorway cross construction stumbled upon and documented its remains in several locations.[87] We thus know that it ran from Fram past Rače, Brezula, Brunšvik, Kungota, Gerečja vas, Skorba to Spodnja Hajdina.[88]

We assume that the aqueduct ran entirely within the territory of Poetovio and did not enter it from another province, i.e. from Noricum. The bricks found to partially make up the conduit support this assumption. Numerous bricks bear the stamp of *legio XIII Gemina*, which was stationed at Poetovio from AD 45 to roughly 96 or 98, when it was transferred to Vindobona (present-day Wien (Vienna)). This shows that the aqueduct was initially constructed to supply the army camp at Poetovio, later also the public buildings in the west part of the city.[89] Already in the time of the aqueduct construction, the hamlets along the foot of the Pohorje would thus belong to the ager of Poetovio. Thiessen polygons and the site catchment analysis showed a similar picture.

Quarries

Attempts to determine the Roman boundary between the city territories of Celeia and Poetovio should also take into consideration the important quarries in the Pohorje Hills. Lenses of Pohorje or eastern Alpine marble[90] are located in the area between Šmartno na Pohorju, Bojtina, Frajhajm and Loka pri Framu or the valley of the Bistrica river near Nova vas.[91] This area has several quarries, named after nearby farmsteads (Motaln, Pri vici, Lunežnik, Kersnik, Trmota, Bistrica, Planica and others),[92] but only the so-called Puderšnik Quarry (Puderšnikov kamnolom in Slovenian) has been positively identified as Roman.[93] The area at the north-eastern foot of the hill Motalnov hrib near Šmartno revealed a layer of stone chippings, but also blocks of marble with quarrying and stoneworking tool marks.[94] Also found here was an altar dedicated to Saxan, protector of the stonemasons.[95] The altar is made of Pohorje marble.[96] Additional evidence of Roman quarrying in the Pohorje is provided by the blocks bearing quarrying and stoneworking tool marks (wedge holes, roughly dressed surface, basic geometric forms marked out with a point chisel) that are built into the churches of St Michael in Črešnjevec, St Laurent in Lovrenc na Dravskem polju and St Anne in Fram.[97]

[85] Alföldy 1964–1965, 143–144.
[86] Pahič 1975.
[87] Mikl-Curk 1972; Pahič 1974; Jevremov 1977; Tušek 1990; Lubšina 2004; Lubšina-Tušek 2008; Urek, Kovač 2009.
[88] Saria 1939, 15, 16, 22, 23, 24–28, 36, 51, 55–56.
[89] Saria 1939; Lubšina-Tušek 2008, 126.
[90] Djurić 1997, 79.
[91] Djurić et al. 2004, 372.
[92] Pahič 1990.
[93] Djurić 2001, 64.
[94] Djurić et al. 2004, 403–404.
[95] *AIJ* 100; *lupa* 6589; *HD*024513; Saria 1935.
[96] Djurić et al. 2004, 409.
[97] Djurić 2001, 62.

Bojan Djurić supposes that the *officina* of the quarry was located in the vicinity of Šmartno, somewhere between Zgornja Polskava and the main Roman road from Celeia to Poetovio, possibly even at the north-eastern edge of the Velenik forest.[98] From there, marble blocks and part-finished products were transported along the state road to Poetovio.[99]

Based on marble analyses, Djurić supposes that the early, simple steles from Poetovio, dated around AD 25, were made from the marble quarried at Gummern in Kärnten, Austria.[100] The extraction of the marble from Pohorje supposedly only began in the second quarter of the 1st century; it was, for example, used to make the stele of Marcus Petronius Classicus,[101] centurion of *legio VIII Augusta*, and of a retired soldier of the same legion.[102] The so-called architectural and aedicula-type steles from the mid-1st century were again only made of Gummern marble, while the steles with moulded frames continued to be made of Pohorje marble.[103] This suggests that a particular marble (Gummern) was used to make a particular type of stele by specific orders, and that the distance from the quarry to the city played a lesser role.

The question of the status of the quarries on the Pohorje, i.e. who owned them, is a more difficult one. Based on the steles from the 1st century,[104] Djurić supposes that Pohorje marble began to be extracted in the second quarter of the 1st century by the soldiers of the Eighth Augustan Legion.[105] The high-quality marble first served the needs of Poetovio,[106] while products of Pohorje marble were later being exported also outside the city territory. The dates of the funerary monuments from Poetovio, the marble blocks with stoneworking tool marks built into the walls of churches and, most of all, the distribution of the products of Pohorje marble, which locates the centre of their trading to Poetovio, led Djurić to ascribe the quarry/quarries from the vicinity of Šmartno na Pohorju to the city territory of Poetovio.[107]

Slivnica near Maribor

In earlier literature, we find that the area around Slivnica was most often attributed to the city territory of Flavia Solva.[108] This attribution was based on the tombstone of Caius Iustius Proculus,[109] whom the inscription revealed as *aedilis* of Flavia Solva. Assuming that officials could only serve within the territory of their city, the area of Slivnica and northwards was thus set outside the territory of Poetovio. The evidence given above, i.e. the quarries in the vicinity of Šmartno, the aqueduct at Fram, the inscription from Starše mentioning *colonia Poetoviensis* and the inscription from Maribor dedicated to Nutrices, however, shows that Slivnica as well, located between Fram and Maribor, belonged to the territory of Poetovio. The tombstone could thus serve as yet another example of city officials serving outside the territory of their native city.

Aquae Iasae

The thermal springs in the area of present-day Varaždinske Toplice led the Romans to found a settlement in this spot and name it Aquae Iasae. The systematic archaeological excavations have been conducted here since 1953 and revealed a public area (forum) with a porticus and temples, as well as baths and a basilica in their vicinity.[110] The first baths were built already in the 1st century and later extended and rearranged on several occasions, last under Constantine I.[111]

The inscription slabs, most often dedicated to the nymphs, but also other divinities, reveal that the thermal springs were visited by private individuals, but also high-ranking officials and soldiers.[112] A particularly important inscription for this article

[98] Djurić 2001, 63.

[99] Djurić et al. 2004, 409.

[100] The stele of Saturninus, *hastatus* of the Eight Augustan Legion, is dated to around AD 25 (*AIJ* 262; *lupa* 3749). See Djurić 2005, 77; Djurić et al. 2004, 405.

[101] *CIL* III 4060; *CIL* III 10869; *AIJ* 260; *lupa* 3102.

[102] *lupa* 6194; *HD*004954. See Djurić 2005, 77; id. 2008, 162.

[103] Djurić 2005, 409–410; id. 2008, 163.

[104] *AIJ* 260; *CIL* III 4060, *CIL* III 10869; *lupa* 3102; Djurić 2005, 78.

[105] Djurić 2008, 161.

[106] Djurić 2005, 80; Djurić et al. 2004, 410; Djurić 2008, 164.

[107] Djurić et al. 2004. The article contains an error; Hinker ascribes Šmartno na Pohorju first to Poetovio (see 383–403) and then to Celeia (see 421–425).

[108] Hudeczek 1988, 23.

[109] *CIL* III 5309; *lupa* 9525.

[110] Kušan Špalj, Nemeth-Ehrlich 2012 with earlier literature.

[111] *CIL* III 4121; *AIJ* 469; *lupa* 5339.

[112] *AIJ* 458–471.

is one dating from the reign of Marcus Aurelius, which states that the governor of Pannonia Superior, Lucius Dasumius Tullius Tuscus, ordered the *res publica Poetovionensis* to build a part of the bath complex; the work was arranged by procurator Titus Geminius Rufinus.[113] The mention of Poetovio was evidence enough for the researchers in the past to ascribe Aquae Iasae to the territory of Poetovio. Comparing the baths to others known across the Empire (Aquae Sulis, present-day Bath; Aquae Granni, present-day Aachen; Aquae, present-day Baden-Baden), Harald von Petrikovits supposed that the soldiers not only visited the spa and baths complex at Aquae Iasae, but were also involved in its construction. He believed that Aquae Iasae, located at the edge of the province of Pannonia Superior, became the spa of the legions stationed in (Upper) Pannonia.[114]

The analysis made with the use of Thiessen polygons and the site catchment analysis, taking into consideration the natural and other sources, puts Aquae Iasae outside the city territory of Poetovio. If geographic location of the spa were the sole criterion, Aquae Iasae would belong to Iovia[115] rather than Poetovio. From the administrative point of view, however, the opposite has always been the accepted interpretation. Throughout the Imperial period, from its very beginnings, Poetovio played a considerably more important role (army camp, colony from the reign of Trajan onwards, seat of Illyrian customs) in comparison to Iovia. Andautonia was located considerably father to the south and it is thus not very likely that the baths formed part of its territory. The inscription mentioning *res publica Poetovionensis* would thus speak in favour of the baths forming part of the territory of Poetovio.

6. SOUTHERN BOUNDARY

The author most occupied with the southern boundary of Poetovio's territory was Pirchegger. In the southwest, he located the farthest point at Studenice. This is the findspot of the tombstone of Caius Iulius Romanus, which, in his opinion, is the same person as the one mentioned on an altar from Hajdina; this he considered evidence for attributing Studenice to the ager of Poetovio. From there, he drew the boundary along the peaks of the Haloze, in the line of Boč–Donačka gora–Macelj. Further to the east, he determined the boundary based on the inscription slabs from Klenovnik and Križovljan, each of which mentions a *decurio* from Poetovio (see Chapter 2).

All the locations mentioned above fall within the theoretical boundary drawn with the use of Thiessen polygons and the site catchment analysis. Pirchegger's boundary in the south-west runs just slightly more to the west of Studenice, while considerably more territory is included in the south and the southeast.

7. CONCLUSION

The lack of conclusive evidence, particularly boundary stones, has prevented the boundaries of the ager of Poetovio to be drawn with any certainty. This led me to reconsider the known stone monuments and other archaeological finds and to attempt to determine the boundaries also with the aid of the GIS-based site catchment analysis and Thiessen polygons.

The obtained results showed that in the north-east, the territory of Poetovio supposedly reached to the Mura, which represents the largest natural obstacle between Poetovio and Salla.

The determination of the northern border is hindered by a lack of conclusive evidence and I thus turned to the boundaries as drawn with the aid of Thiessen polygons and the site catchment analysis. This led me to include the area of Maribor, previously attributed to Flavia Solva, in the territory of Poetovio. Such an interpretation is corroborated by several inscription slabs found in and around the present-day town, which mention families that acquired citizenship under Trajan and were thus given the nomen gentile of Ulpius.[116] According to Premerstein, these families came to the area of Maribor from the nearby colony of Poetovio. A further proof is the now lost votive altar dedicated to the Nutrices that mention a Valeria Marcella. The cult of the Nutrices is only known from Poetovio, while the Valerii represented one of the most prominent families in Poetovio.

[113] *CIL* III 4117, *AIJ* 461; *lupa* 5346; Von Petrikovits 1968; on Dasumius Tullius Tuscus see Reidinger 1956, 83–84 No. X; Dobó 1968, 109–110 No. 88; Fitz 1993, 487–489 No. 289; on Geminius Rufinus, only known from this inscription, last by Fitz 1993, 727 No. 404.

[114] Von Petrikovits 1968, 93.

[115] Gregl, Migotti 2004, 135 with earlier literature.

[116] *AIJ* 111; *ILLPRON* 1813; *lupa* 2129 and *CIL* III 15206; *AIJ* 112; *ILLPRON* 1814; *lupa* 3661.

The Pohorje Hills and the road leading along its foot, connecting Celeia and Flavia Solva, have previously been attributed to Noricum. Computer analysis, however, showed that it could theoretically have formed part of the territory of Poetovio. Speaking in favour of this is the beginning of the first Roman aqueduct of Poetovio found at Fram in the 19th century; it ran in a straight line to the army camp at Spodnja Hajdina. Its construction included bricks bearing stamps of *legio XIII Gemina*, which was stationed at Poetovio from 45 to either 96 or 98. We suppose that the legion was involved in the construction of the aqueduct and built it entirely within the territory of Poetovio.

Also connected with the presence of the army in Poetovio are the quarries in the Pohorje. The only quarry confirmed as Roman so far is that below Motaln at Šmartno na Pohorju. According to Djurić, the *officina* should be sought at the north-west edge of Velenik, whence part-finished products were transported along the state road to Poetovio. This is evidenced primarily by the blocks with stoneworking marks built into the walls of the churches of St Michael in Črešnjevec, St Laurent in Lovrenc na Dravskem polju and St Anne in Fram. The Pohorje marble quarry at Šmartno was opened in the second quarter of the 1st century AD, probably by the soldiers of the legion *VIII Avgusta* stationed at Poetovio from 9 BC to AD 45, who used the marble for their tombstones. Poetovio would thus have a quarry within its territory that initially primarily met its own needs.[117]

The west boundary of the Poetovio territory is suggested by the altar dedicated to Termunes, divinities of boundaries, which was found in 1937 during the demolition of the parish church in Čadram. Saria saw it as an indication of the nearby boundary between Noricum and Pannonia, while Alföldy saw it as evidence of the boundary between the city territories of Celeia and Flavia Solva. Based on the theoretical boundary of the Poetovio ager, I favour the former interpretation. Čadram lies only a few kilometres from the theoretical boundary and the inscription mentions a Quintus Proculeus Finitus, who again appears on an altar dedicated to Mars from Laporje, a site also located close to the theoretical boundary.

South and not far from Čadram, at Spodnje Grušovje, is the location of a Roman road station of Ragando, servicing the state road from Celeia to Poetovio. The inscription from Aquileia mentions a Marcus Licinius Fulgentius, born in Norican Ragando. The inscription is dated to the 4th century, which shows that at that time Ragando doubtlessly belonged to Noricum. Whether this was also the case for previous centuries, we can as yet not say. What I can say is that Thiessen polygons and the site catchment analysis also locate Spodnje Grušovje to Noricum.

In the southwest, the boundary was drawn by accepting Pirchegger's assumption of the ager of Poetovio reaching to Studenice. This is the findspot of the tombstone of Iulius Romanus, who is also mentioned as dedicant on an altar from Hajdina.

The determination of the southern boundary involves no archaeological evidence, it is based solely on geography. The terrain here is quite undulating, but not impassable. Located to the south-west and south of Poetovio is the hills of Haloze, while the neighbouring Roman city of Andautonia is delimited to the north by Mount Medvednica and beyond that also Ivančica. The site catchment analysis and Thiessen polygons showed that the theoretical boundary ran slightly to the south of Ivančica. In the southwest, Pirchegger included into the ager of Poetovio the areas of Klenovnik and Križovljan, where two inscription slabs were found in the 19th century each mentioning a *decurio* from Poetovio. The theoretical boundary runs further to the east of the two sites to include Aquae Iasae.

The eastern boundary of Poetovio has always been drawn to include the said baths, based on an inscription mentioning *res publica Poetovionensis*. It has to be said that such a boundary deviates from the theoretical one, but is accepted as the most likely also because of the fact that Poetovio played a considerably more important role and also enjoyed a higher status in comparison with either the neighbouring Iovia, which otherwise lies closer to Aquae Iasae, or the municipium of Andautonia.

The above-presented delimitation of the ager of Poetovio does not aspire to be the final one. It is merely an attempt at interpreting the known archaeological evidence and sources with the use of new methodologies, particularly those based on the use of GIS. The correctness of the theoretical boundaries can only be confirmed through new finds and findings. It is also my hope that this contribution will inspire other researchers to attempt similar analyses for other, neighbouring Roman city territories.

[117] Djurić et al. 2004; Djurić 2008, 160.

Addendum

Investigations at Aquae Iasae are ongoing. The excavations conducted since 2001 in the area of the spring pool have shown that the renovation of the pool in the 4th century used earlier inscriptions, reliefs and even statues as building material. The inscribed stones include a pedestal for a statue and two altars that are of interest here. The pedestal bore a dedicatory inscription mentioning Quintus Gavius Fronto, *primus pilus* of the legion *XIII Gemina* and *praefectus* of the communities of the Scordisci, Breuci and Iasi.[118] Both the mention of the Thirteenth Legion, which was stationed at Poetovio, and even more so the two altars,[119] each mentioning a priest who attended to the maintenance of the Imperial cult at Poetovio (*avgustalis Coloniae Ulpiae Traianae Poetoviensis*), confirm our assumption on the spa of Aquae Iasae forming part of the territory of Poetovio.

Translation: Andreja Maver

[118] Kušan Špalj 2014, 152 No. 64.
[119] Kušan Špalj 2014, 159 No. 73 and 164 No. 79.

Abbreviations / Kratice

AIJ = V. Hoffiller, B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslavien*, Heft I: *Noricum und Pannonia Superior.* – Zagreb 1938.
CIL = *Corpus inscriptionum Latinarum.*
HD = EDH, Epigraphische Datenbank Heidelberg (skrbnik / Service provider: Heidelberger Akademie der Wissenschaften; http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/home?&lang=de).
ILJug = A. et J. Šašel, *Inscriptiones Latinae, quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt* (Situla 19). – Ljubljana 1978; iidem, *Inscriptiones Latinae, quae in Jugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt* (Situla 25). – Ljubljana 1986.
ILLPRON = *Inscriptionum lapidariarum Latinarum provinciae Norici.*
ILSl 1 = M. Lovenjak, *Inscriptiones Latinae Sloveniae* 1. *Neviodunum* (Situla 37). – Ljubljana, 1998.
Inscr. Aquil. = J. B. Brusin, *Inscriptiones Aquileiae* I–III. – Udine 1991–1993.
lupa = UBI ERAT LUPA – F. und O. Harl, www.ubi-erat-lupa.org (Bilddatenbank zu antiken Steindenkmälern).
RE = Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus-Ziegler, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.* – Stuttgart 1893–1995.
RINMS = M. Šašel Kos, *The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia / Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije* (*Situla* 35). – Ljubljana 1997.
Tit. Aq. = Kovács, P., Á. Szabó 2010, *Tituli Aquincenses* II *(Tituli sepulcrales et alii Budapestini reperti)*. – Budapestini.

ABRAMIĆ, M. 1925a, *Poetovio. Vodnik po muzeju in stavbnih ostankih rimskega mesta.* – Ptuj.
ABRAMIĆ, M. 1925b, *Poetovio. Führer durch die Denkmäler der römischen Stadt.* – Wien.
ALFÖLDI, A. 1936, The central danubian Provinces. – In / V: *Cambridge Ancient History* XI. *The imperial peace A. d. 70-192,* 540–554.
ALFÖLDY, G. 1964–1965, Die Valerii in Poetovio (*Valerii* v Poetovioni). – *Arheološki vestnik* 15/16, 137–144.
ALFÖLDY, G. 1970, Patrimonium Regni Norici. Ein Beitrag zur Territorialgeschichte der römischen Provinz Noricum. – *Bonner Jahrbücher* 170, 163–177.
ALFÖLDY, G. 1974, *Noricum.* – London, Boston.
ALFÖLDY, G. 1989, Die regionale Gliederung in der römischen Provinz Noricum. – In / V: G. Gottlieb (ed. / ur.), *Raumordnung im Römischen Reich. Zur regionalen Gliederung in den gallischen Provinzen, in Rätien, Noricum und Pannonien,* 37–55.
BREŠČAK, D., M. LOVENJAK 2010, The tombstone of two town magistrates of Celeia in the region of Neviodunum / Nagrobnik dveh mestnih veljakov iz Celeje na območju Nevioduna. – *Arheološki vestnik* 61, 295–310.
BUDJA, M. 1989, Arheološki zapis na površju, palimpsest preteklih stanj. – *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 17, 83–102.
DJURIĆ, B. 1997, Eastern Alpine Marble and Pannonian Trade. – In / V: B. Djurić, I. Lazar (eds. / ur.), *Akten des IV. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens,* Situla 36, 73–86.
DJURIĆ, B. 2001, The end od Roman Quarrying on Pohorje (Konec rimskih kamnolomov marmorja na Pohorju). – In / V: *Ptuj v rimskem cesarstvu, mitraizem in njegova doba,* Archaeologia Poetovionensis 2, 61–70, Ptuj.
DJURIĆ, B. 2005, Poetovio and the Danube marble trade. – In / V: *Römische Städte und Festungen an der Donau: Akten der regionalen Konferenz organisiert von Alexander von Humboldt-Stiftung, Beograd, 16-19 Oktober 2003,* 75–82, Beograd.
DJURIĆ, B. 2008, Early stelae from Poetovio and the marble studies. – In / V: S. Lamm et al. (eds. / ur.), *Thiasos. Festschrift für Erwin Pochmarski zum 65. Geburtstag,* Veröffentlichungen des Instituts für Archäologie der Karl-Franzens-Universität Graz 10, 159–165, Wien.
DJURIĆ B., B. HERBERT, C. HINKER, E. HUDECZEK, S. KARL, W. H. MÜLLER 2004, Marmore römischer Brüche und Steindenkmäler in der Steiermark und in Štajerska. Ergebnisse eines Forschungsprojektes. – *Fundberichte aus Österreich* 43 (2005), 365–431.
DOBÓ, Á. 1968, *Die Verwaltung der römischen Provinz Pannonien von Augustus bis Diocletianus. Die provinziale Verwaltung.* – Budapest.

DULAR, J., S. TECCO HVALA 2007, *South-eastern Slovenia in the Early Iron Age. Settlement – Economy – Society / Jugovzhodna Slovenija v starejši železni dobi. Poselitev – gospodarstvo – družba*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 12.

DULAR, J., B. SLAPŠAK, Z. STANČIČ, S. TECCO HVALA 1992, Arheologija in GIS. – *Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Dela* 9, 213–222.

EGGER, R., H. VETTERS 1963, Topographie der Römerzeit. – In / V: *Atlas von Österreich,* Karte V/3, Wien.

EHRENREICH, S., G. FUCH, R. WEDENIG 2006, Ein municipaler Questor von Celeia im mittleren Murtal. Die Grabinschrift vom Kirchberg bei Deutschfeistitz, Steiermark (Kvestor municipija Celeje na območju avstrijske Štajerske). – *Arheološki vestnik* 57, 417–426.

FEHÉR, B., P. KOVÁCS 2005, *Early Geographers. The Period of the Roman Conquest (to AD 54).* – Fontes Pannoniae Antiquae 1, Budapest.

FITZ, J. 1977, Onomastique Pannonienne: La population de la Pannonie sous l'aspect de l'onomastique et de l'archeologie. – In / V: *L'Onomastique Latine, Colloques Internationaux du Centre Nationale de Recherche Scientifique,* 395–402, Paris.

FITZ, J. 1989–1990, Noricum und Pannonien zur Zeit der römischen Okupation. – *Römisches Österreich* 17/18, 79–86.

FITZ, J. 1993, *Die Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit* I–IV. – Budapest.

FITZ, J. 2003, Die Städte Pannoniens. – In / V: M. Šašel Kos, P. Scherrer (eds. / ur.) 2003, 47–52.

GASSNER, V., S. JILEK 2002, Die Frühzeit. – In / V: V. Gassner, S. Jilek, S. Ladstätter, *Am Rande des Reiches. Die Römer in Österreich. Österreichische Geschichte 15 v. Chr.-378 n. Chr*., 78–152, Wien.

GRAßL, H. 1994, Die Grenzen der Provinz Noricum - Probleme der Quellenkunde in der antiken Raumordnung. – In / V: E. Olsahausen, H. Sonnabend (eds. / ur.), *Stuttgarter Kolloquium zur historischen Geographie des Altertums* 4, 1990, (*Geographica historica* 7), 517–524.

GREL, Z., B. MIGOTTI 2004, Civitas Iovia (Botivo). – In / V: M. Šašel Kos, P. Scherrer (eds. / ur.) 2004, 131–143.

GURLITT, W. 1896, Die Nutrices Augustae. – *Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen* 19, 1–25.

HARL, O. 1997, Norikum oder Oberpannonien? Die Grabädikula eines Kaiserpriestes aus Bad Waltersdorf / Steiermark. – In / V: G. Erath, M. Lehner, G. Schwarz (eds. / ur.), *Komos. Festschrift Thuri Lorenz zum 65. Geburtstag,* 185–202, Wien.

HORVAT, J., M. LOVENJAK, A. DOLENC VIČIČ, M. LUBŠINA TUŠEK, M. TOMANIČ JEVREMOV, Z. ŠUBIC 2003, Poetovio, Development and Topography. – In / V: M. Šašel Kos, P. Scherrer (eds. / ur.) 2003, 153–189.

HRIBERŠEK, M. (prev. / transl.) 2012, Plinij starejši, *Naravoslovje* 1. *Kozmologija in geografija. Knjige 1–6*. – Historia scientiae, Ljubljana.

HUDECZEK, E. 1988, Flavia Solva. – In / V: G. Christian (ed. / ur.), *Leibnitz 75 Jahre Stadt. Festschrift zum Jubiläum der Stadterhebung am 27. April 1913,* 21–54, Leibnitz.

JEVREMOV, B. 1977, Zgornja Hajdina pri Ptuju. – *Varstvo spomenikov* 21, 278–279.

KERMAN, B. 1994, Halicanum – Lindolveschirichun ali Lendava? / Halicanum - Lindolveschirichun or Lendava? – In / V: *Lendavski zvezki* 14, 12–17, Lendava.

KOVÁCS, P. 2008, Some notes on the Division of Illyricum. – In / V: I. Piso (ed. / ur.), *Die Römischen Provinzen. Begriff und Gründng,* 237–247, Cluj, Napoca.

KUŠAN ŠPALJ, D. [et al.] 2014, Katalog razstavljenih del / Cataloque of exhibited works. – In / V: N. Pirnat-Spahić, (ed. / ur.), *Aquae Iasae. Najnovejše rimske najdbe na področju Varaždinskih Toplic / Aquae Iasae. Recent discoveries of Roman remains in the region of Varaždinske Toplice,* Ljubljana.

KUŠAN ŠPALJ, D., D. NEMTH-EHRLICH 2012, Aquae Iasae – Varaždinske toplice. Arheološka istraživanja rimskog izvorišnog bazena i okolnog prostora (Aquae Iasae – Varaždinske Toplice – archaeological research of roman fountain pool and its surroundings). – In / V: Arheologija varaždinskog kraja i srednjeg Podravlja 28, 107–129.

LAZAR, I. 2002, Celeia. – In / V: M. Šašel Kos, P. Scherrer (eds. / ur.) 2002, 71–101.

LOVENJAK, M. 2003, Municipium Flavium Latobicorum Neviodunum. – In / V: M. Šašel Kos, P. Scherrer (eds. / ur.) 2003, 93–105.

LUBŠINA, M. 2004, Arheološke raziskave na trasi rimskega vodovoda Fram-Poetovio v Kungoti pri Ptuju (Archäologische Untersuchungen and der Trasse des römischen Wasserleitungssystems Fram – Poetovio in Kungota pri Ptuju). – *Časopis za zgodovino in narodopisje* 2004/1, 29–40.

LUBŠINA-TUŠEK, M. 2008, Kungota pri Ptuju. – *Varstvo spomenikov* 44, 124–126.

MAIONICA, E. 1893, Nachrichten über das k. k. Staats-Museum in Aquileia. – *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale* 19, 113–117.

MIKL-CURK, I. 1972, Fram. – *Varstvo spomenikov* 15, 152–154.

MOCSY, A. 1974, *Pannonia and Upper Moesia. A history of middle Danube provinces of the Roman Empire.* – London, Boston.

MOSSER, M. 2002, C. Atius und die legio XV Apollinaris in Vindobona. – *Fundort Wien. Berichte zur Archäologie* 5, 102–126.

NEMETH-EHRLICH, D., D. KUŠAN ŠPALJ 2003, Municipium Andautonia. – In / V: M. Šašel Kos, P. Scherrer (eds. / ur.) 2003, 107–129.

NOVAKOVIĆ, P. 2003, *Osvajanje prostora. Razvoj prostorske in krajinske arheologije.* – Ljubljana.

PAHIČ, S. 1974, Ješenca pri Račah. – *Varstvo spomenikov* 17–19/1, 130.

PAHIČ, S. 1975, Fram. – In / V: *Arheološka najdišča Slovenije,* 300, Ljubljana.

PAHIČ, S. 1990, *Rimljani na Šmartnem.* – Naši kraji v pradavnini 5, Maribor.

PATSCH, C. 1912, Halicanum. – In / V: *RE* VII 2, 2878.

PIRCHEGGER, H. 1911, Das Stadtbezirk Poetovios. – *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 9, 100–110.

POLASCHEK, E. 1936, Noricum. – In / V: *RE* XVII 1, 971–1048.

PREMERSTEIN von, A. 1904, Römische Inschriften in Marburg (Steiermark). – *Jahrbuch der k. k. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der kunst- und historischen Denkmale.* N. F. 2, 181–188.

REDŐ, F. 2003, Municipium Aelium Salla. – In / V: M. Šašel Kos, P. Scherrer (eds. / ur.) 2003, 191–205.

REIDINGER, W. 1956, *Die Statthalter des ungeteilten Pannonien und Oberpannoniens von Augustus bis Diokletian.* – Bonn.

RITTERLING, E. 1925, Legio. – In / V: *RE* XII 1 (1924), 1211–1328; XII 2 (1925), 1329–1829.

SARIA, B. 1935, Saxanu posvečen napisni kamen iz Šmartnega na Pohorju (Ara mit Weihung an Saxanus aus Šmartno n. Poh.). – *Časopis za zgodovino in narodopisje* 30, 62–65.

SARIA, B., J. KLEMENC 1939, *Archaeologische Karte von Jugoslavien: Blatt Rogatec.* – Zagreb.

SARIA, B. 1946, Neue Inschriften aus dem norisch-pannonischen Grenzgebiet. – *Jahresberichte des Österreichischen Archäologischen Instituts* 36, 41–66.

SARIA, B. 1951, Poetovio. – In / V: *RE* XXI 1, 1168–1183.

SLAPŠAK, B. 1995, Možnosti študija poselitve v arheologiji. – *Arheo* 17.

SOPRONI, S. 1979, Municipium Halicanum. – *Folia Archaeologica* 30, 91–98.

ŠAŠEL, J. 1975, Topografsko-orientacijski leksikon krajevnih imen, ohranjenih v navedenih antičnih virih. – In / V: *Arheološka najdišča Slovenije,* 88–99, Ljubljana.

ŠAŠEL, J. 1977, Viae militares. – *Studien zu den Militärgrenzen Roms* II. *Beihefte der Bonner Jahrbücher* 38, 235–244 (= *Opera selecta,* Situla 30, Ljubljana 1992, 459–468).

ŠAŠEL, J. 1981, Ancora un Caesernius aquileiese. – *Aquleia nostra* 52, 166–167 (= *Opera selecta,* Situla 30, Ljubljana 1992, 160–161).

ŠAŠEL, J. 1989, Die regionale Gliederung in Pannonien. – In / V: G. Gottlieb (ed. / ur.), *Raumordnung im Römischen Reich. Zur regionalen Gliederung in den gallischen Provinzen, in Rätien, Noricum und Pannonien*, 57–73.

ŠAŠEL KOS, M. 1993, Petovionska vladajoča aristokracija (The ruling aristocracy in Poetovio). – In / V: *Ptujski arheološki zbornik. Ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva,* 219–232, Ptuj.

ŠAŠEL KOS, M. 1999, *Pre-Roman Divinities of the Eastern Alps and Adriatic.* – Ljubljana.

ŠAŠEL KOS, M. 2001, The Nutrices of Poetovio - Three lost fragments (Nutrice iz Petovione – trije izgubljeni odlomki). – In / V: *Ptuj v rimskem cesarstvu, mitraizem in njegova doba,* Archaeologia Poetovionensis 2*,* 343–346, Ptuj.

ŠAŠEL KOS, M. 2002, The boundary stone between Aquileia and Emona / Mejnik med Akvilejo in Emono. – *Arheološki vestnik* 53, 373–382.

ŠAŠEL KOS, M. 2010, The early urbanization of Noricum and Pannonia. – In / V: L. Zerbini (ed. / ur.), *Roma e le province del Danubio, Atti del I Convegno Internazionale, Ferrara - Cento, 15-17 Ottobre 2009,* 209–230, Soveria Mannelli.

ŠAŠEL KOS, M., P. SCHERRER (eds. / ur.) 2002, 2003, 2004, *The autonomous towns of Noricum and Pannonia / Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien. Noricum* (Situla 40, 2002), *Pannonia* I (Situla 41, 2003), *Pannonia* II (Situla 42, 2004), Ljubljana.

ŠTULAR, B. 2006, Analiza gospodarskega zaledja v arheologiji krajin. – *Geografsko informacijski sistemi v Sloveniji 2005–2006,* 199–210, Ljubljana.

TAUBENSCHLAG, R. 1934, Terminus. – In / V: *RE,* Suppl. V A 1, 781–784.

TÓTH, E. 1980, Die Entstehung der gemeinsamen Grenzen zwischen Pannonien und Noricum (K nastanku meje med Norikom in Panonijo). – *Arheološki vestnik* 31, 80–88.

TUŠEK, I. 1990, Skorba-Kungota-Dobrovce. – *Varstvo spomenikov* 32, 185–186.

UBL, H. 2008, Die Bernsteinstrasse als Verkhersweg des römischen Heeres. – *Römisches Österreich* 31, 127– 140.

UREK, M., O. KOVAČ 2009, Fram. – *Varstvo spomenikov* 45, 61.

VETTERS, H. 1977, Virunum. – *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II, 6, 302–354.

VON PETRIKOVITS, H. 1968, Aquae Iasae. – *Arheološki vestnik* 19, 89–93.

WILKES, J. J. 1974, Boundary stones in Roman Dalmatia. I. The Inscriptions (Mejniki v rimski provinci Dalmaciji. I. del). – *Arheološki vestnik* 25, 258–274.

ŽUPANEK, B. 2002, Uporaba von Thünenovega modela pri razumevanju poselitve emonskega prostora. – *Geografsko informacijski sistemi v Sloveniji 2001–2002*, 231–239, Ljubljana.

Upravno območje Petovione in meja med Norikom in Panonijo

1. UVOD

Petoviona je bila v antiki velikega pomena, o njeni osrednji vlogi v zgodnjem razvoju Panonije je bilo napisano mnogo. Toliko manj so se znanstveniki posvečali zamejitvi agra in hkrati meji med Norikom in Panonijo. To je razumljivo, saj trdnih dokazov o upravnem območju Petovione ni. Mesto je stalo na robu province, meje so se spreminjale, *Poetovio* pa je administrativno pripadala enkrat Panoniji, spet drugič Noriku.

Skromni znani viri nam o administrativni pripadnosti Petovione povedo zelo malo. Pri Pliniju starejšem (ok. 23–79)[1] lahko najdemo podatek, da sta *Savaria* in *Scarbantia* v času okupacije in do vladavine cesarja Klavdija (41–54 n. št.) najverjetneje sodili v Norik[2] oz. pod noriško interesno sfero. Prav sem je po Veleju Paterkulu (19 pr. n. št.– 31. n. št.) v letu 9 n. št. sodil tudi Karnunt.[3] Bodisi pod Klavdijem bodisi pod Vespazijanom[4] je bil vzhodni del Norika prestavljen v Panonijo; mesta *Savaria*, *Scarbantia*, *Carnuntum* in *Poetovio*, ki so na začetku sodila v Spodnji Ilirik, so odtlej sodila k provinci Panoniji.[5] Časovna umestitev te administrativne spremembe je razumljiva, ker je Norik tedaj postal provinca, in sicer *inermis provincia* (provinca brez vojaških enot), saj zaradi dolgoletnega zavezništva z Rimom vojska v provinci ni bila potrebna. Vsa omenjena mesta pa so ležala ob pomembni stari prometni povezavi, jantarjevi poti,[6] vzdolž katere sta bili še pred nastopom Klavdija na strateških položajih postavljeni dve legiji, v Petovioni[7] (*legio VIII Augusta*) in v Karnuntu[8] (*legio XV Apollinaris*). Da pa bi Norik ostal provinca brez legij, sta bila oba tabora vključno z večjim pasom ob meji prestavljena v Ilirik, cesta od Karnunta vse do mestnega območja Celeje pa je postala *via militaris*[9] pod nadzorom vojske iz Ilirika; tako je Celeja brez vojske ostala v Noriku, jantarjevo pot pa so Rimljani lahko nadzorovali in ščitili še naprej.[10]

Po Dioklecijanovih reformah je bila Petoviona ponovno v Noriku, tokrat v novoustanovljeni provinci *Noricum Mediterraneum*. V *Itin. Burd*. (561, 5) se Petoviona omenja kot zadnje mesto Norika. Od tod je popotnik čez most vstopil v Zgornjo Panonijo[11] in nadaljeval pot proti naslednji postaji, imenovani *Ramista* (danes Formin).[12]

2. DOSEDANJA MNENJA O RAZDELITVI UPRAVNEGA OBMOČJA PETOVIONE

V literaturi sicer redko, a vendar zasledimo poskuse zamejitve upravnega območja Petovione. Problematično ni zgolj menjavanje administrativne pripadnosti mesta v teku stoletij, temveč tudi pomanjkanje zadostnih argumentov, da bi njeno mejo sploh lahko začrtali. V nadaljevanju bomo predstavili izbor avtorjev, ki so o meji upravnega območja Petovione pisali, in navedli njihove argumente zamejitve.

Na kratko se te problematike dotakne A. Premerstein[13] v članku o epigrafskih spomenikih iz Maribora. Del mariborskega okoliša na levem bregu Drave prišteva k Zgornji Panoniji oz. k bližnji koloniji Petovioni. Po njegovem mnenju je

---

[1] *N. h.* III 146: *A tergo Carnorum et Iapudum, qua se fert magnus Hister, Raetis iuguntur Norici. Oppida eorum Virunum, Celeia, Teurnia, Aguntum, Iuva<u>m, omnia Claudia, Flavium Solvense. Noricis iuguntur lacus Pe<l>so, deserta Boiorum; iam tamen colonia Divi Claudi Sa<v>aria et oppido Scarbantia Iulia habitantur.* Prevod (Hriberšek 2012, 248): "V ozadju Karnov in Japudov, koder teče veliki Hister, se z Reti povezujejo Noriki. Njihova mesta so Virunum, Celeja, Teurnija, Aguntum in Juvavum, ki so vsa klavdijska <*mesta*>, ter flavijski municipij Solva. Noriki mejijo na jezero Pelzon in pušče Bojev, ki pa jih danes kljub temu naseljujeta Savarija, kolonija božanskega Klavdija, in mesto *Scarbantia Iulia*."

[2] Alföldi 1936, 540–541; id. 1974, 41, 57; Tóth 1980, 82; Šašel 1989, 60; Fitz 1989–1990, 82; Šašel Kos 2010, 220, 222. Drugače Kovács 2008, 238–239.

[3] Vell. II 109, 5: "*A Carnunto, qui locus Norici regni …*" Fehér, Kovács (ur.) 2005, 111–116.

[4] Verjetnejša je prva možnost. Glej Šašel Kos 2010, 222.

[5] Saria 1939, 78; Toth 1980, 82; Šašel 1989, 60; Fitz 1993, 16–19; Graßl 1994, 517–524; Gassner, Jilek 2002, 85; Šašel Kos 2010, 217–223.

[6] Ubl 2008.

[7] Ritterling 1925, 1647; Horvat et al. 2003, 165.

[8] Mosser 2002, zlasti 122–123.

[9] Šašel 1977.

[10] Ubl 2008, 135; Šašel Kos 2010, 209–210.

[11] "*Transis pontem intras Pannoniam Inferiorem.*" Na tem mestu je v itinerariju napaka, pisati bi moralo *Pannoniam Superiorem*.

[12] Šašel 1975, 94.

[13] Premerstein 1904.

bila Drava ločnica med obema provincama. Toda kje je tekla meja med provincama Norikom in Panonijo, ko pa je tudi Petoviona ležala na obeh bregovih Drave? Premerstein njenega poteka ne poda. V članku se je namreč osredotočil zgolj na to, h kateri provinci uvrstiti mariborsko območje. Ugotavlja, da je cesar Trajan po ustanovitvi kolonije Petovione na območje Maribora naselil družine, ki so pod istim cesarjem dobile državljanstvo. Na to bi kazali napisi z gentilicijem *Ulpius*, najdeni v Mariboru, med njimi tudi pepelnica z omembo Marka Ulpija Katulina[14] (*Marcus Ulpius Catullinus*) ter danes izgubljena nagrobna stela z omembo Marka Ulpija Prima[15] (*Marcus Ulpius Primus*).

V celoti je poskušal upravno območje Petovione v članku *Das Stadtbezirk Poetovios* zamejiti H. Pirchegger.[16] Svoje razmišljanje je argumentiral na osnovi geografskih danosti, zlasti pa na do takrat znanih napisnih kamnih. Starše so po napisih, na katerih se omenja *colonia Poetovionensis*,[17] sodile k petovionskemu agru. Sem je prištel tudi območje Klenovnika[18] in Križovljana[19] ter *Aquae Iasae*[20] na Hrvaškem. Iz Klenovnika in Križovljana[21] sta znana oltarja, posvečena Jupitru, na katerih se omenjata dekuriona Petovione, v *Aquae Iasae* pa je bil odkrit napisni kamen, na katerem je zapisano, da je mesto *Poetovio* poskrbelo za neko večjo gradnjo, verjetno dela term. Kot argument za potek južne meje je Pircheggerju služil nagrobnik z omembo Gaja Julija Romana (*Caius Iulius Romanus*) iz Studenic,[22] saj se morda ista oseba omenja na oltarju s Hajdine.[23] Na zahodu se je Pirchegger oprl na oltar, posvečen Noreji,[24] najden na Črešnjevcu. Cesta, ki je tekla ob vznožju Pohorja, je po njegovem mnenju sodila k Noriku. Nekje v okolici Pragerskega je torej treba, po njegovem mnenju, iskati tromejo med upravnimi območji Celeje, Petovione in Flavije Solve.

Pirchegger je še menil, da Rimljani večjih rek (npr. Save, Drave, Mure) niso upoštevali kot naravne meje, zato je k mestnemu območju Flavije Solve sodil tudi manjši odsek onstran Drave, ob vzhodnem vznožju Pohorja. Na vzhodu je upravno območje Petovione obsegalo Slovenske gorice, morda je segalo celo onstran Mure, kar pa Pirchegger ni znal argumentirati. Na jugu manjši vzpetini Ivančica in Kalnik naj ne bi predstavljali naravne meje. Južno mejo petovionskega agra bi po Pircheggerju morali vleči v smeri Macelj–Donačka gora–Boč.

Na kratko je o upravnem območju Petovione spregovoril M. Abramić,[25] pri čemer je poudaril, da lahko meje povlečemo le približno. Na zahodu naj bi upravno območje segalo do vznožja Pohorja, kjer je mejilo na Flavijo Solvo. Na jugovzhodu naj bi k petovionskemu območju sodile *Aquae Iasae*, na jugu pa Haloze.

E. Polaschek[26] se meje Panonije in s tem mestnega območja Petovione dotakne samo bežno, ko govori o mejah Norika. Meja naj bi po njegovem mnenju segala do Starš, kjer naj bi prečkala Dravo. Cesta, ki je povezovala Flavijo Solvo s Celejo, je morala biti noriška in je tekla nekoliko vzhodneje od vznožja Pohorja. Vsekakor je cestna postaja *Ragando*[27] (danes Spodnje Grušovje) že ležala na noriškem ozemlju. Črešnjevec s posvetilom Noreji naj bi potemtakem predstavljal mejno točko in ležal v Noriku.

B. Saria[28] predpostavke, ki so bile sprejete pred njim, samo povzema: k mestnemu območju Petovione naj bi sodili Starše in Maribor. Arheološka najdišča Šmartno na Pohorju, Tinje, Modrič in Črešnjevec je Saria pripisal Noriku oz. mestnemu območju Celeje. Petovionsko upravno območje naj bi segalo čez Haloze in vključevalo ozemlje Babinec–Križovljan ter *Aquae Iasae*. Na vzhodu naj bi meja potekala do Mure, za potek severne meje pa Saria ni imel zadostnih dokazov, da bi si jo upal definirati.

Leta 1963 sta R. Egger in H. Vetters izdala atlas Avstrije[29] ter na karti V/3 vrisala antične kraje in meje med njimi. Mestnemu območju Flavije Solve sta pripisala Maribor in okolico, Pohorje in skoraj celotno Dravsko polje. Petoviona je po njunem mnenju zavzemala le ozek pas ozemlja na severu

[14] *AIJ* 111; *ILLPRON* 1813; *lupa* 2129.
[15] *CIL* III 15206; *AIJ* 112; *ILLPRON* 1814; *lupa* 3661.
[16] Pirchegger 1911.
[17] *CIL* III 4100 in 4101.
[18] *CIL* III 4111.
[19] *CIL* III 4108; *AIJ* 449; *lupa* 20217.
[20] *CIL* III 4117 (glej pogl. 6).
[21] Napis iz Križovljana je treba upoštevati s pazljivostjo, saj je kamen vzidan kot spolja in o njegovem najdišču ne vemo ničesar. Omemba dekuriona Petovione ne pomeni nujno, da je to območje sodilo k petovionskemu agru (glej pogl. 3).
[22] *CIL* III 5299; *ILLPRON* 1922; *lupa* 4155.
[23] *CIL* III 10873.
[24] *CIL* III 5300.
[25] Abramić 1925a, 24.
[26] Polaschek 1936, 982.
[27] *CIL* III p. 2328, 47.
[28] *AIJ* str. 45, 122; Saria 1951, 1177–1178.
[29] Egger, Vetters 1963, karta V/3.

in zahodu. Na jugu in vzhodu mestnega območja Petovione nista zamejila.

Po G. Alföldyju v delu *Noricum*[30] je vzhodna noriška meja tekla vzhodno od vasi Črešnjevec, kjer je stala noriška beneficiarna postaja *mansio Ragando*. Severno od nje ni v Norik sodilo samo mariborsko območje, ampak tudi del Dravskega polja zahodno od Petovione. Na podlagi miljnika *CIL* III 5744 iz Starš, za katerega domneva, da je stal na cesti *Poetovio–Flavia Solva*, je to območje pripisal Noriku. Cestno postajo *Ad vicesimum*, ki jo je lociral v Gornjo Radgono, je še prišteval k Panoniji. Noriško-panonska meja naj bi tekla vzdolž reke Lapinč. Posvetilo božanstvom mej iz Čadrama je razlagal kot mejno postajo med mestnima območjema Celeje in Flavije Solve.

Mejo med Panonijo in Norikom je A. Mocsy v delu *Pannonia and Upper Moesia*[31] s črtkano linijo vrisal na karto v smeri Zidani Most–Grobelno–Loče–Zgornja Bistrica–Razvanje–Maribor. V Mariboru je meja prestopila Dravo, se obrnila proti severu, v kraju Straß in Steiermark prestopila Muro in tekla naprej proti severu. Celotna dolina reke Lapinč in vzhodna avstrijska Štajerska sta po njegovem mnenju sodili k Panoniji. Za Maribor ni povsem jasno, v katero od obeh provinc naj bi sodil.

E. Hudeczek[32] se dotakne meje petovionskega agra zgolj pri definiranju južne meje mestnega območja Flavije Solve. Kot mejno točko navaja Starše, ki so ležale na antični cesti med Petoviono in Flavijo Solvo, a dokazov za to nima. Miljnik iz Starš (*CIL* III 5744) je bil po njegovem mnenju opredeljen kot noriški zgolj na podlagi formulacije. Kako daleč na jug je območje Flavije Solve segalo, ni vedel, a je k njenemu teritoriju prišteval še zahodni rob Dravskega polja ter vzhodno Pohorje vse do Slivnice.[33] Problematično se mu je zdelo posvetilo božanstvom mej v Čadramu. Če je cesta ob vznožju Pohorja res bila noriška, potem Pohorje ne bi smelo biti pripisano Panoniji. Vendar bi po drugi strani ozemlje Flavije Solve segalo daleč na jug, torej bi Celeji odvzelo precej ozemlja. Po njegovem mnenju je treba slediti naravnemu nadaljevanju Pohorja in iskati mejo med Norikom in Panonijo južno od Slivnice.

Vprašanje, ali je vzhodna avstrijska Štajerska pripadala Panoniji ali Noriku, si je postavljal tudi O. Harl.[34] Menil je, da reka Raba in njeni pritoki razmejujejo Norik in Panonijo. Piše, da se napisi višjih uradnikov ne pojavljajo nujno samo v kraju, iz katerega izhajajo. Zanesljivejši so vojaški nagrobniki. Vojaki so bili v vojsko vpoklicani po vojaških okrožjih. Ker se na nagrobnikih in žigih opek omenjajo enote vojakov zgornjepanonskih legij (*legio XIV* in *X Gemina*, *I Adiutrix*), meni, da je torej območje avstrijske Štajerske sodilo k Panoniji, na kar je opozoril že Mocsy na svoji karti Panonije. Maribor bi s tem imel mejno lego, kjer je verjetno potekal tudi prehod čez Dravo in meja med provincama Norikom in Panonijo. Ni povsem jasno, kam mesto postavlja.

V publikaciji o avtonomnih mestih Norika in Panonije je I. Lazar[35] pisala o meji Celeje. Vzhodno mejo je začrtala po Savi, Sotli in današnji državni meji vse do noriške postaje *Ragando* in naprej čez Slovenske Konjice, kjer se je obrnila severno. Naselbine ob vznožju Pohorja od Slivnice proti zahodu so torej že stale na noriških tleh.

V zadnjih letih se je skupaj z drugimi avtorji z zamejitvijo mestnega območja Petovione ukvarjala J. Horvat.[36] V članku so povzeli pretekle argumente za mejo in jih prikazali na karti Petovione (*sl. 1*).

3. PROBLEMATIKA ZAMEJITVE UPRAVNEGA OBMOČJA PETOVIONE

Prvi problem je, da za Petoviono nimamo mejnikov, ki bi določali mejo upravnega območja. V Dalmaciji je bilo odkritih več napisnih kamnov, ki so označevali mejo med dvema sosednjima plemenoma, privatnima osebama oz. določevali dostop do vodnjaka, gozdov itd.[37] Edini mejnik na današnjem slovenskem prostoru je bil doslej odkrit v Bevkah, označeval je mejo med Akvilejo in Emono in naj bi, po mnenju M. Šašel Kos, potrdil pripadnost Emone k Deseti regiji.[38] Za petovionsko upravno območje, kot rečeno, ni znanih podobnih primerov. Lahko pa bi imel podobno vlogo samo oltar, posvečen boginjam/bogovom mej iz Čadrama (glej v nadaljevanju).[39]

Zavajajoči so lahko tudi napisni kamni z omembo uradnikov. Najdišča takšnih napisov so običajno

[30] Alföldy 1974, 60–61. Iste argumente zastopa avtor tudi v članku Alföldy 1989, 49–50.

[31] Mocsy 1974, Fig. 59.

[32] Hudeczek 1988, 23–24.

[33] *CIL* III 5309 in 11714.

[34] Harl 1997, 195–199.

[35] Lazar 2002, 72.

[36] Horvat et al. 2003, 160.

[37] Wilkes 1974.

[38] Šašel Kos 2002.

[39] *ILJug* 405.

povezovali z upravnim območjem tistega mesta, kjer so bili najdeni,[40] saj je namreč veljalo, da lahko napise za župane, edile, kvestorje, dekurione in druge mestne funkcionarje najverjetneje najdemo samo znotraj upravnega območja nekega mesta. Ko so tako določili pripadajoče zaledje mesta, so sklepali tudi na meje provinc.[41] Danes je znanih kar nekaj primerov, kjer se napisi mestnih funkcionarjev najdejo tudi zunaj območij mest, kjer so opravljali funkcije.[42] Dodatno se je treba zavedati, da večina znanih napisnih kamnov ni odkrita *in situ*, ampak v sekundarni rabi, uporabljena kot gradbeni material v stenah cerkva ali zidovih, in je zato njihovo primarno najdišče le redkokdaj jasno.

Ničkolikokrat so se avtorji člankov o mejah naslanjali na naravne danosti, za katere so menili, da so jih Rimljani upoštevali pri določevanju mej. Takšno razmišljanje je sicer v nekaterih predelih možno, večkrat (kot tudi v primeru Petovione) pa nemogoče. Morda natančen potek mej v gorovjih v rimskem imperiju sploh ni bil določen.[43] Na drugi strani pa reke v antiki niso bile regulirane in so v stoletjih večkrat spremenile tok. Za Rimljane so predstavljale bolj mejno cono kot mejno linijo.[44] V primeru Celeje se domneva, da je mestni teritorij pri Brestanici segal čez reko Savo.[45] Toda, če naravnih danosti nimamo, iskanje mej teritorija sploh ni mogoče. Obsega mestnega zaledja namreč ne moremo (in ne smemo) iskati po nekih vnaprej določenih merilih, saj je širina zaledja bila pri vsakem mestu drugačna. Naj opomnimo samo na primer Emone, kjer je meja med tem mestom in Akvilejo tekla precej vzhodneje, kot so predvidevali do odkritja miljnika pri Bevkah.[46]

Niti onomastika, s katero bi na podlagi imen, ki so se ohranila na kamnitih spomenikih, lahko sklepali na podobnosti ali razlike znotraj mestnih območij, nam pri določitvi mestnega zaledja Petovione ni v pomoč. Plinij starejši med panonskimi plemeni omenja Serete, Serapile, Jaze in Andizete, ki so verjetno živeli vzdolž Drave.[47] Plemena, ki so živela na območju Petovione, so sodila med keltske Tavriske,[48] ki pa so poseljevali tudi noriško območje. Ker so keltska imena med Panonijo in Norikom zelo podobna, ni opaziti otokov posebnih imen. Niti poskus J. Fitza s primerjavo *cognomina* ni prinesel želene rešitve.[49]

4. UPORABA THIESSNOVIH POLIGONOV

Ker nam na primeru Petovione niti mejniki niti pisni viri in arheološke najdbe niso omogočili določiti upravnega zaledja mesta, smo si pri zamejitvi idealnega gospodarskega prostora pomagali z metodo Thiessnovih poligonov. Predpostavki te metode sta, da meje med poselitvenimi centri (arheološkimi najdišči) niso znane, centri pa so, razpršeni na nekem območju, nosilci moči na tistem delu podeželja, ki leži bliže posameznemu centru kot kateremukoli drugemu. Katerakoli točka znotraj poligona je bližja središču svojega poligona kot kateremukoli drugemu središču. Gre za praktično izvedbo, pri kateri sosednji mesti povežemo in na sredini povezovalne daljice narišemo pravokotnico, ta pa predstavlja stranico Thiessnovega poligona.

Pri tem se je treba zavedati, da so Thiessnovi poligoni zgolj analitični pripomoček, s katerim razlagamo prostorska razmerja. Oblika nastalega poligona sicer kaže na pravilnosti v razmerju, a šele z dodatno analizo poligonov lahko potrdimo, ali je dobljeni obseg poligona zanesljiv ali ne.[50] Poznavanje gospodarskega prostora je pomembno, saj tako razumemo dinamiko obravnavanega območja, npr. značaj antičnega mesta in njegovo funkcioniranje, s tem pa lahko vlogo preučevanega mesta razumemo v širšem kontekstu; razumevanje gospodarskega pomena ponuja osnovo za nadaljnje ekonomske, kulturnozgodovinske, politične in druge raziskave.

Prvi je v slovenski arheologiji v svoji doktorski disertaciji uporabil metodologijo prostorskih študij B. Slapšak.[51] Z razvojem računalniške obdelave podatkov (geografskega informacijskega sistema

[40] Alföldy 1970, 160, 166–167; id. 1974, 98 Fig. 11; id. 1989, 48–49.

[41] Gassner, Jilek 2002, 85–86.

[42] Alföldy 1970, 166; id. 1989, 48. Alföldy se zaveda, da so uradniki lahko obiskovali druge kraje in se na novem mestu naselili kot posestniki. Poudarja, da bi lahko kot morebiten dokaz na bližnjo mejo kazala samo večja koncentracija takšnih napisov. Primere navajajo tudi: Vetters 1977, 310; Harl 1997, 196–197; Ehrenreich, Fuch, Wedenig 2006; Breščak, Lovenjak 2010. Zato menim, da je posamične najdbe treba pazljivo obravnavati.

[43] Gassner, Jilek 2002, 86.

[44] Gassner, Jilek 2002, 86.

[45] Alföldy 1974, 60; *RINMS* 180; Lazar 2002, 72. O spremembi toka reke Save in domnevi, da so bili miljniki v antiki postavljeni severno od reke, glej *ILSl* 1, str. 17.

[46] Šašel Kos 2002.

[47] *N. h.* III 147–148.

[48] Horvat et al. 2003, 158.

[49] Fitz 1977; id. 1989–1990, 83–84.

[50] Slapšak 1995, 48.

[51] Slapšak 1995; Novaković 2003, 250.

GIS) je prostorska arheologija dosegla razcvet, tudi v Sloveniji.[52] Pri doseganju novih interpretacij in razlage vloge najdišč so se začele kopičiti nove metodologije prostorske in krajinske arheologije, kot so določanje gospodarskega zaledja in analiza stroškovnih površin na najdiščih Dolenjske v železni dobi,[53] model Thiessnovih poligonov pri distribuciji najdb na Krupskem polju v Beli krajini,[54] uporaba modulov za izračunavanje porabe energije za pot na primeru študija gospodarskega zaledja zgodnjesrednjeveških naselbin v blejskem kotu,[55] uporaba von Thünenovega modela na primeru antične Emone[56] itd.

Uporaba Thiessnovih poligonov in izračun porabe energije za pot na primeru Petovione[57]

Zgoraj opisano metodo Thiessnovih poligonov smo uporabili na primeru Petovione, pri čemer smo se vprašali, kakšen rezultat bi dobili ob predpostavki, da je administrativna meja enaka idealni gospodarski. Za izdelavo Thiessnovih poligonov je pomembno kartiranje istovrstnih najdišč, tj. izhodiščna predpostavka temelji, da so znana vsa najdišča.[58] V naši analizi smo upoštevali vsa arheološko izpričana sosednja mesta, ki so bila avtonomna. Kartirali smo samoupravna mesta, pri čemer nismo upoštevali razlik v statusu avtonomnih mest (kolonija, municipij ali *civitas*). Čeprav mesta niso bila enakovredna po statusu, niso bila v medsebojnem hierarhičnem odnosu. Za svoj obstoj so potrebovala razmeroma veliko gospodarsko zaledje.

Pri analizi smo upoštevali naslednja mesta: *Celeia,*[59] *Flavia Solva,*[60] *Salla,*[61] *Iovia,*[62] *Andautonia*[63] in *Neviodunum.*[64] Menimo, da na podlagi stanja raziskav našteta mesta lahko obravnavamo kot popolni nabor, tj. da so znane vse relevantne lokacije.[65]

V prvem koraku (*sl. 2*) smo omenjena mesta kartirali in izdelali Thiessnove poligone. Poligoni, ki smo jih dobili, so samo približek dejanske razmejitve v primeru, da je meja potekala po sredi med dvema sosednjima mestoma. Drugih kriterijev, predvsem reliefa, v tem koraku nismo upoštevali. Rezultat nam je služil zgolj kot analitični pripomoček, da smo lahko kasneje, po izračunu porabe energije za pot, obe analizi primerjali med seboj.

V naslednjem koraku (*sl. 3*) smo pri izdelavi Thiessnovih poligonov upoštevali tudi relief (ne pa rek – torej Mure), za katerega smo predpostavljali, da bo nekoliko spremenil prej izrisani poligon tako glede oblike kot celotnega obsega. Za običajni Thiessnov poligon velja, da je vsaka točka na mnogokotniku enako oddaljena od sosednjih si središč, torej izračun na podlagi zračne črte. V tem koraku pa smo izračunali porabo energije za pot. To pomeni, da je za dostop do vsake točke poligona potrebna enaka količina energije.[66]

Domnevali smo, da se bo meja, izračunana s Thiessnovimi poligoni na severozahodu, na območju Pohorja in na jugu, na vzpetini Ivančica, ob upoštevanju porabe energije za pot, prestavila na najvišje vrhove. Pokazala se nam je nekoliko drugačna slika. Dobljeni rezultat je skoraj sovpadal z že prej izrisanimi Thiessnovimi poligoni! Niti Pohorje niti Ivančica, zaradi splošno hribovitega ozemlja tudi iz smeri drugih središč, ne pomenita ovire, zaradi katere bi se meje upravnega območja Petovione, dobljene z upoštevanjem porabe energije, premaknile in spremenile.

5. POSKUS NOVE ZAMEJITVE PETOVIONSKEGA MESTNEGA OBMOČJA

Novo zamejitev mestnega območja Petovione smo izrisali na podlagi Thiessnovih poligonov in z upoštevanjem porabe energije za pot (*sl. 4*). Prvi so nam pokazali razdelitev mestnega območja brez

[52] Dular et al. 1992.

[53] Dular, Tecco Hvala 2007, 198–203; Novaković 2003, 117–118.

[54] Budja 1989.

[55] Štular 2006.

[56] Županek 2002.

[57] Za pomoč pri poglavju in izdelavo kart se najlepše zahvaljujem Benjaminu Štularju, Iza ZRC SAZU.

[58] Slapšak 1995, 48.

[59] Lazar 2002.

[60] Hudeczek 1988.

[61] Redő 2003.

[62] Gregl, Migotti 2004.

[63] Nemeth-Ehrlich, Kušan Špalj 2003, 129.

[64] Lovenjak 2003.

[65] Halikana (danes Sv. Martin na Muri), ki ga na podlagi omembe v itinerariju Antonini in pri anonimnem geografu iz Ravene lahko zagotovo opredelimo kot cestno postajo na cesti *Poetovio–Carnuntum* oz. *Poetovio–Savaria*, pri analizi nismo upoštevali. Status municipija, ki naj bi ga mesto dobilo pod Hadrijanom (*Municipium Aelium Halicanum*), je na podlagi napisa iz Akvinka (*Tit. Aq*. 652; *lupa* 2959; *HD*008266) zgolj domneven. Glej Patsch 1912, 2878; Soproni 1979; Šašel 1981; Kerman 1990; Fitz 2003.

[66] Štular 2006.

upoštevanja naravnih danosti, z izračunom porabe energije za pot pa smo prikazali, kako se poligon ob upoštevanju geografskih značilnosti spremeni. Rek (v našem primeru Mure) pri izračunu porabe energije predhodno nismo upoštevali, zato smo dobljeni poligon na severovzhodu premaknili nekoliko jugozahodneje in stranico poligona postavili na Muro. Ta reka je največja naravna ovira med Salo in Petoviono, zato jo predlagamo kot verjetno mejo.

Za dobljeno zamejitev mestnega območja lahko vsaj delno podamo tudi argumente, ki bodo razloženi v nadaljevanju.

Votivni napis iz Čadrama

Pri podiranju stare župne cerkve v Čadramu leta 1937 so delavci naleteli na več rimskih in gotskih kamnov, med katerimi je bil tudi votivni oltarček, ki ga je Kvint Prokulej Finit (*Quintus Proculeius Finitus*) posvetil zaščitnicam/zaščitnikom mej, imenovanim *Termunes*.[67] Omenjeno posvetilo ni mejnik, vendar so posvetila božanstvom mej simbolizirala in reprezentirala meje[68] in so, zelo verjetno, stala v njihovi neposredni bližini. Okoliščine odkritja so v preteklih letih postale tema številnih diskusij. Odkrit je bil v sekundarni legi,[69] tako je že na tem mestu njegova postavitev v bližini meje, ki smo jo očrtali, vprašljiva. Dalje lahko v literaturi sledimo razpravi o tem, katero mejo bi omenjeni napis predstavljal. Doslej se je domnevalo, da je oltar stal ali v bližini noriško-panonske meje[70] ali je nakazoval bližino meje med mestnima območjema Celeje in Flavije Solve.[71] Kot smo prikazali s pomočjo Thiessnovih poligonov in z izračunom porabe energije, je verjetnejša prva predpostavka, s čimer bi oltar predstavljal bližino meje med celejskim in petovionskim agrom in hkrati seveda tudi noriško-panonsko mejo. Zanimivo je, da je posvetitelj napisa, Kvint Prokulej Finit, zapisan tudi na posvetilu Marsu iz Laporja.[72] Kraj po naši analizi poligonov teoretično leži znotraj petovionskega agra, a vendar zelo blizu teoretične meje. Potemtakem bi posvetilo Termunam postavil moški, ki je živel v neposredni bližini meje.

Meje gospodarskega prostora je za rimskodobno najdišče Ajdovščina pri Rodiku naredil na podlagi Thiessnovih poligonov tudi B. Slapšak. Ko je analize primerjal z najdbami v okolici, je ugotovil, da je napis,[73] ki omenja območje rodiške Ajdovščine, ležal samo nekaj kilometrov zunaj poligona teritorija. Napis prav tako ni mejnik, a označuje razmejitev posestva med Gajem Lekanijem Basom (*Caius Laecanius Bassus*) in Rundikti (*Rundictes*). Morda gre zgolj za naključje, vendar nam skoraj identično sliko prikazuje oltar iz Čadrama za petovionski ager. Na njem sicer nimamo jasno definirano, da gre res za označbo meje, vsekakor pa omemba božanstev mej nakazuje na neko razmejitev, bodisi provincialno in/ali mestno mejo bodisi zamejitev privatne posesti.

Mansio Ragando

Samo nekaj kilometrov južneje od Čadrama je v Spodnje Grušovje locirana cestna postaja *Ragando*, oddaljena 18 rimskih milj od Petovione. Tudi arheološki ostanki kažejo na obsežnejšo naselbino na tem mestu. Po Thiessnovih poligonih postaja leži le nekoliko zahodneje od stranice poligona, torej že v Noriku. Dodatno zmedo pri lociranju cestne postaje nam povzroča napisni kamen, odkrit že leta 1889 v Akvileji.[74] Napis na njem med drugim sporoča, da je bil pokojni Licinij Fulgentij (*Licinius Flugentius*) *natus in Norico Ragandone*.[75] S tem podatkom je cestna postaja locirana nedvomno v Norik. Toda napis je datiran v 4. st. in podatek nam odslikava stanje v tem času. Po Dioklecijanovih reformah je območje Petovione in Celeje z zaledjem sodilo v novoustanovljeno provinco *Noricum Mediterraneum*. Na napisu beremo, da je Licinij Fulgentij umrl star več kot 50 let. Če bi napis lahko datirali natančneje, torej na začetek 4. st., potem bi lahko *mansio Ragando* po naši določitvi meje brez dvoma postavili na

[67] *ILJug* 405; *lupa* 9512; *HD*021879; Saria 1939, 18; id. 1946, 56–59.

[68] Taubenschlag 1934.

[69] Saria 1939, 79.

[70] Saria 1939, 18, 78; id. 1946, 58–59.

[71] Alföldy 1974, 99 op. 94.

[72] *AIJ* 83; *lupa* 8855; Saria 1939, 36.

[73] *CIL* V 698; *ILJug* 450; *lupa* 16158; Slapšak 1995, 69 (z literaturo).

[74] Maionica 1893, 117; *CIL* III p. 2328[47]; *Inscr. Aquil.* 2858; *lupa* 17098.

[75] *D(is) M(anibus) et in perpetuo / securitatem Licinius / Fulgent(ius) ex(archus) n(umeri) eq(uitum) Stabl(e)s(ianorum) / natus in Nor(ico) Ragand(one) /[5] qui vixit an(nos) L m(enses) VI / d(ies) III qui perit in aqua / Aquil(eiae) die V Idus Iul(ias) / facta memor(ia) de suo per Avit(um) exarchum /[10] [et] filium Adiurmium.*

noriško ozemlje. Če pa je napis datiran v drugo polovico 4. st., ga pri določitvi meje ne moremo in ne smemo upoštevati.

Maribor

Nutrice so bile poleg čaščenja Mitre eden izmed pomembnejših kultov na območju Petovione. Številni napisi in reliefi, posvečeni dojiljam in zaščitnicam dojenčkov in mladine, so bili odkriti na Zgornjem Bregu in Spodnji Hajdini, kjer je bilo tudi njihovo svetišče,[76] čeprav Abramić sklepa na manjše svetišče tudi na Zgornjem Bregu.[77] V osemdesetih letih 20. st. so pri nasadu jablan na Panorami naleteli na grob, datiran v 4. st., ki je bil obložen s šestimi ploščami in pokrit s sedmo. Plošče so nosile posvetitve Nutricam in so nedvomno izvirale iz svetišča, ki je moralo biti nekje v bližini.[78]

Prav zaradi številnih najdb s posvetili Nutricam, ki zunaj Petovione sicer niso znane, je presenetljivo, da je bil en oltar najden tudi v Mariboru. Kamen je danes sicer izgubljen, a ohranil se je prepis in podatek, da je bil viden v *Marchburgi in basi turris ecclesiae*.[79] Da je bil napis iz Petovione naknadno prinesen v Maribor, je zaradi razdalje manj verjetno.[80] Verjetneje je, da je izviral iz mariborskega okoliša. To bi nakazovalo, da je Maribor sodil k Petovioni.[81] Na napisu je bila izpričana Valerija Marcela (*Valeria Marcella*).[82] Gentilno ime omenjene ženske je dobro poznano prav iz Petovione. Valeriji so bili v 2. st. najuglednejša petovionska družina in so dosegli visoke mestne magistrature, kar štirje njeni člani so dosegli duovirat.[83] Prav tako je iz iste družine izviral Mark Valerij Maksimijan mlajši (*Marcus Valerius Maximianus*), ki je po uspešni vojaški karieri postal celo prvi znani panonski senator.[84] Družina je izvirala iz severne Italije in se je v Petoviono priselila verjetno v prvi polovici 1. st. V 1. in 2. st. je bila družina izredno uspešna in premožna, v 3. st. pa je njena ekonomska moč začela počasi usihati. Njeni člani so se poročali s pripadniki drugih uglednih družin, kot so Tetiji ali Tiberiniji, posamezni predstavniki družine pa so se iz mesta selili na podeželje.[85]

K seznamu, ki ga je za Valerije izdelal G. Alföldy, lahko prištejemo tudi Valerijo Marcelo, pri čemer bi bilo sklepanje na vrsto sorodstvene vezi z ostalimi člani, omenjenimi v napisih, precej tvegano. Morda je imela družina na mariborskem območju ali njegovi okolici posesti, kjer je živela.

Poleg Valerijev je treba omeniti še Ulpije, ki so državljanstvo dobili pod Trajanom in od takrat nosili takšen gentilicij. Premerstein je predpostavljal, da so se na območje Maribora naselili kmalu po prevzemu državljanstva, kar bi kazalo na povezavo s Petoviono, ki je pod omenjenim cesarjem dobila status kolonije (glej pogl. 2).

Z geografskega vidika gledano, pa Maribor leži bližje Petovioni kot Flaviji Solvi. Za zdaj obstoj rimske naselbine v mestu še ni bil dokazan, a območje Maribora je moralo imeti v antiki pomembno vlogo: skozenj sta morali teči cesti *Celeia–Flavia Solva* in *Poetovio–Virunum*, Drava, ob kateri leži, pa je bila v rabi za rečni transport.

Vodovod Fram–Spodnja Hajdina

Že v drugi polovici 19. st. je bil pod Pohorjem, natančneje v Framu, odkrit začetek rimskega vodovoda, poimenovan Zlati studenec (*sl. 4)*.[86] Ob kasnejših topografskih pregledih, sondiranjih in raziskavah na trasah avtoceste so na vodovod naleteli večkrat in ga tudi dokumentirali.[87] Njegova trasa vodi od Frama čez Rače, Brezulo, Brunšvik, Kungoto, Gerečjo vas, Skorbo vse do Spodnje Hajdine.[88]

Domnevamo, da je bil vodovod speljan znotraj petovionskega agra, in ne iz sosednje province, iz Norika v Panonijo. Našo domnevo dodatno podpirajo opeke, iz katerih je bil deloma sestavljen kanal vodovoda. Številne nosijo pečat legije Trinajste dvojne, ki je bila nameščena v Petovioni od leta 45. Med letoma 96 in 98 je bila premeščena v Vindobono (danes Dunaj). Akvedukt je torej s pitno vodo oskrboval v prvi vrsti legijski tabor v Petovioni, kasneje pa tudi stavbe javnega značaja v zahodnem delu mesta.[89] Zaselki ob vznožju Pohorja

[76] Gurlitt 1896.
[77] Abramić 1925a, 38.
[78] Šašel Kos 1999, 168.
[79] *CIL* III 5314 = 11713; Šašel Kos 2001, 343–346 s starejšo literaturo.
[80] Gurlitt je menil, da je napis nedvomno izviral s Sp. Hajdine. Glej Gurlitt 1896.
[81] Šašel Kos 1999, 178–180.
[82] Šašel Kos 1999, 180.
[83] Šašel Kos 1993, 222–225.
[84] Alföldy 1964–1965.
[85] Alföldy 1964–1965, 143–144.
[86] Pahič 1975.
[87] Mikl-Curk 1972; Pahič 1974; Jevremov 1977; Tušek 1990; Lubšina 2004; Lubšina-Tušek 2008; Urek, Kovač 2009.
[88] Saria 1939, 15, 16, 22, 23, 24–28, 36, 51, 55–56.
[89] Saria 1939; Lubšina-Tušek 2008, 126.

so torej po naših argumentih administrativno že sodili k petovionskemu agru. Thiessnovi poligoni in izračun porabe energije za pot so pokazali podobno sliko.

Kamnolomi

Ko tako poskušamo opredeliti rimsko mejo med mestnima območjema Celeje in Petovione, ne smemo spregledati pomembnih kamnolomov marmorja na Pohorju. Marmorne leče pohorskega oz. vzhodnoalpskega marmorja[90] ležijo med kraji Šmartno na Pohorju, Bojtina, Frajhajm in Loka pri Framu oz. v dolini Bistrice blizu Nove vasi.[91] Na tem območju je sicer poznanih več kamnolomov, poimenovanih po bližnjih kmetijah (Motaln, Pri vici, Lunežnik, Kersnik, Trmota, Bistrica, Planica itd.),[92] a je kot rimski kamnolom z gotovostjo opredeljen zgolj t. i. Puderšnikov kamnolom (pod Motalnom).[93] Na severovzhodnem vznožju Motalnovega hriba pri Šmartnem je bila najdena plast kamnitega drobirja, med katerim so bili tudi bloki marmorja s kamnoseškimi sledovi.[94] V kamnolomu je bil odkrit tudi oltar, posvečen Saksanu, zaščitniku kamnosekov.[95] Izdelan je iz pohorskega marmorja.[96] Dodatno bi za rimsko pridobivanje marmorja na Pohorju govorili bloki s kamnoseškimi sledovi (žepi za zagozde, primarna obdelava površin, osnovna kamnoseška risba), ki so vzidani v cerkvah sv. Mihaela na Črešnjevcu, sv. Lovrenca v Lovrencu na Dravskem polju in sv. Ane v Framu.[97]

B. Djurić domneva, da je *officina* kamnoloma stala v okolici Šmartnega. Morda je ležala nekje med Zgornjo Polskavo in rimsko državno cesto *Celeia–Poetovio*, morda celo na severovzhodnem robu gozda Velenik.[98] Od tu so lahko marmor in tudi polizdelke transportirali po državni cesti proti Petovioni.[99]

Djurić na podlagi izvedenih analiz predpostavlja, da so v Petovioni za izdelavo preprostih stel, datiranih ok. l. 25, uporabljali marmor iz Gummerna na Koroškem.[100] Šele v drugi četrtini 1. st. naj bi začeli izkoriščati marmor na Pohorju, iz katerega je narejena stela za Marka Petronija Klasika (*Marcus Petronius Classicus*),[101] centuriona legije Osme Avguste, in za odsluženega vojaka iste legije.[102] Sredi 1. st. so za arhitekturni in edikulasti tip stel uporabljali spet samo marmor iz Gummerna, profilirane stele so še vedno izdelovali iz pohorskega marmorja.[103] Zdi se, da so določen tip stel po naročilu izdelovali samo iz določenega marmorja (Gummern), kljub temu da je bil pohorski marmor Petovioni bližji.

Težje je odgovoriti na vprašanje, kakšen status so imeli kamnolomi na Pohorju oz. v čigavi lasti so bili. Djurić je na podlagi stel iz 1. st. domneval,[104] da so pohorski marmor začeli v drugi četrtini 1. st. lomiti vojaki legije Osme Avguste, ki so tudi odprli omenjeni kamnolom.[105] Kvalitetni marmor so poiskali najprej zlasti za potrebe Petovione,[106] pozneje so izdelke iz pohorskega marmorja izvažali tudi drugam. Na podlagi datacije petovionskih nagrobnih spomenikov, na podlagi marmornih blokov s kamnoseškimi sledovi, vzidanih v cerkve, ter zlasti na podlagi razširjenosti izdelkov iz pohorskega marmorja, ki priča, da je bilo središče trgovine s temi izdelki v Petovioni, je Djurić kamnolom(e) iz okolice Šmartnega na Pohorju pripisal petovionskemu upravnemu območju.[107]

Slivnica pri Mariboru

Nekoliko vprašljiva je v starejši literaturi administrativna opredelitev območja Slivnice. Najpogosteje so jo prištevali k mestnemu območju Flavije Solve.[108] Ob upoštevanju prej omenjenih kamnolomov v Šmartnem, vodovoda v Framu, Starš z omembo mesta *Poetovio* in ne nazadnje

[90] Djurić 1997, 79.
[91] Djurić et al. 2004, 372.
[92] Pahič 1990.
[93] Djurić 2001, 64.
[94] Djurić et al. 2004, 403–404.
[95] *AIJ* 100; *lupa* 6589; *HD*024513; Saria 1935.
[96] Djurić et al. 2004, 409.
[97] Djurić 2001, 62.
[98] Djurić 2001, 63.
[99] Djurić et al. 2004, 409.
[100] Ok. leta 25 je datirana stela za Saturnina, suličarja legije Osme Avguste (*AIJ* 262; *lupa* 3749). Glej Djurić 2005, 77; Djurić et al. 2004, 405.
[101] *CIL* III 4060; *CIL* III 10869; *AIJ* 260; *lupa* 3102.
[102] *lupa* 6194; *HD*004954. Glej Djurić 2005, 77; id. 2008, 162.
[103] Djurić 2005, 409–410; id. 2008, 163.
[104] *AIJ* 260; *CIL* III 4060, *CIL* III 10869; *lupa* 3102; Djurić 2005, 78.
[105] Djurić 2008, 161.
[106] Djurić 2005, 80; Djurić et al. 2004, 410; Djurić 2008, 164.
[107] Djurić et al. 2004. V članku se je pojavila napaka. C. Hinker Šmartno na Pohorju enkrat pripiše Petovioni (glej 383–403), spet drugič Celeji (glej 421–425).
[108] Hudeczek 1988, 23.

Maribora z napisom, posvečenim Nutricam, po našem mnenju administrativna pripadnost območja Slivnice ni več vprašljiva. Ker so k Petovioni po naših argumentih sodili vsi prej omenjeni kraji, je k omenjenemu mestu morala soditi tudi Slivnica, ki leži med Framom in Mariborom. K Flaviji Solvi so jo prištevali zgolj na podlagi nagrobnika Gaja Justija Prokula[109] (*Caius Iustius Proculus*). Ker je pokojnik na kamnu opisan kot edil Flavije Solve in ker se je domnevalo, da so uradniki opravljali službe zgolj znotraj upravnega območja nekega mesta (glej predhodno besedilo), so tudi območje od Slivnice naprej prištevali k mestnemu območju Flavije Solve. Nagrobnik je lahko zgolj še ena od potrditev, da so mestni uradniki opravljali funkcije tudi zunaj teritorija svojega mesta.

Aquae Iasae

Termalni vrelci na območju današnjih Varaždinskih Toplic so bili vzrok, da so Rimljani na tem mestu ustanovili naselbino *Aquae Iasae*. S sistematičnimi arheološkimi izkopavanji, ki potekajo že od leta 1953, so razkrili javni prostor (forum) s stebriščem in svetišči, nedaleč stran sta ležala kopališče in bazilika.[110] Prvo kopališče s pripadajočo naselbino je bilo zgrajeno že v 1. st., kasneje je bilo večkrat dograjeno in prezidano, nazadnje pod Konstantinom I.[111]

Napisni kamni, ki so jih najpogosteje nimfam, pa tudi drugim božanstvom v zahvalo posvečali obiskovalci zdravilišča, razkrivajo, da so zdravilne vrelce obiskovale tako privatne osebe kot tudi višji uradniki in vojaki.[112] Za določitev petovionskega upravnega območja je pomemben zlasti napis, datiran v čas vladanja Marka Avrelija, na katerem je zapisano, da je po naročilu upravitelja Zgornje Panonije, Lucija Dazumija Tulija Tuska (*Lucius Dasumius Tullius Tuscus*), mesto *Poetovio* sezidalo del term; za delo je poskrbel prokurator (nadzornik financ) Tit Geminij Rufin (*Titus Geminius Rufinus*).[113] Predvsem omemba mesta Petovione je bila raziskovalcem v preteklosti zadosten dokaz, da so *Aquae Iasae* pripisovali petovionskemu upravnemu območju. Na podlagi primerjav z drugimi kopališči, ki se pojavljajo po imperiju (*Aquae Sulis*, danes Bath; *Aquae Granni*, danes Aachen; *Aquae*, danes Baden-Baden), je H. von Petrikovits predvideval, da zdraviliško-kopališkega kompleksa v *Aquae Iasae* vojaki niso samo obiskovali, ampak so morda celo sodelovali pri njegovi gradnji. *Aquae Iasae*, ki ležijo skorajda na robu province Zgornje Panonije, so, tako Petrikovits, postale zdravilišče (zgornje)panonskih legij.[114]

Po analizi, ki smo jo naredili in ki v veliki meri upošteva naravne geografske in druge vire, so *Aquae Iasae* seveda zunaj petovionskega mestnega območja; z vidika rimske administracije pa je doslej prevladovalo nasprotno mnenje. Če bi upoštevali geografsko lego zdravilišča, bi *Aquae Iasae* prej sodile k Joviji[115] kot k Petovioni. Toda Petoviona je imela v času cesarstva od samega začetka neprimerno pomembnejšo vlogo (legijski tabor, od Trajana naprej kolonija, sedež ilirske carine) od manj pomembne Jovije. Andavtonija pa je bila od toplic bolj oddaljena, torej ni verjetno, da bi te pripadale njenemu upravnemu teritoriju. Zgoraj omenjeni napis, na katerem se omenja mesto *Poetovio*, bi torej govoril v prid temu, da je bilo zdravilišče pod petovionsko upravo.

6. JUŽNA MEJA

Poteku južne meje se je doslej najbolj posvetil Pirchegger. Na jugozahodu je kot skrajno točko petovionskega agra določil Studenice, kjer je bil odkrit nagrobnik Gaja Julija Romana. Meni, da je na oltarju s Hajdine omenjena ista oseba, zato območje Studenic priključuje k mestnemu območju Petovione. Po njegovem mnenju je tudi treba iskati mejo mestnega območja po vrhovih Haloz, v smeri Boč–Donačka gora–Macelj. Potek meje na jugozahodu je določil na podlagi napisnih kamnov, ki so jih odkrili v Klenovniku in Križovljanu, na katerih se omenjata dekuriona Petovione (glej pogl. 2).

Vsi omenjeni kraji so znotraj teoretične meje. Meja, ki jo je predpostavljal Pirchegger, po izrisu Thiessnovih poligonov in izračunu porabe energije za pot na jugozahodu poteka samo nekoliko zahodneje od Studenic, medtem ko smo na jugu in jugovzhodu k mestnemu območju Petovione pripisali še ozemlje onstran omenjenih najdišč.

[109] *CIL* III 5309; *lupa* 9525.

[110] Kušan Špalj, Nemeth-Ehrlich 2012 s starejšo literaturo.

[111] *CIL* III 4121; *AIJ* 469; *lupa* 5339.

[112] *AIJ* 458–471.

[113] *CIL* III 4117, *AIJ* 461; *lupa* 5346; Von Petrikovits 1968; za Dazumija Tulija Tuska glej Reidinger 1956, 83–84 št. X; Dobó 1968, 109–110 št. 88; Fitz 1993, 487–489 št. 289; za Geminija Rufina, ki je znan le s tega napisa, nazadnje Fitz 1993, 727 št. 404.

[114] Von Petrikovits 1968, 93.

[115] Gregl, Migotti 2004, 135 z navedbo starejše literature.

7. SKLEP

Zamejitev mestnega območja Petovione zaradi odsotnosti virov in mejnikov še vedno ni dokončno določena. S pomočjo kamnitih spomenikov in arheoloških najdb ter tudi z analizo izračuna porabe energije za pot in s Thiessnovimi poligoni smo poskušali določiti njegove meje in jih argumentirati.

Na severovzhodu je petovionski ager segal domnevno do reke Mure, ki je pomenila največjo naravno oviro med Petoviono in Salo.

Natančna določitev severne meje je zaradi pomanjkanja oprijemljivih dokazov težavnejša, zato smo upoštevali meje, ki smo jih dobili z izrisom Thiessnovih poligonov in izračunom porabe energije za pot. Območje Maribora, ki so ga doslej pripisovali agru Flavije Solve, smo prišteli k Petovioni. V mestu in okolici je bilo namreč odkritih kar nekaj napisnih kamnov z omembo družin, ki so dobile državljanstvo pod Trajanom in so nosile gentilicij *Ulpius*.[116] Po Premersteinu so se v mariborski okoliš naselile iz bližnje kolonije Petovione. Prav tako bi o pripadnosti Maribora Petovioni govoril tudi danes izgubljen votivni oltar, posvečen Nutricam, na katerem se je omenjala *Valeria Marcella*. Kult Nutric je izpričan samo v Petovioni, Valeriji pa so bili ena najpomembnejših družin v mestu.

Poleg tega sta bila Pohorje ter cesta, ki je tekla ob njegovem vznožju in povezovala Celejo s Flavijo Solvo, pripisana Noriku. Računalniška obdelava je pokazala, da je vzhodno Pohorje s pripadajočimi naselji ob njegovem vznožju pripadalo teoretičnemu mestnemu območju Petovione. V Framu je bil v 19. st. odkrit začetek prvega rimskega vodovoda, ki je v ravni liniji tekel vse do legijskega tabora na Spodnji Hajdini. Zgrajen je bil iz opek z žigom legije Trinajste dvojne, ki je bila v Petovioni stacionirana od leta 45 vse do leta 96 oz. 98. Predpostavljali smo, da je legija poskrbela za gradnjo vodovoda in ga speljala v celoti znotraj mestnega območja Petovione.

Tudi kamnolome na Pohorju lahko povezujemo z vojaško navzočnostjo v Petovioni. Kot rimski kamnolom je bil doslej potrjen samo Motalnov kamnolom v Šmartnem na Pohorju. Na severozahodnem robu Velenika je po Djuriću treba iskati *officino*, od koder so polizdelke po državni cesti dovažali v Petoviono. V prid temu bi govorili zlasti bloki s kamnoseškimi sledovi, vzidani v cerkvah sv. Mihaela na Črešnjevcu, sv. Lovrenca v Lovrencu na Dravskem polju in sv. Ane v Framu. Kamnolom pohorskega marmorja na Šmartnem je bil v uporabi od druge četrtine 1. st. Verjetno so prav vojaki legije Osme Avguste, ki je bila v Petovioni stacionirana od leta 9 pr. n. št. do leta 45, začeli lomiti pohorski marmor in ga uporabljati za svoje spomenike. Petoviona bi tako dobila individualni kamnolom, ki je ležal znotraj mestnega območja in ki je (v prvih letih) zadoščal zlasti za potrebe mesta.[117]

Na zahodu nam o bližnji meji poroča oltar, posvečen božanstvom mej Termunam, ki je bil odkrit leta 1937 pri podiranju župne cerkve v Čadramu. Saria ga je opredelil kot dokaz bližnje noriško-panonske meje, G. Alföldy pa kot dokaz za bližnjo mejo med mestnima območjema Celeje in Flavije Solve. Sami se nagibamo k prvi domnevi. Najdišče leži samo nekaj kilometrov zunaj teoretične meje petovionskega agra, kot dedikant pa se omenja Kvint Prokulej Finit, ki je izpričan tudi na oltarju, posvečenem Marsu, iz kraja Laporje, ki leži prav tako v bližini teoretične meje.

Nekoliko južneje od Čadrama je v Sp. Grušovje locirana cestna postaja *Ragando*, ki je ležala na državni cesti *Celeia–Poetovio*. Na napisu iz Akvileje se omenja Mark Licinij Fulgentij, ki je bil rojen v noriškem kraju *Ragando*. V 4. st., kakor je napis datiran, je to območje gotovo sodilo v Norik. Kako je bilo v 2. in 3. st., pa ne moremo z zagotovostjo trditi. Po izrisu Thiessnovih poligonov in izračunu porabe energije za pot leži Sp. Grušovje že na noriških tleh.

Na jugozahodu smo kot kriterij upoštevali Pircheggerjevo predpostavko, da je ager Petovione segal do Studenic. Tukaj je bil namreč odkrit nagrobnik Julija Romana, ki se omenja kot dedikant tudi na oltarju iz Hajdine.

Pri določitvi južne meje nimamo arheoloških dokazov, da bi jih lahko upoštevali pri zamejitvi, zato smo se oprli zlasti na geografske danosti. Površje je na tem mestu precej razgibano, a ne neprehodno. Jugozahodno in južno od Ptuja ležijo Haloze, Andavtonijo pa na severozahodu in severu obdajata gora Medvednica in nekoliko oddaljena Ivančica. Izračun porabe energije za pot in Thiessnovi poligoni so mejo postavili nekoliko južno od Ivančice. Na jugozahodu je po Pircheggerju sodilo k petovionskemu agru še območje Klenovnika in Križovljana, kjer sta bila v 19. st. odkrita napisna kamna z omenjenima petovion-

[116] *AIJ* 111; *ILLPRON* 1813; *lupa* 2129 ter *CIL* III 15206; *AIJ* 112; *ILLPRON* 1814; *lupa* 3661.

[117] Djurić et al. 2004; Djurić 2008, 160.

skima dekurionoma. Teoretična meja, ki smo jo začrtali, poteka nekoliko vzhodneje od obeh krajev.

Največji problem pri zamejitvi pa nam pomenijo *Aquae Iasae*, ki so jih doslej na podlagi napisa, na katerem se omenja mesto Petoviona, pripisovali prav temu mestu. Takšna opredelitev je tudi najverjetnejša, saj je Petoviona imela pomembnejšo vlogo in višji status kot municipij Andavtonija ali geografsko bližje ležeča Jovija.

Zavedamo se, da dobljen rezultat zamejitve petovionskega agra ni dokončen. Gre zgolj za poskus, kako povezati arheološko gradivo in vire z novejšo metodologijo, zlasti z uporabo sistema GIS. Ali je naša teoretična zamejitev petovionskega mestnega območja pravilna, bomo lahko potrdili samo z novimi najdbami. Vsekakor pa upamo, da bo ta članek spodbudil raziskovalce k izvedbi podobnih analiz še za druga mesta.

Dodatek

Raziskave v arheološkem parku *Aquae Iasae* še zdaleč niso zaključene. Izkopavanja, ki okrog izvirskega bazena potekajo od leta 2011, so pokazala, da so pri obnovi tega bazena v 4. stoletju kot gradbeni material uporabili starejše napise, reliefe in celo kipe. Med odkritimi napisnimi kamni je potrebno izpostaviti podstavek za kip s počastilnim napisom, v katerem se omenja Kvint Gavij Fronto (*Quintus Gavius Fronto*), prvi centurion (*primus pilus*) legije Trinajste dvojne (*legio XIII Gemina*) in prefekt skupnosti Skordiskov, Brevkov in Jazov.[118] Ne samo omemba XIII. legije, ki je bila stacionirana v Petovioni, ampak zlasti dva oltarja[119] z omembo svečenika, ki je skrbel za cesarski kult v Petovioni (*avgustalis Coloniae Ulpiae Traianae Poetoviensis*) podkrepijo našo predpostavko o uvrstitvi toplic Aquae Iasae v upravno območje Petovione.

Anja Ragolič
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za arheologijo
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
anja.ragolic@zrc-sazu.si

[118] Kušan Špalj 2014, 152 št. 64.
[119] Kušan Špalj 2014, 159 št. 73 in 164 št. 79.

Die Aschenkisten von Poetovio und Celeia

Pepelnice Petovione in Celeje

Erwin POCHMARSKI

Izvleček

Petovionske pepelnice spadajo med najpomembnejše oblike nagrobnih spomenikov tega rimskega mesta. Njihov pomen se kaže tako v odnosu do sarkofagov kot v razprostranjenosti na sosednjih območjih, na primer v Celeji. So bogat vir za preučevanje; prispevke o tej temi sta napisala Erna Diez (1948a) in kasneje tudi Bojan Djurić (2001a), pričujoči prispevek pa poskuša tudi časovno opredeliti posamezne pepelnice na podlagi ikonografskih kriterijev.

Ključne besede: Petoviona, Celeja, Pohorje, pepelnice, sagum, eroti (geniji), kamnolomi, kamnoseške delavnice, upravne meje Norika in Panonije

Abstract

[Ossuaries from Poetovio and Celeia] Ossuaries are among the most important representatives of funerary monuments in Poetovio. Their significance lies both in their relation to sarcophagi andin their distribution in areas neighbouring Poetovio, for example in Celeia. They have formed the subject of several studies in the past, by Erna Diez (1948a) and more recently by Bojan Djurić (2001a), and continue to represent a very interesting topic, particularly in attempting to date individual ossuaries on the basis of iconographical criteria.

Keywords: Poetovio, Celeia, Pohorje, ossuaries, sagum, typology of erotes (genii), quarries, stone carving workshops, boundaries of Noricum and Pannonia

In einem ihrer frühesten und zugleich umfassendsten Aufsätze[1] hat sich E. Diez eingehend mit den aus Poetovio und seinem Territorium stammenden Aschenkisten beschäftigt. Der Beitrag war das Ergebnis eines im Auftrag der damaligen Zweigstelle Wien des Deutschen Archäologischen Instituts in den Jahren 1943–1944 verfolgten Projektes zur Aufnahme der römischen Steindenkmäler in den Ostalpenländern[2]. Für den Gau Steiermark und die deutsch besetzte ehemalige Untersteiermark (Štajerska), das sog. CdZ-Gebiet Untersteiermark, hatten A. Schober[3] und B. Saria[4] die Leitung des Projektes inne, die von 1936–1945 bzw. von 1942–1945 am Archäologischen bzw. Althistorischen Seminar der Universität Graz lehrten. Obwohl E. Diez auch in der Folge in ihren Arbeiten immer wieder Material aus Poetovio behandelte[5], kam es leider zu keiner weiteren zusammenfassenden

[1] Diez 1948a, 151–174; vgl. Pochmarski 1978, 11; id. 2000–2002, 57.

[2] Rindler 2004, 337–349.

[3] Vgl. Diez 1959–1961, 5–12; Mindler 2011, 206.

[4] Vgl. Diez 1974, 319–320.

[5] z. B. Diez 1953, 104–118; ead. 1954–1957, 135–140; ead. 1961, 49–55; ead. 1961–1963, 50–60; ead. 1963, 3–8; ead. 1965, 258–260; ead. 1991, 219–221; ead. 1993, 251–262.

Darstellung mehr, während aus ihren Vorarbeiten für Flavia Solva, das auch Gegenstand des Projektes gewesen war, der in zwei Auflagen erschienene Führer hervorging[6] bzw. in gewissem Sinn auch ihre Habilitationsschrift[7].

E. Diez konnte anhand des von ihr gesammelten Materials eine Liste von 26 Aschenkisten aus Poetovio bzw. seinem Stadtterritorium erstellen[8], wobei es sich um 20 Aschenkisten ohne Deckel, fünf Aschenkistendeckel und eine Aschenkiste mit Deckel handelte[9]. Diese Liste wurde von B. Djurić, der sich als erster nach E. Diez ausführlich mit den Aschenkisten[10], aber auch mit den Sarkophagen aus Poetovio auseinandergesetzt hat[11], auf 64 Aschenkisten aus Poetovio und seinem Territorium erweitert, wobei es sich nunmehr um 40 Aschenkisten ohne Deckel, 22 Aschenkistendeckel und zwei Aschenkisten mit Deckel handelt[12], womit die Zahl der von E. Diez gesammelten Exemplare bei den Aschenkisten mit und ohne Deckel verdoppelt, bei den Aschenkistendeckeln sogar mehr als vervierfacht wurde. Der Liste von B. Djurić sind noch je eine Aschenkiste ohne Deckel und ein Aschenkistendeckel anzufügen, die von F. und O. Harl aufgenommen wurden, und das Fragment einer Aschenkiste aus Ptuj (Pettau) (*Abb. 1*)[13], so dass sich die Gesamtzahl der Aschenkisten aus Poetovio derzeit auf 67 Exemplare beläuft[14].

E. Diez hatte auch bereits auf die im Territorium von Celeia gefundenen Aschenkisten verwiesen, wobei zwei Exemplare aus Celeia selbst und insgesamt sieben, z. T. nur sehr fragmentarisch erhaltene Aschenkisten aus der spätantiken Fliehburg Vranje bei Sevnica (Uranje bei Lichtenwald) stammen[15]. B. Djurić hat eine Liste von 11 Exemplaren für Celeia und sein Territorium erstellt, in der er vor allem fünf Exemplare aus den Grabungen von Šempeter (St. Peter i. S.) hinzugefügt und die nur fragmentarisch erhaltenen Aschenkisten aus Vranje weggelassen hat[16]. Auch die von E. Diez erwähnte[17], jetzt in der Österreichischen Nationalbibliothek (*Abb. 2*) befindliche Aschenkiste aus Celeia nennt B. Djurić nicht. Während die von ihm aufgelisteten Exemplare aus Celeia selbst und aus Vranje Aschenkisten ohne Deckel sind, handelt es sich bei den in Šempeter gefundenen wohl um Aschenkisten mit Deckel[18].

Bevor auf die Komposition, die Ikonographie und die Chronologie der Aschenkisten aus Poetovio und Celeia eingegangen werden kann, müssen einige Fragen zu den Grenzen des Territoriums der *colonia* Poetovio und des *municipium* Celeia bzw. auch des *municipium* Flavia Solva gestellt und zu beantworten versucht werden. Bereits E. Diez hatte die beiden Aschenkisten Nr. 19 und 20 aus Šmartno na Pohorju (St. Martin am Bachern) bzw. Tinje (Tainach) auf ihrer Liste deren Nummerierung von B. Djurić übernommen wurde, zu den Aschenkisten von Poetovio gezählt, weil sie im Bereich der Poetovio beliefernden Werkstätten am Pohorje (Bachern) gefunden worden seien. Allerdings gehören beide Fundstätten auch nach Meinung von E. Diez zu Noricum[19]. B. Djurić rechnet Šmartno na Pohorju hingegen explizit zum Stadtterritorium von Poetovio[20]. Im Gegensatz dazu hatte auch B. Saria die Fundorte Šmartno na Pohorju, Tinje, gleichfalls am Pohorje, und Črešnjevec (Kerschbach) am Südfuß des Pohorje ausdrücklich zu Noricum, und zwar zum Territorium von Celeia gerechnet[21].

Aus dem Gesagten geht mit großer Wahrscheinlichkeit hervor, dass die Aschenkisten Diez (Djurić) Nr. 19 und 20 aus Šmartno na Pohorju bzw. Tinje aus dem Stadtgebiet von Celeia stammen, ebenso die Aschenkisten Djurić Nr. 47 und

[6] Diez 1949; ead. 1959.

[7] Diez 1948b bzw. Diez 2003.

[8] Von den beiden Exemplaren Nr. 19 und 20 bei Diez (1948a, 160–161) aus Šmartno na Pohorju und Tinje wird noch die Rede sein.

[9] Diez 1948a, 154–163.

[10] Djurić 2001a, 117–129.

[11] Djurić 2001b, 47–62.

[12] Djurić 2001a, 122–123.

[13] *Lupa* 9437, 8488 bzw. Ptuj, PM (*Abb. 1*): aus dem W-Friedhof von Poetovio, gefunden von Marija Lubšina Tušek während der Bauarbeiten am neuen Golfplatz unter der Hajdina-Terrase (Lubšina Tušek 1999, 97 Abb. [unten]); freundlicher Hinweis von B. Djurić.

[14] Allerdings wird nicht nur auf die bereits von E. Diez aufgenommenen Stücke Nr. 19 und 20 aus Šmartno na Pohorju und Tinje, sondern auch auf eine weitere Aschenkiste Djurić Nr. 58 aus Šmartno na Pohorju sowie auf vier Sarkophagdeckel Djurić Nr. 53–56 aus Črešnjevec einzugehen sein, die wohl eher aus dem Territorium von Celeia stammen.

[15] Diez 1948a, 165–166.

[16] Djurić 2001a, 123.

[17] Diez 1948a, 165.

[18] Anders Djurić 2001a, 123: Deckel; vgl. jedoch die Aufnahmen der Stücke Nr. 3–5 von B. Djurić in dem Führer von J. Klemenc (1961, Abb. 72–76).

[19] Diez 1948a, 160.

[20] Djurić 2004a, 403 SMA1–SMA3.

[21] *AIJ* 34–44 Nr. 84, 85, 86 (alle aus Črešnjevec); Nr. 87, 88, 89 (alle aus Tinje); Nr. 90–98 (Modrič [Modritsch]); Nr. 100, 101 (Šmartno na Pohorju).

58, gleichfalls aus Šmartno na Pohorju, weiters die beiden Aschenkisten Diez (Djurić) Nr. 17 und 18 sowie die vier Aschenkistendeckel Djurić Nr. 53–56 sowie ein Aschenkistenfragment (*Abb. 3*)[22] aus Črešnjevec. Damit erhöht sich die Zahl der aus dem Territorium von Celeia kommenden Aschenkisten auf insgesamt 24 Exemplare, davon 15 Aschenkisten ohne Deckel, fünf Aschenkisten mit Deckel und vier Aschenkistendeckel, während sich die Zahl der zum Stadtterritorium von Poetovio gehörenden Aschenkisten auf 55 Exemplare reduziert, was noch immer mehr als das Doppelte der Aschenkisten aus Celeia darstellt.

Daraus ergibt sich weiters, dass die römischen Steinbrüche am Pohorje, von denen sich nach B. Djurić nur für den Motaln-Steinbruch bei Šmartno na Pohorju Beweise für eine römerzeitliche Nutzung erbringen lassen[23], auf dem Gebiet von Celeia lagen, aber trotzdem die städtischen Werkstätten sowohl in Poetovio in der Provinz Pannonia, als auch jene in Celeia und Flavia Solva in der Provinz Noricum mit Halbfabrikaten[24] oder auch ganzen Stücken belieferten. Somit dürfte es im Bereich von Šmartno na Pohorju nicht nur den Steinbruch, sondern auch eine eigene *officina* gegeben haben, wie die Aschenkisten Diez (Djurić) Nr. 19 und Djurić Nr. 47 und 58 und nicht zuletzt die Grabstele mit der Orpheusdarstellung zeigen[25]. Weitere römerzeitliche Steinbrüche vermutet B. Djurić im Gebiet der modernen Steinbrüche am Südabhang des Pohorje im Tal der Velika Polskava (des Pulsgaubaches)[26]. Von dem zweiten größeren Komplex von Marmorvorkommen am Pohorje in Hudinja bei Vitanje (Kötting in Steiermark bei Weitenstein) nördlich von Celje (Cilli) nimmt B. Djurić an, dass hier der Marmor für Celeia gebrochen wurde, ohne dass es dafür aber konkrete Beweise gebe. Allerdings gilt es zu bedenken, dass heute die Strecke von Slovenska Bistrica (Windisch Feistritz) am Fuß des Pohorje, wo die Bistrica (Feistritz) und etwas weiter nördlich von Slovenska Bistrica die Velika Polskava und südlich der Stadt die Ložnica (Laznitz) die Ebene betreten, um nach Süden zu fließen und in die Dravinja (Drann) zu münden, nach Ptuj mit 35,8 km sogar etwas länger ist als die Strecke nach Celje mit 31,4 km.

Da die Belieferung jedenfalls auf dem Landweg erfolgte – anscheinend war der Nordabhang des Pohorje hin zum Drautal nicht für Marmortransporte geeignet, obwohl sich die Drau für Schifftransporte angeboten hätte, die jedenfalls von Gummern aus bis Poetovio erfolgten[27] – besteht kein nennenswerter Unterschied zwischen den zurückzulegenden Strecken. Eine weitere *officina* für die am Pohorje gebrochenen Marmore möchte B. Djurić an dessen Südfuß im Bereich des Berges Velenik in der Nähe von Črešnjevec bei Slovenska Bistrica annehmen, wofür nicht nur das an der Kirche Sv. Mihael (St. Michael) (wieder)verwendete Quadermaterial, sondern auch die zahlreichen Funde von Aschenkisten[28], z. T. auch von Halbfertigprodukten aus Črešnjevec sprechen[29]. Das schließt aber nicht aus, dass halbfertige Marmorprodukte von hier aus sowohl nach Poetovio, als auch nach Celeia und Flavia Solva geliefert wurden, wie die dort gefundenen Exemplare beweisen. Die Auswahl der Besteller von Aschenkisten wird sich nach den auf den Gräberstraßen in Poetovio und Celeia frei aufgestellten Exemplaren bzw. an die örtlich ansässigen Werkstätten gerichtet haben und nach etwaigen in den Werkstätten vorhandenen Musterbüchern erfolgt sein[30].

Die charakteristische Gliederung der Vorderwand der Aschenkisten mit in der Regel dem langrechteckigen Inschriftfeld in einem profilierten Rahmen[31] und vorspringenden, schmalen, gleichfalls mit einem profilierten Rahmen ausgestatteten Seitenfeldern, in denen jeweils eine Figur dargestellt ist, hatte bereits

[22] Djurić 2001a, 122–123: Nr. 17, 18, 19, 20, 46, 47, 53–56, 58 (Poetovio); Nr. 1–11 (Celeia); nicht bei Djurić (Diez 1948a, 165). Pahić 1984, 223, 225 Abb. 30 [oben, links]; Kremer 2001, 207 Nr. 113; *lupa* 4695.

[23] Djurić 2004c, 160.

[24] Für Poetovio z. B. Diez = Djurić Nr. 3; Djurić Nr. 28, 31, 33, 35, 42; für Celeia (irrtümlich Poetovio): Diez = Djurić Nr. 18, 19; Djurić Nr. 55; für Celeia: Djurić Nr. 1.

[25] Šmartno na Pohorju, Südwand der Kirche: *CIL* III 5292; Schober 1923, 67 Nr. 142; Abramić 1925, 138 Abb. 98; *AIJ* 43–44 Nr. 101 Abb.; *ILLPRON* 1893; Pahič 1977, 58 Nr. 1 Abb. 24; *Lupa* 3107. In Anbetracht der Orpheusstele in Šmartno na Pohorju erhebt sich die Frage, ob nicht auch der sog. Pranger in Ptuj aus derselben Werkstatt stammte. Zum sog. Pranger: *CIL* III 4069, 10870; Schober 1923, 6567 Nr. 141 Abb.; Abramić 1925, 135–138 Nr. 147 Abb.; *AIJ* 175–177 Nr. 389 Abb.; Vomer Gojkovič 2005, 301–302 Abb. 2; *Lupa* 3106.

[26] Djurić 2004b, 404.

[27] Djurić 2004b, 409; id. 2004c, 163–164; vgl. Pochmarski 2012, 30, 34.

[28] Diez (Djurić) Poetovio Nr. 17, 18; Djurić Nr. 46, 53–56 und Aschenkiste Lupa Nr. 4695 (*Abb. 3*).

[29] z. B. Diez (Djurić) Poetovio Nr. 17, 18; Djurić Nr. 55.

[30] Vgl. Diez 1948a, 168; Schefold 1976, 759–798; Donderer 2005, 59–68; Donderer 2005–2006, 81–113.

[31] Ausnahmen von dieser Regel stellen die Aschenkisten Djurić Nr. 30 und Nr. 41 mit einem reliefdekorierten Mittelfeld dar.

Abb. 1 / Sl. 1

Abb. 2 / Sl. 2

Abb. 3 / Sl. 3

←

Abb. 1: Fragment einer Aschenkiste (PM Ptuj - Ormož).
Sl. 1: Odlomek pepelnice (PM Ptuj - Ormož).
Lupa 9437 = Lubšina Tušek 1999, 97 Abb. / sl.
(Photo / Foto: M. Pajk. Reproduktion mit Erlaubnis / z dovoljenjem: PM Ptuj [A. Nestorović, M. Pajk])

Abb. 2: Aschenkiste aus Celje (Wien, Österreichische Nationalbibliothek).
Sl. 2: Pepelnica iz Celja (Dunaj, Österreichische Nationalbibliothek).
Lupa 4069 = *CIL* III 05225 = *Illpron* 1685
(Photo / Foto: O. Harl [ubi-erat-lupa 4069]; Reproduktion mit Erlaubnis / z dovoljenjem: ÖNB Wien [M. Harrer], O. Harl)

Abb. 3: Aschenkiste aus Črešnjevec (Kirchenmauer).
Sl. 3: Pepelnica iz Črešnjevca (obzidje cerkve).
Lupa 4695 = Pahić 1984, 225 Abb. / sl. 30
(Photo / Foto: O. Harl (ubi-erat-lupa 4695); Reproduktion mit Erlaubnis / z dovoljenjem: O. Harl)

E. Diez hervorgehoben[32] und B. Djurić ist ihr darin gefolgt[33]. Dazu kommt noch die Möglichkeit, dass auch die Nebenseiten mit Reliefs ausgestattet waren.

Auch zu den Themen der Seitenfelder hat sich bereits E. Diez grundsätzlich geäußert: Es handle sich in erster Linie um Darstellungen der Verstorbenen, wobei bevorzugt im linken Feld die Frau und im rechten der Mann dargestellt sei oder auch umgekehrt, z. B. bei der Aschenkiste aus Ptuj (Savci) im UMJ Graz[34] (*Abb. 4*) bzw. Genien in einer einander spiegelbildlich entsprechenden Haltung, z. B. an der Aschenkiste aus Ptuj in Maribor (Marburg) PM[35] (*Abb. 5*). Den oberen Abschluss der Seitenfelder bilde das norisch-pannonische Volutenornament. An dieser Verteilung der Themen hat auch die durch B. Djurić bzw. F. und O. Harl ergänzte Liste der Aschenkisten aus Poetovio nicht viel geändert. Einmal ist auf einer fragmentierten Aschenkiste aus Ptuj im linken Seitenfeld die Darstellung eines verstorbenen Mannes erhalten[36], in zwei Fällen finden sich die Darstellungen von einander gegenüberstehenden Eroten, während einmal nur der Trauergenius im rechten Seitenfeld erhalten ist[37]; schließlich findet sich im linken Seitenfeld einer fragmentierten Aschenkiste mit dem Bild der Flucht der Iphigenie im Mittelfeld in Dravinjski Vrh (Drauberg) die Darstellung eines nackten Kriegers mit Helm, Schild und Lanze[38]. Ein weiteres Mittelfeld einer schlecht erhaltenen Aschenkiste am Stadtturm von Ptuj zeigt wohl die Gruppe Satyr-Mänade[39], während sich im linken Seitenfeld die Darstellung eines Mädchens mit Spiegel und Kästchen findet, des sog. norischen Mädchens[40].

Bezüglich der Darstellungen auf den Nebenseiten hat B. Djurić festgestellt, dass trotz der insgesamt nur fünf bekannten Beispiele die Vielfalt der Themen beachtlich sei. Es handle sich dabei zweimal um Eroten – einmal mit einem Pfau[41] und einmal auf einem Delphin reitend[42] – dreimal um Weinranken, die aus einem Volutenkrater (eher als einem Kantharos) wachsen[43], einen Panther (eher als einen Löwen) mit einem Füllhorn[44], eine stilisierte Girlande[45] sowie eine Familie unter einer Girlande bzw. einen Opfertisch mit Dienern[46].

Auch zu den Darstellungen auf den Deckelfassaden hat B. Djurić einige grundsätzliche Anmerkungen gemacht. Dargestellt seien auf den insgesamt 22 Exemplaren der Listen von E. Diez bzw. B. Djurić drei bis sieben Personen und nur einmal eine einzige Person[47]. In vier Fällen seien die Verstorbenen vor einem Muschelschloss dargestellt[48], z. B. bei einem Aschenkistendeckel, der heute an der

[32] Diez 1948a, 163.

[33] Djurić 2001a, 118.

[34] Diez (Djurić) Poetovio Nr. 1, 2(?), 15; umgekehrt Nr. 10 (*Abb. 4*): bei Djurić 2001a, 118 Anm. 24 ist diese Umkehrung nicht genannt. Literatur zu Diez (Djurić) Nr. 10 (*Abb. 4*): Graz, UMJ Lap. 84; – *CIL* III 4081; – *AIJ* 196 Nr. 445 Abb.; – Ložar 1927, 23 Nr. 77; – Diez 1948a, 154 Anm. 11; 156–157 Nr. 10; 164; – Weber 1969, 429 Nr. 399; – Modrijan, Weber 1981, 214 Nr. 84 Abb.; – Djurić 2001, 122 Nr. 10; 125 Anm. 24; 119, 125 Anm. 35; 119, 125 Anm. 37; – Hudeczek 2004, 31 Nr. 8 Abb.; – *Lupa* 1696.

[35] Diez (Djurić) Poetovio Nr. 4, 5 (*Abb. 5*), 6. Literatur zu Diez (Djurić) Nr. 5 (*Abb. 5*): Maribor, PM A 2309; – v. Premerstein 1904, 182 Abb. 129; – *AIJ* 48 Nr. 111 Abb.; – Ložar 1927, 22–23 Nr. 76; – Diez 1948a, 155–156 Nr. 5; 163–164; – *ILLPRON* 1813; – Pochmarski 1998, 183 Nr. 10; – Djurić 2001, 122 Nr. 5; 125 Anm. 23; – *Lupa* 2129.

[36] Djurić Poetovio Nr. 40.

[37] Djurić Poetovio Nr. 41.

[38] Djurić Poetovio Nr. 44; vgl. Walde 1988, 293–300.

[39] Djurić Poetovio Nr. 30; vgl. Matz 1956, 21–30; Pochmarski-Nagele 1992, 176–181.

[40] Vgl. Pochmarski 2003, 181–193; id. 2004a, 161–171; id. 2005, 349–366.

[41] Diez (Djurić) Nr. 10.

[42] Diez (Djurić) Nr. 13.

[43] Diez (Djurić) Nr. 10, 12 und Djurić Poetovio Nr. 43.

[44] Diez (Djurić) Nr. 12.

[45] Djurić Poetovio Nr. 36.

[46] Diez (Djurić) Nr. 15.

[47] Djurić 2001a, 119.

[48] Diez (Djurić) Nr. 22, 23, 25. Djurić Poetovio Nr. 57 (*Abb. 6*): Saria, Klemenc 1939, 56; – Pahič 1977, 54 Nr. 4 Abb. 16; – Djurić 2001, 123 Nr. 57; – *Lupa* 4145; – bei Djurić

Abb. 4 / Sl. 4

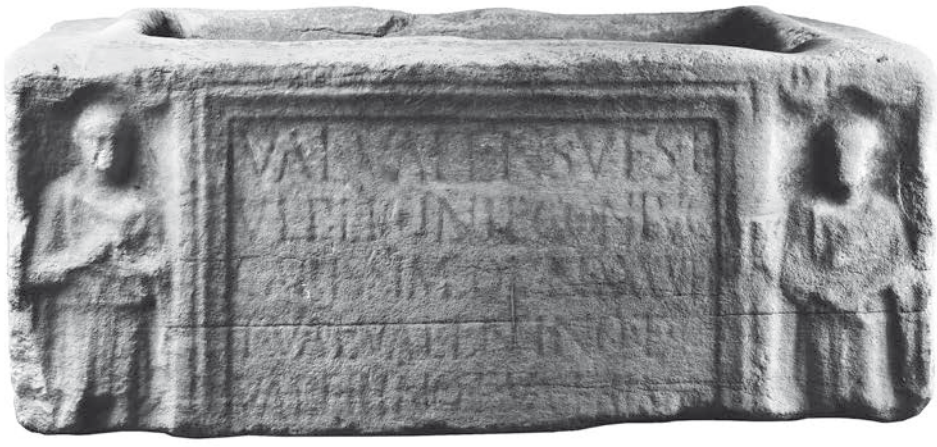

Abb. 5 / Sl. 5

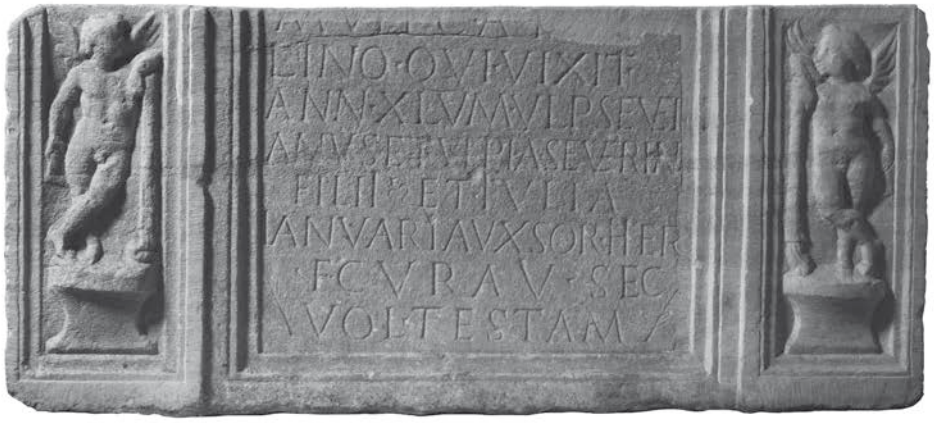

Abb. 6 / Sl. 6

←

Abb. 4: Aschenkiste aus Savci (Poetovio) (Graz, UMJ Lap. 84).
Sl. 4: Pepelnica iz Savcev (Gradec, UMJ Lap. 84).
Lupa 1696 = *CIL* III 4081 + p. 1044 = *AIJ* 445 = *RISt* 399
(Photo / Foto: O. Harl [ubi-erat-lupa 1696]; Reproduktion mit Erlaubnis / z dovoljenjem: UMJ [B. Porod], O. Harl)

Abb. 5: Aschenkiste (PM Maribor, A 2309).
Sl. 5: Pepelnica (PM Maribor, A 2309).
Lupa 2129 = *AIJ* 111 = *Illpron* 1813
(Photo / Foto: I. Kacafura; Reproduktion mit Erlaubnis / z dovoljenjem: PM Maribor, I. Kacafura)

Abb. 6: Aschenkistendeckel (Slivnica pri Mariboru, Kirche).
Sl. 6: Pokrov pepelnice (Slivnica pri Mariboru, v cerkvi).
Lupa 4145 = Pahič 1977 (54 No. 4, Abb. 16 / 54 št. 4, sl. 16)
(Photo / Foto: O. Harl (ubi erat lupa 4145); Reproduktion mit Erlaubnis / z dovoljenjem: O. Harl)

Kirche von Slivnica pri Mariboru (Schleinitz bei Marburg) angebracht ist (*Abb. 6*), und einmal vor einem Vorhang[49].

Auch für die Chronologie der Aschenkisten von Poetovio stammen die ersten Beobachtungen von E. Diez[50], die den Vorschlag gemacht hat, die Laufzeit der Aschenkisten von der 2. Hälfte des 2. bis zur Mitte des 3. Jhs. n. Chr. anzusetzen, während zuletzt B. Djurić die Verwendungsdauer noch auf die 2. Hälfte des 3. Jhs. n. Chr. ausdehnen wollte[51], worin man ihm recht geben wird. Die Grundlagen für die Zeitbestimmungen bei E. Diez waren vor allem epigraphischer Art. Dabei wird man allerdings Kriterien paläographischer Art eher beiseite lassen. Ein erstes Kriterium war für sie das Fehlen des Praenomen bei jüngeren Familienmitgliedern, wobei sie allerdings für die zwei Inschriften von Verstorbenen mit dem Gentilnomen *Ulpius* der Nummern 4 und 5 (*Abb. 5*) ihrer Liste die Feststellungen zu den *praenomina* vertauscht hat. Tatsächlich finden sich in der Inschrift der Aschenkiste Diez Nr. 4 bei den jüngeren Verstorbenen keine *praenomina* mehr, während bei der Aschenkiste Nr. 5 (*Abb. 5*) zumindest der Sohn gleichfalls das *praenomen* Marcus trägt[52]. Nicht ganz klar ist die Anfügung der Inschrift der Aschenkiste Nr. 10 bei Diez, weil hier zwar der Vater kein *praenomen* trägt, wohl aber der Sohn[53]. Richtig ist hingegen beobachtet, dass im Falle der beiden Aschenkisten Diez (Djurić) Nr. 1 und 2 die *nomina gentilia* Aurelius und Aurelia einen *terminus post quem* in die Zeit ab Caracalla ergeben[54]. Hingegen wird man Kriterien wie Stil und Ausführung der Aschenkisten, die E. Diez bisweilen heranzieht[55], kaum anwenden können.

Von größerer Bedeutung für die Datierung der Aschenkisten aus Poetovio ist die von den Männern in den Seitenfeldern der Aschenkisten Diez (Djurić) Nr. 1, 10, 15 bzw. an der Front der Aschenkistendeckel Diez (Djurić) Nr. 21, 22, 23. 25 bzw. Djurić Nr. 48 und 57 (*Abb. 6*) getragene Kleidung. Alle verstorbenen Männer, Militärs und Zivilisten, tragen als Mantel das *sagum*. Für das *sagum* als Soldatenmantel ist auf H. Ubl Bezug zu nehmen, der erkannt hat, dass seit dem frühen 3. Jh. n. Chr. das *sagum* als allgemein vom Militär getragener Uniformmantel üblich geworden ist[56]. Wegen der Beinamen der Legionen von Soldaten, die auf ihren Grabstelen das *sagum* tragen – *legio IIII Flavia Antoniniana bzw. legio I adiutrix Antoniniana* – wollte H. Ubl den Abschluss der Uniformneuordnung in die Zeit von Caracalla und Elagabal datieren[57], wobei allerdings bereits an den Attikareliefs des Septimius-Severus-Bogens in Leptis Magna[58] das *sagum* als Uniform der Soldaten in der Umgebung des Kaisers zu sehen sei[59].

Nun habe ich in mehreren Aufsätzen[60] die Ansicht vertreten, das *sagum* sei aus der Militärtracht auch in die Ziviltracht übernommen worden, wobei dieser Vorgang mehr oder weniger parallel zur Verwendung des *sagum* als dem alleinigen Uniformmantel seit der späten Regierungszeit von Septimius Severus bzw. vor allem seit der Regierungszeit von Caracalla stattgefunden habe. Das Hauptargument dafür war, dass auf einer Reihe von Reliefs Träger des *sagum* und der sog. Vorform der *toga contabulata* nebeneinander auftreten[61], wobei die genannte Togatracht von P. Kranz und H. R. Goette für die Provinz Noricum in die spätantoninische bis frühseverische Zeit datiert

2001a, 126 Anm. 41 ist einerseits die Nr. 23 nachzutragen, anderseits die Nr. 53 aus Črešnjevec wegzulassen.

[49] Diez (Djurić) Nr. 21.

[50] Diez 1948a, 163–164.

[51] Djurić 2004b, 408.

[52] Diez 1948a, 163–164.

[53] Diez 1948a, 164.

[54] Vgl. Barkóczi 1964, 271–272.

[55] Diez 1948a, 164.

[56] Ubl 1969, 554–565.

[57] Ubl 1969, 555–556.

[58] Vgl. Andreae 1999, 267–269 Abb. 581–584.

[59] H. Ubl brieflich am 31.7.2012.

[60] Pochmarski 1991, 100–104; id. 1996, 131–135; id. 2004b, 571–176; id. 2007, 72–73.

[61] Vgl. Pochmarski 1991, 101–102; id. 1997, 209–212.

Abb. 7 / Sl. 7

Abb. 8 / Sl. 8

Abb. 9 / Sl. 9

←

Abb. 7: Aschenkiste aus Vičava bei Ptuj (PM Ptuj - Ormož, RL 448).
Sl. 7: Pepelnica z Vičave pri Ptuju (PM Ptuj - Ormož, RL 448).
Lupa 4213 = Jevremov 1988 (No. / št. 83)
(Photo / Foto: O. Harl (ubi-erat-lupa 4213); Reproduktion mit Erlaubnis / z dovoljenjem: PM Ptuj [A. Nestorović], O. Harl)

Abb. 8: Aschenkiste (Halbfabrikat) aus Celje (PM Celje, 12).
Sl. 8: Pepelnica (polizdelek) iz Celja (PM Celje, 12).
Lupa 4077 = *CIL* III 14368[3] = *Illpron* 1754
(Photo / Foto: O. Harl (ubi-erat-lupa 4077); Reproduktion mit Erlaubnis / z dovoljenjem: PM Celje [K. Krajšek], O. Harl)

Abb. 9: Aschenkiste aus Vranje, Ajdovski gradec (Graz, UMJ Lap. 28).
Sl. 9: Pepelnica z Ajdovskega gradca nad Vranjem (Gradec, UMJ Lap. 28).
Lupa 1653 = *CIL* III 5127 = *AIJ* 31 = *Illpron* 1969
(Photo / Foto: O. Harl (ubi-erat-lupa 1653); Reproduktion mit Erlaubnis / z dovoljenjem: UMJ [B. Porod], O. Harl)

worden ist[62]. Die Hypothese von der Übernahme des *sagum* aus der Militär- in die Ziviltracht hat weitgehend Zustimmung gefunden; erst in letzter Zeit hat sich M. Hainzmann wegen der Verwendung eines peregrinen Namensformulars für einen Sagumträger auf einer Grabstele gegen die vom Autor vorgeschlagene generelle Spätdatierung des *sagum* gewandt[63].

Für die Eroten in den Seitenfeldern der Aschenkisten[64] stellt sich die Frage, ob man aus ihrem Alterstypus, z. B. den jugendlichen Eroten auf einer Aschenkiste aus Vičava (Weidschach) bei Ptuj (*Abb. 7*), Rückschlüsse auf die Entstehungszeit der Aschenkisten ziehen kann. Einen Anhaltspunkt für derartige Überlegungen bot die Beobachtung, dass sich unter den Darstellungen von Eroten mit Girlanden auf Grabmonumenten der Provinzen Noricum und Pannonien eben zwei Altersgruppen feststellen lassen – kindliche Eroten mit puttenhaft-rundlichen und jugendliche Eroten mit knabenhaft-schlanken Körperformen[65].

Bei der Analyse von 69 Sarkophagen mit Graberoten oder Trauergenien – darunter auch drei Aschenkisten aus Poetovio[66] – aus der Provinz Pannonia zeigte es sich, dass die beiden genannten Alterstypen auch auf den pannonischen Sarkophagen wiederzufinden sind[67]. Anhand der Inschriften auf diesen Sarkophagen[68] lässt sich immerhin soviel sagen, dass die kindlichen Graberoten bis in die Regierungszeit des Septimius Severus herabreichen, dass zu dieser Zeit aber auch die jugendlichen Eroten einsetzen, die ab der mittelseverischen Zeit die kindlichen Eroten ablösen. Die beiden Alterstypen im Sinne einer Veränderung der Ikonographie der Eroten haben H. Herdejürgen[69] und P. Kranz[70] auch auf den stadtrömischen Girlanden- bzw. Jahreszeitensarkophagen beobachtet. Dabei zeigt sich für die Eroten auf den Girlandensarkophagen in ganz ähnlicher Weise, dass der Wechsel von den kindlichen zu den jugendlichen Eroten erst in der spätantoninischen Zeit beginnt[71]. Für die Jahreszeitensarkophage gilt dasselbe, wobei P. Kranz den ikonographischen Wandel mit dem Übergang von der mittelantoninischen zur spätantoninischen Zeit beginnen lassen wollte und mit dem Abschluss des 1. Viertels des 3. Jhs. n. Chr. als abgeschlossen betrachtete[72], was wohl etwas spät ist. Gegenüber dem Wandel der Erotenikonographie als Datierungskriterium hat eigentlich nur U. Steinklauber Vorbehalte bezüglich der Unterscheidung der beiden Altarstypen geäußert[73].

Für die Eroten auf den Aschenkisten lässt sich aufgrund der Alterstypologie sagen, dass die beiden Aschenkisten Diez (Djurić) Nr. 4 und 5 in Graz bzw. Maribor[74] (*Abb. 5*) den kindlichen

[62] Kranz 1986, 212–216, 224–226; Goette 1990, 57–59, 143–144.

[63] Hainzmann 2011, 319–320.

[64] Diez (Djurić) Nr. 4, 5, 6 bzw. Djurić Nr. 27 und *Lupa* 9437. Literatur zu Djurić Nr. 27: – Jevremov 1988, 90–91 Nr. 83 Abb.; – id. 1989, 18–20 Nr. 83 Abb. 12; – Djurić 2001 122 Nr. 27 Abb. 6; 125 Anm. 23; – id. 2004a, 402.

[65] Vgl. Pochmarski 1983–1984, 268–272; id. 1985–1986, 253–262.

[66] Diez (Djurić) Nr. 4, 5, 6; vgl. Pochmarski 1998, 183 Nr. 9, 10, 78.

[67] Vgl. Pochmarski 1998, 196–199.

[68] Pochmarski 1998, 193–195, 199.

[69] Herdejürgen 1996, 57–64.

[70] Kranz 1984, 133–138.

[71] Koch, Sichtermann 1982, 230–231.

[72] Kranz 1984, 28, 133–134.

[73] Steinklauber 1997, 219–222.

[74] **1**) Diez (Djurić) Nr . 4: Aschenkiste Graz, UMJ 93, aus Hajdina (Haidin)[*CIL* III 4084; – *AIJ* 183–184 Nr. 407 Abb.; – Diez 1948a, 155 Nr. 4; 163–164; – Weber 1969, 430–431 Nr. 401; – Modrijan, Weber 1981, 267–268 Nr. 93; – Pochmarski 1998, 183 Nr. 9; 192–193; – Djurić 2001a, 119, 122 Nr. 4; 125; – Djurić 2004b, 408; – *Lupa* 1697]. – **2**) Diez (Djurić) Nr. 5: Aschenkiste Maribor, PM A 2309 (*Abb. 5*) [v. Premerstein 1904, 182 Abb. 129; – Ložar 1927, 22–23 Nr. 76; – *AIJ* 48 Nr. 111 Abb.; – Diez 1948a, 155–156 Nr. 5 Abb. 40; 163–164; – Pochmarski 1998, 183 Nr. 10; 192–193; – Djurić 2001a, 122 Nr. 5; 125; – *Lupa* 2129].

Erotentypus vertreten und damit in die mittel- bis spätantoninische Zeit zu datieren sind. Auch E. Diez hatte die Aschenkiste in Maribor aus stilistischen Gründen um die Mitte des 2. Jhs. n. Chr. datieren wollen[75]. Im Gegensatz dazu vertreten die Eroten der E. Diez noch unbekannten Aschenkiste aus Vičava aus dem Stadtterritorium von Poetovio in Ptuj[76] (*Abb. 7*) den jugendlichen Typus, während für die Exemplare Diez (Djurić) Nr. 6 und *Lupa* 9437[77] aufgrund der schlechten Erhaltung keine nähere Angabe möglich ist.

An den nach unserer Zählung 23 Aschenkisten aus dem Territorium von Celeia lassen sich ikonographische und chronologische Beobachtungen nur zu einem kleineren Teil festmachen. Von den erhaltenen Exemplaren sind drei Halbfabrikate[78], darunter das seinerzeit bei der Post in Celje gefundene Exemplar (*Abb. 8*), von den fünf Exemplaren aus Šempeter v Savinjski dolini tragen zwei lediglich ein einfach profiliertes Inschriftfeld auf der einen Schmalseite[79], eines über dem profilierten Inschriftfeld auf der Schmalseite den Deckel der Aschenkiste mit drei stark verwitterten Köpfen, bei einer Aschenkiste fehlt eine Inschrift oder ein Relief[80]. Auch auf drei der vier Aschenkisten aus Vranje im UMJ Graz[81] findet sich auf der Vorderseite lediglich eine Inschrift[82], nur auf einem besonders interessanten Exemplar finden sich in den Seitenfeldern neben der hochrechteckigen Inschrift je zwei Figurenpaare[83] (*Abb. 9*).

Die ehem. in Tinje befindliche und angeblich im Fundament der Kirche eingemauerte Aschenkiste Diez (Djurić) Nr. 20[84] zeigt beiderseits der Inschrift zwar zwei Graberoten, die allerdings in ungewöhnlicher Weise Füllhörner in den Händen halten, bei denen es sich vielleicht um missverstandene Fackeln handelt. Eine altertypologische Datierung ist anhand der Zeichnung unmöglich, obwohl die beiden Knaben anscheinend den kindlichen Typus vertreten. Keine typologische Bestimmung erlauben auch die Eroten auf dem Fragment der Aschenkiste Djurić Nr. 2 aus Celje, Lava[85].

Während das bisher besprochene Material an Aschenkisten aus dem Territorium von Celeia wenig an Besonderheiten zu bieten hat, stellt eine der Aschenkisten aus Vranje im UMJ Graz[86] (*Abb. 9*) eine Ausnahme dar. Beiderseits des von einer einfachen Leiste eingerahmten Inschriftfeldes steht in den beiden gleichfalls einfach gerahmten Seitenfeldern, die mit dem norisch-pannonischen Volutenornament abgeschlossen sind, je ein Ehepaar. Die beiden Frauen sind mit einer fußlangen Tunika und einem Mantel mit *contabulatio* bekleidet, in dem F. Glaser das spätantike Omophorion sehen wollte[87]. Die Männer tragen über der knielangen Tunika das *sagum*, das auf der rechten Schulter mit einer Scheibenfibel zusammengehalten wird. Die Männer umschließen mit der rechten Hand die Rechte der Frau, worin wohl die *dextrarum iunctio* zu sehen ist, in der linken Hand halten die Männer jeweils einen Gegenstand, in dem F. Harl eine Schriftrolle (*volumen*) sehen wollte, in dem man aber vielleicht ein Schwert erkennen sollte.

Die Aschenkiste ist darüber hinaus nicht nur auf den beiden Schmalseiten dekoriert, sondern auch auf der Rückseite, wobei jeweils der dreigliedrige Rhythmus beibehalten wurde, worauf schon E. Diez hingewiesen hat[88], soweit sich das für die sehr schlecht erhaltene linke Nebenseite sagen lässt.

[75] Diez 1948a, 163.

[76] Djurić Nr. 27: Aschenkiste, Ptuj, PM RL 448 [Jevremov 1988, 90–91 Nr. 83 Abb.; – id. 1989, 18–20 Nr. 83 Abb.12; – Djurić 2001a, 122 Nr. 27 Abb. 6; 125; – *Lupa* 4213].

[77] 1) Diez (Djurić) Nr. 6: Frgt. einer Aschenkiste, Ptuj, Stadtturm [Abramić 1925, 142 zu Nr. 158 Abb. 99; – Diez 1948a, 156 Nr. 6; – Pochmarski 1998, 191 Nr. 78; – Djurić 2001a, 122 Nr. 6; 125 Anm. 23; – *Lupa* 5780]. – 2) *Lupa* 9437.

[78] Diez (Djurić) Poetovio Nr. 19; – Djurić Poetovio Nr. 55; – id. Celeia Nr. 1 (*Abb. 8*) [*CIL* III 14368/3; – Schön 1898, 36; – Kolšek 1967, 34 Nr. 98; – *ILLPRON* 1754; – Djurić 2001, 123 Nr. 1; – Lazar 2001, 36 Abb. 44; – *Lupa* 4077].

[79] Djurić Celeia Nr. 3 und 6.

[80] Djurić Celeia Nr. 4.

[81] Djurić Celeia Nr. 8–11.

[82] Djurić Celeia Nr. 9, 10, 11.

[83] Djurić Celeia Nr. 8: Literatur s. Anm. 93.

[84] Diez (Djurić) Poetovio Nr. 20: Aschenkiste, ehem. Tinje [*CIL* III 11717; – *AIJ* 39–40 Nr. 88 Abb.; – Diez 1948a, 160–161 Nr. 20; – Cermanović 1965, 98 Nr. 2 Taf. 1, 2; – *ILLPRON* 1925; – Djurić 2001a, 122 Nr. 20; – *Lupa* 9437].

[85] Djurić Celeia Nr. 2: Frgt. einer Aschenkiste, Celje, PM 216 [*CIL* III 5274; – *ILJug* Nr. 394; – Kolšek 1967, 34 Nr. 97; – *ILLPRON* 1603; – Djurić 2001a, 123 Nr. 2; – *Lupa* 2623].

[86] Aschenkiste Djurić Nr. 8: Graz, UMJ 28 [*CIL* III 5127; – Riedl, Cuntz 1909, 24–27 Nr. 13; – *AIJ* 16–17 Nr. 31 Abb.; – Diez 1948a, 165; – Cermanović 1965, 98 Nr. 1, Taf.1: 1a–c; – Weber 1969, 403–404 Nr. 347; – Šašel 1970, 140 Nr. 5; 147; – Alföldy 1974, 267; – Petru, Ulbert 1975, 13, 135–136 Taf. 28: a,b; 29: a; – Modrijan, Weber 1981, 168–170 Nr. 28 Abb.; – Mrozewicz 1989, 53 Nr. 7; – Koch, Sichtermann 1982, 306; – *ILLPRON* 1969; – Ronke 1987, 195–197 Kat. Nr. 206; – Wedenig 1997, 112–113 Nr. C 4; – Djurić 2001a, 123 Nr. 8; – Hudeczek 2004, 29–30 Nr. 7 Abb.; –*Lupa* 1653].

[87] Glaser 1997, 128–129.

[88] Diez 1948a, 165.

Die rechte Schmalseite zeigt eine Wagenfahrt mit einem von vier Pferden gezogenen vierrädrigen Wagen, in dem sich der Kutscher und drei Fahrgäste befinden, während eine größere männliche Figur dem Gespann vorangeht. Die Szene wird einerseits als Fahrt ins Jenseits, andererseits im Sinne der magistratischen Repräsentation gedeutet[89]. Die Inschrift wurde bereits von O. Cuntz[90] wegen der mangelhaften Buchstabenformen, der regellosen Worttrennung und des Fehlens von Praenomina an das Ende des 3. Jhs. n. Chr. datiert. Dem entspricht die von H. Gabelmann aufgrund der contabulierten *palla* bzw. des Omophorions vorgeschlagene Datierung in das spätere 3. Jh. n. Chr., während das *sagum* nur einen *terminus post quem* für die Zeit ab Caracalla hergibt.

E. Diez hatte den Ursprung der Aschenkisten in den oberitalischen Grabaltären gesehen, wobei das dreigliedrige Schema der Vorderwand deren Haupt- und Nebenseiten entspreche[91]. Tatsächlich finden sich dort auf den Nebenseiten Reliefs mit der Darstellung der Porträts der Verstorbenen, von Eroten mit Fackeln bzw. Eroten als Jahreszeiten, und auch dionysische Themen[92]. B. Djurić glaubte, E. Diez habe die Grabaltäre aus Noricum gemeint[93], die allerdings wegen der fast kanonischen Dienerinnen- und Dienerfiguren auf den Nebenseiten kaum in Frage kommen. Dass die Vorgangsweise denkbar ist, aus den Musterbüchern die Reliefs von drei Seiten eines Grabaltars auf ein Grabdenkmal, z. B. eine Grabstele zu übertragen, hat E. Hudeczek schön gezeigt[94]. Im Gegensatz zu E. Diez wollte B. Djurić in den norischen Grabaediculae von der Art der Grabbauten von Šempeter v Savinjski dolini die Vorbilder für die Aschenkisten sehen[95], was wegen der Datierung dieser Aediculae in die frühseverische Zeit eher problematisch erscheint. Das dreiteilige Vorderwandschema findet sich in Pannonien auf nahezu allen Sarkophagen der großen Werkstätten in Brigetio, Aquincum und Intercisa[96], aber auch in anderen Städten wie Sirmium oder Mursa. Ob diese Einteilung tatsächlich aus Oberitalien abzuleiten ist, wo sie sich auch auf den dortigen architektonischen Sarkophagen findet, die schon früh um die Mitte des 2. Jhs. n. Chr. einsetzen[97], wäre zu hinterfragen.

[89] Vgl. Wedenig 1997, 112–113.
[90] Cuntz, in Riedl, Cuntz 1909, 25.
[91] Diez 1948a, 170.
[92] Vgl. Dexheimer 1998, 19–22, 24–27.
[93] Djurić 2001a, 120–121.
[94] Hudeczek 1989b, 95–96.
[95] Djurić 2001a, 121, 129 Abb. 12, 13.
[96] Vgl. Koch, in: Koch, Sichtermann 1982, 323–332; – Pochmarski 2001, 201–222; – Pochmarski, Pochmarski-Nagele 2013, 281–302; – Pochmarski im Druck 1 und 2.
[97] Gabelmann 1973, 22.

Erklärung

Bei dem vorliegenden Beitrag handelt es sich um die schriftliche Fassung eines Referates, das anlässlich des 100. Geburtstages von E. Diez bei dem Symposion "Classica et Provincialia" am 8. und 9. April 2013 gehalten wurde. Für Aufnahmen der Stücke und deren Reproduktionsgenehmigung habe ich zu danken: B. Djurić, O. Harl, M. Pajk und I. Kacafura bzw. B. Porod vom Universalmuseum Joanneum (UMJ Graz), A. Nestorović vom Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož (PM Ptuj - Ormož), J. Krajšek vom Pokrajinski muzej Celje (PM Celje) und V. Koprivnik vom Pokrajinski muzej Maribor (PM Maribor).

Abkürzungen / Okrajšave

AIJ = V. Hoffiller, B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslavien,* Heft I: *Noricum und Pannonia Superior.* – Zagreb 1938.
CIL = *Corpus inscriptionum Latinarum.*
ILJug = A. et J. Šašel 1963, *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMXL et MCMLXX repertae et editae sunt* (Situla 5). – Ljubljana 1963.
ILLPRON = *Inscriptionum lapidariarum Latinarum provinciae Norici Indices* (compos. M. Hainzmann, P. Schubert), Fasc. I (1986); II–III (1987).
Lupa = UBI ERAT LUPA – F. und O. Harl, www.ubi-erat-lupa.org (Bilddatenbank zu antiken Steindenkmälern).
RISt = E. Weber, *Die römerzeitlichen Inschriften der Steiermark.* – Graz 1969.

ABRAMIĆ, M. 1925, *Poetovio. Führer durch die Denkmäler der römischen Stadt.* – Wien.
ALFÖLDY, G. 1974, *Noricum.* – London, Boston.
ANDREAE, B. 1999, *Die römische Kunst*[2]. – Freiburg i.Br.
BARKÓCZI, L. 1964, The population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian. – *Acta archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae* 16, 257–356.
CERMANOVIĆ, A. 1965, Die dekorierten Sarkophage in den römischen Provinzen von Jugoslawien. – *Archaeologia Jugoslavica* 6, 89–103.
DEXHEIMER, D. 1998, *Oberitalische Grabaltäre. Ein Beitrag zur Sepulkralkunst der römischen Kaiserzeit.* – BAR. International series 741.
DIEZ, E. 1948a, Die Aschenkisten von Poetovio. – *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes* 37, 151–174.

DIEZ, E. 1948b, *Die Bildhauerwerkstätten von Flavia Solva.* – Ungedr. Habilitationsschrift / neobjavljena habilitacija, Graz (= *Die Bildhauerwerkstätten von Flavia Solva,* Thinnfeldensia II, Deutschfeistritz 2003).

DIEZ, E. 1949, *Flavia Solva. Die römischen Steindenkmäler auf Schloß Seggau bei Leibnitz.* – Wien.

DIEZ, E. 1953, Ein neuer Porträtkopf des Tiberius. – *Archäologischer Anzeiger* 1953, 104–118.

DIEZ, E. 1954–1957, Mythologisches Relief in Poetovio. – *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 56–59/2 (Antidoron für M. Abramić II),135–140.

DIEZ, E. 1959, *Flavia Solva. Die römischen Steindenkmäler auf Schloß Seggau bei Leibnitz*². – Wien.

DIEZ, E. 1959–1961, Univ.-Prof. Dr. Arnold Schober (1886-1959). – *Schild von Steier. Beiträge zur Steirischen Vor- und Frühgeschichte und Münzkunde* 9 (1961), 5–12.

DIEZ, E. 1961, Die Hadriansbüste in Ptuj (Hadrijanov doprsni kip v Ptuju). – *Situla* 4, 49–55.

DIEZ, E. 1961–1963, Selene und Endymion auf pannonischen und norischen Grabdenkmälern. – *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes* 46 (1963), 50–60.

DIEZ, E. 1963, Ein bemerkenswertes mithrisches Denkmal aus Poetovio. – Südost-Forschungen 22, 3–8 (= Festschrift für Balduin Saria, München 1964), 8–13.

DIEZ, E. 1965, Poetovio. – In / V: *Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale* VI, 258–260, Roma.

DIEZ, E. 1974, Balduin Saria (1893-1974). – *Südost-Forschungen* 33, 319–320.

DIEZ, E. 1991, Der Königssohn auf dem Berg Ida / Kraljevič na gori Idi. – *Arheološki vestnik* 42, 219–223.

DIEZ, E. 1993, Magna Mater oder Nutrix ? (Magna Mater ali Nutrix ?). – In / V: *Ptujski arheološki zbornik. Ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva,* 251–262, Ptuj.

DJURIĆ, B. 2001a, Ossuaria Poetovionensia: Iconography and Structure. – In / V: T. A. S. M. Panhuysen (Hrsg. / ur.), *Die Maastrichter Akten des 5. Internationalen Kolloquiums über das provinzialrömische Kunstschaffen – im Rahmen des CSIR,* 117–129, Maastricht.

DJURIĆ, B. 2001b, Production of marble sarcophagi in Poetovio. – In / V: *Akten des 6. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens,* Budapest régiségei 34, 47–62.

DJURIĆ, B. 2004a, Štajerska. – In / V: B. Djurić, B. Hebert, Ch. Hinker, E. Hudeczek, St. Karl, H. W. Müller, *Marmore römischer Brüche und Steindenkmäler in der Steiermark und in Štajerska. Ergebnisse eines Forschungsprojektes,* Fundberichte aus Österreich 43, 400–403.

DJURIĆ, B. 2004b, Die römischen Marmordenkmäler von *Poetovio* (und Štajerska) und der Marmor vom Pohorje/ Bachern. – In / V: B. Djurić, B. Hebert, Ch. Hinker, E. Hudeczek, St. Karl, H. W. Müller, *Marmore römischer Steinbrüche und Steindenkmäler in der Steiermark und in Štajerska. Ergebnisse eines Forschungsprojektes,* Fundberichte aus Österreich 43, 403–411.

DJURIĆ, B. 2004c, V Saksanovem svetu - Rimsko pridobivanje belega marmorja s Pohorja / In Saxanus Welt - Römische Gewinnung des weißen Pohorje Marmors. – In / V: I. Lazar (Hrsg. / ur.), *Rimljani. Steklo, glina, kamen / Die Römer. Glas, Ton, Stein,*150–167, Celje.

DONDERER, M. 2005, Und es gab sie doch. Ein neuer Papyrus und das Zeugnis der Mosaiken belegen die Verwendung antiker Musterbücher. – *Antike Welt* 36/2, 59–68.

DONDERER, M. 2005–2006, Antike Musterbücher und (k)ein Ende. Ein neuer Papyrus und die Aussage der Mosaiken. – *Musiva et sectilia* 2–3 (2008), 81–113.

GABELMANN, H. 1973, *Die Werkstattgruppen der oberitalischen Sarkophage.* – Bonner Jahrbücher, Beiheft 34.

GLASER, F. 1997, Isisverehrerinnen in Noricum. – In / V: B. Djurić, I. Lazar (Hrsg. / ur.), *Akten des IV. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens, Celje 8.-12. 5. 1995,* Situla 36, 127–130.

GOETTE, H. R. 1990, *Studien zu römischen Togadarstellungen.* – Mainz.

HAINZMANN, M. 2011, Die norische Grabstele aus Leb-ing (Steiermark) und ihre chronologische Einordnung. – In / V: T. Nogales, I. Rodà (Hrsg. / ur.), *Roma y las provincias. Modelo y difusion. Merida 18.-21.5.2009,* Hispania Antigua, Serie Arqueológica 3, 313–321.

HERDEJÜRGEN, H. 1996, *Die antiken Sarkophagreliefs* VI, 2. *Stadtrömische und italische Girlandensarkophage* 1. *Die Sarkophage des ersten und zweiten Jahrhunderts.* – Berlin.

HUDECZEK, E. 1989b, Norische Grabsteine und ihre Vorbilder am Beispiel der Stele von Bad Ischl. – In / V: P. Scherrer (Hrsg. / ur.), *Akten des 3. Österreichischen Archäologentages, 3.-5.4.1987, Innsbruck,* 95–98, Wien.

HUDECZEK, E. 2004, *Die Römersteinsammlung des Steiermärkischen Landesmuseums Joanneum.* – Graz.

JEVREMOV, B. 1988, *Vodnik po lapidariju.* – Varaždin.

JEVREMOV, B. 1989, *Vodnik po ptujskem rimskem lapidariju.* – Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 168, Maribor.

KLEMENC, J. 1961, *Rimske izkopanine v Šempetru.* – Spomeniški vodniki 1, Ljubljana.

KOCH, G., H. SICHTERMANN 1982, *Römische Sarkophage.* – München.

KOLŠEK, V. 1967, *Celeia – Steindenkmäler.* – Kultur- und Naturdenkmäler in Slovenien 7, Ljubljana.

KRANZ, P. 1984, *Die antiken Sarkophagreliefs* V. *4. Jahreszeiten-Sarkophage. Entwicklung und Ikonographie des Motivs der vier Jahreszeiten auf kaiserzeitlichen Sarkophagen und Sarkophagdeckeln.* – Berlin.

KRANZ, P. 1986, Die Grabmonumente von Šempeter. – *Bonner Jahrbücher* 186, 193–239.

KREMER, G. 2001, *Antike Grabbauten in Noricum.* – Sonderschriften des Österreichischen Archäologischen Instituts 36.

LAZAR, I. 2001, *Celeia – Arheološka podoba mesta / Celeia – An Archaeological Image of the Town.* – Celje.

LOŽAR, R. 1927, *Studien zu den römischen Sarkophagen von Noricum und Pannonien.* – Ungedr. Diss. / neobjavljena disertacija, Wien.

LUBŠINA TUŠEK, M. 1999, 163. Ptuj. Arheološko območje Hajdina, golf igrišče. – Varstvo spomenikov 38. Poročila (2001), 95–97.

MATZ, F. 1956, Ein neuattisches Motiv und seine hellenistischen Voraussetzungen. – *Marburger Winckelmann-Programm* 1956, 21–30, Marburg.

MINDLER, U. 2011, Arnold Schober und die Archäologie an der Universität Graz in der NS-Zeit. – In / V: E. Schübl, H. Heppner (Hrsg. / ur.), *Universitäten in Zeiten des Umbruchs. Transkulturelle Forschungen an den Österreich-Bibliotheken im Ausland,* Bd. 5, 197–210, Wien, Berlin.

MODRIJAN, W., E. WEBER. 1981, *Die Römersteinsammlung im Eggenberger Schloßpark.* – Graz.

MROZEWICZ, L. 1989, *Municipal aristocracy in Roman provinces on the Rhine and the Danube in the period of the early Empire (1st-3rd centuries).* – Poznań.

PAHIČ, S. 1977, Seznam rimskih kamnov v Podravju in Pomurju (Verzeichnis der Römersteine im slowenischen Drauland). – *Arheološki vestnik* 28, 13–73.

PAHIĆ, S. 1984, Črešnjevec. – *Varstvo Spomenikov* 26, 221–226.

PETRU, P., Th. ULBERT 1975, *Vranje pri Sevnici. Starokrščanske cerkve na Ajdovskem gradcu / Vranje bei Sevnica. Frühgeschichtliche Kirchenanlagen auf dem Ajdovski gradec.* – Katalogi in Monografije 12.

POCHMARSKI, E. 1978, Schriftenverzeichnis. – In / V: *Classica et Provincialia. Festschrift Erna Diez,* 11–15, Graz.

POCHMARSKI, E. 1983–1984, Girlandenhaltende Eroten in Noricum und Pannonien. – *Römisches Österreich* 11/12, 225–278.

POCHMARSKI, E. 1985–1986, Nachtrag zu den "girlandenhaltenden Eroten". – *Römisches Österreich* 13/14, 243–262.

POCHMARSKI, E. 1991, Zur Datierung von Solvenser Porträts. – In / V: *Akten des 1. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens, Graz 27.-30.4.1989,* Mitteilungen der Archäologischen Gesellschaft Steiermark 5, 99–109.

POCHMARSKI, E. 1996, Severische Reliefs aus dem Stadtterritorium von Virunum. – In / V: *Akten des 3. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens, Bonn 1993,* Bonner Jahrbücher, Beiheft 51, 127–139.

POCHMARSKI, E. 1997, Neue Forschungen zur Chronologie der provinzialrömischen Plastik in Noricum. – In / V: G. Erath, M. Lehner, G. Schwarz (Hrsg. / ur.), *Komos. Festschrift für Thuri Lorenz zum 65. Geburtstag,* 207–214, Wien.

POCHMARSKI, E., 1998, Überlegungen zur Chronologie der pannonischen Sarkophage. – In / V: *Akten des Symposions "125 Jahre Sarkophag-Corpus", Marburg/Lahn 4.-7.10.1995,* Sarkophag-Studien 1, 182–200, Mainz.

POCHMARSKI, E. 2001, Zur Ikonographie und Chronologie der römischen Sarkophage aus Brigetio. – In / V: *Akten des 6. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens, Budapest, 11.-15.5.1999,* Budapest régiségei 34, 201–221.

POCHMARSKI, E. 2000–2002, Schriftenverzeichnis Erna Diez. – *Nachrichtenblatt der Archäologischen Gesellschaft Steiermark* 2000–2002, 57–60.

POCHMARSKI, E. 2003, Zur Typologie und Chronologie der sog. norischen Mädchen. – In / V: *Schmuck und Tracht der Antike im Laufe der Zeit. Akten der Tagung in Modra-Harmónia, 19.-22.11.2003,* Anodos 3, 181–193.

POCHMARSKI, E. 2004a, Das sog. norische Mädchen. Ein Beispiel für den Ausdruck lokaler Identität in der provinzialrömischen Plastik des Ostalpenraums. – In / V: A. Schmidt-Colinet (Hrsg. / ur.), *Akten des Internationalen Symposiums "Lokale Identitäten in Randgebieten des Römischen Reiches", Wiener Neustadt, 24.-26.4.2003,* 161–171, Wien.

POCHMARSKI, E. 2004b, Das sagum – urtrachtlicher keltischer Umhang und/oder römischer Uniformmantel. – In / V: *Ad fontes ! Festschrift Gerhard Dobesch,* 571–578, Wien.

POCHMARSKI, E. 2005, Norische Mädchen in besonderer Tracht. – In / V: *Vis Imaginum. Festschrift für Elisabeth Walde,* 349–366, Innsbruck.

POCHMARSKI, E. 2007, Datierungsansätze der provinzialrömischen Porträtplastik Binnenoricums (Municipia Virunum, Flavia Solva, Celeia). – In / V: K. Strobel (Hrsg. / ur.), *Von Noricum nach Ägypten. Eine Reise durch die Welt der Antike. Aktuelle Forschungen zu Kultur, Alltag und Recht in der römischen Welt. Beiträge der Tagung „Noricum in vorrömischer und römischer Zeit: Forschungsstand und Neuansätze", Klagenfurt, 3.–4.10.2003,* Altertumswissenschaftliche Studien Klagenfurt 3, 61–87.

POCHMARSKI, E. 2012, Transport of Marble on Land or by River in SE-Noricum and Western Pannonia. – *Histria antiqua* 21, 29–36.

POCHMARSKI, E. (im Druck 1), Ikonographische und chronologische Probleme der Sarkophage aus Aquincum. – *Anodos* 11, 2011 (im Druck / v tisku).

POCHMARSKI, E. (im Druck 2), Die Sarkophagwerkstätten von Aquincum und Brigetio. – Acta antiqua Academiae scientiarum Hungaricae (im Druck / v tisku).

POCHMARSKI, E., M. POCHMARSKI-NAGELE 2013, Die Sarkophage von Intercisa. – In / V: N. Cambi, G. Koch (Hrsg. / ur.), *Sepulkralna skulptura zapadnog Ilirika i susjednih oblasti u doba Rimskog Carstva / Funerary Sculpture of the Western Illyricum and Neighbouring Regions of the Roman Empire. Proceedings of the International Scholarly Conference, Split from September, 27th, to September, 30th, 2009,* 281–302, Split.

POCHMARSKI-NAGELE, M. 1992, *Die dionysischen Reliefs in Noricum und ihre Vorbilder.* – Wien.

PREMERSTEIN von, A. 1904, Römische Inschriften in Marburg (Steiermark). – *Jahrbuch der k. k. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der kunst- und historischen Denkmale.* N. F. 2, 181–188.

RIEDL, E., O. CUNTZ 1909, Uranje in Steiermark, römische Bauten und Grabmäler. – *Jahrbuch für Altertumskunde* 3, 1–34.

RINDLER, S. 2004, Zur Aufnahme römischer Steindenkmäler der "Ostalpenländer" 1943/44. – *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark* 95, 337–349.

RONKE, J. 1987, *Magistratische Repräsentation im römischen Relief. Studien zu standes- und statusbezeichnenden Szenen.* – BAR. International series, 370.

SARIA, B., J. KLEMENC 1939, *Archäologische Karte von Jugoslavien: Blatt Rogatec.* – Zagreb.

ŠAŠEL, J. 1970, Celeia. – *RE Suppl* 12, 139–148 (= Opera selecta, Situla 30, Ljubljana 1992, 583–587).

SCHEFOLD, K. 1976, Bilderbücher als Vorlagen römischer Sarkophage. – *Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité* 88, 759–798.

SCHOBER, A. 1923, *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien.* – Sonderschriften des Österreichischen Archäologischen Institutes, Wien.

SCHÖN, G. 1898, Mosaikinschriften aus Cilli. – *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes* 1, Beiblatt, 29–36.

STEINKLAUBER, U. 1997, Erotenreliefs vom Frauenberg bei Leibnitz, Steiermark. – In / V: B. Djurić, I. Lazar (Hrsg. / ur.), *Akten des IV. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens, Celje 8.-12. 5. 1995,* Situla 36, 219–222.

UBL, H. 1969, *Waffen und Uniform des römischen Heeres der Prinzipatsepoche nach den Grabreliefs Noricums und Pannoniens 2.* – Ungedr. Diss. / neobjavljena disertacija (= gedr. Dissertation / disertacija, Austria Antiqua 3, Wien- Graz 2013).

VOMER GOJKOVIČ, M. 2005, Römische Götter und mythische Gestalten aus Poetovio auf Steindenkmälern im Landesmuseum Ptuj. – In / V: M. Sanader, A. Rendić Miočevič (Hrsg. / ur.), *Akten des VIII. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens, Zagreb, 5.-8.5.2003,* 299–304, Zagreb.

WALDE, E. 1988, Zu den Jünglingsdarstellungen auf römischen Grabmälern in der Provinz Noricum und benachbarten Gebieten. – *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 53, 293–300.

WEDENIG, R. 1997, *Epigraphische Quellen zur städtischen Administration in Noricum.* – Aus Forschung und Kunst 31, Klagenfurt.

Pepelnice Petovione in Celeje

Povzetek

Petovionske pepelnice so bile v preteklosti že večkrat obravnavane. Obsežen prispevek je napisala E. Diez (1948), ki bi leta 2013 praznovala svoj stoti rojstni dan, izčrpno jih je obdelal tudi B. Djurić (2001).

V tem prispevku pa se avtor teme dotika v poskusu ločevanja med pepelnicami z upravnega območja Petovione in tistimi z območja Celeje. Kot poudari, je treba upoštevati, da so marmor za pepelnice pridobivali v kamnolomih na Pohorju, blizu katerih so bile verjetno postavljene tudi delavnice, ki so s kamnoseškimi izdelki oskrbovale oba mestna teritorija. Na podlagi marmornih pepelnic se mu zdi, da bi najdišča Šmartno na Pohorju, Tinje in Črešnjevec ob južnem vznožju Pohorja lahko pripisali mestnemu območju Celeje.

Obravnavane pepelnice imajo značilno trodelno sprednjo stranico, ki jo sestavljajo pravokotno sredinsko polje z napisom v profiliranem okvirju ter rahlo izstopajoči in ožji stranski polji, prav tako s profiliranim okvirjem, pri čemer v slednjih praviloma najdemo po eno figuralno upodobitev. Na nekaterih pepelnicah figure na stranskih poljih upodabljajo pokojnike. Moški pokojniki so lahko oblečeni v *sagum*, tj. plašč, ki je postal običajen kos vojaške noše v poznih letih vladanja Septimija Severa in je nato iz vojaške sfere prešel v civilno. *Sagum* tako pomeni osnovo za datiranje posameznih pepelnic.

Časovno občutljive so tudi upodobitve žalujočih erotov oz. genijev s plamenicami, ki se prav tako pojavljajo na stranskih poljih. Upodobitve erotov se ločijo na starejše, otroške figure, in mlajše, mladostne figure, prehod od ene k drugi obliki pa naj bi se začel približno v zgodnjeseverskem in zaključil v srednjeseverskem času.

Zanimiva posebnost je pepelnica z Ajdovskega gradca nad Vranjem, pri kateri sta na vsakem od stranskih polj upodobljeni po dve osebi, natančneje zakonski par. Datacijo pepelnice nakazuje kontabulirana *palla* kot del ženske noše, ki sodi v pozno 3. st. n. št.

Prevod: Andreja Maver

Erwin Pochmarski
Institut für Archäologie
Universität Graz
Universitätsplatz 3
A-8010 Graz
erwin.pochmarski@uni-graz.at

Rimske herme in kamnite moške glave iz Emone
Predrimska likovna kultura ali provincialna umetnost?

Roman herms and stone male heads from Emona
Pre-Roman artistic culture or provincial art?

Monika OSVALD

Izvleček

Med ohranjenimi spomeniki rimske oble plastike iz Emone in njenega agra najdemo sedem primerkov herm in kamnitih moških glav, ki imajo veliko skupnih lastnosti in so bili zato v literaturi obravnavani kot enotna skupina. Omenjeni kipi so po slogu in kvaliteti izdelave sorodni ižanskim nagrobnim spomenikom, na katerih so upodobljena portretna doprsja. Članek opozarja na problem interpretacije in vrednotenja omenjenih spomenikov, ki jih lahko razlagamo bodisi kot rezultat predrimskih/keltskih vplivov bodisi kot značilen proizvod provincialne umetnosti, namenjen nezahtevnemu naročniku in občinstvu.

Ključne besede: Emona, rimska doba, rimska plastika, herme, kamnite moške glave, keltski vplivi, rimska provincialna umetnost

Abstract

The collection of Roman free-standing sculptures from Emona and its ager includes seven herms and stone male heads with enough common characteristics to be considered jointly. The sculptures, in terms of the style and quality of production, are related to the funerary steles with portraits from the Ig area.

The article draws attention to the problem of interpreting and evaluating these monuments, which can be seen either as a result of pre-Roman/Celtic influences or as a typical product of provincial art made for an undemanding customer and audience.

Keywords: Emona, Roman period, Roman sculpture, herms, stone male heads, Celtic influences, Roman provincial art

PREDSTAVITEV SPOMENIKOV IN *STATUS QUAESTIONIS*

V repertoarju rimske oble plastike iz Emone in njenega agra najdemo sedem kiparskih izdelkov, ki imajo dovolj sorodnih elementov, da jih lahko povežemo v začasno skupino. Spomeniki so natančneje predstavljeni v kataložnih enotah, dodanih članku; posamezen kataložni zapis obsega identifikacijo spomenika s podatki, ki so nam za zdaj na voljo, natančen opis in bibliografske reference.[1]

[1] Podatki povzeti po Šašel 1958 in Plesničar 1965.

Čeprav so med posameznimi spomeniki opazne razlike (glej *sliki 1* in *2*), tako v videzu kot najverjetneje tudi v funkciji, vseeno prepoznamo nekatere skupne lastnosti, ki jih lahko strnemo v dveh točkah. *Prvič,* zasnova spomenika v obliki moške glave z večjim ali manjšim nastavkom: plastike, ki imajo nastavek v celoti ohranjen, smo poimenovali **herme**, čeprav to poimenovanje ne določa *a priori* funkcije spomenika;[2] primerke s podaljšanim vratom ali brez njega smo označili kot **moške glave**; štiri upodobitve kažejo bradate osebe (med temi dve hermi in dve glavi, ki imata podaljšan vrat in sta morda izvorno imeli obliko herme), tri golobrade. *Drugič,* slogovna sorodnost z izrazito neklasičnimi formalnimi rešitvami, *tako v splošnih principih:* sumarna obravnava; abstrahirana upodobitev posameznih delov (v večji ali manjši meri, odvisno od spomenika), sorodni principi pri upodabljanju oči, nosa, ust in poraščenih delov (težnja k preprostosti in konvencionalnosti); *kot v posameznih elementih*: obraz je večinoma ščitaste oblike (zlasti hermi **1** in **2** ter moški glavi **1** in **2**), bodisi poudarjeno ploskovit in abstrahiran, tako da deluje kot maska (najbolj izrazito na hermi **1**), bodisi nekoliko bolj plastično oblikovan in s tendencami k portretnemu realizmu; izstopajoča očesna loka sta povezana z ravno zaključenim nosom (izjemi moški glavi **1** in **3**), oči so mandljaste oblike, rahlo izbočene in poudarjene na dva načina: bodisi so zamejene s pološčeno konturo (herma **1** ter moške glave **2**, **3** in **4**) bodisi so obrisane s plitvim žlebičem (hermi **2** in **3**), lasje in brada so trakasto dekorirani (herma **1** in moška glava **1**), neobdelana brada obdaja čeljust kot polmesec (herma **2** in moška glava **2**), lahko pa je glava golobrada z ravno, neobdelano pričesko (herma **3**, moški glavi **3** in **4**), usta so nakazana z V-vrezom in le v enem primeru trakasto obrobljena (herma **3**).[3]

Toda spomenikov nismo združili v začasno skupino le zaradi omenjenih slogovnih sorodnosti, temveč tudi zato, ker so bili v dosedanji literaturi obravnavani skupaj in podobno vrednoteni. Če pustimo ob strani zapise ob arheoloških najdbah in občasne omembe v drugih publikacijah, sta o emonskih hermah in glavah pisala zlasti Jaroslav Šašel in Ljudmila Plesničar.[4]

Šašel je obravnavane plastike uvrstil v "miselni, predstavni in oblikovni svet staroselcev emonskega območja"[5] in pri tem opozoril na številne paralele s tako imenovano keltsko plastiko, sledeč delu Pierra Lambrechtsa.[6]

Plesničarjeva je dodala moško glavo **4** (*sl. 2*), takrat novo emonsko najdbo, in tako postavila skupino sedmih spomenikov, ki smo jo v našem prispevku povzeli (izpustili smo le naturalistično doprsje, ki ga je Šašel objavil pod št. 17, ker gre najverjetneje za zgodnjebaročno delo). Plastike je avtorica postavila v nasprotje s klasično tradicijo in jih označila kot "izdelke domorodnega kamnoseka" ali, splošneje, "domorodne, rustikalne izdelke", katerim nista skupna le poreklo in tehnično znanje kamnoseka, temveč tudi motivni svet upodobitve emonskih meščanov.[7] Spomeniki so si sorodni tudi po materialu in okoliščinah najdbe, saj so bili odkriti slučajno ter v sekundarni legi in uporabi, zato ni stratigrafskih podatkov. To pomeni, da sta kronološka opredelitev ter določitev tipologije in prvotne namembnosti težki nalogi, pri katerih se lahko opiramo le "na analizo izdelave in na analogije s podobnimi primerki".[8]

Plesničarjeva je v svoji študiji iskala primerjave z naslednjimi spomeniki: nagrobno stelo iz lapidarija Narodnega muzeja Slovenije v Ljubljani (v nadaljevanju: lapidarij NMS), z reliefno upodobitvijo moža in žene;[9] kamnito glavo iz temno sivega apnenca, ki je v našem katalogu označena kot moška glava **2** (*sl. 2*);[10] nagrobnim spomenikom iz Bele krajine, s portreti pokojnikov na čelu in z domnevno podobo keltskega boga Cernuna na

[2] Kakšno funkcijo bi obravnavani spomeniki opravljali, ni lahko določiti, zlasti zato, ker so podatki o okoliščinah najdbe precej skopi in ker so bili kamni ob odkritju večinoma v sekundarni rabi. Tri v celoti ohranjene herme, ki jim lahko dodamo dve kvadratasti glavi s podaljšanim vratom (moška glava **1** in **2**), so morda nagrobni spomeniki in daljni odsev Alkamenovega Hermesa Propileja; kvalitetno izdelane nagrobne spomenike, ki so veliko bližje grškemu zgledu, najdemo na severnoitalskih rimskih grobiščih (Compostella 1997, 237). Moška glava **3** je morda odlomek nagrobnega spomenika, moška glava **4** spominja na sklepni kamen loka ali slavoloka, saj je na temenu podaljšana v kvadratni blok, s katerim bi lahko bila vsajena v arhitekturno podlago. Spomenikov nismo datirali, ker je edini element, na katerega se lahko opremo, brada – bradate herme in glave bi tako lahko umestili v 2. ali 3. stoletje, golobrade v čas prej ali kasneje.

[3] Za elemente formalne analize pri neklasični rimski produkciji na Slovenskem cf. Djurić 2007.

[4] Šašel 1958; Plesničar 1965; med ostalimi kaže omeniti zlasti Petru S. 1987 in Kastelic 1998, 163.

[5] Šašel 1958, 5–9.

[6] Lambrechts 1954.

[7] Plesničar 1965, 98.

[8] Plesničar 1965, 99.

[9] *RINMS* 59; Plesničar 1965, 99; cf. Šašel 1958, 9.

[10] Plesničar 1965, 99; cf. Šašel 1958, 9.

stranici;[11] številnimi primerki t. i. keltske plastike, ki so jih objavili Émile Espérandieu, Pierre Lambrechts in Fernand Benôit.[12] Avtorica je prepričana o izraziti analogiji med obravnavano plastiko in primerki galskega kiparstva, zato kaže, po njenem mnenju, emonske herme in glave pripisati keltski etnični skupini.[13]

Emonske herme in kamnite moške glave je Plesničarjeva primerjala s portreti na izbrani nagrobni steli iz NMS, toda natančnejši pregled nagrobnih spomenikov na širšem emonskem območju, ki so, razen redkih izjem, hranjeni v lapidariju NMS, Dolničarjevem lapidariju na fasadi ljubljanske stolnice (v nadaljevanju: Dolničarjev lapidarij) in v cerkvi sv. Mihaela v Iški vasi (v nadaljevanju: lapidarij v Iški vasi), razširi krog analogij.[14] V primerjavo lahko tako vključimo petnajst nagrobnih stel s portreti pokojnikov, ki so si sorodne ne le po tipologiji in slogu, ampak tudi po materialu (lokalni, večinoma podpeški apnenec) in provenienci, saj so tako rekoč vse z ižanskega območja. Najverjetneje so izdelki lokalnih kamnoseških delavnic, ki jih je natančneje definirala Edisa Lozić in jih umestila v okolico Strahomerja, Iga in Iške vasi.[15]

Med ižanske nagrobne stele s portreti pokojnikov spadajo naslednji spomeniki: nagrobni steli Ur (-) Av (-) in Sura, Lucijevega sina iz lapidarija NMS;[16] nagrobna stela Kvarte v Mestnem muzeju v Ljubljani (v nadaljevanju: MGML);[17] nagrobni spomenik Frontona, Vibovega sina v Dolničarjevem lapidariju;[18] devet nagrobnikov v lapidariju v Iški vasi;[19] dva nagrobnika, vzidana v ižanski grad.[20]

Lozićeva je stele z Iga in okolice tipološko razdelila v dve osnovni skupini, in sicer na stele s trikotnim zatrepom (tip A) in stele s portretno nišo (tip B).[21] V obeh skupinah najdemo stele brez okvirja (podtip I), stele s profiliranim okvirjem (podtip II) ali pa je njihova sprednja stran arhitektonsko razčlenjena kot edikula (podtipa III in IV). V našem okviru se bomo osredotočili le na stele s portretno nišo, ki po mnenju Lozićeve izvirajo večinoma iz ižanske delavnice.[22]

Na omenjenih stelah je portretna niša različnih oblik: v obliki dveh tretjin kroga, polkrožna, pravokotna, arkadna na dveh stebričih ali triločna.[23] Dveh spomenikov ne moremo povsem uvrstiti v omenjeni tipologiji: na nagrobni steli Saturne, Neuncijeve osvobojenke je napisno polje brez okvirja ali edikule;[24] nagrobna stela iz Strahomerja ima napisno polje zaključeno z dvema sulicama, portretno doprsje nosi girlanda.[25] Na splošno sta v portretnih nišah večinoma upodobljena po dva portretiranca, najdemo pa tudi tri[26] ali le enega.[27]

Portretiranci so prikazani frontalno, večinoma v obliki portretnih doprsij, v treh primerih so upodobljene le glave z vratovi.[28] Portreti so na-

[11] Plesničar 1965, 99; cf. Šašel Kos 2010.

[12] Plesničar 1965, 99; cf. Espérandieu 1911, 108 (Entremont), 3877 in 3878 (Temple de la forêt d'Halatte); Lambrechts 1954, 43 (Fig. 2, Entremont), 78 (Fig. 61, Netherby); Benôit 1955², Pl. XXII, XXIII (Entremont).

[13] Plesničar 1965, 100.

[14] Lapidarij NMS (*RINMS*); Dolničarjev lapidarij (Šašel Kos 1998a); lapidarij v Iški vasi (Šašel 1959; Hostnik 1997); nagrobni spomeniki širšega emonskega območja (Kučar Bertoncelj 1985; Skalerič 1999; Lozić 2009).

[15] Lozić 2009, 219.

[16] Stela Ur (-) Av (-): nekoč vzidana v Auerspergovo palačo v Ljubljani (na mestu današnje Narodne in univerzitetne knjižnice), toda najverjetneje izvira z Iga (*CIL* III 3878 = *AIJ* 200 = *RINMS* 59). Stela Sura, Lucijevega sina: ploščo so našli na Igu (*CIL* III 3815 + p. 1731 = *AIJ* 141 = *RINMS* 87).

[17] *ILJug* II 1078 (Kučar Bertoncelj 1985, kat. 46; Skalerič 1999, 93, kat. 43).

[18] *CIL* III 3862 = *AIJ* 186: plošča najverjetneje prihaja z Iga (cf. Šašel Kos 1998a, kat. 2).

[19] *Nagrobne stele z napisi:* Ursina, Bujovega sina (*CIL* III 3826 + p. 1731, 2328, 188 = *AIJ* 144) – nekdaj v c. sv. Jakoba v Strahomerju (cf. Hostnik 1997, kat. 7); Severa, Bujovega sina (*AIJ* 140) – nekdaj v c. sv. Mihaela v Iški vasi (ib., kat. 14); Epa (*CIL* III 10740 = *AIJ* 131) – nekdaj v c. sv. Jakoba v Strahomerju (ib., kat. 17); Saturne, Neuncijeve osvobojenke (*CIL* III 10746 = *AIJ* 139) – nekdaj v kleti župnišča na Igu (ib., kat. 25). *Nagrobne stele z neohranjenimi napisi:* dve nekdaj v ž. c. sv. Martina na Igu (ib., kat. 4 in 5); ena nekdaj vzidana v hišo Staje št. 6 (ib., kat. 9); ena nekdaj v c. sv. Mihaela v Iški vasi (ib., kat. 13); ena nekdaj v ž. c. sv. Martina na Igu (ib., kat. 31).

[20] Nagrobni steli z neohranjenima napisoma, Grad Ig (cf. Lozić 2009, 220).

[21] Lozić 2009.

[22] Lozić 2009, 220.

[23] Dve tretjini kroga – *RINMS* 87 (Kučar Bertoncelj 1985, kat. 46); polkrog – *RINMS* 59 (Hostnik 1997, kat. 9, 13, 14; Lozić 2009, 220); kvadrat (Šašel Kos 1998a, kat. 2; Hostnik 1997, kat. 4, 5); arkada na dveh stebričih (Hostnik 1997, kat. 7); trojni lok (ib., kat. 31).

[24] Hostnik 1997, kat. 25.

[25] Hostnik 1997, kat. 17.

[26] Hostnik 1997, kat. 7, 31.

[27] Hostnik 1997, kat. 17, 25; Kučar Bertoncelj 1985, kat. 46.

[28] Hostnik 1997, kat. 5, 7, 25.

vadno bradati, razen, seveda, ko gre za z napisom izpričane upodobitve žensk; golobradi so tudi trije portreti iz lapidarija v Iški vasi, pri katerih se napis ni ohranil, tako da ne poznamo spola upodobljenca.[29]

Med obravnavanimi spomeniki je najstarejša stela iz Strahomerja, ki je datirana na podlagi portreta. Upodobljen moški je golobrad in z lasmi, počesanimi od sredine glave proti čelu. Obrazne poteze, okrogel obraz, štrleča ušesa in anatomsko oblikovan vrat so značilni za julijsko-klavdijske portrete.[30] Ostale stele z Iga lahko ohlapno umestimo v čas od 2. oz. 3. do 4. stoletja.[31]

Formalni elementi pri oblikovanju glav, obraznih partij, frizure in brade so pri ižanskih nagrobnih spomenikih sorodni tistim na emonskih hermah in kamnitih moških glavah in jih lahko označimo kot rustikalne in neklasične. Izčrpno interpretacijo neklasičnih elementov na nagrobnih stelah, interpretacijo, ki je sorodna izhodiščem Plesničarjeve, je s svojega zornega kota bogato utemeljil Bojan Djurić v študiji o "predrimskih formah na nagrobniku iz Mrzlega Polja pri Ivančni Gorici".[32] V članku se avtor sicer ukvarja z nagrobnim spomenikom, ki izhaja iz Panonije, vendar je študija veljavna tudi za ižanske nagrobnike ter emonske herme in moške glave. Avtor je v stiliziranih podobah pokojnikov prepoznal sorodnost s predkolonialno, keltsko formalno tradicijo, ki je med lokalnim prebivalstvom še vedno živa.[33] Spomenik po avtorjevem mnenju ni osamljen primerek, ampak rezultat dolge lokalne tradicije in vrhunec neklasičnosti v našem prostoru.[34]

EMONSKA NEKLASIČNA PLASTIKA KOT IZRAZ PREDRIMSKE KULTURE ALI ZNAČILEN IZDELEK RIMSKE PROVINCIALNE UMETNOSTI?

V pregledu literature smo videli, da sta tako Šašel kot Plesničarjeva postavila emonske plastike v paralelo z galskimi primeri in jih umestila v krog t. i. keltskih glav. Avtorja sta pri tem sledila vodilnim smernicam iz sredine petdesetih let prejšnjega stoletja, ki sta jih pri interpretaciji primitivnih galskih kamnitih spomenikov postavila Lambrechts in Benôit. Slednja sta v krog svojih raziskovanj vključila soroden nabor spomenikov, vendar sta si tako pri izhodiščnih tezah kot tudi v nadaljnjih izpeljavah diametralno nasprotna; zdi se, da je slovenske interprete bolj prepričal Lambrechts.[35]

[29] Hostnik 1997, kat. 5, 9 in 17.

[30] Lozić 2009, 219.

[31] Lozić 2009, 220.

[32] Djurić 2007.

[33] Djurić 2007, 900. Nagrobnik iz Mrzlega Polja pri Ivančni Gorici (*RINMS* 150 = *ILSl* 101), lapidarij NMS.

[34] Djurić 2007, 901.

[35] Lambrechts (1954) je postavil suvereno tezo, da prevladujejo v kamnitih spomenikih latenskega in deloma tudi rimskega obdobja, ki so se ohranili na območju, kasneje poimenovanem Galija, upodobitve t. i. ketskih glav, ki se tako formalno kot vsebinsko razlikujejo od mediteranske antropocentrične in naturalistične tradicije in so zato samostojna entiteta. Namesto tedaj zelo uveljavljenega izraza "odsekane glave" (*les têtes coupées*), ki je postal slogan v pisanju o keltizmu (Reinach 1913), je Lambrechts uvedel pojem "povzdignjenje glave" (*l´exaltation de la tête*), ki ga je prepoznal kot distinktivnega v keltski miselnosti in umetnosti.

Lambrechts je svojo razpravo napisal tudi kot odgovor na delo Benôita (1945[1]; 1955[2]), ki temelji na diametralno nasprotni premisi, in sicer, da je upodabljanje glave (in človeškega telesa), ki je prisotno v dolini Rodana, nastalo pod vplivom Grkov (prek kolonije Massalia) in da spada pod skupni okvir antropomorfne mediteranske umetnosti. Spomeniki, ki so jih našli zlasti v Entremontu in kraju Roquepertuse, so mojstrovine t. i. primitivne mediteranske umetnosti doline Rodana, ki jo Benôit slogovno in vsebinsko vzporeja z arhaično grško umetnostjo. Lambrechts (1954, 34–35) nasprotno meni, da upodabljanje glave ni značilno le za južno Francijo, ampak za celoten galski teritorij, hkrati se opazno razlikuje v primerjavi z mediteransko tradicijo tako po formalnih kot vsebinskih premisah.

Formalne značilnosti keltskih glav latenskega obdobja je Lambrechts povzel v naslednjih elementih: frontalna postavitev obraza; pogosta odsotnost ušes (ali zamenjava človeških ušes z živalskimi); nos v obliki trikotnika s široko spodnjo stranico; velika raznolikost v oblikovanju ust; oči, postavljene horizontalno, pogosto dajejo vtis, da so zaprte, ali pa so nasprotno široko razprte in izstopajoče; glave so le redko bradate, vendar so večinoma opremljene z brki; čelo je pogosto okrašeno; ena najbolj izrazitih značilnosti keltskih glav je dvojna krona (ib., 19).

Interpretacijo "povzdignjenih glav" je Lambrechts navezal na tri vsebinske kroge: obglavljanje premaganih sovražnikov in shranjevanje njihovih glav; specifično keltsko upodabljanje boga le v obliki glave in brez trupa (t. i. "keltski bog brez trupa" ali "bog-glava"); upodabljanje pokojnikov v obliki glav.

Po Lambrechtsovem mnenju so portiki z glavami (Roquepertuse, Entremont, Glanum) služili kot trofeje, Benôit (1955[2], 18) pa jih nasprotno razlaga kot spomenike v čast heroiziranih prednikov (*heroon*), saj so po njegovem mnenju odsekane glave, vstavljene v pilastre portika, lobanje ali maske pokojnikov.

Izstopajoča značilnost, ki jo najdemo tako pri upodabljanju bogov kot premaganih sovražnikov in pokojnikov,

Šašel in Plesničarjeva sta emonske spomenike navezala na galsko, belgijsko in britansko keltsko plastiko iz 2. st. pr. Kr. Med seboj sta torej primerjala predmete z veliko krajevno in časovno distanco, saj so primerki iz emonskega agra datirani v rimski čas. Keltske in emonske spomenike povezujeta le dve točki: soroden slogovni izraz in dejstvo, da so bili teritoriji, s katerih dela izhajajo, poseljeni s Kelti. Toda, kdo so sploh bili predrimski prebivalci v emonski kotlini in ali so poznali figuralno likovno tradicijo, ki bi lahko bila osnova kasnejših reminiscenc in vplivov?

Poselitev mestnega območja kasnejše Emone sega v pozno bronasto dobo; grobišče iz tega obdobja so odkopali na levem bregu Ljubljanice. Naselbina iz obdobja starejše železne dobe je bila odkrita na Grajskem hribu, medtem ko so nekaj ostankov naselbine iz mlajše železne in/ali zgodnjerimske trgovske naselbine odkopali na desnem bregu reke.[36]

Emonsko kotlino so Rimljani zasedli v drugi polovici 1. st. pr. Kr.; teritorij je sprva spadal v rimsko provinco Cisalpinsko Galijo, potem v Italijo in po Avgustovi reorganizaciji italskega polotoka v Deseto regijo (*regio X*), kasneje imenovano Venetija in Histrija (*Venetia et Histria*).[37] Rimljani so se sprva naselili na prostoru naselbine domačinov na desnem bregu, nato so, do leta 15 po Kr., na levem bregu Navporta (rimsko ime za Ljubljanico) zgradili mesto s pravokotnim tlorisom in mogočnim kamnitim obzidjem (*urbs quadrata*). Kdaj je bila v Emoni ustanovljena rimska kolonija (*Colonia Iulia Emona*), ni povsem jasno, nekaj indicev namiguje, da se je to zgodilo že med koncem Oktavijanovih ilirskih vojn (36–33 pr. Kr.) in letom 27 pr. Kr., gotovo pa v avgustejskem času.[38]

Poselitvena in jezikovna podoba emonskega prostora v predrimskem obdobju še ni povsem definirana. Strabon (Geografija, VII, 5, 2) je zapisal, da je bil Navport naselje Tavriskov, s čimer je najverjetneje hotel povedati, da so Tavriski naseljevali emonsko kotlino in širše območje.[39] Za Emono v antičnih virih ni podatkov, vendar lahko iz Strabonovega zapisa povzamemo, da so tudi v njej živeli Tavriski. Kdo je v Emoni prebival pred Tavriski, ni znano; domneva se, čeprav odločilnih dokazov še nimamo, da je bilo predkeltsko prebivalstvo venetsko ali vsaj pod močnimi venetskimi vplivi (ime Emona z značilnim severnojadranskim sufiksom -ona; cf. Verona, Cremona).[40]

Za avtohtone prebivalce predrimske in rimske naselbine na območju današnjega Iga se na podlagi analize njihovih imen z veliko verjetnostjo domneva venetsko-istrsko poreklo; kasnejši prebivalci naj bi pripadali neki zgodnejši veji keltskih priseljencev, ki so se v emonski kotlini naselili pred Tavriski; morda so bili sorodni plemenom Karnov.[41]

je tendenca prikazovanja dela za celoto (*pars pro toto*). Pri tem gre lahko za upodobitev izključno glave ali pa je vloga te v sorazmerju s preostalim telesom privilegirana, ker je bodisi nesorazmerno večja bodisi bolj dodelana kot preostalo telo, ki je le nakazano. Poglavitni razlog za to je, po Lambrechtsovem mnenju, pojmovanje glave kot bistvenega dela telesne pojavnosti ali kot sinteza te. Povzdigovanje glave, kot sedeža življenjskega principa, sicer najdemo pri številnih ljudstvih na primitivni stopnji razvoja (tudi arhaičnih Grkih, kjer je najstarejša oblika grške upodobitev bogov herma, pri kateri so upodobljeni le glava in genitalni organi), vendar ni nikjer tako izrazito kot ravno pri Keltih (Lambrechts 1954, 24–26). Poleg tega je v keltskem svetu glava upodobljena brez sledu vratu ali doprsja (nekatere glave brez ušes), če pa že gre za galske herme, te nimajo faličnega karakterja, ki je značilen za grške (ib., 76–77).

[36] Vičič 2003.

[37] Šašel Kos 2002.

[38] Nazadnje o tem Gaspari 2010 in Šašel Kos 2012.

[39] Keltsko pleme Tavriski so verjetno proti koncu 4. st. pr. Kr. poselili dežele severno in južno od Karavank. Na severu so se pomešali z domačini v Noriku, prevzeli ime dežele in se začeli imenovati Noriki; Tavriski v današnji Sloveniji pa so obdržali svoje staro ime. Njihova prisotnost je izpričana tako v antičnih literarnih virih kot v arheoloških pričevanjih mokronoške skupine latenskega obdobja. Vpliv Tavriskov je na zahodu segel do Okre, medtem ko so na vzhodu poseljevali območje Celeje in Petovione (cf. Šašel Kos 1998b; za antične literarne vire Šašel Kos 1997; za materialno kulturo Božič 1987). O Keltih na današnjem slovenskem ozemlju je na voljo številna literatura (cf. *Kelti v Sloveniji* 1966; Guštin (ur.) 1977; Božič (ur.) 1983; Guštin, Božič (ur.) 1996; Tiefengraber, Kavur, Gaspari (ur.) 2009).

[40] O predrimskih prebivalcih Emone priča tudi lokalni kult boginje Ekvorne/Ekorne. Da omenjena boginja ni prišla šele z Rimljani, ampak je bila tu domača, kaže dejstvo, da njej posvečenih spomenikov ni najti nikjer drugje po imperiju, z eno samo izjemo. Vseh posvetilnih plošč je šest, in sicer štirje napisi iz Emone, eden iz Navporta in ena plošča iz Savarije, ki so jo postavili na območju Savarije živeči Emonci (cf. Šašel Kos 1999; 2008).

[41] Šašel Kosova (1999, 52–53) povzema rezultate Katičićevih (1968) onomastičnih študij, ki so pokazale, da je bilo prebivalstvo na območju Emone precej pomešano. Radoslav Katičić je analiziral osebna imena dveh ločenih skupin na tem prostoru: na Igu in v Šmarati pri Ložu. Obe skupini je vključil v t. i. severnojadranski onomastični krog (kamor je prištel tudi Liburne, Histre in Venete), toda imena na Igu kažejo močne keltske vplive. (To najbolje razloži geografska podoba prostora, saj sta naselbini ločeni s planinsko verigo Menišija, Bloke in Krim.) Čeprav je keltska komponenta

Predmete s figuralnimi motivi (človeške maske in živali), ki so datirani v pozno latensko dobo in izhajajo z območja Tavriskov, je zbral Mitja Guštin.[42] Mednje je uvrstil bronasto spono z Žerovniščka pri Bločicah na Notranjskem, čelado tipa Novo mesto, nožnico meča iz Mihovega in kultni prizor na nagrobnem spomeniku iz Bele krajine.

Nagrobna stela iz Bele krajine je edini kamniti spomenik na slovenskem ozemlju, ki bi lahko – skozi vsebinsko komponento – izražal keltski kulturni sediment, in to celo z upodobitvijo enega najpomembnejših bogov keltskega panteona Cernuna.[43] Nagrobnik iz lokalnega apnenca, ki je bil najverjetneje najden v Črnomlju, pripada po slogu neklasični smeri rimske umetnosti. Ohranjen je le zgornji del nagrobnika, ki ima na čelni stranici portretno nišo s sedmimi dopasnimi portreti pokojnikov v dveh nivojih. Na obeh stranskih ploskvah je razbrati reliefne upodobitve: na desni strani je prikazan moški z rogovi in kopiti ter pes, ki moškega grize v stegno; na levi strani je v zgornjem polju jezdec s kopjem v roki, spodaj so tri osebe; srednja je ženska, pred njo stoji moški s kopjem, za njo oseba, ki je ni mogoče natančneje opredeliti.

Peter Petru je reliefe razložil kot upodobitev keltskega boga Cernuna in kultno žrtvovanje človeka, ki je bilo značilno za keltsko religijo.[44] Toda dejansko gre za upodobitev mita o Aktajonu, ki ga je Artemida/Diana spremenila v jelena in so ga raztrgali lastni psi, kar je na podlagi primerjalnega gradiva pokazala Šašel Kosova. Prizor Aktajona, ki mu že raste rogovje na glavi in ga napadata en ali dva psa, je namreč upodobljen na več nagrobnih spomenikih v Noriku in Panoniji, med drugim v Petovioni.[45]

Ko je tako ovržena "keltskost" edinega kamnitega spomenika, ki je doslej pričal o likovnih reminiscencah staroselcev, nam ostanejo le bronasti izdelki, med katerimi je pomenljiva zlasti spona s človeško masko z Žerovniščka pri Bločicah. Toda en sam miniaturni izdelek je prešibak dokaz keltske likovne ustvarjalnosti na obravnavanem ozemlju. Prav tako nam avtohtone figuralne produkcije ne potrjujejo bronasti kipci iz Emone ali Ljubljanice, saj gre za importe iz Akvileje, ki so prišli v emonsko kotlino skupaj z rimskimi kolonizatorji.[46] V Emoni torej nimamo predrimske/keltske likovne tradicije, ki bi jo lahko uporabili kot osnovo, iz katere bi izhajali morebitni keltski obrtniki, avtorji emonskih (in ižanskih) spomenikov.

Podobno ugotavlja Monika Verzàr-Bass, ki je preverila morebitno keltsko pogojenost umetnosti v Akvileji in v Deseti italski regiji; kot sklene, ni materialnih dokazov za njen obstoj.[47] Edino znamenje so t. i. *têtes coupées* iz Akvileje,[48] ki pa jih lahko umestimo v sklop "skromno izdelanih kiparskih primerkov" cesarskega obdobja,[49] med katere kaže pripisati tudi nagrobni spomenik, ki je prišel na dan v poznoantični hiši.[50] V Akvileji so sprva prebivali Veneti (venetski toponim), kasneje, od 4. st. pr. Kr., Karni (*Galli Carni*). Nobeno od ljudstev, ne Veneti ne Karni, ni ustvarilo lastne figuralne tradicije v Akvileji, zato ni mogoče prepoznati ene ali druge *facies* v lokalni umetniški produkciji.[51] Hkrati so najnovejše študije pokazale, da so keltski elementi na širšem območju Akvileje le skromno prisotni.[52] Verzàr-Bassova je tako sklenila, da bodisi redki dokumenti o keltski prisotnosti bodisi pozna datacija (zgodnje in srednje cesarsko obdobje) kažejo na to, da so omenjene glave tako motivno

v iški onomastiki zelo močna, Katičić vendarle dokazuje, da je sekundarna, ker ni tako dobro integrirana v sistem razvejenih, iz osnovnega imena izpeljanih severnojadranskih imenskih družin. Zanimivo je tudi, da keltska imena z iških napisov, razen redkih izjem, niso keltska imena, značilna za sosednji Norik in Panonijo, ampak so sorodna keltskim imenom Galije, Britanije, severne Italije in nekaterih delov Iberskega polotoka. Najverjetneje so pripadala neki zgodnejši veji keltskih priseljencev, ki so se v emonski kotlini naselili pred Tavriski. Morda so bili sorodni plemenom Karnov, za katere vemo, da so tudi drugje naseljevali venetske pokrajine.

[42] Guštin 2006.

[43] Nagrobni spomenik iz Bele krajine (*AIJ* 492 = *RINMS* 149 = *ILSl* 167), lapidarij NMS (cf. Petru P. 1961; Guštin 2006, 125–127; Lovenjak 2008, 90–91; Šašel Kos 2010).

[44] Petru P. 1961.

[45] Šašel Kos 2010.

[46] Plesničar Gec 1991–1992; ead. 1995; Istenič 2001; ead. 2002; Gaspari 2006.

[47] Verzàr-Bass 2008.

[48] Santa Maria Scrinari 1972, kat. 348–357.

[49] Santa Maria Scrinari 1972, kat. 627–628.

[50] Rinaldi Tufi 2001.

[51] O venetski likovni ustvarjalnosti je bila postavljena hipoteza, da je venetska kultura povsem asimilirala grško-jadransko koiné, kar se kaže v kontinuiteti med grškimi, paleovenetskimi stelami in redkimi primerki t. i. prehodnih spomenikov, kontinuiteti, ki bo vodila k izoblikovanju rimske stele tega območja. Najbolj značilen spomenik te vrste je nagrobna plošča Ostiale Gallenie. Toda ta proces je najverjetneje obšel Akvilejo, kot lahko za zdaj sklepamo iz pomanjkanja relevantnih nagrobnih spomenikov, saj so najstarejše najdbe datirane šele na konec 1. st. pr. Kr. (cf. Maselli Scotti, Giovannini, Ventura 2003, 661).

[52] Cuscito (ur.) 2001; Bandelli, Fontana (ur.) 2001; Vitri, Oriolo (ur.) 2001.

kot slogovno sorodne delom, ki jih najdemo v vsej rimski provincialni umetnosti.[53]

Emonske herme in kamnite moške glave, ižanski nagrobni spomeniki in nekateri sorodni nagrobniki iz drugih delov Slovenije so bili v dosedanji literaturi praviloma interpretirani kot izraz avtohtone/keltske kulture (ta naj bi vztrajala skozi čas), in to le na podlagi slogovne analize, saj za zdaj nimamo trdnih dokazov o figuralni tradiciji predrimskih prebivalcev. Toda, kot je zapisala Catherine Johns, tovrstna argumentacija je krožna: neklasični slogovni izraz predpostavlja avtohtonost in obrnjeno.[54] Iz tega izhaja, da likovne produkcije iz rimskega časa, ki ima lastnosti neklasične, primitivne umetnosti, ne moremo pripisati keltskim vplivom samo na podlagi slogovnih podobnosti; sama upodobitev glave na naiven način še ni dokaz kulturne pripadnosti.

Na tem mestu bomo zavestno pustili ob strani vsa novejša razmišljanja o rimski provincialni umetnosti, procesu akulturacije, romanizaciji in "kreolizaciji"[55] in se vrnili k stari, Mansuellijevi definiciji provincialne umetnosti,[56] saj je – po našem mnenju – bolj primerna za interpretacijo "rustikalnega sloga" in tehnične nedovršenosti emonskih spomenikov.

Emonska plastika spada po svojih značilnostih, tako kot ostala produkcija severne Italije in njene Desete regije, pod rimsko provincialno umetnost. Po mnenju Guida A. Mansuellija je ena najpomembnejših karakteristik (severnoitalske) provincialne umetnosti pomanjkanje lastne formacije, ki bi bila racionalna in vezana na tradicijo, in zato uporaba že izoblikovanih form ter njihovo prilagajanje posebnim potrebam. Gre za, *prvič*, različne odzive na uvožene in vsiljene spomenike, na spodbude dvorne in uradne umetnosti, in, *drugič*, za specifične izbire tako v formi kot v ikonografiji, s katerimi bi postala umetniška dela razumljiva lokalni, zlasti ljudski sredini in bi izražala regionalni navdih.[57] Pri obravnavanih delih sta pri končnem videzu izdelka enakovrednega pomena tako ustvarjalec, z višjim ali nižjim znanjem in tehnično spretnostjo, kot naročnik, ki se glede na svoje želje, potrebe in možnosti odloči za nakup (umetniškega) predmeta z določenimi karakteristikami.[58]

Toda, kar nas pri naboru oblih plastik emonskega agra v primerjavi z drugo severnoitalsko umetnostjo preseneti, je izrazito majhno število kiparskih primerkov, nastalih po zgledu uradne umetnosti. Večino spomenikov moramo, na podlagi Mansuellijeve delitve, umestiti v kategorijo lokalne, ljudske produkcije.

Kdo so bili torej naročniki in kdo občinstvo v Emoni? Šašel jih je takole pronicljivo označil: "Premožno prebivalstvo v Celeji je izviralo iz starokeltskega plemstva, v Petovioni iz dosluženega vojaštva, medtem ko so v mestu Emoni bivale predvsem proletarske, oproščenske in razlaščene družine iz Rima in Italije."[59]

Zaradi neobstoja domače tradicije pomeni plastična umetnost rimske dobe v našem prostoru kulturni *novum* in jo moramo razumeti kot rezultat romaniziranosti.[60] Kot je večkrat zapisal Paul Zanker, so prav portretnost in nagrobni spomeniki s portreti najbolj značilno rimski.[61] Hkrati je bil portret najpomembnejša oblika samopredstavitve na nagrobnih spomenikih, zlasti za predstavnike srednjega sloja (liberti, veterani, obrtniki in trgovci), ki se jim je uspelo povzpeti na družbeni lestvici. O tem Zanker: "Kako živa je bila potreba po samopredstavitvi s portretom, je toliko bolj razvidno iz manj uspelih stel, ki napolnjujejo provincialne muzeje, a jih najdemo tudi v Rimu. Naročniki so namreč neprenehoma zahtevali ta tip upodobitve in, če je bilo nujno, so se zadovoljili tudi z izdelkom neizkušenega kamnoseka, čeprav se v naših očeh rezultati zdijo bolj karikature kot portreti."[62]

Toda, zakaj so portretne glave tako množično prisotne prav na nagrobnih spomenikih, ki izvirajo z rimskega Iga? Čeprav sta bila v Emoni najdena dva izjemno kvalitetna nagrobna spomenika s portreti,[63] je iz ohranjenega gradiva razvidno, da večina emonskih nagrobnih stel sledi neportretnim tipologijam. Je maloštevilnost ohranjenih stel s portreti zgolj slučajna? In, po katerih spomenikih

[53] Do podobnih sklepov je prišel tudi Slapšak 1971, 28.

[54] Johns 2003.

[55] Johns 2003; Scott, Webster (ur.) 2003.

[56] Mansuelli 1965.

[57] Mansuelli 1965, 188.

[58] Bourdieu (1979) je v temeljni sociološki študiji dokazal, da je estetsko vrednotenje družbeno pogojena kategorija, kajti različni socialni razredi, ki jih pogojuje kulturni, socialni, ekonomski in simbolni kapital, sprejemajo in zahtevajo različne umetniške rešitve.

[59] Šašel 1958, 4.

[60] Slapšak 1971, 26.

[61] Zanker 2002.

[62] Zanker 2002, 141.

[63] Nagrobni spomenik Klaturnijev (*CIL* III 3858 = *AIJ* 184 = *RINMS* 50), lapidarij NMS; najden na Zoisovih vrtovih v Ljubljani. Nagrobna stela Kancijev, MGML; odkrita leta 2008 med zaščitnimi izkopavanji severnega dela emonske insule XIII (cf. Lovenjak, Gaspari 2012).

so se zgledovali ižanski prebivalci in kamnoseki, če ni bilo emonskih?[64]

Na ta vprašanja žal nimamo odgovorov; za zdaj ostaja, kljub novim raziskavam in izkopavanjem, še vedno aktualna ugotovitev Plesničarjeve, ki pa odpira več vprašanj, kot ponuja odgovorov nanje: "Premalo je doslej znanih primerkov rimske plastike v Emoni, da bi lahko na podlagi študija v zadnjih letih odkritega gradiva prispevali dokončne rezultate. Prav gotovo pa je zanimivo vprašanje, zakaj je prav Emona, čeprav je bila na poti iz Akvileje v Celeio–Poetovio, po številu plastik tako revna, predvsem v primerjavi s sosednjima Celeio in Poetovio ter vplivom Akvileje? Vprašanje ostane odprto. Prav tako je zanimiva ugotovitev, da je bila večina emonskih plastik najdena v sekundarni legi ali kot gradbeni material, in da lahko računamo na možnost, da je bilo tako uničenega mnogo gradiva."[65]

POVZETEK

Kljub temu da se je rimska obla plastika Emone in njenega agra ohranila v majhnem številu, so spomeniki precej raznoliki. Sedem kamnitih izdelkov v obliki herm in moških glav lahko povežemo v enotno skupino, saj jih družita bodisi zasnova spomenika (moška glava z večjim ali manjšim nastavkom) bodisi slogovna sorodnost z izrazitimi neklasičnimi formalnimi rešitvami (shematična in rustikalna obdelava celote, konvencionalno upodabljanje posameznih partij, sorodno principom primitivne umetnosti). Emonske herme in glave so hkrati sorodne ižanskim nagrobnim stelam s portreti pokojnikov.

V slogovnih značilnostih, ki družijo obravnavano skupino, so dosedanji interpreti prepoznavali vpliv avtohtonega/keltskega izročila in se pri tem sklicevali na primerjave s keltsko plastiko predrimske Galije, ki pa je krajevno in časovno preveč oddaljena od emonske realnosti, da bi jo lahko uporabili kot trdno osnovo za dokazovanje.

Čeprav tako literarni kot materialni dokazi kažejo, da so emonsko kotlino v predrimskem času poseljevali Kelti (Tavriski), niso ohranjena nikakršna konkretnejša pričevanja o predrimski figuralni likovni tradiciji, ki bi bila osnova za kasnejše vplive.

Emonskih herm in moških glav (prav tako ižanskih nagrobnih spomenikov in nekaterih sorodnih nagrobnikov iz drugih delov Slovenije) ne moremo interpretirati kot odmev avtohtone/keltske kulture le na podlagi slogovne analize, saj poteka tovrstna argumentacija v zaprtem krogu: neklasični slogovni izraz predpostavlja avtohtonost in obrnjeno, brez zunanjih dokazov.

Obravnavani spomeniki so proizvod severnoitalskega provincialnega okolja, ki ni imelo lastne umetnostne tradicije in je zato prevzemalo ustaljene forme in jih prilagajalo lastnim potrebam. Emonska dela so, s svojim "rustikalnim slogom", izraz pričakovanj in možnosti (določenega kroga) emonskih naročnikov in občinstva, ki se je zadovoljilo ali celo prepoznalo v neklasičnem figuralnem izrazu (v smislu ljudske umetnosti).

KATALOG HERM IN KAMNITIH MOŠKIH GLAV

Material in okoliščine najdbe so pri vseh kataložnih enotah povzeti po virih, navedenih v kataložni bibliografiji.

Kratice:
NMS = Narodni muzej Slovenije, Ljubljana
MGML = Muzej in galerije mesta Ljubljane (Mestni muzej Ljubljana)

1. Herma **1**
(*sl. 1:* H 1)

Nahajališče: NMS (inv. št. R 2471).
Material: Temnosivi apnenec.
Mere: Viš. 58 cm. Romboidna baza 22 × 22 cm.
Okoliščine najdbe: Najdena leta 1891 pri kopanju kanala na Tržaški cesti v Ljubljani, ob poslopju gostilne Lovec.
Ohranjenost: Kamnita herma je dobro ohranjena, odlomljen je le del baze.
Opis: Grobo obdelana baza, ki pomeni približno polovico celotnega spomenika, se dviguje na romboidnem tlorisu; zadnja stranica spomenika ni obdelana. Sprednji rob baze, ki je v ravni črti z osjo obraza, je v primerjavi s stranskima precej nižji, kar vpliva na končni videz herme, saj daje vtis doprsnega moškega portreta.

Glava, ki sloni na čokatem, neobdelanem vratu, je sorazmerno poudarjena, saj obsega nekaj več kot tretjino kamnitega bloka.

[64] Območje Iga je bilo morda organizirano kot *pagus* z enim osrednjim in več manjšimi naselji (o njegovem administrativnem statusu nimamo nikakršnih epigrafskih pričevanj, prav tako ni poznano ime kraja). Pri Igu je najbolj nenavadno to, da imamo le malo arheoloških pričevanj, zlasti arhitekturnega tipa, z izjemo rimskih nagrobnikov, ki so se ohranili v nenavadno velikem številu. To morda lahko razložimo z dejstvom, da so se lokalni prebivalci ukvarjali s kamnoseštvom, saj so na tem območju dokumentirani številni rimski kamnolomi, ki segajo od Podpeči do Staj (cf. Šašel 1959; Lozić 2009).

[65] Plesničar 1965, 101.

Bradata glava deluje rustikalno. Obraz je ščitaste oblike, bodisi po obrisu bodisi po usločenosti. To večinoma določa nosna konica, ki vrh oči abstrahirano prehaja v arkadna loka, v spodnjem delu pa prav tako okrajšano nakazuje nozdrvi. Ščitasta oblika je poudarjena z gostimi, na čelo padajočimi lasmi in z zaraščeno brado, ki brez prekinitve obkrožajo celotno obrazno ploskev.

Obrazni del je bodisi izrazito ploskovit bodisi sumarno izdelan, kar daje vtis kovinske maske. To poudarjajo še mandljasto oblikovane oči, pri katerih osrednje zrklo obkrožajo spojene zgornje in spodnje veke. Slednje spominjajo na orehove lupine, saj so precej odebeljene. Usta so nakazana le z globoko zarezo; zgornjo ustnico pokrivajo trakasto nakazani brki. Ti so zraščeni s košato in dolgo brado, ki v obliki rahlo valujočih in dekorativno urejenih pramenov pada na vrat. Konica bogate brade je poravnana z nosnim korenom in trikotniško oblikovana.

Podobne lastnosti veljajo tudi za pričesko, pri kateri so kodri skrbno počesani iz sredine glave proti obrazu, kjer rahlo valovito padajo na čelo. Prameni las sestavljajo nad nosom podoben trikotnik kot konica brade in sledijo vzorcu, ki je bil postavljen s trakasto urejenimi kocinami brade. Ušesa so podobna rogovom.

Bibliografija: Šašel 1958, kat. 1, s tam citirano literaturo; Petru S. 1987.

2. Herma **2**
(*sl. 1:* H 2)

Nahajališče: NMS (inv. št. R 15178).
Material: Svetlosivi apnenec.
Mere: Viš. 45 cm. Nepravilna pravokotna baza 24 × 17 cm.
Okoliščine najdbe: Najdena v Ljubljani.
Ohranjenost: Kamnita herma je sorazmerno dobro ohranjena, mestoma je okrušena le partija las.
Opis: Zelo grobo oblikovana baza, ki meri približno polovico celotne višine kipa, je v tlorisu zasnovana pravokotno. Posamezne ploskve so le "na hitro" obklesane, leva, krajša stranica pa nosi precej zglajeno vdolbino. Robustna baza se proti vrhu zoža in preide v doprsni portret bradatega moškega. Ramenski obroč in vrat sta poudarjeno čokata, glava pa deluje v razmerju s preostalimi deli precej majhna, saj obsega le približno četrtino spomenika. Gledana v celoti, prevzema herma hruškasto obliko.

Ovalno zaobljena glava je poudarjeno plastična. Obraz je ščitasto oblikovan (podobno kot pri hermi **1**, vendar manj abstrahiran); v spodnjem delu je zamejen s strnjeno brado, zgoraj z na čelo počesano pričesko. Obrazne ploskve so obdelane precej sumarno in sploščeno, kljub temu pa je opaziti tendenco k realizmu in portretnosti.

Nizko čelo sloni na očesnih arkadah, ki pa nista oblikovani simetrično; desna je skoraj povsem ravna in sestavlja kvadratasto očesno votlino, leva se strmo spušča proti zunanjemu očesnemu kotičku. Očesi sta le abstrahirano nakazani; izdelani sta kot mandljasti izboklini, presekani s poglobljenima vrezoma, ki nakazujeta solzne kondukte. Oglato izstopajoči nos je precej odebeljen. Usta so označena z globljim vrezom v podobi obrnjene strešice, pri čemer je spodnja ustnica trikotniško privzdignjena. Ploščata površina lic ni gladko zglajena.

Lasje so počesani naprej, pri čemer neurejeno obkrožajo neenakomerno nizko čelo. Brada je prikazana kot kompaktna gmota, ki v obliki polmeseca poudarja spodnjo čeljust. Posamezni prameni niso nakazani, ne pri bradi ne pri laseh; vtis košatosti je ustvarjen z manjšimi, plosko odklesanimi površinami.

Bibliografija: Šašel 1958, kat. 10.

3. Herma **3**
(*sl. 2:* H 3)

Nahajališče: NMS (inv. št. L 82).
Material: Svetlorjavi peščenjak.
Mere: Viš. 41 cm; baza 35 x 11 cm
Okoliščine najdbe: Najdena leta 1910 v emonski insuli VI na Mirju v Ljubljani.
Ohranjenost: Kamnita herma je dobro ohranjena, odlomljen je le del baze.
Opis: Kiparski spomenik je sestavljen iz visoke baze in sorazmerno majhne glave, ki obsega nekoliko več kot četrtino celotnega bloka. Baza kamnite herme je sploščena in se dviguje na tlorisu v obliki podaljšanega pravokotnika. Stranski, širši stranici sta gladko obklesani. Frontalna stranica, ki je izjemno ozka, je obdelana nekoliko bolj grobo in zaobljeno prehaja od talnega roba, prek odebeljenega trupa do kratkega vratu, ki nosi glavo.

Zadnja stranica ni obdelana, stranski, podolžni sta gladko obklesani. Frontalna stranica, ki je izjemno ozka, je obdelana nekoliko bolj grobo in zaobljeno prehaja od talnega roba, prek odebeljenega trupa do kratkega vratu, ki nosi glavo.

Oči so tudi v tem primeru mandljaste oblike, vendar izrazito stilizirane in le grobo nakazane z globokimi konturami; zunanja očesna kotička sta poudarjeno padajoča. Usta so izdelana iz dveh trakov, ki se zdita, kot bi bila prilepljena okoli navzdol usmerjene in luničasto oblikovane ustne odprtine.

Nizko čelo zamejuje komajda nakazana frizura, ki se zdi kot pokrivalo, zlasti na levem temenu. Ušesa so trakasto oblikovana, kot bi bila pritrjena pozneje.

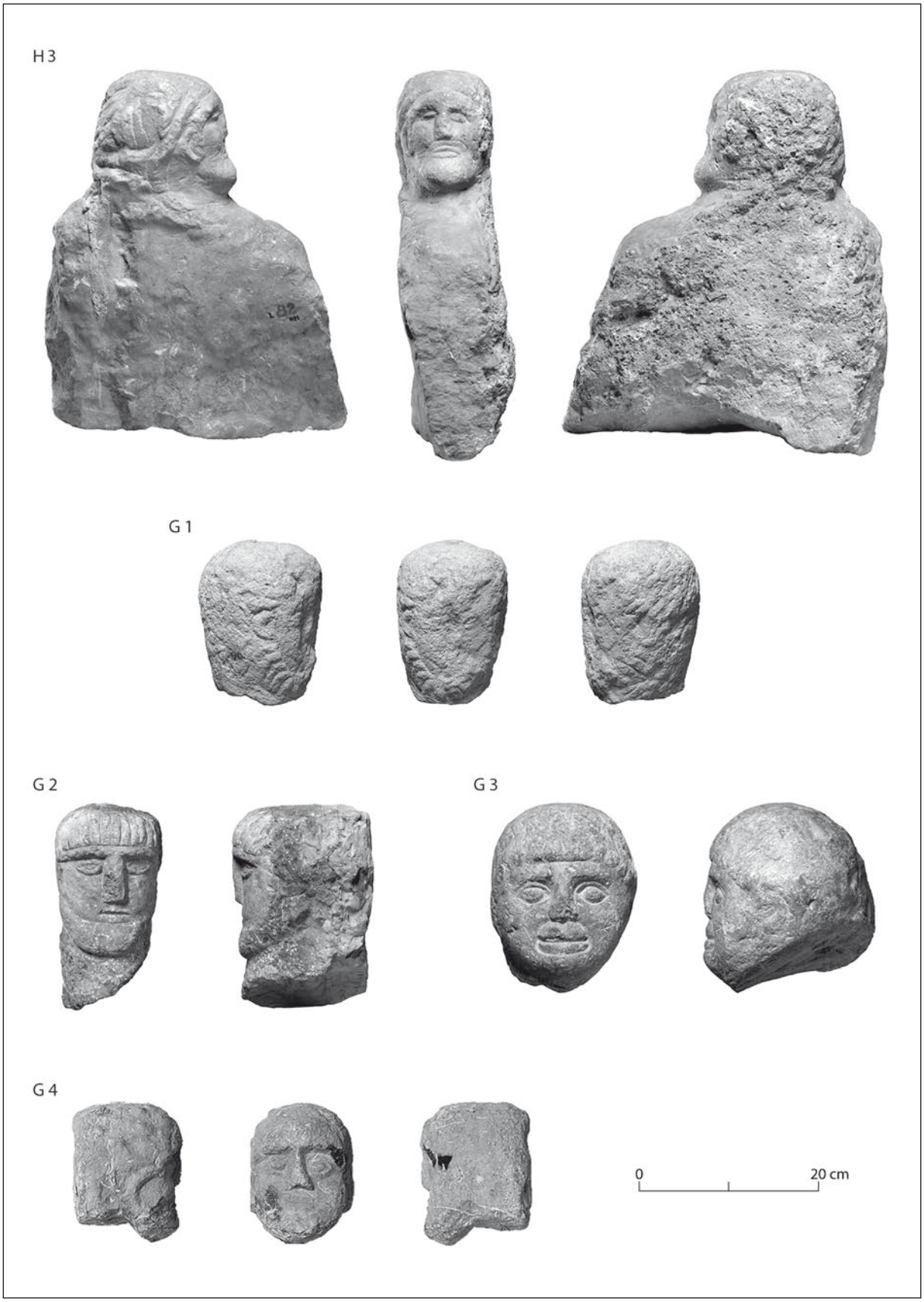
Bibliografija: Šašel 1958, kat. 15, s tam citirano literaturo.

4. Moška glava **1**
(*sl. 2:* G 1)

Nahajališče: NMS (inv. št. R 7005).
Material: Svetlosivi apnenec.
Mere: Viš. 18 cm.
Okoliščine najdbe: Najdena leta 1933 na stavbišču ekonomske srednje šole ob Gregorčičevi ulici v Ljubljani, in sicer na prostoru, ki je nekdaj najverjetneje rabil kot odlagališče.
Ohranjenost: Kamnita glava je izredno slabo ohranjena, saj jo lahko določimo le na podlagi ovalne oblike in skromnih ostankov brade. Sicer pa je obraz povsem spran in nerazpoznaven.
Opis: Apnenčasti blok kaže na sprednji strani opazne sledove obdelave, ki spominjajo na moško glavo. Gre za ostanek večjega spomenika, najverjetneje v obliki herme.

Sl. 1: Emonski hermi (**H**) **1** in **2** (Narodni muzej Slovenije); pomanjšano (foto: T. Lauko, NMS).
Fig. 1: Herms (**H**) **1** and **2** from Emona; reduced size.

Sl. 2: Emonska herma (**H**) **3** in kamnite moške glave (**G**) **1**–**3** (Narodni muzej Slovenije) in **4** (Mestni muzej Ljubljana); pomanjšano (foto: T. Lauko, NMS [H 3, G 1–3]; M. Paternoster, dokumentacija MGML [G 4]).
Fig. 2: Herm (**H**) **3** and Stone Male Heads (**G**) **1**–**4** from Emona; reduced size.

Glava, ki je bila že izvorno najverjetneje samo sumarno obdelana, je danes precej poškodovana. V kamen je tako zarisan oval obraza, ki je pod čeljustjo zamejen z nastavkom bujne brade in odebeljenimi ušesi (podobno kot pri hermi **1**). Obrazni del je povsem poškodovan, pri bradi so se ohranili vzporedno potekajoči valoviti kodri. Bradata glava, zaradi poškodb je videti kot polizdelek, je najverjetneje delovala rustikalno že v izvornem videzu (paralela s hermo **1**).

Bibliografija: Šašel 1958, kat. 11, s tam citirano literaturo.

5. Moška glava **2**
(*sl. 2:* G 2)

Nahajališče: NMS (inv. št. L 89).
Material: Temnosivi apnenec.
Mere: Viš. 22 cm.
Okoliščine najdbe: Najdena v Ljubljani.
Ohranjenost: Glava je ohranjena v vseh elementih, le površinsko je mestoma okrušena.

Opis: Kvadratasto zasnovana glava sloni na izjemno širokem in čokatem vratu, iz česar sklepamo, da gre za ostanek kamnite herme. Zadnja stranica je neobdelana.

Glava je izrazito robatega videza, vendar s prizadevanjem po realizmu in portretnosti. Obrazni del je ščitasto oblikovan in je poudarjeno plastičen (podobnost s hermo **2**). Nosni koren izrazito izstopa in sestavlja skupaj z ravno potekajočimi očesnimi arkadami pridvignjeno ploskev v obliki črke T. Nos je v vsej dolžini enako visok in je valjaste oblike. Obrvi so reliefno nakazane in precej košate.

Izbočene oči so le sumarno izdelane, saj so ozke, mandljaste zenice obrobljene s trakastimi vekami, pri čemer so spodnje veke veliko bolj usločene od zgornjih. Usta so oblikovana z globoko, žlebasto zarezo, ki s poševnim odlomom nakazuje ustnice. Lica so sploščena in mestoma poškodovana.

Obraz obroblja v čeljustnem predelu brada, zasnovana v obliki odebeljenega polmeseca. Brada je povsem neobdelana in daje vtis kovinskega dodatka. Čelo je nizko, saj ga pokrivajo dolgi, naprej počesani lasje, ki so trakasto predeljeni. Posamezni prameni padajo na čelo navpično postrojeni, kar daje vtis urejene pričeske. Ušesa so komaj nakazana.

Bibliografija: Šašel 1958, kat. 16.

6. Moška glava **3**
(*sl. 2:* G 3)

Nahajališče: NMS (inv. št. L 90).
Material: Sigasti apnenec.
Mere: Viš. 21 cm.
Okoliščine najdbe: Najdena najverjetneje v Ljubljani.
Ohranjenost: Kamnita glava je površinsko precej poškodovana.

Opis: Glavica je odlomek kakega večjega spomenika; ker je ohranjen le del vratu, težko sklepamo o prvotnem videzu.

Kroglasto zasnovana glava sloni na izjemno kratkem vratu. Očesne arkade so komaj nakazane, oči so v skoraj isti višini kot lica in imajo izbočene zenice. Veke so v primerjavi z vekami na drugih glavah bolj realistično oblikovane, saj sledijo anatomiji. Zgornje veke so poudarjene in sestavljajo precej širši polkrog kot solzni kondukti. Nos je komajda nakazan in je valjaste oblike. Nasprotno je ustni predel poglobljen, saj so usta uokvirjena v nekakšen oval, ki poteka od nozdrvi, prek robov lic, vse do brade. Usta so nakazana s poglobljenim vrezom, ustnice pa niso natančneje izdelane.

Moški obraz je golobrad. Čelo je izrazito nizko, saj je skoraj v celoti prekrito z ravnimi, naprej počesanimi lasmi, ki oblikujejo urejeno pričesko. Prameni so le nakazani, sicer pa lasje skoraj v ravni črti padajo na čelo. Ušesa so nakazana s topim vrezom.

Bibliografija: Šašel 1958, kat. 12.

7. Moška glava **4**
(*sl. 2:* G 4)

Nahajališče: MGML (inv. št. 510:LJU;0042248).
Material: Temnosivi podpeški apnenec.
Mere: Viš. 16 cm.
Okoliščine najdbe: Najdena je bila leta 1964 na dvorišču tedanje Akademije za glasbo na Gosposki ulici št. 12 pri adaptaciji zgradbe.
Ohranjenost: Čeprav je leva partija deloma odsekana, so razpoznavni vsi bistveni elementi glave. Obrazni del je površinsko precej poškodovan.

Opis: Kiparski spomenik je najverjetneje ohranjen v celoti. Glava je na temenu podaljšana v kvadratni blok, s katerim je bila najverjetneje vsajena v arhitekturno podlago. Iz oblike bi lahko sklepali, da gre za sklepni kamen loka ali slavoloka.

Golobrada moška glava je frontalno ovalne oblike, v profilu kvadratne, saj se na temenu spoji s kamnitim zatrepom. Kljub temu da je obraz izdelan v tehniki plitkega urezovanja, kar je razvidno zlasti iz profila, je osrednji obrazni del precej plastično razgiban.

Očesne dupline so poglobljene in s tem še bolj poudarjajo že tako izstopajoča arkadna loka. Zaobljeni zrkli sta polkrožno izbočeni, veke so, kot bi bile oblikovane iz testa. Nos je pri korenu ozek in se proti nosnicam močno razširi v obliki trikotnika. Usta so ravna, ustni kotički neizdelani, ustnice oblikovane s horizontalnim urezom dleta in nekoliko odebeljene.

Čelo je nizko in izstopajoče, lasje valoviti, plitko urezani, skoraj izpraskani. Brada je močna, nekoliko navzven štrleča, podbradek viseč. Posebnost obravnavanega kiparskega spomenika so, v primerjavi z drugimi v tem katalogu, plastično izstopajoča ušesa, ki so razvidna iz profila in ki spominjajo na rogove.

Bibliografija: Plesničar 1965.

Kratice

AIJ = V. Hoffiller, B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslawien.* Heft I: *Noricum und Pannonia Superior,* Zagreb 1938.
CIL = Corpus Inscriptionum Latinarum.
ILJug = A. et J. Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt* (Situla 5), Ljubljana 1963; iidem, *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt* (Situla 19), Ljubljana 1978; iidem, *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt* (Situla 25), Ljubljana 1986.
ILSl = M. Lovenjak, *Inscriptiones Latinae Sloveniae* 1: *Neviodunum* (Situla 37), Ljubljana 1998.
RINMS = M. Šašel Kos, *The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia / Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije* (Situla 35), Ljubljana 1997.

BANDELLI, G., F. FONTANA (ur. / eds.) 2001, *Iulium Carnicum. Centro alpino tra Italia e Norico dalla protostoria all'età imperiale.* Atti del convegno, Arta Terme, Cividale 1995. – Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina, Roma.

BENÔIT, F. 1945[1], *L'art primitif méditerranéen de la vallée du Rhône.* – Paris. (Revidirana izdaja, 1955[2], Aix-en-Provence).

BOURDIEU, P. 1979, *La Distinction. Critique sociale du jugement.* – Paris.

BOŽIČ, D. (ur. / ed.) 1983, *Keltoi. Kelti in njihovi sodobniki na ozemlju Jugoslavije* (Die Kelten und ihre Zeitgenossen auf dem Gebiet Jugoslawiens). – Ljubljana.

BOŽIČ, D. 1987, Keltska kultura u Jugoslaviji. Zapadna grupa. – V / In: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 5, *Željezno doba,* 855–897, Sarajevo.

COMPOSTELLA, C. 1997, I monumenti funerari di Este e di Padova. Immagini e commitenti. – V / In: *Monumenti sepolcrali romani in Aquileia e nella Cisalpina.* Atti della XXVI settimana di studi aquileiesi, Aquileia 1995, Antichità Altoadriatiche 43, 211–241.

CUSCITO, G. (ur. / ed.) 2001, *I Celti nell'Alto Adriatico.* Atti delle tre giornate internazionali di studio, Trieste 2001. – Antichità Altoariatiche 48.

DJURIĆ, B. 2007, Predrimske forme na nagrobniku iz Mrzlega polja pri Ivančni Gorici (Pre-Roman elements on the tombstone from Mrzlo Polje near Ivančna Gorica). – V / In: *Scripta Praehistorica in Honorem Biba Teržan,* Situla 44, 895–902.

ESPÉRANDIEU, E. 1911, *Recueil général des bas-reliefs, statues et bustes de la Gaule romaine* IV, V. – Paris.

GASPARI, A. 2006, A possible multiperiod ritual site in the river Ljubljanica. – V / In: W.-R. Teegen, R. Müller (ur. / eds.), *Studien zur Lebenswelt der Eisenzeit,* Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 53, 7–17, Berlin, New York.

GASPARI, A. 2010, *"Apud horridas gentis ...". Začetki rimskega mesta Colonia Iulia Emona / Beginnings of the Roman Town of Colonia Iulia Emona.* – Ljubljana.

GUŠTIN, M. (ur. / ed.) 1977, *Keltske študije.* – Posavski muzej Brežice 4.

GUŠTIN, M. 2006, Zu einigen Figuralmotiven im Gebiet der Taurisker. – V / In: W.-R. Teegen, R. Müller (ur. / eds.), *Studien zur Lebenswelt der Eisenzeit,* Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 53, 115–131, Berlin, New York.

GUŠTIN, M., D. BOŽIČ (ur. / eds.) 1996, *Kelti in romanizacija / Die Kelten und die Romanisierung.* – V / In: *Arheološki vestnik* 47, 163–322.

HOSTNIK, M. 1997, *Cerkev sv. Mihaela v Iški vasi.* – Ljubljana.

ISTENIČ, J. 2001, Un bronzetto di Apollo (Beleno?) dal fiume Ljubljanica (Slovenia). – *Aquileia Nostra* 72, 73–86.

ISTENIČ, J. 2002, Bronze statuette from the River Ljubljanica. – V / In: A. Giumlia-Mair (ur. / ed.), *I bronzi antichi. Produzione e tecnologia*. Atti del XV Congresso Internazionale sui Bronzi antichi, Grado, Aquileia 2001, Instrumentum 21, 450–455.

JOHNS, C. 2003, Romano-British sculpture. Intention and execution. – V / In: P. Noelke, F. Naumann-Steckner, B. Schneider (ur. / eds.), *Romanisation und Resistenz in Plastik, Architektur und Inschriften der Provinzen des Imperium Romanum. Neue Funde und Forschungen.* Akten des VII. Internationalen Colloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens, Köln 2001, 27–38, Mainz.

KASTELIC, J. 1998, *Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih. Šempeter v Savinjski dolini.* – Ljubljana.

KATIČIĆ, R. 1968, Die einheimische Namengebung von Ig. – *Godišnjak* 6 / Centar za balkanološka ispitivanja 4, 61–120.

Kelti v Sloveniji 1966 = Arheološki vestnik 17, 1966 (referati s kolokvija, posvečenega Keltom v Sloveniji, Maribor 1964), 145 ss.

KUČAR BERTONCELJ, V. 1985, *Rimska kamnita reliefna plastika Emone in njenega teritorija.* – Magistrska naloga / Master's thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

LAMBRECHTS, P. 1954, *L'exaltation de la tête dans la pensée et dans l'art des Celtes.* – Bruges.

LOVENJAK, M. 1997, Novi in revidirani napisi v Sloveniji (Die neuen und revidierten römischen Inschriften Sloweniens). – *Arheološki vestnik* 48, 63–86.

LOVENJAK, M. 2008, Rimski nagrobniki iz Črnomlja (Die römischen Grabsteine aus Črnomelj). – V / In: J. Weiss (ur. / ed.), *Črnomaljski zbornik,* 75–97, Črnomelj.

LOVENJAK, M., A. GASPARI 2012, Nagrobna stela Kancijev iz Emonske insule XIII (Gravestone of Cantii from Emonan insula XIII). – V / In: I. Lazar, B. Županek (ur. / eds.), *Emona med Akvilejo in Panonijo / Emona between Aquileia and Pannonia,* 123–131, Koper.

LOZIĆ, E. 2009, Roman stonemasonery workshop in the Ig area / Rimske klesarske delavnice na Ižanskem. – *Arheološki vestnik* 60, 207–221.

MANSUELLI, G. A, 1965, Le caractère provincial de l'art romain d'Italie du nord avant le bas-empire. – V / In: *Le rayonnement des civilisations grecque et romaine sur les cultures périphériques.* VIIIè Congrés International d'archéologie classique, Paris 1963, 187–198, Paris.

MASELLI SCOTTI, F., A. GIOVANNI, P. VENTURA 2003, Aquileia. A crossroad of men and ideas. – V / In: P. Noelke, F. Naumann-Steckner, B. Schneider (ur. / eds.), *Romanisation und Resistenz in Plastik, Architektur und*

Inschriften der Provinzen des Imperium Romanum. Neue Funde und Forschungen. Akten des VII. Internationalen Colloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens, Köln 2001, 651–665, Mainz.

PLESNIČAR, L. 1965, Novo odkrita rimska plastika v Emoni. – *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 13/2, 98–101.

PLESNIČAR GEC, L. 1991–1992, Bronasti statueti iz Emone. – *Vjestnik arheološkog muzeja u Zagrebu* 24–25, 49–54.

PLESNIČAR GEC, L. 1995, Due bronzetti a figura umana (Emona). – V / In: *Acta of the 12th International Congress on Ancient Bronzes,* Nederlandse Archeologische Rapporten 18, 313–315.

PETRU, P. 1961, Cernunnos v Sloveniji (Cernunnos in Slowenien). – V / In: *Arheološke študije / Varia arcaeologica,* Situla 4, 31–48.

PETRU, S. 1987, Herma. – V / In: *Antički portret u Jugoslaviji,* 172 [96], Beograd (= ead. 1988, Herme. – V / In: *Antike Porträts aus Jugoslawien,* 101, Kat.-Nr. 96, Frankfurt/Main).

REINACH, A. 1913, Les têtes coupées et les trophées en Gaule. – *Revue celtique* 34, 38–60, 253–286.

RINALDI TUFI, S. 2001, Una nuova stele funeraria di Aquileia. – V / In: G. Brands et al. (ur. / eds.), *Rom und die Provinzen. Gedenkschrift für Hanns Gabelmann,* 83–85, Mainz.

SANTA MARIA SCRINARI, V. 1972, *Museo Archeologico di Aquileia. Catalogo delle sculture romane.* – Roma.

SCOTT, S., J. WEBSTER (ur. / eds.) 2003, *Roman Imperialism and Provincial Art.* – Cambridge.

SKALERIČ, L. 1999, *Motivi na emonskih nagrobnikih.* – Diplomska naloga / Diploma thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

SLAPŠAK, B. 1971, *Regio X Venetia et Histria. Slovenski del. Antična plastika in relief.* – Diplomska naloga / Diploma thesis, Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

ŠAŠEL, J. 1958, Kipi in reliefi iz Emone. – *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 6, 1–12.

ŠAŠEL, J. 1959, Prispevek za zgodovino Iga. – *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 7, 117–123.

ŠAŠEL KOS, M. 1997, The End of the Norican Kingdom and the Formation of the Provinces of Noricum and Pannonia. – V / In: B. Djurić, I. Lazar (ur. / eds.), *Akten des IV. intern. Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens / Akti IV. mednarodnega kolokvija o problemih rimske provincialne umetnosti. Celje 8.–12. Mai / maj 1995,* Situla 36, 21–42.

ŠAŠEL KOS, M. 1998a, Dolničarjev lapidarij (The Thalnitscher Lapidarium). – *Arheološki vestnik* 49, 329–353.

ŠAŠEL KOS, M. 1998b, The Tauriscan Gold Mine. Remarks concerning the settlement of the Taurisci. – *Tyhe* 13, 207–219.

ŠAŠEL KOS, M. 1999, The Goddess Aecorna in Emona, *Pre-Roman Divinities of the eastern Alps and Adriatic.* – Situla 38, 47–61.

ŠAŠEL KOS, M. 2002, The boundary stone between Aquileia and Emona / Mejnik med Akvilejo in Emono. – *Arheološki vestnik* 53, 373–382.

ŠAŠEL KOS, M. 2008, Divinities, priests and dedicators at Emona. – V / In: M. L. Caldelli, G. L. Gregori, S. Orlandi (ur. / eds.), *Atti della XVIe recontre sur l'épigraphie in onore di Silvio Panciera con altri contributi di colleghi, allievi e collaboratori,* Tituli 9, 687–710, Roma.

ŠAŠEL KOS, M. 2010, Cernunnos in Slovenia? / Cernunos v Sloveniji? – *Arheološki vestnik* 61, 175–186.

ŠAŠEL KOS, M. 2012, Colonia Iulia Emona – the genesis of the Roman city / *Colonia Iulia Emona* – nastanek rimskega mesta. – *Arheološki vestnik* 63, 79–104.

TIEFENGRABER, G., B. KAVUR, A. GASPARI (ur. / eds.) 2009, *Keltske študije / Studies in Celtic Arcaelogy* 2. *Papers in honour of Mitja Guštin,* Protohistoire Européene 11, Montagnac.

VERZÀR-BASS, M. 2008, Il cosiddetto "celtismo" nella scultura della Cisalpina. – V / In: F. Slavazzi, A. Bacchetta (ur. / eds.), *La scultura romana dell'Italia settentrionale. Quarant'anni dopo la mostra di Bologna.* Atti del convegno internazionale di studi, Pavia 2005, 31–40, Firenze.

VIČIČ, B. 2003, Colonia Iulia Emona. 30 Jahre später. – V / In: M. Šašel Kos, P. Scherrer (ur. / eds.), *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia / Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien. Pannonia* I, Situla 41, 21–45.

VITRI, S., F. ORIOLO (ur. / eds.) 2001, *I Celti in Carnia e nell'arco alpino centro orientale.* Atti della giornata di studio, Tolmezzo 1999. – Trieste.

ZANKER, P. 2002, La tomba come luogo di autorappresentazione. – V / In: *Un'arte per l'impero. Funzione e intenzione delle immagini nel mondo romano,*133–156, Milano.

Roman herms and stone male heads from Emona
Pre-Roman artistic culture or provincial art?

(*Translation*)

PRESENTATION OF THE MONUMENTS AND STATUS QUAESTIONIS

The collection of Roman free-standing sculptures from Emona and her ager includes seven monuments with enough common characteristics to be considered jointly.

They are individually described in the catalogue that supplements this contribution; each catalogue unit consists of the available identification data, a detailed description and references.[1]

The monuments differ in appearance and probably also in function, but are nevertheless treated jointly because of a number of common characteristics (see *Figs. 1* and *2*) that can be summarized in two points. *Firstly,* the sculptures are shaped as a male head on a variously large base; those with a completely preserved base are termed **herms**, though the use of this term does not *a priori* determine its function,[2] while the examples either with an elongated neck or without a neck are described as **male heads**; four of the sculptures are bearded (two herms and two stone male heads with elongated necks that may originally have had the shape of a herm), three are beardless. *Secondly,* the monuments show a stylistic similarity with the distinctly anti-classical formal solutions, *both in general principles:* summary treatment, abstracted rendering of individual parts (to a larger or smaller degree, depending on the monument), similar principles in modelling the eyes, nose, mouth, eyebrows and parts covered with facial hair (tendency toward simplicity and conventionality); *and in individual elements* (*Figs. 1* and *2*): the faces are mostly scutum-shaped (mainly Herms **1** and 2, as well as Male Heads **1** and **2**), either nearly two-dimensional and abstracted, giving the impression of a mask (most evident on Herm **1**), or somewhat more realistically modelled with a tendency toward veristic portraiture; the brow ridges continue into the side contours of the nose that terminate horizontally at the nostrils (with the exception of Male Heads **1** and **3**); the eyes are almond-shaped, slightly bulging and outlined either with a flat contour line (Herm **1**, as well as Male Heads **2**, **3** and **4**) or a shallow groove (Herms **2** and **3**); hair and beard are shaped as band-shaped locks (Herm **1** and Male Head **1**), the unworked beard forms a crescent-shaped border of the jaw (Herm **2** and Male Head **2**), while the beardless examples have flat, unworked hair (Herm **3**, as well as Male Heads **3** and **4**); the mouth is indicated with a V-shaped incision and in a single example outlined with a band-shaped contour (Herm **3**).[3]

Apart from the above-described stylistic similarities, the herms and stone heads from Emona are also treated jointly because they were considered together in the literature and also similarly interpreted. They were published in archaeological reports on their finds and occasional mentions in later publications, but most comprehensively by Jaroslav Šašel and Ljudmila Plesničar.[4]

Šašel saw the sculptures as part of the "world of ideas, images and forms of the indigenous population in the Emona area"[5] and offered a number of analogies with the so-called Celtic sculpture, following the work of Pierre Lambrechts.[6]

[1] Identification data are taken from Šašel 1958 and Plesničar 1965.

[2] The function of the examined monuments is not easy to determine, mostly because there are limited data on the findspots and because they were mainly found in secondary position. Three completely preserved herms, to which two square heads with a prolonged neck (Male Heads **1** and **2**) can be joined, may be tombstones and a pale reflection of Alkamenes Hermes Propylaios (quality tombstones closer to the Greek original can be found in several north Italian Roman cemeteries, cf. Compostella 1997, 237). Male Head **3** is perhaps a fragment of a tombstone. Male Head **4** could be a keystone of an arch with the rear part of the head prolonged into a square block, to be inserted in the crown. Monuments have not been dated because the only element on which we could base our dating is the beard: bearded herms and heads could be attributed to the 2nd or 3rd centuries AD, while the barefaced ones are either earlier or later.

[3] For a formal analysis of anti-classical Roman monuments in Slovenia cf. Djurić 2007.

[4] Šašel 1958; Plesničar 1965; among other publications, in particular Petru S. 1987 and Kastelic 1998, 163.

[5] Šašel 1958, 5–9.

[6] Lambrechts 1954.

To this group, Plesničar added another sculpture (here Male Head **4**; *Fig. 2*), then a new find of Emona, and thus formed a group of seven monuments that also form the basis of this article (only the naturalistic bust has been excluded, published by Šašel under No. 17, on the grounds of it probably being an Early Baroque sculpture). She contrasted them with the classical tradition and described them as "products of a stone mason of indigenous origin" or, in more general terms, as "indigenous, rustic products", connected not only by the origin and technical knowledge of the mason, but also the motifs governing the portrayals of Emonese citizens.[7] The monuments further share the material and circumstances of find, all sculptures being found by chance and in a secondary location and use, hence without stratigraphic data. In consequence, the chronological and typological attribution, as well as the determination of the original function represents a very difficult task, which can only be aided by "the analysis of manufacture and the analogies with similar products".[8]

In her study, Plesničar saw similarities with the following monuments: the funerary stela kept in the lapidarium of the National Museum of Slovenia (hereinafter Lapidarium of NMS) and its relief representation of husband and wife;[9] the stone head of dark grey limestone included in the group here as Male Head **2** (*Fig. 2*);[10] funerary monument from Bela krajina, with portraits of the deceased on the front and supposed relief showing the Celtic god Cernunnos on one of the sides;[11] numerous examples of the so-called Celtic sculpture published by Émile Espérandieu, Pierre Lambrechts and Fernand Benôit.[12] She was certain of a very close analogy between these sculptures and the examples of Gaulish sculpture and hence ascribed the herms and heads from Emona to a Celtic ethnic group inhabiting the area.[13]

Plesničar compared these sculptures with the portraits on the above-mentioned portrait stele, but we can extend this group to other funerary monuments from the Emona area. They are, with some rare exceptions, kept in the Lapidarium of NMS, built into the so-called Thalnitscher Lapidarium on the facade of the cathedral in Ljubljana (hereinafter Thalnitscher Lapidarium) or built into the church of St Michael in Iška vas (hereinafter Lapidarium in Iška vas).[14] The group of analogies thus comprised fifteen funerary steles with portraits of the deceased, which share not only a common typology and style, but also material (local limestone, mostly from Podpeč) and provenance, because almost all were found in the Ig area. They are most probably the products of local stonemasonry workshops, which were defined in detail by Edisa Lozić and located to the area of Strahomer, Ig and Iška vas.[15]

Funerary steles with portraits of the deceased from the Ig area are the following: funerary stele of Ur (-) Av (-) and Surus, son of Lucius in the Lapidarium of NMS;[16] tombstone of Quarta in the City Museum of Ljubljana (hereinafter MGML);[17] funerary stele of Fronto, son of Vibus in Thalnitscher Lapidarium;[18] nine tombstones in the Lapidarium in Iška vas;[19] and two tombstones immured in Ig Castle.[20]

[7] Plesničar 1965, 98.

[8] Plesničar 1965, 99.

[9] *RINMS* 59; Plesničar 1965, 99; cf. Šašel 1958, 9.

[10] Plesničar 1965, 99; cf. Šašel 1958, 9.

[11] Plesničar 1965, 99; cf. Šašel Kos 2010.

[12] Plesničar 1965, 99; cf. Espérandieu 1911, 108 (Entremont), 3877 and 3878 (Temple de la forêt d'Halatte); Lambrechts 1954, 43 (Fig. 2, Entremont), 78 (Fig. 61, Netherby); Benôit 1955[2], Pl. XXII, XXIII (Entremont).

[13] Plesničar 1965, 100.

[14] Lapidarium of NMS cf. *RINMS*; Thalnitscher Lapidarium cf. Šašel Kos 1998a; Lapidarium in Iška vas cf. Šašel 1959; Hostnik 1997; on the funerary monuments from Emona and her *ager* cf. Kučar Bertoncelj 1985; Skalerič 1999; Lozić 2009.

[15] Lozić 2009, 212.

[16] Stele of Ur (-) Av (-): formerly in the Auersperg princely mansion in Ljubljana (now the National and University Library building), but most probably from the Ig area (*CIL* III 3878 = *AIJ* 200 = *RINMS* 59). Stele of Surus, son of Lucius, found at Ig (*CIL* III 3815 + p. 1731 = *AIJ* 141 = *RINMS* 87).

[17] *ILJug* II 1078 (Kučar Bertoncelj 1985, Cat. No. 46; Skalerič 1999, 93, Cat. No. 43).

[18] *CIL* III 3862 = *AIJ* 186: most probably from the Ig area (cf. Šašel Kos 1998a, Cat. No. 2).

[19] *Steles with inscriptions:* tombstone of Ursinus, son of Buio (*CIL* III 3826 + p. 1731, 2328, 188 = *AIJ* 144) – formerly in the church of St Jacob in Strahomer (cf. Hostnik 1997, Cat. No. 7); tombstone of Severus, son of Buio (*AIJ* 140) – formerly in the church of St Michael in Iška vas (ib., Cat. No. 14); tombstone of Epo (*CIL* III 10740 = *AIJ* 131) – formerly in the church of St Jacob in Strahomer (ib., Cat. No. 17); tombstone of Saturna, Neuntius' freedwoman (*CIL* III 10746 = *AIJ* 139) – formerly immured into the cellar of the parish house at Ig (ib., Cat. No. 25). *Steles without inscriptions:* two of them formerly in the church of St Michael in Iška vas (ib., Cat. Nos. 4 and 5); one in the house at Staje 6 (ib., Cat. No. 9); another one in the church of St Michael in Iška vas (ib., Cat. No. 13); and the last one formerly in the church of St Martin at Ig (ib., Cat. No. 31).

[20] Two tombstones without inscriptions immured into Ig Castle (cf. Lozić 2009, 214).

Lozić saw two typologically distinctive groups in the steles from Ig and its surroundings: steles with a pediment (Type A) and steles with a portrait niche (Type B).[21] Both groups include steles without a framed inscription panel (Subtype I), steles with a moulded frame (Subtype II), or steles with the inscription panel flanked by pilasters and thus imitating funerary aediculae (Subtypes III and IV). Of these, we will concentrate on the steles with a portrait niche. According to Lozić, most of them were produced by the workshop at Ig.[22]

The portrait niches on these steles vary in shape: round to the height of the upper two thirds of a circle, semicircular, rectangular and with either one arch resting on two pilasters or with three arches.[23] There are, however, two monuments that do not fit into this typology. The first one is a stele of Saturna, Neuntius' freedwoman, where the inscription panel is without a frame and not positioned inside an aedicula,[24] while the second is a stele from Strahomer with the inscription panel flanked by a pair of spears and delimited above by a garland hung under the portrait bust.[25] Most niches on this group of steles hold two portraits, some three[26] and some only one.[27] The portraits are shown frontally, mostly as busts, in three examples only as heads with the neck.[28] Most men wear beards; the three portraits from the Lapidarium at Iška vas are beardless, though the inscription has not survived and the sex of the persons portrayed cannot be established.[29]

The earliest in this group is a stele from Strahomer, which is dated on the basis of the portrait. The man is shown without a beard and with his hair combed from the top of the head towards the forehead. The facial features, the round face, the protruding ears and the anatomically modelled neck are characteristic of the Julio-Claudian portraits.[30] All other steles can be very roughly dated to the time from the 2nd or 3rd to the 4th century.[31]

The formal elements in the modelling of the head, parts of the face, hairstyle and beard observable on the funerary monuments from the Ig area are comparable to those on the herms and stone male heads from Emona and may be marked as rustic and anti-classical. An exhausting interpretation of the anti-classical elements on funerary steles, which is close to the starting points of Plesničar's work, was proposed by Bojan Djurić in his convincingly argued study on the pre-Roman forms on the stele from Mrzla vas near Ivančna Gorica.[32] This site lies in Pannonia, but the observations in his study are also valid for the monuments from the Ig area, as well as the herms and heads from Emona. In the stylized images of the deceased, Djurić recognizes a connection with the pre-colonial Celtic formal tradition, which persisted among the local population.[33] He also believes that it is not an isolated monument, but rather one in a long line of monuments made in a local tradition and the peak of anti-classicism on the territory of present-day Slovenia.[34]

ANTI-CLASSICAL SCULPTURE FROM EMONA AS AN EXPRESSION OF THE PRE-ROMAN CULTURE OR A TYPICAL PRODUCT OF THE PROVINCIAL ART?

As stated above, both Šašel and Plesničar saw the sculptures from Emona as analogous with Gaulish examples and attributed them to the circle of the so-called Celtic heads. In this, both authors followed the widely accepted interpretations from the mid-1950s, proposed by Lambrechts and Benôit when studying the primitive stone monuments from Gaul; the groups of monuments forming the basis for their interpretations were similar, but their points of departure and conclusions were diametrically opposed. Of the two, it seems that

[21] Lozić 2009.

[22] Lozić 2009, 215.

[23] Round to the height of the upper two thirds of a circle – *RINMS* 87 (Kučar Bertoncelj 1985, Cat. No. 46); semicircular – *RINMS* 59 (Hostnik 1997, Cat. Nos. 9, 13, 14; Lozić 2009, 214); rectangular (Šašel Kos 1998a, Cat. No. 2; Hostnik 1997, Cat. Nos. 4, 5); one arch on two pilasters (Hostnik 1997, Cat. No. 7); three arches (ib., Cat. No. 31).

[24] Hostnik 1997, Cat. No. 25.

[25] Hostnik 1997, Cat. No. 17.

[26] Hostnik 1997, Cat. Nos. 7, 31.

[27] Hostnik 1997, Cat. Nos. 17, 25; Kučar Bertoncelj 1985, Cat. No. 46.

[28] Hostnik 1997, Cat. Nos. 5, 7, 25.

[29] Hostnik 1997, Cat. Nos. 5, 9 and 17.

[30] Lozić 2009, 210.

[31] Lozić 2009, 215.

[32] Djurić 2007.

[33] Djurić 2007, 900. Tombstone from Mrzlo Polje near Ivančna Gorica (*RINMS* 150 = *ILSl* 101), Lapidarium of NMS.

[34] Djurić 2007, 901.

the Slovenian interpreters were more convinced by the arguments proposed by Lambrechts.[35]

Šašel and Plesničar brought the monuments from Emona in connection with the Celtic sculpture from France, Belgium, Great Britain dating to the 2nd century BC. Besides a great distance in geographical terms, these comparisons were separated from the Roman-period Emonese monuments also in chronological terms. The Celtic and Emonese monuments only have two common points, i.e. a similar stylistic expression and a Celtic origin of the population inhabiting these areas. The question is thus who were the pre-Roman inhabitants of the Emona area and whether they had a figural artistic tradition that could have served as the source for much later reminiscences and influence.

The area later occupied by the Roman city of Emona was inhabited at least from the Late Bronze Age onwards, as evidenced by a cemetery from this period unearthed on the left bank of the Ljubljanica river. An Early Iron Age settlement was found on Grajski hrib (Castle Hill in translation), while remains of either a settlement from the Late Iron Age or an Early Roman trading post were discovered at the foot of this hill, on the right bank of the river.[36]

The Romans occupied the Emona basin during the second half of the 1st century BC; this territory first formed part of the province of Cisalpine Gaul, then of Italy and finally, after the reorganization of the Apennine Peninsula under Augustus, of Regio X, later named Venetia et Histria.[37] The Romans initially inhabited the area of the settlement of the local population on the right bank and later, sometime until AD 15, built a city of a rectangular ground plan and mighty defence walls (urbs quadrata) on the left bank of the Nauportus river (Roman name for the Ljubljanica). The date when Colonia Iulia Emona was founded is not quite clear, though there are several indications that this might have occurred already between the end of Octavian's Illyrian wars (36–33 BC) and 27 BC, but certainly not later than the Augustan period.[38]

The settlement and linguistic picture for the Emona area in the pre-Roman times has not been clearly defined. Strabo (Geography, VII, 5, 2) wrote

[35] Lambrechts (1954) claims that the so-called Celtic heads prevail among the La Tène and partly among Roman stone monuments, surviving in the area later called Gaul. These heads differ from the Mediterranean anthropocentric and naturalistic tradition both in form and content, and therefore constitute an independent entity. Instead of the well-known expression of "têtes coupées", which became a slogan in the writings on Celts (Reinach 1913), Lambrechts introduced the concept of "exaltation of the head", which he recognized as distinctive in the Celtic mentality and art.

Lambrechts wrote his book also as a reply to the work of Benôit (1955[2]), based on an opposed premise. According to the latter, the representation of the head (and the human body), which is present in the valley of the Rhone, was developed under the influence of the Greeks (through the colony of Massalia) and belong to the common framework of the Mediterranean anthropomorphic art. Monuments from Entremont and Roquepertuse are therefore masterpieces of the so-called primitive Mediterranean art from the Rhone valley, which Benôit aligns in style and content with the Archaic Greek art. Lambrechts (1954, 34–35) claims instead that the representation of heads is not typical of southern France only, but of the whole Gallic territory and, at the same time, differs significantly from the Mediterranean tradition, in both form and content.

Lambrechts summarized the formal characteristics of the Celtic heads of the La Tène period in the following features: frontal layout of the face, ears frequently missing (or replaced by animal ears), nose shaped as a triangle with a wide lower part, great diversity of the mouth outline, eyes often horizontally engraved and giving the impression of being closed or wide open and bulging, heads rarely bearded, but mostly with moustache, forehead often decorated, capped by a double crown as one of the most typical characteristic of Celtic heads (ib., 19).

Lambrechts associated the "exaltation of the head" with three different contexts: beheading of the defeated enemies and display of their heads, specific Celtic representation of "gods without a body" and an abbreviated representation of the deceased in the form of a head.

In Labrecht's opinion, porticos with heads (Roquepertuse, Entremont, Glanum) served as trophies; Benôit (1955[2], 18), in contrast, interpreted them as monuments in honour of heroic ancestors (heroon), while the "têtes coupées", embedded into the pillars of the porticos, are the skulls or masques of the deceased.

A very distinctive feature, found in rendering either the gods, defeated enemies or deceased, is the tendency to display a pars pro toto. This mainly means that the monument is either itself shaped like a head or the head emphasized in comparison with the rest of the body, being much larger or much more finished. The main reason for this is, in Lambrech's opinion, a conception of the head as an essential part of the physical appearance or as its synthesis. The raising of the head to the status of the seat of life principle can be found with many ethnical groups (also the Archaic Greeks, the oldest Greek representation of gods being a herm, with only head and genitals), but nowhere else is it as strong as with the Celts (Lambrechts 1954, 24–26). Moreover, the head in Celtic art is represented without the neck or the chest (some heads even without the ears), and Gallic herms do not have a phallic character, which is otherwise typical of the Greek ones (ib., 76–77).

[36] Vičič 2003.

[37] Šašel Kos 2002.

[38] Recently Gaspari 2010 and Šašel Kos 2012.

that Nauportus was a settlement of the Taurisci, from which we may infer that the Taurisci also inhabited the area of the Emona basin and wider.[39] For Emona herself, ancient written sources revealed no data, though the above-mentioned passage by Strabo suggests that Emona as well was inhabited by the Taurisci. It is not known who inhabited the area prior to this Celtic tribe, though it is supposed that this population was either Venetic or under the Venetic influence (on the basis of the suffix of -ona in the name of Emona, which is typical of the north Adriatic area inhabited by the Veneti, cf. Verona, Cremona).[40]

The analysis of the names of the indigenous inhabitants of the pre-Roman and Roman settlement of present-day Ig showed that they were most probably of Venetic–Istrian origin. The population succeeding that of Venetic origin supposedly belonged to a branch of Celtic newcomers that settled the Emona basin prior to the arrival of the Taurisci and were possibly related to the Carni tribe.[41]

A study by Mitja Guštin brought together the objects bearing figural motifs (human masks and animals) that date to the Late La Tène period and were found in the area of the Taurisci.[42]

These comprise a bronze belt buckle from Žerovnišček near Bločice in the Notranjska region, a helmet of the Novo mesto type, a scabbard of a sword from Mihovo in the Dolenjska region and a cult scene on a funerary monument from the Bela krajina region.

Of those, the stele from Bela krajina is the only stone monument on the territory of Slovenia that could represent the Celtic cultural sediment on the basis of its contents. It bears a relief that was interpreted as showing Cernunnos, one of the most important gods of the Celtic pantheon.[43]

The tombstone is made of local limestone and was probably found at Črnomelj. In style, it belongs to the anti-classical Roman art. Only the upper part of the monument survives. Its front side bears a portrait niche with seven half-length portraits in two tiers, while the sides also bear reliefs: on the right side is a male figure with horns and hooves accompanied by a dog biting him in the thigh; the left side bears a horseman with a spear in his hand above and three figures below, the central figure is a woman with a man holding a spear in his hand in front and another figure in the back that cannot be determined more precisely.

Peter Petru interpreted the reliefs as showing the Celtic god Cernunnos and the human sacrifice, which was typical of the Celtic religion.[44] The relief, however, does not show Cernunnos, but rather Actaeon, as convincingly demonstrated already by Marjeta Šašel

[39] The Celtic tribe of Taurisci probably immigrated to the lands north and south of the Karavanke mountain range at the end of the 4th century BC. In the north, they merged with the local inhabitants in Noricum, where they took the name of the land and became known as the Norici. The Taurisci settled in the present-day Slovenia kept their old name. Their presence is attested in both ancient literary sources and archaeological finds of the La Tène Mokronog group. The Tauriscan influence reached to Ocra in the west, while in the east they inhabited the areas of Celeia and Poetovio (cf. Šašel Kos 1998b; for ancient literary sources cf. Šašel Kos 1997; for material culture cf. Božič 1987). Literature on the Celts on the territory of present-day Slovenia is quite extensive, cf. *Kelti v Sloveniji* 1966; Guštin (ed.) 1977; Božič (ed.) 1983; Guštin, Božič (eds.) 1996; Tiefengraber, Kavur, Gaspari (eds.) 2009.

[40] The pre-Roman population in Emona is evidenced by the local cult of the goddess Aequorna/Aecorna. The proof of her autochthony derives from the fact that the monuments consecrated to her cannot be found anywhere else in the Empire, with a single exception; four of the six votive inscriptions were found in Emona, one in Nauportus and one in Savaria; the latter dedicated by a community from Emona living in Savaria (cf. Šašel Kos 1999; 2008).

[41] Šašel Kos (1999, 52–53) summarizes the results of Katičić studies in onomastics (Katičić 1968), which showed that the population of the Emona basin was quite mixed. Radoslav Katičić analysed the personal names of two separate groups in this area, i.e. names from Ig and from Šmarata near Lož. He included both groups in the northern Adriatic onomastic region (which also comprises Liburnians, Histri and Veneti), but there is a clear difference between them, because the names from Ig have evident Celtic components (this can be explained through geography, because the two settlements are separated by the hills of Menišija, Bloke and Krim). Although the Celtic influence is quite strong, Katičić demonstrates that it is only secondary, because the Celtic components are not so well integrated into the branch of family names, derived from personal ones, as otherwise typical of the north Adriatic region. Furthermore, Celtic names from the inscriptions at Ig are not, with few exceptions, close to the names from neighbouring Noricum and Pannonia, but rather linked to those from Gaul, Britain, north Italy and some parts of the Iberian Peninsula. They probably belonged to an earlier group of Celtic immigrants who inhabited the Emona basin before the Taurisci. They were perhaps related to the Carni tribe from the region of Venetia.

[42] Guštin 2006.

[43] Funerary monument from Bela krajina (*AIJ* 492 = *RINMS* 149 = *ILSl* 167), Lapidarium of NMS (cf. Petru P. 1961; Guštin 2006, 125–127; Lovenjak 2008, 90–91; Šašel Kos 2010).

[44] Petru P. 1961.

Kos on the basis of analogies. It shows the myth of Actaeon, whom Artemis/Diana transformed into a stag and was, as such, later killed by his own dogs. The scene showing Actaeon with growing antlers and under attack by one or two dogs can be found on several funerary monuments across Noricum and Pannonia, the closest in Poetovio.[45]

The "Celtic character" of the only stone monument supposedly attesting to the figural reminiscences of the pre-Roman population is thus refuted. The evidence of these reminiscences is reduced to small objects in bronze, the most prominent being the fibula with a human mask from Žerovnišček near Bločice. One miniature example, however, cannot stand as convincing evidence of the Celtic figural art in the Emona area. Neither is this art attested to by the bronze statuettes from Emona and the Ljubljanica river, because they are imports from Aquileia that came here together with the Roman colonizers.[46] In conclusion, the remains of Emona do not reveal a pre-Roman/Celtic tradition that could serve as the base, from which the possible Celtic craftsmen, makers of the monuments from Emona (and Ig), could draw.

Similar conclusions were also drawn by Monica Verzàr-Bass, who set about verifying the possible Celtic origin of the artistic expression in Aquileia and Regio X and found no material evidence to support such an assumption.[47] The only possible indication are the so-called têtes coupées from Aquileia,[48] but these can be ascribed to the group of "crudely made pieces of sculpture" from the Imperial period,[49] which further includes a funerary monument found in a house from Late Antiquity.[50]

The area of Aquileia was first inhabited by the Veneti (Aquileia is a Venetic toponym) and later, from the 4th century onwards, by the Carni (Galli Carni). Neither the Veneti nor the Carni established their own figural tradition at Aquileia and it is thus not possible to identify either one or the other facies in the local artistic production.[51] Recent studies also revealed a very weak presence of Celtic elements in the wider area of Aquileia.[52] Verzàr-Bass thus concluded that the scant evidence of the Celtic presence coupled with the late date (Early and Middle Imperial period) points to the mentioned heads, in both motif and style, being similar to other objects of the Roman provincial art.[53]

The herms and stone heads from Emona, the steles from the Ig area and several other funerary monuments from other parts of Slovenia have usually been interpreted as expressions of the pre-Roman/Celtic culture (that persisted through several centuries). In the absence of solid evidence of the figural tradition on the part of the pre-Roman population, this interpretation is based solely on the stylistic analysis. In the words of Catherine Johns, such argumentation is circular: anti-classical stylistic expression presupposes autochthonous origin and vice versa.[54] It follows that the Roman-period figural art production showing the characteristic of the anti-classical, primitive art, cannot be ascribed to the Celtic influence solely on the basis of stylistic similarities; the naive rendering of a head is not yet proof of cultural identity.

I will consciously leave aside the recent discussions on the Roman provincial art and the process of acculturation, Romanization and "creolization",[55] and rather turn back to the old definition of provincial art as proposed by Mansuelli,[56] because it is – in my opinion – more suitable for interpreting the "rustic style" and technical crudeness of the monuments from Emona.[57] In the case of these monuments, the final appearance of the product is decisively and in an equal measure influenced by the maker, with either basic or considerable knowledge and technical accomplishment, and the client, who chooses an object (of art) with certain characteristics on the basis of his or her wishes, needs and capacity.[58]

---

[45] Šašel Kos 2010.

[46] Plesničar Gec 1991–1992; ead. 1995; Istenič 2001; ead. 2002; Gaspari 2006.

[47] Verzàr-Bass 2008.

[48] Santa Maria Scrinari 1972, Cat. Nos. 348–357.

[49] Santa Maria Scrinari 1972, Cat. Nos. 627–628.

[50] Rinaldi Tufi 2001.

[51] Regarding the Venetic artistic production, it has been hypothesized that the Venetic culture totally assimilated the Greek-Adriatic koiné, which can be observed in the continuity between Greek and Venetic steles and in the so-called transitional monuments that lead the formation of Roman steles in this area. The most characteristic monument is the tombstone of Ostiala Gallenia. This process is not attested at Aquilea, because the oldest finds only date to the end of the 1st century BC (cf. Maselli Scotti, Giovannini, Ventura 2003, 661).

[52] Cuscito (ed.) 2001; Bandelli, Fontana (eds.) 2001; Vitri, Oriolo (eds.) 2001.

[53] Similar considerations in Slapšak 1971, 28.

[54] Johns 2003.

[55] Johns 2003; Scott, Webster (eds.) 2003.

[56] Mansuelli 1965.

[57] Mansuelli 1965, 188.

[58] Bourdieu (1979) argues that judgments of taste are related to social position, while the class fractions

The surprising observation in connection with the formal array of sculptures in the Emona ager, in comparison with the art production in other parts of north Italy, is an extremely small number of objects modelled on those of the official art. Most monuments are ascribable, according to Mansuelli's division, to the category of local, popular production.

This poses the question as to the clients and audience in Emona. Šašel provided an insightful description on the subject, stating that the wealthy citizens of Celeia were descendants from the Celtic nobility, those of Poetovio from meritorious soldiers, while the inhabitants of Emona primarily consisted of proletarians, freedmen and expropriated people from Rome and other parts of Italy.[59]

The inexistent local tradition makes the representational art of the Roman period a cultural novum in this area and should be understood as the result of Romanization.[60] As Paul Zanker wrote on several occasions, portraiture and funerary monuments represent the traits that are most typically Roman.[61] A portrait was also the most important form of self-representation on funerary monuments, particularly for the members of the middle class (liberti, veterans, craftsmen and tradesmen) that succeeded in climbing the social ladder. Zanker wrote of the "compelling need for self-representation through a portrait, which is all the more evident in the steles of poorer quality that fill the provincial museums, but are also to be found in Rome. The clients were in constant demand of this type of representation and were, if necessary, satisfied even with a product of an inexperienced stonemason, whose portraits may appear caricatures rather than portraits to us".[62]

Another observation pertaining to the portrait heads is that they appear most numerously on the funerary monuments from the Ig area. There are two funerary monuments with portraits from Emona that show a very high quality of workmanship,[63] but most steles clearly follow the non-portrait typologies. It is, of course, not possible to know whether the small number of surviving steles with portraits is accidental. Neither can we conjecture on the models for the monuments at Ig if there were no significant models to be found at Emona.[64]

The answers to these questions will have to remain open for now. In spite of new research and investigations, the observation made by Plesničar still remains accurate, though it opens more questions than offers answers. She observed that the Roman sculpture from Emona was represented by an insufficient number of known examples to enable any definitive conclusions to be drawn and also pointed out that Emona revealed very few sculptures even though it lay half way between Aquileia and Celeia or Poetovio, with the influence of Aquileia discernible in other fields and with the more numerous sculptural remains in either Celeia or Poetovio. She furthermore observed that most of the sculptural remains in Emona were found in secondary position or used as building material. This leads us to assume that a similar fate befell numerous monuments of the Roman Emona.[65]

SUMMARY

The stone sculptures from Emona and her ager have not survived in great numbers, but do offer considerable variety. Of those, seven herms and male stone heads can be considered jointly, linked by the form of the monument (male head with a either a large or a small base) and by stylistic affinity, with distinctly anti-classical formal solutions. In terms of style and production quality, they are very close to the funerary steles with portraits from the Ig area.

In the stylistic traits of the group, earlier authors recognized the impact of pre-Roman/Celtic tradition and made comparisons with the Celtic sculpture of pre-Roman Gaul, but the comparative

determined by a combination of varying degrees of social, economic, cultural and symbolic capital are tied to distinct artistic preferences.

[59] Šašel 1958, 4.

[60] Slapšak 1971, 26.

[61] Zanker 2002.

[62] Zanker 2002, 141.

[63] Tombstone of the Claturnii (*CIL* III 3858 = *AIJ* 184 = *RINMS* 50), Lapidarium of NMS; found in Ljubljana, in the gardens formerly belonging to the Zois family. Tombstone of the Cantii, MGML; found in Emona's Insula XIII during the 2008 excavations (cf. Lovenjak, Gaspari 2012).

[64] The Ig area might have been organized as a pagus, with one central and several smaller settlements (there is no epigraphic evidence of its administrative status, nor do we know its name). What is most peculiar at Ig is the scarcity of archaeological remains, particular architectural, on the one hand, and an abundance of Roman tombstones, on the other. This may be explained with the local people working as stonemasons, in view of the several Roman quarries documented in the area from Podpeč to Staje (cf. Šašel 1959; Lozić 2009).

[65] Plesničar 1965, 101.

material is too far removed from Emona in both time and space to provide a solid basis for proving Celtic influences.

Although there is both literary and material evidence that the Emona basin in the pre-Roman period was inhabited by the Celts (Taurisci), there are no surviving examples of the pre-Roman figurative art to support this conclusion.

Furthermore, the herms and male stone heads from Emona (as well as the funerary steles from the Ig area and several similar tombstones from other regions of Slovenia) cannot be interpreted as an echo of pre-Roman/Celtic culture on the basis of stylistic analysis only, because such argumentation is circular: anti-classical stylistic expression presupposes autochthonous origin and vice versa.

I therefore believe these monuments to be the products of a provincial environment that did not have its own artistic tradition and rather conformed to the established norms, adapting them to their own needs. At the same time, the herms and male stone heads are an expression of the expectations and possibilities of a specific fraction of Emona's patrons and audience, which were satisfied with, or even recognized themselves in, the anti-classical figurative expression (in the sense of popular art).

Translation: *Andreja Maver*

Monika Osvald
Stefanova 3
SI-1000 Ljubljana
monika.osvald@gmail.com

Cincibilus and the march of C. Cassius Longinus towards Macedonia

Cincibil in pohod Gaja Kasija Longina proti Makedoniji

Marjeta ŠAŠEL KOS

Izvleček

Članek je komentar k Livijevi epizodi o neuspelem pohodu Gaja Kasija Longina (konzul leta 171 pr. Kr.), ki je z vojsko krenil iz Akvileje proti Makedoniji. Senat ga je odpoklical, še preden je prodrl v osrčje Ilirika, na povratku pa je njegova vojska opustošila ozemlja Japodov, Histrov, Karnov in alpskih ljudstev, zaveznikov kralja Keltov onkraj Alp, Cincibila, ter odgnala v sužnost več tisoč ljudi. Cincibilova prestolnica bi utegnila biti v Celeji, Kelti onstran Alp pa bi morda utegnili biti Noriki oz. verjetneje Tavriski. Ni povsem jasno, kdo so bili *Alpini populi* v zavezništvu s Cincibilom; zanimivo je, da tudi Plinij v zaledju Histrov in Tergesta omenja alpska ljudstva, ki jih našteva po imenih.

Ključne besede: doba rimske republike, Gaj Kasij Longin, Cincibil, Karni, Noriki, Tavriski, alpska ljudstva

Abstract

Livy's passage about the ill-fated march, that C. Cassius Longinus (consul in 171 BC) planned from Aquileia to Macedonia, is analysed and commented upon. Longinus was recalled by the Senate, and on his way back his army plundered the lands of the Iapodes, Carni, Histri, and Alpine peoples, the allies of the king of the transalpine Celts, Cincibilus, taking several thousand slaves. It is proposed that the residence of Cincibilus might have been at Celeia. The identity of the transalpine Celts is discussed (the Norici or more probably the Taurisci?), as well as the identity of the *Alpini populi*, on whom some light may be shed by Pliny's mention of the Alpine peoples in the hinterland of the Histri and Tergeste.

Keywords: Roman Republican period, C. Cassius Longinus, Cincibilus, Carni, Norici, Taurisci, Alpine peoples

THE MARCH OF THE CONSUL GAIUS CASSIUS TOWARDS MACEDONIA AS DESCRIBED BY LIVY

The Celtic kingdom of Cincibilus and his brother is mentioned by Livy for the years 171–170 BC, at the time of the affair of the consul C. Cassius Longinus (43.1.4 ff.; 43.5 ff.). Livy's text reads in translation as follows:[1]

[1] Translation (with minimal changes) by Schlesinger 1951; short commentary: Briscoe 2012, 388–390. The Latin text: *Alter consul C. Cassius nec in Gallia, quam sortitus erat, memorabile quicquam gessit et per Illyricum ducere legiones in Macedoniam uano incepto est conatus. Ingressum hoc iter consulem senatus ex Aquileiensium legatis cognouit, qui querentes coloniam suam nouam et infirmam necdum satis munitam inter infestas nationes Histrorum et Illyriorum esse, cum peterent, ut senatus curae haberet, quomodo ea colonia muniretur, interrogati, uellentne eam rem C. Cassio consuli mandari, responderunt Cassium Aquileiam indicto exercitu profectum per Illyricum in Macedoniam esse. Ea res primo incredibilis uisa, et pro se quisque credere Carnis forsitan aut Histris bellum inlatum. Tum Aquileienses: nihil se ultra scire nec audere adfirmare, quam triginta dierum frumentum militi datum et duces, qui ex Italia itinera in Macedoniam nossent, conquisitos abductosque. Enimuero senatus indignari*

43.1.4 ff. (171 BC): '*Gaius Cassius the second consul failed to accomplish anything of note in Gaul, which had fallen to his lot, and made a vain attempt to lead his legions through Illyricum into Macedonia. (5) The consul's venture on this journey became known to the senate through an embassy from Aquileia, which complained that their colony was new and weak and had been as yet insufficiently fortified against the surrounding hostile tribes of Histri and Illyrians; (6) on their requesting that the senate should concern itself with means for fortifying this colony, they were asked if they wished this matter to be entrusted to Gaius Cassius the consul, (7) but replied that Cassius, having mustered his army at Aquileia, had set out through Illyricum for Macedonia. This report seemed unbelievable at first, and the senators each thought to himself that perhaps a campaign against the Carni or Histri had been begun. (8) Then the envoys from Aquileia said that they knew and dared assert nothing more than that thirty days' grain had been issued to the soldiery, and that guides who knew the roads from Italy into Macedonia had been sought out and taken along. (9) Then indeed the senate was incensed that the consul had such effrontery as to leave his own district, trespass upon his colleague's, lead his army by a dangerous, untried route among foreign peoples, and leave open to so many tribes the way into Italy. (10) A full senate decreed that the praetor Gaius Sulpicius should name three envoys from among the senators, who should that very day set out from the city and with all possible speed overtake the consul Cassius, wherever he might be; (11) they were to declare to him that he must not engage in war with any people unless the senate had determined on war against them. (12) The following envoys set out: Marcus Cornelius Cethegus, Marcus Fulvius, and Publius Marcius Rex. Fear for the consul and his army displaced for the present any consideration of fortifying Aquileia.*'

The epilogue of this adventure followed in chapter 5 of the same book:

'*(1) At this same time* [i.e. 170 BC] *complaints were made to the senate about Gaius Cassius, who had been consul the year before and was then a tribune of the soldiers in Macedonia with Aulus Hostilius, and envoys of Cincibilus, a king of the Gauls, arrived. (2) The king's brother spoke before the senate, complaining that Gaius Cassius had ravaged the land of the Alpine peoples, their allies, and had dragged thence into slavery many thousand persons. (3) About the same time envoys of the Carni, Histri, and Iapydes arrived; they said, first, that guides had been demanded of them by the consul Cassius, to show him the way as he was leading his army to Macedonia; (4) he had left them peaceably as if to wage a war elsewhere. Next, that returning from the middle of his journey, he had traversed their territory as an enemy; slaughter, pillage and burning had taken place everywhere; nor did they know to that very minute why they had been treated as enemies by the consul. Both to the absent prince of the Gauls* [regulo Gallorum absenti] *(5) and to these peoples the answer was given that the senate neither had known that these occurrences of which they complained would take place nor, if they had taken place, did the senate approve. But to condemn an ex-consul in his absence without a trial would be an injustice, since he was absent in the service of the state; (6) when Gaius Cassius should have returned from Macedonia, then, if they wished to accuse him to his face, on hearing the case the senate would see to it that amends were made. (7) It was voted not only to make a reply to these peoples, but to send envoys, two to the prince beyond the Alps and three to the several other peoples; the envoys were to announce what the opinion pronounced by the Fathers was. They determined to send to the envoys gifts of two thousand* asses *apiece* [ex binis milibus aeris] *and to the two princely brothers the following special gifts, two twisted necklaces made of five pounds of gold* [ex quinque pondo auri] *and five silver vessels of twenty pounds* [ex viginti pondo], *and two horses with trappings for head and chest, along with their grooms, and cavalry weapons and military cloaks, and to the princes' attendants, both free and slave, garments. These things were sent; the following was granted at their request – that they should have the privilege of buying ten horses apiece and of exporting them from Italy. As envoys there were sent with the Gauls across the Alps Gaius Laelius and Marcus Aemilius Lepidus, and to the*

---

tantum consulem ausum, ut suam prouinciam relinqueret, in alienam transiret, exercitum nouo periculoso[que] itinere inter exteras gentes duceret, uiam tot nationibus in Italiam aperiret. Decernunt frequentes, ut C. Sulpicius praetor tris ex senatu nominet legatos, qui eo die proficiscantur ex urbe et, quantum adcelerare possint, Cassium consulem, ubicumque sit, persequantur; nuntient, ne bellum cum ulla gente moueat, nisi cum qua senatus gerendum censuerit. Legati hi profecti M. Cornelius Cethegus, M. Fuluius, P. Marcius Rex. Metus de consule atque exercitu distulit eo tempore muniendae Aquileiae curam.

other peoples, Gaius Sicinius, Publius Cornelius Blasio, and Titus Memmius.'[2]

THE KINGDOM OF CINCIBILUS AND THE ALPINE PEOPLES

The kingdom of Cincibilus and his brother (171–170) has generally been identified with the Norican kingdom,[3] although Cincibilus is only called the king of the Celts (*rex Gallorum*) or merely ruler, prince (*regulus*) by Livy. The most exhaustive commentary is still that of Gerhard Dobesch.[4] Although he shared the *communis opinio*, he did emphasize that it was only based on Livy's note that Cincibilus reigned 'on the other side of the Alps' (*trans Alpis*). This may mean the whole range of mountains in present-day Austria and Slovenia to Mons Albius (Snežnik), occasionally also including Velika and Mala Kapela, and the Velebit Mts. in Croatia. Dobesch nonetheless drew the generally accepted conclusion, notably that Cincibilus had been a Norican king, which he based primarily on his definition of the Alpine peoples. According to him, these could have been the Taurisci from the region of Nauportus (Vrhnika), the Catali, Latobici, or else unknown smaller peoples and tribes (*Fig. 1*).[5] We should, however, be aware that we are only dealing with hypotheses; controversial items are first, the ethnic identity of Cincibilus and his brother, second, the identity of the Alpine peoples mentioned as allies of their kingdom, and, further, which route was taken by C. Cassius Longinus to reach Macedonia. Livy (as the only source for this episode) gives no precise answers to these three questions, which are closely interrelated. However, some interpretations are more credible than others.

Most interestingly, some fifteen years earlier, in 186 BC, Livy mentioned certain *Galli transalpini*, who descended from the Alps into Cisalpine Gaul to found a town in the area of the future Aquileia; their identity is also not clear, although it can be plausibly argued that they were the Taurisci (Livy, 39.22.6).[6] The last episode concerning the Celts in the hinterland of Aquileia before the incident at the time of Cincibilus is Livy's mention of Catmelus, who in 178 BC, in place of a king or, better, ruler, commanded a troop of 3000 Celtic soldiers during the war of the Romans against the Histri (41.1.8: *Ab eadem regione mille ferme passuum castra erant Gallorum: Catmelus pro regulo praeerat tribus haud amplius milibus armatorum.*). Catmelus perhaps commanded the Taurisci, or the Carni who may well have been Roman allies at that time,[7] since from their complaint in the sen-

[2] *Eodem tempore de C. Cassio, qui consul priore anno fuerat, tum tribunus militum in Macedonia cum A. Hostilio erat, querellae ad senatum delatae sunt, et legati regis Gallorum Cincibili uenerunt. Frater eius uerba in senatu fecit questus Alpinorum populorum agros, sociorum suorum, depopulatum C. Cassium esse et inde multa milia hominum in seruitutem abripuisse. Sub idem tempus Carnorum Histrorumque et Iapydum legati uenerunt: duces sibi ab consule Cassio primum imperatos, qui in Macedoniam ducenti exercitum iter monstrarent; pacatum ab se tamquam ad aliud bellum gerendum abisse. Inde ex medio regressum itinere hostiliter peragrasse fines suos; caedes passim rapinasque et incendia facta; nec se ad id locorum scire, propter quam causam consuli pro hostibus fuerint. Et regulo Gallorum absenti et his populis responsum est senatum ea, quae facta querantur, neque scisse futura, neque, si sint facta, probare. Sed indicta causa damnari absentem consularem uirum iniurium esse, cum is rei publicae causa absit; ubi ex Macedonia redisset C. Cassius, tum, si coram eum arguere uellent, cognita re senatum daturum operam, uti satisfiat. Nec responderi tantum iis gentibus, sed legatos mitti, duos ad regulum trans Alpis, tres circa eos populos placuit, qui indicarent, quae patrum sententia esset. Munera mitti legatis ex binis milibus aeris censuerunt; fratri reguli haec praecipua, torques duo ex quinque pondo auri facti et uasa argentea quinque ex uiginti pondo et duo equi phalerati cum agasonibus et equestria arma ac sagula, et comitibus eorum uestimenta, liberis seruisque. Haec missa; illa petentibus data, ut denorum equorum iis commercium esset educendique ex Italia potestas fieret. Legati cum Gallis missi trans Alpis C. Laelius, M. Aemilius Lepidus, ad ceteros populos C. Sicinius, P. Cornelius Blasio, T. Memmius.* Short commentary: Briscoe 2012, 403–406; p. 405: "[...] the numbers of necklaces, vessels, and horses are presumably the totals for the two brothers, not the number for each; similarly, the weights are totals, not that for each necklace and vessel, respectively". While the observation about the weights may be plausible, it seems strange that the number of vessels is odd for the two men.

[3] Zippel 1877, 108 ff.; Alföldy 1974, 30 ff.; Winkler 1977, 188–189; Dobesch 1980, 108–157; Dyson 1985, 69–72; Vedaldi Iasbez 1994, 230 ff., with additional citations; neutrally Urban 2000, 332–333; see recently also Krmnicek 2010, 15–17; Hainzmann 2011, 323 ff.

[4] Dobesch 1980, 108–157; Alföldy 1974, 31 ff..; see also Vedaldi Iasbez 1994, 29, 230–232; Šašel Kos 1997, 26 ff.; Bandelli 2001, 20–21; Bandelli 2004, 103, with earlier bibliography in n. 36.

[5] Dobesch 1980, 125–126. In the most recent article on the Taurisci, Guštin 2011a, 120, this is even regarded as information derived from the ancient sources.

[6] Sartori 1960 (1993); see now Cecovini 2013, with earlier bibliography.

[7] Dobesch 1980, 98–108.

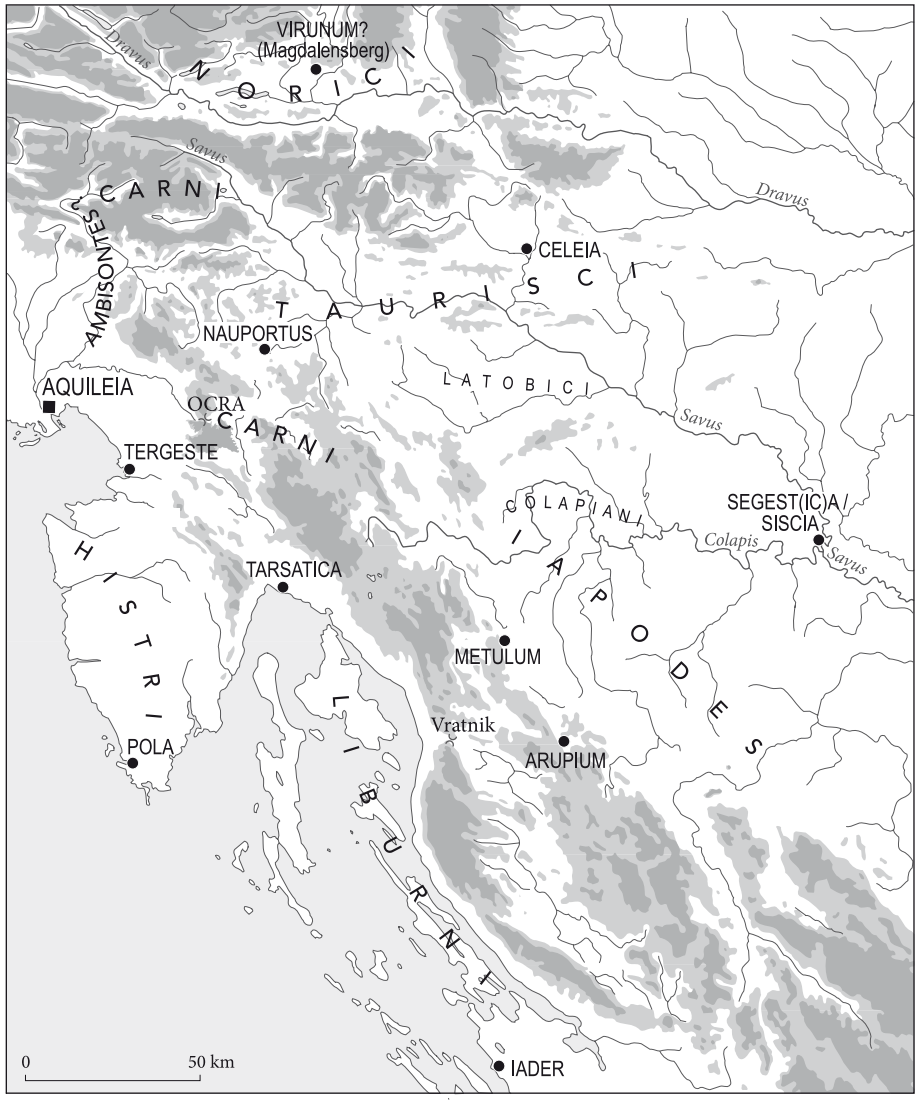

Fig. 1: The regions of the Carni, Taurisci, and Norici.
Sl. 1: Severnojadranski in jugovzhodni alpski prostor v 2. stoletju pr. Kr.

ate after Longinus' devastations of their territory (Livy, 43.5.3) it can be inferred that they already had some kind of agreement with the Roman state, perhaps concluded after the Histrian war. The supposed support of the Carni offered to the Romans against the Histri could also explain the fact that they had previously occupied some of the Histrian territories, eventually reaching as far as Tergeste (Trieste), which Strabo knew as their settlement (7.5.2 C. 314).[8] The fact that they were regarded by the senate as possible Roman enemies at the time of Longinus' march (see Livy's text quoted above), could either indicate that the senate was not well informed about the situation, or else (which seems more likely) that there were several Carnian tribes, some of whom might have been unreliable. The Aquileians, whose judgement certainly had more weight, only feared the Histri and the 'Illyrians', probably the Iapodes. If the Carni, Histri, and Iapodes complained in the senate against the mistreatment by Cassius Longinus, it can be concluded that each of them might have had an agreement with the Roman state.[9]

A Norican king is first attested no earlier than the time of Caesar; during his conflict with Ariovistus, the Norican king Voccio was his ally,[10] as was also a Norican king mentioned by Caesar, who in 49 BC sent him a strong cavalry detachment of some 300

[8] Dobesch 1980, 107–108; Rossi 1996 (*Scritti*, 1996).

[9] Zaccaria 1996, 141–142; Vedaldi Iasbez 2001, 74–75.

[10] Caesar, *Bell. Gall.*, 1.53.4; Alföldy 1974, 40 ff.; Dobesch 1980, 453–455; etc.; Kos 2004.

horsemen to Corfinium;[11] Caesar made no mention of his name, hence it cannot be certain whether he was Voccio or not. The Norican kingdom, however, is first mentioned by Velleius Paterculus in connection with the planned war against Maroboduus in AD 6, when Tiberius chose Carnuntum for his winter camp, a place in the Norican kingdom (obviously after the disintegration of the Boian kingdom ca. 50 BC).[12] What could be said of the Celtic king Cincibilus? Most probably he could not have been the king of the Celtic Carni, who were separately referred to by Livy in Longinus' affair, although the Carni, too, like the Taurisci, were a league of tribes. Tribes belonging to the Carni were presumably settled in the Soča/Isonzo valley and also on the other side of the Alps, in Gorenjska, since the two regions communicated with each other.[13]

In Livy's narrative neither the Celtic Norici nor the Celtic Taurisci are mentioned by name, thus Cincibilus could either have been the king of the Norici with their centre somewhere in Austrian Carinthia, as is usually assumed,[14] or else he could have been the king of the Taurisci (those dwelling in present-day Slovenia), which would perhaps be more likely.[15] This would seem plausible in terms of the geopolitical situation on the outskirts of Italy; the Taurisci occupied a strategically much more important region than the Norici. It is known that they were settled at Nauportus, which was the key point along the Amber Route and, at the same time, along the route of the Argonauts, since an important commercial fluvial route began from there, which led via the Sava River straight to the Danube. Cincibilus may have resided at Celeia (Celje), the next main station along the Amber Route, where on the basis of small finds from the bed of the Savinja River continuous settlement in the area of the foothills of Miklavški hrib can be established from at least the beginning of the second century BC.[16] The early importance of Celeia may be inferred from its later significant position in the Norican kingdom; large quantities of the 'Tauriscan' coins have been discovered in the town during the second and first centuries BC.[17] In the early imperial period, Celeia may have been the main administrative centre of the province of Noricum.[18]

Actually, much of Norican and Tauriscan history remains obscure, despite so many recent studies on this topic,[19] and their relationship is not at all clear, which is not least indicated by the recently documented early coinage.[20] Probably both names were at certain periods and in certain political constellations at least partly interchangeable, which is indeed proven both by Strabo's '*region of the Norican Taurisci*' (4.6.12 C. 208: ἐν τοῖς Ταυρίσκοις τοῖς Νωρικοῖς)[21] and Pliny's '*Norici who were once called Taurisci*' (*N. h.* 3.133: *quondam Taurisci appellati, nunc Norici*).

Regions known as Norican probably consisted of various small 'kingdoms' or, better, principalities,[22] each with its own local identity, of which each gained the upper hand at a different time. These multiple identities, which were not so extraordinarily different culturally, were understood by the outsiders as Norican, and thus each 'kingdom' was in turn called Norican because only by bearing this name it could become recognizable abroad. The pre-Celtic name Noricum had primarily political and geographical, and not ethnic, connotations.[23] A 'Norican kingdom' may have existed in Noricum before the coming of the Celts. The situation may have not been unlike that in Illyria, where the 'Illyrian' kingdom of Agron and Teuta was indeed Ardiaean, with centres at Pharos (Stari grad on the island of Hvar) and Rhizon (Risan in Montenegro),

[11] *Bell. civ.* 1.18.5 (*... equitesque ab rege Norico circiter CCC*); according to Alföldy 1974, 41, this king was Voccio; Dobesch 1980, 347; 401–402.

[12] 2.109.5; Alföldy 1974, 62.

[13] Božič 1999, 203 (for the Soča/Isonzo valley); Guštin 2011b (for Gorenjska); cf. Vedaldi Iasbez 1994, 231; 238. I would like to thank Dragan Božič for helpful discussion on the Celtic finds in both regions and the relevant literature on these problems, which, however, await further discoveries.

[14] See footnote 3; an important Celtic settlement was Gracarca, see Gleirscher 1997.

[15] Càssola 1979 (1994); Bandelli 2001, 21.

[16] On the Celtic Celeia, see now Tiefengraber 2011; cf. also Šašel 1970, 140 (1992, 583).

[17] Kos 1977, 35 ff., 52, and *passim*.

[18] Šašel Kos 1997, 37; Scherrer 2002, 15 and *passim*; on early imperial Celeia: Lazar 2002, 71; Krempuš, Gaspari, Novšak 2007.

[19] Alföldy 1966; Petru 1977; Božič 1991; Haider 1993; Guštin 1996; Šašel Kos 1998; Graßl 2000; id. 2001; cf. Guštin 2011a; Pichler, Gleirscher 2011 (place the Tauriscan gold mine among the Salassi, the 'western' Taurisci, which does not seem plausible).

[20] Kos 2010. Of the early coins of the so-called *Kugelreiter* type (2nd century BC), the first, older, group is centred around Völkermarkt in southeastern Austrian Carinthia, while the second group is attested in northeastern Italy, and also at Most na Soči. See particularly also Kos 2012, on the earliest Tauriscan tetradrachms, the *Ves·* group.

[21] Taken from Polyb. 34.10.10–14.

[22] See, e.g., Gleirscher 1997, 26–29.

[23] Thus already Polaschek 1936, 974.

while the 'Illyrian' king Genthius reigned among the Labeates, residing at Scodra (Shkodra) and Lissus (Lezha) in present-day Albania.[24]

Quite likely the political influence of a 'Norican' kingdom, which was the most powerful at the time, extended over a large area. Iulium Carnicum (Zuglio) and Gorenjska (Upper Carniola) had most probably once been in the Norican kingdom, and probably also the Kobarid – Most na Soči area, particularly if it was indeed inhabited by the Ambisontes, who were regarded as Norican.[25] The strong Celtic settlement in this region is further confirmed by a recently discovered coin-hoard and coins such as those minted in the Norican kingdom.[26] And lastly, Strabo also mentioned that some Norici and Carni inhabited the regions as far to the southwest as the Adriatic and Aquileia (4.6.9 C. 206). According to Ptolemy, Mt. Ocra (Nanos) represented the boundary between Italy and Noricum (3.1.1).

The brother of Cincibilus, whom Livy does not name, intervened in the senate in 170 BC as the king's envoy on account of the 'Alpine peoples' (*Alpini populi*), who were their allies. Who these Alpine peoples actually were depends both on the location of Cincibilus' kingdom and, most of all, on the route taken by the consul; any attempt at their identification, however, should be regarded as hypothetical. The consular army of Cassius Longinus treated the Alpine peoples as enemies, in a like manner as they did the Carni, Histri, and Iapodes, who also sent to the senate their own representatives to complain about the criminal conduct of the consul. It is most interesting that Pliny the Elder, too, describes some peoples in the hinterland of the Histri and Tergeste as Alpine peoples. He says that there are many peoples in the Alps, of which the well known ones are – from Pola to the region of Tergeste – the Fecusses, Subocrini, Catali, Menocaleni, and, next to the Carni, those who were once called Taurisci and are now Norici (*Fig. 2*).[27] Thus the Alpine peoples in Livy's text could have been the Subocrini or Catali, or perhaps Menocaleni, who are elsewhere

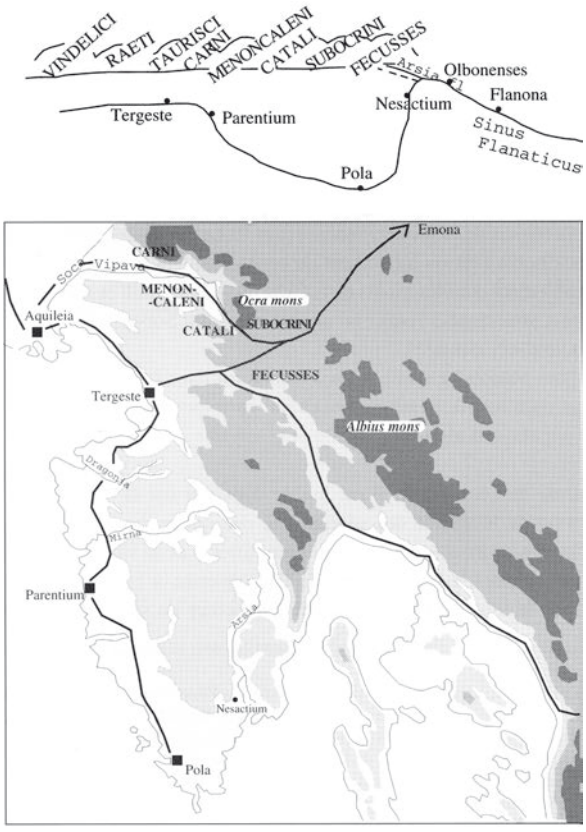

Fig. 2: Alpine peoples mentioned by Pliny (from Marion 1998, 133).
Sl. 2: Pri Pliniju omenjena alpska ljudstva (iz Marion 1998, 133).

not attested. The Subocrini, as is indicated by their name, must be linked with the Ocra pass (Razdrto below Mt. Nanos) and Mt. Ocra; the important hilltop settlement at Grad near Šmihel below Mt. Nanos might have been their settlement. The Catali must have been settled next to the Carni, in the hinterland of Tergeste, since they are also known from the honorific inscription for the senator L. Fabius Severus from Tergeste, in which their *adtributio* to Tergeste in the Augustan period is documented; their territories were annexed to the colony together with those of the Carni.[28]

THE ROUTE TAKEN BY CASSIUS LONGINUS

A year earlier (171 BC), after the outbreak of the war against the last Macedonian king Perseus, the

[24] Šašel Kos 2005, 289; ead. 2007.

[25] Šašel 1972, 140–144 (1992, 293–297); however, see Scherrer 2002, 32.

[26] Kos, Žbona Trkman 2009 (hoard), Osmuk 1997 (Gradič above Kobarid).

[27] 3.133: *Incolae Alpium multi populi, sed inlustres a Pola ad Tergestis regionem Fecusses, Subocrini, Catali, Menocaleni iuxtaque Carnos quondam Taurisci appellati nunc Norici*. See Marion 1998, 132–135; Rossi 2008, 196.

[28] *CIL* V 532 = *ILS* 6680 II, v. 1 ff.; *Ins. It.* X 4, 31; cf. Zaccaria 1992, 215–216 (from the reign of Antoninus Pius). See also Vedaldi Iasbez 1994, 240–241; Slapšak 2003.

Macedonian command was assigned to P. Licinius Crassus, while C. Cassius Longinus was allotted, against his expectations and wishes, Cisalpine Gaul, where he saw no chances to attain glory and enrich himself. As is clear from Livy, after his arrival in Cisalpina, he decided to proceed without permission of the senate towards Macedonia through Illyricum. This indeed is a most imprecise piece of information; as Dobesch pertinently noted, "Die Angabe bei Livius '*durch Illyrien*' *(per Illyricum*) besagt wieder einmal alles und nichts."[29] Clearly it does not refer to the Roman Illyricum of the time of Cincibilus and Cassius Longinus around 170 BC, which consisted of the territories the Romans had conquered after the two Illyrian wars; the kingdom of Genthius farther south had not been subdued until 168 BC. With his fall shortly after the defeat of Perseus, the name Illyricum gradually spread out until it eventually comprised most of the western Balkans. In the context of Longinus' march, it was used by Livy anachronistically, referring to the situation of his own time, when it indeed designated the western Balkans.

The story of Cassius Longinus throws an interesting light on Celtic kingdoms beyond the Alps, on the contacts of the Romans with the Balkan area, as well as on the strategic and geopolitical importance of the countries along the old Balkan commercial route, which had been linked to the mythical-legendary story of the return of the Argonauts from the Black Sea along the Danube, the Sava, and the Ljubljanica. Longinus set out from Aquileia, which he left without sufficient military protection. He supplied his army with provisions for thirty days and procured the guides who knew the way from Italy to Macedonia, taking them from among the Carni, Histri, and Iapodes. Obviously he chose the shortest route through the Balkans, across the Ocra Pass to the Ljubljanica and Sava valleys, in the direction of the Danube, which more or less corresponded to the fluvial route of the Argonauts, as has decisively been argued by Dobesch.[30] The route led further to Segestica/Siscia (Sisak), Sirmium (Sremska Mitrovica), and Singidunum (Belgrade), and thence on to Macedonia; this direction is not only confirmed by Livy's remark that the senate feared Longinus would have made known the way to Italy to so many peoples settled along his line of march (... *viam tot nationibus in Italiam aperiret*, 43.1.9), but also by Livy's data in book 40, that from Macedonia it is only possible to lead an army to Italy across the region of the Scordisci (40.57.7). Most probably Longinus did not even reach Segestica,[31] since the town is not mentioned in this context, and neither are the Pannonian peoples in its neighbourhood.

In any event, the southeastern Alpine area, the Ocra Pass, and the Emona (Ljubljana) Basin must have since 171 BC gradually become more familiar to the Romans, which is also confirmed by archaeological finds.[32] It is much less likely that Longinus would have proceeded from Aquileia to Tarsatica (Rijeka), that is, through Istria, and further along the coast, as has been postulated by some scholars,[33] since the coastal road in Dalmatia was more or less impassable and it would have led him to the kingdom of Genthius. In that case, the Liburni would have probably been mentioned by Livy. If, however, it is assumed that Longinus would have gone from Tarsatica on to Senia (Senj), and then across the Vratnik Pass and the Lika region to Metulum and the heart of the country of the transalpine Iapodes, this would mean a large detour on his way to Macedonia, and therefore does not seem plausible at all.

The senate was informed of the consul's departure by the envoys from Aquileia, who did not dare to accuse him directly but merely declared that their colony remained without sufficient military protection in case of possible attacks by the hostile Histri and Illyrian peoples. The senators directed the envoys to the consul and only when they were told that he had left Aquileia with his army did they realize that he was indeed gone. It became immediately clear to them into what a precarious situation he had plunged not so much Aquileia as most of all himself, his army, and the Roman state, since he would have literally opened the entrance to Italy, had he been able to proceed further than he eventually did. The strategic importance of the Ocra Pass was obviously very well known to the Roman politicians at that time. Three senators were dispatched the same day to catch up with him and prevent him from engaging in any war without the permission of the senate. The fear of the senators was more than justified, since in the second century BC the interior of Illyricum was almost a

[29] Dobesch 1980, 116.

[30] Thus also Polaschek 1936, 974; Dobesch 1980, 117 ff.

[31] Despite the contrary hypothesis of Morgan 1974, 188–189.

[32] Horvat, Bavdek 2009; Guštin, Gaspari 2005; Miškec 2003.

[33] Degrassi 1962, 768; cf. also Vedaldi Iasbez 2001, 74–75.

terra incognita and the hostility of the indigenous inhabitants could well have been expected. The routes in the interior of the Balkans, even along the Sava and the Danube rivers, were only known to a few merchant caravans, who transported goods from the distant Greek and Greek influenced countries to the southeastern Alpine principalities; not surprisingly, imported objects were not very numerous.[34]

ERRONEOUS IDEAS ABOUT THE SIZE OF THE BALKANS

It is most interesting that in terms of geography, even in the second century BC the Greeks had quite erroneous concepts of the space and distances between the interior of the Balkans and Italy. Philip V, the father of the last Macedonian king Perseus, was looking for allies among the barbarian peoples and tribes who were settled along the Danube, in order to persuade them to invade Italy (Livy, 39.35.4). These were the Bastarnae (40.57.6–7) and probably also the Scordisci, since Livy noted that it was only possible to lead an army to Italy across the region of the Scordisci (40.57.7). Part of the Celtic Scordisci inhabited the region around the confluence of the Sava and the Danube, in the area of Singidunum (Belgrade).[35] However, Philip was wrong about the length of Illyricum; this is well illustrated by the story that he climbed to the top of Mt. Haemus (the Balkan Mts.) in the country of the Thracian Maedi, in order to see at the same time the Black Sea and the Adriatic, as well as the Danube and the Alps (Livy, 40.21.2). The visual assessment of distances would greatly help him, so he believed, in planning the war against the Romans.[36]

Philip V died in 179, and Perseus obviously inherited his father's project of attacking Italy across Illyria with the help of the Bastarnae and the Scordisci. The senate learned of these plans from Eumenes of Pergamum, who informed them that Perseus negotiated with the Bastarnae to lend him support against the Romans (42.11.2 ff.; 42.11.4: *Bastarnarum gentem excitam sedibus suis, quorum auxiliis fretus in Italiam transiret*).[37] It seems that the Pannonians had not yet become an important factor in the Balkans at that time, since they do not appear in any of these plans. Even earlier, such an invasion was allegedly contemplated by Hannibal, who in 192 BC advised Antiochus of Syria to involve Philip V in the war against the Romans by invading Italy together.[38] The distances in the Balkans were not correctly assessed at that time, since it was generally believed that they were much shorter. Even Polybius shared this opinion (24.4), which was criticised by Strabo and Pomponius Mela.[39]

A similar invasion of Italy was also planned in 65 BC by Mithridates VI Eupator, the king of Pontus, who was one of the most formidable enemies of the Romans in Asia Minor. He caused them much damage, until he was conquered in the three Mithridatic Wars, waged by Sulla, L. Licinius Lucullus, and Pompey the Great. According to Appian, before Pompey decisively defeated him, he had allegedly intended to invade Italy across the Balkans: '*Mithridates finally reached the regions of the Maeotis (the sea of Azov), of which there were many rulers [...] He even formed an alliance with them in contemplation of other and more novel exploits, such as marching through Thrace to Macedonia, through the country of the Macedonians to the Paeones, and passing over the Alps into Italy.*' (*Mithr*. 102.472–473). By the Paeones the Pannonians are meant, as is clear from a passage in Appian's *Illyrian History*, in which he explained the usage of his time (*Illyr*. 14.40: '*The Greeks call them Paeones, the Romans Pannonians*...').[40] Elsewhere in the book about the Mithridatic Wars Appian mentioned that Mithridates also engaged the Celts (most probably the Scordisci) in his plans of marching into Italy: '*Filled with this idea he was for hastening to the Celts; but the very boldness of the plan, which would have brought him great glory, made the soldiers shrink from prolonged service in a foreign land, against men whom they could not overcome even in their own country.*' (109.520–521).[41] A march from Italy to Macedonia

[34] Gabrovec 1987, 55 and Fig. 2; Teržan 1990; Dular, Tecco Hvala 2007, 250; Križ 2008, 56–61.

[35] Papazoglu 1978, 271 ff.; Popović 1987; Tasić (ed.) 1992; Jevtić, Lazić, Sladić 2006.

[36] Walbank 1967, 248–250; he identified the mountain with Vitoša, 2100 m.

[37] Cf. Livy, 40.5.9–10; 44.26.2 and Plutarch, *Aemil. Paul.* 9.7; Dobesch 1980, 109; Šašel Kos 2005, 533.

[38] Livy, 34.60; App., *Syr.* 7; Justin, 31.3.5–10. Cf. Patsch 1932, 32–33; Šašel Kos 2005, 530–534.

[39] 7.5.1 C. 313 (Strabo); 2.2.17–18 (Pomp. Mela): *e quis Haemos in tantum altitudinis abit, ut Euxinum et Hadrian ex summo vertice ostendat*.

[40] Šašel Kos 2005, 375 ff.

[41] His plans are also mentioned by Plutarch (*Pomp.* 41.2), Strabo (7.4.3 C. 309), Cassius Dio (37.11), and Florus (1.40.25), who erroneously mentioned an invasion through Thrace, Macedonia, and Greece.

across Illyricum had actually never been put into effect before Tiberius.

THE IDENTITIES OF THE PEOPLES ATTACKED ON LONGINUS' RETURN MARCH

Although the southeastern Alpine area was strategically most important for Italy, since the Apennine peninsula was easily accessible along the ancient Amber route across the Ocra pass, it was not in the least under Roman control in the first half of the second century BC. This is confirmed by the fact that the army of Cassius Longinus had to be led by foreign guides. When he was overtaken and summoned back by the senatorial envoys, he obviously allowed his soldiers to plunder and devastate the territories through which some days or some weeks previously they had been escorted towards Macedonia, that is, the areas of the Iapodes, Histri, Carni, and Alpine peoples. One of the most serious accusations of Cincibilus' brother was that the soldiers took a great number of slaves.[42] The Alpine peoples were the last mentioned on the consul's way, and indeed it seems plausible to identify them with the Taurisci; the question is, with which Taurisci. These Tauriscan peoples certainly had their own names, which, however, are not preserved in the sources. Livy called them simply 'Alpine peoples'. They may well have been the Taurisci from the Nauportus-Emona region and those further to the southeast, such as the Tauriscan Latobici, as has already been postulated.[43]

They were Cincibilus' allies and their more precise identification depends on where the residence of Cincibilus should be located. The king could have most likely resided, as we have seen, either among the Norici in Austrian Carinthia, or among the Taurisci to the south of the Karavanke Mts., most probably at Celeia. Farther away from the peoples living along the route of the Argonauts, the Celtic kingdom of Cincibilus must have been more centralized. The exact role of his brother in the kingdom is not known, he may have been a co-ruler or a regent; in the affair of Longinus he acted as a representative of their allies.

He was not successful in obtaining satisfaction for them for the damage they had suffered from the consular army, and neither were the embassies of the other three peoples. The senate, as is clear from Livy's text, refused to accuse the consul in his absence, which had probably been previously arranged to protect him. He had been sent to Macedonia, where he acted in a subordinate function of a tribune of soldiers (*tribunus militum*) under A. Hostilius Mancinus. The senators, however, did show some good will to make amends for the injustice caused by the consul, and made a decision to send two envoys to Cincibilus and three to the other peoples, the Carni, Histri, and Iapodes.

Where exactly were the territories of the other peoples that had been devastated by the Roman army? The Carni must have been the Carnic tribes settled in the hinterland of Aquileia on the way to the Ocra pass, while the Histri, who had lost much of their territory after the Histrian war in 177 BC, may still have inhabited some area to the east of Tergeste, as well as the territory of Aegida (Koper or more probably Sermin, a prominent commercial centre at the time of Cincibilus).[44] Both might have reached towards the Ocra pass, which was also the goal of the Iapodes, since Strabo mentioned that Mt. Ocra was situated near them, while in the past they had even been settled on both sides of the mountain (4.6.10 C. 207). These could have been some small local peoples politically dependent on the Iapodes.

On the other hand, it is known from Pliny that Ocra had once been a town of the Carni; in his time the town no longer existed (*N. h.* 3.131). Strategically, the Ocra pass was of exceptional importance, and long before the Romans this was known to all the peoples in the vicinity of the pass. Merely 7 km east of the pass, an important indigenous fortified settlement was located at Grad near Šmihel (perhaps Pliny's Ocra?), where a hoard of Roman weapons from the beginning of the second century BC (or even earlier) was discovered.[45] The settlement probably belonged to the Carni or to the Subocrini (a tribe of the Carni?) and some temporary damage done to it may tentatively be linked to an attack by Longinus' soldiers; it does not seem at all likely to ascribe to them its permanent destruction.

The epilogue of the affair has also been noted by Livy, as is clear from the cited passage. To Cincibilus and his brother (Livy calls them *reguli*

[42] The identities of the peoples attacked on Longinus' return march.

[43] Dobesch 1980, 125–126.

[44] Horvat 1997 (on Sermin); Šašel 1989 (1992), however, identified Aegida with Koper.

[45] Horvat 2002; Horvat 2009, 358–361.

in this passage, see the above quoted translation) the senate sent two most illustrious former consuls and known diplomats, C. Laelius, a friend of Scipio Africanus, who in 189 BC was a proconsul in Cisalpine Gaul, and M. Aemilius Lepidus, who was two times consul with a command in Liguria. He acquired great experience in dealings with the Celtic peoples, particularly with the Cenomani. The senators gave Cincibilus and his brother regal gifts, among others two golden necklaces worth 200 golden *stateres*,[46] five heavy silver vessels, but most of all the right to import, each of them, ten horses from Italy, which had previously been forbidden.[47] It was probably on this occasion that *hospitium publicum* was concluded between the Celtic kingdom of Cincibilus and the Romans;[48] at the time of the battle near Noreia in 113 BC, when the Roman army attacked the Cimbri who had invaded the Taurisci or the Norici, this agreement was already in effect. For various reasons, both political and economic, the Roman senate made an effort to maintain appropriate contacts with the Celts in the hinterland of Aquileia and on the other side of the Alps.

Paper treating this subject was presented at the conference: 'Region im Umbruch – Der obere Donauraum 50 v. bis 50 n. Chr.', at the University of Graz, 17–20 November, 2011.

[46] The weight of a golden *stater* was 8.17 g; see on such neckleses Guštin 2009.

[47] Livius, *Ab urbe con.* 43.5.7–9. See Urban 2000, 333. Šašel Kos 2008.

[48] Dobesch 1980, 280 ff.; Zaccaria 1996, 141–142; Scherrer 2002, 12; Graßl 2004, 295–296.

ALFÖLDY, G. 1966, Taurisci und Norici. – *Historia* 15, 224–241.

ALFÖLDY, G. 1974, *Noricum.* – London, Boston.

BANDELLI, G. 2001, Veneti e Carni dalle origini alla romanizzazione. – In / V: G. Bandelli, F. Fontana (eds. / ur.), *Iulium Carnicum: centro alpino tra Italia e Norico dalla protostoria all'età imperiale. Atti del Convegno, Arta Terme - Cividale, 29–30 settembre 1995,* Studi e Ricerche sulla Gallia Cisalpina 13, 13–38.

BANDELLI, G. 2004, Momenti e forme nella politica illirica della Repubblica romana (229-49 a.C.). – In / V: G. Urso (ed. / ur.), *Dall'Adriatico al Danubio. L'Illirico nell'età greca e romana,* I convegni della Fondazione Niccolò Canussio 3, 95–139, Pisa.

BOŽIČ, D. 1991, I Taurisci. – In / V: S. Moscati, O. H. Frey, V. Kruta, B. Raftery, M. Szabó (eds. / ur.), *I Celti,* 471–477, Milano.

BOŽIČ, D. 1999, Die Erforschung der Latènezeit in Slowenien seit Jahr 1964 / Raziskovanje latenske dobe na Slovenskem po letu 1964. – *Arheološki vestnik* 50, 189–213.

BRISCOE, J. 2012, *A Commentary on Livy, Books 41–45.* – Oxford.

CÀSSOLA, F. 1979 (1994), Le popolazioni preromane del Friuli nelle fonti letterarie. – *Antichità Altoadriatiche* 15, 83–112 (= Id., *Scritti di storia antica – Istituzioni e politica* II: *Roma* [Antiqua 68], Napoli 1994, 273–296).

CECOVINI, R. 2013, *Galli Transalpini transgressi in Venetiam*: riepilogo degli studi precedenti e nuova ipotesi interpretativa. – Arheološki vestnik 64, 177–196.

DEGRASSI, A. 1962, *Scritti vari di antichità* II. – Roma.

DOBESCH, G. 1980, *Die Kelten in Österreich nach den ältesten Berichten der Antike.* – Wien, Köln, Graz.

DULAR, J., S. TECCO HVALA 2007, *South-eastern Slovenia in the Early Iron Age. Settlement – Economy – Society / Jugovzhodna Slovenija v starejši železni dobi. Poselitev – gospodarstvo – družba,* Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 12.

DYSON, S. L. 1985, *The Creation of the Roman Frontier.* – Princeton.

GABROVEC, S. 1987, Jugoistočnoalpska regija sa zapadnom Panonijom. Dolenjska grupa. – In / V: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 5, 29–119, Sarajevo.

GLEIRSCHER, P. 1997, *Die Keltensiedlung auf der Gracarca.* – St. Kanzian.

GRASSL, H. 2000, Die Taurisker. Beiträge zur Geschichte und Lokalisierung eines antiken Ethnonyms. – *Orbis Terrarum* 6, 127–138.

GRASSL, H. 2001, Die Taurisker: Ein antikes Ethnikon und seine Geschichte. – In / V: H. Taeuber (ed. / ur.), *Akten des 7. Österreichischen Althistorikertages,* 19–25, Wien.

GRASSL, H. 2004, Römische Händlersiedlungen in der späten Republik und frühen Kaiserzeit. – In / V: H. Heftner, K. Tomaschitz (eds. / ur.), *Ad fontes! Festschrift für Gerhard Dobesch,* 295–301, Wien.

GUŠTIN, M. 1996, Taurisci – Verknüpfung der historischen und archäologischen Interpretation. – In / V: E. Jerem, A. Krenn-Leeb, J.-W. Neugebauer, O. U. Urban (eds. / ur.), *Die Kelten in den Alpen und an der Donau. Akten des Internationalen Symposions St. Pölten, 14.–18. Oktober 1992,* 433–440, Budapest, Wien.

GUŠTIN, M. 2009, Der Torques. Geflochtener Drahtschmuck der Kelten und ihrer Nachbarn. – In / V: S. Grunwald et al. (eds. / ur.), *Artefact. Festschrift für Sabine Rieckhoff zum 65. Geburtstag.* Teil 2, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 172, 477–486.

GUŠTIN, M. 2011a, On the Celtic tribe of *Taurisci.* Local identity and regional contacts in the ancient world. – In / V: M. Guštin, M. Jevtić (eds. / ur.), *The Eastern*

Celts. The Communities between the Alps and the Black Sea, Annales Mediterranei, 119–128, Koper, Beograd.

GUŠTIN, M. 2011b, *Carnium* (Kranj, Slovenia): insediamento dei Carni. – In / V: S. Casini (ed. / ur.), *"Il filo del tempo". Studi di preistoria e protostoria in onore di Raffaele Carlo de Marinis,* Notizie archeologiche Bergomensi 19, 447–458.

GUŠTIN, M., A. GASPARI 2005, Ocra: il passo tra il mondo romano e le comunità protostoriche continentali. – In / V: G. Bandelli, E. Montagnari Kokelj (eds. / ur.), *Carlo Marchesetti e i castelieri 1903–2003,* Fonti e Studi per la Storia della Venezia Giulia 9, 353–360.

HAIDER, P. W. 1993, Zu den "norischen Tauriskern". Eine quellen- und literaturkritische Studie. – In / V: *Hochalpine Altstrassen im Raum Badgastein-Mallnitz,* Böcksteiner Montana 10, 219–271.

HAINZMANN, M. 2011, "Provinz-Identität" und "nationale" Identität. Das Beispiel Noricums. – In / V: A. Caballos Rufino, S. Lefebvre (eds. / ur.), *Roma genadora de identidades. La experiencia hispana,* Collection de la Casa de Velázques 123, 321–336.

HORVAT, J. (ed. / ur) 1997, *Sermin. Prazgodovinska in zgodnjerimska naselbina v severozahodni Istri / A Prehistoric and Early Roman Settlement in Northwestern Istria.* – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 3.

HORVAT, J. 2002, The Hoard of Roman Republican Weapons from Grad near Šmihel / Zaklad rimskega republikanskega orožja z Gradu pri Šmihelu pod Nanosom. – *Arheološki vestnik* 53, 117–192.

HORVAT, J. 2009, Selected Aspects of Romanisation in Western and Central Slovenia. – In / V: G. Cuscito (ed. / ur.), *Aspetti e problemi della romanizzazione.* Venetia, Histria *e arco alpino orientale,* Antichità Altoadriatiche 68, 355–381.

HORVAT, J., A. BAVDEK 2009, *Okra. Vrata med Sredozemljem in Srednjo Evropo / Ocra. The Gateway between the Mediterranean and Central Europe.* – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 17.

JEVTIĆ, M., M. LAZIĆ, M. SLADIĆ 2006, *Židovarsko blago. Ostava srebrnog nakita iz naselja Skordiska / The Židovar Treasure. Silver Jewelry Hoard from the Settlement of Scordisci.* – Vršac, Beograd.

KOS, P. 1977, *Keltski novci Slovenije / Keltische Münzen Sloweniens*. – Situla 18.

KOS, P. 2004, The coin legend V·O·K·K = Caesar's *Voccio*?. – *Tyche* 19, 105–110.

KOS, P. 2010, Celtic tetradrachms of the *Kugelreiter* type. – *Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie* 156, 73–102.

KOS, P. 2012, The *Ves·* group – the earliest Tauriscan tetradrachms. – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 3. s. 45 (2013), 351–358.

KOS, P., B. ŽBONA TRKMAN 2009, A Hoard of Roman Republican and Norican coins from the vicinity of Kobarid / Zakladna najdba rimskih republikanskih in noriških novcev iz okolice Kobarida. – *Arheološki vestnik* 60, 271–282.

KREMPUŠ, R., A. GASPARI, M. NOVŠAK 2007, Die neuen spätkeltischen und frühkaiserzeitlichen Heiligtümer von Celeia. – In / V: F. W. Leitner (ed. / ur.), *Götterwelten, Tempel, Riten, Religionen in Noricum,* 39–44, Klagenfurt.

KRIŽ, B. 2008, *Dežela situl. Življenje v starejši železni dobi.* – Ljubljana.

KRMNICEK, S. 2010, *Münze und Geld im frührömischen Ostalpenraum. Studien zum Münzumlauf und zur Funktion von Münzgeld anhand der Funde und Befunde vom Magdalensberg.* – Klagenfurt am Wörthersee.

LAZAR, I. 2002, Celeia. – In / V: M. Šašel Kos, P. Scherrer (eds. / ur.), *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia / Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien. Noricum,* Situla 40, 71–101.

MARION, Y. 1998, Pline et l'Adriatique orientale. Quelques problèmes d'interprétation d'*Histoire Naturelle* 3.129–152. – In / V: P. Arnaud, P. Counillon (eds. / ur.), *Geographica Historica,* Ausonius Études 2, 119–135.

MIŠKEC, A. 2003, The Early Romanization of the Southeastern Alpine Region in the Light of Numismatic Finds / Zgodnja romanizacija jugovzhodnoalpskega prostora v luči numizmatičnih najdb. – *Arheološki vestnik* 54, 369–379.

MORGAN, M. G. 1974, "Cornelius and the Pannonians". Appian, Illyrica 14, 41 and Roman History, 143–138 B.C. – *Historia* 23/2, 183–216.

OSMUK, N. 1997, Kobarid od prazgodovine do antike. – In / V: *Kobarid*, 9–16, Kobarid.

PAPAZOGLU, F. 1978, *The Central Balkan Tribes in Pre-Roman Times. Triballi, Autariatae, Dardanians, Scordisci and Moesians.* – Amsterdam.

PATSCH, C. 1932, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*. – In / V: *Aus 500 Jahren vorrömischer und römischer Geschichte Südosteuropas,* 1. Teil: *Bis zur Festsetzung der Römer in Transdanuvien,* Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Klasse 214, 1.

PETRU, P. 1977, Die ostalpinen Taurisker und Latobiker. – In / V: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II 6, 473–499.

PICHLER, A., P. GLEIRSCHER 2011, Zum Goldreichtum der "norischen Taurisker". Lagerstätten versus antike Quellen. – *Archäologisches Korrespondenzblatt* 41/1, 51–63.

POLASCHEK, E. 1936, Noricum. – In / V: *RE* XVII 1, 971–1048.

POPOVIĆ, P. 1987, *Novac Skordiska / Le monnayage des Scordisques.* – Arheološki Institut Beograd, Posebna izdanja 19. – Beograd, Novi Sad.

ROSSI, R. F. 1996, φρούριον - κώμη καρνική: qualche osservazione su *Tergeste* preromana e romana. – In / V: C. Stella, A. Valvo (eds. / ur.), *Studi in onore di Albino Garzetti*, 341–353, Brescia (= Id., *Scritti di storia romana,* Trieste 1996, 313–320).

ROSSI, R. F. 2008, *Scritti vari sulla* Decima Regio *con altri saggi di argomento giuliano*. – Trieste.

SARTORI, F. 1960 (1993), Galli transalpini transgressi in Venetiam. – *Aquileia Nostra* 31, 1–40 (= *Dall'Italía all'Italia* II, Padova 1993, 3–37).

SCHERRER, P. 2002, Vom *regnum Noricum* zur römischen Provinz: Grundlagen und Mechanismen der Urbanisierung. – In / V: M. Šašel Kos, P. Scherrer (eds. / ur.), *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia / Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien. Noricum,* Situla 40, 11–70.

SCHLESINGER, A. C. (ed. / izd.), 1951, Livy XIII, Books XLIII–XLV (The Loeb Class. Library). – London, Cambridge, Mass (several reprints).

SLAPŠAK, B. 2003, O koncu prazgodovinskih skupnosti na Krasu / The end of prehistoric communities in the Karst region. – *Arheološki vestnik* 54, 243–257.

SOLIN, H. 2008, Zur Herkunft der römischen Sklaven. – In / V: H. Heinen (ed. / ur.), *Menschenraub, Menschenhandel und Sklaverei in antiker und moderner Perspektive*, Forschungen zur antiken Sklaverei 37, 99–130.

ŠAŠEL, J. 1970 (1992), Celeia. – In / V: *RE Suppl.* XII (1970), 139–148 (= *Opera selecta,* Situla 30, Ljubljana 1992, 583–587).

ŠAŠEL, J. 1972 (1992), Zur Erklärung der Inschrift am Tropaeum Alpium (Plin. *n.h.* 3, 136–137. *CIL* V 7817). – *Živa antika* 22, 135–144 (= *Opera selecta,* Situla 30, Ljubljana 1992, 288–297).

ŠAŠEL, J. 1989 (1992), Koper – Capodistria. – In / V: *Koper med Rimom in Benetkami / Capodistria tra Roma e Venezia. Prispevki k zgodovini Kopra / Contributi per la storia di Capodistria*, 5–14, Ljubljana (= *Opera selecta,* Situla 30, Ljubljana 1992, 680–689).

ŠAŠEL KOS, M. 1997, The End of the Norican Kingdom and the Formation of the Provinces of Noricum and Pannonia. – In / V: B. Djurić, I. Lazar (eds. / ur.), *Akten des IV. intern. Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens / Akti IV. mednarodnega kolokvija o problemih rimske provincialne umetnosti. Celje 8.–12. Mai / maj 1995,* Situla 36, 21–42.

ŠAŠEL KOS, M. 1998, The Tauriscan Gold Mine – Remarks Concerning the Settlement of the Taurisci. – *Tyche* 13, 207–219.

ŠAŠEL KOS, M. 2005, *Appian and Illyricum.* – Situla 43.

ŠAŠEL KOS, M. 2008, The story of the grateful wolf and Venetic horses in Strabo's *Geography*. – *Studia Mythologica Slavica* 11, 9–24.

TASIĆ, N. (ed. / ur.) 1992, *Skordisci i starosedeoci u Podunavlju / Scordisci and the Native Population in the Middle Danube Region*. – Beograd.

TERŽAN, B. 1990, Polmesečaste fibule. O kulturnih povezavah med Egejo in *Caput Adriae* (Die Halbmondfibeln. Über die Kulturverbindungen zwischen der Ägäis und dem *Caput Adriae*). – *Arheološki vestnik* 41, 49–88.

TIEFENGRABER, G. 2011, The "*oppidum Celeia*". – In / V: M. Guštin, M. Jevtić (eds. / ur.), *The Eastern Celts. The Communities between the Alps and the Black Sea,* Annales Mediterranei, 91–98, Koper, Beograd.

URBAN, O. H. 2000, *Der lange Weg zur Geschichte. Die Urgeschichte Österreichs* (Österreichische Geschichte: Erg.-Bd.). – Wien.

VEDALDI IASBEZ, V. 1994, *La Venetia orientale e l'Histria. Le fonti letterarie greche e latine fino alla caduta dell'Impero Romano d'Occidente,* Studi e Ricerche sulla Gallia Cisalpina 5.

VEDALDI IASBEZ, V. 2001, I Celti in area altoadriatica nelle fonti letterarie greche e latine. – In / V: G. Cuscito (ed. / ur.), *I Celti nell'Alto Adriatico,* Antichità Altoadriatiche 48, 71–86.

WALBANK, F. W. 1967, *Philip V of Macedon*. – Cambridge.

WINKLER, G. 1977, Noricum und Rom. – In / V: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II 6, 183–262.

ZACCARIA, C. 1992, Regio X Venetia et Histria. Tergeste – Ager Tergestinus et Tergesti adtributus. – In / V: *Supplementa Italica*, n.s. 10, 139–283, Roma.

ZACCARIA, C. 1996, Aspetti degli *emporia* del Caput Adriae in età romana. – In / V: M. Buora (ed. / ur.), *Lungo la via dell'Ambra. Apporti altoadriatici alla romanizzazione dei territori del Medio Danubio (I sec. a.C. – I sec. d.C.),* Atti del Convegno di Studio, Udine-Aquileia 16–17 settembre 1994, 139–155, Udine, Trieste.

ZIPPEL, G. 1877, *Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus*. – Leipzig.

Cincibil in pohod Gaja Kasija Longina proti Makedoniji

LIVIJEVO POROČILO O POHODU KONZULA GAJA KASIJA PROTI MAKEDONIJI

Livij omenja keltsko kraljestvo Cincibila in njegovega brata v letih 171–170 pr. Kr., ko piše o aferi, ki jo je povzročil konzul Gaj Kasij Longin (43, 1, 4 ss; 43, 5 ss). Livijevo besedilo se v prevodu glasi:[1]

43, 1, 4 ss (171 pr. Kr.): "*Drugi konzul Gaj Kasij ni uspel napraviti nič omembe vrednega v Galiji, ki mu je pripadla po žrebu, zato je neuspešno poskusil povesti svojo vojsko čez Ilirik v Makedonijo. (5) Senat je za to konzulovo odpravo zvedel od odposlancev iz Akvileje, ki so se pritožili, da je njihova kolonija nova in šibka in da še ni dovolj dobro utrjena proti napadom okoliških sovražnih ljudstev Histrov in Ilirov. (6) Ko so prosili, da bi senat razmislil o načinu kako kolonijo vojaško utrditi, so jih vprašali, če te zadeve ne bi raje hoteli zaupati konzulu Gaju Kasiju, (7) na kar so odvrnili, da je Kasij potem, ko je zbral svojo vojsko v Akvileji, odrinil čez Ilirik v Makedonijo. Ta vest se je najprej zdela neverjetna in senatorji so si vsak pri sebi sprva mislili, da se je morda začel vojaški pohod proti Karnom ali Histrom. (8) Nato so Akvilejci odvrnili, da ne vedo in si ne upajo trditi ničesar več kot to, da so vojakom razdelili živež za trideset dni ter poiskali in vzeli s seboj vodiče, ki so poznali poti iz Italije v Makedonijo. (9) To, da je bil konzul tako predrzen, da je zapustil svojo provinco in nezakonito prestopil v provinco svojega kolega, da je vodil vojsko po novi in nevarni poti med tuja ljudstva ter odprl pot v Italijo tolikemu številu ljudstev, je senat v resnici razjezilo. (10) Soglasno so sklenili, da pretor Gaj Sulpicij imenuje tri odposlance izmed senatorjev, ki naj bi še isti dan odpotovali iz mesta in kolikor mogoče hitro prišli na sled konzulu Kasiju, kjerkoli že utegne biti; (11) prenesejo naj mu sporočilo, da se ne sme zaplesti v vojno z nobenim ljudstvom, razen v primeru, da se je senat odločil za vojno proti njemu. (12) Na pot so poslali te poslance: Marka Kornelija Cetega* (M. Cornelius Cethegus), *Marka Fulvija* (M. Fulvius) *in Publija Marcija Reksa* (P. Marcius Rex). *Strah za konzula in njegovo vojsko je v tistem trenutku prevladal nad skrbjo, kako utrditi Akvilejo*."

Epilog tega podviga je sledil v petem poglavju iste knjige:

"*(1) V istem času* [namreč leta 170 pr. Kr.] *so do senata prišle pritožbe nad Gajem Kasijem, ki je bil eno leto prej konzul, tedaj pa je bil v Makedoniji vojaški poveljnik* (tribunus militum, "polkovnik") *pod Avlom Hostilijem* (A. Hostilius)*, in prispeli so poslanci kralja Keltov Cincibila. (2) Pred senatom je govoril kraljevi brat in se pritožil, da je Gaj Kasij opustošil ozemlje alpskih ljudstev, njihovih zaveznikov, ter od tam odvlekel v sužnost več tisoč ljudi. (3) Približno v istem času so prišli tudi odposlanci Karnov, Histrov in Japidov; najprej so povedali, da je konzul Kasij od ljudstev zahteval vodiče, da mu pokažejo pot v Makedonijo, kamor je vodil vojsko; (4) mirno jih je zapustil, in vse je kazalo, da je nameraval začeti vojno nekje drugje. Nato pa se je na pol poti obrnil in prečkal njihovo deželo kot sovražnik; povsod se je dogajalo klanje, ropanje in požiganje. Niti do tega trenutka ne vedo, zakaj jih je konzul obravnaval kot sovražnike. Senat je dal odgovor tako vladarju Keltov, ki ni bil prisoten* [regulo Gallorum absenti]*, (5) kot tem ljudstvom, da namreč niso vedeli, da se bo to, nad čemer so se poslanci pritožili, zgodilo, niti teh dogodkov, ki so se že zgodili, ne odobravajo. Toda obsoditi nekdanjega konzula v njegovi odsotnosti brez sodbe bi*

[1] Latinsko besedilo: *Alter consul C. Cassius nec in Gallia, quam sortitus erat, memorabile quicquam gessit et per Illyricum ducere legiones in Macedoniam uano incepto est conatus. Ingressum hoc iter consulem senatus ex Aquileiensium legatis cognouit, qui querentes coloniam suam nouam et infirmam necdum satis munitam inter infestas nationes Histrorum et Illyriorum esse, cum peterent, ut senatus curae haberet, quomodo ea colonia muniretur, interrogati, uellentne eam rem C. Cassio consuli mandari, responderunt Cassium Aquileiam indicto exercitu profectum per Illyricum in Macedoniam esse. Ea res primo incredibilis uisa, et pro se quisque credere Carnis forsitan aut Histris bellum inlatum. Tum Aquileienses: nihil se ultra scire nec audere adfirmare, quam triginta dierum frumentum militi datum et duces, qui ex Italia itinera in Macedoniam nossent, conquisitos abductosque. Enimuero senatus indignari tantum consulem ausum, ut suam prouinciam relinqueret, in alienam transiret, exercitum nouo periculoso[que] itinere inter exteras gentes duceret, uiam tot nationibus in Italiam aperiret. Decernunt frequentes, ut C. Sulpicius praetor tris ex senatu nominet legatos, qui eo die proficiscantur ex urbe et, quantum adcelerare possint, Cassium consulem, ubicumque sit, persequantur; nuntient, ne bellum cum ulla gente moueat, nisi cum qua senatus gerendum censuerit. Legati hi profecti M. Cornelius Cethegus, M. Fuluius, P. Marcius Rex. Metus de consule atque exercitu distulit eo tempore muniendae Aquileiae curam*. Prevod je mestoma nekoliko svobodnejši; kratek, predvsem jezikovni komentar: Briscoe 2012, 388–390.

bila krivica, saj je odsoten v službi države; (6) če ga bodo hoteli obtožiti v njegovi prisotnosti, potem ko se bo Gaj Kasij vrnil iz Makedonije, bo senat po zaslišanju poskrbel, da bodo dobili zadoščenje. (7) Izglasovali so ne le, da dobijo ta ljudstva odgovor, temveč tudi, da pošljejo odposlance, dva k vladarju (regulus) *onstran Alp in tri k tem drugim ljudstvom; odposlanci naj bi jih obvestili, kakšno je mnenje, ki so ga izrekli Očetje. (8) Poslancem so sklenili poslati darila v znesku dva tisoč asov* [ex binis milibus aeris], *obema bratoma vladarjema* (reguli) *pa tale posebna darila: dva torkvesa iz petih funtov zlata* [ex quinque pondo auri], *pet srebrnih posod iz dvajset funtov* [ex viginti pondo] *in dva konja z opremo za glavo in prednji del, skupaj z njunima konjušnikoma, ter konjeniško orožje in vojaške plašče, spremljevalcem obeh vladarjev* (reguli), *tako svobodnim kot sužnjem, pa oblačila. (9) Te stvari so poslali; druge so poslancem odobrili na njihovo prošnjo – dobili so posebno pravico, da kupijo vsak deset konj in jih izvozijo iz Italije. (10) Kot poslanci so bili s Kelti čez Alpe poslani Gaj Lelij* [C. Laelius] *in Mark Emilij Lepid* [M. Aemilius Lepidus], *k drugim ljudstvom pa Gaj Sicinij* [C. Sicinius], *Publij Kornelij Blazio* [P. Cornelius Blasio] in Tit Memij [T. Memmius]."[2]

CINCIBILOVO KRALJESTVO IN ALPSKA LJUDSTVA

V strokovni literaturi načeloma prevladuje mnenje, da je bilo kraljestvo Cincibila in njegovega brata (omenjeno le v letih 171–170) noriško kraljestvo,[3] čeprav Livij Cincibila imenuje le kralj Keltov (*rex Gallorum*) oz. vladar, (mali) kralj (*regulus*); najizčrpnejši komentar je še vedno monografija Gerharda Dobescha o Keltih v Avstriji.[4] Kljub temu da je tudi on v Cincibilu videl noriškega kralja, pa je vendar poudaril, da mnenje temelji zgolj na Livijevi notici o Cincibilovi vladavini "na drugi strani Alp" (*trans Alpis*). To pa lahko pomeni celotno gorsko verigo v Avstriji in Sloveniji do Snežnika (*Mons Albius*), občasno pa lahko vključuje Veliko in Malo Kapelo ter Velebit na Hrvaškem. Dobesch je svoje mnenje opiral predvsem na svojo opredelitev alpskih ljudstev. To naj bi bili bodisi Tavriski z območja Navporta bodisi Katali, Latobiki oz. manjša neznana ljudstva ali plemena v njihovi soseščini (*sl. 1*).[5] Vsekakor je treba vedeti, da so te interpretacije le hipotetične; sporna je tako etnična pripadnost Cincibila in njegovega brata kot identiteta alpskih ljudstev, ki so omenjena kot zavezniki Cincibilovega kraljestva, in končno je sporna tudi pot, po kateri je Gaj Kasij Longin prodiral proti Makedoniji. Livij, ki je edini vir za to epizodo iz rimske zgodovine, ne ponuja natančnega odgovora na nobeno od teh treh med seboj tesno povezanih vprašanj, vendar pa so nekatere možne interpretacije verjetnejše kot druge. Zanimivo je, da v 39. knjigi omenja Kelte onkraj Alp (*Galli transalpini*), ki so leta 186 pr. Kr., torej

[2] *Eodem tempore de C. Cassio, qui consul priore anno fuerat, tum tribunus militum in Macedonia cum A. Hostilio erat, querellae ad senatum delatae sunt, et legati regis Gallorum Cincibili uenerunt. Frater eius uerba in senatu fecit questus Alpinorum populorum agros, sociorum suorum, depopulatum C. Cassium esse et inde multa milia hominum in seruitutem abripuisse. Sub idem tempus Carnorum Histrorumque et Iapydum legati uenerunt: duces sibi ab consule Cassio primum imperatos, qui in Macedoniam ducenti exercitum iter monstrarent; pacatum ab se tamquam ad aliud bellum gerendum abisse. Inde ex medio regressum itinere hostiliter peragrasse fines suos; caedes passim rapinasque et incendia facta; nec se ad id locorum scire, propter quam causam consuli pro hostibus fuerint. Et regulo Gallorum absenti et his populis responsum est senatum ea, quae facta querantur, neque scisse futura, neque, si sint facta, probare. Sed indicta causa damnari absentem consularem uirum iniurium esse, cum is rei publicae causa absit; ubi ex Macedonia redisset C. Cassius, tum, si coram eum arguere uellent, cognita re senatum daturum operam, uti satisfiat. Nec responderi tantum iis gentibus, sed legatos mitti, duos ad regulum trans Alpis, tres circa eos populos placuit, qui indicarent, quae patrum sententia esset. Munera mitti legatis ex binis milibus aeris censuerunt; fratri reguli haec praecipua, torques duo ex quinque pondo auri facti et uasa argentea quinque ex uiginti pondo et duo equi phalerati cum agasonibus et equestria arma ac sagula, et comitibus eorum uestimenta, liberis seruisque. Haec missa; illa petentibus data, ut denorum equorum iis commercium esset educendique ex Italia potestas fieret. Legati cum Gallis missi trans Alpis C. Laelius, M. Aemilius Lepidus, ad ceteros populos C. Sicinius, P. Cornelius Blasio, T. Memmius.* Kratek komentar: Briscoe 2012, 403–406; str. 405: "[...] the numbers of necklaces, vessels, and horses are presumably the totals for the two brothers, not the number for each; similarly, the weights are totals, not that for each necklace and vessel, respectively". Kar se tiče navedenih tež, je njegovo mnenje verjetno, nenavadno pa se zdi, da bi brata dobila skupaj pet posod.

[3] Zippel 1877, 108 ss; Alföldy 1974, 30 ss; Winkler 1977, 188–189; Dobesch 1980, 108–157; Dyson 1985, 69–72; glej tudi Vedaldi Iasbez 1994, 230 ss, z dodatnimi citati; Urban 2000, 332–333; nedavno Krmnicek 2010, 15–17; Hainzmann 2011, 323 ss.

[4] Dobesch 1980, 108–157; Alföldy 1974, 31 ss; glej tudi Vedaldi Iasbez 1994, 29, 230–232; Šašel Kos 1997, 26 ss; Bandelli 2001, 20–21; Bandelli 2004, 103, s citati iz starejše literature v op. 36.

[5] Dobesch 1980, 125–126. V zadnjem članku o Tavriskih, Guštin 2011a, 120, je celo navedeno, da je podatek vzet iz antičnega vira.

kakih petnajst let prej, želeli na območju bodoče Akvileje ustanoviti mesto. Čeprav identiteta teh Keltov ni povsem jasna, je treba zelo verjetno v njih prepoznati Tavriske (Livij, 39, 22, 6).[6]

Zadnji znani dogodek, ki se je nanašal na Kelte v zaledju Akvileje pred omenjenimi neljubimi dogodki v času Cincibilovega vladanja, je Livijeva omemba Katmela (*Catmelus*), ki je leta 178 pr. Kr. namesto (neimenovanega) vladarja (*regulus*, mali kralj) na strani Rimljanov v vojni proti Histrom poveljeval četi 3000 keltskih vojakov (41, 1, 8). Katmel je morda poveljeval Karnom, ki bi v tistem času lahko bili rimski zavezniki,[7] kajti glede na njihovo pritožbo v senatu po tem, ko je Longin opustošil njihovo ozemlje (Livij, 43, 5, 3), bi lahko sklepali, da so tedaj že imeli neke vrste dogovor z rimsko državo, ki so ga morda sklenili po vojni s Histri. Domnevna pomoč, ki naj bi jo Karni nudili Rimljanom proti Histrom, bi lahko tudi razložila dejstvo, da so predtem zasedli nekaj histrijskega ozemlja in se navsezadnje polastili tudi Tergesta, naselbine, ki je bila Strabonu poznana kot karnijska vas (7, 5, 2 C. 314).[8] Da je senat obravnaval Karne kot možne rimske sovražnike, ki bi v času Longinovega pohoda utegnili napasti Akvilejo (kot izhaja iz zgoraj citiranega Livijevega besedila), bi kazalo bodisi na to, da senat ni bil dobro obveščen o razmerah na meji svoje države, bodisi da je šlo za različna karnijska plemena, od katerih nekatera Rimu niso bila naklonjena, kar je verjetneje. Akvilejci, katerih presoja je imela gotovo večjo težo, so se bali le Histrov in "Ilirov", verjetno Japodov. Ker so se Karni, Histri in Japodi pri senatu pritožili nad sovražnim ravnanjem Kasija Longina, lahko sklepamo, da je imelo vsako od teh ljudstev z rimsko državo urejene odnose in sklenjen uradni dogovor.[9]

Noriški kralj se v virih ne omenja pred Cezarjem; v času Cezarjevega spora z Ariovistom pa je bil noriški kralj Vokcion (*Voccio*) njegov zaveznik.[10] Na Cezarjevi strani je bil tudi v njegovi *Državljanski vojni* omenjeni noriški kralj, ki mu je poslal v Korfinij leta 49 pr. Kr. močan oddelek tristotih konjenikov;[11] Cezar ni navedel njegovega imena, zato ni gotovo, ali je šlo za Vokciona ali za kakšnega drugega noriškega kralja. Noriško kraljestvo pa se prvič omenja šele pri rimskem zgodovinarju Veleju Paterkulu (*Velleius Paterculus*) v zvezi z vojno, ki so jo Rimljani leta 6 po Kr. načrtovali proti Maroboduu (*Maroboduus*). Tedaj je Tiberij za svoj zimski vojaški tabor izbral Karnuntum, "kraj v Noriškem kraljestvu", ki je segalo tako daleč proti severovzhodu očitno po propadu kraljestva Bojev ok. leta 50 pr. Kr.[12] Kaj lahko rečemo o Cincibilovem keltskem kraljestvu? Ne zdi se verjetno, da bi bil vladar keltskih Karnov, ki jih Livij v svojem opisu Longinovega pohoda omenja posebej, čeprav so bili tudi Karni, podobno kot Tavriski, zveza plemen in domnevno naseljeni na širokem prostoru, tudi v Posočju in onkraj Alp na Gorenjskem, ki je v prazgodovini namreč imelo stike z dolino Soče.[13]

V Livijevi pripovedi niso poimensko omenjeni niti keltski Noriki niti keltski Tavriski; Cincibil bi bil torej lahko bodisi kralj Norikov s središčem kraljestva nekje na avstrijskem Koroškem,[14] kar je prevladujoče mnenje, bodisi kralj Tavriskov (tistih namreč, ki so prebivali v današnji Sloveniji), kar se zdi verjetnejša hipoteza.[15] Bolje bi namreč ustrezala geopolitičnim razmeram na severovzhodnem robu Italije; ozemlje, kjer so bili naseljeni Tavriski, je bilo strateško veliko večjega pomena kot območje Norikov. Ve se namreč, da so Tavriski prebivali v Navportu, ki je bil ključna točka ob jantarjevi poti, hkrati pa tudi ob argonavtski poti, kajti v Navportu je bilo izhodišče pomembne trgovske rečne poti, ki je vodila po Ljubljanici in Savi vse do Donave. Cincibil je imel sedež svojega kraljestva morda v Celeji, ki je bila naslednja pomembna postaja ob jantarski poti; drobne najdbe iz struge Savinje dokazujejo, da je na vznožju Miklavškega hriba obstajala kontinuirana poselitev vsaj od začetka 2. stoletja pr. Kr.[16] Na zgodnji pomen Celeje lahko sklepamo glede na važno vlogo, ki jo je pozneje imela v noriškem kraljestvu; v mestu je bila najdena večja količina "tavriskijskih" novcev tako iz

[6] Sartori 1960 (1993); epizodo obravnava nazadnje Cecovini 2013, ki kritično izvrednoti dosedanje razlage.

[7] Dobesch 1980, 98–108.

[8] Dobesch 1980, 107–108; Rossi 1996 (*Scritti*, 1996).

[9] Zaccaria 1996, 141–142; Vedaldi Iasbez 2001, 74–75.

[10] Caesar, *Bell. Gall.*, 1, 53, 4; Alföldy 1974, 40 ss; Dobesch 1980, 453–455; etc.; Kos 2004.

[11] *Bell. civ.* 1, 18, 5 (*... equitesque ab rege Norico circiter CCC*); Alföldy 1974, 41, meni, da je bil ta kralj Vokcion; Dobesch 1980, 347; 401–402.

[12] 2, 109, 5; Alföldy 1974, 62.

[13] Božič 1999, 203 (za Posočje); Guštin 2011b (za Gorenjsko); prim. Vedaldi Iasbez 1994, 231; 238. Za diskusijo o keltskih najdbah v Posočju in na Gorenjskem ter literaturo, ki se nanje nanaša, se lepo zahvaljujem Draganu Božiču.

[14] Glej op. 3; pomembna keltska naselbina je bila na Gracarci, Gleirscher 1997.

[15] Càssola 1979 (1994); Bandelli 2001, 21.

[16] O keltski Celeji zdaj Tiefengraber 2011; prim. tudi Šašel 1970, 140 (1992, 583).

2. kot iz 1. stoletja pr. Kr.[17] V zgodnjecesarskem obdobju je bila Celeja po vsej verjetnosti glavno upravno središče Norika.[18]

Kljub številnim nedavnim študijam, ki obravnavajo zgodovino Norikov in Tavriskov ter etnično opredelitev enega in drugega ljudstva, ostaja dejansko še mnogo vprašanj brez dokončnega odgovora;[19] odnos med njima še vedno ni pojasnjen, kar nenazadnje dokazujejo tudi njihovi zgodnji novci, ki tega odnosa niso razčistili.[20] Verjetno sta bili v določenih obdobjih in v določenih političnih razmerah ti dve imeni vsaj deloma zamenljivi, kar bi dokazovala tako Strabonova besedna zveza "*območje noriških Tavriskov*" (4, 6, 12 C. 208: *ἐν τοῖς Ταυρίσκοις τοῖς Νωρικοῖς*)[21] kot Plinijeva formulacija "*Noriki, ki so se nekoč imenovali Tavriski* (*N. h.* 3, 133: *quondam Taurisci appellati, nunc Norici*).

Dežele, ki so veljale za noriške, so bile verjetno razdeljene na manjše "kneževine" oz. "kraljestva", ki so imeli vsak svojo identiteto;[22] v različnih časovnih obdobjih je eno ali drugo prevladalo in postalo tudi na zunaj prepoznavnejše od drugih. Domnevamo lahko, da so ta "kraljestva", ki se med seboj kulturno niso dosti razlikovala, zunanji opazovalci razumeli kot noriška in vsako od njih, ki se je v zunanjepolitičnem smislu uveljavilo, se je imenovalo noriško, saj je bilo le pod tem imenom prepoznavno na zunaj. Predkeltsko ime Norik je imelo namreč predvsem politične in geografske, manj pa etnične konotacije.[23] Neko "Noriško kraljestvo" je utegnilo v Noriku obstajati še pred prihodom Keltov. Situacija je bila morda podobna tisti v Iliriji, kjer je bilo "Ilirsko kraljestvo" Agrona in Tevte dejansko ardiejsko, s kraljevima rezidencama v Farosu (Stari grad na otoku Hvaru) in Rizonu (Risan v Črni Gori), medtem ko je bilo "Ilirsko kraljestvo" kralja Gentija v južni Iliriji predvsem labeatsko (Gentij je vladal Labeatom), s kraljevima rezidencama v Skodri (Shkodra) in Lisosu (Lezha) v današnji Albaniji.[24]

Zelo verjetno je politični vpliv "Noriškega" kraljestva, ki je bilo v določenem času najmočnejše, segal daleč na sosednja območja. *Iulium Carnicum* (Zuglio) in Gorenjska sta zelo verjetno nekoč pripadala Noriškemu kraljestvu in verjetno tudi območje Kobarida in Mosta na Soči, posebej še, če so v Posočju res prebivali Ambisonti, ki so bili eno od noriških ljudstev.[25] Močno keltsko poselitev v Posočju dokazuje tudi nedavno najdena zakladna najdba novcev in posamezni novci, enaki novcem, ki so bili kovani pri Norikih.[26] Zanimiv je tudi podatek pri Strabonu, da so nekateri Noriki in Karni prebivali na območjih, ki so na jugozahodu segala vse do Jadranskega morja in Akvileje (4, 6, 9 C. 206). Ptolemaj navaja, da je gora Okra predstavljala mejo med Italijo in Norikom (3, 1, 1).

Cincibilov brat, katerega imena Livij ne omenja, je v senatu leta 170 pr. Kr. kot kraljevi poslanec posredoval v korist "alpskih ljudstev" (*Alpini populi*), ki so bili zavezniki kraljestva. Kdo so bila ta alpska ljudstva, je odvisno deloma od lokacije Cincibilovega kraljestva, predvsem pa od poti, po kateri je prodiral konzul Kasij Longin; njihova identifikacija v vsakem primeru ostaja le hipotetična. Konzularna vojska pod poveljstvom Longina je z alpskimi ljudstvi na povratku ravnala kot s sovražniki, podobno kot je obravnavala Karne, Histre in Japode, ki so prav tako poslali v senat svoje predstavnike, da bi se pritožili nad konzulovim zločinskim ravnanjem.

Zelo zanimivo je, da je tudi Plinij v svoji *Naravoslovni enciklopediji* nekaj ljudstev v zaledju Histrov in Tergesta označil kot alpska ljudstva. Pravi, da v Alpah prebiva mnogo ljudstev, med katerimi so na območju med Polo in ozemljem Tergesta dobro znani Fekusi (*Fecusses*), Subokrini (*Subocrini*), Katali (*Catali*) in Menokaleni (*Menocaleni*) ter v soseščini Karnov tisti, ki so se nekoč imenovali Tavriski in so zdaj Noriki (*sl. 2*).[27] Alpska ljudstva

[17] Kos 1977, 35 ss, 52 in *passim*.

[18] Šašel Kos 1997, 37; Scherrer 2002, 15 in *passim*; o zgodnjecesarski Celeji: Lazar 2002, 71; Krempuš, Gaspari, Novšak 2007.

[19] Alföldy 1966; Petru 1977; Božič 1991; Haider 1993; Guštin 1996; Šašel Kos 1998; Graßl 2000; id. 2001; prim. Guštin 2011a; Pichler, Gleirscher 2011 (rudnik zlata pri Tavriskih locirata k Salasom, "zahodnim" Tavriskom, kar ni verjetno).

[20] Kos 2010. Prva in zgodnejša skupina novcev v okviru zgodnjih novcev "*Kugelreiter*" (2. stoletje pr. Kr.) je osredotočena na okolico Velikovca (Völkermarkt) in jugovzhodne avstrijske Koroške, medtem ko je druga skupina dokumentirana v severovzhodni Italiji in tudi v Mostu na Soči. Glej posebej tudi Kos 2012, o najzgodnejših tavriskijskih tetradrahmah z venetskim napisom *Ves·*.

[21] Vzeto iz Polibija, 34, 10, 10–14.

[22] Prim. npr. Gleirscher 1997, 26–29.

[23] Tako že Polaschek 1936, 974.

[24] Šašel Kos 2005, 289; ead. 2007.

[25] Šašel 1972, 140–144 (1992, 293–297); tega mnenja niso sprejeli avstrijski kolegi, glej npr. Scherrer 2002, 32.

[26] Kos, Žbona Trkman 2009 (zaklad), Osmuk 1997 (Gradič nad Kobaridom).

[27] 3.133: *Incolae Alpium multi populi, sed inlustres a Pola ad Tergestis regionem Fecusses, Subocrini, Catali, Menocaleni iuxtaque Carnos quondam Taurisci appellati nunc Norici*. Glej Marion 1998, 132–135; Rossi 2008, 196.

v Livijevem besedilu bi torej lahko bila Subokrini ali Katali, ali pa morda Menokaleni, ki v antičnih virih sicer niso nikjer omenjeni. Kot kaže njihovo ime, je treba Subokrine povezati z goro Okro in prelazom pod njo; eno njihovih naselij bi utegnilo biti pomembna višinska naselbina na Gradu pri Šmihelu pod Nanosom. Katali so morali prebivati v soseščini Karnov v zaledju Tergesta, kajti znani so tudi s počastitvenega napisa za senatorja Lucija Fabija Severa (*L. Fabius Severus*) iz Tergesta, na katerem je omenjena njihova administrativna priključitev (*adtributio*) k Tergestu v avgustejskem obdobju; njihov teritorij je bil priključen h koloniji skupaj s teritorijem Karnov.[28]

POT KASIJA LONGINA

Leto poprej (171), po izbruhu vojne proti zadnjemu makedonskemu kralju Perzeju, je bila vrhovna vojaška oblast v Makedoniji dodeljena Publiju Liciniju Krasu (*P. Licinius Crassus*), medtem ko je Gaju Kasiju Longinu pripadla Cisalpinska Galija, česar ni pričakoval niti si ni želel, ker se v tej provinci ni nadejal ne slave ne bogastva. Kot je razvidno iz Livijeve *Zgodovine*, se je po prihodu v Cisalpino brez dovoljenja senata odločil odriniti v Makedonijo čez Ilirik. To je dejansko zelo splošen podatek, kar je opazil že Dobesch, ki je pripomnil: "Die Angabe bei Livius '*durch Illyrien*' (*per Illyricum*) besagt wieder einmal alles und nichts."[29] Očitno se ne nanaša na rimski Ilirik v času Cincibila in Kasija Longina ok. 170 pr. Kr., ki je obsegal le tista območja in regije, ki so jih Rimljani osvojili po prvih dveh ilirskih vojnah; Gentijevo kraljestvo, ki je ležalo južneje, je bilo premagano šele leta 168 pr. Kr. Po padcu njegovega kraljestva malo po porazu makedonskega kralja Perzeja se je ime Ilirik postopoma začelo širiti, kot se je postopoma širila rimska oblast na tem prostoru, dokler ni končno obsegalo večine zahodnega Balkana. V kontekstu Longinovega pohoda je Livij ime uporabil anahronistično, v smislu administrativne ureditve njegovega časa, ko je Ilirik dejansko obsegal zahodni Balkan.

Longinova zgodba meče zanimivo luč na keltska kraljestva onstran Alp, na stike rimske države z Balkanom in ne nazadnje na strateški in geopolitični pomen dežel ob stari balkanski trgovski poti, ki je bila povezana z mitično-legendarno zgodbo o povratku Argonavtov od Črnega morja po Donavi, Savi in Ljubljanici. Longin je odrinil na pot iz Akvileje, ki jo je pustil brez vojaške zaščite. Vojsko je oskrbel z živežem za trideset dni in si pri Karnih, Histrih in Japodih pridobil vodiče, ki so poznali pot iz Italije v Makedonijo. Najverjetneje je izbral najkrajšo pot čez Balkan, ki je v smeri proti Donavi vodila čez prelaz Okro v dolino Ljubljanice in Save, in se je bolj ali manj ujemala z rečno potjo Argonavtov, kot je dokazoval že Dobesch.[30] Pot je vodila najprej do Segestike/Siscije, Sirmija in Singiduna, od tam pa naprej v Makedonijo; te poti ne potrjuje le Livijeva pripomba, da se je senat bal, da bo Longin "odprl pot" v Italijo številnim ljudstvom, čez ozemlja katerih je prodiral (... *viam tot nationibus in Italiam aperiret*, 43, 1, 9), ampak tudi Livijev podatek v 40. knjigi, kjer pravi, da je možno peljati vojsko iz Makedonije v Italijo le čez deželo Skordiskov (40, 57, 7). Zelo verjetno pa je, da Longin ni dosegel niti Segestike,[31] ker se v zvezi z njegovim pohodom ne omenjajo niti to mesto niti panonska ljudstva v njegovi soseščini.

V vsakem primeru je jasno, da so jugovzhodni alpski prostor, prelaz Okra in Emonska kotlina od leta 171 pr. Kr. dalje Rimljanom postajali vse bolj domači, kar potrjujejo tudi arheološke najdbe.[32] Mnogo manj verjetno pa je mnenje nekaterih, da bi Longin iz Akvileje odrinil proti Tarsatiki, torej čez Istro in potem naprej ob obali,[33] saj je bila obalna pot v Dalmaciji tedaj bolj ali manj neprehodna, predvsem pa bi vojsko pripeljala do Gentijevega kraljestva. V tem primeru bi bili pri Liviju zelo verjetno omenjeni tudi Liburni. Hipoteza, da bi se Longin iz Tarsatike usmeril proti Seniji in šel potem čez prelaz Vratnik in Liko na Metulum, v samo osrčje dežele transalpinskih Japodov, bi pomenila velik ovinek na poti v Makedonijo in se zato nikakor ne zdi verjetna.

Senat so o konzulovem odhodu obvestili odposlanci iz Akvileje, ki pa ga niso upali neposredno obtožiti, temveč so le navedli, da je njihova kolonija ostala brez zadostne vojaške zaščite v primeru možnih napadov sovražnih Histrov in Ilirov. Kot rečeno, so se senatorji, ko so dojeli, da je konzul brez dovoljenja zapustil Akvilejo, takoj zavedli, v kakšno nevarnost je pahnil ne le Akvilejo, temveč

[28] *CIL* V 532 = *ILS* 6680 II, v. 1 ss; *Ins. It.* X 4, 31; prim. Zaccaria 1992, 215–216 (iz časa Antonina Pija). Glej tudi Vedaldi Iasbez 1994, 240–241; Slapšak 2003.

[29] Dobesch 1980, 116.

[30] Tako tudi Polaschek 1936, 974; Dobesch 1980, 117 ss.

[31] Kljub drugačnemu mnenju Morgana 1974, 188–189.

[32] Horvat, Bavdek 2009; Guštin, Gaspari 2005; Miškec 2003.

[33] Degrassi 1962, 768; prim. tudi Vedaldi Iasbez 2001, 74–75.

predvsem sebe, svojo vojsko in rimsko državo s tem, da bi dobesedno "odprl vhod" v Italijo, če bi mu uspelo prodreti dlje, kot mu je, preden so ga ustavili. Strateška pomembnost prelaza Okre je bila očitno rimskim politikom tistega časa že dobro znana. Trije senatorji so bili še isti dan poslani, da konzula dohitijo in mu preprečijo, da bi se spustil v vojno brez dovoljenja senata. Strah senatorjev je bil več kot upravičen, saj je bila v 2. stoletju pr. Kr. notranjost poznejšega Ilirika skoraj *terra incognita*, tamkajšnja ljudstva pa so bila pričakovano sovražna. Poti po notranjosti Balkana, celo rečna pot po Savi in Donavi, so bile znane le maloštevilnim trgovskim karavanam, ki so uvažale dragocenejše predmete iz daljnih grških in drugih Grčiji sosednjih dežel v jugovzhodne alpske dežele; nič ne preseneča, da v lokalnih naselbinah in nekropolah ni bilo najdenih prav veliko predmetov, ki bi bili uvoženi iz bolj oddaljenih mediteranskih in črnomorskih dežel.[34]

NAPAČNE PREDSTAVE O RAZDALJAH NA BALKANU

Zelo zanimivo je, da so imeli, kar se geografije tiče, Grki še v 2. stoletju pr. Kr. popolnoma napačne predstave o prostoru in razdaljah med osrednjim Balkanom in Italijo. Filip V., oče zadnjega makedonskega kralja Perzeja, je iskal zaveznike med barbarskimi ljudstvi in plemeni, ki so bila naseljena vzdolž Donave, in jih skušal pregovoriti, da bi napadla Italijo (Livij, 39, 35, 4). To so bili Bastarni (40, 57, 6–7) in verjetno Skordiski, kar sklepamo glede na Livijevo pripombo, da je bilo mogoče voditi vojsko v Italijo le čez deželo Skordiskov (40, 57, 7). Del keltskih Skordiskov je bil namreč naseljen na širokem območju izliva Save v Donavo pri Singidunu (Beograd).[35] Toda Filip se je motil glede dolžine (poznejšega) Ilirika, kar nazorno kaže anekdota o njegovem vzponu na vrh Hema (*Haemus*, pogorje Balkan) v deželi tračanskih Medov, da bi z vrha videl hkrati Črno in Jadransko morje ter Donavo in Alpe (Livij, 40, 21, 2). Bil je prepričan, da bi mu predstava o prostoru, ki bi jo dobil na vrhu gore, zelo pomagala pri načrtovanju vojne proti Rimljanom.[36]

Filip V. je umrl leta 179, Perzej pa je očitno nasledil očetov načrt, da bi s pomočjo Bastarnov in Skordiskov napadel Italijo čez Ilirijo. Senat je za te načrte zvedel od kralja Evmena iz Pergamona, ki je senatorje obvestil, da se Perzej pogaja z Bastarni, da bi ga podprli v boju proti Rimljanom (42, 11, 2 ss; 42, 11, 4).[37] Kaže, da Panonci v tistem času na Balkanu še niso igrali pomembnejše vloge, ker se v teh načrtih nikjer ne omenjajo. Še predtem naj bi o podobnem napadu na Italijo razmišljal Hanibal, ki je leta 192 pr. Kr. svetoval Antiohu iz Sirije, da bi se s Filipom V. povezal v vojni proti Rimljanom, ter da bi skupaj napadla Italijo čez Balkan.[38] Razdalje tedaj namreč niso bile pravilno ocenjene, prevladovalo je mnenje, da so precej krajše. Celo geografsko razgledan Polibij je bil tega mnenja (24, 4), kritizirala sta ga šele Strabon in Pomponij Mela.[39]

Podoben vpad v Italijo je leta 65 pr. Kr. načrtoval Mitridat VI. Evpator, pontski kralj, ki je bil eden najbolj zagrizenih sovražnikov Rima v Mali Aziji. Povzročil jim je zelo veliko škode, dokler ni bil končno premagan v treh mitridatskih vojnah, ki so jih vodili Sula, Lucij Licinij Lukul (*L. Licinius Lucullus*) in Pompej Veliki. Apijan piše, da je Mitridat, preden ga je Pompej odločilno premagal, baje nameraval napasti Italijo čez Balkan: "*Mitridat je končno prispel na območje Meotide (Azovsko morje), kjer je vladalo mnogo vladarjev* [...] *Z njimi je celo sklenil zavezništvo z namenom, da bi se lotil drugih in novih podvigov, kot na primer pohoda čez Trakijo v Makedonijo, skozi deželo Makedoncev do Peoncev ter čez Alpe v Italijo.*" (*Mithr*. 102, 472–473). S Peonci je Apijan mislil na Panonce, kot je jasno iz odstavka v njegovi *Ilirski zgodovini*, v katerem je razložil rabo svojega časa (*Illyr*. 14, 40: "*Grki jih imenujejo Peonce, Rimljani Panonce ...*").[40] Na drugem mestu v knjigi o mitridatskih vojnah pa je Apijan omenil, da je Mitridat v svoje načrte o pohodu v Italijo pritegnil tudi Kelte (zelo verjetno Skordiske, 109, 520–521): "*Navdušen nad to idejo je hotel takoj pohiteti h Keltom; toda ravno drznost tega načrta, ki bi mu prinesla veliko slavo, je povzročila, da so se njegovi vojaki prestrašili dolgega služenja vojske v tuji deželi, v bojih proti možem,*

[34] Gabrovec 1987, 55 in sl. 2; Teržan 1990; Dular, Tecco Hvala 2007, 250; Križ 2008, 56–61.

[35] Papazoglu 1978, 271 ss; Popović 1987; Tasić (ur.) 1992; Jevtić, Lazić, Sladić 2006.

[36] Walbank 1967, 248–250; vrh v tem pogorju naj bi bil Vitoša, visoka 2100 m.

[37] Prim. Livij, 40, 5, 9–10; 44, 26, 2 in Plutarh, *Aemil. Paul.* 9, 7; Dobesch 1980, 109; Šašel Kos 2005, 533.

[38] Livij, 34, 60; Apijan, *Syr.* 7; Justin, 31, 3, 5–10. Prim. Patsch 1932, 32–33; Šašel Kos 2005, 530–534.

[39] 7, 5, 1 C. 313 (Strabon); 2, 2, 17–18 (Pomp. Mela): *e quis Haemos in tantum altitudinis abit, ut Euxinum et Hadrian ex summo vertice ostendat*.

[40] Šašel Kos 2005, 375 ss.

ki jih še v lastni domovini niso mogli premagati."[41] Pohod iz Italije v Makedonijo čez Ilirik se pred Tiberijem nikoli ni uresničil.

IDENTITETE LJUDSTEV, KI JIH JE LONGIN NAPADEL NA POVRATKU

Čeprav je bilo območje jugovzhodnih Alp strateško izjemnega pomena za Italijo, saj je bil Apeninski polotok zlahka dostopen po jantarski poti in čez prelaz Okro, v prvi polovici 2. stoletja pr. Kr. tudi le deloma še ni bil pod rimskih nadzorom. Na to kaže dejstvo, da so morali vojsko Kasija Longina voditi tuji vodiči. Ko so senatski odposlanci konzula dohiteli in mu ukazali, da se vrne, je očitno dovolil svojim vojakom, da so vsevprek ropali in pustošili območja, skozi katera so jih nekaj dni oz. nekaj tednov predtem vodiči spremljali na poti proti Makedoniji, torej območja Japodov, Histrov, Karnov in alpskih ljudstev. Ena najresnejših obtožb Cincibilovega brata je bila, da so vojaki odgnali veliko število ljudi v sužnost.[42] Alpska ljudstva so bila zadnja omenjena na konzulovi poti in zdi se zelo verjetno, da jih je treba enačiti s Tavriski; vprašanje je le, s katerimi Tavriski. Posamezna ljudstva v tavriskijski zvezi so gotovo imela svoja imena, ki pa v virih niso ohranjena; Livij jih preprosto imenuje "alpska ljudstva". To so bili morda Tavriski z območja Navporta in Emone, ali pa nekoliko bolj proti jugovzhodu naseljeni Latobiki.[43]

Vsekakor je šlo za Cincibilove zaveznike, njihova natančnejša opredelitev pa je odvisna od lokacije Cincibilovega kraljestva. Kralj oz. vladar (*regulus*) je lahko imel svoje središče, kot rečeno, ali pri Norikih na avstrijskem Koroškem ali pri Tavriskih, najverjetneje v Celeji. Bolj kot je bilo kraljestvo oddaljeno od ljudstev ob argonavtski poti, bolj je moralo biti centralizirano. Natančna vloga Cincibilovega brata v kraljestvu ni znana, morda je bil sovladar ali vladarjev namestnik; v Longinovi zadevi je nastopal kot predstavnik zaveznikov kraljestva.

Njegova misija ni bila uspešna, saj zanje ni dobil zadoščenja za škodo, ki jim jo je povzročila konzularna vojska, podobno neuspešna pa so bila tudi odposlanstva drugih treh ljudstev. Kot je razvidno iz Livijevega besedila, senat ni hotel obtožiti konzula v njegovi odsotnosti, ki je bila verjetno namenoma vnaprej načrtovana, da bi ga zaščitili pred obtožbami oškodovanih ljudstev. Poslan je bil v Makedonijo na mesto vojaškega poveljnika (*tribunus militum*), podrejenega Avlu Hostiliju Mancinu (*A. Hostilius Mancinus*). Senatorji pa so vendarle pokazali nekaj dobre volje, da bi poravnali škodo, ki jo je povzročila konzulova vojska, zato so se odločili poslati dva odposlanca k Cincibilu in tri h Karnom, Histrom in Japodom.

Kje točno je treba iskati območja drugih ljudstev, ki jih je opustošila rimska vojska? Karni so bili verjetno tista karnijska plemena, ki so bila naseljena v zaledju Akvileje in se raztezala proti prelazu Okra. Histri, ki so sicer zgubili veliko svojega ozemlja po histrijski vojni leta 177 pr. Kr., so tedaj morda še vedno prebivali vsaj na delu območja vzhodno od Tergesta ter na teritoriju Egide (*Aegida*, Koper ali verjetneje Sermin, v času Cincibila pomembno trgovsko središče).[44] Tako poselitev Karnov kot Histrov se je razprostirala v smeri proti prelazu pod Okro, ki je bil verjetno tudi cilj Japodov, saj Strabon omenja, da je bila gora Okra blizu njihovega ozemlja, v preteklosti pa naj bi celo poseljevali obe strani gore (4, 6, 10 C. 207). To so bila morda manjša lokalna ljudstva, ki so bila politično pod nadoblastjo Japodov.

Zanimiva je Plinijeva notica, da je bila Okra nekoč mesto pri Karnih, ki v njegovem času ni nič več obstajalo (*N. h.* 3, 131). Strateško je bil prelaz čez Okro izjemnega pomena, kar je bilo dolgo pred Rimljani jasno vsem ljudstvom, ki so živela v njegovi bližini. Le 7 km vzhodno od prelaza je stala pomembna utrjena višinska naselbina na Gradu pri Šmihelu (morda Plinijeva Okra?), kjer je bil najden zaklad rimskega republikanskega orožja z začetka 2. stoletja pr. Kr.[45] Naselbina je verjetno pripadala Karnom ali Subokrinom (eno karnijskih plemen?) in ni izključeno, da so jo Longinovi vojaki izropali, ni pa nikakor verjetno, da bi njihov napad povzročil propad te naselbine.

Livij je, kot izhaja iz citiranega odlomka, zabeležil tudi epilog te nenavadne epizode iz rimske zgodovine. K Cincibilu in njegovemu bratu (Livij ju na tem mestu imenuje vladarja, *reguli*) je senat poslal dva najuglednejša diplomata in nekdanja konzula, Gaja Lelija (*C. Laelius*), prijatelja Scipi-

[41] Njegove načrte omenjajo tudi Plutarh (*Pomp.* 41, 2), Strabon (7, 4, 3 C. 309), Kasij Dion (37, 11) in Florus (1, 40, 25), ki je napačno omenil vdor čez Trakijo, Makedonijo in Grčijo.

[42] Identitete ljudstev, ki jih je Longin napadel na povratku.

[43] Dobesch 1980, 125–126.

[44] Horvat 1997 (o Serminu); Šašel 1989 (1992) je Egido lociral v Koper.

[45] Horvat 2002; Horvat 2009, 358–361.

ona Afričana, ki je bil leta 189 pr. Kr. prokonzul v cisalpinski Galiji, in Marka Emilija Lepida (*M. Aemilius Lepidus*), ki je bil dvakrat konzul in je upravljal Ligurijo. Pridobil si je veliko izkušenj pri sodelovanju oz. konfliktih s Kelti, posebej s Cenomani. Senatorji so Cincibilu in njegovemu bratu dali poslati kraljevska darila, med drugim dve zlati ovratnici (torkvesa), vredni 200 zlatih staterov,[46] pet težkih srebrnih posod, predvsem pa pravico, da je vsak od njiju smel uvoziti deset konj iz Italije, kar je bilo predtem prepovedano.[47] Verjetno je rimska država ob tej priliki s keltskim kraljestvom Cincibila sklenila dogovor o zavezništvu, uradnem medsebojnem "gostoljubju" (*hospitium publicum*);[48] v času bitke pri Noreji leta 113 pr. Kr., ko je rimska vojska napadla Kimbre, ki so vdrli na ozemlje Tavriskov ali Norikov, je ta dogovor namreč že obstajal. Rimski senat si je iz raznih razlogov, tako političnih kot gospodarskih, prizadeval, da bi vzdrževal dobre stike s Kelti v zaledju Akvileje in onstran Alp.

Referat s to tematiko je bil predstavljen na kolokviju "Region im Umbruch – Der obere Donauraum 50 v. bis 50 n. Chr." na Univerzi v Gradcu, 17.–20. 11. 2011.

Marjeta Šašel Kos
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za arheologijo
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
mkos@zrc-sazu.si

[46] Teža zlatega statera je bila 8,17 g; k takšnim ovratnicam glej Guštin 2009.

[47] Livij, *Ab urbe con.* 43, 5, 7–9. Glej Urban 2000, 333. Šašel Kos 2008.

[48] Dobesch 1980, 280 ss; Zaccaria 1996, 141–142; Scherrer 2002, 12; Graßl 2004, 295–296.

Barriers in the Julian Alps and *Notitia Dignitatum*

Zapore v Julijskih Alpah in *Notitia dignitatum*

Peter KOS

Izvleček

Avtor analizira opis in upodobitev funkcije *comes Italiae* v priročniku *Notitia dignitatum* iz začetka 5. stoletja in ugotavlja, da pod izrazom *tractus Italiae circa Alpes* ni mogoče razumeti celotnega alpskega pasu od Ligurskega morja do Kvarnerskega zaliva. Predstavlja tudi argumente, da se lahko izraz nanaša samo na linijske zaporne zidove s stolpi v Julijskih Alpah iz 4. stoletja, za katere uporabljamo tudi poimenovanje Amijana Marcelina *claustra Alpium Iuliarum*. Izraz se ne more nanašati na globinsko obrambo, ki je bila vzpostavljena po prenehanju delovanja linijskih zapor v začetku 5. stoletja. V *Notitia dignitatum* omenjenih treh legij *Iuliae Alpinae*, ki jih prav zaradi naziva povezujemo z Julijskimi Alpami, pa ne moremo vzporejati s funkcijo *comes Italiae*.

Ključne besede: *tractus Italiae circa Alpes, Notitia dignitatum, claustra Alpium Iuliarum,* 4. in 5. stoletje

Abstract

The author analyses the description and depiction of the function of the *comes Italiae* in the manual *Notitia Dignitatum* from the beginning of the 5th century, and establishes that the term *tractus Italiae circa Alpes* cannot be understood to mean the entire Alpine belt from the Ligurian Sea to the Bay of Kvarner. The argument is also presented that the expression refers only to the line of barrier walls with towers in the Julian Alps from the 4th century, for which the term from Ammianus Marcellinus is also used, i.e. *claustra Alpium Iuliarum*. The expression need not refer to the system of defence-in-depth that was placed after the cease in activity of the linear barriers at the beginning of the 5th century. The three legions of the *Iuliae Alpinae* mentioned by the *Notitia Dignitatum*, which must be related to the Julian Alps because of this name, cannot be connected to the function of *comes Italiae*.

Keywords: *Tractus Italiae circa Alpes*, *Notitia Dignitatum*, *claustra Alpium Iuliarum*, 4th and 5th centuries

TRACTUS ITALIAE CIRCA ALPES

Roman writers used numerous terms for the defensive line of barrier walls in the Julian Alps, so that the term *claustra Alpium Iuliarum* is only one of the names (cf. *Tab. 1*) – Šašel referred to it as a technical expression[1] – and this appears to justify the conclusion that an official name for the barrier did not even exist.[2]

It seems that the only mention of the defensive system in the Julian Alps in an official Roman

[1] Šašel 1970–1971, 38 (= Šašel 1992, 733).

[2] In ancient geographic sources, the Julian Alps encompassed almost all the border areas between the Apennine and Balkan peninsulas, and extended from the Carnic Alps to the Kvarner Bay: Vedaldi Iasbez 1994, 72–81.

Tab. 1: Names for the walled barriers in various texts.
Tab. 1: Poimenovanje zidanih zapor pri različnih avtorjih.

Mentions of the barrier[1] **Poimenovanje zapor**	**Year referred to** **Leto, na katerega se nanaša vir**	**Author** **Avtor**
claustra Alpium Iuliarum[2]	352	Ammianus Marcellinus
'Alpeon teîchos palaión[3]	352	Iulianus
Alpium vallum[4]	375, 388	Sanctus Ambrosius
murus Alpibus[5]	388	Sanctus Ambrosius
Iulia claustra[6]	388	Pacatus Drepanius
claustra[7]	388	Paulus Orosius
claustra[8] semirutae turres,[9] moenia,[10] vallum,[11] munita loca[12]	394	Claudius Claudianus
claustra Italiae[13]	401	Rufinus Turranius
tractus Italiae circa Alpes[14]	early 5th cent. / zgodnje 5. st.	*Notitia Dignitatum*

[1] Only the expressions are listed that refer to walled barriers. /Navedena so le poimenovanja, ki se nanašajo na zidane linijske obrambne zapore.
[2] Amm. Marc. 31. 11. 3.
[3] Iul., *Oratio* 3. 17.
[4] Ambros., *Ep*. 40. 22.
[5] Ambros., *De obitu Valentiniani* 2.
[6] Pac., *Theodosio Augusto* 12. 30. 2.
[7] Oros. 7. 35. 3.
[8] Claud., *De tertio consulatu Honorii* 92.
[9] Claud., *Prob. et Olybr.* 109.
[10] Claud. *Prob. et Olybr*. 109.
[11] Claud., *De tertio consulatu Honorii* 91.
[12] Claud., *De tertio consulatu Honorii* 91.
[13] E. Schwarz, T. Mommsen (eds. / ur.), *Die Griechischen Christlichen Schriftsteller*, 1908, IX 2, 951.
[14] *Not. Dign. Occ.* XXVIII (Faleiro 2005, 423).

document is represented by the expression *tractus Italiae circa Alpes* in the manual *Notitia dignitatum tam civilium quam militarium in partibus orientis / occidentis* (further *ND*),[3] although the Julian Alps and the defensive barriers were not explicitly mentioned.

The late Roman manual *Notitia Dignitatum*, which provides an overview of the high civil and military officials both for the eastern (*Or.*) and the western (*Occ.*) parts of the Late Roman Empire, was preserved in only a few copies made in the 15th and 16th centuries on the basis of a medieval manuscript from the 9th–10th centuries, the *Codex Spirensis*, which among other documents also contained the *ND*, but was lost in the 17th century.

The *ND* represents the only preserved source for the study of the administrative and military history of the 4th and 5th centuries. It should be noted that because of numerous open questions it remains highly problematic as a source.

While as a manual with a list of functions for the eastern part of the Empire (*Or.*), which they had ceased to modify around the year 400, fairly faithfully reflects the situation around the year 394, the list for the western part of the Empire (*Occ.*), because of numerous supplements and corrections that were entered in it up to around 425, does not reflect the actual state in the western part of the Empire at any given period.[4] The *ND* manual, such as we know it, is most likely a document composed from various manuals produced in various periods,[5] although the basic original document probably was created during the reign of Theodosius. According to numerous researchers, it was more of an ideological text whose purpose was to propagate the unity of the Empire, and not a document that would serve as an aid to administration.[6] Thus the considerable confusion is not greatly surprising in the list of military units that at least broadly represent

[3] *Not. Dign. Occ.* XXVIII (Faleiro 2005, 423).

[4] Kulikowski 2000, 360.
[5] Brennan 1995.
[6] Kulikowski 2000, 360.

Fig. 1: The illustration of the function of *comes Italiae* in the manual *Notitia Dignitatum*.
a – copy from 1542; b – copy from 1550–1551.
Sl. 1: Ilustracija funkcije *comes Italiae* v kopiji priročnika *Notitia dignitatum*.
a – kopija iz leta 1542; b – kopija iz leta 1550–1551.
Bayerische Staatsbibliothek, München: a – Clm 10291, codex 1, fol. 154v; b – Clm 10291, codex 2, fol. 214v.

the state during the reign of Theodosius.[7] The *ND* manual thus has only limited value as a historical source for the interpretation of conditions in the 4th and 5th centuries, particularly in the western part of the Empire, the location of the Julian Alps defensive system, and even as a whole, it should be treated with the greatest reserve.[8]

The best review of all open questions with a synthesis of all studies to the present was undoubtedly offered by Palme.[9]

It should be noted that closest to the illustrations in the original manuscript from the 9th–10th centuries (*Codex Spirensis*) are the drawings from the second version of the *ND* copy from 1550–1551 (containing only illustrations), which is kept in Munich (codex 2).[10] In the first version of the *ND* copy from Munich, probably made in 1542 (codex 1),[11] the drawings were too updated and adjusted to the period, and hence reflect the architectural style of the 16th century, when the copy was made (*Fig. 1a*). The customer after acquiring the first version of the copy then requested a new version of the drawings to be as close as possible to the original (*Fig. 1b*).[12]

The term *tractus Italiae circa Alpes* appears in the *ND* on a drawing illustrating the function of the *comes Italiae* with a fortified town in Italy in the foreground, lying at the foot of mountains. Two lines of masonry walls were depicted in the mountains, fortified with parapets, each with a tower in the center, which undoubtedly represents a linear defensive barrier.[13] Scholars have been

[7] Kulikowski 2000, 375.
[8] Kulikowski 2000, 376.
[9] Palme 2011.
[10] München, Bayerische Staatsbibliothek, ms. Clm 10291 (codex 2 = fol. 171–222). Maier 1969, 1006; Grigg 1987.
[11] München, Bayerische Staatsbibliothek, ms. Clm 10291 (codex 1 = fol.1–170).
[12] Maier 1969, 999, 1025; Boudartchouk 2008, 49. A detailed comparative analysis of the illustration of *comes Italiae* in both Munich codexes is presented by Maier (1969, 1010–1011).
[13] Boudartchouk 2008, 55.

united since the beginning of the 20th century that the depicted fortified town is *Aquileia*, and similarly that the depicted mountains are the Julian Alps.[14] The depiction of two lines of walls with towers in the mountains thus undoubtedly represents the line of defence structures in the Julian Alps.[15] Only on the basis of the depiction, which illustrates the function of the *comes Italiae*, can it be concluded that the expression *tractus* refers to a walled defensive structure, which it would not be possible to assume merely on the basis of the text.[16]

For the expression *tractus Italiae circa Alpes*, which is not defined in detail, various opinions have appeared in the literature in terms of its geographical location as well as its chronological determination.

Most frequently the opinion appears in the literature that the mentioned term encompasses an entire band across northern Italy, which would extend in an arc across the Alps from Nice, through the hinterland of Torino, Aosta, and Trento, all the way to the Bay of Kvarner.[17] *Tractus Italiae circa Alpes* would in this way also encompass the defensible barriers, known, among other names, as the *claustra Alpium Iuliarum*, which would represent at least the eastern part of a large broader defence system.[18] The linear barriers in the Julian Alps would thus be merely the most exposed part of the defensive system of *tractus Italiae circa Alpes*.[19] Utilizing this hypothesis, Šašel also tried to reconstruct the defensive system mentioned by the *ND*, and divided it into six sections between Nice and Rijeka.[20] As evidence for the division of the defensive zone into sections, one of which was the Julian Alps, Šašel noted the fact that three legions *Iuliae Alpinae* were active throughout the entire zone.[21]

Along the entire alpine arc from the hinterland of Nice to the Julian Alps, remains of linear walled barriers with towers are documented only in the region of the Julian Alps. For the other Alpine regions, Roman authors do not report about barriers, and no remains of linear defensive structures have been discovered in the field.[22] In the Cottian Alps (*Alpes Cottiae*, Ital. *Alpi Cozie*) in the hinterland of the Roman town of *Segusium* (today Susa near Torino), where Šašel placed the *claustra Alpium Cottiarum*,[23] the barriers, for instance, were designed in a significantly different manner. They were not built as linear powerful walls with integrated towers, as they were depicted in the *ND*, rather the passage through the valley together with the fortified town was defended only by simple towers.[24]

Already on the basis of these facts as well as the depiction on the drawing in the *ND* it can be concluded that the term *tractus Italiae circa Alpes* denotes only the linear barrier walls with towers in the Julian Alps.

The *ND* reported that the *tractus Italiae circa Alpes* came within the jurisdiction or under the command of the *comes Italiae* (*sub dispositione viri spectabilis*);[25] presumably his seat would have been in Aquileia, and his task would have been primarily the defence of the *tractus* in the northeastern Alps.[26] The function of *comes Italiae* was in fact first mentioned by the *ND*.[27]

Scharf is convinced that the expression *tractus Italiae circa Alpes* does not denote, as could be concluded from the name, the entire northern Italic diocese *Italia annonaria*, but merely its northern border zone along the Alps. According to him, the term *comes Italiae* must be understood only as an expression for the command section on the northern border zone along the Alps,[28] which is explicitly stated in the *ND*: *Sub dispositione viri spectabilis comitis Italiae: Tractus Italiae circa Alpes*.[29] An identical term can be found in the mention of *comes Argentoratensis*, which described his presence as: *Sub dispositione viri spectabilis comitis Argentoratensis: Tractus Argentoratensis*.[30]

The mention of the commands for *Argentoratum* (today Straßburg) and Italy are listed in the *ND*

[14] Evidence provided by Degrassi 1954, 151.

[15] Hoffmann 1970, 22; Bosio 1979, 525–526; Zaccaria 1981, 81; Christie 1991, 418; Marcone 2002, 176–177; Marcone 2004a, 357.

[16] Oxford Latin Dictionary, s.v.

[17] Christie 1991, 418, 419 fig. 3; Šašel 1984, 118 (= Šašel 1992, 800); Šašel 1993, 211; Rollinger 1996, 204; Bigliardi 2004, 14.

[18] Šašel 1970–1971, 37 (= Šašel 1992, 732); Šašel 1988, 109 (= Šašel 1992, 815); Christie 2008, 566.

[19] Ciglenečki 2011, 259.

[20] Šašel 1993.

[21] Šašel 1970–1971, 38 (= Šašel 1992, 733).

[22] See Napoli 1997, who provides no evidence of other barriers in the Alps.

[23] Šašel 1993, Insert.

[24] Barello, Ferrero, Uggé 2013, 38. See also Mollo 2005.

[25] *Not. Dign. Occ.* XXIV 4–5.

[26] Cracco Ruggini 2000, 19. Marcone 2002, 177.

[27] Seeck 1900.

[28] Scharf 2005, 70.

[29] *Not. Dign. Occ.* XXIV 4–5.

[30] *Not. Dign. Occ.* XXVII 4–5.

manuscript at the end of the chapter on *comites* and in this case the geographic sequence was not followed. On the basis of the identical structure of the texts it is clear that these two chapters contained subsequently added data. The same is true for the mention of *comes Britanniae*, listed at the very end of this chapter, only in place of *tractus*, the expression *provincia Britannia* is used.[31] In all three cases, the vignette shows only a depiction of one fortified place and not a row of forts, which usually correspond in number to the number of garrisons.[32] Scharf therefore concludes that the three entries in *ND* reflect a chronologically later development of the office (*officium*) or that the entries were most probably later added to the text of the *ND*.[33] Rollinger is otherwise convinced that the term *tractus Italiae circa Alpes* belongs to the earlier stratum of the source used by the *ND*, thus at least in the last third of the 4th century.[34]

On the basis of the image in the *ND* it is clear that the expression *tractus Italiae circa Alpes* could refer only to linear barriers rather than a defence-in-depth.[35] Therefore, I cannot agree with the opinion of Ciglenečki and Milavec, who identified the dense network of Late Roman strongholds in northeastern Italy and northwestern Slovenia as the broadly developed system that the *ND* mentioned as *tractus Italiae circa Alpes*. Those strongholds are not connected to the barrier system of the Julian Alps and stand in strategic positions on naturally protected elevations from where they can control the surroundings.[36] The *tractus Italiae circa Alpes* is frequently associated with the establishment of a new defensive strategy, with a in depth designed defence, which would have been organized from large northern Italian towns,[37] while its headquarters would have been located around the fortified towns and fortresses connecting the Po River valley with the Alpine passes.[38] With the so-called new defensive strategy, a system of defence-in-depth would have also been connected to the system of fortifications, which together with fortified towns protected the main road connections to the Alpine valleys.[39] Based on the conviction that the *tractus Italiae circa Alpes* represented the entire Alpine belt comes the frequently supported opinion that the *castra* and *castella* on the southern foothills of the Alps from the period of the 5th–7th centuries represented the successors to the defence system of the *tractus Italiae circa Alpes*.[40]

It has usually been assumed that the *tractus Italiae circa Alpes* would have been founded at the beginning (or in the first third)[41] of the 5th century as a result of the collapse of the Roman defence in Pannonia, the decisive battles for the Illyro-Italic passes in the second half of the 4th century, and Alaric's siege of Rome.[42] The *tractus Italiae circa Alpes* with the segment in the Julian Alps would be, according to Šašel, the successor to the defensive military zone of the *claustra Alpium Iuliarum*.[43]

I am convinced that it is impossible that the *ND* with a depiction illustrating the function of *comes Italiae* and a vignette representing the appearance of the *tractus Italiae circa Alpes*, would reflect the situation from the beginning of the 5th century, when the defence line in the Julian Alps had already been abandoned and was most probably in decline. It is more likely to reflect the state in the 4th century (which would agree with Rollinger's proposal)[44] and is therefore merely the expression for the linear barriers known under the technical name of *claustra Alpium Iuliarum*.[45]

THE LEGIONS *IULIAE ALPINAE*

Only the *ND* mentions three legions that were connected to the defence of northeastern Italy in the Julian Alps because of their name *Iulia Alpina*.[46] Two of them were also connected to the function of *comes Italiae*, who would command the legions,[47]

[31] *Not. Dign. Occ.* XXVII 5.

[32] Scharf 2005, 70.

[33] Scharf 2005, 71.

[34] Rollinger 1996, 204.

[35] See also Bigliardi 2004, 15.

[36] Ciglenečki, Milavec 2009, 181, 183.

[37] Christie 1991, 418; Mollo 2005, 48; Martinez Jimenez 2011, 42.

[38] Christie 2008, 566.

[39] Brogiolo, Gelichi 1992. See also Rinaldi 2008.

[40] Wolfram 1980, 380; Bierbrauer 1985, 498; id. 1987, 336–337; Negro Ponzi Mancini 1999, 138; Brogiolo, Castelletti 2001, 56.

[41] Suggested by Bierbrauer 1985, 497; id. 1987, 335.

[42] Šašel 1970–1971, 38 (= Šašel 1992, 733); Christie 2006, 303; id. 2008, 566.

[43] Šašel 1984, 119 (= Šašel 1992, 801).

[44] Rollinger 1996, 204.

[45] For more details on this defense system, see Šašel, Petru (eds.) 1971.

[46] Degrassi 1954, 144. According to Christie 1991, 417, the barriers in the Julian Alps were occupied by the 3 legions *Iuliae Alpinae*.

[47] According to Degrassi (1954, 144) the *comes Italiae* commanded the I and III legions. According to Šašel 1988,

Tab. 2: The names of the three alpine legions in the manual *Notitia Dignitatum*.
Tab. 2: Poimenovanja treh alpskih legij v priročniku *Notitia dignitatum*.

Legions - various names Legija - različna poimenovanja	**Type of legion** Vrsta legije	**Stationed** Namestitev	**Command** Poveljstvo
I	*pseudocomitatensis* (*Not. Dign. Occ.* V 256)	*intra Italiam* (*Not. Dign. Occ.* VII 2)	*sub dispositione viri illustris magistri peditum* (*Not. Dign. Occ.* V 1)
Prima Alpina (*Not. Dign. Occ.* V 257)			
Prima Iulia (*Not. Dign. Occ.* VII 34)			
Alpini (*Not. Dign. Occ.* V 107)			
II	*pseudocomitatensis* (*Not. Dign. Occ.* V 256)	*intra Illyricum* (*Not. Dign. Occ.* VII 40)	*cum viro spectabili comite Illyrici* (*Not. Dign. Occ.* VII 40)
Secunda Iulia (*Not. Dign. Occ.* VII 60)			
Secunda Iulia Alpina (*Not. Dign. Occ.* V 258)			
III	*comitatensis* (*Not. Dign. Occ.* V 223)	*intra Italiam* (*Not. Dign. Occ.* VII 2)	*sub dispositione viri illustris magistri peditum* (*Not. Dign. Occ.* V 1)
Tertia Iulia (*Not. Dign. Occ.* VII 35)			
Tertia Iulia Alpina (*Not. Dign. Occ.* V 99, 248)			

and also with the *tractus Italiae intra Alpes*. For all three legions the term appears in at least two forms in various places in the *ND* (*Tab. 2*). Two legions, the *Prima Iulia,*[48] *prima Alpina,*[49] or rather *Alpini*[50] and *Tertia Iulia,*[51] or *Tertia Iulia Alpina*[52] were stationed *intra Italiam*[53] under the command of a *magister peditum*.[54] The *ND* lists under his command *32 legiones comitatenses,*[55] including the *tertia Iulia Alpina*, and *18 legiones pseudo comitatenses,*[56] among them *legio prima Alpina* and *legio secunda Iulia Alpina*.[57] No military unit is specifically mentioned under the function *comes Italiae*.[58]

As the third legion with that name, the *ND* mentions the *secunda Iulia Alpina*[59] or *Secunda Iulia*.[60] While the first and third legions were stationed in Italy (*intra Italiam*), the second legion, which was placed among *pseudo comitatenses*, was stationed in Illyricum (*intra Illyricum*[61]). It was specifically noted that this legion had been under the command of the *comes Illyrici* (*cum viro spectabili comite Illyrici*).[62]

The list of commands of military units in the *ND* (*Occ.* I and V) can only partially be compared to the list of military units in *Occ.* VII. In the *ND*, the military units are listed by region and by commander. First the infantry units are listed, followed by the cavalry units. In both cases, only for Italy (*intra Italiam*) are no military commanders listed, neither for the infantry,[63] nor the cavalry.[64] All *comites rei militaris* were under the command of the supreme commander, the *magister militum*, although for all the *ND* lists their troops. They were thus deputies of the supreme commander and in such a role commanded the units listed by the *ND*. The only exception is the *comes Italiae*, as under his function not a single military unit is mentioned and, despite some other opinions,[65] evidently did not have his own troops.[66]

109 (= Šašel 1992, 815), all three legions that were responsible fo r the defense of eastern Italy, were commanded by the *comes Italiae*.

[48] *Not. Dign. Occ.* VII 34.
[49] *Not. Dign. Occ.* V 257.
[50] *Not. Dign. Occ.* V 107.
[51] *Not. Dign. Occ.* VII 35.
[52] *Not. Dign. Occ.* V 99, 248.
[53] *Not. Dign. Occ.* VII 2.
[54] *Not. Dign. Occ.* V 1.
[55] *Not. Dign. Occ.* V 223.
[56] *Not. Dign. Occ.* V 256.
[57] *Not. Dign. Occ.* 258.
[58] Scharf 2005, 158.
[59] *Not. Dign. Occ.* V 108, 258.
[60] *Not. Dign. Occ.* VII 60.
[61] *Not. Dign. Occ.* VII 40.
[62] *Not. Dign. Occ.* VII 40.
[63] *Not. Dign. Occ.* VII 2.
[64] *Not. Dign. Occ.* VII 158.
[65] Hoffmann 1970, I 150.
[66] Scharf 2005 158, 302 n. 39.

On the basis of the entries in the *ND* it is possible to conclude that the *comes Italiae* had command over only the *tractus Italiae circa Alpes*, which represented a regionally limited area, in contrast the *ND* does not even specify the military units that were under his command, nor his functions (*officium*).[67] Hence it seems that only the *comes Italiae*, in contrast to other *comites*, had no concrete operative command powers.[68] This was the reason that Seeck suggested that the function of *comes Italiae* had originated only in the 5th century, when a military command for the region was no longer necessary.[69] Scharf also considers that the *comes Italiae* could not have been the commander of some section (*tractus*) before the year 412, when the Visigoths left Italy.[70]

If the *ND* were to be followed completely, we would have to conclude that the three legions *Iuliae Alpinae* were not connected to the defensive *tractus Italiae circa Alpes*, which was the responsibility of the *comes Italiae*, who in fact did not have his own military units. At the same time, we would have to conclude that the *tractus Italiae circa Alpes* was a defensive formation from the beginning of the 5th century.

Other written sources, however, tell a different story. Even in the period of Alaric's first crossing of the Julian Alps on the way to Italy in 401, the linear barriers in the Julian Alps had been undefended,[71] as was also the case in the period of his second invasion in 408,[72] and in the 5th century they already had no defensive function whatsoever. Why then would the *ND* mention in the early 5th century the evidently abandoned linear barrier as a *tractus Italiae circa Alpes* and depict it in the form of a line of walls with towers, while it would be headed by a deputy military commander (*comes rei militaris*)[73] without his own soldiers?

Given the unreliability of the *ND* as a historical source, particularly in terms of the part referring to the western part of the Empire (*Occ.*), and the confusion in the list of the military units, it seems that in this segment, as well, we cannot fully follow the *ND*, and particularly on the basis of data listed in it we cannot come to firm conclusions.

It is much more likely that the mention of the three legions of the Julian Alps referred to the situation in the much less detailed and defined period of the 4th century.

The three legions that were mentioned by the *ND* were established in the framework of the Diocletian military reform.[74] Their role would have been – as is shown by their titles – the defence of northeastern Italy,[75] although Ritterling thought that they had been stationed in the new Diocletian province of *Alpes Cottiae*[76] in present-day northwestern Italy, which most probably was not the case. They were active in the region of the Julian Alps,[77] and they would also have been responsible for the construction of barriers.[78] Two legions were active in the region of the barriers that extended on the northeast of the Italic diocese of *Italia Annonaria* (hence *intra Italiam*), while one, under the command of the *comes Illyrici*, was active in the region of the barriers that had been built *intra Illyricum*, hence in the diocese of Illyricum (*dioecesis Illyrici*).[79] At least for this legion it could be assumed with great probability (also in the light of the most recent archaeological excavations),[80] that it was stationed in *Tarsatica*, (present-day Rijeka), the most important fortress in the Illyrian part of the barrier wall. This definitely seems more likely than the placement of the command of the legion at Velike Malence,[81] 100 km from the line of defensive barriers.

The *ND* is also followed by Ciglenečki, who believes that the positions of the legions I – III *Alpinae* should be sought at least at the upland strongholds of Tonovcov grad and Puštal pri Trnju[82] Ciglenečki and Milavec are also convinced that units of legions I, II, and III *Iuliae Alpinae*

[67] Scharf 2005, 303.

[68] Marcone 2004b, 287 n. 49.

[69] Seeck 1900, 657.

[70] Scharf 2005, 304.

[71] Turr. Ruf., Prologus in libros historiarum Eusebii 2–15 (Schwartz, Mommsen [eds.] 1908, IX 2, 951).

[72] Philost. 12. 2 (Bidez 1913, 140). Šašel (1971, 38) related that report to Alaric's campaign in 401, while Graßl (1996, 183) proved with valid arguments that this referred to his campaign in 408.

[73] *Not. Dign. Occ.* I 30.

[74] Ritterling, 1925, Sp. 1365–1367.

[75] Hoffmann 1970, I 150; Šašel 1988, 109 (= Šašel 1992, 815).

[76] Ritterling 1925, Sp. 1404–1405.

[77] Christie 1991, 417.

[78] Ulbert 1981, 43.

[79] Šašel 1988, 109 (= Šašel 1992, 815). Degrassi (1954, 144) is convinced that *legio II Iulia Alpina* under the command of the *comes Illyrici* could not have defended barrier walls that were in the Italic diocese.

[80] Bekić, Radić-Štivić 2009.

[81] As one of the possible suggestions in Šašel 1988, 109 (= Šašel 1992, 815).

[82] Ciglenečki 2011, 271.

were deployed along a dense network of stations in strategic positions on naturally protected elevations between Forum Iulii and Emona, from which it was possible to oversee the surroundings and control important routes of communication.[83] These stations were placed in the context of the *tractus Italiae circa Alpes* as a continuation of the defensive system of northeastern Italy. In both cases, the above military units would have been active after the abandonment of the linear barriers, hence after the introduction of a new defensive strategy, a in-depth- defence of Italy.[84] No evidence exists connecting the three legions of the Julian Alps with the defensive basis of the *tractus Italiae circa Alpes* and place them in the 5th century at sites lying on strategic points on both sides of the former linear barrier.

CONCLUSION

1 – The expression *tractus Italiae circa Alpes* cannot be interpreted as referring to a defensive zone extending along the Alps in an arc from the Ligurian Sea to the Bay of Kvarner.

2 – Citing the *tractus Italiae circa Alpes* as the predecessor of the defensive system composed in the period of the 5th–7th centuries of *castra* and *castella* at the exits from Alpine valleys is methodologically incorrect.

3 – *Tractus Italiae circa Alpes* is the term used in the *ND* for the barriers in the Julian Alps, otherwise known under the expression *claustra Alpium Iuliarum*. The term *tractus* and the accompanying illustration undoubtedly reflect the situation in the 4th century.

4 – The expression *tractus Italiae circa Alpes* cannot be connected to a new defensive strategy, a in-depth- defence of Italy, which appeared after the decline of the linear defensive system in the Julian Alps.

5 – The three legions, which because of the name *Iuliae Alpinae* are connected to the Julian Alps, were not commanded by the *comes Italiae*, who did not control his own military units.

6 – The legions *Prima*, *Secunda*, and *Tertia Iulia Alpina* were active on the linear defensive system in the Julian Alps in the 4th century, with two in the Italian section of the barrier (*intra Italiam*), and one in the section of the barrier in the Illyrian diocese (*intra Illyricum*).

Translation: Barbara Smith Demo

[83] Ciglenečki, Milavec 2009, 184; Ciglenečki 2011, 271.
[84] See also Christie 2008, 566.

BARELLO, F., F. FERRERO, S. UGGÉ 2013, Evidenze archeologiche in Valle di Susa: acquisizioni, bilanci, prospettive di ricerca. – *Segusium* 52, 23–78.

BEKIĆ, L., N. RADIĆ-ŠTIVIĆ (eds. / ur.) 2009, *Tarsatički principij. Kasnoantičko vojno zapovjedništvo / Principia di Tarsatica. Quartiere generale d'epoca tardoantica.* – Rijeka.

BIDEZ, J. (ed. / ur.) 1913, *Die Griechischen Christlichen Schriftsteller,* XXI, *Philostorgius.* – In / V: Historia ecclesiastica, Leipzig.

BIERBRAUER, V. 1985, Frühmittelalterliche Castra im östlichen und mittleren Alpengebiet: Germanische Wehranlagen oder romanische Siedlungen?. – *Archäologisches Korrespondenzblatt* 15, 497–513.

BIERBRAUER, V. 1987, *Invillino – Ibligo in Friaul* 1. *Die römische Siedlung und das spätantik-frühmittelalterliche Castrum.* – Münchner Beitrage zur Vor- und Frühgeschichte 33.

BIGLIARDI, G. 2004, Alpes, id est Claustra Italiae. La trasformazione dei complessi fortificati romani dell'arco Alpino centro-orientale tra l'età tardo-repubblicana e l' età tardo-antica. – *Aquileia nostra* 75, 318–371.

BOSIO, L. 1979, Le fortificazioni tardoantiche del territorio di Aquileia. – In / V: *Il territorio di Aquileia nell'Antichità,* Antichità Altoadriatiche 15, 515–536.

BOUDARTCHOUK, J.-L. 2008, La frontière et les limites de l'Empire romain tardif. En mots et en images, à travers la Notitia Dignitatum (ca. 400–430). – *Archéopages* 21, 48–55.

BRENNAN, P. 1995, The Notitia Dignitatum. – In / V: *Les littératures techniques dans l'antiquité romaine,* Entretiens Hardt 42, 147–178.

BROGIOLO, G. P., L. CASTELLETTI 2001, *Archeologia a Monte Barro* I. *Il grande edifico e le torri.* – Lecco.

BROGIOLO, G. P., S. GELICHI 1992, *Nuove ricerche sui castelli altomedievali in Italia settentrionale.* – Firenze.

CHRISTIE, N. 1991, The Alps as a frontier (A.D. 168–774). – *Journal of Roman Archaeology* 4, 410–430.

CHRISTIE, N. 2006, *From Constantine to Charlemagne: An Archaeology of Italy, AD 300-800.* – Aldershot, Burlington.

CHRISTIE, N. 2008, From the Danube to the Po: Late Roman Defence in Pannonia and Italy. – In / V: A. Poulter (ed. / ur.), *The Transition to Late Antiquity,*

on the Danube and Beyond, Proceedings of the British Academy 141, 547–578.

CIGLENEČKI, S. 2011, Utrdba Tonovcov grad – pomemben člen poznorimske obrambe Italije / The Fort at Tonovcov grad – An important part of the Late Roman defence system of Italy. – In / V: S. Ciglenečki, Z. Modrijan, T. Milavec (eds. / ur.), *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu. Naselbinski ostanki in interpretacija / Late Antique fortified settlement Tonovcov grad near Kobarid. Settlement remains and interpretation,* Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 23, 259–271.

CIGLENEČKI, S., T. MILAVEC 2009, The defence of north-eastern Italy in the first decennia of the 5th century. – *Forum Iulii* 33, 175–187.

CRACCO RUGGINI, L. 2000, Aquileia nel Mediterraneo tardoantico. – In / V: P. Cammarosano (ed. / ur.), *Il patriarcato di Aquileia. Uno stato nell'Europa Medievale,* 11–24, Udine.

DEGRASSI, A. 1954, *Il confine nord-orientale dell'Italia romana. Ricerche storico-topografiche*. – Dissertationes Bernenses 1/6.

DI DARIO, B. M. 2005, *La notitia dignitatum. Immagini e simboli del tardo impero romano.* – Padova.

FALEIRO, C. N. 2005, *La Notitia Dignitatum: nueva edición crítica y comentario histórico*. – Madrid.

GRASSL, H. 1996, Der Südostalpenraum in der Militärgeographie des 4. / 5. Jahrhunderts. – In / V: R. Bratož (ed. / ur.), *Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit,* Situla 34, 177–184.

GRIGG, R. 1987, Illustrations and Text in the lost Codex Spirensis. – *Latomus* 46, 204–210.

HOFFMANN, D. 1970, *Das spätrömische Bewegungsheer und die Notitia Dignitatum.* – Düsseldorf.

KULIKOWSKI, M. 2000, The "Notitia Dignitatum" as a Historical Source. – *Historia* 49, 358–377.

MAIER, I. 1969, The Barberinus and Munich codices of the "Notitia Dignitatum omnium". – *Latomus* 28, 960–1035.

MARCONE, A. 2002, Tra Adriatico e Danubio nel IV secolo. – In / V: M. Buora, W. Jobst (eds. / ur.), *Roma sul Danubio. Da Aquileia a Carnuntum lungo la via dell'ambra,* Cataloghi e Monografie Archeologiche dei Civici Musei di Udine 6, 173–178.

MARCONE, A. 2004a, L'illirico e la frontiera nordorientale dell'Italia nel IV secolo D.C. – In / V: G. Urso (ed. / ur.), *Dall'Adriatico al Danubio. L'Illyrico nell'età greca e romana,* 343–359, Pisa.

MARCONE, A. 2004b, Tarda Antichità tra Aquileia e Norico. – In / V: A. Marcone (ed. / ur.), *Società e cultura in età tardoantica. Atti dell' incontro di studi,* 277–289, Udine.

MARTINEZ JIMENEZ, J. 2011, Monte Barro: An Ostrogothic Fortified Site in the Alps. – *Assemblage* 11 , 34–46.

MOLLO, E. 2005, Le "chiuse" alpine fra realtà e mito. – In / V: *I Longobardi e le Alpi.* Atti della giornata di studio "Clusae Longobardorim, i Longobardi e le Alpi", Chiusa di San Michele, 6 marzo 2004, La biblioteca di Segusium 4, 47–66.

NAPOLI, J. 1997, *Recherches sur les fortifications linéares romaines.* – Roma.

NEGRO PONZI MANCINI, M. M. 1999, Romani, bizantini e longobardi: le fortificazioni tardo antiche e altomedievali nelle alpi occidentali. – In / V: Brogiolo, G. P. (ed. / ur.), Le fortificazioni del Garda e i sistemi di difesa dell'Italia settentrionale tra tardo antico e alto Medioevo, 137–154, Mantova.

PALME, B. 2011, Notitia Dignitatum. – In / V: *Imperium and Officium Working Papers (IOWP),* Version 01, 1–6, Wien (http://iowp.univie.ac.at/?q=node/160 [last access / zadnji dostop: Dec., 2013]).

RINALDI, C. 2008, Fortificazioni tardoantiche: un caso comasco. – In. / V: *Storiadelmondo,* Periodico telematico di Storia e Scienze Umane 56, 15 novembre 2008 (http://www.storiadelmondo.com/56/rinaldi.fortificazioni.pdf [last access / zadnji dostop: Dec., 2013]).

RITTERLING, E. 1925, Legio. – In / V: *RE* XII.2, 1329–1829.

ROLLINGER, R. 1996, Eine spätantike Strassenstation auf dem Boden des heutigen Vorarlberg? – *Montfort* 48, 187–242.

SEECK, O. 1900, Comites 46 (= Comes Italiae). – In / V: *RE* IV.1, 657.

SCHARF, R. 2005, *Der Dux Mogontiacensis und die Notitia Dignitatum. Eine Studie zur spätantiken Grenzverteidigung.* – Berlin.

SCHWARTZ, E., T. MOMMSEN (eds. / ur.) 1908, Die Griechischen Christlichen Schriftsteller, IX 2. Eusebius. – In / V: *Historia ecclesiastica,* Leipzig.

ŠAŠEL, J. 1970–1971 (1992), Alpes Iuliana. – *Arheološki vestnik* 21–22, 33–44 (= *Opera Selecta,* Situla 30, Ljubljana 1992, 728–739).

ŠAŠEL J. 1971, Antični viri / Ancient sources. – V: J. Šašel, P. Petru (eds. / ur.), *Claustra Alpium Iuliarum* I, *Fontes,* Katalogi in monografije 5, 17–45.

ŠAŠEL, J. 1984 (1992), Sistemi di difesa della "porta illirico-italica" nel Tardo Antico. – In / V: *Il crinale d'Europa. L' area illirico-danubiana nei suoi rapporti con il mondo classico,* 113–123, Roma (= *Opera Selecta,* Situla 30, Ljubljana 1992, 795–805).

ŠAŠEL, J. 1988 (1992), L'organizzazione del confine orientale d'Italia nell'alto medioevo. – In / V: *Antichità Altoadriatiche* 32, 107–114 (= *Opera Selecta,* Situla 30, Ljubljana 1992, 813–820).

ŠAŠEL, J. 1993, Storia militare di Milano nel quarto secolo. – In / V: *Arheološki vestnik* 44, 209–211.

ŠAŠEL, J., P. PETRU (eds. / ur.) 1971, *Claustra Alpium Iuliarum* I, *Fontes.* – Katalogi in monografije 5.

ULBERT, T. 1981, *Ad Pirum (Hrušica). Spätrömische Passbefestigung in den Julischen Alpen.* – Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 31.

VEDALDI IASBEZ, V. 1994, *La Venetia Orientale e l'Histria. Le fonti letterarie greche e latine fino alla caduta dell'Impero Romano d'Occidente.* – Roma.

ZACCARIA, C. 1981, Le fortificazioni romane e tardo antiche. – In / V: T. Miotti (ed. / ur.), *Storia ed evoluzione dell'arte delle fortificazioni in Friuli,* Castelli dell Friuli 5, 61–95.

WOLFRAM, H. 1980, *Geschichte der Goten. Von der Anfängen bis zur Mitte des 6. Jahrhunderts.* – München.

Zapore v Julijskih Alpah in *Notitia dignitatum*

TRACTUS ITALIAE CIRCA ALPES

Antični avtorji so za zidane linijske obrambne zapore na Julijskih Alpah uporabljali številne izraze, tako da je termin *claustra Alpium Iuliarum* le eno od poimenovanj zapor (*tab. 1*) – Šašel ga označuje kot tehnični izraz[1] – in zdel bi se upravičen sklep, da nek uradni naziv za zapore ni obstajal.[2]

Zdi se, da edino omembo obrambnega sistema na Julijskih Alpah v uradnem rimskem dokumentu predstavlja izraz *tractus Italiae circa Alpes* v priročniku *Notitia dignitatum tam civilium quam militarium in partibus orientis / occidentis* (v nadaljevanju *ND*),[3] pa čeprav Julijske Alpe in obrambne zapore v besedilu niso izrecno omenjene.

Poznorimski priročnik *Notitia dignitatum,* ki podaja pregled visokih civilnih in vojaških uradnikov tako za vzhodni (*Or.*) kot za zahodni (*Occ.*) del poznorimskega imperija, je ohranjen le v nekaj kopijah, izdelanih v 15. in 16. stoletju na osnovi srednjeveškega rokopisa iz 9./10. stoletja *Codex Spirensis*, ki je med drugimi dokumenti vseboval tudi *ND*, že v 17. stoletju pa je bil izgubljen.

ND predstavlja edini ohranjeni vir za študij upravne in vojaške zgodovine 4. in 5. stoletja. Treba pa je opozoriti, da je zaradi številnih odprtih vprašanj kot vir zelo problematičen.

Medtem ko priročnik s seznamom funkcij za vzhodni del imperija (*Or.*), ki so ga nehali dopolnjevati okoli leta 400, dokaj verno odslikava stanje okoli 394, pa seznam za zahodni del imperija (*Occ.*) zaradi številnih dopolnitev in popravkov, ki so jih vanj vnašali vse do okoli leta 425, ne odraža dejanskega stanja v zahodnem delu imperija v nobenem specifičnem obdobju.[4] Priročnik *ND*, kakršnega poznamo, je namreč po vsej verjetnosti dokument, sestavljen iz različnih priročnikov, izdelanih v različnih obdobjih,[5] čeprav je osnovni originalni dokument verjetno nastal v času vlade Teodozija. Po mnenju številnih raziskovalcev gre bolj za ideološki tekst, katerega namen je bilo propagirati enotnost imperija, in ne za dokument, ki naj bi služil kot pomoč administraciji.[6] Tako ne preseneča zlasti velika zmeda, prisotna v seznamu vojaških enot, ki zgolj v grobem predstavlja stanje v času Teodozija.[7] Priročnik *ND* ima zato za interpretacijo razmer v 4. in 5. stoletju zlasti v zahodnem delu imperija, kamor je sodil tudi obrambni sistem Julijskih Alp, kot zgodovinski vir le omejeno vrednost, pa tudi kot celoto ga moramo obravnavati z največjim pridržkom.[8]

Najboljši pregled vseh odprtih vprašanj in sintezo dognanj dosedanjih študij podaja nedvomno Palme.[9]

Pri tem velja opozoriti, da so ilustracijam v originalnem rokopisu iz 9./10. stoletja (*Codex Spirensis*) najbližje risbe iz druge verzije kopije *ND* iz leta 1550–1551 (ta vsebuje le ilustracije), ki se hrani v Münchnu (codex 2).[10] V prvi verziji kopije *ND* iz Münchna, verjetno izdelani 1542 (codex 1),[11] so bile risbe namreč preveč posodobljene in prilagojene času, zato odražajo arhitekturni slog 16. stoletja, v katerem je bila kopija izdelana (*sl. 1*). Naročnik je po prevzemu prve verzije kopije tako zahteval novo izdelavo risb, ki naj bodo čimbolj podobne originalu (*sl. 2*).[12]

Poimenovanje *tractus Italiae circa Alpes* se v *ND* pojavlja na risbi, ki ilustrira funkcijo *comes Italiae* in ima v ospredju upodobljeno utrjeno mesto v Italiji, ki leži ob vznožju gora. Na gorah sta upodobljeni dve liniji zidanih zapornih zidov, utrjenih s cinami, vsaka s stolpom v sredini, kar nedvomno predstavlja linijske obrambne zapore.[13] Da je upodobljeno utrjeno mesto *Aquileia*, so si raziskovalci edini že od začetka 20. stoletja, prav

[1] Šašel 1970–1971, 38 (= Šašel 1992, 733).

[2] V antični geografski predstavi so Julijske Alpe obsegale skoraj vse mejno območje med Apeninskim in Balkanskim polotokom in so se razprostirale od Karnijskih Alp do Kvarnerja: Vedaldi Iasbez 1994, 72–81.

[3] *Not. Dign. Occ.* XXVIII (Faleiro 2005, 423).

[4] Kulikowski 2000, 360.

[5] Brennan 1995.

[6] Kulikowski 2000, 360.

[7] Kulikowski 2000, 375.

[8] Kulikowski 2000, 376.

[9] Palme 2011.

[10] München, Bayerische Staatsbibliothek, ms. Clm 10291 (codex 2 = fol.171–222). Maier 1969, 1006; Grigg 1987.

[11] München, Bayerische Staatsbibliothek, ms. Clm 10291 (codex 1 = fol.1–170).

[12] Maier 1969, 999, 1025. Boudartchouk 2008, 49. Podrobno primerjalno analizo ilustracij *comes Italiae* v obeh münchenskih kodeksih podaja Maier (1969, 1010–1011).

[13] Boudartchouk 2008, 55.

tako o tem, da so upodobljene gore Julijske Alpe.[14] Upodobitev dveh linij zidov s stolpi na gorah tako nedvomno predstavlja linijske obrambne strukture na Julijskih Alpah.[15] Zato lahko šele na osnovi upodobitve, ki ilustrira funkcijo *comes Italiae*, sklepamo, da se izraz *tractus* nanaša na zidane obrambne strukture, o čemer zgolj na osnovi teksta ne bi bilo mogoče domnevati.[16]

Prav za izraz *tractus Italiae circa Alpes*, ki v podrobnostih ni opredeljen, se v literaturi pojavljajo različna mnenja tako glede njegove geografske umestitve kot njegove časovne opredelitve.

V strokovni literaturi se najpogosteje pojavlja mnenje, da obsega omenjeni izraz celoten pas severne Italije, ki naj bi se v loku raztezal po Alpah od Nice, preko zaledja Torina, Aoste, Trenta, pa vse do Kvarnerskega zaliva.[17] *Tractus Italiae circa Alpes* naj bi tako obsegal tudi obrambne zapore, med drugim poznane pod imenom *claustra Alpium Iuliarum*, ki pa naj bi predstavljale zgolj vzhodni del veliko širšega obrambnega sistema.[18] Linijske zapore na Julijskih Alpah bi bile tako le najbolj izpostavljeni del obrambnega sistema *tractus Italiae circa Alpes*.[19] Pod to predpostavko je Šašel tudi skušal rekonstruirati obrambni sistem, ki naj bi ga omenjala *ND*, in ga med Nico in Reko razdelil na šest sekcij.[20] Kot dokaz za delitev obrambnega pasu v sekcije, ena od katerih so bile Julijske Alpe, navaja Šašel dejstvo, da so na celotnem pasu delovale tri legije *Iuliae Alpinae*.[21]

Na celotnem alpskem loku od zaledja Nice do Julijskih Alp so ostanki linijskih zidanih zapornih zidov s stolpi dokumentirani le na območju Julijskih Alp. Za ostale alpske predele antični avtorji o zaporah ne poročajo, prav tako na terenu niso bili odkriti ostanki linijskih obrambnih struktur.[22] V Kotijskih Alpah (*Alpes Cottiae*, danes ital. Alpi Cozie) v zaledju antičnega mesta *Segusium* (danes Susa pri Torinu), kamor Šašel umešča *claustra Alpium Cottiarum*,[23] so bile na primer zapore zasnovane bistveno drugače. Zgrajene niso bile kot linearni mogočni zidovi z vgrajenimi stolpi, kot jih upodablja *ND*, ampak so prehod po dolini skupaj z utrjenimi mesti zapirali le preprosti stolpi.[24]

Že na osnovi teh dejstev in upodobitev na risbi v *ND* bi lahko zaključili, da izraz *tractus Italiae circa Alpes* označuje le linijske zaporne zidove s stolpi v Julijskih Alpah.

ND poroča, da je *tractus Italiae circa Alpes* sodil v pristojnost oziroma pod poveljstvo *comes Italiae* (*sub dispositione viri spectabilis*);[25] domnevno naj bi imel sedež v Akvileji, njegova naloga pa naj bi bila predvsem obramba linijskih zapor (*tractus*) na severovzhodnih Alpah.[26] Funkcijo *comes Italiae* prvič omenja prav *ND*.[27]

Scharf je prepričan, da izraz *tractus Italiae circa Alpes* ne označuje, kot bi sklepali iz imena, celotne severne italske dieceze *Italia Annonaria*, ampak samo njen severni mejni pas vzdolž Alp. Tudi pod terminom *comes Italiae* moramo po njegovem mnenju razumeti le izraz za komando odseka na severnem mejnem pasu vzdolž Alp,[28] kar je v *ND* izrecno navedeno: *Sub dispositione viri spectabilis comitis Italiae: Tractus Italiae circa Alpes*.[29] Identično poimenovanje najdemo pri omembi *comes Argentoratensis*, ki opisuje njegovo pristojnost kot: *Sub dispositione viri spectabilis comitis Argentoratensis: Tractus Argentoratensis*.[30]

Omembi poveljstev za *Argentoratum* (danes Straßburg) in Italijo sta v rokopisu *ND* navedeni na koncu poglavja o *comites* in v tem primeru geografsko zaporedje ni bilo upoštevano. Na osnovi enake strukture tekstov je jasno, da gre pri teh dveh poglavjih za naknadno vnesene dodatke. Isto velja za omembo *comes Britanniae*, ki stoji povsem na koncu tega poglavja, le da je namesto *tractus* naveden izraz *provincia Britannia*.[31] V vseh treh primerih prikazuje vinjeta le upodobitev enega utrjenega mesta in ne vrste trdnjav, ki običajno po številu ustrezajo številu garnizonov.[32] Scharf zato sklepa, da se v teh treh vpisih v *ND* odraža časovno

[14] Evidenco podaja Degrassi 1954, 151.

[15] Hoffmann 1970, 22; Bosio 1979, 525–526; Zaccaria 1981, 81; Christie 1991, 418; Marcone 2002, 176–177; Marcone 2004a, 357.

[16] Oxford Latin Dictionary, s. v.

[17] Christie 1991, 418, 419 sl. 3; Šašel 1984, 118 (= Šašel 1992, 800); Šašel 1993, 211; Rollinger 1996, 204; Bigliardi 2004, 14.

[18] Šašel 1970–1971, 37 (= Šašel 1992, 732); Šašel 1988, 109 (= Šašel 1992, 815); Christie 2008, 566.

[19] Ciglenečki 2011, 259.

[20] Šašel 1993.

[21] Šašel 1970–1971, 38 (= Šašel 1992, 733).

[22] Glej Napoli 1997, ki ne podaja nobene evidence za druge zapore na Alpah.

[23] Šašel 1993, priloga.

[24] Barello, Ferrero, Uggé 2013, 38. Glej tudi Mollo 2005.

[25] *Not. Dign. Occ.* XXIV 4–5.

[26] Cracco Ruggini 2000, 19; Marcone 2002, 177.

[27] Seeck 1900.

[28] Scharf 2005, 70.

[29] *Not. Dign. Occ.* XXIV 4–5.

[30] *Not. Dign. Occ.* XXVII 4–5.

[31] *Not. Dign. Occ.* XXVII 5.

[32] Scharf 2005, 70.

kasnejši razvoj služb (*officium*) oziroma so bili vpisi najverjetneje kasneje dodani v tekst *ND*.[33] Rollinger je sicer prepričan, da sodi *tractus Italiae circa Alpes* k starejšim plastem virov, ki jih je uporabljala *ND*, torej vsaj v zadnjo tretjino 4. stoletja.[34]

Na osnovi upodobitve v *ND* je jasno, da se lahko izraz *tractus Italiae circa Alpes* nanaša le na linijske zapore in ne na globinsko zasnovano obrambo.[35] Zato se ne morem strinjati z mnenjem Ciglenečkega in Milavčeve, ki v gosti mreži poznoantičnih postojank v severovzhodni Italiji in severozahodni Sloveniji prepoznavata široko razvejan sistem, ki naj bi ga *ND* omenjala kot *tractus Italiae circa Alpes*. Te postojanke niso povezane z zapornim sistemom Julijskih Alp in stojijo na strateških položajih na naravno zaščitenih vzpetinah, od koder nadzorujejo okolico.[36] *Tractus Italiae circa Alpes* sicer pogosto povezujejo z vzpostavljanjem nove obrambne strategije, z globinsko zasnovano obrambo, ki naj bi bila organizirana iz večjih severnoitalskih mest,[37] njeno poveljstvo pa naj bi bilo nastanjeno okoli utrjenih mest in trdnjav, ki Padsko nižino povezujejo z alpskimi prelazi.[38] S tako imenovano novo obrambno strategijo, globinsko zasnovano obrambo naj bi bil povezan tudi sistem trdnjav, ki so skupaj z utrjenimi mesti varovale glavne cestne povezave po alpskih dolinah.[39] Iz prepričanja, da predstavlja *tractus Italiae circa Alpes* celoten alpski pas, izhaja tudi v literaturi pogosto zastopano mnenje, da so *castra* in *castella* na južnih obronkih Alp iz obdobja 5.–7. stoletja nasledniki obrambnega sistema *tractus Italiae circa Alpes*.[40]

V strokovni literaturi je pogosto zastopano mnenje, da naj bi bil *tractus Italiae circa Alpes* osnovan v začetku (oziroma prvi tretjini)[41] 5. stoletja kot posledica propada rimske obrambe v Panoniji, odločilnih bitk za iliro-italske prehode v 2. pol. 4. stoletja in Alarikovega obleganja Rima.[42] *Tractus Italiae circa Alpes* s segmentom v Julijskih Alpah naj bi bil po Šašlu naslednik obrambne vojaške cone *claustra Alpium Iuliarum*.[43]

Po mojem prepričanju je nemogoče, da bi *ND* z upodobitvijo, ki ilustrira funkcijo *comes Italiae* in v sliki predstavlja videz *tractus Italiae circa Alpes*, odražala stanje iz začetka 5. stoletja, ko je bila linijska obrambna črta na Julijskih Alpah že opuščena in po vsej verjetnosti propadajoča. Verjetneje odraža stanje iz 4. stoletja (kar bi se ujemalo z Rollingerjevim predlogom)[44] in je potemtakem zgolj poimenovanje za linijske zapore, ki jih poznamo pod tehničnim izrazom *claustra Alpium Iuliarum*.[45]

LEGIJE *IULIAE ALPINAE*

Samo *ND* omenja tri legije, ki jih zaradi naziva *Iulia Alpina* povezujejo z obrambo severovzhodne Italije na Julijskih Alpah,[46] dve od njih pa tudi s funkcijo *comes Italiae,* ki naj bi legijam poveljeval,[47] in s tem tudi s *tractus Italiae intra Alpes*. Za vse tri legije se v *ND* na različnih mestih pojavlja naziv vsaj v dveh oblikah (*tab. 2*). Dve legiji *Prima Iulia,*[48]*prima Alpina*[49] oziroma *Alpini*[50] in *Tertia Iulia*[51] oziroma *Tertia Iulia Alpina*[52] sta bili stacionirani *intra Italiam*[53] pod poveljstvom *magister peditum*.[54] *ND* našteva pod njegovim poveljstvom 32 *legiones comitatenses,*[55] kamor sodi tudi *tertia Iulia Alpina*, ter 18 *legiones pseudo comitatenses,*[56] med njimi *legio prima Alpina* in *legio secunda Iulia Alpina*.[57] Pod funkcijo *comes Italiae* se izrecno ne omenja nobena vojaška enota.[58]

[33] Scharf 2005, 71.
[34] Rollinger 1996, 204.
[35] Glej tudi Bigliardi 2004, 15.
[36] Ciglenečki, Milavec 2009, 181, 183.
[37] Christie 1991, 418; Mollo 2005, 48; Martinez Jimenez 2011, 42.
[38] Christie 2008, 566.
[39] Brogiolo, Gelichi 1992. Glej tudi Rinaldi 2008.
[40] Wolfram 1980, 380; Bierbrauer 1985, 498; id. 1987, 336–337; Negro Ponzi Mancini 1999, 138; Brogiolo, Castelletti 2001, 56.
[41] Tako Bierbrauer 1985, 497; id. 1987, 335.
[42] Šašel 1970–1971, 38 (= Šašel 1992, 733); Christie 2006, 303; id. 2008, 566.
[43] Šašel 1984, 119 (= Šašel 1992, 801).
[44] Rollinger 1996, 204.
[45] O omenjenem zapornem sistemu podrobno Šašel, Petru (ur.) 1971.
[46] Degrassi 1954, 144. Po Christie 1991, 417 so zapore na Julijskih Alpah zasedale 3 legije *Iuliae Alpinae*.
[47] Po Degrassi 1954, 144 je *comes Italiae* poveljeval I. in III. legiji. Po Šašel 1988, 109 (= Šašel 1992, 815) je vsem trem legijam, ki so bile odgovorne za obrambo vzhodne Italije, poveljeval *comes Italiae*.
[48] *Not. Dign. Occ.* VII 34.
[49] *Not. Dign. Occ.* V 257.
[50] *Not. Dign. Occ.* V 107.
[51] *Not. Dign. Occ.* VII 35.
[52] *Not. Dign. Occ.* V 99, 248.
[53] *Not. Dign. Occ.* VII 2.
[54] *Not. Dign. Occ.* V 1.
[55] *Not. Dign. Occ.* V 223.
[56] *Not. Dign. Occ.* V 256.
[57] *Not. Dign. Occ.* 258.
[58] Scharf 2005, 158.

Kot tretja legija s tem imenom se v *ND* pojavlja *secunda Iulia Alpina*[59] oziroma *Secunda Iulia*.[60] Medtem ko sta bili prva in tretja legija nameščeni v Italiji (*intra Italiam*), je bila druga legija, ki je uvrščena med *pseudo comitatenses*, nameščena v Iliriku (*intra Illyricum*[61]). Pri tej legiji je izrecno navedeno, da je bila pod poveljstvom *comes Illyrici* (*cum viro spectabili comite Illyrici*).[62]

Sezname poveljstev vojaških enot v *ND* (*Occ.* I in V) je mogoče le deloma primerjati s seznamom vojaških enot v *Occ.* VII. V *ND* so vojaške enote naštete po regijah in po poveljnikih. Najprej so naštete pehotne enote, sledi seznam konjeniških enot. V obeh primerih samo za Italijo (*intra Italiam*) ni naveden vojaški poveljnik niti za pehoto[63] niti za konjenico.[64] Vsi *comites rei militaris* so bili pod poveljstvom vrhovnega poveljnika *magister militum*, vendar *ND* pri vseh našteva njihove čete. Bili so torej namestniki vrhovnega poveljnika in v taki vlogi so poveljevali enotam, ki jih našteva *ND*. Edino izjemo predstavlja *comes Italiae*, saj se pod njegovo funkcijo ne omenja nobena vojaška enota in kljub nekaterim drugačnim mnenjem[65] očitno ni razpolagal z lastnimi četami.[66]

Na osnovi navedb v *ND* je mogoče sklepati, da je imel *comes Italiae* poveljstvo le nad *tractus Italiae circa Alpes*, ki je predstavljal regionalno omejeno območje, nasprotno pa *ND* ne navaja niti vojaških enot, ki bi bile pod njegovim poveljstvom, niti njegove funkcije (*officium*).[67] Zato se zdi, da samo *comes Italiae* za razliko od drugih *comites* ni imel nikakršne konkretne operativne poveljniške moči.[68] Prav zato je Seeck domneval, da je funkcija *comes Italiae* nastala šele v 5. stoletju, ko vojaško poveljstvo za to območje ni bilo več potrebno.[69] Tudi Scharf domneva, da *comes Italiae* ni mogel biti poveljnik nekega odseka (*tractus*) pred letom 412, ko so Italijo zapustili Zahodni Goti.[70]

Če bi popolnoma sledili *ND*, bi morali zaključiti, da tri legije *Iuliae Alpinae* niso bile povezane z obrambo *tractus Italiae circa Alpes*, ki je bil v pristojnosti *comes Italiae*, ta pa ni razpolagal z lastnimi vojaškimi enotami. Obenem bi tudi sklepali, da je *tractus Italiae circa Alpes* obrambna tvorba iz začetka 5. stoletja.

Vendar ostali pisni viri govorijo drugačno zgodbo. Že v času prvega Alarikovega prehoda Julijskih Alp na poti v Italijo leta 401 so bile linijske zapore na Julijskih Alpah nebranjene,[71] prav tako v času njegovega drugega pohoda leta 408[72] in v 5. stoletju niso imele nikakršne obrambne funkcije več. Zakaj bi torej v zgodnjem 5. stoletju *ND* omenjala očitno opuščene linijske zapore kot *tractus Italiae circa Alpes* in ga upodobila v obliki linijskih zidanih zapor in stolpov, načeloval pa bi mu namestnik vojaškega poveljnika (*comes rei militaris*)[73] brez lastne vojske?

Glede na nezanesljivost *ND* kot zgodovinskega vira, še zlasti pa njenega dela, ki se navezuje na zahodni del imperija (*Occ.*), ter zmede pri seznamih vojaških enot, se zdi, da tudi v tem delu ne moremo povsem slediti *ND*, predvsem pa na osnovi v njej navedenih podatkov ne moremo postavljati trdnih zaključkov.

Mnogo verjetnejša je domneva, da se omembe treh legij Julijskih Alp nanašajo na stanje iz podrobneje neopredeljenega obdobja v 4. stoletju.

Tri legije, ki jih omenja *ND*, so bile ustanovljene v okviru Dioklecijanovih vojaških reform.[74] Njihova naloga naj bi bila – kot povedo njihovi nazivi – obramba severovzhodne Italije,[75] čeprav je Ritterling menil, da so bile nameščene v novi dioklecijanski provinci *Alpes Cottiae*[76] v današnji severozahodni Italiji, kar pa po vsej verjetnosti ne drži. Delovale so na območju Julijskih Alp,[77] odgovorne pa naj bi bile tudi za izgradnjo zapor.[78] Dve legiji sta delovali na območju zapor, ki so se raztezale na severovzhodu italske dieceze *Italia Annonaria* (torej *intra Italiam*), ena pa je pod poveljstvom *comes Illyrici* delovala na območju zapor, ki so bile zgrajene *intra Illyricum*, torej

[59] *Not. Dign. Occ.* V 108, 258.
[60] *Not. Dign. Occ.* VII 60.
[61] *Not. Dign. Occ.* VII 40.
[62] *Not. Dign. Occ.* VII 40.
[63] *Not. Dign. Occ.* VII 2.
[64] *Not. Dign. Occ.* VII 158.
[65] Hoffmann 1970, I 150.
[66] Scharf 2005 158, 302 op. 39.
[67] Scharf 2005, 303.
[68] Marcone 2004b, 287 op. 49.
[69] Seeck 1900, 657.
[70] Scharf 2005, 304.
[71] Turr. Ruf., Prologus in libros historiarum Eusebii 2–15 (Schwartz, Mommsen (ur.) 1908, IX 2, 951).
[72] Philost. 12. 2 (Bidez 1913, 140). Šašel (1971, 38) to poročilo povezuje z Alarikovim pohodom leta 401, medtem ko Graßl (1996, 183) argumentirano dokazuje, da se nanaša na njegov pohod leta 408.
[73] *Not. Dign. Occ.* I 30.
[74] Ritterling, 1925, Sp. 1365–1367.
[75] Hoffmann 1970, I 150; Šašel 1988, 109 (= Šašel 1992, 815).
[76] Ritterling 1925, Sp. 1404–1405.
[77] Christie 1991, 417.
[78] Ulbert 1981, 43.

v diecezi Ilirika (*dioecesis Illyrici*).[79] Vsaj za to legijo bi lahko z veliko verjetnostjo (tudi v luči najnovejših arheoloških raziskovanj)[80] domnevali, da je bila stacionirana v Tarsatiki (*Tarsatica*, danes Rijeka), najpomembnejši utrdbi na ilirskem delu zapor. Nedvomno se zdi to precej verjetneje kot namestitev poveljstva legije v Velikih Malencah,[81] 100 km pred linijskimi obrambnimi zaporami.

ND sledi tudi Ciglenečki, ki domneva, da moramo vsaj na višinskih postojankah Tonovcov grad in Puštal pri Trnju iskati pozicije legij I. – III. *Alpinae*.[82] Ciglenečki in Milavec sta prav tako prepričana, da so bile enote legij I., II. in III. *Iuliae Alpinae* razmeščene po gosti mreži postojank na strateških položajih na naravno zaščitenih vzpetinah med Forum Iuli in Emono, od koder je bilo mogoče nadzorovati okolico in pomembne komunikacijske poti.[83] Te postojanke postavljata v kontekst *tractus Italiae circa Alpes* kot nadaljevanje obrambnega sistema severovzhodne Italije. V obeh primerih naj bi bile omenjene vojaške enote aktivne po opustitvi linijskih zapor, torej po uvedbi nove obrambne strategije, globinsko zasnovane obrambe Italije.[84] Nikakršnih dokazov ni, da bi lahko tri legije Julijskih Alp povezovali z obrambno zasnovo *tractus Italiae circa Alpes* in jih v 5. stoletju umeščali na najdišča, ki ležijo na strateških točkah na obeh straneh nekdanjih linijskih zapor.

ZAKLJUČEK

1 – Pod izrazom *tractus Italiae circa Alpes* ni mogoče razumeti obrambnega pasu, ki bi se po Alpah v loku raztezal od Ligurskega morja do Kvarnerskega zaliva.

2 – Omenjanje *tractus Italiae circa Alpes* kot predhodnika obrambnega sistema, ki so ga v času 5.–7. stoletja sestavljala *castra* in *castella* na izhodih iz alpskih dolin, metodološko ni pravilno.

3 – *Tractus Italiae circa Alpes* je naziv *ND* za zapore na Julijskih Alpah, ki jih poznamo pod izrazom *claustra Alpium Iuliarum*. Izraz *tractus* in spremljajoča ilustracija njegove podobe nedvomno odražata stanje 4. stoletja.

4 – Izraza *tractus Italiae circa Alpes* ne moremo povezovati z novo obrambno strategijo, globinsko zasnovano obrambo Italije, ki se pojavi po propadu linijskega obrambnega sistema na Julijskih Alpah.

5 – Trem legijam, ki jih zaradi naziva *Iuliae Alpinae* povezujemo z Julijskimi Alpami, ni poveljeval *comes Italiae*, saj ni razpolagal s svojimi vojaškimi enotami.

6 – Legije *Prima*, *Secunda* in *Tertia Iulia Alpina* so na linijskem obrambnem sistemu na Julijskih Alpah delovale v 4. stoletju, in sicer dve na italskem delu zapor (*intra Italiam*), ena pa na delu zapor v ilirski diecezi (*intra Illyricum*).

Peter Kos
Narodni muzej Slovenije
Prešernova 20
SI-1000 Ljubljana
peter.kos@nms.si

[79] Šašel 1988, 109 (= Šašel 1992, 815). Degrassi (1954, 144) je prepričan, da *legio II Iulia Alpina* pod poveljstvom *comes Illyrici* ni mogla braniti zapornih zidov, ki so bili v italski diecezi.

[80] Bekić, Radić-Štivić 2009.

[81] Kot eden izmed predlogov pri Šašel 1988, 109 (= Šašel 1992, 815).

[82] Ciglenečki 2011, 271.

[83] Ciglenečki, Milavec 2009, 184; Ciglenečki 2011, 271.

[84] Glej tudi Christie 2008, 566.

Najdbe iz 10. in 11. stoletja v Posočju – vpetost v evropski prostor
Najdišče Sv. Urh v Tolminu

The 10th and 11th century finds from the Soča Valley – integration into European territory
The site of Sv. Urh in Tolmin

Timotej KNIFIC, Miha MLINAR

Izvleček

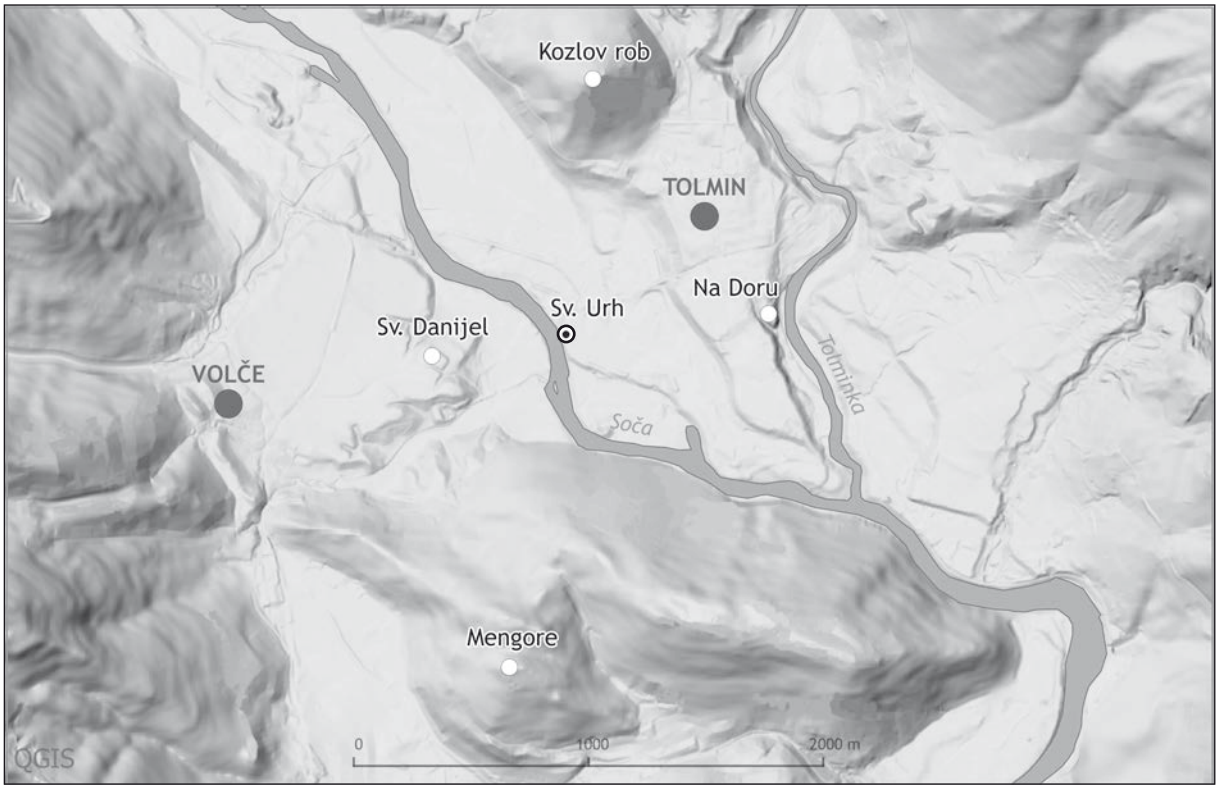
Članek obravnava arheološke najdbe, ki so jih našli pri cerkvi sv. Urha v Tolminu. Prvi sklop najdb s tega najdišča je bil objavljen leta 1990 v Arheološkem vestniku 41. Večina najdb, obravnavanih v tem članku, je prišla na dan leta 2011 med zemeljskimi deli pri obnovi cerkve. Starejše najdbe so bile v drugotni legi (razen enega noža pri deloma ohranjenem grobu) in izvirajo iz prekopanih grobov srednjeveškega pokopališča. Večinoma so iz 10. in 11. stoletja in imajo značilnosti ketlaške kulture oziroma sodijo k materialni kulturi, ki je bila v tem času močno razširjena v vzhodnoalpskem prostoru. Med najdbami iz Tolmina in bližnjega Breginja so zelo izrazite velike okrogle zaponke, okrašene s krščanskimi simboli in motivi (križ, Božje jagnje, lev, Danijel z levoma). Te emajlne zaponke so pogoste na vzhodnoalpskem območju, redkeje pa se pojavljajo drugod v Evropi. Primerjava med zaponkami iz porečja Soče in zaponkami iz Blejskega kota je pokazala veliko podobnosti, pa tudi razlike, ki se kažejo v raznovrstnejših oblikah blejskih zaponk. Med sočasnimi najdbami so v Tolminu pogosti tudi obsenčni obročki in noži, podobno kot na drugih najdiščih v porečju Soče in širše. Nekaj tolminskih najdb je tudi iz poznejših srednjeveških obdobij in tudi mlajših. Grobišča z najdbami ketlaške kulture so zelo pogosto ob cerkvah, sočasnih ali poznejših, kar kaže, da so pripadala prebivalcem krščanskega sveta.

Ključne besede: zgodnji srednji vek, Tolmin, porečje Soče, Blejski kot, Vzhodne Alpe, ketlaška kultura, belobrdska kultura, grobišča, krščanski simboli, okrogle okrasne zaponke, obsenčni obročki, noži, ključi

Abstract

This article discusses archaeological finds discovered by the church of Sv. Urh (St Ulric) in Tolmin, Slovenia. The first finds from the site were published in 1990 in *Arheološki vestnik* vol. 41. Most of the finds under discussion in this article came to light in 2011 during earthmoving work in preparation for the renovation of the church; earlier finds had been discovered in a secondary context (except for a knife by a partly preserved grave) and came from disturbed graves of the medieval graveyard. They are mostly dated to the 10th and 11th centuries and display characteristics of the Köttlach culture; they are part of a material culture that was very widespread in the territory of the eastern Alps at the time. Large disc brooches decorated with Christian symbols and motifs (cross, the Lamb of God, lion, Daniel with lions) are distinctive among the finds from Tolmin and the nearby Breginj. These enamelled brooches are common in the area of the eastern Alps and more sporadic elsewhere in Europe. A comparison between the brooches from the Soča River basin and those from Bled microregion has revealed many similarities, as well as differences, in that the brooches from Bled are more varied in form. Similarly as at other sites in the Soča basin and beyond, a number of temple rings and knives of the period have been uncovered at the Tolmin site. Some of the finds are from subsequent medieval periods or later. Cemeteries with finds from the Köttlach culture are very often situated by the churches of the same or later date, which would suggest that they belonged to the inhabitants of the Christian world.

Keywords: Early Middle Ages, Tolmin, Soča River basin, Bled microregion, eastern Alps, Köttlach culture, Bijelo Brdo culture, cemeteries, Christian symbols, disc brooches, temple rings, knives, keys

Sl. 1: Tolmin – Sv. Urh, lega najdišča.
Fig. 1: Tolmin, Sv. Urh, position of the site.
(Karta / Map: Vida Bitenc)

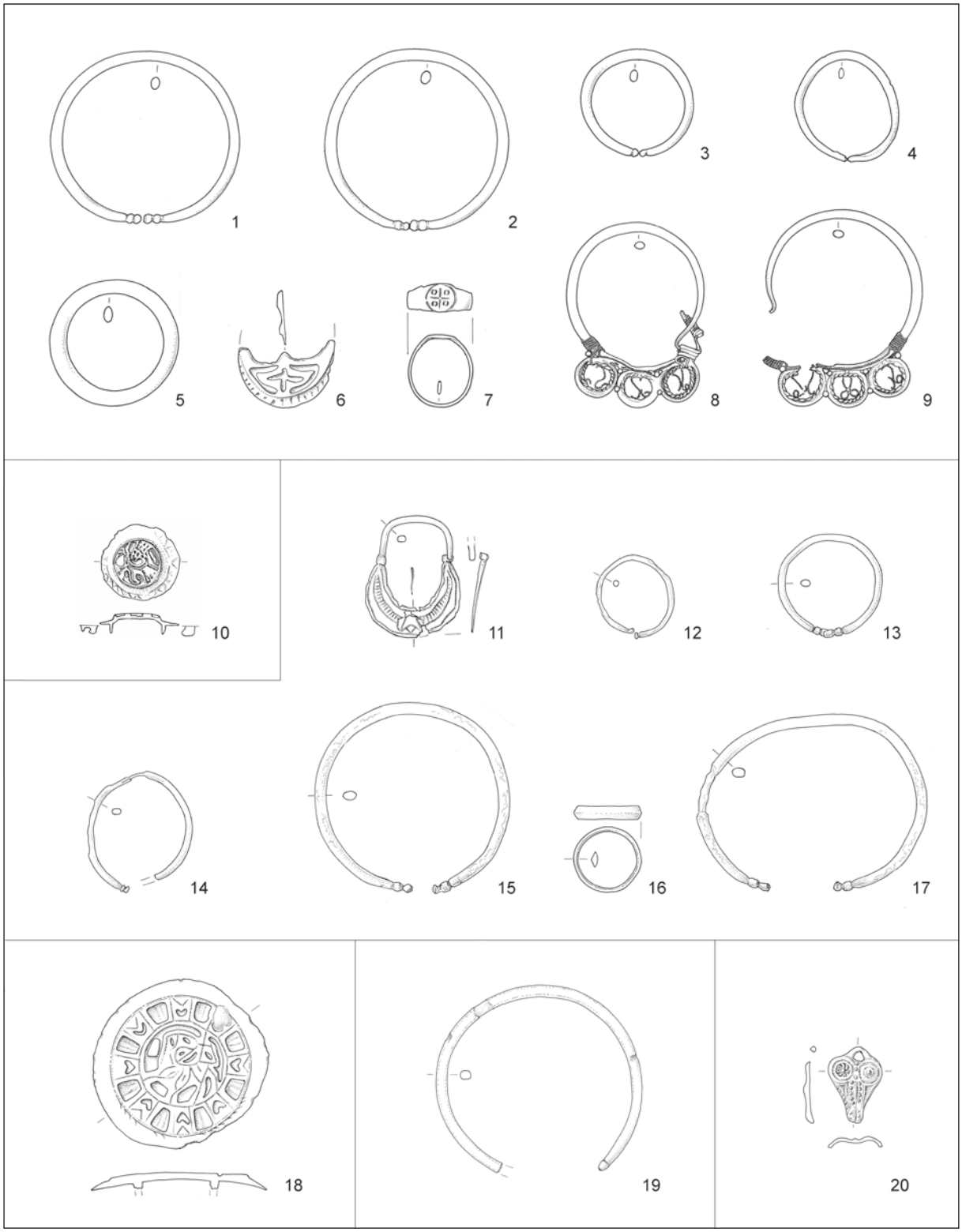
V zadnjih letih so našli v Posočju več arheoloških najdb iz časa iztekajočega se zgodnjega srednjega veka. Najštevilnejše so z najdišč v Tolminu in Kanalu, posamični predmeti pa izvirajo iz Breginja, Sedla in Solkana. Srednjeveško grobišče pri cerkvi sv. Urha v Tolminu je v članku tudi podrobneje predstavljeno. Večina obravnavanih predmetov je iz 10. in zgodnjega 11. stoletja, primerjave zanje pa so znane predvsem z vzhodnoalpskega ozemlja.

SREDNJEVEŠKO GROBIŠČE PRI SV. URHU V TOLMINU

Cerkev sv. Urha stoji na nizki terasi ob Soči pod Tolminom, nasproti cerkve sv. Danijela pri Volčah (*sl. 1*). Ob Sv. Urhu je mestno pokopališče, katerega začetki, kot že dolgo pričajo arheološke najdbe, segajo v zgodnji srednji vek (*sl. 2:* 1–9) (Knific, Žbona Trkman 1990). Predmete iz grobov, razdrtih pri mlajših pokopih, so našli tudi v zadnjem desetletju: leta 2004 bronasto okrasno zaponko (*t. 1:* **1**), večino najdb leta 2011, ko so potekala gradbena dela, povezana s popotresno obnovo (*t. 1:* **2–13,15–24**; *2*), leta 2012 pa delno ohranjen obsenčni obroček (*t. 1:* **14**).

Arheološki nadzor ob zemeljskih posegih pri cerkvi, ki je zaščitena kot spomenik kulturne dediščine (EŠD 4069), je leta 2011 opravila ekipa Tolminskega muzeja (TM).[1] Posamične najdbe so našli v jarkih, ki so bili izkopani zaradi utrjevanja temeljev in odvajanja vode vzdolž cerkvenih zidov, ter v deloma odprtih tleh zakristije (*sl. 3*). Jarki okrog cerkve so bili široki od 1,5 do 2,0 m, le severno od prezbiterija je bil izkop za 4 m širši, ker je bila na tem mestu predvidena gradnja skupne grobnice za tolminske duhovnike, ki so jih do leta 2011 pokopavali ob vsej severni steni cerkve. Poleg posamičnih najdb

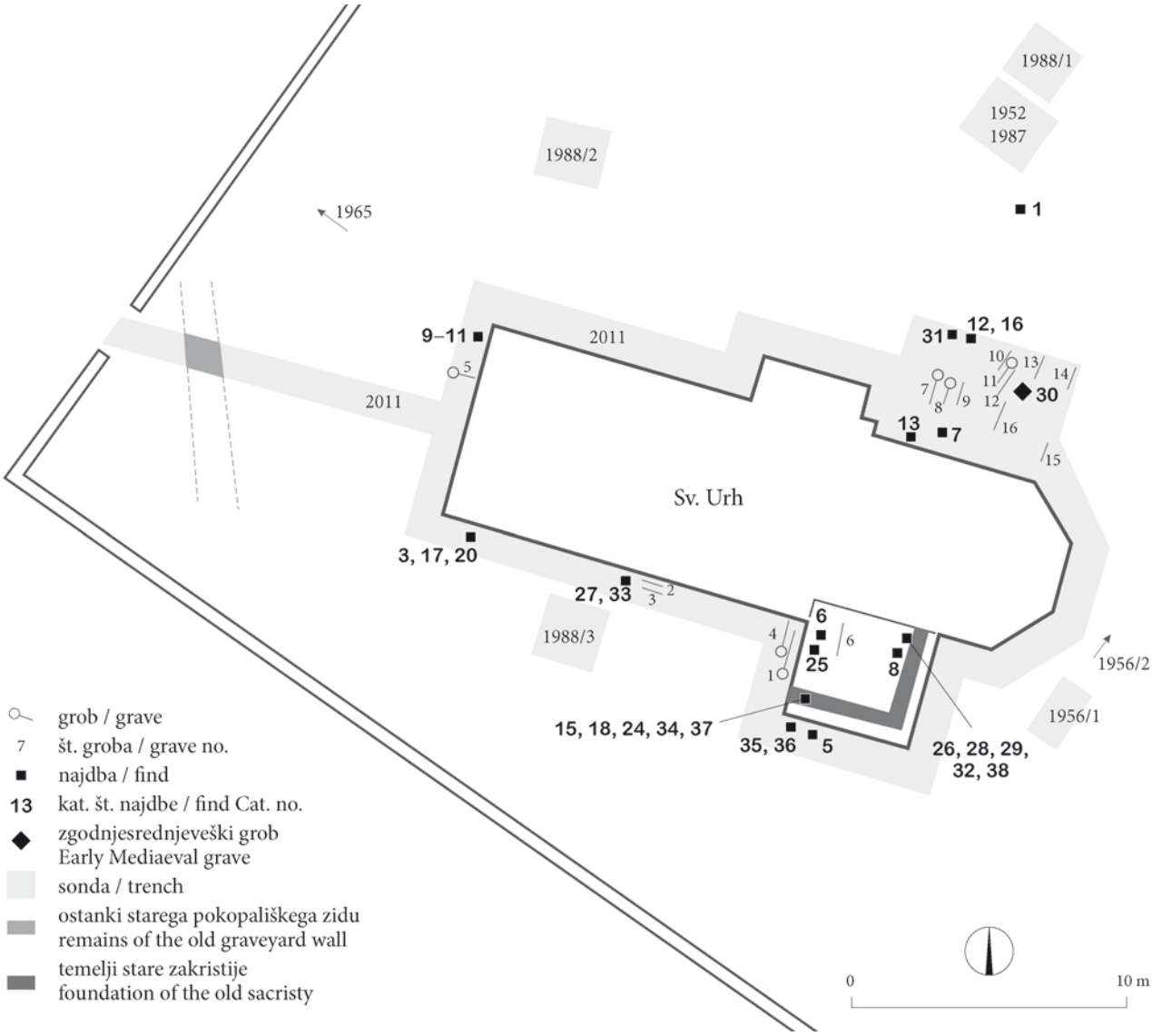
[1] S pooblastilom ZVKDS OE Nova Gorica sta odkritja na najdišču dokumentirala arheologa Teja Gerbec in Miha Mlinar, ki je delo vodil. Poročilo o opravljenem arheološkem nadzoru je bilo poslano na Ministrstvo za kulturo RS. Za kratko poročilo o raziskavah gl. Mlinar 2012, za poljudno poročilo o najdbah pri sv. Urhu pa objavo v glasilu EPIcenter (Gerbec, Mlinar 2011). Gradbena dela je izvedlo podjetje Zidgrad, d. d. iz Idrije.

Sl. 2: Najdbe iz Posočja: 1–9 Tolmin – Sv. Urh (pred letom 2004); 10 Tolmin – mesto (= *sl. 4:* 5); 11–17 Kanal – cerkev Marijinega vnebovzetja; 18 Breginj (= *sl. 4:* 4); 19 Sedlo – Sv. Križ; 20 Solkan (= *sl. 4:* 6). 1–5,7,11–17,19,20 bron; 8,9 srebro; 6,10,18 bron in emajl. M. = 1:2.

Fig. 2: The finds from the Soča Valley: 1–9 Tolmin, Sv. Urh (before the year 2004); 10 Tolmin, the town (= *Fig. 4:* 5); 11–17 Kanal, Cerkev Marijinega vnebovzetja ("Church of the Assumption of Mary"); 18 Breginj (= *Fig. 4:* 4); 19 Sedlo, Sv. Križ; 20 Solkan (= *Fig. 4:* 6). 1–5,7,11–17,19,20 bronze, 8,9 silver, 6,10,18 bronze and enamel. Scale = 1:2.

(Risba / Drawings: Dragica Knific Lunder [1–17], Ida Murgelj [18–20])

Sl. 3: Tolmin – Sv. Urh, mesta v letih 2004 in 2011 najdenih predmetov pri cerkvi. M. = 1:250.
Fig. 3: Tolmin, Sv. Urh, the find-spots of the objects discovered near the church in 2004 and 2011. Scale = 1:250.
(Risba / Drawing: Natalija Grum)

so pri arheoloških raziskavah odkrili tudi deloma prekopan grob iz zgodnjega srednjega veka in 16 grobov iz mlajših obdobij ter (zelo verjetno) temelje stare zakristije in pokopališkega zidu (*sl. 3*).

Katalog najdb

V zadnjem desetletju – v letih 2004, 2011 in 2012 – so pri Sv. Urhu našli naslednje predmete (mesto, kjer so bili najdeni, je za večino od njih označeno na *sl. 3;* katalоške številke predmetov so v besedilu članka zapisane **krepko**).

Tabla 1

1. Medeninasta[2] ulita okrogla zaponka z dvignjenim srednjim delom, na katerem je upodobljena štirinožna žival z nazaj obrnjeno glavo in dvignjenim repom. Podobo živali obdajajo njenemu obrisu prilagojene jamice, emajl, s katerim so bile zapolnjene, je večidel izpadel. Podrobnosti na ploski podobi živali – oči, gobec, griva, linije telesa, repa in nog – so prikazane s plitvo vrezanimi črtami. Osrednjo podobo obdaja nižje in široko obrobje, na katerem so križno

[2] Meritev PIXE je opravil Žiga Šmit (Fakulteta za matematiko in fiziko, Ljubljana). Sestava kovine (v odstotkih): Cu 82,1; Zn 13,7; Pb 2,09; Fe 0,84; As 0,75; Sb 0,45; Ni 0,14.

razporejeni štirje pravokotniki in štiri palmete, obdane z jamičastim emajlom. Na pravokotnikih so vrezane maske, od katerih je le ena dobro vidna, na ploski površini palmet so drobne jamice. Okrog dvignjenega medaljona teče vrezana cikcakasta črta, na stanjšanem robu obrobja pa niz vsekanih drobnih trikotnikov. Barve emajla niso razločne. Na hrbtni strani je na dveh mestih vidna sled spajke[3], kjer sta bila pritrjena nosilec in ležišče za iglo, ki pa se tako kot igla nista ohranila. Okoliščine najdbe: zaponka je bila leta 2004 najdena po naključju,[4] približno 10 m severno od cerkve, tik ob grobni parceli, na kateri sta bila leta 1987 odkrita srebrna mediteranska uhana (Knific, Žbona Trkman 1990, 508). Pr. 5,4 cm; viš. 0,75 cm; teža 23,18 g. Inv. št. TM 1803 (*sl. 3:* 1; *4:* 1).

2. Bronasta ulita okrogla zaponka z dvignjenim srednjim delom, na katerem je v krogu reliefno upodobljena štirinožna žival z nazaj obrnjeno glavo. Podobo živali obdaja ozko notranje obrobje z vrezano, slabo vidno cikcakasto črto. Dvignjeni srednji del obdaja širše zunanje obrobje, na katerem so križno razporejeni štirje pravokotniki in štiri polja s po tremi kapljičasto oblikovanimi jamicami, v katerih so se ohranili drobci modrega in zelenega emajla. Pravokotniki so vrezani s plitvimi črtami in v notranjosti razčlenjeni s po dvema usločenima črtama. Med jamicami sta prečno na rob zaponke vrezani po dve kratki črtici. Okrog dvignjenega dela je bil vrezan niz drobnih dvojnih polkrogov, ki je zdaj le še deloma viden. Na hrbtni strani zaponke sta nosilec in deloma ohranjeno ležišče za iglo, ki sta bila ulita skupaj z zaponko; igla se ni ohranila. Okoliščine najdbe: zaponka je bila najdena v kupu zemlje, pripeljane z južnega območja ob cerkvi. Pr. 5,45 cm; viš. 1,6 cm; teža 27,55 g. Inv. št. TM 1768 (*sl. 4:* 2).

3. Bronast ulit obsenčni obroček s presegajočima, stožčasto oblikovanima koncema. Viš. 5,7 cm; šir. 5,15 cm; deb. 0,4 cm; teža 12,78 g. Mesto najdbe: pri jugozahodnem vogalu cerkve. Inv. št. TM 1772 (*sl. 3:* 3).

4. Bronast ulit obsenčni obroček s kroglasto oblikovanima koncema. Pr. 4,65 cm; deb. 0,45 cm; teža 13,91 g. Mesto najdbe: severno od prezbiterija – grobnica tolminskih duhovnikov (v nadaljevanju: grobnica). Inv. št. TM 1792.

5. Bronast ulit obsenčni obroček z dvojno členitvijo na koncih; zadnja členka sta stožčasto oblikovana. Pr. 5,35 cm; deb. 0,4 cm; teža 12,69 g. Mesto najdbe: ob južnem zidu zakristije. Inv. št. TM 1769 (*sl. 3:* 5).

6. Bronast ulit obsenčni obroček z dvojno členitvijo na koncih; zadnja členka sta stožčasto oblikovana. Pr. 4,87 cm; deb. 0,33 cm; teža 10,53 g. Mesto najdbe: zakristija. Inv. št. TM 1780 (*sl. 3:* 6).

7. Bronast ulit obsenčni obroček z dvojno svitkasto členitvijo na koncih. Viš. 4,6 cm; šir. 4,22 cm; deb. 0,28 cm; teža 5,57 g. Mesto najdbe: grobnica. Inv. št. TM 1793 (*sl. 3:* 7).

8. Bronast ulit obsenčni obroček s trojno svitkasto členitvijo na koncih. Viš. 3,8 cm; šir. 3,7 cm; deb. 0,3 cm; teža 4,85 g. Mesto najdbe: zakristija. Inv. št. TM 1779 (*sl. 3*: 8).

9. Bronast ulit obsenčni obroček z dvojno valjasto členitvijo na stanjšanih koncih. Pr. 3,65 cm; deb. 0,25 cm; teža 4,04 g. Mesto najdbe: pri severozahodnem vogalu cerkve. Inv. št. TM 1800 (*sl. 3:* 9).

10. Bronast ulit obsenčni obroček z dvojno valjasto členitvijo na koncih. Pr. 3,8 cm; deb. 0,3 cm; teža 4,22 g. Mesto najdbe: pri severozahodnem vogalu cerkve. Inv. št. TM 1801 (*sl. 3:* 10).

11. Bronast obsenčni obroček iz žice s stožčasto oblikovanima koncema. Pr. 3,4 cm; deb. 0,15 cm; teža 1,22 g. Mesto najdbe: pri severozahodnem vogalu cerkve. Inv. št. TM 1799 (*sl. 3:* 11).

12. Bronast obsenčni obroček iz žice z dvojno valjasto členitvijo na koncih. Viš. 4,1 cm; šir. 3,85 cm; deb. 0,2 cm; teža 1,65 g. Mesto najdbe: grobnica. Inv. št. TM 1794 (*sl. 3:* 12).

13. Bronast obsenčni obroček iz žice z valjasto členitvijo na enem koncu, drugi konec je odlomljen. Viš. 4,06 cm; šir. 4,2 cm; deb. 0,2 cm; teža 2,36 g. Mesto najdbe: grobnica. Inv. št. TM 1796 (*sl. 3:* 13).

14. Polovica bronastega obsenčnega obročka iz žice z enojno valjasto členitvijo na koncu. Ob tej členitvi sta še dve enakomerno razmaknjeni prečni zarezi, kar ustvarja videz trojne členitve. Viš. 4,38 cm; deb. 0,15 cm; teža 0,99 g. Okoliščine najdbe: jugovzhodno od prezbiterija, naključna najdba leta 2012.[5] Inv. št. TM 1802.

15. Bronast obsenčni obroček iz žice z drobno valjasto členitvijo na enem koncu, drugi je koničast. Pr. 3,32 cm; deb. 0,13 cm; teža 0,63 g. Mesto najdbe: jugozahodni kot v zakristiji. Inv. št. TM 1774 (*sl. 3:* 15).

16. Bronast obsenčni obroček s koničasto izpiljenima koncema. Pr. 3,9 cm; deb. 0,14 cm; teža 0,98 g. Mesto najdbe: grobnica. Inv. št. TM 1795 (*sl. 3:* 16).

17. Bronast obsenčni obroček iz žice; na enem koncu je kaveljček, drugi konec je koničasto stanjšan. Viš. 5,75 cm; šir. 5,25 cm; deb. 0,18 cm; teža 2,39 g. Mesto najdbe: jugozahodni vogal cerkve. Inv. št. TM 1771 (*sl. 3:* 17).

18. Bronast obsenčni obroček iz žice; na enem koncu je ohranjen začetek kaveljčka, drugi konec je koničasto stanjšan. Viš. 4,75 cm; šir. 5,75 cm; deb. 0,14 cm; teža 1,11 g. Mesto najdbe: jugozahodni kot v zakristiji. Inv. št. TM 1776 (*sl. 3:* 18).

19. Odlomek bronastega uhana z obročkom iz žice, na katerega je bila nataknjena votla bronasta jagoda. Ohranila se je le ena od polkroglastih pločevinastih polovic jagode, ki pa je močno načeta in zmečkana. Dol. 3,3 cm; deb. žice 0,2 cm; teža 1,70 g. Mesto najdbe: grobnica. Inv. št. TM 1797.

20. Bronasta pasna spona z locnom v obliki lire. Trn ni ohranjen, trakast okvir je nekoliko deformiran. Na zgornjem robu je okrašen z nizom poševnih dvojnih vrezov. Dol. 5,4 cm; viš. 6,3 cm; deb. 0,5 cm; teža 11,21 g. Mesto najdbe: jugozahodni vogal cerkve. Inv. št. TM 1773 (*sl. 3:* 20).

[3] Meritev PIXE je opravil Ž. Šmit. Sestava (v odstotkih): 1. mesto – Cu 65,0; Sn 20,4; Zn 8,1; Pb 5,53; Fe 0,91; Ni 0,09; 2. mesto – Cu 55,6; Sn 21,9; Pb 15,6; Zn 5,04; Fe 1,89; Ni 0,09.

[4] Okrasno zaponko je našel konec septembra 2004 Stane Rutar, delavec Komunale Tolmin. Dal jo je Jovici Rosiću z Mosta na Soči, ta jo je leta 2007 daroval Tolminskemu muzeju.

[5] Obsenčni obroček je našla Polona Bitenc (Narodni muzej Slovenije) pri ogledu cerkve 18. marca 2012. Ležal je na travnati površini med prezbiterijem in sodobnimi grobovi, na katero so odlagali izkopano zemljo med obnovo cerkve leta 2011.

21. Bronasta okrogla pasna spona. Na obroču je ohranjena zanka železnega trna. Pr. 3,6 cm; deb. 0,5 cm; teža 16,7 g. Mesto najdbe: na južni strani cerkve. Inv. št. TM 1770.

22. Polovica okrogle jagode iz modrega stekla. Pr. 0,82 cm; deb. 0,7 cm; teža 0,39 g. Mesto najdbe: grobnica. Inv. št. TM 1961.

23. Tretjina svitkaste jagode iz modrega stekla. Dol. 0,45 cm; deb. 0,28 cm; teža 0,05 g. Mesto najdbe: grobnica. Inv. št. TM 1962.

24. Okrasna zaponka, oblikovana iz enega kosa bronaste žice, z vzmetjo v obliki trilista. Dol. 5,24 cm; viš. 1,0 cm; pr. žice 0,11 cm; teža 1,19 g. Mesto najdbe: jugozahodni kot v zakristiji. Inv. št. TM 1778 (*sl. 3:* 24).

Tabla 2

25. Železna pasna spona v obliki črke D. Dol. 4,27 cm; viš. 4,7 cm; deb. 0,75 cm; teža 20,05 g. Mesto najdbe: zakristija. Inv. št. TM 1784 (*sl. 3:* 25).

26. Železna okrogla pasna spona; trn je deloma ohranjen. Pr. 2,1 cm; deb. 0,35 cm; teža 2,42 g. Mesto najdbe: severovzhodni kot v zakristiji. Inv. št. TM 1785 (*sl. 3:* 26).

27. Železen jermenski zaključek s kaveljcem na ožjem in razcepom za pritrditev na širšem koncu. Na jermen je bil pritrjen z zakovico, ki se ni ohranila. Na zgornji strani je zaključek okrašen s poševnimi prečnimi vrezi. Na površini so sledovi kositrenja.[6] Dol. 9,9 cm; šir. 1,4 cm; teža 13,11 g. Mesto najdbe: ob južnem zidu cerkve. Inv. št. TM 1789 (*sl. 3:* 27).

28. Železen nož s trnastim nastavkom za držaj, nekoliko upognjen. Dol. 13,25 cm; šir. 1,4 cm; deb. 0,35 cm; teža 15,12 g. Mesto najdbe: severovzhodni kot v zakristiji. Inv. št. TM 1781 (*sl. 3:* 28).

29. Železen nož s trnastim nastavkom za držaj, zvit, del rezila s konico manjka. Dol. 12,55 cm; šir. 1,9 cm; deb. 0,35 cm; teža 16,03 g. Mesto najdbe: severovzhodni kot v zakristiji. Inv. št. TM 1782 (*sl. 3:* 29).

30. Železen nož s trnastim nastavkom za držaj. Trn je delno ohranjen in obdan z ostanki lesenega držaja. Hrbet rezila se pri konici poševno zalomi. Dol. 16,5 cm; šir. 2,5 cm; deb. rezila 0,5 cm; teža 40,29 g. Mesto najdbe: grobnica, zgodnjesrednjeveški grob. Inv. št. TM 1791 (*sl. 3:* 30).

31. Železen nož z delno ohranjenim trnastim nastavkom za držaj. Hrbet rezila se pri konici poševno zalomi. Dol. 20,7 cm; šir. 3,45 cm; deb. rezila 0,55 cm; teža 78,52 g. Mesto najdbe: grobnica. Inv. št. TM 1798 (*sl. 3:* 31).

32. Del rezila železnega noža. Hrbet rezila se pri konici poševno zalomi. Dol. 12,55 cm; šir. 2,6 cm; deb. 0,45 cm; teža 41,16 g. Mesto najdbe: severovzhodni kot v zakristiji. Inv. št. TM 1783 (*sl. 3:* 32).

33. Del rezila železnega noža. Hrbet rezila se pri konici poševno zalomi. Dol. 8,6 cm; šir. 2,0 cm; deb. 0,3 cm; teža 14,63 g. Mesto najdbe: ob južnem zidu cerkve. Inv. št. TM 1790 (*sl. 3:* 33).

34. Del rezila železnega noža. Hrbet je raven, konica in trnast nastavek za ročaj nista ohranjena. Dol. 8,7 cm; šir. 1,45 cm; deb. 0,3 cm; teža 14,63 g. Mesto najdbe: jugozahodni kot v zakristiji. Inv. št. TM 1777 (*sl. 3:* 34).

35. Železen zaklepni nož. Hrbet rezila se pri konici poševno zalomi. Pločevinast držaj je cevasto oblikovan. Dol. 11,65 cm; šir. 2,8 cm; deb. 1,4 cm; teža 56,23 g. Mesto najdbe: pri jugozahodnem vogalu zakristije. Inv. št. TM 1788 (*sl. 3:* 35).

36. Del rezila železnega noža (?). Izbočen hrbet je na najbolj zakrivljenem odseku široko skovan in močno presega debelino rezila. Dol. 12,9 cm; šir. 2,9 cm; deb. 0,75 cm; teža 61,93 g. Mesto najdbe: pri jugozahodnem vogalu zakristije. Inv. št. TM 1787 (*sl. 3:* 36).

37. Železen ključ z votlo nogo, ovalnim ploščatim ušesom in razčlenjeno pločevinasto brado. Dol. 16,2 cm; šir. ušesa 3,7 cm; viš. brade 3,2 cm; pr. stebla 1,2 cm; teža 65,90 g. Mesto najdbe: jugozahodni kot v zakristiji. Inv. št. TM 1775 (*sl. 3:* 37).

38. Del železnega ključa z votlo nogo in okroglim ploščatim ušesom, del stebla z brado manjka. Dol. 6,3 cm; pr. ušesa 2,2 cm; pr. stebla 0,9 cm; teža 11,58 g. Mesto najdbe: severovzhodni kot v zakristiji. Inv. št. TM 1786 (*sl. 3:* 38).

Slika 10

39. Ulit bronast križ.[7] Aver: INRI, Križani, mrtvaška lobanja. Rever: M.(ATER) D.(OLOROSA) O.(RA) P.(RO NOBIS) (*Žalostna Mati Božja, prosi za nas.*), Marija na luninem krajcu s sedmimi stiliziranimi meči na prsih. Viš. 3,37 cm; šir. 1,9 cm; teža 2,23 g. Mesto najdbe: grob 1, ob zahodni steni zakristije. Inv. št. TM 1963 (*sl. 3:* gr. 1; *10:* 1).

40. Ulita bronasta svetinjica sv. Terezije Velike (Avilske) in Jezusa Kristusa. Aver: S: MATER. T(H)ERES.(IA). Rever: Jezus Kristus. Viš. 2,14 cm; šir. 1,64 cm; teža 1,73 g. Mesto najdbe: grob 1, ob zahodni steni zakristije. Inv. št. TM 1964 (*sl. 3:* gr. 1; *10:* 2).

41. Svetinjica Brezmadežne, tolčen bron. Aver: O MARIE CONGUE SANS PECHE PRIEZ P.(OUR) N.(OUS) QUI AVONS RECOURS A VOUS (*O Marija, brez greha spočeta, prosi za nas, ki se zatekamo k tebi.*). Rever: Marijin monogram. Viš. 2,38 cm; šir. 1,7 cm; teža 1,0 g. Mesto najdbe: grob 1, ob zahodni steni zakristije. Inv. št. TM 1965 (*sl. 3:* gr. 1; *10:* 3).

Opredelitev zgodnjesrednjeveških predmetov

V primerjavi z najdbami, ki so jih pri Sv. Urhu našli do leta 1988 (*sl. 2:* 1–9) (Knific, Žbona Trkman 1990, 504–508), so tiste iz zadnjih let številnejše in bolj raznovrstne, več je predvsem bronastega nakita (*t. 1:* **1–19**), novost so železni uporabni predmeti (*t. 2*). V prispevku obravnavamo tudi srednjeveške in mlajše predmete, odkrite med arheološkimi raziskavami.

[6] Analizo XRF je opravil Zoran Milić (Narodni muzej Slovenije): na sprednji in hrbtni strani zaključka je bilo na treh mestih ugotovljeno približno 0,8 % kositra (Sn).

[7] Križ in svetinjici (štev. **39–41**) je opisal in opredelil Darko Knez (Narodni muzej Slovenije).

Sl. 4: Najdbe iz Posočja. 1–2 Tolmin – Sv. Urh (kat. št. **1** in **2**); 3 Batuje – Sv. Jurij (Knific, Sagadin 1991, 92: 115); 4 Breginj (= *sl. 2:* 18); 5 Tolmin – mesto (= *sl. 2:* 10); 6 Solkan (= *sl. 2:* 20). M. = 1:2.
Fig. 4: The finds from the Soča Valley: 1–2 Tolmin, Sv. Urh (finds Nos. **1** and **2**); 3 Batuje, Sv. Jurij (Knific, Sagadin 1991, 92: Cat. No. 115); 4 Breginj (= *Fig. 2:* 18); 5 Tolmin, the town (= *Fig. 2:* 10); 6 Solkan (= *Fig. 2:* 20). Scale = 1:2.
(Foto / Photo: Tomaž Lauko)

Sl. 5: Primerjavi za okroglo zaponko (kat. št. **1**) pri Sv. Urhu v Tolminu: 1 Žirovnica – Sv. Martin; 2 Rodine – Sv. Klemen; M. = 1:2.
Fig. 5: The analogies for the disc brooch (Cat. No. **1**) from Tolmin, Sv. Urh: 1 Žirovnica, Sv. Martin; 2 Rodine, Sv. Klemen. Scale = 1:2.
(Risbi / Drawings: D. Knific Lunder [1a], I. Murgelj [2a]. Foto / Photo: T. Lauko)

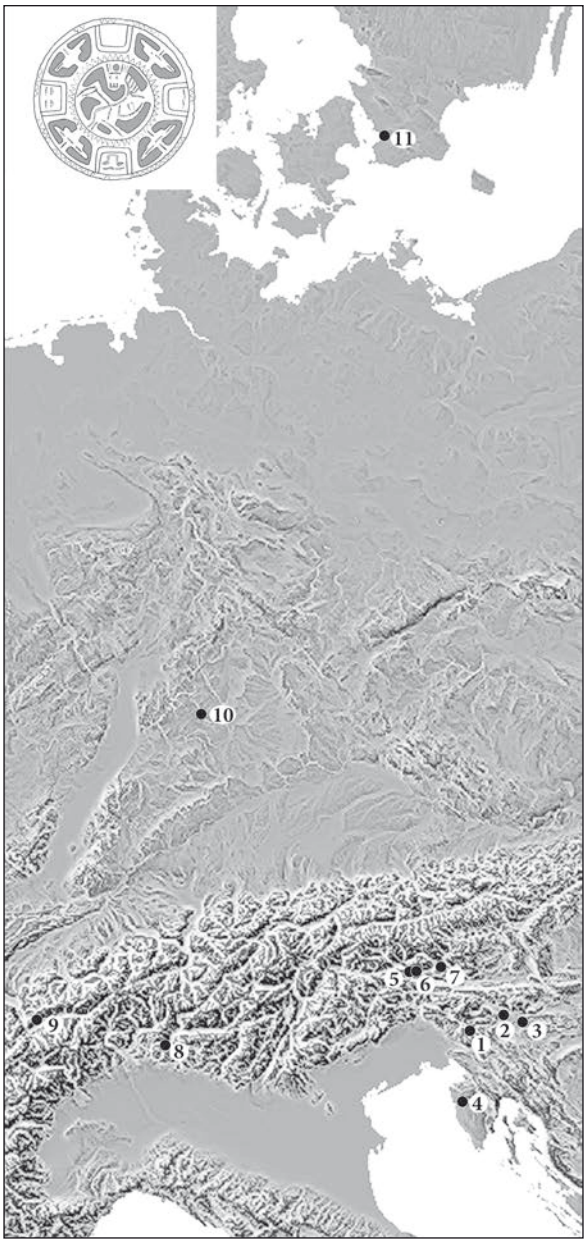
Zgodnjesrednjeveška kulturna slika ostaja nespremenjena, najdbe spadajo v vzhodnoalpsko ketlaško kulturo, povsem drugačna sta le že dolgo znana srebrna uhana, ki kažeta tehnološke značilnosti sredozemskih zlatarskih izdelkov (*sl. 2:* 8,9) (Knific, Žbona Trkman 1990, 511).

Veliki okrasni zaponki iz Tolmina

Med nakitom ketlaške kulturne pripadnosti sta zdaj tudi dve veliki okrogli zaponki, uliti in okrašeni z emajlom (*sl. 4:* **1**,**2**; *t. 1:* **1**,**2**). Pri obeh so jamice z emajlom in okrasni elementi na obrobju razporejeni v križ, ploska postava živali v dvignjenem osrednjem delu zaponke je dodatno izrisana s plitvo vrezanimi linijami. Vse to ustvarja zlahka prepoznaven slog, ki je še posebno čist pri zaponki s podobo štirinožne živali v medaljonu ter z reliefnimi pravokotniki in rastlinskim okrasom na obrobju, ki so jo leta 2004 našli severno od cerkve sv. Urha (*sl. 4:* **1**; *t. 1:* **1**).

V Sloveniji ima ta zaponka dobri primerjavi med ketlaškimi najdbami iz Žirovnice na Gorenjskem (*sl. 5:* 1a,b) in z bližnjih Rodin (*sl. 5:* 2a,b). Zaponka iz Žirovnice, ki je bila pridobljena v neznanih okoliščinah na grobišču pri cerkvi sv. Martina, je zvita, globoka vdolbina je verjetno nastala zaradi udarca s koničastim orodjem (*sl. 5:* 1a,b). V jamicah se je deloma še ohranil rdeč in moder emajl, ki obdaja zelo razločno upodobljene pahljačaste liste na obrobju in žival z nazaj obrnjeno glavo v sredini (Korošec 1979, 141, t. 61: 8; 150: 11; Bitenc, Knific 2001, 109–110, kat. 366).[8] Po skrbnem izrisu detajlov zaponka iz Žirovnice presega tolminsko. Nasprotno je zaponka z Rodin, nedavna najdba na grobišču pri cerkvi sv. Klemena, narejena bolj površno kot prej omenjeni, vogali pravokotnikov so močno zaobljeni, podoba štirinožne živali je prepoznavna predvsem zaradi vrezanih linij, obrisi listov so zelo shematični (*sl. 5:* 2a,b). V jamicah, ki

[8] Bronasto zaponko iz Žirovnice hrani Narodni muzej Slovenije, inv. št. S 2241. Vel. 5,55 × 4,4 cm; viš. 0,45 cm.

Sl. 6: Najdišča velikih okrasnih zaponk s podobo leva (cf. *seznam 1*).
Fig. 6: The find-spots of the large disc brooches with a lion (cf. *List 1*).
(Karta / Map: I. Murgelj)
1 Tolmin; 2 Žirovnica; 3 Rodine; 4 Sipar; 5,6 Hermagor/Šmohor; 7 Spittal an der Drau; 8 Tremona; 9. Sitten/Sion; 10 Karlstadt; 11 Lund.

obdajajo žival v medaljonu in liste na obrobju, se je ohranilo le malo emajla, barve se ne da določiti.[9]

Podobno se po kakovosti izdelave razlikujejo tudi druge okrasne zaponke te vrste, ki so jih našli na obsežnem ozemlju od severnega Jadranskega morja prek Alp do južne Skandinavije (*sl. 6; seznam 1*). Na boljših izdelkih so jasneje upodobljeni predvsem ključni likovni detajli. Pri rastlinskem okrasu na obrobju je na vseh zaponkah ohranjena značilna simetrična razporeditev listov, vendar je izvirni vijugav obris listov izrisan le na zaponkah iz Žirovnice (*sl. 5:* 1a,b), Tremone–Castella, Sittna/Siona in Lunda (*seznam 1:* 8,9,11), pri slabših izdelkih pa se bolj ali manj izgubi. Okras je ponavadi označen kot palmeta (Giesler 1989, 233: C 1.1, Abb. 57: a; Spiong 2000, 66), a tudi kot Drevo življenja (Eichert 2010b, 153–154).

Različno so okrašeni tudi križno razporejeni pravokotniki na obrobju zaponk. Pri dveh zaponkah, iz St. Petra pri Spittalu in Karlstadta–Hirschfelda (*seznam 1:* 7,10), so izpolnjeni z obraznimi maskami, pri zaponki iz Tolmina je okras v pravokotnikih sicer slabo viden, vendar v enem še lahko prepoznamo vrezane poteze obraza (*sl. 4:* **1**; *t. 1:* **1**). Pri drugih zaponkah so v pravokotnikih le dvojni vrezi v obliki črke V. Na splošno je prvi okras opredeljen kot maska (Spiong 2000, 66), tudi kot človeška maska (Eichert 2010b, 153–154), dejstvo pa je, da se pojavlja na okroglih zaponkah ketlaške pripadnosti z najdišč v Vzhodnih Alpah kot ornamentalni izraz predvsem živalska maska (Giesler 1978, 64–66, Abb. 2).

Na zaponkah (*sl. 4:* **1**; *t. 1:* **1**) je različno upodobljena tudi žival v medaljonu, podobe se delijo na realistične in shematične. V prvo skupino spadata upodobitvi na zaponkah iz Tolmina (*sl. 4:* **1**; *t. 1:* **1**) in Žirovnice (*sl. 5:* 1a,b). Obe prikazujeta žival z nazaj zasukano glavo, vendar tako, da je vidna vsa sprednja stran glave s pokončnimi, na žirovniški zaponki celo koničastimi uhlji. Trup živali se konča z visoko dvignjenim in na koncu odebeljenim repom, poševne zareze na vratu pa verjetno nakazujejo grivo. Likovno enako je upodobljena žival tudi na zaponkah iz Tremone–Castella[10] in Sittna/Siona (*seznam 1:* 8,9), le nekoliko manj izrazito pa na zaponki iz St. Petra pri Spittalu (*seznam 1:*

[9] Bronasta zaponka z Rodin je ulita, okrog dvignjenega medaljona in na stanjšanem robu obrobja tečeta vrezani cikcakasti črti. Nosilec in ležišče za iglo, ki se ni ohranila, sta bila ulita skupaj s ploščico. Pr. 6,0 cm; viš. 1,13 cm; teža 38,37 g. Zaponko začasno hrani Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Kranj, pod terensko št. PN 023. Objavo zaponke sta nam omogočila Milan Sagadin in Judita Lux iz omenjenega zavoda, ki sta leta 2007 skupaj z Otmarjem Kovačem raziskovala to najdišče (Sagadin, Kovač, Lux 2007).

[10] Na fotografiji zaponke iz Tremone–Castella (Cardani Vergani 2011, fig. 1) se vidi, da je bila glava živali upodobljena od spredaj, na objavljeni risbi (fig. 2) pa je prerisana tako, kot da bi bila upodobljena od strani.

7). Žival na zaponki iz Sittna/Siona je opredeljena kot lev (Dreier 1993, 38; Schulze-Dörrlamm 1992, 124; Cardani Vergani 2011, 337). Za drugi dve, čeprav skoraj enaki upodobitvi, je opredelitev drugačna, tako se domneva, da je na zaponki iz Tremone–Castella upodobljeno govedo (Cardani Vergani 2011, 336–337), na zaponki iz St. Petra pri Spittalu pa Božje jagnje (Eichert 2010b, 153). Glede na realistično podobo živali, ki jo ob zaponki iz Sittna/Siona kažeta tudi žirovniška in tolminska primerka, je prepričljivejša opredelitev za leva. Njegova podoba se uvršča med značilne okrasne elemente iz krščanske zakladnice, ki se pojavljajo na emajlnih zaponkah na vzhodnoalpskem območju v 10. in 11. stoletju (Giesler 1989, 235).

Na drugih zaponkah, ki so podobne tolminski, je žival v medaljonu upodobljena shematično, bolj površno, nazaj obrnjena glava je prikazana s strani, večinoma z okorno vrezanimi linijami. Precej realistično in vešče je oblikovana podoba živali na zaponki iz Siparja (*seznam 1:* 4), zelo nepopolno pa na zaponki z Rodin, ki tudi na splošno kaže nižjo raven izdelave (*sl. 5:* 2a,b). Med oba skrajna primera je mogoče razvrstiti podobe živali na zaponkah iz Karlstadta–Hirschfelda in Lunda (*seznam 1:* 10,11) ter Šmohorja (Hermagor), kjer sta bila najdena dva zelo podobna si primerka (*seznam 1:* 5,6). Opredelitve živali so neodločne, v primerih Karlstadta–Hirschfelda in Lunda nihajo med levom in jagnjetom (Lenssen, Wamser 1992, 292; Schulze-Dörrlamm 1992, 144), na primerkih iz Šmohorja pa naj bi bila podoba Božjega jagnjeta (Eichert 2010a, 215; id. 2010b, 154).

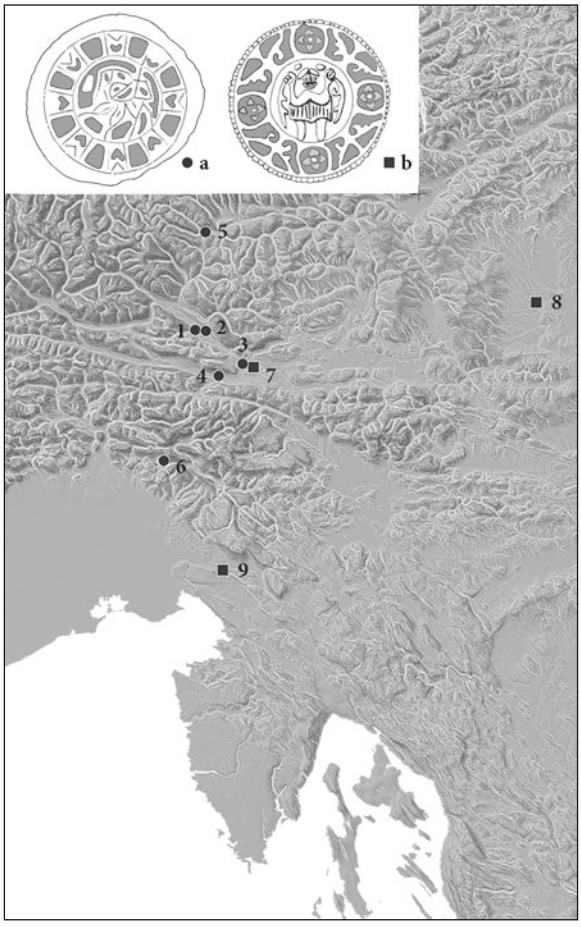
Nekatere od obravnavanih zaponk (z najdišč Karlstadt–Hirschfeld, Hermagor in Sitten/Sion) so bile uvrščene v skupino inačic zaponk tipa Frauenhofen, datiranih v drugo polovico 10. in prvo polovico 11. stoletja (Spiong 2000, 66, 213, Taf. 7: 11). V to skupino so bile uvrščene z drugimi sorodnimi, a okrasno in motivno različnimi zaponkami. Od takrat se je število okrasnih zaponk, kot je tolminska (*sl. 4:* **1**; *t. 1:* **1**), povečalo s 5 na 11. Pri vseh se kaže izrazita okrasna in slogovna enotnost, h kateri težijo tudi tisti primerki, ki so nekoliko slabše izdelani. Široka geografska razširjenost takšnih zaponk kaže na njihovo nadregionalno priljubljenost (*sl. 6; seznam 1*). Med velikimi emajlnimi okrasnimi zaponkami so nedvomno izvirna inačica zaponk, ki jih po osrednjem liku lahko poimenujemo kot zaponke z levom.

V primerjavi s prvo veliko okroglo zaponko iz Tolmina pri drugi zaponki (*sl. 4:* **2**; *t. 1:* **2**) na obrobju med štirimi križno razporejenimi pravokotniki ni rastlinskega okrasa, ampak po tri jamice z emajlom, osrednji del ni rahlo dvignjen in raven, ampak je visoko izbočen in rahlo stopničast, v veliko manjšem medaljonu pa je žival z nazaj obrnjeno glavo upodobljena v nizkem reliefu. Dobra primerjava za zaponko je znana iz Mauerna pri Steinachu na Brenerju na severnem Tirolskem, kjer je bil pri cerkvi sv. Uršule poleg zaponke najden tudi polmesečasti uhan, okrašen z jamičastim emajlom (Stadler 2003, 769, Abb. 6, 7). Obema zaponkama je močno podobna zaponka iz Komjatic na Slovaškem (Točik 1978, 257, 270, obr. 153: 2; Furmánek, Ruttkay, Šiška 1991, 131, sl. 133; Schulze-Dörrlamm 1992, 125, kat. št. 26). Ta je po okrasu nekoliko bogatejša in ima še drugi, notranji niz jamic z emajlom na nižji stopnički okrog medaljona, skupne značilnosti vseh treh zaponk pa so enak okras na obrobju, visok in stopničast osrednji del ter plastična podoba živali v majhnem medaljonu.

Velika okrasna zaponka iz Breginja

Obravnavo zaponk iz Tolmina lahko dopolnimo z dvema sorodnima najdbama iz porečja Soče, iz Breginja in Vipave. Leta 2012 so po naključju našli veliko okrasno zaponko v Breginju, približno 200 m severozahodno od vaške cerkve sv. Nikolaja, na terasi z ledinskim imenom "V senožetah" oziroma "Senožeta" (*seznam 2a:* 6).[11] Bronasta ulita okrogla zaponka ima ozko obrobje in rahlo dvignjen osrednji del velikega premera (*sl. 2:* 18; *4:* 4). Ker je bila s površine odstranjena patina, so vrezani okrasni elementi precej zabrisani. Kljub temu je v krogu v sredini še mogoče videti štirinožno žival z nazaj obrnjeno glavo (z leve proti desni) in križem na hrbtu. Podrobnosti na ploski podobi živali so bile prikazane s plitvo vrezanimi linijami, njen obris pa z jamičastim emajlom. Krog z živaljo obdaja kolobar z osmimi štirioglatimi jamicami za emajl in osmimi vmesnimi polji, okrašenimi z manjšimi, srčasto oblikovanimi emajlnimi jamicami in vrezi v obliki črke V nad njimi. Emajl je iz jamic

[11] Okrasno zaponko je našel Zdravko Mazora iz Breginja, zdaj jo hrani zasebna zbirka Mazora v Breginju (Breginj št. 81). Najditelj nam je oktobra 2013 posredoval podatke o najdišču in omogočil objavo zaponke, za kar se mu zahvaljujemo. – Zaponka je skoraj brez patine, ker jo je najditelj spral s kisom. Na hrbtni strani zaponke sta deloma ohranjena nosilec in ležišče za iglo, ki sta bila ulita skupaj z zgornjim delom; igla manjka. Pr. zaponke je 5,9 cm; viš. 0,5 cm; teža 47,13 g.

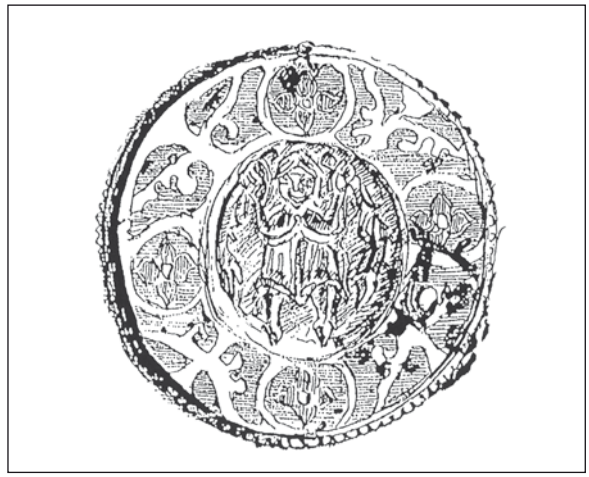

Sl. 7: Najdišča velikih okrasnih zaponk z upodobitvijo (a) Božjega jagnjeta s križem in (b) Danijela z levoma v medaljonu (cf. *seznam 2*).
Fig. 7: The find-spots of the large disc brooches with (a) the Lamb of God with a cross and (b) Daniel and two lions in the medallion (cf. *List 2*).
(Karta / Map: I. Murgelj)
1–2 Spittal an der Drau; 3,7 Villach/Beljak – Perau/Perava; 4 Oberschütt/Rogaje; 5 St. Martin im Lungau; 6 Breginj; 8 Altenmarkt; 9 Vipava.

na zaponki skoraj povsem izpadel, tudi cikcakasti vrez na ozkem obrobju je komaj še zaznati.

Breginjska okrasna zaponka ima odlične primerjave na avstrijskem Koroškem (*sl. 7a:* 1–4; *seznam 2a:* 1–4), kjer so našli štiri takšne zaponke, na grobišču v St. Petru pri Spittalu kar dve. Poudarjeni sta že bili njihova skoraj popolna enakost in delavniška sorodnost, živalska podoba s križem je bila označena kot Božje jagnje, na vseh zaponkah je 16-celični kolobar ritmično razdeljen na 8 štirikotnikov in 8 vmesnih polj, glede na ohranjeni emajl je mogoče sklepati, da je bilo na zaponkah največ svetlo zelenega, manj pa rumenega in modrega (Eichert 2010b, 151–152, Abb. 1). Te značilnosti so v vseh podrobnostih vidne na izvrstno ohranjeni zaponki, ki so jo našli leta 2012 pri cerkvi sv. Martina v istoimenskem kraju St. Martin im Lungau na Salzburškem (*sl. 7a:* 5; *seznam 2a:* 5). Skupaj z breginjsko te zaponke sestavljajo, tako kot zaponke z levom, posebno, zlahka prepoznavno skupino velikih emajlnih zaponk, inačico s podobo Božjega jagnjeta s križem.

Okrasna zaponka iz Vipave

Druga primerljiva najdba iz porečja Soče je izgubljena okrasna zaponka iz Vipave, ki je znana že od leta 1870, a je bila spregledana vse do leta 2002, ko so bili o njej objavljeni arhivski podatki, ki jih hranijo v deželnem muzeju v Gradcu (Kramer 2002, 200, Abb. 2). Pismo, v katerem F. Kenner poroča o najdbi, ter podroben opis zaponke in njena risba v muzejskih aktih (*sl. 8*) so omogočili, da je bila (zdaj pogrešana) zaponka iz Vipave (*sl. 7b:* 9; *seznam 2b:* 9) spoznana za analogijo znameniti zaponki s Perave v Beljaku (Perau, Villach) na Koroškem in novi najdbi iz Lipnice (Leibnitz) na avstrijskem Štajerskem (*sl. 7b:* 7,8; *seznam 2b:* 7,8). Identični okrasni zaponki s križno razdeljenim obrobjem s palmetami in cvetovi, upodobljenimi v celičnem emajlu, ter pozlačeno reliefno podobo preroka Danijela z levoma v medaljonu sta prvovrstna izdelka med velikimi emajlnimi zaponkami z vzhodnoalpskih najdišč (Kramer 2002, 200, 207; Eichert 2010b, 153). Rastlinski okras je bil verjetno oblikovan po vrhunskem zlatarskem vzorcu, kot je bila zlata okrasna zaponka iz Halberstadta, zdaj ohranjena le v kosih, na katerih je upodobljena palmeta, ki obdaja križ

Sl. 8: Risba okrasne zaponke iz Vipave v pismu iz leta 1870.
Fig. 8: The drawing of the disc brooch from Vipava in the letter from 1870.
(Po / After Kramer 2002, 200, Abb. 2)

v obliki lilije (Schulze-Dörrlamm 1989, 419–420, Abb. 5: 1). Zaponki iz Beljaka in Lipnice spadata v skupino velikih zaponk z upodobljenim križem na širokem obrobju, datiranih v drugo polovico 10. in prvo polovico 11. stoletja, po ožji opredelitvi pa sta uvrščeni med zaponke tipa Halberstadt (Spiong 2000, 66, 212, Taf. 7: 9). Skupaj z vipavsko zaponko lahko vse tri označimo po motivu v medaljonu za inačico zaponk s podobo Danijela.

Okrasni zaponki iz Batuj in mestnega območja v Tolminu

Po tehnoloških in slogovnih značilnostih se obravnavanim velikim zaponkam iz porečja Soče pridružujeta dve majhni (pr. približno 3 cm), z emajlom okrašeni okrogli zaponki iz Batuj in Tolmina. Batujsko zaponko, na kateri je upodobljeno Božje jagnje s križem, so našli na grobišču pri podrti cerkvi sv. Jurija (*sl. 4:* 3) (Svoljšak, Knific 1976, 30, t. 14: 3; 49: 4, grob 25; Knific, Sagadin 1991, 92, kat. št. 115). Kot izbrano primerjavo jo navajajo za zelo podobni zaponki z najdišč Hilterfingen–Hünibach v Švici (Schulze-Dörrlamm 1992, 133, kat. št. 14, Farbtaf. str. 117: desna spodaj) in Mainz–Löherstrae v Nemčiji (Wamers 1994, 77–79, 2, kat. št. 165). Zaponka iz Tolmina (*sl. 2:* 10) pa je naključna najdba z mestnega območja (Knavs, Mlinar 2000–2004; Knific 2009–2010, 188, sl. 3: 3). Njeni značilnosti sta z vložki emajla obdana podoba štirinožne živali z nazaj obrnjeno glavo (z desne proti levi) in ozko obrobje, okrašeno s cikcakastim vrezom. Geografsko najbližja primerjava zanjo je iz St. Petra pri Spittalu na Koroškem (Eichert 2010b, 155, Abb. 3: zgornja; Eichert, Rogl 2010, 221, Taf. 52: Fnr. 1995/1).

Časovni in kulturni okvir okrasnih zaponk

Vse okrasne zaponke iz porečja Soče, tako velike (pr. okoli 5 cm) kot majhne (pr. približno 3 cm), tehnološko in slogovno spadajo med predmete iz mlajšega obdobja ketlaške kulture, katerih najdišča prevladujejo v iztekajočem se zgodnjem srednjem veku na vzhodnoalpskem območju. Sklop teh predmetov je kronološko različno opredeljen: kot *köttlaška kulturna skupina* druga polovica 9. stoletja in 10. stoletje (Korošec 1979, 91, 306, pril. 3), ozko v *časovni horizont Köttlach II,* datiran v drugo polovico 10. in prvo polovico 11. stoletja (Giesler 1980, 89–95, Abb. 3; Giesler 1997, 190–195), pri zadnji obravnavi zgodnjesrednjeveške tvarne kulture na Koroškem pa v *skupino C 3*, datirano v 10. in 11. stoletje (Eichert 2010a, 170–173, Abb. 46). Pri opredeljevanju okrasnih zaponk z emajlom se najpogosteje uporablja ozka datacija (950–1050) in označitev predmetnega sklopa s Köttlach II (npr. Giesler 1989; Schulze-Dörrlamm 1992; Wamers 1994; Spiong 2000).

Velike emajlne zaponke, ki so uvrščene po tehnoloških in slogovnih značilnostih v stopnjo Köttlach II, so pogosto našli zunaj vzhodnoalpskega območja, tudi daleč v severnih delih Evrope. Za takšno razširjenost so dober primer zaponke s podobo leva (*sl. 6; seznam 1*), oddaljene od "matičnega" ozemlja se pojavljajo tudi druge različice ketlaških zaponk. Slogovno se razlikujejo od nekoliko starejših emajlnih zaponk severnega oblikovnega kroga (Giesler 1978, 64– 66, Abb. 2, 3; Wamser 1992, 331; Frick 1992–1993, 353–356); s to problematiko se ukvarjajo tudi novejše raziskave (Wamers 1994; 79; Spiong 2000, 174; Ettel 2001, 88). Pri razširjenosti emajlnih zaponk v Vzhodnih Alpah je mogoče videti tudi razliko med najdišči na obrobju, kjer so prišle na dan predvsem kot posamične najdbe, in najdišči v notranjosti, ob zgornji Dravi in zgornji Savi, kjer so zaponke našli večinoma v grobovih (Giesler 1980, 89, 93, Abb. 8).

Primerjava z okrasnimi zaponkami iz Blejskega kota

Ketlaške okrasne zaponke so na severnem območju pogostejše kot zaponke s severa na vzhodnoalpskem ozemlju, čeprav tudi tu ne manjka različnih tujih vplivov. O tem se lahko prepričamo, če se ozremo na nekaj značilnih zaponk, najdenih na velikih blejskih nekropolah na Brdu, Pristavi in Na sedlu (*sl. 9*) (Knific 2004, 99, 101–105, sl. 13). Dve zaponki sta odlična izdelka ketlaškega sloga, okrašena s celičnim in jamičastim emajlom: na zaponki z grobišča Na sedlu je na obrobju in medaljonu poudarjeno izrisana večkratna podoba križa (*sl. 9:* 8), na drugi, s podobo vladarja v medaljonu, je križ prikrito nakazan na obrobju z nizom jamic z modrim emajlom, ki ga štirikrat prekinjajo jamice z rumenim emajlom (*sl. 9:* 9) (Knific, Sagadin 1991, 87, 95, kat. št. 101, 121).

Starejše, uvrščene v stopnjo Köttlach I (Giesler 1980, 86, 87, Abb. 2), so okrasne zaponke z železnim jedrom, prekritim z bronasto pločevino, okrašeno z različnimi odtisnjenimi motivi: s pletenino in z rozeto na zaponkah s Pristave (*sl.*

Sl. 9: Okrasne zaponke z najdišč na Bledu: 1,2 Pristava; 3,4 Brdo; 5–9 Na Sedlu pod blejskim gradom. M. = 1:2.
Fig. 9: The decorative brooches from the Bled sites: 1,2 Pristava; 3,4 Brdo, 5–9 Na Sedlu below the Bled Castle, Scale = 1:2.
(Po / After Knific 2004, 104, sl. / Fig. 13)

9: 1,2) (Knific 2004, 99, sl. 12: 5,6; 13: 1,2) in s kentavrom lokostrelcem na zaponki z Brda (*sl. 9:* 3) (Bitenc, Knific 2001, 91, kat. št. 290). Podobno izdelane in okrašene zaponke so bile razširjene v drugi polovici 7. stoletja in prvem desetletju 8. stoletja ob zgornji Donavi in v Porenju, na njih so pogosto odtisnjeni krščanski, pa tudi poganski motivi (Klein-Pfeuffer 1993, 45–54).

Bakrena in pozlačena okrasna zaponka z motivom merovinškega vladarja, obrobljena z zrnatim vencem (*sl. 9:* 4) (Bitenc, Knific 2001, 104, kat. št. 347), spada med precej pogoste "novčne" okrasne zaponke, razširjene ob Renu in Labi ter na frizijskem ozemlju ob Severnem morju (Wamers 1994, 106–115; Abb. 72, Liste 23). Daleč na jugu je blejska okrasna zaponka osamljen tuji izdelek iz 9. stoletja. Okrasne zaponke so nosili, kot kažejo iluminirani rokopisi, v karolinškem obdobju moški in ženske – gosposka, vojaki in kmetje (Frick 1992–1993, 348–349, Abb. 13; Bergman 1999, 441–443; Krabath 2001, 119–121, Abb. 23), v mejah frankovske države se je ta moda verjetno uveljavila tudi med blejskimi prebivalci.

Tri okrasne zaponke z grobišča Na sedlu pod blejskim gradom so vsaka zase posebnost. Na pozlačeni zaponki je globoko vtisnjen četverni prestasti preplet, ki upodablja križ (*sl. 9:* 5). V miniaturi je odlično ujet likovni izraz, ki se je v 8. in 9. stoletju uveljavil v južni Evropi kot pleteninasta ornamentika, zelo pogosto v klesarski tehniki na kamniti cerkveni opremi, redko s klinastim vrezom na drobnih predmetih (Sagadin 1991a, 43, kat. št. 97). Prepleteni motivi so naslikani tudi na pergamentnih straneh knjig, enak motiv kot na okrasni zaponki je upodobljen na kodeksu iz tretje tretjine 9. stoletja, ki izvira iz severovzhodne Francije, verjetno iz Saint-Amanda (Bierbrauer 1999, XI. 4 fol. 8r).

Na drugi zaponki z grobišča Na sedlu je v nizkem reliefu upodobljeno Božje jagnje (*Agnus Dei*) (*sl. 9:* 6) (Sagadin 1991a, 44–45, kat. št. 114). Na emajliranih zaponkah so reliefne upodobitve redke, tako je npr. prikazan Danijel z levoma v medaljonu okrasne zaponke iz Beljaka, datirane v konec 10. stoletja in zgodnje 11. stoletje (Schulze-Dörrlamm 1992, 126, kat. št. 30, Farbtaf. str. 117: leva v 3. vrsti od zgoraj).

Na majhni bronasti okrasni zaponki z nekropole Na sedlu pa sta v plitvem reliefu upodobljeni brkati svetniški figuri z vencema mučeništva v rokah (*sl. 9:* 7). Zaponka je bila opredeljena kot import med ketlaškimi najdbami (Valič 1964, 41, 47, t. 46). Tehnološko in slogovno je zelo blizu bronasti zaponki iz Triera, datirani v 11. stoletje, z motivom dveh svetnikov na ladji (Schulze-Dörrlamm 1992, 136, kat. št. 25). Podobno zaponko so nedavno našli na grobišču v St. Petru pri Spittalu (Eichert 2010b, 163–164, Abb. 13: zgornja levo; Eichert, Rogl 2010, 221, Taf. 53: Fnr. 81). Vse tri zaponke so skoraj enako velike (premer blejske je manjši za 2 mm), obrobljene z zrnatima nizoma, glave svetnikov so podobno oblikovane in zasukane.

Primerjava med zaponkami iz porečja Soče in Blejskega kota je pokazala, da so primerki s prvega območja slogovno enotni in da spadajo v isto obdobje, zaponke z drugega območja pa so slogovno različne in izvirajo iz različnih obdobij. Zaponke z obeh območij, ki spadajo v slogovno in časovno skupino Köttlach II, povezuje izrazita krščanska simbolika. Zaponke te skupine spadajo med značilne (večinoma grobne) najdbe iz 10. in prve polovice 11. stoletja v Vzhodnih Alpah (v bistvu enak sklop najdb je različno označen kot ketlaška kulturna skupina, horizont Köttlach II ali koroška skupina C 3).

Obsenčni obročki v porečju Soče

Med zgodnjesrednjeveškimi predmeti z območja Sv. Urha so najštevilnejši obsenčni obročki ali obsenčniki. Štiri so našli že pred letom 1988 (*sl. 2:* 1–4) (Knific, Žbona Trkman 1990, 505, 509, 511, t. 1: 1–4), šestnajst pa ob zadnji obnovi cerkve (*t. 1:* **3**–**18**). V večini so to obsenčniki z razčlenjenima koncema, nekaj je zelo velikih, s premerom okoli 5 cm in več (*sl. 2:* 1,2; *t. 1:* **3**–**6**). Veliki masivni obsenčniki so na najdiščih v porečju Soče pogosti, dva primerka iz Kanala spadata med največje znane primerke (*sl. 2:* 15,17) (Knific 2009–2010, 184, sl. 1: 5,6), kot nova najdba se jima pridružuje tudi obsenčnik, ki so ga po naključju našli pri cerkvi sv. Križa v Sedlu (*sl. 2:* 19).[12] Številni veliki obsenčniki so bili v grobovih ob sočasni cerkvi v Batujah, dva so našli tudi v Ločniku (Lucinico) (Svoljšak, Knific 1976, 68–69).

Obsenčniki z razčlenjenima koncema so ena od vodilnih oblik ketlaškega nakita (Sagadin 1987, 44–45, tip 1). Opredeljeni so v stopnjo Köttlach II (Giesler 1980, 87, Abb. 3: 9), v zadnjem času pa – v okviru najdb z grobišč na avstrijskem Koroškem – v skupino C (Eichert 2010a, 167–173, Abb. 46). Znotraj koroške skupine so takšni obsenčniki (*Kopfschmuckringe mit Knöpfchenende,* tj. tipološka skupina *K*) razdeljeni časovno v tri ožje skupine, C 1–3 (780–11. stoletje), glede na obliko in število "gumbov" na koncih pa na sedem tipov, od Ka do Kg (Eichert 2010a, 40–45, Abb. 10).

S koroško kronologijo se ujema tudi datacija, ki izhaja iz podatkov, pridobljenih s pomočjo novega klasifikacijskega sistema za preučevanje naglavnega nakita v Vzhodnih Alpah (Pleterski 2013). Po teh podatkih se obsenčniki z razčlenjenima koncema delijo v glavnem na dva tipa, na *naglavne obročke* (*NO*) z enojno odebelitvijo (tip NO 0100_0808) in na obročke z večkratno odebelitvijo na zaključkih (NO 0100_0909). Prvi so datirani v obdobje od zadnje tretjine 9. do začetka 11. stoletja, drugi so z njimi večinoma sočasni, le pojavijo se nekaj pozneje, v prvi tretjini 10. stoletja (Pleterski 2013, 320, sl. 16).

Med 20 obsenčniki iz Tolmina jih je 15 z razčlenjenima koncema, od teh 9 z dvojno ali trojno členitvijo (*sl. 2:* 1,2; *t. 1:* **5**–**10**,**12**), z značilno inačico zaključkov (tip Kf oziroma NO 0100_0909), ki jo novi kronologiji postavljata v 10. stoletje, na konec razvoja obsenčnikov (Eichert 2010a, 41, 43, 45, Abb. 46; Pleterski 2013, 320, sl. 16). Od drugih petih tolminskih obsenčnikov – trije so le deloma ohranjeni (*t. 1:* 15,16,18) – lahko primerjalno opredelimo primerek z neznačilnima koncema (*sl. 2:* 4) kot tip Oa1, obsenčnik s kaveljčkom na enem koncu (*t. 1:* **17**) pa v tipološko skupino H, znotraj koroških skupin C 1 in C 2 datiranih med letoma 780 in 900 (Eichert 2010a, 45–51, Abb. 11,12,46).

Uhani

Srebrna uhana s filigranskim okrasom (*sl. 2:* 8,9) sta najstarejša zgodnjesrednjeveška predmeta z grobišča pri Sv. Urhu, zelo verjetno sta iz 9. stoletja (Knific, Žbona Trkman 1990, 511–512); z njima so s tega najdišča sočasni le zadnja od zgoraj omenjenih obsenčnikov (*sl. 2:* 4; *t. 1:* **17**) in bronast prstan (*sl. 2:* 7) (ib., 511, t. 2: 4). Polmesečasti uhan, okrašen z jamičastim emajlom, je mlajši, datiran je v 10. stoletje in zgodnje 11. stoletje (*sl. 2:* 6) (ib., 511, sl. 3; t. 2: 3). Iz tega obdobja je tudi delno ohranjen uhan s kovinsko jagodo (*t. 1:* **19**), morda ostanek uhana s tremi kovinskimi jagodami na loku, kot je bil (zdaj le še delno ohranjeni) srebrni primerek iz Batuj (Svoljšak, Knific 1976, 32–33, 69, t. 19: 5). Uhani s tremi jagodami na loku so uvrščeni med nakit stopnje Köttlach II (Giesler 1980, 87, Abb. 3: 11).

Noži

Med železnimi predmeti je največ nožev: od devetih imajo štirje značilen, proti konici poševno zalomljen hrbet rezila (*t. 2:* **30**–**33**).[13] Enega od njih (*t. 2:* **30**) so našli v zgodnjesrednjeveškem grobu, približno 3 m severno od prezbiterija (*sl. 3*). Grobna jama je bila vkopana v prod, ob pokopu je bilo truplo položeno na izravnano podlago. Okostje je ležalo od zahoda (glava) proti vzhodu (noge), kosti so bile močno preperele in po videzu drugačne od kosti v novoveških grobovih. Okostje so na štirih

[12] Bronast obsenčni obroček je našel Slavko Lipušček, delavec Komunale Tolmin, v začetku leta 2012 pri prekopu grobne jame na zahodnem delu pokopališča, nekaj metrov zahodno od cerkvene lope. Najdbo je 18. julija 2012 podaril Tolminskemu muzeju (inv. št. TM 1873). Obsenčnik ni ohranjen v celoti, na enem koncu ima enojno členitev, drugi konec je odlomljen. Pr. 6,9 cm; deb. 3,5 cm; teža 12,36 g.

[13] Pri cerkvi sv. Urha je nož te vrste našla tudi Justina Leban iz Tolmina, in sicer na kupu zemlje, izkopane med gradbenimi deli leta 2011. Leta 2014 je nož podarila Tolminskemu muzeju, ki ga hrani pod inv. št. TM 1966. Ker je bila redakcija našega članka v tem času že zaključena, nož, dolg 17 cm, na tem mestu le omenjamo.

straneh poškodovali pri izkopu novoveških grobnih jam, od 10 do 25 cm globljih in izkopanih v smeri sever–jug. Dolžina neprekopanega dela okostja je bila približno 0,80 m. Ohranile so se kosti medenice in trupa do vratnih vretenc, k okostju so verjetno spadali tudi nekoliko oddaljeni kosi lobanje, zdrobljene pri vkopu dveh novoveških grobov (gr. 13 in 16). Grob je bil delno poškodovan tudi na južni strani, manjkale so kosti desne roke. Na tej strani je bil 12 cm od kosti trupa najden železen nož (*t. 2:* **30**). Okostje je bilo poškodovano tudi na drugi strani, kjer je tik ob trupu ležal zob drobnice, morda grobni pridatek, lahko pa bi prišel v grob tudi z zasipno zemljo.

Na grobiščih s ketlaško kulturo so noži pogoste najdbe, v porečju Soče so jih našli v Batujah v 12 grobovih, od teh je bilo šest nožev s poševno zalomljenim rezilom (Svoljšak, Knific 1976, 65, t. 14: 2; 15: 1; 16: 2; 21: 5; 23: 7; 27: 2). Navadnima tolminskima nožema s trnastim nasadilom (*t. 2:* **28**,**29**) sta podobna dva primerka iz Batuj (ib., t. 22: 1; 27: 1).

Poševno zalomljeni hrbet rezila ima tudi zaklepni nož (*t. 2:* **35**). Primerjave zanj nismo našli, je pa podoben pipcem, tradicionalnim žepnim nožem z lesenim ročajem, pa tudi zgodnjesrednjeveškim železnim britvam z najdišč Gradišče nad Bašljem in Kote 268 nad Iško vasjo,[14] velika britev z Malega gradu v Kamniku pa je verjetno visokosrednjeveška (Štular 2009, 77). Od obeh britev s prirezano konico se tolminski pregibni nož razlikuje po tem, da njegov ročaj ni ploščat, ampak cevast.

Ključi

Pri Sv. Urhu smo našli tudi dva ključa: večji je cel (*t. 2:* **37**), od manjšega je ohranjena le zgornja polovica (*t. 2:* **38**). Spadata med ključe z votlo nogo, med standardne, v zgodnjem in visokem srednjem veku zelo razširjene izdelke, znane tudi z drugih najdišč v Sloveniji (Štular 2009, 81–85; Ogrin 2010, 19). Najstarejši primerek so našli na Brdu pri Bledu, na območju prekopanega zgodnjesrednjeveškega grobišča (Müllner 1894, 32, Taf. 3: 21). Ta raztresena najdba je nakazovala, da bodo takšne ključe našli tudi na drugih grobiščih ketlaške kulturne pripadnosti. V Pordenonu so ključ z votlo nogo našli v grobu (št. 23) skupaj s parom polmesečastih emajlnih uhanov, drugega (verjetno tudi z votlo nogo, ne da bi bilo to izrecno omenjeno) pa v grobu (št. 24), skupaj z dvoramno okrasno zaponko in obsenčnikom z enojno členitvijo na koncih (Mader 1993, 247–248, 255, Grab/tomba 23: 2; 24: 1). Tolminski ključ ima razčlenjeno brado, kar je tehnična novost, ki se je uveljavila morda že v drugi polovici 10. stoletja, zagotovo pa v 11. stoletju (Štular 2009, 82; Marti, Meyer, Obrecht 2013, 261–266), dovolj zgodaj torej, da bi bil lahko tudi ta ključ najdba iz zgodnjesrednjeveškega groba.

Visoko- in poznosrednjeveški predmeti

Nekateri od obravnavanih predmetov, morda zaklepni nož (*t. 2:* **35**) in ključ z votlo nogo, so lahko tudi iz visokega ali poznega srednjega veka. Iz tega časa ali pa še mlajši je nož (?) neznane oblike, od katerega je ostal le srednji del rezila s širokim, razkovanim hrbtom (*t. 2:* **36**), kot da bi tolkli po njem, ko so, recimo, kalali skodle.

Tudi časovni okvir za stekleni jagodi (*t. 1:* **22**,**23**) je zelo širok, po obliki in barvi sta lahko srednjeveški ali novodobni.

Bronaste okrogle pasne spone, kot je tolminski primerek z ostankom železnega trna (*t. 1:* **21**), so bile v Evropi razširjene od druge polovice 12. do 15. stoletja, bronaste pasne spone v obliki lire, kot je tolminska (*t. 1:* 20), so bile v uporabi v istem času, le pojavijo se nekaj pozneje, v 13. stoletju (Krabath 2001, 134, 140). Podobno lahko rečemo za bronaste obročke, kakršen je že dolgo znani tolminski kos (*sl. 2:* 5) (Knific, Žbona Trkman 1990; 511, t. 1: 5).

Locen pasne spone v obliki lire (*t. 1:* **20**) je enako oblikovan in okrašen kot pri pasni sponi, najdeni na območju srednjeveškega grobišča na Cirkevci pri Središču ob Dravi (Knific, Tomanič Jevremov 2005, 168). Središka spona je v celoti ohranjena in ima dolg, okrašen in pozlačen pravokotni okov s petimi zakovicami za pritrditev na pas (Kovačič 1910, t. 10: desna; Marušić 1987b, 345, t. 7: 1). Takšne pasne spone – v Sloveniji sta bili najdeni še dve, na Starem gradu nad Podbočjem in v cerkvi sv. Martina v Žirovnici[15] – so datirane v 14. in 15. stoletje, z možnostjo, da se pojavijo že v 13. stoletju (Guštin, Cunja, Predovnik 1993, 63–64).

Železna pasna spona z locnom v obliki črke D (*t. 2:* **25**) spada med zelo pogoste kose, ki so jih uporabljali največ pri moški noši in za spenjanje

[14] Britvi z Gradišča nad Bašljem in Kote 268 hrani Narodni muzej Slovenije (inv. št. S 4103 in S 5690).

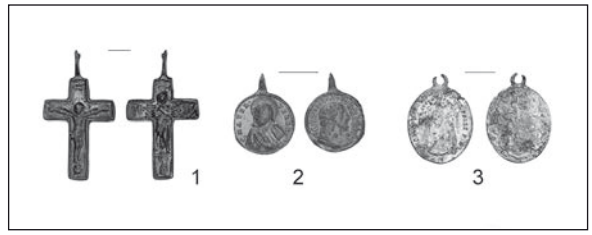
[15] Informacijo o najdbi nam je posredoval Drago Svoljšak, vodja arheoloških izkopavanj v Žirovnici leta 2009.

jermenja pri konjeniški opravi že v 11. in 12. stoletju, predvsem pa od sredine 13. stoletja (Štular 2009, 103).

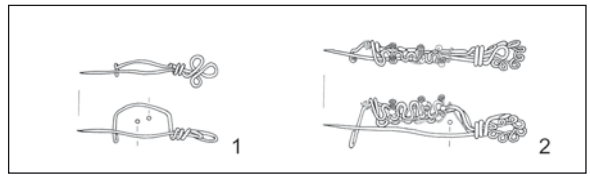
Del noše sta tudi mala okrogla železna spona (*t. 2:* **26**) in jermenski jeziček s kavljastim zaključkom (*t. 2:* **27**). Analiza XRF je pokazala, da je bila površina jezička, za katerega ne poznamo primerjav, pokositrena. V zgodnjem srednjem veku so s kositrom prekrivali železne dele konjske opreme in ostroge (za kose z Gradišča nad Bašljem cf. Karo, Knific, Milić 2001), v poznem srednjem veku pa takšna zaščita železnih predmetov postane nekaj povsem običajnega, kar dokazujejo številne najdbe iz Ljubljanice (Nabergoj 2009; Veršnik 2009).

Novoveški predmeti

Najmlajše najdbe z območja pri Sv. Urhu so žičnata zaponka (*t. 1:* **24**) ter križ (kat. št. **39**; *sl. 10:* 1) in svetinjici (kat. št. **40**,**41**; *sl. 10:* 2,3). Zaponka je iz premetane plasti v zakristiji, križ in svetinjici pa so bili najdeni v skeletnem grobu, ki je bil vkopan tik ob zahodnem zidu zakristije (*sl. 3:* grob 1). Podobno žičnato zaponko, le da ima spiralasto vzmet, so našli na Mostu na Soči med izkopavanjem prazgodovinskih grobov v letih 1886–1887; v Naravoslovnem muzeju na Dunaju jo hranijo med raztresenimi najdbami, zbranimi med grobovi, v objavi je bila opredeljena kot poznoantična (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1985, 387, t. 269: 35). Tri podobne žičnate zaponke so znane tudi z območja zgodnjekrščanskega središča v Emoni; so manjše od tolminske, ena je iz srebrne žice in okrašena z obeski, preprostejša ima trilistno vzmet (Plesničar-Gec 1983, 119–120, 126; t. 29: 12,16; 40: 4), njihova datacija je ostala (podobno kot za številne bucike, filigranski našitek in križec sv. Sebastjana) zaradi pomanjkanja primerjav nedoločena (Sivec 1983, 61–62). Jasna pa je datacija žičnate zaponke z Vranja pri Sevnici (*sl. 11:* 3), ki je bila najdena v enem od novoveških grobov pri cerkvi sv. Štefana (Knific 1974, sl. 106).[16] Na tem vaškem pokopališču so izkopali v štirih grobovih tudi ostanke molkov s svetinjicami iz 17. in 18. stoletja, ko so pokopavanje pri podružnični cerkvi opustili (Knific 1975). Po vranjski najdbi lahko sklepamo, da so bile takšne žičnate zaponke – tudi z drobnimi steklenimi jagodami okrašen primerek z Ljubične nad Zbelovsko Goro (*sl. 11:* 4)[17] – modni dodatek k oblačilom v prvih stoletjih novega veka.

Sl. 10: Tolmin – Sv. Urh. Leta 2011 najdeni predmeti: 1 (kat. št. **39**); 2 (**40**); 3 (**41**). Vse bron. M. = 1:2.
Fig. 10: Tolmin, Sv. Urh. The finds from 2011: 1 (Cat. No. **39**); 2 (**40**); 3 (**41**). All bronze. Scale = 1:2.
(Foto / Photo: T. Lauko)

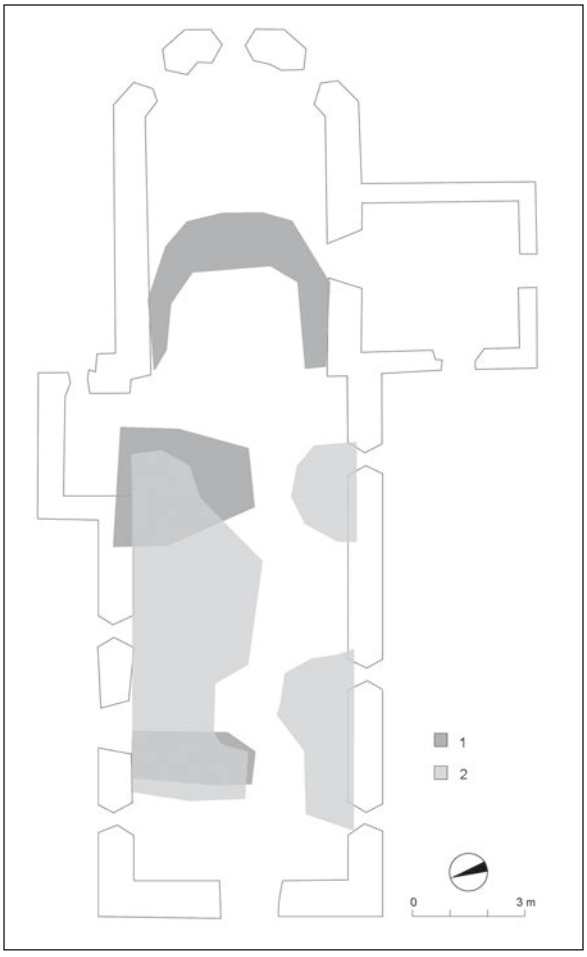

Sl. 11: Primerjavi za žičnato zaponko (kat. št. **24**) pri Sv. Urhu v Tolminu: 1 Vranje pri Sevnici – Sv. Štefan; 2 Ljubična nad Zbelovsko Goro. M. = 1:2.
Fig. 11: The analogies for the wire brooch (Cat. No. **24**) from Tolmin, Sv. Urh: 1 Vranje near Sevnica, Sv. Štefan; 2 Ljubična above Zbelovska Gora. Scale = 1:2.
(Risbe / Drawings: D. Knific Lunder [1], I. Murgelj [2].

Križ in svetinjici iz groba pri sv. Urhu, kjer je še danes tolminsko pokopališče, so različne starosti.[18] Križ (kat. št. **39**; *sl. 10:* 1) je bil narejen ob koncu 17. stoletja (Knez 2010, 112, kat. št. 67), podobno, na koncu 17. ali v začetku 18. stoletja, svetinjica sv. Terezije (Avilske) in Jezusa Kristusa (kat. št. **40**; *sl. 10:* 2; o življenju svetnice cf. Oražem 1973). Najmlajša, po kateri lahko postavimo pokop v 19. stoletje, je svetinjica Brezmadežne (kat. št. **41**; *sl. 11:* 3) (za različice cf. Knez 2001, 137, 165, 169–176).

[16] Pri arheološkem sondiranju leta 1972 smo odkrili 16 grobov in ostanke pokopališkega zidu okrog cerkve. Zaponka je ležala na grodnici okostja v grobu št. 16. Vel. zaponke 3,65 × 1,13 cm; deb. žice 0,1 cm. Hrani jo Narodni muzej Slovenije v Ljubljani, inv. št. G 13444.

[17] Zaponka je bila najdena z iskalnikom kovin, hrani jo zasebnik. Podatki o zaponki so vpisani v Narodnem muzeju Slovenije pod št. ZN 371/2. V osnovi je narejena enako kot tolminska zaponka, le da ima spiralasto vzmet in dodan okras iz dveh valovito zvitih žic, ki obdajata lok, vse pa prepleta tanka žička, na kateri so nanizane steklene jagodice (5 modrih, 4 bele in 1 zelena). Vel. zaponke 5,3 × 1,65 cm; deb. žice 0,1 cm.

[18] Glej opombo št. 7.

Sl. 12: Tolmin – Sv. Urh. Interpretacija rezultatov georadarskih raziskav v notranjosti cerkve (glej op. 19). 1 – zidne strukture; 2 – hodne površine pod tlakom. M. = 1:200.
Fig. 12: Tolmin, Sv. Urh, the interpretation of the results of geophisical prospectings of the church's interior (see note 19): 1 – wall structures and 2 – walking surfaces under the floor. Scale = 1:200.

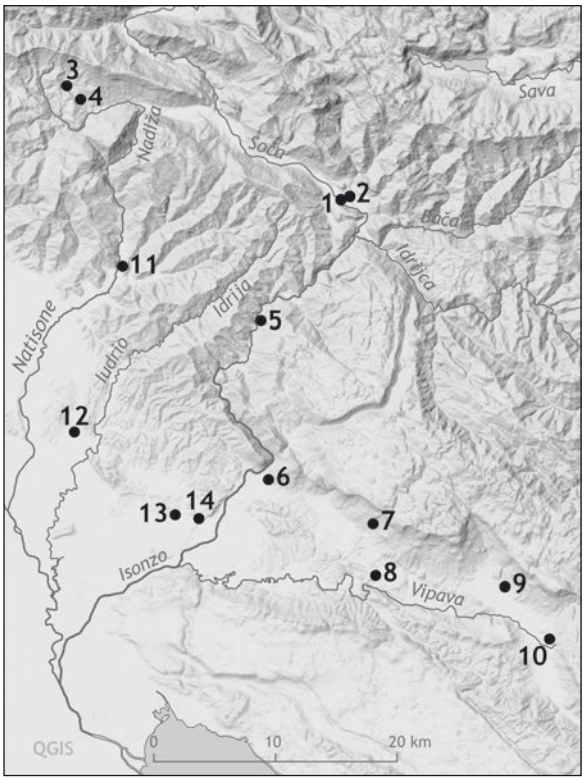
Sl. 13. Tolmin – Sv. Urh. Močno poškodovana cerkev med prvo svetovno vojno.
Fig. 13: Tolmin, Sv. Urh, the heavily damaged church during World War I.
(Po / After Moschetti 1928–1931, 130, sl. / Fig. 460)

NAJDIŠČA S KETLAŠKO KULTURO V POREČJU SOČE

Cerkev sv. Urha stoji sredi Tolminske kotline, na robu najnižje terase, na samem rtu polkrožnega pomola tik nad prodnato strugo Soče (*sl. 1*). Reka je tu široka in jo je bilo pod Tolminom mogoče prečkati na poti k Sv. Danijelu pri Volčah. Nekdanji župnijski cerkvi si stojita nasproti, obdani s pokopališčema, obe precej proč od domačega naselja (Knific, Žbona Trkman 1990, 513). Z župnijo Volče je povezana prva pisna sled – iz leta 1015 – o cerkveni organizaciji v zgornjem Posočju, Tolmin pa se prvič omenja med letoma 1063 in1065 kot kraj *Tuimine*, kjer je oglejski patriarh Rabenger sklenil pogodbo z briksenškim škofom Altvinom o lastniških cerkvah na oglejskem območju (Höfler 2013, 41, 149, 151).

Kdaj je bila pozidana cerkev sv. Urha, ni znano, njena osnova je romanska, georadarske raziskave tal, opravljene v notranjščini, so pokazale, da je današnja stavba imela vsaj eno predhodnico. Njene ostanke z značilnim polkrožnim apsidalnim zaključkom so meritve zaznale v dolžini 14,3 m (*sl. 12;* Gaberščck 2005, 73).[19] Prvotni zavetnik cerkve je bil sv. Martin, o čemer priča zapis iz leta 1278, da je oglejski patriarh v njej namestil vikarja; temu svetniku je bila cerkev posvečena še leta 1322, ko se v njeni bližini omenja nedokončan zidani most prek Soče. Novega zavetnika sv. Urha (Ulrika) prvič

[19] Georadarske raziskave je leta 2000 opravilo podjetje Techo Futur Service iz Modene (Gaberščck 2005, 73, op. 1). Poročilo o raziskavi: G. Gazzano, *Indagini GPR, con metodologia "time slice" all'interno della chiesa di San Urh a Tolmin finalizzate all'individuazione di strutture sepolte* (Modena, 3. decembra 2000). Poročilo hrani Restavratorski center Republike Slovenije.

Sl. 14: Najdišča ketlaške kulturne pripadnosti v porečju Soče (cf. *seznam 3*).
Fig. 14: The Köttlach culture related sites in the Soča basin (see *List 3*).
(Karta / Map: V. Bitenc)
1 Tolmin – Sv. Urh; 2 Tolmin – mesto; 3 Breginj; 4 Sedlo – Sv. Križ; 5 Kanal – cerkev Marijinega vnebovzetja; 6 Solkan – Žabji Kraj; 7 Vitovlje – Sv. Peter; 8 Batuje; 9 Ajdovščina – Šturje, Sv. Jurij; 10 Vipava; 11 S. Pietro al Natisone/Špeter Slovenov – Sv. Kvirin/S. Quirino; 12 Corno di Rosazzo/Koren; 13. Mossa/Moš; 14 Lucinico/Ločnik.

srečamo v pisnih virih leta 1438, okoli leta 1470 pa so ga upodobili na temenskem sklepniku nad velikim oltarjem. Pri cerkvi je bil sedež župnije do leta 1667, ko so ga prenesli k Marijini cerkvi v mestu (Höfler 2001, 77–79; id. 2013, 149–151).

Cerkev sv. Urha je bila večkrat prezidana in med prvo svetovno vojno močno poškodovana (*sl. 13*), a je bila strokovno obnovljena (Gaberšček 2005, 73–77). Z arheološkimi izkopavanji leta 2012 smo ugotovili, da je bilo pri tej cerkvi skoraj povsem razdrto zgodnjesrednjeveško grobišče. To se je zgodilo zaradi različnih gradbenih del, povezanih s cerkveno stavbo, in dolgotrajnega pokopavanja okrog nje. Vendar smo na podlagi raztresenih ostankov vseeno lahko zanesljivo opredelili najstarejše grobišče v pozno obdobje ketlaške kulture (Köttlach II, koroška skupina C 3).

V porečju Soče je bilo odkritih več najdišč (*seznam 3; sl. 14*), ki jih s tolminskim povezujejo podobne najdbe. Nekatera so znana le po posamičnih najdbah, brez podrobnejših podatkov, denimo mestni park v Tolminu, travnik pri Breginju, ali zgolj po arhivskem zapisu, na primer Vipava (*sl. 14:* 2,3,10). V glavnem pa gre za najdbe iz grobov, ki so prišle na dan naključno, na primer v Sedlu, v Kanalu, na Vitovljah, v Špetru Slovenov (S. Pietro al Natisone), Korenu (Corno di Rosazzo) in Ločniku (Lucinico) (*sl. 14:* 4,5,7,11,12,14), ali pa so bile odkrite pri arheoloških izkopavanjih, na primer v Batujah, Šturjah v Ajdovščini in Mošu (Mossa) (*sl. 14:* 8,9,13). Najdbe iz porečja Soče so slogovno zelo enotne in, razen dveh izrazitih izjem, spadajo v velik sklop najdb pozne ketlaške kulture, razširjene v 10. in prvi polovici 11. stoletja na vzhodnoalpskem območju.

Drobec iz belobrdske kulture v Solkanu

Poleg para srebnih uhanov iz Tolmina, značilnih sredozemskih zlatarskih izdelkov (*sl. 2:* 8,9), je druga posebnost med najdbami iz porečja Soče bronast obesek iz Solkana (*sl. 2:* 20; *4:* 6), ki izvira z območja belobrdske kulture. Spomladi 2011 ga je po naključju našel domačin in o najdbi tudi poročal v lokalnem časopisu (Zavrtanik 2012).[20] Obesek, natančneje spodnji del dvodelnega obeska, je ležal 0,70 m globoko, na robu gradbene jame, izkopane za novo upravno stavbo Goriškega muzeja v Žabjem kraju. Je ulit, srčaste oblike, reliefno okrašen z lažno granulacijo in na vrhu preluknjan. Skozi luknjico je bil nekdaj obešen na zgornji, okrogli del obeska.

Na najdiščih belobrdske kulture v Karpatski kotlini in njenem obrobju so takšni dvodelni obeski, ki v uliti izvedbi nadaljujejo staromadžarsko oblikovno izročilo, precej pogosti (Giesler 1981, 90–91, 162–163; Liste 3; Taf. 50: 1; 53: 9b). Najdeni so bili tudi na ozemlju slovenske Štajerske, na grobiščih Cirkevca pri Središču ob Dravi in na ptujskem gradu, na jugozahodnem mejnem območju belobrdske kulture (Knific, Tomanič Jevremov 2005, 164–167; sl. 4: 16,18; 5: 13). Na ptujskem gradu so izkopali v dveh grobovih (št. 181 in 208) več različnih obeskov (v prvem 11, v

[20] Obesek je 14. maja 2011 našel Jernej Zavrtanik iz Solkana, ki najdbo tudi hrani. Podatki o najdbi so vpisani v Narodnem muzeju Slovenije pod št. ZN 372. Viš. obeska 2,5 cm; šir. 1,83 cm; deb. 0,4 cm; teža 2,05 g.

drugem 19), ki so bili nekdaj verjetno nanizani skupaj s steklenimi jagodami v ogrlici (Korošec 1999, 20–21, 63; t. 18: 1; 23: 11). Obeski iz groba 181 imajo enako likovno zasnovo kot solkanski primerek, a je njihov okras gladek in ne posnema granulacije.

Posamezne predmete belobrdske kulture so našli tudi zahodneje v Sloveniji, na nekaterih nekropolah s ketlaško kulturo na Gorenjskem, na primer pri farni cerkvi in nekdanji šmartinski cerkvi v Kranju, na Pristavi pri Bledu, v Mengšu in pri Šempetru v Ljubljani (Knific, Tomanič Jevremov 2005, 167, sl. 4: 2–8). Med temi najdbami je tudi ogrlica iz groba pri farni cerkvi v Kranju, ki jo je sestavljalo 13 dvodelnih obeskov, med katerimi imajo štirje enak spodnji del, kot je solkanski (Valič 1978, Y 208: 1; grob 65/1972; ptujsko in kranjsko analogijo navaja tudi Zavrtanik [2012]). Izjemoma se belobrdski predmeti pojavljajo na furlanskem ozemlju v Italiji, tako v Pordenonu zahodno od Tilmenta. Na tem grobišču, kjer sicer prevladujejo ketlaške najdbe, so v grobu 31 našli tudi belobrdska dvodelna obeska (Mader 1993, 251, Grab/tomba 31: 6,7), za katera menimo, da sta za zdaj najbolj zahodna primerka. Uliti dvodelni obeski, tip 9b po Gieslerju, so uvrščeni v zgodnjo stopnjo Bjelo Brdo I, datirano v glavnem v zadnjo tretjino 10. in prvo tretjino 11. stoletja (Giesler 1981, 136–137, 151; Taf. 53: 9b).

Krščanski svet

To je čas, ki se ujema z datacijo večinskih najdb pozne ketlaške kulture v porečju Soče. Najdbe zaznamuje likovna govorica okrasnih zaponk, na katerih je upodobljena izrazita krščanska simbolika. Sporočala je vero nosilcev zaponk in njihovo pripadnost krščanski skupnosti. To je nesporno v primeru grobišča v Batujah (*sl. 2:* 8), kjer so umrle pokopavali pri cerkvi, opremljeni s kamnitim pohištvom (Svoljšak, Knific 1976, 26–52, 60–77; Knific 2002, 20–23). Tudi več drugih grobišč je pri cerkvah (Sedlo, Kanal, Vitovlje, Šturje), ki pa so lahko bile postavljene veliko pozneje. Ne glede na to njihov obstoj na kraju starih grobišč priča o trdoživem izočilu in krščanski navezanosti na kraj pokopavanja.

Ta pojav ni značilen le za najdišča v porečju Soče, ampak za celotno območje Vzhodnih Alp, kjer so pri cerkvah odkrili veliko grobišč z najdbami ketlaške kulture (*seznam 4; sl. 15*). Najdišča se izredno zgostijo na Koroškem in Gorenjskem, v kotlinah ob zgornjih Dravi in Savi. S preučevanjem zgodnje cerkvene organizacije na Koroškem, ki temelji na zgodovinskih virih, arhitekturnih ostankih in arheoloških najdiščih, je že bila izčrpno dopolnjena slika o zgodnjesrednjeveških naselitvenih strukturah v Karantaniji (Eichert 2012), podobne korake na Slovenskem pa omogoča študija o prvih cerkvah in župnijah, ki arheološke raziskave usmerja k novim, še neodkritim, a ključnim najdiščem (Höfler 2013).

SEZNAMI

Seznam 1 (*sl. 6*)

Velike okrogle emajlne okrasne zaponke s podobo leva:

1. Tolmin – Sv. Urh; Primorska (*sl. 4:* **1**; *t. 1:* **1**).

2. Žirovnica – Sv. Martin; Gorenjska (*sl. 5:* 1a,b; – Korošec 1979, 141, t. 61: 8, 150: 11; Bitenc, Knific 2001, 109–110, kat. št. 366).

3. Rodine – Sv. Klemen; Gorenjska (*sl. 5:* 1a,b; neobjavljena).

4. Sipar pri Umagu; Istra, Hrvaška (Marušić 1987a, 113, 116, sl. 5: 8; Marušić 1987b, 349, t. 8: 8; Marušić 1995, 114, kat. št. 496, sl. 136; Cunja, Mlinar 2010, 132, kat. št. 227).

5. Hermagor/Šmohor – St. Hermagor und Fortunat (Sv. Mohor in Fortunat); Koroška, Avstrija (Dolenz 1960, 742, Abb. 6: 4; Eichert 2010a, 215, Taf. 23: 9; Eichert 2010b, 154, Abb. 2: spodnja; Eichert 2012, 25, Abb. 13: leva).

6. Hermagor/Šmohor – St. Hermagor und Fortunat (Sv. Mohor in Fortunat); Koroška, Avstrija (Dolenz 1960, 742, Abb. 6: 11; Eichert 2010a, 215, Taf. 23: 10; Eichert 2012, 25, Abb. 13: srednja).

7. Spittal a. d. Drau – St. Peter; Koroška, Avstrija (Eichert 2010b, 153–154, Abb. 2: srednja; Eichert, Rogl 2010, 221, Taf. 53: Fnr. 68).

8. Tremona – Castello; Ticino, Švica (Cardani Vergani 2011).

9. Sitten/Sion; Wallis, Švica (Schulze-Dörrlamm 1992, 124–125, Vitrine 1: B24).

10. Karlstadt a. Main – Hirschfeld; Unterfranken, Nemčija (Lenssen, Wamser 1992, 292, 296, Farbbild 35: srednja v 3. vrsti; Wamser 1992, 333, Abb. 21: 10; Ettel 2001, 96, Taf. 96: 1).

11. Lund; Skåne, Švedska (Schulze-Dörrlamm 1992, 144, Vitrine 3: A8).

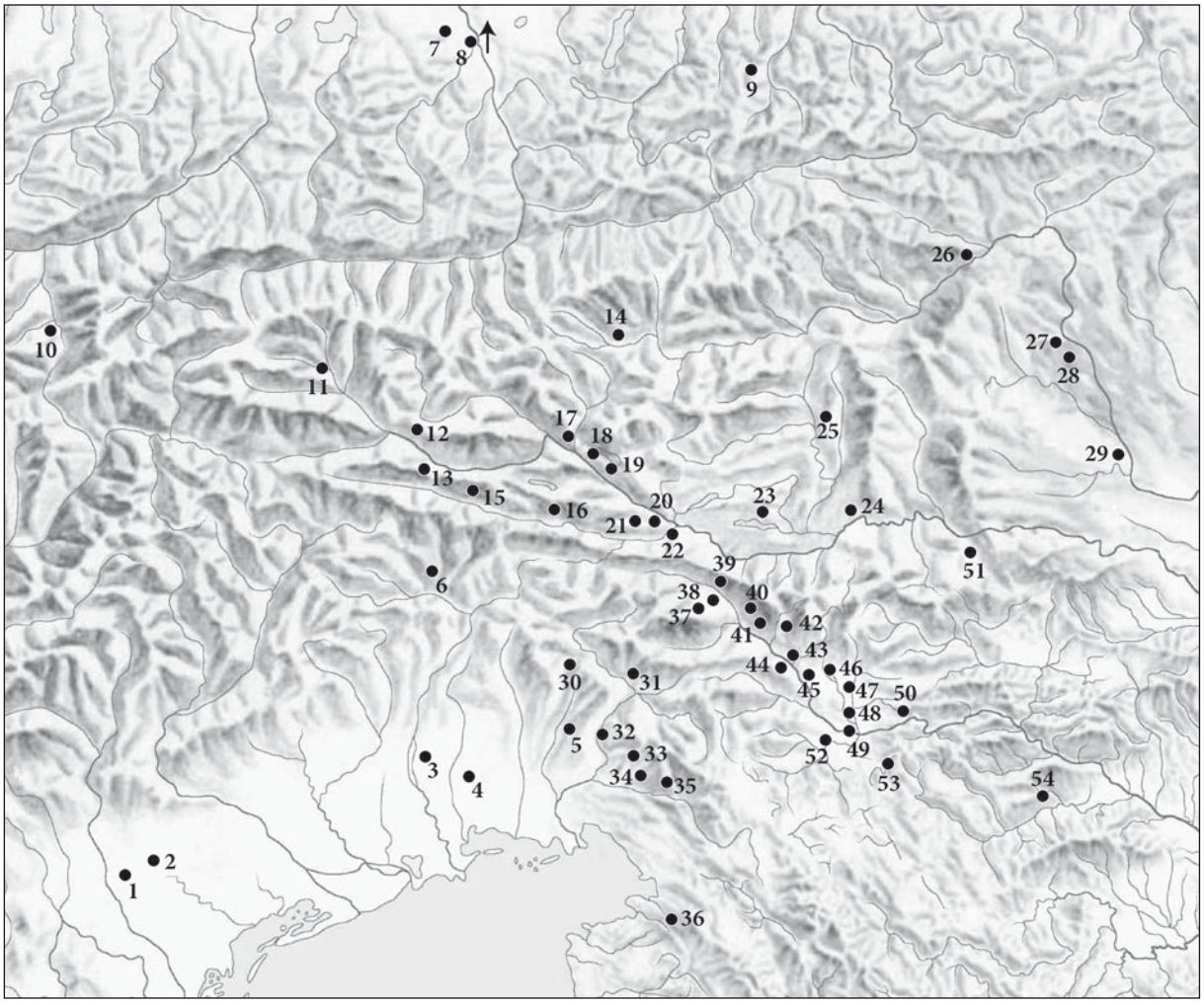
Seznam 2 (*sl. 7*)

Velike okrogle okrasne emajlne zaponke:

a) *s podobo Božjega jagnjeta s križem:*

1. Spittal a. d. Drau – St. Peter; Koroška, Avstrija (Eichert 2010b, 151–152; Eichert, Rogl 2010, 221, Taf. 52: Fnr. 21).

2. Spittal a. d. Drau – St. Peter; Koroška, Avstrija (Eichert 2010b, 151–152, Abb. 1: zgornja; Eichert, Rogl 2010, 221, Taf. 52: Fnr. 46).

Sl. 15: Grobišča z najdbami ketlaške kulture pri cerkvah v vzhodnih Alpah (cf. *seznam 4*).
Fig. 15: The cemeteries with the Köttlach culture finds near churches in the eastern Alps (cf. *List 4*).
(Karta / Map: Roman Hribar)

1 Cittadella; 2 Castello di Godego; 3 Turrida; 4 Flambro; 5 S. Pietro al Natisone/Špeter Slovenov; 6 Ovaro; 7–8 Enns – Lorch; 9 Georgenberg; 10 Mauern; 11 Matrei; 12 Dölsach; 13 Lavant; 14 St. Martin im Lungau; 15 St. Daniel; 16 Hermagor/Šmohor; 17 St. Peter in Holz/Sveti Peter v Lesu; 18 St. Peter; 19 Molzbichl; 20–22 Villach/Beljak; 23 St. Peter; 24 Jaunstein/Podjuna; 25 Lorenzenberg; 26 Brunn; 27 Judendorf – Straßengel; 28 Graz/Gradec; 29 Leibnitz/Lipnica; 30 Sedlo; 31 Tolmin; 32 Kanal; 33 Vitovlje; 34 Batuje; 35 Ajdovščina – Šturje; 36 Predloka; 37–38 Bled; 39 Žirovnica; 40 Rodine; 41 Mošnje; 42 Spodnje Duplje; 43,44 Kranj; 45 Zgornji Brnik; 46 Šmartno pri Cerkljah; 47 Komenda; 48 Mengeš; 49 Šentpavel; 50 Križevska vas; 51 Legen; 52 Ljubljana; 53 Muljava; 54 Bela Cerkev.

3. Villach/Beljak – Perau/Perava; Koroška, Avstrija (Dolenz 1960,742, Abb. 5: 6; Dolenz 1965, 32–36, Abb. 2: 2; Eichert 2010a, 269, Taf. 36: 13; Eichert 2010b, 151–152, Abb. 1: srednja).

4. Oberschütt/Rogaje; Villach/Beljak; Koroška, Avstrija (Dolenz 1965, 29–32, Abb. 2: 1; Eichert 2010b, 151, Abb. 1: spodnja).

5. St. Martin im Lungau; Salzburg, Avstrija (Höglinger 2012, 21, Abb. 12: leva; Hampel, Niedermayr, Tadic 2012).

6. Breginj; Primorska (*sl. 2:* 18; *4:* 4).

(**b**) *s podobo Daniela z levoma:*

7. Villach/Beljak – Perau/Perava; Koroška, Avstrija (Dolenz 1960, 742, Abb. 5: 1; Korošec 1979, 138, t. 60: 1; Schulze-Dörrlamm 1992, 126, kat. št. 30, Farbtaf. str. 117: leva v 3. vrsti od zgoraj; Eichert 2010a, 269, Taf. 36: 13; Eichert 2010b, 151–152, Abb. 1: srednja).

8. Altenmarkt – St. Martin; Leibnitz/Lipnica; Štajerska, Avstrija (Kramer 2002).

9. Vipava; Primorska (*sl. 8;* – Kramer 2002, 200, Abb. 2).

Seznam 3 (*sl. 14*)

Najdišča ketlaške kulturne pripadnosti v porečju Soče:

1. Tolmin – Sv. Urh (*sl. 2:* 1–9; *t. 1, 2;* – Knific, Žbona Trkman 1990).
2. Tolmin – mesto (*sl. 2:* 10; *4:* 5; – Knavs, Mlinar 2000–2004; Knific 2009–2010, 188, sl. 3: 3).
3. Breginj (*sl. 2:* 18; *4:* 4).
4. Sedlo – Sv. Križ (*sl. 2:* 19).
5. Kanal – cerkev Marijinega vnebovzetja (*sl. 2:* 11–17; Knific 2009–2010).
6. Solkan – Žabji kraj (*sl. 2:* 20; *4:* 6).
7. Vitovlje – Sv. Peter (Svoljšak 1984).
8. Batuje (Svoljšak, Knific 1976, 26–52, 60–77; Knific 2002, 20–23).
9. Ajdovščina – Šturje, Sv. Jurij (Žbona Trkman, Brezigar 2013, 51–54, 77–79).
10. Vipava (Kramer 2002, 200, Abb. 2).
11. S. Pietro al Natisone/Špeter Slovenov – S. Quirino (Sv. Kvirin); Italija (Brozzi 1986–1987).
12. Corno di Rosazzo/Koren; Italija (Korošec 1955, 251, t. 3: 1–3; Brozzi 1963, 70, tav. 2: 21,22, 3: 23).
13. Mossa/Moš; Italija (Furlani 1986).
14. Lucinico/Ločnik; Italija (Svoljšak, Knific 1976, 52, t. 11: 5–9).

Seznam 4 (*sl. 15*)

Grobišča z najdbami ketlaške kulture pri cerkvah na severnojadranskem in vzhodnoalpskem ozemlju:

1. Cittadella: cerkev sv. Donata; Benečija, Italija (Possenti 1995, 141, 142, 150–152, fig. 4; Oven, Possenti, Župančič 1997; Ricci 2007, 47, tav. 1).
2. Castello di Godego: cerkev sv. Petra; Benečija, Italija (Possenti 1995, 141–148, tav. 1: 1–3).
3. Turrida pri Sedeglianu: cerkev sv. Martina; Furlanija-Julijska krajina, Italija (Korošec 1955, 247–251, t. 1, 2; Brozzi 1963, 68, tav. 1, 2; Cividini 1997, 137–139, tav. 15–17).
4. Flambro: cerkev Marijinega vnebovzetja; Furlanija-Julijska krajina, Italija (Civadini, Maggi 1999, 148–149, fig. 21).
5. S. Pietro al Natisone/Špeter Slovenov: cerkev sv. Kvirina; Furlanija-Julijska krajina, Italija (Brozzi 1986–1987).
6. Ovaro: cerkev sv. Martina; Furlanija-Julijska krajina, Italija (Cagnana, Amoretti 2005, 443, fig. 7, 13).
7. Enns – Lorch: cerkev sv. Lovrenca; Zgornja Avstrija, Avstrija (Tovornik 1980, 124–128, Textabb. 10, 11: 1–24; Eckhart 1981, 127–131; Giesler 1997, 508–519).
8. Enns–Lorch: cerkev "Maria am Anger"; Zgornja Avstrija, Avstrija (Swoboda 1937, 303–307; Tovornik 1980, 128, Textabb. 11: 25,26; Giesler 1997, 519–521).
9. Georgenberg pri Micheldorfu: cerkev sv. Jurija; Zgornja Avstrija, Avstrija (Vetters 1976, 22–25, 29–31; Tovornik 1980, 81–124; Giesler 1997, 306–312).
10. Mauern pri Steinachu na Brennerju: cerkev sv. Uršule; Tirolska, Avstrija (Stadler 2003, 768–769).
11. Matrei: cerkev sv. Nikolaja; Tirolska, Avstrija (Stadler 1996, Stadler 2003, 766–768).
12. Dölsach: cerkev sv. Martina; Tirolska, Avstrija (Pöll 2002, 51–53, Abb. 64–67).
13. Lavant: cerkev sv. Ulrika; Tirolska, Avstrija (Stadler 1996, 88, Abb. 5: 3; Tschurtschenthaler 2003).
14. St. Martin im Lungau: cerkev sv. Martina; Salzburg, Avstrija (Höglinger 2012; Hampel, Niedermayr, Tadic 2012).
15. St. Daniel v Ziljski dolini: cerkev sv. Danijela; Koroška, Avstrija (Deuer et al. 2004, 22–34; Eichert 2010a, 239, Taf. 28).
16. Hermagor/Šmohor: cerkev sv. Mohorja; Koroška, Avstrija (Dolenz 1960, 742, Abb. 6: 2–5,11,12,16; Eichert 2010a, 215–217, Taf. 23; Eichert 2012, 25–27).
17. St. Peter in Holz / Sveti Peter v Lesu: cerkev sv. Petra; Koroška, Avstrija (Glaser 2004; – Eichert 2012, 65–68).
18. St. Peter pri Spittalu: cerkev sv. Petra; Koroška, Avstrija (Karpf, Meyer 2010; Eichert 2010b; Pleterski 2013, 313–315, 329–331).
19. Molzbichl: cerkev sv. Tiburcija; Koroška, Avstrija (Eichert 2010a, 229–232, Taf. 25; Eichert 2012, 51–55).
20. Villach/Beljak: cerkev sv. Martina; Koroška, Avstrija (Eichert 2010a, 270, Taf. 36).
21. Villach/Beljak: cerkev sv. Jakoba; Koroška, Avstrija (Eichert 2010a, 270–271, Taf. 36).
22. Villach/Beljak – Perau/Perava: cerkev sv. Petra [nova cerkev Sv. Križa ni več na prvotnem mestu]; Koroška, Avstrija (Dolenz 1960,742, 746, Abb. 5: 1,2,4,6; Korošec 1979, 53/II, t. 60; Eichert 2010a, 268–269, Taf. 36).
23. St. Peter pri Moosburgu: [porušena] cerkev sv. Petra; Koroška, Avstrija (Fuchs 1992; Gleirscher 2000, 143–144, Abb. 166).
24. Jaunstein/Podjuna: cerkev sv. Janeza Krstnika; Koroška, Avstrija (Glaser 2008; Eitler 2009; Eichert 2010a, 221, Taf. 38).
25. Lorenzenberg pri Micheldorfu: cerkev sv. Lovrenca; Koroška, Avstrija (Eichert 2010a, 228, Taf. 25; Eichert 2012, 29, 108–109).
26. Brunn pri St. Michaelu: cerkev sv. Valburge; Štajerska, Avstrija (Modrijan 1957, 24–25, Abb. 10; Modrijan 1963, 46–47, Abb. 3).
27. Judendorf – Straßengel: cerkev "Maria Straßengel"; Štajerska, Avstrija (Modrijan 1963, 80; Korošec 1979, 132, t. 77).
28. Graz/Gradec – St. Martin: cerkev sv. Martina; Štajerska, Avstrija (Modrijan 1963, 56–58, Abb. 16).
29. Leibnitz/Lipnica – Altenmarkt: [opuščena in odstranjena] cerkev sv. Martina; Štajerska, Avstrija (Kramer 1983; Kramer 1988).
30. Sedlo: cerkev Sv. Križa; Primorska (*sl. 2:* 19).
31. Tolmin: cerkev sv. Urha [nekdaj sv. Martina]; Primorska (*sl. 2:* 1–9; *t. 1, 2;* – Knific, Žbona Trkman 1990).
32. Kanal: cerkev Marijinega vnebovzetja; Primorska (*sl. 2:* 11–17; – Knific 2009–2010).
33. Vitovlje: cerkev sv. Petra; Primorska (Svoljšak 1984).
34. Batuje: [porušena] cerkev sv. Jurija; Primorska (Svoljšak, Knific 1976, 26–52, 60–77; Knific 2002, 20–23).
35. Ajdovščina – Šturje: cerkev S. Jurija; Primorska (Žbona Trkman, Brezigar 2013, 51–54, 77–79).
36. Predloka pri Loki: cerkev sv. Janeza Krstnika; Primorska (Boltin-Tome 2005).
37. Bled – Otok: cerkev Marijinega vnebovzetja [prvotno Marijinega rojstva]; Gorenjska (Šribar 1965; Šribar 1967; Šribar 1971).

38. Bled: cerkev sv. Martina; Gorenjska (Sagadin 1986).

39. Žirovnica: cerkev sv. Martina; Gorenjska (Korošec 1979, 140–141, 77/II; Valič 1982; Sagadin 1983).

40. Rodine: cerkev sv. Klemena; Gorenjska (Sagadin, Kovač, Lux 2007).

41. Mošnje: cerkev sv. Andreja; Gorenjska (Sagadin 2000–2004).

42. Spodnje Duplje: [podrta] cerkev sv. Vida in sv. Martina; Gorenjska (Vrhovnik 1885, 139, 140; Valič 1969; Sagadin 2013, 267, op. 124).

43. Kranj: cerkev sv. Kancija, Kancijana, Kancijanile in Prota; Gorenjska (Kastelic 1960, 42–49; Valič 1967; Valič 1978; Sagadin 1991b).

44. Kranj – Križišče Iskra: [podrta] cerkev sv. Martina; Gorenjska (Sagadin 1987).

45. Zgornji Brnik: cerkev sv. Janeza Krstnika; Gorenjska (Sagadin 2013, 266–268, 277–278, 286–287; t. 11: B–E).

46. Šmartno pri Cerkljah na Gorenjskem: cerkev sv. Martina; Gorenjska (Valič 1970–1971).

47. Komenda: cerkev sv. Petra; Gorenjska (Sagadin 2013).

48. Mengeš: cerkev sv. Mihaela; Gorenjska (Šmid 1908, 33–37; Vuga 1975).

49. Šentpavel pri Domžalah: cerkev sv. Pavla; Gorenjska (Sagadin 1996).

50. Križevska vas: [podrta] cerkev sv. Križa; Gorenjska (Gabrovec 1954, 132–142; Slapšak 1977; Osredkar 2009, 64–70).

51. Legen: cerkev sv. Jurija; Koroška (Strmčnik Gulič 1994).

52. Ljubljana – Šempeter: cerkev sv. Petra; (Ložar 1937; Slabe 1980–1981).

53. Muljava: cerkev Marijnega vnebovzetja; Dolenjska (Knez 1967, 391).

54. Bela Cerkev: cerkev sv. Andreja; Dolenjska (Mason, Tiran 2009–2010).

BIERBRAUER, K. 1999, Sakramentar (XI.4). – V / In: C. Stiegemann, M. Wemhoff (ur. / eds.), *799 – Kunst und Kultur der Karolingerzeit*, *Karl der Große und Papst Leo III. in Paderborn,* Katalog der Ausstellung 2, 787–789, Paderborn.

BERGMAN, R. 1999, Karolingisch-ottonische Fibeln aus Westfalen. – V / In: C. Stiegemann, M. Wemhoff (ur. / eds.), *799 – Kunst und Kultur der Karolingerzeit*, *Karl der Große und Papst Leo III. in Paderborn,* Katalog der Ausstellung 3, 438–444, Paderborn.

BITENC, P., T. KNIFIC (ur. / eds.) 2001, *Od Rimljanov do Slovanov. Predmeti.* – Ljubljana.

BOLTIN-TOME, E. 2005, Skeletno grobišče v Predloki in začetki notranje migracije v Slovenski Istri (Ancient Slavic Burial Ground in Predloka and internal Migrations in Slovene Istria). – *Acta Histriae* 13/1, 237–252.

BROZZI, M. 1963, Stanziamenti paleoslavi del IX-X secolo in Friuli. – *Ce fastu?* 39, 63–71.

BROZZI, M. 1986–1987, Tracce di un sepolcreto altomedievale a S. Pietro al Natisone. – *Forum Iulii* 10–11, 31–36.

CAGNANA, A., V. AMORETTI 2005, Sepolture slave altomedievali a San Martino di Ovaro (Carnia – Friuli). Documenti archeologici e paleoantropologia. – *Archeologia Medievale* 32, 433–452.

CARDANI VERGANI, R. 2011, Tremona–Castello. La fibula a disco smaltata. Alcuni confronti iconografici e stilistici. – *Numismatica e antichità classiche* 40, 335–344.

CIVIDINI, T. 1997, *Presenze Romane nel territorio del Medio Friuli.* 1. *Sedegliano.* – Udine.

CIVIDINI, T., P. MAGGI 1999, *Presenze Romane nel territorio del Medio Friuli.* 6. *Mortegliano, Talmassons.* – Tavagnacco.

CUNJA, R., M. MLINAR (ur. / eds.) 2010, *S fibulo v fabulo. Fibule iz Istre, s Krasa, iz Notranjske in Posočja med prazgodovino in zgodnjim srednjim vekom / Con la fibula nella storia. Fibule dall'Istria, dal Carso, dalla Carniola Interna e dall'Isontino tra preistoria e alto medioevo.* – Koper/Capodistria.

DEUER. W., P. GLEIRSCHER, H. KRAHWINKLER, P. G. TROPPER, M. WASSERMANN 2004, *St. Daniel. Zur Geschichte der ältesten Pfarre im oberen Gailtal und Lesachtal.* – Dellach.

DOLENZ, H. 1960, Frühmittelalterliche Bodenfunde aus Kärnten, Funde aus Kärnten aus dem 7. –11. Jahrhundert. – *Carinthia* I 150, 733–749.

DOLENZ, H. 1965, Eine frühmittelalterliche Scheibenfibel aus Oberschütt und der Thurnberg bei Neuhaus, Gemeinde Arnoldstein. – *Neues aus Alt-Villach* 2, 29–40.

DREIER, C. 1993, Eine mittelalterliche Löwenfibel aus Riegel am Kaiserstuhl. – *Archäologische Nachrichten aus Baden* 49, 35–40.

ECKHART, L. 1981, *Die Stadtpfarrkirche und Friedhofskirche St. Laurentius von Enns-Lorch-Lauriacum in Oberösterreich. Die archäologischen Ausgrabungen 1960–1966.* Teil 1: *Dokumentation und Analyse* 1–3. – Forschungen in Lauriacum 11/1–3, Linz.

EICHERT, S. 2010a, *Die frühmittelalterlichen Grabfunde Kärntens. Die materielle Kultur Karantaniens anhand der Grabfunde vom Ende der Spätantike bis ins 11. Jahrhundert.* – Aus Forschung und Kunst 37.

EICHERT, S. 2010b, Die frühmittelalterlichen Funde aus dem Kirchenfriedhof von St. Peter. – V / In: K. Karpf, T. Meyer (ur. / eds.), *Sterben in St. Peter, Das frühmittelalterliche Gräberfeld von St. Peter bei Spittal/Drau in Kärnten,* Beiträge zur Kulturgeschichte Oberkärntens 6, 148–191.

EICHERT, S. 2012, *Frühmittelalterliche Strukturen im Ostsalpenraum. Studien zu Geschichte und Archäologie Karantaniens.* – Aus Forschung und Kunst 39.

EICHERT, S., C. ROGL 2010, Katalog der Gräber und Kleinfunde. – V / In: K. Karpf, T. Meyer (ur. / eds.), *Sterben in St. Peter, Das frühmittelalterliche Gräberfeld von St. Peter bei Spittal/Drau in Kärnten,* Beiträge zur Kulturgeschichte Oberkärntens 6, 192–286.

EITLER, J. 2009, KG Jaunstein. – *Fundberichte aus Österreich* 48 (2010), 457–458, Abb. 60.

ETTEL, P. 2001, *Karlburg – Roßtal – Oberammerthal. Studien zum frühmittelalterlichen Burgenbau in Nordbayern.* – Frühgeschichtliche und provinzialrömische Archäologie, Materialien und Forschungen 5.

FRICK H.-J. 1992–1993, Karolingisch-ottonische Scheibenfibeln des nördlichen Formenkreises. – *Offa* 49–50 (1993), 243–463.

FUCHS, M. 1992, Das frühmittelalterliche Gräberfeld von St. Peter bei Moosburg in Kärnten (Österreich). – *Archäologisches Korrespondenzblatt* 22/2, 279–286.

FURMÁNEK, V., A. RUTTKAY, S. ŠIŠKA 1991, *Dejiny dávnovekého Slovenska.* – Bratislava.

FURLANI, U. 1986, La necropoli paleoslava di Mossa. – V / In: *Marian e i païs dal Friûl orientâl,* 33–41, Udine.

GABERŠČEK, S. 2005, *Župnija Marijinega vnebovzetja Tolmin.* – Ljubljana, Tolmin.

GABROVEC, S. 1954, Poročilo o slučajnih najdbah v Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 5, 132–153.

GERBEC, T., M. MLINAR 2011, Sveti Urh razkril slovanske najdbe. – V / In: *EPIcenter* 12/7–8, 27, Bovec, Kobarid, Tolmin.

GIESLER, J. 1978, Zu einer Gruppe mittelalterlicher Emailscheibenfibeln. – *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 6, 57–72.

GIESLER, J. 1980, Zur Archäologie des Ostalpenraumes vom 8. bis 11. Jahrhundert. – *Archäologisches Korrespondenzblatt* 10/1, 85–98.

GIESLER, J., 1981, Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur, Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken. – *Praehistorische Zeitschrift* 56, 3–167.

GIESLER, J. 1989, Email. Ottonischer Emailschmuck. – V / In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 7, 230–240, Berlin, New York.

GIESLER, J. 1997, *Der Ostalpenraum vom 8. bis 11. Jahrhundert. Studien zu archäologischen und schriftlichen Zeugnissen.* Teil 2: *Historische Interpretation.* – Frühgeschichtliche und provinzialrömische Archäologie, Materialien und Forschungen 1.

GLASER, F. 2004, Rettungsgrabung in St. Peter in Holz (Gem. Lendorf). – *Rudolfinum, Jahrbuch des Landesmuseums Kärnten* 2004 (2005), 124.

GLASER, F. 2008, Frühmittelalterliche Gräber in Jaunstein (Gemeinde Globasnitz). – *Rudolfinum, Jahrbuch des Landesmuseums Kärnten* 2008 (2009), 66–68.

GLEIRSCHER, P. 2000, *Karantanien. Das slawische Kärnten.* – Klagenfurt.

GUŠTIN, M., R. CUNJA, K. K. PREDOVNIK 1993, *Podbočje, Stari Grad.* – Posavski muzej Brežice, knjiga 9.

HAMPEL, U., B. NIEDERMAYR, A. TADIC 2012, St. Martin im Lungau. – *Fundberichte aus Österreich* 51 (2013), 290, 291, Wien.

HÖGLINGER, P. 2012, Salzburg. – *Fundberichte aus Österreich* 51 (2013), 21, 22, Wien.

HÖFLER, J. 2001, *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Primorska: Oglejski patriarhat, Goriška nadškofija, Tržaška škofija.* – Nova Gorica.

HÖFLER, J. 2013, *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem. K razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku.* – Ljubljana.

KARO, Š., T. KNIFIC, Z. MILIĆ 2001, Pokositreni železni predmeti z Gradišča nad Bašljem / Tinned Iron Objects from Gradišče above Bašelj. – *Argo* 44/2, 42–47.

KARPF, K., T. MEYER (ur. / eds.) 2010, *Sterben in St. Peter. Das frühmittelalterliche Gräberfeld von St. Peter bei Spittal/Drau in Kärnten.* – Beiträge zur Kulturgeschichte Oberkärentens 6.

KASTELIC, J. 1960, Staroslovanski Kranj (Altslawisches Kranj). – V: *900 let Kranja, Spominski zbornik,* 38–50, Kranj.

KLEIN-PFEUFFER, M. 1993, *Merowingerzeitliche Fibeln und Anhänger aus Preßblech.* – Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 14.

KNAVS, M., M. MLINAR 2000–2004, 338. Tolmin. – *Varstvo spomenikov* 39–41 (2006), 221.

KNEZ, D. 2001, *Svetinjice iz zbirke Narodnega muzeja Slovenije / Pilgrimage Badges from the collections of the National museum of Slovenia.* – Viri, Gradivo za materialno kulturo Slovencev 3, Ljubljana.

KNEZ, D. 2010, *Od zore do mraka. Križi iz zbirke Narodnega muzeja Slovenije / From Dawn till dusk. Crosses in the collection of the National museum of Slovenia.* – Viri, Gradivo za materialno kulturo Slovencev 8, Ljubljana.

KNEZ, T. 1967, Staroslovenske najdbe na Dolenjskem in v Beli krajini. – *Arheološki vestnik* 18, 389–396.

KNIFIC, T. 1974, Vranje. – *Varstvo spomenikov* 17–19/1, 176–177.

KNIFIC, T. 1975, Sondiranje pri podružnični cerkvi sv. Štefana na Vranju (Sondagen bei der Kirche Sv. Štefan in Vranje). – V / In: P. Petru, T. Ulbert, *Vranje pri Sevnici, Starokrščanske cerkve na Ajdovskem gradcu / Vranje bei Sevnica, Frühchristliche Kirchenanlagen auf dem Ajdovski gradec,* Katalogi in monografije 12, 129–132.

KNIFIC, T. 2002, Na stičišču treh svetov. Arheološki podatki o Goriški v zgodnjem srednjem veku. – *Goriški letnik* 29/2002 (2004), 5–30.

KNIFIC, T. 2004, Arheološki sledovi blejskih prebivalcev iz pozne antike in zgodnjega srednjega veka. – V: *Bled 1000 let, Blejski zbornik 2004,* 93–117, Bled.

KNIFIC, T. 2009–2010, Kanal ob Soči pred tisoč leti. – *Goriški letnik* 33–34/1 (2010), 181–193.

KNIFIC, T., B. ŽBONA-TRKMAN 1990, Staroslovansko grobišče pri sv. Urhu v Tolminu. – *Arheološki vestnik* 41, 505–520.

KNIFIC, T., M. SAGADIN 1991, *Pismo brez pisave. Arheologija o prvih stoletjih krščanstva na Slovenskem / Carta sine litteris. The Archaeology of the first Centuries of Christianity in Slovenia.* – Ljubljana.

KNIFIC, T., M. TOMANIČ JEVREMOV 2005, Srednjeveško grobišče pri Središču ob Dravi (Die mittelalterliche Grabstätte bei Središče ob Dravi/Polstrau). – V / In: M. Hernja Masten (ur. / ed.), *Ormož skozi stoletja* 5, 160–177, Ormož.

KOROŠEC, P. 1955, Slovanska najdišča v vzhodni Furlaniji. – *Arheološki vestnik* 6, 247–257.

KOROŠEC, P. 1979, *Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov (Archäologisches Bild der karantanischen Slawen im frühen Mittelalter).* – Dela 1. razreda SAZU 22/1–2.

KOROŠEC, P. 1999, *Nekropola na ptujskem gradu. Turnirski prostor / Das Gräberfeld an dem Schloßberg von Ptuj. Turnierplatz.* – Ptuj.

KOVAČIČ, F. 1910, *Trg Središče. Krajepis in zgodovina.* – Maribor.

KRABATH, S. 2001, *Die hoch- und spätmittelalterlichen Buntmetallfunde nördlich der Alpen. Eine archäologisch-kunsthistorische Untersuchung zu ihrer Herstellungstechnik, funktionalen und zeitlichen Bestimmung.* Band 1: *Text.* – Internationale Archäologie 63.

KRAMER, D. 1983, Die älteste steirische Heiligendarstellung auf einer Emailscheibenfibel aus Leibnitz-Altenmarkt. – V / In: *Die Stadtpfarrkirche zum Hl. Jakobus d. Ä. in Leibnitz, Festschrift zum Abschluß der Renovierungsarbeiten 1979-1983,* 69–72, Leibnitz.

KRAMER, D. 1988, Funde aus dem karolingisch-ottonischen Gräberfeld von Leibnitz-Altenmarkt. – V / In: G. Christian (ur. / ed.), *Leibnitz 75 Jahre Stadt, Festschrift zum Jubiläum der Stadterhebung am 27. April 1913,* 55–60, Leibnitz.

KRAMER, D. 2002, "Ubi Daniel missus est in laqum Leonum". Die Emailscheibenfibel von Leibnitz–Altenmarkt. – V / In: P. Ettel, R. Friedrich, W. Schier (ur. / eds.), *Interdisziplinäre Beiträge zur Siedlungsarchäologie. Gedenkschrift für Walter Janssen,* 199–207, Rahden/Westf.

LENSSEN, J., L. WAMSER (ur. / eds.) 1992, *1250 Jahre Bistum Würzburg. Archäologisch-historische Zeugnisse der Frühzeit.* – Würzburg.

LOŽAR, R. 1937, Dve najdbi iz staroslovenske dobe. – *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* 18, 135–137.

MADER, B. 1993, Das slawische Gräberfeld von Pordenone – Palazzo Ricchieri. – *Aquileia Nostra* 64, 241–300.

MARTI, R., W. MEYER, J. OBRECHT 2013, *Der Altenberg bei Füllinsdorf. Eine Adelsburg des 11. Jahrhunderts.* – Schriften der Archäologie Baselland 50.

MARUŠIĆ, B. 1987a, Materijalna kultura Istre od 9. do 12. stoljeća. – V / In: *Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom Primorju* 1, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 11/1, 107–124.

MARUŠIĆ, B. 1987b, Skeletni grobovi v Bujah in Buzetu. Donesek k raziskovanju zgodnjega srednjega veka v Istri (Die Skelettgräber in Buje und Buzet). – *Arheološki vestnik* 38, 331–362.

MARUŠIĆ, B. et al. 1995, *Istra i sjevernojadranski prostor u ranom srednjem vijeku: materijalna kultura od 7. do 11. stoljeća. / L'Istrie et l'Adriatique septentrional à l'epoque du haut Moyen Age: la culture matérielle du VIIe au XIe siècle.* – Monografije i katalozi 4.

MASON, P., A. TIRAN 2009–2010, 4. Bela Cerkev, Orešje, Vinji Vrh pri Beli Cerkvi. – *Varstvo spomenikov* 46 (2010). *Poročila,* 23.

MLINAR, M. 2012, Tolmin–sv. Urh (EŠD 4069), arheološko dokumentiranje ob popotresni sanaciji. – V / In: M. Črešnar, B. Djurić, M. Jerala (ur. / eds.), *Arheologija v letu 2011*, *Dediščina za javnost* 48, Ljubljana.

MODRIJAN, W. 1957, Vor- und frühgeschichtliche Funde aus dem Bezirk Leoben. – *Schild von Steier* 7, 5–28.

MODRIJAN, W. 1963, Die Frühmittelalterfunde (8. bis 11. Jhdt.) der Steiermark. – *Schild von Steier* 11, 45–84.

MOSCHETTI, A. 1928–1931, *I danni ai monumenti e alle opere d'arte delle Venezia nella guerra mondiale 1915–1918.* – Venezia.

MÜLLNER, A. 1894, Funde antiker Gräber in Veldes. – *Argo* 3, 80–81, 113–120.

NABERGOJ, T. 2009, Kat. št. 100. Ostroge. – V: P. Turk, J. Istenič, T. Knific, T. Nabergoj (ur.), *Ljubljanica – kulturna dediščina reke,* 316, Ljubljana.

NABERGOJ, T. 2009, Cat. no. 100. Spurs. – In: P. Turk, J. Istenič, T. Knific, T. Nabergoj (eds.), *The Ljubljanica – a River and its Past,* 340, Ljubljana.

OGRIN, M. 2010, *Na Dolinje pri Brezjah na Gorenjskem.* – Arheologija na avtocestah Slovenije 14, Ljubljana (http://www.zvkds.si/media/images/publications/14_Na_Dolinje_pri_Brezjah_na_Gorenjskem.pdf).

ORAŽEM, F. 1973, Terezija Velika, cerkvena učiteljica. – V / In: J. Dolenc, M. Miklavčič (ur. / ed.), *Leto svetnikov* 4, 108–115, Ljubljana.

OSREDKAR, M. 2009, O Turkih, ajdih in cerkvah, ki nočejo stati pri miru. Zgodnji srednji vek Moravške doline, kot ga kažeta arheologija in ljudsko izročilo. – *Studia mythologica Slavica* 12, 63–86.

OVEN, K., E. POSSENTI, M. ŽUPANČIČ 1997, Raddrizzamento fotogrammetrico digitale di fotografie non metriche (il caso degli oggetti archeologici). – *Annales* 10/1997, *Series historia et sociologia,* 53–58.

PLESNIČAR-GEC, L. et. al. 1983, *Starokrščanski center v Emoni / Old Christian Center in Emona.* – Katalogi in monografije 21.

PLETERSKI, A. 2013, Korak v kronologijo zgodnjesrednjeveškega naglavnega nakita vzhodnih Alp / A step towards the chronology of early medieval head ornaments in the Eastern Alps. – *Arheološki vestnik* 64, 299–334.

PÖLL, J. 2002, Dölsach. – *Fundberichte aus Österreich* 41 (2003), 51–53.

POSSENTI, E. 1995, Orecchini a lunula e cerchietti temporali riferibili alla cultura di Köttlach dalle provincie di Treviso e Padova. – *Aquileia Nostra* 66, 141–168.

RICCI, E. 2007, Materiali scultorei altomedievali della chiesa di S. Donato. – V / In: L. Scalco (ur. / ed.), *Storia di Cittadella. Tempi, spazi, gerarchie sociali, istituzioni,* 43–48, Cittadella.

SAGADIN, M. 1983, Zaščitno izkopavanje staroslovanskih grobov v lopi cerkve sv. Martina v Mostah pri Žirovnici. – *Arheološki vestnik* 33, 124–131.

SAGADIN, M. 1986, Bled. – *Varstvo spomenikov* 28, 285–288.

SAGADIN, M. 1987, *Kranj. Križišče Iskra. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev in staroslovanskega obdobja (Iskra Crossroads. A Cemetery from the Migration Period and the Early Slavic Period).* – Katalogi in monografije 24.

SAGADIN, M. 1991a, Krščanska motivika na staroslovanskih najdbah / Christian Motifs on Early Slavonic Artefacts. – V / In: T. Knific, M. Sagadin, *Pismo brez pisave, Arheologija o prvih stoletjih krščanstva na Slovenskem / Carta sine litteris, The Archaeology of the first Centuries of Christianity in Slovenia,* 36–46 /110–117, Ljubljana.

SAGADIN, M. 1991b, Najstarejša cerkvena stavba v Kranju. – V / In: *Pod zvonom sv. Kancijana,* 31–44, Kranj.

SAGADIN, M. 1996, 303. Šentpavel pri Dragomlju. – *Varstvo spomenikov* 37 (1998). *Poročila,* 119–120.

SAGADIN, M. 2000–2004, 183. Mošnje. – *Varstvo spomenikov* 39–41 (2006). *Poročila,* 117–118.

SAGADIN, M. 2013, Zgodnjesrednjeveški grobišči v Komendi in na Zgornjem Brniku (The early medieval cemeter-

ies of Komenda and Zgornji Brnik in the Gorenjska region). – *Arheološki vestnik* 64, 249–298.

SAGADIN, M., O. KOVAČ, J. LUX 2007, 213. Rodine. – *Varstvo spomenikov* 44 (2008). *Poročila,* 241–242.

SCHULZE-DÖRRLAMM, M. 1989, Juwelen der Kaiserin Theophanu. Ottonischer Schmuck im Spiegel zeitgenössischer Buchmalerei. – *Archäologisches Korrespondenzblatt* 19/4, 415–422.

SCHULZE-DÖRRLAMM, M. 1992, Schmuck. – V / In: *Das Reich der Salier 1024–1125,* 108–176, Sigmaringen.

SIVEC, I. 1983, Kovinski in koščeni predmeti. – V / In: L. Plesničar-Gec et al., *Starokrščanski center v Emoni,* Katalogi in monografije 21, 60–65.

SLABE, M. 1980–1981, Something about the Ear-rings from the Cemetery at Šempeter (Ljubljana). – *Archaeologia Iugoslavica* 20–21, 154–157.

SLAPŠAK, B. 1977, Sv. Križ nad Dolskim. – *Varstvo spomenikov* 21, 297.

SPIONG, S. 2000, *Fibeln und Gewandnadeln des 8. bis 12. Jahrhunderts in Zentraleuropa. Eine archäologische Betrachtung ausgewählter Kleidungsbestandteile als Indikatoren menschlicher Identität.* – Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 12.

STADLER, H.1996, Archäologische Untersuchungen im Bereich der St.-Nikolaus-Kirche in Matrei/Osttirol. – V / In: A. Krenn-Leeb Alexandra (ur. / ed.), *Österreich vor eintausend Jahren, Die Übergang vom Früh- zum Hochmittelalter,* Archäologie Österreichs 7 (Sonderausgabe), 85–90, Wien.

STADLER, H. 2003, Oberlienz/Lamprechtgarten (Osttirol), Matrei/Ganz (Osttirol B6), Mauern/Steinach a. Brenner (Nordtirol B18). Drei Kirchengrabungen des Instituts für Ur- und Frühgeschichte sowie Mittelalter- und Neuzeitarchäologie der Universität Innsbruck. – V / In: H. R. Sennhauser (ur. / ed.), *Frühe Kirchen im östlichen Alpengebiet. Von der Spätantike bis in ottonische Zeit,* Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Abhandlungen N. F. 123, 765–769, München.

STRMČNIK GULIČ, M. 1994, *Legen, Sveti Jurij, zakladnica podatkov.* – Slovenj Gradec.

SVOLJŠAK, D. 1984, Vitovlje. – *Varstvo spomenikov* 26, 278.

SVOLJŠAK, D., T. KNIFIC 1976, *Vipavska dolina. Zgodnjesrednjeveška najdišča (Early-medieval sites in the Vipavska dolina (Vipava valley)).* – Situla 17.

SWOBODA, E. 1937, Lauriacum. Grabungen in Enns im Jahre 1936. – *Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Institutes in Wien* 30, Beiblatt, 251–308.

ŠMID, W. 1908, Altslovenische Gräber Krains. – *Carniola* 1, 17–44.

ŠRIBAR, V. 1965, Arheološka raziskovanja na blejskem otoku. – *Varstvo spomenikov* 10 (1966), 154–159.

ŠRIBAR, V. 1967, Tisoč let slovenske arhitekture na Blejskem otoku. – *Sinteza* 5–6, 60–64.

ŠRIBAR, V. 1971, *Blejski otok – oris zgodovine.* – Bled.

ŠTULAR, B. 2009, *Mali grad, visokosrednjeveški grad v Kamniku / Mali grad, high medieval castle in Kamnik.* – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 15.

TERŽAN, B., F. LO SCHIAVO, N. TRAMPUŽ-OREL 1985, *Most na Soči (S. Lucia)* 2. *Szombathyjeva izkopavanja / Die Ausgrabungen von J. Szombathy.* – Katalogi in monografije 23/2.

TOČIK, A. 1978, Záchranný výskum v Komjaticiach. – V / In: *Archeoleogické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1977,* 246–272, Nitra.

TOVORNIK, V. 1980, Das Gräberfeld der karantanisch-Köttlacher Kulturgruppe auf dem Georgenberg bei Micheldorf, Pol. Bezirk Kirchdorf/Krems. – V / In: *Baiern und Slawen in Oberösterreich*, *Probleme der Landnahme und Besiedlung,* Schriftenreihe des OÖ. Muesealverains, Gesellschaft für Landeskunde 10, 81–132.

TSCHURTSCHENTHALER, M. 2003, Lavant (Osttirol) St. Ulrich. – V / In: H. R. Sennhauser (ur. / ed.), *Frühe Kirchen im östlichen Alpengebiet, Von der Spätantike bis in ottonische Zeit,* Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Abhandlungen N. F. 123, 771–773, München.

VALIČ, A. 1964, *Staroslovansko grobišče na Blejskem gradu. Izkopavanje 1960 (Die altslawische Nekropole auf dem Schlossberg von Bled).* – Situla 7.

VALIČ, A. 1967, Staroslovanski Kranj. – *Arheološki vestnik* 18, 417–423.

VALIČ, A. 1969, Spodnje Duplje. – *Varstvo spomenikov* 12, 102.

VALIČ, A. 1970–1971, Šmartno pri Cerkljah na Gorenjskem. Poznoantične in zgodnjesrednjeveške najdbe. – *Arheološki vestnik* 21–22 (1971), 275–287.

VALIČ, A. 1978, *La nécropole slave a Kranj.* – Inventaria archaeologica (Jugoslavija) 21, Ljubljana, Beograd.

VALIČ, A. 1982, Moste. – *Varstvo spomenikov* 24, 185–187.

VERŠNIK, N. 2009, Kat. št. 117. Čutara; Kat. št. 123. Pasne spone in pasni zaključek. – V: P. Turk, J. Istenič, T. Knific, T. Nabergoj (ur.), *Ljubljanica – kulturna dediščina reke,* 336; 342, Ljubljana.

VERŠNIK, N. 2009, Cat. no. 117. Canteen; Cat. no. 123. Belt buckles and belt end. – In: P. Turk, J. Istenič, T. Knific, T. Nabergoj (eds.), *The Ljubljanica – a River and its Past,* 369; 366, Ljubljana.

VETTERS, H. 1976, *Tutatio. Die Ausgrabungen auf dem Georgenberg und Micheldorf (OÖ).* – Der römische Limes in Österreich 28, Wien.

VRHOVNIK, I. 1885, Zgodovina Dupljanske fare. – V / In: A. Koblar (ur. / ed.), *Zgodovina farâ Ljubljanske škofije, Zgodovina Nâkelske, Dupljanske in Goriške fare,* 121–190, Ljubljana.

VUGA, D. 1975, Le scoperte del primo medioevo a Mengeš. – *Balcanoslavica* 4, 33–49.

WAMERS, E. 1994, *Die frühmittelalterlichen Lesefunde aus der Löhrstraße (Baustelle Hilton II) in Mainz.* – Mainzer Archäologische Schriften 1.

WAMSER, L. 1992, Zur archäologischen Bedeutung der Karlburger Befunde. – V / In: J. Lenssen, L. Wamser (ur. / eds.), *1250 Jahre Bistum Würzburg, Archäologisch-historische Zeugnisse der Frühzeit,* 319–342, Würzburg.

ZAVRTANIK, J. 2012, Za Langobardi tudi Slovani. – *1001 solkanski časopis*, l. 19, št. 73, 21. junij, str. 4.

ŽBONA TRKMAN, B., B. BREZIGAR (ur. / eds.) 2013, *Fluvio Frigido – Castra – Flovius – Ajdovščina. Vodnik in katalog stalne arheološke razstave Goriškega muzeja na Prešernovi 24 v Ajdovščini.* – Nova Gorica.

The 10th and 11th century finds from the Soča Valley – integration into European territory
The site of Sv. Urh in Tolmin

Translation

Since 1952, a number of archaeological finds from the late Early Middle Ages have been discovered in the Soča River Valley (Posočje). The bulk of them come from the sites in Tolmin and Kanal, while others are stray finds from Breginj, Sedlo and Solkan. This article focuses on the medieval cemetery at the church of Sv. Urh ("St Ulric") in Tolmin. Most of the finds under discussion are dated to the 10th or early 11th centuries and, typically, have analogies within the territory of the eastern Alps.

THE MEDIEVAL CEMETERY AT SV. URH IN TOLMIN

The church of Sv. Urh is situated on a low terrace by the River Soča below the town of Tolmin, opposite the church of Sv. Danijel near Volče (*Fig. 1*). Next to it lies the town's cemetery, whose beginnings date to the early Middle Ages, as long proven by the archaeology at the site (*Fig. 2:* 1–9) (Knific, Žbona Trkman 1990). Several objects from graves, damaged by later burials, have been discovered since 2004: a bronze disc brooch in 2004 (*Pl. 1:* **1**), the majority of finds during renovations after an earthquake in 2011 (*Pls. 1:* **2–13**,**15–24**; *2*), and a partly surviving temple ring in 2012 (*Pl. 1:* **14**).

In 2011, a team of archaeologists from Tolminski muzej in Tolmin ("The Tolmin Museum", from here on: TM) supervised all earthmoving work around the church, which is a state-protected cultural monument (EŠD 4069).[1] Stray finds were discovered in the ditches dug along the church walls to reinforce the foundations and allow drainage, and in the partly opened floor of the sacristy (*Fig. 3*). The ditches around the church were 1.5 to 2.0 m wide, except for the one north of the presbytery, which was 4 m wider; the spot was intended for a common vault for the town priests, who, until 2011, were buried along the entire northern side of the church. Other than some stray finds, the archaeological research also uncovered a partly damaged early medieval grave and 16 graves from later periods, as well as (almost certainly) foundations of the old sacristy and of the cemetery wall (*Fig. 3*).

Catalogue

In 2004, 2011 and 2012, the following objects were discovered at Sv. Urh (the find spots for most of them are detailed in *Fig. 3;* in the article, the catalogue numbers of the objects are written in **bold**):

Plate 1

1. A cast brass[2] disc brooch with a raised central field adorned by a quadruped with an upturned tail, facing backwards. The contour of the animal image is traced with depressions; the enamel inlays have mainly fallen out. The details of the flat animal figure – the eyes, muzzle, mane, and the lines of the body, tail and legs – are rendered with shallow incision lines. The central figure is surrounded by a wide lower border with four cross-forming rectangles and four palmettes defined with enamelled depressions. The rectangles are decorated with incised masks; only one of which is clearly visible. The flat surface of the palmettes contains tiny depressions. An incised zigzag line runs around the raised medallion, and a series of tiny carved triangles around the thinned-out rim. The colours of the enamel are indiscernible. The back of the brooch reveals traces of soldering[3] in two places, where the pin lug and the catch

[1] Authorised by ZVKDS OE Nova Gorica, archaeologists Miha Mlinar, who was in charge of the supervision, and Teja Gerbec documented the finds from the site. The report on the archaeological supervision was sent to the Ministry of culture. Cf. Mlinar 2012 for a short report about the research, and Gerbec, Mlinar 2011 for a non-technical article about the finds at Sv. Urh in the local newsletter, EPIcenter. Construction work was done by the company Zidgrad from Idrija.

[2] The PIXE measurements of the alloy in the disc brooch cat. no. **1** were performed by Žiga Šmit (Fakulteta za matematiko in fiziko, Ljubljana / "Faculty of Mathematics and Physics"). The composition of the alloy (in %): Cu 82.1, Zn 13.7, Pb 2.09, Fe 0.84, As 0.75, Sb 0.45, Ni 0.14.

[3] The PIXE measurements of the solder of the brooch cat. no. **1** were performed by Žiga Šmit. Composition (in %): spot no. 1 – Cu 65.0, Sn 20.4, Zn 8.1, Pb 5.53, Fe 0.91, Ni 0.09; spot no. 2 – Cu 55.6, Sn 21.9, Pb 15.6, Zn 5.04, Fe 1.89, Ni 0.09.

plate were fastened to the surface. They, together with the pin, have not survived. Regarding the circumstances of the find, the brooch was discovered by chance in 2004,[4] some 10 m north of the church, right next to the grave plot, where in 1987 two silver Mediterranean earrings were found (Knific, Žbona Trkman 1990, 508). Dia: 5.4 cm; ht: 0.75 cm; wt: 23.18 g. Inv. no. TM 1803 (*Fig. 3:* 1; *4:* 1).

2. A cast bronze disc brooch with a raised central field adorned by a relief image in a circle of a quadruped facing backwards. The figure is surrounded by a narrow inner border with an incised, poorly visible zigzag line. The raised central field is encircled by a wider outer border with four cross-forming rectangles and four fields with three droplet-shaped depressions each, where only traces of blue and green enamel survive. The rectangles are incised with shallow lines and segmented by two curved lines each. The depressions are separated by short lines cut perpendicularly to the edge of the brooch. The raised field was surrounded by a now only partially visible series of tiny incised double semicircles. The back of the brooch contains the pin lug and the partly preserved catch plate, which were cast integrally with the brooch. The pin has not survived. The circumstances of the find: the brooch was found in a pile of dirt, brought from the area south of the church. Dia: 5.45 cm; ht: 1.6 cm; wt: 27.55 g. Inv. no. TM 1768 (*Fig. 4:* 2).

3. A cast bronze temple ring with overlapping conical terminals. Ht: 5.7 cm; w: 5.15 cm; thk: 0.4 cm; wt: 12.78 g. Find-spot: at the SW church corner. Inv. no. TM 1772 (*Fig. 3:* 3).

4. A cast bronze temple ring with globular terminals. Dia: 4.65 cm; thk: 0.45 cm; wt: 13.91 g. Find-spot: north of the presbytery – the vault of the Tolmin priests (from here on: the vault). Inv. no. TM 1792.

5. A cast bronze temple ring with two-knob terminals; the two end-knobs are conical. Dia: 5.35 cm; thk: 0.4 cm; wt: 12.69 g. Find-spot: by the S wall of the sacristy. Inv. no. TM 1769 (*Fig. 3:* 5).

6. A cast bronze temple ring with two-knob terminals; the two end-knobs are conical. Dia: 4.87 cm; thk: 0.33 cm; wt: 10.53 g. Find-spot: the sacristy. Inv. no. TM 1780 (*Fig. 3:* 6).

7. A cast bronze temple ring with two flattened globular knobs at each terminal. Ht: 4.6 cm; w: 4.22 cm; thk: 0.28 cm; wt: 5.57 g. Find-spot: the vault. Inv. no. TM 1793 (*Fig. 3:* 7).

8. A cast bronze temple ring with three flattened globular knobs at each terminal. Ht: 3.8 cm; w: 3.7 cm; thk: 0.3 cm; wt: 4.85 g. Find-spot: the sacristy. Inv. no. TM 1779 (*Fig. 3:* 8).

9. A cast bronze temple ring with two cylindrical knobs at each of its thinned-out terminals. Dia: 3.65 cm; thk: 0.25 cm; wt: 4.04 g. Find-spot: at the NW church corner. Inv. no. TM 1800 (*Fig. 3:* 9).

10. A cast bronze temple ring with two cylindrical knobs at each of its terminals. Dia: 3.8 cm; thk: 0.3 cm; wt: 4.22 g. Find-spot: at the NW church corner. Inv. no. TM 1801 (*Fig. 3:* 10).

11. A bronze-wire temple ring with conical terminals. Dia: 3.4 cm; thk: 0.15 cm; wt: 1.22 g. Find-spot: at the NW church corner. Inv. no. TM 1799 (*Fig. 3:* 11).

12. A bronze-wire temple ring with two cylindrical knobs at each of its terminals. Ht: 4.1 cm; w: 3.85 cm; thk: 0.2 cm; wt: 1.65 g. Find-spot: the vault. Inv. no. TM 1794 (*Fig. 3:* 12).

13. A bronze-wire temple ring with a cylindrical knob at one terminal; the other one is broken off. Ht: 4.06 cm; w: 4.2 cm; thk: 0.2 cm; wt: 2.36 g. Find-spot: the vault. Inv. no. TM 1796 (*Fig. 3:* 13).

14. Half of a bronze-wire temple ring with a cylindrical end-knob. The knob is followed by two evenly spaced vertical incisions giving the impression of three knobs. Ht: 4.38 cm; thk: 0.15 cm; wt: 0.99 g. The circumstances of the find: SE of the presbytery, a stray find from 2012.[5] Inv. no. TM 1802.

15. A bronze-wire temple ring with a tiny cylindrical knob at one terminal; the other is pointed. Dia: 3.32 cm; thk: 0.13 cm; wt: 0.63 g. Find-spot: the SW corner of the sacristy. Inv. no. TM 1774 (*Fig. 3:* 15).

16. A bronze temple ring with its terminals filed into a point. Dia: 3.9 cm; thk: 0.14 cm; wt: 0.98 g. Find-spot: the vault. Inv. no. TM 1795 (*Fig. 3:* 16).

17. A bronze-wire temple ring; it has a hook at one terminal, while the other end is thinned into a point. Ht: 5.75 cm; w: 5.25 cm; thk: 0.18 cm; wt: 2.39 g. Find-spot: the SW church corner. Inv. no. TM 1771 (*Fig. 3:* 17).

18. A bronze-wire temple ring with a part of a hook surviving at one terminal, while the other end is thinned into a point. Ht: 4.75 cm; w: 5.75 cm; thk: 0.14 cm; wt: 1.11 g. Find-spot: the SW corner of the sacristy. Inv. no. TM 1776 (*Fig. 3:* 18).

19. A fragment of a bronze earring, which had a hollow bronze bead threaded on a wire hoop. Only one of the semi-globular metal bead halves survives, damaged and crumpled. Lgth: 3.3 cm; wire dia: 0.2 cm; wt: 1.70 g. Find spot: the vault. Inv. no. TM 1797.

20. A bronze belt buckle with a lyre-shaped loop. The tongue is missing; loop is slightly deformed. Its upper edge is decorated with a series of slanting double incisions. Lgth: 5.4 cm; ht: 6.3 cm; thk: 0.5 cm; wt: 11.21 g. Find-spot: the SW church corner. Inv. no. TM 1773 (*Fig. 3:* 20).

21. A bronze circular belt buckle with a partially preserved iron tongue on the loop. Dia: 3.6 cm; thk: 0.7 cm; wt: 16.7 g. Find-spot: at the S side of the church. Inv. no. TM 1770.

22. One half of a round blue glass bead. Dia: 0.82 cm; thk: 0.7 cm; wt: 0.39 g. Find-spot: the vault. Inv. no. TM 1961.

23. One third of a torus-shaped blue glass bead. Lgth: 0.45 cm; thk. 0.28 cm; wt: 0.05 g. Find-spot: the vault. Inv. no. TM 1962.

24. A decorative wire brooch from a single piece of bronze wire with a clover three-leaf-shaped spring. Lgth: 5.24; ht: 1.0 cm; wire dia: 0.11 cm; wt: 1.19 g. Find-spot: the SW corner of the sacristy. Inv. no. TM 1778 (*Fig. 3:* 24).

[4] Brooch cat. no. **1** was found in September 2004 by Stane Rutar, a worker of Tolmin public utilities. He gave it to Jovica Rosić from Most na Soči, who donated it to Tolminski muzej in 2007.

[5] Temple ring no. **14** was found by Polona Bitenc (Narodni muzej Slovenije, Ljubljana / "National Museum of Slovenia") upon a visit to the church on 18 March 2012.

Plate 2

25. A D-shaped iron belt buckle. Lgth: 4.27 cm; ht: 4.7 cm; thk: 0.75 cm; wt: 20.5 g. Find-spot: the sacristy. Inv. no. TM 1784 (*Fig. 3:* 25).

26. An iron circular belt buckle with a partially preserved tongue. Dia: 2.1 cm; thk: 0.35 cm; wt: 2.42 g. Find-spot: the NE corner of the sacristy. Inv. no. TM 1785 (*Fig. 3:* 26).

27. An iron strap-end with a hook on its narrow end and a fastening fork on its wider end. It was secured to the strap by a rivet, which has not survived. The top surface of the strap-end is decorated with slanted incisions. There are traces of tinning on the surface.[6] Lgth: 9.9 cm; w: 1.4 cm; wt: 13.11 g. Find-spot: by the S church wall. Inv. no. TM 1789 (*Fig. 3:* 27).

28. An iron knife with a tang, slightly bent. Lgth: 13.25 cm; w: 1.4 cm; thk: 0.35 cm; wt: 15.12 g. Find-spot: the NE corner of the sacristy. Inv. no. TM 1781 (*Fig. 3:* 28).

29. An iron knife with a tang, bent; part of the blade with the tip is missing. Lgth: 12.55 cm; w: 1.9 cm; thk: 0.35 cm; wt: 16.03 g. Find-spot: the NE corner of the sacristy. Inv. no. TM 1782 (*Fig. 3:* 29).

30. An iron knife with a tang. The tang is partially preserved and enclosed in fragments of the wooden handle. The blade's back is angled at the tip. Lgth: 16.5 cm; w: 2.5 cm; blade thk: 0.5 cm; wt: 40.29 g. Find-spot: the vault, early-medieval grave. Inv. no. TM 1791 (*Fig 3:* 30).

31. An iron knife with a partially preserved tang. The blade's back is angled at the tip. Lgth: 20.7 cm; w: 3.45 cm; blade thk: 0.55 cm; wt: 78.52 g. Find-spot: the vault. Inv. no. TM 1798 (*Fig. 3:* 31).

32. A part of a blade from an iron knife. The blade's back is angled at the tip. Lgth: 12.55 cm; w: 2.6 cm; blade thk: 0.45 cm; wt: 41.16 g. Find-spot: the NE corner of the sacristy. Inv. no. TM 1783 (*Fig. 3:* 32).

33. A part of a blade from an iron knife. The blade's back is angled at the tip. Lgth: 8.6 cm; w: 2.0 cm; blade thk: 0.3 cm; wt: 14.63 g. Find-spot: by the S church wall. Inv. no. TM 1790 (*Fig. 3:* 33).

34. A part of a blade from an iron knife. The back is straight, the tip and the tang are missing. Lgth: 8.7 cm; w: 1.45 cm; thk: 0.3 cm; wt: 14.63 g. Find-spot: the SW corner of the sacristy. Inv. no. TM 1777 (*Fig. 3:* 34).

35. An iron folding knife. The blade's back is angled at the tip. The tin handle has a tubular shape. Lgth: 11.65 cm; w: 2.8 cm; thk: 1.4 cm; wt: 56.23 g. Find-spot: by the SW corner of the sacristy. Inv. no. Tm 1788 (*Fig. 3:* 35).

36. A part of a blade from an iron knife (?). At its most sharply curved section, the rounded back is forged very thickly, far exceeding the thickness of the blade. Lgth: 12.9 cm; w: 2.9 cm; thk 0.75 cm; wt: 61.93 g. Find-spot: by the SW corner of the sacristy. Inv. no. TM 1787 (*Fig. 3:* 36).

37. An iron key with a hollow shank, an oval flat bow and a segmented tin bit. Lgth: 16.2 cm; bow w: 3.7 cm; bit ht: 3.2 cm; shank dia: 1.2 cm; wt: 65.90 g. Find-spot: the SW corner of the sacristy. Inv. no. TM 1775 (*Fig. 3:* 37).

38. A part of an iron key with a hollow shank and a round flat bow, part of the shank with the bit is missing. Lgth: 6.3 cm; bow dia: 2.2 cm; shank dia: 0.9 cm; wt: 11.58 g. Find-spot: the NE corner of the sacristy. Inv. no. TM 1786 (*Fig. 3:* 38).

Figure 10

39. A cast bronze cross.[7] Obverse: INRI, The Crucified One, a skull. Reverse: M.(ATER) D.(OLOROSA) O.(RA) P.(RO NOBIS) (*Mother of Sorrows, pray for us.*), Mary on a crescent with seven stylized swords in her chest. Ht: 3.37 cm; w: 1.9 cm; wt: 2.23 g. Find spot: grave 1, by the W wall of the sacristy. Inv. no. TM 1963 (*Fig. 3:* gr. 1; *10:* 1).

40. A cast bronze pilgrim sign of The Great St Teresa (of Avila) and Jesus Christ. Obverse: S: MATER. T(H)ERES. (IA). Reverse: Jesus Christ. Ht: 2.14 cm; w: 1.64 cm; wt: 1.73 g. Find-spot: grave 1, by the W wall of the sacristy. Inv. no. TM 1964 (*Figs. 3:* gr. 1; *10:* 2).

41. The pilgrim sign of the Immaculata, hammered bronze. Obverse: O MARIE CONGUE SANS PECHE PRIEZ P.(OUR) N.(OUS) QUI AVONS RECOURS A VOUS (*O Mary, conceived without sin, pray for us who have recourse to thee.*) Reverse: a Marian monogram. Ht: 2.38 cm; w: 1.7 cm; wt: 1.0 g. Find-spot: grave 1, by the W wall of the sacristy. Inv. no. TM 1965 (*Figs. 3:* gr. 1; *10:* 3).

Classification of the Early Medieval objects

In comparison with the artefacts discovered at Sv. Urh before 1988 (*Fig. 2:* 1–9) (Knific, Žbona Trkman 1990, 504–508), the recent finds are more numerous and varied: above all, a number of bronze jewellery pieces have been discovered (*Pl. 1:* **1–19**), and for the first time, some ironware (*Pl. 2*). This article also presents medieval and post-medieval objects discovered during archaeological research.

The early-medieval cultural landscape has not changed: the finds all belong to the Köttlach culture of the eastern Alps. The only exceptions remain the two silver earrings, which display technological characteristics of the Mediterranean goldsmith production (*Fig. 2:* 8,9) (Knific, Žbona Trkman 1990, 511).

The two large disc brooches from Tolmin

The Köttlach-type jewellery corpus has now grown to include two large disc brooches, cast and enamelled (*Fig. 4:* **1**,**2**; *Pl. 1:* **1**,**2**). In both, the

[6] The XRF analysis was performed by Zoran Milić (Narodni muzej Slovenije): ca 0.8% of tin (Sn) was detected in three places on the front and back of the strap end.

[7] The cross and the pilgrim signs (nos. **39–41**) were described and classified by Darko Knez (Narodni muzej Slovenije).

border of enamelled depressions and decorative rectangles forms a cross, while the raised central field is adorned by a flat animal figure, further defined by shallow incisions. The elements converge into a clearly recognisable style, particularly in the brooch with a quadruped in its medallion and the border of relief rectangles and foliage ornaments, discovered in 2004 north of the church of Sv. Urh (*Fig. 4:* **1**; *Pl. 1:* **1**).

In Slovenia, the brooch has good analogies amongst the Köttlach finds from Žirovnica in Gorenjska region (*Fig. 5:* 1a,b) and the nearby Rodine (*Fig. 5:* 2a,b). The Žirovnica brooch, acquired in unspecified circumstances in the cemetery at the church of Sv. Martin, is bent; the deep dent was probably caused by a blow with a sharp tool (*Fig. 5:* 1a,b). The red and blue enamel in the depressions partly survives, surrounding the very clearly depicted fan-shaped foliage near the rim and the animal with its head facing backwards in the centre (Korošec 1979, 141, Pls. 61: 8; 150: 11; Bitenc, Knific 2001, 109–110, cat. 366).[8] With its precisely crafted details, the Žirovnica brooch surpasses the one from Tolmin. In contrast, the brooch from Rodine, a recent find from the cemetery at the church of Sv. Klemen, is somewhat more ineptly made than the other two brooches: the corners of the rectangles are round, the quadruped would not be discernible but for the incisions, while the contour of the foliage is very faint (*Fig. 5:* 2a,b). Very little of the enamel in the depressions surrounding the animal in the medallion and the foliage around the edge survives and its colour is indiscernible.[9]

Similarly, other brooches of the type, found throughout the wider region from the Adriatic across the Alps and all the way to southern Scandinavia, vary in the quality of craftsmanship (*Fig. 6; List 1*). In superior examples, the key visual details in particular are more finely crafted. While in all of the brooches the foliage decoration around the edge follows a symmetrical pattern, the original winding contour of the leaves is only outlined in the brooches from Žirovnica (*Fig. 5:* 1a,b), Tremone–Castella, Sittna/Siona and Lund (*List 1:* 8,9,11); in lower quality items, it is relatively obscured. The ornament is usually called a "palmette" (Giesler 1989, 233: C 1.1, Abb. 57: a; Spiong 2000, 66), but also "a tree of life" (Eichert 2010b, 153–154).

The decoration of the cross-forming rectangles around the edge also varies. In the two brooches from St. Peter near Spittal and from Karlstadt-Hisrschfeld (*List 1:* 7,10), there are face masks. The ornaments within the rectangles of the brooch from Tolmin are poorly visible, but in one of them face features can just be discerned (*Fig. 4:* **1**; *Pl. 1:* **1**). In other brooches, the rectangles contain simple double V-shaped incisions. In general, the first type of ornament is labelled as either a "mask" (Spiong 2000, 66) or a "human mask" (Eichert 2010b, 153–154); however, in the Köttlach-type disc brooches from the sites in the eastern Alps, the ornament is predominately an animal mask (Giesler 1978, 64–66, Abb. 2).

Similarly, the representation of the animal in the medallion varies; it can be realistic or schematic. The images from the brooches from Tolmin (*Fig. 4:* **1**; *Pl. 1:* **1**) and Žirovnica (*Fig. 5:* 1a,b) belong to the first group. They both depict an animal facing backwards, but in such a way that the entire frontal part of the head is visible, and, in the case of the Žirovnica brooch, even the pointed ears. The body ends with a highly upturned tail with a stout tip, while the slanting incisions on the neck probably indicate a mane. A similar interpretation of the animal can be seen on the brooches from Tremona–Castello[10] and Sitten/Sion (*List 1:* 8,9), and slightly less prominently on the brooch from St. Peter near Spittal (*List 1:* 7). The animal from the Sitten/Sion brooch is supposedly a lion (Dreier 1993, 38; Schulze-Dörrlamm 1992, 124; Cardani Vergani 2011, 337), while the other two, as similar as they may be to it, are interpreted as an ox in the case of the Tremona–Castello brooch (Cardani Vergani 2011, 337) and as a Lamb of God in the case of the St. Peter brooch (Eichert 2010b, 153). Since the realistic representation of the animal

[8] The bronze brooch from Žirovnica is kept by Narodni muzej Slovenije, inv. no. S 2241. Size 5.55 × 4.4 cm, height 0.45 cm.

[9] The bronze brooch from Rodine is cast, with one zigzag line incised along the thinned-out rim and another around the raised medallion. The pin lug and the catch-plate (the pin itself does not survive) were cast integrally with the brooch. Diameter: 6.0 cm, height 1.13 cm, weight 38.37 g. The brooch is temporarily kept by Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Kranj ("Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, Kranj Regional Office"), under the provisional number PN 023. The brooch is published with consent of Milan Sagadin and Judita Lux from the said Office, who researched the site with Otmar Kovač in 2007 (Sagadin, Kovač, Lux 2008).

[10] The photo of the Tremona–Castello brooch (Cardani Vergani 2011, Fig. 1) shows the head of the animal portrayed from the front, while the drawing (Fig. 2) suggests the head was portrayed from the side.

on the Sitten/Sion brooch is also reflected in the two brooches from Tolmin and Žirovnica, a lion seems to be a more compelling interpretation. Its image is a typical Christian decorative element appearing on enamelled brooches in the region of the eastern Alps in the 10th and 11th centuries (Giesler 1989, 235).

Other brooches that are similar to the one from Tolmin have the animal in the medallion portrayed more schematically, with less detail, and the head facing backwards is shown from the side, mostly with crudely incised lines. The image of the animal on the brooch from Sipar is quite realistically and skilfully made (*List 1:* 4), and very imperfectly on the brooch from Rodine, which displays lesser craftsmanship overall (*Fig. 5:* 2a,b). Between the two extremes, one can place a range of animal images on the brooches from Karlstadt–Hirschfeld and Lund (*List 1:* 10,11) and from Hermagor, where two very similar examples were found (*List 1:* 5,6). There is no definite identification of the animals: in the cases of Karlstadt–Hirschfeld and Lund, it wavers between a lion and a lamb (Lenssen, Wamser 1992, 292; Schulze-Dörrlamm 1992, 144), while the brooches from Hermagor supposedly portray the Lamb of God (Eichert 2010a, 215; id. 2010b, 154).

Some of the brooches under discussion (from Karlstadt–Hirschfeld, Hermagor and Sitten/Sion) have been classified as a variant of the Frauenhofen type brooches, dated to the second half of the 10th and first half of the 11th centuries (Spiong 2000, 66, 213, Taf. 7: 11). The group contains brooches that are related, yet differ in ornament and motif. Since then, the number of disc brooches like the one from Tolmin (*Fig. 4:* **1**; *Pl. 1:* **1**) has grown from five to eleven. They all display a distinct unity of ornament and style, also emulated in examples of somewhat lesser quality of production. The wide geographical distribution of these brooches indicates their popularity beyond the region (*Fig. 6; List 1*). To name them after their central feature, the "lion brooches" are undoubtedly an original variant of the large enamelled disc brooches.

In comparison to the first large disc brooch from Tolmin, the second one (*Fig. 4:* **2**; *Pl. 1:* **2**) lacks the foliage decoration between the cross-forming rectangles around the edge; instead, each space contains three enamelled depressions. The central field is not only slightly raised and flat, but distinctly domed and somewhat graduated, while the animal facing backwards, in a much smaller medallion, is portrayed in a low relief, a graduated central field and a relief image of an animal in a small medallion. A good analogy is the brooch from Mauern near Steinach am Brenner in Northern Tyrol, found by the church of St Ursula together with a crescent earing decorated with enamelled depressions (Stadler 2003, 769, Abb. 6, 7). Both brooches are very similar to the brooch from Komjatice in Slovakia (Točik 1978, 257, 270, obr. 153: 2; Furmánek, Ruttkay, Šiška 1991, 131, Fig. 133; Schulze-Dörrlamm 1992, 125, cat. no. 26). The Komjatice brooch is somewhat more ornate; it has a second, inner row of enamelled depressions on a lower grade around the medallion. The common elements of the three brooches are an identical decorative border around the edge, a domed and graduated central field and a relief image of an animal in a small medallion.

The large disc brooch from Breginj

Our study of the Tolmin brooches can be expanded to include two related finds from the Soča basin. In 2012, a large disc brooch was found by chance in Breginj, some 200 m north-west of the village church of Sv. Nikolaj, on a terrace locally called "V senožetah" or "Senožeta" (*List 2a:* 6).[11] The bronze cast disc brooch has a narrow border and a slightly raised and large central field (*Figs. 2:* 18; *4:* 4). The patina was removed, leaving the incised decorative elements rather obscured. Nevertheless, a quadruped facing backward (from left to right) with a cross on its back is still visible. The details of the flat animal image were rendered with shallow incision lines, and its contour with enamelled depressions. The medallion with the animal is surrounded by a ring of eight rectangular enamelled depressions interspersed with eight fields decorated with smaller, heart-shaped enamelled depressions and V-shaped incisions above them. The enamel is almost completely missing and the zigzag incisions around the narrow rim are nearly invisible.

The Beginj disc brooch has excellent analogies in the Austrian Carinthia, where four such brooches were discovered; two of them at the St.

[11] The brooch was found by Zdravko Mazora from Breginj; it is now part of the private Mazora collection in Breginj (Breginj house no. 81). In October 2013, the finder informed the writers of this paper about the find spot and gave permission to publish information on the brooch, for which the authors are thankful. The brooch is almost without patina, because the finder rinsed it with vinegar. The back has an integrally cast pin lug and catch-plate, which partly survive; the pin is missing. Diameter 5.9 cm, height 0.5 cm, weight 47.13 g.

Peter cemetery near Spittal (*Fig. 7a:* 1–4; *List 2a:* 1–4). That they are almost identical and similarly crafted has already been established; the animal with the cross has been identified as the Lamb of God; and all of the brooches have a 16-cell ring symmetrically divided into eight rectangles separated by eight fields. Judging from the surviving enamel, light green was the predominant colour, with less yellow and blue (Eichert 2010b, 151–152, Abb. 1). These features in all the details are shared by the perfectly preserved brooch found by the church of St Martin in the eponymous village of St. Martin im Lungau in Land Salzburg (*Fig. 7a:* 5; *List 2a:* 5). Together with the Breginj example, these brooches (just like the lion brooches) form a separate, easily recognisable group of the large enamelled brooches, a variant portraying the Lamb of God with a cross.

The lost brooch from Vipava

Another comparable find from the Soča basin is the lost disc brooch from Vipava, which had been known of since 1870, but was overlooked until 2002, when the archival data from the land museum in Graz were published (Kramer 2002, 200, Abb. 2). From the letter by F. Kenner reporting the find, and from the detailed description of the brooch and its drawing in the museum records (*Fig. 8*), it has been possible to establish the (now missing) Vipava brooch (*Fig. 7b*: 9; *List 2b:* 9) as an analogy to the famous brooch from Perau in Villach/Beljak in Carinthia and to the new find from Leibniz/Lipnica in Styria, Austria (*Fig. 7b:* 7,8; *List 2b*: 7,8). The two identical disc brooches, with a border divided into a cross and decorated with palmettes and blossoms made of enamelled cells, and with a gilded relief image of the prophet Daniel with two lions in a medallion are first-rate creations among the large enamelled brooches from the sites in the eastern Alps (Kramer 2002, 200, 207; Eichert 2010b, 153). The foliage ornament was probably designed after a goldsmith's model, like the gold disc brooch from Halberstadt, preserved in pieces, portraying a palmette surrounding a lily-shaped cross (Schulze-Dörrlamm 1989, 419–420, Abb. 5: 1). The two brooches from Villach and Leibniz/Lipnica belong to the group of large brooches with a cross on a wide border, dated to the second half of the 10th and the first half of the 11th centuries; more specifically, they belong among the Halberstadt type brooches (Spiong 2000, 66, 212, Taf. 7: 9). In terms of the motif in the medallion they share with the Vipava brooch, they are a variant of the brooches with the image of Daniel.

The two disc brooches from Batuje and the Tolmin town area

Similar in technology and style to the discussed large brooches from the Soča basin are the two small (*ca* 3 cm) enamelled disc brooches from Batuje and Tolmin. The Batuje brooch with the image of the Lamb of God with a cross was found in the cemetery by the ruins of the church of Sv. Jurij (*Fig. 4:* 3) (Svoljšak, Knific 1976, 30, Pls. 14: 3, 49: 4, grave 25; Knific, Sagadin 1991, 92, cat. no. 115). It has been used as an analogy to the two very similar brooches from the sites of Hilterfingen–Hünibach in Switzerland (Schulze-Dörrlamm 1992, 133, cat. no. 14, Farbtaf. p. 117, bottom right) and Mainz–Löherstrae in Germany (Wamers 1994, 77–79, 2, cat. no. 165). The brooch from Tolmin (*Fig. 2:* 10) was a chance find from the town area (Knavs, Mlinar 2000–2004; Knific 2009–2010, 188, Fig. 3: 3). Its main features are the quadruped facing backwards (from right to left) enclosed in inlays of enamel, and a narrow border decorated with a zigzag incision. Geographically, its closest analogy comes from St. Peter near Spittal in Carinthia (Eichert 2010b, 155, Abb. 3, top; Eichert, Rogl 2010, 221, Taf. 52: Fnr. 1995/1).

The historical and cultural backdrop of the enamelled disc brooches

In terms of technology and style, all the disc brooches from the Soča basin, both large (*ca* 5 cm) and small (*ca* 3 cm), are consistent with the objects from the later phase of the Köttlach culture; their find-sites dominate the region of the eastern Alps towards the end of the Early Middle Ages. The group of these objects has various chronological interpretations: the second half of the 9th and the 10th century as the *Köttlach cultural group* (Korošec 1979, 91, 306, Insert 3); the second half of the 10th and the first half of the 11th century as the narrower *Köttlach II horizon* (Giesler 1980, 89–95, Abb. 3; Giesler 1997, 190–195); and most recently, the 10th and 11th centuries as *Group C 3* of the early-medieval material culture in Carinthia (Eichert 2010a, 170–173, Abb. 46). In classifying the enamelled disc brooches, the narrow time-span (950–1050) is predominantly used, together with

the label of Köttlach II (e.g. Giesler 1989; Schulze-Dörrlamm 1992; Wamers 1994; Spiong 2000).

The large disc brooches, whose technological and stylistic features place them into the Köttlach II stage, have frequently been found beyond the region of the eastern Alps, as well as far in the northern parts of Europe. One such widespread example is the lion brooch (*Fig. 6; List 1*); but other variants of the Köttlach brooches also appear away from their "home" territory.

They differ in style from somewhat earlier enamelled disc brooches from the North (*Scheibenfibeln des nördlichen Formenkreises*) (Giesler 1978, 64–66, Abb. 2, 3; Wamser 1992, 331; Frick 1992–1993, 353–356); this topic has also been discussed in more recent studies (Wamers 1994, 79; Spiong 2000,174; Ettel 2001, 88). In terms of the distribution of the enamelled brooches in the eastern Alps, there is a difference between peripheral sites, where they were predominantly discovered as single finds, and more central sites along the Upper Drau and Upper Sava Rivers, where the brooches were mostly found in graves (Giesler 1980, 89, 93, Abb. 8).

Comparison to the disc brooches from Bled microregion

The Köttlach disc brooches are more frequent in the northern regions than the northern brooches in the territory of the eastern Alps, although various foreign influences were also present there. This becomes clear when examining typical brooches found at the large Bled necropolises at Brdo, Pristava and Na sedlu (*Fig. 9*) (Knific 2004, 99, 101–105, Fig. 13). Two brooches, decorated with cloisonné and champlevé enamelling techniques, are excellent examples of the Köttlach style: the brooch from Na sedlu cemetery has multiple accentuated crosses depicted around the border and on the medallion itself (*Fig. 9:* 8); the other, with the image of a ruler in the medallion, has a cross covertly implied in the border by a sequence of depressions with blue enamel, interrupted four times by depressions with yellow enamel (*Fig. 9:* 9) (Knific, Sagadin 1991, 87, 95, cat. nos. 101, 121).

Earlier, belonging to the Köttlach I stage (Giesler 1980, 86, 87, Abb. 2), are the disc brooches with an iron core covered with a bronze sheet stamped with various ornamental designs: with an interlaced decoration and a rosette on the two brooches from Pristava (*Fig. 9:* 1,2) (Knific 2004, 99, Fig. 12: 5,6; 13: 1,2) and with a centaur archer on the brooch from Brdo (*Fig. 9:* 3) (Bitenc, Knific 2001, 91, cat. no. 290). Similarly crafted and decorated brooches were widespread in the second half of the 7th century and the first decade of the 8th century along the Upper Danube and in Rhineland; they are frequently stamped with Christian, as well as pagan motifs (Klein-Pfeuffer 1993, 45–54).

The copper and gilded disc brooch with a motif of a Merovingian ruler, bordered by wreath of beaded rows (*Fig. 9:* 4) (Bitenc, Knific 2001, 104, cat. no. 347), belongs to relatively common nummular brooches that were frequent along the Rhein and the Elbe, as well as in the Frisian territory by the North Sea (Wamers 1994, 106–115; Abb. 72, Liste 23). This far south, the Bled brooch is an isolated foreign object from the 9th century. Judging from illuminated manuscripts of the Carolingian era, disc brooches were worn by men and women alike, by aristocracy, soldiers and farmers (Frick 1992–1993, 348–349, Abb. 13; Bergman 1999, 441–443; Krabath 2001, 119–121, Abb. 23); within the Frankish state, the fashion also most likely spread among the inhabitants of Bled.

Each of the three brooches from the cemetery at Na sedlu below the Bled Castle is unique in its own way. The gilded brooch has a deeply stamped four-fold interlaced pattern in the form of a cross (*Fig. 9:* 5). The miniature superbly follows the visual expression of the interlaced ornament, popular in Southern Europe in the 8th and 9th centuries. As a carved ornament, it was very common in stone church equipment, but only rarely fashioned with wedged incisions on small objects (Sagadin 1991a, 43, cat. no. 97). Furthermore, the painted interlaced motifs adorn the parchment book pages; a motif identical to the one on the brooch can be found in the codex from the last third of the 9th century from north-eastern France, probably from Saint-Amand (Bierbrauer 1999, XI. 4 fol. 8r).

The second brooch from the Na sedlu cemetery has a low-relief image of the Lamb of God (*Agnus Dei*) (*Fig. 9:* 6) (Sagadin 1991a, 44–45, cat. no. 114). Reliefs are rare on the enamelled brooches; one such example is the image of Daniel with two lions in the medallion of the disc brooch from Villach-Perau, dated to the late 10th/early 11th centuries (Schulze-Dörrlamm 1992, 126, cat. no. 30, Farbtaf. p. 117, left, 3rd row from the top).

The small bronze disc brooch from the Na sedlu necropolis has a shallow-relief of two moustached saints, each carrying a wreath of martyrdom (*Fig. 9:* 7). The brooch was identified as an import among the Köttlach finds (Valič 1964, 41, 47, Pl. 46). In

technique and style it is very close to the bronze brooch from Trier, dated to the 11th century, with a motif of two saints on a ship (Schulze-Dörrlamm 1992, 136, cat. no. 25). A similar brooch has been found in the cemetery in St. Peter near Spittal (Eichert 2010b, 163–164, Abb. 13, top left; Eichert, Rogl 2010, 221, Taf. 53: Fnr. 81). All three brooches are almost of the same size (the diameter of the one from Bled is 2 mm smaller) and bordered with two beaded rows, while the heads of the saints are similarly designed and rotated.

The comparison between the brooches from the Soča basin and Bled microregion has shown that the examples from the former region exhibit a unified style and belong to the same period, while the brooches from the latter region are dissimilar in style and originate from different periods. The brooches from both regions that belong to the Köttlach II group in terms of style and chronology have a distinct Christian symbolism in common. The brooches from the group belong amongst the typical (mostly grave) finds from the 10th and the first half of the 11th centuries in the eastern Alps (essentially the same corpus of finds is diversely labelled as the Köttlach cultural group, as Köttlach II horizon or Carinthia group C3).

The temple rings from the Soča basin

Temple rings are the most numerous finds amongst the early-medieval objects from the area of Sv. Urh. Four were found before 1988 (*Fig. 2:* 1–4) (Knific, Žbona Trkman 1990, 505, 509, 511, Pl. 1: 1–4) and 16 in 2011, during the most recent church renovations (*Pl. 1:* **3–18**). They are mostly temple rings with segmented terminals; some are very large, with diameters of 5 cm and more (*Fig. 2:* 1,2; *Pl. 1:* **3–6**). Large, solid temple rings are common at the sites of the Soča basin, and two such rings from Kanal are amongst the largest known examples (*Fig. 2:* 15,17) (Knific 2009–2010, 184, Fig. 1: 5,6). A temple ring can now be added to them; it was discovered by chance near the church of Sv. Križ ("Holy Cross") at Sedlo (*Fig. 2:* 19).[12] Many large temple rings were found in graves by the church of Batuje, which is from the same period; two were found in Lucinico/Ločnik (Svoljšak, Knific, 1976, 68–69). Temple rings with segmented terminals are one of the leading forms of the Köttlach jewellery (Sagadin 1988, 44–45, type 1). They are classified as Köttlach II horizon (Giesler 1980, 87, Abb. 3: 9) and more recently (within the context of the cemeteries in the Austrian Carinthia) also as Group C (Eichert 2010a, 167–173, Abb. 46). Within the Carinthian group, such temple rings (*Kopfschmuckringe mit Knöpfchenende,* i.e. typological group *K*) are further divided into three subgroups, C 1–3 (780–11th century), and seven types, from Ka to Kg, based on the shape and number of knobs on the terminals (Eichert 2010a, 40–45, Abb. 10).

The Carinthian chronology also fits the chronology based on the data gathered through the new classification system for head jewellery in the eastern Alps (Pleterski 2013). According to the data, the temple rings with segmented ends are divided into two main types, *head circlets* (NO) ending in a single thickening (type NO0100_0808) and circlets ending in more than one thickening (NO 0100_0909). The first type is dated between the last third of the 9th century and early 11th century, while the second type is more or less contemporaneous, but emerges somewhat later, in the first third of the 10th century (Pleterski 2013, 320, Fig. 16).

Amongst the 20 temple rings from Tolmin, 15 have segmented terminals; nine of them have two or three knobs (*Fig. 2:* 3; *Pl. 1:* **5–10,12**), which is a common variant of the terminals (type Kf, or NO 0100_0909) dated according to both chronologies into the 10th century, the end phase of the temple rings (Eichert 2010a, 41, 43, 45, Abb. 46; Pleterski 2013, 320, Fig. 16). Accordingly, of the five remaining temple rings from Tolmin (three of them are incomplete), the temple ring with atypical terminals (*Fig. 2:* 4) can be classified as type Oa1, and the temple ring with a hook at one terminal (*Pl. 1:* **17**) as belonging to the typological group H within the Carinthian groups C1 and C2, dated between 780 and 900 (Eichert 2010a, 45–51, Abb. 11, 12, 46).

The earrings

Most likely from the 9th century (Knific, Žbona Trkman 1990, 511–512), the silver earrings with filigree decoration (*Fig. 2:* 8,9) are the earliest early-medieval artefacts from the cemetery at Sv. Urh. The only other objects from the same period

[12] The bronze temple ring was found in early 2012 by Slavko Lipušček, a worker of Tolmin public utilities, upon digging through a grave pit in the western part of the graveyard, a few meters to the west of the church shed. He donated the find to Tolmin museum (inv. no. TM 1873). The temple ring is incomplete; one terminal is broken off. The surviving terminal has a single knob. Diameter 6.9 cm, width 3.5, weight 12.36 g.

are the last two of the discussed temple rings (*Fig. 2:* 4; *Pl. 1:* **17**) and a bronze ring (*Fig. 2:* 7) (ib., 511, Pl. 2: 4). The crescent earring decorated with enamelled depressions is later, dated to the 10th century and early 11th century (*Fig. 2:* 6) (ib., 511, Fig. 3; Pl. 2: 3). From the same period, there is a partially surviving earring with a metal bead (*Pl. 1:* **19**), possibly a fragment of an earring with three metal beads on the hoop, similar to the (now only partly preserved) silver example from Batuje (Svoljšak, Knific 1976, 32–33, 69, Pl. 19: 5). Earrings with three beads on the hoop are classified among the jewellery of the Köttlach II stage (Giesler 1980, 87, Abb. 3: 11).

The knives

The knives dominate the ironware. Out of nine, four have a typical angled back (*Pl. 2:* **30–33**).[13] One of them (*Pl. 2:* **30**) was found in a grave, some 3 m north of the presbytery (*Fig. 3*). The grave pit was dug into the gravel and, upon burial, the body was laid on a levelled surface. The skeleton's orientation was west-east (head to the west), the bones were heavily decayed and visibly different from the bones from the post-medieval graves. The skeleton was truncated on four sides because of the subsequent post-medieval grave pits, which were dug 10 to 25 cm deeper and oriented north-south. The length of the intact part of the skeleton was ca 0.80 m. The bones of the pelvis and torso up to the neck vertebra survived; somewhat removed parts of the skull, crushed during the digging of two post-medieval graves (nos. 13 and 16), probably also belonged to the skeleton. The grave was partly damaged on the south side, as well, with the bones of the right arm missing. On that side, 12 cm from the bones of torso, the iron knife (*Pl. 2:* **30**) was discovered. The skeleton was also damaged on the other side, where a goat's or a sheep's tooth lay right next to the torso. It may have been a grave good or part of the backfill.

Knives are a common find in Köttlach culture cemeteries. In the Soča basin, they were discovered in 12 Batuje graves, six of the knives had angled backs (Svoljšak, Knific 1976, 65, Pls. 14: 2; 15: 1; 16: 2; 21: 5; 23: 7; 27: 2). The two straight knives with a tang from Tolmin (*Pl. 2:* **28,29**) have analogies in two examples from Batuje (ib., Pls. 22: 1; 27: 1).

The folding knife (*Pl. 2:* **35**) also has an angled back. No analogies have been found, but it resembles traditional pocket knives with wooden handles, as well as early-medieval folding razors from the sites of Gradišče above Bašelj and Kota 268 above Iška vas,[14] while the large razor from Mali grad in Kamnik most likely dates to the High Middle Ages (Štular 2009, 77). The folding knife from Tolmin, however, differs from the two razors with angled backs, because its handle is tubular rather than flat.

The keys

Two keys were found near Sv. Urh: the larger one is intact (*Pl. 2:* **37**), while of the smaller one only the upper half survives (*Pl. 2:* **38**). They belong to the keys with a hollow shank, a standard, very common product of the Early and High Middle Ages, also known from other Slovenian sites (Štular 2009, 81–85; Ogrin 2010, 19). The earliest example was found at Brdo near Bled, on the site of a disturbed early-medieval cemetery (Müllner 1894, 32, Taf. 3: 21). This stray find anticipated similar keys would be discovered on other Köttlach culture cemeteries. In Pordenone, one key with a hollow shaft was found in grave no. 23 together with a pair of crescent enamelled earrings, and another (again, probably with a hollow shaft, although this is not specified) in grave no. 24, together with an equal-armed brooch and a temple ring with single-knob terminals (Mader 1993, 247–248, 255, Grab/tomba 23: 2; 24: 1). The key from Tolmin has a segmented bit, which was a technical innovation, possibly introduced in the second half of the 10th century, but most certainly in the 11th century (Štular 2009, 82; Marti, Meyer, Obrecht 2013, 261–266), i.e. early enough so that the key could also have come from an early-medieval grave.

Objects from the High and Late Middle Ages

Some of the objects under discussion, possibly the folding knife (*Pl. 2:* **37**) and the key with a hollow

[13] Another knife of the type was found near the church of Sv. Urh by Justina Leban from Tolmin, on a pile of dirt dug up during the construction work in 2011. In 2014, she donated the knife to the Tolminski muzej, where it is kept under inv. no. TM 1966. Because the editing of the article had been completed by that time, the 17-cm knife is only briefly mentioned here.

[14] The two razors from Gradišče above Bašelj and Kota 268 are kept in Narodni muzej Slovenije (inv. nos. S 4103 and S 5690).

shank, may come from the High or Late Middle Ages. From that period or later is the knife (?) of an unknown shape, of which only the middle part of the blade survives. It has a wide, forged back (*Pl. 2:* **36**), as if it had been struck, for example, while splitting shingles.

The time-span for the two glass beads (*Pl. 1:* **22,23**) is very wide; their shape and colour could indicate that they are either medieval or post-medieval. Bronze circular belt buckles, like the one from Tolmin with a fragment of its iron tongue surviving (*Pl. 1:* **21**), existed in Europe between the second half of the 12th and the 15th century, while bronze lyre-shaped belt buckles, similar to the one from Tolmin (*Pl. 1:* **20**), were in use at the same time, but emerged somewhat later, in the 13th century (Krabath 2001, 134, 140). The same holds true of bronze rings comparable to the long-known example from Tolmin (*Fig. 2:* 5) (Knific, Žbona Trkman 1990, 511, Pl. 1: 5).

The loop of the lyre-shaped belt buckle (*Pl. 1:* **20**) is designed and decorated similarly to the loop of the belt buckle discovered at the site of the medieval cemetery in Cirkevca near Središče ob Dravi (Knific, Tomanič Jevremov 2005, 168). The buckle from Središče survives intact and has a long, decorated and gilded rectangular plate with five rivets, used to secure it to the belt (Kovačič 1910, Pl. 10, right; Marušić 1987b, 345, Pl. 7: 1). This type of belt buckle (two more have been found in Slovenia, on Stari grad above Podbočje and in the church of Sv. Martin in Žirovnica[15]) is dated to the 14th and 15th centuries, but may have appeared as early as the 13th century (Guštin, Cunja, Predovnik 1993, 63–64).

An iron D-shaped belt buckle (*Pl. 2:* **25**) was a very common piece, predominately used as part of male attire and for joining horse harnesses. In use as early as the 11th and 12th centuries, it was particularly popular from the 13th century onwards (Štular 2009, 103).

Parts of attire were also a small round iron buckle (*Pl. 2:* **26**) and a hooked strap-end (*Pl. 2:* **27**). The X-ray fluorescence (XRF) analysis has shown that the surface of the strap-end, for which no known analogies exist, was tinned. In the Early Middle Ages people used to tin iron parts of horse harnesses and spurs (for the objects from Gradišče above Bašelj cf. Karo, Knific, Milić 2001), while in the Late Middle Ages tinning became a regular way of protecting iron objects, as evidenced by numerous finds from the Ljubljanica River (Nabergoj 2009; Veršnik 2009).

Post-medieval objects

The newest finds from Sv. Urh are a wire brooch (*Pl. 1:* 24), a cross (cat. no. **39**; *Fig. 10:* 1) and two pilgrim signs (cat. nos. **40,41**; *Fig. 10:* 2,3). The brooch was recovered from a secondary context layer in the sacristy, while the cross and the pilgrim signs were found in an inhumation grave right next to the eastern wall of the sacristy (*Fig. 3:* grave 1). A similar wire brooch, but with a coil spring, was found at Most na Soči in 1886–1887 during an excavation of prehistoric graves; it is kept by Naturhistorisches Museum in Vienna among the stray finds, collected around the graves; in publication, it is identified as a Late Roman brooch (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1985, 387, Pl. 269: 35). Three similar wire brooches are known from the early Christian centre in Emona (Ljubljana); they are smaller than the one from Tolmin. One is made from silver wire and decorated with pendants, another, simpler one, has a spring twisted into three leaves (Plesničar-Gec 1983, 119–120, 126; Pls. 29: 12,16; 40: 4). Due to the lack of analogies (similarly to the many pins, the filigree patch and the cross of St Sebastian), their dating is inconclusive (Sivec 1983, 61–62). In contrast, the dating for the wire brooch from Vranje near Sevnica (*Fig. 11:* 3), found in one of the post-medieval graves at the church of Sv. Štefan (Knific 1974, Fig. 106),[16] is certain. Fragments of rosaries with pilgrim signs from the 17th and 18th centuries were discovered in four graves in this village graveyard, when the burials at the chapel of ease were abandoned (Knific 1975). Judging by the find from Vranje, such wire brooches (including the one decorated with tiny glass beads from Ljubična above Zbelovska Gora, *Fig. 11:* 4[17]) were fashion accessories for clothes in the first centuries of the Modern Age.

[15] The information about the find was communicated by Drago Svoljšak, head of the 2009 archaeological excavation in Žirovnica.

[16] In 1972, the archaeological trenching revealed 16 graves and the remains of a graveyard wall around the church. The brooch was lying on the breastbone of the skeleton in grave no. 16. Brooch size 3.65 × 1.13 cm, wire diameter 0.1 cm. Kept by Narodni muzej Slovenije in Ljubljana, inv. no. G 13444.

[17] The brooch is a metal detector find, kept by a private collector. The data about the brooch are kept in Narodni muzej Slovenije under no. ZN 371/2. It is made similarly

The cross and the pilgrim signs from the grave at Sv. Urh, where the Tolmin graveyard is still in use today, are of different ages.[18] The cross (cat. no. **39**; *Fig. 10:* 1) was made in the late 17th century (Knez 2010, 112, cat. no. 67); similarly, the pilgrim sign of St Teresa (of Avila) and Jesus Christ (cat. no. **40**; *Fig. 10:* 2; on the life of the saint cf. Oražem 1973) comes from the late 17th/early 18th centuries. The latest, which sets the burial into the 19th century, is the pilgrim sign of the Immaculata (cat. no. **41**; *Fig. 11:* 3; for variations cf. Knez 2001, 137, 165, 169–176).

THE SITES WITH KÖTTLACH CULTURE FINDS IN THE SOČA BASIN

The church of Sv. Urh is located in the middle of the Tolmin basin, at the edge of the lowest terrace, on the very point of the semi-circular pier just above the gravelly bed of the River Soča (*Fig. 1*). The river is wide here, and below Tolmin it was possible to cross it on the way to Sv. Danijel near Volče. The two former parish churches stand facing each other, each surrounded by its graveyard, both quite far from their local settlements (Knific, Žbona Trkman 1990, 513). The parish of Volče is first mentioned in 1015 in a document regarding church administration in the Upper Soča Valley, and Tolmin between 1063–1065 as *Tuimine,* where the Aquileian Patriarch Ravenger signed a contract with the Brixen Bishop Altwin regarding the proprietary churches in the Aquileian territory (Höfler 2013, 41, 149, 151).

When the church of Sv. Urh was built is not known: its base is Romanic, but ground-penetrating radar surveys of the inside of the church have shown that the current building had at least one predecessor. Its remnants with a distinctive semi-circular apse were detected in the length of 14.3 m (*Fig. 10;* Gaberšček 2005, 73).[19] According to a document from 1278 about an appointment of a vicar by the Patriarch of Aquileia, the original patron saint of the church was St Martin; it remained so until at least 1322, when a document mentions the unfinished stone bridge across the Soča in its vicinity. The first reference to the new patron saint, St Urh (Ulric), in the written sources is from 1438, and around 1470 he was portrayed on the keystone over the main altar. The parish seat was located next to the church until 1667, when it was moved to St Mary's Church in town (Höfler 2001, 77–79; id. 2013, 149–151).

The church of Sv. Urh was rebuilt several times and heavily damaged during World War I (*Fig. 13*), but expertly restored (Gaberšček 2005, 73–77). The 2011 archaeological excavations revealed an almost completely ruined early-medieval cemetery at the church. The disturbance was due to recurrent construction work associated with the church building and to the long-term interment around it. However, the scattered remains allowed us to accurately date the earliest cemetery to the late stage of the Köttlach culture (Köttlach II, Carinthian group C 3).

Several sites were discovered in the Soča basin, related to the Tolmin site through similar finds (*List 3*; *Fig. 14*). Some of them are only known for stray finds without detailed information, such as the town park in Tolmin or the meadow near Breginj, or even merely by an archival reference, such as Vipava (*Fig. 14:* 2,3,10). Mostly, however, the finds come from graves and were discovered by chance, as at Sedlo, Kanal, Vitovlje, S. Pietro al Natisone/Špeter Slovenov, Corno di Rosazzo/Koren and Lucinico/Ločnik (*Fig. 14:* 4,5,7,11,12,14), or were unearthed during archaeological excavations, as at Batuje, Šturje in Ajdovščina and Mossa/Moš (*Fig. 14:* 8,9,13). The finds from the Soča basin are highly uniform in style and, with two obvious exceptions, belong to a large corpus of finds from the late Köttlach culture, established during the 10th and the first half of the 11th century in the area of eastern Alps.

A trace of the Bijelo Brdo culture in Solkan

Besides the pair of silver earrings from Tolmin, typical of the Mediterranean goldsmith production (*Fig. 2:* 8,9), the bronze pendant from Solkan (*Figs. 2:* 20; *4:* 6), originating from the territory of the Bijelo Brdo culture, is another unconventional find from the Soča basin. In the spring of 2011, it was discovered by chance by a resident, who reported about his find in the local newspaper (Zavrtanik

to the one from Tolmin, but has a coil spring and an added decoration of two wavy pieces of wire around the bow, intertwined by a thin wire with stringed glass beads (5 blue, 4 white and 1 green). Brooch size 5.3 × 1.65 cm, wire diameter 0.1 cm.

[18] See note 7.

[19] The ground-penetrating radar survey was done in 2000 by the Techo future service from Modena (cf. Gazzano 2000). The report is kept by Restavratorski center Republike Slovenije ("Restoration Centre"; date 3rd December 2000).

2012).[20] The pendant, or rather the lower part of a two-part pendant, was lying 0.70 m below the ground, at the edge of a construction pit, dug for the new office building of Goriški muzej ("Goriška regional museum") in Žabji kraj. It is cast, heart-shaped, has a relief decoration in the form of granulation and a hole at the top. The hole was used to attach it to the upper, circular part of the pendant.

This type of a two-part pendant, a cast variant following in the early Hungarian tradition of design, is a relatively common find at the sites of the Bijelo Brdo culture in the Carpathian basin and its rim (Giesler 1981, 90–91, 162–163, Liste 3, Taf. 50: 1, 53: 9b). Such pendants were discovered in the territory of Slovenian Styria, in the cemeteries of Cirkevca near Središče ob Dravi and the Ptuj Castle, at the south-western border area of the Bijelo Brdo culture (Knific, Tomanič Jevremov 2005, 164–167, Figs. 4: 16,18; 5: 13). In two graves by the Ptuj Castle (nos. 181 and 208), a number of diverse pendants (11 and 19 respectively) were discovered. They probably used to be strung together with glass beads in a necklace (Korošec 1999, 20–21, 63, Pls. 18: 1; 23: 11). The pendants from grave 181 have a visual design comparable to the Solkan pendant, but with a smooth ornament, which does not imitate granulation.

In Slovenia, archaeological finds of the Bijelo Brdo culture were discovered even further to the west, on certain necropolises with the Köttlach culture in Gorenjska region, e.g. by the Parish church and the former Šmartinska church ("Church of St Martin") in Kranj, in Pristava at Bled, in Mengeš and by Šempeter (the place was named after Church of St Peter) in Ljubljana (Knific, Tomanič Jevremov 2005, 167, Fig. 4: 2–8). Also among the finds was a necklace from a grave by the Kranj Parish church, composed from 13 two-part pendants, four of which have bottom parts similar to the one from Solkan (Valič 1978, Y 208: 1; grave 65/1972; the analogies from Ptuj and Kranj are also mentioned by Zavrtanik [2012]). Only exceptionally do the Bijelo Brdo objects appear in the Friulian territory in Italy, as in Pordenone by the River Tagliamento. In that cemetery, otherwise dominated by Köttlach finds, two Bijelo Brdo two-part pendants were discovered in grave 31 (Mader 1993, 251, Grab/tomba 31: 6,7); thus far, they are believed to be the western-most examples. Cast two-part pendants, Giesler type 9b, are classified as the early stage Bijelo Brdo I, mostly dated to the last third of the 10th/first third of the 11th century (Giesler 1981, 136–137, 151, Taf. 53: 9b).

[20] The pendant was discovered on the 14th of May 2011 by Jernej Zavrtanik from Solkan and is also kept by him. The data about the find are kept in Narodni muzej Slovenije under no. ZN 372. Height 2.5 cm, width 1.83, thickness 0.4 cm, weight 2.05 g.

The Christian world

This is the time that corresponds to the dates of the majority of the late Köttlach culture finds in the Soča basin. The finds are marked by a visual language of decorative brooches with a distinct Christian symbolism. It proclaimed the wearer's creed and his or her belonging to the Christian community. The creed is indisputable at the Batuje cemetery (Fig. 2: 8), where the dead were buried by the church furnished with stone fittings (Svoljšak, Knific 1976, 26–52, 60–77; Knific 2004a, 20–23). A number of other cemeteries lie by churches (Sedlo, Kanal, Vitovlje, Šturje), however, the churches may have been erected much later. Regardless, their presence in the areas of old cemeteries speaks of a resilient tradition and Christian attachment to the burial sites.

The phenomenon is typical not only of the sites in the Soča basin, but of the entire territory of the eastern Alps, where many cemeteries with Köttlach culture finds were discovered at churches (*List 4; Fig. 15*). The sites become highly concentrated in Carinthia and Gorenjska region, in the basins by the Upper Drau and Sava Rivers. The research of early church organisation in Carinthia based on historical sources, architectural remains and archaeological sites has already greatly added to the picture of early-medieval settlement structures in Carantania (Eichert 2012), and similar steps in Slovenia are now enabled by the study of early churches and parishes, which leads archaeological research towards new, still undiscovered, yet key sites (Höfler 2013).

LISTS

List 1 (*Fig. 6*)

Large enamelled disc brooches with the image of a lion:

1. Tolmin – Sv. Urh; Primorska (SLO) (*Fig. 4:* **1**; *Pl. 1:* **1**).
2. Žirovnica – Sv. Martin; Gorenjska (SLO) (*Fig. 5:* 1a,b; – Korošec 1979, 141, Pl. 61: 8, 150: 11; Bitenc, Knific 2001, 109–110, cat. no. 366).

3. Rodine – Sv. Klemen; Gorenjska (SLO) (*sl. / Fig. 5:* 1a,b; – unpublished).

4. Sipar near Umag; Istra (HR) (Marušić 1987a, 113, 116, Fig. 5: 8; Marušić 1987b, 349, Pl. 8: 8; Marušić 1995, 114, cat. no. 496, Fig. 136; Cunja, Mlinar 2010, 132, cat. no. 227).

5. Hermagor/Šmohor – St. Hermagoras und Fortunat; Kärnten (A) (Dolenz 1960, 742, Abb. 6: 4; Eichert 2010a, 215, Taf. 23: 9; Eichert 2010b, 154, Abb. 2: inferior; Eichert 2012, 25, Abb. 13: left).

6. Hermagor/Šmohor – St. Hermagoras und Fortunat; Kärnten (A) (Dolenz 1960, 742, Abb. 6: 11; Eichert 2010a, 215, Taf. 23: 10; Eichert 2012, 25, Abb. 13: middle).

7. Spittal a. d. Drau – St. Peter; Kärnten (A) (Eichert 2010b, 153–154, Abb. 2: middle; Eichert, Rogl 2010, 221, Taf. 53: Fnr. 68).

8. Tremona – Castello; Ticino (CH) (Cardani Vergani 2011).

9. Sitten/Sion; Wallis (CH) (Schulze-Dörrlamm 1992, 124–125, Vitrine 1: B24).

10. Karlstadt a. Main – Hirschfeld; Unterfranken (D) (Lenssen, Wamser 1992, 292, 296, Farbbild 35: 3th row, middle; Wamser 1992, 333, Abb. 21: 10; Ettel 2001, 96, Taf. 96: 1).

11. Lund; Skåne (S) (Schulze-Dörrlamm 1992, 144, Vitrine 3: A8).

List 2 (*Fig. 7:* **a,b**)

Large enamelled disc brooches:

a) *with the Lamb of God with a cross:*

1. Spittal a. d. Drau – St. Peter; Kärnten (A) (Eichert 2010b, 151–152; Eichert, Rogl 2010, 221, Taf. 52: Fnr. 21).

2. Spittal a. d. Drau – St. Peter; Kärnten (A) (Eichert 2010b, 151–152, Abb. 1: top; Eichert, Rogl 2010, 221, Taf. 52: Fnr. 46).

3. Villach/Beljak – Perau/Perava; Kärnten (A) (Dolenz 1960,742, Abb. 5: 6; Dolenz 1965, 32–36, Abb. 2: 2; Eichert 2010a, 269, Taf. 36: 13; Eichert 2010b, 151–152, Abb. 1: middle).

4. Oberschütt/Rogaje near Villach; Kärnten (A) (Dolenz 1965, 29–32, Abb. 2: 1; Eichert 2010b, 151, Abb. 1: inferior).

5. St. Martin im Lungau; Salzburg (A) (Höglinger 2012, 21, Abb. 12: left; Hampel, Niedermayr, Tadic 2012).

6. Breginj; Primorska (SLO) (*Fig. 2:* 18; *4:* 4).

b) *with Daniel and two lions:*

7. Villach/Beljak – Perau/Perava; Kärnten (A) (Dolenz 1960,742, Abb. 5: 1; Korošec 1979, 138, Pl. 60: 1; Schulze-Dörrlamm 1992, 126, cat. no. 30, Farbtaf. p. 117: left, 3rd row from the top; Eichert 2010a, 269, Taf. 36: 13; Eichert 2010b, 151–152, Abb. 1: middle).

8. Altenmarkt – St. Martin; Leibnitz/Lipnica, Štajerska, Steiermark (A) (Kramer 2002).

9. Vipava; Primorska (SLO) (*Fig. 8;* – Kramer 2002, 200, Abb. 2).

List 3 (*Fig. 14*)

The sites of the Köttlach culture in the Soča Valley:

1. Tolmin – Sv. Urh (SLO) (*Fig. 2:* 1–9; *Pl. 1, 2;* – Knific, Žbona Trkman 1990).

2. Tolmin – mesto [town] (SLO) (*Fig. 2:* 10; *4:* 5; – Knavs, Mlinar 2000–2004; Knific 2009–2010, 188, Fig. 3: 3).

3. Breginj (SLO) (*Fig. 2:* 18; *4:* 4).

4. Sedlo – Sv. Križ (SLO) (*Fig. 2:* 19).

5. Kanal – cerkev Marijinega vnebovzetja [church of the Assumption of Mary](SLO) (*Fig. 2:* 11–17; – Knific 2009–2010).

6. Solkan – Žabji kraj (SLO) (*Fig. 2:* 20; *4:* 6).

7. Vitovlje – Sv. Peter (SLO) (Svoljšak 1984).

8. Batuje (SLO) (Svoljšak, Knific 1976, 26–52, 60–77; Knific 2002, 20–23).

9. Ajdovščina – Šturje, Sv. Jurij (SLO) (Žbona Trkman, Brezigar 2013, 51–54, 77–79).

10. Vipava (SLO) (Kramer 2002, 200, Abb. 2).

11. S. Pietro al Natisone/Špeter Slovenov – S. Quirino (I) (Brozzi 1986–1987).

12. Corno di Rosazzo/Koren (I) (Korošec 1955, 251, Pl. 3: 1–3; Brozzi 1963, 70, tav. 2: 21,22, 3: 23).

13. Mossa/Moš (I) (Furlani 1986).

14. Lucinico/Ločnik (I) (Svoljšak, Knific 1976, 52, Pl. 11: 5–9).

List 4 (Fig. 15)

The cemeteries with the Köttlach culture finds near churches in the eastern Alps:

1. Cittadella: church of St Donatus; Veneto (I) (Possenti 1995, 141, 142, 150–152, fig. 4; Oven, Possenti, Župančič 1997; Ricci 2007, 47, tav. 1).

2. Castello di Godego: church of St Peter; Veneto (I) (Possenti 1995, 141–148, tav. 1: 1–3).

3. Turrida near Sedegliano: church of St Martin; Friuli-Venezia Giulia (I) (Korošec 1955, 247–251, Pls. 1, 2; Brozzi 1963, 68, tav. 1, 2; Cividini 1997, 137–139, tav. 15–17).

4. Flambro: church of the Assumption of Mary; Friuli-Venezia Giulia (I) (Civadini, Maggi 1999, 148–149, fig. 21).

5. S. Pietro al Natisone/Špeter Slovenov: church of St Quirin; Friuli-Venezia Giulia (I) (Brozzi 1986–1987).

6. Ovaro: church of St Martin; Friuli-Venezia Giulia (I) (Cagnana, Amoretti 2005, 443, fig. 7, 13).

7. Enns – Lorch: church of St Lawrence; Oberösterreich (A) (Tovornik 1980, 124–128, Textabb. 10, 11: 1–24; Eckhart 1981, 127–131; Giesler 1997, 508–519).

8. Enns – Lorch: church of "Maria am Anger"; Oberösterreich (A) (Swoboda 1937, 303–307; Tovornik 1980, 128, Textabb. 11: 25,26; Giesler 1997, 519–521).

9. Georgenberg near Micheldorf: church of St George; Oberösterreich (A) (Vetters 1976, 22–25, 29–31; Tovornik 1980, 81–124; Giesler 1997, 306–312).

10. Mauern near Steinach, Brenner: church of St Ursula; Tirol (A) (Stadler 2003, 768–769).

11. Matrei: church of St Nicholas; Tirol (A) (Stadler 1996, Stadler 2003, 766–768).

12. Dölsach: church of St Martin, Tirol (A) (Pöll 2002, 51–53, Abb. 64–67).

13. Lavant: church of St Ulric; Tirol (A) (Stadler 1996, 88, Abb. 5: 3; Tschurtschenthaler 2003).

14. St. Martin im Lungau: church of St Martin; Salzburg (A) (Höglinger 2012; Hampel, Niedermayr, Tadic 2012).

15. St. Daniel im Gailtal: church of St Daniel; Kärnten (A) (Deuer et al. 2004, 22–34; Eichert 2010a, 239, Taf. 28).

16. Hermagor/Šmohor: church of St Hermagoras and St Fortunatus; Kärnten (A) (Dolenz 1960, 742, Abb. 6: 2–5,11,12,16; Eichert 2010a, 215–217, Taf. 23; Eichert 2012, 25–27).

17. St. Peter in Holz: church of St Peter; Kärnten (A) (Glaser 2004; Eichert 2012, 65–68).

18. St. Peter near Spittal an der Drau: church of St Peter; Kärnten (A) (Karpf, Meyer 2010; Eichert 2010b; Pleterski 2013, 313–315, 329–331).

19. Molzbichl near Spittal an der Drau: church of St Tiburtius; Kärnten (A) (Eichert 2010, 229–232, Taf. 25; Eichert 2012, 51–55).

20. Villach/Beljak: church of St Martin; Kärnten (A) (Eichert 2010a, 270, Taf. 36).

21. Villach/Beljak: church of St James; Kärnten (A) (Eichert 2010a, 270–271, Taf. 36).

22. Villach/Beljak – Perau/Perava: church of St Peter [present dedication: The Holy Cross]; Kärnten (A) (Dolenz 1960,742, 746, Abb. 5: 1,2,4,6; Korošec 1979, 53/II, t. 60; Eichert 2010a, 268–269, Taf. 36).

23. St. Peter near Moosburg/Možberk: [demolished] church of St Peter; Kärnten (A) (Fuchs 1992; – Gleirscher 2000, 143–144, Abb. 166).

24. Jaunstein/Podjuna: church of St John the Baptist; Kärnten (A) (Glaser 2008; – Eitler 2009; – Eichert 2010a, 221, Taf. 38).

25. Lorenzenberg near Micheldorf: church of St Lawrence; Kärnten (A) (Eichert 2010a, 228, Taf. 25; – Eichert 2012, 29, 108–109).

26. Brunn near St. Michael: church of St Walburga; Steiermark (A) (Modrijan 1957, 24–25, Abb. 10; – Modrijan 1963, 46–47, Abb. 3).

27. Judendorf – Straßengel: church of "Maria Straßengel"; Steiermark (A) (Modrijan 1963, 80; – Korošec 1979, 132, t. 77).

28. Graz – St. Martin: church of St Martin; Steiermark (A) (Modrijan 1963, 56–58, Abb. 16).

29. Leibnitz/Lipnica – Altenmarkt: [demolished] church of St Martin; Steiermark (A) (Kramer 1983; – Kramer 1988).

30. Sedlo: church of the Holy Cross; Primorska (SLO) (*Fig. 2:* 19).

31. Tolmin: church of St Ulric [former dedication: St Martin]; Primorska (SLO) (*Fig. 2:* 1–9; *Pl. 1, 2;* – Knific, Žbona Trkman 1990).

32. Kanal: church of the Assumption of Mary; Primorska (SLO) (*Fig. 2:* 11–17; – Knific 2009–2010).

33. Vitovlje: church of St Peter; Primorska (SLO) (Svoljšak 1984).

34. Batuje: [demolished] church of St George; Primorska (SLO) (Svoljšak, Knific 1976, 26–52, 60–77; Knific 2002, 20–23).

35. Ajdovščina – Šturje: church of St George; Primorska (SLO) (Žbona Trkman, Brezigar 2013, 51–54, 77–79).

36. Predloka pri Loki: church of St John the Baptist; Primorska (SLO) (Boltin-Tome 2005).

37. Otok (island) on lake Bled: church of the Assumption of Mary [former dedication: The Nativity of Mary]; Gorenjska (SLO) (Šribar 1965; Šribar 1967; Šribar 1971).

38. Bled: church of St Martin; Gorenjska (SLO) (Sagadin 1986).

39. Žirovnica: church of St Martin; Gorenjska (SLO) (Korošec 1979, 140–141, 77/II; Valič 1982; Sagadin 1983).

40. Rodine: church of St Clement; Gorenjska (SLO) (Sagadin, Kovač, Lux 2007).

41. Mošnje: church of St Andrew; Gorenjska (SLO) (Sagadin 2000–2004).

42. Spodnje Duplje: [demolished] church of St Vitus and St Martin; Gorenjska (SLO) (Vrhovnik 1885, 139, 140; – Valič 1969; – Sagadin 2013, 267, op. 124).

43. Kranj: church of St Cantius, Cantianus, Cantianilla, and Protus; Gorenjska (SLO) (Kastelic 1960, 42–49; Valič 1967; Valič 1978; Sagadin 1991b).

44. Kranj – Križišče Iskra: [demolished] church of St Martin; Gorenjska (SLO) (Sagadin 1987).

45. Zgornji Brnik: church of St John the Baptist; Gorenjska (SLO) (Sagadin 2013, 266–268, 277–278, 286–287; Pl. 11: B–E).

46. Šmartno pri Cerkljah: church of St Martin; Gorenjska (SLO) (Valič 1970–1971).

47. Komenda: church of St Peter; Gorenjska (SLO) (Sagadin 2013).

48. Mengeš: church of St Michael; Gorenjska (SLO) (Šmid 1908, 33–37; Vuga 1975).

49. Šentpavel pri Domžalah: church of St Paul; Gorenjska (SLO) (Sagadin 1996).

50. Križevska vas: [demolished] church of the Holy Cross; Gorenjska (SLO) (Gabrovec 1954, 132–142; Slapšak 1977; Osredkar 2009, 64–70).

51. Legen near Slovenj Gradec: church of St George; Koroška (SLO) (Strmčnik Gulič 1994).

52. Šempeter in Ljubljana: church of St Peter (SLO) (Ložar 1937; Slabe 1980–1981).

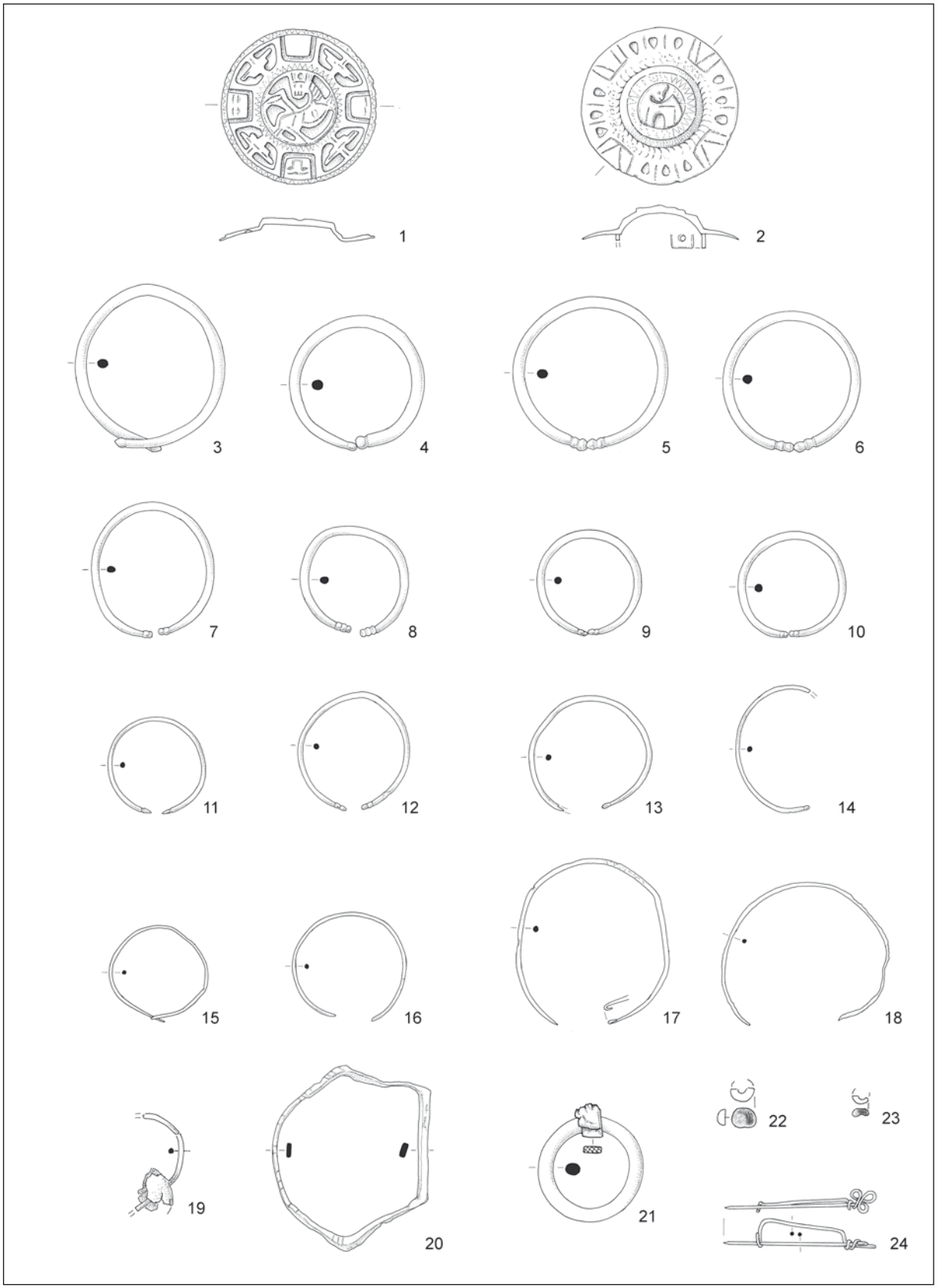
53. Muljava: church of the Assumption of Mary; Dolenjska (SLO) (Knez 1967, 391).

54. Bela Cerkev: church of St Andrew; Dolenjska (SLO) (Mason, Tiran 2009–2010).

Translation: Katarina Jerin

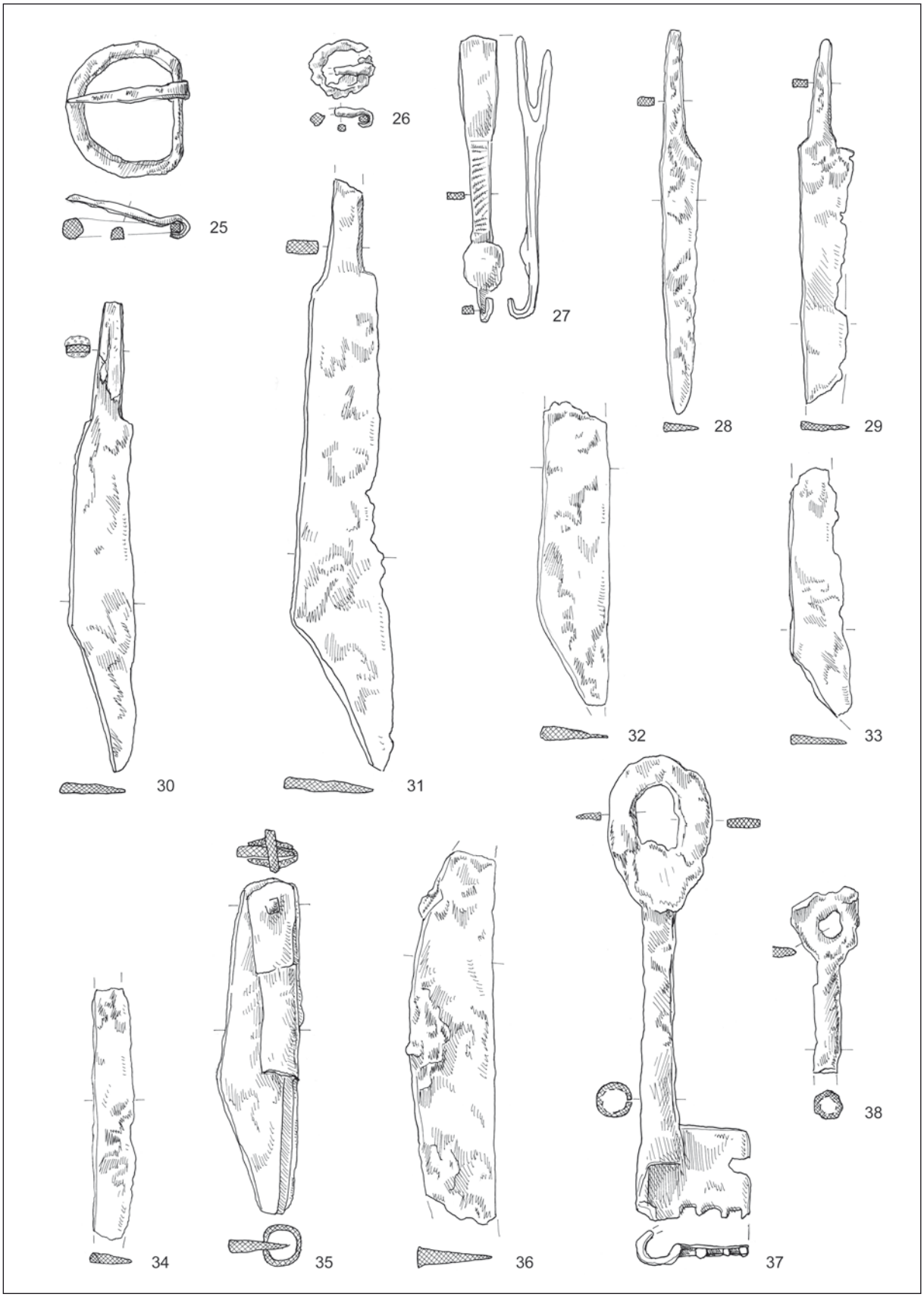
Timotej Knific
Narodni muzej Slovenije
Prešernova 20
SI-1000 Ljubljana
timotej.knific@nms.si

Miha Mlinar
Tolminski muzej
Mestni trg 4
SI-5220 Tolmin
miha.mlinar@tol-muzej.si

T. 1: Tolmin – Sv. Urh. V letih 2004, 2011 in 2012 najdeni predmeti. 1,2 bron in emajl; 3–20,24 bron; 21 železo in bron; 22,23 steklo. M. = 1:2 (risba: I. Murgelj).

Pl. 1: Tolmin, Sv. Urh. The finds from years 2004, 2011 and 2012. 1,2 bronze and enamel, 3–20,24 bronze, 21 iron and bronze, 22,23 glass. Scale = 1:2.

T. 2: Tolmin – Sv. Urh. Leta 2011 najdeni predmeti. 25,26,28–38 železo; 27 železo in kositer. M. = 1:2 (risba: D. Knific Lunder).
Pl. 2: Tolmin, Sv. Urh. The finds from year 2011. 25,26,28–38 iron; 27 iron and tin. Scale = 1:2.

Hermann Müller-Karpe (1925–2013)

Dvajsetega septembra 2013 je v Marburgu na Lahni (Zvezna republika Nemčija) umrl Hermann Müller-Karpe. Bil je znanstvenik izredne erudicije, verjetno zadnji polihistor med arheologi, ki je v svojih epohalnih delih, posvečenih univerzalni zgodovini človeštva, razgrnil vso razsežnost materialnega in duhovnega razvoja človeka od njegovih začetkov pa do zadnjih stoletij pred Kristusovim rojstvom. Za kaj takega je potrebno kompleksno znanje ne le arheologije, umetnostne in literarne zgodovine, temveč tudi politične zgodovine, sociologije in filozofije. Hermann Müller-Karpe je vsa ta področja suvereno obvladal, kar si je v današnjem času, ki teži k vedno večji specializaciji, komaj lahko predstavljati.

Rodil se je 1. februarja 1925 v mestu Hanau (Hessen), ki je bil tudi rojstni kraj bratov Grimm. Hessenski pokrajini je ostal zvest tudi v nadaljnjem življenju, saj je bilo njegovo prvo večje znanstveno delo posvečeno prav okolici Hanaua. Z disertacijo *Die Urnenfelderkultur im Hanauer Land* je leta 1948 promoviral pri Geru von Merhartu. Bil je torej učenec znamenite marburške prazgodovinske šole, ki je postavila temelje in programske usmeritve arheološki vedi v Nemčiji in drugih delih srednje Evrope. Tudi v Sloveniji, kjer je našla svoj odmev v predavanjih in seminarjih profesorja Staneta Gabrovca na ljubljanski univerzi.

Prvo Müller-Karpejevo delovno mesto je bilo v deželnem muzeju v Kasslu, vendar pa se je že leta 1950 zaposlil kot kustos v Državni prazgodovinski zbirki v Münchnu. Tu je lahko sprostil svoje raziskovalne energije in leta 1959 dosegel prvega od vrhuncev svoje znanstvene kariere z objavo habilitacije *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*. Epohalno delo, ki ni izgubilo znanstvenega leska vse do današnjih dni, je bilo pomembno tudi za naš prostor. V njem je namreč Müller-Karpe podrobno analiziral gradivo iz žarnega grobišča v Rušah, ki mu je predstavljalo celo temelj za tristopenjsko delitev mlajšega žarnogrobiščnega obdobja na obronkih jugovzhodnih Alp. V monografiji so se pokazale njegove odlike: suvereno poznavanje gradiva, uporaba novih metod in težnja po kompleksnem predstavljanju problematike. V ospredje je postavil princip, ki je postal neke vrste stalnica njegovega dela: skozi posamezno opazovati in razumeti celoto, s čimer je tudi posamezno dobilo svoj pravi kontekst, identiteto in smisel.

Po habilitaciji je krajši čas učil v Würzburgu, leta 1963 pa je zasedel mesto rednega profesorja na univerzi v Frankfurtu, kjer je že kmalu po prihodu zasnoval svoj drugi veliki projekt, korpus bronastih najdb prazgodovinskih kovinskih obdobij, ki je pričel izhajati pri založbi Beck pod naslovom *Prähistorische Bronzefunde*. Monumentalna serija šteje danes skoraj sto sedemdeset monografij, brez dvoma pa gre za založniški podvig evropske veljave, saj je v knjigah na sistematičen način predstavljeno gradivo od Britanskega otočja do Egipta in od Bližnjega vzhoda do Iberskega polotoka.

Müller-Karpe je v času frankfurtskih let dokončal tudi svoje drugo epohalno delo, *Handbuch der Vorgeschichte (1966–1980)*, ki v štirih zvezkih na več kot 5000 straneh podaja pregled svetovne arheologije od starejše kamene do konca bronaste dobe, torej do tistega obdobja, ko se je v Mediteranu že začel vzpon grške civilizacije. Zdi se, da mu je bil prav Handbuch osnova za tretji veliki znanstveni podvig, pisanje univerzalne zgodovine človeštva *(Grundzüge früher Menschheitsgeschichte, 1998)*,

kjer je v petih obsežnih zvezkih prav tako obdelal širok časovni lok od pojava človeka pa vse do drugega stoletja pred Kristusom. Vendar je tokrat poudarek na zgodovinskem pogledu, pridobljenem s soočenjem materialnih in pisnih virov, zato je tudi snov diahrono obravnavana po smiselno organiziranih poglavjih: zgodovinsko-prostorski pregled, religija, filozofija in znanost, literatura in glasba, arhitektura, gospodarstvo, družba ter kot zadnja politika. Ob tem naj povemo še to, da je skoraj vzporedno nastala še ena monografija, posvečena zgolj religiji *(Grundzüge antiker Menschheitsreligion. 1. Jahrhundert v. Chr. bis 5. Jahrhundert, 2000)*, ki je bila prav tako stalnica Müller-Karpejevih zanimanj. Prav religiji je namreč kot globoko veren človek posvetil eno svojih zadnjih znanstvenih del *(Religionsarchäologie. Archäologische Beiträge zur Religionsgeschichte, 2009)*.

Leta 1979 je postal v Bonnu direktor novoustanovljene Komisije za splošno in primerjalno arheologijo pri Nemškem arheološkem inštitutu. Tudi tu se je pokazal njegov izreden organizacijski talent. Ne le pri konceptualni zasnovi raziskovalnih strategij, ampak tudi pri organizaciji znanstvenega dela. Zagnal je vrsto projektov v južni Ameriki, zahodni Afriki ter južni in vzhodni Aziji. Evrazijske stepe so mu vedno predstavljale osrednji zgodovinski prostor raziskovalnega zanimanja. Pomembno je tudi to, da je pod okriljem Komisije zasnoval več zbirk, v katerih so lahko rezultate svojih raziskovanj predstavili in še predstavljajo znanstveniki s celega sveta.

Hermann Müller-Karpe je dosledno svojemu prepričanju prehodil zelo samosvojo znanstveno pot, vendar pa je bil hkrati vedno odprt za ideje drugih. Njegova dela so dobila nesporen ugled in spoštovanje. To dokazujejo članstva in priznanja številnih uglednih institucij in združenj. Tudi Slovenske akademije znanosti in umetnosti, ki ga je leta 1993 izvolila za zunanjega dopisnega člana. Ob podelitvi listine je prišel s soprogo v Ljubljano in takrat sem se z njim prvič osebno srečal. Ob obisku v inštitutu sem lahko dojel vso širino njegovega intelekta. V pogovoru, pri katerem sta sodelovala tudi profesorja Jože Kastelic in Stane Gabrovec, se je dotikal tem iz religije, likovne umetnosti, literature in filozofije. Morda je bilo še najmanj govora o prazgodovinski arheologiji, čeprav se tudi tej problematiki nismo popolnoma izognili. Nepozaben je bil tudi izlet po Dolenjski, kjer sem mu razkazal železnodobna središča na Magdalenski gori, v Stični in na Velikem Vinjem vrhu. Pri cerkvici sv. Janeza ga je ob zahajajočem soncu fasciniral pogled proti Brežiškim vratom in naprej proti vzhodu. V daljavi se je v ugašajoči poletni pregrevici slutila Panonska ravnina in tam nekje daleč zadaj so ležale evrazijske stepe.

Izlet mu je ostal v prijetnem spominu, saj ga je ob kasnejših srečanjih in v korespondenci vedno znova omenjal. Tudi v pismu, v katerem mi je poslal kratek članek o britvi, ki je bila najdena nekje na Dolenjskem in je danes izgubljena, sam pa jo je leta 1943 narisal, ko je obiskal kamniškega živinozdravnika in zbiratelja starin Josipa Nikolaja Sadnikarja. Prosil me je, da bi članek objavili v Arheološkem vestniku. Z veseljem sem ustregel njegovi želji in tekst prevedel v slovenski jezik. Po izidu se mi je v pismu znova zahvalil za pomoč, hkrati pa nekoliko resignirano zapisal: "*To bo moja zadnja strokovno-znanstvena publikacija, natanko 66 let po moji prvi strokovni objavi, v kateri sem prav tako predstavil žarnogrobiščno britev, ki je bila najdena v Hanauu, kraju mojega rojstva.*"

Le malo krajši je časovni lok, ki se pne med njegovim zadnjim in prvim prispevkom v Arheološkem vestniku *(Zum Beginn der Kahnfibel mit profiliertem Fuss, AV 4, 1953)*. Vmes pa so sinteze o svetovni prazgodovinski arheologiji, ki jih je napisal človek izredne erudicije in za katere lahko rečemo, da so postale trajni temelj arheološke znanosti.

Janez DULAR

Marko Dizdar: *Zvonimirovo-Veliko polje. Groblje latenske kulture* **1** / *A Cemetery of the La Tène Culture* 1. Monographiae Instituti Archaeologici / Monografije Instituta za arheologiju 8, Institut za arheologiju, Zagreb 2013. ISBN 978-953-6064-11-3, 552 str., 32 tab., 160 sl.

Konec leta 2013 je v seriji *Monografije Instituta za arheologiju* iz Zagreba izšla obsežna monografija Marka Dizdarja o srednjelatenskem grobišču Zvonimirovo – Veliko polje. Gre za nam razmeroma dobro poznano plano grobišče z izključno žganimi pokopi v hrvaškem Podravju, na katerem še vedno potekajo raziskave. Grobišče je najvzhodnejše najdišče mokronoškega kulturnega kroga, ki ga povezujemo s keltskimi Tavriski. Do sedaj je bilo izkopanih 101 grobov, ki vsi datirajo v LT C2 ali stopnjo Mokronog IIb. Avtor, ki je po začetni soudeležbi prevzel vodenje tamkajšnjih raziskav, sproti predstavlja preliminarne izsledke vsakoletnih izkopavanj, objavil pa je tudi več samostojnih znanstvenih člankov o najdbah iz Zvonimirovega. Tu je predstavljena monografija, posvečena sistematični objavi rezultatov izkopavanj v letih 1993–1995 in 1998–1999, ko so bili izkopani grobovi LT 1–6, 8–12, 14, 17–18.

V uvodnem poglavju (str. 9–15) avtor na kratko povzame zgodovino in potek raziskav mlajše železne dobe v hrvaškem Podravju. Poudari pomembnost grobišča Zvonimirovo, na katerem je mogoče zaznavati stapljanje elementov, značilnih za različne kulturne kroge, ki jih povezujemo s Tavriski, Skordiski in Panonci. Sledi zgodovinski pregled odkritja najdišča in poteka raziskav v drugem poglavju (str. 17–19).

Tretje poglavje (str. 21–27) je posvečeno analizi horizontalne stratigrafije grobišča, pri kateri avtor upošteva vse do sedaj odkrite grobove. Ugotavlja, da se je grobišče širilo v smeri sever–jug ter da lahko posamezne grobove povezujemo v manjše skupine, morda družine. Zato domneva, da so grobovi bili označeni (z manjšimi gomilami ali lesenimi obeležji?). Ugotavlja tudi grupacije po spolu in grobnih pridatkih. Pri tem opozori na skupino moških z orožjem na severozahodnem delu grobišča ter na to, da imajo grobovi iz južnega dela grobišča v primerjavi s severnim delom skromnejše pridatke, česar pa žal ne podkrepi z navajanjem posameznih primerov. Tudi na prikazanem tlorisu grobišča so žal označeni le v monografiji predstavljeni grobovi, ki so vsi z južnega dela grobišča.

V četrtem poglavju (str. 29–49) avtor analizira način pokopa in pogrebne rituale. S pregledom dosedanjih raziskav iz širšega panonskega prostora poskuša nakazati izvor žganega pokopa. Pri tem povzema mnenja, da se je žgani pokop na jugovzhodnoalpsko območje najverjetneje razširil s severnega dela Karpatske kotline, kjer je taka oblika značilna tudi v mlajšem halštatu. Obstoj ustaljenega pogrebnega rituala avtor utemeljuje z lego žganinskih ostankov, ki so praviloma zbrani v manjši kup na dnu grobne jame, in ponavljajočim se razporedom pridatkov. Opozori tudi na samo lego grobnih jam, ki so bile vkopane v smeri sever–jug, kar primerja z usmeritvijo zgodnjelatenskih skeletnih pokopov. Poleg tega so bile v nekaterih grobovih na severnem delu grobišča ohranjene sledi majhnih lesenih krst (zabojev), v katerih so bile zbrane sežgane kosti, ki so vedno ločene od živalskih kosti. Avtor poudari, da je bila opredelitev spola posameznih pokopov na podlagi grobnih pridatkov v celoti potrjena z antropološkimi analizami. Kostni ostanki so bili očitno skrbno pobrani z ostankov grmade/ustrine, ki je na grobišču sicer niso odkrili, saj v grobovih med sežganimi kostmi ni drobcev oglja. Ženske so bile sežgane s celotno opravo, moški pa kvečjemu skupaj z nakitnimi predmeti. Glede na najdene sežgane pridatke (steklo in bron) ter kostne ostanke avtor ugotavlja, da so pri sežiganju dosegali temperaturo okoli 950 °C, samo žganje pa je trajalo približno 8 ur. Največ grobov je enojnih, s približno enakim deležem moških in ženskih. Pri dvojnih grobovih so kosti lahko zbrane na enem kupu (običajno odrasla oseba z otrokom) ali pa sta dva ločena kupa vsak s svojimi pridatki (dve odrasli osebi – po antropoloških analizah "zakonca"). Za dvojne grobove moškega z žensko avtor povzame interpretacije, ki temeljijo na zapisih pri Cezarju. Pri tem se bolj nagiba k domnevi o samomorih žena iz žalovanja kot domnevam o njihovem žrtvovanju. Ugotavlja, da je otroških grobov razmeroma malo, kar morebiti dokazuje manjšo smrtnost ob rojstvu. Otroci, stari okoli enega leta, so bili sežgani skupaj z odraslo osebo, njuni ostanki pa so zbrani na enem kupčku kosti, kar po avtorjevem mnenju morda kaže na njihov neenakovreden položaj v skupnosti. Otroci enakopravnost očitno dosežejo nekje z 12–13 leti, ko dečki postanejo vojaško sposobni, deklice pa dozorijo za možitev. Pri ugotavljanju položaja otrok se opre na primerjave z žganimi grobišči v Daciji, kjer so znani skeletni pokopi otrok. Pomemben del pogrebnih ritualov je prilaganje hrane in pijače, s katerim je povezano tudi malodane v vseh grobovih najdeno keramično posodje. Največkrat gre za komplet lonca in sklede, lahko tudi kantharosa s skodelico. V vsaj polovici grobov so bili najdeni tudi deli (glava, sprednje ali zadnje noge) domače svinje, ki je praviloma pridana na dno grobne jame ob žganinske ostanke. Pri tem so v moških grobovih največkrat deli glave, pri ženskah pa noge. V nekaterih grobovih so bile odkrite tudi sežgane kosti svinje, kar kaže, da je bil del hrane lahko sežgan s pokojnikom. Večkrat so bile najdene še kosti kokoši, običajno zbrane v skledi. V zaključnem delu poglavja je obravnavano še obredno uničevanje orožja. Avtor tu ugotavlja, da je zvijanje orožja značilno za dve območji: Karpatsko kotlino in cispadansko Italijo, medtem ko je v zahodnokeltskem svetu ritualna deformacija orožja redkost. Uničevanje povezuje z religioznimi razlogi, češ da orožje umre s pokojnikom. Primerja ga tudi z darovanjem orožja v reke, močvirja in svetišča.

Peto poglavje (str. 51–61) je posvečeno pregledu družbene razslojenosti. Avtor izhaja iz predpostavke, da je socialni status mogoče razbrati iz pridatkov. V opombi (7) navaja, da v tem delu upošteva vse do leta 2012 odkrite grobove, vendar v nadaljevanju žal omenja le primere med tu objavljenimi grobovi. Ker ti predstavljajo le majhen delež celotnega grobišča in niso vedno najbolj reprezentativni, pogrešamo kakšno kombinacijsko tabelo ali preliminaren popis strukture pridatkov v neobravnavanih grobovih. Avtor namreč na podlagi grobnih pridatkov razlikuje med štirimi skupinami moških grobov, pri čemer je ena brez orožja. Na vrh družbene lestvice postavlja bojevnike z več kosi ofenzivnega (meč v nožnici, bojni nož, kopje s ščitnikom) in defenzivnega orožja (deli ščita), brusom, toaletnim priborom, deli noše, keramičnim posodjem in živalskimi kostmi. V drugo skupino uvršča grobove z

mečem in pasno garnituro, ki se od prve skupine ločijo po tem, da nimajo toaletnega pribora. Tretjo skupino predstavljajo moški z eno ali dvema sulicama, lahko tudi samo s ščitom. Na dno družbene lestvice postavlja moške brez orožja. Moški prvih dveh skupin naj bi bili nosilci skupnosti (veljaki), medtem ko tretja in četrta skupina najverjetneje pripadata manj vplivnim osebam oziroma klientom in slugam. Ugotovljene skupine primerja z moškimi grobovi iz Dobove, Slatine in Karaburme. Podaja še primerjave z madžarskimi in južnobavarskimi grobišči. Štiri skupine razlikuje tudi pri ženskih grobovih, v katerih se pojavljajo uporabno-dekorativni deli noše (pasovi, fibule), nakit (steklene in bronaste zapestnice, prstani, steklene jagode), redkeje železni noži in vretenca ter posodje in ostanki hrane. Prvo in drugo skupino žensk primerja s skupinama mečenoscev. Za prvo skupino je značilna velika pestrost noše in nakitnih predmetov, za drugo skupino pa predvsem pasovi, ki se pogosto pojavljajo skupaj s sponkami tipa Brežice. V tretjo skupino uvršča ženske s skromnejšo opravo, medtem ko so deli noše in nakita v grobovih četrte skupine prej izjema oz. se pojavljajo zgolj posamično. Ženske grobove tretje skupine sicer primerja s suličarji, četrto pa podobno kot pri moških postavlja na dno družbene lestvice. Tudi za ženske grobove naredi podrobno primerjavo z nekaterimi drugimi grobišči. Pri tem ugotavlja, da so bogati ženski grobovi v Dobovi, Slatini, Brežicah in Karaburmi v primerjavi z bogatimi moškimi redkejši oz. maloštevilni. To velja tudi za Karpatsko kotlino, kjer svoje izsledke primerja s študijo J. Bujne. Za konec opozori, da bi za ugotavljanje družbene hierarhije bilo treba raziskati tudi naselja in njihovo infrastrukturo. Meni namreč, da mora razslojenost družbe, kot jo nakazujejo grobni pridatki, odsevati tudi v naselbinskih najdbah.

Najobsežnejši in bržkone tudi najpomembnejši del monografije je šesto poglavje (str. 63–363). Gre za obsežno tipološko-kronološko analizo pridatkov, ki je razdeljena na številna podpoglavja. V uvodnem delu nam avtor predstavi izhodišča za pripisovanje Zvonimirovega k mokronoški skupini. Poleg osnovne kronološke tabele (preglednica 1) nam prikaže zemljevid najpomembnejših najdišč latenske kulture iz osrednje Hrvaške (karta 5), ki pa je kot karta najpomembnejših grobišč mokronoške skupine (karta 6) žal objavljena brez imenskega seznama. Tipološko-kronološkega ovrednotenja najdb se loteva po spolu, saj so razen redkih oblik železnih fibul in keramike posamezni pridatki značilni le za moške, drugi pa za ženske grobove. To nam poskuša prikazati na kombinacijski tabeli pridatkov obravnavanih grobov (preglednica 2), ki pa je neposrečeno oblikovana in zato slabo pregledna, saj posamezne družbene skupine grobov niso dobro razvidne.

Obravnave najdb se nato loti v treh sklopih. Najprej obravnava moške, nato ženske pridatke, tretji del pa je posvečen keramičnemu posodju. Najdbe nato deli po namenu: orožje, toaletni pribor, deli noše, nakit, orodje in posodje. Za vsako skupino so opisane osnovne oblike z nizom tipov, za katere poda številne primerjave iz širšega jugovzhodnoalpskega in panonskega sveta ter ugotavlja čas njihove uporabe in razširjenost (karte 7–32). Pri svojem delu upošteva vse že uveljavljene tipološko-kronološke preglede in reproducira več starejših kart razširjenosti posameznih predmetov drugih avtorjev. Ker so te brez konkretnega komentarja, so nekako odveč, zlasti ker avtor praviloma prikazuje tudi svojo karto razširjenosti.

Pri orožju avtor podrobno analizira žige na rezilih mečev, nožnice mečev skupine 6 po Lejarsu in švicarski stil krašenja nožnic mečev; bojne nože tipov Zvonimirovo LT 12, Brežice 6 in Osijek 1; sulične osti z dolgim listom in tiste z dolgim tulcem; sulična kopita; umba tipov Zvonimirovo LT 12, Slatina 10 (VIIa) in Skorba (VIIb) ter okove ščita. Kot toaletni pribor obravnava škarje, britve, še posebej britve z zoomorfno oblikovanim glavičem držaja, in pincete. Nato analizira bruse in pasne garniture, še posebej pasne obročke z emajlom. Za moško nošo so značilne železne fibule, kjer podrobneje analizira tiste z dvema gumboma na loku, fibule z enim gumbom, t. i. gladke železne fibule in fibule z nizkim lokom. Pri nakitnih predmetih obravnava torkves, zapestnice, obeske in pa sponke, čeprav za zadnje prevzema domneve, da so se uporabljale za spajanje lesenih predmetov, manjše pa za povezovanje razbitega keramičnega posodja.

Obravnavi moških sledi analiza ženskih pridatkov, kjer kot prve obravnava železne verižne pasove. Za enodelne pasove, ki so sestavljeni iz osmičasto zavitih verižnih členov in so znani kot tip Brežice 2, predlaga, da se to poimenovanje uporablja le za pasove v moških grobovih, medtem ko za ženske predlaga poimenovanje pasovi tipa Zvonimirovo 12. Poleg njih podrobneje obravnava še podobno sestavljene, dvodelne železne pasove tipa Zvonimirovo LT 6. Nato se posveti sponkam tipa Brežice, fragmentu bronastega pasa z zoomorfno oblikovanim kavljem in pa najdbi majhne (pasne) zaponke, za katero ni veliko primerjav, njena uporaba pa še ni razjasnjena. Sledi analiza fibul, ki jo začenja s kratkim pregledom že opravljene analize železnih fibul, nato pa podrobneje obravnava še bronaste. Pri teh posebej analizira fibule z dvema gumboma, fibule tipa Zvonimirovo LT 5, fibule z emajlom in za konec še t. i. bronaste fibule z gladkim lokom. Kot nakitne predmete avtor obravnava steklene zapestnice, katerih podrobno analizo je predstavil že pred leti, zato se tu posveti predvsem zapestnicam vrste 27. Nato se loti še obravnave prstanov in steklenih jagod. Kot zadnjo skupino pridatkov iz ženskih grobov obravnava nože.

Tretji del analize pridatkov je posvečen keramičnemu posodju. Tu se najprej posveti loncem, med katere poleg različnih oblik glinenk prišteva še globoke sklede s stožčastim vratom. Sledi podrobna obravnava kantharosov, ki se na najdiščih mokronoške skupine le redko pojavljajo, sodijo pa med oblike posodja, značilne za Skordiske. Pri tem posebej obravnava kantharose tipov Zvonimirovo – Privlaka, Karaburma in Pećine. Kot poznolatenske oblike obravnava kantharose tipov Vinkovci, Gomolava, Vukovar ter prostoročno oblikovane, nizke kantharose tipa Zvonimirovo 15. Sledi analiza čaše iz groba LT 11 in celovita obravnava skled. Posebej analizira še s koncentričnimi krožci okrašeno keramiko, ki jo datira predvsem v zgodnje- in srednjelatensko obdobje, pri čemer opozori tudi na najdbe s slovenskih gradišč, ki so datirane v poznolatenski čas. Zadnji del obravnave keramičnih pridatkov je posvečen pregledu najdb vretenc.

V zaključnem, sedmem poglavju monografije (str. 365–387) avtor povzame dognanja o grobišču iz Zvonimirovega. Ponovno opozori na lego v LT C2 datiranega

grobišča, ki predstavlja vzhodni rob mokronoške skupine. Predvsem deli ženske oprave (posamezne oblike pasov in bronastih fibul) in keramika (kantharosi) kažejo na tesne povezave s kulturnim krogom Skordiskov, dobre povezave pa se kažejo tudi s panonskim krogom (karta 33).

Osmo poglavje (str. 389–419) obsega kataloški opis predstavljenih grobov z najdbami. Sledijo mu poglavje z risbami in fotografijami posameznih grobnih celot (str. 421–433) ter tabele z najdbami (str. 435–467). Če je kataloški opis z zelo podrobnimi opisi posameznih najdb skrbno sestavljen, se zdi grafični del kataloga bolj nepremišljen in nedodelan. Pri slikah grobnih celot je nekoliko moteče, da risbe in fotografije nimajo enotnega pogleda proti severu. Na tlorisih grobov, ki so v merilu 1 : 10, pogrešamo oznake kataloških številk posameznih grobnih pridatkov. Ti so na tablah žal v različnih merilih, ki so ponazorjena z merilnim trakom. Ker so številne najdbe po nepotrebnem predstavljene v prevelikem merilu, so posamezne grobne enote prikazane na več tablah in tako težje pregledne.

Podobno, kot velja za pretiravanje pri grafičnem prikazu najdb na tablah, je odveč tudi vzporeden angleški prevod devetega poglavja (str. 469–483). To obsega dragocen popis najdišč s kart razširjenosti posameznih predmetov 7–32, opremljen s citati. Bržkone odveč je lahko tudi dvanajsto poglavje (str. 485–493), v katerem je zgolj popis predstavljenih kart in slik.

Popisu literature v trinajstem poglavju (str. 495–511) sledita predstavitev ugotovitev antropološke analize izpod peresa Maria Šlausa in Maria Novaka (str. 513–521) ter samostojno poglavje Siniše Radovića z lično predstavljeno analizo v obravnavanih grobovih odkritih živalskih kosti (str. 523–545).

Predstavljena monografija Marka Dizdarja, ki se končuje z zahvalami številnim sodelavcem, je zelo obsežna in dragocena, saj se neposredno navezuje na slovenski prostor. V LT C2 datirano grobišče Zvonimirovo namreč lahko v celoti primerjamo s še vedno in pa vsaj v največjem delu neobjavljenimi ter (celovito in sistematično) neovrednotenimi grobišči iz Dobove, Brežic, Slatine pri Celju in s Kapiteljske njive v Novem mestu. Tudi v monografiji Zvonimirovo –Veliko polje 1 je predstavljen le majhen del tamkajšnjega grobišča, ki ga je avtor večinoma že predstavil v več samostojnih člankih. Na tem mestu je tako zbral, dopolnil in nadgradil vse že predstavljene analize z zanimivimi in poglobljenimi pregledi načina pokopa in pogrebnih ritualov, izsledki antropološke analize ter analizo živalskih kosti. Pri svojem delu je upošteval vso relevantno literaturo in nam predstavil podrobno tipološko-kronološko analizo grobnih pridatkov s številnimi primerjavami in kartami razširjenosti posameznih predmetov. Še najšibkejša točka vzporedno v angleščino prevedene monografije so nekatere oblikovalsko-uredniške odločitve, ki pa nikakor ne zmanjšujejo vrednosti in teže dela, bi pa nekatere racionalnejše odločitve lahko pripomogle k zmanjšanju njegove mase.

Lucija GRAHEK

Christoph Eger: *Spätantikes Kleidungszubehör aus Nordafrika* I. *Trägerkreis, Mobilität und Ethnos im Spiegel der Funde des spätesten römischen Kaiserzeit und der vandalischen Zeit.* Münchner Beiträge zur Provinzialrömischen Archäologie 5, Reichert, Wiesbaden 2012. ISBN-13: 978-3895009129, ISBN-10: 3895009121. 421 strani, 27 tabel (4 barvne), 70 slik, povzetek v nemškem in francoskem jeziku.

Knjiga je prvi del študije pasnih spon in fibul 4. do 7. stoletja iz severne Afrike in je nastala kot habilitacijska disertacija Christopha Egerja. Ta zvezek obsega poznorimsko obdobje in čas vandalske navzočnosti, za drugi zvezek pa je napovedano še gradivo bizantinskega obdobja od sredine 6. do konca 7. stoletja. Obravnavani prostor predstavlja skoraj celotna rimska dieceza Afrika, torej province *Tripolitana*, *Byzacena*, *A. Proconsularis*, *Numidia*, *Sitifensis* in *Mauretania Caesariensis* oz. današnje zahodna Libija, Tunizija in Alžirija.

Glavnina obravnavanega drobnega gradiva (pribl. 450 predmetov v obeh delih) so predvsem pasne spone in fibule brez znanih najdiščnih kontekstov iz muzejske zbirke Musée National de Carthage v Kartagini (12 fibul in 183 spon). V muzej je gradivo prišlo konec 19. in na začetku 20. stoletja predvsem kot zapuščina misijonarja Alfreda Louisa Delattra, ki je raziskal velike površine antične Kartagine, tudi večino zgodnjekrščanskih bazilik v mestu. Temu materialu je avtor dodal predmete iz zbirk, ki jih je imel možnost preučevati v muzejih v Libiji (*Sabratha*), Alžiriji (Alžir, Constantine, Djemila, Sétif, Timgad) in v Britanskem muzeju v Londonu, ter tudi nekaj objavljenih kosov. Posebno vlogo imajo izjemni bogati grobovi, odkriti v Kartagini (Koudiat Zâteur, Douar-ech-Chott), v *Thuburbo Maius*, današnjem Henchir Kasbat v Tuniziji, in v *Hippo Regius*, današnji Annabi v Alžiriji. Knjiga ima dva glavna poudarka, tipološko-kronološko analizo predmetov in analizo razširjenosti posameznih tipov, pri čemer se je avtor zaradi pomanjkanja grobnih in siceršnjih kontekstov v severni Afriki moral ozreti po celotnem Sredozemlju.

Knjiga se začne s predgovorom izdajatelja (Michael Mackensen), ki predstavi Egerjevo delo in okoliščine njegovega nastanka med piščevimi študijskimi bivanji v severni Afriki. Sledijo avtorjev predgovor in štiri uvodna poglavja, ki jih bom zaradi boljše preglednosti tukaj oštevilčila: (1) uvod s predstavitvijo prostora in problematike raziskave, (2) poglavje o raziskavah sredozemskih oblačilnih dodatkov med 5. in 7./8. st. (dejansko o nomenklaturi in tipologiji pasnih spon), (3) pregled virov in objav poznoantičnih grobišč in grobnih pridatkov v Sredozemlju ter (4) poglavje o pogrebnih običajih v Kartagini in severni Afriki med 4./5. in 7. st. Obravnava drobnega gradiva, ki predstavlja preostali del monografije, je razdeljena na dva dela, prvi (5) obsega obdobje približno med letoma 400 in 450, drugi (6) pa obdobje vandalske oblasti približno med 450 in 550. Oba dela sestavlja tipološko-kronološka obdelava predmetov z diskusijskimi prispevki, ekskurzom o rimski vojski v severni Afriki v prvem ter razpravo o oblačilih in oblačilnih dodatkih v vandalskem obdobju v severni Afriki v drugem delu (pravzaprav avtorjevo soočanje s tezami o etničnih in družbenih identitetah Philippa von Rummla).

V uvodu (1) avtor med drugim opozori na že iz naslova knjige razvidno zamenjavo izrazov "noša" (Tracht) in "deli

noše" (Trachtzubehör) z izrazoma "oblačila" (Kleidung) in "oblačilni dodatki" (Kleidungszubehör), ki naj bi bila manj obremenjena s podtoni etnične interpretacije. Postavlja se vprašanje, ali je smiselno tudi v slovenščini iskati drug izraz za dele noše. V slovenski arheološki literaturi ne zasledimo vnetih diskusij o etničnih identitetah, zato je po mojem mnenju izraz "noša" dovolj nevtralen in ni treba iskati novega, razen morda kadar želimo poudariti razlikovanje od pogojno obremenjenega izraza "Tracht".

Poglavje (2) o raziskavah sredozemskih oblačilnih dodatkov oziroma funkcionalnega nakita je predvsem kronološki pregled raziskav in izčrpen seznam preglednih del o pasnih sponah s celičnim okrasom (tehnika cloisonné) in ulitih pasnih sponah med 5. in 8. st. v celotnem Mediteranu. To je bralcu morda nekoliko v napoto, saj bo velik del gradiva, o katerem avtor razpravlja, šele predmet naslednje monografije. Eger nato poskuša definirati, kaj pravzaprav določa bizantinsko pasno spono. Kot pričakovano sklene pri pregledu oblikovnih značilnosti, da nobena ne zagotavlja nedvoumne prepoznavnosti, poznamo pa nekatere, ki združene potrjujejo bizantinski izvor predmeta (sedlo za trn na obroču, način pritrjevanja na jermen itd.). Nedvoumna "bizantinskost" in "sredozemskost" predmetov ostaja torej še vedno neulovljiva, avtor pa poudarja pomen raziskav tehničnih detajlov izdelave in analiz materialov, ki bi lahko pomagali pri določanju izvora posameznih tipov. Za domačo stroko je morda zanimivo, da oddvoji pasne spone tipa Kranj in njim sorodne (ulite pasne spone s pravokotnim obročem in ozkim ali rahlo trapezoidnim okovom), ki se pojavljajo predvsem v zahodnem Sredozemlju in ki bi jih po njegovem mnenju lahko pripisali italijanskim delavnicam, saj sorodnih primerkov v vzhodnem delu pravzaprav ni.

V poglavju (3) o virih in literaturi za mediteranske poznoantične oblačilne dodatke Eger poskuša podati pregled raziskav in (predvsem regionalno preglednih) objav najdb tako iz grobov kot iz naselbin in vojaških utrdb v Sredozemlju, pri čemer lahko sklene, da pokopavanja s pridatki v poznoantičnem Sredozemlju skoraj ni. Čeprav je razumljivo, da je za predstavo o pokopavanju v zahodnem Mediteranu posegel predvsem po preglednih delih, ki so jih v okviru svojih doktorskih disertacij pripravile nemške kolegice (A. Flörchinger za Španijo, E. Riemer za Italijo in U. Ibler za ozemlje nekdanje Jugoslavije), se je slika problematike s tem bolj zameglila, bolj ko je pri svojem pregledu šel proti vzhodu. Izpustil je že drobno gradivo grobišč staroselskega prebivalstva v hribovitem delu severne Italije, Slovenije in južne Avstrije (ki ga njegov doktorski mentor V. Bierbrauer sicer odlično pozna), popolnoma pa je zanemaril Panonijo, Dalmacijo in dalmatinsko zaledje ter vse južneje do Albanije, z izjemo nekaterih bizantinskih vojaških utrdb. Za Albanijo in neposredno okolico se je ustavil pri konceptu "kulture" Koman, katere mit se albanski kolegi z E. Nallbani na čelu sicer trudijo razbiti.

Sledi poglavje (4) o raziskavah grobov in grobišč v Kartagini in severni Afriki s pregledom raziskav in objav in z razlago ozadja zbirke pasnih spon in fibul v muzeju v Kartagini. Današnji muzej se je razvil iz tistega, ki so ga v 19. stoletju ustanovili beli bratje na griču Byrsa. Izvor predmetov te zbirke ni znan. Zato in zaradi obsega, ki izrazito presega ostale znane muzejske zbirke, ter zaradi količine gradiva z grobišč in naselbinskih izkopavanj je avtor želel raziskati pogrebne običaje v severni Afriki – da bi laže razložil prisotnost teh predmetov v kartažanskem muzeju. Po pregledu ohranjenosti, ki jo je vzel za možen kriterij za določitev izvora eksponatov, ugotovi, da je vsaj del zbranih pasnih spon izviral iz grobov. Za te pa je znano, da so bili v veliki večini brez pridatkov in predvsem brez pasnih spon! Po natančnem pregledu pokopavanja med 4. in 7. st. v severni Afriki sklene: podobno kot sočasno drugje v Sredozemlju pridatkov v grobovih skoraj ni, z izjemo nekaterih bogatih grobov, ki so načeloma pripisani vandalskemu visokemu sloju.

V poglavju (5) o poznorimskem drobnem gradivu avtor obravnava fibule tipov Keller 5, 6 in 6/7, ploščato fibulo z medaljonom in fibulo delfina iz znane zakladne najdbe iz Ténèsa, fibulo v obliki konjička iz Sabrate ter igle. Med pasnimi garniturami se pojavljajo deli garnitur s klinastim vrezom, lokalne oblike ploščatih spon s predrtim okovom in v obliki črke U, obroči z živalskima glavicama na koncu in okrogli ter suličasti pasni okovi. V nekaj podpoglavjih se posebej posveti pregledu raziskav in interpretacij uporabe fibul s čebuličastimi gumbi in garnitur s klinastim vrezom. Zanima ga, ali lahko to gradivo dokazuje prisotnost poznorimske vojske v severni Afriki. Glede na sicer splošno široko razširjenost fibul s čebuličastimi gumbi jih je iz severne Afrike razmeroma malo, v njegovem gradivu sploh samo pozne variante, ki so pogosto pozlačene ali izdelane iz zlata. Za kose garnitur s klinastim vrezom, ki jih je še manj, se mu zdi, da potrjujejo prihod vojakov z ozemlja severno od Alp. Taka pasna oprema je dejansko najpogostejša na renskem, a tudi donavskem limesu. Eger pa skoraj zanemari njeno pojavljanje v severni Italiji in na območju vzhodnoalpskih poznoantičnih zapor. Njegovo študijo ovira siceršnja slaba raziskanost severnoafriškega podeželja in vojaških utrdb, s katerih je znanega izjemno malo drobnega gradiva. Nekoliko ga moti koncentracija tovrstnih najdb v mestih (podobno kot ga to preseneča na ozemlju poznoantičnih zapor!), saj pisni viri prisotnosti vojske tam skoraj ne omenjajo.

Drugi del študije (6) obsega material vandalskega obdobja. Najprej natančno oblikovno obdela ločne fibule s ploskovnim okrasom cloisonné, te veljajo načeloma za vandalske. Pri tem gre z izjemo slavnega groba z najdišča Koudiat Zâteur izključno za primerke brez konteksta (pet primerkov in ena neokrašena ulita fibula), zato se opre na širše sredozemske primerjave in sklene, da se je moda takih zaponk končala pred začetkom 6. stoletja. Med samostrelnimi fibulami najdemo nekaj majhnih zlatih in nekaj bronastih kosov, ki jih poveže s primerjavami iz Barbarika. Naslednja večja skupina so okrogle fibule, med njimi primerki cloisonné, okrogla fibula z oniksom iz t. i. Arifridovega groba z najdišča *Thuburbo Maius*, ploščate fibule z vrezanimi podobami svetnikov in ploščata fibula v obliki roparice. Od igel sta zastopani le dve majhni igli s poliedrično glavo, ki jima pripiše uporabo namesto fibul, čeprav so v Evropi sicer prav take kratke, pogosto iz dragocenih materialov izdelane igle v parih najpogosteje najdene ob glavi in se domneva, da so se uporabljale za pripenjanje naglavne tančice ali rute (E. Riemer, *Romanische Grabfunde des 5.–8. Jahrhunderts in Italien,* Internationale Archäologie 57/ 2000, 106).

Sledi obravnava velikega števila pasnih spon, to so večinoma spone s celičnim okrasom in tiste s pločevinastim okovom, nekaj pa je tudi primerkov s ščitastim trnom. Pri sponah poudarja različno regionalno pojavljanje tipov, nekateri se vežejo na celotno Sredozemlje, drugi bolj na vzhodni ali zahodni del, nekateri pa imajo primerjave v Podonavju oz. Barbariku. Najdaljše poglavje (skoraj 70 strani) in (se zdi) bit in srž tega dela je tisto o oblačilnih dodatkih v severni Afriki v času vandalske oblasti. V tem poglavju se Eger sooči s tezami Philippa von Rummla. Ta v svojih delih meni, da arheološko gradivo v grobovih odseva predvsem družbeno in ne etnično diferenciacijo tedanjega časa. Nasproti naj bi si po njegovem stali civilna senatorska elita in nov vojaški vladajoči sloj, ne pa Rimljani in Germani/Barbari. Eger se, da bi se izognil pristranskosti (to očita von Rummlu), odloči za ponoven pregled raziskav grobov in predmetov, katerih najbližje primerjave so bile najdene v Barbariku, torej so bili interpretirani kot grobovi vandalsko-alansko-svebskih priseljencev v severni Afriki. Pomembno se mi zdi omeniti M. Kazanskega in njegovo interpretacijo po vsej Evropi razširjenih razkošnih grobov iz sredine in druge polovice 5. st., ki jo Kazanski razmeroma zmerno imenuje *mode danubienne*. Poimenovanje pojava z etnično nevtralno besedo "moda" dopušča možnost, da gre tudi za pokope "barbariziranih" rimskih oficirjev in njihovih žena, ne le za germanske veljake, ter se prav osvežujoče odpoveduje prizadevanju po definiranju etnične pripadnosti osebe, ki je bila tako položena v grob. Po drugi strani pa Kazanski na *gentes* vezane vidi posamezne skromnejše najdbe, na primer bronaste samostrelne fibule iz 5. st. v Sredozemlju.

Eger se loti predstavitve tez von Rummla, s katerimi je zanikal etnično komponento gradiva bogatih grobov severne Afrike v 5. in 6. st. ter jih interpretiral le kot oznake visokega družbenega položaja pokopanih. Po von Rummlovem mnenju kažejo pisni in slikovni viri, da je stara senatorska aristokracija že v 4. stoletju videla takrat običajno vojaško nošo (*habitus militaris*) tunike, hlač in plašča, zapetega s fibulo na desni rami, kot nekaj nerimskega in zato tujega. To je po njegovem torej le tipična vojaška noša tega časa. Ni pa jasno, ali so se po njegovem mnenju tako izražali le barbarski pripadniki vojaške elite ali tudi rimski. Kot poudari Eger, gre v primeru, da gre tudi za elite plemenskih skupnosti, le za zamenjavo etiket, kot se izrazi. Pri von Rummlovi obdelavi groba z najdišča Koudiat Zâteur v Kartagini se razjasni, da je grob kot tak po njegovem izraz poznorimske vojaške elite, ki je v vandalskem kraljestvu pač *identična z Vandali*. Kot rahlo cinično doda Eger, von Rummel torej misli, da gre v primeru Afrike za naključje, ko eliti sovpadata, sicer bi ta primer nasprotoval bistvu njegovega pisanja. Potem se Eger loti dokazovanja (z zgodovinskimi podatki), da je poznorimska vojaška elita lahko pomenila zelo različno. Po njegovem je to, ko so se po rodu germanski vojskovodje znašli v (tujem) rimskem okolju, gotovo sprožilo posebne procese oblikovanja gentilne identitete. Skupna identiteta rimske vojaške aristokracije ne glede na rimski ali nerimski izvor oficirjev se mu ne zdi verjetna. Najprej na primerih, kako sta kariero in življenje vodila in končala German Stiliho in Rimljan Aetij, pokaže, da konfliktov poznorimske dobe ne moremo preprosto deliti na konflikte med civilnimi in vojaškimi veljaki, saj so bile njihove zgodbe precej bolj zapletene. V nadaljevanju se vpraša, kaj von Rummlu sploh pomeni izraz civilna elita. Meni, da na poznorimski politični sceni ni šlo le za dvojnost med civilnim in vojaškim, temveč predvsem za nasprotja med starimi družinami in novimi povzpetniki v senatu samem, tem pa doda novo skupino cerkvenih dostojanstvenikov.

V podpoglavju Gens, etnogeneza in etnična identiteta se Eger ukvarja s tem, da poznamo *gentes* le po antičnih piscih, kar pa ne pomeni, da so (bili) samo njihovi konstrukti. Meni, da se v tem trenutku zaradi potrebe po sliki skupne evropske zgodovine trudimo izničiti vse etnične specifike. Kot poudarja, je treba upoštevati, da definicije identitet niso enoznačne in da sta se lahko pojavljala oba primera, združevanje na podlagi namišljenega skupnega izvora in obrnjeno, da je bila posledica vojaškega združevanja in preseljevanja konstruiranje skupnega izvora.

Avtor se sprehodi skozi zgodovinopisje na temo Vandalov in komentira različno (ne)upoštevanje konceptov etničnosti. Obravnava videnja G. Berndta ter freiburške in dunajske zgodovinske šole in se izreče za ohlapno varianto W. Pohla, po kateri, če zelo poenostavim, se niso nujno vsi Vandali višjega sloja dali pokopati v bogato opremljenih grobovih in obrnjeno, s tako obliko pokopa so se lahko identificirali tudi nekateri (po rodu) Rimljani.

V podpoglavju Nacionalna noša, barbarska noša, tuja noša Eger očita von Rummlu, da pri nemških kolegih narobe razume in zato kritizira nekatere izraze in njihovo uporabo. Z obširnim natančnim prebijanjem čez besedila in z navajanjem delov teh poskuša predstaviti, da se veliko avtorjev v resnici ne obeša na etnično čiste *gentes*, ki bi se neposredno izražali v predmetih, temveč vidijo zadeve veliko bolj kompleksno in to tudi napišejo, kar naj bi von Rummel spregledal. Eger poudarja Quastovo interpretacijo razširjenosti določenih predmetov kot regionalno pogojenega oblačenja, ki ga šele ob primerjavi s pisnimi viri lahko povezujemo s kakšnim določenim ljudstvom ali pa še to ne.

V naslednjem podpoglavju Etnična interpretacija grobnih najdb vandalskega obdobja v severni Afriki se avtor strinja s von Rummlom, da arheologija neposredno ne odseva etnične identitete, zagovarja pa pojem etnična interpretacija. Ta govori o skupinah, ki se od drugih razlikujejo v materialni kulturi in običajih in jih z določeno verjetnostjo lahko povezujejo z zgodovinsko izkazanimi *gentes* na nekem ozemlju ali pogosto le z večjimi kulturnimi enotami, na primer vzhodnogermansko-podonavska kultura. Neko skupino tako lahko opišemo od zunaj, ne moremo pa ugotoviti, ali so opisane lastnosti lahko pripomogle tudi k izražanju etnične identitete. Zato bi po njegovem lahko prej govorili o kulturni identiteti. Tu se naveže na Bierbrauerja in njegove kulturne modele. Vendar je po mojem mnenju potrebna previdnost pri izrazu "kultura". Vsaj v obdobju po antiki ima še vedno negativen "kulturnozgodovinski" prizvok in ga raje ne bi znova vpeljevali. Bojim se, da bi večini bralcev "vandalska kultura" še vedno zvenela podobno kot "kultura Wielbark", ne pa recimo kot "evropska kultura", kar bi verjetno želel avtor.

V naslednjem delu razprave avtor predstavi svoj pogled na izbrane predmete, na katerih se lomijo teorije o tujosti ali netujosti. Najprej pretrese vandalsko situacijo skozi sito

teorije migracij po R. Prienu in gre potem po korakih von Rummlovih protidokazov za romanskost severnoafriških ločnih in samostrelnih fibul s celičnim okrasom, nekaterih pasnih spon ter pojava dveh fibul na ramenih v ženskih grobovih. Utemeljuje svoje prepričanje, da tovrstne fibule in njihova lega v grobovih ne spadajo v rimski kulturni kontekst, so torej v severni Afriki tujek, ki se je tam najverjetneje znašel s prihodom vandalsko-alansko-svebske skupine v prvi polovici 5. stoletja.

Čisto na koncu monografije je poglavje, ki obravnava tekste in epigrafske vire o Vandalih ter poskus pregleda njihove poselitve. Eger ugotovi, da viri ne omogočajo skoraj nikakršnih sklepov o tem, ali so prišleki dejansko prevzeli rimska podeželska veleposestva ali ne, saj raziskav zunaj mest tako rekoč ni in je torej potencialna vandalska poselitev – če določene drobne najdbe in nagrobne spomenike upoštevamo kot vandalske – potrjena samo v mestih, in to predvsem v provinci *Africa Proconsularis*, le redko pa tudi v Numidiji in *Sitifensis*.

Knjigo sem odložila z mešanimi občutki. Uvodna poglavja so zaradi neoštevilčenosti in ponavljanja (pregledov prejšnjih raziskav, stanja virov in objav) nepregledna, v njih načenja tudi vprašanja o gradivu bizantinskega obdobja, ki bo tema šele naslednje monografije. Avtor nas v uvodu opozori, da bo skupni zaključek za obe monografiji na voljo šele v drugi knjigi, in res ga na koncu prve knjige pogrešamo, predvsem manjka zaključek po dolgi obravnavi spon s celičnim okrasom.

Obdelava najdb brez najdiščnih kontekstov je vnaprej obsojena na določene omejitve, ki se jih avtor ves čas popolnoma zaveda. Zato pa bralca lahko zmotijo druge omejitve. Eger ima bogato bibliografijo o drobnem gradivu in pogrebnih običajih, ki sega poleg obravnave domačih (nemških) najdišč tudi na druge province imperija, na primer v Sirijo, Jordanijo, Arabijo in Hispanijo. Ima torej dober pregled vzhodnega Sredozemlja in Španije, kar je velika prednost te monografije. Na drugi strani pa presenetijo nepoznavanje dela nenemško pišočih raziskovalcev in pa bele lise na ozemlju med Italijo in Grčijo. Glede na obsežnost njegovega dela te pomanjkljivosti sicer ne morejo presenečati, vendar delo zato izgubi pri *ločljivosti*, če se smem tako izraziti. Številni pregledi raziskav za različne vrste gradiva čez široko ozemlje celotnega Sredozemlja in tudi srednje Evrope so zelo ambiciozna, ne pa tudi nujno potrebna poteza. Kadar mu zmanjka arheoloških podatkov, se avtor rad opira na zgodovinske, ki pa prvih ne morejo preprosto nadomestiti.

Veliko črnila je bilo prelitega zaradi precizne in dosledne konfrontacije s tezami kolega Philippa von Rummla, pri čemer je natančno in z občudovanja vredno predanostjo prevrednoteno videnje etničnih in drugih identitet – a spet le v nemški literaturi. Niti z besedo ni omenjena sicer bogata bera anglo-ameriških pristopov k tej problematiki, da o drugih niti ne govorimo. Poleg tega nepojasnjenega manka se bralec, ko se pregrize čez etnični dvoboj, sprašuje o njegovem smislu. Ali smo kaj bliže poznavanju severne Afrike v pozni antiki, če pet bogatih grobov interpretiramo kot le grobove elite ali elite, ki je bila po rodu vandalska?

Kljub navedenim pomislekom pa je Egerjevo delo seveda velikega pomena. Končno lahko posežemo po pregledni knjigi o fibulah in pasnih sponah severne Afrike, ki je (in bo tudi z naslednjim delom) zelo obogatila poznavanje poznoantične materialne kulture z njenih izvornih območij. Delo je tudi dobra osnova za nadaljnje ukvarjanje s poselitvijo, a je pri tem, kot nakaže avtor, še veliko dela. Nekateri tipi predmetov so bili prevrednoteni, velika skupina gradiva pa ima, čeprav nekoliko razdrobljeno, zbrano pregledno literaturo, ki bo zelo olajšala naslednje raziskave podobne tematike in prihranila kar nekaj časa.

Tina MILAVEC

Cristina Corsi, **Božidar Slapšak**, **Frank Vermeulen** (ur.): *Good Practice in Archaeological Diagnostics. Non-invasive Survey of Complex Archaeological Sites.* Natural Science in Archaeology, Springer, Cham, Heidelberg, New York, Dordrecht, London 2013. ISBN 978-3-319-01784-6 (el. knjiga), 347 str.

Kot izvemo v uvodu ene izmed urednic (C. Corsi), je knjiga z naslovom "*Primeri dobrih praks arheološkega diagnosticiranja. Neinvazivni terenski pregledi kompleksnih arheoloških najdišč*" nastala kot rezultat večletnega raziskovalnega projekta. V projektu je sodelovalo sedem partnerjev iz priznanih evropskih raziskovalnih inštitucij, med katerimi je tudi Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Namen projekta je bil razvijati nove metode neinvazivnih terenskih pregledov predvsem z izmenjavo izkušenj pri raziskavah na kompleksnih najdiščih, tj. velikih večperiodnih naselbinah z dobro razvito infrastrukturo. Bolj kot tehnološki razvoj posameznih metod je bila v ospredju želja razviti nabor standardnih metod za tovrstne terenske preglede.

21 poglavij knjige je razdeljenih v pet delov: Daljinsko zaznavanje, Geofizikalne metode, Topografske in geoarheološke raziskave, Vizualizacija in upravljanje z najdišči ter Zaključki.

V prvem delu, Daljinsko zaznavanje (*Remote Sensing*), so štiri poglavja o zračni fotografiji in eno o lidarju. V poglavju Zračna fotografija v arheologiji (Giuseppe Ceraudo: *Aerial Photography in Archaeology*) je na pregleden način predstavljena metoda uporabe (predvsem poševnih) posnetkov iz zraka. Sledijo študijski primer tovrstnih posnetkov na kompleksnem urbanem najdišču (Frank Vermeulen: *Roman Urban Survey: The Mapping and Monitoring of Complex Settlement Sites with Active Aerial Photography*), izjemno natančen opis ene izmed metod izdelave posnetkov ortofoto (Geert Verhoeven et al.: *Undistorting the Past: New Techniques for Orthorectification of Archaeological Aerial Frame Imagery*) in analiza uporabnosti hiperspektralnih posnetkov v arheologiji (Rosa Maria Cavalli: *Integrated Approach for Archaeological Prospection Exploiting Airborne Hyperspectral Remote Sensing*). Prvi del knjige se zaključi s poglavjem o lidarskih posnetkih v arheologiji krajin (Dimitrij Mlekuž: *Skin Deep: LiDAR and Good Practice of Landscape Archaeology*). Vsa našteta poglavja so kakovostni izdelki: poglavje o posnetkih iz zraka je primerno za študente in za arheologe, ki se prvič srečujejo z uporabo posnetkov iz zraka. Podobno lahko rečemo za poglavje s študijskimi primeri. Poglavji o hiperspektralni fotografiji in o izdelavi

posnetkov ortofoto sta usmerjeni vsako na svoje zelo ozko področje, ki je zanimivo za specialiste. Poglavje o lidarju je doslej zagotovo ena najboljših kratkih predstavitev uporabe te metode in je vredna, da jo prebere vsak arheolog.

V drugem delu knjige, Geofizika (*Geophysics*), si najprej sledijo tri poglavja, ki prikazujejo najpomembnejše geofizikalne tehnike: magnetometrijo (Bruce W. Bevan in Tatiana N. Smekalova: *Magnetic Exploration of Archaeological Sites*), električno upornost (Cèsar Carreras Monfort: *Earth Resistance Survey: A Mature Archaeological Geophysics Method for Archaeology*) in t. i. georadar (Alexandre Novo: *Ground-Penetrating Radar (GPR)*). Tem sledi poglavje z napotki za interpretacijo in izdelavo poročila (Cornelius Meyer: *Interpretation and Guidelines for Reporting*). V vsakem poglavju posebej so dobro predstavljene posamezne tehnike, predvsem pa so poglavja odlično usklajena in delujejo celostno. Ta del knjige je zelo dobro izhodišče za arheologe, ki niso specialisti za geofizikalno prospekcijo, a se s temi metodami srečujejo pri svojem delu, in seveda tudi za vse, ki se s tovrstnimi metodami srečujejo prvič.

Tretji del knjige, Topografija in geoarheološki pregledi (*Topographic and Geoarchaeological Surveys*), se začne s poglavjem o klasičnih terenskih pregledih oziroma o sistematičnem pobiranju površinskih najdb (John Bintliff: *Intra-site Artefact Surveys*). Gre za eno najstarejših arheoloških metod, predstavljeno kot metodološko zrel in še vedno nepogrešljiv del neinvazivne arheologije, ki ga je skozi desetletja avtor tega poglavja izpilil do popolnosti. Sledi poglavje o t. i. šibko invazivnih metodah: vrtinah, testnih jarkih in majhnih izkopnih poljih (Philip Verhagen: *Site Discovery and Evaluation Through Minimal Interventions: Core Sampling, Test Pits and Trial Trenches*). Tudi za to poglavje velja enako, namreč da gre za odličen prikaz ene temeljnih arheoloških metod v moderni izdaji. Sledi poglavje o izdelavi in uporabi digitalnih modelov reliefa v arheologiji (José-Ángel Martínez-del-Pozo et al.: *Creating and Analysing Digital Terrain Models for Archaeological Research*). To poglavje je na eni strani zastavljeno preveč ozko (na primer metode interpolacije) in na drugi preširoko (na primer uporabnost digitalnih reliefov modela v arheoloških GIS-analizah je tema, o kateri so napisane samostojne knjige). Četrto poglavje v tem delu knjige (Eric Fouache: *The Geoarchaeological Approach*) bralcu zelo sistematično prikaže vlogo geoarheologije v arheoloških raziskavah. Gre seveda za zelo široko in specializirano temo, zato je ta kratek prikaz namenjen predvsem arheologom, ki v svoje raziskave vključujejo geoarheologijo. V tem delu knjige predstavljata prvi poglavji sistematičen pregled pomembnih arheoloških metod in bosta zagotovo postali temeljno čtivo. Enako velja za zadnje poglavje, le da geoarheologijo prištevamo med "dodatne" oziroma specialistične raziskave. Tretje poglavje tega dela knjige se zdi nekoliko nejasno.

Četrti del knjige (*Visualisation and Site Management*) se začne s predstavitvijo Londonske konvencije o vizualizaciji kulturne dediščine (Hugh Denard: *Implementing Best Practice in Cultural Heritage Visualisation: The London Charter*) in Seviljskih principov vizualizacije arheološke dediščine (Víctor Manuel López-Menchero Bendicho: *International Guidelines for Virtual Archaeology: The Seville Principles*). Na prvi pogled se morda zdi, da poglavji ne sodita v to pretežno metodološko usmerjeno knjigo, a gre za zelo posrečeno izbiro. Prebrati si ju mora vsakdo, ki se bodisi kot naročnik bodisi kot (so)avtor srečuje z vizualizacijo arheološke dediščine. Sledita poglavji s praktičnimi prikazi, prvo je posvečeno virtualni rekonstrukciji pokrajin (Ivana Cerato in Sofia Pescarin: *Reconstructing Past Landscapes for Virtual Museums*), drugo rimskodobnih mest (Michael Klein: *Computer-Aided 3D Visualisation of Roman Towns*). Sledi poglavje o arhiviranju digitalnih podatkov virtualnih rekonstrukcij (Daniel Pletinckx: *Preservation of Virtual Reconstructions*), poglavje, ki je še kako aktualno za slovensko arheološko javnost. V zadnjem poglavju tega dela knjige (Sigrid M. van Roode: *Best Practises for a Sustainable Management Plan: The Case Study* Ammaia *in the European Context*) je predstavljeno trenutno stanje na področju diseminacije in arhiviranja trirazsežnih modelov v arheologiji. Ta del knjige na splošno deluje kot odlična celota, ki predstavi teoretična izhodišča in ne tehničnih vidikov metodologije. Ta del zato priporočamo tako arheologom, ki naročajo tovrstne izdelke, kot tudi nearheologom – strokovnjakom za navidezno resničnost, ki so najpogosteje izvajalci tovrstnih naročil.

Žal moramo zapisati, da knjiga ne deluje kot koherentna celota, temveč daje vtis zbornika. To pomeni, da kakovost posameznih prispevkov močno niha, predvsem pa so moteče razlike med kakovostjo posameznih delov knjige. Predvsem negativno izstopa prvi del (Daljinsko zaznavanje), ki je bolj ali manj naključen zbir sicer zelo dobrih prispevkov. Ostali deli knjige (Geofizika, Topografija in geoarheološki pregledi ter Vizualizacija in upravljanje z najdišči) dobro predstavijo izbrane teme. Predvsem velja izpostaviti zadnji del, ki zelo zahtevno področje prikaže na, lahko bi rekli, trajnosten način. Odlično so predstavljena teoretična in metodološka izhodišča, podrobne primere zadnjih tehnoloških dosežkov, ki so na tem področju izjemno kratkotrajni, pa prepušča drugim oblikam objav, na primer člankom v spletnih revijah in spletnim objavam trirazsežnih modelov.

Benjamin ŠTULAR

Navodila avtorjem: http://av.zrc-sazu.si/Si/navodila.html
Guidelines to the contributors: http://av.zrc-sazu.si/En/guidelines.html

Priprava slikovnega gradiva: http://av.zrc-sazu.si/Si/navodila.html#4
Illustrations: http://av.zrc-sazu.si/En/guidelines.html#4

Arheološki vestnik je vključen v naslednje indekse: / The Arheološki vestnik is included in:
AHCI – Arts and Humanities Citation Index® (Thomson Reuters)
AIO – Anthropological Index Online – Royal Anthropological Institute, Centre for Anthropology at the British Museum in London
Antiquité – Bulletin analytique d'histoire romaine (BAHR), CNRS/Marc Bloch University, Strasbourg
DYABOLA. Sachkatalog der Bibliothek – Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a. Main
ERIH – European Reference Index for the Humanities – European Science Foundation – Strasbourg
EUROsources – RAABE Fachverlag für Wissenschaftsinformation, Bonn
Francis. Bulletin signalétique 525. Préhistoire et Protohistoire - Institut de l'Information Scientifique et Technique, Vandoeuvre-les-Nancy
IBR - International Bibliography of Book Reviews of Scholarly Literature – Zeller Verlag, Osnabrück
IBZ - International Bibliography of Periodical Literature – Zeller Verlag, Osnabrück
Ulrich's international periodicals directory – R. R. Bowker, New Providence N. J.
Scopus - abstract and indexing database for researchers and those who support them (http://10.scopus.com)

Natisnjeno s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.
Published with the financial support by the Slovenian Research Agency.